

Bács-Kiskun
megye múltjából
é v k ö n y v

19.

BÁCS-KISKUN MEGYE MŰLTJÁBÓL
XIX.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XIX.**

A kötet szerzői:

Asbóth Miklós, Erdélyi Erzsébet, Horváth M. Ferenc, Iványosi-Szabó Tibor,
Kemény János, Knippl István, Pintér Ilona, Szabó Attila

Szerkesztő:

Szabó Attila

Technikai szerkesztő:

Apró Erzsébet

Összefoglalók fordítói:

Sóber Péter, Szabó Bence, Tánczos-Szabó Ágota

Borítóterv:

Zalatnai Pál

Korrektúra:

Tánczos-Szabó Ágota

Tipográfia:

Mudri Andor

ISSN 1217-6869

Megjelent a

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

és a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat támogatásával.

Koháry István, Kecskemét potior földesura

1. A kor

A XVII. század valójában csak 1715-ben, XIV. Lajos halálával ért véget. A méltán „nagy”-nak nevezett század kétségtelenül az európai történelem egyik kiemelkedő, több tekintetben pedig egyenesen meghatározó korszaka lett. A sok kiválóság mellett mindenekelőtt Descartes, Newton és Pascal; Milton, Racine és Molière; Rubens, Velázquez és Rembrandt neve teszi örökre fényessé ezt az időszakot. Tehát a tudományok és a művészetek újabb csodálatos kivirágzását köszönhetjük annak a három-négy generációnak, amely a szellemi élet ezen titánjait formálta és ösztönözte.

Pedig erre az időszakra nemcsak a tudományokban és a művészetekben, hanem a politikai életben is rendkívül súlyos ellenmondások kerestek új megoldásokat, majd ezek ütközései és feloldása során döntően átrendeződtek az előző századtól örökölt állapotok. Ekkor vált a kontinens vezető nagyhatalmává Franciaország, és ekkor lett a tengerek ura Anglia. A korábbi nagyhatalmak közül ekkor hullott ki végleg Svédország, Vesztfáliában ekkor darabolták szét a Német-Római Császárságot, és ekkor vált a korabeli diplomácia gyógyíthatatlanul „beteg emberévé” a még mindig három kontinensre terpeszkedő Török Birodalom.

A legfejlettebb országok társadalmában soha nem látott ellentétek halmozódtak egymásra, amelyeket olykor csak a forradalmak és a véres polgárháborúk tudtak feloldani, amelyek során királyok feje hullott, és tömegek ültek törvényt egykori uraik felett. Hollandia után Angliában is a polgárság mondta ki a végső szót a gazdaságban, az állam berendezkedésében és a törvénykezésben egyaránt. Franciaországban és a kontinens nyugati részén az áruterelés és a pénzgazdálkodás egyre jobban háttérbe szorította az őstermelést. Európa vezető országaiban az uralkodók saját személyüket az állammal azonosították; érdekeiket, sőt olykor még szeszélyeiket is az állami politika szintjére emelték. A gyarmatok sorának létrehozása és azoknak az európai gazdaságba történő bevonása révén valójában létrejött a világpiac. A „gyarmatárúk” nélkül az uralkodó osztályok felső szintjén csaknem elképzelhetlenné vált az élet, még itt a Kárpát-medencében is.

Ez az egyrészt csodálatos és valóban tündöklő század egyben az emberi történelem egyik legkegyetlenebb, háborúkkal, embertelenséggel leginkább megterhelt időszaka lett. Sajnos a Kárpát-medencében élők számára ezen évszázadból a sors nagyjából csak ezt a sötétebb oldalát mutatta. Itt is rendkívül súlyos ellentétek osztották meg a közéletet és a kisebb-nagyobb közösségeket. Dönteni kellett, hogy Erdélyből kiindulva, és ha szükséges, akár török katonai segítséggel kell-e megvédeni a bécsi központosító törekvésekkel szemben az egyre jobban elavuló magyar rendi alkotmányt, vagy éppen ellenkezőleg, akár annak részleges feladásával és a Habsburgok segítségével kell-e kiűzni a törököt, és egységesíteni a három részre szakadt országot, biztosítva valamilyen szinten a kontinens nyugati részéhez való kapcsolódást. Dönteni kellett, hogy az ország egyesítése feltétlenül együttjár-e a

protestáns vallások felszámolásával, vagy meg kell találni számukra a méltó helyet az alkotmány keretein, a nemzeti kultúrán, a szellemi életen és a társadalmon belül. Dönteni kellett, hogy a magyarországi kiváltságosok hajlandók-e valamelyest nyitni, némi engedményt tenni a polgárságnak és a jobbágságnak annak érdekében, hogy ezek a tömegek az ország alapvető politikai céljait támogatni tudják, vagy éppen ezekkel szemben a korábbi kiváltságok növelésével, azok fokozottabb garantálásával kell-e saját soraikat szorosabbra zárni. Az volt az igazán tragikus, hogy bármely döntés, a helyes és a végzetesen rossz egyaránt ezrek és tízezrek vélt vagy valódi érdekeit sértette, ezért bármely intézkedés elementáris ellenállásba ütközött. Éppen ezért az idő haladtával a békés úton történő megoldás lehetősége a kor politikai konstellációjában minimálisnál is kisebbre szűkült.

Koháry István ilyen dilemmákkal találta magát szemben már serdülő korában, bár ezek ennyire tisztán csak a megvalósult történelem tudományos vizsgálata, a későbbi korok történeteinek elemzése alapján rajzolódtak ki. Azokat az utakat és tévutakat, azokat a reményeket és kétségeket, amelyek a három részre szakadt Magyarország eltérő érdekekkel áldott-vert politikusaiban és katonáiban naponként felmerültek, amelyekkel ismételten meg kellett küzdeniük, lehetetlen pontosan rekonstruálni. A különféle csoportokhoz való családi és személyi kötődéseket, a rövidebb és hosszabb távú érdekek számtalan ütközéseit, a reális terveket és hamis illúziókat, amelyek minden politikus, minden katona döntéseit meghatározták, semmiféle elemzés sem tudja még csak felvillantani sem. Éppen ezért ítélkezni még utólag is nehéz. Talán nem is szabad.

2. Család – nevelés

A Koháryak¹ nem tartoznak az ősi magyar családok közé, hisz' a familia legelső ismert tagja, Koháry György udvarnok csak Mátyás király korában (1470)

¹ Koháry Istvánról alig egy-két átfogó életrajz jelent meg. A legkésőbbi is közel száz esztendővel ezelőtt került a közönség elé. Ennek a rövid áttekintésnek elkészítését mégis elsődlegesen az indokolta, hogy a rendszerváltozás során visszakapta Kecskeméten az az utca a nevét, amelyet korábban is viselt. Ráadásul a milicentenárium során a Piaristák terén egy egész alakos szobrot is állított a város emlékének. A diktatúra négy évtizede alatt csaknem két generáció nőtt föl úgy, hogy a városban semmi sem emlékeztetett rá, semmi nem hívta fel személyére, Kecskeméthez való viszonyára a figyelmet. A „múlt végleges eltörlése” vele kapcsolatosan is kiválóan működött. A piarista tanárkon kívül már a nevére is egyre kevesebben emlékeztek, tetteit még kevesebben ismerték.

Az említett vigasztaló fordulat révén most már a róla elnevezett utca ismét tájékozási pont lett a városban, az egyik legforgalmasabb buszmegállónál, szobra tövében pedig negyedóránként tucatjával gyűlnek össze emberek, akik újból és újból rácsodálkozhatnak a szoborra, a mellette kiképzett padon pedig nyáridőben sokak meg is pihennek. Viszont még a tájékozottabbak közül is csak kevesen tudnak róla korrek és körültekintő ismereteket magukban felidézni. Ennek a nagyon rövid áttekintésnek éppen ezért a gyors és tárgyilagos tájékoztatás lehetett egyik feladata. Pontosabban mind ezen túlmenően az is, hogy valamelyest oldja eddigi életrajzainak egyoldalúságát, hogy ne csak a hadvezérről, a költőről és államférfiről, hanem mint kora egyik leghatalmasabb földbirtokosáról is bizonyos tájékoztatást kapjon az érdeklődő. Tekintettel arra, hogy ő volt Kecskemét potior, azaz legnagyobb földesura, és a város életének alakulására személy szerint is hat évtizeden át komoly formában hatott, valójában nagyon indokolt ennek a kapcsolatnak a felvázolása.

Az tehát ennek a rövid áttekintésnek a célja, hogy gróf Koháry István életét és munkásságát részben az európai, részben pedig a magyar valóságba ágyazva, ha mégoly vázlatosan is, de mindenképpen a korábbiaknál teljesebb formában ismerhesse meg mindenekelőtt Kecskemét lakossága. Tekintettel arra, hogy a várossal való kapcsolatáról egy-két túlságosan is leegyszerűsített megjegyzésen túl nemcsak a nagyközönség, hanem még a szakemberek sem sokat tudtak, ez a fejezet szükségszerűen a többinél valamivel terjedelmesebb lett. Talán nem is kell hangsúlyozni, hogy ennek ellenére

túnt fel. Még a XVI. században is a viszonylag jelentéktelen nemesi családok között voltak. A törökkel szemben vívott harcok viszont sokak számára a végzetes katasztrófák és a váratlan lehetőségek korát hozták meg: rövid időn belül az ősi, az ország sorsát századokon át irányító családok sora halt ki, ugyanakkor újabb vakmerő és szerencsés katonák alapozták meg nagyra hivatott családjuk vagyonát és hírnevét. A 15 éves háború, amely az ország nagyobb részét romba döntötte, ismét sok katona számára az érdem- és a vagyonszerzés ideje lett. Közibük tartozott Koháry Péter is, akit csak a kényszer szólított el Hont vármegye jegyzői székéből. Őt akár ezen időszak tipikus figurájának is mondhatjuk. Biztosan ráérezett arra, hogy bár a kard forgatása veszedelmesebb, mint a megye közigazgatásának irányítása, de személyes bátorságával és széles körű jogi ismeretével együttesen kiválóan kamatoztathatja az e téren is megalapozott képességeit. Minden bizonnyal végiggondolta, hogy a harcokat mindig béke követi, és ennek megteremtéséhez nagy szükség lehet a kellő jogi ismeretekkel is rendelkező katonákra. Kétségtelenül így jött el Koháry Péter ideje a bécsi béke megkötése (1606) során, amikor a két birodalom gazdasági és katonai kimerülése után talán a kardokkal és kopjákkal megvívott párbajoknál is fontosabbnak bizonyultak az ellenféllel különféle szinteken szavakkal és az ehhez szükséges jogi érvekkel megvívott küzdelmek. Az itt szerzett érdemek és főként pedig ezt követően Báthory Gábor erdélyi fejedelemnél tett eredményes követi útja biztosította személyének és családjának a karriert: II. Mátyás király bárói rangra emelte a rátermett és célratörő katona-diplomatát, majd Csábrág és Szitnya várakkal, valamint a körülöttük lévő birtokokkal jutalmazta meg.²

Fia, István apjától elsődlegesen a kardfogató képességét örökölte. Nemcsak vakmerő, hanem sikeres katona is volt, és tudatosan élt az újabb érdemszerzési lehetőségekkel. Minden bizonnyal apja vele kapcsolatos legvakmerőbb álmain is túltett, mivel a török elleni sikerei révén fiatalon Szécsény és Fülek örökös főkapitánya, majd később Hont vármegye főispánja lett, és ezzel nem csak címelesen, hanem valójában is a magyar főnemesség soraiba került. Tehát tovább növelte mind a családra sugárzó uralkodói kegyet, mind pedig a családi birtokot. Rendkívüli pályafutásának csúcspontját 1664. április 10-én érte el, amikor az uralkodó fiatalon a Dunától északra levő magyar seregek főparancsnokává nevezte ki. Ennek a feladatnak is maradéktalanul eleget kívánt tenni: így történt, hogy három hónappal később az újdonsült, korábban is vakmerőségéről híres fővezér Léva alatt a törökkel vívott csatában a kézitusából is részt vállalt, és itt lelte halálát.³

A még előkelőbb főúri családból származó özvegyére, gróf Bosnyák Juditra maradt öt fiuknak (István, Farkas, Gábor, János és Imre) nevelése.⁴ Közülük a legidősebb, István lett nemcsak a szűkebb család, hanem az egész familia leghíresebb tagja. Csábrágban született 1649. március 11-én. Gyermekkoráról igen keveset tudunk. Tekintettel arra, hogy apja csaknem állandóan katonai teendőivel volt elfog-

mindez csak rendkívül tömör és több tekintetben is hézagos vázlat maradt ebben a formában. A piaristák Kecskeméten történő letelepedésének közelgő háromszázadik évfordulója remélhetőleg alkalmat teremt majd arra, hogy az eddigieknél egy minden tekintetben korszerűbb és teljesebb Koháry-életrajz készüljön el, és mind a szakemberek mind a nagyközönség számára tisztább kép alakulhasson ki koronként többféleképpen értékelt személyéről. Kecskemét művelődéséért tett valóban főúri gesztusa alapján ezt mindenképpen megérdemelné.

² ILLÉSY János, 1885. 3–4.

³ VÉKONY István, 1915. 3.

⁴ ILLÉSY János, 1885. 5–6.

lalva, vélhetően a gyerekek nevelését kezdetől fogva anyjuk irányította. Ő részben az átlagosnál jóval magasabb szintű intellektusával, részben pedig rendkívüli vallássosságával tűnt ki. Fiaira kivétel nélkül nagy hatással volt, akik közül egyik sem lett a korra, a polgárháborús viszonyokra jellemző marcona, vagyonharácsoló politikai szélkakas. Gábor ferences szerzetes lett, és nem lehetetlen, hogy anyja Istvánt is egyházi pályán látta volna szívesen.

Koháry István a szellemi foglalatosság alapjaival még otthon, anyja irányításával megismerkedett. Nem tudjuk pontosan mikor, de mindenképpen fiatalon Nagyszombatra, az akkori királyi Magyarország szellemi központjába került, ahol Pázmány Péter néhány évtizeddel korábban egyetemet alapított. Tény, hogy már 1664 tavaszán nagyon otthonosan mozogva onnan írta leveleit anyjának. Itt valószínűleg már néhány év óta valamelyik rokonánál lakott, nem pedig a kollégiumban, ahol elsődlegesen egyházi pályára készítették fel a fiatalokat. Szülei főúri ellátásban részesítették: itt is nevelőt tartottak mellette, majd hamarosan „szép török paripákat”, hátslovakat kért és kapott maga és nevelője számára, mivel a vele együtt tanuló Zichy, Erdődi és Pethő úrfiak is megkapták ezeket szüleiktől. Az önérzetes kamasz tudta, hogyan kell apjára, a kiváló katonára hatni: a paripák kérését „a végre hozom elő, hogy ha ő nekik, békességes földön [Dunántúlon] neveltetteknek vagyon paripájok; sokkal illendőbb, hogy nekünk szegény pusztaiaknak legyen, mert ha mi nem fogunk tudni lovagolni, nagyobb kárunkra esik mint ő nekik.” Egyébként ezen új, férfiasabb szórakozás – amely végleg meghatározta, hogy a huszárok egyik kiválósága lesz – sem vonta el a tanulástól. A jezsuita atyák irányításával minden bizonnyal gyorsan haladt előbbre tanulmányaival, hisz 1666-ban már Bécsben tanult az egyetemen.⁵

Kiváló tanulmányi eredményei, széles érdeklődési köre, leveleinek választékos megfogalmazása egyaránt azt igazolja, hogy igen tehetséges, eleven szellemű fiatalember volt. Ehhez járult a csupán néhány évvel korábban hősi halált halt fővezér apára is kisugárzó dicsősége és a már ekkor is hatalmas vagyon nyújtotta anyagi biztonság. Érthető, hogy az arisztokrácia soraiba alighogy betört bárói família ezen ígéretes tagja, aki ugyanakkor átélte, hogy már 15 évesen ő lett családjában a legidősebb férfi, akit a király apja halála után egy héttel Fülek várának kapitányává és Hont vármegye főispánjává nevezett ki,⁶ átlagon felüli ambícióval végezte tanulmányait, és szabadidejében serénykedett, tüsténkedett a számára is egyre gyakrabban megnyíló királyi udvar köreiben.

A várkapitányi teendőket természetesen még évekre át kellett engednie Unger Mártonnak, atyja egyik tapasztalt katonájának, miközben ő Farkas és János öccseivel együtt Bécsben bővítette ismereteit. Gyors előmenetelét bizonyítja, hogy már 1666. január 5-én kelt levelében anyjától „szép és becsülletes köntöst” kért, hogy „mind ő Felsője s mind itt levő nagy grófok és hercegek előtt becsülettel compareálhassak”. A fiatalember rátermettségét és kapcsolatteremtő készségét igazolja, hogy néhány hónapon belül az udvari arisztokrácia befogadta köreibé, és büszkén jelentette anyjának: „...igazán írom N[agysá]godnak, hogy oly hercegekkel és urakkal estem csak most is ösmeretségben...”

⁵ ILLÉSY János, 1885. 10–12.

⁶ Van olyan vélemény, amely szerint még atyja életében, tizenhárom éves korában kinevezte az uralkodó honti főispánná. VÉKONY István, 1915. 3.

Bár alig hihető, hogy az ifjú várkapitány apja halála után is egyházi pályáról ábrándozott volna, a kor szokásait, képzését és vallásos nevelését követve igen alapos teológiai alapozást kapott. Úgy látszik, hogy az egyetemeken akkor szokásos vitákban kedvét lelte. „A disputation pediglen minthogy ma egy hete [1666. aug. 13.] Istennek hála elég szerencsésen dob- és trombitaszó alatt végbe ment, nem akartam elmulatni, hogy Ngodnak is emblemámmal ne kedveskedném, ő Felsége nek is magam bevíttem és magam praesentaltam, melyet ő Felsége tülem kedvesen vevén, kiváltképpen való grátiájában hogy meg fog tartani, megígérte...” Amikor pedig további tanulmányainak eredményei alapján egy újabb „dispután” jutott eredményesen túl, I. Lipót király 200 aranyat érő láncsal tüntette ki. Minden bizonnyal a fiatal uralkodóval való ezen személyes kapcsolatai döntően hozzájárultak a Habsburgok iránti később legendássá váló hűségéhez. A Bécsben szerzett egyik utolsó emléke lett a császár 1666 végén tartott fényes esküvője.⁷ A birodalmi főváros előnyeit nem élvezhette sokáig, mivel alig 19 évesen át kellett vennie a felvidéki bányavárosok védelmét szolgáló, ezért stratégiai fontosságú Fülek őrzésével kapcsolatos összes gondot.

3. Katona és államférfi

Bár nem lehetetlen, hogy Koháry István anyjának mély vallásossága hatására gyerekkorában egyházi pályáról álmódzott, nyilvánvaló, hogy serdülőként sokkal inkább a szellemi tevékenység ragadta meg, és jelentős sikerei nyomán vágyai, ábrándjai e téren keresték a távlatokat. Átlagon felüli intelligenciája, a már ekkor rokonszenvet ébresztő egyénisége, jó kapcsolatteremtő készsége révén jól megtalálta magát a császári udvarban, és minden bizonnyal ott is el tudta volna képzelni a későbbi munkálkodását. Az apja halála után rászakadt örökség, és még inkább az uralkodó elvárásai viszont rövid időn belül a végvári katonák közé irányították. Pedig a tanulmányai befejezésekor is még mindig csak tizenéves fiatalember jövőjét vállaló ábrándjai között ritkán jelenhettek meg a számára csak hírből ismerős tábori élet jelenetei, a török elleni cselvetések és a teljesen ismeretlen várkapitányi teendők.

Kétségtelen, hogy nem készült katonának, és éppen ezért nem is kapott ilyen irányú képzést. Valójában civilként és csaknem gyerekként került a marcona hadastyánok közé. Ráadásul a szégyenletes vasvári béke, majd Zrínyi Miklós máig alig hihető vadászbalesete miatt a végvári katonák harci értéke, fegyelme szinte mindenütt mélypontra zuhant.⁸ Ezt csak tetézte a bécsi udvar pénztelensége, és a szerény zsoldjuk kifizetésének olykor több éven át tartó halogatása.

⁷ Kazy Ferenc életrajzi feljegyzéseiben úgy jellemzi, hogy már gyermekéveiben kitént vallásosságával és ártatlan lelkületével, emellett azonban a katonai élet iránt is nagy fogékonyságot tanúsított. Ezt részben anyja mélyen vallásos lelkületével, széles körű műveltségével, részben pedig atyja harcias természetével bizonyítja, amihez még a környezete is hozzájárult. VÉKONY István, 1915. 2. Valójában mindez csak feltételezés, és egyetlen életrajzírója sem említ semmiféle pontosabb visszaemlékezést vagy családi emléket ezzel kapcsolatosan.

⁸ Sajátos ellentmondásba kerülnek olykor Koháry életrajzírói. Joggal emelik ki, hogy 1664-ben a szégyenletes vasvári béke „... az uralkodó nemzetellenes politikájának egyik szomorú megnyilatkozása, sokkal több előnyben részesítette a szentgothárdi csatában legyőzött törököt, mint a győztes magyar nemzetet”, ugyanakkor amikor joggal elmarasztalják ezért I. Lipótot, teljességgel természetesnek veszik, sőt Koháry egyik legmeghatározóbb, szemükben egyik legpozitívabb tulajdonságának tekintik ugyanehhez az uralkodóhoz való maradéktalan és minden aggály nélkül való hűségét, politikai céljainak maradéktalan követését. VÉKONY István, 1915. 4.

Koháryt csak kötelességtudata segíthette újabb feladatának vállalásában. Az első néhány év érthetően a körülményekkel való ismerkedéssel, az új feladatok izlelgetésével telt el. Előtte is nyilvánvalóvá vált, hogy a romos állapotban lévő Fülek nem képes tényleges feladatát, a bányavárosok védelmét ellátni. Ezért 1671-ben a haditanácshoz anyagi támogatásért fordult. A kamara ki is utalt számára 1500 forintot, de ez a célokat tekintve szinte csak jelképes összegnek bizonyult. Mint csaknem minden főúr, a családi kasszát is kénytelen volt ismételten igénybe venni.

Közben Bécsnek a vasvári békéhez vezető politikáját kihasználva a török csapatok egyre kihívóbban törtek be a meg nem hódolt magyar területekre. Így Fülek környékén is bőségesen nyílt lehetősége Kohárynak, hogy a törökökkel szemben igazolja, bátorsága nem kisebb, mint apjáé volt, és annak katonai tapasztalatait intellektusával, szervezőképességével képes ellensúlyozni. Amikor pedig 1678-ban Thököly kurucaival ostrom alá vette Füleket, eltökéltségének és parancsnoki képességeinek adta egyértelmű tanújelét: a tetemes túlerővel szemben is képes volt azt megvédeni. Valójában ez az esemény avatta őt mindkét fél előtt ismert és elismert katonává. Ezt jelezte a vele szemben ismételten megnyilvánuló uralkodói kegy is, amely ezúttal abban mutatkozott meg, hogy I. Lipót aranyláncon függő arcképével tüntette ki ifjú hívét.⁹

A kormányzati önkény miatti országos felháborodás, a kuruc mozgalom kibontakozódása, a protestánsok ismételt súlyos sérelmei és Thököly irányításával folytatott erélyes tiltakozásai arra kényszerítették I. Lipótot, hogy 1681-ben Sopronba összehívja az országgyűlést. Itt a főnemesek között Koháry István és öccse Imre is részt vett a munkálatokban. Nem ismerjük részleteiben, hogyan fogalt állást a fiatal főúr az országot megosztó nagy vitákban. Azt viszont tudjuk, hogy az uralkodóház feltétlen híve volt, de az is kétségtelen, hogy több birtoka, köztük Fülek is szerepel azon felsorolásban, amely kijelölte a protestánsok számára azokat a helyeket, ahol templomot és iskolát építhettek. Tehát aligha kétséges, hogy a magyarságot akkor megosztó egyik legnagyobb ellentétet, a vallási konfliktusokat békés eszközökkel kívánta megoldani. Gesztusait e téren hitelesíthették a kecskeméti kálvinistákkal szembeni, néhány évvel korábbi humánus és böles intézkedései is. Minden bizonynyal örömmel vette tudomásul a kormánynak azt az ígéretét is, hogy az 1606-os békekötésnek megfelelően tiszteletben fogják tartani az alkotmányt, a törvényes igazgatást pedig vissza fogják állítani. Az viszont kétségtelen, hogy egyik esetben sem keresztezte a bécsi udvar törekvéseit. Ezt I. Lipót azzal is biztosította, hogy még az országgyűlés előtt ezredessé és királyi tanácsossá léptette elő, az országgyűlés ideje alatt pedig aranykulcsos kamarássá nevezte ki a főrendek között mind tekintélyesebbé váló, kiváló jogi felkészültséggel rendelkező katonáját.¹⁰

Az országgyűlés döntéseivel azonban egyrészt Thökölyék távolról sem voltak megelégedve, másrészt az udvar sem sok tanújelét adta annak, hogy legalább ezt a keveset végre is kívánja hajtani.¹¹ Így már a következő évben, 1682-ben mindkét fél

⁹ ILLÉSY János, 1885. 14–16. Ezt annál inkább kiérdemelete az uralkodó szerint, mivel Thökölynek meg-megújuló, a kurucok közé történő átállását szorgalmazó és csábító ajánlatait sorra elutasította. VÉKONY István, 1915. 9.

¹⁰ VÉKONY István, 1915. 4–5.

¹¹ A magyar törvények, a magyar alkotmány megvédése érdekében folytatott küzdelmekkel kapcsolatosan is sajátos ellentmondás érződik Koháry életrajzírójának megállapításaiban. Egyrészt joggal hangsúlyozza, hogy „... a sérelmek napirenden vannak, a nemzet elnyomtatása és kiszípolozása leírhatatlan mérvet ölt a kegyetlen adórendszer s az idegen zsoldosok állandó rablása folytán.”

a közvetlen támadásra készült. A siker érdekében Thököly az ország több évszázad óta fő ellenségével, a törökkel szövetkezett, és már július 20-án elfoglalta Kassát, a Felvidék kapuját. Mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a következő célpont Fülek lesz. A nádor már ezekben a hetekben tájékoztatta az uralkodót, hogy ennek bástyái gyengék, egy nagyobb támadást 8 napnál tovább nem bírna ki.

Kassa elfoglalása után Thököly levélben szólította fel Koháryt, hogy álljon mellé. Ő viszont a nádort és a császári sereget sürgette, hogy jöjjenek segítségére. A rendelkezésére álló néhány hét alatt igyekezett a várat az ostromra felkészíteni. Lehetőségeiből csak a sáncárcok kimélyítésére, a vár környékének az Ipoly vizével való elárasztására és raktárai készletének feltöltésére tellett. A környékbeli nemeseknek a várba hívásával és azok felfegyverzésével erősítette kis létszámú katonaságát. Thököly 1682. augusztus derekán indult Fülek alá,¹² ahol már ott várta seregével Ibrahim, a váradi pasa. Később csatlakozott hozzájuk Erdélyből Apaffy és Teleky hada. Az ostromlók létszámát a korabeliek is csak megbecsülni tudták. A róluk szóló egykorú híradásokban a számok a 60 ezer és a 180 ezer között mozogtak. Valószínű, hogy az előbbi volt a reálisabb, de ez is szertelen túlerőt eredményezett az alig kétezer sebtében verbuvált nemessel és a száz főnyi német gyalogossal szemben.

Szeptember 2-án már meg is kezdődött az ostrom. Koháry valóban eltökélte, hogy a végsőig védeni fogja a várat. Elszántsága, lélekjelenléte és személyes bátorsága viszont nem tudta ellensúlyozni ellenfelei tűzerejét. Két hét elteltével a vár védelmi rendszerét teljesen szétlőtték. A sok halott, a még több sebesült miatt a védők fellázadtak ellene.¹³ A nagy vérveszteségek hatására szeptember 11-én tudta nélkül elhatározták, hogy a várat fel fogják adni. Követeiknek az ostromlók azt ígérték, hogy aki a feladási okmányt aláírja, kézipoggyászával szabadon elvonulhat. Szeptember 16-án került sor a védők kivonulására. Koháry István nem volt hajlandó aláírni a kapituláció okmányát, sőt még annak felolvasását sem engedélyezte. Utolsóként hagyta el a várat, benne hagyva minden értékét, jószágát. Amikor Thökölyvel találkozott, pártütéssel vádolta őt, és szemére hányta, nagyravágyásával mekkora szerencsétlenséget okozott az egész országnak. Ezért miközben a többiek valóban szabadon elvonulhattak csekélyke csomagjaikkal, őt fogolyként kezelték. A következő napokban mind Thököly, mind alvezérei megkísérelték rávenni, hogy szabadsága és birtokai fejében álljon melléjük. Ő viszont továbbra is hajthatatlan maradt, sőt állítólag a kuruc vezért török pribéknek nevezte, amiért az ki akarta végeztetni.¹⁴

A baj kútforrásának megvilágítására Andrásy Gyula megállapítását idézi: „... az uralkodó nem tudott magyar király lenni és nem érezte azt, amit a nemzet érzett. Az eredendő bűn abban van, hogy a királynak Magyarország csak eszköz a nyugat megvédésére, nem cél.” Ennek ellenére természetesnek veszi, és semmilyen formában nem marasztalja el Koháryt, hogy az udvar politikájával gyakorlatilag egész életén át azonosult, vele szemben érdemi kritikát nem fogalmazott meg. VÉKONY István, 1915. 6.

¹² Kassa augusztus 14-én esett el. Apafy Mihály szeptember 2-án érkezett a vár alá.

Más vélemény szerint négyezer volt a védők száma.

Az ostrom első nagy rohamainak visszaverése után szeptember 4-én három napra fegyverszünetet kötöttek, de Koháry a vár feladásáról súlyos veszteségei ellenére sem volt hajlandó tárgyalni. Apafy követeit még a várba sem engedte be. VÉKONY István, 1915. 8–9.

¹³ A régóta várt segítség elmaradása is erőteljesen hozzájárult a védők reménytelenségének fokozódásához. Szeptember 8-án egy református pap ment Apafyhoz, hogy a megadás feltételeit tudakolja, majd Thökölyvel is kapcsolatba lépett. Egyezkedésük 10-én eredménnyel járt. Az őrségnek az a része is elvonulhatott, amely nem csatlakozott Thökölyhez. VÉKONY István, 1915. 9–11.

¹⁴ ILLÉSY János, 1885. 18–25.

Végül Regécre vitette várfogságra, ahol igen kíméletlen bánásmódban részesült. Sorsán az enyhített, hogy Zrínyi Ilona közbenjárt érte férjénél, aki néhány héttel később már újabb utasítást adott kapitányának: „Koháry István uramhoz, noha rab, mindazáltal kegyelmed légyen illendő provisiobeli gazdálkodással, udvarbíráknak is erről committálván Kegyelmed.”

Thököly időközben sorra foglalta el a bányavárosokat, és néhány hónapon belül a Felvidék nagyobb része kezére került. Így még fontosabb lett volna számára, ha a vidék egyik leghatalmasabb birtokosát, az akkor már köztiszteletben álló katonát, Koháryt ügye mellé tudja állítani. Hiába ígért neki újabb birtokokat, udvari méltóságot, hiába fosztotta meg hatalmas birtokaitól, foglya álláspontján nem változtatott. Közben öreinek kezdeményezésére szökési kísérletet is tett, amit rosszul készítették elő, és az így szükségszerűen kudarcba fulladt. Az akció kitervezőit kivégezték, magát Koháryt pedig 1683 tavaszán Munkács várába hurcolták, ahol rendkívül kíméletlen bánásmódban lett része. Mint egy gonosztevőnek kezére, lábára vasat verettek, majd egy nedves, sötét és szellőtelen tömlőbe zárták. Hosszú időn át kenyéren és vízen tartották. Maga így nyilatkozott erről az állapotról: „...engemet mindenütt s mindenkor magányosan, rekesztve tartott [Thököly]... egy kőfolyósó alatt olly szurdékban, mellynek ablaka nem csak vas rostéllal, hanem kő fallalis be volt csinálva éjjel nappal szüntelenül ... majd éppen két egész esztendeigh egyedül bezárva raboskodtam, s nem is volt senkivel szabados beszélésem, sőt senkit nem is láthattam ...” Egyben megtagadtak tőle minden olvasmányt és minden íróeszközt. Hiába tettek meg családjának tagjai mindent kiszabadítása végett, nem járhattak sikerrel, mivel Thököly olyan nagy váltságdíjat kért, amit a hatalmas birokkal rendelkező főúri család sem volt képes előteremteni. Sem a kuruc főurak, sem a lengyel király közbenjárása nem hozott eredményt, és továbbra is oly kemény rabságban tartották, amit „még a török sem cselekedett volna”. Amikor ennek hatására Koháry István egészségi állapota válságos lett, kénytelenek voltak életben maradása végett fogságának szigorán enyhíteni: egy ideig meleg ételt is kapott. Néhány héttel később viszont visszakerült a régi körülmények közé a korábbi helyére. Amikor Thököly csillaga hanyatlani kezdett, Munkácsról Tokajba, onnan Sárospatakra, végül Ungvárra szállították a mindvégig hajthatatlan fogoly főurat.¹⁵

1685-ben Thököly némileg változtatott a Koháryval szembeni taktikáján, és hajlandó lett volna őt, és annak időközben ugyancsak fogságába került öccsét nyolc kuruc főtiszt fejében szabadon engedni. Másik öccse, Koháry Farkas örömmel felvállalta, hogy két testvére kiszabadítása érdekében az udvarnál és a haditanácsnál közbejárjon. A hónapokon át tartó kérelmezések és tárgyalások során viszont Thököly újból egyre feljebb emelte foglyai árát, és a személycserék mellett ismét csaknem a korábbi összeg lefizetését követelte, ami miatt megint holtpontra jutottak az egyezkedések. Az uralkodó a fogságban sínylő Koháryak hűségét azzal jutalmazta, hogy őket testvéreikkel együtt örökös grófi rangra emelte.¹⁶ Ehhez járult az, hogy valamivel később Ince pápa levélben köszönte meg Kohárynak a kereszténység érdekében kifejtett tevékenységét, és érdemeiért dicsérő levelet és búcsúiratot adományozott neki.¹⁷

¹⁵ ILLÉSY János, 1885. 27–32.

¹⁶ Az uralkodó 1685. július 15-én ruházta fel Koháry Istvánt és testvéreit a grófi címmel.

¹⁷ XI. Ince pápa, aki elévülhetetlen érdemeket szerzett a törökellenes koalíció létrehozásában és néhány évig tartó eredményes működésében, kiszabadulása után küldte meg Kohárynak meleg hangú üdvözlő levelét és azt a díszkalapot, amelyet a pápák csak olyan *fejedelmi* személyeknek szoktak

Mivel eközben a török haderő 1683-ban nemhogy Bécsset nem tudta elfoglalni, hanem ott katasztrofális vereséget szenvedett, a Habsburgok kihasználva a kedvező politikai körülményeket, a pápa segítségével egy egész Európára kiterjedő törökellenes összefogást szerveztek. Ez mind erőteljesebben érezte katonai hatását is, és 1685 nyarán a törökök és velük szövetséges kurucok újabb és újabb várakat voltak kénytelenek feladni. Esztergom után augusztus 19-én már Érsekújvárt is elvesztették. Ezek hatására Koháry rabsága is fokozatosan enyhült. Október elején egy újabb katonai kudarc után pedig a váradi pasa Thökölyt elfogatta,¹⁸ és ezzel az ekkor Ungváron raboskodó Koháry szerencsecsillaga is kezdett fénysedni. Sok jel arra mutat, hogy a vár védői igénybe vették főúri rabjuk közreműködését annak érdekében, hogy 1685. november 6-án a császári ostromlók sorai között kedvező feltételek mellett vonulhassanak el.

Három és fél évi rabság után csontig lefogyva és rendkívül rossz egészségi állapotban szabadult Koháry kíméletlen fogságából, magával hurcolva nemcsak annak keserves emlékeit, hanem sírjáig elkísérő súlyos gyomorbadát is. Amikor kissé felépült, Bécsbe ment, hogy I. Lipótnak megköszönje a vele és családjával szemben kinyilvánított újabb kegyét. Az uralkodó nem sok időt hagyott számára pihenésre. Néhány hét múlva a Dunán inneni részek és a bányavárosok védelmét bízta rá, kinevezve egyben az ott táborozó sereg altábornokává. Ezzel minden korábbinál nagyobb felelősséget rakott vállaira. Koháry mint a török hódítók esküdt ellensége mindent megtett annak érdekében, hogy a rábizott területekről a rabló csapatokat kiűzze, sőt a Dunán is két ízben átkelt, hogy támadásaikat megelőzze. Egy alkalommal pedig egészen Székesfehérvárig hatolt, ahol egy jelentős török sereget megvert.

Koháry katonai pályafutásának egyik kiemelkedő szakasza lett, hogy 1686-ban Buda visszafoglalásakor is ott volt a kb. 20 ezer magyar katona között a jórészt saját pénzén verbuvált több mint kétezer huszárijával.¹⁹ Itt is olyan érdemeket szerzett, hogy az ősi vár elfoglalása után annak egyik parancsnokává tették. Hogy meddig tevékenykedett a romos vár helyreállításában és az egy esetleges török támadás elleni védelem megszervezésében, pontosan nem tudjuk. Az viszont biztos, hogy 1687 márciusában, amikor Fink Konrád német hadnagy Budát a székesfehérvári pasa kezére kívánta áruállással átjatszani, része volt az összeesküvés leleplezésében. Tekintettel arra, hogy még sok jelentős magyar vár maradt török kézen, és ő további részt kívánt vállalni ezek visszafoglalásában, rövidesen elhagyta viszonylag nyugodalmas őrhelyét. Az év novemberében már Eger megvívásában szerzett újabb rendkívüli érdemeket, részben a várból kitörő ellenség ismételt visszaverésében, részben pedig közvetlenül az erődítmény elleni harcokban. Az ottani személyes helytállásának és katonai sikereinek emlékét egyik környékbeli völgy és egy kút tartotta máig fenn, amelyeket róla neveztek el. Az egyik roham alkalmával jobb kezét egy golyó találta

adományozni, akik kiváló érdemeket szereztek a kereszténység védelmében. Ezzel együtt küldte meg számára a búcsúiratokat is.

¹⁸ A török hadvezetés Thökölyt okolta a sorozatos vereségekért, amelyek valójában a török birodalom súlyos katonai és gazdasági válságát jelezték, és a nemzetközi összefogás eredményei voltak. Ez roppantotta meg a török hadsereg erejét 1683-ban Bécsnél, és ez eredményezett újabb sikereket a következő esztendőben is. Thökölyt végül is 1685. október 4-én fogták el, és Nándorfehérvárra vitték, majd onnan később Kis-Ázsiába. Ennek hatására a kurucok jelentős hányada átvált a keresztény seregekhez, és részt vállalt a további törökellenes harcokból, többek között Buda ostromából is.

¹⁹ Koháry feladata előbb a Hatvan és Eger közötti terület ellenőrzése és figyelemmel kísérése volt. Csak később rendelték egységét a közvetlen várostromhoz. Az itt szerzett érdemei alapján kapta meg az elfogalt vár parancsnoki teendőit Beckkel együtt.

el, így az megroncsolódott. Koháry kénytelen volt elhagyni a táborát. Kétségtelen azonban, hogy a vár visszafoglalásában így is igen komoly érdemeket szerzett, bár ennek keze látta elsődlegesen kárát, mivel a későbbi orvosi beavatkozások sem jártak sikerrel: a rosszul összerakott csontok és az elhanyagolt seb miatt jobb kezét később nem tudta használni.²⁰

Súlyos sebesülése miatt birtokaira vonult, és úgy gondolhatta, hogy érdemi katonai pályafutása ezzel véget is ért. A magyar politikai-katonai viszonyok alakulásában megtestesülő sorsa azonban másként döntött. A Habsburgok zsoldjába állott tábornokok egy részének rendkívüli mohósága és kíméletlensége, az udvarhú politikusok szűk látókörű önkényeskedése és a bécsi udvarnak a magyar országgyűléssel szemben egyszemélyes centralizációs politikája miatt minden korábbinál szélesebb körű elégedetlenség lett úrrá a magyar királyság területén. A rendkívüli sarcolások és adók miatt elkeseredett országban 1703-ban kibontakozott a Rákóczi-szabadságharc, amely újabb döntés elé állította a rokkant katonát. Ő úgy látta, hogy a török kiűzése után a békés fejlődés, az uralkodóházzal való együttműködés hozhat az ország számára felemelkedést. Családi hagyománya és személyes meggyőződése egyaránt a labancok oldalára állította.²¹ A kuruc hadsereg sikerei láttán ismét saját pénzén katonai egységeket szervezett, és a Vág vidéken igyekezett Forgách gróffal és Schlick tábornokkal együttműködve azok útját állni. Rákóczi 1703 novemberében Károlyi Sándort küldte ellenük, aki Zólyomnál megverte Koháryék hadát. A következő években, bár a táborban maradt, a hadviselés közvetlen irányításából nem vállalt többé részt. Az országos méretű elégedetlenség és a kölcsönös, sokszor már esztelen kegyetlenséggel végzett pusztítások tapasztalása valószínűleg sok gyötrődést hozott az egyébként is túlságosan intellektuális „kényszerkatonának”.

Nem lehet tehát véletlen, hogy újabb szerepvállalásában ismét az államférfi került előtérbe. A magyarság egészéért nemcsak felelősséget érző, hanem valójában egész életét annak áldozó, de a bécsi udvarnak is rendíthetetlen híve örömmel kísérelte meg, hogy a kiváló hazafival, Széchenyi Pál érsekkel egyetemben a két felet a békéltető tárgyalásokhoz ültesse.²² Amikor pedig az eltökélt bécsi politikai

²⁰ Illésy János szerint Koháry sebesülése után is az ostromlók között maradt, és irányította katonáit a későbbi harcokban is. ILLÉSY János, 1885. 38–40.

Vékony István Kazy Ferenc visszaemlékezéseire hivatkozva azt állítja, hogy Koháryt súlyos szenvedései miatt Bécsbe szállították, ahol viszont az operáció során karjának egyik fontos inát az operációt figyelmen kívül hagyó orvos kettévágta. Ez okozta jobb karjának bénultságát. Ez a tájékoztatás feltétlenül valószínűbbnek érződik. VÉKONY István, 1915. 21.

²¹ Vékony István piarista szerzetes ismételtén sajátos ellentmondásba keveredik. Tárgyilagosan megállapítja, hogy a bécsi udvar folytatja „... régi kárhuzatos politikáját, mellyel azonban még mindig csúfos kudarcot vallott az alkotmányáért hősiessé küzdő nemzet ellenében. Nem okúlva a multak tanulságain, a szenvedések egész áradatát zúditja ismét az országra, abban a téves hitben ringatózva, hogy életerejét a százados küzdelmek teljesen megtörték s felemésztették. De számításában ezúttal is csalódott, mert kegyetlen és kiszípolozó politikája ellen ismét fegyvert ragad a nemzet s megvívja dicső harcát a legönzettelenebb s épen azért a legnagyobb magyar szabadsághősnek: II. Rákóczi Ferencnek vezérlete alatt...” „... Ezen korban is szerepel Koháry. Feltűnő azonban, hogy most is az uralkodó pártján találjuk.” Valójában az igazi dilemmát az okozta számára, hogy a piaristák évszázadokon át szinte kivétel nélkül mindig a nemzeti függetlenség, a társadalmi és politikai haladás, a nemzeti érdekek maradéktalan képviselése érdekében tettek és nyilatkoztak. Egyik legfőbb patrónusuk, Koháry István viszont a labancok oldalán állt és maradt mindvégig, miközben ők érzelmileg és ténylegesen is a kurucok harcát támogatták. VÉKONY István, 1915.

²² A béketárgyaláson rajta kívül részt vettek még: Széchenyi Pál kalocsai érsek, gróf Lamberg Zsigmond, báró Szirmay István, Okolicsányi Pál, Seiler János és Viza János címzetes püspök. VÉKONY István, 1915. 22–23.

machinációk és némely kuruc tábornok teljesen irreális helyzetfelmérése miatt minden igyekezetük sikertelen maradt, mind a katonai, mind pedig a diplomáciai tevékenységtől hamarosan visszavonult.²³ Talán éppen ezért is az új uralkodó, I. József király 1709-ben annak érdekében, hogy az ekkor már nagy befolyással rendelkező főurat végleg biztosítsa a maga oldalán, altábornagyi ranggal jutalmazta.²⁴ Nem lehet véletlen, hogy munkássága, eredményei alapján Koháryról öregedő kora ellenére sem feledkeztek meg: 1711-ben az apjától örökölt Hont vármegyei örökös főispánság mellé Nógrád megyében is örökös főispánná tette az uralkodó. A következő évben pedig III. Károly király 48 évi hűséges szolgálataiért és elpusztított jószágainak ellensúlyozásaként, a főhaditanács javaslatára egész fizetéssel nyugdíjazta. Tekintélye, az iránta megnyilvánuló mind szélesebb körű tisztelet a béke éveiben sem halványult. Ezt jelzi, hogy 1714-ben az országgyűlésen a megbékélt kuruc és labanc képviselők az egyik legmagasabb közjogi méltóságra ítélték méltónak: országbíróvá választották. Ezzel az ország egészéért tett szolgálatait és kiváló jogi felkészültségét tisztelték meg. Mivel pedig jobb kezét írásra használni nem tudta, az országgyűlés külön törvénnyel engedélyezte számára, hogy egy ezüst lapra metszett nyomatot használjon kézaláírása helyett.²⁵

A magyar jogszolgáltatás irányítása mellett az országgyűléseken idős kora ellenére több bizottságban is tevékeny részt vállalt. A vallási ügyek rendezésére létrehozott bizottság egyik legtapasztaltabb személye lett. Szomorúan kellett megállapítania, hogy a két vallási felekezet delegált képviselőinek makacssága miatt minden személyes fáradozása teljesen hiábavaló maradt. Felkérték, hogy 1715-ben vegyen részt az országhatárok pontos megállapítására létrehozott bizottság munkájában is. Ugyancsak ebben az évben vállalta, hogy a német katonák elleni panaszok kivizsgálására szolgáló bizottságban munkálkodik. Széles körű tapasztalatai miatt ezen az országgyűlésen arra is felkérték, hogy működjön közre annak a királyi bizottságnak a munkájában, amelyet a politikai, a katonai és a közgazdasági ügyek szervezésére hoztak létre. Tekintélye olyan nagy volt, hogy még az 1723. évi országgyűlésen is több bizottságba beválasztották a mind inkább öregedő főurat.

Mivel egészsége még jobban megromlott, a közélettől fokozatosan visszavonult.²⁶ Legkedvesebb várában, Csábrágban halt meg 1731. március 29-én. Halálos

²³ A béketárgyalások sikerét már eleve kizárta az a tény, hogy I. Lipót Seillerre bízta az értekezlet vezetését. Az osztrák politikus a bécsi udvar egyik leginkább magyarellenés politikusa volt, aki úgy indult a béketárgyalásra, „mintha bűnösöknek menne kegyelmet adni”. VÉKONY István, 1915. 23.

²⁴ Ez a gesztus hivatva volt ellensúlyozni az ónodi országgyűlés azon döntését is, amely Koháryt megfosztotta birtokaitól. Legkedveltebb vára, Csábrág Bercsényié lett, Kecskemét Kohárynak járó földesúri cenzusán pedig a szabadságharc államának kincstára és Károlyi Sándor osztozott oly módon, hogy ennek összegét minden második évben kellett a kuruc generális számára eljuttatni, amit az ónodi országgyűlés törvénye ellenére ő csak ezüstpénzben volt hajlandó elfogadni, nem pedig az értékét mind jobban elvesztő rézpénzben.

²⁵ ILLÉSY János, 1885. 42–45.

²⁶ Betegsége, öregsége verseiben is mind gyakrabban helyet kap. Ezekben az években az esetek többségében már az ezzel kapcsolatos gondjait, bajait örökíti meg.

„Irtattam ezeket huszonkettedikben
Ezer felett hétszáz folyó esztendőben,
Üdöm unalmában untig hevertemben
Élvén nyavalyogva Csábrágban lítemben.”

1726-ban már nagyon érezte az öregség terheit. Az ebből az évből fennmaradt egyik versében még inkább panaszkodott:

„Annyira jutottam sem hallok, sem látok,
Jól nem is szólhatok, s éjjel sem alhatok,

ágyánál ott volt nagy politikai és katonai ellenfele, Károlyi Sándor, az egykori kuruc generális is.²⁷

Kiváló felkészültsége, ragyogó emberi tulajdonságai és jeles tettei ellenére naiv az a megközelítés, amely minden megnyilvánulásában eszményíti őt. Még az sem szerencsés eljárás, amely a „donátor” alakját veszi figyelembe, ezt vetíti ki minden más emberi megnyilatkozására, és a hálás megajándékozott pózából tekint fel rá. Minden bizonnyal az az egyedül járható út, ha benne egy XVII. századi magyar főurat látunk, akinek bárói majd grófi rangja, kiemelkedő és eredményes szolgálatai elismeréseként hatalmasra nőtt birtoka, közjogi méltósága és a folyamatosan rá háruló királyi kegy mind több jogot és lehetőséget biztosított. Természetesen ezekkel együtt sok kötelezettséget is fel kellett, és talán még többet fel kellett volna vállalnia.

Csak Zrínyi katonai munkáinak ismeretében tudjuk megérteni, hogy az a Koháry István, aki fiatal korában semmiféle katonai képzésben nem részesült, később is sokkal inkább vonzották a művészi és jogi, mintsem a távlatos katonai problémák, akit sokkal inkább a kényszer, mint az ambíció vitt erre a pályára, akiben a személyes bátorságon, a konok köteleességtudaton és a feltétlen engedelmisségen kívül alig volt más katonai erény, és kétségtelenül nem dicsekedhetett komolyabb hadvezéri tehetséggel, hogyan tudott a legmagasabb katonai vezetők közé emelkedni.²⁸

Ugyancsak a korabeli magyar állapotokat jellemzi az a tény, hogy bár egy kétségtelenül tehetséges és kortársai között kiemelkedően intelligens főúr, aki viszont az uralkodói elvárások és a családi hagyományok hatására hátat fordított tényleges érdeklődésének, és a szellemi munkát, a jogi és a közigazgatási tevékenységet a tábori élettel és a hosszú várfogsággal cserélte fel, mégis jeles államférfivá, az ország közéletének egyik, ha nem is igazán meghatározó, de számottevő alakjává tudott válni.

A magyarság sorsára évtizedekig kihatott az a szomorú tény, hogy valójában a XVII. század második felében jóformán nem találunk kiemelkedően jelentős magyar politikust vagy katonát. Zrínyi Miklós volt az egyetlen, aki az európai politikai konstellációba próbálta és tudta helyezni az itteni állapotokat, és azok megoldására, egy racionális politikai és katonai programot építgetett, de ennek megvalósítását megghiúsította korai halála. A helyére lépőknek nem volt igazi kitekintésük Európára, annak hatalmi viszonyaira. Az a tucatnyi magyar főúr, aki Zrínyi halála után a magyar politikai életet megpróbálta formálni, pontosabban csak befolyásolni, sokkal inkább követte egyéni és családi érdekeit, mint a tényleges politikai kényszereket és lehetőségeket.

Elúzik álmomat sok bús gondolatok,
Melyeknek miatta sokakat búsulok.”
ILLÉSY János, 1885. 64–65., ill. 49.

²⁷ Károlyi Sándor naplójában rögzítette: „... méltóságos Judex Curiae gróf Koháry István déleesti egy s két órájában holt meg életének 83-ik esztendejében – kinek Isten irtalmazzon.”

Az általa emelt garamszentbenedeki sirboltban temették el nagy pompával április 11-én. Kecskemé-
tet a városi tanács küldöttsége és Halápy Konstantin ferences rendfőnöki titkár képviselte a szertar-
táson. VÉKONY István, 1915. 24–25.

²⁸ Ezt emeli ki Illési János is: „Mint katona bátor és kitaró volt. Hadvezéri tehetséggel nem dicseked-
hetett ugyan, ennek egész kor híjjával volt, de apróbb gerillaharcokban a valóságos huszárbravúr-
okra képes volt.” ILLÉSY János, 1885. 48.

Koháry István sem volt kivétel. Az ő döntéseit is szigorúan a családi örökségként kapott Habsburg-hűsége szabta meg. Nem sokat tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ebben odáig ment, hogy az uralkodóházzal azonosította a bécsi kamarillát. Nem tudunk róla, hogy akár csak egyszer is megkockáztatta volna, hogy szót emeljen a katonák és a hivatalnokok nyilvánvaló visszaélései ellen. Hiába volt a főrendi ház tagja, hiába volt országos főméltóság birtokosa, ellenkezés nélkül tudomásul vette a legkirívóbb politikai visszaéléseket is: az újszerzeményi bizottság létrehozását és gyakori törvénytörő működését, a fegyverváltsággal kapcsolatos képtelen érveket, az ország törvényeinek mellőzését és azok gyakori megsértését, az országos főméltóságok be nem töltését, az országgyűlés mellőzését, a magyarországi birtokok jelentős részének osztrák, német és olasz főtisztek kezére játszását stb. Olyannyira aulikus főúrnak járt el, hogy rendkívül vallásos ember létére is a legkisebb tiltakozás nélkül eltűrte, hogy a sokszor nyilvánvalóan vagyongaracsoló idegen katonák és politikusok a magyarországi katolikus egyház legmagasabb méltóságait is sorra megsértsék, olykor megalázzák, anyagi és egyéb érdekeiket súlyosan károsítsák. Nem tudhatjuk persze, hogy ezt a rendkívül művelt és elmélyült erkölcsiséggel megáldott-megvert főurat Thököly szárnalmas sorsa vagy a Frangepánok, a Zrínyiek, a Wesselényiek és a Rákócziak végzete gondolkodtatta-e el jobban.

Ezek alapján talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Koháry István kétségtelenül jeles tettei közül számára a leghasznosabb a legpasszívabb lett: hosszú várfogságában is megtettesülő konok hűsége az uralkodó iránt, és a kamarilla intézkedéseinek ellenkezés nélküli tudomásulvétele. Kétségtelen, hogy ez a kikezdehetetlen ragaszkodás lett az alapja, forrása minden feléje irányuló uralkodói kegynek, amely sorra hozta számára a lehetőségeket, amelyeknek kiváló jelleme, korában kivételesnek számító intellektusa és erkölcsisége révén sorra meg is tudott felelni.

4. A földesúr

A Koháryak Szlovákiában maradt levéltára alapján egykor majd feltárható lesz a család gazdálkodása, birtokpolitikájának főbb jellemzői. Ma még erről főként csak a kecskeméti levéltári anyag alapján tudunk véleményt formálni.

A már ekkor is hatalmas birtok irányításában minden bizonnyal több gazdatiszt is közreműködött, mivel annak előző ura is katona lévén, a folyamatos szervezést és ellenőrzést másra kellett bízni. Koháry István az érdemi ügyekkel minden bizonnyal csak akkor találkozott, amikor Fülek kapitányaként át kellett élnie, mennyire meghatározóak az új feladatkörén belül is az anyagiak, a pénzügyi feltételek. Biztosnak vehetjük, hogy a kiváló szellemi adottságokkal rendelkező, művelt és ambíciózus fiatal báró legelső teendői között lehetett a család anyagi ügyeinek felmérése, majd annak saját kezelésébe való vétele. Több, mint figyelemre méltó, hogy a kényszerből vállalt új életének első esztendeiben a korábbi családi uradalmaktól igen messze eső Kecskemét mezőváros többirányú szolgáltatásainak birtoklásából újabb és újabb jelentős szeletet hasított ki familiája számára.²⁹

Kecskemét mezőváros ugyanis nem régóta állt kapcsolatban a Koháry családdal. Koháry István rajongásig szeretett anyja, gróf Bosnyák Judit nővelte apjának ebben a városban lévő birtokrészéből ráeső hozományával a Koháry familia vagyó-

²⁹ Hangsúlyoznunk kell, hogy Kecskemét sohasem volt közvetlen földesúri irányítás alatt. HORNYIK János, 1861–1866. II. 151–152.

nát. Ő az egykori, a város 1/8-t kitevő Bosnyák-rész harmadát kapta örökül, és ez már ekkor feljogosította a családot arra, hogy Kecskeméttől rendszeresen földesúri cenzust szedjen. Egy családi egyezség révén valójában az egész Bosnyák-részt a Koháryak birotkolták. Így a hódoltság közepén lévő egyik legnépesebb, a békésebb évtizedekben folyamatosan gyarapodó, a földesúri járandóságokat mindenkor korrektül fizető mezőváros azonnal felkeltette az ifjú földesúr figyelmét. Minden bizonnyal ennek köszönhető, hogy a fiatal báró már 1670-ben élt az alkalommal, és tovább növelte érdekelttségét a város feletti birtokjogon belül. Ekkor történt, hogy az 1668-ban elhunyt gróf Wesselényi Ferenc nádor özvegye, gróf Szécsi Anna Mária férjétől ráhagyott kecskeméti birtokát, a város 1/4 birtokrészét 12 000 magyar forint fejében a füleki várkapitánynak zálogba adta.³⁰ Ezt később soha nem váltotta vissza, így az a Koháryak birtokába került. Aligha véletlen, hogy amikor néhány évvel később újabb lehetősége nyílt a birtokrész bővítésére, ismételten élt a lehetőséggel: 1676-ban zálogba vette 4 000 magyar forintért a Rákóczi familiától a város 1/16 részét is, amit ők ugyancsak sohasem váltottak vissza. Ezzel a család gyakorlatilag megszerezte a város feletti birtokjog kb. fele részét, és mivel testvérei között hosszú ideig a birtokot nem osztotta meg, hanem azt egyben kezelte, ettől kezdve annak potior (legnagyobb) földesuraként járt el.³¹

Helyzetét még kényelmesebbé tette az, hogy ezekben a részben örökölt, részben pedig zálogként megszerzett birtokokban 1702-ben I. Lipót király megerősítette a Koháry familiát oly módon, hogy a zálogbirtokokat is örökös tulajdonukká tette. Mivel a szabadságharc alatt is a király feltétlen híve maradt Koháry István, birtokainak nagyobb részét az új államszervezet lefoglalta. Kecskeméten belüli birtokai után sem szedhette a földesúri cenzust, hanem annak felét a fejedelem Károlyi Sándornak adta, másik felét pedig a kincstár szedte be. A Szatmárnémetiben megkötött béke után érthetően visszaálltak a korábbi jogviszonyok, és az új uralkodó is megerősítette 1711-ben örökös birtokaiban a hozzá mindvégig hű Koháry családot.

A török hódoltság egészen különleges állapotokat eredményezett közel 150 éven át Magyarország területén, amelyek sokban eltértek a korábbi hódításaik során szerzett birtokaiktól. Az elfoglalt országrészekben a Török Birodalom defterdárjai szedték az adót, katonái megszállva tartották e terület várait, erődítményeit, a kisebb falvak a különféle török tisztek hűbértartói lettek, míg a jelentősebb mezővárosok

³⁰ A magyar forint ekkor számítási pénz volt, nem pedig kivert érem. A XVII. században is 100 darab ezüst dénárral volt egyenértékű. Ez az összeg akkor hatalmas értéket jelentett. Jobb megértése végett érdemes néhány adattal érzékletesebbé tenni. Egy ló ára 33 és 52 forint között változott ebben az évben. Egy ökör ára 23 forint volt. Egy juh ára 1,5-2 forint között változott. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985. a/ 219–225. További segítséget jelenthet néhány foglalkozás díjazásának ismertetése. A kecskeméti prédikátor egész évi jövedelme 1677-ben 340 forint volt. Az iskolamester 140 forint értéket kapott egy évre. A mészáros 60, egy lovasz 24 forintot tudott kialakadni egész éves konvenciójába. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985. b/ 366–369.

³¹ Koháry István egy ideig zálogban bírta a Wesselényiek örökségét. A Báthoryaknak 50 forint és egy aranyos végű patyolat, egy pár csizma, két sajt, a Keglevicseknek 100 forint, egy pár csizma, a Vay családnak 25 forint, egy pár csizma, a Fay családnak 25 forint, egy vég patyolat, egy karmasin csizma, a Rákócziaknak a 25 forinton felül egy vég patyolat járt. KISFALUDY Katalin, 1992. 36. HORNYIK János monográfiájának III. kötetében egy szinte önálló tanulmányban mutatja be, hogyan alakult az egyes familiák Kecskemétre vonatkozó tulajdonjogának évszázadokon átívelő megváltása.

szolgáltatásait a kincstár gyűjtötte be. A kádik a moszlim törvények alapján igyekeztek törvényes állapotokat fenntartani. Ugyanakkor még évtizedek múltán is megjelentek e területen a magyar adószedők, akik magyar pénzben szedték a magyar király számára az adót. A Török Birodalom kénytelen volt elszenvedni, hogy a sajátjának tekintett jobbágyok szekerezni jártak a magyar végvárok megerősítéséhez, a magyar királyság területén élő földesurak változatlanul jogot formáljanak birtokaikra, hogy jobbágyaiktól szedjék a földesúri cenzust, a katolikus egyház szedje a tizedet, és az érdemi ügyekben a magyar törvények alapján hirdessenek a bíróságok ítéletet. A három kontinensre kiterjedő óriási birodalom kénytelen volt eltűrni, hogy példa nélkül állóan a három részre szakított Magyarország jogilag sosem mondott le elvesztett részeiről, a hódító jelenlétét mindvégig jogosulatlanul és átmenetinek tekintette.

Ily módon a hódoltságban lévő mezővárosaink és falvaink kettős adóztatás alatt voltak, a királyi országrészekkel szemben kétszeres, olykor többszörös adózásra és különféle szolgáltatásokra voltak kötelezve. A magyar főurak minden időszakban pontosan tudták milyen jogok illetik meg őket, és ennek megfelelően jártak el. Kecskemét urai is könyörtelenül behajtották a városon az összes kötelezettségét. Sőt, amikor Wesselényi Ferenc nádor halála után végrendeletének megfelelően özvegyének eljuttatta a város a neki járó 800 ezüst tallért, öccse, Wesselényi Pál azon a címen, hogy az örökség fele neki jár, változatlanul a városon követelte részét. Amikor pedig az jogtalanul tartva ezt, és nem fizetett, katonasággal jelent meg a városban, és addig élösködött itt seregével, míg a város két év úri adójának összegét keservesen össze nem gyűjtötte, ki nem fizette, és bőségesen meg nem ajándékozta. Önkényeskedése addig fajult, hogy megduplázza a neki járó évi összeget, majd négy évre előre és aranyban követelte azt a várostól. Tekintettel arra, hogy Koháry István időközben Szécsi Annától zálogba vette a város rá jutó részét, valójában neki volt birtokjogi vitája Wesselényivel, mégis Kecskemétnek kellett kettőjük nézeteltérése miatt szenvednie. A várossal szembeni méltányosságra egyik főúr sem gondolt !

Egyébként is azt figyelhetjük meg, hogy 1660–1670-es években a központi hatalom gyengeségét kihasználva a magyar földesurak egyre nagyobb követelésekkel álltak elő a hódoltság alatt lévő birtokaikon jobbágyaikkal, mezővárosaikkal szemben. Amikor 1676-ban Koháry István öccsével, Imrével együtt úgy ítélte meg, hogy a Kecskemét feletti birtokjognak a felét familiája megszerezte, váratlan dologra határozta el magát: Nyéki Gábor személyében olyan embert küldött a városba, akinek az lett a feladata, hogy helyben képviselje a főúr érdekeit. Ez az eljárása még formai szempontból sem volt megalapozott, mivel ez még nem jogosította volna erre fel, és főként azért nem, mivel korábban Kecskeméttel szemben egyik földesúr sem élt ezzel a lehetőséggel. Tehát az újdonsült földesúr a város egyik régi kiváltságát, évszázadokon át érvényesített szerzett jogát sértette durván meg. Valójában a mezővárosban kibontakozódott belső társadalmi-vagyoni ellentétet igyekezett kihasználni befolyásának növelésére. Oly módon akart a több ezer lakosú, régi kiváltságokkal rendelkező hódoltság alatti oppidummal szemben eljárni, minként azt a felvidéki, néhány tucat családból álló jobbágyfalvaival tette.

Hamarosan tapasztalnia kellett, hogy a rendkívüli hatalommal felruházott megbízottja, Nyéki Gábor valójában egy kalandor, aki az előző években a város jegyzőjeként megismerte az itteni viszonyokat, és egyéni érdekszerzésből hajlandó volt mindenről tájékoztatni és félretájékoztatni a fiatalon rendkívüli hatalomhoz jutott ambiciózus főurakat. Bár Kecskemét évszázadok óta rendelkezett a polgárai feletti

bíráskodás jogával, sőt a 15 éves háború óta gyakorlatilag a pallosjog értelmében főbenjáró ügyekben is sorra dönthetett, a két Koháry a városnak ezeket a kiváltságait teljességgel figyelmen kívül hagyta. Imre báró bátyja hozzájárulásával ezer arany büntetése alatt megkövetelte, hogy „Legkisebbik Törvényetek szolgáltatása, Amicabilis compositioik [peres ügyek barátságos lezárása], Testamentumok tételek, Esküttesések”, tehát még a legegyszerűbb jogi aktusok alkalmával is jelen legyen képviselője, és csak annak hozzájárulásával hozhassanak döntéseket. Mivel pedig a felfuvalkodott Nyéki rendkívül népszerűtlen lett és a vele szemben megnyilvánuló ellenszenv miatt urainál panaszkodott, a főúr az egész lakossággal szemben súlyos retorziót helyezett kilátásba: „... ha valaki Várostokban Szubasának fogja Török módon nevezni, felhozatom azt, akárki legyen, a kiket Várostokban fog okozni, és fen marad nálatok emlékezeti törvényes büntetésének ... panasza hozzám ne jöjjön, hogy ez eránt a fellyebb meg írt büntetésemet elkerülhessétek.” Tekintettel arra, hogy a város éppen az előző évben tapasztalhatta, hogy a lényegesen kisebb hatalommal rendelkező Wesselényi Pál is milyen kíméletlenül beváltotta fenyegetéseit, érthetően nem szegülhetett nyíltan szembe leghatalmasabb főuraival.³²

A két Koháry nyers és a város történetében mindaddig példa nélküli fellépése révén valójában nemcsak a város több évszázados autonómiája, hanem a korábbi századokban szerzett birtok- és földhasználati joga is közvetlen veszélybe került. A Koháry testvérek, nem lehetetlen, hogy Nyéki Gábor sugallatára teljesen önkényesen megkérdőjelezték a város polgárainak szabad határhasználati és földfoglalási jogát, és a földesurak közvetlen döntési jogkörébe kívánták azt vonatni. Így a régi kiváltságaira méltán büszke Kecskemét évszázadokon át megszerzett jogainak többségét elvesztette volna!

Hornyik János, a város kiváló történésze is, aki az esetek többségében igen elismerően nyilatkozott Koháry István személyéről, úgy ítélte meg: „... Ha e két rendelkezés az akkori gondos előljárók vakon engedelmeskednek, nemcsak az élő nemzedék birtokos osztályát megrontják, de késő ivadékukat is örökös jobbágyi sorsra, legszorosb földesúri hatóság s úrbéri szolgálat alá juttatják, elannyira, hogy a községi hatóságnak még csak árnyéka sem marad...”.

Mivel a nyílt ellenállás nem vezethetett eredményre, a város tisztviselői a jogi érvelés, az ajándékozás eszközeivel igyekeztek időt nyerni. Összegyűjtötték és felküldték ugyan Fülekbe a városban fellelhető birtokigazolásokat, de időközben Koháry István és Imre is meggyőződött arról, milyen szerencselovag közreműködését vették kétes vállalkozásukhoz igénybe. Makacsságuk és mohóságuk mégis számottevő károsodást eredményezett a város korábbi kiváltságait illetően: az oppidum jogszolgáltatási körét, lehetőségeit alaposan megnyirbálták. Ezért később súlyosabb ügyek esetén a város lakói kénytelenek voltak Fülekre, majd Nógrádra menni a földesúri szék elé. Csak a hódoltság felszámolása után tartották itt helyben az úriszéket. Azt viszont a város elérte, hogy ebben a helyi tanács is részvehesen.

Kohárynak a várossal szembeni eljárása már csak azért is teljesen jogtalan volt, mivel a feudális jog szellemében is a földesúrnak alapvető kötelessége lett volna, hogy vazallusait, jobbágyait és azok vagyonát megvédje. Márpedig ezt sem a török adószedők visszaéléseivel, sem a tatár csapatokkal, sem a kuruc felkelőkkel, sem a nagy létszámban kóborló rablókkal, sem pedig főúri társaival (pl. Wesselényi Pál) szemben nem tette meg. Valójában a város történetében példa nélküli követelésével

³² HORNYIK János, 1861–1866. II. 151–165., ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 274–277.

gyengítette az egyébként is teljesen magára hagyott várost és vezetését abban, hogy számos ellenfeleivel szemben a kellő védelmet megtalálja, megszervezze.

Szerencsére nem minden téren járt úgy el, miként a kortás főurak. Talán a Nyéki Gábor által kezdeményezett és mindkét fél számára igen sok kellemetlenséget eredményező próbálkozásának kudarccal felérő eredménye is segítette körültekintőbb megnyilatkozását. Koháry István családi hagyományait, neveltetését, erőteljes katolikus elkötelezettségét tekintve meglepő volt az az eljárása, amit a kecskeméti kálvinistákkal szemben tanúsított. A városban jelentős vallási ellentétek után 1564-ben Végh Mihály főbíró házában az itt többségben levő katolikusok és a protestánsok képviselői egyezséget írtak alá, amely nagyon figyelemre méltó kiegyensúlyozott békét teremtett a két fél között. Ennek értelmében a templomot egy ideig közösen használták, majd később a protestánsok az azt körülvevő falakon belül egy önálló templomot építettek fából. 1678-ban egy hatalmas tűzvész során, a katolikus templom, a ferencesek kolostora és a hozzá kapcsolódó iskola is teljesen leégett és ennek a tűznek lett martaléka a reformátusok fatemploma is.

A főúr látva azokat az áldatlan viszálykodásokat, amelyek országszerte a két vallás képviselői között dúltak, sajnálatosan és végletesen megosztották az egész magyar társadalmat, magához hívatta a város katolikus és kálvinista képviselőit. Tőlük megismerve a Kecskeméten megőrzött tisztes együttlét jogi háttérét, a hagyományok továbbvitele és megújítása mellett döntött: „...most már az égés által látogatván Isten a Várost, s mind a két edgyházak porrá égvén, úgy itélöm, sok következhető egyenetlenségnek alkalmatossága gátolódik s füstbe mégyen, ha hogy mind két résznek nagyobb és jobb s illendőbb alkalmatosságával éppülhetnek meg az szentedgyházak, a minthogy sem edgy sem más félnek nem akarván praejudiciumját [kárát], jár ott elmém, az Kálvinista Edgyháznak és kerítésének edgy olly alkalmatos helyét találljátok fel, az hol annyi darabon éppíthetné fel az Kálvinista Ecclesia maga Edgyházát, az mennyi helyen vagyon kerítésével együtt az Pápista Templom...” Úgy tűnik, hogy ez esetben is Koháryban a jogász kerekedett felül. És persze a humánus is. Mivel a több mint százéves egyezség hatásosan működött, ennek szellemében járt el. Csűrés és csavarás nélkül a szinte minden téren érvényesülő paritásos elvet követte akkor, midőn a legtöbb országban súlyos politikai ütközések és háborúk forrása lett a vallási ellentét. Ezért is rendelte el levelében: „Azonban hogy az Pápisták vagy Kálvinisták edgymással ez iránt szóbeli versengésre ne merészellyenek fakadni, parancsolom ezer Arany birság alatt, mind egy, mind más renden lévők edgymással ne versengjenek, vagy edgymás ellen való fenyegetedtzésekkel ne légyenek, Kuruczot s Törököt akár ki is úgy említsen vagy fordítson elő ezen dologban, fejével s jószágjával fog fizetni.” Bár ennek ellenére a reformátusok úgy látták, hogy a kuruc táborhoz csatlakozott Wesselényi Pál támogatását is igénybe kell venniök, ebből érdemi konfliktus nem származott. Koháry korábbi tilalma ellenére nemcsak ezt nézte el, hanem azt is tudomásul vette, hogy a töröktől is engedélyt kért a város a református templom felépítéséhez, hisz a hódolt-ságban enélkül egy jelentősebb épületet nem lehetett megépíteni.³³

Aligha kétséges, hogy a még mindig fiatal főúr rendkívül bölcsen és körültekintően járt el ebben az ügyben, amikor a korábbi állapotok megőrzése mellett döntött. Azon kevés döntésének egyike volt ez, amelyben családi hagyományai és vallási elkötelezettsége lényegében nem befolyásolták. Ezen ügy előzményeinek meg-

³³ HORNYIK János, 1861–1866. II. 121–138.

ismerése, figyelembe vétele, sikeres és távlatos lezárása befolyásolhatta mind a soproni országgyűlésen, mind a szabadságharc utáni országgyűléseken ezirányú állásfoglalását, amely a kölcsönös engedmények alapján kívánt megegyezést. Sajnos törekvése ott igen kevés eredménnyel járt.

Távolról sem volt ilyen bölcs és nagyvonalú a grófi család többi tagja, amikor közvetlen politikai vagy anyagi érdekeiről volt szó. Amikor a német katonaság beszállásolásával és visszaélésével szemben Kecskemét lakosai védelmet kértek az uralkodó kegyét bőven élvező főuraktól, a válasz nyers, és elutasító volt: „vagy nehéz vagy könnyű, annak csak meg kell lenni, ha késedelmeskedtek annak véghezvitelében, kár követ érette benneteket.”

Ezeket a tényeket azért kell felsorolni, mivel a Koháryval kapcsolatos irodalom Hornyik János egyik, rá nézve igen kedvező kitételét emelte ki előszeretettel és csaknem kizárólagosan: „...Jobbágynak valóságos atya volt; azért szerették is őt rendkívül. Így kecskeméti jobbágynak adóját soha feljebb nem emelte...” A Hornyikot idézők a történésznek Koháry Istvánnal kapcsolatos kevésbé hízelgő megnyilatkozásairól pedig rendszerint hallgattak. Itt nem árt kiemelni, hogy a korabeli földesurak „atyai gondviselésére” utaló kitételeket nem szabad a szavak mai értelmében felfogni. Egyrészt jószereivel csak a kor sajátos szófordulatáról van szó, másrészt pedig látnunk kell mögötte azt, hogy az *atyai* gondoskodással szemben mindig a *gyermeki* alávetettség, sőt kiszolgáltatottság áll. A főúr leveleiben megmutatókozó atyáskodása ellentmondást nem tűrő jobbági alázatot követelt. Ráadásul, a Kecskemétnek küldött levelek kegyes gondoskodást sugalló hangvétele is csak az első sorokat hatotta át, tehát egy tipikusnak mondható manírról szólhatunk. Ezen bevezető fordulatok után korára jellemzően kissé kenetteljesen ugyan, de a legtermészetesebb fomában tesz úgy a főúr, mintha legnagyobb mezővárosa mindig is csekélyke felvidéki falvaival egyenlő sorba tartozna, évszázadok óta a kezelésében lett volna, és a leghatározottabban követel magának egy sor olyan jogot, amelyekkel a város földesurai vagy soha nem rendelkeztek, vagy már évszázadokkal korábban megszerezték, megvásárolták elődeiktől Kecskemét lakosai. Nem akarta tudomásul venni, hogy az ország legnépesebb mezővárosa már több évszázadon át a törvényes keretek között gyakorlatilag teljesen önállóan irányította saját sorsát.

Buda visszafoglalása és a török kiűzése után a magyar nemesség amilyen hévvel tette szavá azokat a sérelmeket, amelyeket az udvartól és a kamarillától elszenvedett, éppoly igyekezettel újította meg jobbágjai és mezővárosai feletti hatalmát, valódi és sokszor csak vélt jogait. Mindent megtett annak érdekében, hogy a Mohácsot követő több mint másfél évszázad alatti szerény társadalmi fejlődésnek kisebb-nagyobb részeredményeit felszámolja, illetve kisajátítsa. Miközben a bécsi udvar által létrehozott bizottságok Kecskemétet megfosztották Szentlőrinc és Pusztaszert birtoklásától, a nemesi vármegye évtizedeken át hatalmas összeg kamatainak fizetésére kényszerítette, a Koháryak 1693-ban peres úton szerezték meg maguk számára a város pallosjogát, amit ettől kezdve ők gyakoroltak.³⁴

Különösen nyerssé és erőszakossá vált Koháry Istvánnak Kecskeméttel szembeni fellépése és eljárása, miután 1702-ben a korábbi zálogbirtokait I. Lipót örökös tulajdonává tette. Kecskemét lakossága Bécs ostromát követő két évtizedes csaknem folyamatos háborúskodás alatt a gazdasági összeomlás szélére jutott: a rablás határára álló állami adóztatás, a német és osztrák tisztek botrányos zsarolásai és rablásai,

³⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. b/ 274–278.

a tatár és a török segédcsoportok ismételt dúlásai, a kuruc katonák és tisztek, valamint a város földesurainak, köztük a Koháryaknak évről évre történő kíméletlen követelése, a természeti csapások és a közbiztonság teljes hiánya miatt. Ez idő alatt, amikor a város bírát és tisztségviselőit többször is rabságra vetették, hol a törökök, hol a kurucok szedték a túsokat, Kohárynak eszébe sem jutott, hogy jogainak érvényesítése végett itt saját emberének az életét kockáztassa. Még kevésbé az, hogy ezekben a keserves esztendőben anyagi vagy politikai segítséget nyújtson, akár csak kisebb engedményeket tegyen Kecskemétnek. Még tanácsokkal, biztató szavakkal sem sietett a szinte naponként válságos állapotok közé jutó város segítségére. Amikor viszont a viharok elmúltak, a város ajándékokkal, súlyos terhek felvállalásával rendezte a hadsereggel, az állammal, a megyével és több földesurával a korábban felmerült ellentéteit, súlyos anyagiak árán ismét visszaszerezte korábbi autonómiájának csaknem egészét, és megindulhatott volna a békés gyarapodás útján, akkor lépett fel Koháry István 1703-ban újabb követeléseivel. Egy hosszú levélbe tárta fel állítólagos sérelmeit és ennek orvoslására szánt terveit. Közbelépésének indoklása jogilag sem túl jól sikeredett. Előbb megállapította: „Mint hogy Kecskemét városát sok ember lakva gyakorta történnek verekedések, lopások, tolvajlások, hatalmaskodások, s olykor paráznaságok, emberölések, gonosz cselekedetek és több ezekhez hasonló kriminális állapotok, meg azért is, mert vannak olyan emberek is szép számmal, akik örökös nélkül halnak el, mások elszöknek, s bár a határban maradnak, de szőleik, házaik, mezei kertjeik üresen állanak...”. Bár a város szolgáltatásainak csupán felét birtokolta, teljes egészében magának követelte ezeket a javakat, amelyek korábban évszázadokon át a város közösségére szálltak. Mivel a gróf úgy érezte, eléggé konszolidálódott a közbiztonság ahhoz, hogy kockázat nélkül megszerezheti maga számára a jogszolgáltatás során (kiszabható büntetések után) kiszabható összegeket, továbbá a caducitást (örökösök nélkül elhaltak birtokának megszerzése) és a szökött jobbágyok birtokát, és vagyonát ezekkel is tovább gyarapítja. Egy percig sem gondolt arra, hogy még az ő jogi elképzelése alapján is ennek fele a többi földesurat illette volna. Kecskemét történetében példátlan és sok tekintetben jogtalan eljárását hosszan indokolta. Közülük néhány érv és intézkedés: 1. A város bírái „restnek mutatkoznak” a Koháryak földesúri jogainak védelmében, ezért küldte emberét, Bajtay Istvánt Kecskemétre. 2. Ennek feladatává tette, hogy a bűnözőket veresse vasra, zárassa a város tömlöcébe, és citálja a földesúr széke elé. A kihallgatásokon a város bírája (aki korábban maga ítélkezett hasonló ügyekben) és a notáriusa jelen lehetett (de a város költségén a tényleges jogi aktust Bajtay végezte, az ennek során befolyt összeget pedig a földesúr kapta volna). 3. Az „istenkáromlók, szitkozódók a városházánál” érdemük szerint kapjanak büntetést (különféle testi fenyítést), de rabságban csak akkor tarthatják őket, ha a földesúr ezt engedélyezi. 4. Az utód és végrendelet nélkül elhunyt vagyonát a földesúr örökli. 5. A szökött jobbágyok vagyona is őt illeti. 6. A verekedést okozóktól 12 forint vérbírságot kell beszedni javára. 7. A városi tanács és a bírák segítsék Bajtay István munkáját, ha valakit bezárat, a tanács vigyázzon rá.³⁵

Itt feltétlenül utalni kell arra, hogy Kecskemét már legalább három és fél évszázad óta rendelkezett a mezővárosi jogokkal. Csak a főben járó ügyekben kellett átengednie a bíraskodás jogát a királynak, illetve később a megyének. A hódoltság idejének nagyobb részében viszont már ezt is gyakorolhatta. Koháry István valójá-

³⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. b/ 276–279.

ban ezzel az intézkedésével nemcsak Kecskemét érdekeit, hanem a feudális jogrendet is megsértette. Évi néhány száz forint megszerzése érdekében lerombolta több évszázad során a város keservesen kivívott jogainak sorát, és ellehetlenítette a város vezetőit saját lakossága előtt. Egyébként igen jellemző, hogy nem azzal vádolta őket, hogy nem képesek közigazgatási és jogi feladataikat szakszerűen ellátni. Mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy évszázadokon át sokkal rosszabb körülmények között is ennek eleget tettek. Az igazi vádja ellenük az, hogy nem Koháry érdekeit védik a lakossággal szemben, hanem a lakosság érdekeit vele szemben.

A grófnak Bajtay kiválasztásával sem volt igazán szerencséje. Megbízottja olyan fölényeskedve járt el, hogy heteken belül a város minden csoportján belül egyértelmű ellenszenv vette körül. Ezért a tanács úgy vélte, hogy sürgősen véleményt kell ez ügyben nyilvánítani: „Közönségesen unanimitate et consensu [egybehangzó véleménnyel és szavazattal] elvégezték eő K[e]g[ye]lme, hogy Nemzetes Vitézlő Bajtai István uram admoneáltassék [figyelmeztessék] az aránt, hogy eő Kglme az mostani rossz hírekre nézve magára gondot viseljen, az becsületes Város fel nem vállalván semmi következő kárát, kitül Isten óllyon, ha mi lenne, és az becsületes Város ez aránt ne okoztassék, lévén előttünk az szomszédtságban történt szerencsétlen Kürti eset, mely dologrúl M[éltóságos] G[róf] Kohári István Kglmes Urunkat s úgy N[nemes] V[itész] Dul Mihály Urunkat [Koháry inspektorát] is scripto tenus requirállyuk [írásban is megkeressük].” Tehát a város vezetői nyíltan felhívták a gróf figyelmét arra, hogy a szabadságharc terjedése során, a szomszédos Tiszakürtön a jobbágyok a Bajtayhoz hasonló módon eljáró uradalmi tiszteket néhány nappal korábban agyonverték, így az ő embere sincs tovább biztonságban. A figyelmeztetésnek és a tiszakürti esetnek meg lett a hatása: Bajtay néhány nappal később távozott is a városból.³⁶

A szabadságharc nyolc évre merőben más gondokat aggatott mindkét fél nyakába. Koháry szándékainak megfelelően viszont 1711-ben szinte minden ugyanott folytatódott, ahol 1703-ban abbamaradt. Pontosabban, Kecskemétre nézve még rosszabbul. Ugyanis Koháry István és a város többi földesura is nyolc évre visszamenően követelték Kecskeméttől a nekik járó földesúri cenzust és az összes kötelező ajándékot. A város joggal érvelt azzal, hogy az elképesztően rossz körülmények között: a város jelentős részének ismételt felperzselése, a rácok pusztításai, a kitoloncolások, a kuruc és a labanc katonaság számára nyújtott felmérhetetlen szolgáltatások és a sorozatos rablások mellett is, a járványok ellenére, miközben a lakosság nagyobb része éveken át az éhhalál szélén tengődött, a város pontosan, évről évre kifizette a földesuraknak járó összes pénzbeli szolgáltatást részben Károlyi Sándornak, részben pedig a szabadságharc államának. A város kétszeresen nem fizetett, mert erre képtelen volt. Végül is Koháry István és főúri társai csak akkor mondtak le követeléseikről, amikor hét évi pereskedés után az országgyűlés döntött úgy, hogy a város nem tartozik földesurainak.

Kecskemét és Koháry között az az idillikus állapot, amit a Hornyik egy helyen felvillantott, még sokáig, vagy talán sohasem alakult ki. A város korábbi kiváltságainak felszámolásáról a gróf még később sem mondott le. Mivel változatlanul ragaszkodott földesúri bevételeinek jogtalan bővítéséhez, egy 1718-ban kelt levélben kénytelen volt a város vezetése figyelmébe idézni, hogy Wesselényi Ferenc nádor (Koháry előtti legnagyobb kecskeméti földesúr) idejében is, és „mind ez ideig” szo-

³⁶ HORNYIK János, 1861–1866. IV. 24.

kás volt, hogy „az városnak ház helyei, az méltóságos földesurak között meg osztva soha nem voltak, hanem ki ki ő nagyságok 's kegyelmek közül, maga jussa szerint szokta a jövedelmet, a város lakosaitól megvenni, és az hajdani földesuraknak végzése szerint a kinek legtöbb 's nagyobb része vagyon a városban az lakosok törvényeinek kiszolgáltatását, s a város bírának és tanácsának directióját mindenkor az szokta folytatni...”

A felsorolt ütközések alapján kétségtelen, hogy Koháry István hosszú élete során Kecskeméttel szembeni jogait következetesen és maradéktalanul érvényesítette, sőt a városnak és lakosságának igen nagy kárára azokon több alkalommal túl is lépett, amikor annak szerzett jogait, évtizedeken át folytatott, elődei által is jóváhagyott gyakorlatát megsértette, néhány esetben pedig a központi hatalom segítségével jogi úton felszámolta. Familiájának hatalmas vagyonát sok forrás táplálta. Ezek között Kecskemét kétségtelenül mindvégig jelentős maradt. Az írott anyag számottevő pusztulása miatt valószínűleg csak azon értékek egy részét lehet összegyűjteni, amellyel városunk lakossága évtizedeken át gyarapította a szinte közmondásossá vált hatalmas családi vagyont.³⁷

5. A költő

Koháry Istvánt régtől fogva a magyar barokk jeles költőjeként tartja számon irodalomtörténetünk. Pedig a kor egyébként kevés verselői között inkább munkáinak számát mintsem kortársaira tett hatását tekintve lett figyelemre méltó. Azok közé tartozott, akik számottevő olvasottságuk és intellektuális igényük révén fiatal korukban nevelőik hatására elmélyültebben foglalkoztak mind a latin, mind pedig a magyar költéssel. Leggyakrabban olvasott költői Balassi Bálint, Rimay János és Beniczky Péter voltak. Mindhármán hozzá hasonlóan felvidéki magyar főurak. Korának talán legünnepeltebb magyar költőjével, Gyöngyösi Istvánnal, a Gömör megyei alispánnal pedig személyes kapcsolatban is volt, annak költői sikerei kétségtelenül hozzájárultak ahhoz, hogy verselni kezdett.

A főúr külső megjelenését kortársa, Kazy Ferenc feljegyzései alapján örökítette meg Bajza József: „Termete közép volt a sugár és zömök közt, tagjai izmosak, hibátlanok, kivéve jobbját, mely az egri ostromban kapott sérülés miatt kissé összezúródott volt. Domború, félig kopasz homlok emelkedett szemöldei felett, melyek alól egy pár kék villogású szem lövelte sugarait, orra középszerűen görbült s nem dísztelenül nagy, ajka felett honi szokás szerint pedrett bajuszt viselt, szakálát azonban gondosan borotválta. Arczán, mely férfiúi szépséggel teljes vala, tiszteletet gerjesztő méltóság ült. Halovány színét bizonyos gyenge, kétes pirosság deríté fel, s e szín arczán mindig egyforma volt, és semmiféle viszontagságok között nem változott. Csalhatatlan jele a tiszta, erős s magán uralkodni tudó léleknek.”³⁸

Bár korának egyik leggazdagabb főura volt, élete csendes és szerény körülmények között folyt. Nőtlen ember maradt, de rokonok, jó barátok, vendégek jelentős számban keresték fel. Őket mindenkor főúri módon látta vendégül. Maga a fogsága

³⁷ Talán nem árt utalni arra, hogy Koháry István az alatt a kb. hatvan év alatt, amíg Kecskemét földesura volt, kb. százezer forintot kapott földesúri cenzusként a város közösségétől. Ennek csak töredékét juttatta vissza jótékonykodásával, adományával a mezővárosnak. Persze arra is célszerű utalni, hogy elenyészően kevés földesúr juttatott vissza bármit is jobbágyainak a törvényesen szedett földesúri cenzus összegéből.

³⁸ ILLÉSY János, 1885. 50.

alatt szerzett súlyos gyomorbaja miatt igen mértéktartó volt, csak egyszerű és kevés étellel élt. Bort egyáltalán nem ivott, a dohányzáson és a feketekávé kivül semmiféle élvezeti cikket nem fogyasztott. Bútorai, ágya is puritánságra vallott: szőr vánkoson aludt, medvebőr volt a takarója. Ruházata is egyszerű: sötét posztó, amit a használat már megfakított. Viszont fiatal korától szenvedélyesen kedvelte a vadászatot és a természetet. Hatalmas birtokán ennek gyakran hódolt is.

Méltatói közül többen kiemelik, hogy valójában Koháry nem érzett magában igazi hivatást a költészetre.³⁹ Fiatalkorából még csak utalás sem maradt arra, hogy versek írásával próbálkozott volna. El kell fogadnunk azt az állítást, amely szerint fogsága tette őt költővé. A három és fél éven át tartó semmittevés kényszere közepett fizikai és szellemi elzártsága, a fenyegető leépülése ellen küzdött oly módon, hogy unalma elűzése és szellemi karbantartása végett verseket formált, jóllehet azokat leírni nem volt lehetősége, mivel semmiféle íróeszközt nem kapott. Ezért ezeket kénytelen volt folyamatosan memorizálni, és csak szabadulása után vetette őket papírra, majd öreg korában, a később szerzett verseivel együtt 1720-ban öt füzetben tette közzé.⁴⁰

A füzetek címe korára jellemzően barokkosan hosszú: „Sok óhajtság közben, Inség viselésében, éhség szenvedésében, keserves rabságban Munkács kővárában szerzett versek.”

A labanc főúr költészetét érthetően nem egységesen ítélték meg az utódok. A kuruc kor dúsan virágzó költészete sem kedvezett népszerűségének. Bár jelentőségét kétségtelenül mindenki méltatta, visszafogott hangvételű elemzések is születtek. Az ilyen óvatos megfogalmazásokat: költészete „...a kor magyar lírájának konstellációjában is számottevőnek...” mondható, többféleképpen is lehet értelmezni. Azt viszont szinte minden méltatója elismeri, sőt kiemeli, hogy „ügyes verstechnikusként”, „mind a Balassi-strófát, mind a Gyöngyösi-féle tizenkettőt hibátlanul kezeli”. Ezekkel az erényekkel együtt verseinek „hangulati egységéről”, moralizáló és „látomásos, allegorizáló” sajátosságairól szólnak. Újabban több egyértelmű elismerést is megfogalmaztak költészetének elemzői. Jelenits István azt emelte ki, hogy Koháry tudatosan módosította a Balassi-strófa sorait. Varga Imre úgy látja, hogy a mintegy tízezer sorra tehető Koháry-életmű a „...magyarországi udvari szellemű barokk líra betetőzése”. Ő külön is kiemeli, hogy verskompozíciója „...a költői képzelet fantasztikus jétékai, a vizionalitás és álomszerűség...” költészetének komoly értékei. Ezek alapján valóban megfogalmazható, hogy Koháry „...a régebbi irodalmunk fontos, nem elhanyagolható fejezetét írta meg...”⁴¹.

A maga költői képességének korlátait talán a kelleténél is jobban kiemelte:

„... A poéták között engem is ha látnak
Arrul tudom csudát nem könnyen számlálnak
Hanem inkább hiszem, könnyen megcsufolnak
Mert harangötésben nincs módgya hajdunak.

³⁹ „Koháry nem érzett magában hivatást a költészetre, ha nem ismerte is a közmondást, mely szerint «poeta non fit, sed nascitur.»” ILLÉSY János, 1885. 52.

⁴⁰ ILLÉSY János, 1885. 56. 1791-ben Jeszenci Hankowich Miklós gyűjtötte össze költeményeit és adta ki másodsorra. U. o. 73–74.

⁴¹ LÖKÖS István, 1989. 269–270.

Nem tud ugyan hajdu harangot önteni
De magát mulatva jól tudja kongatni
Én is bár ne tudgyam a verset csinálni
Tudom, de azt rontva, üdömet mulatni....”

A már említett kedvelt versformáját is be tudjuk mutatni abban a két strófában, amelyben tájékoztat bennünket, mi készítette őt valójában a verselésre:

„... Untalan sohajtva s Istenhez ohajtva enyhítsük sorsunkat
Világot ösmerve s hivságát gyűlölve felejtsük el bunkat
Verseket koholva s azokat faragva mulassuk magunkat...

Ugyan mégis a bút, mely és szivemre fut, mint lehet elüznöm
az mi jut elmémre szóknak betüire, feljedzem, felfüzöm
Vers koholásával, sorsom unalmával, bánatomat főzöm...”

Ezt a strófa-alakzatot tehát Balassitól kölcsönözte, csak meghagyta azt régi formájában. Miként láthatjuk, a belső rímek minden sort három részre szabnak, és ezek figyelembevételével előttünk áll nagy elődjének ismertté vált kilencsoros versformája. Bár Jelenits István idézett megállapítását nincs okunk kétségbe vonni, nem kell teljesen megváltoztatni korábbi elemzőinek azt a véleményét sem, hogy formai szempontból nem törekedett különösebb változatosságra. Leginkább ezt a háromsoros formátumot követte a legtöbbször elég kényszerű ragrímekkel a végükön.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a versek tartalma többször utal ugyan rabságára, de sem Thökölyt, sem annak várnagyait név szerint egyszer sem említi, pedig a fogságból való szabadulás után vetette ezeket papírra. Értehetően méltatlankodik ugyan rabsága miatt, de soha gyűlölködésbe nem csap át, nem kíván fogvatartóinak hasonló sorsot. Minden bizonnyal mély vallásossága és rendkívüli önfegyelme tartotta vissza ettől.

„... Éhezni nem szoktam, mást is jól tartottam s koplalás éheztet,
kenyérnek csak ize s Latorczának vize soványan tengődtet,
főtt étek szagával, még csak illatjával senki nem is értet...”

Fogságának egyhangúságába nagy ritkán csak rokonainak kezébe adott levelei vittek némi változatosságot.⁴² Az az (ál)hír, amely anyjának és Imre öccsének haláláról jutott el hozzá, mélyen megrendítette. Egyik legszebb versében rögzítette e fölötti fájdmát:

„... Szerelmes anyámnak és Imre öcsémnek
halálával ejté sebeit szivemnek
s fájdmát szerezte méltó keservének,
tett mellyel engemet már holt-elevennek.

⁴² Kohárynak nincs olyan költeménye, amely kizárólag a fogságával, ottani szenvedéseivel foglalkozna, de a legtöbb versében történik valamilyen utalás ezekre. Ez időszakból személyeket viszont sosem említi. ILLÉSY János, 1885. 59.

Óh Fölséges Isten! végy be irgalmadban
árvájul maradtam, vigasztalj meg bumban
fogd nekem pártomat, én árvaságomban
s te viseld gondomat rabságos sorsomban...”

Költeményeinek többsége az istenes és erkölcsi versek közé sorolható. Bár kétségtelen, hogy mélyen vallásos volt, erkölcsi érzéke fejlett és ítéleteiben mindig szigorú, ezekből a versekből mégsem sugárzik az igazi átélés. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a barokk költők, művészek alkotásait sokkal inkább a tanult, mintsem a személyesen átélt motívumok alakították. Számukra kötelezőbb volt egyfajta kifejezési forma, manír, mint a személyes élmény. Minden bizonyonnyal Koháryról is elmondható, hogy nem az átélés nyomán sarjadt benne az önkifejezés kényszere, hanem csupán az említett állapota készítette arra, hogy Istent kérlelve valamilyen verset formáljon, illetve ahogyan ő mondta: koholjon. Ehhez alapul sokkal inkább bőséges vallásos ismeretanyaga, mintsem tényleges vallásos élménye szolgált.

„...Megne utáld, kérlek te bűnös szolgálodat
s fogadd vissza hozzád tékozló fiadat
aklodban is vedd bé tévelygő juhodat
rühes voltában is meghallja te szódat...”

Az ismételten visszatérő mulandóság motívum, az aszkézisnek és a halálképnek gyakori emlegetése lehet ugyan saját lelkiállapotának az eredménye is, az viszont kétségtelen, hogy a kor igen megszokott, csaknem kötelezően visszatérő témája volt.⁴³

„Óránként közelget, engem is kerülget, az keserves halál,
Hálójában kerít, s kelepcebén terít, engem is fel talál,
az minthogy el véltem, sőt ugyan elhittem, tőlem nem messze áll...”

Hasonlókat mondhatunk el vele kapcsolatosan a barokk pompa megörökítéséről, felidézéséről. Bár maga rendkívül puritán módon élt, a dúskálás és tékozlás minden formáját kerülte, mégis kötelezőnek érezte, hogy az udvari fényűzés, az irracionálisan pompázatos lakomák, terített asztalok verseiben megjelenjenek: „...Császár madár, fogoly, s húros madár, igen szépen sütvé, / Fajd s Fácán, függ ... az pálczán, aprón spékelve, / nagy a Tűzok, snepf s fűrj s pacsirtának, tálakra tetízve...” a „... gyenge abroszokra, s hímmel vart formákra” hintett virág felidézése csak a gazdagság képzetének növelését szolgálta. A „... drága kő poharakban” öntött „lotombergi bor”, a „finum Tokai”, „mézes mályi” felsorolása csak a dúskálás mértékének a fokozását van hivatva segíteni.

Miként Lőkös István elemzésében erre felhívja figyelmünket, más helyen a barokk kertkultúra látott, vagy talán csak olvasott képei tűnnek fel: felidézi a "Zöld Rosmaring", a „piros Rósa”, a „feir Liliom”, a „kék Narcissus”, a „megy színű és sárga, tellyes Ivolya”, az akkor rendkívül divatos tulipán és a kor egyéb pompás virágainak sorát.

⁴³ LŐKÖS István, 1989. 274.

Ezek után nem lehet meglepő, hogy a szemet gyönyörködtető barokk kertben a muzsika és a szökőkutat működtető legújabb technikai fogások is választékos formában tűnnek elénk:

„...Arion is ottan, mintegy musikálva,
alabastrom kőből, ki vala faragva,
s ő musikálását, az halak hallgatva,
körüle valának, éppen reá bámulva.

Bámultak miképpen, halak Arionra,
vigyázzván rendessen, musikálására,
akképpen bámultam, én a fontanára,
csuda mesterséggel, tett csinálmányára...”⁴⁴

A természet szépségei iránt kétségtelenül fogékony volt, amit vadászélményei is bőségesen tápláltak.⁴⁵ Bár ifjúkorától szenvedélyes vadász hírében állt, és rengeteg élménye halmózódhatott fel az ezernyi kalandot biztosító sport üzése során, a vadakat, az őket befogadó természetet leíró versei sem tudnak igazán felmelegedni, még kevésbé felizzani emlékei hatására. Ezekre is egyfajta manír, a penzumként végzett versírás egyhangúsága a jellemző.

„Ezúton sétálva mentem a vadkertben,
Volt sok szarvas melyben, egynéhány seregben,
Sétáltak falkástul dámvadak egy völgyben,
S járt a nyúl és róka ott lévő ligetben;

Melynek mély árkában vala berekesztve
Különb csoportonként a farkas és medve,
Nyalta maga talpát a medve bömbölve,
Futosott a farkas ordítva s ügetve.”

Kizárólag kora szokásaival magyarázhatjuk, hogy e vadak becserkészesével, természetükkel, szokásaikkal kapcsolatos ezernyi élménye, megfigyelése helyett egy vadaspark kissé könnyvívű leírását választotta.

Bár őszinte hazafiságához nem férhet kétség, hisz kevesen utálták nálánál jobban a törököt, kevesen is voltak, akik ellenük többet harcoltak volna mint ő, és gyerekkorától meggyőződése volt, hogy a magyarság minden bajának a török volt az oka, több éves várfogsága pedig csaknem mártíromságához vezetett, mégis ez az érzése sem tudja igazán átfűteni verseit.⁴⁶ Hiányzik belőlük minden indulatkeltő, mozgosító hangvétel, kép, felszólítás vagy jelző.

⁴⁴ LÖKÖS István, 1989. 275–277.

⁴⁵ Miként már utaltunk rá, Koháry szenvedélyes vadász volt. Egyik költeményében név szerint is felsorolja vadászó helyeit, melyek között található a Mátra, a Fátra, a nyitrai, a bozítai, a ragyóci, a püspöki erdőség, Balog, Cövek és több más falu határa. Név szerint is említi vadásztársait, akik nagyjából a környébeli főurak közül kerültek ki. ILLÉSY János, 1885. 64.

⁴⁶ Ezt állapítja meg egyik legelső életrajzírója is: Kohárynál tulajdonképpen hazafiúi költeményekre nem akadunk, talán egyetlen egy verse képez kivételt, melynek címe: „Magyarországnak elveszett szabadságán s Török igájában esett sorsán jaj igen méltó keseregnek.” ILLÉSY János, 1885. 65.

„... Török adajának, terhét igájának miolta felvette
öszton ostor járom, mely nékem is károm forognak előtte
régí titulussát s ahoz való jussát immár elvesztette...”

Ha egy csekély átélés be tud törni egy-egy strófában a nála megszokott monotoníába, az rögtön kiemelkedővé válik:

„Mi édes hazánknak, romlott országunknak, tekintsük meg sorsát,
az előtti fényét, dicsősége színnyét s mostani romlását,
győzedelmes voltát, szabadsága fogytát s végső pusztulását.

Ah nehéz mondanom, méltó megsiratnom, oda van virágunk
dér azt elsütötte s már kóróvá tette, oda szabadságunk,
csenkula s elomla s rólunk mind lehulla régi méltóságunk...”

Ezen korlátok ellenére a főúr költői eredményeit az utókor mindenkor méltányolta. Ha nem is olvasták túl sokan,⁴⁷ halála után több mint fél évszázaddal is tisztelettel adóztak iránta legnagyobb mezővárosának hivatalnokai is. 1793-ban a Balogon lévő Koháry-birtokon figyelt fel Ladányi Gergely, a város akkori főjegyzője, aki később főbíró is lett egy nagy, vallásos témájú képre, és feljegyezte az alatta lévő könyörgést:

„Meg szabadult Péter maga Tömlötzbül.
Dániel Profeta Oroszlány Vermébül.
Az Három Ifju égő Kementzebül.
Jonas Profeta Tenger Örvenyébül.

Engemet is Isten Munkáts Kő Várából
Lábaimnak nehéz fel vert nagy vasából
Hosszu rabságomnak nyomoruságából
Szabadított mintegy ezer Halnak Gyomrából.

Mellyért adok hálát az élő Istennek.
Igaz tiszta szivbül eő Sz. Fölségének.
Hozzam meg mutatott ingyen Kegyelmenek
Áldás és Dicsőség legyen Sz. Nevének.

Volt van is reményem Isten Irgalmában.
Mindenütt mindenkor mostoha sorsomban.
Lészen Gondviselőm minden Nyavalyamban.
Meg tart halalomig Kegyes Oltalmában.

⁴⁷ Koháry nem volt kedvelt költő, műveit kortársaival szemben kevésbé forgatták és nagyon ritkán adták ki. Ily módon közvetlen hatása sem lehetett jelentős.

Életemnek pedig el folyván Orája,
Engemet emésztő testem Nyavalyaja,
Hogy meg szünnjön tovább fejem galibaja,
Irgalma Istennek lészen nyugtatoja.”

Koháry minden költői erényeinek felsorakoztatása mellett is visszatér az a vele kapcsolatos régi megállapítás, hogy szókincse viszonylag szegény, előadásmódja a legtöbb esetben terjengős leírás.⁴⁸ Kétségtelen viszont, hogy verseinek ritmusa többször figyelemre méltó, sőt nem ritkán magával sodró. Nem az elmarasztalás, hanem a tények tisztelőben tartása végett kell mégis megállapítanunk, hogy verseiből éppen úgy miként egyéniségéből hiányzik a Zrínyiben feszülő erő és tennivágyás, mások megnyerésének és magával ragadásának képessége.

És mégis: gróf Koháry István örökre beírta nevét a magyar irodalom történetébe. „Költészete korántsem csak többé-kevésbé sikerült bravúr, költői játék, ellenkezőleg: a magyar barokk líra utolsó fejezetének maradandó része.”⁴⁹

6. A donátor

Bár nem minden ajándék egyformán áldás, kétségtelen, hogy a bőkezű ajándékozás a legjobb eszköz ahhoz, hogy valaki az utókor tetszését meg tudja nyerni. Koháry Istvánt nyilvánvalóan tiszta és jó szándék vezérelte minden jótékonykodása során. A keménykezű, kortársai módszereit és eszközeit következetesen használó főúr hosszú életében hatalmas vagyont halmozott fel. Nőtlen lévén, leszármazottja nem volt, de fivéréi számára is óriási értékeket hagyott. Adományaival már életében több alkalommal felhívta magára kortársai figyelmét. Ezek közül kétségtelenül a kecskeméti piarista gimnázium megalapítása, a templom és a rendház felépítése volt az egyik legjelentősebb, amelyre 30 ezer forintot biztosított. Ugyancsak Kecskeméten a katolikus ispotály számára több mint ezer forintot hagyott, amelynek kamatából évenként tudták segélyezni a leginkább elesetteket. Aligha kétséges, hogy ezek a döntései voltak hosszú életének minden kritikát kiálló tettei. Ezeket csak tetézte azaz, hogy Debrecenben, a „kálvinista Rómában” is 31 növendék tartására alkalmas konviklust hozott létre.⁵⁰

⁴⁸ „Talán a conventionalis eszmekör hozza magával, hogy költőnk nyelve nem igen emelkedik felül a közönségesen, mindennapin, választékosságot nem igen találunk nála, s csak egy két sikerültebb hasonlattal vagy igaz érzellel válik lendületesebbé...”

Már régi megfigyelés, hogy olykor még erényei is visszajukra fordulnak: „Nagyon szereti Koháry is, miként kortársai a közmondások beszövést, de itt is az a baj, hogy gyakran önkényesen és legtöbbször előnytelen változtatásokat tesz rajtuk...” ILLÉSY János, 1885. 71.

⁴⁹ LŐKÖS István, 1989. 288.

⁵⁰ Koháry végrendeletében néhány forint híján hatszázezer forintot hagyott jótékonyági és művelődési célokra. Több szerzetesrendnek és templomnak is jutott ebből csaknem fejedelmi ajándék. Azt külön is érdemes kiemelni, hogy ebben a céljait és eszközeit tekintve kíméletlen időszakban, amikor a szertelen hatalomhoz jutott katonák nem kímélték sem az emberéletet, sem az anyagi értéket, a köztük étizedeket eltöltő Koháry mentalitása merőben más maradt. A kórházaknak és a szegényeknek 47 876 forintot hagyományozott. VÉKONY István, 1915. 28–29.

Ezeknek az összegeknek vásárlóértékét akkor tudjuk igazán felmérni, ha figyelembe vesszük, hogy 1685-ben egy jegyző egész évi fizetése 112 forint, egy lovászé, vagy bérese 49 forint és 60 dénár volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985. 377. A lovak átlagára Kecskeméten 1725-ben 33 forint, egy tehén ára 15 forint és 90 dénár volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985. 219–221. A korabeli pénzek

Végrendeletében is hasonló bőkezűséggel járt el a katolikus egyházzal szemben: több mint félmillió forintba rúgó összeget hagyott iskolák alapítására, szerzetesrendekre, szemináriumokra és szegények menhelyeire. Külön is érdemes kiemelni, hogy ezek között van a szegény tanulók gyámolítását szolgáló valóban fejedelmi ajándék, 111 333 forint. Tehát adományain belül a kecskeméti iskola alapítására szánt összeg távolról sem volt a legnagyobb. Mégis ez az összeg, ez a gesztus még akkor is rendkívüli, és méltán emeli azok közé, akik legtöbbet tettek Kecskemét szellemi és kulturális életéért, ha figyelembe vesszük, hogy e korban ez a tette nem volt egyedülálló. Minden elismerést megadva ezen elévülhetetlen érdemeinek, utalnunk kell arra is, hogy nemcsak a katolikus egyházi főurak között található több is, akik hasonló alapítványokat tettek (pl. Pázmány Péter nagyszombati egyeteme, Széchenyi György érsek Koháryénál is nagyobb adományai, Eszterházy Károly egri főiskolája stb.), hanem a protestáns főurak között is számosan akadtak (pl. a Rákócziak, Lórántffy Zsuzsanna), akik hasonlóan jártak el. Kétségtelenül döntéseit az is motiválta, hogy ellensúlyozni kívánta mind Debrecenben, mind pedig Kecskeméten a református iskolák korábban meglévő számottevő fölényét. Amikor viszont ezt a törekvését kiemeljük, egyöntetű elismeréssel kell adóznunk emelkedett szellemének, mivel felekezeti a főúr nem politikai és jogi eszközökkel kívánta előnyösebb helyzetbe hozni, hanem saját vagyonának egy részével segített rajtuk, és egyben az egész magyarság szellemi emelkedését is szolgálta, és sok-sok hasonló tette maradéktalanul humánus volt.

A kecskeméti piarista rendház felépítésével kapcsolatos tervéről már 1713. december 27-én kelt levelében említést tett. A nekik hagyott 30 ezer forint képezte részben a rendház felépítésének pénzügyi alapját, részben pedig a „Boldogságos Szűz Mária oltalma” alatt álló templom anyagi fedezetét. Ezek számára a városnak csaknem kellős közepén egy hatalmas telket is rendelkezésükre bocsátott. Az alapítólevél értelmében a piaristák kötelesek a rendi szabályzatuknak és az alapító szándékainak megfelelően mind a városban lévő, mind pedig a vidékről érkező fiatalokat tanítani, és főleg az erényekben és jó erkölcsökben nevelni, valamint a tanulmányi előmenetelüket folyamatos oktatással biztosítani.

Ezeken túlmenően a rend vállalta azt, hogy Kecskeméten a plébániai teendőket ellátó ferences rendiek sérelme nélkül a váci megyéspüspök rendeleteit figyelembe véve pasztorális munkát is fog végezni. A piaristák vállalták azt is, hogy a városon belül sem az alapítónak, sem a városnak, sem a lakosságnak semmiféle érdekeit nem fogják sérteni. Vállalták továbbá, hogy meghatározott időben részben Koháry István, részben hozzátartozóinak lelki üdvéért szentmiséket fognak mondani.

Az alapító előrelátóan rögzítette, hogy ezt az alapítványt a rend más településben lévő rendházára nem ruházhatja át, csakis Kecskeméten hasznosíthatja.⁵¹

Végezetül meg kell állapítanunk: bár több méltatójának állításával szemben a város földesuraként nem érdemelte ugyan ki mindenben Kecskemét lakosságának őszinte háláját, donátorként annál inkább.

Éppen ezért városunknak mindenkor ápolnia kell a költő és iskolaépítő Koháry István emlékét.

elnevezésével és értékük alakulásával kapcsolatosan tájékoztatást nyújt IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1980., 1986.

⁵¹ Koháry mind az egyházi, mind pedig a világi hatalmakkal elfogadtatta ezt az alapítványát is. VÉKONY István, 1915. 44–47.

Irodalom

- HORNYIK János
1861–1866 Kecskemét város története, oklevéltárral. II–IV.
Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
1980 Pénzforgalom Kecskeméten 1662–1711. In: Századok,
71–99.
- 1985/a Az árak alakulása Kecskeméten a XVII–XVIII.
században. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII.
159–230.
- 1985/b A bérek alakulása Kecskeméten 1662–1711 között.
In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. 321–388.
- 1986 Hazai és idegen pénzek forgalma Kecskeméten
1711–1790. In: Levéltári Közlemények, 57–86.
- 2002 Kecskemét a késői feudalizmus korában. In BÁRTH
János (szerk.) *Kecskemét története 1849-ig*. Kecskemét,
229–733.
- ILLÉSY János
1885 Gróf Koháry István élete és munkái. Irodalomtörténeti
tanulmány. Karcag.
- KISFALUDY Katalin
1992 Kecskemét önkormányzata: közigazgatás és bíraskodás.
- LÓKÖS István
1989 „Üdö mulatás közben szerzett versek” Koháry István
költészetéről. (In: *Végvár és társadalom a visszafoglaló
háborúk korában, 1686–1699*. *Studia Egriensa* 9.)
Eger. 269–290.
- VÉKONY István
1915 Koháry István gr. élete. (Tekintettel a kecskeméti
kegyesrendi társház és gimnázium alapítására. 1715–
1915.) (In: *A Kegyes-tanítórend Kecskeméti
Főgimnáziumának értesítője az 1914–15. tanévről*.
BRACH József (szerk.) *Kecskemét*.

Vagyonbecslések és inventáriumok a reformkori Kecskemétről

BEVEZETŐ

A magyar feudális nagybirtok gazdálkodásának elemzése és ismertetése érdekében jeles történezeink már sokat tettek,¹ annak irányításáról, fejlődéséről jól árnyalt összképet formáltak meg. A feudális társadalom legnagyobb részét kitevő falusi jobbágyság jogi viszonyait, életmódját és gazdálkodását pedig hosszú idő óta igen sokan, elmélyülten és eredményesen kutatták, eredményeiket pedig sok-sok részfeldolgozásban és monográfiában mutatták be, ezért ezt egészében és részleteiben talán még alaposabban ismerjük.²

A szabad parasztság gazdasági és társadalmi fejlődésének elemzése és bemutatása viszont még várat magára. Csak nagyon korlátozott értelemben szólhatunk ilyen irányú kutatásokról.³ Éppen ezért olyan jellegű feltárómunkákat, amelyek az egyes családi gazdaságok belső szerkezetét, ezen belül az egyes termelési ágak súlyának változását, a birtokszerkezet alakulását, a munkaerő, a piac, a paraszti tőkefelhalmozás folyamatának bővülését, a hitelezési mód modernizálódását, a paraszti életmód alakulását stb. elemezték volna, szinte nem is találunk.

Az a tény történeti irodalmunkban is egyértelműen rögzült, hogy a hajdúk és jászkunok társadalmának tagozódása, önkormányzatuk szervezettsége, anyagi és tárgyi kultúrájuk merőben más, mint a jobbágyfalvaké vagy a kisebb, közvetlen föl-

¹ Itt csak példaként emelünk ki néhány fontosabb feldolgozást: WELLMANN Imre: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770–1815. esztendőre. Bp. 1933., SZABAD György: A tatái és geszti Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp. 1957., TÓTH Tibor: A mernyei uradalom a feudális rend utolsó szakaszában. Bp. 1978., KÁLLAY István: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848. Bp. 1980., SZENDREY István: Egy alföldi uradalom a török hódoltság után. Bp. 1968., A közelmúltban Gál Éva, Högye István és még többen mások végeztek kiemelkedően fontos vagy módszertanilag is igen jelentős munkát.

² E téren sokkal nagyobb irodalom áll az érdeklődők rendelkezésére. Csak az utóbbi évtizedek legjelentősebb kutatói közül emelhetünk ki néhány személyt és alkotását: VARGA János: A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái 1767–1848. Bp. 1967. SÁNDOR Pál: A jobbágybirtok történeti statisztikai vizsgálatához 1786–1853. Bp. 1961. Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században I–III. 1974. Szolnok., VÖRÖS Károly: A parasztság útja a polgári forradalomhoz. Történelmi Szemle, 1973. 1–2.

Bár nem árt utalni arra, hogy a kutatók elsődlegesen jogi helyzetük alakulását, a határhasználat jogi kereteit, különféle szolgáltatásaikat és terheik változásait vizsgálták és mutatták be. Jóval kisebb figyelmet kapott az egyes tájegységeken belül a teljes jobbágycsaládok gazdálkodási feltételeinek bővülése vagy szűkülése, az esetleges vagyoni felhalmozás folyamata, termelési eljárásaik módosulása stb. A megfelelő írott források hiánya miatt pedig csak a legkritikább esetben lehetséges egy-egy telkes jobbágyfamilia sorsát akár néhány évtizeden át is követni, még kevesebb a lehetőség arra, hogy egy-két évszázadon át láttassuk gazdasági és társadalmi emelkedésüket vagy süllyedésüket.

³ Elsődlegesen a hajdúvárosok lakosságának jogi és gazdasági viszonyaira vonatkozó elemzéseket, ismertetéseket lehet kiemelni. A jóval népesebb jászkunok gazdálkodásáról lényegesen kevesebb feldolgozás született. Az utóbbi évtizedekben Bánkiné Molnár Erzsébet közölt több figyelemre méltó feldolgozást, de ezek is nagyrészt az egyes kerületek közigazgatási és jogi változásairól szólnak.

desúri függésben lévő mezővárosoké, de hogy pontosan miben tértek el azoktól, mennyiben álltak közelebb a polgárosodott rétegekhez, a szabad királyi városok lakosságához, arról még ma is csupán vázlatos képet alkothatunk.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a népcsoportok sok évszázados kiváltságaik alapján különültek el a jobbágyfalvak lakosságától. Valójában a nemesi nemzet, a feudális uralkodó osztály részeivé váltak, bár nem egyéni, hanem kollektív nemességgel rendelkeztek, nem az egyes személyek és családok, hanem maga a közösség birtokolta a földterületet, a közösség rendelkezett meghatározott kiváltságokkal és némely kötelezettséggel. Az adómentesség, a robot és a tized alóli mentességük, a szabad költözés lehetősége, a használatukban lévő föld közös tulajdonlása stb. egy sor olyan kiváltsággal, lehetőséggel ruházta fel őket, amelyekkel a jobbágyok nem rendelkeztek. Éppen ezért esetükben csak korlátozott értelemben beszélhetünk szabad paraszti fejlődésről. A jobbágyparasztsággal közös vonásuk mindenekelőtt abban fogható meg, hogy ők is saját maguk művelték a használatukba került legtöbbször kis földterületet, és mivel nem voltak jobbágyaik, azok ingyenmunkáját nem vehették igénybe, megművelhető területeiket, gazdálkodásuk kereteit pedig csak kivételesen tudták bővíteni, növelni. Bár soraikban is számottevő volt a vagyoni rétegződés, a családi vagyon gyarapításának, gazdálkodásuk kitérítésének, javaik felhalmozásának lehetősége, életmódjuk, szokásaik, közösségi tudatuk és önkormányzati lehetőségeik viszont sok tekintetben eltértek a földesúri függésben lévő jobbágyközösségektől. Bár kétségtelen, hogy sok szempontból hasonló állapotok között éltek mint a szabad parasztok, mégsem mondhatók igazán annak. Kiváltságaik révén anyagi terheik feltétlenül kisebbek voltak, mint a valóban szabad parasztoké, a föld közös birtoklása miatt viszont több olyan kötöttség terhelte őket, amiktől ez utóbbi sorstársaik mentesültek.⁴

Magyarország területén a feudális jogviszonyokhoz mérten szabadnak mondható, tehát földesúri kötöttségektől mentes, saját föld- vagy szőlőtulajdonnal rendelkező parasztságról valójában két területen beszélhetünk. Részben a királyi szabad városokon belül élő, polgárjoggal rendelkező, de paraszti életmódot folytató egyének, gazdák esetében, akik minden korlát nélkül rendelkeztek földjük, szőlőjük és házuk tulajdonjogával, és az állami, valamint a városuk által kivetett adókon és szolgáltatásokon kívül más érdemi kötelezettség nem terhelte őket, foglalkozásukat és lakóhelyüket szabadon cserélhették.

Tőlük jogilag és részben anyagi lehetőségeket tekintve is eltért a szabadalmas mezővárosok lakosainak helyzete, lehetősége. Ők jogilag jobbágyok voltak, földesúri függés alatt éltek, de nem voltak közvetlen kapcsolatban földesuraikkal. A velük szembeni terheket a mezőváros közössége már korábban a szokásjog alapján és a különféle érdekütközések során kialakított pénzüsszegben róttá le. Az egyházi tizedet is szerződésekből rögzített formában a közösség fizette püspöküknek évről évre.⁵ Így nemcsak terményeikből nem kellett ténylegesen és szó szerint vett tizedet leróniuk, sem pedig kilencedet fizetniük, hanem a földesúri ispánok és a tizedbérlők évenként ismétlődő önkényeskedésétől is megszabadultak, mivel városuk, közösségük választott tisztségviselői és szakképzett hivatalnokai mentesítették őket ezen zaklatástól. A jobbágyparasztság számára mind keservesebbé váló különféle in-

⁴ OROSZ István, 1974.

⁵ HORNYIK János, 1861. 247–269.

gyenmunka és a határ közös használata is számukra csak hírből ismert fogalom volt. Bekerített szántóikat, legelőiket (innen ered a vidékünkön évszázadokon át használt mezei kert elnevezés), kaszálóikat és szőlőiket nemcsak kizárólagosan használhatták, hanem gyakorlatilag saját tulajdonuknak is mondhatták, valójában szabadon átörökíthették, adhatták és vehették, hisz a városi közigazgatás csak a tények rögzítésére, a nyilvántartások vezetésére korlátozta e téren tevékenységét. A városból való elköltözésük elé érdemi akadályt senki nem gördített.⁶

A kecskeméti szabad paraszti fejlődés lehetőségeiről legegyértelműbben akkor nyilatkozhatunk, ha a reformkor végéről felidézünk olyan dokumentumokat, amelyek minden kétséget eloszlatva érzékeltetik, milyen eredményekhez vezetett Kecskeméten a paraszti fejlődésnek ez az útja. A mellékelt forrásközlés az 1830–40-es években készült vagyonebecsléseket és egy inventáriumot tesz közzé.

Az inventáriumok forrásértéke régtől fogva ismert, és az elmúlt két évtizedben országos gyűjtésre és ezek részbeni közzétételére is sor került. Ezek a források egy-egy család birtokában lévő vagyon összetételére és az egyes vagyonefeleségek, vagyontárgyak nagyságára, számára vonatkozóan nyújtanak pontos adatokat. Tekintettel arra, hogy viszonylag jelentős számban maradtak fenn, éppen ezért segítségükkel több társadalmi csoport és réteg helyzetének, anyagi állapotának változása kísérhető figyelemmel évtizedeken keresztül.

A vagyonebecslések nem feltétlenül tartalmazzak ugyan minden vagyontárgyat, de jelentős előnyük az inventáriumokkal szemben, hogy megbízható adatokat tartalmazznak azok értékét illetően. Ezek száma viszont lényegesen kisebb mint az inventáriumoké. Még kisebb számban állnak rendelkezésünkre olyan vagyonebecslések, amelyeket hivatalos személyek készítettek el vagy a tulajdonos felkérésére, vagy örökösök vagyonebecslése céljából.

Kecskeméten 1836 és 1844 közötti csaknem egy évtizeden belül több tucat személy felkérésére készült vagyonebecslés. Néhány tulajdonos kisebb időköz után megismételtette vagyonának felértékelését. Ennek okát pontosan nem tudjuk, de az kétségtelen, hogy ezek tartalma kisebb mértékben eltér egymástól. Az egyes ingatlanok és vagyontárgyak becsült értéke a legtöbbször nem vagy csak csekély mértékben változott, a nyilvántartásba került vagyontárgyak, illetve azok ismertetésének mértéke viszont több esetben jelentősen eltért. A vagyont felbecsültető kérelmének megfelelően hol az ingatlanok részletesebb felmérését találjuk, hogy az élő állatok, illetve takarmányok, gabonanemük pontosabb rögzítése került a becslők jegyzőkönyvébe. Éppen ezért célszerűnek láttuk a néhány év eltérés ellenére is minden egyes vagyonebecslés közreadását, illetve legalább az eltérések rögzítését.

Mi sem természetesebb, hogy ezek a mégoly hasznos források sem elegendők ahhoz, hogy a mezővárosi parasztság vagyoni helyzetét, állapotát kizárólag ennek alapján mérjük fel, mutassuk be. Ehhez feltétlenül fel kell használunk a rendelkezésünkre álló végrendeleteket, adókönyvi nyilvántartásokat, a család vagy a vizsgált személy iratait, a város különféle nyilvántartásait stb. Az viszont kétségtelen, hogy ez a forrásfeleség a legtöbb esetben többet elárul, többirányú támpontot nyújt a korabeli gazdaság és társadalom kutatója számára, mint a többi forrásfeleség közül akár három-négy együttesen.

⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. 522–543.

Ezen iratok forrásértékének érzékeltetése érdekében célszerűnek láttuk néhány összeállítást mellékelni. Ezek részben egyfajta összegező áttekintést is adnak a forrásokról, részben pedig egy sokkal nagyobb merítés esetén összehasonlítási alapul is szolgálhatnak. Mindenképpen alkalmasak arra, hogy érzékeltessük, egy-egy gondolat mentén végzett összesítés révén is milyen figyelemre méltó adatsorokat kaphatunk. Mindezek persze nem helyettesíthetik a forrásanyag alapos ismeretét és elemzését, a legjobb esetben is csak gondolatébresztők lehetnek, és egyfajta előzetes áttekintéshez nyújthatnak segítséget.

Legelőször a forrásokban fellelhető gazdákról és vagyonuk megoszlásáról célszerű képet alkotnunk. (I. I. sz. táblázat)

I. sz. táblázat											
NÉHÁNY KECSKEMÉTI GAZDA VAGYONÁNAK MÉRTÉKE ÉS MEGOSZLÁSA											
A felbecsült vagyon megoszlása											
Név	Az összeg váltóforint	Ház	Szántó	Szőlő	Állat	Malom	Erdő	Termény	Takarmány	Egyéb	Felzelelés
Az egész vagyon %-a											
Ladányi Gergely ⁷	165 378	4,84	55,22	5,44	26,16	6,65	0,00	1,69	0,00	0,00	0,00
Bozsó János	162 161	3,70	59,24	4,56	10,97	1,23	1,23	2,34	7,28	7,48	1,97
Antal István	136 775	7,31	72,80	1,47	15,88					2,54	2,54
özv. Demeter Jánosné	104 846	4,77	76,79	7,53	4,29	5,72				0,90	1,43
Kovács Dániel	39 910	10,02	59,38	7,02	19,82	3,76					
Fekete Mihály	37 640	10,62	75,18	2,12	12,08						
özv. Szekeres Pálné	47 975	8,34	82,28	9,38							
özv. Kajtári Lajosné	23 487	13,71	39,24	13,84	21,05	12,16					
Deák Sámuel	21 600	4,63	72,22	4,63	18,52						
Csányi János	20 500	48,78	7,30	43,90						0,02	
Sándor Ferenc	20 250		83,95	4,94	11,11						
Újházi Kovács Pál	17 000	17,65	58,82	23,53							
Szeles László	16 450	17,91	64,18	17,91							
Soós Sándor	16 450	9,12	68,39	7,29	15,20						
Gyurász Sándor	12 675	6,31	78,90		14,79						
Dömötör László	10 920	32,05	63,37	4,58							
Végh József (iparos)	7 562	37,85	62,15								
Szedő Farkas János	7 150	41,96	2,09	55,95							
Könyves Sándor	3 450	8,70	66,67	21,73	2,90						

⁷ Ladányi Gergelynél nem a teljes terjedelmében közölt 1843-ban készített vagyonbecslését vettük alapul, hanem az 1840-ben keletkezett iratot, mivel az tartalmazza állatainak számát és értékét is.

E táblázat elkészítése során, a könnyebb áttekinthetőség érdekében a vagyonebecsléseknek csak a legfontosabb adatait vettük figyelembe, és csupán egyetlen szempont alapján kívántunk segítséget nyújtani az érintett gazdák vagyonának áttekintéséhez. Még ezek alapján is a kecskeméti civis társadalom néhány figyelemre méltó sajátosságát látjuk benne felcsillanni.

Bár kétségtelenül csak kevés adózó adatait rögzíthettük a rendelkezésünkre álló vagyonebecslések alapján, még e csekély merítés révén is a város társadalmának vagyoni rétegződése igen plasztikusan áll előttünk.⁸ Előre fel kell azonban hívni a figyelmet arra is, hogy az ennyire csekély merítés esetén az egyes vagyoni csoportok valós arányára semmiképpen sem lehet következtetni.⁹ Itt csak a legfontosabb vagyoni rétegek létre, azok vagyonának pénzben is meghatározott nagyságára és annak struktúrájára találunk néhány adatot, amelyek viszont biztos tájékozódási pontot nyújthatnak a reformkori paraszti birtok tagozódását illetően. Külön nem is kell hangsúlyoznunk, hogy a hasonló vagyonebecslések nem érintik a lakosság legszegényebb rétegeit, a cselédeket, a zselléreket, a napszámosok és alkalmi mezőgazdasági munkások sorát, de még a kisbirtokosok közül is csak elvétve akadt olyan, aki vagyonának hivatalos becslését kérte.¹⁰

Minden statisztikai csoportosítás elkerülhetetlenül tartalmaz vitatható határeseket. A vizsgált táblázat adatai sem lehetnek kivételek. Ezek figyelembevételével is egyértelmű, hogy a városon belül létezett egy rendkívül gazdag társadalmi csoport, amely tényleges vagyonát tekintve joggal kiérdemli a „parasztnábob” jelzőt. A vagyonebecslések alapján összeállított táblázatban négy olyan család vagyona található, amely kirívóan eltér az összes többitől. Ezek száma a városban valójában több tucatra tehető. Az itt megismerhető vagyont és annak tényleges jövedelmét minden bizonnyal több középnemes örömmel elcserélte volna a sajátjával. Nem készült még felmérés, hogy ezek közül milyen arányban voltak az armális nemesek, és milyen arányban a tényleges parasztok, jogilag jobbágyok. Azt viszont kellően hangsúlyoznunk kell, hogy a helyi armális nemesek aránytalanul nagy része a helyi parasztság közül emelkedett ki évszázadok során. Sajnos még hiányzik az ezzel kapcsolatos feldolgozás, ezért csupán néhány család példájával tudjuk – nem igazán dokumentálni, sokkal inkább csak – illusztrálni e folyamatot. A Deák család pl. az 1670-es években szerezte meg a nemesi címet. Ladányi Gerely és családja nemesi rangra emelkedését 1802-ben, a Banó családot pedig csak 1840-ben hirdette ki a Pest megyei nemesi közgyűlés. Tekintettel arra, hogy nemesi telke egyiknek sem volt, jobbágyi ingyenmunkát egyik sem vehetett igénybe, a személyükre kivethető adókon kívül gyakorlatilag minden terhet jogilag viselniük kellett, valójában valamennyien ugyanolyan körülmények között gazdálkodtak mint a város jómódú parasztagzdái, civisei. E tényen nem változtatott semmit az, hogy némely nemesi család csaknem irracionális módon szembehelyezkedett a város státútumaival. Nem árt utalni arra,

⁸ A vagyonebecslések során váltóforintokban rögzítették a becsült értékeket. A pengőforint közismeretlen 2,5-szer nagyobb értéket képviselt.

⁹ Ezt csak a gyakorlatilag teljes adófizető lakosságot átfogó adólajstromok feldolgozásával lehet megnyugatóan feltárni. Kecskemét társadalmáról az 1707., az 1757., az 1780. és az 1847. évi nyilvántartások alapján készült teljesség igényével feltárás. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989., 1991.

¹⁰ Ennek a tényleges összetételét mindössze három személy vagyonebecslése alapján láthatja az olvasó, de ezek is képesek érzékeltetni, milyen értéket tudtak évenként megtermelni.

hogy ezek csaknem kivétel nélkül a kétes nemesi címmel rendelkezők, illetve a frissen szerzett kiváltsággal kérkedők közül kerültek ki.

Arra is érdemes utalni, hogy nem egyedülálló Ladányi Gergely, illetve családjának gazdasági és társadalmi emelkedése. Elei a XVIII. század első évtizedeiben még egyértelműen szegényparasztoknak minősültek a városban. A felsorolásban fellelhető család első jelentős vagyongyarapítója Ladányi Boldizsár volt. Az ő vagyonszerző munkáját folytatta fia, Gergely, aki Kecskemét főjegyzője és főbírója lett, és a paraszti ősöktől örökölt igen jelentős vagyont számottevően megnövelte. Valójában az ő munkálkodása révén emelkedtek ki a Ladányiak a parasztcsaládok közül, és kerültek a város életét meghatározó leggazdagabb, legbefolyásosabb csoport tagjai közé, biztosítva utódaik számára is a további vagyoni és társadalmi emelkedést. Azt is érdemes kiemelni, hogy nemcsak a táblázat második helyén álló Bozsó János, hanem több más hasonló vagyonú, jogilag paraszt család található ezekben az évtizedekben Kecskeméten.¹¹

A második, valamivel népesebb csoportnak a 20 ezer forint feletti értékkel rendelkezők látszanak. Hadd utalunk itt ezen összeg valós értékére a vagyonbecslők néhány birtokkal kapcsolatos megállapításaira. Demeter Ilona és Mária Törökfáiban lévő 100 holdas szántójukat, amelyen gazdasági épületek is voltak, gyümölcsösssel és káposztáskerttel együtt 20 ezer forintra taksálták. A gyengébb termőtalajú Monostoron Fekete János 124 holdas birtokát a rajta levő épületekkel együtt 12 400 forintra értékelték. Ladányi Gergelynek a város tövében, Belső-Nyírben lévő 146 holdas jól felszerelt birtokát 29 200 forintra becsülte a bizottság. Tehát egy húszezer forint feletti értékű vagyon tulajdonosát joggal mondhatjuk gazdag parasztnak, hiszen 100-120 holdas birtokok feltétlenül értékesebbek voltak akár két jobbágyteleknél is. Arról most nem is szólva, hogy 1848 előtt a jobbágyok valójában ezeket nem is tudták eladni, míg a kecskeméti gazdák szabadon értékesíthették ilyen jellegű vagyonaikat is. Ha áttekintjük akár az szántóföldjeik, a szőlőik és a haszonállataik értékét rögzítő táblázatokat, akár az egyes tulajdonosok felbecsült vagyonát, láthatjuk, hogy igen komoly mennyiségű termelési eszköznek voltak birtokában. Aligha vonható kétségbe, hogy a leggazdagabb telkes jobbágyok közül csak néhány mondhatott magáénak ekkora értéket.

Ugyancsak elég egyértelműen különül el a 10 és 20 ezer forint közötti értékkel rendelkezők csoportja, akik joggal nevezhetők középbirtokosoknak. Ők kétségtelenül tisztelen megélhettek birtokaik jövedelméből, amit az esetek többségében saját maguk műveltek meg, illetve a szőlőjüket nem ritkán felesbérlekkel vagy napszámosokkal műveltették. Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ezek vagyona egy telkes jobbágyéhoz hasonlítható. Állításunk rögtön meggyőzőbb lesz, ha az alsó határértékhez közel álló Gyurász Sándor vagyonát felidézzük.¹² A kimondottan jó termőképességű, Kecskeméten elsőosztályúnak tartott Városföldön 50 hold saját birtoka volt, melyet négy ökrével meg tudott művelni, és 200 tenyészbirkája biztosított számára olyan megélhetési lehetőséget, mint ami egy átlagos telkes jobbágy-nak osztályészül jutott.

¹¹ Nem árt utalni arra, hogy ezekben az évtizedekben még a családnevek írásánál sem találkozunk igazi következetességgel. A Bozsó családnév igen gyakran előfordul Bozó formában is nemegyszer ugyanazon iraton belül.

¹² L. a 14. sz. dokumentumot!

Itt csupán néhány olyan személy található, akinek vagyona 10 ezer forint alatti értéket jelent. Érdeemes felidézni az egyik ide sorolható gazda tényleges vagyonát és jövedelmének mértékét. Szeder Farkas János nemcsak egy igen értékes portával és házzal rendelkezett, hanem két jelentős szőlővel is. A vagyonbecslők megállapítása szerint az egyik átlagos évi haszna 450, a másiké pedig 75 váltóforint volt. Veteményeskertjének hasznát pedig 20 forintra taksálták. Az éves terméshozam tehát 545 váltóforintot tett ki. Ha figyelembe vesszük, hogy 1848-ban egy csendbiztos éves bére 250, a rendőröké 150 forint volt, az adószedő, az alügyész és a számvevő is évenként 500 váltóforint fizetést kapott, érzékelhetjük, hogy valóban tisztességes megélhetést biztosított az idézett parasztbirtok.¹³

A vagyonbecslések szövege és az I. sz. táblázat adatsorai alapján további néhány fontos megfigyelést tehetünk. Az egyik első mindenképpen az, hogy a lakóházak értéke a száz évvel korábbi állapotokkal szemben gyökeresen megváltozott. A lakással szembeni igény ez idő alatt hatalmasat nőtt. A dúsgazdagok lakásai 6-10 ezer forint értékűek is voltak. Ladányi Gergelynek hozzávetőlegesen a mai színház helyén, tehát a város kellős közepén csaknem félholdnyi (760 négyszögöl) telke volt, rajta öt szoba, konyha, éléskamra, nagy kamra, hatalmas pince, tágas istállók, kocsiszín, ólak és négy téglaverem. A XVIII–XIX. század fordulóján tucatszámra épültek a városban formájukat tekintve is igényes kúriák, lakások.¹⁴ A jobb módú családok sorra építették a 3-5 szobás lakásokat, amelyeket rendszerint már cseréptetővel fedtek le. Ifjabb Dömötör Lászlónál viszonylag szerény vagyont vettél nyilvántartásba, de lakásában négy szoba, három konyha, spájz és két nagy pince volt. Arra is felfigyelhetünk viszont, hogy nem ritka még a nádtetős épület. Nem felesleges rögzíteni azt aényt, hogy 25 eseten belül a legértékesebb házat 10 000, a legcsekélyebb értékűt pedig 300 forintra taksálták. Ezek alapján 3843 forintos súlyozott átlagot kapunk, amely legalábbis komoly tájékoztatást jelent az igényesebb kecskeméti lakóházak értékét illetően.

A vagyonbecslések alapján az is nyilvánvaló lesz számunkra, hogy az esetek nagyobb részében nemcsak a gazdák, hanem a hivatalnokok is rendelkeztek szőlővel. Ezek nagysága eltérő volt ugyan, de igazán nagy területű szőlővel kevés ember bírt. Az egyik legnagyobb szőlő birtokosa a dúsgazdag Bozsó János volt. Ballószögben 1800 út szőlője mellett két hold gyümölcsöse és 6 hold erdője is volt. A kapás számára ház állt rendelkezésre. A már idézett Szeder Farkas József lényegesen szerényebb méretű, mindössze 350 útból álló, gyümölcsfákkal is beültetett szőlőjében is volt kapáslakhely és szüretelőhely, miként a másik, csupán 160 útból álló szőlőjét is ellátta mindkét létesítménnyel. Demeter János az év jelentős részét minden bizonnyal családjával együtt Újhegyen lévő szőlőjében töltötte, mivel annak becslése során kiemelték, hogy a 900 útból, 9 pásztaból álló igen jelentős birtokon egy szoba, konyha, kamra állt rendelkezésére, és mellette még külön egy kapáslakhelyet is épített. A szőlőkben az estek többségében legalább kunyhót és szüretelőhelyet készítettek a gazdák a zavartalan munka végzése érdekében.

Az alapos vagyonbecslések révén több szőlő hozamát, éves hasznát is megállapították. Sándor Ferenc három kapa alá való, 155 út szőlőjét és a benne levő gyümölcsöst 1000 forintra becsülték. Ötévi termésátlagának figyelembevételével 35 akóban állapították meg hozamát. Mivel a bornak akóját itt helyben 3 forintban

¹³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. 305–306.

¹⁴ Az egyik legismertebb ilyen épület, a Banó-ház, ma a Naiv Művészetek Múzeumának ad otthont.

számolták, egy évi haszna 105 forint volt. A korábban is említett Szeder Farkas Józsefnek a Széktói hegyben 350 út szőlőjét 3000 forintra értékelték. A becslők azt állapították meg, hogy „...csupán a gyümölcsösből tiszta haszon bé jön 200 váltóforint, bort középtermést feltéve ad 200 akó törkölyös bort, melynek felét a munkáltásra le húzván, tiszta haszna marad 100 akó... béhoz 250 váltóforintokat.” Tehát ez a birtok évenként 450 forint tiszta hasznot eredményezett gazdájának. Az ingatlan értékét tekintve ez évi 15%-os hasznot jelent. Ezek figyelembevételével érthető, hogy még a viszonylag szegény gazdák is törekedtek saját szőlőt telepíteni, vagy miként itt mondták: építeni.

Az itt közreadott becslések alapján az is egyértelművé válik, hogy a rideg körülmények között tartott szarvasmarhák és lovak rovására a növénytermesztés vált egyre szélesebb körűvé. A szőlő mellett a szántóföld megszerzése, annak növelése a családok céljai között az első helyen állt. Egyre inkább ez jelentette a legbiztosabb egzisztenciát, a család boldogulásának legfőbb biztosítékát. Tekintettel arra, hogy a legtöbb kecskeméti pusztá, külterület fellelhető ezekben a becslésekben, célszerű egy újabb táblázat segítségével áttekintést adni arról, milyen határok között mozogtak a holdankénti árak, milyen minőségűek voltak a termőtalajok a város határában. Ez annál inkább indokolt, mivel hasonló adatokhoz egy meghatározott időkereten belül más formában aligha juthatunk.

II. sz. táblázat				
A SZÁNTÓFÖLDEK ÉRTÉKE KECSKEMÉT HATÁRÁBAN				
1600 négyszögöles hold váltóforintban				
Külterület	Maximum	Minimum	Eset	Átlag
Városföld	250	200	23	211,70
Város mellett	250	200	5	240,00
Talfája	200	120	2	160,00
Törökfái	200	180	3	190,00
Ballószög	200	100	2	150,00
Nyír	115	115	2	115,00
Úrrét	250	200	2	225,00
Csödör (Méntelek)	250		1	250,00
Monostor	160	100	8	126,25
Páka	200		1	200,00
Ürbő	75		1	75,00

Ezekben az évtizedekben a szántóföldekhez már sok szállal kapcsolódik a tanya. A hatalmas szakirodalommal rendelkező problémakörnek itt csupán egyetlen epizódját célszerű érinteni: a szántóföldeken lévő tanyák felszereltségére utaló adatokat.

A kecskeméti magisztrátus évtizedek során újabb és újabb pusztát vett bérbe, zálogolt, majd vásárolt meg a legtöbbször igen nagy távolságban élő tulajdonosoktól, akik éppen ezért nem tudták igazán hasznosítani azokat. Ez a folyamat a helyi birtokviszonyok sajátos alakulását hozta magával. A módosabb vagy szegényebb

gazdák az egyes puszták felosztása során igyekeztek lehetőségeiknek megfelelő homokhoz jutni, néhány hold futóhomokot vásárolni, amelybe a következő években szőlőt „építettek”, vagy szántót vásároltak, amelyen gabonatermesztésre és az intenzívebb állattartásra nyílt lehetőségük. A várostól egyre nagyobb távolságokban feltört legelőkön szükségszerűen ki kellett alakítani a tanyákat. Ezek egyre több helyen már régen nem a korábbi századokra jellemző alkalmi szálláshelyek. Minden körülírásnál többet mond néhány példa kiemelése.

Ladányi Gergely már említett Belső-Nyírben, a város központjától alig 4-5 km-re lévő 146 holdas birtokán egy ház, egy ököristálló és egy kút is növelte annak értékét. Monostoron a 204 holdas birtokán pedig 18,5 öl hosszúságú ököristálló, 14 öl hosszú ház, 20 öl hosszúságú juhszín és egy kút volt található. A Bugacon lévő 74 holdas birtokán is készült egy 8 öles jó ház. Az Ürbön vásárolt 333 hold homokon sűrűn épített egy 36 öles házad, egy 15 öl hosszúságú istállót.

Még jobban igyekezett birtokait felszerelni, és ezáltal gazdaságosabbá tenni Antal István, aki a Városföldön lévő 92 holdas szántójából egy holdnyi veteményeskertet alakított ki, továbbá egy jelentős gyümölcsöst hozott létre, 9 öl hosszú épületében egy szoba, egy konyha, egy kamra és egy lóistálló volt. Ezeken kívül egy 12 x 4 öles ököristálló és egy tölgyfa rovású kút növelte annak értékét. A Csödörön (ma Méntelek) kiépített tanyája még korszerűbb volt. Itt két szoba, konyha, két kamra „...a tulajdonos úr családja használására szolgálnak...”, ezeken túlmenően krumpliverem pinceformára s kéménnyel ellátva, 20 öles juhszín tölgyfa lábakra építve, elől falkerítéssel ellátva, továbbá egy béresház, melyben szoba, konyha és téglakémény volt. Ezeken kívül 12 öles ököristálló, egy kettős sertésól és egy jó forrású nagy kút szolgálta az igényes gazdálkodást.

Még ezeknél is korszerűbb volt Bozsó János két tanyája. A Városföldön lévő 302 holdas birtokán két tanya is volt. Az intenzívebb állattartást nemcsak a 20 öl hosszú ököristálló szolgálta, hanem egy granárium, amelyben már jobb állapotban lehetett tárolni a gabonát és a szemes takarmányokat, valamint egy szélmalom is volt, amely nemcsak liszt előállítását biztosította, hanem a takarmány darálását is. Az ugyancsak Városföldön lévő 25 holdas örökölt birtokán is, amit felesége örökségként kapott, a vagyonbecslés idején volt tanyaépület, kút, gyümölcsös és kert. A szomszédos Páhin lévő birtokán pedig 22 öles ház, 20 öles juhszín, 18 öles ököristálló és egy granárium jelezte, hogy gazdája minden birtokán igyekezett korszerű gazdálkodást folytatni. Itt talán nem felesleges emlékeztetni arra, hogy ez a felszereltség, és minden bizonnyal az ott folyó gazdálkodás is elérte, s talán több területen felül is múlta a korabeli átlagos nagybirtokok színvonalát. Olyan falusi jobbágy pedig aligha akadt, akinek családja ezekhez hasonló értéket tudott volna felhalmozni. Ez a vagyonbecslés is érdemi adatokat nyújthat egy esetleges ilyen irányú összehasonlításhoz.

Bár kétségtelen, hogy ezek a „parasztnábobok” érték el a leglátványosabb eredményeket, több más kisebb birtokról is meglepő adatokat találunk a vagyonbecslésekben. Érthetően itt csak az illusztrálás érdekében rögzítünk néhány adatot, melyeknél a vagyonbecslésekben, a végrendeletekben, a különféle örökösödési perek anyagában ezek sokszorosát lelheti fel a kutató, amelyekből azután érdemi következtetéseket tud levonni, komoly összehasonlításokat lehet tenni mind a korabeli nagybirtok, mind pedig a reformkor végi falusi jobbágygazdaságok technikai és felszereltségi szintjét illetően. A „parasztnábobnak” távolról sem számító, de kecskeméti viszonyok között mindenképpen gazdagnak mondható S. Demeter János

Monostoron levő 250 holdas birtokán is a vagyonebecslők feljegyezték egy juhszint, két kertészházat és egy nagy marhaistállót. Az igen rossz talajú, az akkor csaknem futóhomoknak számító Ágasegyházán lévő 50 holdas birtokán is épített egy 2 szobából, konyhából, kamrából álló épületet, amely mellett még egy méhest is feljegyezték, mivel ez is érdemben növelte annak értékét.

Hogy mennyire kiépült a város határában a növénytermesztésre alapuló gazdálkodás, annak bizonyítására a lényegesen szerényebb birtokok sorát lehet idézni. Sahin Tóth Gergelynek Pusztaszeren és Szentkirályon volt 50-50 hold árendás földje, tehát nem saját tulajdona, mégis a „...haszonbéri földjeiken jó gazdasági épületei és feles őszi és tavaszi vetései vagynak...” Avagy Szekeres Pálnak a Monostori és a Kis-Szegedi út mellett volt 53 holdas szántója, „... rajta egy jó karban lévő istálló, 8 öles hosszúságú nádtetővel ellátott disznó és tyúk ól, egy kerek ültetett széles erdő, szép gyümölcsös kert és rovásos kút vagyon...”

Végigfutva ezeken a reformkor végén készült vagyonebecsléseken, minden elfogultság nélkül megállapíthatjuk, hogy ezek a birtokok igen sok tekintetben különböznek azoktól a falusi jobbágyok által használt, évenként újraosztott, ekkor még csak közös használatban és nem tulajdonban lévő területektől, melyeket parasztbirtoknak aligha lehetett nevezni. Itt még nem is említettük, hogy ezek folyamatos építése, gyarapítása, karbantartása, trágyázása mennyiben térhetett el a jobbágyok által használt határrészekről.

De ha hozzágondoljuk, milyen meglepően sokoldalúan tudták a paraszti gazdaságok a termőföldek közvetlen közelében a különféle melléktermékeket, a hulladékokat is hasznosítani, további jelentős különbségeket tudunk felfedezni mind a jobbágyi mind a feudális nagybirtok, valamint kecskeméti, valóban szabad paraszti gazdálkodáson belül. Lényegében már itt és ekkor nemcsak kirajzolódott, hanem szinte hálózatként ki is épült a XX. századra is jellemző tanyasi gazdálkodás. Nem túlzott tehát azt állítani, hogy a kecskeméti szabad paraszti gazdálkodás valóban példaként szolgált a jobbágyfelszabadítást követő évtizedekben a szűkebb és a tágabb környezetben egyaránt.

Végezetül célszerű még egy rövid táblázatot illeszteni e bevezető végére, amely segítséget nyújthat az eddigi megállapítások gyorsabb áttekintéséhez, és tájékozási pontot jelenthetnek akkor is, ha korabeli más forrásokban fellelhető vagyontártyak értéke nincs jelölve. Ezeknek a súlyozott átlagoknak a közzététele annál inkább indokolt, egyrészt mivel igen nehéz a különféle helyi értékeket és árakat nyomon követni, másrészt pedig azért, mivel hasonló egyértelmű és hiteles tájékoztató adatok nagyon ritkán találhatók.¹⁵

III. sz. táblázat				
A VAGYONBECSLÉSEKBEN FELLEMLHETŐ NÉHÁNY ÁRU ÉRTÉKE (váltóforintban)				
Áru neve	Maximum	Minimum	Eset	Átlag
Lakóház	10 000,00	300,00	25	3 843,00
Tanyaépület	500,00	100,00	6	300,00
Tanya- és gazd. épületek	5 000,00	1 000,00	4	2 500,00
Szárzalmalom	6 000,00	4 000,00	5	4 940,00

¹⁵ Ha összevetjük az itt található becsült árakat az adásvételek adataival, meggyőződhetünk róla, hogy a kiküldött szakértők rendkívül felelősségteljesen és nagy körültekintéssel végezték munkájukat. Az általuk megadott értékeket minden tekintetben hiteleseknek, reálisoknak lehet és kell elfogadnunk.

Szélmalom	1 500,00	1 500,00	1	1 500,00
Juhszín	700,00	400,00	2	550,00
Ököristálló	300,00	300,00	1	300,00
Sertésól	100,00	100,00	1	100,00
Akol	50,00	50,00	1	50,00
Téglaégető kemence	500,00	500,00	1	500,00
Kút	250,00	250,00	2	250,00
Szántóföld (hold)	250,00	75,00	2 881	186,45
Szőlő (út)	12,00	2,00	8 650	7,26
Erdő (hold)	55,60	55,00	18	55,60
Méneses ló	600,00	50,00	130	101,23
Kocsis ló	250,00	80,00	25	122,40
Barmos marha	83,00	30,00	125	59,68
Jármos ökör	150,00	94,00	112	120,23
Juh	10,00	6,00	7 535	8,02
Bárány	4,00	4,00	690	4,00
Sertés	20,00	10,00	114	15,96
Süldő	5,00	4,00	38	4,68
Malac	2,00	2,00	26	2,00
Kétszeres búza (véka)	2,00	2,00	400	2,00
Rozs (véka)	1,75	1,75	800	1,75
Árpa (véka)	1,33	1,33	210	1,33
Zab (véka)	1,10	1,10	700	1,10
Köles (véka)	2,50	2,50	106	2,50
Pálinkafőző üst	1 286,00	1 286,00	1	1 286,00
Burgonyaárló	35,78	35,78	1	35,78
Burgonyafőző üst	32,00	32,00	1	32,00

FORRÁSKÖZLÉS

Az itt közölt iratok a megyei levéltár őrizetében lévő, Kecskemét város Tanácsának iratai fond, Közigazgatási iratok (1719–1848) című állagában találhatóak. Ebből az igen jelentős nagyságú fondból kizárólag azokat az iratokat válogattuk itt ki, amelyek minden tekintetben segítenek hiteles formában megjeleníteni a reformkori Kecskemét gazdálkodását és társadalmi tagozódását. Az itt közölt legkorábbi vagyonebecslés 1836-ban, a legkésőbbi pedig 1844-ben készült. Tehát nem egészen egy évtizeden belül keletkeztek. A harminc vagyonebecslés, illetve vagyoneleltár ilyen módon alapvetően azonos gazdasági és társadalmi körülmények között készült. Tekintettel arra, hogy ezek az iratok Kecskeméten a gazdának, tehát önálló házzal telekkel rendelkező társadalmi csoportnak minden rétegét átfogják, alkalmasak egy szűk, de nagyon megbízható keresztmetszet megrajzolásához.

Segítségükkel kitapintható, milyen erőteljesen tagolódott, struktúrálódtól a város vagyonos társadalma. Közlésüket többek között az is indokolja, hogy igen sok konkrét példát nyújtanak a korabeli paraszti gazdálkodás, a szántóföldeken és a szőlőkben egyaránt gyorsan szaporodó tanyák jellegéről, felszereltségéről egyaránt. Ha nem is a teljesség igényével, de mindenképpen megbízható képet alkothatunk a korabeli állattartásról, az egyre szélesebb körben tért hódító belterjesebb növényter-

mesztésről, a lakáskultúra egyre igényesebb válásáról, a korabeli pénzügyi viszonyokról stb.

Az iratokat keletkezésük időrendjében közöljük. A könnyebb tájékozódás végett elláttuk részben sorszámokkal, részben pedig szerkesztett címmel.

A vagyonleltárak és vagyonbecslések során BENDA Kálmán: A Magyar Országgyűlési emlékek sorozat 1607–1790 közötti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata (Századok, 108. évf. 1974. 436–475.) c. munkáját vettük alapul. Ennek értelmében igyekeztünk az iratokat tartalmi és formai szempontból is eredeti formájukban megtartani. Tekintettel arra, hogy a megfogalmazáskor az egyes hivatalnokok írásbeli szokásai, gyakorlata erősen eltért egymástól, az egységesebb forma érdekében is eltekintettünk a betűhív közléstől. Erre a szakmában kialakult gyakorlat szerint csak a családnevek és a helynevek esetében van szükség. Ugyanakkor megtartottunk minden rövidítést, minden latin kifejezést, de a kevésbé ismertek magyar fordítását lábjegyzetben közöltük. Megőriztünk minden olyan formát, amely a korabeli kiejtést, az itteni tájszólást érzékelteti, dokumentálja. Az iratok szövegének egyértelművé tétele is megkövetelte, hogy a központozást a mai helyesírási szabályzatnak megfelelően alkalmazzuk. Hasonlóképpen jártunk el a nagy kezdőbetűk írásával kapcsolatosan is.

Az iratok után kurzív formában, kisebb méretű betűkkel rögzítettük a jelzeteket és az iratok hátlapján található esetleges feljegyzéseket. Normál szedéssel, de kisebb méretű betűkkel különböztettük meg az iratokkal kapcsolatos tájékoztatásokat. Ugyanilyen formában található az egyes vagyonbecslésekhez szükséges megjegyzések, ugyanazon gazda számára korábban vagy későbbben készített becslésekben feltehető eltérő adatok, megfogalmazások.

1.

BOZSÓ JÁNOS VAGYONBECSLÉSE

1836. augusztus 1.

Választott Polgár Bozsó János úrnak bizonyos célja elérése tekintetéből, a nemes tanácsnál tett azon kérése következtetésébe, mely szerént minden javainak hiteles megbecsültetését kéri. Alól írt, a tisztelt úr mind fekvő, mind ingó javai megbecsültetésére tanátsi képpen ki küldetvén, tisztelettel előlterjesztem, hogy javai megbecsülésére elől állította nemes Kováts Gergely, Bentsik Antal és Dékány Mihály érdemes polgárokat, kik jó lélekkel, hitek ajánlása mellett elől adták, hogy van Bozsó János úrnak

1-o. A 7-dik tizedbe egymás mellett két háza, melyek meg érnek 10.000 Ft.

2-o. A Széktóba Ladányi Gergely úr szomszédságába 370 út szölleje, mely megér 4.000 ft.

3-or A Csorda kút felé Zabolai Sámuel szomszédságában 300 út szölleje, mely megér 3.000 ft.

4-er Örök föld a Nagy Szegedi uton, Süveges Nagy János Örökössei Szomszédságokba 225 hold, melynek holdja megér 200 vftokat, öszvesen 50.000 ft.

5. Ezen örök földön levő gazdasági épületek, granárium, pince, szélmalom gyümölcsöskert 5.000 ft.

6. Ezen föld mellett Deák István Kapitány úrtól bir egy darab földet 2.000 ft.

7. Páhi pusztába bir 200 holdat, fekszik rajta 6.000 ft.

8. Laistroma szerint van 81 darab herverő marhája, darab számra egyre 60 ftjával számítva 4.860.
 9. Méneses lova 30 darab, darabja per 100 ft. 3.000 ft.
 10. Juhai 1871 darab öreg, melybe van 800 ürü és 534 darab bárány, melyből egy párba négyet számítván, párját 16 ftjával véve 17.064 ft.
 11. Jármos ökör 26 darab parját 250 ftjával 3.250 ft.
 12. Kocsis ló 7 darab, ebből három 750, kettő 300, kettő 160 vft. öszvessen 1.210 ft.
 - 13-or. 40 darab öreg sertés, 32 őszi, 26 tavaszi sűdők, az öregeknek párja 40 ft. az őszi sűdők párja 10 ft., (=160 f.) a 26 tavaszi sűdő párja 4 ft.; 1.012
- Öszvesen: 110.396

Gabona és jószágok teletetésére kivántató, elegendő takarmány, melyek nevezetes summát érnek, de mint változók becsü alá nem vétettek, melyekről tézsen alázatos Tudósítasomat Kecskemét.

Dugár Péter
tanácsbeli

Az utolsó oldalon azonos írással: *Tudósítás Bozsó János úr javainak megbecsültetéséről.* Más írással: *1836-ik esztendei Augustus 1-ső napján tartott tanácsülésben. Ezen tudósítás szerint a kért bizonyáglevél kiadatni rendeltetett.* Újabb írással: *feljegyezte Nagy Lajos m. p. j. notar.*

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. Kecskemét város levéltára (a továbbiakban: IV.) 1504 Kecskemét Város Tanácsának iratai (a továbbiakban: 1504.) c/ Közigazgatási iratok (a továbbiakban: c/) 170. doboz (a továbbiakban: d.) 1836. év

2.

FEKETE MIHÁLY ÉS FEKETE JÁNOS VAGYONBECSLÉSE 1836. augusztus 16.

Alól írt az ./ . alatt látható tanácsi határozás következtében nemes Fekete Mihály és Fekete János urak javainak megbecsülésére kiküldetvén, tisztelettel jelentem, hogy e folyó holnap 16-án nemes Fekete Mihály úr házánál megjelenvén, az általok kért becsü megtételére előállították idősb nemes Kováts István, nemes Kováts Gergely, Kabok János és Beke György érdemes szomszédokat, kik jó lélekkel, hiték ajánlása mellett a tisztelt urak birtokába lévő javakat az alább írt módon becsülték meg.

1-ör. A 7-dik tizedbe mind a kettőjöknek külön lévén házok, a kettőt együtt véve becsülték 5.000 v.f.-ra.

2-or. A város határába egyik egyik testvérnek osztály szerint jutván 30 hold földje, minekutána Fekete János úr egyik leánytestvére 30 holdnyi részét megváltotta, szintén bele számítván Fekete Mihály úr hitvesét illető 30 holdnyi szintén örökös birokát, melyet a tisztelt asszonyság becsü alá önként bocsátott: bírnak 120 hold örök földet, melynek holdja 160 v.ft-okra becsültetvén, az értéke öszvesen lészen 19.200 v.ft.

3-or. A Monostori pusztába kettőjöknek birtokába lévő 124 hold, a rajta tett épületekkel s javításokkal becsülődött öszvesen 12.400 v.ft.

4-er. Az új szőlőkbe nemes Herczeg Károly úr szomszédságában Fekete Mihály úr hitvesét illető 220 utakból álló szőlő becsültetett 1.000 v.ft.

5-ör. Páhin 100 holdnyi birtokon fekszik zálogos summa 3.800 v.ft.

6-szor. Van kettejeknek 600 darab juhok, a bárányokon kívül, melyeknek párja 13 v.ft-ra becsültetvén, öszves értéke 3.900 v.ft.

7-er. Hús darab heverő marhának párja 60 ft-ra tétetvén, összesen tesz 600 v.ft.

8-or. 12 darab heverő lónak párja 10 vforintra becsülve 600 v.ft.

9-er. 16 darab jármos ökör párja 200 ft-tal számítva becsára tesz 1.600 v.ft.

10-er. Hat darab kocsis lovak, egy egy 50 ft-ra becsülve összes értéke 300 v.f.

[Összesesen:] 48.400 v. ft.

Költ Kecskemét, 1836. 16. Augusti.

Dugár Péter m.p. deputatus senator által.

A hátlapon azonos írással: *Tudósítás nemes Fekete Mihály és Fekete János urak javaiknak megbecsültetéséről.* Más írással: *1836-ik esztendei Augustus 17-ik napján tartott tanácsi gyűlésben. A folyamodók vagyonaiknak értékéről a kért bizonyáglevél ezen tudósítás szerint kiadatni rendeltetik. Feljegyzette Gyenes Mihály m. p. vicenotarius.*

A vagyonbecslésről elkészült és fennmaradt egy korabeli másolat is. Mivel ennek szövege az itt található éval csaknem teljesen megegyezik, közlésétől eltekintettünk.

BKMÖL IV. 1504. c/ 201. d. 1836.

3.

GÖMÖRI MIHÁLY VAGYONBECSLÉSE

1836. július 22.

Alólirott, a nemes tanácsnak az ./. alatt ide mellékezett (sic) rendelése következtetésében, mely szerint volt városi perceptor, Gömöri Mihály úrnak minden javai számadásából eredett és még fennlévő 15.158 ft. 24 xr. cassahiány bátorságosítására sequestrumba¹⁶ vétetni rendeltettek, kiküldetettvén alázatosan jelentem, hogy Gömöri Mihály úrnak a múlt június 30-kán és azt követő napokon a következő javait sequestráltam legyen, úgymint:

1-szor. A 9-ik tizedben jó készületű sindeles tetejű szárazmalmát, mely bátorságosítva is vagyon, Csaba László, Hajagos József, Pintér József és Kolop Nagy Sándor szomszédok előtt a helyszínen.

2-szor. A Talfáji nagyobb erdő mellett Garaczi Pál szomszédágában helyheztetett mintegy 12 hold szántóföldjét erdejével és tanyai épületeivel együtt Somodi Mihály, Szalai István és ifiú Garaczi Pál jelenlétében.

3-szor. A Csödöri 16 holdakból álló jó minéműségű szántó és kaszálóföldjét minden épületeivel együtt Nyírádi László és özvegy Aranyi Istvánné, Tóth Erzsébet szomszédok előtt.

4-er. A 8-ik tizedben sindeles tetejű és dupla épületű jó házát, tágas udvarával senator néhai Végh János úr elmaradott özvegye, Martinkovics Anna asszony és Molnár Józsefné, Fekete Mária szomszédok előtt.

5-ör. A nagy kiterjedésű széktői szőlőjét, nemes Kováts Gergely úr és Galambos János szomszédok előtt.

6-or. Az új szőlőjét Kalmár János és ifiú Lisztes István szomszédok előtt.

7-er. Kováts János sógoránál, az 1835-ik esztendei Martius 21-kén költ eladásbéli kötésnél fogva tartozásban lévő Mária hegyi szőlője árát nyolcszáz váltóforintokat bírói zár alá vettem, szorosan eltiltván Kováts Jánost, hogy ezen summát tudtom nélkül senkinek se fizesse ki.

8-or. Az úrbői pusztában 100 holdakból álló részét a folyó esztendei május 8-kán kötött és Gömöri Mihály úr által eredetiben vélem közlött zálogos szerződése

¹⁶ Lefoglalás, zálogolás.

szerént Aporka-i lakos nemes Cserna Károly, Vörös András és Szóda Péter uraknak 25 esztendőkre 2.120 ft. conventionalis pénzben¹⁷ elzálogosította, mely summából az elzálogosításkor felvett 1.060 conventionalis forintokat, ebből kétezer váltóforintokat, a közcassának azonnal be is fizetett, a másik felét a zálogos summának 1.060 forintokban conventionalis pénz szerént most a jövő szent Mihály napra tartozván lefizetni a kizálogosítók, ezen summát is Gömői Mihály úr önként a közcassának önként lekötötte, melyet választott polgár Tóth János és Aranyi István urak előtt szinte bírói zár alá vettem.

9-er. Cséplő Terézia, Bozsó Jánosné asszonnyúl 1824-ik esztendei 8-ber 4-kén költ zálogos kötésénél fogva kétezer váltóforintokban 12 esztendőkre 25 hold városföldi mezei kert földjét kizálogosítván, mind ezen földet, mind pedig a kiváltás esetiben mely nemsoká következik, a zálogos summát Bozsó Jánosné asszonynál hasonlóképpen zár alá vettem, oda utasítván Bozsó Jánosné asszonyt, hogy a fizetendő kétezer forintokat egyenesen kezembe tartozzék fizetni.

10-er. Hat jármos ökreit, 3 kocsis lovait, szekereit, kocsiját, csészáját, tíz darab heverő marháját, úgymint két tehenét, négy 4-dfű tinait, ismét két 3-dfű tinait és két 3-dfű üszőjét, négy öreg sertéseit perceptor¹⁸ Kiss István és Aranyi István urak [előtt] sequestráltam.

11-er. Tizenöt darab 10 akós, egy darab 50 akós vasabroncsos hordait, 190 akós vasabroncsos tölgyfa és 20 akós szinte vasabroncsos kádjait és egy borsutút perceptor Kiss István és electus¹⁹ Tóth János urak előtt bírói zár alá vettem.

Ezekbül a cassa hiánya bőven ki fog telleni.

Melyekről is tészem ezen alázatos tudósításomat.

Kecskeméthen, 1836-ik esztendei Julius 19-kén.

Bodog Antal m. p. kiküldetett senator.

BKMÖL IV. 1504. c/ 170. d. 1836.

4.

ÖZVEGY KAJTÁRI LÁSZLÓNÉ DEMETER ILONA VAGYONBECSLÉSE
1838. november 27.

Alólírt, a nemes bírói széknek e [olyó] esztendei november 17-ik napján költ végzése szerént avégre lévén kiküldetve, hogy özvegy nemes Kajtári Lászlóné, Demeter Ilona asszony kérése következésében annak javait becsültessem meg, alázatosan jelentem következőket:

Kimenvén a tisztelt asszonyság házához, az előállított 3 tanúkat, akik mindennemű javait általlyában jól ismerik, úgymint: Bozsó János urat, aki 46 esztendős római katolikus, feleséges és helybeli előkelő földbirtokos lakos, Kis Jánost, aki 60 esztendős, római katolikus, feleséges, helybeli birtokos gazda, és szinte Kis Jánost, aki 28 esztendős, római katolikus, feleséges, helybeli lakos és molnár mester. Minekutána ezeket a szokott hitfoma szerént e f. esztendő és hónap 21-dikén mindeneknek előtte meghitelttettem, valamint Kajtáriné asszonyság úgy ezen tanúk is azt jelentették előttem, hogy megbecsülendő javak két rendbéliék légyenek, úgymint olyanok,

¹⁷ A bankóval, a papírpénzzel szemben a kivert nemesfém mint fizetési eszköz. Azonos a pengőforinttal, amely két és félszer akkora értéket képviselt mint a váltóforint.

¹⁸ Adószedő, pénztárnok.

¹⁹ Választott képviselő.

amelyeket Kajtáriné asszony különösen maga bír mint ötet magánosan illető tulajdonait, és olyanok, amelyeket még testvérel Demeter Mária asszonnal, nemes Rhadó Leánder úr hitvesével egyenlő jussal ugyan, de még osztatlan állapotban közösen bír, hanem ezeket is magához váltani kívánja, melynél fogva a becsü is ezen rend szerént állapítottatott meg, ugyanis:

1-ör. Azon javakat, melyeket különösen maga bír Kajtáriné asszony mint tulajdonait ekképpen becsülték a fejebb nevezett becsülők:

a/ A házát, mely jó épületekkel ellátva a 7-k tizedben Falta Sámuel és Bobis István szomszédságokban fekszik, becsülték váltócédulában értve 5.300 ft-ra.

b/ Egy szárazmalmot, mely éppen a ház mellett fekszik, és jó állapotban vagyon 4.700 ft-ra.

c/ Egy szőlejét, mely Lisztes István és Almási János szomszédságokban fekszik, s 573 utakból áll, benne sajtóház, kapáslakhely és jó darab veteményföld is van 3.000 ft-ra.

d/ Egy szőlejét a Csalánosi osztályban, mely Kerekes János és Csontos István szomszédságokban van, s 343 utakból áll, veteményfölddel s mellette 4 hold lágyműveléssel együtt 1.700 ft-ra.

e/ Egy szőlejét a Csorda-kúti osztályban, mely a Demeter atyafiak szomszédságában fekszik, s 83 utakból áll 400 ft-ra.

f/ Egy szőlejét a Széktó-i osztályban Marozsi és Sárga szomszédságokban 250 ft-ra.

g/ 643 darab birkáit öszve gondolva öregeit, bárányát, szőrök fainságánál fogva párját 18 forintért 5.787 ft.

h/ 12 jármos ökreinek párját 225 forintjával 1.350 ft.

i/ 10 darab öreg és két csikó számba vehető lovai közül a csikókat fel nem véve, darabját 100 forintjával 1.000 ft.

És így nem vévén tárgyúl a házhoz, szőlőhöz és mezei gazdasághoz tartozó ingókat s kocsis lovakat, a féljebb előadottakat becsülték öszvesen 23.487 forintra.

2-szor. Azon javakat pedig, melyeket még a fellyebb nevezett Mária testvérjével egyenlő közös osztályos jussal bír, ekképpen becsülték:

a/ A Törökfői örökös földet, mely Demeter Gergely és Cseh György szomszédságokban fekszik, és 100 holdnyi kiterjedésű, ide értvén a rajta lévő gazdasági épületeket, gyümölcsös és káposztás kerteket 20.000 ft.

b/ A Mindszenti út mellett fekvő örökös földet, mely első classisú glébájú s 25 holdnyi, holdját 250 váltó ft-jával 6.250 ft.

c/ A Monostor-i földet, mely a Demeter atyafiak szomszédságában fekszik, és 30 hold, holdját 100 forintjával 3.000 ft.

d/ A Páhi 100 holdakból álló s Toth Antal senator és Bozsó János urak szomszédságában fekvő zálogos földön a városi hiteles jegyzékek szerént vagyon investitioja²⁰ 1.087 ft. 12 xr.

A kettőjüket tehát közösen és egyenlően illető javak becsült ára menván 30.337 ft. 12 xr.

Magát Kajtáriné asszonyt illető rész tészén ebbül 15.168 ft. 36 xr.

Mely a felsőbbi summával öszvevetvén, magát a becsültető asszonyságot egyedül illető javak becsáron tészén öszvesen váltócédulában 38.655 ft. 36 xr., azaz harmincnyolc ezer hatszázötvenöt forint, harminchat krajcár.

²⁰ Beruházás

Melyekről tézsem ezen hivatalos tudósításon november 24-dik napján 1838.

Csányi János m. p. senator.

BKMÖL IV. 1504. c/ 171. d. 1838.

5.

CSÁNYI JÁNOS SZENATOR VAGYONBECSLÉSE

1838. december 1.

Alólírott, a nemes bírói székek e folyó évi november 28. napján költ végzése szerént avégre lévén kiküldetve, hogy hites ügyvéd és senator Csányi János úr kérése következésében annak fekvő javait becsültessem meg. Alázatosan jelentem é következőket.

Kimenvén a tisztelt senator Csányi János úr házához, az elől állított nyolc tanúkat, az kik mindenémű fekvő javait átaljában jól esmérik, úgymint: Varga János 50 esztendős, református, özvegy, szűcs mester, házzal, szőlővel bíró lakos; Frankó Constantin 40 esztendős, óhitű kereskedő és gazdálkodó; Vojtik János 59 esztendős, római katolikus, feleséges, gazdálkodó; Kardos János 48 esztendős római katolikus, feleséges, gazdálkodó; Salamon János 58 esztendős, református, feleséges mesterember, gazdálkodó; Nyerges János 47 esztendős, református, feleséges, gazdálkodó; Szinyai József 52 esztendős, református, feleséges, gazdálkodó és Fruktus Toth Imre 71 esztendős, római katolikus, özvegy, gazdálkodó. Minekutána ezeket a szokott hitforma szerént mindeneknek előtte meghitelttettem, a becsüt ezen rendszerént állapították meg, úgyanis:

1-ször. A házat, mely jó és dupla épületekkel ellátva a 2-ik tizedben, a piachoz közel, a quartélyház, Varga János és senator nemes Kún János úr szomszédságában fekszik, becsülték váltó cédulában értve 10.000 forintokra.

2-ször. Az Alsó hegyi öreg szőlőt, mely Vojtik János és Kardos János szomszédságokban fekszik, hat pásztaiban háromszázötven utakból áll, benne gunyhó és jó darab veteményföld, és becsülték öszvesen szinte váltócédulákban 4.000 forintokra.

3-szor. Az úgynevezett új szőlőt, mely Salamon János és Nyerges János szomszédságokban fekszik, hat pásztaiban, ötszáz utakból áll, benne sajtóház, kapás lakhellyel, 3/4 hold veteményes föld is van benne, becsülték ötezer, azaz 5.000 forintokra.

4-szer. A Nyíri húsz holdakbul álló örök földet, amely Szinyai József és Fruktus Toth Imre szomszédságukban fekszik, becsülték 1.500 forintokra.

A megbecsültető szenator, Csányi János úr javai mennyisége öszvesen váltócédulában tézsen 20.500, azaz húszezer ötszáz váltóforintokat, azzal a világosítással, hogy ezen summában sem a házi, sem a szőlőbéli eszközök nem számítottak. Melyről tézsem ezen hivatalos tudósításon.

Kecskeméten, december 1-ső napján 1839.

Veres István m. p-ria kiküldetett senator.

BKMÖL IV. 1504. c/ 171. d. 1838.

6.
KOVÁCS DÁNIEL VAGYONBECSLÉSE
1839. június 3.

Feljegyzése azon ingó és ingatlan vagyonoknak, melyek mostanság nemes Kovács Dániel úr és hitvese, Zámberi Anna valóságos birtokában találtatván, választott polgár Koncz István úr, és helyes lakos és földművelő, becsületes Török János és Dubecz Pál gazda urakkal hitek letétel mellett a következőképpen becsültettek meg, nevezetesen:

1-er. A 7-ik tizedben Csorba János és Szabó Márton szomszédságokban lévő és a gazdálkodáshoz mindenféle szükséges épületekkel ellátott s cserép-sindel alá vett bátorságos háza,²¹ a hozzá tartozandó fundusával együtt becsültetett 4.000 forintra váltócédulákban.

2-or. Egy szélmalom a város határában, a napnyugoti nyomáson, jó állapotban, hit szerént megállapított az ára: 1.500 forint.

3-or. Szinte a város határában az úgynevezett Csalanyos tói hegyben, Kusra Imre szomszédságában lévő s mintegy 300 utakbul álló s legjobb állapotban találató új szőlejének ára megállapított: 2.500 forint.

4-er. Az úgynevezett Öreg-hegyben, a Szolnoki közön, Csabanyi János örökösei szomszédságokban mintegy 85 utakbul álló szőleje szüretelő hellyel együtt tétetett 300 forintra.

5-ör. A város határában a Kis-szegedi út mentében Garai Mihály és Szeles János úr szomszédságában 28 1/2 hold 1600 négyszögölével számíttatván zsákja [zsák alá való], megállapított 200 váltóforintban, öszvesen tehát 5.700 forint.

6-or. A Monostori pusztában örökösen megszerzett s Balásfalvi Kiss Mihály és Lipoczi Imre és László szomszédságában található s 1600 négyszögölivel számlálva 120 zsák alá való kaszáló és szántóföldjei becsültettek zsákja 150 forint, öszvesen: 18.000 forint.

Ingó javai pedig

7-er. 600, azaz hatszáz darab jószőrű és a tenyésztésre alkalmas birkái, párja 20 váltóforint, öszvesen becsültettek 6.000 forint.

8-or. Hat darab jármos ökrei, párja 250 forintra tétetvén öszvesen: 750 forint.

9-er. Heverő négy és öt hámos lovai, darabja 100 forint, öszvesen: 900 forint.

10-er. Huszonhat darab sertései, párja 20 forint, öszvesen: 260 forint.

Öszvesen tehát: 39.910 váltóforintra.

Kecskeméten, Június 3-ik napján 1839.

Drégely István m. p. kiküldetett tanácsbéli által.

BKMÓL IV. 1504. c/ 171. d. 1839.

7.
FEKETE MIHÁLY VAGYONBECSLÉSE
1839. október 14.

Nemes Fekete Mihály úrnak azon kérése következtében, miszerént a maga és hitvese, nemes Hertzeg asszony javait megbecsültetni kéri, én, alól írott, e folyó esz-

²¹ Tűzkár ellen biztosította az épületet.

tendei October 1-ső napján az 1834. szám alatt költ nemes bírói szék határozata folytában, mely a ./. alatt ide csatoltatik, a becslésre kiküldtettem, melynek következtetésében alázatosan jelentem: Fekete Mihály úr előállítván Dömötör Sándor és Végh Pál urakat mint tanúkat és a köztudomány szerént érdemes lakosokat, akik minekutána általam meghiteltettek, a javakat ekkép becslték meg.:

1-ör. A 7-ik tizedben a 2249-ik szám alatt 409 négyszögölből álló funduson fekvő s cserép fedéllel fedezett, s négy szobából, 2 konyhából, 9 öles pincéből, speisbul, különös tágas istállóbul, kamarából és jó materiából álló ház, mely egyedül a férje java, becsltetett váltócédulában 4.000 forintra.

2-or. A Mindszenti út mellett, a Páka-i határon nemes Fekete István és János urak földjeik szomszédságukban fekvő s 1600 négyszögölivel számítva 60 hold Városföldi földnek zsákját becslték szinte váltó 200 forintra, és így öszvesen. 12.000 forintra.

Ezen 61 hold földből 30 hold örökösödés után szállott Fekete Mihály úrra, 30 holdat pedig együtt szerzetek hitvesével néhai Fekete György úrtól.

3-or. Az Öreg-Szegedi út mellett Végh Franciska asszonyság és Mesterek szomszédságaikban fekvő 22 hold Városföldi földnek zsákját szinte 200 forintra becslték, s így öszvesen 4.400 forintra.

4-szer. A Mindszenti út mellett néhai Dömötör János úr özvegye földje szomszédságában fekvő s 14 holdakat tévő földnek zsákját 200 forintra, és így öszvesen 2.800 forintra.

Hertzeg asszonyságnak hozományai s tulajdonai:

5-ör. Monostori pusztában nemes Fekete István és János urak földjeik szomszédságaikban fekvő 40 hold föld, zsákja becslődött váltó 100 forintra, és így öszvesen: 4.000 forintra. Ezen föld Fekete Mihály úr vagyona.

6-or. Ugyan Monostoron Hertzeg Károly úr és Dömötör János úr özvegye földje szomszédságában 18 hold föld szinte zsákja 100 forint, öszvesen 1.800 forint. Ezen föld Hertzeg Anna asszonyság tulajdona.

7-er. Páhi pusztában Dömötör Gergely és Bozsó János urak földjeik szomszédságaikban 100 hold föld, mely földön Fekete Mihály úrnak, amint előlmutatta, fekszik 3.300 váltó forintja, mint zálogos summa.

8-or. Az Új-szőlőben nemes Hertzeg Károly úr és néhai Hertzeg József úr özvegye, nemes Ferentzi Terézia asszonyság szőlejük szomszédságaikban 4 pásztákban 200 utakbul álló szőlőt becslték 800 forintra.

9-er. A tanúk bizonyítása szerént vagyon Fekete Mihály úrnak 400 darab juhai, ennek darabját 8 forintra, 8 jármos ökre, darabját 100 forintra, 6 darab heverő lovai, darabját 90 forintra, és így a juhokat 3.200 forintra, az ökröket 800 forintra, a lovakat 540 forintra, és így öszvesen ezeket 4.540 forintra váltócédulákban.

Ezek szerént a nevezett tanúk Fekete Mihály úr és hitvese, Hertzeg Anna asszonynak ingatlan és ingó javaikat ide számítván, a Páhi földön lévő zálogos summát is, öszvesen harminchét ezer hatszáznegyven forintra váltócédulában [azaz] 37.640 forint váltócédulában.

Mely munkálódásomról tészem ezen alázatos tudósításomat.

Kecskemét, October 13-án 1839.

Gassich János m. p. kiküldetett tanácsbeli.

A harmadik oldalon más írással: *Szabados Kecskemét városa bírói jegyzőkönyvének kivonattya 1839-ik esztendei October 1-ső napjáról.*

No. 1984. Nemes Fekete Mihály úr a maga és hitvese, született nemes Hertzegh Anna asszony javait bizonyos célja elérhetése tekintetéből megbecsültemi kívánván, e végett deputatiot kér.

Végzés: Nemes Fekete Mihály úr és hitvese Hertzegh Anna asszonyság javainak leendő megbecsülésekre senator Gassich János úr kiküldtetetik, tudósítása elvárattatván.

Kiadta: Ferentzy Móric m. p. levéltárnok.

BKMÖL IV. 1504. c/ 171. d. 1839.

8.

ÖZVEGY DEMETER JÁNOSNÉ VÉGH MÁRIA VAGYONBECSLÉSE

1839. október 21.

Néhai senator Demeter János úr özvegye, született Végh Mária asszony javai megbecsülését kérvén, én, alólírott a ./ alá ide csatolt s 2070-ik szám alatt költ bírói végzésnél fogva azoknak megbecsültetésére kiküldetvén, alázatosan jelentem: hogy a nevezett asszonyság Bencsik Antal és Demeter István urakat a köztudomány szerint érdemes helybeli lakosokat mint tanúkat állítván elől, kik is hitüket előbb letévén, általuk az özvegy asszonyság javai ekképpen becsültettek meg:

1-ször. A 7-ik tizedben Bende Ferenc özvegye szomszédságában egy 396 négyszög-öleken fekvő 4 szobából, 2 kamarából, speisből, istállóból, pincéből, kocsi-színből álló s cseréppel fedezett s jó materialéből épült ház, 10 téglavermekkel ellátva becsülődött: 5.000 forintra.

2-or. A 8-ik tizedben egy szárazmalom, molnárházzal, mely egy szobából, konyhából, vámházból áll, mellette egy veteményes kert, zsindey tetővel, becsülődött 6.000 forintra.

3-or. Az Új-hegyben Kiss István és néhai Ferenczy György urak szőleje szomszédságában 9 pásztaban 900 utakból álló szőlő, benne szobából, konyhából, kamarából és külön kapás lakhelyből álló épület, becsülődött 5.000 forintra.

4-er. Ugyanazon Új-hegyben Magyar János és Sutus Istvánné szőlejük szomszédságában 1 pásztaban 114 utakból álló szőlő, veteményes földdel becsülődött 1.000 forintra.

5-ör. A Széktóban Demeter Gergely úr és Dömötör Ilona, Kajtár Lajos úr özvegye szőleje szomszédságában fekvő 75 út szőlő becsülődött 500 forintra.

6-or. Csorda kút közin Demeter Gergely úr szomszédságában 80 út szőlő, becsülődött 800 forintra.

7-er. Ugyanazon közön Kajtár Lajosné asszonyság szőleje szomszédságában 77 út szőlő 600 forint.

8-or. A Törökfáiban Demeter Gergely úr és V. Bolgár Csorba Ferenc földjeik szomszédságában 75 hold föld, 1.600 négyszögölivel számítva holdját, becsülték 180 forintra, és így az egész 13.500 forint.

9-er. A monostori keresztútnál Bende János szomszédságában 8 hold föld, holdja becsülődött 200 forintra, öszvesen 1.600 forint.

10-er. A Mindszenti úton Demeter Gergely és néhai Kajtár Lajos úr özvegye, Dömötör Ilona asszony földjeik szomszédságaikban 20 hold per 200 forint: 4.000 forint.

11-er. Pákai határon Vég Franciska asszonyság és Martinkovics János földjeik szomszédságaikban 25 hold földje 200 forintjával: 5.000 forint.

12-er. A Mindszenti út elején az úgynevezett Végh föld Fekete Mihály és Végh Franciska asszony földjeik szomszédságaikban 20 hold föld, per 200 forint: 4.000 forint.

13-or. Monostori pusztában Herczeg Károly és Fekete Mihály urak szomszédságaikban 38 hold föld, holdja becsültetett 120 forintra, öszvesen: 4.560 forint.

14-er. Ismét Monostoron 250 hold föld, Végh Lajos és Zsámbokiak szomszédságaikban, holdja 180 forintra, öszvesen 45.00 forint.

Ugyanezen földön lévő épületek, úgymint egy nagy juh-szín, két kertészház, nagy marhaistálló becsülődött 1.000 forint.

15-ör. Ágasegyházi pusztában Kiss István úr és néhai senator Czollner Mihály úr földje szomszédságában 50 hold föld, investionalis summa fekszik rajta 1.986 forint. Ezen a földön lévő épület, mely 2 szobából, konyhából, kamarából és méhesből áll, becsülődött 500 forint.

16-or. 500 darab birka darabját becsülték 9 forintra és így öszvesen 4.500 forint.

Ezek szerént a nevezett tanúk Végh Mária asszonyság javait, ideszámítván a juhokat is, becsülődött öszvesen váltócédulában 104.846 forint.

Mely munkálódásomról teszem ezen alázatos tudósításomat.

Kecskemét, 21 October 1839.

Gassich János tanácsbeli m. p.

A harmadik oldalon más írással: *Szabados Kecskeméth városa birói jegyzőkönyvének kivonatja az 1839-ik évi October 19-éről.*

2070. *Főhadnagy Haraszty Imre úr azt nyilatkoztatja ki, hogy napa, néhai Dömötör János úr özvegye, született Végh Mária asszonyság a város határában lévő javait kéri megbecsültetni.*

Végzés: A kívánt bec sünek megtételére senator Gassich János úr kiküldtetetik, tudósítása ehvárattaván.

BKMÖL IV. 1504. c/ 171. d. 1839.

9.

DEÁK SÁMUEL VAGYONBECSLÉSE

1839. október 25.

Alább is megírt n. n. főbírája és tanácsa szabad Kecskemét városának, jelen levelünk rendelésében adjuk tudtokra kiket illet, hogy helybeli érdemes lakosunk, nemes Deák Sámuel úrnak hozzánk nyújtott azon folyamodására, melyben bizonyos céljainak elérhetése tekintetéből városunk határában találtató s a folyamodónak valóságos birtokában lévő vagyonaik mennyiségök s értékükről kért bizonyáglevelet, a teendő hivatalos vizsgálatételre egyik tanácsbeli tisztí társunkat megbíztuk, kinek az e tárgyban költ hivatalos tudósítását szórúl szóra ide által írattnak, amint következik:

Nemes Deák Sámuel úr a ./: alá visszacsatolt folyamodásában vagyonaik mennyiségük s értékükről bizonyáglevelet kérvén kiadatni, én, alólírott é folyó hónap 11-ik napján a javaknak hitelesen leendő megbecsültetésekre lévén kiküldve, annak előmbe állítván helybeli lakosokat, mint tanúkat, s becsülöket, Markus István és nemes Csukás István urat, kik is általam meghiteltetvén, a folyamodó javai mennyiségét s azoknak értékét hitük letétele után ekép adták elől:

1. A második tizedben Nagy László úr és Szabó Józsefné szomszédságában [287] négyszögöl funduson fekvő, 4 szobából, két konyhából, egy kamarából, egy istállóból álló, nádtetővel fedezett, különben jó materiáléből készült ház becsülődött 1.000 forint.

2. A Talfájában Dékány Imre és Koók Jánosné asszony szomszédságaikban 130 hold föld, 1600 négyszögölével számítva holdját, becsülték 120 forintokra váltócédulában, és így öszvesen 15.600 forint.

3. Ugyan a Talfájában a fentebb érdeklett föld mellett lévő s 400 utakból álló szőlőt becsülték 1.000 forint.

4. 300 darab birka darabját becsülték 8 forintra, s így összesen 2.400 forint.

5. 10 darab heverő ló darabját 100 forintra, összesen 1.000 forint.

6. 4 darab ökör, párját 300 forintra, összesen a 4 darabot 600 forint.

Ezek szerint mind ingatlan, mind ingó javak a nevezettek által becsültettek összesen huszonegyezer hatszáz forintra, azaz 21.600 f.

Mely munkálódásomról teszem ezen alázatos tudósításumat.

Kecskemét, October 24. 1839. Gassich János m.p. tanácsbeli.

S ennél fogva arról, hogy a fent előszámlált vagyonok a folyamodó nemes Deák Sámuel úrnak valósággal birtokában legyenek, s azoknak értékük 21.600, azaz huszonegyezer hatszáz váltóforintokat tégyen, kiadtuk ezen városunk pecsétével szokott aláírásainkkal erősített bizonyosságlevelünket.

Költ Kecskeméten, October 25-ik napján 1839-ik esztendőben tartott tanácsi gyűlésünkben.

L. s. N.N. főbírája és tanácsa szabados Kecskemét városának.

Kiadta Tóbi Boros János m. p. jegyző.

Az irat külzetén: *Az intézés újabb szabályai következtében ezen összeírásra nézve megkívántatnak: 1-ször, hogy ne csak maga a fundus, hanem [egy olvashatatlan szó] commistus [kiküldött] senator úr is állítason becsüsöket. 2-or, a városi bizonyítvány arra is kiterjesszessék, hogy van-e ellene passzívus per vagy nincs. 3-szor az aláírásra nézve, hogy a jegyző úron kívül a főbíró úr is aláírja.*

1840. március 6-án Deák Sámuel javait újra felbecsültette. A vagyonbecslés irányítója ugyancsak Gassich János szenátor volt. Az ekkor készült bizonyosságlevelben ugyanazok a tételek és ugyanazok az értékek szerepelnek, de a megszövegezésben csekély eltérések fellelhetők.

A 3. pontot kiegészítették: *Ezen szőlőnek a jövedelmit a nevezett tanúk négy egymás után következő évetket vévén fel, 60 akó törkölyös borra vették, ennek felit esztendei költségre vévén fel, tiszta hasznot 30 akó törkölyös borra határozták, s ennek akóját 3 forintba állapították meg.*

A 4-5-6. pontok tartalma megegyezik. Az előző becslés 6. pontját követően és az utolsó bekezdését megelőzően a következő betoldás található:

Meg kell itt jegyezniem:

a/ *hogy minekutána értésemre esett, hogy a folyamodó Deák Sámuel testvérbátyjával, nemes Deák Jánossal még osztatlan állapotban együtt lakik, Deák János urat kihallgattam, aki előtem jó lélekkel ismerése szerint azt nyilatkoztatta ki, hogy ámbár testvéröccsével csakugyan forma szerint nem osztozott, de minekutána ötet testvéröccse több szerencsétlen károsodásaiból, melyek ötét érték, kimentette, s több rendbéli fizetéseket érte tette, s ezennel is öccsivel lakik, s méglen él, nála kíván maradni, felesége pedig nem lévén, örökösei sincsenek, ő minden még képzelhető igen csekély jussait is különben életideje is már hajlott, általadja nevezett öccsének, Sámuelnek.*

b/ *Restantia: perceptor Tóth István úr lajstromának 28-i lapján az 524. szám alatt nemes Deák János és Sámuel uraknak neveik alatt vagynak régi tartozások Borbási árendás földtől árenda, adó, szájpénz, Zölderdei kocsmá árenda, Szentkirály-i erdő árenda, összesen salvo errore calculi [tévedés lehetséges] megyen 878 forint, 59 krajcár.*

A ./l. alatt lévő s a perceptor hivatal által kiadott jegyzék szerint újabb tartozások: 317 forint 30 krajcár. Összesen: 1.196. forint 29 krajcár.

7-szer. A tanúk vallása szerint az érdeklett javaknak ezenneli birtokosa Deák Sámuel.

8-or. Pertárnok és hites írnok Hornyik János úrnak kiadatott s ide ./l. alá vissza csatoltatott bizonyítvány szerint a folyamodó ellen sémmi szenvedő per nem találtatik.

9-er. A folyamodó Deák Sámuel úr az 1837/8-i esztendőben városi perceptor lévén, számadása a közelebbi múlt 1839-ik esztendei December 23-kán megvizsgáltatott, s az alkalommal 2.095 forint 46 26/40 krajcár vagyon elmarasztalva.

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1839., ill. 172. d. 1840.

Az 1839. október 25-én kelt irat egy lapos, egykorú másolat. Az 1840. március 6-án készült becslés két lapos, eredeti.

10.
DÖMÖTÖR LÁSZLÓ VAGYONBECSLÉSE
1840. január 20.

Ifjú Dömötör László kérvén javainak megbecsülését, én, alólírott azoknak megbecsültetésére a ./. alá visszarekesztett köny 492. számja alatt költ végzésnél fogva ki lévén küldve, alázatosan jelentem, e tárgyban két helybeli lakosokat mint tanúkat meghiteltettem, nevezetesen Banó György és Kovács József tanúkat, kik is hit alatt Dömötör László javait ekképpen becsülték meg:

1-ör. Az 1-ső tizedben Faragó Imre és Végh József szomszédságaikban lévő s nád-fedéllel tetézt ház, mely 278 négyöglön 4 szobából, három konyhából, 2 rendbeli négy négy öles pincéből, 1 spaizból áll, az udvar jó kúttal ellátva, becsülték 3.500 forint váltó.

2-or. Az úgynevezett Öreg-hegybe, Dékány József és osztálos Dömötörök szomszédságaikba lévő 's 51 utakból álló szőlőjét 500 forintra, azt jegyezvén itt meg a tanúk, hogy ez igen jó szőlő légyen.

3-or. A Kis-Szegedi út mentiben Dékány László és Dömötörök szomszédságaikban fekvő örök, úgynevezett Városföld-i földnek, mely 20 holdat tész, zsákját 250 forintra, és így az egészet 5.000 forint váltó.

4-er. Monostoron Kovács György úr és Dömötörök szomszédságában lévő s 22 holdakat tévő földnek, mely föld jó lakóházzal és egy 12 öles juh-szinnel el vagyon látva, zsákját becsülték 160 forintra, és így öszvesen az egész földet 3.520. Megjegyezvén itt azonban azt, hogy ezen értéktelt monostori föld Homoki Nagy Jánosnál vagyon ezennel zálogban 1600 forintban, következőképpen ez rajta teher légyen, öszvesen tehát Dömötör László javai becsü szerént való értéke ez:

1-ör. A ház értéke 3.500 f.v.

2-or. A szőlő értéke 500 f.v.

3-or A Városföld-i föld értéke 5.000 f.v.

4-er A Monostor-i föld értéke,
lehúzván a rajta lévő 1.600 f. terhet 1.920 f.v.

Öszvesen: 10.920 flor.

melyről tészem ezen tudósításomat.

Kecskemét, január 9-kén 1840.

Gassich János m. p. kiküldetett tanácsbeli.

BKMÓL IV. 1504. c/ 172. d. 1840.

11.
SOÓS SÁNDOR VAGYONBECSLÉSE
1840. február 3.

Alólírott, a nemes bírói széknek é folyó évi februarius 1-ső napján 680-dik szám alatt költ végzésnél fogva a végre lévén kiküldetve, hogy Soós Sándor úr kérése következésében annak javait becsültessem meg, melynek folytában alázatos tisztelettel jelentem: Minekutána a javait becsültetni kívánó Soós Sándor úr két oly becsületes tanúkat, kik átaljában minden némű javait és jószágait jól esméri, előmben állított úgymint választott polgár Ölvödi István és Szabó Lajos urakat, én pedig azo-

kat mindeneknek előtte a szokott hitfoma szerént meghiteltetvén, annál fogva azok a becsűn ezen rend szerént állapították meg, ugyanis:

1-ször. A házát, mely jó épületekkel ellátva a 2-dik tizedben Hajós Sámuel és Böddi László szomszédságukban fekszik, becsülték váltócédulában értve 1.500 forintokra.

2-szor. A Városföldi negyvenöt, azaz 45 holdakbul álló örök földjét, amely nemes Konya Sándor és városi erdőinspector Gyenes Mihály urak szomszédságukban fekszik, minéműségére nézve, mivel az az első osztályba tartozik, holdját 1.600 négyszögölivel véve, 250 forintokban állapították meg, mely is öszvesen tészzen tizenegyezer kétszázötven, azaz 11.250 forintokat.

3-szor A Kőrösi közön lévő százkilencven, azaz 190 utakból álló szőlőjét az ott lévő gunyhóval és veteményes földdel együtt, a mely is Soós István és Petrezselem Szabó József szomszédságukban fekszik, öszvesen becsülték ezerkétszáz, azaz 1.200 forintokra.

4-szer. Kétszázötven, azaz 250 darab jó szőrben lévő juhait öszvesen véve becsülték kétezeröttszáz, azaz 2.500 forintokra.

Ezek szerént a megbecsültető úr javai mennyisége öszvesen tészzen tizenhatezer négyszázötven, azaz számszerént 16.450 váltóforintokat.

Melyről is tészem ezen hivatalos tudósításomat Kecskeméten, Februarius 3-kán 1840.

Veress István m-pria kiküldetett senator.

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1840.

12.

ÚJHÁZI KOVÁTS PÁL VAGYONBECSLÉSE

1840. február 3.

Alólírott, a nemes bírói székeknek é folyó évi Januarius 29-ik napján 654-ik szám alatt költ végzése szerént a végre lévén kiküldetettve, hogy választott polgár Újházi Kováts Pál úr kérése következésében annak javait becsültessem meg. Alázatosan jelentem é következendőket.

A javait becsültetni kívánó Újházi Kováts Pál úr városunk közönséges házánál előlállítva két becsületes tanúkat, akik a becsültető úrnak miden némű javait átaljában jól ismerik, úgymint Sándor Ferenc és Csonti Szabó Márton gazdálkodó embereket, s minekutána azokat a szokott hitforma szerént mindeneknek előtte meghitelttettem, a becsüt ezen rend szerént állapították meg, ugyanis:

1-ször. A ház mely jó épületekkel, cseréptetővel ellátva, két tágas szobákbul, [konyhából ?] speisból, kamrábul, istállóbul, színbül és 4 öles pincébül áll, és a második tizedben Pápai Mihály és Szabó Lajos urak szomszédságukban fekszik, becsülték váltócédulában értve, öszvesen háromezer, azaz 3.000 forintokra.

2-szor. A Talfájában lévő ötvenöt, azaz 55 holdakbul álló örökföldjét, hol tanyai ház és 196 utakból álló szőlő is vagyon, a föld minőségéhez képest holdját 1.600 négyszögölivel véve 200, azaz kétszáz váltóforintokra becsülték, mely is öszvesen tészzen tizenegyezer, azaz 11.000 forintokat.

3-szor. A Mária hegyben, jelesen Szappanos Istvánné asszony és Bíró Mihály szomszédságukban lévő kétszázhatvan, azaz 260 utakból álló szőlőjét, benne lévő kapás lakhellyel, veteményes földjével öszvesen becsülték háromezer, azaz 3.000 forintokra.

Ezek szerint a megbecsültető úr javai mennyiségét öszvesen tizenhétézer, azaz 17.000 váltóforintokat. Melyről tészem ezen hivatalos tudósításomat.

Kecskeméten, Februarius 3-kán 1840.

Veress István m. p-ria kiküldetett senator.

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1840.

13.

SÁNDOR FERENC VAGYONBECSLÉSE

1840. február 4.

Sándor Ferenc 7-ik tizedbeli lakos birtokában lévő javainak megbecsülésre a közelebb múlt Januarius holnap 31. napján a 699-i szám alatt költ, s ide a ./ alá vissza-csatolt határozatnál fogva, én, alólírott ki lévén küldve, alázatosam jelentem, e tárgyban érdemes két helybeli lakosokat, nevezetesen válaszott polgár Ujházi Kovács Pált és Csonti Szabó Ferencet mint tanúkat, Sándor Ferenc előmbe állítván, kik a hitet letévén, azok a folyamodó javait ekkép becsülték meg.

1-ör. A Városföldin Kovács Mihály és özvegy Dékány Péterné asszony földjeik szomszédságaikban lévő és 1.600 négyszögölve számítva 65 holdakat tévő földjének holdját a = 200 forintra váltó, s így az egész földet 13.000 forint.

2-or. Ugyan Városföldin Kasza János földje szomszédságában lévő, s 17,5 holdakat tévő földjének holdját szinte 200 forintra, és így öszvesen 3.500 forint.

3-or. Szinte a Városföldin, a Nagy-Szegedi út mentiben B. Gyenes Mihály úr földje szomszédságában lévő, s 2,5 holdakat tévő földet 200 forintjával 500 forint.

4-er. A Csáktornyai hegyben, Márina Kovács József földje szomszédságában lévő 155 utakból álló igen gyümölcsös szőlejét 1.000 forintra.

5-ör. Sándor Ferencnek ezennel birtokába lévő 250 darabokat tévő bürgéknek párjait 18 forintra váltóban, öszvesen 2.250 forintra.

Öszvesen 20.250 forintra váltóban, azaz húsz ezer kétszázötven forintra váltóban, melyről tészem ezen alázatos tudósításomat.

Kecskemét, Februarius 4-kén 1840.

Gassich János m. p. kiküldetett tanácsbeli.

Sándor Ferenc vagyonbecslése mellett a következő irat található:

Nemes Tanács !

Javaim becsültetését magában foglaló jelen esztendő és holnap 3-án kiadott bizonyítványát a nemes tanácsnak használandó tekintetes Pest megyei Takarékpénztár-i Választmányja előtt kölcsön pénzért esedeztem, hol is azon bizonyítvány félretétele mellett oda utasítottam, hogy javaim becsültetését következőleg eszközöljem:

1-ször, hogy javaimnak valóságos tulajdonosa légyek-e. 2-or, hogy a kiküldendő tanácsbeli úr által kinevezendő két becsülők mellé én is két becsülőt kinevezzek, e szerint nem két, hanem négy bizonyító tanúk, vagy becsülők hitelesíttessenek meg, kik is 3-or. Arról is, hogy szőlőm hány kapás alá való, és gyanítólag mennyi jövedelmezhet, kihallgattassanak. 4-er, hogy az e szerint beadandó hivatalos tudósításban az is érintve legyen, hogy ellenem semmi szenvedő per folyamatban nincsen. végre 5-ör, hogy a bizonyítványt feljegyző s kiadó jegyző úron kívül azt n. főbíró úr is tulajdon aláírásával hitelesítse.

Mire nézve a nemes tanács előtt illendően esedezek, hogy jelenleg érintett utasítás szerint kiadandó tisztí bizonyítvány szerkesztése végett egy tanácsbeli urat kiküldeni kegyeskedne. Illendő tisztelettel maradván a nemes tanácsnak alázatos szolgálója: Sándor Ferenc.

A fenti vagyonbecslés után Sándor Ferenc kérésére 1840. február 16-án Gassich János irányításával egy újabb készült, amelyet a következő napi tanácsi gyűlésen ismertetett.

E folyó Februarius holnap 14-kén költ s a./. alá visszarekesztett nemes tanácsi határozatnál fogva az lévén reám bízva, hogy Sándor Ferenc javait a folyamodásában kitett kívánatok szerént újra becsültessem meg, melynek következtésében alázatosan jelentem, a javak megbecsülésére a megkívántott mód szerént én általam kinevezett két becsülők, nevezetesen választott polgár Harkai István és B. Lakatos Gáspár mellé a folyamodó szinte két becsülőköt, úgymint volt perceptor Szekeres Sándor és Cs. Szabó Mártont nevezvén ki, kik is minnyájan értelmes és érdemes gazdák lévén, minekutána előtte a hiteket létették, a már többször említett folyamodó javait ekképpen becsülték meg.

1-ször. A Városföldin Kováts Mihály és özvegy Dékány Péterné asszony földjei szomszédságaikban lévő és 1.600 négyszögölivel számítva 65 holdakat tévő földjének holdját 200 forintra váltócédulában, és így az egész földet tizenháromezer forintra, 13.000 ft.

2-or. Ugyan város földin az úgynevezett Ballószegbe Kasza János földje szomszédságában lévő és 17,5 holdakat tévő földjének holdját szinte 200 forintra váltóban, és így összesen 3.500 forint.

3-or. Az 1-ső becsülés, vagyis február 4-kétől fogva szerzett a folyamodó szinte Kasza Jánostól 20 hold földet, holdját 100 forintjával váltóban, minthogy ez homokos földjének holdja tehát a szerzés summában vagyis 100 forintban tétetik ki, és így az egész föld ára térszen 2.000 forintokat, de mivel a contractus szerént a folyamodó csak még 250 forintokat fizetett ki, a többit pedig terminusokra fizeti, itt csak kitétetik 250 forint.

4-er. Szinte a Városföldin, a Nagy-szegedi út mentiben B. Gyenes Mihály úr földje szomszédságában lévő s 2,5 holdakat tévő földet 200 forintjával 500 ft.

5-ör. Az úgynevezett Csáktornyai hegyben Marina Kovács József szőleje szomszédságában lévő három kapa alá való 155 út és gyümölcsös szőleje becsülődött 1.000 forintra. Jövedelmit ezen szőlőnek az érdeklött tanúk 5 egymás után következő esztendőket vévén fel, és innen egy közép calculust állapítván meg, esztendőnként 35 akó törkölyös borra csupa haszonnak minden költségen kívül, mely bornak törkölyös akóját itt helyben 3 forintba szinte megállapítottak váltóban, a szőlő ára tehát kitétetik 1.000 forint.

6-or. Vagyon a folyamodó birtokában ezennel 250, azaz kétszázötven darab birka, ennek párját 18 forintra becsülték, és így összesen az árúk térszen 2.250 ft.

7-er. Szinte nevezett tanúk hit alatt vallják, hogy a fent előlszámlált javaknak a folyamodó egyedüli tulajdonosa, és ahhoz senki másnak semmi jussa nincs.

8-or. A folyamodó ellen a ././ alatt lévő s pertárnok úr által kiadott nyugatatvány szerént semmi szenvedő per nem folyik.

Eszerént a folyamodó birtokában lévő javak összesen becsültettek húszezer ötszáz váltóforintra, 20.500 ft-ra, melyekről térszen ezen alázatos tudósításomat.

Kecskeméten Februarius 16-kán 1840.

Gassich János m. p. kiküldött tanácsbeli.

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1840.

Egylapos irat, eredeti.

14.

GYURÁSZ SÁNDOR VAGYONBECSLÉSE

1840. március 4.

E folyó esztendei bírói jegyzőkönyvnek a 817-ik száma alatt költ s a ././ alá vissza-csatolt végzésnél fogva Gyurász Sándor javainak megbecsültetése lévén reám bízva, melynek következtésében alázatosan jelentem: a javak megbecsülésére a megkívántott mód szerént én általam kinevezett két becsülőkön, nevezetesen választott polgár Dékány István és Harkai Józsefen kívül nevezett Gyurász Sándor szinte két becsülőköt, úgymint Hajagos Eleket és Tóth Józsefet nevezvén ki, kik is mindnyájan a 7-ik tizedben házzal bíró lakosok, egyéb eránt pedig értelmes gazdák lévén, minekutána előttem a hiteket létették, a már említett folyamodó javait ekképpen becsülték meg.

1-ör. A 7-ik tizedben Hajagos Elek és Tóth József tanúknak házaik szomszédságában lévő s 152 négyszögölű funduson lévő 2 szobából, 1 konyhából, tágas kamrából, 4 lóra való istállóbul, náddal fedett házat becsülték öszvehangzólag 800 forintra.

2-or A Városföldin, a Kis-szegedi út mellett választott polgár Garai Mihály és Csősz István földjeik szomszédságaikban lévő, s 1.600 négyszögölivel 50 holdakat tévő

földnek holdját átaljában 200 forintra váltóban, és így az egész földet 10.000 forintra.

3-or. Vagyon a folyamodónak ezennel 200 darab birkái, ezeknek párját a birkák minémőségeikhez szabva becsülték 15 forintra, és így összesen 1.500 forintra.

4-er. Vagynak ezennel 4 ökrei, melyeket a tanúk vallásai szerint ezelőtt egy holnapal vett 375 forinton.

5-ör. A tanúknak vallásaik szerint a folyamodó az elől számlált javaknak valóságos tulajdonosa, és ahhoz másnak semmi némű jussa nincs.

6-or. A két .//. alá csatolt, s pertárnok Hornyik János úr által kiadott nyugatvány szerint a folyamodó ellen semminémű szenvedő per nincs.

7-er. Megjegyzést érdemel, hogy a 3 ./. alatt lévő s az exactori hivatal által kiadott jegyzék szerint a folyamodó a közpénztárnak tartozik:

a/ városi adóval 77 ft. 13 xr.

b/ vármegyei adóval 32 f. 15 xr.

c/ Szentkirályi föld árendával 79 f. 42. xr.

Összesen: 189 f. 10 xr.

Ezek szerint a folyamodó Gyurász Sándor javai összesen becsültettek tizenkétezer hatszázhetvenöt forintra váltócédulában, 12.675 ft., mely munkálódásomról tészem ezen alázatos tudósításomat.

Kecskeméten, Martius 4-kén 1840. esztendőben.

Gassich János m. p. kiküldetett tanácsbeli.

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1840.

15.

DÖMÖTÖR LÁSZLÓ VAGYONBECSLÉSE

1840. március 22.

Első tizedbéli lakos ifjú Dömötör László A/ alá visszacsatolt folyamodásában javainak az új forma szerint leendő megbecsültetését kérvén, én annak teljesítésére kiküldetvén, alázatosan jelentem: A megkívántató mód szerint az általam kinevezett két böcsülőkön, úgymint Kovács Antal 7-ik, Kovács József 10-ik tizedbéli lakosokon, akik sémmi atyafiságos öszveköttetésben egymással nincsenek, kívül a folyamodó szinte két böcsülőköt, úgymint Szabados István 1-ső és Király István 10-ik tizedbéli lakosokat s becsületes embereket nevezvén ki, kik is hitük letétele után a folyamodó javait megbecsülték, amint következik.

1-ör. Az 1-ső tizedben Faragó Imre és Végh József házaik szomszédságaikban lévő 278 négyszögöleken fekvő négy szobábul, három konyhábul, két rendbéli négy négy öles pincébül, egy speisból álló nádfödéllel tetejezett házat, mely azonban assecuralva nincs,²² becsülték váltócédulában 2.500 forintra.

2-or. Az úgynevezett Bikaistálló mellett lévő szőlőhegyben Dékány István és az osztályos Dömötörök szomszédságaikban 51 utakbul álló szőlőjét becsülték 500 forintra.

Azt jegyzik meg ezen szőlőre a becsülők, hogy igen hosszú útú és nagyon termékeny, a termését, négy esztendőt vettek fel, átaljában 40 akó törkölyös borra tették,

²² Tűzkár elleni biztosítást nem kötöttek rá.

melynek fele költségre, más fele pediglen haszonnak tétetvén, és egy akónak az ára 3 forintba váltóban állapított meg.

3. A Kis-szegedi út mentiben Dékány László és a Dömötörök szomszédságaikban lévő és 1.600 négyszögölivel számítva 20 hold földnek holdját, minthogy igen jó minéműségű föld, becsülték 250 forintra, és így összesen 5.000 forint.

4-er. Monostoron nemes Kovács György úr és Dömötörök szomszédságaikban lévő, s 22 holdakat tévő földnek, mely föld jó lakóházzal és egy 12 öles juh-színnel el vagy látva, holdját becsülték 160 forintra, és így összesen az egész földet 3.520 forintra váltóban. Meg kell itt azonban említeni, hogy ezen monostori föld Homoki Nagy Jánosnál vagyon ezennel zálogban 1.600 forintban, következésképpen ez rajta teher legyen, a föld árából tehát kivonván az 1.600 forintokat, marad 1.920 forint.

5-ör. A tanúk szinte hitük alatt vallják, hogy az előlszámlált javaknak egyedül a folyamodó a valóságos tulajdonosa.

6-or. A B/ alá csatolt és az exactori hivatal által kiadott jegyzék szerint vagyon a folyamodónak adóbeli restantiája 83 forint 38 xr.

7-er. A C/ alá rekesztett, s Hornyik János pertárnok úr által kiadott bizonyítvány szerint a folyamodó ellen sémmi némű szenvedő per nem találtatik.

Ezek szerint a javak összesen: kilencezer kilencszázhusz [9.920] forintra váltócédulában becsültettek, melyekről tészem ezen alázatos tudósításmat.

Kecskemét, Martius 22-kén 1840.

Gassich János m. p. kiküldött tanácsbeli.

A vagyonbecslést az 1840. március 31-én tartott tanácsi ülésen ismertették.
BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1840.

16. KÖNYVES SÁNDOR VAGYONBECSLÉSE 1840. május 23.

Feljegyzése azon vagyonoknak, melyek mostanság helybeli 9-k tizedbeli lakos, Könyves Sándornak és hitvese, Domián Erzsébetnek valóságos birtokában találtatván, szinte helybeli lakosok, Horváth János, Horváth András, Molnár Benjamin István, Szabó Mihály mint Könyves Sándor által állított becsülők és Kolop Nagy Sándor az alól írott kiküldött által kinevezett ugyan becsülő által ugyan egyszerre hitek letétele után megbecsültettek, jelesül:

1-er. Könyves Sándornak a 9-k tizedben Farkas János és Kiss László szomszédságokban levő házát, mely áll két szobából, konyhából és kamrából, nádtető alatt, becsülték 300 váltóforintra.

2-or. Domián Erzsébetnek a város határában Domián János szomszédságában tíz zsák alá való egyezerhatszáz négyszögű ölelkek számlálva, a fent írtak becsülték zsákját 230 váltóforintra, összesen 2.300 váltóforint, azon megjegyzéssel, hogy ezen 10 zsák földből 2 zsák föld 200 váltóforintig zálogban van.

3-or. Könyves Sándornak 3 zsák szinte a város határában az úgynevezett Gátérban Györfi János és Gyenes Mihály szomszédságokban lévő földjének ugyan a fentebiek által zsákja szinte 1600 négyszögölével becsülődött 250 váltóforintra, összesen 750 váltóforint.

4-er. Könyves Sándornak a Borbási közön Könyves József szomszédságában 21 utakból álló szőleje, mely esztendőnként öt akó bort terem, becsülődött 100 váltóforintra. Öszvesen 3.450 váltóforintra.

5-er. Régi adóval tartoznak: 20 f. 41 xr-ral. Új adóval 1838/39. évre 16 f. 27 xr. Öszvesen 37 f. 8 xr.

Feljegyzette s becsültette Kecskeméten az 1840-k esztendei május 23-k.

Drégely István m. p. kiküldött tanácsbéli.

Az 1840. május 29-én tartott tanácsi gyűlésben ismertették.
BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1840.

17.

SZEDER FARKAS JÁNOS VAGYONBECSLÉSE

1840. július 2.

Alólirott a nemes tanácsnál é folyó évi június 3-án költ /. végzése szerint a végre lévő kiküldetve, hogy Szeder Farkas József kérése következtében annak javait becsültessem meg. Mely küldetésem következtében alázatos tisztelettel jelentem é következőket:

A javait becsültetni kívánó Szeder Farkas József a maga részről előállított három becsületos olyas tanúkat, kik átaljában minden némű javait jól esméri, úgymint nemes Mészáros Istvánt, Gedai Józsefet és Csolnoki Antalt, én pedig a magam részről bírói tanúknak Csorba Mihályt és Zubek Antal mind gazdálkodó becsületos lakosokat neveztem ki, kik szintén a javait becsültetni kívánó Szeder Farkas Józsefnek mindennemű javait jól tudják. Minekutána mind az 5 tanúkat a szokott hitforma szerint mindeneknek előtte meghiteltetem, a becsüt ezen rend szerint állapították meg, ugyanis:

1-ször. A 2-ik tizedben jó matériából készült s cseréptető alatt leendő új házat, melynek már falai fennállnak, a tetőhöz megkívántató felfaragott fái és cserepei az udvarban behordva vagynak, s egyedül a felállítás és rakás hibádzik, mely épületben három szoba, egy kamra foglaltatik, az épület alatt pedig öt öles pince van, az udvarának 247 négyszögöleket kitevő területjével együtt a mostani állapotjában öszvesen becsültetik háromezer, azaz 3.000 váltóforintokra.

2-szor. A Széktői hegyben Csorba József és Mészáros István szomszédságukban lévő háromszáz, azaz 300 utakból álló igen gyümölcsös, jó karban lévő szőlejét szüretelőhellyel és kapáslakhellyel együtt öszvesen becsülték háromezer, azaz 3.000 váltóforintra. Ezen szőlőnek évenkénti jövedelmét pedig a tanúk így állapították meg: középtermésben és csupán gyümölcsből tiszta haszon bójön kétszáz, azaz 200 váltóforint. Bort, középtermést felvéve, ad kétszáz, azaz 200 akó törkölyös bort, melynek felét a munkáltatásra lehúzván, tiszta haszon marad száz, azaz 100 akó, akóját 2 forint 30 xr-jával véve, béhoz kétszázötven, azaz 250 váltóforintokat, melyhez a gyümölcs hasznából béveendő 200 forintokat hozzáadván, léssen ezen szőlőnek esztendei haszna 450 váltóforint.

3-szor. Ugyancsak a Széktői hegyben Domján József és Hajagos László szomszédságukban lévő másik szőlőjét, mely százhatvan, azaz 160 utakból áll, hol szinte szüretelőhely és kapáslakhely vagyon, a benne lévő nemesített gyümölcsös fákkal együtt öszvesen becsültetik egyezer, azaz 1.000 váltóforintokra. Ezen szőlőnek középtermést felvéve, évenkénti hasznát így állapították meg, hogy a legrosszabb esz-

tendőkben hatvan, azaz 60 akó törkölyös bort ad, ennek viszont felit (mivel városunkban a szőlőket feliből művelni szokták) a réa teendő költségére lehúzáván, marad csupa haszon harminc, azaz 30 akó bor, melyet viszont 2 forint 30 xr-jával számítván, béhoz hetvenöt, azaz 75 váltóforintokat. Ide nem számítván a gyümölcs hasznát.

4-szer. Nemkülönb a Széktői hegyben van három véka alá való veteményes földje, melyet a tanúk a város közelléte tekintetéből százötven, azaz 150 váltóforintokra becsültek, évenkénti jövedelmét pedig húsz, azaz 20 váltóforintokban állapították meg. Ezek szerint a megbecsültetőknek javainak öszves értéke tészén hétezer százötven, azaz 7.150 váltóforintokat.

Mindezen javak, hogy valóságos tulajdonosi jusal bíró javai légyenek a megbecsültető Szeder Farkas Józsefnek, azt szinte a fent írt 5 rendbéli tanúk igazolták. Melyről is tészem ezen hivatalos tudósításomat Kecskeméten, július 2-kán 1840.

Veress István m. p-ria kiküldetett senator.

Az 1840. július 3-án tartott tanácsi gyűlésben ismertették.
BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1840.

18.

VÉGH JÓZSEF VAGYONBECSLÉSE

1840. május 22.

Végh József 1-ső tizedbeli lakos, birtokában lévő javait újabban kérvén megbecsültetni,²³ mely bec sünek megtételére a./ alatt ide zárt, s ennél fogva én alólírott ki lévén küldetve, alázatosan jelentem: A megkívántató mód szerint az általam kinevezett két böcsülökön, név szerint Dégács József úron és Tasi Jánoson kívül a folyamodó szinte két böcsülököt, úgymint Szegedi Józsefet és Berényi Gergelyt nevezvén ki, kik az 1-ső tizedben mindnyájan házzal bíró lakosok, és értelmes emberek, minekutána hitüket létették volna, a folyamodó birtokában lévő javait ekkép becsülték meg.

1-ször. Az 1-ső tizedbe Hábel József és ifjú Dömötör László házaik szomszédásaikban lévő s [1600]²⁴ négyszögöl funduson fekvő, égy szobából, konyhából s a folyamodó pintér mesterségére alkalmas műhelyszobából és istállóbul álló, náddal fedezett házat, mely egyéb iránt assecurálva nincs, becsülték 2.500 váltóforintra.

Ezen kívül a tanúk vallásaik szerint ezen házhoz vagyon béhordva 10.000 cserép, ennek ezrét hordással együtt tették 18 forintra, és így öszvesen 180 forint.

Továbbá ugyan ezen házhoz bé vagyon hordva 13.000 téglá, ennek ezrít tették, értvén a cserepet és ezt is a bészállítással együtt 16 forintra, öszvesen 208 forint.

2-or. Az Úrrétjin Fodor István és Szekér János földjeik szomszédásaikban, éppen a Nyomásra dülő, s 1.600 négyszögölivel számítva 14 hold földnek holdját becsülték 250 forintra váltócédulában, és így az egész földet 3.500 forintra.

3-or. Az Isáki köz derekán választott polgár Major András és Ipacs András szőlejük szomszédásaikban lévő 100 hosszú utakbul álló, igen jó termő és gyümölcsös sző-

²³ Az előző vagyonbecslésre 1840. január 29-én került sor, amit ugyancsak Gassich János szenátor irányításával végeztek el. Itt még néhány esetben hiányzik olyan adat, ami a második becslés szövegébe bekerült. A nyilvántartásba vett vagyon összegét ekkor 7562 váltóforintban állapították meg.

²⁴ Itt a telek nagyságát jelző szám helye üresen maradt. A január 29-én készített becslés során a telek nagyságát 1600 négyszögölben határozták meg.

lejét becsülték 1.200 forintra. Ezen szőlő a tanúk vallomásaik szerint öt esztendő tervén fel, szokott termeni 80 akó törkölyös bort, s ennek felit esztendei költségre, más felit, vagyis 40 akót haszonnak vettek fel, akóját pedig a törkölyös bornak 3 forintban állapították meg.

4-szer. A tanúk állításaik szerint a megnevezett javaknak a folyamodó valóságos tulajdonosa.

5-ör. a ./.. alá ide zárt s az exactori hivatal által kiadott bizonyítvány szerint a folyamodónak semmi némű adóbeli tartozásai nincsenek, árendés földet pedig nem bír.

6-or. Hornyik János pertárnok úrnak a 3 ./.. alatt lévő bizonyítványa szerint a folyamodó ellen semmi némű szenvedő per nem találtatik.

Ezek szerint a javak összesen hétezer ötszáznyolcvannyolc, azaz 7.588 forint váltócédulában becsültettek, melyekről téstem ezen alázatos tudósításmat.

Kecskemét, 22. május 1840.

Gassich János m. p. kiküldetett tanácsbeli.

Az 1840. július 13-án tartott tanácsi gyűlésen ismertették.
BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1840.

19.

ANTAL ISTVÁN VAGYONBECSLÉSE

1841. január 11.

Minekutána nemes Antal István úr a nemes tanácshoz avégre folyamodott, hogy javai megbecsültetvén, azoknak értékükről részére hiteles bizonyáslevél adattasson, s a nemes tanács az 1840-dik évi november hónap 27-dikén tartott tanácsi gyűlésben nemes Antal István úr javainak megbecsültetésekre minket alólírtakat méltóztatott kiküldeni. Mi kiküldetésünkben következőleg jártunk el.

Mindeneknek előtte megtekintettük a városi házhelyek kiterjedéséről készült fundális könyvet, s úgy találtuk, hogy Antal István úrnak az 1-ső tizedben 64-dik szám alatt lévő házának fundusa téstem 435 négyszögöleket. Továbbá hiteles mérnök nemes Sárközy István úrtól, ki Antal István úrnak a város határában lévő mezei kertföldjeit a többi lakosok földjeikkel együtt felmérte, azoknak mennyiségek felől bizonyítvány kívántuk, aminthogy a ./.. alatt ide csatolt írásbeli bizonyítványa szerint bir Antal István úr a város határán az úgynevezett Csödörben²⁵ egy tagban 360 holdakat, az úgynevezett Városföldjén 92 holdakat a földnek holdját 1.600 négyszögölekkal számítva. Végezetre megtekintettük Antal István úrnak házi lajstromát, hol juhainak számok s juhászaival tett számolásai pontosan feljegyezve vagynak, s ebből, valamint az alább megnevezett tanúk bizonyításokbul kiviláglik, hogy vagynak Antal István úrnak ötszáznegyvenhárom ürüi, 560 nyöstény birkái, Budaörsön szerzett jószörű 16 darab kosai, 188 darab apáca juhái,²⁶ 402 tavali bányai, vagyis tokjuhai, három vezérürüjei és ismét külön gondviselés alatt 13 ürüjei.

Ezek története után a tanúkat, kik Antal István úr mind fekvő, mind ingó javait jól esmérík, meghiteltettük, s ők, jelesen Gömöri László úr Kecskemét városnak választott polgárja, s 3-dik tizedbeli lakos, ifjú Détári László 1-ső tizedbeli gazdál-

²⁵ Ennek a területnek a neve ma Méntelek.

²⁶ Apácának nevezték a környéken azokat a juhokat, amelyek már tenyésztettek, de még nem vemhesek.

kodó, Kosa Antal 1-ső tizedbeli, s faragó mester, Almási Mihály gazdálkodó, s 11-dik tizedbeli, Szivos Gergely 2-dik tizedbeli, és Kapus András ács és kőműves mesterek hitelk letétele után Antal István úrnak javait következőleg becsülték:

1-o. Házát, mely új épületekből áll, és ízléssel épült, s melynek fundusa 435 négyszögöleket tesz, becsülték váltócédulai értékben 10.000 forintokra.

Ezen ház az 1-ső tizedben, s a belső városban van, teteje cserépszindellyel fedve.

2-do. A Korhán közön lévő s 6 pásztákban 425 utakat tévő szőlejét, s ugyanennek lábujában lévő félhold veteményes földjét, melyben termő gyümölcsfák vagynak, továbbá a szőlőben találtató gunyhót, mely jó készületű ház és a kutat becsülték igen könnyedesen 2.000 forintokra.

3-tio. A város határában az úgynevezett Városföldjén lévő 92 holdakra terjedő mezei kertföldjét, holdját 1.600 négyszögölekkel számítva, becsülték 240 váltóforintokra, összesen tehát az egész földet 22.080 forintokra.

Van a mondott földben egy holdnyi veteményes kert válogatott gyümölcsfákkal és oltványokkal ellátva. Ezen a földön van egy kilencöles ház, mely égy szobából, egy konyhából, égy kamrából és egy lóistállóból áll, s ezt becsülték a tanúk 400 váltóforintokra.

Ugyanezen a földön van továbbá égy új készületű ököristálló, melynek hossza 12, szélessége 4 öl, ezt becsülték 400 forintokra.

Találtatik továbbá égy tőjfa [tölgyfa] rovással készült jó kút, melyet becsültek 250 forintra.

4-to. A Csődöri mezei kert földet, mely égytagban 360 holdakat tesz, a tanúk annak minéműségét és azt is tekintve, hogy ezen föld jószágtenyésztésre, minthogy járás szélben van, különösen hasznos, úgy becsülték, hogy hason felének 1.600 négyszögölekkel számított holdja megér 250 váltóforintokat, más hason felének holdja pedig 150 váltóforintokat, s ezek szerént *salvo calculi errore*²⁷, megér ezen föld 72.000 forintokat.

Ezen mezei kert föld hasznos épületekkel van ellátva, s van rajta a tanúk bizonyítása szerént égy holdnyi oly szilfa erdő, mely sűrű és emberderéknyi vastagságú fákkal díszlik. Az épületek a következők:

a/ Két szoba, égy konyha, két kamrák, melyek jó készületűek s különösen a tulajdonos úr és családja használatára szolgálnak, becsültettek 500 forintokra.

b/ Égy 20 öles juh-szín tőjfa lábakra s elől falkerítéssel felállítva, becsültetett 400 forintokra.

c/ Égy krumplisverem pince formára s kéménnyel ellátva becsülődött 25 forintra.

d/ Van égy béresház, égy szobából és égy konyhából álló téglakéményre, mely becsülődött 100 forintra.

e/ Van égy 12 öles ököristálló, becsülődött 300 forintra.

f/ Égy kettős sertésól becsülődött 100 forintra.

g/ Égy jó forrású nagy kút, becsülődött 250 forintra.

h/ Égy nagy akol, becsülődött 50 forintra.

i/ Vagynak a mezei kert földön a fő tanyátul külön és távolabb építve két kertészházak, két jó kutak és égy 12 öles juh-szín, melyek összesen becsültettek 700 forintokra.

²⁷ A tévedés lehetőségét kizárva, minimálisan.

5-to. Antal István úr 1725 darab jobbszörű birkái közül a tanúk 1720 darabot vévén fel, annak párját megégyezőleg s mint állíták könnyedesen becsülték 16 váltóforintra, és így azok megérnek összesen 13.760 forintokat.

6-to. 16 darab jármos ökröknek párját becsülték a tanúk 280 forintokra, s így megérnek 2.240 forintokat.

7-mo. 34 darab méneses lovaknak darabját becsülték a tanúk 80 forintokra, s így ezek érnek 2.720 forintokat.

8-o. Bir továbbá Antal István úr a Páhi pusztán 100 hold mezei kert földet, holdját szinte 1.600 négyszögölekkel számítván. Ezen földet az acquisitionalis levél²⁸ bizonyítása, úgy hites ügyvéd és választott polgár Elszánt Ferenc úr tanúsága szerint 5.500 váltóforintként vette zálogba, tehát értékéhez számítandók 5.500 váltóforintot.

Öszves értéke tehát a megbecsült javaknak tészen 133.775 váltóforintokat.

Vagynak még Antal István úrnak 7 darab heverő marhái, fejőstehen szinte, 60 darab maglósertesei, 5 kocsis lovai és számos, a gazdálkodáshoz szükséges eszközei, de minthogy ezeknek s több ingó javainak megbecsülését nem kívánta, ezeket mi is elmellőzván, munkálódásunkat béfejeztük.

Melyeknek nagyobb hitelére mind ezeket mint feljebb feljegyzván, a véghezvittekrül tudósításunkat a nemes tanácsnak tisztelettel bémutatjuk.

Kecskeméten az 1841-dik évi Januárus hónap 11-dikén.

Simonyi János m. p-ria senator, Tóth János senator.

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1841.

20.

SÁRKÖZY ÁBRAHÁM VAGYONBECSLÉSE

1841. január 28.

Táblabíró tekintetes nemes Sárközy Ábrahám úr a ./ alatt idekapcsolt folyamodásánál fogva azt kérvén, hogy miután bizonyos célja elérhetése végett fekvő vagyonait megbecsültetni s azoknak értékeket hitelesen tudni kívánna, azoknak megbecsülésekre küldöttség neveztesen ki, s a tapasztalatokhoz képest részére bizonyító levélt adattasson a nemes tanács, a kívánt megbecsültetésre engemet méltóztatott kinevezni, s ki is minekutána a reám bizottakban eljárta, a tapasztalatokról s véghez vittekrül tisztelettel bémutatom tudósításomat a következőkben.

Tisztelt táblabíró úr személyes öszevejövetelünk alkalmával úgy nyilatkozván, hogy egyedül csak a város határában fekvő vagyonát kívánna megbecsültetni, és azon javai pedig házbúl, szőlőkébül és szárazmalmokból állanak, megtekinttem a város funduális könyvét, s úgy találtam, hogy tisztelt táblabíró úrnak van a 6-dik tizedben két rendbeli háza, a kisebb kiterjedésűnek fundusa tészen 58 négyszögöleket, a nagyobbé 689 négyszögöleket.

Továbbá kívántam a javak becstét esmérő tanúk megnevezéseket. Tanúképpen neveztetvén Szivos István 6-dik, Illés János 8-dik, Borsos Mihály 5-dik, Szabo József 4-dik, Danits János 6-dik, Almási János 3-dik, Kasza László 9-dik és Német István 1-ső tizedbeli lakosok, kik mindnyájan molnár és építőmesterek, továbbá Nagy Sándor 4-dik és Jozsa Antal 3-dik tizedbeli gazdálkodó lakosok, mivel mindezek jámbor erkölcsűeknek esmértetek, őket a hét szentségre emlékeztetvén meghiteltetem.

²⁸ A szerzeményt bizonyító levél.

Létévén a nevezett tanúk hiteket, többször tisztelt táblabíró úrnak két házat, tekintvén azt, hogy lakóházának terjedelmes fundusa van, rajta öt jó készült szobák, egy éléskamra, egy nagy kamra, tágas tehén és lóistálló, színek vannak, az épületek alatt 400 akó bort befogadható jó pince, az udvaron kút van, becsülték a kisebb ház értékét is beleszámítva nyolc ezer, azaz 8.000 v. forintokra.

A két szárazmalmot, melyek jó állapotban vannak, az annak közelében lévő 156 négyszögölon fekvő házzal és szőlővel becsülték megegyezőleg tíz ezer, azaz 10.000 v. forintokra.

Az érdeklett két malmok a városhoz igen közel a szőlők lábjaiba fekszenek, s ugyanottan van 100 út szőlő is.

A Budai közön fekvő s 380 utakra terjedő szőlőt, az ott lévő veteményes földet, mely 800 négyszögöleknél terjedelmesebb, az ott lévő 8 öles cseréptető alá vett épülettel, melyben egy szoba, egy konyha, egy kamra és szin van, becsülték 2.000 v. forintokra. Öszvesen tehát a fent előlszámlált javakat becsülték 20.000, azaz húsz ezer v. forintokra.

Az ekként megtörtént becsüre nézve megjegyzem 1-ször azt, hogy a fent nevezett számos tanúk becsüjüket közmegnyugvással és oly nyilatkozással tették, hogy a javak az általok megállapított becsüt könnyedén megérik. 2-szor, hogy tisztelt táblabíró úrnak lakóháza a tűzi veszedelem ellen tetejére nézve 1.200 pengő forint erejéig van biztosítva, mint azt a Bécsi Tűzkármentesítő Társaságnak az 1838-dik évi Aprilis hónap 4-dikén kiadott és öt esztendőkre terjedő s általam is megolvasott bizonyáglevele mutatja.

Költ Ketskemetén az 1841-dik évi Januarius hónap 28-dikán.

Simonyi János m. p-ria senator.

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1841.

21.

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZ VAGYONBECSLÉSE

1841. augusztus 16.

A helybeli evangelica ecclesia előljárói kölcsöpénz felvétele tekintetéből egyházuknak minden javait hitelesen megbecsültetni kívánván, annak következésében a nemes tanács által a ./ alatt költ határozatnál fogva ezen biztosításul szolgáló hiteles becsü megtételére kiküldetvén, annak folytában a kívánt javak megbecsültetését eképpen tellyesítettem, úgymint:

A tiszteletes ecclesiának javai a következők:

1-ször. A Séllei funduson lévő épület becsültetett az A/ alatt idekapcsolt hiteles becsü mellett hitek letétele után Dékány János és Hajdu András építőmesterek által kétezer ötszáz váltóforintokra, azaz 2.500 v.f.

2-szor. A Sziládi féle funduson lévő épület szinte ezen jegyzék szerént becsültetett 350 f. 30 xr.

Ezen házaiban az ecclesiának lakik egy boltos izraelita 3.000 forint tőkénének kamatja fejében.

3-szor. A papi lakhelyet a tanítói lakhellyel együtt becsülték szinte azon építőmesterek négyezer huszonöt forint, negyvenöt krajcárba, 4.025 f. 45 xr.

4-szer. Egy istállót és két kamrát azon funduson becsültek 300 v.ft.

5-ször. A most újonnan épült parochia iskola, boltokkal, alatta lévő nagy pincékkel, az asztalos és lakatos munkákkal együtt összesen becsülődött 13.000 f. 30 xr.

6-szor. A funduson, amelyen ezen fentírt épületek fekszenek, tesz a B/ alatt ide mellékelt mérnöki hiteles jegyzék szerint 1.137 négyszögöletet, melynek négyszögöle a rendes becsü szerint becsültetik 5 v.forintokra, és ezen számítás szerint esik érette 5.686 v.f.

7-szer. A tisztelt ecclesiának az Izsáki köz végén lévő szöllője, amely áll 550 utakból, kőkúttal a rajta lévő épületekkel és két hold veteményfölddel együtt becsültetik Jo Mihály és Bezsenyik János szőlőművesek által hitek letétele után 3.400 f.v.

8-szor. Szinte a tisztelt ecclesiának a temető mellett fekvő s 50 utakból álló szöllője becsültetik 200 f.

9-szer A tisztelt ecclesiának kettős téglakemencéje a téglamester lakhelyével együtt az idekapcsolt jegyzés szerint becsültetik 500 f.

10. A téglaegető kemencénél levő 31.000 téglá becsültetik ezrenként 12 vf. 30 xr-ra, összesen 388 v.f.

11. Vagyon a tisztelt ecclesiának kötelező levelekben activa adóssága az idekapcsolt hiteles jegyzék szerint 1.407 f.v.

12. Szent Lőrinczen van az ecclesiának 30 hold szántóföldje, melytől évenként árendát húz 200 v.f.

Összesen térszen a fentírt javak becsült ára harmincegy ezer kilencszázötvenhat v.forintokat, és negyvenöt krajcárt, azaz 31.956 f. 45 xr.

A fent érdeklött minden épületek tűzkár mentesítettek öt esztendőkre 2.000 azaz kétezer ezüst forintig, mint a biztosítólevelek, melyek az ecclesai gondviselő kezeiben vannak, igazolják.

Tóth Antal m. p. kiküldetett tanácsbeli.

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1841.

22.

CSERNUS MIHÁLY VAGYONÁNAK LEJTÁRA 1841.

Feljegyzése azon javaknak, amelyek idősb Csernus Mihály úr birtokában jöttek, amelyekből ifjabb Csernus Mihály úr örökösödési rátáját kéri kiadattatni.

1-ör. Csernus ősi javak ezek:

1-ör Gátéri ősi szántóföld 31 jugerum.

2-ör. Ház az 8-ik tizedbe, amely is 1812. esztendőben leégett, és közszerzeményből építetett fel a mostani állásában.

3-ör. Jármos ökrök.

4-er. Heverő marhák.

5-ör. Méneses lovak, de ezen ingók már elenyésztek.

Nemes Fekete Magdolna asszonnyal szerezettek ezek:

1-ör. Szárazmalom 1811-be Fehér Antaltól 6.000 forintokon szereztetett, az régi helyről az város szélére kivetetni rendeltetett, itt újonnan felépítetett.

2-szor. Szőlő a Széktői hegyben, 475 utakból álló, amelynek egy része, 400 utak 1799-be, 75 utak pedig 1810-be szerezettek.

Nemes Fekete Magdolna asszony hozományai ezek:

1-ör. Az Városoföldin 104 hold ősi szántóföld.

- 2-or. Sz. Királyon árendás föld 93 hold szántóföld.
3-or. Szőlő 480 utakból álló.
4-er. Ház 7-ik tizedbe.
5-ör. Szárazmalom ugyan 7-ik tizedbe.
Ingó javak ezek:
1-ör. Juhok 751 darabok.
2-or. Méneses lovak 18 darab.
3-or. Kézpénz aranyban, ezüstben 1.000 forinton felül 1824-be vette kezébe.
4-er. Bankotákban²⁹ 4.000 forintok.
5.ör. Kötelezvényekben 5.000 forintok.
6-or. Gömöri elzálogolt szárazmaloméért Gömöri Mihály úr fizetett 1.939 váltóforintokat.
3-szor. Közszerzeményekből szerzett javak:
1-ör. Végh Mihályné asszonytól egy szárazmalom 3.500 forinton és egy kocsis ló toldáson.
2-or. Ballószegben 260 zsák alá való föld 14.500 forinton és két tehének reá adásával szerzetett.
3-or. Ballószegben 31 zsák alá való föld, nemes Fekete Lajostól 2.635 váltóforinton és kocsi, 2 lovak és szerszám adásával szerzetett.
4-er. Ballószegben 5 zsák alá való föld nemes Fekete Lajostól 350 váltóforinton szerzetett.
5-ször. Ballószegben 34 zsák alá való föld Dékány Mihálytól 3.000 váltóforinton zálogtatott.
Az Pálosi pusztán osztatlan állapotban levő járó jószágok:
1-ször. Birkák.
2-or. Méneses lovak.
3-or. Marhák.
Kézpénzek:
Az városnál interesre levő 20.000 váltóforintok.
Szabó Antal úrnál levő 1.000 váltóforintok.
Szatlernél levő 500 váltóforintokról szóló kötelezvény.
Nemes Kovács Gergely úrral kötött zálogos levél.
Nemes Hangyási Molnár kötelezvénye.

BKMÖL IV. 1504. c/ 173. d. 1841. 120. sz.

²⁹ Bankjegyekben

23.

BOZSÓ JÁNOS VAGYONBECSLÉSE

1841. szeptember 13.³⁰

Alólirott a B/ alatt visszarekesztett nemes tanácsi határozatnál fogva avégett küldetvén ki, hogy választott polgár Bozsó János úrnak mind ingó, mind ingatlan javait, s azoknak értékét önnön kérése következtében írnám öszve, melyeknek tellesítése végett folyó hó 12-én Bozsó János úr házához kimenvén, és ott evégre tanúknak meghívott Bentsik Antal, Tassi László és Csósz István helybelei becsületes és birtokos lakosokat a kérdéses javak mennyiségéről és értékéről kikérdeztvén, kik is hitekek letétele mellett egyezőleg tanúságot tettek arról, hogy Bozsó János úrnak a következő mennyiségű javai vagynak, nevezetesen:

1-ör. A 7-ik tizedben Demeter Lászlóné szomszédságában egy jó készületű háza, mely megér hatezer forintokat, 6.000 ft.

2-or. A Szegedi út mentében nemes Kováts István, Tamási Józsefné szomszédságában 302 hold örökföldje, holdját 1.600 négyszögölével számítva, melynek holdját jó minéműsége tekintetéből becsültek 250 váltóforintokra, és így a 302 hold föld megér hetvenöt ezer ötszáz váltóforintokat, 75.500 ft.

3-or. Azon örökföldjén vagyon két jó tanya, kert, 20 öles ököristálló, jó készületű granarium és egy szélmalom, melyeket öszvevéve becsültek ötezer váltóforintokra, 5.000 ft.

4-er. Ugyan emellett 42 hold zálogos földje, melyen fekszik háromezer váltóforint, 3.000 ft.

5-ör. A múlt évben örökáron megszerzette Fekete Antal úr 20 hold földjét, melynek holdját 1600 négyszögölivel számítva szinte becsülték 250 váltóforintra, a 20 hold megér ötezer váltóforintokat, 5.000 ft.

6-or. Páhi 200 hold földjén fekvő zálogos summa a város levéltárában lévő számolás szerént tesz háromezer ötszázhetvenkilenc váltóforintokat, 32 krajcárokat, 3.579 ft. 32 xr.

7-er. Ugyan Páhin által vette Közmöczy Károly úr földjét, melyért fizetet ezer váltóforintokat., 1.000 ft.

³⁰ Bozsó János első alkalommal 1836. augusztus 1-jén készítettett vagyonbecslést (l. az 1. sz. alatt.) majd 1838. november 13-án készült vagyonáról egy újabb hivatalos becslést, és ezt megújította 1840. január 26-án. Ennek szövege is rendelkezésünkre áll. Ebben vagyonának teljes becsült összege 172 050 váltóforintot tett ki. A tételek bár néhány esetben más bontásban lelhetők fel, nagyjából megegyeznek az itt közölt összeírás pontjaival, az esetek többségében a becsült összegek is, de e legutolsó becslés a részletesebb, az előzőnél jóval több fontos részletre kitér az egyes pontokon belül, azért is választottuk ennek szövegét közlésre. A legjelentősebb eltérés a két becslés között az, hogy az előző 16. pontja a későbbiben nem lelhető fel: „A Király-Sághi és Eperjesi puszták árendálása eránt kötött egyezés szinté fennáll, mely szerént az ott való gazdaságban van beruházva 20 000 váltóforint.”

A kisebb eltérések közül említésre érdemes, hogy egy évvel korábban még 24 jármos ökröt vettek nála nyilvántartásba, és külön is kiemelték csődör értékét, melyet ott 600 váltóforintra becsültek, hozzátéve még: hogy van „három nemesebb fajú kanca, melyből kettőt 500, egyet 200 váltóforintra becsültek.” Ez az utalás az igényesebb állattenyésztés érdekében tett lépés miatt lehet érdemleges.

Felesége javait e második becslés során nem említik külön. A harmadik becslés részben e téren, részben pedig az összesítés végén, a tartozások rögzítésekor is teljesebb, pontosabb, jogilag tisztább képet mutat.

Az 1840. évi becslés alatt Tóth János szenátor és Nagy Lajos főjegyző aláírása található.

8-or. Szinte Páhin bir 166 hold jó földet, olyan egyesség mellett, hogy azt még 4 évekre ingyen használhatja, melynek évenkénti haszonvételeit holdjától becsülték 5 váltóforintra, és így 4 évekre 3.320 ft.

9-er. Ugyan Páhin vagyon két erdeje, melyeket becsülték 1.000 ft.

10-er. A Széktónál nemes Ladányi Gergely úr szomszédságában vagyon egy 380 utakból álló szőleje, mely megér 3.000 váltóforintokat. Ugyan emellett mostanában elcserélvén a Csordakútnál volt 162 út szőlejét V. Kis Mihállyal, adván fel még Bozsó János úr a 400 váltóforintokat, ezen szőlő becsülődött 1.400 váltóforintra, öszvesen a két szőlő 4.400 ft.

11-er. Ballószegben 1800 út új szőleje mellett 6 hold új erdeje és 2 hold gyümölcsöse, melyek minthogy még csak fiatalok, a benne lévő házzal együtt becsültettek háromezer váltóforintra, 3.000 ft.

12-er. Az új erdőben 3 darabban lévő 18 hold erdeje, mely becsülődött 1.000 ft.

13-or. Páhin vagyon 22 öles ház, 20 öles juh-szín, 18 öles ökoristálló és granarium, melyek mind öszve véve becsültettek háromezer váltóforintokra, 3.000 ft.

14-er. Ezekon kívül van 20 jármos ökör, melyeknek párját becsülték 250 váltóforintra, öszvesen megér 2.500 ft.

15-ör. Egy csődör ló 300 váltóforint, és 7 kocsis ló, egyet 150 váltóforinttal számolván 1.350 ft.

16-or. Nyolc fias tehén, 2 bika, 8 tavalyi, 4 harmadfű és 2 tinó 2.000 ft.

17-er. 28 darab öreg magló sertések becsültettek 560 ft.

18-szor. 20 darab egyéves magló sertések 200 ft.

19-er. 12 darab tavalyi malacok szinte becsültettek 48 ft.

20-szor. Páhin 23 öl széna két asztagban becsülődött 5.750 ft.

21-szer. Ugyanott egy 8 öles asztag széna 1.600 ft.

22-szer. Ugyanott 250 csomó zsup és 9,5 öl szalma becsülődött 700 ft.

23.-szer. Páhin a másik földön 280 csomó zsup és 128 csomó kölesszalma 650 ft.

24-er. Városföldin 10 öles asztag búzaszalma 500 ft., 11 öles zabszalma 500 ft., 2 boglya árpaszalma 104 ft., öszvesen 1.104. ft.

25-er. Négy kalangya széna ugyancsak Városföldjén becsülődött 2.000 ft.

26-or. Páhin 800 véka rozs, vékáját 1 ft. 40 xr-val számítva 1.333 ft. 20 xr.

27-er. Ugyanott 180 véka árpa 1 ft. 18 xr-val, 106 véka köles 2f. 30 xr. számítva vékáját 499 ft.

28-or. Városföldjén 400 véka kétszerbúza 2 ft-val, 300 véka árpa 1 ft. 18 xr-val, 700 véka zab 1 ft. 6 xr-val 1.960 ft.

29-er. 701. darab öreg juh párját 12 ft-val, 156 bárány párját 8 v.ft-val számítva öszvesen 4.830 ft.

30-or. 18 darab öreg kanca, darabját 180 ft-val, 9 darab harmadfű 160 ft-val, 2 csődör csikó, darabját 160 ft-val, 13 darab tavalyi csikó darabját 100 ft-val öszvesen becsülődött 6.300 ft.

31-er. 4 szekér, 8 eke szerszámmal becsülődött 560 ft.

32-er. A szőlőhöz való edények, úgymint 260 akós kád és 300 akóra való vasas hordók becsülődtek 710 ft. 33-er. Két fedeles kocsi, egy cséza, három parasztkocsi és egy görbeoldalú kocsi öszvesen becsültettek 1.210 ft.

Továbbá Bozsó János úr szinte megbecsültette hitvese, Cséplő Terézia javait is, akiknek vagyon :

1-ör. Városföldjén 25 hold örökföldje, hodját 1.600 négyszögölével számítva, egy hold becsülődött 250 v.ft-ra, öszvesen 6.250 ft.

2-or. Ezen földjén lévő tanyai épület kúttal és gyümölcsös kerttel becsülődött 1.000.

3-or. Vagyon még egy fél malma, mely fél malom becsülődött 2.000 ft.

Vagyon még Bozsó János úrnak Páhin 280 szál körös és szilfája, mely becsülődött 200 ft.

Ugyanott vagyon 50 öl tűzifája, mely áll körös-, tőj- és szilfából, melynek ölje becsülődött 12 ft. 30 xr-ra, öszvesen 625 ft.

Végre előlmutatván Bozsó János úr házi lajstromát, mely szerént a múlt ősszel Városföldjén pálinkaházat állítván fel, oda vett egy 735 fontos pálinka üstöt, fontját 1 ft. 45 xr-ral számítva 1.286 ft. Egy burgonyát örlő malmot 35 ft. 42 xr-on. Egy 54 akós vasas hordót 67 ft. 30 xr-on. Egy burgonyát főző 26 akós hordót 32 forinton, öszvesen 1.421 ft. 42. xt.

Summa: 162.160 ft 34 xr.

Ezek szerént Bozsó János úrnak ingó és ingatlan javainak becára házi eszközökön, esztendei szükségére megtartott gabonán és 12 darab hizott sertéseken kívül tézsen öszvesen egyszázhatvankétezer százhatvan váltóforintokat, 34 xr-t.

Ezen javakat terheli a 2 B/ és 3 B/ alatti nemes tanácshoz nyújtott és figyelemben való vétel végett hozzám utasított folyamodások következésében:

a/ Barta Rozalia, Csonka Ferencné és testvéreinek a Bozsó György féle javakon való perbeli keresetek, mely a múlt évi September hónap 13-kán hozott nemes tanácsi ítélet szerént mintegy 700 forintra megy. Azonban a kereset mennyisége a felsőbb törvényszéki ítéletektől függvén, azt itt megállapítani nem lehet.

b/ Bozsó János úr némely terhei letisztázása végett Csernus Mihály úrnak zálogban adott 80 hold földet Városföldjén 8.900 forintban.

c/ Farkas Jánosnak Bozsó János úr 5.875 váltóforinttal tartozván, ezen summa biztonságára a 40 hold örökföldjét mutatván ki, e szerént terheli a 40 hold földet 5.875. ft.

Öszvesen: 14.775 ft.

Melyekről is tézsem ezen tudósításomat Kecskeméten, September hónap 13-dik napján 1841.

Tóth János m. p. kiküldött senator.

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1841.

24.

ÖZVEGY SZEKERES PÁLNÉ FEKETE ZSUZSANNA VAGYONBECSLÉSE
1842. január 14.

Néhai Szekeres Pál úr özvegye, született nemes Fekete Susanna asszonyság és Szekeres Rozália orvos Schwart Ferenc úr nője, a nemes tanácshoz é folyó évi Januarius 7-kén a végre folyamodván, hogy javaik értékéről részükre hiteles bizonságlevél adattasson, kinek is kérésük következésében a nemes tanácsnak az./ alá zárt végzésénél fogva oda utasítottam, hogy a fent írt asszonyságoknak javaikat megbecsültetvén, az arról szóló tudósításomat mutassam bé. Mely kiküldetésem folytában alázaatos tisztelettel jelentem:

A fen tírt asszonyságnak előmben állított három tanúkat, akik mindennemű javaikat általjában jól esmérík, nevezetesen Laczi Jánost, Sebestyén Ferencet és Banó Györgyöt, azokat hitforma szerént meghiteltetvén, azok a becüt ezen rend szerént állapították meg, ugyanis:

1-ször. A 2-ik tizedben Szuchi György és nemes Banó János úr szomszédságukban lévő házat, melyben 5 szoba, két éléskamara, egy más kamra, két istálló foglaltatik, az udvaron pedig kőkút vagyon, s az egész épületnek térsége 160 négyszögöleket tézsen, becsülték váltócédulában értve négyezer, azaz 4.000 forintokra.

2-szor. A Monostori és Kis-szegedi utak mellett lévő ötvenhárom, azaz 53 holdakbul álló egyik Városföld-i földet, mely jóminőségű föld, s a szabad földre dül, rajta egy jó karban lévő istálló, 8 öles hosszúságú nádtetővel ellátott disznó és tyúktól, egy kerék ültetett szilos erdő, szép gyümölcsös kert és rovás-kút vagyon, mely föld Hajagos Józsefné és Domokos Lázárné asszonyság szomszédságukban fekszik, holdját 1.600 négyszögölel véve, kétszázötven, azaz 250 váltóforintokra becsülték, mely summa öszvesen tézsen 13.250. forintokat.

Ezen földre nézve azonban megjegyzendő az, hogy ezen földön Kiss István úrnak ötezerháromszáz, azaz 5.300 váltóforintjai zálogul fekszenek.

3-szor. A Mindszenti út mellett lévő s újabbi felmérés szerént negyvenkét és fél, azaz 42.5 holdakbul álló másik város földet, mely szinte minéműségére nézve az első osztályban számítandó föld, ahol szinte jó karban lévő tanyai ház, kőkúttal vagyon, s mely Horváth Antal és nemes Fekete János úr szomszédságába fekszik, ugyancsak holdját 1.600 négyszögölel véve 250, azaz kétszázötven váltóforintokra becsülték, mely summa öszvesen tézsen 10.625 forintokat.

4-szer. Monostoron száznégyszáz, azaz 104 holdakbul álló földet, mely minéműségire nézve a második osztályba tartozik, hol tanyai épület kúttal ellátva van, s mely föld H. Nagy János és nemes Kováts László urak szomszédságukban fekszik, ugyancsak holdját 1.600 négyszögölel véve, mely summa öszvesen tézsen 15.600 forintokat.

5-ször. A Vágó közin lévő hatszáznyolcvan, azaz 680 utakból álló szőlő, mely egyfelől Laczi János, másfelől nemes Konya János úr szomszédságukban fekszik, az ott lévő két véka alá való veteményes földdel, kapás lakhellyel, kőkúttal öszvesen becsülték négyezeröttszáz, azaz 4.500 forintokra.

Ezek szerént a megbecsültető asszonyságok javainak mennyisége öszvesen tézsen negyvenhétezer kilencszázhetvenöt váltóforintokat, azzal a megjegyzéssel, hogy a harmadik szám alatt érdekelt földből néhai tiszteletes tudós Matoltsy László úr özvegye, született nemes Mártony Mária asszonyság tizennyolc holdakat egyezer-nyolcszáz, azaz 1.800 váltóforintokért zálogban bír, mely öszves hétezerszáz, azaz 7.100 zálogos váltóforintokat a 47.975 váltóforintokbul kivonván, marad a javak tiszta becára negyvenezer nyolcszázhetvenöt, azaz 40.875 váltóforint. Melyről tézsem ezen hivatalos tudósításmat az 1840-ik évi november 30-kán kiadott eredeti becsülevél visszarekesztése mellett.

Kecskeméten, Januarius 14-kén 1842.

Veres István m. p-ria kiküldetett senator.

Az utolsó oldalon azonos írással: Néhai Szekeres Pál úr özvegye, nemes Fekete Susána asszonyság és Szekeres Rozália, Schwartz Ferenc úr nőe javaiknak megbecsültetésükről szóló tudósítás. Egy eredeti becsülevél visszarekesztésével. Más írással: 1842-ik évi január 14-én tartott tanácsi gyűlésben: ezen tudósítás értelmében a folyamodó asszonyságok részéről kívánt bizonyítvány kiadattatása elrendeltek, és ezen tudósítás a levéltárban téteti rendeltetik. Feljegyezte Kovács József segédjegyző.

BKMÖL IV. 1504. c/ 174. d. 1842. 24. sz.

1840. november 30-án is készült egy vagyonbecslés, amely kevésbé részletes, és nem tartalmaz néhány olyan változást, amelyek a későbbi változtatban fellelhetők. Ezért az utóbbi vagyonbecslés közlése mellett döntöttünk.

A vagyonbecslés hivatalos ügyintézésével kapcsolatosan érdemes ennek a bevezető sorait idézni, mivel ezek az itt közölt szövegben nem lelhetők fel: „*Néhai Szekeres Pál úr özvegye, született nemes Fekete Susánna asszonyság és Szekeres Rozália, orvos Svartz Ferenc úr hitese a nemes tanácshoz a végett folyamodván, hogy miután e folyó évi januárius 21-kén javaik értékéről adott hiteles bizonyáglevelet régisége miatt nem használhatják részükre javaikról következőjében a nemes tanácsnak é folyó évi november 16-kán költ végzésinél fogva oda utasítottam, hogy a fent írt asszonyságoknak javaikat újabban megbecsültetvén, az arról szóló tudósításomat mutassam bé. Mely kiküldetésem következőjében alázatos tisztelettel jelentem...*”

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1840.

25.

CSABAY ISTVÁN ÉS FELESÉGE,
TASY ANNA VAGYONÁNAK FELMÉRÉSE

1842. augusztus 2.

Alólírottak, egy részről én Csabay István, más részről én Tasy Anna házastársak, ki jelenleg súlyos betegségben sínlődök, minden bajok és zavaroknak jövődöben való elhárítások tekintetéből kölcsönös egyetértéssel és akarattal házi környüllásainkat és javainkat, valamint szenvedő állapotunkat is ezen írásba, mely ellen együnk is jövődöben semmi kifogást nem tehet, kívántuk feljegyeztetni és előladni.

1-ör. Én Csabay István, midőn feleségemmel összekerültem, nem volt egyebem 4 ökörnél.

2-ör. Én pedig, Tasy Anna hoztam férjemhez:

a/ 14 hold Kisfái, 12 hold Csödör-i földet.

b/ A házba vagyon 600 forint hozományom.

c/ 50 juhokat és 10 bárányokat hoztam férjemhez; megjegyeztetik itt, hogy Tasy Julianna testvérem temetésére és adósságai kifizetésére 700 váltóforintokat kiadtunk, így jutott annak földbeli osztályos rátája halála után birtokunkba.

3-ör. Szerzeményeink a következők:

a/ 14 hold Kisfái föld,

b/ 125 utakból álló szőlő a Rác temető mellett,

c/ Az egész ház felépítését magunk tettük,

d/ A vászonkereskedelemben vagyon 3.000 váltóforint.

e/ Jelenleg vagyon 4 ökör, melyeket a legközelebb múlt ceglédi vásárban vetünk 410 váltóforinton,

f/ Vagyon 6 kocsis ló, minden hozzá tartozó készülletekkel,

g/ Vagynak házi igazságaink és szőlőhöz való edényeink.

Ezen most előlszámlált javakat pedig terhelik következő adósságok:

1-ör. Szőke Istvánnak tartozunk	1.750 forint
2-ör. Kalocsa Józsefnek	1.600 "
3-ör. Bodor Lászlónak	1.250 "
4-er. Szegedy Antalnak	1.000 "
5-ör. Szabó Imrének	1.100 "
6-ör. Kosik Annának	1.100 "
7-er. Sahin Annának	1.100 "
8-ör. Magyar Mátyásnak	1.250 "
9-er. Tóth Juditnak	1.100 "
10-er. Nemes Kovács László úrnak	1.500 "
11-er. Batka Tamásnének	1.410 "
12-er. Madzag Józsefnének	150 "

13-or. Regedei Jánosnak	1.150 "
14-er. Csorba Józsefnek	1.300 "
15-ör. Mészáros Istvánnénak	1.100 "
16-or. Barta Istvánnénak	1.100 "
17-er. Farkas Jánosnak	1.150 "
18-or. Papp Klárának	1.100 "
Öszvesen:	5.110 forint.

Mely ezen adósságok nagyobb részint általam, Tasy Anna által ugyan vevődtek fel, és contracusok is némelyekről általam férjem nevében is adattak ki, némelyekről pedig kötelezvények nincsenek, de ezen adósságok mind olyanok, amelyek részint a vászonkereskedésbe fekszenek, részint pedig javainkban, és így olyanok, melyek a mi sorsunk és állapotunk javítására szolgáltak, amit és is Csabay István ekként elismérek, és így azoknak valóságuk, valamint szerzemény javainkba történt beruházásuk ellen semmi időben semmi kifogást nem tehetek, azoknak kifizetéseket tellyesíteni köteles vagyok.

Mely ekként kölcsönös egyetértéssel és akarattal előladott és feljegyeztetett környüállásunkról, mind magunk, mind maradékaink jövőendő állapotjuk biztosítására kiadtuk ezen levelünket tulajdon nevünk aláírásával és kezünk keresztvonásával megerősítve, közakarattal megegyezvén abban, hogy ezen levelünk Bencsik Antal úrnál, kit e részben megkértünk, a mi és maradékaink bátorságára fog letétni és tartatni.

Ketskeméten, augusztus 2-kán 1842.

Én Csabay István m.k. Tasy Anna keze keresztvonása.

Elöttünk Tóth János m. k. senator, Decsy János m. k. hites ügyvéd, Bencsik Antal kezem keresztvonása.

Hogy ezen másolat általam az eredetivel egybehasonlítottván, azzal szóról szóra mindenekben egyező legyen, hitelesen bizonyítom.

Kecskeméten, 1842-ik évi September 17-ik napján.

Keresztes János m. p. városi aljegyző.

BKMÖL IV. 1504. c/ 175. d. 1842.

26.

KOVÁCS ISTVÁN VAGYONBECSLÉSE

1842. szeptember 18.

Hites ügyvéd s tekintetes Csongrád megye táblabírája, nemes Kovács István úr a ./ alá visszacsatolt folyamodásában javai megbecsülését kérvén, én, alólírott a múlt évi december holnap 31-ki költ határozatnál fogva a javak megbecsültetésére kiküldetvén, alázatosan jelentem. A folyamodó úr házának, szőlejének, Monostori földjének s egyéb javainak ezenneli mellőzésével egyedül a Városföldin két helyen lévő földbirtokait kívánván megbecsültetni, ezen földek közül az egyik fekszik nemes Kovács György és főstrázsamester tekintetes Fekete István urak földjeik szomszédságaikban, s hiteles földmérői mérés szerint tézsen 140 holdakat, 1365 négyszögöleket, és ez Kovács féle föld. A másik föld fekszik Dömötör Imre és Bencsik Antal földjeik szomszédságaikban, ez ugyancsak hiteles felmérés szerint tézsen 86 holdakat, 665 négyszögöleket, a kettő tehát tézsen 227 holdakat s 430 négyszögöleket. A

folyamodó úr előállított három becslőket, nevezetesen választott polgár Borsos Szabó Mihály, Sikari Kovács Gáspár és Csósz István urakat, kik minnyájan gazdálkodó s előkelő földművelők, ezek tehát hitüket előttem letévén, a becslendő földeknek holdját, melyeket igen jól esmének, hitük letétele után átaljában véve becslték 225 forintra váltóban. Hozzátévén becslőjükhöz, hogy az érdeklett földek mind a szántás, mind a kaszálás tekintetéből a legjobb minőségűek, ezek szerént tehát a 227 hold s 430 négyszögöleknek áruk öszvesen téssen 51.131 ft. 24 xr-t, melyről tésszem aláztatos tudósításomat.

Kecskemét, Septembris 18-a 1842. évben.
Gassich János m-p-ria kiküldött tanácsbeli.

BKMÖL IV. 1504. c/ 174. d. 1842. 61. sz.

27.

SAHIN TÓTH GERGELY VAGYONBECSLÉSE

1843. június 23.

Sahin Toth Gergely 1-ső tizedbeli kecskeméti lakos és hitvese Dékány Judit avégett folyamodván a nemes tanácshoz, hogy miután ők is takarékpénztárbul kölcsönt kérni szándékoznak, vagyonaik megbecsültetésekre küldöttség neveztesen. Miután a nemes tanács által a folyó évi június 12-én mi alól írt senatorok, az érdemes választott közönség részéről pedig mi választott polgárok küldettünk ki, a reánk bizottakat végrehajtván a tapasztaltakról é következendőkben foglaljuk tudósításumkat.

Domokos Péter 56 esztendő, római katolikus, feleséges, Kardos János 52 éves, római katolikus feleséges, Bene Mihály 74 esztendő, római katolikus, feleséges, mindhárman kecskeméti házzal bíró első tizedbeli lakosok, nálunknál még inkább esmévén a folyamodóknak vagyonaikat, ily renddel becsltenek.

1-o. Sahin Toth Gergelynek van az 1-ső tizedben Csorba Imre és Bene Mihály szomszédságában két szobából, konyhából, kamrábul és két istállóbul álló háza 145 négyszögöl telken. Az épületeknek teteje ugyan náddal van fedve, de mind a nád-tető, mind pedig az épületek jó állapotban vagynak. A meghiteltetett tanúk ezen házat becslték 800 váltóforintokra.

Mi ezen házat szinte esmévén s tudván, hogy a folyamodónak birtokában van. Szinte azt bizonyíthatjuk, hogy a ház 800 váltóforintokat könnyedén megér.

2-o. Sahin Toth Gergelynek van a város határában igen közel éppen a Nyomásra dülő mezei kert földje 14 és fél holdakra terjedő, holdját 1.600 négyszögölekkel számítva. A meghitelt tanúk ezen földnek holdját becslték 250 váltóforintokra, és így az egész földet 3.625 váltóforintokra.

Mi a beclést részünkről szinte helyeseljük, mert a városhoz nagy közelsége s azon körülmény, hogy a Nyomásra és így a szabad földre dül, ezen földet valójában becessé tesz. Hogy a folyamodók ezen földet örökösen szerették, megtetszik a felvállásokat magába foglaló jegyzőkönyvnek az A/ alatt ide zárt kivonatjából.

3-tio. Van a folyamodóknak a város határán az úgynevezett Nyíri erdő tájékán szabad földre dülő 10 hold és kétharmadrész mezei ker földjök, melynek 1.600 négyszögölivel számítható holdját becslték s becsljük mi is 115 váltóforintokra, és így ezen mezei kert föld öszvesen megér 1.226 váltóforintokat, 40 xr-t.

Hogy a folyamodók ezen földet örökösen megszerezték, megtetszik a felvállásokat magába foglaló városi jegyzőkönyv a B/ alatt ide zárt kivonatából.

4-to. Van a folyamodóknak a város határában a Monostori út mellett 6 hold földjük. Ezen föld Sahin Toth Gergely hitvesének, Dékány Juditnak osztályos vagyona, a tanúk ennek szinte 1.600 négyszögölivel számítandó holdját becsülték 200 váltóforintokra, s ekként véleményünk szerint is megér az egész mezei kert föld ezerkét-száz, azaz 1.200 váltóforintokat.

5-to. Van a folyamodóknak az Izsáki közön 40 út szőlejek, melyet a tanúk becsültek kétszáz, azaz 200 váltóforintokra.

6-to. Van a folyamodóknak 300 darab anyajuhai és 12 darab részint hámos, részint heverő lovaik. Bírnak a folyamodók a nemes várostul a Sz. Királyi pusztában 50, valamint a város Pusztaszeri pusztájában is 50 hold földeket haszonbérbe. A tanúk bizonyítása, de öntudományunk szerint is a folyamodóknak haszonbéri földjeken gazdasági épületei és feles őszi és tavaszi vetéseik vagynak.

Hogy é folyamodók ellen semmiféle perek nem folynak, azt városi pertárnok Hornyik János úr a C/ alatt igazolja.

Valamint a tanúk, úgy mi is a folyamodókat igen szorgalmatos és takarékos gazdálkodó lakosoknak esmérjük, mit bővebben megbizonyít az, hogy megtekintvén az illető számadóknál az adó és árendabeli lajstromokat, úgy találtuk, hogy a folyamodók mind adó, mind árendabeli tartozásaikat pontosan fizetik, és legkevesebbel is a városi pénztároknak nem tartoznak.

Ezekben teljesítvén a réánk bízottakat, s kitetszvé, hogy a folyamodóknak becsü alá vett javaik az ingókat ide nem érven, megyenek összesen 7.051 váltóforintokra, 40 xr-okra. A tapasztaltakról és véghez vittekről jelen tudósításunkat tisztelettel bémutatjuk.

Kecskeméten az 1843-dik évi június hónap 23-dikán.

Drégely István senator és másodbíró kiküldött, Simonyi János m.p-ria kiküldött senator.

BKMÖL IV. 1504. c/ 175. d. 1843.

28.

BALLA MENYHÉRT VAGYONBECSLÉSE

1843. június 26.

Alól írottak 8-ik tizedbeli lakos Balla Menyhártnak az ./ alatt ide csatolt folyamodása szerint, aki a Pesti Takarékpénztártól lehető kölcsönzés tekintetéből javait megbecsültetni kérte, ennek tellyesítésére a folyó hónap 12-kén a nemes tanács által kiküldettvén, alázatosan jelentjük, hogy a folyamodónak vagyon a város határában két helyen örökös földje.

1-szor. A Törökfáiban a várostól félórányi távolságra 25 hold birtoka, melynek felét szülői után osztályos nyerte (sic), felét pedig Balla János testvérétől 2.500 váltóforintokon az előlmutatott szerződési levél szerint örökösen megvette, mely földnek holdját 190 váltóforintokra becsülvén, tesz az egész ára 4.750 forintokat.

Vagyon ezen a földön 8,5 öles nádas tetejű épület, mely egy szobát, konyhát, kamrárt és lóistállót foglal magában, ezt becsültük száz forintra, azaz 100 forintokra.

2-szor. Gátérben Bencsik Antal szomszédságában vagyon 12 hold osztályos, szülőiről reá maradt részint kaszáló, részint szántóföldje, a várostól egy órányi távolságra, ennek holdját 200 váltóforintokra becsülvén, tesz az ára 2.400 forintokat.

Ezen földnek mennyisége kitetszik az előttem tartott földabroszból is.

3-szor. Vagyon a 8-ik tizedben közel a Halasi főutcához Szabó Antal szomszédságában 187 négyszögöl funduson fekvő jó cserépfedelű huszonkét öl hosszúságú két darab épülete, melyben vagyon három szoba, két konyha, kamra, istálló, kocsiszín és egy tágas pince, melyet becsültünk kétezer váltóforintokra, azaz 2.000 forintokra.

Melyeknek becslésük tesz összesen 9.250 váltóforintokat.

Vagyon ezen túl három kocsis lova, jó vasas kocsisal.

A folyamodó a ./.. alatti adószedői bizonyítvány szerint adóval, a ./... alatti tutori bizonyítvánnyal pedig az árvák pénztárába summával se tartozik, különösen jó magaviseletű és szorgalmatos teherviselő lakos. Melyekről is tesszük ezen alázatos tudósításunkat.

Kecskeméten, 1843-ik évi június 26-kán.

Bódogh Antal kiküldött senator, Dúgár Péter m.p. kiküldött senator, Seres Kiss János 6-ik tizedbéli választott polgár maga keze + vonása, Sikari Kováts Menyhárt m. p. választott polgár 8-dik tized.

BKMÖL IV. 1504. c/ 175. d. 1843.

29.

LADÁNYI GERGELY VAGYONBECSLÉSE

1843. július 3.

Alól írottak nemes Ladányi Gergely úrnak az ./.. alatt ide rekesztett folyamodására, melyben céljának elérésére a Pesti Takarékpénztárból pénzt kívánván kölcsönözni, evégett javait megbecsültetni kéri a legközelebb múlt június hónap 23-kán tanácsi képpen annak teljesítésére kiküldettétvén, alázatosan jelentjük, hogy a folyamodó úrnak valóságos birtokában lévő javait a mostani folyó árban lelkiesméreletesen a következő módon becsültük és állapítottuk meg váltócédulai forintokban, úgymint: 1-ször. A 8-ik tizedben a piacra dülő 760 négyszögölnyi funduson fekvő cserépsindellel fedett derék házát, mely a mellékes szinte cserepes épületekkel együtt 33 ölnyi hosszúságú és igen jó állapotban vagyon, mely öt szobát, konyhát, egy élés és egy nagy kamrát, nagy pincét, tágas istállót, kocsiszínt, sertésólat, négy téglavermet és nagy kiterjedésű kertet foglal magában 8.000 ft.

2-or. Az első tizedben 85 négyszögölnyi funduson épült nádas tetejű házát, melyben egy szoba, egy konyha és egy kamra vagyon 300 ft.

3-or. Emellett lévő új cserepes tetejű é téglaszlopokra épült kása és búza őrlésére használt jó állapotú szárazmalmát 5.000 ft.

4-er. A 2-ik tizedben egyedül búza őrlésére használható sindelyes tetejű szárazmalmát 3.000 ft.

5-er. A A Széktó-i szőlőhegyben ötszáz útnyi jó szőlőjét 2.000 ft.

6-or. Az Új-szőlőkben nyolcszáz utakból álló és a legjobb karban lévő szőlőjét 4.000 ft.

7-er. Közel a városhoz a Mária kápolnája mellett a Nyomásra, vagyis a közlegelőre dülő, jobbára szántóföldjét és melyen szép szőlő és erdőcske is vagyon, és amely ./.. alatti mérnöki jegyzék szerint³¹ 146 holdat és 596/1600 négyszögölet térszen, holdját kétszáz váltóforintokban vévén fel, a négyszögöleket nem számítva 29.200 ft.

³¹ Helykímélés végett a jelzett bizonylatok és jegyzékek szövegének közlésétől eltekintünk, annál inkább, mivel ennek legfontosabb adatai itt is fellelhetők.

Ezen a földön lévő házat, ököristállót és kutat 500 ft.

8-or. A Monostori pusztában néhai édesatyja senator Ladányi Gergely úr által szerzett 180 holdbul álló örökös tanyaföldjét, melynek mennyisége a város leveles tárából kiírt osztályi kivonatból a .///. alatt kitetszik, holdját 1600 négyszögölivel száz forintban vévén fel 18.000 ft.

Ugyanannak a szomszédságában Szabo Istvántól és Szabo Erzsébettől, Rimoczi Elek hitvesétől 1838-ik évi június 5-kén és 1840. április 16-kán a folyamodó úr 24 holdat és 1.286 négyszögölet szerevén meg örökösen, melyekről az eredeti szerződő leveleket előlmutatta, az újnak pedig hiteles másolatát a 4 ./.. alatt ide rekesztjük, holdját szinte száz forintra tévén 2.475 ft.

Ezen nagykiterjedésű földjén vagyon 18 1/2 öl hosszúságú ököristálló, 14 öles hosszúságú ház, 20 öles hosszúságú juh-szín, mind jó náddal fedve, kút, töltés, akol 1.000 ft.

9-er. A Bugaci pusztán 74 hold zálogos birtokát, mely leginkább kaszáló, és amely a tekintetes Földvári nemzetségtől a város által huzamos időre zálogosított ki, fekszik ezen rész-birtokon 5.328 ft. 14 1/2 xr. zálogos summa, mely is kitétetik 5.328 ft. 14 1/2 xr.

Van rajta 8 öles jó ház náddal felveve, ez tétetik 150 ft.

10-er. Az urbői 20., 21. és 22-ik egész portiók és a 19-ik portiónak 1/3-dát birván, ezen tanyaföld mennyisége 1600 négyszögölivel számítva teszen 333 1/3 holdat, amint a városi kiosztásról szóló lajstrom hiteles és az 5 ./.. alatt ide rekesztett kivonata mutatja, ennek 1/3-da örökösen megszerzetett, 2/3-da pedig zálogos jussal bíratik általa. Az örökös 111 hold földnek holdját 75 forintokban számítván tesz 8.325 ft., a zálogos 2/3 részen fekszik 15.714 ft.

Ezen földön lévő 36 öles ház és 15 öles istálló 1.000 ft.

11-er. Van a városban néhai édesannya után egy kevés földesúri jussa is, mely a városnál zálogban bíratik. Ezen fekvő javakat a folyamodó úr leginkább néhai fellyebb említett édesatyja 1816-ik évi május 13-kán költ és a b ./.. alatt másolatban ide mellékelte végrendeleténél fogva birja úgymint a házakat, malmokat, város határán lévő monostori és urbői földeket és Széktői szőlőt, a bugaci birtoka, új szőleje néhai nemes Fekete Sára asszony s hitvese hozadéka, az urbői örökítést már maga tette, valamint az ott lévő zálogos részre auctioul 3.287 váltóforintokat 12 xr-okat maga fizetett ki.

Ezen kívül vagyon a folyamodó úrnak szép inscriptioja,³² számos ökrei, gulyabeli marhái, méneses és kocsis lovai és nagy számú juhái, úgy sertései, melyeket becsű alá venni fölöslegesnek láttunk.

A feljebb előlszámlált fekvő javak becsült ára tehát öszvesen tesz 103.992 ft. 14 1/2 xr.

Az Árvák pénztárának 7./.. alatti bizonyítvány szerint nem tartozik.

Valamint a 8 ./.. alatti bizonyítván szerént ellene semmi pör sincs támasztva.

Terheli azonban javait a 9 ./.. alatti kiszámítás szerént a városi közpénztárnak öszvesen 4.619 ft. 33 1/8 xr tartozása.

Melyekről tészünk ezen alázatos tudósításunkat.³³

³² Itt: nyilvántartása.

³³ Ladányi Gergely 1840. január 27-én készítettett már egy vagyonebecslést, amelyen belül az ingatlanok sajátosságairól lényegesen kevesebbet rögzítettek, ezért választottuk közlésre ez utóbbi szöveget. Az ingatlanok becsült értéke néhány kisebb eltéréssel megegyezik a közölt becslés adataival.

Kecskeméten 1843-dik évi július 3-kán.

Bódogh Antal kiküldött tanácsnok. Gassich János kiküldetett tanácsnok. Ferentzi Szabo József m.p. 8-dik tizedbeli kiküldetett választott polgár, Hornyik János m. p. kiküldött 4-ik tizedbeli választott polgár.

BKMÖL IV. 1504. c/ 172. d. 1840., ill. 175. d. 1843.

30.

MERÁZ MÁTÉ HÁZÁNÁL KÉSZÍTETT INVENTÁRIUM

1844. február 24.

Alólírott a nemes bírói szék által az 1843/4-ik évi Bírói jegyzőkönyv 504-ik száma szerint február 24-ről avégett lévén kiküldetve, hogy néhány nap előtt elhalt Meráz Máté házához lemenvén, a háznál található ingókat írnam öszve, mely küldetésem következtében azonnal a jelentést tevő Prohászka László, Meráz Rozália férjével és Német Antallal, Meráz Anna férjével, nem különben ügyvéd t. c. Décsy János úrral a házhoz kimenvén, ott találtam az özvegy Magyar Erzsébetet, ezen és ezeken kívül meghívtam mint tanúkat Kontz István válszott polgárt, Földi Mihályt és Faragó József szomszédokat, hol megjelent néhai Meráz Máténak mostohafia, Karasag Sándor is, 's ezeknek jelenlétekben kiküldetésem 's megjelenésem célját előladván, az özvegyet felszólítottam minden házbeli ingók kimutatására, aki minden ellenkezés nélkül egész készséggel felfedezte, hogy van

a/ Tőkepénz:

1. Farkas Istvánnál	100 ft.
2. Kováts Pálnál	100 ft.
3. Forgáts Szabó Ferencnél	50 ft.
4. Karsag Sándornál	50 ft.
5. A vők azt állítják, hogy Csorba Ferencnél van 150 ft., az özvegy azt tudatja, hogy Gyertyaszentelő tájban megfizetett.
6. 25 ft. maradt készpénz, melyet az özvegy házi költségére meghagytak.

b/ Nagyházban

7. 6 keményfa szék.
8. Egy kihúzos cseresznyefa asztal.
9. Egy tölgyfa, 3 fiókos sublat.
10. Tizenegy kép, egy tükör.

c/ 2-dik szobában

11. Egy fenyőfa kékre festett jó asztal.

A korábbi vagyonbecslés viszont kitért az ingó javak egy fontos csoportjára is, ezért ezeket a pontokat itt célszerű a vagyon teljesebb ismerete érdekében rögzíteni.

„9-er. Negyven darab jármos ökrit középaron párját felvéve 250 forinton, ötezer forintra, 5 000 ft.

10-er. Ötven darab jófajtájú heverő lovait egyre másra száz forintjával ötezer forintra, 5 000 ft.

11-er. Száz darab heverő és gulyabeli szarvasmarhát 75 forintjával felvéve, hétezer ötszáz forint, 7 500 ft.

12-er. Kétezeröttszáz jóminőségű birkáit darabját tíz forintjával, huszonötezer forintra, 25 000 ft.

13-er. Ötvenöt darab serétseit 15 forintjával felvévén, hétszázötven forintra, 750 ft.

14-er. Négyszáz akó ó és új eladó borait 7 forintjával kétezernyolcszáz forintra, 2 800 ft.

Ide nem számítva a tisztelt úrnak kocsis lovait, takarmányait, gabonáit, gazdasági eszközeit, és házi bútorait, melyeknek megbecsültetése esete fel nem forog.”

Ezekkel együtt a korábbi vagyonbecslés végösszege: 165 378 volt.

12. Két karos pad, festett fenyőfából.
13. Két fenyőfa festett nyoszolya.
14. Egy fenyőfa láda.
15. Egy falon függő kis fenyőfa almáriom.
16. Egy földön álló fenyőfa kis almáriom.
17. Három puhafa szék
18. Hat darab kép.
19. Egy üveg szenteteltvíz tartó.
d/ Konyhában
20. Egyszázöt darab cserépedény, 15 darab tányér és tál, középen nagy veres virággal, 9 piros virágú csészecske, kisebb-nagyobb darab csészék, tányérok és tálak.
21. Harmincnégy darab kisebb-nagyobb darab fazék és bögre.
22. Négy lábos, egy icce, két csikmákszűrő.
23. Egy lúgozó.
24. Egy kis dézsa.
25. Két veiling.
26. Egy vödör.
27. Két korsó, két kanta, egy láncoskötél.
28. Egy kis szita.
29. Egy rézüst.
30. Két kisebb, egy nagyobb vasfazék.
31. Három vas serpenyő.
e/ Speiszban
32. Egy láda dirib-darab vasakkal.
33. Két pléh tepszi.
34. Egy nádvágó, egy balta, egy sarló.
35. Egy kicsiny láda fenyőfából.
36. Egy tele bödöny zsír, egy üres bödöny.
37. Egy kanta félig vajjal.
38. Egy nyújtódeszka, 12 szakajtó, egy nagy kétfülű fazék.
39. Két suba, két lajbi, két nadrág.
f/ Pincében
1. Három kis hordó pálinka lepecsételve, mint egy egy akós.
2. Egy vasabroncsos csöbör.
3. Két zsajtár, egyik vas, a másik faabroncsos.
4. Egy nagy tölsér, két kis tölsér bátogbul.
5. Egy kétkézvonyó, egy fűrű.
6. Egy abroncshúzó.
7. Öt kulacs, 3 bőrös, két kopasz.
8. Egy vasabroncsos csobolyó.
9. Huszonegy darab vasas hordó, tele borral.
10. Két faabroncsos tele hordó.
11. Három üres hordó, egy vasas, két faabroncsos.
12. Egy nagy töcsér.
13. Egy üres hordó.
14. Egy akó vas.
15. Egy butykos.
g/ Nagy kamrában

1. Tizenhárom nagy vasabroncsos hordó.
2. Három kis hordó, faabroncsos.
3. Két csőbőr, vasabroncsos.
4. Egy vasabroncsos 60 akós hordó 4 vasabr[onccsal].
5. Egy nagy kád két vasabr[onccsal], egy faabr[onccsal].
6. Hat vas abroncsos kád.
7. Két faabroncsos kád, szőlőben a harmadik.
8. Két rossz hordó, több faabroncs, két vasabroncs.
9. Két véka, egy kis vasas tölcsér, két dézsa.
10. Egy sütőteknyő, egy kis vasas, egy faabroncsos kis dézsa.
11. Két vasvilla 3 ágú, egy vaslapát, két kapa.
12. Öt garabó.

h/ Kiskamrában

Pálinkás üst és cséve.

i/ Udvarban és színben

1. Egy sutú, egy nyoszolya.
2. Hat kisebb-nagyobb hordók, 2 fa-, 4 vasabroncsos.
3. Egy talicska, egy faragószék, egy korcsolya [hordók emeléséhez].
4. Egy hosszú lajtorja, egy ajtó, két hevederrel.
5. Négy süldő malac.

k/ Padlásan

1. Négy szalonna, nagy szalonnák, egy háj.
2. 17 darab sertéshús, hét szál kolbász.
3. Egy nagy tál, 2 nagy fazék, egy kanta.
4. Egy korsó, egy öntöző kanta.
5. Négy garabó, egy keresztül vágó fűrész, egy kasza.
7. Két bort eresztő kötél.

Ekképpen az özveirást bevégezvén, az özvegy Meráz Máténét, Magyar Erzsébetet figyelmeztettem: mi szerént a fõnt elszámolt minden ingóságok gondviselése alatt maradnak ugyan, azokat mindazáltal mennyiségekrõl számolni tartozik mindaddig, még az osztozó felek ügyek bírói ítélet által befejezve s õ róla a számadás terhe levétetve nem lészen.

Kecskeméten, február 24-én 1844.

Hornyik János városi irnok.

BKMÓL IV. 1504. c/ 176. d. 1844. 16. sz.

Irodalom

- HORNYIK János
1861 Kecskemét város története oklevéltárral. II. kötet.
Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
1989 Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagozódása a
XVIII. századi összeírások tükrében. In: Bács-Kiskun
megye múltjából X. 133–324. Kecskemét.
- 1991 Kecskemét gazdasága és társadalma a polgári
forradalom előtt. Kecskemét.
- 2002 Kecskemét a késői feudalizmus korában 1686–1849.
229–732. In: Bárth János (szerk.) Kecskemét
története 1849-ig. Kecskemét.
- OROSZ István
1974 Hajdú városok gazdálkodásának és társadalmi
szerkezetének 18–19. századi történetéhez.
In: Paraszti társadalom. Szolnok.

A mezővárosi autonómia lehetőségei és korlátai Pest-Pilis-Solt vármegyében 1711–1848 között

I. A megye mezővárosainak helyzete

Magyarországon az 1848 előtti későfeudális korban nemesi vármegye – és egyben földesúri hatalom – alá tartozó közel azonos jogállású helységeket két nagy csoportra lehet tagolni: mezővárosokra (oppidum) és falvakra (possessio). Mindkét településtípus önkormányzati szervezete hasonlóan épült fel. A köztük lévő legfontosabb különbségnek a mezővárosok vásártartási joga tekinthető, valamint az, hogy az utóbbiak zömében – de nem kizárólagosan – kollektíven teljesítették a földesúri és egyéb szolgáltatásaikat. A várostörténeti szakirodalom számos képviselője – a városok funkcionális szerepét vizsgálva – ugyanakkor a mezővárosokat a szabad királyi városok mellé sorolja, mivel az oppidumok a civitasokhoz hasonlóan egyaránt gazdasági és infrastrukturális központi szerepkört töltöttek be egy kisebb vagy nagyobb térségben. Ezt a modellt erősíti a statisztikailag kimutatható magas népességszám, a falutól eltérő társadalmi szerkezet.¹ A mezővárosok intézményét elsősorban a gazdasági racionalitás hozta létre, ugyanis a földesúri hatalom a saját érdekében kihasználta azt a gazdasági többletet, amelyhez az oppidumok a fejletlen magyarországi városhálózat miatt juthattak.²

Az ország közepén elhelyezkedő Pest-Pilis-Solt (továbbiakban: PPS) vármegye településeit a török hódoltság utolsó évtizedeiben, de különösen a felszabadító hadjáratok idején rendkívül súlyos pusztítás érte. 1696-ban a hatalmas területen mindössze 110 lakott helyet írtak össze.³ Az 1711 után az újjátelepülés korszaka következett, amikor a falvak és mezővárosok sora kelt életre: 1715-ben 137, 1728-ban 156, 1744-ben 169, 1760-ban 177 volt a megyei települések száma⁴. Az 1770-es évek után azonban települések számának számottevő gyarapodásáról már nem beszélhetünk, mivel úrbérrendezés rögzítette a jobbágy- és a majorsági földeket. (Az 1828-as összeírás szerint 182, 1840-ben 188 település volt a megyében.⁵) A jogilag ekkor nem faluként, hanem csupán lakott pusztaként (1843-ban 152) jelölt települések földjeit allodiális területekhez sorolták, tehát a földesuraknak nem állt érdekükben az állami, megyei, egyházi adóktól mentes földeken úrbéres községeket létrehozni. (A lakott puszták községgé szervezése zömében majd a következő évszázadban történt meg.) A vizsgált időszakban növekedett a mezővárosok aránya: 1728-ban 8, 1843-ban 13%-ot tett ki, ugyanis a mezővárosi státus elnyerése nem vált hátrányára sem a földesuraknak, sem a nemesi vármegyének. Ugyanakkor a szabad királyi városi rangot elérni nagyon nehéz volt. Ennek tulajdonítható, hogy 1711 és 1848 között egyetlen szabad királyi város sem alakult az ország legnagyobb vármegyéjében,

¹ PÁLMÁNY Béla 1995., CSIZMADIA Andor–KOVÁCS Kálmán–ASZTALOS László 1972., BÁN Péter 1989., BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos 1984.

² Vö.: MEZEY Barna 1998.

³ KOSÁRY Domokos 1965. 35.

⁴ PETRÓCZI Sándor 1965. 127.

⁵ NAGY Ludovicus 1828. 242., FÉNYES Elek 1843. 306.

noha megszerzésére Kecskemét, Nagykőrös, Vác is törekedett.⁶ A földesúri hatalmat teljesen lerázva magáról és így az autonómia legmagasabb fokát elérő Nagykőrös olyan köztes megoldást is felvetett a vármegyénél 1847-ben, hogy közvetlenül a megyei testülethez tartozzanak, hogy így megszabaduljanak a járási főszolgabíró gyámkodása alól.⁷ Ennek érdemi elintézését a kitört 48-as forradalom már időszerűtlenné tette. A Zichy család földesurasága alá került Óbuda mezőváros még 1714-ben próbálkozott „régii királyi városi” jogainak elnyerésére, de az udvari kamara visszautasította a kezdeményezést, azonban ebben az esetben sem szabad királyi városi jog megszerzéséről volt szó, hanem a korábbi kincstári birtoki állapotok visszaállításáról.⁸ Ahhoz, hogy valamely mezőváros elérhesse az országrendiséget meg kellett váltania magát bizonyos pénzüsszeggel a földesúri joghatóság alól, majd a királytól újabb jelentős pénzüsszegért meg kellett szereznie a szabad királyi városi rangot, végül az országgyűléstől kellett kieszközölni a becikkelyezést.⁹

PPS vármegyében az újjátelepülés után 12 középkori eredetű mezővárosról (Cegléd, Dömsöd, Pataj, Kalocsa, Kecskemét, Nagykőrös, Óbuda, Ráckeve, Solt, Szentendre, Vác, Zsámbék) beszélhetünk, melynek száma a XVIII. század végéig nyolccal (Abony, Aszód, Dunavecse, Gödöllő, Hajós, Kiskőrös, Nagykáta, Visegrád) bővült. A XIX. század elejétől a jobbágyfelszabadításig még öt mezővárossal (Alberti, Izsák, Pilis, Soroksár, Szalkszentmárton) gyarapodott a megye. (Itt jegyezzük meg, hogy Dömsödöt a XVIII. század elejétől a források falunak említik.) A megye 25 mezővárosa közül 16 világi földesúri birtok volt. Ráckeve a királyi családhoz, Cegléd, Óbuda, Szentendre, Visegrád, Zsámbék a korona birtokához tartozott. Püspöki, érseki birtokot a két megyében lévő székváros (Kalocsa, Vác) képviselte. Az 1768-as Pest megyei úrbéri összeírás egyes pontjai is megerősítik azt a tézist, hogy a (a vásártartással is bíró) mezővárosok jogi és gazdasági helyzete kedvezőbb volt a falvakénál.

A mezővárosok helyzete Pest-Pilis-Solt vármegyében 1768-ban¹⁰

Mezőváros	Jogi helyzete	Robotot teljesít	Terményjáradékot ad
Kecskemét	Szabadosok	Nem	Nem
Nagykőrös	Szabadosok	Nem	Nem
Pataj	Szabadosok	Nem	Nem
Solt	Szabadosok	Nem	Nem
Dunavecse	Szabadosok	Nem	Igen
Vác	Szabadosok	Nem	Igen
Abony	Szabadosok	Igen	Igen
Hajós	Szabadosok	Igen	Igen

⁶ Iványosi-Szabó Tibor hívta fel a figyelmemet arra, hogy a periférikus helyzetű megyékben, mint például Bács-Bodrogban a XVIII. században több mezőváros (Szabadka, Újvidék, Zombor) sikerrel vívta ki szabad királyi városi státusát. Minden bizonnyal azért, mert az ország központi részén fekvő PPS vármegyéhez képest az ezekben a megyékben élő köz- és főnemesség az átlagosnál is kisebb nyomást tudott a városiasodással szemben kifejteni.

⁷ GALGÓCZY Károly 1896. 158.

⁸ NAGY Lajos 1975/I. 178.

⁹ CSIZMADIA Andor–KOVÁCS Kálmán–ASZTALOS László 1972. 248.

¹⁰ WELLMAN Imre 1968.

Kalocsa	Szabadosok	Igen	Igen
Soroksár	Szabadosok	Igen	Igen
Aszód	Örökös jobbágyok	Igen	Igen
Cegléd	Örökös jobbágyok	Igen	Igen
Gödöllő	Örökös jobbágyok	Igen	Igen
Nagykátá	Örökös jobbágyok	Igen	Igen

Az oppidummá emelkedés alapvető mozgatórugóját az illető település földesúri birtokközpont helyzete jelentette, de a lakosságszám is döntő lehetett, hiszen a mezővárosok a legnagyobb lélekszámú települések közé tartoztak.

PPS vármegye legnagyobb lélekszámú települései 1728-ban¹¹

Sorsz.	Település	Családok száma	Státusa 1728-ban	Státusa 1848-ban
1.	Kecskemét	670	Mezőváros	Mezőváros
2.	Nagykörös	500	Mezőváros	Mezőváros
3.	Vác	293	Mezőváros	Mezőváros
4.	Szentendre	272	Mezőváros	Mezőváros
5.	Cegléd	258	Mezőváros	Mezőváros
6.	Ráckeve	210	Mezőváros	Mezőváros
7.	Óbuda	208	Mezőváros	Mezőváros
8.	Dunapataj	188	Mezőváros	Mezőváros
9.	Solt	159	Mezőváros	Mezőváros
10.	Dömsöd*	172	Falu	Falu
11.	Zsámbék	166	Mezőváros	Mezőváros
12.	Dunavecse	128	Falu	Mezőváros
13.	Monor	123	Falu	Falu
14.	Nagykátá	120	Falu	Mezőváros
15.	Kóka	120	Falu	Falu
16.	Szentmártonkátá	104	Falu	Falu
17.	Kalocsa	103	Mezőváros	Mezőváros
18.	Hajós	96	Falu	Mezőváros
19.	Pilisvörösvár	95	Falu	Falu
20.	Pomáz	89	Falu	Falu
21.	Tura	84	Falu	Falu
22.	Galgahévíz	81	Falu	Falu
23.	Szalkszentmárton	81	Falu	Falu
24.	Ócsa	79	Falu	Falu
25.	Szigetszentmiklós	79	Falu	Falu
26.	Acsa	78	Falu	Falu
27.	Tápiószecső	78	Falu	Falu
28.	Dunabogdány	76	Falu	Falu
29.	Úri	76	Falu	Falu
30.	Zsámbok	74	Falu	Falu

*A XVIII. század elejéig mezőváros volt.

Az 1836. évi törvényekben jelenik meg először a földesúri, illetve a nemesi vármegye alá tartozó helységek új kategorizálása, vagyis a korábbi mezőváros (oppidum) és falu (possessio) helyett rendezett tanáccsal felruházott, illetve rendezett tanáccsal nem bíró, valamint nemes községek fogalmát vezette be és törvényileg

¹¹ PETRÓCZI Sándor 1965. 128–144.

szabályozta a települések – az eddig jórészt szokásjogon alapuló – szervezeti, igazgatási, gazdálkodási kérdéseit és a bírói hatóságuk jogkörét. A mezővárosok sorban kérték a Helytartótanáctól a rendezett tanácsú községi rang elnyerését: az 1848-as forradalomig Nagykőrös, Kecskemét, Cegléd, (mindkét) Vác, Szentendre, Óbuda, Dunapataj, Ráckeve, Dunavecse, Dömsöd – vagyis Dunavecse kivételével kizárólag középkori eredetű oppidum – kapta meg ezt a jogot. (A polgári forradalom után, 1848 májusában a közigazgatás népképviselői átszervezése előkészítéskor további 12 – zömmel mezővárosi – települést javasolt a vármegye elsőfokú bírósági hatáskör ellátására: Abonyt, Gödöllőt, Aszódot, Monort, Irsát, Szalkszentmártont, Kalocsát, Izsákot, Kisköröst, Soltot és Tétényt.¹²)

A mezővárosok (és fálvak) igazgatási és bíraskodási jogkörét ugyanúgy felsőbb (törvények, uralkodói, kormányservi) rendelkezések szabták meg mint az egyes törvényhatóságokét. Ennek megfelelően a céhek, a kereskedelem, a vásár- és piactartás, a tűzrendészet, az egészségügy, a mértékellenőrzés, az útlevelkiadás, a cseleltartás, a homok elleni védekezés, az iskolaügy stb. kérdéseit központilag szabályozták. A közigazgatást egységesen Mária Terézi úrbéri pátense szabályozta először 1767-ben. Az Urbárium értelmében a község, mezőváros elsőfokú felettes szerve a földesúr volt, akinek – többek között – kötelessége volt a mindsenti bíróválasztáskor három személyt jelölni. (A többi tisztségviselőt szabadon megválaszthatta a lakosság.) A reformországgyűlések közül az 1832/36. évi törvények ha nem is hoztak jelentősebb változást ebben a tekintetben (maradt a földesúr bírókijelölési joga), de mindenképpen kodifikálták a korábbi gyakorlatot. Az 1836/9. törvény szerint a bíróválasztáson csak házzal vagy egyéb fekvő javakkal rendelkező személyek választhattak. A jogszolgáltatás felső határa a jobbágyközségek esetén az úrbérrendezéskor 12 bot és 1 forint, 1836-tól 12 forint volt. A rendezett tanácsú városok esetében 60 forintban szabták meg az általuk lefolytatható vagyoni jogi perek felső határát, de a korábbi ítélkezési gyakorlat ennél szabadabb volt: Cegléden például 1806-ban egy 300 forintos, 1812-ben egy 200 forintos perben született ítélet.¹³ Vácon 1825-ben szintén 200 forintos összegben határozta meg az úriszék a peres eljárás felső határát.¹⁴

Az államhatalom és a települések közötti közvetítést a vármegye végezte vagy a szolgabíráin, vagy a földesúri hatóságokon keresztül, de a megye és az uradalmak is hoztak rendeleteket a fennhatósági területükön élők részére. Alapelvnek számított, hogy azok a felsőbb jogforrásokkal nem lehettek ellentétben. A helységekbe az utasítások – körlevelek formájában – a járási szolgabíró közvetítésével érkeztek. A XVIII. század elején egy évben mintegy húsz körlevél, száz évvel később már csaknem száz érkezett PPS vármegye egy-egy településére. A leveleket az érkezésük után azonnal le kellett írni, amelyre a megyei utasítás fél „árkusonként” két órai időt engedett.¹⁵ A másolás után az illető helységnek kellett „jó lovas ember”-ről gondoskodni, aki akár éjjel is „sietve” vitte az üzenetet. Az 1700-as évek első felében a megyei parancsok után általában megjegyzik, hogy nem teljesítés, vagy késedelem

¹² SIMON V. Péter 1990. 278.

¹³ Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban: PML) Nagykőrösi Osztálya (a továbbiakban: NKO), Cegléd Mezőváros Tanácsának iratai (a továbbiakban: CMT). Tanácsulési jegyzőkönyv (a továbbiakban: Tan. ül. jkv.) 1806. február 28., 1812. január 4.

¹⁴ HORVÁTH M. Ferenc–PINTÉR Tamás 1996. 315.

¹⁵ PML NKO, Nagykőrös Város Tanácsának iratai (a továbbiakban: NVT) Körlevelek jegyzőkönyve (a továbbiakban: Körl. jkv.) 1784. január 10.

esetén „száz-száz páltza” büntetést kapnak az elöljárók. A vármegye olykor brutális igazgatási szerepére világít rá a következő néhány eset is: 1729-ben a nagykátai bíró, az esküdtek és a jegyző kapta meg a száz botot, amiért – a megye rendelkezését megszegve – ellenkezett Arda kapitánnyal.¹⁶ 1732. augusztus 18-án hozott megyei rendelet szerint 100 botot fog kapni annak a helységnek a bírása és nótáriusa, aki az átvonuló katonaság nyugtáit késve küldi a megyei adószedőhöz.¹⁷ Egyébként a megyegyűléseken a mezővárosok küldöttei rendszeresen megjelentek és azonnal értesülhettek annak rendeleteiről. A távolmaradást szigorúan büntették, amelyre egyik bizonyíték a ráckevei elöljárók büntetése, akik 1740-ben a cinkotai gyűlésről távolmaradtak. A jegyző 50, a bíró 40, az esküdtek mindegyike 30 botot kapott, melyet a mezőváros főterén kellett végrehajtani. A „dislocalt” hadsereg tisztjei, katonái is sűrűn éltek a kezükben lévő fegyverekkel a települések vezetőivel szemben. Az elkeseredés olykor a nyílt ellenállásba torkollott, mint 1743-ban Cegléden, ahol az erőszakoskodó katonák közül egyet megöltek, kettőt pedig félholtra vertek. Ugyanebben az évben Nagykőrösön a katonai ármaximálás miatt tört ki véres összetűzés a katonák és a lakosok között.

A földesurak és a vármegye kiemelt feladata volt a helyi önkormányzatok számadásainak ellenőrzése. Az úriszék és a vármegye törekvése alapvetően az volt, hogy az úrbéri, állami és megyei adóbefizetés ne szenvedjen csorbát, de természetesen védték az adófizető lakosságot is az esetleges helyi önkény ellen. Ha a bíró, az adószedő, vagy más tisztségviselő hibázott, akkor a kárt behajtották rajta. A korszak végéig gondot jelentett, hogy a számadások általában pontatlanok, hibásak és gyakorta nem az előírt egységes „könyvecskék”-ben vezették azokat.

A földesúri hatalomgyakorlás legfontosabb fóruma, az úriszék volt, amely a mindenkori prefectusból, más urasági tisztekből, a városi bíróból, az esküdtekből, valamint a vármegye szolgabírájából és esküdtjéből állt.¹⁸ A polgári peres ügyekben a legnagyobb részt a végrendeletek végrehajtása jelentette, ugyanis az uraságot illette az örökösök, valamint a végrendelet nélkül elhaltak vagyona. Itt tárgyalták az elsőfokú, illetve a városi bíróságról másodfokra érkezett ügyeket. Több halálos ítéletet hoztak rablók, gyilkosok ügyében és jogukban volt tortúrázni. Hatásköre a vármegyei szervezet javára a XVIII. és a XIX. században bizonyos csorbulást szenvedett: 1729/41. évi törvény uradalmi tiszteknek a tanúk meghittetésénél, az 1836/20. törvény pedig magán az úriszéken való jelenlétét tiltotta meg.¹⁹ Ezzel a földesúr szerepét és jogkörét teljesen átvette a vármegye, amely tisztviselőit küldte az úriszéki bíráskodásba. Koháry István 1703. évi kecskeméti instrukciója szerint a gyilkosokat, tolvajokat, paráznákat a város citálja az úriszék elé, de kihallgatásuknál legyen ott a város bírása és nótáriusa is. Az istenkáromlókat, szitkozódókat a város pálcázza meg érdemük szerint, de tömlőcben csak a földesúr engedélyével tarthatják. Koháry már 1713-ban kelt levelében mindenképpen fontosnak tartotta leszögezni, hogy a tanács tekintélyén esett sérelmet adott esetben szigorúan meg fogja torolni. A XIX. században az úriszék üléseinek számát évi négyre emelték, a korábbi kettőről, ugyanis tarthatatlanná vált ez a gyakorlat, mert túl sokan és túl sokáig voltak vizsgálati fogságban. Az 1834. évi megváltkozás után a városra szálltak a föl-

¹⁶ BOROSY András–KISFALUDY Katalin 1993. 122.

¹⁷ BOROSY András 1994. 82.

¹⁸ BOROSY András 1994. 56.

¹⁹ KÁLLAY István 1980. 233.

desúri jogok, melynek a legfontosabb pontja az lett, hogy az elhagyott, elkobzott birtok nem a földesúré, hanem a városé lett.²⁰ Patajon az uraság „valahányszor szükségesnek ítélte” úrszéket tartott, ahol az ítéletek alapján kivetett bírságpénzeknek csak harmadát engedte át a mezővárosnak.²¹ A városi bíróság által hozott ítélet elleni „apelláta” az úrszékre került, amelynek gátolását „kemény büntetés alatti” tiltotta az uraság. Az adó fölvetése esetén a tanács ülésén – ha szükségesnek látták – az uraság tisztje megjelent.

A mezővárosok és falvak önkormányzatának csirái már a középkorban kialakultak.²² Az autonómia a hódoltság idején az elmenekült magyar földesuraktól és vármegyei tisztviselőktől magára hagyott településeken szükségszerűen növekedett, melynek legmarkánsabb jele a szabad bíró- és tanácsválasztás kialakítása volt. A mezővárosi rangú települések hódoltság végi önkormányzatának fokáról meglehetősen ellentmondásos és végletes módon meghatározott véleményekkel lehet találkozni a szakirodalomban. A „régebbi” monográfusok és történészek, mint például Hornyik János, Galgóczy Károly, vagy Majláth Jolán magas fokú, a nemesi vármegyétől független városi önállóságot feltételeznek.²³ Az elmélet alapjául az a kétségtelen tény szolgált, hogy ebben az időszakban a főbíró és más tisztségek választásában nem szólt bele külső hatalom. A legújabb kutatások viszont rámutatnak arra, hogy a nemesi vármegyék erőteljes expanziója a XVII. század derekától fogva – a szabad bíróválasztás meghagyása mellett – csakhamar maga alá gyűrte a paraszti fórumokat, mind a belső közigazgatás, mind az igazságszolgáltatás területén.²⁴ Ugyanakkor a hatalmi vákuumban megerősödött mezővárosi autonómiát a XVIII. század elejére a földesurak is erősen megtépázták.²⁵ Kecskemétnek a török hódoltság után a legnagyobb földesurai a Koháryak lettek, akik kezdettől fogva kézbe kaparintották – 1693-ban pallosjogot is megszerezve – a város feletti bíráskodás és irányítás jogát.²⁶ Nem példa nélküli az olyan előljárával szembeni atrocitás, mint ami Cegléden történt, ahol 1745-ben a földesúr „öregbik” bírájukat vasra verte Budán.²⁷ A vásártartási jogokkal nem rendelkező községek – bár önkormányzati rendszerük hasonló volt, mint a mezővárosoké – még szorosabban függtek a földesúri hatalomtól.

Azokon a helyeken, ahol nem érvényesült eléggé a városlakó nemeseknek a közigazgatási asszimilációs törekvése, szükségszerűen megjelent az elkülönülés a vármegye engedélyével szervezett nemesi hadnagyság, hadnagyszék formájában, amely tipikus nemesi érdekvédelmi szervezetként azt a nemesi jogokkal együttjáró többletet igyekezett védelmezni, ami a mezővárosi polgárjogon felül állt és jogi érvekkel tiltakoztak mindenféle adóteher ellen.²⁸ Pest megyében Cegléden, vagyis abban a mezővárosban alakult ki ez a nemesi szervezet, amelynek nem több, hanem egy földesura (1782-ig a klarisszák, majd a Vallásalap) volt és a kisbirtokos nemes-ség nem volt képes nemesi földet megtartani, vagy szerezni. Az itt lakó armalista

²⁰ KÁLLAY István 1980. 97.

²¹ PINTÉR Ilona 2002. 4.

²² BOLLA Ilona 1966., HORVÁTH Lajos 1990., BÁCSKAI Vera 1971.

²³ HORNYIK János 1862., GALGÓCZY 1896., MAJLÁTH Jolán 1943.

²⁴ SZAKÁLY Ferenc 1986., SZAKÁLY Ferenc 2001., KISFALUDY Katalin 1992., IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 2002. 273–275.

²⁵ MAKKAI László 1958. 134.

²⁶ KISFALUDY Katalin 1992. 36–61.

²⁷ SZABÓ Attila 1985. 9.

²⁸ RÁCZ István 1988 131.

nemesek, akik többször tapasztalták az uraság és a városi magisztráus részéről a „Nemesi szabadságnak Törvénytelen sértegetését és letapodását” mind jobbágytelken ültek.²⁹ A hadnagyszék megszervezésére is csak az úrbériség megszűnése előtti években, 1840-ben került sor. A nemesi vármegyéhez benyújtott kérelmükben hangsúlyozták, hogy elsősorban a nemesekre kivetett adók körüli „ízetlenségek” vezérelték őket hadnagyszék megszervezésében. A megye a hadnagy és négy alhadnagy vezetésével felállított szervezet működéséhez az igazságszolgáltatási jogkört pontosan meghatározta. Eszerint a hadnagy maga 12 pengőforintig, a testület pedig 60 pengőforintig ítélni lehet. Joguk volt az ítélet végrehajtására és fellebbezési fórumként a sedriát jelölték meg. Különös gondossággal határozták meg a nemesek és nemtelenek közötti keresetek eljárását. Ilyen esetben a hadnagyszéken a városi főbíró által kirendelt tanácsos jelen volt és ugyancsak megjelent a városi törvényszéken is a hadnagy és egy segédje, de mindegyik esetben „voks” nélkül. Az adókivetést- és beszedést illetően a vármegye különösebb utasítást nem adott, hiszen a hadnagyszéknek ebben a vonatkozásban csak végrehajtási feladata volt.

A mezővárosokban jellegzetes típusa jelent meg – az elsősorban református vallású – tanult, értelmiségi pályára került nemesnek. Benkó Imre szerint Nagykőrösön 1848 előtt 32 nemesi származású értelmiségből 18 lelkész, 10 tanító és 4 jegyző volt.³⁰ A megye 1784. évi összeírásakor Nagykőrösön (317 fő, a város társadalmának 6,8 százaléka!) kívül Kecskeméten (192 fő), Kiskőrösön (93 fő), Vácon (83 fő), Abonyban (76 fő), Cegléden (41 fő) és Ráckevén (34 fő) élt a legtöbb nemes. A városlakó nemességnek számottevő rétege a közbirtokosság (compossessoratus), illetve inszkripcionalista névvel jelölt családok voltak, akik valamilyen nemesi fundust – legalább elvileg – igazolni tudtak. A földjük értéke egy-egy polgári vagy jobbágytelekkel volt egyenértékű. Közülük nagyobb birtokkal csak kevesen rendelkeztek, például Kecskeméten a balásfalvi Kiss család, vagy Nagykőrösön a Sigrayak és a Gombayak, akik fundusaikból a városnak is tudtak árendába bocsátani.³¹ A városlakó nemesek igazi tömegét (például Nagykőrösön a négyötödét) az armalisták képviselték, vagyis akiknek nem volt nemesi birtokuk. Ugyanakkor közülük kerültek ki a mezőváros legvagyonosabb elemei is. Példaként álljon itt a nagykőrösi Sigray István hitelkihelyezése 1801 és 1822 között, amely összesen 24 288 váltóforintra rúgott. Tehát a nemesek városba való költözésével sokszorososan összetett érdekek kerültek szembe és egyes időszakokban különböző intenzitással csaptak össze, esetenként elérve a nyílt társadalmi csatározások, a zendülés szintjét is. Magától értetődően a társadalmi összecsapások legerőteljesebben éppen azokban a városokban (Kecskemét, Nagykőrös) jelentkeztek, ahol a nemességnek nem voltak a saját érdekérvényesítő szervezeteik, viszont a mezővárosi vezetésbe jelentősen beépültek. A többi mezővárosban a nemesség nem tudott ilyen pozíciókat elérni.

Ráckevén a nemesség részvétele a mezőváros vezetésében nem volt meghatározó és érdekeiket sem tudták hathatósan védelmezni. 1825. november 1-jén, a tisztújítás alkalmával közölte az uradalom prefektusa, hogy „a helybeli Nemes Urakat a bírói, perceptori és tanátsbeli személyek választásában minden votumadástól, mint olyanokat, akik contributiot nem fizetik, s a bírótól függeni nem akarnak” kirekesz-

²⁹ NOVÁK László 1982. 162.

³⁰ BENKÓ Imre 1908. 101.

³¹ RÁCZ István 1988. 77.

tette.³² A nemesi előjogok eltörlésének előestéjén, 1847-es restauráció alkalmával kísérelték meg a helyi nemesek befolyásukat növelni a városi tanácsban.³³ Az újjáválasztott 12 tagú tanácsba 3 (1 katolikus és 2 református) nemes került be, de másnap az egyik, nevezetesen Göndözt András visszalépett. Eckstein Rudolf főszolgabíró ezt a tényt azzal a megjegyzéssel jelentette be a közgyűlésen, hogy őt a helyi nemesség kérte, miszerint csakis a nemesek köréből jelöljön a szenátorságra. Azonban a főszolgabíró nemcsak 3 nemeset, hanem a nem nemesek közül is három személyt terjesztett a választók elé. Óvatossága teljesen megalapozott volt, mert a voksolás során kiderült, hogy a „nemtelenek” közé tartozó Rúsa Antal 127 szavazatot kapott, míg a három nemes egyenként csupán két-két voksot.

A mezővárosok létalapját döntően a mezőgazdaság jelentette, de számottevő volt a céhes ipar is: 1761-ben a megye 11 mezővárosában (Vácon 17, Kecskeméten 11, Szentendrén 9, Nagykőrösön 7, Ráckeven 5, Kalocsán 4, Óbudán 3, Zsámbékon 2, Patajon, Dunavecscsén és Szalkszentmártonban 1-1) működött céhszervezet.³⁴ 1848-ban – Visegrád kivételével – az összes mezővárosban (valamint még 21 faluban) volt jelen egy vagy több cég.³⁵ Az oppidumok vezettek a szőlőtermelésben, amely szinte mindegyik helyen kiemelt gazdasági ágának számított. Szentendre és Ráckeve pedig – nem utolsósorban rác lakosaik révén – kereskedővárosokká alakultak. A XVIII. század végétől egy sor mezőváros vált a kor leghatékonyabb kereskedőrétegének, a zsidóságnak a befogadójává: 1828-ban Abonyban 9, Aszódon 23, Zsámbékon 14 százalékot tett ki arányuk. Óbudán pedig országos viszonylatban is kiemelkedő, 44 százalékos arányban (3289 fő!) volt jelen a zsidóság. (Ugyanakkor nem kizárólagos mezővárosi jellegzetességnek számított a nagyobb számú zsidó közösség, például Domonyban 26, Irsán 24, Apostagon 23, Vörösváron 16, Tápióbicskén 15, Tápiószelén 14 százalék volt az arányuk.) A városi lét kulturális rangját adó közép-, vagy felsőfokú iskoláról csak néhány mezővárosban beszélhetünk: A reformkorban Kalocsán és Vácon, a két katolikus püspöki (érseki) székhelyen papneveldek, gimnáziumok, Kecskeméten református gimnázium, jogakadémia, valamint katolikus gimnázium, Nagykőrösön református gimnázium és tanítóképző, Cegléden református gimnázium volt.³⁶ A mezővárosi (és különösen a falusi vezetésnek), ezen belül a legfelső személyének iskolázatlanságát jelzi, hogy az 1768. évi úrbéri kérdőpontokra adott válaszokat a vizsgált 129 településen mindössze 16 esetben írta alá helység első embere, a többi helyen – köztük olyan mezővárosokban is mint Abony, Cegléd, Dunavecse, Hajós, Kalocsa, Nagykáta - csupán keresztvonalással hitelesítették az összeírást a főbírók, bírók³⁷.

A megye mezővárosain a XVIII. század második felében söpört végig a csaknem felkelésbe csapó elégedetlenségi hullám a földesurak ellen.³⁸ Több helyen a földesuraság szövetkezett a szegénységgel, így próbálva nyomást gyakorolni a város vezetésére. Nagykőrösön 1745-ben tört ki zendülés a földek újraosztása miatt a „kösség” és a nemes tanács között. A későbbi években a Keglevich grófok is be-

³² PML, Ráckeve Mezőváros Tanácsának iratai (a továbbiakban: RMT) Tan. ül. jkv. 1825. november 1.

³³ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1847. október 31., november 1.

³⁴ GALGÓCZY Károly 1876. 101–102.

³⁵ EPERJESSY Géza 1965. 278–284.

³⁶ FÉNYES Elek 1843. 309.

³⁷ WELLMANN Imre 1967., NOVÁK László 1979.

³⁸ MAKKAI László 1958. 144–146.

avatkoztak a küzdelembe a tanács ellen, ezzel jelentős biztatást adva a zselléreknek. Bár a konfliktus 1768-ban Halápi Mihály vezetésével nyílt lázadásba, „tumultusba” torkollott, a város 1776-ban megválthatta a Keglevich-féle birtokjogokat.

A Zichy család kezén lévő Óbudán az 1767-ben idehelyezett Ferberth Ferenc tisztartó önkényeskedése ellen tört ki elégedetlenség 1771-ben.³⁹ A gyűlölt tisztartó 1772 elején katonasággal fogatta el a mezőváros három vezetőjét. Az úriszéken hozott kegyetlen botbüntetéseket végül az uralkodó jelentősen mérsékelte: 6 és 26 nap közötti elzárásokkal. Ráckeven 1774-ben kényszerítette az uradalom a tanácsot, hogy a korábbi vásár- és révtartási jogairól mondjon le, illetve kemény megváltási árat szabott. Urasági biztatásra a felzúdult szegénység 1776-ban új bírót és tanácsot választott, de a nemesi vármegye a régi városi vezetők mellé állt és letörte „rebelliseket”.

Vác város lakóit rendkívül hátrányosan érintette, hogy 1712-ben a város jövedelmeit illetően, 1742-ben pedig ténylegesen megosztozott a városon a püspök és a káptalan. (A későbbiekben csupán bizonyos esetekben – mint a szabad királyi státus elérésének kidolgozása, vagy a közmunkák felhasználása tárgyában – hoztak létre közös bizottságot. Az újraegyesítéssel többször (1785-ben, 1838-ban) próbálkozott mindkét város, de erre csak 1859-ben került sor.⁴⁰ A lázongók 1774-ben Kép János kisnemes vezetésével – a tanács akarata ellenére – tiltakoztak a püspöknél az úrbéri szolgálatok szigorítása ellen, ugyanis a tanács nem mert ellenállni a földesúrnak. Kép Jánosék mozgalmát 1779-ben törtek le megyei segédlettel. Elrettentő ítéletet hoztak a mozgalomban résztvevőkkel szemben, melyet az uralkodó kegyelemből mérsékel: Kép Jánosnak 30, 11 társára 12 és 20 közötti botütésekre. Az ítéletet demonstratív módon Vác piacterén hajtották végre, az egész város összehívott lakossága előtt. (A vérhasban szenvedő Kép Jánost csak a betegsége mentette meg a tényleges megbotozástól.) A feszültség továbbra is megmaradt a földesúr és a mezőváros között. Vác megpróbálta a szabad királyi városi jog elnyerését is, de a terv megbukott rögtön azon, hogy nem tudott a polgárság 100 ezer forintot összehozni.

A földesúr-mezőváros érdekellentétek mellett a társadalmi feszültségek is felszínre kerültek búvópatak formájában, időről-időre, hol itt, hol ott. A Zichyek kezéből a kincstár birtokába jutott Szentendrén a XVIII. század közepétől foglalkozott az úriszék a városi tanács elleni lakossági panaszokkal. A vád legtöbb esetben az volt, hogy a magisztrátus igazságtalanul ítélkezik, pénzügyi csalásokat csinál, és a tanácsban helyet foglaló papi személyek erkölcstelenül viselkedtek.⁴¹ Az 1770-es és 80-as években lefolytatott vizsgálat főszereplője az országos hírvé vált uralkodói megbízott Ráby Mátyás volt, aki éveken át próbálta bizonyítani a város vezetőségének korruptségét. A nyugtalan természetű és megalkuvást nem ismerő Ráby – noha részletesen feltárta a szentenderei magisztrátus visszaéléseit – a várossal és a vármegyével szembeni harcban egyedül maradt. 1786-ban börtönbe zárták, ahonnan 1789-ben szabadult, majd 1796-ban kénytelen volt elfogadni a bécsi rendőr-főigazgatóság ajánlatát, miszerint tűnjön el a birodalomból.

Kecskemét lakossága 1786-ban kérelmet nyújtottak be az uralkodóhoz, mert szerintük a tanács a saját tagja felé részrehajló a bor mérésének engedélyezésekor.⁴² 1822-ben a panaszok újabb sorát nyújtották be a magisztrátus ellen, ezúttal a nemesi vármegyének. Az alapvető sérelmeik az egész magyar társadalmat érintő követelmények voltak: a terhek arányos elosztása és viselése, a köztvagyon megőrzése, a

³⁹ NAGY Lajos 1975/I. 179.

⁴⁰ SÁPI Vilmos 1983. 206.

⁴¹ DÓKA Klára 1981. 70–103.

⁴² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1994. 152.

visszaélések megakadályozása. A panaszosok szerint a város vezetése 700 ezer forint adósságot csinált. A társadalmi támogatottságot jellemzi, hogy az eredetileg 13 aláírást újabb 541 követte.⁴³ A vizsgálat során a magisztrátus elismerte, hogy a tanácson belül többen vannak, akik egymással szoros rokoni kapcsolatban állnak. A beköltözött nemesek és a város jogilag jobbágy lakossága közötti feszültséget 1835-ben a nemesi vármegye csak ügyel-bajjal tudta lecsendesíteni.⁴⁴ A városban nyíltan arról beszéltek, hogy a nép bemegy a városházára és a „tanácsot kihányják”.⁴⁵

Cegléden a XIX. század első felében a telkes jobbágyság részéről hangzottak el kifogások a tanács működésével kapcsolatban, ugyanis szerintük az elvileg választás során elnyert tanácsí tagság tulajdonképpen – mintegy öröklődéssel – egyes családokon belül maradt. A gyanakvók hangadója egy bizonyos Tóth Dániel telkes jobbágy volt, aki korábban nemességet is akart szerezni, amikor ez nem sikerült, igyekezett a tanácsba bekerülni.⁴⁶ Az elégedetlenek táborának nagyságát jelzi, hogy 1836-ban Tóth Dánielt szenátorrá választották, sőt másodbírónak is jelölték, de annak nem választották meg. Egy évvel később a bírák rágalalmazása miatt kizárták a tanácsból. A mezővároson a következő években szinte egymást követő „tűzi veszedelmek” okozói az akkori vizsgálatok nem tudták kideríteni, de a városban állítólag Tóth Dániel azt terjesztette, hogy a gyűjtogatók a tanács tagjai közül valók. Olyan hírek is keringtek, hogy 25 ezer forintot loptak el a városházáról bizonyos tanácsosok. Az ügy súlyát jelzi, hogy 1836-ban a szokásos mindszei bíróválasztást december 28-ra halasztották, és ekkor a járási főszolgabíró és az uradalmi prefektus jelenlétében, az ő döntésük alapján leváltották a régi tanácsot, és teljesen új apparátust választottak. A megválasztott tanácsbeliek közül egy sem volt korábban a tanácsnak tagja. Ekkor a város lakossága viszont azt még nem tudta elérni, hogy a hatvan tanácsot – amelynek a működésével szintén nem volt megelégedve – is újraválasszák. (Erre majd csak 1843-ban került sor.)

A tanács és lakosság közötti súrlódások sorába tartozik a dunapataji köznépek a „Tanács és Bírák ellen való Zenebonás támadása” is.⁴⁷ A zendülés kiváltó oka a porciónak és az urasági adónak „nem értékihez képest, hanem magok akarátja szerént” való kivetése volt, melynek során Vincze Pál, Hermecz János, Dobor Mihály, Benedeki Szabó János a népet „veszedelemre gerjesztették”, az emberek az esküdteteket a városházáról kihúzták és megverték. Az ügy súlyosságára való tekintettel a Pest megyei törvényszék hirdetett ítéletet, amelynek során rendkívül súlyos testi (pálca- és börtön-) büntetéseket szabtak ki: A legfőbb szervezőnek találtatott Vincze Pál büntetése 200, a többi szervező 100 (négyyszerre elszenvedő) pálca és egy év rabság lett. A bírákat „kihúzgáló és megverő” négy személy 100 (kétszerre elszenvedő) pálcát és fél év rabságot, az új bírák választását követelő három (egyébként testi gyengeségben szenvedő) további személy negyedév börtönt, négy jó erőben lévő személy pedig negyedév börtönt és 50-50 pálcát kapott.

⁴³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1994. 153–154.

⁴⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1992. 298.

⁴⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1992. 304.

⁴⁶ PML NKO, CMT. Tan. ül. jkv. 1816. július 1., november 8., 1833. június 22., 1835. március 14., 1836. december 28., 1843. november 1.

⁴⁷ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL), Dunapataj Mezőváros Tanácsának iratai (a továbbiakban: DPMT) Tan. ül. jkv. 1766. június 17.

II. A mezővárosi autonómia

A mezővárosi autonómiájának fokmérője a bíróválasztás szabadsága mellett a statutumalkotás, valamint az ingó javak szabad adásvétele és az új lakosok befogadásának joga, illetve gyakorlata volt. Az önrendelkezés legmagasabb fokát elérő Nagykőrös mindegyik jogkört megszerezte, így valóságos kiváltságos (privilegizált) mezőváros lett. Az önrendelkezésnek szintén magas fokát elérő Kecskemét a szabad bíróválasztást elvesztette a XVIII. század közepén, de a szabályrendelet-alkotás, az ingóságok adásvétele, a lakosok befogadásának jogát megtartotta. Ezekben a mezővárosokban a nemesi vezetés hosszú küzdelem után megváltotta földesúri terheit, a saját ügyeiben mint földesúri joghatóság léphetett fel, és a tanács élvezte a beneficiumokat. A föld szabad adásvételének a török korban kialakult gyakorlata ezekben a szabadalmas mezővárosokban az 1711 utáni időre is átöröklődött, nemcsak a házakat, hanem a kerteket, szállásokat is a tanács előtt a protocollumba bevezetve, „bevállván” szabadon adták-vették. A mezővárosi privilégiumokhoz a lehetőség a földesúri kötelezettségeiket örök időkre való megváltás biztosította. A Nagykőrös legnagyobb földesura a Keglevich család volt, amely a telkek felét bírta. A másik felén megosztott a többi (Sztáray, Battik, Ramocsaházy, Papp, Usz, Döry, Mokcsay, Szintay, Bay, Pándy, Uhlarik) család. Mellettük számos – cívisjogon, vagyis nem úrbéres jogon – birtokló nemes is élt a városban. Számukat szaporították a nemesiséget szerzett cíviscsaládok is. A bentlakó nemesek megszerezve a mezőváros főbírói, másodbírói és más vezető funkcióit a város érdekeinek hatásos védelmezőivé váltak, akik nemes létükre városi polgárként kerültek hivatalukba. A hivatalt elért nemesek arányára világít rá Nagykőrös mellett Kecskemét példája, ahol szinte teljesen a kezükbe került a főbírói tisztt, de a belső és külső tanácsban is szép számmal (mintegy háromnegyed részben) lehetett őket találni. (Például az 1837-ben leköszönt kecskeméti 14 tagú tanács 10 tagja volt nemes, köztük egy vármegyei ügyész, két táblabíró, két vármegyei esküdt és öt hites ügyvéd.)⁴⁸

Az önrendelkezés legmagasabb fokát elért Nagykőrösön a XVII. század végétől az 1800-as évek első feléig folyamatosan alkottak szabályrendeleteket: 1692 és 1815 között nyolc alkalommal.⁴⁹ A korai rendeletek közül kiemelkedik az 1747. évi, ugyanis ezekben a státutumokban összegyűjtötték a korábbi rendelkezéseket és megújították azokat. A 32 cikkből álló szabályozás magába foglalta a vasárnap és az ünnepek megtartását, a városi törvénykezés idejét és módját, a károkozás megtérítését és büntetését, az adásvétel, az öröklés és a letelepedés eljárását, a káromkodók, veszekedők, verekedők megbüntetését, a tűzvédelem betartását, az utcák tisztaságának, a trágyahordás szabályának a megtartását, a cseléd-rendtartást, a kocsmatartást. Ezek közül kétségtávol a leglényegesebb pontoknak a kvázi polgári tulajdonviszonyokat reprezentáló ingatlan-adásvétel és a városba való letelepedés szabályozása számított. Kecskeméten a város statutumalkotási joga szintén megmaradt, de Kisfaludy Katalin véleménye szerint valószínűleg egyetlen helyi rendelet sem mehetett át a gyakorlatba a földesúr, vagy a tisztje jóváhagyása nélkül. Viszont több úriszéki ítélet alapján megállapítható, hogy a földdel kapcsolatban hozott városi döntéseket az úriszék mindig helyben hagyta.

⁴⁸ SZABÓ Attila 1992/I. 108.

⁴⁹ GALGÓCZY Károly 1896. 149–152.

A földesúri hatalom alatti mezővárosok rendtartását az uraság adta ki. Óbudának Zichy Miklós földesúr 1746-ban adott instrukciót a mezőváros igazgatására.⁵⁰ Dunavecse 1762-ben emelkedett mezővárosi rangra, és ekkor adott ki részére a Földváry familia rendtartást.⁵¹ A szoros uradalmi felügyelet alatt élő Ceglédnek Steinbach Károly prefektus 1836-ban adta ki a magisztrátus jogkörét és működését szabályozó 18 pontból álló utasítását, melynek lényege az volt, hogy a város első számú hatósága az uradalom.⁵² Birtokügyekben a magát „nemes tanács”-nak titulált magisztrátus véleményezhetett, de a végleges döntés az úriszék kezében volt. Vácon 1714-től sűrűn adott ki a püspökség szabályrendeleteket a város részére, melyek lefedték a városi igazgatás és jogszolgáltatás egészét.⁵³ Patajon a földesúr fenntartotta magának a „jövevények” befogadásának és „lakóul” való elismerésének jogát.⁵⁴ Az uraság és a vármegye instrukciói nem mindig öltöttek testet a helyi önkormányzatoknál statútumok formájában, hanem a legtöbb esetben a folyamatosan érkező rendelkezésekhez igazították az igazgatási és a peres eljárás gyakorlatát, szem előtt tartva a helység érdekeit. Cegléden több alkalommal tiltotta meg a városi magisztrátus a „lármás Játékokból eredő alkalmatlanságokat... erkölcsöt vesztengető tilalmas Játékokat”, valamint „a Sárkány eresztést”.⁵⁵ 1824-ben például kénytelen volt a tanács a lakosokat eltiltani attól a korábbi rossz szokástól, hogy a mennyasszonyi ágyat szállító kocsihoz a pernyés fazekakat odavágják, ugyanis emiatt egy súlyos baleset történt.

III. A tisztújítás

A földesúri hatalom kiterjesztésének talán legfontosabb és kézzelfogható bizonyítéka a bíró személyének kijelölésében mutatkozott meg, ugyanis a XVIII. század elején már általános gyakorlattá vált az, hogy a földesúr, vagy birtokkormányzata által „candidált” (jelölt) három-négy, vagy öt személy közül lehetett „az közrendnek, vagyis az községnek szabad akarattábúl és votumábúl” választani bírót. A választásokon az elnöki teendőket az uraság küldötte látta el. Ő bontotta fel a pecsétet, amelyben szerepeltek a kandidátusok nevei. Patajon az 1745. évi szerződés 11. számú pontja szerint „bírónak választására az uraság fog kandidálni arra érdemes személyeket, akiből midőn választatik bíró, azt pro confirmatione az uraságnak praesentálni tartozik a város.”⁵⁶ Ráckeven 1834-ben érhető tetten a földesúri akarat kíméletlen érvényesítése a neki nem tetsző – a mezőváros közösségének pedig teljességgel megfelelő – Sztankovics György korábbi bíró mellözése a kandidációnál.⁵⁷ Püspök-Vácon és Káptalan-Vácon egyaránt a földesúr magának vindikálta nemcsak a bíró, hanem a főbb tisztségviselők (polgármesterre, szószólókra, a külső tanács tagjaira) való személyek jelölését is.⁵⁸ A belső tanácstagokat és (1823-ig) a jegyzőket az uradalom nevezte ki. Hasonlóképpen Kalocsán, Szentend-

⁵⁰ NAGY Lajos 1975/I. 178.

⁵¹ DÜMMERTH Dezső 1982. 245–246.

⁵² PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1816. november 1.

⁵³ SÁPI Vilmos 1983. 212.

⁵⁴ PINTÉR Ilona 2002. 4.

⁵⁵ SCHRAMM Ferenc 1975. 392–394.

⁵⁶ PINTÉR Ilona 2002. 4.

⁵⁷ FEGYÓ János 1968. 26.

⁵⁸ SÁPI Vilmos 1983. 255.

rén, Óbudán, Patajon az esküdtek jóváhagyásának jogát is fenntartotta a földesúr.⁵⁹ Vácon, Kalocsán, Óbudán a földesúri joghoz tartozott továbbá a választási időpont kitűzése. A „bíróétel” alkalmával a járási főszolgabíró, vagy más megyei táblabíró, esküdt is megjelent a választáson. A legtöbb önkormányzat ragaszkodott ahhoz a jogához, hogy az uraság csak a főbíró személyére tehet jelölést, egyébként nem lehet beleszólása a többi tisztségviselő választásába. Az önkormányzatok, kivált ha nagyobb öntudattal rendelkező mezővárosokról volt szó, érzékenyen reagáltak arra, ha az uraság a törvényben megszabottnál nagyobb jogokat vindikált volna magának.

Cegléden 1838-ban kisebb botrányt kavart annak az esete, amikor a tisztújítás-kor az uradalom nem csak a jelöltek személyét nevezte meg, hanem bele kívánt folyni a választás menetébe is.⁶⁰ A törvénysértés végül nem következett be, mivel a megérkező Batta Sámuel főszolgabíró felfüggesztette a restaurációt. A nemesi vármegye a reformkorban kezdte befolyását növelni a restaurációkon, világosan leszögezve, hogy a földesurat csak a bíró kandidálási joga illeti. Kecskeméten 1837-ben a vármegye alispánjának jelenlétében történt a választás. Nagykőrösön 1844-től jelent meg a restauráción a járási főszolgabíró. Ráckeven 1847. október 31-én megjelent az összehívott közgyűlésen egy nyolctagú megyei küldöttség (szolgabírák, esküdtek és jegyzők) Nyáry Pál másodalispán vezetésével, ahol újraválasztották a 12 tagú tanácsot, a hatvanosokat, a kapitányt és a két szószólót.⁶¹ A bíróválasztás másnap, a szokásos november 1-jei időpontban történt, az uradalmi ügyvéd elnökletével. A megye mezővárosai közül egyedülként, Nagykőrösön nem külső személy, vagy szerv, hanem maga a tanács jelölt „titkos voxolással”, 1757-ig két, utána pedig négy személyt főbírónak.⁶² (1841-től hasonló módon – a tanács által jelölt két nemes és két nem nemes közül – választották a rendőrkapitányt is.)

A választás általában egy évre szólt, de szinte a legtöbb településen előfordult olyan eset, amikor több évre választották a bírót. Kalocsán a XVIII. század második felében minden második évben nem választották, hanem csupán megerősítették a bírót, „Méltóságos Uraság részéről dicséretes magaviseletére” nézve.⁶³ Ráckeven szintén szokás volt, hogy az uradalom képviselője egyes években – „candidatio nem is tétetvén” – az előző évi bírót megerősítette, és a lakosság is mindig ragaszkodott ahhoz, hogy az első évet kitöltő bíró szerepeljen a jelöltek között.⁶⁴ 1840-ben és 1841-ben is kisebbfajta zendülés tört ki a mezővárosban, mert a földesuraság nem vette a jelöltek közé a korábbi bírót.⁶⁵ Az első alkalommal többheti huzavona után győzött az urasági akarat, de a következő évben a „nép” győzedelmeskedett. Cegléden 1816-ban határozta el az uradalom, hogy az „illy népes Anya Város” – megkülönböztetve a kisebb falvaktól – ezentúl ne egy, hanem három évre válassza meg a főbíráját.⁶⁶ (Valójában már korábban is többször maradt hivatalában 3 évig a főbíró, mint például Fazekas János 1782-től, Szunyogh Pál 1791-től, Némedi János

⁵⁹ DÓKA Klára 1981. 136., FORRÓ Katalin 1995. 77., BKMÖL, Kalocsa Város Tanácsának iratai (a továbbiakban: KAVT) Tan. ül. jkv., PML Dömsöd Mezőváros Tanácsának iratai (a továbbiakban: DMT) Tan. ül. jkv., NAGY Lajos 1975/I. 179.

⁶⁰ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1838. november 4.

⁶¹ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1847. október 31., november 1.

⁶² PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1836. október 29., 1841. október 30.

⁶³ BKMÖL, KAVT Tan. ül. jkv. 1755–1783.

⁶⁴ PML NKO, Ráckeve Királyi Uradalom iratai (a továbbiakban: RKU) Ráckeve község iratai (a továbbiakban: RK) 1793. november 3.

⁶⁵ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1840. november 1., november 23., 1841. november 1., november 6.

⁶⁶ PML NKO, CMT. Tan. ül. jkv. 1836. december 28.

1797-től, Orosz István 1800-tól.) Ez a rendszer 1836-ig működött, amikor ismét áttértek az évenkénti választásra. Ugyanakkor megfigyelhető olyan kisebb mezőváros esetében is mint Pataj, az urasági döntés a háromévenkénti választásról.⁶⁷

Az éves bíróság kezdete, a tisztújítás, a restauráció a XVIII. század közepén változott Szent György napról (április 24.) mindszent napjára (november 1.), a „katonai év” kezdetére, amikor az előző évi katonatartást és más adókat elszámolták. Nagykőrösön 1757-ben tértek át az áprilisi időpontról novemberi választásra, majd 1770–1800 között visszatértek április 24-re. 1801-ben ismét november 1. lett a tisztújítás ideje a „közrend megegyezésével”, miután a főbíró 1801. október 19-én a tanácsulésen proponálta, hogy „csak nem mindenütt a Tisztviselőknak választásának ideje Mindszent napkor volna, és talán csak ezen városban vigean a Szent György napi restauráció.”⁶⁸ Nem csekély érv szólt az őszi tisztújítás mellett azért is, mert a másodbíró, az adószedő és más számadásra kötelezett személy a számadását időben el tudta készíteni. Kalocsán és Vácon a tisztújítás – vagy ahogyan az utóbbi helyen gyakrabban nevezték – az „Építő Szék” tartása a naptári év elején volt: Vácon 1790 és 1847 között 28 választás közül csak hat történt januáron kívül más hónapban.⁶⁹

A tisztújítás nemcsak a főbíró személyére terjedt ki, hanem évente választás alá estek „minden Tisztviselők a fő Bírói Hivataltól kezdve, a legutolsó Város szolgálójáig”.⁷⁰ Míg a főbíró választása az egész közösség előtt zajlott, addig a többi tisztségviselő megerősítése vagy cseréje a belső tanács jogköre maradt. Több esetben a helyszínen derült ki, hogy a jelöltek egyike-másika a korábbi funkcióit nem pontosan látta el, például nem számoltak el. Ebben az esetben azonnal kiestek a jelöltek közül, mint Ráckeven 1843-ban Gózon István népszónok és Szakáll István kapitány.⁷¹ A nagykőrösi gyakorlat szerint miután a nép megválasztotta ünnepélyes keretek közt a főbíró, ő pedig nyomban kinevezte a másodbíró, a tanács által kandidált jelöltek közül. Ezután a tanács visszavonult a városháza tanácskozó termébe, ahol „elválasztották” az adószedőt, a tutorokat, a borbíró, a két jegyzőt, a fiskálist, a kancellistát a városgazdát, a hadnagyokat, a strázsamestereket, a darabontokat, a tizedeseket, az éjjeli vigyázókat, a toronyőröket és (szükség esetén) kiegészítették saját soraikat.⁷² 1818-tól úgy történt a kiegészítés, hogy a megürült helyre a tanács négy főt jelölt, és abból választott a külső tanács. A cselédek választása a „bírói hivatalra bízott”. Vácon a már hivatalban lévő bíró, a prefektussal a templomból visszament a városházára, ahol a tanács és a választott polgárság köszöntötték. A bíró megválasztása után került sor a polgármesterek, a magisztrátus és a külső tanács tagjainak a megválasztására. Más településeken, mint Dömsödön a „nép egyetértésével” választották meg a perceptort is, viszont a főbíró a két bakter és a három csósz megbízását másnap a főbíró egy személyben intézte.

A tanács tagjait csak kivételesen cserélték. Általánosnak mondható az, hogy a meghalt, vagy „előregedett” szenátorokat pótolták. Megfigyelhető, hogy a tanács felhasználta az ilyen alkalmakat arra, hogy fontos tisztviselőket emeljen be tagjai sorába: Nagykőrösön 1798. április 25-én a főbíró előterjesztésére tanácsnokká választották meg a meghalt, vagy „előregedett” szenátorokat pótolták. Megfigyelhető, hogy a tanács felhasználta az ilyen alkalmakat arra, hogy fontos tisztviselőket emeljen be tagjai sorába: Nagykőrösön 1798. április 25-én a főbíró előterjesztésére tanácsnokká választották meg a meghalt, vagy „előregedett” szenátorokat pótolták.

⁶⁷ BKMÖL, DPMT Tan. ül. jkv. 1774. november 6.

⁶⁸ PML NKO, NVT. Tan. ül. jkv. 1801. október 19, november 1.

⁶⁹ FORRÓ Katalin 1995. 87.

⁷⁰ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1801. október 19.

⁷¹ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1843. nov. 1.

⁷² PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1820. november 1.

tották nemes Muraközy János mellett Gubody János nótáriust és Kálmándi Ferenc kancellistát.⁷³

A tisztségekre való jelölésben (és választásban) a helységek követték az arányos vallási, etnikai, vagy társadalmi megoszlást. Cegléd esetében a főbb tisztségviselők (főbíró, másodbíró, szószóló, jegyző, perceptor) választásánál is figyelembe vették a vallási arányosságot. Ezen a gyakorlaton a városban az első rést 1842-ben ütötte a tanács határozata, miszerint „a belső és külső tanácsosok, jegyzők, gyámtyákon kívül a jövőre egyéb mellékes hivatalok elnyerésére a felekezeti különbség megszüntetvén, minden hazafinak joga leendő folyamodni és a választás is felekezetre való tekintet nélkül fog történni”. A leggyakoribb eset az volt, mint például Cegléd és Kecskemét mezővárosokban, hogy a tanács tagjainak fele-fele volt katolikus és református. A kecskeméti 1757. évi választásról fennmaradt forrás szerint a választás előtti napon azon a valláson lévő tanácsosok, akik addig a főbírók adták – a váltásnak megfelelően – a másik valláson lévők közül jelöltek három kandidátust, akiknek személyét a választás pillanatáig szigorúan titkosan kezelték.⁷⁴ Ráckevén a 12 tagú tanácsot 6 katolikus, 4 református és 2 rítusú személy alkotta, ahol a lakosság fele a katolikus, több mint harmada a református és a maradéka a görögkeleti vallást követte. (Az ortodox hiten lévők egyúttal a szerb nemzetiséghez tartoztak.) A görögkeletiek 1794-ben tettek kísérletet arra, hogy a három valláson lévők közel egyforma súllyal vegyenek részt a kormányzásban, de a többség ezt elutasította.⁷⁵ A görögök azt javasolták ugyanis, hogy a 12 szenátoron kívül válasszanak a három felekezethez megfelelően háromszor három fő számszerű (supernumerarius) tanácsnokot. A mezőváros főbírói tiszteire kétévénként váltva jelöltek a három vallási közösségből és az arányosságnak megfelelően másik vallású volt a következő legfontosabb tisztség, a perceptorság. A két – szintén évenként választott – kisbíró, illetve a XIX. század elejétől a két népszószóló egyike katolikus, a másika református volt.

A katolikus magyarok és görögkeleti szerbek lakta Szentendrén a XVIII. század elejéig egy katolikus és három ortodox gazdag polgár együtt (mintegy korporatív) kormányozta a várost.⁷⁶ Azonban 1733-ban a két népcsoport között korábban is felfellángoló viták állandósultak, melyet csak a vármegye beavatkozása tudott lecsillapítani. Az ellentétek alapvető oka az volt, hogy a város vezetését egyaránt magának követelte a már korábban itt élt – zömmel magyar, kisebb részben szerb – szőlőművelő lakosság és a később betelepült szerb kereskedők csoportja is. A megye rendelete értelmében ezentúl három évig görögkeleti, utána egy évig katolikus bírójá lett a városnak és ezzel megszűnt a négytagú vezető testület, egyúttal elrendelték, hogy 12 tagú tanácsot kell választani, melyből 4 katolikus és 8 rác legyen.⁷⁷ A földesúrral, a Zichy családdal 1738-ban megkötött szerződés értelmében a városban 13 (4 katolikus és 9 görög) esküdttel választottak életfogytig tartó megbízással, de számukat már 1744-ben 24-re növelték.

A homogén magyar és református Nagykőrösön a nemesek és a nem nemesek közt régi arányosság „törvényi” rögzítése figyelhető meg 1815-ből, amikor a tanács elhatározta, hogy a tagjainak „fele a nemesi, a másik fele a polgári osztályból

⁷³ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1798. április 25.

⁷⁴ KISFALUDY Katalin 1992. 11.

⁷⁵ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1794. november 2., 6.

⁷⁶ DÓKA Klára 1981. 21–23.

⁷⁷ BOROSSY András 1994. 98.

választassék”.⁷⁸ Jelentkezik az arányosság a különböző nemzetiségű lakók csoportjai között is. Vácon 1785-ben figyelembe vették azt, hogy a külső tanács tagjai arányosan kerüljenek ki a magyarok és a németek közül.⁷⁹ Visegrádon egy 1739. évi adat szerint a 11 esküdtből három magyar és nyolc német volt, a bíró tisztelet pedig évente váltakozva viselték a németek és a magyarok.⁸⁰ Az ugyancsak a Zichyiekhez tartozó Óbudán 1746-tól 4 magyar és 8 német esküdtből állt a tanács.⁸¹ A 12 esküdtből két éven át német, majd egy évig magyart bírót választottak.⁸²

A zsidók nem épültek (nem épülhettek) be a városi tanácsokba. Azokban a mezővárosokban, ahol nagyobb számban éltek már a XVIII. században kialakították saját önkormányzataikat. Óbudán már 1746-ban működött mintegy kétszáz lelkes „zsidó község”, melynek jogköréhez tartozott a zsidók közti bírászkodás. A bírójukat, az esküdteket és a kisbírókat a földesúr három jelöltje közül választhatták. A zsidó község – amely 1787-től a kibocsátott országos rendszabás alapján működött – mentesült a kvártélytól és porciótól, évi másfélezer forint lefizetésének fejében. Ennek szellemében a bíró mellett két esküdtből és öt ülnökből álló belső tanács és egy 24 tagú külső tanács – élén a szószólóval – működött.⁸³ Mindezekon túl volt még egy 60 tagú képviselőtestületük. A három testület – kiegészítve a legnagyobb adót fizető személyekkel – időnként együtt ülésezett, ilyenkor általában a zsidó községet érintő ügyeket tárgyaltak, mint új tagok felvétele a községbe, jogászok és tanítók alkalmazása, a községi háztartás és az adóterhek felosztása.

Kecskeméten és Nagykőrösön szintén működött a helyi zsidóságnak – a városi szervezet mintáján alapuló – autonóm igazgatási szervezete.⁸⁴ Kecskeméten november 1-jén tartott restauráción megválasztották a 60 fős testületüket. Bírónak az uradalom által ajánlott három személy közül kellett választani. Annak ellenére, hogy az uradalom tiltotta a rokonok együttes tisztségviselését, több esetben is panaszkodtak a hitközség tagjai a vezetőik ellen, mert azok rokoni kapcsolatban álltak egymással. Nagykőrösön 1795-ben alakult meg a hitközség, amelynek élén – a hitközségi tagok által választott főbíró, illetve 1835-től második bíró is állt. Feladatuk a városi előljárósággal és a felsőbb hatóságokkal való kapcsolattartás volt. A hitközség kurátora vezette a gazdasági számadásokat, de fontos feladata volt a kóserbor felügyeletét ellátó borbírónak is. Az egymás közti pereskedés a városi bíróságra tartozott. Volt példa arra is (1826-ban és 1836-ban), hogy a „Zsidók közt versengés tapasztaltatott”. A rend helyreállításának feladata a városi tanácsra hárult. A zsidó közösségen belül az izraelita ifjak önálló társaságot szerveztek, ami miatt a saját előljáróságukkal 1844-ben nézeteltérés támadt. (A levéltári források szerint már 1833-ban működött ez a társaság.) Ennek elsimítása ügyében szintén a városi tanács intézkedett. Bakos Ambrus városi tanácsnok 1845. január 5-én arról számolt be, hogy a zsidó előljáróság az ifjak társasága elleni döntését visszavonta.⁸⁵ Egyébként a városi hatósággal szembeni panasszal (általában a letelepedésüket gátló döntések miatt) a vármegyéhez fordulhattak a zsidók.

⁷⁸ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1767. november 1., GALGÓCZY Károly 1896. 157.

⁷⁹ SÁPI Vilmos 1983. 220.

⁸⁰ MAGYAR Eszter 1998. 146.

⁸¹ NAGY Lajos 1975/I. 178.

⁸² BÁCSKAY Vera 1971. 135.

⁸³ NAGY Lajos 1975/II. 447.

⁸⁴ Ö. KOVÁCS József, 1987. 39., NOVÁK László Ferenc 2002. 44.

⁸⁵ NOVÁK László Ferenc 2002. 46–47.

Kecskeméten a görög kereskedőket tömörítő kompánia 1708-ban először, majd néhány éves szünetelés után 1721-ben másodszor alakult meg.⁸⁶ A többi magyarországi kompániához hasonlóan az egymás közti ügyek intézésére maguk közül választottak bírót és esküdteket, akik a városi tanács és a földesúr előtt tették le a hitet. A földesúr a négy esküdt mellé még kettőt maga is kinevezett. A görögök és a város többi lakói közti ügyek az úriszék illetékességébe tartoztak.

A választásban általában nem csak a tanács, hanem ennél egy szélesebb kör vett részt. Cegléden úgy határozták meg ezeket a személyeket, hogy „bírákká tétettek az egész község választása által”, „főbb gazdákból sokan jelen lévén”, külső elébbkelő lakosok”, „köznép közül sokan”.⁸⁷ Szentendrén és Dömsödön a választásban részt vevők körére csak általános utalások („az egész nép között voxra bocsájtattak”) található a jegyzőkönyvekben. Patajon a „városházánál nagy számban egyben gyűlt városi közönség” választott.⁸⁸ Ráckeven a „communitas”-on, vagyis a külső tanácson kívül a „közönség”, a „gazdaság”, a „gazdák” közül jelentek meg számosan. Cegléden 1827-ben a bíróválasztás alkalmával a „tanácsbeli urak és a választott közép” mellett megjelentek a „közönséges köznép” közül 11-en. Nagykőrösön a belső tanács, a külső tanács minden tagja és a „városi közönségnek nevezetes száma” is megjelent.⁸⁹ Kecskeméten előző napon a tizedesek értesítették az „érdemes” gazdákat, a „népnek javát és potioritassát” a bíróválasztás idejéről, hogy másnap megjelenjenek a városházán, (nevezetesen 1757-ben reggel öt órakor).⁹⁰ 1817-ben a tanácson kívül a külső tanács és a céhek küldöttei, valamint a város „első sorsú szolgálói” voltak hivatalosak a választáson.

A választásban részt vevők számáról általában nincsenek pontos források. Szórványos adatok szerint Ráckeven 1792-ben 67 személy voksolt. Vácon is a választók száma rendkívül változatosan alakult: 1792 és 1845 között 18 választásról fennmaradt adatok szerint 89 és 987 között mozgott. 1816-ban elmaradt a szavazás, mert a tanács, a választott polgárság és a „népnek nagyobb része tele torokkal fel kiáltván” választották meg a régi bírót. Ráckeven 1790-ben 60, 1821-ben 102, 1840-ben 212, 1847-ben 358 választót említetnek a jegyzőkönyvek. Kecskeméten számukat rögzítették a főbírói diáriumok 1707 és 1818 között. Ennek vizsgálata során megfigyelhető, hogy idővel jelentősen szűkült a választók száma: 1753 előtt – egy kivétellel – 119 és 355 között, 1757 után zömében már csak száz alatti szavazó vett részt a restauráción. A választásban részt vevők számának csökkenése azért is szembetűnő, mivel a jelzett időszakban a város lakossága a többszörösére emelkedett. A köznép kiszorulása a választásból a XIX. század elején gyorsult fel a mezővárosokban, amikor már a választott polgárság szervezetei intézményesültek külső tanácsok formájában.

A választások helyszínéül általában a tanácsházák szolgáltak, de a vallási szempontból homogén kálvinista és nagy népességű Nagykőrösön a tágas református templomban történt a voksolás, ahol a szavazatszedő bizottság a templomban a pap elnöklelte alatt az úr asztala mellett ült össze, és ott történt a megválasztott főbíró fel-

⁸⁶ PETRI Edit 1975. 48–49.

⁸⁷ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1809. október 15., 1810. március 23., 1811. március 8., 1827. október 28.

⁸⁸ BKMÖL, DPMT Tan. ül. jkv. 1840. november 1.

⁸⁹ PML NKO, NVT. Tan. ül. jkv. 1836. október 29.

⁹⁰ KISFALUDY Katalin 1992. 11–21.

esketése is.⁹¹ 1833-tól azonban „Felsőbb Rendelések értelmé szerint” a bírók választása nem a templomban, hanem – a többi tisztségviselő választásához hasonlóan – a városházán történt „a nagy számban egybegyűlt nép előtt”.⁹² Vácon a nagyszámú jelenlévő miatt az 1845-ös választásnál a városháza udvarán ejtették meg a voksolást. Dömsödön a „méltóságos földesuraság” valamelyik tisztje a restauráció alkalmával „béparancsolta” a lakosokat a kvártélyházba, ahol megejtették a „régí szokásunk szerint a közönséges voxolást”.⁹³ Nagykőrösön 1846-ban a jegyző felszólította népet, mivel a tanácskozási terem nem elég nagy, menjenek az udvarra, ahol egyenként szavaztak.⁹⁴ Egy 1847-es feljegyzés szerint a katonai biztosi hivatal ajtajában voksoltak és ezt követően csak az utcára mehettek ki.⁹⁵

A választási procedúra azzal vette kezdetét, hogy a régi főbíró, a másodbíró és az adószedők elbúcsúztak. Vácon „bocsánatot kért” a régi főbíró, majd a város kulcsait átadta az elnöklő uradalmi tisztnak. Nagykőrösön a régi főbíró az „Elölüllői Székéből kikelt”, majd a főjegyző a város közönsége előtt köszönetet mondott neki az egy évig végzett munkájáért. Ezt követően a lepecsételt borítékot felbontotta és felolvasta a kandidált személyek neveit, és „a maga szabad jussa szerént az e végre kinevezett” – két tanácsnokból, egy jegyzőből és egy választott polgárból álló – küldöttség által szedett „szabad szavazással” a nép megválasztotta a főbíró. (A kandidált személyek a szavazás idejére távoztak a helyszínről.) Vácon a régi főbíró az egyik nótáriussal bevonult egy külön szobába, ahol előkészítették a választást, vagyis a jegyző három lapot készített a három jelölt nevével, a jelöltek pedig – hogy ne befolyásolhassák a szavazókat – külön helyiségbe távoztak, és a választás végéig ott is maradtak. Ezt követően a tanács tagjai egyenként bementek az említett szobába, és ott a tavalyai főbíró megmondta a három nevet, akik közül választhattak. Utánuk a „köz nép” voksolásban résztvevő tagjai következtek, szintén egyenként. Kecskeméten egy 1796. évi leírás szerint amikor az illető leadta „Votumát, azután más ajtón kimegyen, úgy hogy a többi voxolókkal nem találkozhatnak, mely rendtartás által minden factiók megakadályoztatnak”.⁹⁶ A szavazás tisztasága érdekében Vácon, a városi tanács és az uradalmi tisztek közül felügyelő bizottságot választottak, amelynek esetenként a plébános is tagja volt. Ráckeve a szenátorok közül állítottak fel egy háromtagú bizottságot. Legfontosabb feladatuk az volt, hogy ne legyen valaki többször is szavazzon, ezért – egyes években – aki már voksolt azt az „ambitusra” kiküldték, a visszavezető ajtókat pedig bezárták a szavazás végéig. Az egész választási eljárás során a szabad királyi városokban alkalmazott gyakorlatot igyekeztek alkalmazni. Ennek megfelelően Vácon 1792-ben egy „keményfa ládátskát” tettek az asztalra, négy lyukkal, 600 golyóval. Minden szavazó egy „golyóbist” kapott, melyet az általa kiválasztott lyukba kellett bedobnia. A választást a legtöbb voksot begyűjtött jelölt nyerte meg, de a végső jóváhagyást a voksolás után még a tanács tagjainak szóban is meg kellett erősíteni. Ráckeve szintén alkalmazták a „golyóbissal” történő szavazást. A kecskeméti bíróválasztási gyakorlathoz még az is hozzátartozik

⁹¹ GALGÓCZY Károly 1896. 155.

⁹² PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1833. november 1.

⁹³ PML, DMT Tan. ül. jkv. 1801–1806.

⁹⁴ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1846. október 31.

⁹⁵ PML NKO, NVT. Tan ül. jkv. 1847. november 1.

⁹⁶ TELEKI Domokos gróf 1878.

hogy a XVIII. század második felében – jelenleg még feltáratlan ok miatt – egyes esetekben bizonyos személyek szavazata duplán számított.⁹⁷

Cegléden az 1844. évi választásról fennmaradt feljegyzések alapján nyerhetünk képet a választás részleteiről.⁹⁸ A „Méltóságos Uradalom részéről négy jelölt”-re 84 személy választott. A főbírói széket 51 szavazattal Szunyogh István nyerte el. A hat református részről való tanácsnoki helyre 15, a szintén hat katolikus részről valóakra 24 jelölt közül választottak. (A korábbi tanácsnokok közül 4 katolikust és 3 reformátust újraválasztottak.) Ezt követően a főbíró által jelölt 3 személy közül a másodbíró, a tanács által jelölt 3-3 személy közül a szószólót és a rendőrkapitányt választották meg. (Itt jegyzem meg, hogy az 1836/9 törvény szerint az egész tanácsot újjá kellett választania a népnek.)

A választás eredményének kihirdetésére ünnepélyes keretek között került sor. Vácon az építő szék elnöke a városháza erkélyére vezette az új bírót és ott jelentette be az eredményt. Az 1830-as évektől szó esik a városháza (később a tanácsterem) kulcsának és város pecsétjének átadásáról is. A megválasztott bíró az esküjét a templomban az oltár előtt tette le a plébános előtt. Ráckeven 1777-ben a katolikus bíró a római katolikus templomban „ceremóniás öreg misének szolgáltatásával és jeles illendőséggel az egész becsületes tanácsnak jelenlétével tette le a hitet.”⁹⁹ Három évvel később az újonnan megválasztott görögkeleti vallású Miklósovits Márton a városházán tette le a „solemnis hitet”. 1798-ban Jovanovits Mihályt a főszolgabíró szintén a városházán eskettette fel. Dömsödön a választás színhelyéül szolgáló kvártélyháznál történt a bíró, valamint a perceptor „a nép jelenlétében való meghiteltetése”.

A földesúri függés alatt lévő városok bírái a megválasztásuk után a földesúr, vagy a tisztje elé járultak, ahol megerősítették a választást és letették az esküt, a „hitet”. Cegléden az úriszék erősítette meg a választást.¹⁰⁰ Vácon, ha a püspök a városban tartózkodott, akkor az új bíró személyesen is tiszteletét tette nála. Ráckeven az 1792-ben megválasztott Miklósovits János másnap a kastélyban „eskettetett fel”.¹⁰¹

IV. A tanács

a) Szervezeti felépítése

A mezőváros élén a tanács állott, melynek esküdteknek, tanácsnokoknak, tanácsosoknak, tanácsbéli uraknak, szenátoroknak, vagy (Kalocsán) törvénybíráknak nevezett tagjait általában saját maguk választották a köznépből, illetve a külső tanácsok felállítása után annak soraiból. Amennyiben elmondhatjuk, hogy a mezővárosi szervezet hasonlít a szabad királyi városokhoz, ugyanúgy vonatkozik a parasztfalu önkormányzatára az, hogy kicsinyített mása lesz a mezővárosi szervezetnek. A szabad királyi városi eredetre utalnak a német városi jogból magyarra fordított fogalmak is mint például a belső tanács, külső tanács.¹⁰²

⁹⁷ KISFALUDY Katalin 1992. 28.

⁹⁸ PML NKO, CMT 24/1844.

⁹⁹ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1777. november 3., 1780. november 9., 1798. november 7.

¹⁰⁰ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1817. november 1.

¹⁰¹ PML NKO, RMT Tan. ül. jkv. 1792. november 8.

¹⁰² SÁPI Vilmos 1983. 216.

A mezővárosi tanácsokban legalább 12 esküdt működött, de idővel ezek a számok állandóan változtak egy-egy településen belül. Nagykőrösön 1709-ben még csak 4 esküdt volt, akik száma „apránként” 12-re szaporodott.¹⁰³ Cegléden 1804-ig 24, majd a rendkívül sok tennivalóra való hivatkozással 32-re emelték a számukat.¹⁰⁴ 1821-ben viszont – a hatvanas tanács intézményesítése után – 16-ra csökkentették a számukat, mely 1838-ban négy, 1841-ben pedig két fővel szaporítva 22 fő lett. Kecskeméten 12 és 24 között váltakozott a szenátorok száma.¹⁰⁵ Ugyanakkor ebben a városban működtek esküdtek is, akik nem voltak a tanács tagjai, de segítettek a munkáját.¹⁰⁶ 1795-ben a megnövekedett feladatok (a felsőbb rendeletek kihirdetése, a lakosság informálása egyéb ügyekben) ellátására tizedenként 5-5 esküdtet, összesen 50 főt választottak. Nagykőrösön 1817-ben határozták el, hogy minden tizedben két-két tanácsnokot neveznek ki a kisebb nézeteltérések elsimítására és a rend fenntartására. Plasztikusan világít rá Dömsöd mezővárosnak 1776-ban adott urasági szabályrendelet a tanács tagjainak pótlására: „Tizenkét hites Tanácsbéli mindenkor tellyes számmal lévén, még két vagy három tanulásnak kedvéért bjárjon, s oktattasson, hogy netalán az öregebbek közül valaki vagy meghalna, vagy valamiképpen változni akarna, azonnal ollyantén tanulók közül, vagy edgyik vagy másik helyében állíttassék”.¹⁰⁷ Ez az elv működött Kalocsán is, ahol a 12 szenátor mellett megválasztottak, illetve megerősítettek három vagy négy várományost (accessistát), akik a fontosabb ügyeket (az urasággal történő robot, dézsma, kocsmáltatási megállapodásokat) tárgyaló üléseken résztvettek, a „közemberek” 10-20 fős csoportjával együtt.¹⁰⁸ Ráckeven egészen 1847-ig választottak három (katolikus, református és görög vallású) számfeletti (supernumerarius) tanácsnokot, akikből – üresedés esetén – az illető valláson lévő „előbbre lépett”.¹⁰⁹

A tanács tagjainak megbízatása általában életük végéig szólt. A XVIII. század elején még előfordulhatott az „esküdtek állandó változása”, de maguk a földesurak is – mint gróf Zichy Miklós Óbuda részére kiadott 1746-os utasításában fogalmaz – állandó tanácsot akartak, amelyik kellő hatalommal rendelkezik. Jogsértés esetén kizárhatták őket a testületből, mint Óbudán a földesúr parancsára „szégyenszemre” el kellett mozdítani a tanácsból a figyelmeztetés után is locsogó tanácstagot.¹¹⁰ Cegléden 1833-ban Tóth Dánielt a főbíró rágalmazásáért, Túri Józsefet pedig a vármegye utasítására zárták ki a tanácsból.¹¹¹ Ennél drasztikusabban távolították el Kecskeméten Somodi András tanácsost 1756-ban, miután kiderült, hogy már régóta a városházáról a ruhájában és a csizmájában elrejtve, rendszeresen pénzt lopott.¹¹² Az úriszék törvényt ült fölötte, de – feltehetőleg nemesi származású feleségére való tekintettel – több mint egy évig húzódott el az ügye, amely azzal végződött, hogy a városháza előtt lefejezték.

¹⁰³ GALGÓCZY Károly 1896. 153.

¹⁰⁴ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1804. október 28., 1821. október 28., 1838. szeptember 30., 1841. január 7.

¹⁰⁵ KISFALUDY Katalin 1992. 32.

¹⁰⁶ KISFALUDY Katalin 1992. 74.

¹⁰⁷ PML, DMT Tan. ül. jkv. 1776. december 14.

¹⁰⁸ BKMÖL, KAVT Tan. ül. jkv.

¹⁰⁹ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1821. november 1., 1847. október 30.

¹¹⁰ BÁCSKAY Vera 1971. 135.

¹¹¹ PML NKO, CMT. jkv. 1833. június 22., 1835. május 30.

¹¹² SZABÓ Attila 1992. 28–29.

A tanács főleg testületileg intézte a település ügyeit. Üléseinek gyakorisága rendkívül nagy szóródást mutat: Nagykőrösön a XVIII. században minden csütörtökön tartottak „Törvény-napot”, kivéve az aratás, szüret idejét. A XIX. század első felében hétfőn bevallási, szombaton szóbeli bíraskodást végeztek. Minthogy a szaporodó városi zsidóságnak a szombat nem volt alkalmas nap, 1847-ben annyiban változtattak a hivatali napokon, hogy hétfő és csütörtök a szóbeli, szerda és szombat a örökbevallási bíraskodás napja lett.¹¹³ Kecskeméten általában hetente kétszer, Váccon hetente egyszer, Ráckeven hetente kétszer, Cegléden 1836-tól – a korábbi állandóan változó gyakorlatot félretéve – az uradalmi prefektus utasítására hetente kétszer (szerdán és szombaton).¹¹⁴ Az ülések előtti egyezkedésekre utal az a ceglédi adat, miszerint 1802 októberében „a catholica részen lévő tanácsbeli személyek közül egynéhányan a templom előtt megállván azt végezték egymást közt...”¹¹⁵. A városházán, községsházán ügyeletet tartó jegyző(k) előtt történt az örökvallás (adás-vétel), végrendelkezés. A tanács rendeleteit vasárnaponként az istentisztelet után, a templomok előtt hirdette ki a város cancellistája.

A gyűléseken kívül a tanács egyes (alkalmanként kijelölt) tagjai „deputáltatván” végezték az osztályokat, árvaügyeket, a rendőri teendőket, a katonaaállítás, a közmunkák felügyeletét és más közigazgatási teendőket.¹¹⁶ Váccon az 1793-as püspöki rendelet szerint a tisztviselők kötelesek voltak minden nap – „kivéven az Ünnepeket” – délelőtt 9 órától 12 óráig, délután pedig 3-tól 6-ig a városházán tartózkodni.¹¹⁷ Dömsödön az uraságtól kapott státútum intette a bírókat, hogy legalább hat tanácsnokkal együtt ítélezhet a mezőváros első embere.¹¹⁸ Kalocsán a vásárbíró mellé két tanácsbelit rendeltek segítségül.¹¹⁹ Ráckeven 1833-ban a „contributio kivetésére ellenőrül” a notáriusok mellé kiküldtek négy tanácsost.¹²⁰ A tanácsnak a XIX. század elejére „hivatalból” tagjai lettek bizonyos tisztségviselők, mint Vác esetében a kapitány, a perceptor, az incassator, a kamarás, Szentendrén pedig a pénztáros, az urbárium gondnoka, a közgyám, a rendőri felügyelő és a gazdasági tanácsos.¹²¹ A bíró automatikusan a tanácsnak tagja lett, mint Ráckeven 1821-ben „Szente Péter a Községből léptetvén a Bíróságra”.¹²² Ezen a restauráción abban vizont előre megegyeztek, hogy ha olyan perceptort választanak, aki nem tagja a tanácsnak, akkor „ez által nem tétetne tanácsbelivé”. Vác mezővárosban a reformkorban már csak néhány reszort nélküli szenátor működött. Egyébként a nagyobb mezővárosok a céljaik hatékonyabb megvalósítása érdekében fizetett ágenseket, ügyészeket bíztak meg Bécsben, vagy Pesten. Erre találunk példát Kecskemét, Vác, Cegléd esetében is.¹²³

¹¹³ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1847. december 17.

¹¹⁴ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1802. október 10., 1837. március 19., 1841. január 7.

¹¹⁵ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1802. október 10.

¹¹⁶ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1802. október 10.

¹¹⁷ HORVÁTH M. Ferenc–PINTÉR Tamás 1996. 221.

¹¹⁸ PML, DMT Tan. ül. jkv. XVIII. sz. eleje.

¹¹⁹ BKMÖL, KAVT Tan. ül. jkv. 1814. november 14.

¹²⁰ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1833. nov. 1.

¹²¹ SÁPI Vilmos 1983. 216., DÓKA Klára 1981. 65.

¹²² PML, RMT Tan. ül. jkv. 1821. nov. 1.

¹²³ SÁPI Vilmos 1983. 217.

Minden magisztrátus igyekezett tagjait rászorítani, hogy a gyűléseken pontosan megjelenjenek. Szentendrén a számonkérés megkönnyítésére 1838-ban cédulákra írták fel a hiányzó tanácsnokok nevét, megjelölve a távollét okát, 1847-ben pedig olyan döntés született, hogy aki sokat (!) hiányzik, azt kizárják az esküdtek közül.¹²⁴

A tanács a fontosabb ügyek (bíróválasztás, adókivetés, árendálás) megtárgyalásakor bevonta a tanácskozásba a köznépet is. Például Nagykőrösön 1800. február 11-én a porciókivetés alkalmával a tanács tagjai mellett megjelent 12 „közember” is.¹²⁵ Ez a szokás a mezővárosokban azután kezdett visszaszorulni, amikor megszervezték a külső tanácsot, vagyis intézményesítették a népképviselőt. A külső tanács megszervezése után is még többször előfordult, hogy a lakosság egy csoportja részt vett az ülésen, mivel „a környüállások a köznépek is a véleményét szükségessé tették”.¹²⁶ Ráckeven a „gazdaság”, a „communitas béliek” mintegy 10-12 fő jelentette a külső tanács elődjét, akik a az esküdtekkel együtt döntöttek a pásztorok fogadásáról és a várost illető beneficiumok szerződéseiről.¹²⁷ Kalocsán 1817-ben a rendkívüli városi adót és annak kivetési módját a tanács és a hatvanosok mellett megszavazták az ülésen a „köz akarattából” megjelent személyek is.¹²⁸ Dunapatajon az 1839 októberében tartott közgyűlésen a főbíró, 10 tanácsnok és 32 közrendbéli részvételével döntöttek a regálék licitációjáról.¹²⁹

A tanács tagjai a város legtekintélyesebb, legvagyonosabb emberei közül kerültek ki. A tanácsosi, esküdti pozíció vonzó és sokak által irigyelt tisztségnek számított, annak dacára, hogy szenátor rengeteg időt töltött el a köz szolgálatában, ami esetenként a saját gazdaságának rovására is mehetett. A legnagyobb és legfejlettebb városokban, mint Kecskeméten és Nagykőrösön a XIX. század első felében a szenátorok többsége már tanult, jogvégzett ember volt. Kecskemét esetében tanulságos a tanácsí névsor 1840-ből, amikor a nyolc polgári származású tanácsstag közül csupán egy nem volt hites ügyvéd.¹³⁰

b) A tanács közigazgatási feladatai

A tanács feladatköre kiterjedt minden gazdálkodási, pénzügyi, igazgatási és bíráskodási ügyeire, intézte az adókivetést, árendálást, házhelyek kiosztását, lakosok közé bevételt, a felsőbb hatóságok parancsainak végrehajtását. Intézkedett a kárbecezlésről, amikor a termést állatok letiporták, vagy lopás történt. Járványok idején a felsőbb utasítások végrehajtása, a megbetegedés jelentése volt a legfontosabb teendő. Bár az árvaügy földesúri fennhatóság alá tartozott, de az elhalt szülők gyermekeinek vagyonáról a helyi önkormányzat gondoskodott. Vácon a tanács feladata volt intézkedni abban az esetben, ha valamely utcában „szemetek, randaságok, csúnyaságok láttatnának és találtatnának”, amelyből könnyen eredhetne mindenféle betegség.¹³¹ Dömsödön hasonlóan, a magisztrátus kötelessége volt az utcában esetleg előforduló „kutya, vagy egyéb marha, item ganéj és más rútságok” eltávolítta-

¹²⁴ DÓKA Klára 1981. 101.

¹²⁵ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1800. február 11.

¹²⁶ PML NKO, CMT jkv. 1809. október 15., 1812. november 1., SÁPI Vilmos 1983. 217.

¹²⁷ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1792. április 9.

¹²⁸ BKMÖL, KAVT Tan. ül. jkv. 1817. július 13.

¹²⁹ BKMÖL, DPMT Tan. ül. jkv. 1839. október 28.

¹³⁰ KISFALUDY Katalin 1992. 92.

¹³¹ HORVÁTH M. Ferenc–PINTÉR Tamás 1996. 112.

tása.¹³² Az 1830-as évek végétől 1847-ig a nagykőrösi tanács a következő típusú közigazgatási ügyekben járt el: kút felállítása, számadások vizsgálata, út kijelölése, tisztviselők, cselédek fizetésének módosítása, árvák vagyonának kezelése, javak összeírása, árenda, kurtakocsmát tartók elleni intézkedések, lakosok bevétel, hitel-ügylet, segélyügy, adókiivetés, temetőbővítés, céhigazgatás, városi közmunka, előfogat szervezése.¹³³

A felsőbb hatóságok a helységek előjáróit tették felelőssé az előírt munkák végrehajtásáért, megszervezéséért. A nótáriusra hárult például a munkákra kirendelték összeírása, „különös jegyzék mellett”. A bíró, törvénybíró és esküdtek a jegyzék alapján a lakosokat „számba vették”, adott esetben ellenőrizni kellett, hogy a koszik „deszkával, ponyvával, vagy üres hordókkal úgy legyen elkészítve, hogy annál fogva kotsijára illendő terhet rakhasson”.¹³⁴

A megyébe visszatelepülők erejük megfeszítésével helyrehozták középkori eredetű templomaikat, illetve újakat emeltek. A paplakról, az iskolamester lakásáról való gondoskodás szintén a mezővárosok terheit növelték. A templomszolgák (harangozó, toronyóra felvigyázó) az egyházakhoz tartoztak, de bérüket a település önkormányzata fizette. Még a gazdag püspöki székhelyként ismert Vácon is hozzájárult a tanács a tanítók fizetéséhez, az iskolaépületek javításához, sőt a szegényebb tanulók tankönyvvásárlásához. Nagykőrösön az emeletes iskolaépületet a város építette 1736-ban és 1737-ben. 1778-ban a rektori lak építésének költségét is zömmel a város viselte.¹³⁵ A homogén református településen a városi előjáróság és az egyházi vezetés a „legszorosabb összeköttetésben” állt.¹³⁶ A konzisztórium feje a mindenkori főbíró volt. A város segítette az egyházat a lelkészek, egyházi iskolák tanítóinak, tanárainak fizetésénél; a templom és más egyházi épületek javítását. Figyelemre méltó körülmény, hogy az 1775. évi gimnáziumi tanrend először a városi tanács elé került helybenhagyásra.¹³⁷ A szegényeket, koldusokat a város temette el. A harangozó, a sírásó és esetleg a temetőőr eltartása, a temetés kellékeinek beszerzése is a település gondja volt. Kecskemét a patikák felállításában, az orvosok és a sebészek, bábák foglalkoztatásával sok szabad királyi várost és nem egy megyét megelőzött.¹³⁸ Az első gyógyszerész 1746-ban jelent meg a városban. Orvos működéséről 1744-ben, sebészre a XVIII. század elejéről, bábára 1658-ból van adat. Szentendrén a lakosság számára ingyenes volt a kéményseprő, az orvos és a baba szolgálata, akiket a város fizetett.¹³⁹ Az első ismert visegrádi baba Dobniczky kisnemes felesége volt 1713-ból, az első seborvos pedig 1743-ban tűnt fel a településen, aki egyébként jobbágyként élt.¹⁴⁰ Orvos bizonyíthatóan 1775-től működött Vácon, a babaasszonyról pedig már a XVIII. század elejéről tudunk, akik pénzt, illetve természetbeni járandóságot kaptak a várostól.¹⁴¹ 1779-ben már öt baba működött a városban, egyenként 20-20 forint évi fizetéssel. A sebészi teendőket az alacsonyabb kép-

¹³² PML, DMT Tan. ül. jkv. 1753. december 11.

¹³³ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1835–1847.

¹³⁴ Hangyás Dávid főszolgabíró Pilsen, 1825. november 3-án kelt körlevele a Pesti járás helységeihez. PML NKO, Alberti község, Körl. jkv. 1825. november 5.

¹³⁵ GALGÓCZY Károly 1896. 326.

¹³⁶ GALGÓCZY Károly 1896. 267.

¹³⁷ GALGÓCZY Károly 1896. 268.

¹³⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 2002. 605–625.

¹³⁹ DÓKA Klára 1981. 65.

¹⁴⁰ MAGYAR Eszter 1998. 153–154.

¹⁴¹ SÁPI Vilmos 1983. 230–231.

zetségű borbély-sebészek, az állatok orvoslását pedig az ehhez értő pásztorok végezték. Háziállatok kártételei összefonódtak az emberi kártételekkel, melyeket bírsággal, elkobzással toroltak meg. A vármegye előírta a vadállatok elleni védekezést, a „farkas Bürt” be kellett szolgáltatni, ugyanúgy mint a veréb-, varjúfejeket, ürgebőrt is meghatározott mennyiségben.

A közösség alapvető érdeke volt, hogy közösen védekezzenek a tűz, víz ellen. Dömsödön kötelezővé tették a lakosságnak, hogy a bíró vezetésével tűz esetén vegegyen részt az oltásban.¹⁴² A bírónak évente legalább négyszer meg kellett vizsgálni „mindennemű” tűzhelyet.

c) Törvénykezési feladatok

A települési önkormányzat vezetőjének neve (*bíró*) jellemzi a jogszolgáltatás helyzetét. A belső tanács – élén a bíróval – egyben törvényszék is volt, ahol a – akár szokásjog szerint, akár írásban rögzített mértékig – ítéelkezhettek a tanácsok a vagyoni jogi (örökösödési, elbirtoklási, csőd) és büntetőperekben (lopás, károkozás, veszekedés, veszekedés, paráznság, istenkáromlás, tilalomszegés, csavargás, a tanács parancsával szembeni ellenkezés). Az ítéelkezést illetően ritkán kaptak a települések a felsőbb hatóságoktól némi instrukciót. Ilyen ritka példa volt, amikor 1788-ban Ráckeven a szolgabíró a tanácsosoknak adott „egy törvénytévő könyvetskét, mely gonosztevő és büntetésre méltó emberek büntetéseiről nyomtatott”. Nemesekre és katonákra nem terjedt ki a tanácsok hatásköre, azok a nemesi vármegye, illetve a katonai parancsnokság alá tartoztak. A főbenjáró bűnök esetében a helységek előljárói kötelesek voltak a „Gyilkost az Urasság keziben resignálni”, illetve a vármegye törvényszékére kísérni. Például Nagykőrösről 1794-ben illetékességéből a vármegye börtönébe kísérték egy bizonyos Visnyi Jánost, aki eredetileg a magyar nyelv tanulósa miatt tartózkodott a városban, de a nevezett egyén – a forradalmi francia eszmék hatására – a király ellen lázított.¹⁴³

A feudális kor felfogása szerint a bíraskodást az illető földesurat illeti, aki ennek bizonyos részét átengedi a mezővárosnak, falunak. A „Bírák és Tanácsbéliek az Földesuraknak képét” jelentették. Az uraságoktól kapott státúumok szinte mind-egyikében kiemelt helyen van a bíró, a tanács elleni „széksértés” megtorlásának ki-látásba helyezése. Óbudán a földesúr parancsa szerint a tanács döntésével elégedet-len jobbagyot „bűne nagysága vagy kicsisége” szerint harminc, ötven vagy száz bot-ütéssel büntették.¹⁴⁴ Vácon a tanács elleni „mocsos rágalalmazások” esetén, vagy a bíró megütéséért – az igen nagy összegnek számító – 32 forint, a tanácsstag megütése esetén 16 forint büntetést kellett fizetni. Ha illetlen szókkal illette valaki a tanácsot Dömsödön 1763-ban, 50 (aki hallotta, de nem jelentette 25) pálcát kapott.¹⁴⁵ Szentendrén a magisztrátust, vagy a bírót gyalázó lakost az úriszéki utasítás szerint a „vétkinek nagyobb vagy kisebb voltához képest” 30, 50, esetleg 100 pálcával kellett büntetni.¹⁴⁶ Szigorúan büntették a magisztrátussal való szembehelyezkedést. A Földváryak Dunavecseinek kiadott rendtartása szerint, ha valaki a bírót, tanácsot becstelentí, három napi fogházra kell vetni, kenyéren és vízen tartással, majd 12

¹⁴² PML, DMT Tan. ül. jkv.

¹⁴³ BENCSIK Zita 2000. 24–26.

¹⁴⁴ BÁCISKAY Vera 1971. 135.

¹⁴⁵ PML, DMT Tan. ül. jkv. 1763. január 1.

¹⁴⁶ DÓKA Klára 1981. 136.

pálcát és 6 forint bírságot kap.¹⁴⁷ A szigorra jellemző az a dunavecsei eset, amikor az uraságnak tudomására jutott, hogy a kocsmában a tanácsról „illetlen szók estek”. Kivizsgálván az esetet, kiderült, hogy ártatlan beszédről volt szó, így a földesúri familia „megelégedett” azzal, hogy a bűnösök „térden állva” kérjenek bocsánatot. Ez azért is súlyos megszegyenítő büntetésnek számított, mert protestáns jobbágyokról és protestáns földesurakról volt szó, akik a templomban sem szoktak letérdelni. Dunapatajon Németh Istvánt – amiért „magát a Törvény Szék előtt illetlenül viselte és a széket ülő személyeket szemtől szembe meghazudtolta” 12 pálcát kapott.¹⁴⁸ Kecskeméten 1822-ben Török János csizmadia céhmestert a tanács „fél órányi időre árestomba záratta”, mivel a magisztrátus végzését a mester „megvetette”.¹⁴⁹ Hasonlók miatt zárták be Elefánti Miklóst déltől másnap reggelig, aki a „tanács rendelkezését többeknek hallatára bolondnak nevezte”. Bizonyos Kotzkás nevű személy pedig azért kapott 15 pálcát, mert a „város udvarán kotya-vetyére öszve jött sok emberek előtt újra motskolódó fenyegetést elkövetni bátorkodott”. Kis Ferencet azért büntették 12 pálcával, mert a város hadnagyának ellenszegült, midőn az forspontra akarta hajtani. Kiskőrösön 1821-ben a vasárnapi hirdetés közben a bírák ellen zúgolódó Rideg János fia 12 pálcát kapott.¹⁵⁰

A földesurak és a vármegye kifejezetten arra szorították a települések vezetőit, hogy keményen hajtsák végre az ítéleteket: Ráckeveén jegyezték be 1792. április 20-án a jegyzőkönyvbe, hogy „Parancsolni méltóztatott a vármegyei szolgabíró”, ha a valaki a magisztrátus által pálcára méltóra ítéltetik „intra Dominium” (saját hatáskörben) hajtsák rögtön „apelláta nélkül” végre. A bírságpénzek bizonyos hányada is az uradalomé lett Dömsödön és Vácon.¹⁵¹ Dömsödön 30 forint büntetés terhe mellett tiltotta az uraság a mezőváros bíróját, hogy ne hogy merészseljen „Testamentumokat, Eladásokat, Bizonyosság Levelet” kiadni, mert az a földesúr joga. Ugyanakkor a dömsödi rendtartás előírta, hogy ha a bíró nem bünteti meg a vétkest, akkor ő téríti meg a kárt.¹⁵² Az esküdteknek pedig a példamutatás erejének demonstrálására – károkozásuk esetén – dupla bírságot kellett fizetni. A földesúri hatalom alatt álló mezővárosi, falusi magisztrátusoknál kezdett ügyek fellebbezése az úriszékhez történhetett. Ugyanakkor a tanács a céhek és a mezőrendőri kihágások ügyében másodfokú bíróságként funkcionált. A Nagykőrösön hozott városi ítéletek fellebbezési fóruma a vármegye volt. Az „úrbéri kihágások” esetén az illetékes uradalom járt el a jobbágyokkal szemben. A ceglédi tisztartói házban egy kamrárt használtak az „úrbéri kihágások megfenyítésére szolgáló Börtön”-nek.¹⁵³

A büntetőügyekben leggyakrabban a sértett fél (felek), valamint feljelentés, vagy gyanú alapján, a település szolgálatában álló, a rend felügyeletével megbízott alkalmazottak (városi, falusi kapitányok, hadnagyok, tizedesek, csőszök, kerülök stb.) révén került a magisztrátus elé. A bepanaszoltak előkerítése, a beidézés tudtukra adása, bizonyos esetekben előállításuk szintén az említett alkalmazottak feladata volt, mint ahogyan a nyomozást is ők végezték „hivatalból”. Amennyiben a vádlott tettenérés útján került a bíróság elé, illetve a közre nézve a szabadlábban hagyás ve-

¹⁴⁷ DÜMMERTH Dezső 1982. 245.

¹⁴⁸ BKMÖL, DPMT Tan. ül. jkv. 1788. december 22.

¹⁴⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1994. 162.

¹⁵⁰ DR. MESKÓ Sándor 1989. 134.

¹⁵¹ PML, DMT Tan. ül. jkv., SÁPI Vilmos 1983. 232–239.

¹⁵² PML, DMT Tan. ül. jkv. 1804. október 28.

¹⁵³ SZABÓ Attila 1985. 35.

széyes lett volna, akkor vizsgálati fogságba helyezték. Az ítéletet a felperesek, vagy a hivatalos vádlók, a vádlottak, illetve a tanúk meghallgatásával hozta a bíróság. Amennyiben a vádlott elismerte tettét, lényegében a bizonyítási eljárás befejeződött. Ha teljesen, vagy akár részben eltértek a vallomások, akkor szembesítésre került sor. A bizonyítási eljárás fontos része volt (például lopásoknál) az esetleges tárgyi bizonyítékoknak a bemutatása. Ugyanilyen hangsúlyt kapott verekedések után az orvosi látélet bizonyító ereje. Adott esetben, mint gyűjtogatásnál helyszíni szemlét tartott a bíróság. A helyi bíróságoknak nem volt módjuk – az úriszéki és megyei törvényszékeknel megengedett – kínvallatásra. Ennek dacára a beismerő vallomást többször veréssel, éheztetéssel vagy más kínzással csikarták ki a vádlottból. Például Cegléden 1828-ban a garázdálkodó, káromkodó Kovács Istvánt „ütögették meg” a város emberei az áristomban, de a verést beszámították később a büntetésébe.¹⁵⁴ 1837-ben a pénzlopással vádolt Szegedi Mihály „próbára vétetődött, és minthogy négy napi börtönötetése és a vallatás közben kapott néhány ütések elszenvedése után sem vallott semmit – szabadon bocsájtatni rendeltetett”.¹⁵⁵ Demeter János 1845-ben azzal az indoklással kért adómentességet, hogy tíz évvel korábban – gyűjtogatás gyanújával – történt megkínzása következtében a mai napig sem tudja a maga élelmét megkeresni.¹⁵⁶ A vádlottak részéről gyakori szokás volt a részegséget enyhítő körülménynek tekinteni, bár a tanácsok többször leszögezték, hogy a „részegség nem elegendő mentség”.

Az ítéletek nyomban jogerőre emelkedtek és rögtön végre is hajtották azokat. Ez azt jelentette, hogy beszédtek a büntetéspénzt, testi büntetés esetén megpálcázták az elítéltet, vagy kalodába csukták, illetve pincébe, verembe zárták. A szűkebb értelemben vett börtönök nem voltak a helységekből, csupán olyan szobák álltak a magisztrátusok rendelkezésére, ahol az ítélet végrehajtásáig őrizték a bűnöst, vagy egyik megszűnésig büntetesként egy-két napot ott fogták az illetőt. A fogdát ritkán alkalmazták, elsősorban öregek, betegek, terhes és szoptató nők esetében szabták ki önálló büntetesként is, amikor nem annyira a testi szenvedés volt a célja, hanem a megszűnyítés. Ezért fordultak elő – a gyakori néhány napos áristomok mellett – a 2-4 órás elzárásos büntetések is. Az elzárást időnként kombinálták néhány órai kalodába zárással, illetve kenyéren és vízen való tartással.

A leggyakoribb büntetés a piacnapokon, nyilvánosan végrehajtott pálcázás, korbácsolás volt, melynek mértéke a férfiaknál 6, 12, 15, 24, 25, 40 és 50 botütésig, a nőknél 6, 12, 15, 24 korbácsütésig terjedt, de találkozunk például Dömsödön 1806-ban bizonyos éjszaka csavargáson kapott, vagy tolvaj személyek ellen kiszabott 4, 8, és 10 pálcákkal is.¹⁵⁷ Több esetben a 24 pálcánál nagyobb tételt általában „kétszerre elszenvedve” kapták meg a bűnösök. A büntetések végrehajtói a hajdúk, kisbírók voltak. Általában szoros ellenőrzés alatt, keményen ütve adták ki a büntetést, de egy 1847-ben az elítélt részéről panaszra vitt ráckevei megbotozás ügye rávilágít a testi büntetés visszáságaira.¹⁵⁸ Gyengési Jánost verekedésért 1841-ben 12 botra ítélte a tanács és a panaszos szerint, mivel a kapun, ahol ráérték a büntetést, a város kocsija közlekedett, és emiatt többször félbe kellett szakítani a botozást, így háromszorra szenvedte el a büntetést. A tanúvallomásokból kiderült, hogy az egyéb-

¹⁵⁴ PML, CMT Tan. ül. jkv. 1828. április 24.

¹⁵⁵ PML, CMT Tan. ül. jkv. 1837. február 10.

¹⁵⁶ PML, CMT Tan. ül. jkv. 1845. március 1.

¹⁵⁷ PML, DMT Tan. ül. jkv. 1806. november 8., 1806. december 30.

¹⁵⁸ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1847. május 20.

ként durva, kegyetlen természetű Gyengési az egyik céh tekintélyes mestere volt és a tanács csupán rá akart ijeszteni az ítélettel, ahogyan nemes Szenthe Péter tanácsos fogalmazott, hogy „ő maga könyörögjön”. Azonban az ítélet kihirdetése után Gyengési azonnal kiment a dereshez, önként lefeküdt rá és Német József bakter rá-mérte a 12 botot, de a bakter későbbi vallomása szerint „olyan gyengén, hogy ...meg sem jaidult, s így ő maga felszólította, hogy jajgasson, legalább a tanács ne vegye észre a gyenge páltázást”. A tanács eközben arra várt, hogy az elítélt „tsak béjön” és kéri a büntetése megváltoztatását. Minthogy hiába vártak kiküldték az egyik kisbíró, aki jelentette, hogy Gyengésit már ütik, mire a tanács úgy nyilatkozott, hogy nem volt szándéka Gyengésit megveretni.

A mezővárosokban a visszaeső bűnösöknél alkalmazták azt a megoldást is, hogy katonának adták, ami – az akkori katonaidő hosszú tartamát tekintve – nagyjából azt jelentette mint a településből való kitiltást. A XIX. század elejétől egyre gyakrabban előfordult a humánusabb, a néhány órától a néhány napig terjedő „áristom” büntetés, melyet korábban csak a terhes anyáknál, vagy a betegeknel alkalmaztak.

Fontosnak tartották az ítélethozók, hogy a végrehajtás minél nagyobb közönség előtt történjen, (például Vácon, „midőn a nép vecsernyérül ki mégyen”) ugyanis fontos eleme volt a büntetésnek a megszégyenítés, valamint az elrettentés. Cegléden a piactéren, vagy a „szégyenfa” előtt, esetleg a városháza udvarán, Kecskeméten szintén többször a templomból kijövő nép előtt verték rá a bűnsre a botbüntetést.¹⁵⁹ Ráckeven 1792-ben a „lélek pénzt” meg nem fizető Kankó Jánost nemcsak 12 pálcára ítélték, hanem a magisztrátus azt is megszabta, hogy „másoknak példájára akkor fogja elszenvedni, mikor a nép a templomból isteni tiszteletről kiköltözik”.¹⁶⁰ Nagykőrösön 1794-ben Kádár Pál és Borsó György a verekedésért kapott pálcákat „másoknak példájára a Kiss-Torony alatt levő pellengerben” szenvedte el „a templomból ki jött nép szemé láttára”.¹⁶¹ (Falvakban hasonló volt a helyzet: Kecelen fordult elő 1790-ben, hogy Rabi András, aki Gyurica Jakab ispánt „hunczutolta”, 12 pálcára ítélték, de az ítélet kihirdetése után maga a sértett kérte a tanácsot, hogy ne verjék a bűnsre a 12 pálcát, hanem csupán fektessék rá a deresre.¹⁶²) Vácon előfordult, hogy a verekedésben tapasztalt legényeket nem botozásra, hanem utcaseprésre ítélték. Nagy skandulumként emlegették ebben a mezővárosban azt, amikor az egyik hentes borjúhús helyett szamárhúst mért ki. A 24 pálcán kívül megszégyenítésként fél óráig kellett a deresen a tanácsház előtt állnia, csalásának leírásával a nyakában. A tolvajok esetében is szinte mindig találkozhatunk a botozás, illetve korbácsolás, kártérítés mellett a lopott dologgal való közszemlére állítással, vagy pedig dobszóval kísérték végig a városon a tolvajt a lopott holmival. Kalocsán 1812-ben a magisztrátus ifjú Váalts Pált, aki Török József hitvesét „kurvázta” és megverte, a 16 pálcá mellett még azt a büntetést is kapta, hogy a sérelmet szenvedett nőt és a vele hírbe hozott bátyai földesurat is „meg kellett követnie”.¹⁶³ Nemcsak a tolvajok esetében, hanem a paráznságban tapasztalt egyéneknel is hangsúlyozottan alkalmazták a megszégyenítést. Kecskeméten a XVIII. században tisztítatlan marhapacalt nyomtak a kitoloncolt prostituált fejébe, a farára pedig kolompot

¹⁵⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 2002. 640.

¹⁶⁰ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1792. január 12.

¹⁶¹ BENCSIK Zita 2000. 20.

¹⁶² BÁRTH János 1984. 164.

¹⁶³ BKMÖL, KAVT Tan. ül. jkv. 1812. február 12.

kötöttek.¹⁶⁴ Hasonlóan megszégyenítést szolgált a mai ésszel már kissé humorosnak tűnő „mellékbüntetés”, amikor a bűnös kecskeméti lakosoknak a hátukon kellett kivinni a városból az engedély nélkül a házukba fogadott jövevényeket.¹⁶⁵

Gyermekkorúság nem volt akadály a testi büntetésnél. Vácon 1796-ban a tűzzel játszó és gyulladást csaknem előidéző 9 és 12 éves gyerekek 9, illetve 12 korbácsot kaptak.¹⁶⁶ Öregek, betegek, nyomorékok és terhes nők esetében a testi fenyítés helyett néhány órától két hétig terjedő áristomot szabtak ki, illetve alkalmaztak pénzbüntetést is. A lopáson kapott ráckevei Nagy János felesége „minthogy gyermekágyából most nemrégiben megszabadult” a testi büntetéstől is „megszabadult”, de amíg férjére a 25 botot ráverték, addig köteles volt az „ura előtt állni”.¹⁶⁷ Ráckevén 1792-ben az anyját káromló Végh Márton – tekintettel fiatal korára és eddig még nem volt panasz ellene csupán „12 pálcaütéssel fenyítettett”. Sokszor kombinálva jelent meg a megcsapatás, a fogdába zárás és a pénzbüntetés. Lopásoknál, károkozásoknál gyakori volt a kétszeres kártérítés, melynek fele a sértetté lett, fele a város kasszájába folyt.¹⁶⁸ Általában elmondható, hogy a büntetések mértékét nem annyira a statútumok, hanem inkább a pillanatnyi körülmények határozták meg, melynek során az ítélethozók mérlegelték a bűnös egyén korát, társadalmi körülményeit, előéletét stb. Például Pataj mezővárosban a káromkodó 30, az „írtóztató” káromkodó 50 palcát kapott.¹⁶⁹ A visszaeső bűnösöket általában szigorúbban ítélték a törvényszékek. Ráckevén 1792-ben került a magisztrátus elé Sípos Pál, aki a feleségét „gyakorta ok nélkül is úgy megverte, hogy a nyavala is kitorste”.¹⁷⁰ A bíróság megállapította, hogy bár a feleség „illetlen beszédjével okot ad, de oly kegyetlenül mérszárolni nem lehet”, 12 palcát szabott ki, de a „büntetés nagy könyörgésre elengetődött most egyszer.” Utána írásbeli fogadalmat tett Sípos Pál, hogy többé nem fog verekedni. Egyébként elterjedt szokás volt, hogy a feleségüket bántalmazóktól az első alkalommal írásbeli fogadalmat vettek, hogy többé nem tesznek rosszat. Ellenkező esetben a korábbi büntetésüket is elszenvették. Alkalmazták a kezességet is, ami azt jelentette, hogy nem zárták be a vádlottat az áristomba a tárgyalásig, hanem a kezességet vállaló, mint „becsületes lakos, amidőn a törvényszék kívánni fogja, az személyt mindenkor előállítja”.¹⁷¹

Régi büntetésfajta továbbélése volt egyes református helyeken a szegénykőhöz, szegényfához kötés, vagy állítás. A nyilvános megszégyenítésre és bünbánatra egyik példa Cegléden 1817-ben történt, miután egy bizonyos Kis Szűcs Zsuzsanna nevű cselédlány a gondjára bízott gyermeket felelőtlenül a tűzhelyre tette, ahol a gyermek halálosan megégett. Az ítélet szerint a bűnös „vasárnapi napon, amikor a nép a templomból jön, a szegényfához állítani rendeltetett és gondatlanságának tulajdon szájával leendő kikiáltására büntetett”.¹⁷² 1824-ben a tanács azt rendeletét publikáltatta a templomokban, hogy a dorbézoláson kapott szolgáló, mint „feszlett erkölcsű személy” a szegényfához kikötéssel fog büntetődni.¹⁷³ Ehhez hasonló

¹⁶⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 2002. 642.

¹⁶⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 2002. 643.

¹⁶⁶ HORVÁTH M. Ferenc–PINTÉR Tamás 1996. 222.

¹⁶⁷ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1792. május 29., 1792. október 30.

¹⁶⁸ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1807. február 14.

¹⁶⁹ TABA István 1986. 81.

¹⁷⁰ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1792. január 10.

¹⁷¹ BENCSEK Zita 2000. 17–18.

¹⁷² PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1817. november 14.

¹⁷³ SCHRAMM Ferenc 1975. 393.

büntetésfajta volt a homogén református Nagykőrösön az erkölcstelenség miatt bűnbeesettek részére az „eklézsiakövetés”.¹⁷⁴ Ez abban állt, hogy a bűnöst a templomban külön székre ültették, fekete posztóval betakarták, majd a lelkész által előmondott bűnbánó imádságot elmondta. Egy másik feljegyzés szerint ünnepi istentisztelet alkalmával, a templom ajtaja előtt egy fekete széket helyeztek el, a fekete lepellet letakart bűnbánó személy mellé állt, és a templomba bemenők és kijövők előtt a bűneit hangosan mondta, megkövetve a gyülekezet tagjait.¹⁷⁵ Az esetek bejegyzését nem a városi jegyzőkönyvekbe, hanem az egyházi anyakönyvekben történtek. Dunavecsén ha valaki a „magánál idősebbet, annyival inkább öreg embert illendően nem becsülte, a templom kalodájában a tanács ítélete szerint” kellett megvezetni.¹⁷⁶

A települések szigorúan védték magukat a kóborlóktól, csavargóktól. A vármege által is rendszeresen intettek „a Bírák és Elöljárók, hogy vidéki és jövevény, akármely személyek szorgalmatosan feljegyeztessenek”.¹⁷⁷ Ennek egyrészt közbiztonsági okai voltak, másrészt fontos szempont volt a szökött jobbágyok megfigyelése is. A rendeletek egész sora intézkedik a lappangók, idegenek rejtegetői elleni szankciókkal, melyek Kecskemét esetében a pénzbírságtól kezdve 10-20 pálcavagy korbácsütésig terjedtek.¹⁷⁸ Az idegenek feladása a tizedes feladata volt, de a város békéjén örökődő strázsamester is bármelyik házba bemehetett megvizsgálni, hogy „valami jövevény hit nélkül” nem telepedett-e meg a városban. A befogadás legfontosabb elemének az számított, hogy a közösség szempontjából mennyire van szükség az illető szaktudására, vagy adózó erejére. 1754-ben több görög kereskedőt elűzött a tanács a városból, mivel a „boltjuk üres”. Tóth András csizmadialegényt 1803-ban pedig azért tanácsolták el, mert „bár mesterségét 5 esztendeig Kecskeméten gyakorolta...lévén a városban elég csizmadia: menjen oda, ahol született”. Esser Károly okleveles patikus viszont 1808-ban rögtön polgárjogot kapott, mivel szükség volt még egy patikára.

A kor szokásainak megfelelően kegyetlen büntetést kaptak az istenkáromlók, a káromkodók. Ahogyan Vácon megfogalmazták a „helytelen és csúf beszédek tevői, avégre, hogy mások ingereltessenek, vagy haragból olyanok intézői, érdemökhöz képest botütésekkel fognak tagoltatni, avagy súlyosabban fenyegetteni a vétség nagy volta szerint”.¹⁷⁹ Dömsödön „érdeme szerint „megpáltázták” a „motskos szókat” ejtő embert. Kecskeméten 1755-ben Lénárt András visszaeső káromkodót 75 pálcára ítélték. Az 1759. évi rendszabás szerint a káromkodónak első alkalomra 30, másodszorra 50 pálcát, harmadszorra vasraverést kellett elszenvednie. Dunavecsén 1758-ban a káromkodók először 50, másodszorra 100 pálcát kaptak, harmadszorra katonának adták őket.¹⁸⁰ Vácon több esetben a templom javára történő bírságra ítélte a káromkodókat. 1740-ben a magisztrátus csináltatott egy 40 font súlyú „spanyol köpenyt”, amelyben a piacon kellett – „kiket is pínzre nem akarja a Becses Tanács mindenkoron ítélni” – „mocskos, rút és illetlen szavú” egyénnek állnia.¹⁸¹ Az egymást szidó, szitkozódó szintén testi büntetéssel bűnhődött: 1755-ben Kojnokyi Ilona

¹⁷⁴ GALGÓCZY Károly 1896. 274.

¹⁷⁵ GALGÓCZY Károly 1896. 148.

¹⁷⁶ DÜMMERTH Dezső 1982. 246.

¹⁷⁷ PML NKO, NVT. Körl. jkv. 1784. január 10.

¹⁷⁸ KISFALUDY Katalin 1992. 47–48., SÁPI Vilmos 1983. 234.

¹⁷⁹ HORVÁTH M. Ferenc–PINTÉR Tamás 1996. 112.

¹⁸⁰ DÜMMERTH Dezső 1982. 246.

¹⁸¹ HORVÁTH M. Ferenc–PINTÉR Tamás 1996. 130.

20 korbácsot szenvedett. Nagykőrösön az 1747. évi statútum szerint a másikat becsmélőt „nyelvváltságra”, azaz húsz forintra büntették. Nemfizetés esetén a férfiak 50 palcát, az asszonyok ugyanannyi korbácsot kaptak. Második esetben kétannyira emelkedett a büntetés, harmadszorra pedig a vármegye tömlőcébe küldték az illetőt. A XVIII. század végétől valamit enyhültek az ítéletek, de bizonyos palcát, vagy korbácsot a korszak végig kiszabtak az ilyen beszédekért. Erre világít rá néhány nagykőrösi példa is¹⁸²: 1747-ben Torma András száz (kétszerre elszenvedett) palcát kapott istenkáromlásért. 1801-ben a szabadszállási Kovács Mihály verekedő és káromkodó bűnös 44 forint gyógyítási költség lefizetésén túl 15 palcát, 1802-ben Molnár Mihály borbélysegéd garázdaságért és káromkodásért kétszer 12 palcát kapott.

Különösen súlyos büntetésre számíthatott, ha valaki a bírák előtt szitkozódott, mint Kecskeméten Szücs Ilona, aki a bitófánál szenvedte el a 20 korbácsot. Főleg az adó behajtásánál fordult elő hirtelen haraggal káromkodó, vagy ellenszegülő lakos, aki aztán hamarosan a deresen találta magát: Kecskeméten 1755-ben Fodor Gergely és Mikó Gergely kapott 15 palcát az „eb a lelke tizedese...” szavakért. Hasonló módon kaptak büntetést az ünneprontók. Vácon a Rókus napján táncolókat 3 font visszagyertya adására kötelezték, de az is előfordult, hogy a tilalom ellenére muzsikáló cigány 6 botot kapott. (A városban a nagy 1740. évi pestisre emlékezve volt gyásznapi Szent Rókus napja.) Nyáron este 11, télen 10 óráig volt szabad az ünnepeken a kocsmában inni és táncolni.

Szinte mindennaposak voltak a házasságtörők, paráználkodók ellen hozott ítéletek. A XVII. században akasztófát, pallost, a XVIII. században kemény korbácsot, palcát, kitiltást, esetleg pénzbüntetést kaptak az ilyen bűnben talált személyek: Kecskeméten 1755-ben a „karmasin kurvával” élő Döme betyár 60 korbácsot, a házasságtörő Szabó János 20 forint büntetést, Nehéz Ferenc pedig 20 palcát szenvedett el. Több esetben városból való kitiltás szerepelt az ítéletekben. Az 1848 előtti évekre már jelentősen szelídült a házasságtörés megítélése, jellemző lett a szóbeli ítélet. A férjét megcsaló kecskeméti Csala Annát a tanács a férje iránti hűségére intette.¹⁸³ A büntetések enyhítését ezeknél a bűneseteknél alkalmazta leginkább a magisztrátus, ugyanis a szoptatós, gyermekágyas anyákat csak jelképesen korbácsolták meg. Ritkaságszámba vehető 1756-ban annak a szoptatós nőre kimért 12 korbács büntetés, aki az utca kapitányok intelmeit sorra megsértette. Ha gyermek született az illegális kapcsolatból, az apát mindig kötelezték bizonyos összegű „gyermektartásra”, melyet egy alkalommal kellett fizetni. Ráckevén Kovács Jánost kötelezte a magisztrátus két és fél forint fizetésére, aki „teribe” ejtette Vastag Örsöt.¹⁸⁴ Ha a vétkesek nem voltak házasok, akkor általában kötelezte őket a tanács az egybekelésre. Dunavescén hasonlóan kötelezték a paráználkodókat is az egybekelésre. Vácon 6 korbácsot kapott egy özvegyasszony, amikor egy obsitos katonával „társalkodni tapasztaltatván”. 12 bottal, illetve 12 korbáccsal büntették a „tilalmas barátságban” rajtakapott szolgát és szolgálót, de másik alkalommal már az átvonuló katonákkal „kurválkodó” asszony 40 korbácsot kapott.

¹⁸² PML NKO, Nagykőrös Város Tanács-Törvényszékének iratai (a továbbiakban: NVTT) Bűnügyi perek jkv. 1747. március 15., PML NKO, NVTT Bűnügyi perek jkv. 1801. október 30, 1802. november 24.

¹⁸³ KISFALUDY Katalin 1992. 51–52.

¹⁸⁴ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1792. január 10.

A becsületsértések megtorlása is a tanácsra tartozott. Vácon 1793-ban az oltár előtt – az ártatlanságot szimbolizáló mirtuszkoszorúval – álló menyasszonyra egy felbérelt gyerek a leányanyaságot jelképező szalmakoszorút dobott. A vétkes gyerek 12 vesszőt, a felbujtó legény 12 pálcát, a szalmakoszorút készítő két lány 10-10 korbácsot kapott. Ráckeven 1780-ban Budai Jánost, nem annyira a mapa asszonyának megverésért, hanem elsősorban azért kapott 40 pálcát, mert Kudar János esküdtet kálvinista disznónak mondotta és „így az ekkoráig a pópisták és reformátusok között folyó harmóniát és békességet felborítani nem átállotta”. Ugyancsak Ráckeven 1792-ben bizonyos Bereczky Ádám nemes Szente Andrászt cigánynak mondta, amiért 2 forint bírságot, 4 órai áristomot, utána pedig „testi büntetés”-t kapott.¹⁸⁵ Ugyancsak ekkor tárgyalták Károly János Mária nevű leányának a panaszát Óvári Jánosné ellen, aki őt „kurva nevekkal” már két ízben illette, sőt legutóbb a „város lukának” nevezett. A kiszabott büntetés szerint a mocskolódó asszony nemcsak a lányt, hanem annak apját, anyját is meg kellett követni „közönséges helyen”, azaz nyilvánosan és még fogadalmat is tett, hogy megjavul.

A verekedő, garázda lakosokat sűrűn büntette a magisztrátus pálcával, korbáccsal, áristommal, pénzbírsággal. Nagykörösön a XVIII. században a „száraz” verésért hat, vérbírság esetén pedig 12 forint büntetés járt. Dömsödön a „karczolásért” 6 forint, „ha ököllel száját öklezné” 5 forint, ha pedig kézzel a másik hajába kapna 4 és fél forint bírságot fizetett a bűnös. A „kövekkel vagy egyébbel” hajigáló egyént 10, illetve 20 forintra büntették. Érdekes, hogy az kapott nagyobb büntetést, aki nem találta el a másik embert, mert ha nem találja el „az olyan hajigálás igen bizontalan, miként az ember kezéből kiesik”. Kecskeméten 1755-ben a verekedők általában 50 korbácsot kaptak, mint Apró János egy csárda szétveréséért, vagy a szőlőben részegen lövöldöző Koncz István. A feleségét kegyetlenül megverő Pintér János két hét áristomot kapott kenyéren és vízen. Nem gyilkosságként, hanem „csupán” verekedésben találták bűnösnek Kiskörösön 1811 decemberében Kis Pál csószt, aki részeg fővel a beretváit élesítő Tyersánszki Mihályt „pajkosságból” puskaaggal úgy fejbe ütötte, hogy az rögtön meghalt.¹⁸⁶ Kis Pálnak „ezen rossz tselekedetért” kellett fizetni az áldozat családjának 40, a mezővárosnak munkájának elmulasztásáért 30 váltóforintot, valamint 50 bot testi büntetést kapott.

Kecskeméten a visszaeső tolvajt kikergette a magisztrátus a városból és ha visszajönne, ügyét az úriszékre kell bocsátani. Csiha Csernus Mihály „valamely csekély árpa lopásért” két ízben kapott ötven botot, ami után „al fele kirothadván” hamarosan meghalt.¹⁸⁷ Az elszaporodott kerti lopások miatt Kalocsán 1816-ban hozta a városi magisztrátus azt a rendszabást, hogy a termés érése idején csak pénteki napokon lehetett a kertbe kimenni.¹⁸⁸ (Meghatározták a szőlőszedésen kívül a kukorica szedést is.)¹⁸⁹ A lopáson rajtakapott kertész gazdától a kertje „felbecsültetett” árából fizették ki a kárt és a büntetést. Ha nem volt kertje, akkor az összehívott nép előtt „az utca közepén” a lopott termést elébe rakva, pálcázták meg „érzékenyül”. Ha öregség, vagy betegség miatt nem szenvedhette el a testi büntetést, akkor a nyakába kötözték a lopott „jóságot” és az utcákon föl és alá „kisértéssel

¹⁸⁵ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1780. dec. 9., 1792. február 24.

¹⁸⁶ Dr. MESKÓ Sándor 1989. 133.

¹⁸⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1994. 175.

¹⁸⁸ BKMÖL, KAVT Tan. ül. jkv. 1816. augusztus 25.

¹⁸⁹ BKMÖL, KAVT Tan. ül. jkv. 1819. október 3.

czígelesen” büntetődött. A lopásban talált szoptató anyát nem tették árestomba, de kiköttették, a lopott portékával a feje fölött, és úgy mérték rá 30 korbácsot.¹⁹⁰

Magánszemélyek közti apróbb pénzbeli tartozások vitájában szintén a város mondott ítéletet. A „kurta korcsma” tartásáért rendszerint büntetéspénzt szedtek, de 1756-ban Kecskeméten a legalább nyolc ízben ilyen bűnben talált Szentkirályi Jánosné esetében a magisztrátus kilátásba helyezte a legközelebbi esetre a házának „elvonatását”.¹⁹¹ A településeken gyakran végigsőprő tüzesetek elhárítása miatt tilalmazták a házak közti tüzek gyújtását, a pipázást. Ha szándékos gyújtogatás tapasztaltott – az ügy súlyára nézve – az úriszékre került a vizsgálat, ahol adott esetben kegyetlen tortúrának is alávetették a vádlottat, mint Kecskeméten 1736-ban.¹⁹² Nagykőrösön az 1747. évi statútum szerint az „ártalmas helyen való dohányzás” büntetése 50 pálca volt.¹⁹³

Ha a magisztrátus érdeke úgy kívánta, akkor lényegesen enyhítettek az elítélt büntetésén. Az 1822. évi vizsgálat szerint Kecskeméten az úriszék által egyévi fogásra és száz pálcára ítélt Nagy István „gonosz tévő” embert egyes szenátorok a gazdasági hivatal kérésre kivitték Pusztaszerre, mivel a gulya megzavarodott.¹⁹⁴ Váccon 1781-ben egy legényt 30 pálcára ítélték káromkodásért, de tekintettel, hogy ez az első büntetése és az apja már elverte érte, aki nem utolsósorban a külső tanács egyik tekintélyes tagja volt, a büntetés mértékét 15 botra szállították le, és azt is nem nyilvánosan, hanem a kihallgató szobában kellett elszenvednie.

A városi urak ellen nem, viszont a szolgák (strázsák, darabontok, hadnagyok) esetében is gyakran alkalmaztak testi büntetést hanyagságuk, vagy visszaélésük miatt. A tisztviselők ellen pénzbüntetést foganatosítottak, súlyosabb esetben elbocsátották őket, mint Cegléden a tanács 1821-ben megvonta a fizetést Schwáger Antal orvostól, mivel nyilvánosan szidalmazta a főbíró.¹⁹⁵ Váccon a hanyagságon ért bakotvet 24 pálcával büntette a tanács.¹⁹⁶ Ha az otthon tartózkodó szabadságos katona követett el bűncselekményt, azt rögtön visszaküldték csapatához, azzal a büntetéssel, hogy „soha többé haza ne térhessen”.¹⁹⁷

V. A külső tanács

A XVIII. század közepétől a felduzzadt mezővárosi lakosság ügyeit a magisztrátusok már nem voltak képesek átlátni, ezért electusoknak (választottaknak) nevezett hivatalviselőket vontak be a kormányzásba. Erre a lakosság részéről is jelentkezett igény, valamint az országos kormányzervektől is többször érkezett utasítás, melynek nyomán a mezővárosok belső tanácsai sorra megalakították a köznép képviselőiből – kezdetben 24-40, később 60 tagú külső tanácsot, más elnevezésekkel nagytanácsot, communitast, községet, választott lakosok vagy közönség gyűlését, hatvanas tanácsot. Nagykőrösön 1835-ben a belső tanács úgy nyilatkozott a két ta-

¹⁹⁰ KISFALUDY Katalin 1992. 53–54.

¹⁹¹ KISFALUDY Katalin 1992. 55.

¹⁹² KISFALUDY Katalin 1992. 55.

¹⁹³ GALGÓCZY Károly 1896. 189.

¹⁹⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1994. 172.

¹⁹⁵ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1821. október 7.

¹⁹⁶ SÁPI Vilmos 1983. 233.

¹⁹⁷ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1817. november 14., 1811. október 25., 1816. július 1., 1822. január 15.

nács hatásköri megosztásáról, hogy „E Helybeli Község igazgatása eloszlik annak belső adminisztrációjára és külső viszonyaira. A belső administria tartoznak – melyekre képviselet leginkább szükséges – a közterheknek individualis felosztása és annak alapul szolgáló munkálatok, nem különben a közszámadások és azoknak megvizsgálása. Ezen tárgyakhoz járulni minden lakos közös jussa volna, de mivel azokhoz mindegyik nem férhet is, és azért az abbéli közös just a nép részéről 32 választott értelmesebb polgárok gyakorolják. ...Külső viszonyaihoz pedig a Községnek tartoznak mind amik politícai állásából...egyedül a Bíró és tanács a Nép természetese képviselője”. A városok figyelembe vették a már működő megyebeli külső tanácsok szervezetét és több esetben mintaként kezelték azokat, mint Kecskemét, amelynek Püspök-Vác városának az úriszék által, és Pest szabad királyi városnak az uralkodó által hitelesített electa communitasa szolgáltatott mintát. Amikor pedig a bírásokodási jogköréről szólnak, Kalocsát említik, mint Kecskeméthez hasonló „uradalmat”.

A külső tanácsok megjelenésével a városi lakosság szélesebb rétege intézményesen részt vehetett a városi politikában. A hangsúly azon volt, hogy a mezőváros területi egységei, a tizedek egységes és egyenlő képviseletet kapjanak, és szó nem volt az első időben arról, hogy a tanács a hatalmából bármit is átengedjen. A választott képviselők feladatköre kiterjedt a tisztújításokon, a számadások revízióján való részvételre, a tüzre, tisztaságra való felvigyázására, csavargók figyelésére, tégl- és cserépetéti taksa összegének meghatározására, házhelyek, fundusok és homok osztására, új földek eladására, a város gazdálkodásának módjára, városi kölcsönfelvétel véleményezésére, az adók felosztására. Nagykőrösön a külső tanács tagjainak feladatához tartozott a különböző vizsgálatokon való részvétel. Például 1835 januárjában az „aequisitionalis cassa” vizsgálatára kiküldték Joó Mihály, nemes Molnár Pál tanácsnokokat, nemes Fitos János, Sági Péter, Szabó József választott polgárokat és Szalay József nótáriust.¹⁹⁸ Határozatban mondta ki a testület, hogy „a városi közönséget érdeklő dolgok a választott polgárság nélkül nem eszközölhetők”.¹⁹⁹ El tudták azt is érni, hogy a vármegyei gyűlésre egy belső és egy külső tanácsbeli hívtak meg. A tisztújításokon szintén tagjai voltak a választási „küldöttség”-nek. Kecskeméten a tisztújításon való intézményes részvétel legfontosabb eleme az volt, hogy az electa communitas választotta meg a főbíró.

A külső tanácsok szervezeti kereteinek kialakításakor rögtön tetten érhetők a választási jogkör kiszélesítésére tett kísérletek sora is. Nagykőrösön a külső tanács átszervezésének másnapján, 1844. október 24-én megkísérelte a külső tanács – a kecskeméti példára hivatkozva – részben kezébe kaparintani a főbíró és a tanácsnokok kijelölésének jogát.²⁰⁰ A „nemes tanács” felé intézett „barátságos felszólítás” értelmében a kijelölést közösen végeznék a belső és a külső tanács, a választás pedig „titkos szavazati többséggel” történne. A külső tanács a városban tartózkodó megyei küldöttséget megkérte, hogy a belső tanácsnál támogatólag adja elő a kívánságukat, de az elhárította a felkérést, hatáskör hiányára hivatkozva. Végül a szószóló vezetésével háromtagú küldöttség kereste meg a belső tanácsot, ahol „hosszabb ideig tartó vitatkozás támadván” a megyei küldöttség visszavonult. Az egyezkedés végeredménye az lett, hogy a nemes tanács ígéretet tett arra, hogy a külső tanácsnak a főbíró és

¹⁹⁸ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1835. január 20.

¹⁹⁹ PML NKO, NVT Külső Tanácsülésének jegyzőkönyve (a továbbiakban: KT jkv.) 1844. október 25.

²⁰⁰ PML NKO, NVT KT jkv. 1845. január 12.

a tanácsnokok személyére tett javaslatait figyelembe fogja venni. Ugyanakkor a külső tanács elismertette a főszolgabíróval azt, hogy – habár neki jelen kell lennie, minden „szabados községben” a restaurációk alkalmával a vármegye rendelete szerint – nem fog beleszólni semmilyen formában a választás menetébe. A két tanács tagjainak változását tekintve elmondható az, hogy a belső tanács új tagjai a külső tanács közül kerültek ki. A helyükre választott új külső tanácsnokoknál pedig egyértelműen mutatkozik az a törekvés, hogy iskolázott személyek kerüljenek be a testületbe. (Például 1844 végén a három új tag egyike Karika Pál akadémiai oktató, a másik pedig Tóth Sándor ügyvéd lett.)

Cegléden 1819-ben úgy fogalmazták meg a működés célját, hogy „mivel a helynek szűk volta tellyességgel nem engedi azt, hogy az egész városi lakosok mindnyájan be gyűlhessenek: arra nézve ezúttal az itt egyben gyűlt közlakosoknak megegyezésével az határozatott, hogy valamint más népes és ezen rendet tartó nagyobb városokban, úgy városunknak értelmesebb és a többi lakosok előtt erköltsi magok viseletére nézve is tekintetet érdemlő gazdái és lakosai közül olyan Hatvan Személyek választassanak, kik a bíróválasztáson, portio kivetésén, és amikor a belső tanács kívánni fogja más egyéb köz tanácskozásokon is jelen, és az egész Városi Köznépnek mintegy Képviselői legyenek”.²⁰¹ Nagykőrösön 1818-tól a belső tanács tagjainak pótlását a külső tanács végezte úgy, hogy a tanács négy jelöltje közül választott egyet. A külső tanácsok megalakulásának és működésének ellenére – egészen 1848-ig – a legtöbb helyen a tisztújítás és a fontosabb ügyek tárgyalásán rajtuk kívül a „köznép” képviselői is megjelentek, akár több százan is.

A megye mezővárosaiban bizonyíthatóan először Kalocsán, az 1755. december 28-án megejtett bíróválasztás alkalmával határozták el, hogy a „minden esztendőnek elejével...köznépből 60 személyből álló Külső Tanács”-ot felállítsanak. Óbudán 1761-ben jelölt ki az uraság egy 24 tagú külső tanácsot.²⁰² Nagykőrösön az 1769-ben kitört – választások körüli – zavargások után a vármegye elrendelte, hogy a tisztújítások alkalmával és a számadások vizsgálatánál mind a négy tizedből két-két személyt küldjenek ki a lakosok.²⁰³ Cegléden az intézményesített népképviselőre, vagyis a külső tanácsra vonatkozó első feljegyzés 1782-ből való.²⁰⁴ Vácon 1791-ben választották meg Püspök-Vác 54 és Káptalan-Vác 8 tagját közösen, oly céllal, hogy „Köz Tanácskozás tartasson”.²⁰⁵ 1792-es adat szerint 60 tagú electa communitas, vagy nagytanács működött a városban.²⁰⁶ Kecskeméten az 1786. évi királyi bizottság vizsgálata után alakította meg a külső tanácsot (electa communitas) – több mint negyedszázad után – 1811-ben a belső tanács. Ráckeven pedig 1802-ben említenek a források először egy „24-es tanács”-ot, 1833-ban pedig egy 60 tagú testületet.

A XIX. század elejéig a működésig általában nem volt folyamatos és a számuk is gyakran változott. Vácon 1792-ben és 1799-ben is újra kellett kérni az uradalmi prefektust a testület felállítására. 1799-ben csupán 19 tagú külső tanácsot nevezett ki az uradalom, 1813-ban számuk – a Helytartótanács utasítására – 24-re növekedett. Óbudán a tanácsosok számát a XVIII. század végén felemelték 30-ra, majd a XIX.

²⁰¹ PML NKO, NVT KT jkv. 1819. február 21.

²⁰² NAGY Lajos 1975. II. 447., PML, RMT Tan. ül. jkv. 1802. nov. 23., 1833. nov. 1.

²⁰³ PML NKO, Nagykőrös Város Zárt levéltára (a továbbiakban: NVZL) R. 3.

²⁰⁴ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1782. január 4.

²⁰⁵ HORVÁTH M. Ferenc–PINTÉR Tamás 1996. 217.

²⁰⁶ FORRÓ Katalin 1995. 77.

század elejére 40-re. 1825-ben lecsökkent a számuk 30-ra, de hamarosan 60 személyre egészült ki. 1822–23-ban vizsgálat folyt Kecskeméten a tanács elleni feljelentés nyomán, elsősorban annak jövedelemkezelése, önkényeskedése, valamint a „szoros atyafiságos nexusa” miatt, melynek legnagyobb hozadéka a megyei bizottság nyomására a külső tanács 1822. évi átszervezése volt, amely viszont a polgári jogviszony megteremtéséig állandósította az electa communitas és a belső tanács közötti torzsalkodást.²⁰⁷ Az újonnan létrehozott testületet immár nem a belső tanács, hanem a tizedekben lévő 5-5 esküdt gyűlést hívott egybe, ahol 10-10, összesen 100 jelöltet állítottak, akik maguk közül megválasztottak 70 személyt a külső tanácsba. Az uralkodó utasítására 1830-ban adták ki „Ketskemét Mező Várossa Választott Polgárjainak” rendszabását, amely 70 helyett 100 (tizedenként 10) tag megválasztását írta elő, az alispán felügyelete alatt. Cegléden 1785. október 31-én megválasztott hatvan tagú külső tanács működése a megalakulás utáni években megszűnt, és csak 1819-ben szervezték újjá.²⁰⁸ Tagjait a köznép választotta arányosan az öt tizedből. Később a hatvan tanács üresedés esetén maga egészítette ki sorait – az egyes tizedek arányát szigorúan megtartva – a köznépet kizárva. A tagság életfogytiglan szólt. A választás nem a városházán, hanem az egyes tizedekben, magánházakban történt. Gyűléseiket minden hónap elején tartották, de szükség esetén sűrűbben összegyűltek. Nagykőrösön a Helytartótanács 1843-ban rendelte el az addigi 32 tagú külső tanács létszámát kiegészíteni 60 főre, melyet a város 1844-ben hajtott végre, amikor az alispán, két táblabíró, a megyei főjegyző, az illetékes főszolgabíró és egy esküdt részvételével „konferenciát” tartottak a városban.²⁰⁹ A „minden kijelölés nélküli felkiáltás” útján történő választása a négy járás szerint, négy helyen zajlott. (Az első járás lakói a városházán, a többi járásokban magánházaknál voksoltak.) A vezetőket saját maguk közül választották meg. A hatvan tag közé hat ügyvéd került, közülük került ki a szószóló (Papp Sándor), az alszószóló (Sánta Lajos) és a nótárius (Bordács Dániel). A nemesek aránya pontosan 10%-ot (6 főt) tett ki. Egyértelműen megállapítható, hogy a „népképviselő” valójában erősen épített a város társadalmi, gazdasági elitjének reprezentánsaira. Három év elteltével újjáválasztották a testület felét.

Ráckeven a „hatvanosság rendes üléseket” nem tartott (amint ezt 1847. december 31-én megállapította a mezővárosban összehívott „Nép Gyűlés”), hanem általában havonta egyszer a tanáccsal közösen „közgyűlés” néven közösen tanácskoztak, ahol a város egészét érintő ügyeket (árrenda, kaszálók használata, számadás ellenőrzése, örökváltság stb.) tárgyaltak.²¹⁰ A tanácsüléseken az egyes lakosok vagyoni jogi, szabálysértési és egyéb ügyeiben hoztak ítéleteket, határozatokat.

A külső tanácsok élén szószóló állt, akinek több városban (például Kecskeméten, Ráckeven) helyettese is volt, az alszószóló. Nagykőrösön az 1817. évi statútum említ először népszószólót, mint olyan személyt, aki a lakosok „szüntelen való ügyes-bajos” ügyeinek az intézője, akit a testület saját kebeléből titkosan választott meg három évi időtartamra.²¹¹ Kecskeméten az electa communitas „elől-ülőjét”, nemes Szeles József szenátort a 70 electus emelte a vezető posztra. Szeles személye

²⁰⁷ KISFALUDY Katalin 1992. 76–86.

²⁰⁸ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1785. október 31., 1822. november 1., 1830. február 3., 1845. szeptember 5.

²⁰⁹ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1844. október 17.

²¹⁰ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1821–1848.

²¹¹ GALGÓCZY Károly 1896. 157.

jelzi az új testület fontosságát és nem utolsósorban azt a tapasztalatot, miszerint a lakosok a rangos, vagyonos, befolyásos, az ügyek vitelében jártas emberben bíztak meg. A nemesi származású szenátor már húsz éve állt a város szolgálatában és megjárta hivatali ranglétra szinte minden fokát. Másrészt úgy is felfogható nemes Szeles József megválasztása, hogy a belső tanács egy tagja élére állt és másik hatalmi alakulatnak, amelyik jogokat és a vezetésben való részvételt követelt. (Egyébként az electa communitas tagjainak túlnyomó része nem volt nemes.) 1830-ban az uralkodói parancs a szószóló személyére szigorúan előírta, hogy sem a tanács, sem a választott polgárság tagjaival nem lehet semmilyen rokonságban a „negyedik grádu-sig”. A ceglédi külső tanács szervezetét a helytartótanács utasítására 1843. január 28-án szabályozta a belső tanács.²¹² Az új szabályozás szerint a tanács elnöke a másodbíró és a saját kebeléből – a főbíró négy jelöltje közül – választott szószóló. Jegyzője a városi írnok lett. 1845-ben újjáválasztották a hatvan tanácsot, mintegy kétszáz-kétszázötven jelölt közül.²¹³ Kizáró oknak számított (hét esetben), ha valaki a belső tanácsossal „attyafi”-ságban találtatott. A személycsere elég jelentős volt, ugyanis a régiekből csupán nyolcan lettek ismét tagok. Óbudán a külső tanácsnak tagjai voltak a községi tisztviselők: városgazda, adószedők, árvaatya, a szegényház, illetve a kórház gondviselője, a hegyesterek és a téglainspektor.

A már korábban említett vallási, nemzetiségi, társadalmi arányok ezeknél a testületeknél is jelentkeztek. Ráckeven úgy érvényesült a lakosság vallási paritása, hogy a két nagyobb felekezet (katolikus és református) közül választottak egy-egy népszószólót. Cegléden a hatvan tag fele-fele egyenlő számban a katolikusok és a reformátusok közül került ki. Kecskeméten 1822-ben a 70 tag közül 34-34 katolikus és református, 1 evangélikus és 1 az „Ó Hitű” görög kereskedők közül került ki. A városban az első ízben történt – jelezve a társadalom bizonyos átrétegződését – a két meghatározó felekezet (katolikus és református) mellett más közösségek megjelenése a város politikai életében. A saját tagjainak – elhalálozás, vagy egyéb ok miatti – pótlását a saját kebelében döntötte el, többségi szavazással. A „candidálási” jog viszont együttesen megillette a tanácsot és az electa communitast. A reformátusok és a katolikusok számarányának egalizálását illetően megtartották a régi szokást úgy, hogy ahány katolikus/református tanácsstag lesz a jelölők között, ugyanannyi, ugyanolyan vallású electus lesz a külső tanács tagjai közül, akik közösen döntenek három jelölt személyéről. Nagykőrösön a testület tagjait a tanács választotta a város négy tizedéből arányosan, azzal a megkötéssel, hogy minden tizedben két-két személy nemes legyen. Óbudán tagjai fele részben a gazdákból és zsellérekéből, negyed részben kézművesekből és negyed részben magyarokból álltak, de az utóbbiak intézményes képviselője 1825 után megszűnt. Ekkor a tagok kétharmada gazda és zsellér, egyharmada kézműves lett.

Nagykőrösön a külső tanács üléseire a főbíró által megbízott szolga hívta meg a tagokat, akik az aláírásukkal (keresztvónásukkal) igazolták, hogy tudomásul vették.²¹⁴ Kecskeméten a testület általában hétfőnként tartotta üléseit, de – a magisztrátussal fennálló ellentétek miatt – nem a városházán, hanem valamelyik iskolában.²¹⁵ Cegléden a források szerint szigorúan büntette a belső tanács a külső ta-

²¹² PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1834. január 28.

²¹³ PML NKO, CMT 25/1845.

²¹⁴ PML NKO, NVT KT jkv. 1844. november 1.

²¹⁵ BÁLINTNÉ MIKES Katalin 1979. 52.

nács tagjait a gyűléseken való távolmaradásért. Aki háromszor hiányzott azt megintették, ha negyedszerre sem jelent meg, akkor kizárták a testületből.²¹⁶ A gyűlések időpontjait két nappal előtte hirdették ki, de rendkívüli esetben csak a gyűlés előtti napon. Az utóbbi esetben a távolmaradást sem vették szigorúan. Bűncselekmény esetén azonnal kizárták az illetőt a testületből, mint a terhes asszonyt nyilvánosan bántalmazó Lestánszki Mihályt 1834-ben.²¹⁷ Nagykőrösön az 1830-as évektől a különböző (másodbírói, városgazdai, borbírói, szerzőpénztári, gazdasági pénztári) számadások megvizsgálására a belső tanács és a választott polgárok közösen ülészttek, amelyeket „Számvevő Gyűlés”-nek, „Számvevő Szék”-nek neveztek. Más, közösen megvitatott ügyek a „Közönséges Elegyes Gyűlés”-re kerültek. Minden külső tanács ülés utáni napon a két tanács összeült és itt felolvasták az előző napon felvett jegyzőkönyvet, és annak alapján pontról pontra megtárgyalták az ügyeket. Ezeket a „gazdasági elegyes” üléseken kellett bemutatni a számadás alatt állóknak (másodbíróknak, adószedőnek, biztosnak) a számadáskönyveket. Ezeket az üléseken általában 15-25 választott polgár jelent meg. Az electa communitas tagjai fizetés gyanánt bizonyos kedvezményeket kaptak, azzal az indokkal, hogy a közösség érdekében végzett fáradozásai miatt saját gazdaságuk látja kárát.

Bár a helytartótanács figyelmeztette is a testületeket, hogy „a város kormánya a tanácsra, nem pedig a választott községre van bízva, ez amannak csak közege lévén”, a külső tanácsok megalakítása tekinthető a XIX. századi polgárosodási folyamat előrehaladásának, a földesúri hatalommal szorosán összekapcsolódott magisztrátus meggyengülésének is. Hiszen a földesúri jogokat, vagy azoknak egy részét megszerző magisztrátusok a feudális viszonyok bizonyos mértékű konzerválójának is tekinthető. Az új korszak jegyében fejtette ki Kecskeméten a külső tanács: „meg nem állhat” az, hogy a magisztrátus ezen „Földes Úri jussoknak egyedüli birtokosa legyen”. Fontos itt megjegyezni, hogy főképpen a kialakult magántulajdonok védelme érdekében az esetleg kielégítetlen, de most hatalomhoz jutott réteg vagyongyűjtő étvágyát kordában tartásuk, úgy rendelkeztek, hogy a lakosok birtokában lévő bármely javak elvételének a legcsekélyebb lehetőségét is teljességgel kizárták a külső tanács jogköréből. Tehát az új szabályozás nem kísérte meg a vagyoni viszonyok drasztikus megváltoztatását, abban csak bizonyos lassú fokozatosságot helyezett kilátásba, azaz a reformok talaján állott. Leglátványosabb változást a tisztújítás rendszerének átférfálásában hozott, mert megszüntette azt az évszázados szokást, hogy a szenátorok maguk döntsének, ha szükségessé vált a magisztrátus kibővítése. Az autonómia legmagasabb fokát elérő Nagykőrösön a külső tanács, mint a nép képviselője a belső tanácsnak formailag sem volt alávetve. A külső tanácsok vitás esetben fellebbezhettek az úriszékhez, vagy a vármegyére.

Megfigyelhető, hogy a külső tanácsok felállításának kezdetétől állandósultak a kisebb-nagyobb összefordulések az illető magisztrátussal.²¹⁸ A két testület közötti gyümölcsöző munkakapcsolat kialakulását hátráltatta az a körülmény, hogy a szervezeti kereteit nem teremtették meg és a személyi feltételek is hiányoztak. A választott polgárok sérelmezték, hogy a közösen hozott határozatok sorsa előttük ismeretlen marad, a tanácsulési jegyzőkönyvekben sokszor személyükre bárdolatlan megjegyzések szerepelnek, amelyek az electusok tekintélyét lejáratták. A magisztr-

²¹⁶ PML NKO, Cegléd mezőváros iratai, Gazdasági Gyűlés ülési jegyzőkönyve, 1846. január 10.

²¹⁷ PML NKO, CMT. jkv. 1834. szeptember 6.

²¹⁸ KISFALUDY Katalin 1992. 83–84.

rátus féltékenyen őrizte hatalmát, a külső tanács pedig önmaga képtelen volt érvényesíteni jogait. A magisztrátus úgy vélte, hogy a külső tanácsot csak a tanácskozási jog illeti meg, a „kormányzás” egyedül csak rá tartozik. Kecskeméten 1828-ban addig fajult a két testület közti vita, hogy a vármegyéhez kellett fordulni segítségért. Az alapvető nézeteltérés abból adódott, hogy a tanács a korábbi módon – nem pedig a külső tanács soraiból – akarta tagjainak sorát kiegészíteni. Ráadásul a meghatározott 12 főn felett próbált személyeket választani a „meghalmozott munkákra” való tekintettel. Cegléden az 1843. évi szabályozás leszögezte, hogy a külső tanácsok tanácskozásainak eredménye csak javaslat, vagy a határozatot könnyítő előmunkázat lehet. Ha egyéb ügyet tárgyalt volna, azt a belső tanács „félrevehette”, sőt ismétlődés esetén az ülés jogát is megvonhatta. 1845 szeptemberében bővült a külső tanács hatásköre annyiban, hogy „A Város Állapotját érdeklő kérdések felet nem csak szabadon tanácskozhat, hanem rendelkezik is oly módon, amennyiben évenként történni szokott előleges kivetésen túl nem járnak”.²¹⁹ Ezután a külső tanácsnak nem „javallatai, hanem végzései” lettek, de a belső tanács ugyanakkor szükségesnek látta azt megjegyezni, hogy fenntartja magának a „Fő felügyeletet oly móddal, hogy a Külső tanácsnak gazdálkodási lépéseit szemmel tartja, s midőn annak határozatainak káros voltát előre belátná, vagy a dolgok rosszabb állását tapasztalná, kíván előljárói kötelességénél fogva felügyeleti jogával a baj orvoslására fellépni” és a külső tanács határozatait felfüggeszteni.

Az eddigiek alapján leszögezhető, hogy a helyi politizálásban helyet követelő adófizető lakosság és „választott közönsége” éppen az udvarnál és a nemesi vármegyénél talált támaszt törekvéseiben.²²⁰ Pest vármegye, a polgári átalakulásért folytatott reformmozgalom „vezérmegyéje” a XIX. század első felében már kifejezetten a megcsontosodott, földesúri allűröket felvett magisztrátusok ellenében a külső tanácsok mellett voksolt, és ebbe az irányba hatottak az uralkodónak a mezővárosi külső tanácsok jogkörének növelését erősítő elvárások is. Az életre hívott electa communitas a polgári forradalom előestéjén a helyi hatalmat valóban befolyásoló tényező lett, így hathatósan tudta serkenteni akár a magisztrátust is a polgári átalakulás irányába való elmozdulásban, csírájában megvalósítva a közigazgatás és a bíráskodás szétválasztását. Az utóbbiban ugyanis a belső tanácsok kizárólagos hatásköre megmaradt. A külső tanácsok 1848 tavaszán betöltve történelmi feladatukat, feloszlottak és átadták helyüket a polgári kor megkövetelte közgyűléseknek.

A lakosságnak a helyi politikában való közvetlen bevonására adnak példát a nagyobb mezővárosokban (Kecskeméten, Nagykőrösön, Cegléden) az időről időre felbukkanó tizedgyűlések. Ezeket általában a terhek arányosabb elosztását „tárgyalták” meg, de szolgálta ez természetesen a tanács részéről kiinduló egyirányú információ továbbítását is, de nagy szerepük volt a külső tanács tagjainak a megválasztásánál is.²²¹

VI. A tisztségviselők.

a) A bíró

²¹⁹ PML NKO, CMT jkv. 1845. május 28.

²²⁰ KISFALUDY Katalin 1992. 85.

²²¹ Vö. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 2002. 291–293.

A mezőváros élén – mint a tanács elnöke – főbíró, bíró, (ritkább elnevezéssel) öregbíró állt. A korszakunkban egyértelműen a település szervezet kulcsfigurájának lehet tekinteni. A bíróra nagy felelősség nehezedett, ugyanis a szolgáltatásokat, az adókat követelő földesurak, a vármegye, valamint más hatóságok és a település népe közti érintkezés ütközőpontján foglalt helyet. Ha a hatóságoknak nem megfelelően látta el hivatalát nem jelölték a továbbiakban. Ha a népet túlzottan sanyargatta, akkor nem választották újra. Megválasztása körülményeiben, gyakorolt jogkörében, kifejeződött az autonómia foka. Ő képviselte mezővárost az urasággal, a nemesi vármegyével, vagy más (például katonai) hatósággal való érintkezésben. Köteles volt a település gazdasági erejét folytonosan gyarapítani, a jogrend és jogbiztonság megőrzésén fáradozni és előkészíteni a költségvetést.

A főbíró kisebb ügyekben egyedül, illetve néhány tisztjával – az egész tanács összehívását mellőzve – is eljár, mint ahogyan Nagyörös 1815. évi rendszabása megfogalmazta „a lakosok a hétnek akármely köznapján a magok bajaikat annak elébe terjeszthetik”.²²² (Annak ellenére, hogy feladatának ellátásához írás-olvasás-számolás ismeret is szükséges lett volna – a nagyobb mezővárosok kivételével – a XVIII. század végéig a legtöbb esetben a bírók írástudatlanok voltak.) Kecskeméten az 1816. évi úriszéki rendszabás szerint anyagi természetű ügyekben 100 forintig, a testi büntetést illetően 12 pácáig terjedt a jogköre.²²³ Cegléden a személyes intézkedési fórumát bíróséknak nevezték, amely szinte minden hétköznap hozott intézkedéseket. Az itt hozott ítéleteket, rendelkezéseket minden esetben a tanácsülés elé kellett vinni, amely vitás esetben fellebbviteli testületként is működött, de leggyakrabban mégis esküdtársaival együtt intézte a település ügyeit. Kézzelfoghatóan különbözik a bírói, illetve a tanácsi ítéletek súlyossága a verekedések, tolvajlások, vagy káromkodások esetében kiszabott büntetéseknél. Például 1817-ben a ceglédi főbíró 6, 12, 15 pácákat, míg a tanács 24 pácáutéseket osztott ki az fenti kihágásokért: Szepesi Bandi káromkodásért 15 pácát kapott a főbírótól, két héttel később a tanács 13 lúd ellopásáért 24 pácát szabott ki rá.²²⁴ Ráckeven a bíró két tanácsossal és két hatvanassal együtt vizsgálta „az egyenetlenkedések” esetén a tényállást.²²⁵ Vácon „mivel mindenkor a Tanács Üllést nem tarthat”, a pereket a bíró a tanácsülésen kívül is tartozott meghallgatni, „maga mellé vevén egy Tanácsbeli Tisztet, avagy Notáriust, köztük szorgalmatosan igazságod Intézést tenni”.²²⁶ Nagyörösön „mivel a helybéli Fő Bíró, vagy annak képviselője minden nap a Város Házánál jelen van”, kettő-négy tanácsbelivel, valamint egy jegyzővel alkottak „szóbeli bíróságot”, amely kisebb vagyoni jogi és büntető perekben ítéltetett. A XVIII. század végén még 20-24 pácákkal, az 1840-es években már csak 12 forintig terjedő bírsággal büntették a verekedő legényeket, „az éjszaki tilalmas időben lámpás nélkül részegen kóborlókat”.²²⁷ A tanácsüléseken a bírói intézkedések mindenkor felolvastattak és „helyben hagyás által a Tanácsi végzésekkel egyenlő erejűekké tevődtek”.²²⁸

²²² PML NKO, NVZL, 1815. évi rendszabás 20. pontja.

²²³ BÁLINTNÉ MIKES Katalin 1979. 43.

²²⁴ PML NKO, CMT Bírói végzések jkv. 1817. november 29., Tan. ül. jkv. 1817. december 14.

²²⁵ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1843. nov. 1.

²²⁶ HORVÁTH M. Ferenc–PINTÉR Tamás 1996. 242.

²²⁷ PML NKO, Főbírói naplók, 1789. június 22., 1793. február 6., Főbírói jkv. 1840. február 6., 1841. január 4., április 26.

²²⁸ PML NKO, NVZL 1815. évi rendszabás 20. pontja.

Általában évente váltották a bírók egymást, de bizonyos helyeken egyes személyeknek sikerült többször is megszerezni a főbírói széket. Vácon Krenedits Jánost ötször választották bírónak: 1828 és 1838 között folyamatosan viselte ezt a tiszteletet.²²⁹ Kecskeméten B. Kiss Mihály hétszer, Fekete Sándor hatszor, Szeles József ötször volt bírónak. Lehet nagykőrösi példákat is hozni a sorozatosan megválasztott bírókra: Thenke Sándor 1807–1823 között tizenegyszer, Bakos Ambrus 1827–1848 között kilencszer volt a város főbírája. A nemesek által lakott mezővárosokban jellemző a nemesség súlya a főbírók személyében is. Kecskeméten 1702–1848 között a 49 főbíró adó családból 31 sorolható a nemesek közé. Nagykőrösön, ahol hangsúlyozottabb gyakorlattá vált a nemesség részvétele a mezőváros vezetésében 1712 és 1848 közötti 136 évből 113-ban voltak nemesi származású főbírók.²³⁰

A főbírói tisztségre általában azokat – a módosabb – lakosokat jelölte az uraság, akik már addig is betöltötték a tanácsban funkciókat, sőt a legtöbb esetben végigjárták a hivatali ranglétra egyes fokait. Nagykőrösön a jogtudományok jeles képviselője, Bakos Ambrus 1811-ben kezdte pályafutását a városonal vicenótáriusként.²³¹ 1821-ben szenátorrá, majd 1827-ben főbíróvá választották, melyet három évig, 1830-ig viselt. A forradalom előtti két évben (1846-tól 1848-ig) szintén ő volt a város első embere. Cegléden Túri József 1808-ban városi hadnagy lett, 1810-ben bekerült a tanácsba, 1813-ban másodbírónak, majd 1815-ben főbírónak választották.²³²

b) A bírók helyettesei, a gazdasági- és az adóügyek tisztségviselői

A mezővárosok főbírájának a helyettese a másodbíró volt, egyúttal ez számított a település második legfontosabb hivatalának. A másodbíró (judex secundarius), vagy számadó bírónak (Cegléden adószedő másodík bírónak) a város gazdasági ügyeit intézte. Nagykőrösön a megválasztott főbíró jelölte maga mellé a gazdasági ügyekért felelős másodbírót.²³³ Cegléden az évi bíróválasztáskor a már megválasztott főbíró „régis szokás szerént” három, esetleg négy jelöltje közül választotta meg a tanács.²³⁴ A másodbíró hatáskörébe tartozott a város gazdálkodása, a dézsma, a porciók és az adók elosztása, valamint a katonai szolgáltatások előteremtése. Igen nagy feladatot jelentett a számadások vezetése, amely lakosság növekedésével és a mind szigorúbbá váló nyilvántartási kötelezettségek miatt egyre súlyosabb teherre vált. Cegléden miután a másodbírók közül „többen nagy summákban megbukván” 1809-ben felállítottak egy perceptori hivatalt, közvetlenül a másodbíró alá rendelve, ahol szakképzett számadó, 1821-től „perceptoralis notarius” kezelte a számadásokat. Hivatala fontosságát jelzi, hogy fizetése akkora volt, mint a főbíróé. A továbbiakban a másodbíró feladata maradt a gabona, széna, a bor és más szükséges dolog beszerzése, valamint a várost illető mindenféle szekeres és gyalog szolgálatok kirendelésében a főbíró segítése. Az 1824. évi szabályozás szerint a perceptor hadi és házi adót kezelte, a város domesticáját a másodbíró szedte be. A másodbíró elszámolási kötelezettségeit – a visszaélések elkerülése érdekében – folyamatosan szigorították: 1828-ban a tanács kötelezte a másodbírót, hogy ezentúl minden kiadást igazoló

²²⁹ FORRÓ Katalin 1995. 78., 80., 86.

²³⁰ NOVÁK László 1994. 322–326.

²³¹ NOVÁK László 1994. 328.

²³² PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1839. február 9.

²³³ GALGÓCZY Károly 1896 153.

²³⁴ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1841. november 1., 1809. október 29., 1821. október 28., 1825. február 19., 1809. október 31., 1825. október 28., 1828. november 28., 1834. február 28.

nyugtát a főbíró aláírásával erősítsen meg, 1833-tól pedig – az úriszék utasítása értelmében minden bevételt és kiadást nyugtával kellett bizonyítani és igazolni. A másodbíró által készített számadásokat először a tanácsnak kellett megvizsgálni, majd az úriszéknek benyújtani. Mindebből következett, hogy az évente változó, választott másodbírák alapvetően a magisztrátus tekintélyét képviselték. A kötelező és elkerülhetetlen adminisztratív munka a perceptorra hárult, viszont az anyagi felelősség a másodbíróra terhelte.

Vácon a pénzügyi tisztviselők közül elsőként (1715-ből) a kamarásról vannak adatok, aki a két borbíróval intézte a város gazdasági ügyeit.²³⁵ A kamarás feladata volt az adóbeszedés, az adóbor kezelése. Később megjelent az adószedő is, az adókönyvek vezetését pedig a nótáriusok végezték. Az adószedő, a perceptor a pénztárnak csak az egyik kulcsát kezelhette, a másik a tanács őrzésében volt. 1772-ben a feladatok mennyiségi változása és differenciálódása miatt elválasztották a közpénztárt az adószedéstől. Nagykőrösön 1741-ben az adószedő bírakat, 1761-ban pedig pénztárnoki állást rendszeresítették.²³⁶ Az adószedői hivatal szoros kapcsolatban állt a másodbíróssággal, a számadó bírósággal. A tennivalók megnövekedésével és a funkciók differenciálódásával a XVIII. század végén szinte a legtöbb településen megjelent az önálló adószedő. Feladata, amint az elnevezése is jelzi, az adók kivétele, beszedése és az összegek továbbítása volt. (Az 1836. évi törvények szerint a mezővárosokban felállították a számvevői hivatalokat.) Cegléden a másodbíró alá rendelt perceptori jegyzőségéből nőtt ki az 1836-ban megszervezett önálló perceptori hivatal.²³⁷ Bár a perceptor tanácsbeli volt, határozatlan időre választották és kiválasztásában – az anyagi felelősségvállalásának képességén túl – döntő szempont lett a feladat ellátásához szükséges szakismeret, mivel a hivatal jellege hasonló volt a jegyzőéhez. Nagykőrösön 1836-ban rendszeresítették a számvevői állást 200 pengőforintos fizetéssel.²³⁸ Kecskeméten a perceptorságot a XVIII. században még a második legfontosabb hivatalnak tartották.²³⁹ A XIX. század elejére elvesztette korábbi jelentőségét, ugyanis megelőzték a jegyzők, a fiskálisok, sőt a szószóló is. Ebben az időben jelent meg a főpénztárnok funkciója. A városok a méretüktől, a be- és kimenő pénzek nagyságától függően pénztárakat, illetve pénztári rendszereket működtettek. Kecskeméten, a legnagyobb mezővárosban 1822-ben nyolc „cassa” működött:²⁴⁰

Generalis (ide tartozott a Contributionalis)

Borbírói

Tűzi

Fundualis (vagyis a tanács által eladott fundusok árából bejött pénz kezelésére szolgáló)

Fejértői vásári jövedelmeket kezelő

Sáfári (konyhára tett költségeket kezelő)

Comissariátusi (a város szükségére való zab és széna beszerzését kezelő)

Tutorális (árvaügyi)

²³⁵ SÁPI Vilmos 1983. 227–229.

²³⁶ GALGÓCZY Károly 1896. 156.

²³⁷ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1836. szeptember 10.

²³⁸ GALGÓCZY Károly 1896. 157.

²³⁹ KISFALUDY Katalin 1992. 94.

²⁴⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1994. 179.

Arra, hogy az adószedői munkakör nem lehetett hálás feladat tanúsítja egy 1826-ban elfogadott ráckevei határozat, mely szerint meg kell szüntetni „azt a gyűlöletes szokást, mely szerint a perceptorok házanként szinte koldulták az adót”.²⁴¹ Helyette minden szombaton egész nap és vasárnap délután a perceptor a városházán ült, és a lakosok ott fizették be az adót. Nagykőrösön a pénztárnokok szüleitől a „szokott cautionalist” bekérte a tanács.²⁴²

Vácon a bíró utáni második tisztségviselőt polgármesternek hívták, hasonlóan a szabad királyi városok szokásához.²⁴³ Először Mária Terézia 1764. évi látogatása kapcsán jegyezték fel, hogy az uralkodó elé „tisztelgésre és kézcsókra” járuló váciak közül a főbíró után következett a polgármester.²⁴⁴ Általában a leköszönt bíró lett a polgármester (consul), aki segítette az új bírót hivatalában, de egyes években (például 1798-ban és 1801-ben) a bíróhoz hasonlóan az uraság kandidáltjai közül választott a nép polgármestert. A püspöki instrukció szerint, „hogya a bíró meghagyattatik, a polgármesteri hivatalok nem építettnek”.²⁴⁵ A polgármester legfőbb feladata a gyámok munkájának vezetése, felügyelte volt. Az 1820-as évektől állandósult az a szokás, hogy ha új bírót választottak, akkor a polgármesteri tisztelet is „voxolásra” bocsátották.

A sokrétű gazdasági feladat megkövetelte az egyes haszonvételek szerinti, önálló vámos, malombíró, székbíró, vásárbíró, sörfőzdei felügyelő állások megszervezését. A városnak mindig voltak borai, melyeket részben vásárolták, részben a lakosok adták be adó gyanánt. A legfontosabb hivatalnak a bor kezelésének, kimérésének felelős vezetője – a település nagyságának, illetve a borforgalom nagyságának megfelelően – egy vagy több borbíró számított. Kecskeméten az 1822. évi szervezeti változtatással megszűnt a szék- és a már korábban megszűnt borbírói funkció feladatát a városgazda vette át, aki egyben a város vagyónának öre és kezelője volt.²⁴⁶ 1832-ben viszont megszüntették a városgazdai hivatalt is, és helyette egy „Polgár Mester Úr segédjének” nevezett tisztségviselőt választottak, a városgazdai feladatok ellátására, valamint a jövedelmek beszedését végző sáfár is működött a polgármester mellett. Cegléden 1781-ben már működött a város gabonarakárát (magazinumát) felügyelő városgazda (frumentarius), akiket 1815-ig a belső, utána pedig a külső tanács tagjai közül választottak.²⁴⁷ A hivatal 1821-ben szűnt meg, a feladatait a másodbíró vette át.²⁴⁸ Óbudán 1803-tól alkalmaztak városgazdát a város birtokainak, jövedelmeinek és kiadásainak kezelésére.

A komoly szaktudást igénylő nótárius már a hódoltság korában minden mezővárosban megjelent. Az Urbárium 9. pontja rendelkezik a jegyzőről először, amelyben a nemesi megyének rendeli alá, kivéve a földesúr joghatósága alól. Bár az 1836-os törvények szerint is a jegyzőt az uraság befolyása nélkül szabadon lehetett minden községben választani, a váci földesúr még 1838-ban és 1841-ben is megpróbálta érvényesíteni beleszólását, ezúttal sikertelenül.²⁴⁹ A jegyző, mint a település általában

²⁴¹ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1826. november 1.

²⁴² PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1838. november 1.

²⁴³ FORRÓ Katalin 1995. 77–78.

²⁴⁴ SÁPI Vilmos 1983. 256.

²⁴⁵ HORVÁTH M. Ferenc 2002. 241.

²⁴⁶ KISFALUDY Katalin 1992. 89.

²⁴⁷ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1781. november 1., 1815. november 1., 1818. június 5.

²⁴⁸ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1821. október 28.

²⁴⁹ HORVÁTH M. Ferenc 2002. 242.

határozatlan időre fogadott embere, megállapodás szerinti konvencióért szolgált. Több önkormányzatnál az évi restauráció alkalmával a jegyzőt is megerősítették hivatalában. Többnyire nem volt a tanács tagja, de a város ügyeinek intézésében gyakran résztvett különböző delegációkban. Feladata közé tartozott a tanácsülések előkészítése, az üléseken, kihallgatásokon a jegyzőkönyv vezetése és minden ügyintézés-sel (sőt az adózással is) kapcsolatos tevékenység. Bizonyos számadások vezetése szintén ráhárultak, ha azoknak nem voltak külön számadói felelősei. A helyszíni vizsgálatok alkalmával a tanácsbeli, vagy más tisztségviselővel együtt mindig megjelent a nótárius is. Több településen ugyanakkor mint a tanács tagja tevékenykedett.²⁵⁰ Legtöbbször hosszú éveket töltött el egy-egy jegyző a hivatalában. Példa erre Kiskőrös, ahol 1730 és 1845 között mindössze öt jegyző működött:²⁵¹ Galgóczy Pál (1730–1752), Trencsényi István (1752–1757), Mattskásy Sámuel (1757–1798), Fekete János (1798–1824), Raksányi József (1824–1845).

A XIX. század első felében a mezővárosi jegyzők már jogvégzett emberek voltak. 1802-ben Püspök-Vác tanácsa szerint „...mind az ítéletek föltételére, mind a város védelmére a törvénytudás” alkalmasnak kell lennie a jegyzőnek, „szükséges emellett az igazszívűség és a fáradhatatlan igyekezetű munka...”²⁵² A mezővárosokban a XVIII. század közepétől általában a főjegyző mellett és irányítása alatt tevékenykedő egy, a nagyobb mezővárosok két aljegyzőt is alkalmaztak. Püspökvácon 1742-től, Káptalanvácon 1811-től,²⁵³ Cegléden 1764-ben választották a második és 1845-ben a harmadik nótáriust,²⁵⁴ de Kecskeméten és Nagykőrösön már a XVIII. század elején is két jegyző működött. A munkák megszorodása miatt a jegyzők mellett 1811-től ideiglenesen, majd 1839-ben véglegesített kancellistát alkalmaztak. A két (majd a három) jegyző közül egynek hétköznap mindig a városházán kellett tartózkodni, hogy „az előforduló dolgok azonnal elvégeztessenek”. A jegyzők feladata volt a város régi iratainak őrzése is. (Kecskeméten 1822-ben állították fel a „a leveles Tár Mester” hivatalát, akinek a munkáját előtte a nótáriusok végezték.²⁵⁵) Cegléden 1825-ben Sárközy György szedte rendbe az „archivumban heverő mindenféle protocollumokat”, ami jelentősen megkönnyítette a korábbi adatok megtalálását. Vácon 1743-ban létesítették a második jegyzői állást.²⁵⁶ A főjegyző rangban és fizetésben is a bíró után következett. A várostól kapott fizetésén túl a lakosoktól is kapott, megszabott tarifa szerint tiszteletdíjat a végrendeletek, adásvételi szerződések, kérvények írásáért. A munkájukat 1786-tól egy, 1799-től két beosztott írnok segítette. Kalocsán a XVIII. század végétől a vicenszótárius egyben a perceptor is volt.²⁵⁷

c) Rendvédelmi és egyéb tisztségviselők, cselédek

A rendvédelmi feladatokat a pusztabírók, kisbírók, hajdúk, polgárok, darabontok, bakterok, strázsák, utcabírák, tizedesek, hadnagyok, kapitányok látták el. A kis-

²⁵⁰ Az 1753-ban végzett határjáráson felvett jegyzőkönyv „esküdt nótárius Musai István által íródott”. PML, DMT Tan. ül. jkv. 1753. december 11.

²⁵¹ Dr. MESKÓ Sándor 1989. 141.

²⁵² HORVÁTH M. Ferenc 2002. 242.

²⁵³ HORVÁTH M. Ferenc 2002. 240.

²⁵⁴ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1764. február 16., 1845. január 25., 1811. november 22., 1839. május 11., 1825. december 6., 1825. november 29.

²⁵⁵ KISFALUDY Katalin 1992. 94.

²⁵⁶ SÁPI Vilmos 1983. 223–223.

²⁵⁷ BKMÓL, KAVT Tan. ül. jkv. 1783. november 2.

bírók, vagy polgárok legfőbb feladatának a küldönci és hirdetési tevékenység számított.²⁵⁸ Vácon külön dobos tette közhírré a rendeleteket. A darabontok eredetileg rendőri szolgálatot láttak el, de a XIX. század elejétől közreműködtek a kvártélyozásnál és az adóbehajtásnál is.²⁵⁹ Az éjjeli felvigyázást a bakterek végezték.²⁶⁰ Cegléden 1827-ben állítottak fel két toronystrázsát akinek feladatuk, az „éjjel és nappal rendes felvigyázás, hajnali s estvéli harangozás” volt.²⁶¹ A nagyobb lakosságú és területű mezővárosok területét felosztották városenként és koronként változó (ötötől húszig terjedő) számú tizedre (kerületre). Tizedenként vagy választott, vagy kijelölt utcabíró (tizedes, decurio) ügyelt a rendre. Feladatuk volt a „betyárkodó, minden tziel és élelem módja nélkül semmivel nem bírkat...szorgosan feljegyezni és azoknak a neveit az előjáráságnak beadni, hogy eszerént szolgálatra szoríttassanak”.²⁶² Továbbá kötelességük volt a munkára rendeléskor, quártélyozáskor „igaz sort tartani”, sőt éjjeli őrséget is adtak a strázsákkal együtt. Kecskeméten a tizedesek határozták meg, hogy a járomszám után ki mennyi ökörrrel, lóval és mikor álljon elő. 1839-ben kiadott szabályozás szerint mindenkit előre értesíteni kellett, hogy 24 órán belül fuvarba fog állni. A tizedesek szedték be a közmunkát megváltóktól a pénzt, amelyet a pénztár felé továbbítottak, akinek munkáját általában a tanács egy-két tagja ellenőrizte. Vácon a hadnagyi, kapitányi tisztség a XVIII. század derekán alakult ki.²⁶³ Korábban a közrend felügyeletét az albirák végezték, majd a 12 belső tanácsos egyike volt megbízva, aki a fertálmesterek és a tizedesek közreműködésével végezte feladatát. Rajtuk kívül kapusok, hajdúk, örök és piacbiztos feladata volt a közrend, a tűzbiztonság őrzése.

A pusztázó hadnagyok (ductor) télen a benti kertekben, nyáron pedig az egész határban tartottak „szemes vigyázatot”, de emellett küldönci szolgálatot is elláttak.²⁶⁴ Cegléden a XVIII. század végén még csak egy hadnagy működött, de az 1800-as évek elején – elsősorban a tanyák megszaporodása miatt – számuk negyre emelkedett.²⁶⁵ Közülük kettő külső, vagy más néven pusztázó, kettő belső, más néven forspont hadnagy volt. Az 1840/9. törvény szerint a mezővárosokban megszervezték a kapitányi hivatalt, a városon belüli és a kívüli területen a rendőri feladatok irányítására. A rendőrkapitányt a főbíró jelölése alapján három tanácsbeli közül választották. Ráckeve 1844-től a tanács, a hatvanosok és a köznép bevonásával tartott „közgyűléseken” ő elnökölt, valamint kezelte a beneficiális pénztárt.²⁶⁶ Vácon a XVIII. században a városnegyedek megbízottai voltak a fertálmesterek, akiknek alárendeltségében működtek a tizedesek.²⁶⁷ Ők intézték a beszállásolást, ellenőrizték a köztisztaságot és kölcsönös tájékoztatást végeztek. Évente választott csőszök, örök, kerülök vigyázták a termést. A legelőkelőbbnek a szőlőcsőszök és az erdőcsőszök számítottak. Utánuk következtek a mezei és kerti csőszök, sőt II. József korától megjelent az eperfák gondviselője is.

²⁵⁸ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1813. október 29.

²⁵⁹ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1813. október 29.

²⁶⁰ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1809. február 3.

²⁶¹ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1827. október 28.

²⁶² PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1809. október 15., SZABÓ Attila 1992/II. 14.

²⁶³ SÁPI Vilmos 1983. 224–225.

²⁶⁴ BÁRTH János 1984. 181.

²⁶⁵ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1781. november 1., 1806. november 1., 1820. november 24.

²⁶⁶ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1843. november 1.

²⁶⁷ SÁPI Vilmos 1983. 217.

A céheket a tanácsbeliek közül választott céhbiztosok ellenőrizték. Cegléden a juhászokat a juhászbíró felügyelte.²⁶⁸ Az utóbbiaknak kötelessége volt a juhászok közt sort tartatni a levélhordásban.²⁶⁹ A város 1815-től rendszeres fizetést adott a „cigányok bírójának, 1836-tól pedig a „levélvivők kiállításában való fáradságok és conventiojoknak tsekély volta miatt” adómentességet kaptak.²⁷⁰ Nagykőrösön 1820-ban választottak először a mészárszékekre, kurtakocsmákra felügyelő komisszáriust.²⁷¹

A városok, (de még a kisebb falvak is) alkalmaztak gazdaasszonyt is, aki elsősorban a közmunkákat felügyelő tanácsnokok részére főzzött a tanácsházán. Cegléden 1825-ben megszüntették ezt az állást, mert a tanácsot megvádolták, hogy „az adófizető nép erszényire vendégeskedik”.²⁷² Azonban úgy látszik mégiscsak szükség lehetett az ilyenfajta szolgálatra, mert 1844-ben a külső tanács hozott határozatot arról, hogy” a város vendégeinek ellátására – elmellőzve a vendégfogadót – a jövőre nézve gazdasszony helyeztessék”.²⁷³ Kalocsán ugyanezen okból 1814-ben szüntették meg a a városházán való főzést.²⁷⁴

A felekezetek szerint működő árvaatyák munkája felett is a tanács végezte a felügyeletet. Cegléden elsősorban ez abban állt, hogy engedélye nélkül a tutor a gondjára bízott pénzt nem adhatta ki. Az évente készített számadást előbb a tanács, majd az úriszék ellenőrizte. Az árvaatyát a tanács három jelöltje közül uradalom nevezte ki határozatlan időre. Dömsödön az árvák gyámjával a tanács „rendelt két Becsületes embert”. Az árvák pénzének kezelése, számadások készítése bizonyos szakértelmet igényelt, ezért a reformkorban a mezővárosok és az uradalmak megkövetelték, hogy árvagondnoknak csak „oskolákat végzett alkalmas és tudományból esmértes individumok vétetődjenek fel”.²⁷⁵ Cegléden 1834-ben a református gyám-
atyának jelentkező három személy közül kettő hites ügyvéd, egy pedig a perceptorális segéd volt. Kecskeméten a közgyámok ellenőrzését 1822 után a külső tanács végezte. Vácon egy tanácstagot és a tanács által kirendelt árvagondnokot bízták meg az árvák vagyonának felügyeletével.

A kocsis a város lovait gondozta és hajtotta a fogatát. Az ő feladata volt a bírónak, esküdteknek és az ideérkező hivatalos uraknak a fuvarozása, vagy szekerekkel végeztek a település részére fuvarozást. Cegléden évente választották meg a két kocsiszt és a vízfordó kocsiszt. A pásztorok megfogadásának ideje az új bíró hivatalba lépésétől vált esedékessé, de eltartott a következő év tavaszáig. Dömsödön „Eleitől fogva gyakorlott szokásunk szerint” karácsony táján volt a „belső személyek marasztása”.²⁷⁶ Ráckeven szintén a naptári év elején választotta meg a tanács a „Gazdaság” jelen létiben” a pásztorokat („kinnháló” gulyást, egy ökor- és két tehéncsordást, egy borjúpásztort, két kanászt) és tíz csöszst.²⁷⁷

A XIX. század első felében a mezővárosi népesség megszorodásával jelentősen bővült a települések tisztségviselőinek feladata, amely a tisztségviselői kar létszá-

²⁶⁸ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1822. január 25., 1829. február 3.

²⁶⁹ SCHRAMM Ferenc 1975. 394.

²⁷⁰ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1836. február 20.

²⁷¹ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1820. november 1.

²⁷² PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1825. november 11.

²⁷³ PML NKO, CMT KT jkv. 1844. március 8.

²⁷⁴ BKMÖL, KAVT Tan. ül. jkv. 1814. november 19.

²⁷⁵ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1834. november 16.

²⁷⁶ PML, DMT Tan. ül. jkv. 1801. január 1.

²⁷⁷ PML NKO, RMT Tan. ül. jkv. 1792. január 2.

mának emelkedését, egyúttal a szakigazgatás szerveinek elkülönülését vonta maga után. (Míg a tisztségviselők „hivatalbeli urak” voltak, addig az alantasabb beosztásokat, cselédeket mint „szolgálatbeliek” tartották számon.) Ha rangsort akarunk felállítani a tisztségviselők között, akkor a főbíró, majd a másodbíró után a nótárius következett, amit a fizetésük nagysága is jelez. A másik törvényszerűség pedig az volt, hogy a település nagyságával, gazdasági erejével egyenes arányban állt a fizetett tisztségviselők és cselédek száma. A másodbírói jegyzőkönyvek tanúsága szerint a három legnagyobb mezővárosban (Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét) a XVIII. század közepén 9, 23, 23, 1800 körül 13, 33, 75, illetve a 48-as forradalom előtti években 36, 69, 156 fő kapott valamilyen illetményt a várostól.

A tisztségviselők, alkalmazottak adómentességet élveztek és készpénz- és természetbeni fizetést is kaptak. Az utóbbi jelenthette azt az elfogyasztott ételt is, amelyet például a nagykőrösi szolgálatban lévő tizedesek kaptak a városházán délből.²⁷⁸ (1800-tól az ebéd helyett évi 75 font hús járandóságra változott az ellátásuk.) A XVIII. század közepéig csak azok a tisztségek, cselédek kaptak valamilyen járandóságot, akiknek idejét nagyrészt lekötötte a hivatali munkájuk: Kecskeméten és Nagykőrösön 1728-ig csak a jegyzők kaptak készpénzt, Ceglédre pedig még 1751-ben is csupán a két nótáriusnak, a városgazdának, a hadnagynak és két kocsisnak járt salárium.²⁷⁹

A legnagyobb mértékű járandósága az iskolázottságot és nagy szakértelmet megkívánó jegyzői hivatalnak, illetve az első számú vezetőnek a főbírónak volt. Váccon 1715-ben a bíró 50, a pincebírók 30, a két albíró 30 forintot, Dömsödön ebben az időben a bíró 35, a két kisbíró 15, a borbíró 20 forintot, Nagykőrösön 1730-ban a főbíró 100, a főjegyző 150, az aljegyző 125 forintot, Kecskeméten a főbíró 200, a főjegyző 300, az aljegyzők 180, a másodbíró 150, az adószedő 100, a városgazda 50 forintot, Óbudán 1746-ban a bíró 30, a jegyző 60 forintot kapott, a tanácsosok pedig 1763-tól 20 forint díjban részesültek.²⁸⁰ Ráckeve 1777-ben a bíró fizetése 60 forint és két pár csizma, a nótáriusnak 70 forint volt.²⁸¹ Kalocsán a XVIII. század második felében a bíró 30, a kisbírók 25 forintot kaptak. A vármegye 1783-ban egységesíteni próbálta a bírók fizetését úgy, hogy a településeket négy osztályba sorolta, de a valóságban maradt továbbra is az egyedi fizetési rendszer.²⁸² 1800-ban Ceglédre, Nagykőrösre a jegyző fizetése (100, illetve 175 forint) több volt mint a főbíróé (60, illetve 150 forint), Kecskeméten pedig megegyezett (250 forint).²⁸³ Kalocsán 1814-ben a kisbírók fizetése a „libérián kívül” 50, a bakteroké 40, a borbíróké (akik egyben tanácsnokok) 80, a gazdaasszonyé 30 forint volt.²⁸⁴ Kiskőrösön 1829-ben a tanács a szolgabíró és az uraság inspektorának ösztönzésére felemelték a tisztségviselők fizetését: a bírót és a perceptorát 100 forintról 125-re, a főjegyzőt 100-ról 150-re, az aljegyzőt pedig 80-ról 105-re.²⁸⁵ Nagykőrösön a tisztségviselők hivataluk le-

²⁷⁸ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1827. november 1.

²⁷⁹ PML NKO, CMT Másodbírói számadáskönyv (a továbbiakban: Mb. szk.) 1751., NVT Mb. szk. 1730/31.

²⁸⁰ HORVÁTH M. Ferenc–PINTÉR Tamás 1996. 11., PML, DMT Tan. ül. jkv. 1696–1776., NAGY Lajos 1975/I. 179., PML NKO, Mb. szk. 1730/31.

²⁸¹ PML, RMT Tan. ül. jkv. 1777. november 3.

²⁸² Vö. BÁRTH János 1984. 160.

²⁸³ PML NKO, CMT Mb. szk., 1800., NVT Mb. szk., 1800., BKMÖL, Kecskemét város számadásai (a továbbiakban: KVSZ) Mb. szk. 1800.

²⁸⁴ BKMÖL, KAVT Tan. ül. jkv. 1814. november 19.

²⁸⁵ BKMÖL, Kiskőrös nagyközség iratai Tan. ül. jkv. 1829. július 27.

telte után még másfél évig adómentességet kaptak, 1800-tól pedig akik a „Nemes Tanács tagjai közül választottak... minden egy esztendei hivatal után két egész esztendőig” minden kötelezéstől „immunisak” voltak.²⁸⁶

Nagykőrösön 1827-ben emelték fel a nótáriusok járandóságát, mivel ezentúl „restauratiót szenvedtek”.²⁸⁷ A főjegyző 412 váltóforint mellett 30-30 véka búzát, rozstot és árpát, 10 akó bort „cum lucro kimérve”, 2 mázsa sót, 150 fej káposztát, 2 hatókrú szekér fűteni való szalmát, „dézsmáélet fejében 300 véka mindenféle gabona ¼ részét”, 10 öl tűzifát, 2 mázsa marhahúst, 55 font faggyút kapott. Ezenkívül a Gógányban kaszálót, a Csókás-szélben 15 hold szántót, a Zsíros dűlőben 1,5 hold veteményest, a város lovain való örletést és az erdővágáskor osztott „senatori fa” 1/3-át élvezte. Az aljegyző valamivel kevesebb juttatásban részesült néhány tételt (260 váltóforint, 20 véka rozs, 2 akó bor, 6 öl fa, 50 font faggyú és fele földhasználat) illetően.

A település határán túli utazás esetén napidíj (diurnum) járt a tisztségviselőknek. Nagykőrösön ha hivatalos küldetésben mentek valahová napidíjat nem kaptak, de felszámíthatták költségeiket. A XIX. század elejétől viszont az előljárási napidíj 2 és fél forintot, a szolgák 48 krajcárt kaptak. Dömsödön a XVIII. század elején a vármegyére, vagy máshová történő útra a napidíj másfél forintra rúgott.

A földesurak bizonyos fokú kedvezményben részesítették a mezővárosok előljárait. Cegléden a főbíró mentesült az úrbéri szolgáltatások alól. A tanács tagjai „a közönséges városházánál való szolgálat”-uk után a „következendő egész esztendőre transport alól is, mindennemű közönséges szolgálattól, úgy quartélyos transportok... alól felmentettek”.²⁸⁸ Patajon a főbíróon kívül a kisbíró, hadnagy, tizedes, bakter, csósz, órás kapott adómentességet.²⁸⁹ A tanácsbeliek és tutorok adójából a XVIII. század végén elengedtek négy és fél forintot. (Ekkor a főbíró évi 60 forint fizetést is kapott.) A szenátorok Nagykőrösön a reformkorban a főbíró fizetésének egyhatodát, 40 forintot, Kecskeméten pedig kétharmadát (!), azaz 300 forintot kaptak. Vácon és Dömsödön a tanácsosok fizetést nem, de mentességet kaptak a szállítások és az előfogatolás alól. Fizetés-kiegészítésnek számított, hogy kedvezményezett áron kaphattak haszonbérbe földet a város pusztáin.²⁹⁰ Ráckeven 1847-ben változtatta meg a két kisbíró és a négy bakter természetbeni ellátását készpénz fizetésre.²⁹¹ Nagykőrös „régii tanácsának” 1799. évi rendelete szerint az elhalt tisztviselők özvegyei mindenféle katonatartástól, előfogatolástól felmentést kaptak és életük végéig, vagy férjhezmenetelükig évente egy-egy szekér fát kaptak.

²⁸⁶ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1800. február 10.

²⁸⁷ PML NKO, NVT Tan. ül. jkv. 1800. február 10.

²⁸⁸ PML NKO, CMT Tan. ül. jkv. 1734. június 20.

²⁸⁹ BKMÖL DPMT Tan. ül. jkv. 1796. január 9.

²⁹⁰ GALGÓCZY Károly 1896. 156.

²⁹¹ PML, RMT tan. ül. jkv. 1847. nov. 1.

A főbb tisztségviselők készpénzfizetései három mezővárosban a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig (ezüstforint)²⁹²

Város	Év	Főbíró	Másodbíró	Főjegyző	Aljegyző	Hadnagy
Cegléd	1751	*	*	65	22	12
	1802	60	60	100	50	40
	1841	100	80	100	100	40
Kecskemét	1752	200	150	200	100	60
	1800	250	–	250	100	85
	1847	450	400	250	200	90
Nagykörös	1753	150	100	100	100	20
	1800	150	100	175	175	37
	1846	240	200	336	154	84

*Fizetés nélkül

VII. A mezővárosok gazdálkodása

A közigazgatási, gazdasági szervezésen túl az önkormányzat igen fontos feladata volt, hogy az egyénről átvállalta és közösségivé tette a kötelezettségek teljesítését, ugyanis a legtöbb esetben a jobbágy földesúri, egyházi, megyei és állami kötelezettségeit a közösség hitelezi, ideiglenesen magára vállalta, melyet később a maga eszközeivel beszed a lakosoktól. A jól szervezett közösségekben a járadékbeszedés és továbbítás művelete jórészt elvált egymástól, ezért a mezővárosi közösség együttesen állt szembe a felsőbb hatóságokkal. A hadiadó legalább akkora, de általában nagyobb volt mint a földesúri járadék, ezenkívül pedig az előfogat (forspont) nyomorította a lakosok állatait. Mindehhez hozzájárult a katonai beszállással kapcsolatos visszaélések sorozata, az erőszakos katonaállítás. Az adóba beszámították az egyéb szolgáltatásokat is: Cegléden 1728-ban Borbély János adójából 4 tallért elengedtek, mert „A Város Sütő Kemenczében valamely Árva Gyermekek Lába meggyógván”, azt meggyógyította.

Az állami adó, a contributio, a hadiadó alapja a XVIII. század elejétől az elméleti portaszám volt.²⁹³ (Előtte a ténylegesen létező portákat vették alapul.) Az országgyűlés az egész országra bizonyos portaszámot vett fel és ugyanakkor meghatározta, hogy az egyes megyékre, kerületekre és szabad királyi városokra ebből arányosan hány esik. A megyék, kerületek a rájuk kirótt összeget településenként, azon belül pedig dicának (rovásnak) nevezett kisebb egységeként tovább osztották. A személyekre lebontott összeg fizetésénél alapjául az adózó családfő vagyona és jövedelme szolgált, a jobbágytelekkel semmilyen kapcsolatban nem volt. A vármegye állapította meg az egy rovás értékét úgy, hogy az összeírt összes rovások számával elosztották a portális kivetés alapján a megyére eső összeget. A hadsereg ellátására szolgáló porciók értékének általában kétharmada a személyek (oralis), egyharmada a lovak (equilis) ellátására szolgált. Ezeket zömében természetben szedték be a katonatartás téli hónapjaiban. „Nintsen olyan nap, hogy itt katonai transport nem volna és azt mind kenyérrel, mind szénával, zabbal ezen város provideálja; gyakran pedig egy napon 5 és több transportok vagynak...” vallották 1828-ban a ceglédiek a kato-

²⁹² BKMÖL, KVSZ Mb. szk. 1752., 1800., 1847., PML NKO, CMT Mb. szk. 1751., 1802., 1841., NVT Mb. szk. 1753., 1800., 1846.

²⁹³ SZABÓ Attila 1994. 5–6.

natartásról.²⁹⁴ Az élelmiszeren kívül a várost megszálló katonaság részére istállókat, „mindenféle requisitumokat, amilyenek veder, dézsa, rosta, villa, lapát, seprő, lakat, nyoszolyák, székek” is a lakosoknak kellett biztosítani. A jobbágyok úgy igyekeztek kibújni a katonatartás alól, hogy a háznál lévő istállókat elbontották, ami természetesen a tanács gondját szaporította, hiszen a katonákat el kellett valahol helyezni. 1816-ban tervbe vették egy kaszárnya építését, amire a község megajánlott 6000 forintot, de a megye nem járult hozzá a környező települések fuvarjaival, így a terv kútba esett.²⁹⁵ Több esetben a település adósságba verte magát az adó megfizetése miatt. Püspök-Vác 1789-ben 22 ezer porció megváltására szükséges 10 ezer forint kölcsönt vett fel 6 százalékos kamatra, melynek a törlesztése a későbbi években az egyik legnagyobb terhet jelentette.²⁹⁶ A mezőváros ugyanis a kvártélyt és porciót előre szolgáltatta és a katonai kincstár által – kényszerárfolyamon – igazolt összeget később a megyei házipénztár megtérítette, de az a tényleges értéknél jóval kisebb volt.

A contributio mellett a másik közteher a megye szükségleteire szedett megyei háziadó volt, amelyet szintén a dikális összeírás alapján szedtek be. A XVIII. század elején még csak töredéke volt a hadiadónak, azonban a XIX. század elejére már elérte, sőt túl is haladta az előbbi összegét. Az elszámolását teljesen együtt végezték a hadiadóval. Az oppidumok városi adót (domesticát) is szedtek: Kecskemét 1786-tól vezette be a városi háziadót, amelyből a konvenciókat és a városi alkalmazottak fizetését fedezte.²⁹⁷ Kalocsán 1817-ben 7428 forint városi adót vetettek ki a lakosokra.²⁹⁸ Ennek mintegy 45%-át a város szükségereire, 30%-át ménék és bikák szerzésére, a maradékot a katonaság eltartására fordították. A kivetést úgy oldották meg, hogy a fertályos gazdák egyenként 6 forint 44 krajcárt, a házas zsellérek ennek felét, a házatlan zsellérek pedig negyedét fizették. Azokon a helyeken, ahol megváltakoztak a földesúri terhek alól (pl. Kecskeméten, Nagykőrösön) a magisztrátus mind az ötféle adó beszedését végezte. Az ártalmas vadak elleni vadászat is a településeket terhelte, csakúgy mint a megye katonái, hajdúi, hadnagyai, tizedesei részére előfogat. Az adók számát még a földesúri járadék és a püspöki dézsma növelte. (Az utóbbi adót általában a földesúr bérelte.)

Az egyes adófajták nagyságára és arányára álljon itt Kecskemét mezőváros példája három évből²⁹⁹:

Adónem	1755/56	1801/02	1846/47
Hadiadó			
forint	11 745	6 679	15 525
%	54,4	28,4	34,1

²⁹⁴ PML NKO, CMT tan. ül. jkv. 1828. nov. 2.

²⁹⁵ PML NKO, CMT tan. ül. jkv. 1816. ápr. 21, máj. 5.

²⁹⁶ SÁPI Vilmos 1983. 240.

²⁹⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor 1994. 160.

²⁹⁸ BKMÖL, KAVT Tan. ül. jkv. 1817. július 13.

²⁹⁹ SZABÓ Attila 1994. 20.

Megyei háziadó			
forint	1 409	6 679	14 904
%	6,5	28,4	32,6

Urasági adó			
forint	7 469	5 813	11 424
%	34,5	24,5	25,1

Püspöki tized			
forint	1 000	1 000	1 000
%	4,6	4,3	2,2

Városi adó			
forint	–	3364	2714
%	–	14,4	6,0

Összesen			
forint	21 623	23 535	45 567
%	100,0	100,0	100,0

A megye legnagyobb mezővárosában az ötféle adó összességében a polgári forradalom előtti évszázad alatt több mint a duplájára emelkedett. Arányaiban úgy változott, hogy a hadiadó és az úrbéri teher aránya csökkent, a megyei háziadó többszörösére emelkedett és a XVIII. század végén megjelent a városi háziadó is. A fenti adó forintban jelölt összegei a természetbeni adózást és a pénzfizetést egyaránt jelentették. A XVIII. század közepén minden gabonának az ötödét szedték be természetben. A század végén a magisztrátus évenként határozta meg a várható termés mennyiségéhez képest a kivetett dézsma mértékét, valamint azt, hogy pénzen megváltható-e?

A mezővárosok azért vették bérbe a kisebb haszonvételeket (italmérés, mészárszék, malmok, boltok, vám és rév, serfőző ház, uradalmi pince, vásár- és piactartás) a földesúrtól, hogy azokkal önállóan gazdálkodva nyereségre tegyenek szert. Ezeket a bevételeket az önkormányzatok elsősorban az igazgatási apparátus fenntartására fordították.³⁰⁰ A bérlet még akkor is megérte, ha a bérleti összeg rohamosan emelkedett: például Vácon 1714-ben 3000, 1715-ben 3500, 1751-ben 5000 forintra rúgott.³⁰¹ Az önkormányzatoknak mindig voltak saját földjeik. Ezeket vagy kiadták árendába, vagy a lakosokkal műveltették meg, és nem utolsósorban innen hasíthatták ki a nótáriusnak, tanítónak és a többi alkalmazottnak az illetményföldeket. A föld termését az alkalmazottak konvencióira fordíthatták. Tekintélyes számú saját állatállománya, szekere, kocsija igaereje is volt a városoknak.

³⁰⁰ RÁCZ István 1988. 77.

³⁰¹ SÁPI Vilmos 1983. 212.

Irodalom

- BÁCSKAY Vera
1971 A mezővárosi önkormányzat a XV. században és a XVI. század elején. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk.: Bónis György–Degré Alajos. Budapest.
- 1971 (szerk.) Források Budapest múltjából. I. Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez (1686–1873). Budapest.
- BÁLINTNÉ MIKES Katalin
1979 Kecskemét város Tanácsa a XV–XIX. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából. II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- BÁN Péter (szerk.)
1989 Magyar történelmi fogalomtár. Budapest.
- BÁRTH János
1984 Kecel története és történeti néprajza a kései feudalizmus idején (1734–1848). In: Kecel története és néprajza. Szerk.: Bárh János. Kecel.
- BENCSEK Zita
2000 Nagykőrös büntetőjogi gyakorlata 1794-től 1796-ig. Évfolyamdolgozat, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogg-történeti Tanszék. Szeged.
- BENKÓ Imre
1908 Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. Nagykőrös.
- BOLLA Ilona
1983 A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Budapest.
- BOROSY András–KISFALUDY Katalin
1993 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1726–1730). Budapest.
- BOROSY András
1994 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1731–1734). Budapest.
- CSIZMADIA Andor–KOVÁCS Kálmán–ASZTALOS László
1972 Magyar állam és jogtörténet. Budapest.

- DÓKA Klára
1981 Szentendre története írásos emlékekben. Szentendre.
- DÜMMERTH Dezső
1982 A magyar köznemesi társadalom élettörténetéből:
A Tetétleni-Földvály család sorsa és birtoklása az
Árpádkortól a XIX. század küszöbéig.
In: Levéltári Közlemények, 1982/2.
- EPERJESSY Géza
1965 A Pest megyei céhes ipar 1686–1872. In: Pest megye
múltjából. Szerk.: Keleti Ferenc–Lakatos Ernő–
Makkai László. Budapest.
- EPERJESSY Károly
1966 A magyar falu története. Budapest.
- FEGYÓ János
1968 Úrbéri perek és jobbágyfelszabadítás a ráckevei
járásban. Ráckeve.
- FÉNYES Elek
1843 Magyarországnak, s a hozzákapcsolt tartományoknak
mostani állapotja statisztikai és geográfiai tekintetben.
Pest.
- FORRÓ Katalin
1995 Bíróválasztások Püspök-Vácon 1790 és 1848 között.
In: Studia Comitatus, 25. Szentendre.
- GALGÓCZY Károly
1876 Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye
monográfiája. I. Budapest.
- 1896 Nagy-Körös város monográfiája. Budapest.
- HORNYIK János
1862 Kecskemét város története, oklevéltárral. III. k.
Kecskemét.
- HORVÁTH M. Ferenc
2002 Vác város levéltárának története. In: Emlékkönyv
Borosy András nyolcvanadik születésnapjára.
Szerk.: Egey Tibor és Horváth M. Ferenc. Budapest.
- HORVÁTH Lajos
1990 Községi közigazgatás Pest megyében a XVII–XVIII.
században. In: Fejezetek Pest megye történetéből.
Szerk.: Egey Tibor. Budapest.

- HORVÁT M. Ferenc–PINTÉR Tamás (összeáll.)
1996 Váci történelmi tár I. Vác.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
1992 Adatok a reformkori Kecskemét társadalmi ellentéteihez. In: Bács-Kiskun megye múltjából. XI. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1994 Társadalmi ellentétek Kecskeméten 1822 táján. In: Bács-Kiskun megye múltjából. XII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 2002 Kecskemét a kései feudalizmus korában (1686–1849). In: Kecskemét története 1849-ig. Főszerk.: Bárh János. Kecskemét.
- KÁLLAY István
1980 A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848. Budapest.
- KISFALUDY Katalin
1992 Kecskemét önkormányzata (Közigazgatás és bíráskodás) 1686–1848. Levéltári füzetek. VIII. Kecskemét.
- KOSÁRY Domokos
1965 Pest megye a kuruckorban. In: Pest megye múltjából. Szerk.: Keleti Ferenc–Lakatos Ernő–Makkai László. Budapest.
- MAGYAR Eszter
1998 Visegrád története 1684–1756. Budapest.
- MAJLÁTH Jolán
1943 Egy alföldi cívisváros kialakulása, Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a XVIII. század elejéig. Budapest.
- MAKKAI László
1958 Pest megye története. In: Pest megye műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső, Budapest.
- Dr. MESKÓ Sándor
1989 Kiskőrös helytörténeti monográfiája. Kiskőrös.
- MEZEY Barna (szerk.)
1998 Magyar alkotmánytörténet. Budapest

- NAGY Lajos
1975/I. Budapest története 1686–1790. In: Budapest története III. k., Szerk.: Kosáry Domokos. Budapest.
- 1975/II. Budapest története 1790–1848. In: Budapest története III. k., Szerk.: Kosáry Domokos. Budapest.
- 1984 Piackörzetek és városok Magyarországon 1828-ban. Budapest.
- NAGY Ludovicus
1828 Notitae politico-geographico statisticae inclyti regni Hungariae... Buda.
- NOVÁK László
1979 Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából. II. Szerk: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1982 Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében. In: Cegléd története. Studia Comitatus. 11. Szerk: Ikvai Nándor. Szentendre.
- 1994 Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig. I/1. Nagykőrös.
- NOVÁK László Ferenc
2002 A zsidóság Nagykőrösön. Nagykőrös.
- Ö. KOVÁCS József
1987 A kecskeméti zsidók polgárosodása 1790–1848. In: Levéltári Szemle, 1987/4.
- PÁLMÁNY Béla
1995 Szempontok a magyarországi mezővárosok típusaihoz az úrbérrendezéstől a jobbágyfelszabadítás befejezéséig (1767–1870). In: Rendi társadalom – Polgári társadalom. 4. Mezőváros – kisváros. Debrecen.
- PETRI Edit
1975 A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században. In: Cumania. III. Kecskemét.
- PETRÓCZI Sándor
1965 Pest megye újjátelepülése 1711–1760. In: Pest megye múltjából. Szerk.: Keleti Ferenc–Lakatos Ernő–Makkai László. Budapest.

- PINTÉR Ilona
2002 Vita Pataj és a földesurai között három országos vásár hasznáról (1810–1838). Kézirat. In: Bács-Kiskun Megyei Levéltár.
- RÁCZ István
1988 Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között. Budapest.
- SÁPI Vilmos
1983 A helyi igazgatás és igazgatási bíraskodás. In: Vác története I. Studia comitatensia, 13. Szentendre.
- SIMON V. Péter
1990 Pest megye népképviselési átalakulása 1848-ban. In: Fejezetek Pest megye történetéből. Pest Megye Múltjából. 7. Szerk.: Egey Tibor. Budapest.
- SCHRAMM Ferenc
1975 Néprajzi adatok Cegléd Város Levéltárából (XIX. sz.) In: Levéltári Szemle, 1975/2–3.
- SZABÓ Attila
1985 A ceglédi Vallásalapítványi Uradalom gazdálkodása 1782-1867. Cegléd.
- 1992/I. Helytörténeti részletek a kecskeméti Ferences rendház háztörténetéből (1644–1950). Kecskemét. Levéltári füzetek (Bács-Kiskun megye) VI. Kecskemét.
- 1992/II. Kecskemét közmunkaterhei a hódoltság végétől 1848-ig. In: Bács-Kiskun megye múltjából XI. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1994 Kecskemét adóterhei a XVI. század végétől 1848-ig. In: Bács-Kiskun megye múltjából XIII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- SZAKÁLY Ferenc
1986 Magyar adóztatás a török hódoltságban. Az alföldi városok és a magyar feudális hatalom. In: Falvak mezővárosok az Alföldön. Szerk.: Novák László–Selmeczi László. Nagykőrös.
- 2001 A hódolt megye története. In: Pest megye monografiája. I. k. Szerk.: Zsoldos Attila. Budapest.
- TABA István
1986 Pataj 1728-ban. In: Cumania. 9. Kecskemét.

TELEKI Domokos gróf
1878

Egy néhány hazai utazások. Idézi: Nagy-Kőrös,
1878. június 30.

WELLMANN Imre
1967

A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ezelőtt
saját vallomásainak tükrében. Budapest.

Pataj úrbéri pere (1795–1877)

Patajt, mint Duna menti – tehát a hadak útján fekvő – települést, a török uralom alatt sok veszteség érte. Ennek ellenére a hódoltság alatt nagyjából lakott település maradt. A legtöbbet a török elleni felszabadító hadjárat során veszítette: 1686-ban lakatlanná vált, 1689-től települt újra.¹

A település már a 16. században mezőváros (oppidum) volt, ezt I. Ferdinánd 1561-ben kelt, a Paksy család birtokait megerősítő oklevele bizonyítja.² A kollektív emlékezet azonban jóval régebbre teszi a kiváltságolt helyzet kezdetét. A kései utódok még a 19. század közepén is úgy tudták, hogy Pataj, a török alatt megsemmisült régi oklevelek szerint, már a 15. század elején kiváltságos hely volt.³

Pataj a 16. századot megelőzően is a Paksy-uradalomhoz tartozott. Amikor a 17. század közepe táján Paksy Lászlóval kihalt a család férfiága, az uradalom többi részével egyetemben női ágon öröklődött tovább. A patajiai életében Paksy László Anna nevű testvérének leszármazottai játszották a legnagyobb szerepet, köztük a legkiemelkedőbbek a Daróczy–Szárász–Rudnyánszky család tagjai. Kiemelt helyzetük onnan adódott, hogy az 1701-ben kamarai tulajdonba vett uradalmat⁴ 1703-ban Daróczy István váltotta meg,⁵ s ennek révén ő és utódai lettek Pataj négyötöd részének tulajdonosai.⁶

A török kiűzése után a városi igazgatást újjá kellett szervezni, ezt igazolja a pecsét *Sigillum Oppidi Pataj 1704* felirata. A régi pecsét a város más értékeivel (köztük a kiváltságokról szóló oklevelekkel) egyetemben elpusztult a török uralom alatt. Az élet újraindulása a volt hódoltsági területeken mindenütt nehézségekkel járt, ezért a földesurak különböző kedvezményeket adtak a lakosságnak. Pataj 1698-ig évi 33 körmőci aranyat fizetett a földesurainak. 1698-ban új szerződés lépett köztük életbe, amelyet csak később, Daróczy István 1709-ben bekövetkezett halála után foglaltak írásba. Ennek értelmében a patajiai évi 1000 forintot fizetnek a földesuraknak, ezen felül az uraság „nem kíván az Pataj jobbágytól semminémű robotot, sem nonát, sem forspontozást, sem ajándék tételt”.⁷ Az éves census összege 1720 körül

¹ Magyarország történeti statisztikai helynévtára 8. Bács-Kiskun megye. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Budapest, 1996. 59.

² Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) V. 320/a Dunapataj mezőváros feudális kori iratai (a továbbiakban: V. 320/a) Okmánytár 1561. (másolat)

³ Pest-Solt megye 1860. évi település-statisztikai leírása. Budapest, 2000. 124.

⁴ BKMÖL V. 320/a Okmánytár 1745. Szerződésmásolat nyugtamásolatokkal 9. p.

⁵ Uo. Úrbéri per iratai, perkötet (A kötet teljes címe: Processus urbarialis oppidanorum Patajensium contra et adversus dominium terrestre penes accidentiam fiscis magistratualis anno 1795 die 9^a mensis X^{bri} coram sede dominali incaminatus = Pataj mezővárosnak a földesurai ellen 1795. december 9-én az úriszék előtt tisztügyi segédlettel kezdett úrbéri pere) 499–508. p. Daróczy István és Jármay Ferenc közötti szerződés a Paksy-uradalom kamarától való megváltásáról.

⁶ Uo. Tanácsi iratok 1791. április 10.

⁷ Uo. Okmánytár 1745. Szerződésmásolat nyugtamásolatokkal 9–11. p. – Az idézeteket szöveg híven közöljük, ez alól csak a személy- és földrajzi nevek, a dátum és az idegen szavak jelentenek kivételt, amelyek írásképén nem változtattunk. A rövidítéseket a hiányzó betűket zárójelek közé téve oldjuk fel. A kihagyásokat /.../ jellel jelöljük. A szövegben előforduló idegen szavak magyar megfelelőit a tanulmány végén található szójegyzékben, az idegen kifejezéseket jegyzetben adjuk meg.

1200 forintra emelkedett.⁸ A patajiak tehát már a 17. századtól pénzzel adóztak a földesuraiknak. Ennek az Alföld fejlődési sajátosságai mellett a település természeti környezete az oka. A föld a Duna kiöntései miatt gyakran víz alatt állt, így csak időlegesen és részlegesen volt művelhető. Ez a fő oka annak is, hogy a határ egészen 1835-ig nem volt felosztva jobbágytelkekre.

A város a 18. század elején gyors fejlődésnek indult. Ennek egyértelmű bizonyítéka, hogy 1725-ben három országos vásár tartására kapott jogot III. Károlytól.⁹ A város gazdagodásának másik beszédes jele az, ahogyan 1745-ben új szerződést kötött a földesuraival. Ez az ún. Rudnyánszkyanus contractus¹⁰ kb. a duplájára emelte a földesuraknak fizetendő éves census összegét, a teljesítése mégsem okozott nehézséget a lakosoknak, – legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy nem maradt nyoma semmiféle ezzel kapcsolatos panasznak vagy tiltakozásnak. A Rudnyánszky-féle szerződés 1794-ig határozta meg a város életét, a földesurak ekkor látták elérkezettnek az időt a változtatásra. Az erre való szándék azonban már jóval korábban, az úrbérrendelet megszületése idején jelentkezett.

Az úrbérrendelet kapcsán Pataj is megválaszolta az ún. kilenc kérdőpontokat. Az 1. pontra – „*Vagyon-é /.../ ubariumjok, s ha vagyon, mineműek és micsoda üdőtül fogva hozattatott bé?*” – adott válasz szerint Patajnak nincs és nem is volt urbárium. A 2. pontra, amely a robot felől tudakozódott, azt válaszolták, hogy „*robotok miáltalunk soha nem tétettek még eddig, hanem minden földesúri justt contractus szerént való census alatt bírtunk*”. Ugyanezt mondják a 6. pontra adott válaszban, amely szerint „*Mi még eddig semmi robotot csak egy földesúrnak sem tettünk, mivel mindig censuallisták voltunk*.” A 3. pontra – „*A szokott és ususba vett jobbágyi adók miből állók*” – az a válasz, hogy Patajon jobbágyi adók nincsenek. A Rudnyánszky-contractus 6-7. pontja szerint ugyan tartoztak volna 100 öl fát megvágni és 100 szekeres baglya szénát betakarítani és Pestre szállítani, de ezt pénzen megváltották, és szerződés szerint 300 forintot fizetnek helyette. A 7. pontra adott felelet szerint Patajon a kilencednek természetben való kiadása soha nem volt szokásban, a kilencedet is contractualis census alatt bírták és bírják. Konyhára valókkal a szerződésük 4. pontja szerint szolgálnak a földesuraiknak.¹¹ A Rudnyánszky-szerződés hivatkozott pontja így szól: „*Alul specificalt naturalékat praestalni¹² fognak esztendőnként az uraság által tudtukra adandó időkben és az uraság által regulálandó részenként, úgymint: Minden háztul egy icce szép tisztán kiolvasztott tehénvaját, egy pár csibét, tíz tojást és négy jó fej káposztát. Minden kerttül aszalt szilvát két iccét. Legszebb almából, tudniillik aminémű legjobbféle és becsebb nemű alma találtatik, tízet, fáról szakasztottat, épet és nem törődöttet, sem férgeset. Item in concreto¹³ a város adni fog jóféle kertvélyből¹⁴ egy posonyi kila szépen aszalt kertvélyt, harminc ludat, egy akó szép tisztán olvasztott mézet, három*

⁸ BKMÖL V. 320/a Okmánytár 1745. Szerződésmásolat nyugtamásolatokkal 13. p.

⁹ Uo. Vásári per iratai, felperesi perbeadvány 3. sz. melléklet

¹⁰ Uo. Okmánytár 1745.

¹¹ NOVÁK László: Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. Században. Bács-Kiskun megye helységeinek az úrbéri kérdőpontokra adott válaszai 1768–1769-ből. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1979. 552–553.

¹² felsorolt terményeket szolgáltatni

¹³ nemkülönbén ténylegesen

¹⁴ körtéből

*mázsa faggyút, két akó sós vizát, ötven koszorú vörös- és annyi koszorú fokhagymát.*¹⁵

1768 májusában az úrbérrendelet végrehajtására rendelt küldöttség úgy találta, hogy Pataj mindig szerződés szerint bírta a földet.¹⁶ Az 1770. szeptember 3-án kelt 4027. számú királyi leirat ennek megfelelően úgy rendelkezett, hogy Pataj nem vonható úrbér alá.¹⁷ A földesurak nem tiltakoztak ez ellen, de mint később kiderült, nem fogadták el. Cselekvésre azonban csak 1794-ben szánták el magukat, amikor az örökös földesurak közé bekerült új tulajdonos, Zlinszky Mátyás vette kezébe a dolgok irányítását.

Nedeczky Anna (férjezett Rosti Pálné), aki a Száraz Erzsébetet illető pataji 2/5 rész felének lett tulajdonosa 1782-ben, tulajdonrészének felét 1790-ben Zlinszky Mátyásra ruházta, aki hitelezője és ügyvédje volt egy személyben. A tulajdonostársak tiltakoztak az átruházás ellen, fellépésük azonban nem járt eredménnyel, 1791-ben megtörtént a birtokbavétel.¹⁸ Zlinszky Mátyás új szellemet hozott az örökös földesurak közé. Hamarosan támogatói akadtak, akikkel együtt 1794-ben új szerződést akart kötni a várossal, felváltandó az 1745 óta hatályban lévő Rudnyánszky-félét. A róla elnevezett szerződés, a Zlinszkyanus contractus, kb. a háromszorosára emelte volna a város által a földesuraknak fizetendő összeget.

Zlinszkyék 1794 áprilisában el is fogadtatták a szerződést a város képviselőivel, azonban csalárdul és erőszakkal, emiatt a város vezetői a vármegyéhez fordultak a megsemmisítése érdekében. Beadványukban a következőképpen mondták el a történeteket:

„Mi, tekéntetes Cseh László, Kornis Sándor és Zlinszky Mátyás urak által a plébániára hívatvatván, te[kin]t[e]tes Cseh László úr maga előállott, és amint mondotta, minden uraságok képében /.../ azt declarálta, hogy már a méltóságos és tekéntetes földesuraság a régi contractus mellett nem maradhat, mivel az nekik káros, azért egy új contractus kívánna az uraság csinálni, de nem olyat, hogy az által a szegény jobbágy megnyomoríttatnék, hanem hogy mind az uraságnak haszna lenne, mind pedig a szegény jobbágy élhetne. Ezt, úgymond, ha elfogadja a város, jó, ha pedig nem, tudtára legyen, hogy urbariumra fogja venni, vagy pedig a pusztákat tőle elvévén másnak adja. /.../ Mi erre semmit sem feleltünk, hanem a plébániáról eljövén /.../ abban határoztuk /.../ magunkat, hogy a contractus csinálásába bele nem ereszkedünk.” A város képviselői a veszély elhárításán igyekezve hiába hivatkoztak a törvényre, amely szerint az „uraságok tartoztak volna magukat az urbariumnak punctuma tizedik cikkelyéhez alkalmaztatni, mely szerint egyenesen ki van téve, hogy az uraság esztendővel előbb tartozik a jobbágnak hírt adni contractusa megváltoztatása felől, melyet kérésünkre is nem cselekedtek, /.../ sőt inkább bennünket megszorítván azon voltak, hogy ily szoros idő alatt magunkat fel nem találhatván, velünk annál inkább [a] maguk részére jobb contractust csinálhasanak, mely erőltetés által annyira is boldogultak szándékjokban, hogy már bennünket az egyezésre rá is vettének, aminthogy az egyezést meg is próbáltuk, de feltettük magunkban, hogy mindég csak úgy fogunk ígérni, hogy az egyezés köztünk meg ne lehessen, hogy majd a tekéntetes uraság is elunván az alkudozást, azt félbenhagyja.

¹⁵ BKMÖL V. 320/a Okmánytár 1745.

¹⁶ Uo. Úrbéri per iratai 1829. Információ (a továbbiakban: Perkivonat) I. p. – Bors Sámuel 1829. december 7-i levelének melléklele

¹⁷ Uo. Okmánytár 1770. (másolat)

¹⁸ Uo. Tanácsí iratok 1791. Zlinszky-acta

Történt azonban, hogy notariusunk fekvő és nehéz beteg lévén, Bikszegi Sámuel, városunk lakosát s régen volt notariusunkat kértük, hogy legyen jelen notariusunk helyett és annak tisztit végezze el, melyet ugyan cselekedni nem akart, hanem sok erőltetés után reáállott, de ő, fájdalom, a mi városunknak megsirathatatlan kárával. /.../ A tekéntetes uraság a maga új arendabeli kívánságát egy papiroson [kiadta], mely mintegy hatezer-hétszáz forintokra ment. Bikszegivel mi is 4000 forintokat más papirosra feltettünk oly szándékkal, hogy annál többet nem ajánlhatunk s nem is akarunk ajánlani. Ezen papirossal bementünk a tanácsházba, ahol a tekéntetes urak együtt voltak, hogy azon 4000 forintokról szóló írásunkat beadjuk, de Bikszegi, akire ezen dolognak végbenvitele volt bízva, azon maga írását eldugván, az uraságnak 6700 forintokról szóló írását adta vissza tekéntetes Zlinszky Mátyás úr kezébe, mely csalárdságot mi meg sem gondolván, amidőn Zlinszky Mátyás úrtól kérdettünk volna, hogy erre reáállunk-e, s azt feleltük volna, hogy reáállunk, azonnal ülőhelyeikből felugrálván örömmel szállásaikra mentek. Mely csalárdságát Bikszeginek városunk bírója, Kozma István észrevevén, midőn az urak elöl a más házba kimentünk, mindjárt megtámadta és azon 4000 forintokról szóló írást hogy adná elő kényszerítette, melyet ő szeméremmel elővett és midőn kérdezett voltna, hogy miért nem azt adta be, azt felelte, hogy elfelejtette. Mindazonáltal ellent nem állván, újra azon 4000 forintos levelet te[kin]t[e]tes Zlinszky Mátyás úr után küldöttük oly informatioval, hogy annál többet nem ígérhetünk, de [ő] ezzel semmit sem gondolván, csakugyan a contractuscsináláshoz fogott, és így ahol sem alku, sem egyezés nem volt, ott egy 6500 f[orin]tokról szóló contractus épült. /.../

Éppen ezen napon a contractust a tekéntetes uraság hozzánk estve naplementekor elküldötte oly tudósítással, hogy azt holnap subscribaltatni akarja. Gondolkozván, mitévők legyünk ily szorongatásunkban, arra határoztuk magunkat, hogy egy declarationt adjunk be az eránt, hogy mi azon contractust nem subscribalhatjuk, úgy gondolván, hogy [ezzel] az uraság szándékát meggátolhatjuk. De ez által sem boldogulhattunk feltett szándékunkban, mivel ellent nem állván a mi declarationk, másnap a tekéntetes uraság a köznépet behívatta, és ezen csak magától s nem egyezésből írott contractust – de nem úgy, mint vagyon, hanem csak némely cikkelyeket, azokat is pedig szép színbe öltöztetvén – olvasta fel előttök, de bezzeg a contractusnak bekkenőjét, a 6500 f[orintot] nem is említette, és így ezen szép móddal azoknak indulatjukat magához vonván, a maguk és maradékuk örök boldogtalanságára célzó contractust bolond megegyezések után velük megköszöntette.

Mely felolvastatás után a tanácsházba hívatattunk és a subscriptiora kényszerítettünk, de amelyre magunkat adni nem akartuk azt adván okául, hogy a közemberek nem értették azon contractust, és hogy mi azt lelkiünkészleti ellen az ő kárakra nem subscribalhatjuk. Lőrincz Mihály nevű lakosunk is, aki a köznép képében volt küldve a tekéntetes urak eleibe, hasonlóan és hasonló okon mentette magát, és subscribalni nem akarta, de ez is, minekutána rebellisnek mondatott, megijedvén, még maga kért, hogy csak subscribáljuk, melyre mindnyájan reá is állottunk bíró Kozma István uramon kívül, aki még ezen subscriptiot sok ideig húzta, de ez is a sok mérges szavak s többek között tekéntetes Zlinszky Mátyás úrnak azon declaratioja által, hogy addig a város házából ki nem megy, még szándékát véghez nem viszi, hozzáadván azt is, hogy a köznép viseli a terhet, s az már a contractusban meg is egyezett, kendtek hogy merik magukat ellenük szegezni, – végre megilletetvén csakugyan subscribaltuk.”

Javította a város esélyeit az ügyben, hogy a földesurak nem voltak egységesek a szerződés dolgában. Fontos volt, hogy a város legnagyobb földesura, báró Rudnyánszky Józsefné sem kívánta a szerződés megváltoztatását, és ezt kifejezésre is juttatta. A beadvány így ír erről: „*Méltóságos báró Rudnyánszky Józsefné kegyes asszonyunk is megszáván ily méltatlan romlásunkat, előttünk megmondotta, hogy ő azon contractusban meg nem egyez, s nem subscribálja.*”¹⁹

A történeteket megyei küldöttség vizsgálta ki. A vizsgálat a következőket állapította meg:

- 1) A községet a földesurak *urbarium fenyítéke* alatt bírták rá az új egyezésre.
- 2) A szerződés pontjait nem magyarázták meg, az összegét pedig elhallgatták.
- 3) Az a személy, akit a község a beteg jegyző helyett közbenjárónak rendelt, a községet tévelyedésbe hozta.
- 4) Zlinszky Mátyás valamely levél mutatása által a községgel elhitette, hogy a régi szerződés felbontásába az eddig ellenkező báró Rudnyánszky Józsefné is beleegyezett.
- 5) A lakosok egyen kívül mind a régi szerződés mellett kívánnak megmaradni.

A földesurak a megyei küldöttség véleményének hatására elálltak a szerződéstől, és úgy döntöttek, hogy szeptemberben úriszékot tartanak, „*és annak alkalmatosságával a községgel annak módja szerint újra tractálni*” fognak. A küldöttség ezt elfogadta, ugyanakkor fontosnak tartotta a szolgabíró figyelmét felhívni arra, hogy „*a községet urasága eránt tartozó kötelességére, becsülésére megintvén azt minden illetlenség elkövetésétől kemény fenyíték alatt tilalmazza el, azt is eleiben adván, hogy a beadotthoz hasonló instantiák nemhogy az igazságot kifejezni segítenék, sőt fenyítéket érdemeljenek.*”²⁰

A földesurak által ígért úriszék 1794 szeptemberében valóban összeült, és kidolgozta az új szerződést. Ez a város által fizetendő összeget 6500-ról 4500 forintra csökkentette.²¹

A szerződés lényegében a község úrbér alá vonását jelentette annak ellenére, hogy ezzel ellentétes látszatot igyekezett kelteni. Mindkét szerződésváltozat bevezetője tartalmazza: a földesurak megtehetnék, hogy a várost *urbariális kötelesség alá* vetik, és a *regalékat tulajdon részükre megtartják*, mégis a város megmaradását és boldogságát fenntartani kívánván *arendatilius contractusra szállottak*. Vagyis: Nem urbárium született, hanem a városnak sokkal előnyösebb bérleti szerződés. A fizetnivalók felsorolásából azonban kiderül, hogy szó nincs itt semmiféle könnyítésről, netán jótékonykodásról.

A két szerződésben szereplő tételek a következők:

A tétel neve	Az 1794. 04. 12-i	Az 1794. 09. 30-i
	szerződés szerint fizetendő összeg forintban	
Füstpénz	696	696
Borkilenced megváltása	100	100
Vásárok tartása	50	–
Halászat engedélyezése	50	50

¹⁹ BKMÓL V. 320/a Úrbéri per iratai, perkötet 294–306. p.

²⁰ Uo. 308–314. p.

²¹ Uo. Okmánytár 1794.

Robotok cenzusa	2 088	2 088
Vízimalmok működése	60	–
Mészárszék bérlete	25	25
Szelid és Inam puszta egészének, Szentkirály és Vejte puszta felének használata	2 000	731
Boltbérlet	50	50
Korcsmák és vendégfogadó működtetése, italok árusítása	560	560
Lenből, kenderből, gabonából, kertekből, méhekből a földesurat illető hasznok megváltása	310	200
Naturalék megváltása	561	–
Összesen:	6 550	4 500

A két legnagyobb tétel – a füstpénz és a robotmegváltás összege – az úrbérrendelet szerint van megállapítva, mégpedig annak betűje, nem pedig a szelleme szerint. A robotváltságnak a jobbágyok életének könnyítését kellett volna szolgálnia, itt azonban ennek épp az ellenkezője történt. A patajiak sohasem robotoltak a földesurak földjén azon egyszerű okból, hogy a földesuraknak nem volt allódiomuk, ahol robotolni lehetett volna. Az úrbérrendelet szerint kivett 2088 forintot így a semmiért, a sohasem volt robot megváltásáért kellett fizetniük. Ez az összeg önmagában majdnem annyi, mint amennyit a város a Rudnyánszky-féle szerződés szerint az összes földesúri terhei megváltásáért fizetett. A puszták használatáért felszámolt 2000 forint szintén hatalmas összeg, és további bonyodalmak forrása, minthogy a Rudnyánszky-féle szerződés a két pusztát (Szelidet és Inámot) és a két fél pusztát (Szentkirály és Vejte felét) külön díjazás nélkül adta a lakosság használatába. A földhasználattal kapcsolatban érezhettek ellentmondást a földesurak is, hiszen a módosított szerződésben megelégedtek az eredetileg kért földhasználati díj kb. egyharmadával.

Az úrbérrendelet természetesen nemcsak Pataj életében hozott kedvezőtlen változást. Az úrbérrendezés előtt az Alföld más településein sem robotoltak a jobbágyok, mivel a földesuraknak sok helyen nem volt majorságuk. Az Urbárium alapján viszont mindenütt behajtották a robotot vagy az érte járó megváltást, és ez minden ilyen helyen rontott a lakosság életkörülményein. A patajiakat érthetően a saját helyzetük rosszabbodása foglalkoztatta, ezen igyekeztek enyhíteni. Bonyolította a helyzetüket, hogy náluk a változások nem az úrbérrendelet megszületésekor, hanem jó húsz évvel később kezdődtek, valamint, hogy a földesuraik folyamatosan azt hangoztatták, hogy Pataj nincs urbárium alá vonva, sőt, ezzel mint lehetőséggel fenyegették a várost arra az esetre, ha a felkínált szerződést nem fogadják el.

Az úrbéri per első szakasza (1795–1797)

A Zlinszky-féle szerződés 1795. augusztus 14-én azzal érkezett vissza a helytartótanácstól, hogy rendes úrbéri perben kell döntenie arról, hogy van-e elegendő ok a Rudnyánszky-féle szerződés megszüntetésére, valamint hogy Szelid és Inam puszta egészben, Szentkirály és Vejte pedig fele részben a város határához tartozik-

e, vagy pedig földesúri majorsági birtok.²² Ennek a leiratnak a következtében, 1795. december 9-én kezdődött meg az úriszéken Pataj úrbéri pere.

Az úriszék az 1796. augusztus 16-i ülésén hozott a perben ítéletet, amely szerint

- 1) a Rudnyánszky-féle szerződés érvénytelen,
- 2) a puszták, mint allodiális földek, az uraságot illetik,
- 3) az úrbéri viszonyokat kell érvényesíteni a városban.

Kimondta továbbá, hogy addig, amíg ezeket az intézkedéseket felsőbb helyen jóváhagyják, a városnak az 1794. szeptember 30-án kelt szerződés szerint kell adózni.²³

A megyei törvényszék 1796. augusztus 25-én hozta meg a maga ítéletét. E szerint

- 1) a Rudnyánszky-féle szerződés érvényben marad,
- 2) a város az abban foglalt haszonvételeket továbbra is élvezi,
- 3) az uraságnak vissza kell fizetnie mindent, amit a várostól a Rudnyánszky-féle szerződésben megszabotton felül kapott.²⁴

Az ügy a vármegyétől a helytartótanácsshoz került, ahonnan 1797. február 7-i dátummal érkezett döntés, mely szerint:

- 1) A Rudnyánszky-féle szerződés nem örökös szerződés.
- 2) Szelid és Inám pusztá egészben, Szentkirály és Vejte pedig fele részben a város határához tartozik.
- 3) A vármegye utasítsa a földesurakat arra, hogy jobbágyaikkal az úrbéri rendezésnél kedvezőbb szerződésre lépjenek. Ha ez nem sikerülne, a megye készítse el a tervezetet. Addig, amíg nem lép hatályba új szerződés, a város a Rudnyánszky-féle szerződés szerint adózik.²⁵

A helytartótanácsi döntés a városnak kedvezett, mert bár nem ismerte el örökösnek a Rudnyánszky-féle szerződést, a pusztákat a városhatárhoz tartozónak mondta, és nem engedélyezte Pataj úrbér alá vonását sem.

Az úrbéri per második szakasza (1797–1810)

A megye elrendelte a helytartótanácsi rendelkezés végrehajtását. Minthogy a döntés ellenkezett a földesúri érdekekkel, elmaradt a megvalósítása. Helyette az urak új utakat kerestek a számukra kedvező intézkedés megszületéséhez. 1797. szeptember 21-én úriszéket tartottak, ahol elhatározták, hogy felméretik a határt és a pusztákat. Ez jó megoldásnak mutatkozott a helytartótanácsi rendelet végrehajtásának elődázására, és mint kiderült, valóban az is volt. Megyei küldöttséget kértek a teendők felmérésére. A megyei közgyűlés eleget tett a kérésnek. A küldöttség beszámolójának elkészülte után, 1798 tavaszán, a megyei törvényszék úgy foglalt állást, hogy:

- 1) Pataj határából és a hozzá kapcsolt pusztákból a földesurak számára allodiális földet kiszakasztani nem lehet.
- 2) A különben is szűk legelőt szántóföldnek fordítani, vagy bármely cím alatt kisebbiteni nem szabad.
- 3) Pataj határa a pusztákkal együtt a negyedik osztályba tartozik.

²² BKMÖL V. 320/a Vásári per iratai, felperesi beadvány C melléklet, 16 972/1795. sz. helytartótanácsi (a továbbiakban: htanági) leirat

²³ Uo. Úrbéri per iratai, perkötet 212–238. p.

²⁴ Uo. 239–246. p.

²⁵ Uo. Úrbéri per iratai 1797. 2543/1797. sz. htanági leirat

- 4) Az újabb egyezség vagy rendezési okirat elkészültéig és annak felsőbb helyen történő jóváhagyásáig a Rudnyánszky-féle szerződés szerint tartozik fizetni a város.²⁶

Mindezeket helybenhagyta a helytartótanács is,²⁷ így – másfél év után ismét – a dolog gyakorlati megvalósítása lett volna soron. A megyei küldöttség feladatuk kapta a megyei törvényszéktől, hogy hívja össze a földesurakat, és iparkodjék az ügyet barátságosan elintézni. A küldöttség azt jelentette, hogy Zádor pusztá kivételével²⁸ érvényt szerzett a Rudnyánszky-féle szerződésnek, és megállapította a városnak visszatérítendő, illetve később adóba betudható összeget. Barátságos egyezséget azonban nem tudott létrehozni, meglátása szerint főleg azért nem, mert a határ még nincs felmérve, és így az adózási kulcs még nem ismert.

A megyei közgyűlés elfogadta a bizottsági jelentést. Tudomásul vette, hogy a földesurak Zádort nem adják vissza a városnak, hanem pénzbeli kárpótlást ígérnek helyette. A küldöttség folytatta az egyeztetést, eredményt azonban ez alkalommal sem ért el, sőt tovább bonyolódott a helyzet. A földesurak ugyanis a helytartótanács-hoz fordultak azért, hogy a határt a negyedik osztályból sorolják át a második osztályba. Emellett újabb kérelmet nyújtottak be a királyhoz, amelyben azt kérték, hogy az 1794-es szerződés érvénybe léphessen addig, amíg az úrbér behozatala meg nem történik.²⁹

A földesúri beadvány szövegét nem ismerjük, csak a város által rá adott válaszból lehet következtetni a tartalmára. A kérelem legfontosabb pontjai a következők lehettek:

- 1) Kaphassanak engedélyt a Rudnyánszky-féle szerződés megváltoztatására, mert a census mindössze 2000 forint, ugyanakkor a lakosok rendelkezésére álló terület a puszták odacsatolása miatt nagy, és a lakosság létszáma is jelentősen megnőtt az 1745-ös állapothoz képest.

Erre a felvetésre azt felelte a város, hogy a „*contractus hiányosan van felvéve, mert vagyon még ahhoz másik contractus is, mely 300 forintokról szól, és amelyet a város a m/é/l/l/tóság/og uraságnak a Rudnyánszkyanus contractusban kitétetett száz baglya szénának öszvetakarítása és száz öl fának megvágása helyett fizetett, s ugyanazon contractusban vagnak még culinarék is, amelyek illendő árban felvételvé az azokhoz megkívánható edényekkel és a helyre való szállításra szükséges költséggel, megérnek legalábbis 700 R[henes] forintokat, és e szerént már lészen az egész census 3000 R[henes] forint. Hátha még felvesszük azokat a forspontozásokat, amelyeket a város azon Rudnyanszkyanus contractus alkalmatosságával annak minden említésén s követelésén kívül tett, ti. Bécsbe, Mária Czelbe, Fejér Templomhoz, Nagy Váradra, Szala, Vas, Heves vármegyékbe több ízben a város drága lovainak és azok szerszámainak destructiojával, – ha az is calculusra vétetne, nem kis summa lenne belőle.*

²⁶ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1798. A vármegyei polgári törvényszék 1798. március 6-i határozata

²⁷ Uo. 10 398/1798. sz. httanácsi leirat

²⁸ Zádort évi 2000 forintért bérelték a patajiak a földesuraktól. A Rudnyánszky-féle szerződés erre vonatkozó pontja a következő: „Zádori pusztá ekkoráig sem lévén foglalva pataji földhöz, azért azt ennekutána sem mint oda tartozandót /.../ kétezer forintbeli censusban bírni fogják.”

²⁹ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1798., 2541/1798. sz. vármegyei közgyűlési határozat és 1857. Répánszky-féle pertörténet 4–5. p.

A Rudnyánszkyanus contractus megváltoztathatásának okául azt teszi fel a m[é]l[tósá]gos uraság, hogy Patajnak igen sok földje legyen: erre minden tisztelettel azt mondja a város, hogy a népességhez képest nemhogy sok volna, hanem inkább kevés, mert ha sok volna, nem kényteleníttetne a város m[é]l[tósá]gos kalocsai érsek őxcellenciájától még sokkal többet árendálni, mint amennyit a maga földesuraságából bír. Ami van is, az sem mind átaljában s nem állandóan használható. /.../

A város népessége említetik azon instantiában: az igaz, hogy ahol a nép szaporodik, ott az uraságnak adaja is szaporodik, csakhogy ellenben a népnek szaporodásával a föld meg szűkül, és így az életre megkívántató mediumok is, úgyhogy ha Pataj városa az érseki pusztáktól megfosztatik, azután a m[é]l[tósá]gos uraság földjéről teljességgel meg nem él.”

- 2) A földesurak másik fontos törekvése az volt, hogy a király mentse fel őket az új szerződés kötésének kötelezettsége alól, és engedje bevezetni az urbáriumot³⁰, mert az előnyös a városnak és hasznos mindenkinek.

Az erre adott válasz: „Hogy az urbarium az adózó népnek conservatiojára hasznosabb legyen, senki meg nem mutathatja. /.../ Kérdeztessenek meg akarni urbarialisták, hogy melyiket választanák inkább, az urbariumot-e vagy az arendát. Kérdeztessen meg közelebb a mi megyénkben a szalksz[ent]martoni communitas, aki még arendás volt, virágzott, most pedig alig él. Vagy pedig gondolkozzon akarki, tud-e példát arra, hogy az arendás helyeknek lakosai lakhelyeket elhagyták, de hogy az urbarialisták szöttek és a mai napig szöknék, azt sok circularis levelek megbizonyítják. Tegyen továbbá maga a t[ekintetes] nemes vármegye tanúbizonytságot, ha az arendás helységek nem sokkal alkalmasabbak minden publicumot illető szolgáltatokra és a contributio befizetésére. Utoljára, gondolja meg akarki azt, hogy a felséges kamara, ha jobbnak látta az urbarialis szolgáltatásokat, miért adta ki azokat jobbágyainak arendába.

Az urbariumot azon az okon sem lehetne Patajra bevinni, mert Patajban emberemlékezetitől fogva az adás-vevés mindenkor szabad lévén, talán sem házi, sem más fundusok nincsenek, amelyeken tereh nem fekünné, s minden gazdának pénzibe nem volna.

Azért is hasznosabbnak mondja az uraság az urbariumot, mert az urbarium állandó birtokba helyezi a lakost, [míg] az arendás helyekben a birtokosok minduntalan változnak, s a reájok vetett adót sem tudják, miről fizetik, de ha urbarium alatt lennének, tudnák, mit kell szolgáltatni az uraságnak és mit fizetnek contributio fejében. Alázatos felelet: Valamint minden okos földesúr szabad azzal, hogy a maga korhely vagy tehetetlen jobbágyától, aki földjét nem műveli, elvehesse, úgy minden okos előljáróknak, akik arendás helyekben laknak, nemcsak szabad, hanem kötelességek,

³⁰ Az urbárium bevezetésére már korábban is történt próbálkozás a földesurak részéről. Erről így emlékeznek meg ugyanitt: „Próbáltott már ez [az] 1770. eszt[endőben], akkor tudniillik, midőn az egész országban az urbarium behozattatni parancsoltattott, de akkor is a városnak számos maleficiumi miatt egyrésztől, másrésztől pedig minthogy a gyakori vízáradás a város földjeit elfutotta, s annál fogva a calcaturáknak felosztását impracticabilisnek, s a haszonvételeket bizonytalannak tette, erre való nézve a város [a] hozzá tartozandó földjeivel együtt az urbarialis tractamentum alól kivételt és nem is classificáltathatott, mivel a nemes vármegyének csak 4 classisa lévén, az előhozott okokra nézve oly csekélynek és hibásnak találtatott, hogy a classisoknak egyikét sem érdemlette meg, melynek az a természeti következése, hogy ha a n[eme]s vármegyének több classisai volnának, /.../ az utolsóba kellene helyhezetni.”

hogy a korhely embertől a földjét vegyék el és az iparkodóbbnak adják. Ezáltal a lakos nemhogy romolna, hanem az industria élesztetik.

Ami pedig az adók kivetésének igazságos voltát illeti, arról Pataj kész mindenkor a nemes vármegyének felelni, mert nálunk a contributio külön minden individumra [és] az arenda is ki van vetve.

Hogy Patajban sokan kívánnák az urbariumot, az nem igaz. /.../ Lehetetlen, hogy valaki súlyosabb élet módját kívánjon, mint könnyebbet.”³¹

Valószínűleg e földesúri beadvány folyamánként kérte a helytartótanács 1799 áprilisában a vármegyétől a pataji úrbéri per iratainak felküldését. A megye a kérésre nemcsak a periratokat terjesztette fel, hanem a határfelmérés ekkortájt elkészült dokumentumait is: a térképeket, a mérnöki sommás számítást és az összehasonlító okiratot. A felmérés szerint Pataj határa a hozzá kapcsolt pusztákkal együtt 15 986 holdat tett ki – egy holdat 1300 négyszögöllel számítva –, amelyből 4528 hold az úrbéri állomány, 5423 hold a legelő, 882 hold az út és a haszonvehetetlen föld, és 5152 hold a mérsékelt fizetés alá eső terület. Ezekből 97 egész 5/8 jobbágytelket lehetett kialakítani, az úrbéri adózás alá eső telkek száma ebből 93 egész 5/8. A földdel bíró jobbágyok száma 427, a házas zselléréké 292. A felmérés felügyeletével és a megkötendő új szerződés legfontosabb számainak megállapításával megbízott megyei küldöttség számítása szerint az összes jobbágyi tartozás a regálék haszonbérével együtt számítva 5444 forint 58 krajcárt tesz ki.³²

A perben döntést ezt követően a megyei törvényszék hozott 1800 februárjában, a következők szerint:

- 1) Ha a földesurak megtartják maguknak Zádor pusztát, akkor térítsék meg a városnak az elmaradt hasznait. Ha ez barátságos egyezséggel nem volna megállapítható, akkor a város kapja vissza annyi időre, ameddig ki volt belőle útve.
- 2) A város határa továbbra is negyedik osztályú marad.
- 3) A regálékát is magában foglaló 1794. évi szerződés kedvezőbb az úrbéri bánásmódnál, ezért a hatálya bizonytalan időre kiterjeszhető.
- 4) Patajon az úrbért behozni nem lehet.
- 5) A földesuraknak meg kell téríteniük a Rudnyánszky-féle szerződésen felül szedett adókat.
- 6) A megyei küldöttség nem tudott új szerződést létrehozni a peres felek között. Erre az esetre a királyi leirat egy állandó rendezési terv kidolgozását írta elő. Ezt a küldöttség az összehasonlító okirat kidolgozásával teljesítette. A földesúri szabad rendelkezéstől függő regálékát külön szerződésben kell szabályozni, minthogy azonban Pataj a regálékba tetemes beruházásokat tett, addig, amíg ezeknek az értékét a földesurak nem térítik meg, a város a regálékát az összehasonlító okiratban kitett haszonbéri összegért bírja. Az úrbéri korcsmáltatás a beruházások megtérítése és a regálék földesúri kezelés alá jutása után is a várost illeti.³³

Ez az ítélet is a város számára volt kedvezőbb – bár az 1794. évi szerződés érvényesnek elfogadása bizonyára nem keltett bennük lelkesedést, viszont a maga 4500

³¹ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1798. Szám nélküli fogalmazvány a megyei küldöttséghez címezve, *Méltóztatott velünk azon instantiát kezdőszavakkal*

³² Uo. 1857. Répánszky-féle pertörténet 5–6. p.

³³ Uo. 1800. A vármegyei törvényszék 1800. február 10-i, 34. sz. ítélete

forintos végösszegével kétségtelenül előnyösebb volt az összehasonlító okiratban kalkulált 5444 forintnál. A földesuraknak mindenesetre eszük ágában sem volt eleget tenni a rendelkezésnek, ami mindenképpen arra vall, hogy számukra nem volt kielégítő. Helyette ismét panaszt nyújtottak be a helytartótanácshoz az őket ért sérelmekre hivatkozva. A helytartótanács 1803. április 12-én újabb küldöttség kirendelését kérte a vármegyétől. A megye eleget tett a kérésnek, a küldöttség azonban nem kezdte meg a működését, – talán azért, mert az előző éppen csak befejezte a magáét ugyanebben a tárgyban –, ezért egy év eltelte után a földesurak királyi bizottság kiküldéséért folyamodtak. A helytartótanács ezt követően 1804 júniusában utasította a vármegyét, hogy két hónapon belül fejeztesse be az úrbéri munkálatokat, és az iratokat a véleményével együtt terjessze fel hozzá. A megyei küldöttség 1804. szeptember 7-én bemutatta véleményes jelentését a vármegyének, ezt követően megtörtént az iratok felküldése.³⁴

Ezzel hosszú szünet kezdődött a perben. A következő érdemi fejlemény hat év múlva következett be. 1810. február 3-án született meg az a királyi rendelet, amelyet az ügy legfontosabb dokumentumának tekintettek a kortársak. Lényeges pontjai a következők:

- 1) Szelid és Inám puszta egészen, Szentkirály és Vejte pedig fele részben továbbra is Pataj határához van kapcsolva.
- 2) Miután a földesurak és a város között az úrbéri rendezésnél kedvezőbb szerződést nem lehetett kötni, a patajiaiak nem kényszeríthetők a jobbágyi tartozások természetbeni szolgáltatására, hanem azokat az állandó rendezési okiratba foglaltak szerint készpénzben váltsák meg.
- 3) A pataji határ a negyedik osztályba tartozik. A kidolgozandó ideiglenes rendezési okirat alapja a megyei küldöttség által készített összehasonlítás legyen a következő megjegyzésekkel:
 - a) A regálékat és ezek jövedelmeit a legfelsőbb helyről e tárgyban érkező rendelkezésig az ideiglenes rendezési okirat szerint kezeljék.
 - b) Minden birtokos szántóföldjét és kaszálóját írják össze és becsülik meg. A jobbágytelkek adás-vevés vagy más cím alatti megváltoztatása csak a földesurak tudtával és engedélyével történhet.
 - c) A kidolgozandó rendezési okiratban minden földművelő lakosnak 1 holdat kell kimérni házhelyül. Ha valakinek a belső telki illetősége meghaladja az egy holdat, a felesleget be kell számítani a külső telki illetőségbe. Szabályozni kell, hogy mi történjen akkor, ha házas zsellérek több területet bírnak annál, amennyi az épületeikhez szükséges. A földesurak a házatlan zsellérektől is szedhetnek bért.
 - d) A földesurak azokat a területeket, amelyeket a lakosok telki állományul el nem vállaltak, akár egészben, akár részletenként a városnak, az egyes lakosoknak, sőt más helységi jobbágyoknak és birtokosoknak is bérbe adhatják, de az adózás alól el nem vonhatják. A határban lévő szőlők területe nem számít bele a jobbágytelekbe.
- 4) Zádor puszta a földesuraké ügy, hogy az 1800. évi törvényszéki ítélet rá vonatkozó rendelkezése érvénytelen, vagyis nem kell kárpótolniuk a várost a kiesett hasznokért.

³⁴ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1803. 8749/1803. sz. httanácsi leirat – kelt: 1803. április 12. –, és 1857. Répánszky-féle pertörténet 7–8. p.

- 5) A regálékka a földesurak rendelkeznek. Az úrbéri korcsmáltatásra vonatkozó törvényszéki rendelkezés érvényben marad. Mivel a regálékba fektetett beruházások csak épületekből állhatnak, szakértők becsülik fel, és a földesurak térítsék meg a becsárat, máskülönben a város a regálék használatában marad.³⁵

A harmadik szakasz (1810–1812)

A királyi rendeletet – amely összességében ismét csak a város számára volt kedvező – nem hagyhatták figyelmen kívül a földesurak. A végrehajtásával megbízott megyei küldöttség 1810. május 3-án készítette el a jelentését, amelyet a földesurak észrevételeivel együtt juttatott el a megyei törvényszékhez. Itt ugyanezen év december 10-én a következő határozat született:

- 1) A katolikus és református lelkésznek 1-1 telek, a mestereknek fél-fél telek jár, a mézárszékhez egy telek tartozik.
- 2) Azok a lakosok, akiknek nincs külső birtokuk, zsellérek. Őket nem illeti meg az egy hold belsőség.
- 3) A kilencedet 4 forintjával lehet megváltani.
- 4) A vejtei és inami pusztákon eddig a község és a jegyző által használt 595 hold föld váltsági bére 30 krajcár holdanként.
- 5) A maradványföldeket a földesurak tetszésük szerint adhatják bérbe, de az adózás alól nem vonhatók ki.
- 6) Az úrbéri szolgálatok váltsága nem emelhető az összehasonlító okiratban megszabott érték fölé. A város előjárói úrbéri tartozás fejében az egyéni szabályozás megszületéséig 4710 forintot, a vejtei és inami maradványföldért pedig 220 forintot, összesen 4930 forintot fizessenek. Az összeg egyik felét Szt. Mihály, másik felét Szt. György napkor kell megfizetni. A törvényszék tudomásul vette, hogy a város a regálékát három évre kibérelte. Végül utasította a küldöttséget, hogy az egyéni szabályozásra minél előbb kerítsen sort.

Az egyéni szabályozás megejtése végett a küldöttség 1812. április 8-án szállt ki a városba. A munka megkezdése előtt a földesurak bejelentették, hogy a várossal állandó és örökös úrbéri szerződést szándékoznak kötni, egyetértésben a városi tanáccsal és a nép választottjaival. A szerződést 1812. április 9-én meg is kötötték 427 földes gazdát és 292 házas zsellért véve alapul. Pataj városa az összes úrbéri adózások, szolgáltatások és a remanenciák fejében 7000 forintot tartozott a földesurainak évenként fizetni.³⁶

A szerződés megkötése azt jelentette, hogy a földesuraknak ismét sikerült kijátszaniuk a lakosságot, és a felsőbb rendelkezések szerint megszabott kb. 5000 forint helyett 7000-et kicsikarni tőlük. A kulcs a remanenciák, vagyis a maradványföldek ügye. Azoké a földeké, „*melyek az urbariale constitutumtól*³⁷ *megmaradtak, és arra nem alkalmaztathatók*”. A földesurak el tudták hitetni a lakosság képviselőivel, hogy jót tesznek velük, amikor a jobbágytelekbe nem sorolható földeket drágán bérbe adják nekik. A módszerük sokkal inkább nevezhető zsarolásnak, mint meg-

³⁵ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1810. 2399/1810. sz. httanácsi leirat, kelt 1810. február 13-án

³⁶ Uo. 1857. Répánszky-féle pertörténet 10–11. p.

³⁷ úrbéri állományból

győzésnek. A szerződés szövege szerint ez azért jó a lakosoknak, mert „*bérbe való kiadásuk egyedül az uraságnak tetszésitől függenének, így tehát lehetne tartani attól, hogy a város határába külföldiek is bécsúsznának, és az ilyenek a helybeli lakosoknak földjeik használatában akadályul lehetnének.*”³⁸

A földesuraknak ez a nagy jóindulata azt jelentette, hogy a szerződés évi 7000 forintos végösszegeből 3100-at tett ki a gyakorlatilag hasznavethetetlen földek bérleti díja. Vagyis közel annyit fizettek a művelésre alkalmatlan területekért, mint az összes jobbágyterhek és szolgáltatások megváltásáért. A maradványföldek bérleti díja holdanként 32 krajcár, az ide számított terület a következő: „*A földmérői munka szerint /.../ taxáltatni való 5152 hold, melyekből lehúzván a felséges resoluciók szerint hibásan beszámított szőlők mennyiségét, 568 [holdat], marad 4584 hold, melyek holdját 32 xr-okban felvén: 2445 f 12 xr-t tesz ki. /.../ A vejtei és inámi sessiók számából kimaradt 441 holdak esztendei bére 32 xr-jával /.../ 235 f 12 xr. /.../ A szelidi pusztában a pascuumhoz fölösleg számított és /.../ a szelidi pusztá calculusában foglalt 376 holdakat 32 xr-jával számlálván: 200 f 56 xr. /.../ A szentkirályi pusztának felitől /.../ földmérői calculus szerint a rendes pascuumhoz fölösleg toldott 445 holdakat 32 xr-jával felvén: 237 f 25 xr.*”³⁹

De ebben a szerződésben a fentebbin kívül volt még két olyan pont, amely nagyon sok gondot okozott később a lakosoknak:

- 1) Nem tiltakoztak, amikor a földesurak bejelentették szándékukat a lakossági gyümölcsöskertek elfoglalására: „*Az uraság /.../ az erdeit gyarapítani kívánván, egynémely lakosoknak az erdők között találtatott fás kertjeit a maga Száraz nevezetű erdeihez /.../ kapcsolni akarja, és a remanentionalis földekből a lakosoknak ahelyett szintannyi holdakat kiméretett úgy, hogy elébbeni kertjeiknek még 3 esztendeig birtokában maradván, az alatt az új kertjeiket béültessék.*”⁴⁰
- 2) Elfogadták a bérleti díj kurzus szerint történő fizetését. A szerződés idevágó része a következő: Az árendát „*a most folyó conventionalis pénz értékében tartozik a közönség lefizetni, azonban ennek a mostani időben fogatkozása lévén, a földesuraság a lakosoknak könnyebbségekre azt annyit érő váltócédulákban is felvenni kész, oly móddal, hogy tudokra fog hitelesen adódni az előjáróknak minden esztendőnek elején, minémű volt a váltócéduláknak bece a jó pénzhez képest december hónapban, és a cursusnak akkori mineműsége fog zsinórmértékül szolgálni az egész esztendőbeli arenda fizetésire nézve.*”⁴¹

A negyedik szakasz (1812–1828)

A szerződés jóváhagyás végett a helytartótanácsához került, ahol évekig elfeküdt. Ezek alatt az évek alatt a patajiaknak volt alkalmuk megtapasztalni a szerződés összes hátrányát. A jegyző 1816-ban írt, Vitéz József udvari ügyvédnek Bécsbe címzett levelében a változás reményében foglalta össze ezeket:

³⁸ BKMÖL V. 320/a Okmánytár 1812., bevezető

³⁹ Uo. 11–14. pont

⁴⁰ Uo. 14. pont

⁴¹ Uo. 15. pont

„Minekelőtte /.../ sorsunk végképpen és örökre elhatározódna, kívántunk némely észrevételeinkről tudósítást tenni. Nem azért, hogy a *contractusunkat* felbontani vagy netalán nyughatatlanságra magyarázható panaszainkkal tisztelt uraságainkat legkevesebbé is megsérteni kívánnánk, hanem egyedül azért, hogy mi a jövődő boldogságunkra és fentmaradásunkra is ügyelvén, jobb még most a *contractus* költétől való tapasztalásainkat is felfedezni /.../ és a legfelsőbb helyen irgalmasan megítéltevéen idejében elintéztetni, mintsem későbbben bánkódni és panaszolkodni, amikor már a meghallgattatásunkhoz még csak reménység sem lehetne.”

A tapasztalt problémák pontokba szedve a következők:

1) A remanenciák „azok, amelyeknél fogva Pataj városa lakosít különös *beneficiummal* a *contractusban* tetéztetve lenni sokan vélekednek, de fájdalom, hogy sokan hallásból, vagy ha ámbár hiteles relatiokból informáltatván, az ebbéli véleményeket és kipróbálásokat az idők mostoha járasi héjánossá tészik, és így az ezen tárgyban tett kötet, úgy a következő örökös elhatározás is oly nyomtatvány, hogy már ahhoz többet adni éppen nem lehetne. Ugyanis megtetszik ez onnan:

a) hogy a legkegyelmesebb felső intézetek szerént el lévén az határozva, hogy *urbario tenore contractum ineant*⁴², ezen fő ponthoz alkalmaztatván sorsunk, ha a kitett *remanentialis* földek jó földeknek számíttathatnának, vagyis *sessiokká in idea*⁴³ formáltathatnának, mégis ekkor az ahhoz alkalmaztatható *urbarialis competentia*⁴⁴ és fizetés nemigen menne többre, mintsem így, midőn a *remanentialis* földek holdja 32 xr[-nak] vétetvén 2445 forint 12 xr-okat tészén.- Ellenben megfontolván azt, hogy ezen *remanentialis* földek nagy részént imitt-amott az hasznosabb földek közt mind együvé számíttatva lévén, azon kívül, hogy a lakosokra individualiter alkalmaztatni, így árendájokra is kitenni nem lehet, még az is a tetemes fogyatkozás, hogy 1/3 része /.../ bizonytal mind haszontalan mocsárok, székek⁴⁵, álló tók vagy folyásokból áll, és miolta töltéseink által a Duna kiöntéseinek határ vettetett, az azon kívül való földeinken szüntelen a víz uralkodik és télen-nyáron fekszik, és így a remanentiákon is. Mely különben az uraságra nézve igen nagy jó annyiban, hogy azokat *in massa*⁴⁶ kiarendáltathatja avagy taxáltathatja. Minékünk oly fogyatkozásunk vagyon, hogy azok haszna-sikerét nem látván, esztendőnként a *cursus* szerént való több-több adózásaink által mindenből kimerítettünk.

b) Nem tudjuk, hogy a városunk körül helyezettett szállások, ahol is barmaink s azoknak takarmányai tartatnak, úgy a veteményeskeretek a remanentiákhöz-é, vagy a szántóföldekhez számíttatnak, vagy éppen *intravillanus calculusokban*⁴⁷ jöttek. Sőt sem ezt, sem azt nem tudjuk, hogy az *intravillana competentiák*⁴⁸ a 93 5/8 *sessiokhoz* *adjustatióban* és *calculusban*⁴⁹ vagynak-é, vagy sem, de az bizonyos, hogy sok lakosaink házainak csak száma van, de udvara, mondatván, semmi sincs a sűrűbb építések miatt, melyre eleink nem vigyáztak, az uraságaink is kevésbé ügyeltek arra. Ezen szűk házak is mindazáltal egyenlően fizetik az árendát. Egyéberánt mind a kertek, mind a szállások, sőt még a városbéli pusztá fundusok is

⁴² urbárium erejével bírjon a szerződés

⁴³ valóságos telkek

⁴⁴ úrbéri illetékesség

⁴⁵ szikes területek

⁴⁶ egyben, egészben

⁴⁷ belső telki állományban

⁴⁸ belső telki illetőségek

⁴⁹ telkekhez kiegyenlítésben és számításban

[a] m[éltósá]gos uraságnak tudtával eleitől fogva gyakorlott szabad adás-vevés törvényei szerént a lakosoknak pénzeikben /.../ vagynak.”

2) A földesúri Száraz erdő megnövelésére elvett kertekről a következőket mondja a levél: „Uraságunknak ezen erdeje régenten valami fiatalos tölgyfákból, most pedig a kiújult növények és cserebokrokból, kevés kaszáló és ligetes helyből álló egynehány holdnyi keskeny, hosszan a töltés mentében elnyúló föld,” melyhez „minden, akár közönséges, akár a lakosoktól pénzen szereztetett és bíratott kertek elvétettek és oda kapcsolattak. – Ez olyan csapás volt reánk nézve, hogy azt sem tudtuk, mitévők legyünk. De kényszerítettén annak béiktatására, mivel az mondatott, hogy különben a contractust meg nem tehetjük és majd több kárát valljuk. Ez okáért anélkül, hogy csak időt a gondolkodásra is nyerhettünk volna, azon kerteknek és nagy darab földeknek [átadására], melyre különben a lakosainknak igen nagy szüksége volna, reáállani kénytelenítettünk. Ez által való fogyatkozásunk az, hogy ezen /.../ Duna-háti gyümölcsösök kertek /.../ az adás-vevés által kinek-kinek drága pénzen vett tulajdonaivá tétettek, úgyhogy vagynak az ottan bírt lakosaink közül többen, kik gyümölcsöseiket ezer f[lorinto]kért jó pénzben sem adták volna, mivel azok hasznából táplálták magokat, s fizették adójokat. Egy summában pedig több ezerekre tehető azon kerteknek becse, melyet ott az uraság ingyen magának eltulajdonított s lekötött, mivel nem egynémely, de másfél-száznál több azon lakosoknak a számok, kiknek kertjeik ottan valának.

Ezen lakosoknak vigasztalásokra az ígértetett, hogy másutt mérettetik és pótoltatik ki az ő fogyatkozásuk, mivel őket nyilván csonkán hagyni nem lehetett volna, minekutána ezen birtokok kinek-kinek vagy firul-fira ősrül maradt, vagy pénzen vett, vagy osztályban s akármiféle, de törvényes úton jutott tulajdona már a fundualis könyvben és porciózása alatt eleitől fogva állott – ezért ugyan mérettetett is ki azoknak mindjárt közelébb a vízállásokon, a lapályos, kákás, ingovány és posványos helyeken annyi föld, és nyilván az ingenieur úr azokat télen, által a jégen mérte ki. /.../ A contractus költétől fogva a víz rajtok feküdvén, még sokan tájában sem mehettek, sokan azt sem tudják, hogy merre van ezen semmijek.”

3) A legnagyobb gondot és egyben a legnagyobb terhet a szerződéses összeg kurzus szerinti fizetése jelentette: „a cursus, melynek értelmét, sem következését akkor mi nem értettük” – mondja a levél, majd így folytatja: „Veszedelmes a mi népünkre nézve, hogy az adózás esztendőnként változván az árendának szörnyű felugrása a lakosokat csaknem közönséges zavarodásba és békétlenségbe hozza máris, amidőn még az érsekségi földekből él fele a városnak, ahová circiter 8000 forintokat fizet, az uraságnak pedig 361 f[lorintos] cursus szerént 25 200-at, azon kívül a regalékért 8000-et, amelyben a közelebb múlt esztendőben 3-4000 forint buktija⁵⁰ van. Hát ha egyedül és csupán az uraság földjéből állana mind élélme, mind tehetsége a lakosságnak? Ekkor ugyan miképp és miből tudná megfizetni az inquilinus, akinek a házán kívül egy talpalatnyi földje sincs a 14 forint 24 xr-okat a m[éltósá]gos uraság részére a mostani cursus szerént? Ezen kívül van a vármegyéje s a felsége. Ezen kívül van a köz szolgálat[a], a háza népe élélme, ruházatja s conservatioja. Nincs mód benne, hogy az üres és minden beneficiumoktól elzárt házas zsellér megélhessen, kivévén a mesterembereket, kik mindazáltal 60-70 számot alig haladnak meg. Ilyen szegény, majd 200 házasok számához vétethetnek a házatlan zsellérek is, kik – felényi proportioban ámbár – adóznak, de sem kétkezi

⁵⁰ vesztesége

*munkájok által, sem másként ugyan az uraság terrenumán meg nem élhetnek, annyival inkább, mivel a 427 szántóföldes gazdáknak is a 93 5/8 sessiókból annyi jut, hogy nem lévén mit mívelni, nyilván a föld mellett is nyomorogni, pénzen soknak kenyeret venni kellett. /.../ És így a cursus, jóllehet a kereskedőkre nézve, kik a portékájokat amint veszik, úgy kézről kézre adják, és a procentot ahhoz alkalmaztatják, megállhat, de az adózó szegény népnek /.../ cursus szerént fizetni nem egyéb elnyomorításnál és kolduscsinálásnál. Az pedig a status boldogságával, mind az urasági, de atyai névvel is és pártfogással díszeskedő egybenkötötéssel [is], ellenkezik.*⁵¹

A levélben kifejtett érvek eljutottak a helytartótanácshoz. 1818. szeptember 22-i dátummal olyan tartalmú leirat érkezett tőle, mely szerint meg kell kérdezni a jobbágyokat, nem volnának-e hajlandók a maradványföldeket a telkekhez hasonló adózás mellett telki állományul elfogadni. A patajiak igenlő választ adtak a kérdésre. Az 1820-as években többször szerepelt még ez a kérdés az úriszék napirendjén, és több alkalommal szállt ki ebben az ügyben megyei küldöttség is Patajra.⁵²

Az úriszék 1822. október 18-i ülésén pl. úgy foglaltak állást a patajiak, hogy elfogadják a maradványföldek telki állományba sorolását, jelezték azonban, hogy a rossz minőségük miatt a szokottnál kedvezőbb feltételekre számítanak: „*Újabbán is azt alázatosan kijelentjük, hogy mindazon földeket, melyeket mi és eleink bírtak, egy talpallamig elvállalni igen is kénytelenítettünk oly móddal és alázatos reménységgel mindazonáltal, hogy ezek különböző helyeken és sok haszontalansággal keverve lévén, mennyiben érdemeljenek pótlást*”. A kényszerítő ok a földszüke: „*mind szűkölködő lakosainknak, mind barmainknak eledelére és táplálására nézve fogyatkozássunkat még külső árendálásokkal is pótolnunk kellettük*”.

Az úriszék nem látta elfogadhatónak az érveket. Döntése a következő: „*A város most csak azon okból minden remanentiális földeket sessiókba felvállani kívánja, mivel lakosai megszorodván az egész határjokat magok és barmaik táplálására szükségesnek találják, ezen oknak semmi fundamentoma nincsen, minthogy az említett contractus által a város úgyis az egész határban meghagyattatott. Ha azonban a város a maga részére hasznosabbnak véli az úgyis örökösön nála hagyott határokból több sessiókat formáltatni, /.../ azt az uraság ugyan nem ellenzi, de oly feltétel alatt mindazonáltal, hogy azon contractusban megállapított készpénzbeli summa se ne nevedjen, sem pedig ne csonkuljon.*”⁵³

Vagyis a földesuraknak éppen úgy volt jó, ahogyan volt. Valószínűleg azért nem akarták bolygatni a dolgot, mert tartottak tőle, hogy a felsőbb hatóságok előtt is kiderülhet, ami eddigre kiderült a patajiak számára, hogy ti. minden – a város számára használhatatlan, sőt használni tiltott – terület a maradványföldekhez van számítva, és így fizetés alá van vonva.

A helytartótanács nem sokkal később úgy rendelkezett, hogy a lakosokat a tisztügyész közbenjöttével kell meghallgatni arról, hogy készek-e a maradványföldeket telkek gyanánt elfogadni. 1828. április 10-én ennek megfelelően a patajiak megyei küldöttség előtt tettek nyilatkozatot arról, hogy igen, készek rá. A földesurak két

⁵¹ BKMÖL. V. 320/a Úrbéri per iratai 1816. A levél dátuma 1816. június 16.

⁵² Uo. 1828. Declaratio az urbarialis contractus állapotáról, dátuma: 1828. május 31.

⁵³ Uo. 1823. Úriszéki jegyzőkönyv, dátuma: 1823. március 27.

napra rá, április 12-én az adózók érdekeire hivatkozva utasították ezt vissza, mondván, hogy megvalósulása esetén növekednének a lakosság terhei.⁵⁴

Hamarosan világhosszá vált, hogy milyen tehernövekedéssel kell a lakosságnak számolnia. A földesurak úgy határoztak, hogy összeíratták az 1812 után épült zselérházakat, és visszamenőleg kivetik rájuk a füstpénzt és a robotválságot. A patajiaiak megrettentek ettől a lehetőségtől, olyannyira, hogy két feltétel teljesülése esetén készek voltak elállni a pertől és elfogadni az 1812-es szerződést. A két feltétel a következő volt:

„a) *A Szelidi és az Inámi tavak, a Kengyeles és Vejtei fokok s egyéb lapályosabb részek, melyek a Duna kiáradásával a töltésen belől lévő egész plagán termeni szokott füvet és szénát csaknem minden esztendőben semmivé teszik,*” és amelyekről „*a communitas a contractualis egyezés szerint meghatározott censust holdjáért 32 xriájával conventios pénzben mindeddig az ideig meg is fizette, /.../ örökösen a contractusban a fentebb érdekltet tetemes károsodásoknak kipótolására nézve bent maradnának.*

b) *Minekutána a 7000 forint contractuális summa úgy állapotott meg, hogy az az örökösítés által állandóvá tététt, /.../ azt is batorokodik a városi közönség a legmélységesebb jobbágyi alázatossággal kérni, hogy a házak többé census alá ne conscribáltatnának.*”⁵⁵

A földesurak nem fogadták el a feltételeket. A városiaknak arra a felvetésére, hogy a Szelidi- és Inámi-tó és a Kengyelesi- és Vejtei-fok a maradványföldek közé van számítva, azt válaszolták, hogy az lehetetlen, mivel a szerződés alapjául szolgáló felmérést a megyei küldöttség készítette, „*erről pedig fel sem lehet tenni, hogy /.../ a halászó vizeket a remanentiák közé /.../ számította volna*”. De különben is, „*a sokszor említett halászó vizeknek arealis kiterjedése az egészre nézve oly csekélységet tesz, hogy ha igaz is volna azoknak a calculusból való ki nem hagyatása, mégis az, amit a város annál fogva tartozásán túl fizetett, annál inkább kérdést sem érdemelne, mivel sokkal többet tenne az, amit az uraság azon idő alatt szaporodott új lakosok és házak fejében kívánhatott volna.*” Ragaszkodtak ahhoz, hogy a „*contractus kötése idejétől fogva szaporodott házakat és lakosokat*” összeírathassák, „*és tőlük a contractusban már meghatározott tartozásokat*” megvehessék. Az érte járó összeg beszédésétől azonban hajlandók lettek volna eltekinteni, mivel az uraság „*mindazonáltal mostani mostoha időeknek tekintetéből a városbelieknek terheit nevelni nem akarná, és törvényes jussát felfüggeszteni és csak boldogabb időkre feltartaná, ha a város is /.../ az 1812^{ik} eszt/endő/ben kötött contractust /.../ folyvást megtartandja.*”⁵⁶ A földesúri taktika világos: a meglévőnél sokkal nagyobb teher kilátásba helyezésével nyomást gyakorolnak a városra, majd a megrettent lakosoknak felkínálják a meglévő állapot fenntartásának lehetőségét. Ezzel olyan helyzetet teremtenek, amelyben annak kell örülni, ami ellen eddig küzdöttek.

Az ügy a helytartótanács lakosság megkérdezését elrendelő határozatának végrehajtása után, 1828. december 15-én ismét a megyei törvényszék elé került. Ez az érintettek nyilatkozatainak tanulmányozása után úgy foglalt állást, hogy amennyiben

⁵⁴ BKMÖL. V. 320/a Úrbéri per iratai 1828. Szűts István ágenshez írott levél, kelt 1828. augusztus 29-én

⁵⁵ Uo. Declaratio a remanentiális földek iránt, kelt 1828. május 3-án

⁵⁶ Uo. 1828. július 20.

„felméréséből a remanentiális földeknek az jönne világosságra, hogy a fent írt contractusban felszámított mennyiségbe olyan részek is foglaltatnak, amelyeket nem a község, hanem az uraság használ akármely szín alatt, azok felszámíttatván, az e végre megállapított summából nemcsak jövőre nézve kihagyattassanak, hanem amennyiben a kitett 1812^k eszt[endő] óta a lakosok az ezekre is eső summát megfizették volna, azok nekik megtéríttessenek, vagy további fizetéseikbe elfogadtassanak.” Arra kérték a helytartótanácsot, hogy mielőbb hozzon döntést, mert a régóta tartó bizonytalanság az „adózó községre nézve kedvetlen következtetésű”.⁵⁷

Ugyanezen a törvényszéki ülésen egy másik határozat is született a patajiakról, mégpedig elmarasztaló. Azt mondta ki, hogy az 1812-es szerződést lényegében már jóváhagyták 1818-ban, és csupán a maradványföldek kérdése van függőben. Ezzel ellentétes a város helytartótanácsához küldött kérelme, amelyben „már elintézt helytelen kérésnek előre elláthatóképpen sikertelen felélesztésére” törekednek, mégpedig azon Bors nevű ügyvéd segédletével, „aki az adózó jobbágyoknak hasonló bujtogatása miatt n[eme]s Vas vármegyének kérése következtetésében a Kir[ályi] Helytartó Tanácstól érkezett kegyes rendelésnél fogva már különben is büntetésre méltó perbe idéztetni helyesnek tartatot”.⁵⁸

Ötödik szakasz (1828–1830)

A megyei törvényszéki elmarasztalás oka a királyhoz és a nádorhoz 1828. október 15-én írt azonos tartalmú levél volt, amellyel a város a per elhúzódása és sikeretelensége miatt fordult a legfőbb méltóságokhoz. A beadványt Bors Sámuel királyi udvari ügyvéd fogalmazta. A fontos alkalmakkor Budafalvi előnevet használó ügyvéd kapcsolata a várossal nem volt új keletű, már korábban, az 1819-ben induló vásári perében is segítette Patajt. Megjelenése az úrbéri perben új lendületet adott az ügynek.

1828-ban a per a patajiak szemszögéből nézve meglehetősen reménytelen volt. A földesurak nemcsak hogy nem mutattak hajlandóságot a túlfizetés tényének elfogadására, hanem azt igyekeztek bizonyítani, hogy a már felvett összegnél több jár nekik. Ugyanakkor a vármegye illetékes szerveiben is csalódtak, úgy érezték, hogy nem kapnak tőlük elegendő támogatást. Ezért döntöttek úgy, hogy a legfőbb méltóságokhoz fordulnak.

A kérelemben két kérdés megoldásához kértek segítséget:

- 1) az egész határt elvállalassák telki állományban,
- 2) az 1799-es határfelmérés szerinti 5152 hold maradványföldből le lehessen vonni az oda nem tartozó 2460 holdat (568 hold szőlő, 236 hold szőlők közötti parlag, Vejtén és Inámon tévesen felvett 44 hold, a Szelidi és Szentkirályi rétből hibásan ide számított 971 hold legelő és 610 hold plága), és visszakaphassák a tévesen felszámolt terület után 1812 óta kifizetett 29 264 forintot.⁵⁹

A királyhoz írott levél 1828 októberében született, december 15-én pedig napvilágot láttak a fentebb ismertetett megyei határozatok, amelyek újabb elkeseredést

⁵⁷ BKMÖL. V. 320/a Úrbéri per iratai 1828. A vármegyei polgári törvényszék 1828. december 15-i, 615. sz. határozata

⁵⁸ Uo. 616. sz. határozat – Földváry Gábor 1828. december 30-i levelének melléklete

⁵⁹ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1829. Perkivonat 2–3. p.

váltottak ki a lakosság körében. Hatásukra 1828. december 24-én jóval bővebben, nyolc pontba foglalva küldték el panaszukat a királynak és a helytartótanácsnak. A lépést azzal indokolták, hogy perük *„a nemes megye törvényszékin végképpen elhatározotva lévén, az abban hozott végzésből úgy látják, hogy a nekik mért, de az uraság által használtott részekért 1812 óta fizetett arendális summának az uraság által leendő visszatérítésén kívüli sérelmeik mintha figyelmet sem érdemlettek volna, elmellőztetődek”*.

A levélben megfogalmazott kérések a következők:

- 1) Használhassák a városhoz tartozó egész határt.
- 2) Kaphassák vissza a 249 holdat kitevő, földesurak által elvett gyümölcsös-kertjeiket.
- 3) Hagyják meg őket a töltésen belül lévő azon térség használatában, amely a Duna minden legkisebb megmozdulásának játéka ugyan, de halászóvíznek nem tekinthető. A város fizet érte, így úgy lenne természetes, hogy amikor használható, akkor az ő haszna, amikor pedig nem, akkor az ő kára legyen. A fennálló helyzet, amely szerint a város szüntelen fizeti tőle az adót, de ha a Duna előnti, akkor az uraság árendása rámegegy, és halászat színe alatt elviszi azt, amit *„a sors talán annak nagy kára pótlása fejében könyörületességéből nyújtott”*, nem igazságos.
- 4) A szelidi, vejtei és inámi fokok is maradjanak meg a városnak. Ezek után is folyamatosan fizeti a város a szerződésben megállapított bért, a földesúr mégis kiadta egy budai halásznak.
- 5) A szőlők közt lévő üres földek terméséből két éven át szedett dézsmáért kapjanak kártérítést, és térítse meg a regálebérlő a vejtei kocsmához tartozó 2 hold föld után tőlük eddig tévesen szedett összeget is.
- 6) A legelőből elfoglalt 821 holdat adják vissza a földesurak.
- 7) Fizesse vissza az uraság a város által 1812-től tartozáson felül fizetett 72 000 ezüstforintot.
- 8) Az örökös szerződés valóban örökös legyen, az uraság ne változtathasson rajta tetszése szerint.⁶⁰

A beadványok miatt magyarázkodniuk kellett a vármegyei hatóságok előtt. A közgyűléshez írott jelentésben így foglalták össze az őket erre a lépésre kényszerítő helyzet lényegét: *„Az 1812^k esztendőben akkori notáriusunk, az uraság mostani tisztje⁶¹, hogy hozott bennünket azon zavarba, melyből most kivergődni óhajtunk, magunk sem tudjuk, de hogy azon képtelen summa fizetése által oly földhöz ragadott szegényekké lettünk, hogy a végső pusztulás fenyeget bennünket, érezzük és keservesen fájlaljuk.”⁶²*

A földesuraik és a vármegye által egyaránt elítélt tettüket azzal tetézték, hogy képviselőik 1829. április 8-án személyesen is megjelentek a királyi udvarban. Amikor ennek a megyén hírét vették, Földváry Gábor főszolgabíró jelentést kért arról, hogy voltak-e Bécsben, ha voltak, miért voltak, és hogy merték azt tenni, mikor tiltva van. A kérdésre adott válasz: *„Voltak, igenis, az egész városnépe közkívánságára, sürgetésére és elhatározott akaratjával a tanács végzéséből kirendelt követjeink, nevezetesen a városunk bírása és Benke István azon okon*

⁶⁰ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1828. A levél dátuma: 1828. december 24.

⁶¹ Tóthfalusy József, aki 1800-tól 1814-ig jegyzője, 1817–1819 között főbírája volt Patajnak

⁶² BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1829. A levél dátuma: 1829. március 1.

1^{ször}: mivel a múlt eszt[endei] Aprilis 10^{kén} tartatott úriszék alkalmával főfiskális t[ekinte]tes Reviczky úr meghagyta, hogy ha másképp városunk súlyos bajaiban nem boldogulunk, folyamodjunk Eö Felségéhez – már pedig mind eddig nem boldogultunk, és így ezen kegyes parancsolatnak eleget kívántunk tenni.

2^{ször}: mivel már az egész város népe zúgolódott, hogy az előjárók vagy restellnek, vagy nem akarnak Eö Felségéhez folyamodni, másképp lehetetlen volna, hogy 59 esztendeig hagyhatna Eö Felsege bizonytalan állapotban ily népes várost. Ezen köz panasz elhárítása végett kénytelenek voltunk tehát ott esedezni, ahonnan sérelmeink megorvosoltatását erős bizodalommal várjuk és hisszük.

3^{ször}: mivel városunk népe súlyos bajainak enyhítése végett már minden utakat megpróbálván, még ezen egyetlen egyet mulhatatlanul szükségesnek láttuk a végre, hogy valahára az ily hosszasan tartó zavarból kivergődjünk.

Hogy pedig 59 esztendőök alatt kiállott szenvedések után, a hatvanadikban, szabad egyszer a jobbágnak koronás fejedelme előtt könyörögni a segedelemért, azt lelki örömmel érezhetni volt szerencsénk Eö Felsege azon mélységes leereszkedésének szemeinkkel való látásában, mellyel az udvarlás alkalmával hozzánk, esdeklő jobbágyaihoz viseltetni kegyelmesen méltóztatott.”⁶³

A panaszlevelek hatására a vármegyének ismételten foglalkoznia kellett Patajjal. A város az 1829. április 8-i megyei kisgyűlés négy napirendi pontjában szerepelt:

1) „A N[agy] M[éltóságú] M[agyar] K[irályi] Helytartó Tanács közölvén Duna Pataj városa közönségének abbéli folyamodó levelét, melyben az eránt esedezik, hogy az uradalom által tőle elvett földek adattassanak vissza, nemkülönben [az] 1812^k esztendő óta az uraságnak felesleg fizetett s conv[entionalis] pénzben 72 000 forintokra terjedő census nekik visszatéríttessen, egyszersmind pedig urbarialis panaszai orvosoltassanak, nemkülönben válaszolván a vármegyének a m[ült] eszt[endei] 615^k törvényszéki szám alatt költ felírására, mely mellett a D.Pataj[i] urbarialis tárgyban fentforgó irományok felküldettek, azt rendeli a f[olyó] eszt[endei] Febr[uar] 17^{éről} a 4008^k és 4009^k számok alatt költ intézőlevele által, hogy minekutána a felküldött irományokból az tetszene ki, hogy ezen tárgy nem aszerént, amint az 1823^k eszt[endő] December 30^{káról} a 61 593^k szám alatt e tárgyban kiadott intézőlevél rendeli, hanem csak summative pertractáltatott⁶⁴, annál fogva ezen egész tárgy az úriszéken újabban vétessen fel, és bírói ítélet által határozottasson el, s annak utána a vármegye törvényszékin is szinte akképpen megvizsgáltatván, úgy küldettesen fel.

2) Szinte a /.../ H[elytartó] Tanács hivatalos pertractatio végett által küldi e f[olyó] eszt[endő] Martius 3^{áról} az 5816^k szám alatt költ intézőlevele mellett D. Pataj m[ező]város közönségének abbéli folyamodását, melyben az iránt panaszolkodik, hogy az 1770. esztendőben indított megyebeli törvényszéken is megvizsgált perben az örökös contractus tartalma szerint nékiek ítélt tenutumokat most az uradalom bírja, és jöllehet az árendát azoktól a község mindenkor fizeti, mégis azokat az uradalom visszaadni nem akarja, s ennek következtében a község az eránt könyörög, hogy azok nékie adattassanak vissza.

3) Duna Pataj M[ező]városabéli számosabb lakosok bényújtott folyamodó levelekben azt adják elő, hogy ők azért voltak kénytelenek Ó Felsege előtt

⁶³ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1829. Dátum nélküli fogalmazvány, 1829. áprilisa datálva

⁶⁴ együttesen tárgyalatott

panaszolkodni, mivel az 1798^k eszt[endő]ben a vármegye által hozott végzés őket feleletnek terhe alatt eltiltotta attól, hogy a Rudnyanszkyanus contractusban meghatározott summán fejjül ne fizessenek mindaddig, még Ő Felsége által más contractus nem fog megerősíteni, az 1812^k esztendei contractus pedig mindeddig sem lévén Ő Felsége által megerősítve, a fent irt végzés erejének megmaradni kellett, melyrül fogva azon könyörög a község, hogy a tárgyban részire a vármegye pártfogással légyen.

4) Főszolgabíró Földváry Gábor úr a k[özelebb] m[últ] eszt[endei] 616^k törvényszéki szám alatt hozott határozás következtében bemutatja mind a Duna Pataji földesuraságnak, mind pedig a község részére kirendelt pártfogó, főfiskalis Muslay Istvány úrnak adott declaratiokat.”

A kisgyűlés végzése a következő volt: „A H[elytartó] Tanács abbéli kegyes rendelésinek, hogy az e tárgyban fentforgó mindennemű kérdések az úriszéken bírói-képpen vizsgáltassanak meg, és felettek bírói ítélet hozattasson, elég tétethessen, kiadatnak ezen irományok főszolgabíró Földváry Gábor úrnak azzal a meghagyással, hogy ő a földesuraságot hosszabb idő elmúlása előtt úriszéknek tartására utasítatván, ezen egész tárgyat ottan vétesse fel, oda utasítván egyszersmind a tartandó úriszéket, hogy a község panaszainak minden pontjára nézve bírói ítéletet hozzon, és /.../ az egész tárgyat terjessze bővebb megvizsgálás végett a vármegye törvényszéke eleibe, mely eránt a község részére kirendelt pártfogó, Muslay Istvány úr is a protocollum kivonása által oly végre utasítatik, hogy az úriszéken megjelenvén a község sérelmeit orvosoltatni igyekezzen. Egyéberánt pedig kötelezte főszolgabíró úr a községet, hogy az alatt is, míg ezen tárgy annak útján elintéztetne, az eddig tartozott arendális fizetéseket időről időre pontosan fizessék. Egyszersmind az úriszékhez Decsy Josef megyebéli földmérő úr is kiküldetik oly végre, hogy a község által panaszlott hijánosságát a földeknek vizsgálja meg.”⁶⁵

1810 óta ez volt az első olyan helytartótanácsi beavatkozás, amelyet nem hagyhatott figyelmen kívül sem a vármegye, sem az úriszék. Eredményeként 1829. július 6-án sor került az úriszéki ülésre, amelyen a várost Muslay István megyei főügyész képviselte. A város az úriszéktől ugyanazt kérte, amit a királyhoz küldött beadványában leírt:

- 1) Ismét kijelentették, hogy a városhoz tartozó egész határt elvállalják telki állományban.
- 2) Visszaadni kérték tulajdonosaiknak a Száraz erdő mellett elvett 249 holdnyi kerteket.
- 3) Maradjon a város használatában a töltésen belül lévő és halászóvíznek nem tekinthető térség.
- 4) A Szelidi-tó és a vejtei tavak területét vegyék ki a maradványföldek területéből.
- 5) A szőlők között lévő 236 hold beültetetlen terület után szedett dézsmát kapják vissza a szőlőtulajdonosok.
- 6) A maradványföldek közé számított 821 hold legelőt adják vissza a földesurak a városnak.
- 7) Szülessen döntés a Vejtén és Inámban telki állományból kimaradt 441 holdas területről.

⁶⁵ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1829. A vármegyei kisgyűlés 1829. április 8-i ülésének 1475-1478. sz. határozatai

- 8) Az 1812 óta fizetett többlet bérleti díjat kapja vissza a város.
 9) A szerződésen a királyi jóváhagyás után ne lehessen változtatni.⁶⁶

Az ítélet szeptember 28-án született meg. Az úriszék csak egy pontban tartotta megalapozottnak a város kérését, amennyiben a Szelidi-tó és a Vejtei-fokok területét megengedte kivenni a maradványföldek területéből. A többire nemet mondott, illetve a szőlők közötti üres területek után szedett dézsmával kapcsolatban a regálebérlőhöz utasította a várost, mondván, hogy vele kell megegyezni vagy pereskedni. A fennmaradó kérésekre egyértelmű nem az úriszék válasza. Ugyanakkor elrendelte, hogy írják össze az 1812 után épült házakat, és bíróság ítélje meg az utánuk járó cenzust.⁶⁷ A döntés nem könnyen született meg, erről a város 1829. szeptember 4-i, a királyhoz címzett leveléből értesülhetünk: *„Az úriszék Julius 6^{kán} megtartott ugyan, pörünk tisztügyvédi pártfogás alatt tökéletesen bévégződött, de ítélet benne nem hozatott. Az illető Földes Uraságunk által megbiztatódtunk ugyan, hogy Aug[usztus] 22^{kén} Pestre menjünk fel, ott az ítéletet meghallhatjuk. Mi a parancsolatnak engedelmeskedtünk, de /.../ 25^{kén} /.../ azzal eresztettek el, hogy pörünkben nincs sententia.”*⁶⁸

Az ügy az úriszékről a megyei törvényszék elé került, amire a város Bors Sámuel jóvoltából alaposan felkészült. Az ügyvéd már az úriszéki ítélet másolatát küldő leveléhez mellékelte a per eddigi állásáról általa készített *Információ* kéziratát azzal, hogy a szöveget már nyomdába adta.⁶⁹ Az 1829. december 7-én írott leveléhez mellékelve küldött példányokat belőle, és ugyanakkor arról tudósította a várost, hogy a *„Törvényszéken jelenlévő törvényes bírának tegnapi napon kezeikbe adtuk, többeket közülök szóval is igen bőven informáltam az érdemes tanács kiküldöttjeinek, város bírása Kováts István és tanácsbeli Benke István urak jelenlétében”*.⁷⁰

Az ügyvéd a Pest vármegyei polgári törvényszék 1829. december 19-én tartott üléséről a következőképpen tudósította a patajiakat: *„Mivel a jelen volt táblabíró urak mindnyájan informálva voltak, a tárgy elítélése egész tűzzel ment, annyira, hogy annak három pontja, nevezetesen 1. a kertek visszaadása 2. a 72 000 forint 3. a Tahy által vett dézsma kérdései külön vótumra mentek – de mindamellet is csupán a már megítélt halászóvizektől felesleg fizetett summa ítéltetett meg a város részire.”*⁷¹ A megyei ítélet így lényegében helybenhagyta az úriszék ítéletét, mindössze annyi módosítást tett, hogy a Szelidi-tó és Vejtei-fokok területe után fizetett összeg múltbéli részét is meg kell téríteni.⁷²

A megyei törvényszék ezúttal sem mulasztotta el rosszállását kifejezni Bors Sámuel tevékenységével kapcsolatban. A jegyzőkönyv szerint *„a megyebeli mindkét viceispány urak és ezen törvényszéknek több tagjai /.../ hitelesen jelentették, hogy a község a részére kirendelt pártfogót elmellőzvéen más privátus prokátorral, mégpedig olyannal járt informálni, aki az adózó népnek már több helyeken tapasztalt lázítása*

⁶⁶ BKMÓL V. 320/a Úrbéri per iratai 1829. A város úriszék elé terjesztett beadványa, dátuma: 1829. július 6.

⁶⁷ Uo. Az 1829. november 30-i Bors-levél I. sz. melléklete. Bors Sámuel ezekkel a szavakkal küldte az ítéletet: *„Megláthatják, mi atyai gondoskodással viseltetett a sok ezer lélekből álló városi nép eránt az úriszék”*.

⁶⁸ Uo. 1829. szeptember 4.

⁶⁹ Uo. 1829. november 30.

⁷⁰ Uo. 1829. december 7.

⁷¹ Uo. 1830. A levél kelte: 1830. január 9.

⁷² Uo. Az 1830. január 26-i levél I. sz. melléklete

miatt a szomszéd nemes jurisdictiok által is felsőbb helyen bevádoltatott, s emiatt most is fiscalis per alatt áll”. A törvényszék utasította Gál József ügyészhelyettest, hogy ezt a tényt a „Bors Sámuel ellen folyamatban lévő fiscalis perben az azt terhelő körülmények között adja elő”.⁷³ Bors Sámuel mindezt így kommentálta: „Azt, amit józan ésszel nagy virtusnak kellene tulajdonítani (hogy tudniillik egy magát értő jólelkű ügyvéd kötelessége szerint informál), az itten csavart névvel lázításnak bérmáltatik”.⁷⁴

A város a pert a megyei törvényszéktől a helytartótanácsához fellebbezte. Az iratok nem egyhamar kerültek oda. Bors Sámuel csak az 1830. március 1-jei levelében tudósíthatta a várost arról, hogy a megye hamarosan felküldi az iratokat. Ígérte, hogy mindent meg fog tenni azért, hogy az ügy mihamarabb elintéződjék. Ennek kapcsán visszatekintett a saját ténykedésére: „Elfolyt esztendeje, hogy az érdemes tanácsnak mint törvényesen felvallott ügyvédje semmi munkát, semmi fáradságot nem kímélő tölem kitelhető testi-lelki erőmből dolgozom – a következésként mutatja, hogy Isten áldása követte munkámat, mert amihez 59 esztendő elforgása alatt kapkodtak, most esztendő alatt abban célt értek. Most lép fel ezen annyi ezer lelkeket örökre érdeklő nagy tárgy az igazi első bíró elibe, ha a jól kezdett nagy munkát jól végezni restek nem leszünk.”⁷⁵

Az ügyben 1830 júniusában hozott ítéletet a helytartótanács. Bors Sámuel lelkesen írta a városnak, hogy a 2–5. és a 8. pontban foglaltakat megnyerték, és „nincs egyéb hátra, mint a még hátralévő három pontokban foglalt kívánságait megnyerni iparkodni. Azon nagy tárgynak eddig való meneteléből láthatja boldog-boldogtalan, hogy a szívós igyekezet [és] fáradhatatlan munkásság Isten segedelme után, noha a [Tekintetes] [Neme]s Vármegye Törvényszékén csupán egyetlen egy pontot nyert meg a város, a Tisztelt Királyi H[elytartó] Tanács alatt 5 pontoknak megnyerésével vígasztaltatott meg.”⁷⁶

A patajiaiak azonban nem voltak elragadtatva az eredménytől. Válaszlevelükben a következőket írták: „Junius 22^{kén} költ becses leveléhez ragasztott [Nagy] [M]éltóságú [K]egyes [H]elytartó Tanácsnak a város urb[arialis] contractualis perében hozatott [K]egyes ítélet felolvasása a tanácsbeli személyeknél elnémulást, a népben pedig nagy elcsüggedést láttatik okozni. Nem is ok nélkül, mert a per bevégeződése után csupán a contractualis állapotban már annyit kénytelenített a város költeni, hogy most a Consilium ítéletéből kitesző nyereség csak tizedrésnyire sem közelít a költségekhez, és így a városnak reménylett jobb sorsát /.../ most keserű és a maradékra is kiterjedő szomorúság láttatik felváltani. /.../ Ugyanis az 1^{ső} punctumba letett ítéletből látjuk, hogy azért nem nyerte meg a város a gyümölcsöskerteket, hogy az uraságtól adatott cserekertereket a város elfogadta. De ha megnézzük a contractus subscriptioját, 22-en vagynak aláírva, és ezek között csupán csak négyen, akik a kérdéses gyümölcsöskertben bírtak, ezek tévén tehát a gyengébb részt, könnyen elnyomattathattak, – de bezzeg elnyomattatott ám ezek által 160 ember, aki ezen erőszak által birtokának legnemesebb részit (ahonnan mindenféle szükségét pótolhatta) ily egye-bugyán kénytelenített elveszteni. /.../ Hogy közmegegyezése nem volt a városnak azon gyümölcsöskertek elcserélésire (vagyis inkább erősza-

⁷³ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1830. Az 1830. január 26-i levél 4. sz. melléklete

⁷⁴ Uo. 1830. január 26.

⁷⁵ Uo. 1830. március 1.

⁷⁶ Uo. 1830. június 22.

kos elfoglaltatásában), megtetszik az úriszéknek protocollumaiból, amidőn az elfoglalást követő több esztendőknben panaszolkodván a város, nagy sérelmének illőbb orvosoltatását kereste. /.../

2^{szor}: Azt mondja fiscalis úr, hogy a 2^k punctumban sokat nyert a város. Ugyan mit? Ha csak örökké tartó perlekedést nem – és nem is egyebet, mert felteszem, hogy a víz Szent György nap táján előnti a töltéseken belől lévő plagáinkat, ekkor a Consilium ítéletéhez ragaszkodva azt mondjuk a földesuraságnak, hogy most azon plagáktól censust nem tartozunk fizetni, mert a víz előntötte. Az uraság reááll, a censust kien-gedi, a víz elmenvén, mi lett a következése? Az, hogy mivel mármost a censust nem fizettük, az azon részeken termő füvet sem kaszálhatjuk, az uraság mint census nélkül hagyott részt igazságosan elfoglalhatja. Ez, Tekintetes Fiscalis Úr, nem nyereség, hanem a veszteségnél is több.

3^{szor}: A Szelidi és Inámi tavakra nézve, valamint

4^{szor}: a Tahy uraságok arendatorságában törvénytelenül gyakorlott dézsmára nézve csalhatatlanul tudtuk, hogy az lészen a H[elytartó] Tanácsnak ítélete.

5^{szor}: Ami a szelidi és a szentkirályi pascuumból elfoglalt, és a contractusban remanentiák közé számított 821 holdakat illeti, vajon ezzel is nyertünk? Merem állítani, hogy semmit sem, mert az által az oculata által csak húzódik-halasztódik a városnak állapota – ekkor pedig több a kár, mint a haszon. Jobb volna, ha elmaradna a város ezen keresetétől, inkább készebb elállani, csak hogy amiatt a közönség sorsa végső elhatározásában valami veszedelmes akadály ne történjen.

6^{szor}: A 6^k punctumban látható ítéletet nézve az a köz és talán nem is megvetendő észrevétel, hogy Eő Felsége által confirmaltatni parancsolt contractus csak akkor veszi törvényes erejét, amikor confirmaltatott – a mi contractusunk e mai napig sincsen confirmálva, és így törvényes ereje nem lévén, az uraság az arendát igazságosan (amint az ítéletben kitetszik) nem szedhette. Annál nagyobb reményesége maradván fenn a városnak ebbeli keresetének megnyeréséhez, hogy 1815^k esztendő után, amíg t. i. a város a contractus hollétéről semmit sem tudott, már 1816^k esztendőben néh[ai] magboldogult Vitéz, ennek halála után pedig Szűts agens urak által a Felséges Cancellariahoz folyamodásokat tett, mely folyamodásoknak következése lett az, hogy 1818^{ban} a contractus a pörrel együtt kikérdeztetetésünk végett visszaküldetett – és így ha csak azért kell ezen keresetünket elveszíteni, hogy nem panaszolkodtunk: azért kell megnyerni, hogy egyenesen panaszolkodtunk.

A 7^k punctumra nézve, hogy a rem[anentialis] földek sessiokká való formálása meg nem engedtetik – így az egész dolog csupa játék. Miért küldötte tehát a Cancellaria vissza, és pedig azon kérdéssel, hogy nem vállalnánk-e el azokat? Mikor mi a kérdésre igennel és készséggel feleltünk, nem látom okát, hogy a felelet mégis miért nem hagyatik helyben. /.../

Ami a 8^k punctumot illeti, az egyenes és törvényes igazsággal legszentebbül megegyező ítélet az, hogy ha egyszer Eő Felsége a contractust megerősítette, nem lehet azt tulajdon személyének és királyi hatalmának megsértése nélkül többé szabad kény szerént változtatgatni.”⁷⁷

Bors Sámuel válaszában úgy vigasztal, hogy közben kissé élcelődik a város elkeseredésén: „Siránkozó forma levelek egy az, hogy nagyon korán van írva, mert még a dolguk nincs tökéletesen eldöntve, más az, hogy ha (amint írják) 60 esztendők

⁷⁷ BKMÓL V. 320/a Úrbéri per iratai 1830. július 20.

elforgása alatt oly felette sokat költöttek rá hasztalanul, most, amikor a végső súlyán van, úgy látszik, hogy hidegvérrel hátrálnak. Ez tetemes hiba.

Egy úszásban igen gyakorlott granatéros tegnap a Dunát által akarván úszni, oly jól viselte magát, hogy Budáról szinte már Pesten volt, már csak néhány ölnyire volt a Duna szélitől, elérte volna és megnyerte volna a fogadást, de restellett tovább úszni, magát elhagyván belefűlt a Dunába, így minden fáradtsága füstbe ment.

Hát, ahhoz képest amint indult, amint 60 esztendőök alatt folyt az urak pöre, nem szembetűnőleg megváltozott-é akkor, midőn védelmezésem alá vettem? Az úriszék soha semmit meg nem ítelt, a n[eme]s v[árme]gye már egy pontot részekre nyertesén ítelt meg, a N[agy] M[éltóságú] K[irályi] H[ely]t[ar]tó Tanács már ötöt ítelt részekre, mivel utánajártak és lelkesen tették tartozó kötelességeket. Most, midőn az utolsó és legfelső ítélőszék elibe megy, ha vele felhagynak, a következéseket magoknak tulajdonítsák. Engem se Isten, se a világ előtt lelkemösmerete nem vádolhat, mert én a város javáért becsületesem kockára téve mindent megtettem, amit egy halandótól várni lehet. Most is szívesen tenném, amidőn legnagyobb szükség van arra, hogy a Fő Itélőszék előtt néma gyermeknek ne tartassanak, de magamat senkiért el nem ölhetem.”⁷⁸

A városiak megértették és meghallgatták Bors Sámuel tanácsát, és folytatták a pert. A vármegyétől érkezett többszöri intés következtében azonban ez már Bors Sámuel segítségével nélkül történt.

Hatodik szakasz (1831–1832)

A helytartótanács elé a korábbi nyolc helyett hat pontba szedve érkezett meg a város észrevételeit tartalmazó beadvány. A helytartótanács „Ő Felsője kegyelmes meghagyásából” 1831. december 6-án megjegyzéseket fűzött az 1812-es szerződés egyes pontjaihoz, a perben szereplő hat pontról pedig a következőképpen foglalt állást:

- 1) A lakosok gyümölcsöskertjeit csak úgy lehet elcserélni, ha a földesurak megtérítik a tulajdonosok rajtuk fekvő költségeit, és ugyanakkora és ugyanolyan minőségű majorsági földet adnak érte cserébe.
- 2) Ha áradáskor a földesúr használja a kaszálót, mint halászóvizet, akkor a haszonbért csökkenteni kell.
- 3) A maradványföldekhez beszámított tavak után nem szabad haszonbért szedni, a beszédettért pedig elégtételt kell adni.
- 4) A szőlők közt fekvő 236 hold föld után a regálebérlő nem szedhet dézsmát, amit pedig eddig beszédett, azt vissza kell fizetnie. A vejtei korcsmához kapcsolt két hold föld után nem tartozik a város bérleti díjat fizetni, az a korcsmabérlő terhe.
- 5) A maradványföldekhez számított 821 hold volt közlegelő dolgát a megyei hatóságok vizsgálják ki.
- 6) A bérleti díjat nem pengőpénzben, hanem a *folyamatban lévő pénz nemében* kell megfizetni, a jóváhagyott urbáriumos adózáson felül történt fizetésekért pedig elégtételt kell adni.⁷⁹

Az ügy ezek után ismét visszakerült az úriszékre.

⁷⁸ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1830. július 26.

⁷⁹ Uo. 1831. 30 467/1831. sz. tanácsi leirat, kelt 1831. december 6-án.

A város az úriszékhez küldött beadványában a következő tények mérlegelését kérte:

Az 1. ponthoz: *A földesuraknak nincs olyan majorságuk, amelyből csereföldet adhatnának, ezért a „kerteket egész kiterjedésekben az eddig eltelt 20 esztendő alatt volt hasznával együtt a M[é]l[tósá]gos Földes Uraság által visszaereszteni és megtéríteni rendelni kegyesen méltóztasson.”*

A 2. ponthoz: *„A Duna és a töltések között fekvő és a víz áradásával elborított szokott földek közös használata mind a M[é]l[tósá]gos Uraságra, mind a városi közönségre nézve több és meggyőzhetetlen nehézségeket szülne”,* ezért olyan középutat kell találni, amely a *„magokat könnyen elől adható akadályokat és nehézségeket a legkisebb controversia kikerülésével előre eloszthatná.”*

Az 5. ponthoz: A 821 hold legelő visszaadását azért kérte a város, mert a *„Szelidi pusztában 376, Sz[ent]Királyon pedig 445 holdakban a földmérői calculus szerint a pascuum rubricájában voltak, a Földes Uraság által onnan kivétlenül a remanentiák rubricájába tétettek és census alá húzattak.”*

Tartalmazza a kérelem a város szerint 1812 óta a földesuraknak fizetett többletköltségek számítását is, amely szerint ez az összeg összesen 39 895 forintot tesz ki.⁸⁰

A földesúri vélemény ugyanezekről a következő:

Az 1. ponthoz: a kerteket *„úgy, amint voltak, a Száraz erdeje mentiben a lakosoknak visszabocsájtani kénytelen”* az uraság, de kártérítést nem fizet, mivel *„a lakosoknak az érdeklert kertek helyett még az 1812^k esztendőben más olyan földek adattattak, amelyekről a lakosok azon időtől fogva szinte semmit nem fizettek, de másrésztől a kérdéses gyümölcsöskertek terméseinek felét a lakosoknak különben is mindég kiadta.”*

A 2. ponthoz: *„Nem minden esztendőben árad ki a víz, de ha olykor kiárad is, nem mindig egyenlő minéműségű földet borít el, és nem is tart annyi ideig mindenkor az áradás, hogy az elborított földeket egész nyáron által /.../ haszonvehetetlennek lehetne mondani. Szenvedjék az ilyes olykori kiöntéseket a lakosok azzal a békességessé tőrésével, amivel minden arendátorok a jégesőt s más ilyes csapásokat szenvedni kötelesek.”*

A 4. ponthoz az a földesurak megjegyzése, hogy ha bebizonyítja a város, hogy a szőlők közt lévő földek után kilencedet fizettek, azt az uradalom vissza fogja téríteni, ugyanakkor fenntartják maguknak a jogot, hogy *„az 1812^k eszt[endő] olta épült házak összeírattassanak és a census azoktól mind az elmúltra, mind a jövőre nézve megfizetődjön”*.

Az 5. ponthoz, a legelőhöz kapcsolni kért 821 hold földről azt mondják, hogy *„ezen kéréseknek annyival inkább helye nincs, mivel azt magok a lakosok a T[ekintetes] Úri Szék előtt most ezúttal is önként elősmerték, hogy ők a pascuum kevéssé volt eránt sohasem panaszkodtak, és ezen tekintetben az oculatát is önként nem akarják”*.

A maradékföldek után húsz év alatt többletbéreként kifizetett 34 230 forint visszakérése *„is nagyon helytelen”* a földesurak szerint, mert a *„remanentiális földokről szabadon alkudhatott az uradalom”,* és a holdankénti 32 krajcáros ár sem a *„Vármegyén, sem a legfelsőbb Helyen még csak reflexioba sem vétetvén /.../ helybenhagyattatott, s ahhoz képest ezen 32 xr ellen többé a lakosoknak semmi kifogások nem lehet”*.

⁸⁰ BKMÓL V. 320/a Urbéri per iratai 1832. A beadvány dátuma: 1832. május 14.

A 6. ponthoz azt fűzték hozzá a földesurak, hogy készek ugyan betenni a szerződésbe a kívánt szöveget, de csak „azzal a *declaratio*val, hogy mivel az örökös *contractus* /.../ örökös értékű pénz nélkül gondolni sem lehetne, a beiktatandó folyó pénz neve alatt valóságos jó ezüstpénz értetődjön”.⁸¹

Vagyis: ezen az 1832. augusztus 6-i úriszéki ülésen, amelynek nem lett volna egyéb feladata, mint hogy kihirdesse és foganatosítsa a helytartótanács végzését, a földesurak a zsellérházak utólagos megadóztatását tényként kezelve alaposan ráijesztettek a városra. Ez része volt a tervnek, melynek célja egy új szerződés elfogadtatása. Annyira jól számítottak, hogy a szerződés aláírására augusztus 10-i dátummal sor is került.

A várost a számára kedvező helytartótanácsi döntés után hideg zuhanyként érte a földesúri álláspont. Itt már nem volt szó semmiféle méltányosságról. Az 1812 óta épült zsellérházak után fizetendő census beszedését törvényesnek és kikerülhetetlennek állították be, aminek révén több tízezer forintos kártérítésre nyílt volna igényük, és lényegesen emelkedett volna az éves census összege is. Ugyanakkor még csak részben sem ismerték el a város velük szemben támasztott követeléseit. És amikor mindezzel a végső kétségbeesésbe kergették a lakosságot, felkínálták egy új szerződés kötésének lehetőségét. Kijelentették, hogy engednek a követeléseikből, mert békességet akarnak. Ezzel a gesztussal belekényszerítették a patajiakat egy számukra rendkívül előnytelen szerződés elfogadásába. Egy rosszabbra, mint amilyentől évtizedek óta szabadulni szerettek volna.

Az 1832-es szerződés alapadatai megegyeznek a korábbiéval: Az úrbéri telkek száma változatlanul 93 egész 5/8, a teljes gazdák száma 427. A terhek nagy része is megegyezik a korábbiakkal. Megjegyzendő, hogy az 1812-es szerződés bevezetője szerint 3 telek volt kivéve a szerződés hatálya alól, az 1832-es szerint pedig 7, a maradék viszont mindkétszer 93 egész 5/8. Vagyis a földesurak úgy tettek adómentessé telkeket, hogy a várossal fizették meg a terheit.

A zsellérházak számában viszont lényeges az eltérés: az 1812-es 292 helyett 633 szerepel. Ezzel mind az utánuk követelt füstpénz, mind a robotváltság összege több mint duplájára növekedett, és ugyancsak nőtt a házatlan zsellérek után számított földesúri adó összege. Ugyanakkor a maradékföldek területe sem csökkent. A város által kalkulált 2650 hold helyett 5651 hold után kellett a városnak fizetnie a 32 krajcáros díjat. Mindezek következtében a census összege 8333 forintot tett ki, amelyből a földesurak nagylelkűen elengedtek 1333 forintot. Tette ezt a földesuraság azért, „*hogy mind magát, mind a lakosokat már valahára a perlekedésnek kedvetlenségétől s költségeitől megmenthesse s a lakosoknak boldogságát az által is előmozdíthassa.*” A szerződés ezzel kapcsolatos részletei a következők:

„1. Az árendális *summa* továbbra is, mint eddig volt, 7000 *conventiós* forintokban maradjon meg. E felett

2. általadja és visszabocsátja továbbá az uradalom a Száraz erdő mellett lévő 249 /.../ holdnyi azon földet is, mely nékiek különben is a tisztelt királyi *resolutió*ban megítélve van.

3. Hogy a Duna és a töltések között lévő *remanentiális* földekre nézve akkor, midőn azokra az árvíz kijön, az árendális fizetés mennyisége miatt kérdés ne támadhasson és a perlekedésre ok ne szolgáltatódjon, önkényesen általengedi az uraság azon földekre nézve a halászat eránt most fennálló árendális *contractus*nak végével a halá-

⁸¹ BKMÖL V. 320/a. Úrbéri per iratai 1832. augusztus 6. (Az uraság felelete a városnak)

szatbeli jussát is, megegyezvén abban, hogy a város az árvíz kiöntésekor ott halász-hasson, és ekképpen a víz által okozott kárát pótolhassa.

4. Valamint az uraság az 1812. esztendőttől fogva újonnan épült zsellérházak számbavételéből eredett követelését ezennel elengedi, úgy a jövődre nézve is a zsellérházak szaporodása tekintetéből soha semmi praetensiot formálni nem fog, hanem az aversionalis 7000 forintokból álló conventionális arany- s ezüstpénzben fizetendő summával örökösen megelégszik.”

Fontos kikötés volt, hogy az uradalom fenntartotta magának a jogot, hogy „ha ezen szerződés a legfelsőbb helyen akármely tekintetből is és akármely pontjára nézve is nem ratificáltatna, vagy akármely akadály miatt effectusba nem jönne, akkor ez, mint olyan, amely aversionaliter kötve lévén, egyik pontjában is a másik nélkül meg nem állhat, egészen elbomolván, az előbbeni állapotjára esik vissza.”

Pataj vezetői és lakói azért fogadták el ezeket a feltételeket, mert elunták „a hosszas és költséges perlekedéseket s a perlekedés alatt tartó bizonytalanságot”, s ezen szerződés által kegyes földesuraiktól több jót is reméltek, mint a pertől, és világosan látták, hogy ha a földesuraság a zsellérházak connumeratiójára nézve fennálló jussával élni kívánna, minden lehúzóknak lehúzása mellett is a megállapított 7000 conventionális forintoknál többet kellene fizetniük.⁸²

Megszületett tehát a szerződés, mégpedig a kölcsönös békülékenység nevében, amint az a szerződés szövegébe is bekerült. A földesurak népes csoportjában azonban nem mindenki fogadta el. A város a következőket írta erről a földesurainak 1832. október 11-én: „Többen találkozván olyanok, akik /.../ a contractualis levelet (nem tudhatjuk, mi okból) alá nem írták, sőt, akik aláírták is, némelyek világosan kijelentették előttünk, hogy annak megsemmisítését minden erővel eszközölni fogják. Így az e tárgyban munkálódott Te[kin]t[e]tes Úri Széknek és Te[kin]t[e]tes KiKüldöttségnek erőlködése és határozása megerőtlenítette lévén a huzamos és költséges perlekedésbe belefáradt közönségünk ezt annál sajnósabban érezte, hogy ámbár a Legfelsőbb Helyen is elesmért igazai a K[egy]es] intézőlevélnek értelmében a város részire kedvezőleg megítéltettek, mégis, csakhogy egyszer valahára sok idők alatt tántorgott sorsát állandóságba helyheztetve lenni érezhetné, /.../ az örökös contractust készen elfogadta. /.../ A Mélt[óságos] Földes Uraság részéről történt elállás és resultus miatt oka van a városnak és az egész közönségnek is arra, hogy az újonnan kötött contractustól ilyen módon elálljon és magát az e tárgyban fennálló Legfelsőbb Helyről kiadott K[egy]es] Rendelő Levél értelméhez alkalmaztassa.” És minthogy a dolog így alakult, bejelentették a földesuraknak, hogy „az árendát a folyamatosan levő pénz nemében”, vagyis váltócedulában fogják fizetni.⁸³

A helyzet ilyen alakulásáról értesítették Földváry Gábor főszolgabíró is, aki közreműködött a szerződés megkötésénél. Levelükben a következőket írták: „Le-mondtunk a perlekedésről, a békességnek eszközit, a contractust elfogadtuk, ellenben a Mélt[óságos] Földes Uraság inkább pert akar, és a békés contractusnak ellene mond, s a várost előbbeni zavaros környüállások közé /.../ visszataszítani igyekszik.”⁸⁴

⁸² BKMÖL V. 320/a Okmánytár, 1832.

⁸³ BKMÖL V. 320/a Urbéri per iratai 1832. A földesurakhoz írott levél 1832. október 11-i dátummal

⁸⁴ Uo. 1832. október 11-i, Földváry Gábor főszolgabíróhoz írott levél

Hetedik szakasz (1833–1836)

Mivel a szerződés megghiúsult, az úriszék az 1833. április 19-i ülésén ismét napirendre tűzte a kérdést. A város az 1831-es királyi leiratban foglaltaknak szeretett volna érvényt szerezni. Törekvése ezúttal sem járt sikerrel. Az úriszék a következőket ítélte:

- 1) A kertek természetben visszaadandók. Kártérítés nem jár sem az 1815 óta fennálló jogtalan használatért, sem a kivágott fákért.
- 2) A nagy áradások éveiben, amikor a víz a kaszálókban kárt tesz, 8 krajccárral kevesebb bérleti díjat kell fizetni. A korábbi években történt károkért kártérítés nem jár.
- 3) A Szelidi-tó területe után fizetett bért a földesurak megtérítik.
- 4) A szőlők közt lévő, még betelepítetlen 236 hold föld a jövőben dézsma alá tartozik.
- 5) A maradványföldekhez csatolt 821 hold legelő visszakerése nem jogos.
- 6) A váltságbér fizetése ezüstpénzben történik. Az 1812 óta épült házakat össze kell írni, és az utánuk fizetendő bért visszamenőleg meg kell fizetni.

Az úriszéki ítélet és a földesúri érvek egyaránt szinte szó szerinti ismétlései az 1832. augusztus 6-i úriszék elé terjesztetteknek. Annyival megy azon túl, hogy számszerűsíti az urak követeléseit. Eszerint az éves bérleti díj 8260 forint, természetesen ezüstben. A városnak az 1812 óta eltelt időben tett túlfizetése miatt 4542 forint jár, a földesuraknak viszont a várostól 24 673 forint, amelyből 24 551 forintot tesz ki az 1812 után épült házak után számított összeg. A földes jobbágyok száma ekkor 427, a házas zsellérek száma 659. Az úrbéri adózás alá eső telkek száma 93 egész 5/8. A maradványföld területe 5414 hold.⁸⁵

A Pest megyei törvényszék 1833. december 19-én ezt a döntést két pontban módosította: A 2. pontra vonatkozóan kimondta, hogy a töltésen belüli terület bére állandóan, vagyis: „minden időkre, akár léssen áradás, akár nem”, 24 krajccár holdanként, illetve úgy rendelkezett, hogy az 1812 után épült házak után kivetett összeget törölni kell, legalábbis a múltakra nézve: „Az 1812^{ke} esztendő olta szaporodott házak jövedelme fejében kitett summának helye nem lévén az elmúltra nézve azért, mivel azoknak szaporodását az uraság időről időre elnézte, s nem akadályoztatta, sőt az árendát is minden erre nézve való fenntartás nélkül esztendőnként felvette.” A per folytatódott, az ítélet az összes iratokkal együtt ismét felkerült a helytartótanács-hoz.⁸⁶

A megyei ítélet 1835-ben került a helytartótanács elé. A testület ez alkalommal érdemben nem foglalkozott az ügyvel, mert olyan formai hibákat észlelt, amelyek ezt nem tették lehetővé, mivel:

- 1) Az 1833. április 19-i úriszéki ítéletről hiányzott a megyei esküdt és a tiszti-ügyész aláírása.
- 2) Az ítéletben hivatkozott uradalmi és tisztiügyészi nyilatkozatokat nem csatolták a perhez

⁸⁵ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1833. Az 1833. április 19-én tartott úriszék jegyzőkönyve

⁸⁶ Uo. 1833. december 19. – Eredetileg dátum nélküli másolat *A felperes városi közönség részéről* kezdőszavakkal

- 3) A város által felhozott sérelmeket a tisztiügyész részvételével meg kell vizsgálni, és az úriszéken ítéletet kell róluk hozni.⁸⁷

Az ügy ezzel ismét az úriszékhez került vissza, tehát járta a maga hosszú évek alatt megszokottá vált útját.

Nyolcadik szakasz (1836)

Az úriszék a helytartótanácsi végzésnek megfelelően 1836. március 22-én ült össze, és a következő ítéletet hozta:

- 1) a Száraz erdei kertekből kivágott fákat a földesurak nem térítik meg,
- 2) a jobbágytelkektől felesleg szedett bért nem fizetik vissza,
- 3) a szerződésben megállapított 7000 forintot pengő pénzben kell megfizetni.⁸⁸

A megyei törvényszék az ítéletet 1836. június 18-án helybenhagyta.⁸⁹

A helytartótanács viszont 1836. október 11-én a 29 741. számú leiratában azt állapította meg, hogy

- 1) a per mellékleteinek egy része változatlanul hiányzik,
- 2) az úriszék a pert a felsőbb rendelkezések ellenére szóban és rövid úton intézte el,
- 3) az úrbéri viszonyokat új törvény szabályozza, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Ezeket előrebocsátva úgy rendelkezett, hogy mivel „*reményleni nem lehet, hogy a per a mindeddig követett úton valaha végképpen kellőleg intéztessen, /.../ a tisztelt uraságoknak meghagyatik, hogy a 30 467^k szám alatti legfelsőbb királyi végzésnek [és] a legújabb törvénynek értelméhez képest /.../ egy új szerződésbeli javallatot kimunkáltatni, ezt törvényes forma szerint, /.../ az illető úriszék előtt /.../ felvételni, minél előbb bevégeztetni, s annak idejében /.../ ismét ide felterjeszteni gondoskodjanak.*”⁹⁰

A város azt a tényt, hogy a helytartótanács a pert már másodszor azért küldte vissza, mert nem volt felszerelve a szükséges mellékletekkel, úgy értékelte, hogy a kirendelt tisztiügyész, Rákóczy András „*csak felületesen és hideg vérrrel fogta fel a várost nyomasztó fontos ügyet*”. Emiatt másik pártfogó kirendelését szerették volna elérni, olyanét, aki ügyüket „*szívére vévén, és azt érzékeny részvétellel kidolgozva /.../ rendületlen alapra építeni törekedne*”. A vármegye nem ismerte el a kérést jogosnak, megfelelőnek tartotta a pártfogó működését. Mivel azonban Rákóczy András maga is szabadulni igyekezett az ügytől, helyette Gál József főügyészt bízták meg a feladattal.⁹¹

Kilencedik szakasz (1837–1841)

Az úriszék 1837. július 10-én tűzte ismét napirendjére a pert, és a következőkről határozott:

⁸⁷ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1836. 1836. március 22-i tisztiügyészi beadvány és uo. 1857. Répánszky-féle pertörténet 20. p.

⁸⁸ Uo. 1836. március 22-i úriszéki jegyzőkönyv

⁸⁹ Uo. 1836. június 18., a vármegyei törvényszék 269. sz. ítélete

⁹⁰ Uo. 1836. december 19., a vármegyei kisgyűlés 6396. sz. határozata

⁹¹ Uo. 1837. Az 1837. január 24-i vármegyei kisgyűlés 535. sz. határozata

- 1) a földesurak részéről a községnek megterítendő összeg 3672 forint,
- 2) a gyümölcsöskertekben kivágott fákért kárpótlás nincs,
- 3) haszonbér-túlfizetést nem térítenek vissza,
- 4) 1818-tól a házatlan zsellérektől szedett váltság összegét nem fizetik vissza.

Az ülés előtt elkészült a helytartótanács által szorgalmazott rendezési terv, így az úriszék megállapíthatta a következő évtől a város által a földesuraknak fizetendő járandóságok összegét. Adatai szerint a földet bíró jobbágyok száma 375, a házas zselléréké 640, a maradványföld területe 5495 hold, amelynek 609 holdja 30 krajcár holdanként, a maradék 4885 hold után pedig 24 krajcár. Ezeknek megfelelően a bérleti díj összege évi 7761 forint ezüstben.⁹²

A megyei törvényszék 1838. június 27-én hozta meg a maga döntését az ügyben. Két helyen korrigálta az úriszéki ítéletet:

- 1) kimondta, hogy a földesurak által a városnak megterítendő 3672 forint után 1832-től 6%-os kamatot kell adni,
- 2) rögzítette, hogy a haszonbér két részletben, de nem előre fizetendő.⁹³

Az ügy a vármegyétől ismét a helytartótanácsához került, amely 1841. szeptember 6-án hozta meg a maga döntését. Ebben határt szabott az egyre növekvő földesúri követeléseknek. Egyértelműen kimondta, hogy a jobbágyok és a házas zsellérek számát nem az 1836/37. évi rovatos összeírás alapján kell megállapítani, hanem az 1812. évi szerződés szerint, „mivel az 1812. évben kötött szerződés a jobbágyoknak és a házas zselléreknek ott feljegyzett számára nézve már legfelsőbb helyen is helybenhagyattatott, de a pártfogó tisztiügyésznek előadásából /.../ is kitűnik, hogy minden külső és belső telkek, valamint a közlegelő is, mely a D. Patai lakosságnak jelenleg birtokában vagyon, már az 1812^{iki} szerződés idejekor is az által bíratottat, és így nem lévén a földes uraságnak oly szabad rendelkezése alá tartozó telke, melyből a később szaporodott zselléreket háztelkekkel elláthatta volna, világos lenne, hogy a D. Patajban 1812. év oltai elszaporodott házas zsellérek vagy az ottani lakosoknak már eddig is birt belső telkeikben, vagy a szinte birtokukban volt legelőből nyerték a többi lakosok megszorításával házhelyeiket, igazságos, hogy valamint az eddig kevesebbek által birt adóbeli telkek többek között osztassanak fel, úgy az úrbéres tartozások megváltásának mennyisége is a több adózók között törvényes arányban felosztattassék anélkül, hogy ezen mennyiség a zselléreknek időközbeni megszorodása végett legkevésbé is szaporíthatatnék. Mi egyedül csak akkor történhetik, ha az 1812 oltai 348^{cal} nevedett zsellérek mind belső telkekkel, mind úrbéri legelővel az uradalom által lettek volna ellátva. /.../ Ezen oknál fogva a váltsági summa megállapításáról a jobbágyoknak és zselléreknek 1836/37. évi összeírásban alapult számát megállapító hasonló ítéletek megváltoztatván, a váltsági somma alapjául az 1812^{ik} évben kötött szerződésben foglalt 427 földdel bíró jobbágyok és 292 házas zsellérek állapítatnak meg. A házatlan zsellérek pedig, miután azok az 1810. évi bőjtelő hó⁹⁴ 13^{ról} 2399. szám alatt kibocsájtott intézvény 3. pontjának C betűjénél fogva sem vétethetnének /.../ a váltsági mennyiség meghatározásának alapjául, a számadásból végképp kihagyattatván, rájuk nézve a szerződésben külön pont alatt feljegyzendő azon rendelkezés tétetik, hogy azok 12 napi gyalognapszámjokat napját 10 xr-ral számítván 2 forintban megváltásák, és ezen váltságbeli sommát a házatlan

⁹² BKMÓL. V. 320/a Úrbéri per iratai 1857. Répánszky-féle pertörténet 21–22. p.

⁹³ Uo. 1838. Az 1838. június 27-i vármegyei polgári törvényszék 429. sz. határozata

⁹⁴ február

zselléreknek minden évben előrebocsájtandó összeírása mellett maga a község beszédni és az uradalomnak általadni tartozik.”

Csökkentette a helytartótanács a földesurak által megállapított éves bérleti díj összegét is: „Az összes váltásági sommának 7761 f-ra határozásával vezetett számvetés módosítván, a község által a földesuraságnak úrbéres tartozásai megváltása és a maradványföldek éves hasznobére fejében fizetendő mennyiség /.../ öszvesen 6341 f”, ami 1420 forintos csökkenést jelent. Ennek kapcsán kitér az ítélet arra is, hogy mivel a határ egy részét a község megvette a földesuraitól,⁹⁵ és további vásárlások is lehetségesek, „amely arányban a lakosok a község határát megveszik, azon arányban a váltásági mennyiségnek is fogynia kelletik.”

Végül 3672 forintról 4542 forintra emelte a községnek fizetendő kártalanítási összeget.⁹⁶

A per vége

A per itt megszakad. Nem azért, mert nem folytatódhatott volna, hanem valószínűleg azért, mert a helytartótanácsi végzés után egyik fél sem várhatott a folytatástól jelentős változást. A helytartótanács ezúttal is megadta a folytatás lehetőségét, minthogy így zárult: „A kérdésben lévő váltásági szerződést /.../ a folytatandó perben a községtől időközben ide terjesztett /.../ irományokkal együtt tárgyalják meg, és az úriszéki elítélés és a törvényszéki ellátás után a szokott feljebbvitel útján ide felterjesztessék.”

A per 1857-ig szünetelt. Ekkor a város tanácsa döntött a folytatása mellett, az úrbéri viszonyok végleges rendezése érdekében. Az elhatározást rögzítő jegyzőkönyv szerint: „Miután Dpataj városának a volt földesuraságai ellen folytatott úrbéri pere a már elintéztet némely kérdésekben mindekkoráig végrehajtva nincsen, nehány pontokra nézve pedig megtárgyalva sem volt, az úrbéri viszonyok tisztába hozatalát pedig a törvény záros határidő alatt elintéztetni rendelné, határozatott: hogy a régi úrbéri per folyamatba tétevé nemcsak a már hozott ítéleteknek mostani körülményekhez alkalmazott végrehajtása kéressék, hanem ezzel kapcsolatban a még elintéztetlen úrbéri kérdések is rendes pör útján tárgyalassanak és az úrbéri törvényszék útján eldönteni kéressenek.”⁹⁷

A régi kérdések annyira elintéztelenek voltak, hogy a város nem kapta meg a földesuraitól a helytartótanács által megítélt 4542 forint kártérítést sem, amint az az elintézendőket felsoroló jegyzőkönyvből egyértelműen kiderül.⁹⁸

A per végül 1877-ben egyezséggel fejeződött be. Az egyezségi jegyzőkönyv szerint „az úrbéri kérdés kiterjed a legelő elkülönítésére és az abból a báró Rudnyánszky családnak jutandó birtokra, úgy a censualis vagy remanentialis földek örökváltására”. Pataj kilencezer forintot fizetett a földesurainak, akik a pénz átvétele után kinyilatkoztatták, hogy „az 1795. évi december 9-én kezdett dunapataji úrbéri pert a maguk részéről ezennel megszüntetik, lemondanak minden haszonvételeükről, melyeket regalejövedelem, szőlődézsma-váltás, censualis vagy maradványföldek hasznobére fejében 1848 május 1⁶¹ fogva követelhetnének, de sőt örökösen el-

⁹⁵ 1840-ben a terület fele már a városé volt. – BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1840. június 11.

⁹⁶ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1841. 27 995/1841. sz. httanácsi ítélet, kelt 1841. szeptember 6-án

⁹⁷ Uo. 1857. Az 1857. április 20-i tanácsülési jegyzőkönyv fogalmazványa

⁹⁸ Uo. az 1857. július 22-i választmányi ülés jegyzőkönyvének 2. pontja

adják az őket illető dunapataji kir[ályi] kisebb haszonvételi jogokat és az azokhoz való ingatlanokat./.../ és a /.../ maradvány- vagy censuális földek örökváltásáról is lemondanak, és azon jogról is, hogy a szőlődézsma-váltást is az állam közbenjöttével vezethessék.”⁹⁹

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy ez a per igazi, több generáción át folyó feudális kori per volt. Amikor elkezdődött, a feudális viszonyok még örökkévalónak tűntek, amikor vége lett, már régen megtörtént a jobbágyfelszabadítás. Változó szerencsével folyt, talán csak egyetlen dolog volt benne változatlan, az, hogy a város mindig veszített, – akkor is, amikor a bíróság a javára döntött. Lakossága a per alatt elszegényedett, veszteségei sohasem térültek meg, így lényegében hiábavaló volt a 82 évig tartó küzdelem. A helytartótanács érezhető rokonszenvvel viseltetett ugyan az ügy iránt, de alig lehetett hatással a dolgok alakulására. A legtöbb, amit tenni tudott, az volt, hogy gátat vetett a bosszúvágytól elvakult földesurak járandóságokat növelő törekvéseinek, de kártérítést fizettetni már nem volt ereje.

Mai szemmel nézve elképesztő, hogy hogyan lehetett megkerülni vagy éppen semmibe venni a felsőbb hatóságok rendelkezéseit, sőt hogyan lehetett azokkal homlokegyenest ellenkező ítéleteket hozni. Folyamatosan érezkelhető, hogy alsó fokon a két ellenérdekű fél olyan bíróság előtt áll egymással szemben, ahol az egyik fél a bíró. Ezen az sem változtatott, hogy 1836 után a földesúr nem lehetett tagja az úriszéknek, ha a tárgyaló ügyben személyében érintett volt. A földesurak általában korábban sem voltak jelen személyesen az úriszéki üléseken. Megbízottaik és alkalmazottaik intézték az ügyeket, amelyek folyását a megyei kiküldött érdemben nemigen tudta befolyásolni, és talán nem is nagyon akarta. A vármegyei hatóságok sem voltak különösebben érzékenyek a szegény adózó nép gondjaira. Legfőképpen azért nem, mert tagjaik többnyire maguk is abba a társadalmi csoportba tartoztak, mint akik ellen a patajaiak küzdöttek, sőt, nem egy pataji földesúr is részt vett a munkájukban. Nem véletlenül hívták fel a város figyelmét többször is a földesuraik iránti engedelmességre, és nem véletlen az sem, ahogyan Bors Sámuelhez, a város érdekeit eredményesen képviselő ügyvédhez viszonyultak.

⁹⁹ BKMÖL V. 320/a Úrbéri per iratai 1877. Egyezségi jegyzőkönyv, dátuma: 1877. április 6.

Idegen szavak és rövidítések

adjustatio = kiegyenlítés	deputatio = küldöttség
agens = ügyvéd, ügyvivő	destructio = romlás
alodialis = földesúri kezelésben lévő	dominium terrestre = földesuraság, földesúri birtok
alodium = földesúri birtok	dominus terrestralis = földesúr
arealis = területi	effectus = hatály
arenda/árenda = bérlet	fiscalis = ügyész
arendalis/árendális = bérleti	f = forint
arendatilius = bérleti	forspontozás = fuvarozás
aversionalis = általános	fundamentom = alap
aversionaliter = általánosan	fundualis = telkes, telki
beneficium = jövedelem, haszonvétel	impracticabilis = megvalósíthatatlan
calculus = számítás	individualiter = egyénenként
calcatúra = nyomás	industria = ipar
censualis/censualis = adófizetői, bérleti, váltásági	informatio = felvilágosítás, adat
censualista = adófizető, váltáságos,	ingenieur = mérnök
census/cenzus = adó, bérleti díj, váltáság- pénz	inquinus = házas zsellér
circiter = körülbelül	instantia = kérelem, beadvány
circularis = köröző	jurisdictio = bíróság
classificál = osztályoz	kurzus = árfolyam
combinatorium = összehasonlító okirat	maleficium = kár
communitas = község	mediumok = körülmények, adottságok, eszközök
competentia = illetékesség	naturálék = termények
confirmál = megerősít	notarius = jegyző
confirmatio = megerősítés	nona = kilenced
connumeratio = összeszámlálás	oculata = szemle, megtekintés
conscribál = összeír	oppidum = mezőváros
conscriptio = összeírás	pascuum = legelő
conservatio = megőrzés	pertractatio = tárgyalás
Consilium = Helytartótanács	plaga = terület
contractualis = szerződéses	porciózás = adófelosztás
contractus = szerződés	praestál = szolgáltat
contributio = hadiadó	praetensio = követelés
controversia = ellentét, perlekedés	privatus = saját
conventionalis = egyezményes (itt: ér- tékálló, jó)	
culinarék = konyhára valók	
cursus/kurzus = árfolyam	
declarál = kijelent	
declaratio = nyilatkozat, kijelentés	

procurator = ügyvéd
procent = százalék
processus = per
proportio = arány, mérték
protocollum = jegyzőkönyv
publicum = közönség
punctum/punctum = pont

rebellis = lázadó
reflexio = észrevétel
regulál = szabályoz
relatio = jelentés
resultus = visszalépés, elállás
Rhenes/Rh. = rajnai
remanentia = maradékföld, maradvány-
föld
remanentalis/remanentionális = mara-
dék, maradvány
resolutio = végzés, rendelet
resultus = elállás, visszalépés

sententia = ítélet
sessio = jobbágytelek

sigillum = pecsét
specificál = felsorol
status = állam
subscribal/subscribál = aláír
scriptio = aláírás

taxál = fizetés alá von
tenutum = terület, földbirtokrész
terrenum = terület
t. i./ti. = tudniillik
tractál = tárgyalt
tractamentum = alku, tárgyalás

ún. = ügynevezett
urbarialis = úrbéri
urbarialista = úrbér alatt lévő
urbarium/urbárium = jobbágyszolgálta-
tások jegyzéke
usus = szokás, gyakorlat

votum = szavazás

xr = krajcár

Akasztó úrbéri viszonyai a XVIII–XIX. században

A táj földrajzi adottságai

Akasztó messze nyílt síkon fekvő és enyhén nyugatra hajló területe a Duna-völgyi térség legkeletibb részére esik. Keleti szegélye a Duna–Tisza közti hátsággal találkozik.¹ A XVIII–XIX. században – a nagy folyószabályozások előtt – a hajdani Duna-völgyek által szabdaltnak nagy része állandóan vagy ideiglenesen vízjárta, „örjeges, mocsaras, turjános” természetű volt. A falu nevének egyik magyarázata szerint az Akasztó elnevezés onnan származik, hogy a „mocsaras, különösen pedig a Duna kiöntése alkalmával... csak nem minden töltések, és hidak járhatatlanná tételén,- az útas itt fen akad, és tovább nem mehet”.² Másik etimológiai vélemény szerint a név az egykori kivégzőeszköze utal.

A falu határának mintegy harmadát nádasok, turjánok, örjések, vizes erek, csatornák, tavak alkották. Egyes években még ennél is nagyobb lehetett a vízzel borított földek aránya, ami komolyan hátráltatta a földművelés mellett a közlekedést is: „...határunkat is elöntötte, s megrongálta és a közlekedést több időre meggátolta” – írták 1847 tavaszának közlekedési helyzetéről az akasztóiak az úriszékre, magyarázva a távolmaradásukat.³ A vizes helyek arányát alapvetően a dunai áradások határozták meg, de az átlagosnál nagyobb csapadék („Kiskőrösi Határtól a hóolvadáskor ... a föld árja Kaszáló rétjeinket és szántóföldjeinket el szokta önteni”⁴) is komoly problémákat idézhetett elő. Például az 1726. június 17-én végzett határjárásakor a Meleg hegyet nem tudták a deputátus urak megközelíteni „a vizek miatt sem szekéren, sem lóháton, sem gyalog”⁵

A határ magasabb részei a gyenge talajadottságok miatt részint homokosak, részint szikesek voltak. A megélhetés nehézségét találóan fogalmazták meg a helyiek az 1770-es úrbéri kérdőpontokra adott válaszukban: „Kárunkra szolgál az, hogy a szántó földjeinknek egy része igen homokos lévén, abból száraz üdővel a vetést a szél ki horgya; Más része pedig igen Nedves és abból a Föld árja gyakorta a magot annyira ki veszti: hogy kevés és néha semmi hasznot nem vehetni”⁶. A legelő hasonlóan gyenge volt. 1825-ben jelentette az úriszéknek Muslay Ignác pártfogó „fiscális”, hogy az akasztói legelő „ország Út nap nyugoti oldalán” lévő része annyira lapos, hogy ősszel és tavasszal víz borítja.⁷ A keleti homokos, dombos részen viszont „a nyári melegség által a Mező hamar el sül”.

¹ GALGÓCZI Károly 1876. II. k. 271.

² PESTY Frigyes 1984. 23.

³ A felhasznált forrás a Pest Megyei Levéltár Nagykovácsi Osztályának őrzetében lévő Akasztó úrbéri pere, két doboz terjedelemben. 1811-ben kezdődött és 1856. december 30-án ért véget a per a Császári Királyi Buda Pest Kerületi Úrbéri Főtörvényszéken. A kronológikusan rendezett irategyüttes a 344/1856. főtörvényszéki számot kapta. IV. 165. Pest-Pilis Vármegyei császári királyi Úrbéri Törvényszék és Pest-Solt Vármegyei császári királyi Törvényszék egyesített iratai, b) Pest-Solt megyei úrbéri perek, Akasztó. (a továbbiakban: Akasztó, úrb. per), 1848.

⁴ Akasztó, úrb. per, 1812.

⁵ BOROSY András–SZABÓ Attila 2000. 74.

⁶ NOVÁK László 1979. 508.

⁷ Akasztó, úrb. per, 1825.

A vidék legnagyobb vize az Örjeg nevű tó volt. Méretei Galgóczy Károly leírása szerint hatalmasak voltak: „Régenten legnagyobb tó volt a megye területén, melynek hossza Hajós és Akasztó közt mintegy 4 mérföld⁸, közép szélessége ½ mérföld volt ... még ez előtt csak 40-50 évvel is egészen folyammeder idomú, hosszan, keskenyen nyúló állandó vizű tó volt, melynek alól világosan észlelhető közlekedése volt az egyik oldalról a Dunával, másiktól a Tiszával”.⁹ A folyóvizek közül pedig a Turjából Szenttamás pusztánál kilépő és Akasztó közepén – északról délre – átfolyó Kígyós-ér számított a legnagyobbnak, amelyik a falu alatt ment át az Örjegbe. A Nagyér Dunavecse mellett jött ki a Dunából és végül „Akasztó közelében szintén az Örjegben vész el”. A lapályos, posványos, mocsaras, vizes helyek közt a kiemelkedő hátaik, enyhe dombok, szigetek szolgálhattak csupán szántóként, kaszálóként vagy legelőként.

Az 1825-ben felvett felméréskor a következő nevesített határrészek szerepeltek:

Szántók: Andro (András) sziget, Csatai sziget, Daru sziget, Rózsa Pál szigete, Pölle szigete, Nádlás sziget, Körtvélyfa sziget, Hosszú hát, Dinnye földek, Márkó földje, Kígyós hát, Meleg halom, Disznóállás hegy, Sáfrán hegy, Tatárhányás, Solti út mellett, Miklai út mellett, Sütő Rétyje mellett, Vermes, Határ halomnál, Új kender földek, Szék mellett.

Kaszálók: Pozsár sziget, Bugyi sziget, Sáfrány hegy körül, Berek mellett, Döbrögetz mellett, Jáger árkaig, Kiskőrösi határ mellett, Szentimrei út és Kecskeméti út között, Tubányi kaszáló, Erdő alja, Gulyás temetői.

Legelők: Ökör járás, Panyi szigete.

Szőlők: Bikatorok hegy, Horváth hegy, Öreg hegy, Alsó hegy, Gubán hegy, Új hegy, Fakószőlők.

Mocsaras, vizes helyek: Kápolna ér, Kis ér, Fekete ér, Nagy ér, Fényes ér, Kígyós ér, Lóhid ere, Skuta ér, Jáger árka, Csukás tó, Kerek kopolya, Döbrögetz, Nagy Szék, Új Hegy alatt, Alsó Hegy alatti Zsombos rét, Széles rét, Nagy lapos, Fehérgödörös lapos, Csonka rét, Sütő rétyje, Öreg Hortobán (Hortobány), Kis Hortobán, Meleghegy mellett, Kígyós ér mellett.

A falu története a Mária Terézia-féle urbáriumig

A falu létezésére a késő Árpád-korból vannak adatok¹⁰: jelenlegi ismereteink szerint első okleveles említése 1278-ban történt „Akazthow” alakban. 1291-es adat szerint nagy út vezet („Magna via qua itur”) „Okoztou”-ra. A szórványos adatok szerint 1335-ben királyi birtok, 1429-ben pedig vámszedőhely volt a település. A hódoltság elején, 1546-ban pusztaként írták össze.¹¹ Magyar birtokosának a XVII. század közepén egy bizonyos Szél György pataji nemes az 1726-os határjáráskor említeti a 107 éves Ács István, mint aki Akasztó pusztát bírta „szabadon a Meleg hegy nevű dombokig ..., ahol a marhái szabadon deleltek”.¹² A század második felétől a Koháry grófoké lett, akiknek több ízben kellett fellépni a pusztá birtoklásáért: 1663. április 26-án Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlése Koháry István

⁸ 1 mérföld kb. 10 km.

⁹ GALGÓCZY Károly 1877. II. k. 83–88.

¹⁰ MAGYARORSZÁG 1996. 30.

¹¹ KÁLDY-NAGY Gyula 1985. 68.

¹² BOROSY András–SZABÓ Attila 2000. 73–778.

kezdeményezésére mindenki mást eltílt Akasztó praedium használatától.¹³ 1676-ban a váci püspökség tizedösszeírásában Akasztó mint kunszentmiklósiak által birtoklott pusztá szerepel.¹⁴ Koháry 1696-ban, majd 1697-ben is tiltakozik a pusztahely mások általi jogtalan használata miatt.¹⁵ Az utóbbi esetben a kalocsai érsek provizora Csery Mihály foglalta el Akasztót. A nagy befolyással bíró Koháry István 1702-ben kiharcolta, hogy birtoka fegyverjog alól mentes legyen, de továbbra is vissza kellett verni a pusztá, majd falu birtoklására jogot formáló környékbeli földesurak támadásait: 1719-ben a Német Lovagrend, 1723-ban Bojár és Mikla közbirtokosai próbálkoztak Akasztó, illetve egy részének használatával.¹⁶ Koháry pozíciójának erősödését a birtokaira 1736-megszerzett pallosjog is növelte.¹⁷

A hely a XVII. századtól fogva egyértelműen Pest-Pilis-Solt megye Solti járáshoz tartozott. Ugyanakkor 1709-ben a megyei iratokban mint Kiskun kerületi pusztá szerepel és jelzi a közigazgatási bizonytalanságot a Kiskunságot birtokló Német Lovagrend 1719-es igénybejelentése is.¹⁸ Az 1690-es összeírás még mint pusztát említi,¹⁹ de az 1703-as összeírás szerint már 12 jobbágy lakja Akasztó falut, akiknek birtokában 24 ökör, 5 ló, 23 egyéb szarvasmarha, 10 sertés és 9 pozsonyi mérőre való búza vetés volt.²⁰ A kuruc szabadságharcban a falu lakóit a harcok kezdetén a rácok részéről súlyos támadás érte.²¹ Koháry István földesurat 1703 novemberében tájékoztatták a dömsödiek arról, hogy egy bizonyos Kovács György nevű akasztói ember szeretne a gróffal beszélni azért, hogy előadja falujának „siralmas ... keserves” kirablását. A rabló rácok a lakosok minden marháját, lovát elhajtották, és őket magukat is „testekben sullyos vereségekkel megkínzották, rajtok való ruhájokat rólok levonván, mezítelen haladtak, sőt több nyelvvvel alig kimondható szomorú károkat a rácok miatt vallottak.” Feltehető, hogy ekkor menekültek el az akkori lakosok, és lett ismét pusztá Akasztó.

Újratelepítésére 1718-ban került sor. Bél Mátyás szerint első lakói felvidéki tótok voltak, bár ennek némileg ellentmond az 1728-as összeírás névanyaga.²² Ugyanis az 59 (közte több azonos nevű) család többsége (Tóth, Rósa, Juhász, Góbor, Csatay, Orbán, Fábián, Sebők, Hegedűs, Horváth, Sógó, Dudás, Sáfrány, Nánásy, Takács, Lapu, Pásztory, Molnár, Kiss, Veres, Fazekas, Rákóczy, Hajnal, Teknős) egyértelműen magyar hangzású nevet viselt, és kisebb részben állapítható meg bizonyosan a szláv (Zibolik, Palonyik, Kihod, Ocsenás, Holok, Michalicska, Tabanszky, Koruntak, Belák, Zajác, Pozsár, Sviba), vagy német (Vinkler, Jager) eredet.

A XVIII. században a természetes szaporulat és a vándormozgalom hatására a falu népessége erőteljesen gyarapodik:²³ 1728-ban 59, 1744-ban, 1770-ben 167 család lakta.²⁴ Ugyanakkor a falu nemcsak befogadó, hanem jelentős népesség-kibo-

¹³ BOROSY András 1989. 166.

¹⁴ SZAKÁLY Ferenc 1995. 196.

¹⁵ BOROSY András–SZABÓ Attila 1991. 176., 215.

¹⁶ BOROSY András–SZABÓ Attila 2002. 132., BOROSY András–SZABÓ Attila 1991. 52.

¹⁷ BOROSY András 1995. 54., 102.

¹⁸ BOROSY András–SZABÓ Attila 2000. 87. 198.

¹⁹ GALGÓCZY Károly 1876. 271.

²⁰ KOSÁRY Domokos 1965. IV. tábl.

²¹ BÁNKÚTI Imre 1996. 77–78.

²² BOROSY András 1997. 710–713.

²³ Uo.

²⁴ Uo., PETRÓCZI István 1965. 142., SPIRA György 1965. táblázat.

csátó is volt: 1755-ben Ács Pusztá perében egy tucat keceli, de Akasztóról származó embert hallgattak meg.²⁵ A környékbeli kirajzások mellett még Bácskába, például Kishegyesre is eljutottak az akasztóiak. A jobbágyság szabad menetelű volt, csupán az eladott ház árának 5%-át adták oda az uraságnak és „Kinek hova Tettzik” elmehtettek.

Az 1728-as összeírás szerint a falu társadalmában a meghatározó a 49 jobbágycsalád volt, akik 344,5 pozsonyi mérő vetésnyi (1 holdra 2 pozsonyi mérőt számolva 172 hold) szántót és 89 szekér szénát adó kaszálót bírtak. Ennek alapján egy jobbágycsaládra nem jutott még 7 pozsonyi mérő szántó és 2 szekérszénát termő hely sem. Mivel még az akkori csekély népesség számára sem volt elegendő a művelhető föld, a lakosok kénytelenek voltak a kalocsai érsektől Ács és Ökördi pusztákat évi 60 forintért bérelni, ahol a második nyomás kiegészítésére 201 pozsonyi mérőt vetettek. A földet bíró jobbágyok viszonylag differenciált vagyoni tagozódást mutattak: hárman 15-20 mérőnyi, 17-en 7-14 mérőnyi és 29-en 1-6 mérőnyi földet műveltek. A jobbágyok mellett 10 zsellér található, akik „kaszával és kapával ke-resték a kenyérüket”, valamint szerepel még az összeírásban egy „állandó kovács és ... egy mészáros”.

A telepítő földesúr, gróf Koháry István „Contractussa” szerint a lakosok évi száz forint készpénzt és „valami kevésbűl álló ajándékot” adtak.²⁶ Tehát úrdolgát nem teljesítettek, urasági major hiányában tetszésük szerint élték határukat és szabad költözésnek örvendhettek. A szolgáltatás Koháry Ambrus földesurasága alatt annyiban változott, hogy évi 50 forinttal többet kellett fizetni. 1747-ben az új földesúrral, gróf Illésházy Józseffel új kontraktusra lépett a falu. Ennek értelmében a census (évi 700 forint) jelentősen (csaknem ötszörösére) növekedett. Bár robotot továbbra sem teljesítettek az akasztóiak, a népesség növekedésének dacára ugrásszerűen emelkedett a lakosság terhe. Ugyanakkor a mezőgazdasági művelésbe bevonható földek kiterjesztését a természeti adottságok nem tették lehetővé. Földesúri kilencedet a robot mellett szintén nem adtak, de az egyházi dézsmát „in natura” teljesítették „minden némű Őszi és Tavaszai Vetésbűl, Bárányokbűl, Borbul és Méhekbűl”.

Az 1770-es urbáriumtól az úrbéri per kezdetéig

A Mária Terézia által elrendelt egységes urbáriumot 1770. február 18-án készítette el Kováts Antal szolgabíró és bótsai Sárközy János megyei esküdt, amit március 20-án, Pest-Pilis-Solt vármegye Pesten tartott gyűlésen erősítettek meg.²⁷ Ekkor Illésházy Franciska révén a férje, gróf Batthyány József volt a helység földesúrá.²⁸ Akasztón április 18-án ismertette az összes egybehívott lakossal ugyancsak Kováts Antal szolgabíró és Sárközy János esküdt. Az Urbárium szerint a község földjei 3. osztályba tartoztak, ennek megfelelően egy jobbágytelek 28 (két pozsonyi mérőnyi vetésterületű, azaz 1200 négyszögöles) hold szántó és 12 embervágó kaszálórét nagyságú lett. A réteknél megállapítva, hogy évente csak egyszer kaszálhatóak és sarjút nem adnak.

²⁵ BÁRTH János 1984. 103–104.

²⁶ NOVÁK László 1979. 508.

²⁷ Akasztó, urb. per, 1856.

²⁸ KEMPELEN Béla 1911. I. 490.

Elvileg a jobbágy- és a házas zsellérgazdaságokhoz két pozsonyi mérő belső telek járt volna. Azonban a határ szűk volta és az a körülmény, hogy a már meglévő viszonyokat nem háborgatták, hagyták a már kialakult belső fundusokat. Ezért átlagban a 93 jobbágy alig több mint másfél mérős, a 63 zsellér pedig kevesebb mint egy mérős belső telken ült. A régen kialakult házhelyek nagysága elég nagy szóródást mutatott: Pozsár Miklósnak, Tompay Gergelynek, Vitéz Istvánnak, Horváth Mihálynak 3 mérőnyi belső telke volt, de a többségnek csupán egy-másfél-két mérő jutott. A házas zselléréké pedig zömében fél-egy-másfél mérő volt.

Az 1770-es urbárium szerinti szolgáltatások

Tárgy	25 ^{1/2} telek	93 jobbágy	63 házas zsellér	50 háztalan zsellér	Összesen
Belső telek (pozs. mérő)	151		52 ^{1/8}		203
Szántó (hold)	703		155 ^{1/2}		858 ^{1/2}
Rét (embervágó)	378 ^{1/4}		66		444 ^{1/4}
Cenzus (forint)		93	63		156
Robot (kézi napszám)	2 645 ^{16/32}		1 134	600	4 379 ^{16/32}
Fonás (font)	152 ^{29/32}				152 ^{29/32}
Vaj (icce)	25 ^{14/32}				25 ^{14/32}
Kappan (db)	50 ^{28/32}				50 ^{28/32}
Csirke (db)	50 ^{28/32}				50 ^{28/32}
Tojás (db)	305 ^{8/32}				305 ^{8/32}
Nádalás (kéve)	1 020				1 020
A föld terméséből					Kilenced

Az országosan megszabott volt, hogy egész telkenként 52 igás vagy 104 gyalog-robottal, az 1 külső teleknél kisebb területtel, vagy földdel egyáltalán nem bíró házas zsellérek évi 18 kézi, a háztalanok pedig évi 12 kézi nap robottal szolgáltak „napkelettől nap-nyugodtig”, beleszámítva ebbe a munkába menet és visszatérés, továbbá az állatok etetésének és itatásának idejét. Akasztón igásmunka esetén „négy marhával, maga boronájával, ekéjével” kellett robotolni. A robotot továbbá duplán lehetett igénybe venni kaszáláskor, aratáskor és szüretkor. Elvileg a falu összesen 4379 és fél gyalog robottal tartozott a földesúrnak. Az egy forint cenzust a jobbágyok és házas zsellérek egyformán fizették. A termés kilencede szintén a járadék részét képezte. A telkek után adott falu fonott kendert, főzött vajat, kappant, csirkét és tojást. Minthogy Akasztón „az erdőnek fogyatkozása miatt ... faizás helyett” a földesúr megengedte a lakosoknak a nádalást, ezért az „urbáriális ölfának helyében” minden egész házhelyes jobbágy 40 kéve nádat volt köteles vágni és a „kirendelő” helyre elvinni.

Az 1770-ben kiadott urbárium szerinti adózás nem volt hosszú életű. (Mivel a földesúrnak nem volt helyben majorsága, az úrbéri szolgáltatásokat nem tudta kellően hasznosítani. Két megoldás létezett: vagy kiépíti allódiiumát, vagy pedig szerződésre lép a lakosokkal az uradalom.) Egyszerűbb változatnak az utóbbi bizonyult: 1795. március 7-én kötötte meg gróf Batthyány József földesúr és Akasztó község a robotszolgáltatást, a „victualékat”, vagyis a konyhára valókat, valamint a házak utáni cenzust illetően az úrbéri szerződést.²⁹ Ezzel egy időben megkötötték a „Beneficilais szerződés”-t is, ami a földesúri kilencedre és a regalékra terjedt ki.

²⁹ Akasztó, úrb. per, 1812.

Mindkét szerződés lényege az volt, hogy készpénzben fizette a község a szolgáltatásokat. A szerződés szövege szerint a „nagy méltóságú uraság méltó tekintetben vévén maga Jobbágyinak abban tett kérelmeket, hogy mivel gazdaságok folytatásában azzal nagyon hátráltatnak ha ezen Helységben bé hozott Urbáriumnak értelme szerént reájok esendő adózásokat in natura meg tenni köteleztetnének”. A szerződések gyanítható lényege azonban a már említett körülmény lehetett, az tudniillik, hogy a földesúr nem rendelkezett a környéken majorsági üzemmel, ahol tudta volna hasznosítani a robotot és a kilencedet. (Egy 1818-as felmérés szerint az összes urasági vagyonnak a becsértéke mindössze 18 081 forint 51 krajcár volt.³⁰ Ez állt 5476 forint 41 krajcár értékű belső kocsmából, 2115 forint 46 krajcár értékű boltból, 699 forint 15 krajcár értékű mézszárszékből, 4140 forint 48 krajcár értékű két száraz malomból, 2122 forint 15 krajcár értékű „ország Útjában Épült” külső csárdából, 1547 forint 30 krajcár értékű kasznári lakásból, valamint a borokból, marhákából, juhokból és takarmányból, melyek értéke 1979 forint volt.) A szerződések szerint a jobbágyok a házak szerinti cenzus, a jobbágytelkek és a házas zsellérek utáni robot, a konyhára valók, valamint a kilenced és a regálék után évi 2400 forint készpénzt fizettek két részletben, úgymint Szent Mihálykor és Szent György napkor. A beneficiális szerződésben kötötte ki az uraság, hogy a „Kész pénzbeli árendán fölöl tartozzon a község minden Esztendőben, ugy mint Ekoráig, Száz par Tekenős Békát in natura administralni, azon felöl pedig az határok rendes felosztásához szükséges kotsikat, és kézi munkásokat ki állítani, melyek mindazonáltal minden napi kézi munkát 10 X /krajcárt/ számlálván minden hat holnapokban kész pénz helyet ezen Árendában bé fognak vétetödni”. Az urbariális szerződésben a „Fő méltóságú uraságnak részéről mindazonáltal különös kegyelemből” megengedte, hogy Akasztó „Helységnek Községe” a fenti summákat ezer forintokkal meg válthassa.

Az 1795-ben megkötött urbariális és beneficiális szerződés utáni adózás

Tárgy	Robot (1 nap: 10 krajcár)	Konyhára valók (1 telek: 48 krajcár)	Cenzus (1 ház: 1 forint)	Együtt
25 ^{14/32} telek után 2600 napszám	433 forint 20 krajcár	20 forint 25 ^{2/8} krajcár		453 forint 45 ^{2/8} krajcár
145 házas zsellér után 2610 napszám	435 forint			435 forint
238 ház után			238 forint	238 forint
Összesen	868 forint 20 krajcár	20 forint 25 ^{2/8} krajcár	238 forint	1 126 forint 45 ^{2/8} krajcár
Urasági engedmény után				1 000 forint
Bor, bárány, méh kilenced, Húsmérés, Bolttartás, „Apró” dézsma, Nádolás, Halászat Bor és pálinka árulás				1 400 forint
Mindösszesen				2 400 forint

A szerződés hat évre szólt, amikor azt közös megegyezéssel meg lehetett újítani. 1801. március 1-jén az urbariális szerződést változatlanul megkötötte hat évre az uraság teljhatalmú megbízottja, Chimm Mihály és Akasztó előljárósága (Juhász

³⁰ Akasztó, urb. per, 1818.

István bíró, Csataj Imre jegyző, Horváth Mihály, Zeleszko János, Judak Mihály, Bakony István Ujvári János esküdtek, valamint Juhász András, Szabó János, Rosa Gergely és még több jelen levő lakos) újabb hat évre. A beneficiális kontraktusban viszont kikötötte a földesúr, hogy az eddigi összeg lefizetésén túl „az Jobbágyok négy Száz Posonyi mérő zabot a magokéból esztendőnként Pestre vagy in natura adminisztrálni, vagy akkori folyó árát kész pénzülfűzetni kötelesek legyenek”. 1807-től viszont már csak további három évre (1810. április 30-ig) engedte a szerződés megkötését Batthyány József özvegye, gróf Illésházy Franciska. A korábban kikötött „400 kila” zabnak az „esztendő béli” természetbeni megadása alól felmentette a jobbágyokat a földesúr – „azon tekintetben, hogy mindnek ára most sokkal nagyobb mint ennek előtte” – Ennek fejében viszont évi 1300 forint „árenda nagyobbítással meg elégszik”. (Ez a szerződés nem említi, hogy előzőleg már 300 forintra növekedett az eredetileg 1400 forintos árenda nagysága.) Ezzel együtt a beneficiális árenda évi 3000 forintra növekedett, azzal együtt, hogy a boltot kivette ebből az uraság. 1810-ben újabb „áremelkedést tapasztalhattak az akasztóiak a lejárt szerződés megújításakor. Az özvegy grófné „Akasztói Helység Urbarialis Contractusát meg hagyván a maga mineműségében” a beneficiumok utáni árendát „4000 forintra szaporítván” 7000 forintban határozta meg. A terhek súlyát a rövid, mindössze egy éves időtartam is növelte. A község számára még a jelentősen megemelt összeg is kifizetődő lehetett, mert Ujvári János bíró, a többi elöljáró és „az egész Község alázatos köszönettel” vette a kontraktus feltételeit.

Az úrbéri per

A jobbágyok 1812 elején szembesültek azzal, hogy az uraság nem hajlandó a továbbiakban a beneficiumokat készpénz fejében kiadni a „Pénzeknek mostani bizonytalan Környüállása miatt”.³¹ Nyilvánvalóan a földesúr szándéka majorság kiépítése volt úgy, hogy az urbáriumban meghatározott úrbéri földek kivételével a határ többi részére rátegye a kezét. Ehhez feltétlenül szükséges volt a regálék saját kezelése mellett az urbariális és a maradványföldek elkülönítése, illetve az „Urbarialis Regulatio” véghezvitele. Már egy 1817-es adat szerint is a földesúr több maradványföldet elvett a jobbágyoktól.³² Az uraság véleménye szerint viszont a közös legelő rovására „úgy nevezett foglalások történtek” és a maradványföldek” neve alatt „paradéroznak” a jobbágyok.³³ (Maradványföldnek az olyan jogállású terület számított, amelyet az 1768-as összeíráskor bemondás alapján nem vettek úrbéresként számba, de későbbi tényleges felmérésénél kiderült úrbéres eredete, így a földesúrnak ezt telkesíteni kellett volna.) Kérte, hogy „Szabályul vétessék” az 1811. évi dikális összeírás, ugyanis ennek adatai szerint jóval több föld szerepelt a lakosok kezén, mint az úrbéri állomány. Az 1770-es úrbéri szántó- és rétállomány 1303 hold területű volt, 1811-ben pedig a dikális összeírásban 1166 hold szántót és rétet, valamint 331 kapás szőlőt találtak. Még 1836-ban a község első telekkönyvének felvételekor „hivatalosan” is csak 1892 hold földet mértek fel a jobbágyok és a zsellérek használatában. Ugyanakkor az tény, hogy a lakosság egyre több telken kívüli földet vont be a művelésbe. A földesúr szándéka az volt, hogy „beneficialis” (azaz nem úr-

³¹ Akasztó, úrb. per, 1812.

³² SPIRA György 1965. 208.

³³ Akasztó, úrb. per, 1812.

béres) telkek alkottassanak a maradványföldről.³⁴ Szándéka szerint a nádast, a kaszálót kétfelé kell osztani, valamint a legeltetési bért kell megállapítani.

Az akasztóiak „Térd és Feő Hajtással” könyörögtek a „Nagy Méltóságú, s Méltóságos Grófné”-nak, hogy hagyja meg őket „minden beneficiumban”. Legfőbb érvként azt hozták fel, hogy „Akasztónak meg Szállítása” után bírván az összes regálét, rengeteget költöttek a mészárszékre, a boltra, a külső és belső kocsmára és a két szárazmalomra. A másik ellenvetésük az volt, hogy földjeik gyengesége – „azoknak felső részén az Árvíz végképpen el szokta verni, az Alsó részét pedig Szél folyó homokkal teszi haszontalanná” – miatt feltétlenül szükség van a fenti épületekre a megélhetésükhöz.

Az úrbéri per kezdetétől kézzelfogható feszültség támadt a földesúr helyi tisztjei és a falu között.³⁵ Az akasztóiak a földesúrhoz küldött levelükben panaszolták, hogy az urasági tiszt ispánnak az „Öreg Notarius” fiát (egyébként a helység tanítóját) akarja tenni, aki még meg sem kapta a hivatalát, máris fenyegetőzik, „majd meg tanít bennünket”. 1823-ban a megyei törvényszéknek – 24 pálca „fenyíték alatt” – kellett eltiltani a falusiakat attól, hogy a határban folyó úrbéri regulációt vezető földmérő munkáját ne akadályozzák.³⁶ 1825-ben vallották az akasztói jobbágyok, hogy a „megürült sessiót a tisztség annak a lakosnak adja által, aki magát ajándék által érdemessé teszi” erre.³⁷ 1837-ben viszont az uradalmi kasznár panaszolta az úriszéknek, hogy Akasztón a helység elöljárói a földeket önkényesen elveszik egyesektől és azokat másnak adják.³⁸

A valódi ellentét azonban az uraság által 1812-ben kezdeményezett per volt, mely – átíelve a jobbágyfelszabadításon – csak 44 év után 1856-ban ért véget, „barátságos egységgel”.³⁹ 1812. április 20-án a „jobbágyok által makacsul megtagadott úrbéri tartozásoknak” és kilencednek természetbeni bevételére, valamint a helység határának, a jobbágyi illetőségeknek a rendezése, a legelő elkülönítése miatt „Szabályozási és Elkülönítési” pert indított a földesuraság „Akasztó helység” ellen. Ezért a továbbiakban nem volt hajlandó a korábbi szerződéseket meghosszabbítani, vagyis a szolgáltatásokat készpénzben elfogadni.

A per a korabeli magyar törvénykezési gyakorlatnak megfelelően hosszan elhúzódva folyt. A folyamatos halasztásra a lehetőséget az alperes (Akasztó község) állandó fellebbezése adott. Az úrbéri per többször bejárta az úriszék után a megyei törvényszéket, majd a Helytartótanácsot. A felperes által 1812. április 20-án az úriszékre beadott keresetere a község úgy reagált, hogy az uraság a határban soha nem bírt földeket, és az úrbéres állományon kívüli földek remanenciálisok, azaz maradványföldek, amelyekből új telkeket kellene alkotni. Azonban az akasztói határ „homokossága és vízessége” miatt ez sem „hozathatik” be, mert a „contributonalis fundusnak”, azaz az adózás telki alapjának állandónak kell lennie. A regálékat illetően rögtön azt vették fel az akasztóiak, hogy miként fogja őket az uradalom kárpótolni, ugyanis a kocsmái, bolti, mészárszéki, száraz malmi épületekre a több évtizedes bérlésük alatt rengeteg pénzt fordítottak. A reguláció ellen pedig az volt a kifogásuk, hogy a népességet nem bírja eltartani az úrbéres földállomány.

³⁴ Akasztó, úrb. per, 1836.

³⁵ Akasztó, úrb. per, 1812.

³⁶ SPIRA György 1965. 208.

³⁷ Uo. 207.

³⁸ Akasztó, úrb. per, 1837.

³⁹ Akasztó, úrb. per, 1856.

Az 1812. június 19-én hozott első (és a majd a későbbi) úriszéki ítélet alapvetően a felperes földesuraságnak adott igazat. Ezt annál is könnyebben megtehetette, mert a fennálló törvények alapján a földesúr követelése „jogos” volt. Annyi megszorítást hoztatt az ítéletben, hogy azok a zsellérek, akik nyolcadteleknél kevesebbet bírnak, a földekből „ki nem hagyathatnak”. A regulációig a maradványföldek a jobbágyoknál maradhatnak, akik ezek után vagy úrbéri szolgáltatásokat, vagy cenzust fizetnek. A kilenced természetbeni megvétele és a regálék tekintetében azt azonnal a földesúr rendelkezésére ítélte. Az 1812. szeptember 3-án hozott kiegészítő ítélet szerint a „földesuraság sérűskertje a tisztje és a conventionatusok számára megkívánatik”.

Az ítéleteket természetesen a „makacs ... hallatlan engedetlen ... és mások által felbujtatott jobbágyok” megfellebbezték és a per elindult a több évtizedes pályáján. 1818-ban, 1828-ban, 1830-ban, 1831-ben, 1832-ben a Helytartótanács több „Intévényében” rendelte el, a felek közti megegyezést. Azonban a község szívósan védekezett és a végsőig kitartott álláspontja mellett, újabb és újabb bizonyítékokat hozva fel igazá mellett. Ezáltal – amint 1844-ben fogalmazták a „Németh Ujvári Gróf Batthyany Család Tagjai” – használták a regálékat (a legutóbbi szerződésben meghatározott összeg fizetése mellett), „s a többi jövedelmek mind a Község által bitangoltatnak”.⁴⁰ A község az úrbéri szolgáltatások és regálék után kialakított pénzt csak jóval később fizette meg, egészen pontosan egyenlítette ki. A kilencedet az uradalom erővel beszedte, de a robotot nem tudta természetben behajtani. A község kezében a legfőbb érvnek az számított, hogy „A királyi rendszabályok, és törvényes rendelkezések azt általjában parancsolják, hogy semmi úrbéri rendesítő per mielőtt az tökéletesen kimerítve, béfejezve, és annak utána a szokott úton a legfelsőbb helyektől általlátatva nintsen, semmi ürügy alatt végre ne hajtattassék”.⁴¹ 1829-ben a községi „Előljárók az Üri Szék színe előtt azt merészelték nyilatkoztatni, hogy ők ezen Ítéletek végrehajtását semmi esetre sem engedik meg sőt az általok a lakosoktól beszédett de a Szentkirályi pusztá hasznobérlésére és más hova fordított pénzeket semmi esetre nem adandják – ezt nyilatkoztatta többiek nevében név szerint Marko János, Vantsik János, és a helység bírása Varga István.” Ráadásul azt is nyilatkozták a jobbágyok, hogy van ugyan a „ládájokban” 4000 forint, de azt ki nem fizetik „, a per végső lefolyta előtt”. A földesúri család szerint az illetékes megyei szolgabíró, Szalay Pál is igen komolyan hibázott, mert az úriszéki utasítást nem hajtotta végre. Valójában a Helytartótanács egyértelmű utasítását követte a szolgabíró, amely leszögezte, hogy mindennemű végrehajtás csak a per végleges befejezése után lehetséges. Így a földesúr által óhajtott községi vezetők elleni „érezkeny fenyítés ... az e Községben oly szükséges köz példa tekintetéből is” elmaradt.

A szolgáltatások megváltására több tervezetet készítettek a jobbágyok és a földesuraság is. A köztük lévő különbség esetenként óriási volt: 1816-ban a jobbágyok a búza dézsmát házhelyek után 4 forintjával, a bor dézsmát pedig akója után másfél forinttal váltották volna meg. 1822-ben a terménydezsmá fejében 26 sessió után (telkenként 4 forinttal számolva) 104 forintot, a bordézsmá – azaz 534 kapás szőlő – után 133 forint 30 krajcárt (kapásonként 1 forint 15 krajcárt) ígértek. A földesúr viszont 1812–1818 között az úrbéri szolgáltatások (robot, kilenced, konyhára való, pálinkafőzés, fonás, füstpénz, hosszú fuvar, nádlás) fejében 13 613 pengőfo-

⁴⁰ Akasztó, úrb. per, 1843.

⁴¹ Akasztó, úrb. per, 1833. Az akasztói jobbágyok 1833. február 22-én a Helytartótanácsához írt levele.

rint 36 krajcárt (azaz évente mintegy 2267 forintot) követelt.⁴² Egy 1845. évi, szintén földesúri kalkuláció az úrbéres szolgáltatásokra évi 1516 pengőforinttal számolt.⁴³

Az elszámolásnál az uradalom kénytelen volt Akasztó község részére az 1812 előtt a regálé épületekre költött költségeit, illetve a természetben beszedett járandóságok árát is beszámítani. Az 1843. október 28-án megkötött rész-egyezmény szerint az 1812–1828 közti időre 4575 váltóforint 38 9/16 krajcárt, 1828–1836 közti időre az uraság által 4000 forintra leszállított összeget fizetett a falu a földesúrnak, egyúttal kérve az 1837 utáni időszakra vonatkozó tartozások kifizetésének halasztását.

A jobbágyfelszabadítás után is az uradalom szorgalmazta az úrbéri per lezárását. Gróf Batthyány József özvegye, Tarnóczy Antónia 1856 márciusában a Pest-Solt Megyei Úrbéri Törvényszékhez írt levelében 1836 és 1848 április 30. közti 11 év és 4 hónap időre összesen 17 181 pengőforint 20 krajcárt követelt az úrbéri tartozások fejében. Ugyanakkor leszögezte az özvegy grófnő, hogy kész a császári nyílt parancs szerint, az 1770. évi Urbárium alapján megkötni az egyezséget. Ennek megfelelően egy telek illetősége szántókból 28, rétekből 12, legelőből 12 holdat tesz ki. A 247 házas zsellérnek egyenként nyolcad legelő illetőség jár. A plébános egy, a jegyző és a kántor fél-fél telki illetőséget kap. Az 1811 (az úrbéri per kezdete) utáni foglalásokat a maradványföldről és a legelőből elvett részekkel együtt (benne a legelőkön telepített szőlők) az uradalomnak vissza kell adni. (Az 1853-as úrbéri párens a maradványföldet saját erőből megválthatónak ítélte.) Rögtön hozzátette a volt földesúr, hogy a szőlők utáni dézsmákról kész lemondani ugyanannyi mennyiségű maradványföld fejében. Továbbá négy házhely az uraság részére hasított ki. A nádlást pedig két részre kell osztani.

A volt jobbágyok Zeleszko József bíró, Vantsik Pál, Judák Mihály, Bango István, Loványo Ambrus, Vantsik János esküdtek és több „közlakos” aláírásával május 29-én válaszoltak a grófnő előterjesztésére azzal, hogy ha az uradalom átad minden királyi haszonvételt, ingatlant (földet és épületet) és azt megengedi örökös tulajdonukba venni, akkor a község 150 000 pengőforintot fizet, tíz év alatt egyenlő részletekben.⁴⁴

A grófnő válasza július 16-án érkezett a megyei úrbéri törvényszékre, amelyben a korábbi ajánlata szellemében tette meg újabb javaslatait.⁴⁵ 25 ¾ telek és 247 zsellér járandóságát ismeri el. 1812-ben – amikor az úrbéri per elkezdődött – az akasztóiaknak a birtokában 890 hold szántó, 276 kaszás rét, 331 kapás szőlő volt. Mindezek felüli rész a volt földesurat illeti. A földekért és a jogairól lemondani nem akar 150 000 forintért, mivel „megfelelőnek és elégségesnek” nem tartja, különösen nem 10 éves, kamat nélküli törlesztéssel.

Végül a „barátságos” egyezés 1856. szeptember 28-án született meg. Ennek értelmében a község határából az uradalom részére kihalítottak az eddig is birtokolt 100 hold mellé 4500 holdat és a többi földet a község, illetve a volt úrbéresek tarthatták meg.⁴⁶ Így egyik fél sem tartozott a másiknak készpénzzel. Az uradalom a 4500 hold területet a tabdi, a kiskörösi és az Ács-Ökördi puszták „mentén”, vagyis a

⁴² Akasztó, úrb. per, 1818.

⁴³ Akasztó, úrb. per, 1843.

⁴⁴ Akasztó, úrb. per, 1856.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

helység határának nyugati és déli (Döbrögec ingoványa) környékén kapta meg. A volt jobbágyok és zsellérek az urbáriumban meghatározott 884 hold szántó és 378 hold rét mellett megtarthatták az eddig is használt 1600 hold szántót és 831 holdnyi kaszálót. A közlegelőből jobbágyi és zselléri (nyolcad), valamint az alapítványi telkenként 20 holddal számolva összesen 1370 hold legelőt mértek ki egyben. A legelőből kivett 365 hold szőlőt megtartották a lakosok minden dézsmakötelezettség nélkül. A községi tisztviselők (plébános, jegyző, tanítók, orvos) utáni telkekre 240 hold szántót, kaszálót és legelőt, a községi konvencionáriusok az eddigi készstakarmány helyett 63 hold kaszálót, a községi tenyészállatok számára pedig 100 hold rétet mértek. Továbbá a legelőből a temető, külső rakodóhelyek, faiskola, gazdasági kert, új házhelyek, homok és agyaghordó gödrök, libalegelő részére a közlegelőből hasítottak ki 177 holdat.

A határ birtokmegoszlása 1856-ban (1200 négyszögöles holdban)

Tárgy	Beltelek	Szántó	Rét	Legelő	Szőlő	Összesen
178 volt jobbágy (26 telek)	136	2 378	1 153	520		4 129
247 zsellér	62	156				
Volt jobbágyok és zsellérek					365	365
Tisztviselők* (4 telek)		112	48	80		240
Község (2 telek)		56	24	40		120
Konvenciók			63			63
Tenyészállatok részére			100			100
Külső rakodóhelyek, temető, faiskola, gödrök, libalegelő				177		177
A község összesen	200	2 652	1 444	1 547	365	6 208
Uradalom						4 600
Összesen						10 808

* Plébánosnak, jegyzőnek 1-1, két tanítónak, kántornak, orvosnak 0,5-0,5.

Az úrbéri egyezség megszületésével létrejött az elkülönítés a volt úrbéri és az uradalmi birtokok közt. Utána megtörtént a tagosítás a szántókat és a kaszálókat (és természetesen a szőlőket illetően). A gazdaságos termelés feszegette továbbá a paraszti gazdaságoknál is a legelő tagosításának végrehajtását is. 1857 július 19-én gyűlt össze az akasztó község házában „Dencs Benedek szolgabíró, valamint Melkvi Károly községi bíró vezetésével nagy számú földes gazda és házas zsellér”, hogy eldöntsék, miszerint az úrbéri egyesség folytán nekik juttatandó legelőbeli illetőségeiket közösen, de „igazságos arány szerént, vagy pedig egyénenként kiosztva, jelesül a gazdák szántó és kaszáló illetményükkel együtt kiadva kívánják-e használni”. A földes gazdák azt nyilatkozták, hogy ők a legelőt a zsellérektől elkülönítve, de maguk között közösen, a birtokuk szerint „igazságos arány”-ban kívánják használni. A zsellérek ekkor csak abban tudtak megállapodni, hogy a legelőilletményüket a gazdákétól el kell különíteni. A zsellérek az 1857-es elkülönítés után a legelőt három részre osztották: részint szántó, részint kaszáló és részint legelő céljára. A felosztás melletti a döntést csak hat évvel később, 1863. július 5-én hozta meg a község 268 volt házas zsellére: 148-an igennel, 16-an nemmel szavaztak. 104 zsellér nem szavazott.

A XVIII. századi összeírásokból is egyértelműen megállapítható, hogy már az úrbérrendezés idején is egy jelentősen pauperizált úrbéri népesség élt Akasztón:

rendkívül kevés volt a jobbágycsaládok kezén lévő telki állomány, a „leg főbb Gazda” vethetett a két vetőbe 20 mérő magot⁴⁷, ami 10 holdat jelenthetett. Magas volt a zsellérek száma is. Az úrbérrendezéssel jogilag lezárult az úrbéres földek bővítésének lehetősége, vagyis a népesség növekedésével párhuzamosan tovább folyt a telkek aprózódása és a jobbágyok zsellérsorba süllyedése. Jellemző, hogy a jobbágy-felszabadítás előestéjén a falu két leggazdagabb embere (Túri Mihály és Túri István) is csupán egyenként 3/8 telket (vagyis 10,5 hold szántót és 4,5 hold kaszálót) bírt. Ezért Akasztó esetén alig beszélhetünk differenciált paraszti társadalomról a XVIII. és a XIX. században.

Az úrbéresek száma 1770 és 1859 között

Nyolcad telek	1770	1828	1847	1859
1	1	87	94	149
1,25	12			
1,5	25			
1,75	2			
2	3	59	54	28
2,25	19			
2,5	3			
2,75	5			
3	3	2	2	1
3,25	20			
Telek	25 ^{1/8}	25 ^{5/8}	26	26
Jobbágy	93	146	150	178*
Házass zsellér	63	165	247	247**
Házatlan zsellér	50	30	54	–
Átlag telek	2,16 nyolcad	1,4 nyolcad	1,39 nyolcad	1,16 nyolcad
Jobbágy-zsellér arány (%)	45 - 55	43 - 57	33 - 67	

* Közülük örökösödéssel 59%-a jutott a birtokhoz.

** Közülük örökösödéssel 77%-a jutott a birtokhoz.

Az úrbéri egyezséggel a határ jobb, művelhetőbb része jogilag is a volt jobbágyok és zsellérek tulajdonába ment át. Az uradalom 4500 holdas területének kétharmadát a vizenyős, vízállásos helyek tették ki és csupán harmada volt rét-legelő. Tulajdonképpen a méretei alapján tekintélyes középbirtokra mint a későbbi lecsapolási munkálatok reménybeli területére lehetett tekinteni. A magyar birtokszerkezet XIX. századi fejlődési tendenciájának megfelelően a Batthyány család hamarosan eladta a földje zömét: 1895-re a kezükön már csak 976 katasztrális hold birtok maradt.⁴⁸ (Ekkor a kalocsai főkáptalan birtoka 5175, a Blaskovics családé 1161, az Ivánka családé 781 katasztrális holdat tett ki.)

⁴⁷ NOVÁK László 1979. 508.

⁴⁸ MAGYAR KORONA 1897.

Művelési ágak arányai az uradalom és a volt úrbéres birtokokon az 1856. és az 1859. évi felmérés alapján (%)⁴⁹

Birtokos	Szántó	Rét	Legelő	Szőlő	Erdő	Vizes részek	Összesen
Uradalom	–	22	12	–	1	65	100
Volt úrbéresek	44	24	26	6	–	–	100

Paraszti gazdálkodás

Bár a Mária Terézia úrbéri rendeletének megfelelően Akasztón is 1770-ben rögzült az úrbéres földek nagysága és a művelési ágak aránya, a növekvő lakosság folyamatosan vont be újabb és újabb területeket a mezőgazdasági művelésbe. Tehát az úrbéri földek (1770-ben 759 hold szántó és 444 hold kaszáló, 1811-ben 890 hold szántó és 276 hold kaszáló) nagysága nem változott, de a jobbágyok telken kívüli állománya nagy ütemben növekedett: Már az 1789. évi kataszteri összeírás 1426 (1200 négyszögöles) hold szántót és 3026 hold kaszálót jelez az úrbéresek kezén, 233 hold szőlővel együtt. A földesúr saját használatában csupán a 17 hold erdő volt, valamint közös használatú volt az 1988 hold legelő. A későbbi összeírások egyértelműen mutatják az intenzívebb művelési ágak (szántó, szőlő) területének növekedését. A jobbágyfelszabadítás idejére már az eredeti úrbéres szántó többszörösét használták az akasztóiak. A tagosítás lezárulásával a szántó aránya rögzült 22-24% körüli értéken. A kaszáló (de bizonyos mértékig a szántó) területe mindig az adott évi bel-, árvízhelyzettől függött. Vagyis a rét, a legelő és az (egyharmadnyi) vizes helyek területei állandó mozgásban és változásban voltak. Az első szőlőket 1727-ben telepítették, de⁵⁰ azok „szikes és alacsony fekvésük miatt igen silány és rossz” vörösbort teremtek. A területük lassan ugyan, de emelkedett: az 1800-as évek közepén már meghaladta a 300 kapást (holdat). Az erdőterület elhanyagolható kiterjedésű (17-ről 30 hold) maradt. Gyümölcsösökről nincsenek adatok. Az 1860-as felmérés szerint a fáültetés a határban „siker, eredmény nélküli, miután a föld vizenyős és szikes, és a számtalanszor ültetett fák azonnal kivesznek”.⁵¹ 1895-ben a gyümölcsfák száma már meghaladta a hétezeret, melyeknek több mint a fele meggyes volt.⁵²

Művelési ágak 1770 és 1864 között (1200 négyszögöles holdakban)

Művelési ág	1770	1789	1825	1843	1859	1864
	Terület	Terület	Terület	Terület	Terület	Terület
Szántó	759	1 426	1 942	2 089	2 720	2 539
Rét	444	3 026	1 013	2 397	2 437	1 536
Legelő	–	1 488	2 480	2 169	2 097	5 032
Szőlő	–	233	298	336	218	101
Vizes részek	–	–	3 578	3 683	3 642	2 127
Erdő	–	17	17	29	30	20

⁴⁹ Akasztó, úrb. per, 1856., 1859.

⁵⁰ BOROSY András 1997. 709.

⁵¹ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila 2000. 29.

⁵² MAGYAR KORONA 1897.

Belső telek	103	–	220	206	–	–
Egyéb*	–	–	77	210	–	–
Összesen	9 600**	9 600*	9 625	11 119	11 144	11 355
	Százalék	Százalék	Százalék	Százalék	Százalék	Százalék
Szántó	7,9	14,8	20,2	18,8	24,4	22,4
Rét	4,6	31,5	10,5	21,6	21,9	13,5
Legelő	–	15,5	25,7	19,5	18,8	44,3
Szőlő	–	2,4	3,1	3,0	2,0	0,9
Vizes részek	–	–	37,2	33,0	32,6	18,7
Erdő	–	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2
Belső telek	1,1	–	2,3	1,9	–	–
Egyéb*	–	–	0,8	1,9	–	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Temető, utak, gödrök, kenderföld

** Becsült adat

A szántóföldi művelést a földek rossz minősége mellett más körülmények is nehezítették. A faluhoz közeli „Alsó calcatura” viszonylag könnyen megközelíthető volt, de a „Felső calcatura több nádas szigetek és vizes lapányok között távol a helységtől” volt. A kétnyomásos művelési rendszer megmaradt a korszakon végig. A szomszédos Ács-Ökördi pusztán néhány évig három nyomásos művelésre tértek át, de mivel „a tavaszi vetések több évsoron rosszul ütöttek ki”, ismét a kétnyomásos rendszert hozták be.⁵³ Az őszi vetés alá háromszor, a tavaszi alá kétszer szántottak. Trágyázás legfeljebb csak annyiból állt, hogy „a helybeli Pásztor tsekély szívességgért a keze alatt lévő Gulyát valamely földön egy vagy többször meg hátaltja”.⁵⁴ A művelést gátolta többek között az is, hogy a földeken nem voltak dűlőutak, „aki később szánt a mások bevetett földjein keresztül kéntelen jární”.⁵⁵ A termelvények közül a legfontosabbnak a rozs számított, de vannak adatok búza és kétszeres termesztéséről is.⁵⁶ A tavasziak közül árpát, zabot, esetleg kölest és lencsét találunk. Az ugarnövények közül a XIX. század közepén már komoly mennyiségű kukorica és burgonya jelent meg a földeken.⁵⁷ A fennmaradt szórványos adatok szerint 1728-ban őszihold háromszoros, tavaszihold kétszeres mennyiség, 1860 körül egy hold 10-12 (14 kévés) csomó (vagyis ugyanennyi osztrák mérő) „életet” termett.⁵⁸ A gabonát a falu két szárazmalmában őrölték.

Kedvezőtlen adottságok közé tartozott az is, hogy a földek „lapos fekvésük és a víz árja miatt egymástól elszakasztva széjjel feküdtek”.⁵⁹ Détsy József megyei földmérő szerint „kivált az első vetőn a Jobbágyi földnek egy, két, három darabonként szerte széjjel találtak, úgy hogy sok darabok vagynak olyanok, melyek ... későbbben vagy Bírák, vagy magok a Jobbágyok minden Inzsenéri bé folyás nélkül metesztettek ki”.⁶⁰ Egy gazdának általában 8-9 tagban feküdtek a földjei. Szokás volt a földek csereberélése is, sőt előfordultak „Némely Hatalmaskodók, kik más gyen-

⁵³ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila 2000. 41.

⁵⁴ Akasztó, úrb. per, 1825.

⁵⁵ Akasztó, úrb. per, 1825.

⁵⁶ BOROSY András–SZABÓ Attila 2000. 75.

⁵⁷ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila 2000. 27.

⁵⁸ BOROSY András 1997. 709., HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila 2000. 27.

⁵⁹ Akasztó, úrb. per, 1825.

⁶⁰ Akasztó, úrb. per, 1825.

gőbb tehetségű ember társaktól a földet” elvették.⁶¹ „A mérésbeli jeleket ... eltörölték ... a karókat a földből kiforgatták”. A korszerű gazdálkodás alapfeltételül szolgáló tagosítás csak az 1850-es évek végén történt.

A természetben beszolgáltatott püspöki tized (pozsonyi mérőben)⁶²

Év	Rozs	Árpa	Zab	Köles	Bor (akó)
1817	177*	24	28	–	149
1818	443	–	4	–	87
1819	236	18	3	–	151
1820	349	–	13	–	172
1821	399	6	87	–	101
1822	293	9	25	–	–
1823	341	7	16	–	–
1824	787	11	193	–	132
1825	428	15	18	–	116
1826	764	3	–	–	124
1827	395	19	19	–	70
1828	375	–	–	–	24
1829	354	10	17	–	155
1830	164	13	21	5	119
1831	324	61	46	1	246
1832	536	9	9	–	42
1833	300	18	11	–	105
1834	500	3	–	–	120
1835	389	13	10	–	–
1836	568	–	–	–	–
1837	476	21	13	–	13
1838	356	2	3	–	27
1839	566	13	5	–	41
1840	568	2	1	–	24
1841	398	3	3	–	47
1842	672	–	–	–	94
1843	655	6	2	–	54

* Búza-rozs keverék

Az 1825-ben megejtett felmérés szerint a szántók 39, a kaszálók 41 dűlőben (tagban) feküdtek.⁶³ Többnyire annyira kicsi (akár 2-3 holdas) területekről volt szó, hogy még önálló nevet sem kaptak. Megjegyzendő továbbá az, hogy a határban fekvő több mocsaras rész „rét” nevet viselt, mintegy utalva arra a gazdálkodási módra, hogy egyszer (szárazabb időben) kaszálták, máskor (nedvesebb időben) legfeljebb nádat arathattak rajta. Továbbá a vízjárástól függően a lapályos részeket attól függően használták kaszálónak, vagy legelőnek, hogy a kétnyomásos művelési rendszerben az adott évben a vetés, vagy az ugarolás történt. Ha bevetették a szántót, akkor a mellette lévő „gyöpöt” kaszálták, ha ugarolás volt soron, akkor legeltettek, ugyanis „a körülötte lévő szántó földek miatt ugaroláskor tsaknem lehetetlen volna a szántó ökröktől megtilalmazni /ti. a legeltetést/”.⁶⁴ Ezt a művelési módot egyébként

⁶¹ Uo.

⁶² Akasztó, úrb. per, 1822., 1829., 1843.

⁶³ Akasztó, úrb. per, 1825. Az 1847-es felmérés idején a szántók 14, a rétek 13 dűlőbe szóródtak. Úrb. per, 1847.

⁶⁴ Uo.

a környék más települései is ismerték. 1825. július 6-án tanúsította Deák Pál, Izsák mezőváros bírása, hogy városukban az urbaniális szántóföldjeik között található „kisebb és nagyobb Kaszáló Rétek akkor amidőn szántó földjeink ugarnak hagyatnak, általunk az Ugarokkal együtt Legelőnek használtatnak, és tsak minden második esztendőben használtatnak kaszáló Rétek gyanánt”.⁶⁵ A rétgazdálkodás jellegzetességéhez tartozott továbbá az is, hogy a terület rendkívüli vízenyőssége miatt a kaszálókat nem is osztották ki a lakosok közt, mert így több család állata éhen pusztulhatott volna némely esztendőkben.

A föld termőképessége még a kedvező időjárású években is igen gyenge volt. A szántók és rétek egyaránt „átallyában a 3ik Classisba tétettek”, a kaszálók azzal a megjegyzéssel, hogy „sarjú nem kaszáltatik”.⁶⁶ Az 1847-es felméréskor a szántókból hat tagot másodosztályúnak, nyolc tagot harmadosztályúnak minősítettek. A réteknek mintegy harmadán 1 hold, másik harmadán 1,5 hold, a harmadik harmadán 3 hold adott egy „négy marhas szekérre” való szénát. (A próba úgy történt, hogy az uraság tisztjeinek jelenlétében a legjobb, a közepes és a leggyengébb részekből fél-fél holdat lekaszáltak, 24 órai száradás után a „füvet fel gyűjtven” megállapították, hogy a legjobb egy, a közepes fél és a legrosszabb egyhatod petrence szénát ad.)⁶⁷ Egy kisebb, de rendkívül rossz kaszálóhelyen 4 hold adott egy – 14-16 petrencés – szekér szénát. A legelőterület zömén két holdon „élt meg három öreg marha”, de néhány gyengébb legelőrészen több mint kétszer ekkora terület kellett három marha eltartására.

A kaszálók és a legelők szűk volta miatt nem volt lehetőség az állatállomány növelésére, sőt a legelőfelosztás után fogyott az állatállomány. Az 1850-es évi tagosítás után a szűkülő legelő miatt „pangott” a ló- és marhatartás.⁶⁸ Az igásállatok közt az ökor-ló váltás folyamata a XIX. században zajlott. (1895-ben 162 igás ökor és 540 igás ló volt a faluban.)

Állatállomány 1822 és 1860 között⁶⁹

Év	Fejős tehén	Meddő tehén	Jármos ökor	Borjú	Legelő marha és ló	Igás ló	Csikó	Sertés	Juh
1822	201	245	732	672	–	281	68	171	2 610
1846	165	114	556	324	1 534	297	80	161	2 297
1860	225	–	235	324	231*	391	–	161	7 682

* Rideg marha

A falu a teljes megnyomorodását úgy tudta elkerülni, hogy egyrészt művelésbe vonta a telken kívüli állományt, amely a jobbágyfelszabadítás idejére már több szántót és rétet jelentett, mint az úrbéres földek összes területe. A megélhetés másik forrását a pusztabérletek jelentették. A bérleti gyakorlat már a megtelepedés kezdetén kialakult: az 1728-as összeírásakor Akasztó a kalocsai „bíboros érsektől” bérelte Ács és Ökördi pusztákat évi 60 forintért, ahol a második nyomás kiegészítésére mintegy kétszáz pozsonyi mérőt (kb. 100 holdat) vetettek be. Egyébként a nagy te-

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Akasztó, úrb. per, 1847.

⁶⁷ Akasztó, úrb. per, 1829.

⁶⁸ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila 2000. 30.

⁶⁹ Akasztó, úrb. per, 1822., 1846., HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila 2000. 29.

rületű pusztákat elsősorban kaszálónak és legelőnek használták. A puszták bérlése folyamatos lehetett, mert 1757-ben a keceli jobbágyok igen sérelmezték saját földesuruk, a kalocsai érsek előtt azt, hogy azért nem tudnak Ács és Ökördi puszták bérletéhez jutni, mert azokat „idegen földesúr” uralma alatti akasztói jobbágyok bérlik.⁷⁰ Ha hinni lehet az akasztói lakosok 1797-ben kelt, az érsekhez írt levelüknek, akkor 1748 óta folyamatosan árendálták az említett pusztákat. 1776-tól azonban csupán Ács pusztáról volt szó a bérleti szerződésben, és ennek is a kisebb részét az érsekség a saját jobbágyainak adta árendába, viszont a nagyobb és értékesebb része továbbra is Akasztó bérlete maradt. (Például 1777-ben Ács pusztá árendája fejében az akasztóiak adtak 550 forint készpénzt, 50 forint árú báránydézszmát, 2000 kéve nádat – Kalocsára behordva, 4 akó csíkot és száz „tekenős békát”. A puszták bérbeadása licitációval történt, így feltételezhető, hogy Akasztó még mindig jobb anyagi kondícióban lehetett mint a kalocsai érsek birtokainak népe. A XIX. század közepére azonban ezek a puszták kicsúsztak az akasztóiak kezéből: 1817-ben Ácsot Kalocsa mezőváros árendálta, 1832-ben pedig majorságot szervezett rajta a földesúr.

A két említett pusztán kívül a XVIII. században a falu Polgárdi pusztát is bérelte. A kor sajátos viszonyaihoz tartozott az például, hogy az Akasztó által bérelt pusztán 1800-ban bizonyos földeket a keceliek szántották feliből. A pusztákon valószínűleg kötetlen gazdálkodást folytattak a bérlők, bár az uradalom többször szorgalmazta árendába adott földjeinek trágyázását.

Az 1822-es évből fennmaradt különböző puszták árendálására vonatkozó iratok⁷¹ szerint 1822. június 2-án a Teleky grófok csengődi számtartója, Sebestyén György tanúsította, hogy Akasztó helység sok marhája az 1819., 1820., 1821. években a „csengődi pusztán nyaralt s utána való esztendőben is kínálták fűberre marháikat”. 1822 júniusában a Páhi pusztán ajánlkoztak a lakosok „feliből füvet kaszálni és földeket szántani”. Ebben az évben Dunavecseré is elvetődtek az akasztói „pusztakeresők”: a Szentimre pusztán „mind szántást, mind kaszálást feliből ... gyakorlották”, mivel „a maga birtokában lévő Kaszáló Rétjeinek fogyatkozása, és igen tsekély volta miatt a maga határából vonó marháját nem tarthatná”. 1822 májusában nyilatkozta Sztartsivis József ispán, hogy a „nagyrészt szűkölködő Akasztó helység lakosai a Sz. Kir. pusztán az elmúlt esztendőben füveket feliből kaszálván, azon mód szántó földeket is bírván feliből művelték”. 1822-ben a pataji Betsky János földesúrtól a miklai pusztán az úgynevezett „Bátska szélin kimaradt Kaszáló Rétet” árendálta bizonyos Tóth György „szinte Akasztói Helység Lakosa”.

A szórványos adatok szerint a későbbi évtizedekben is folyamatos volt a puszták bérlése: 1847 nyarán kelt beadványukban írták az akasztóiak az úriszéknek, hogy a községet az áradás és az országszerte tapasztalható drágaság kényszerítette Szentkirály és Ács puszták árendálására.⁷²

⁷⁰ Ács, Ökördi és Polgárdi pusztabérletekre lásd: BÁRTH János 1984. 214–219.

⁷¹ Akasztó, úrb. per, 1822.

⁷² Akasztó, úrb. per, 1847.

Mellékletek

1. sz. melléklet

Úrbéri szerződés (1795. március 7.)⁷³

„Mely nagy Méltóságú Gróf Batthyány József úr öexcellentiának úgy mint ezen T./ekintetes Nemes Pest, Pilis és Solt törvényesen egyben kaptolsó vármegyében helyheztesett Akasztói Helység örökös földes Uraságnak részéről ugyan most említett Akasztói Helységnek Községével urbarialis adózások végett következő módal meg tészesett úgy mint, –

Elsőben Fent titulált nagy méltóságú uraság méltó tekintetben vévén maga Jobbágyinak abban tett kérelmüket, hogy mivel gazdaságok folytatásában azzal nagyon hátráltatnak ha ezen Helységben béhozott Urbáriumnak értelme szerint reájok esendő adózásokat in natura meg tenni kötelezettnének további atyáskodását bővíteni kívánván meg engedi, hogy minden Jobbágy maga minémúségeikhez képest reája esendő Robotokat, ugyan minden Robotot 10 krajcárt számlálván, victualékat pedig, avagy konyhára valókat, minden egész helytől, borjún kívül 45 krajcárral meg válthassák, mely szerint

Másodsor Mivel ezen Helységben előre botsajtót Conscriptio szerint kétszázharminztyólcz házak találatsnak méltóságos Uraság részire kész pénzben, minden házat egy forintban fel vévén

Jegyeztesnek summában a 1 forint – 238 forint

b) Urbarialis táblának bizonyítása mellett, találatsnak ezen Helységbe, öszvességel jobbágyoknak önként való vallások szerint 25 ¹⁴/₃₂ egész sessiók melyekre eszendőnként Robotok száma tészen 2600 robotot, ezeket tíz krajzárokkal számlálván, méltóságos uraságának abvenialnak – 433 /forint/ 20 krajcárt

c) Azon sessióknak száma szerint fel vévén victualéknak voltságát 48 krajcárokban ezek tesznek öszvességel – 20 /forint/ 25 ²/₈ /krajcárt/

d) Már elébb meg jegyzet urbarialis táblának utasításátúl ki tetszik hogy ezen helységben föld mivelő gazdáknak hazai 93 számra meg határozva valónak, mivel pedig mostanság megtett conscriptio szerint 238 házak itten találatsnának, és így házzal bírő zselléreknek számok 145-re szaporodott légyen, vévén azoknak robotjait urbarialis zsinór mérték szerint egy summában tesznek azok minden illetén zsellér 18 napi kézi munkával számlálván 2610 kézi Robotokat, melyeknek kész pénzbeli váltságot tészen – 435 /forintot/.

És így ... feljebb meg nevezet adózásoknak meg váltsága öszvességel tenne 1126 /forint/ 45 ²/₈ /krajcárt/.

Főméltóságú uraságnak részéről mind azon által különös kegyelemből meg engedtesik, hogy ezen Akasztói Helységnek Községe minden feljebb meg nevezet és summába vett költségeket egy ezer forintokkal meg válthassa, egyéb eránt.

Harmadsor Fent tartja magának főméltóságú uraság minden egyéb földes urasági jussai, és hatalmát, földeknek proprietálását, és attúl kegyelmes urbariumnak országunk törvénye szerint ötet illető haszon vételeket, ellenben pedig

⁷³ Akasztó, úrb. per, 1795.

Negyedszer akasztói helységnek bírása, esküdtjei, és az egész község meg esmérvén, és illendő hálaadatossággal, vévén ebbéli nagyméltóságú földes uraságunknak hozzájuk mutatott kegyességit, egyetemben kötelezik magokat, hogy ezer forintokban meghatározott, készpénzbéli summát urbarialis tartozásoknak váltsága fejébe két terminusokban, úgy mint egyik felit az az ötszáz forintokat, Szent Mihály napkor, másik felit pedig Szent György napkor minden esztendőben ezen contractusnak fel bontása alatt ... cassában bévinni, és így nagyméltóságú uraságunkat ki fizetni fogjuk.

Ötödször Kezdődik ezen contractus a folyó esztendőben május holnapnak 1-ő Napján, és veszi végit ezernyótszázegyben április holnapnak utolsó napján, melyen túl se méltóságos uraság valamit egyebet, fent jegyzett tartozásoknak fejében maga akasztói jobbágyitúl kívánni fog, se az jobbágyok mást akar mit vagy többet adni, vagy szolgálni tartozni fognak.

Mind ezeknek nagyobb hitelére, ezen contractus négy darabban elkészült, és törvényes bizottság jelenlétibe mind a két részről saját kezünk alá írásával és petsétünkkel megerősítettet. Költ Akasztón 7-én mártziusban, 1795.”

Aláírták, illetve nevük mellett keresztvonással hitelesítették a következők: sziráki Puky László alszolgabíró, Csemiczky Gábor megyei esküdt, Judák Mihály bíró, Juhász István törvénybíró, Lovanyi András, Varga Ádám, Zeleszko János, Takáts Máté, Sánta János, Lovanyi János, Bakany István esküdtek, Csatai Imre, a helység jegyzője, Vékony Görgy, Juhász József, Baltás Pál, Sereg Pál lakos.

2. sz. melléklet

Beneficiális szerződés (1795. március 7.)⁷⁴

„Nagyméltóságú gróf Batthyány József Úr őexcellenciának úgy mint ezen tekintetes nemes Pest, Pilis és Solth törvényesen egybenkaptolt vármegyében helyheztetett Akasztó helység örökösének részéről ugyan meg nevezet Akasztó helységnek bírójával, esküdtjével, és az egész községgel következő contractus hat esztendőre, azaz 1-ső május 1795. Usq/ue/ ultimam Aprilis 1801.” (egészen 1801 április végéig.) „Alul meg jegyzet földes urasági Jussok és haszonvételek miatt tetetett, úgy mint

Elsőben Noha ugyan nagyméltóságú földesuraság nagyobb hasznot abban remélhetne, ha addig maga akasztói jobbágyinak kezére botsájtott regale beneficiumait különösen maga tisztjei által administraltatna, mindazonáltal hogy eddig mutatott atyai gondoskodásának gyümölsét továbbá is ezen helységnek hív jobbágyai érezhessék, abban határozta magát, hogy mindennemű regalé beneficiumait nevezetesen pedig, mindennemű termésekből, borból, bárányból, és méhekből járandó kilentzedét, apró dézsmát, nádolást, halászatot, bor s pálinka árultatását, húsnak kivágatását, boltoknak cenzusát, s egyébféle földes uraság jussát, illetve haszonvételeket, kivéven vadászatot, caducitasokat, és az erdőtskének haszonvételét, fentnevezett akasztói községnek ezernégyszáz forintokba oda engedi, amint is ezen contractusnak ereje szerént által adja, azon hozzá tétellel, hogy ezen készpénzbéli árendán fölöl tartozzon a község minden esztendőben, úgymint ekkoráig, száz pár tekenős békát in natura administralni, azon fölöl pedig az határok rendes felosztásához szükséges

⁷⁴ Akasztó, úrb. per, 1795.

kotsikat, és kézi munkásokat kiállítani, melyek mindazonáltal minden napi kézi munkát 10 krajcárt számlálván minden hat holnapokban készpénz helyett ezen árendában bé fognak vétetődni. Mely ebbéli kegyes propositioját nagyméltóságú földes uraságának egész község elfogadván.

Másodsor kötelezi magát egyetemben, úgymint: egyik mindnyájukért, és mindnyájan egyért, hogy ezen 1400 forint álló esztendőbeli árendát okvetlenül, és ezen contractusnak elvesztése alatt az uraság cassájában két terminusban, úgymint Szent Mihály és Szent György napkor béveszi és feljegyzett tekenős békának számát in natura által adja, a földmérésnek pedig állapotját fent irt módon segélleni, és többnyire földes Uraságnak Jussát és hatalmát minden készséggel meg ismerni fogja.”

Aláírták, illetve nevük mellett keresztvonással hitelesítették a következők: sziráki Puky László alszolgabíró, Csemiczky Gábor megyei esküdt, Judák Mihály bíró, Juhász István törvénybíró, Lovanyi András, Varga Ádám, Zeleszko János, Takáts Máté, Sánta János, Lovanyi János, Bakany István esküdtek, Csatai Imre, a helység jegyzője, Vékony Görgy, Juhász József, Baltás Pál, Sereg Pál lakos.

3. sz. melléklet

Az urbariális szántóföldek és rétek 1825. július 1-jén történt felmérésről készített jegyzőkönyv⁷⁵

„... 1825-ik Esztendei Július 1-ő napján Akasztó Helységében megjelenvén a jobbágyok Pártfogására a tekintetes boros jenői Muslai István főfiscalis úrral jelen lévén az Akasztói Uradalom részéről Gyurkovits Eugenius uradalmi fiscalis úr, Décsey József földmérő úr a helybéli előjárókkal minekutána előre oda rendeltük Kis Körös városából Frolian János és Kelemen György, Ketzél helységéből Hertzeg András és Vántsik István esküdteket, Kis Harta helységéből Veber József és Kurtz András lakosokat, mint szomszédokat, és akik az egész akasztói határ fekvését esmér-
rik.

...Felül Solt felé vivő...töltés felső végénél annak napnyugoti oldalán lévő...úgynevezett Nagy Szék és Nádlás szigeténél lévő Szántó földeket vizsgáltuk meg...mivel szikesek...3. classisba tettek a tanuk, mely most lentsével volt bévetve, vizes esztendőben nem szánthatónak, a Ló hídon alól a Ló ere és töltés közt való remanentialis szántó földeket 3. classisnak találták.

...Onnan lefelé jöven az úgynevezett Széles Rétig a töltés napnyugoti oldalán lévő...földeket szemesen megnézegetvén, melyek közül az urbariális szántóföldek 3., a remanentialisok 4. classisúaknak találtattak.

Annak utána azokon alól levő úgynevezett Széles Rétet vizsgáltuk meg, ha lehetne azt, vagy mennyibe lehetne állandó kaszáló rétnak használni..., magunk is láttuk, hogy most imitt-amott lehet kaszálni, azt is úgy ha vizes esztendő nem jár és kijövő Duna vize el nem önti, most is sok helyen nádtuskókat találtunk.

Továbbá lefelé tartván a Széles Rét mellett, azon alól Szántó földet...megszemléltük, melyeket mivel székeses és átallyában lapályos helyeken fekszenek...4. classisba tettük.

⁷⁵ Akasztó, urb. per, 1825.

Azután a Miklai úttól lefelé a Vermesig találtató urbarilais szántóföldeket 3., a remanentilais szántóföldeket pedig...4. classisba tettük.

Ugyan azok közt találtató laposabb helyeket...száraz esztendőkbekben kaszálhatóknak, de vizes esztendőkbekben és a Duna kiáradásakor...tsak igen kevés részben tanáltuk kaszálhatóknak...3. classisba tétettek.

...Átsi Kigyós Hídján a helység felé a Plébános földjén keresztül jövőn a Skuta ér és Kápolna erek közt fekvő földek...3. classisba tétettek. Azoknak napnyugoti oldalokon található kaszálókat mindenkor kaszálhatóknak és 3. classisbélieknek találtuk.

...ugyan azon nap délután a helységből kimenvén felfelé a Soltra vivő töltésnek napkeleti oldalán a Kerek rét és töltés közt lévő...szántóföldeket...4. classisúaknak találták a tanúk.

...továbbra is felfelé menvén mindenkor a töltés nap keleti oldalán...a lakosoknak szántófldjeiket...3. classisba tettük...Ezen szántófldek nap keleti oldalán lévő laposabb helyek is ...mindenkor kaszálóknak használni nem lehet, mivel száraz esztendőben székes voltak miatt nem terem rajtok, vizes esztendőkbekben pedig lapos fekvések, az eső víz és a Duna vize kijövele miatt, melyeken - most is amit tapasztaltuk - oly tsekély fű vagyon, hogy legelő mezőnek sem sok. melyektől az úgynevezett Kis éren felül lévő Szántó fldek megszemlélésére mentünk...azokat 2. classisba, mellette való remanentilais földeket pedig 3. classisba, a Kigyós háti urbarilais szántófldeket...3. classisba tettük...megszemléltük továbbá az úgynevezett Kerek réti laposokat, azokat...állandó és mindenkor kaszálható rétnek nem lehet használni, mivel ha esős az időjárás és a Duna vize kijön, az Izsáki Kolon tóból kijövő víz is ide futván a Kigyóson megtelnek vízzel, vissza futása a víznek nintsen, kint maradván a víz által egészen elboríttatnak, most azonban, mivel szárazság jár a laposabb részeit lehet használni.

...Ahonnan által menvén a kigyós nap keleti oldalán felfelé egészen a Szent Imrei határig...az ott található földeket...3. classisba tettük.

melyektől alá-felé jövőn az úgynevezett Dinnye földekig, ezen rétség átáljában vízállásnak találtatott, kivévén a közte imitt-amott található dombosabb csekély kiterjedésű szigeteket, melyek kaszálhatók.

Ezen...földek a lapos fekvése és a víz árja miatt egymástól elszakasztva széjjel feküsznek, többnyire székesek. A közte lévő több apróbb és nagyobb darabokra széjjel lévő laposok pedig eddig is...minden 2. esztendőben, amidőn a vetések közt estek kaszálóknak, amidőn pedig a körülötte lévő szántófldek ugarnak maradtak, legelőnek használtattak.

...másnap a 2-ik calcaturáját vizsgálták meg...Kis Kőrös felé kiindulván, az úgynevezett Döbrögetz és Körtvélyfa szigetben találandó...szántófldeket szemléltettük meg, melyeket...3. classisba tettük..., meleg halomnál lévő remanentilais földeket pedig 4. classisba.

A Meleg halom, Jáger árka, Kis Hortobány és Döbrögetz közt lévő kaszáló réteket a Tabdi határig megszemléltetvén...mindenkor kaszálhatónak találtuk és 3. classisba tétettek. Egyéberánt addig a lakosok által tsak minden 2. esztendőben kaszáltattak, amiatt mivel ugaroláskor legelőnek használtattak és most is használtattak.

A Canalison alól lévő úgynevezett Nagy Lapos is az urbarilais szántófldek közt mindenkor használható volna, de mivel körül van urbarilais szántófldekkel, ugaroláskor a szántóökröktől meg őrizni tsaknem lehetetlen, pedig tsak a lakosok által minden 2. esztendőben használtatott.

Nagy Laposon...egy holdra négy petrencze szénát lehetne átáljába felvéve használni.

Nagy Laposnak az új szőlők felül lévő oldalán található úgynevezett Disznóálás hegy mellett lévő urbarialis szántóföldeket vizsgáltattuk meg, melyeket 3. classisba...tettük.

...azon a napon délután az úgynevezett Tatárhányási dűlőbe lévő szántóföldeket néztük...meg, melyek...3. classisba tétettek. ezen földek mellett nap kelet felől való szántóföldek közt található lapos mindenkor kaszálható volna, de mivel szántóföldek közt fekszik, tsak második esztendőben kaszáltatott. Ez is ugar legelőnek szolgál.

A Kis Hortobány mellett a Canalis napkeleti vége felé szántóföldek...3. classisba vétettek. A mellette lévő laposok tudniillik a Kis Hortobány és Sáfrán hegy közt valók Kaszálhatók volnának, de mivel szántóföldek közt fekszenek, tsak második esztendőben kaszáltatott és 3. classisú.

Ettől napkeletre az úgynevezett Kis Hortobány felső végéig található szántóföldek...3. classisba vétettek. A két Hortobány közt lévő...szántóföldek a tatárhányásig 4. classisba tétettek...

A Tatárhányástól a Hortobányi úttól napnyugat felé a szőlőig található minden szántóföldek...3. classisba tétettek.

A Hortobányi út, Ketskeméti út és a Fehér földes gödrök közt lévő urbarialis szántóföldek a szőlőig 3. classisba találtattak, a Fehér földes gödrök pedig vízállásnak állítottak.

A fehér gödrös lapos s Ketskeméti, Szent Imrei út és Tabdi határ közt lévő szántóföldek 4. classisba vétettek.

A Fülöpszállási útig és azon túl a Szent Imrei határig...3. és 4. classisba vétettek.

Melyektől a falu felé jövén a Fülöpszállási úton az úgynevezett Horváth hegy, Bikatorok hegy közt, és Fülöpszállási út két mélyén lévő lapos helyet vizsgáltattuk meg, melyet a tanúk, amennyire az azokban található vízállások megengedik, a hátsabb helyeken kaszálhatónak találták, s eddig is a lakosok által amennyire lehetett, minden 2. esztendőben kaszálónak használtatott, mivel minden második esztendőben ugarföldek lévén mellette legelőnek használtatott.

Végtére a Bikatorok és Fakoszölők közt lévő 3 darab szántóföldeket vizsgáltattuk meg, melyeket 3. classisba...tettük.

Mindezek után...az Akasztó határban találtattott Legelő minéműségét és mennyiségét ugyan a fent írt Tanúkkal meg vizsgáltattuk, s magunk is megszemléltük, s minéműségére nézve meglehetősenek találtuk, s megkérdezzvén a fent nevezett tanúkat, hogy előttök a jelen lévő földmérő Úr által ki lépett 2 hold pascuumon hány darab marha élhetne meg, akik is azt jelentették ki, hogy 3 holdon két darab marha megélhetne. ...”

4. sz. melléklet

**Akasztó község és a volt földesuraság között
1856. április 20-án megkötött barátságos egyezsége⁷⁶**

„... Mely egyrésztől Akasztó község földes urasága, jelesül németh újvári özvegy gróf Batthyány Józsefnő, született Tarnóczy Antónia Asszony és Báró Stillfrid Fülöp úr mint német újvári gróf Batthyány Vincze úr örökösének teljes meghatalmazottja mint közös birtokosok; - másrésztől Akasztó község mint volt jobbágság részéről s annak nevében s képében aláírott teljhatalmú megbízottjai s képviselői között az 1853. évi mártius 2-án kelt császári nyíltparancs értelmében az úrbéri kapcsolat és jobbágyi viszonyok végkiegyenlítése tárgyában e következő megmáshatlatlan és örökös módon kötött:

Előre bocsátván miképp az méltóságos uraság figyelembe vévén azt, hogy Akasztó községével már az 1812. évtől fogva úrbéri elkülönítési és rendezési pere van folyamatban, mely ez ideig még végeredményhez világos jogai mellett sem érhetett, s ez okból a hosszas és kellemetlen perlekedést, mely mind nékie, mind a községnek tetemes hátramaradására szolgált megunván, ennek végét vetni óhajtja, – de továbbá Akasztó községnek, mely meghatalmazott képviselői által az uraságot jobbágyi hódolattal a barátságos egyezsége felkérte, ezen fiúi bizodalomát az uraság méltányolván, – végre tekintetbe vévén azon jelentékeny terheket is, melyeket Akasztó község a közoktatás rendtartás és más állami czélok tekintetéből viselni kénytelen, ezen terhek könnyítése a község irányában viseltető úri jó akaratának tanújeléül, az ötlet illető törvényleges követelésitől, mely a volt jobbágságot egyedül az úrbéri illetményre és a közlegelőbeli illetőségre szorítaná, el állva, Akasztó községével egyetértőleg e következő pontokban állapotott meg:

Először. Akasztó Község egész határa a Cathasteri telexkönyvi kimutatás szerint tizenegyezer-háromszázhetvenhét /:11377:/ holdat 1200 négyzetöglével számítva térszen, ebből a Mária Theresianum Urbarium szerint 26 egész lakossági úrbéri telek után szántóföldekben 28 holdját öszvesen 728 hold szántóföld, – kaszálóból 12 holdjával öszvesen 312 hold kaszáló mint tiszta úrbéri illetmény kiadatik.

Másodszor. A fent említett úrbárium szerint mint infra octavalistáknak kezén van 156 hold szántóföld, és 66 hold kaszáló, ezen mennyiség mint az illetők birtokában lévő úrbéri illetmény, mostani tulajdonosaiknál hagyatik.

Harmadszor. A plebánosnak egy egész telki illetmény, tehát 28 hold szántóföld, 12 hold kaszáló, összesen 40 hold, – két tanítónak fél telkenként együtt szinte 40 hold, jegyzőnek eddigi féltelke eggyé egészítve szinte 40 hold, – kántornak fél, orvosnak fél, s így kettejőknek szinte 40 hold, – a községnek mint ilyennek szántó és kaszáló földekben összesen 80 hold adatik ki.

Negyedszer. A község conventionariusainak eddigi késztakarmány kiszolgáltott jelesül plebánusnak 12 szekér, – jegyzőnek 12 szekér, két tanítóknak 4. Szekér, Bírónak s perceptornak 6 Szekér, – Csöszöknek 4 Szekér, – a lakosság jóléte fenntartása tekintetéből most és mindenkorra kész széna helyett kaszálóknak kiadatik öszvesen 63 /hatvanhárom/ hold, – nem különben a tenyésztő állatokra a községnek 100 hold, mely öszveget az egyezkedő uraságok kimetszeni határozták. –

⁷⁶ Akasztó, úrb. per, 1856.

Ötödször. A Közsükség tekintetéből részint felsőbb rendeletek következtében, részint emberiség és méltányosság szempontjából adatik a közlegelőből a pusztító tűzi veszedelem kikerülése végett külső rakodóterteknek 580 ház után, egyenként 100 négyszögöl, – öszvesen 40 hold, – temető nagyobbításra 4 hold, – faiskolának és gazdasági kertnek 9 hold, – a falu jövőre szaporodására új házhelyeknek 24 hold, – homok és agyaghordó gödröknek 50 hold, – libalegelőnek 50 hold.

Hatodszor. A közlegelőből Akasztón mint 3. osztályú határból 26 telki illetmény után, 20 holdjával 520 hold, – infra octavalistáknak 5 és ½ telek után 110 hold, – hat alapítványi telek után 120 hold, mind öszszevéve 37 és ½ telek után öszvesen 750 holdakat, – a 247 házasszelleknek pedig nyolcnak annyi, mint egy telkesnek tévén 31 telki illetményt, 620 holdat, mind öszvesen 1370 holdakat hason indulattól buzdíttatva, az uradalom kihalatni rendel:

Hetedszer. A 3. 4. 5. s tekintve 6. pontokban kitett uradalmi ajánlatokhoz az egyezkedő uraságok azon nyilvános óvást kötik, miszerint, hogyha idő jártával ezen javak az alapított s ezennel kitűzött czéltől, bármi módon, úton s alakban elvonatnának azokhoz az uraságok tulajdoni és rendelési jogaikat fenntartják. –

Nyolcadszor. Akasztó Községben az úrbériségen felül 1600 holdnyi szántóföldek és 831 holdnyi kaszálók vagynak a lakosok kezeikben, ezek is a községnek örökös birtokában meghagyatnak.

Kilencedszer. Akasztón a szőlők 365 holdakat tévén, ezek a bordézmsma alól mindenkorra felmentetnek, s szinte birtokosaiknál örökösen megmaradnak.

Tizedszer. A volt akasztói földes uraságok jelen barátságos egység bevezetésén említett perben s egyéb az úrbéri kapcsolatból eredett tartozásokról, valamint az úrbéri illetményeken felül is az Akasztóiak kezeiknél hagyott fekvőségek után különben járandó megváltási öszvegek, s fizetések alól az akasztóiakat ezennel örökidőkre felmentik

Tizenegyszer. Ugyanazon uraságok az akasztói határban fenntartják, amint ezennel fenn is tartották maguknak 1200 /négyszög/ölével számított 4500, az az négy Ezer Ötszáz holdnyi területet és pedig a Tabdi, Kis-Körös városi, Ács-Ökördi pusztá határok mentén egy tagban kihalatandás, s a kihalatás után általuk mindjárt birtokukba átveendő, - mi mellett nyilván kiköttetik, hogy ezen az uraságok számára megtartott külső tartományiségbe sem a már mostan is fennlévő s e szerződést megelőzőleg is bírt 100 /azaz száz/ holdnyi allodiális külső, valamint belső magán birtoka, úgyszintén a határban elterjedő s mérnöki lánc szerint jövőre fenntartandó tekintve kihalatandó közlekedési és dülői utak jelen egység mellett – az uraságoknak kimetszendő 4500 holdnyi térségbe be ne számíttassanak, s ezen 4500 holdnyi térség meg azon esetre is, ha akár az egytetemes akasztói, akár az egyéni illetőségekben felmérési hiba lenne, ne kisebbülhessen, – hanem a községnek kijelelt legelőből pótolhassák ki, úgy szinte e térségen jelenleg mint függő termés fennlévő nád az egyezkedő uraságok birtokába jelen egység aláírásával azonnal átmev.

Tizenkettedszer. Ekép az Akasztói lakosságnak mind az úrbéri törvény után járó mind azon felül a község gyarapodására, valamint a gazdasági s oktatási célokra szánt s örökre átadott fekvőségeken, úgy viszont a földes uraságok által maguk számára megtartott térségen s előbb is már megvult allodiális birtokon felül felmerülő mennyiség – az uraságok s község belső telkeinek, a haszonvehetetlen térségek és utak pótlására a községnél meghagyatik.

Tizenharmadikszor. Minden kisebb királyi s úri jogokat, valamint ezek törvény szerint is a volt földes urakat illetik – úgy ezennel nyíltam is az akasztóiaknak kizártaival az egyező uraságok maguknak fenntartják s kikötik.

Tizennegyedszer. A legeltetés s a birtoklásnak bárminemű használata kinek-kinek – azaz, az uraságoknak a maguk s az akasztói lakosságnak Szinte csak saját maga részén járja s járhasson.

Tizenötödször. Mind az ami ezen szerződés erejével az Akasztóiaknak jelesen át nem adatott, – az uraságok részére fenntartottnak kijelentetik.

Tizenhatodszor. Ezen kihatásnál előforduló mérnöki költségek, a mennyire az uraságok számára jutott s tekintetöleg megtartott térségek kimetszését érni fogják őket, - a többi területek akár egyetemes akár egyes lakosok közti felmérése s kihatása körültekintően egyedül a lakosokat illetni fogják.

Tizenhetedszer. A közös megállapodás nyomán ezen barátságos egyesség a Pest-Solth Megyei Császári Királyi Úrbéri Törvényszék az ezennel megszüntetett rendezési és elkülönítési perben kiküldött egyik ülnöke tekintetes Gál János úr által, ki e végre ezennel megkerestetik, haladék nélkül léssen eszkozlendő.

Tizennyolcadszor. S végezetül: Jelen barátságos egyesség az egyezkedő felek részére és biztosításául, jelesül a két uraságnak két, Akasztó községének harmadik, s a tekintetes Császári Királyi Bíróságnak negyedik egyenlő eredeti példányban szerkesztve s neveink aláírásával s szokott pecsétjeinkkel megerősítve kiadatik. Kelt Lajtafalván, 1856. /azaz egyezernyolcyszázötvenhatodik évi szeptember hó 28. /azaz huszonnyolczadik/ napján. gróf Batthyány Antónia, született Tarnóczy csillagkeresztes hölgy, báró Stillfrid Fülöp úr mint néhai gróf Batthyány Vince örököseinek meghatalmazottja császári királyi/arany kulcsos, Safáry József meghatalmazott hites ügyvéd mint Akasztó község meghatalmazottja, Deák Endre jegyző mint képviselő és meghatalmazott. Tarnóczy Kázmér ... Vancsay Pál h./ites/ ügyvéd s tanú előtt ... elesmertetik.”

Irodalom

- BÁNKÚTI Imre
1996 Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban. Budapest.
- BÁRTH János
1984 A parasztság termelőtevékenysége. In: Kecel története és néprajza. Szerk.: Bárh János. Kecel.
- BOROSY András
1989 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1712–1718). Budapest.
- 1995 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1735–1737). Budapest.
- 1997 Pest-Pilis-Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása. Budapest.
- BOROSY András–SZABÓ Attila
1991 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái (1718–1720). Budapest.
- 1999 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszoltatási iratok (1661–1720). Budapest.
- 2000 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Igazságszoltatási iratok (1721–1740). Budapest.
- 2002 Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési iratainak regesztái. Közigazgatási és politikai iratok (1671–1716). Budapest.
- GALGÓCZY Károly
1877 Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiaja. Budapest.
- HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila
2000 Pest-Solt megye 1860. évi település-statisztikai leírása. Budapest.
- KÁLDY-NAGY Gyula
1985 A Budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Budapest.
- KEMPELEN Béla
1911 Magyar nemes családok I. Budapest.

- KOSÁRY Domokos
1965 Pest megye a kuruckorban. In: Pest megye múltjából. Szerk.: Keleti Ferenc–Lakatos Ernő–Makkai László. Budapest.
- MAGYAR KORONA
1897 Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztikája. Budapest.
- MAGYARORSZÁG
1996 Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 8. Bács-Kiskun megye. Budapest.
- NOVÁK László
1979 Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- PESTY Frigyes
1984 Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. Szentendre.
- PETRÓCZI Sándor
1965 Pest megye újjátelepülése In: Pest megye múltjából. Szerk.: Keleti Ferenc–Lakatos Ernő–Makkai László. Budapest.
- SPIRA György
1965 Paraschtsors Pest megyében a jobbágyfelszabadító forradalom küszöbén In: Pest megye múltjából. Szerk.: Keleti Ferenc–Lakatos Ernő–Makkai László. Budapest.
- SZAKÁLY Ferenc
1995 Pest-Pilis-Solt vármegye XVI–XVII. századi dica- és dézsmajegyzékei. Budapest.

Pest-Solt megye és Kecskemét város statisztikai és közigazgatási leírása 1857 és 1859-ben

Míg Magyarország népmozgalmára vonatkozóan az osztrák kormányzat által 1850-ben és 1857-ben végzett népszámlálások eredményei már megjelentek,¹ addig ugyanez nem mondható el azokról a statisztikai felmérésekről, amelyeket az osztrák hatóságok 1867-ig alkalmanként kértek a településektől, a járási és a megyei hatóságoktól. A rendszeres havi és negyedéves jelentések adathalmazait feldolgozni ugyancsak bátor vállalkozásnak tűnhet, de hozzátehetjük, hogy ezek többsége az ügyvitel nagyságának és hatékonyságának mérésére szolgált, ezért talán nem volna túl érdekesítő közzétételük. Azonban viszonylagos rendszerességgel számtalan egyéb tárgyú (az ország általános helyzetének felmérésétől kezdve csak az egy-egy területre összpontosító) – az adott időszakra vonatkozó, esetleg az önkényuralom kezdetéig visszatekintő – kimutatást is kértek a közigazgatási szervektől, s ezek már inkább felkelthetik az utókor érdeklődését. A rövid életű Pest-Solt megye ráadásul szerencsésebbnek mondható e statisztikai felmérések – és általában minden egyéb közigazgatási irat – tekintetében, mint a történelmi Pest megyéből kivált ikertestvére, Pest-Pilis megye, melynek iratanyaga kevésbé vészelte át az önkényuralom utáni selejtezéseket és a párás levegőjű (pince)raktárak rothasztó hatását.

1849 után mind az osztrák kormányzat, mind a magyar kutatótársadalom érdeklődése megnőtt Magyarország helyzetének sok szempontú statisztikai felmérésére. Természetesen mindkét fél más és más célból, okból tette ezt, mindkét oldal más úton-módon kívánt adatokat szerezni a társadalom egészéről vagy annak egy-egy szeletéről.

Az osztrák kormányzat „illegitim” volta miatt a magyar társadalomkutatók, statisztikusok nem fogadták el az osztrák hatóságok által végzett statisztikai felmérések eredményeit. Igaz, ezek egy része nem is volt hozzáférhető számukra. Inkább a Magyar Tudományos Akadémia osztályai és egyes tudósok kezdeményeztek az osztrák szervektől függetlenül különböző célú, a „nemzet” elvárásainak megfelelő és az országról „valós” képet nyújtó statisztikai felméréseket.²

Az itt közölt források csak a válogató által kiragadott, egy valamikori kormányzat által készítettett „pillanatképet” adnak Pest-Solt megyéről és Kecskemét városról. Tehát kétszeres, egy hajdani közigazgatási és egy jelenlegi kutatói szűrőn keresztül nézhetjük meg e megyét és székhelyét. Ezért is tekinthetjük csak kezdeti lépésnek ezt a kutatók által alig feltárt „átmeneti” korszakra vonatkozó néhány forrás közlését. S azért is, mert – a korabeli iratmegsemmisítések ellenére – viszonylag nagyszámú levéltári forrás maradt az utókorra, amelyeknek a többségét a mai napig nem használták fel a történetírás során.

¹ DÁNYI Dezső 1993. A kertületek, a megyék és a 2000 főnél népesebb települések adataival. A két forrás adatait nem vetettük egybe.

² Ezek egy részét a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága által 1861–1864 között kiadott Statisztikai Közlemények közölte. Ugyancsak e szervezet kezdeményezte az 1860. évi statisztikai felmérést „a községek általános társadalmi életéről és rendkívüli jelenségeiről”. Ez azonban valószínűleg csak Pest-Solt megyére terjedt ki, melynek anyaga önálló kötetben is megjelent: HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Atila 2000.

Egy tárgy – esetünkben egy megye és egy város – „leírása” mind készítője, mind befogadója részére statikus, mondhatnánk, egysíkú tartalmú műfajt feltételez: egy felsőbb hatóság megadott szempontjaira kell egy alárendelt szervezetnek hivatalos válaszokat adni. Ráadásul egy olyan korszakban, amikor a felsőbb hatóság – vélhetnénk – a válaszokat, ha tényszerű adatait nem is, előre sejtheti. Az osztrák kormányservek érdeklődése tudatos és szervezett volt, de vajon a lényeg megismerhető volt-e a válaszokból, vagy a kései olvasó, kutató hasznát lát(ha)ja-e ezeknek az írásoknak? Az abszolutista kormányzás mindenestre olyasmire kérdezett rá és olyan formában, ahogyan korábban a hivatalos magyar szervek nem tették. Csak néhány „prestatisztikus” – többek között Kovács János, Vályi András, Keleti Károly, Fényes Elek, Palugyay Imre, Pesty Frigyes – készítette el többnyire önerőből „országleírását”.

A közzétett forrásoknak számos közös vonását fedezhetjük fel, jóllehet irattani szempontból nem azonosak: az első kettő statisztikai felmérés, míg az utóbbi kettő – a közigazgatás különböző szintű szervei által a dualizmus korától egészen 1950-ig rendszeresen elkészített – éves közigazgatási jelentés. Mindegyik forrás számadatokkal alátámasztott szöveges beszámoló, leírás egy adott időszakról, mindegyik visszatekint rövidebb-hosszabb időszakra, esetleg él az összehasonlítás módszerével is. Míg az első két forrásra inkább a ténymegállapítás a jellemző, az utóbbi két közigazgatási jelentés esetében elvárja a felsőbb hatóság, hogy a választ adó értékelje az adatok egy részét, adja magyarázatát a tényeknek, tárja fel az ok-okozati összefüggéseket, tegyen javaslatot bizonyos problémák megoldására, sőt – kérve-kéretlenül – néha még kritikai megjegyzésekkel is találkozhatunk. Különösen Kecskemét város jelentéseiben tapasztalhatjuk néhány jelét a bátrabb véleménynyilvánításnak és a kritikus szemléletmódnak. Ezek egy része a megyei hatóság szűrőjén is átment, és továbbították az országos kormányservekhez.

Talán megkockáztathatunk néhány, a korszakra vonatkozó általános megállapítást a közölt források alapján. Magyarország felzárkózásának, polgárosodásának és modernizálódásának a reformkorban elkezdett folyamata – rövid szünet után – különleges körülmények folytatódott az abszolutizmus éveiben. Az 1850-es években – alkotmányos kereteken kívül – az osztrák kormányservek a korabeli nyugat-európai normák alapján, természetesen politikai céljaiknak megfelelően, igyekeztek képet kapni Magyarország helyzetéről. Ehhez sokféle eszközt felhasználtak, itt most leginkább a közigazgatási úton beszerzett információkra gondolunk. Ezek alapján – a kortársak által annyira gyűlölt rendszer keretein belül – kezdődött meg az ország politikai, jogszolgáltatási, közigazgatási, gazdasági és társadalmi szerkezetének átalakítása. Ezek közül sok elem beépült és további alapja lett a dualizmus kori társadalomnak is.

Ha az abszolutizmus éveiben különböző célból készült felmérések nem is lehetnek egyedüli forrásbázisai a korszak kutatóinak, mégis olyan alapvető forrásnak számítanak, amiket nem nélkülözhetünk a történeti feltáró munka során.

*

1.
[1857. május–június]
Pest-Solt megye 1857. évi statisztikai leírása³

1. KITERJEDÉS ÉS POLITIKAI BEOSZTÁS

Területe 943 897 kataszteri hold, amely 6 szolgabírói járásra van felosztva: kecskeméti, nagykőrösi, ceglédi, kiskőrösi, dunavecsei és kalocsai.

Részben a római katolikus kalocsai érsekséghez, részben a váci püspökséghez tartozik. Az előbbi 49 198 lelket számol egy, a második 59 890 lelket öt főesperesi kerületben (*Decanat Sprengel*).

2. FELSZÍN ÉS FÖLDMŰVELÉS

Területe osztrák holdban	943 897 kat. h.	¹⁵⁴¹ / ₁₆₀₀ □ öl
Folyamatosan megművelt (<i>productiv</i>) terület	842 613 kat. h.	¹⁵⁴⁰ / ₁₆₀₀ □ öl
Megműveletlen (<i>unproductiv</i>)	101 283 kat. h.	⁵⁸³ / ₁₆₀₀ □ öl

Ezekből:

1.	Szántó	295 536 kat. h.	⁴³⁷ / ₁₆₀₀ □ öl
2.	Rét	125 315 kat. h.	⁸²⁴ / ₁₆₀₀ □ öl
3.	Szőlő	21 239 kat. h.	⁷⁰² / ₁₆₀₀ □ öl
4.	Legelő	238 942 kat. h.	⁸³⁹ / ₁₆₀₀ □ öl
5.	Erdő	29 143 kat. h.	¹³⁷⁷ / ₁₆₀₀ □ öl
6.	Terméketlen	37 217 kat. h.	¹²⁵⁸ / ₁₆₀₀ □ öl

A gabonafélék, hüvelyesek, burgonya és más termények éves termésátlagainak mindegyike nem mutatható ki pontosan a megadott szempontok szerint, csak megközelítőleg, mivel az alsóbb hatóságok által szolgáltatott adatok hiányosak és megbízhatatlanok.

Egy évben előállított mezőgazdasági termények nemcsak a lakosságnak elegendőek, hanem jelentős mennyiséget szállítanak többnyire vízi úton, a Dunán és ezenkívül vasúton.

A kisebb földbirtokosok általában maguk kezelik és művelik meg a földet, míg a jelentősebb földbirtokok, a különböző puszták nagyjából bérlők kezelésében vannak.

³ A statisztikai felmérés célját ismertette és „sémájának”, vagyis kérdéseinek magyarra átirított szövegét – Cseh Géza fordításában – Bánkiné Molnár Erzsébet közölte: BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet 1994. 196–197., 230–233. E fordításhoz képest a felmérés fejezetcímeit néhány esetben megváltoztattuk, pontosítottuk a korabeli magyar szakkifejezéseknek megfelelően. A minta (*Schema*) eredeti szövege, melynek címe *Schema für die statistische Beschreibung des Königreiches Ungarn*, megtalálható a Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban: PML) IV. 156-b A Kecskeméti Megyefőnökség és Pest-Solt Cs. Kir. Megyehatóság iratai – Megyefőnöki közigazgatási iratok, V. Katonai ügyek, 16/1857. sz. ügyiratában. – A Pest-Solt megyei felmérés válaszai nem tartalmazzák a mintában megadott sorszámokat, de ezekkel kiegészítettük a jelentést a könnyebb használhatóság és az összehasonlíthatóság érdekében.

A mezőgazdasági termények közül különösen a búza, a kukorica, a burgonya, a bor, a rozs, az árpa, mindenféle gyümölcs, valamint a különféle zöldségek tűnnek ki kiválóságukkal.

A föld megművelése érdekében újabban, de különösen 1850 óta, jelentősen fokozták a földek felelégetését, és egyre több és több legelőterületet alakítottak át szántóvá.

A népesség fő kenyérkereseti ágának, az agrárkultúrának a felemelkedéséhez eddig nem álltak rendelkezésre mezőgazdasági iskolák vagy egyéb nyilvános intézmények, ezért az újabb időkben a cs. kir. kormányzatok kezdeményezésére a megye majdnem minden községében faiskolát hoztak létre a gyümölcsstermesztés fejlesztése érdekében, melyek vezetését tapasztalt kertészekre bízták, és most ezek tevékenységétől várják elsődlegesen a mezőgazdaság e fontos ágának a felemelkedését.

3. NÉPESSÉG ÉS LAKHELYEK

A lakosság lélekszáma az utolsó népszámlás szerint 1850/1-ben ⁴	200 992	lélek
Ezek közül férfi	95 502	
1–18 évesek	42 636	
19–25 évesek	10 542	
26–40 évesek	21 883	
40 felett	20 441	
Katonaköteles kort elérők száma évenként átlagosan	2 900	fiatal
Békeidőben az évente besorozottak száma	500–600	újonc

A férfi lakosság megoszlása állapot és foglalkozás szerint a következő:

1. Minden vallásfelekezeti pap	180	
2. Nemesek, hivatalnokok és honoráciorok	3 147	
3. Kézművesek és iparosok	4 158	
4. Földművesek, zsellérek és kertészek	33 717	
5. Különböző foglalkozásúak, napszámosok, hajósok, halászok stb.	20 133	

Népsűrűség. Az egész népességből egy négyzetmérföldre jut átlagosan 2127 lélek. Legnagyobb a népsűrűség a Ceglédi járásban, ahol átlagosan 3250 lélek jut 1 négyzetmérföldre. Legkisebb a népsűrűség a Kiskőrösi főszolgabírói járásban, ahol szintén egy négyzetmérföldre átlagosan 1207 lélek jut.

⁴ Az 1850. és az 1857. évi népszámlálás adatait vö. DÁNYI Dezső 1993.

A lakosság nemzetiség és nyelv szerinti megoszlása

1. Magyarok	173 540
2. Németek	12 447
3. Szlávok	13 886
4. Görögök	92
5. Izraeliták	4 991
6. Cigányok	1 027
Összesen:	200 992 ⁵

Vallásfelekezetek szerinti megoszlás

1. Római katolikus	109 088
2. Mindkét evangélikus felekezet ⁶	86 725
3. Görög nem egyesült	188
4. Izraelita	4 991
Összesen:	200 992

A lakosság jellemzői.

Fizikai szempontból. Mind az egész test, mind az egyes végtagok felépítése egészen erős és szabályos, különösen az alsó Dunavecsei és a Kalocsai járásban. A testet a földműveléssel összefüggő nehéz munka edzi meg.

Erkölcsei szempontból. A magyarokból álló lakosság gondolkodása önálló, ami az egész népeiséget jellemzi. A német lakosság példaértékű szorgalommal és serénységgel tűnik ki a mezőgazdaságban birtokainak megművelésében. A férfi lakosság körében tapasztalható a katonai szolgálatra való hajlam, de különösen a könnyűlovas-szolgálat iránti kedv van túlsúlyban. A lakosság szellemi állapota folyamatosan jó; csekély önuralom.

A férfi lakosság életvitele, táplálkozása és ruházódása megfelelő; mégis meg kell említeni, hogy a divat, különösen az alsóbb vidéki osztályokhoz tartozó nők ruházódásában, jelentősen tért hódított.

Lakóhelyek. Van két város, 10 mezőváros, 34 község, 5 önálló pusztaközség (*Puß-tengemeinde*) és 154 kataszteri község (*Catastralgemeinde*).

A legjelentősebb települések a következők: Kecskemét város 32 308, Nagykőrös mezőváros 16 045, Cegléd mezőváros 16 944 és Kalocsa város 5932 lakossal.

4. ÉGHAJLATI VISZONYOK

A talaj fizikai alkotórészei járásonként különböző[ek]. A Kecskeméti, a Nagykőrösi, a Ceglédi és a Kiskőrösi járásban a talaj nagyjából fehér homokból áll, ami részben futóhomok, részben nagyon erős szikló; a Dunavecsei, a Kalocsai és részben a Kiskőrösi járásban fekete agyagos talaj van, ahol jól növekszenek a gabonafélék, a búza, az árpa, a kétszeres, a kukorica és a különböző zöldségfélék.

⁵ Összeadási hiba, a végösszeg 205 983 lenne. Valószínű, hogy az egyik számadat helytelen.

⁶ Azaz az evangélikus és a református.

Az évszakok tartama. A tavasz szabályosan kezdődik, mégis általában már május hónapban nyári hőség szokott lenni, ami szeptember közepéig tart, és ekkor kezdődik az ősz, ami a növényzetben, a fák lombjának hullásán és a hőmérsékleten, a hőség enyhülésén vehető észre. A tél általában november közepén kezdődik. Az uralkodó szelek északnyugatiak, ritkábban délnyugatiak. Az előforduló légköri viszonyok és a vizek mind az embereknek, mind az állatoknak általában kedvezőek.

Uralkodó betegség a váltóláz, különösen a Duna és a Tisza folyó közelében.

5. ÁLLATTENYÉSZTÉS

Az egész lóállomány tesz	45 035 db
Ebből	
Mén	559 db
Kanca	15 405 db
Herélt	17 037 db
1–3 éves csikók	10 381 db
Fiatalabbak	1 753 db
[Összesen:]	45 135 db

A lovak kezesek, mint általában a magyar fajták, és kitartóak; a magasságuk 12–15 marok között váltakozik; használhatók könnyűlovassági és fuvarozási célra. Katonai szolgálatra tartósan kb. 1000 öt–tíz éves ló alkalmazható.

A szokásos helyi fogatolás. Általános a könnyű magyar kocsi, 2–3 lóval, 5–10 mázsa terhelhetőséggel. Kb. 1100–1200 fogat áll rendelkezésre.

Magán ménesek

1. Újszászon, a Ceglédi járásban báró Orczyhoz tartozó, mely 15 tenyészkancaából és egy telivér ménből áll.
2. Pusztavacson, a Kiskőrösi járásban Viktor Gerebyhez tartozó, továbbá
3. Páhi pusztán, ugyanott, a Sárkány testvérekhez tartozó; a lóállomány mindkettőben ismeretlen.
4. A gróf Teleki-féle ménes Révbér pusztán 60 tenyészkancaival és 2 ménnel, erdélyi fajták (*siebenbürgerische Race*).
5. Halász Ábrahám ménese Buják pusztán 40 kancával és 1 ménnel.
6. Kégl János ménese Mikla pusztán 40 kancával és 1 ménnel.
7. Tóth Márton bérlő ménese 35 kancával és 1 ménnel.

Az utóbbi három ménesben előfordulnak szép kevert magyar–arab lófajták is, amelyeknek a magassága 14 ½–15 marok.

A lovak ára

Rendes igáslovak	40–80	váltóforint
Jobb fajták	100–250	váltóforint

Az állattenyésztés általában csökkenőben van, aminek oka lényegében abban a körülményben rejlik, hogy a legelők mindenhol csökkennek, és a lakosság körében az istállózás csak lassan honosodik meg. A birtokok lényegesen kisebbek lettek, amikor már korábban a kommasszáció⁷ és a szegregáció⁸ során elválasztották a községi földtől, és szabad használatra engedték át.

6. ÁSVÁNYI ANYAGOK BÁNYÁSZATA ÉS FELDOLGOZÁSA

E megye területén egyáltalán nem található bánya.

Csupán a Dunavecsei járásban nyert kristályos nátriumot néhány szódagyártó. Kohók, kőfejtők stb. nincsenek; építőanyagoknak szinte minden jelentősebb faluban égetett téglát készítenek.

7. GYÁRAK ÉS KÉZMŰIPAR

Katonai szükségletet kielégítő gyárak, mint pl. szövet-, vászon-, gyapjú-, bőr- és cserzőgyárak nincsenek, mivel a fennálló vörös- és fehértímár-műhelyek, szeszfőzdék stb. csak kézműves szinten üzik az ipart, és nem fedezik a lakosság szükségletét; éppen úgy nem állnak rendelkezésre gőzerővel működő gyárak és műhelyek.

Ami a malmokat illeti, különösen az alsó járásokban, a Dunán vannak, vagyis Dunavecstől Kalocsáig hajómalmok léteznek; a Kecskeméti, Nagykőrösi és Ceglédi járásokban szárazmalmok működnek, amelyeket lovak segítségével hajtanak; Alpár és Kécske helységekből hajómalmok vannak az ott folyó Tiszán.

8. FEGYVER- ÉS LŐSZERGYÁRAK

A nagyobb helységekből, Kecskeméten, Nagykőrösön, Cegléden előfordulnak puskaművesek, de műhelyeik nagyon szűkösek, és a gyártmányok mennyiségét ez befolyásolja.

Fegyvertárak, fegyvergyárak, löpormalmok stb. egyáltalán nincsenek.

9. KERESKEDELEM

A kiviteli kereskedelem kizárólag közreműködőkkel valósul meg. Innét első kézből kereskedők viszik el a gabonaféléket, mindenféle gyümölcsöt és zöldséget, borokat, marha- és sertéshúst, juhgyapjút, épületfát.

A gabona kiszállítása főként vasúton és dunai vízi úton történik az osztrák koronaországokba, Felső-Ausztriába, Morvaországba, Sziléziába, Csehországba és a határos német tartományokba, Bajorországba, Württembergbe és Szászországba. Azonban ez a kereskedelem a keleti háború⁹ vége óta jelentősen csökkent.

Gyári és kézműves termékeket importálnak.

Kereskedelmi társaságok nincsenek.

Az évenkénti vásárok nem fontosak, mivel az üzletkötések csupán a mindenkori helyi igények kielégítésére korlátozódnak.

⁷ tagosítás

⁸ elkülönítés

⁹ A krími háborút lezáró párizsi békeszerződést 1856 márciusában írták alá az érdekelt felek.

10. TUDOMÁNYOK

Nyilvános oktatási intézmény a piaristák kecskeméti és kalocsai gimnáziuma, továbbá a nagykőrösi református főgimnázium, egy római katolikus bentlakásos teológiai szeminárium Kalocsán, és Kecskeméten van jelenleg egy teológiai tanintézet a reformátusokkal rokon hívők részére. E tanintézet nyilvános intézetté tétele érdekében tárgyalások vannak folyamatban.

Elemi iskola van minden községben, s különösen jól gondoskodik az elemi iskolai tanításról mindkét módos város, Kecskemét és Nagykőrös.

Kecskemét, Nagykőrös és Kalocsa nagy áldozatkészséggel már több puszta iskolát alapított.

Kecskeméten az izraelitáknak van egy jól szervezetett négy osztályos iskolaházuk.

Reál-oktatási intézményként Kecskeméten egy községi pénzből beindított alsóreális iskola működik.

Katonai oktatási intézmények nincsenek a megyében.

Végül a népiskolai oktatással kapcsolatban örömmel kell megállapítani, hogy a községek helyesen ismerték fel a jól szabályozott elemi iskolák jelentőségét és komolyan törekcszenek hosszú ideig tartó mulasztásaik pótlására.

11. KÖZLEKEDÉS

A megyét érinti a pest–eszéki országút, éspedig 5 mérföld 1195 öl hosszúságban.

A következő országutak mennek át Pest-Solt megyén, éspedig:

Kecskemét–Gyöngyös	1	$\frac{30}{40}$	[mér föld]
Pest–Arad	6	–	[mér föld]
Kecskemét–Kalocsa	10	–	[mér föld]
Pest–Debrecen	4	$\frac{25}{40}$	[mér föld]
Pest–Baja	15	$\frac{15}{40}$	[mér föld]
Összesen:	37	$\frac{30}{40}$	[mér föld]

Jóllehet az országutak állapota sok kívánnivalót hagy maga után, e hiányosság egyes-egyedül a föld nélküli [!] terület miatt van, ahol a különösen tavasszal és ősszel az esős időjárás miatt az utak gyakorlatilag járhatatlanok lesznek. E hiányosság javítására kilátást csak az úgynevezett Klinker-útpálya (*Klinker-Pisste* [!]) nyújthat, amely remélhetőleg használhatóvá teszi az utakat.

E megye további legfontosabb közlekedési ereit képezi a Duna és a Délkeleti Államvasút. Az előbbi összeköti a megyében a Duna-partot Bajától fel Dömsödíg, körülbelül 20 mérföld hosszan; az utóbbi viszont Irsa alatt lép Pest-Solt megye területére és Páka pusztánál hagyja el. A szolnoki szárnyvonal Ceglédnél csatlakozik le a fővonalról és megye Abonyig a megye területén.

Négy vasútállomás van a megyében: Abonyban, Cegléden, Nagykőrösön és Kecskeméten.

Gőzhajóállomás van Szalkszentmártonban és Foktön.

12. PÉNZÜGYEK

Telekadó	391 130 Ft	–
Háziadó	14 394 Ft	40 kr
Különböző pótagók	17 827 Ft	40 kr
Jövedelemadó	26 205 Ft	27 ² / ₄ kr
Összesen:	449 557 Ft	57 ² / ₄ kr
Ehhez [jön]		
Országos alap pótagó	46 066 Ft	48 ¹ / ₄ kr
Föld-tehermentesítés	288 970 Ft	49 ¹ / ₄ kr
Mindösszesen:	784 595 Ft	35 ² / ₄ kr

13. PÉNZEK, MÉRTÉKEK ÉS SÚLYOK

Ebben a megyében csak a törvényesen bevezetett osztrák császári-királyi pénzek, mértékek és súlyok léteznek.

14. IRODALOM ÉS TÉRKÉPÜGY

Olyan művek, amelyek Pest-Solt megyét helyrajzi és statisztikai szempontból külön bemutatnák, a megyehatóság tudomása szerint nincsenek.

PML IV. 156-b A Kecskeméti Megyefőnökség és Pest-Solt Cs. Kir. Megyehatóság ir. – Megyefőnöki közigazgatási iratok, V. Katonai ügyek, 16/1857. Német nyelvű fogalmazvány.

2.

1857. március 18.

Kecskemét város 1857. évi statisztikai leírása¹⁰

1697/1857. – Kecskemét város polgármestere
A Cs. Kir. Tekintetes Szolgabírói Hivatalnak – Helyben

A nagytekintetű Cs. Kir. Megyehatóságnak folyó évi 1309. szám alatti rendelete alapján a Tekintetes Szolgabíró Úr ez évi 908. számú utasításához képest van szerencsém a kívánt statisztikai adatokat következőkben előterjeszteni.

Kecskemét mezőváros fekszik Pest-Solt megyében, melynek székhelye Dunához 6, Tiszához 3, Pesthez 12, Szegedhez szinte 12 mértföldnyire; geográfiai helyzete az északi szélesség 47. s a keleti hosszúság 37. fokozatára esik.

A város népességének száma [az] 1850. évben tartott országos népszámlálás eredményéhez képest tészen 31 573 lelket, az idegenek kivételével. Minthogy pedig a városi község környékén kilenc puszta bír részint örökül, részint zálog, vagy

¹⁰ A forrást a mai helyesírási szabályoknak és központosításnak megfelelően tettük közzé. Nem változtattunk a tulajdonnevek írásmódjában, és meghagytuk a korszakra jellemző és a táji jellegzeteségeket tükröző kifejezéseket. A rövidítéseket jelölés nélkül feloldottuk.

haszonbérben, némelyiket egészben, másokat csak nagyobb részben, és e pusztákon is kecskeméti lakosok, vagy ezek cselédei tartózkodnak, s részben állandóan kint laknak. E pusztákon ugyancsak az 1850. népszámlálás alkalmával összeírottakkal együtt tézsen a lakosság száma az idegeneken kívül 36 377 lelket, melyből a férfiak létszáma 17 995.

1-től 18 évesig	10 573
19-től 25 évesig	1 538
26-től 40 évesig	3 271
40 éveseken felül	2 613

Ezen előírt kijelölés szerint az 1856. évi katonaköteles férfiak létszáma tézsen:

1. korosztályban	563
2. korosztályban	356
3. korosztályban	440
4. korosztályban	46
Összesen	1 405

A kiállítottak számának meghatározására pedig a két legutóbbi évek vétetvén alapul, az 1855. évi illetményben állítattott az 1854. év 2. felében 116; 1856-ban állítattott 122. A fegyverfogható férfi népesség létszámának általános meghatározására a 19-től 40-ig főntebb kimutatott életkort vévén föl, s ezeknek hason felét nyomorultak és alkalmatlanokra levonván, szükség idején a fegyverfoghatók általános száma felvé-tethetik 2404 főre.

A férfi népesség beosztása

a) Állapot és foglalkozás szerint

1. Egyháziak

Római katolikus világi pap	4
Kegyes tanítórendi	7
Ferenc rendi	17
Ágostai vallású lelkész	1
Helvét vallású	6
Görög nem egyesült lelkész	1
Izraelita rabbi	1
Összesen	37

2. Nemesek, hivatalnokok, honoráciorok

A városban lakos nemesek és honoráciorokon kívül itten székelvén a Pest-Solt Megyei Cs. Kir. Megyehatóság, szolgabírói és mérnöki hivatalok, úgyszinte a cs. kir. megyetörvényszék, városilag kiküldött bíróság és úrbéri törvényszék – s a városi hivatalnokoknak is számba vételével a létszám így áll:

Megyetörvényszéki személyzet	33
Megyehatósági személyzet	31
Városi hivatalnokok	65
Római katolikus elemi és reáloskola tanító	21
Helvét vagy református tanító elemi és gimnaziális iskolákban	28
Ágostai evangélikus tanító	1
Görög nem egyesült tanító	1
Héber tanító	4
Orvos	7
Mérnök	6
Gyógyszerész	3
Ügyvéd	37

Vagyis ezen felvilágosító előadás után a fentebb kijelölt cím következőleg töltetik be a jelenlegi létszám szerint:

Nemesek száma férfiakban	813
Hivatalnokok	129
Honoráciorok	108
Összesen	1 050

3. Művészek és iparosok

A városbani műipart képviselő népesség következőleg áll – van itt ugyanis:

Ács-kömvés	38
Asztalos	33
Cipész	21
Csizmadia	197
Kerégyártó	28
Kovács	58
Lakatos	47
Molnár	45
Szűgyártó	23
Szűcs	99
Szűrszabó	11
Szabó	158
Takács	41
Tímár	48

Pipakupakoló	1
Bádogos	3
Esztergálos	4
Ezüstműves	3
Festő	2
Fésűs	2
Gombkötő	4
Gerencsér	3
Kötélgyártó	7
Kádár	8
Késes	2
Könyvkötő	3
Könyvnyomdász	1
Kalapos	11
Órás	2
Sütő	4
Rostás	2
Posztónyírő	1
Paplanos	1
Vat[t]akészítő	1
Bábsütő	2
Nyerges	2
Rézműves	4
Öszvesen	940 ¹¹

4. Földmivelők, zsellérek, kertészek

A város helyzeténél fogva termeszítő (producens) község lévén, a földmivelők száma túlnyomó, ugyanis nagyrészt még azok is bírnak földet, kik fő keresetmódjuknál fogva műiparral foglalkoznak, vagy hivatalt viselnek. Mindazáltal itten kitétetik egy legközelebb vett s legújabb adatokon alapult felszámítás, annak megjegyzésével, hogy Kecskeméten jobbágyi viszonyok soha nem létezvén, szabad mezőváros volt, annálfogva itten parasztjobbágyokról sem régibb, sem jelen viszonyok között kérdés nem lehet; ezekhez képest lakik a városban:

Földmivelő gazda	1 289
Zsellér	3 079
Kertész	831
Öszves szám	5 199

Megjegyeztetvén ismét, hogy kertészeknek olyatén mezei vagy tanyai lakosok neveztetnek Kecskeméten, s vétettek föl a fentebbi kimutatásban, kik a városban rendszeren tartózkodó földbirtokosok földein laknak mint felvigyázók, cselédek és aprómarha (baromfi) tenyésztők.

¹¹ Helyesen: 920.

5. Vegyes foglalkozásúak, napszámosok, halászkok, hajósok sat.

Annak megjegyzése mellett, hogy Kecskemét városában hajósok és halászkok nem laknak, mert folyóvíze nincsen, s jelen rovatban csak napszámosok vétethetnek fel, e keresetmódot úzik pedig többen, nemcsak a zsellérek és vagyontalanok, hanem olyatén kis házasok is, kiknek saját földbirtokuk nincsen, sem iparüzletet nem folytatnak. Sajátlag napszámosoknak vagy naponkénti kézi munkából élőknek száma tehát biztos adatok hiányában meg nem határozathatik, hanem az olyanok, kik általában kézi munkával napszából élnek, kitétetnek 6184.

b) Nemzetiség és nyelv szerint

Az 1850. évi országos népszámlálás alapján nemzetiség szerint a város férfi népessége következőleg áll, úgymint:

Magyar	17 116
Zsidó	446
Cigány	208
Német	84
Szláv	96
Görög	45
Öszvesen	17 995

Itt ismét megjegyeztetik a nemzetiség és nyelv erányában, miszerint a cigány nemzetiség, ámbár saját nemzeti nyelvét is beszéli, de általában mint itt született, a magyar nyelvet tökéletesen bírja; a zsidóság igen kevés kivétellel jól beszél magyarul; a görögök pedig az 1850. népösszeírásban, azért, hogy a szerb vagy görög nem egyesült egyházhoz tartoznak, *szerb* nemzetiség rovatába tétettek, de ők ezt el nem vállalják, mert nem is szerbek, hanem őseik a múlt századok folytán a török birodalomnak görög tartományából kereskedés folytatása végett települtek ide, de ők mint itt születtek, most már a magyar nyelvet tartják nemzeti nyelvüknek, csak vallási szertartásuk tartozik a keleti egyházhoz; végre a szlávok is és a németek is igen kevés kivétellel beszélnek a magyar nyelvet.

c) Vallásfelekezet szerint

Ugyancsak az 1850. évi országos népszámlálás alapján, a férfi népesség vallásfelekezet szerint így áll:

Római katolikus	11 126	
Ágostai evangélikus	324	
Helvét vallású református	6 054	
Görög nem egyesült	45	
Izraelita	446	
Öszvesen	17 995	lélek

A népsűrűség

Kecskemét város saját belhatára tézsen 66 952 holdat 1600 □ ölével számítva, vagyis $4 \frac{1}{4}$ □ mértföldet. Tézsen pedig a város saját özsves lakossága az 1850. népszámítás szerint 31 573 lelket, melyből esik minden □ mértföldre 7428 lélek.

Minthogy azonban a város által bírt pusztákon is kecskeméti lakosok tartózkodnak, s részben állandóul kint laknak, ezekből és a városbúl állván a Kecskeméti szolgabírói járás. Ezeknek pedig és a város területének terjedelme tézsen 157 830 holdat, vagyis $9 \frac{7}{8}$ □ mértföldet, az özsves lakosság száma pedig városban és pusztáin az 1850. népszámolás szerint tézsen 36 377 lelket. Esik minden □ mértföldre 3680 lélek, amit özszvetvén az egész ország kiterjedésire eső népességi arányhoz, kitetszik, miszerint Kecskemét népessége, pusztáinak kiterjedése mellett is, a tömöttebbek közé számítandó.

Népmozgalom

A népmozgásnak előírt címei betöltéséhez.

a) A nősülések, szülöttek és halálozások száma felvétellett a legközelebb lefolyt 1856. évről, mely szerint

	<i>Nősültek</i>	<i>Szülöttek</i>	<i>Meghaltak</i>	
Római katolikus egyházban	299 pár	1 159	836	
Ágostai evangélikus egyházban	8 pár	26	22	
Helvét vagy református egyházban	112 pár	476	357	
Görög nem egyesült egyházban	–	3	3	
Izraelita községben	6 pár	62	26	
Öszvesen	425 pár	1 726	1 244	lélek

Mely özsvegeket arányba vévén az egész népességgel:

egy házasság esik 44 párra,
 egy szülött esik 21 lélekre,
 egy halott esik 30 lélekre.

Ki- és bevándorlás

A ki- és bevándorlás hiteles kimutatására némileg irányadóul szolgál az 1850. országos népözsvéírás, mely szerint akkor volt a városbúl távullevő férfiak száma 266. A jövevények száma pedig tett özsvesen 546-ot, kik közül a magyarországiak 524, más koronaországbeliek 20-an, külföldiek 2-ten voltak. Ezen létszám azonban több évi, s különösen az akkori néphullámzás eredménye volt. Átalában öt-hat egyén jobb életmód reményében kebelezteti ki magát évenként a községből, s 15–20 egyén kér vagy nyer polgárjogot, kik mindkét részről leginkább az iparözöz osztályhoz tartoznak. Ezeken kívül a napszamosok osztályából számos idegen egyén tartózkodik itten, hol részint városi, részint mezei munkából élelmet keresnek, de ezek bevándorlóknak csak akkor tekintethetnek, ha illetözégi helyükéről magukat kikebeleztetvén, itteni lakásukat állandósítanak.

A lakosság fizikai (physicai) és erkölcsi jelleme

A kecskeméti lakosság fizikai jelleméhez tartozik az erős, egészséges testalkat, gazdaság és földműveléshez hajlom, szorgalom és munkaszeretet. Ezek eredményezik azt, hogy a város és pusztáinak nagy terjedelmén általában rossz minőségű földekkel a kecskeméti lakosság emberül megbirkózzván, a földművelést, gabonatermelést s marha- és juhtenyésztést már korábbi években a kedvezőbb körülmények között annyira vitte, hogy az egész vidéknek példányául [!] szolgált. Temérdek terjedelmű sivány futóhomok buckákon részint jegenye- és nyárjas erdőket ültetett, részint gyümölcsös- és szőlőskerteket alkotott, melyekből egy része a lakosságnak nemcsak élelmét szerzi bé, de saját határának jobb részét, sőt a szomszéd pusztákat is a sívó homok terjedésétől megóvta, és a tűzifa s az épületi anyag eránt jövőre magát nagy részben biztosította. A kecskeméti nép nyári munkában tisztességes élelmezést s jó napszámot kap, de szorgalmának párja nincs, minek eredménye az, hogy itten a szorgalmas és munkás napszám az idő előtti elnyomorodás vagy elkorhelyesedés eseteit kivéve, vénségére magának vagyontkát is szerezhethet, s még eddig a proletariátus szaporodása nemigen mutatkozik.

Erkölcseleg a kecskeméti lakosság becsületes, jámbor, vallásos, mértékletes, vidám kedélyű, de nem oly szilaj és vad, mint ezt némelyek a világgal elhithetni szeretnék. A becsületességet igazolja azon körülmény, hogy csalás vagy hamisítás büntette a legrikkább esetek közé tartoznak. A nép vallásossága, babona és vakbuzgóság nélkül mindennap, de különösen ünnep- és vasárnapokon az isteni szolgálatok áhítatos gyakorlatából leginkább kitűnik. E nép előljáróit tiszteli, felsőbbségéhez áhítatszerű buzgósággal viseltetik, minden rendeleteket híven teljesít, s csak jó tapintatú vezető kell, hogy legjobb erkölcsi jelleme dús eredménnyel kifejlésztessek.

A közelebb múlt években Kecskemét vidékén fölmerült rablókalandok, mint rendkívüli események kifolyásai, a nép jellemének rovására bé nem számíthatatnak. Oly eredménye volt ez az 1848/9. kitöréseknek, mint 1815/6-ban a 23 évig tartott francia háború után leszállított hadseregből számos elbocsájtásnál fogva keresetmód nélkül maradt s munkától elszokott nagyszámú szabadságosok által előidézett s csak az egész vidéknek erélyes föllépésével elnyomott rablóbandák kalandjai voltak, s még ekkor is figyelembe kell venni, hogy az e vidéken kézre került s hadi törvényszék előtt állott egyének közül a huszadik sem volt kecskeméti illetőségű.

A kecskeméti népnek mint tagadhatatlanul ősmagyar ivadéknak a hadi szolgálatra igenis van hajloma, mit igazolnak azon körülmények, hogy az ezen folyó tizenkilencedik század elején folyt francia háborúban a város részint kivetett illetménye, részint önkénytes áldozata fejében a Felső Uralkodó Háza eránti hűségének fényes bizonyosságul oly nagyszámú katonát képes volt kiállítani, hogy annyit egész megyék sem bírtak kötelezettségük alapján besoroztatni, továbbá 1841-ben, midőn az akkori országos katonaillesztés a törvény¹² rendelete szerint Magyarországon először bocsájtott különbség nélküli sorshúzásra, Kecskeméten a sorsolásra szükség nem volt, hanem néhány nap alatt toborzás útján a város zászlója alatt kiállott a 140 főből álló egész illetmény, s végre 1851 óta, midőn a legújabb országos szervezet alapján foly a katonaillesztés, nem volt példa, hogy a kecskeméti katonaköteles a Haza és Ő Felsőge ezen dicső szolgálata elől szökéssel menekült volna.

¹² Az 1840. évi II. törvény a magyar ezredekhez újoncokban tett segedelmi ajánlatról. CJH 1896. 86. Szövege olvasható az interneten is: www.1000ev.hu.

A hadi szolgálat iránti hajlam a kecskeméti népben, úgy a gyalog, mint lovassági fegyveremre egyiránt kitűnő, mindazáltal a túlnyomólag földműveléssel, mezei munkával s marhatenyésztéssel foglalkozó nép, hol a lovakkali bánásmód nélkülözhetetlen, leginkább a lovasság, különösen pedig huszárok eránt viseltetik legnagyobb hajlandósággal.

A nép szellemi tehetsége saját körében mutatkozván leginkább, önviszonyainak felesmerését s azok közötti előnyök alkalmoszerű felhasználását feltételezi, s ezen tulajdonságokat a kecskeméti néptől megtagadni nem lehet. A kiképzettség előbbkelőknél a tudományos pályán eszközöltetik, közrendűeknél általában az elemi iskolákon túl terjed, nagy rész még a nép alsó rétegében is írni, olvasni és számolni tud, jövőre pedig a magas kormány atyai intézkedése s a városi község roppant áldozata folytán megszorított, s még a pusztákon is felállított számos iskola s alkalmas tanítók által hatalmas reménnyel kecséget a jelenlegi ifjú nemzedék kiképzése felől.

Van a városban jelenleg 32 elemi iskola,¹³ 6 mezei vagy pusztai iskola, ugyanannyi rendes tanítóval, [a] római katolikusoknak 4 osztályú gimnáziumok s alreál iskolájuk, a helvét vagy reformátusoknak 8 osztályú főgimnáziumok s teológium intézetük.

A szellemi tehetség nyilvános bizonyosságul szolgál, miszerint a nép közszükségeinek fedezéseül számos önképzett kézművessel, több ilyen jeles iparossal, gépésszel s vállalkozóval bír a városi község.

A nép legnagyobb része földműveléssel, a városi lakosság szőlőműveléssel és iparüzlettel foglalkozik, a földműves osztály ló-, marha-, juh- és sertésenyésztést is üz, részint együtt mind, részint külön egyiket vagy másikat. Ezekon kívül jelentékeny szerepet viselnek az úgynevezett kupeczek, kik ló, szarvasmarha, juh és sertésekkel kereskednek.

A köznép rozskenyeret, ritkán főzeléket, általában szalonna, köleskása és tésztanemű s tarhonya nevezetű eledellel táplálkozik. Télen nagyszámú hizlalt sertés öletik le házi szükségre, s ekkor a sertéshús és káposzta főtárgya a fogyasztásnak. Nagy kiterjedésű szőlőskerteiben a városi lakosság jó pincék hiányában nemigen tartós ugyan, de jó italú s tápláló bort természet nagy mennyiségben, ugyanazért a népnél a bor igen közönséges és kedvelt ital.

Ruházatban a városi nép mindinkább közeledik az általános divatú kényelmes posztónemű s egyéb szövetekből készített öltönyök használatához, ámbár még itt is mutatkoznak nyomai a régi magyar viseletnek. A köznép s többnyire a cselédség is vászoninget, gatyát, setétkék posztó nadrágos ujjast és kis mándlit, fölötte szűrt vagy subát, fején fekete kerek kalapot, vagy báránybőr süveget, lábán marhabőr csizmát visel. A posztóöltöny a köznép s cselédségnél is annyira dívik, hogy szegődségekor a legutolsó férficseléd is posztóruhájért szegődik.

A nőknél a divat mindinkább kiszorítja az ősi nemzeti öltönyöket. Ezek a köznépnek kartony szoknyát, réklit és kék vászonyból kötényt, lábaikon harisnyát, cipőt vagy papucsot, nemritkán csizmát viselnek. A vagyonosbak kedvelik a selyem szöveteket, melyből kötényt, réklit, néha szoknyát, leginkább nagykendőt viselnek. Köznépnek a nőfej dísz vagy fejkötő leginkább megtartotta régi alakját, bár a divat ezt is az újkor szeszélyeihez alkalmazza. Hajadonok a köznépnek simán fésült, homlok közepe fő-

¹³ Azaz 32 iskolai osztály.

lőtt szétválasztott s hátul különböző színű s nemritkán drága selyemszalagokkal átfont és hátuk közepén lelőgó haját viselnek.

A mértékletes élet, mezei tartózkodás, egészséges levegő, jó víz a különben erős testalkatú kecskeméti lakosoknál az élet tartamát kedvezőnek mutatja, mihez képest valamely járványkór megjelenése nélkül itt a halandóság csekély, s nem ritkák a 80, 90, 100 éves emberek.

A lakhelyekre vonatkozólag megjegyzendő, miszerint kő hiányában itten csak helyben égetett téglából és messziről szállítható mésszel eszközölthetik az építkezés, s ezen körülmény okozza annak drágaságát, valamint azt is, hogy mindenki majd kizárólag csak saját kényelmére épít, a köznép s szegényebb osztály pedig igen kevés téglát s még kevesebb meszet használ föl, hanem agyagból vert, vagy vályogból rakott falakra épít. A korábbi évtizedekben dühöngött számos tűzi veszély gátlására a cserépszindel födélzet használata mind hatósági szabály, mind az építkezők saját meggyőződése szerint annyira haladt, hogy nem csak a belvárosban jelenleg a házak ily tűzmentes födélzettel láttatnak el általában, de már a külvárosiak is szembetűnően használják a cserépszindelt. Egyébaránt az 1850. évi országos népszámítás szerint

a városban	3 593 házban lakik	6 672 család
a város külhatárán	1 694 házban lakik	1 648 család
a pusztákon	1 196 házban lakik	1 009 család
Összesen	6 483 házban lakik	9 329 család

Éghajlati viszonyok

A város területének, pusztáinak s ezen egész vidéknek földje homokos, csak kevés része barna termőföld, általában pedig a homok alatt vagy földszínén található agyag nagymértékben salétromos vegyülettel bír; innen értelmezhető azon körülmény, hogy ahol a völgyekben a víz megtavallik, vagy ahol állandó természetes tavak léteznek, melyek ugyan nem nagy terjedelműek, mert a legnagyobb sem foglal magában 100 holdnyi területet, ezek mind székes természetűek, s nyári apadás alkalmával a legjobb széksó separtetik kiapadt medrükben, következőleg az itteni földterület fölüllete általában fehér vagy barna homok, alább sárga vagy hamuszínű agyag, s mindketteje, de különösen az agyagos rész terhelve van salétromos vagy széksavas anyaggal.

Azon körülmény, hogy Kecskemét város mintegy központját teszi azon roppant sík lapálynak, mely a Kárpáti-hegylánctól az Al-Dunáig tart, az itteni légváltozást nagyon elősegíti. Általában egészségesnek és mérsékeltnek mondható az itteni levegő, de gyakran és hirtelen változó, ugyanazért nem ritka a nagyon forró nyár vagy igen hideg tél. Leggyakoribb az éjszaki és déli szél, amaz hideget, emez esős időt hozván magával, a köznyelven úgynevezett „*Vaktamás*”,¹⁴ vagy északkeleti szél idézi elő leggyakrabban a hirtelen hideg légmérsékletet.

A levegő általában egészséges és tiszta, mi a sík lapályságon kívül e vidék magas helyzetéből magyarázható. Kecskemét város ugyanis a budapesti Duna-víz közé-

¹⁴ December 21. Tamás, a téli napforduló, általában a fagyok beköszöntének a napja. A közmondás szerint azonban „Nem mindig fű a vak Tamás.”

pállásánál kilenc öllel magosabban fekszik, elannyira, hogy a múlt évtizedben tett szakértői lejtérések eredménye szerint a duna-tiszai hajókázható csatorna Kecskemét városához kilencezer ölnél közelebb nem hozatható volna. Innen magyarázható az is, hogy a város közelében folyóvíz nincsen, a Tisza ugyanis három mértföldnyire foly a várostól, s csak a városnak alpári pusztáját mossa mintegy négyezer folyóölnyi hosszúságban. Magában a városban iható vizű kutak sincsenek, hanem a várost félhold alakban, mintegy ezer ölnyi szélesen övező szőlőskertek között igen tiszta, nagyon egészséges és jó italú vizet bőven tartalmazó kutak léteznek az itteni homokterületen.

Az uralkodó betegségek tavasszal és ősszel a már említett rögtöni légváltás miatt a meghűlések s ebből eredő lobok, nyáron epeláz, mely kórok általában a levegő befolyásának eredményei. Téli időszakban gyomorhajók (gastricimus) uralkodnak, melyek az életmód, különösen a kövér és zsíros ételektől származó kicsapongás ki-folyásai.

Baromtenyésztés

A városi lakosság legnagyobb részben földműveléssel foglalkozván, ennek sikeresítéséhez a marhatenyésztés nélkülözhetetlen, mely nem oly nagy kiterjedésben van ugyan jelenleg, mint valaha, de a szükség nagy részét fedezi, s csak részben van a lakosság kényszerülve, hogy igás barmait pénzen vegye.

1856. évi összeírás szerint volt a közlegelőkön úgynevezett szilaj, vagy heverő ló három ménesben 2450 db, ezek közt gyenge csikó 310 db, hámos ló az előfogati kötelezettség számbevétele szerint 3200, összesen 5960 db. Ezen számban van gyenge csikó 310, 1–3 évesig 1883, kanca 2511, csődör 186, herélt 1070, összesen 5960 db.

A kancák, csődörök és herélték között 5-től 10 évesig van 2510 darab, melyek közül katonai szolgálatra alkalmas találtak évenként mintegy 180 darab.

A kecskeméti lófaj a magyar alföldi apró fajhoz tartozik, mely eléggé tüzes és kitarító, magasságára nézve 13–15 markos, katonai szolgáltnál leginkább a könnyűlovassághoz és szekerészethez alkalmazhatók.

Fogatoknál leginkább alkalmaztatnak e vidéken a lófogatok, s ezek többnyire kettős vagy hármásban. Országos előfogati szállítmányoknál egy-két lovú fogatra 3–5 mázsáig, 3 lovú fogatra 6–7 mázsáig számítható. A kocsik és szekerek Kecskeméten egyenes oldalú, középerőre számított rendes alkatúak, de nem nagy teher alá és nem nagy erőre számítvák, s ez különösen a rossz utak miatt történik, mert őszen és tavaszon a sár, nyáron a nagy homok miatt nagy terhet kereken vontatni lehetetlen, téli faggal pedig a nagyobb szállítmányt az ökrös szekereknek nem használhatása gátolja, mert azok a sikos fagyon ilyenkor lábtörés veszélye nélkül kevés munkát te[l]jesíthetnek.

A városnak pusztaszeri pusztáján van három ménes, hol az úgynevezett heverő lovak nyaralnak, melyek tenyésztésre és aratás után az itt szokásban nem lévő cséplés helyett a gabonaszemnek kinyomtatására használtnak, s mind az egyes lakosok tulajdonai. Ezen ménes régi szokás szerint egyszerűen kezeltnak, s a mindedig a nemesítésre kevés gond fordított, jelenleg azonban a magas kormány bölcs gondoskodásából mind Kecskemét város részére néhány, a pusztaszeri ménesbeli lófaj emelésére pedig ide különösen 6 darab állami ménlovak rendeltetvén, a siker eránt legjobb reménnyel vagyunk.

A pusztaszeri három ménesben van 1479 darab kanca, herélt és csődör, egyévesektől fölfelé a szopós csikókon kívül. A város határán az úgynevezett ballószegi legelőn nyaralnak a szegényebb sorsú lakosságnak lovai, melyben találtak 971 darab ló, mindenik nemből összevéve.

Az itteni lóárak nagyon különbözőek, minthogy azt a lovak kapós volta, vagy a pénzforgás minősége határozza. Egyébaránt kocsifogatba, vagy egyébként használható lovak ára 30-tól 120-ig és 200 forintig különbözik.

A múlt évi összeírás szerint jármos ökör van a lakosság használatában 4000 darab, tenyésző marha 5534 darab, szamár 401 darab, juh 54 252, darab, sertés 5136 darab, kecske 37 darab. A kecskékre nézve megjegyeztetvén, hogy ezek nem tenyésztésre, hanem csak fejésre használhatók, s általában más vidékről vásárolhatók.

A baromtenyésztésnek imént előadott mindenik neme jelenleg sokkal alantabb áll, mint néhány évtized előtt állott. Valaha Kecskemétnek Európa-hírű marha- és lótenyésztése volt, elannyira, hogy gabonát kereskedésre nem is termesztett, hanem csak saját szükségére és a katonaság ételmezésére, hanem pusztáit baromtenyésztésre használta azért, mert az ezen vidéken fölötté rossz utak miatt a közlekedés nehéz lévén, a gabonaszállítás teherrel járt, a barmokat pedig továbbítani könnyűnek tapasztaltatott. Jelenleg azonban már a régebben bírt vagy bérelt puszták közül a község többekről lemaradt, s a földetlen lakosokat többi pusztáiból volt kénytelen ellátni, mi a baromtenyésztésre korábban használt földeket megszükitette. Továbbá újabban mind a belső népesség szaporodott, s több gabonát igényel ételmére, mind az országos vámsorompók megszüntetésével a gabona ára közelebbi években emelkedvén, s a pest-szegedi vasútvonal segélyével a szállítási közlekedés is könnyítvén, a földeknek szántásvetésre alkalmazható részei gabonatermelésre fordítatnak, mi a marha-, ló- s birkatenyésztéstől igen sokat elvonván, ezáltal a mezei ipar ez ágának mindenesetre csökkennie kellett.

A fentebbiekben foglalvák a kívánt adatok, a közleményt tisztelettel visszamutatom.

Kelt Kecskeméten, 1857. március 18.

Hajagos [s. k.] polgármester

PML IV. 156-b A Kecskeméti Megyefőnökség és Pest-Solt Cs. Kir. Megyehatóság ir. – Megyefőnöki közigazgatási iratok, V. Katonai ügyek, 16/1857. Magyar nyelvű tiszttáza.

3.

1859. december 3.

Pest-Solt megye 1859. évi közigazgatási jelentése¹⁵

I. HIVATALOK

1. Személyzet

Pest-Solt megye politikai igazgatásáról a Kecskeméti Cs. Kir. Megyehatóság 5 egyes szolgabírósága – melyek székhelye Cegléden, Dunavecscén, Kalocsán, Kiskö-

¹⁵ A /. alatti mellékleten a 2730/1859. Pest-Solt megyei iktatószám szerepel.

rösön és Nagykőrösön van – és a kecskeméti városi hatóság gondoskodik. E politikai hatóságok személyi állománya, melyet a /. mellékelt kimutatás is alátámaszt, a következő:

A/a A kecskeméti megyehatóság

Megyei elnök: Bonyhády István 1858. október 6-án vette át a megye vezetését.

Első biztos (*erster Commissär*): Paulinyi-Tóth Vilmos 1853. augusztus 1. óta van Kecskeméten.

E megyehatósághoz egykor beosztott cs. kir. szolgabíró, Eötvös József, augusztus 13-án Jászberénybe ment.

Második biztos: Reymond Gusztáv 4 hónapja van Kecskeméten.

Harmadik biztosi állás: betöltetlen.

Megyei orvos: dr. Kada András.

A számvevői állás betöltetlen; a könyvelői teendőket Thyl Adolf, Csökey János és Tormássy László látja el. A községi számadások felülvizsgálatát külön csoport látja el, amely Angyán és Fodor ügyvivőből (*Resident*) áll.

Adóügyek

Felügyelő: Chladek Ede; alfelügyelő: Bene János.

A politikai hatóság ügyvitele

Első titkár: Skultéty József; hivatalvezető: Kerekes István; hivatali írnok: Szeles Gedeon, Gróf [...] és Horváth Rudolf; díjnokok: Balla Miklós, Biedel József, Gerenda István.

Tiszt: Cserny Emánuel; segédtsiszt: Kucsera János és Moravek Ferenc.

A/b A kecskeméti adóhivatal

Adószedő: Szabóky Károly; ellenőr: Grobót Antal; tiszt: Murányi István; segédtsiszt: Stetka János; díjnok: Kačička.¹⁶

A/c Megyei építészeti hivatal

Mérnök: Schay Ferenc; segéd: Orosz József; gyakornok: Belon József.

B/ Ceglédi szolgabíróság

Szolgabíró: Berényi György; gyakornokok (*Adjunctus*): Harsányi Mihály, Kun Boldizsár; fogalmazók (*Actuare*): Chiovini Antal, Zlinszky Imre; írnokok (*Cancellisten*): Pettenhoffer Antal, Rózsahegyi Adolf, Günnert Vilmos; díjnokok (*Diurnisten*): Murányi Sándor, Zsengellér Lajos, Fekete József.

Adóhivatal

Adószedő: Uhl Károly; ellenőr: Bartos Ignác; tiszt: Rajačič Károly.

C/ Dunavecsei szolgabíróság

Szolgabíró: Szebenyi Pál; gyakornok: Barta Adolf; bírósági gyakornok: Papp Lajos; fogalmazók: Hambek Pál, Kiss Ferenc; írnokok: Szalay Sándor, Raacz Ferenc (vak); díjnokok: Kollovich Károly, Kluiskó Antal.

Adóhivatal

Adószedő: Krecsmajer Győző; ellenőr: König Károly; tiszt: Nosek Ferenc.

D/ Kalocsai szolgabíróság (vizsgálati bíróság)

Szolgabíró: Schmid Ferenc; gyakornokok: Bellinay Ignác, Schneider; adóellenőr: Femmel Márton; fogalmazók: Grosschmid István, Buday Jenő, László Kálmán (Ceglédre gyakornoknak kirendelve); írnokok: Bolvány

¹⁶ Az utónév nem szerepel.

József, Mayer János, Batka Gyula; díjnokok: Cseh Lajos, Eötvös Ferdinánd, Zombory György, Kober Ferenc, Biza Ferenc.

Adóhivatal

Adószedő: Stenkenröther János; ellenőr: Pál Fülöp; segédtisztek: Sisel Ferenc, Lával Károly; gyakornok: Hangel Menyhért.

E/ Kiskőrösi szolgabíróság

Szolgabíró: Tóth Lajos; gyakornok: Grossinger Károly; fogalmazók: Jakabfy Károly, Nagy János; írnokok: Bereczk Károly, Wégh Ferenc; fogalmazó díjnok: Gunda Ferenc (áthelyezve ...);¹⁷ díjnokok: Pajor Ferenc, Szücs Lajos, Deák Antal, Pap Károly.

Adóhivatal

Adószedő: Gruber Lipót; ellenőr: Scholz Ede; tiszt: Cedik Lajos.

F/ Nagykőrösi szolgabíróság

Szolgabíró: Radácsy Frigyes; gyakornok: Szabó Imre; fogalmazók: Éliássy Gyula, Molnár János; írnokok: Báthory István, Körmöczy György; díjnokok: Szentpétery Gyula, Kovács András, Szívós Albert.

Adóhivatal

Adószedő: Hoffer Sándor; ellenőr: Sembtner Adalbert; segéd: Ebenköch Antal.

G/ Kecskemét város

Polgármester: Hajagos Illés; helyettes: Kiss Mihály; főjegyző: Gömörly Frigyes; jegyző: Tóth István; levéltáros: Hornik János; jegyzőkönyvvezető: Balla János; városi tanácsnokok: Kovács József, Wuszthy Pál, Keresztes János, Tormássy Mihály; városi fogalmazók: Balogh Imre, Kovács György, Nagy Lajos, Hruz Pál, Sárközy Lajos; adószedő: Szalay Pál; (adó)ellenőr: Halassy Sándor; pénztárnok: Fórián Károly; ellenőr: Szeles László; pótagó pénztárnok: Garay Mihály; számvevő: Kolonics Ferenc; segéd: Boros Sándor; adóhátralék-pénztárnok: Hild Antal; adószedők: Bobis Sándor, Nagy Károly, Sáray János, Baltinger Antal; írnokok: Csujok László, Dömötör Sándor, Faschang Pál, Kalmár János, Keresztes András, Kis János, Nyirády Béni, Nagy Sándor, Pátkay Imre, Szakáll Pál, Szegedy György, Visontay Ferenc; mérnök: Szücs Imre; főorvos: Kocsis József; [?]: Bábiczy Imre; állatorvos: Wallenfels Ede; biztosítási pénztárnok: Varga József; negyedmester: Wojty Stanislaw; gyakornok: Burján István.

2. Az ügyvitel mennyisége

Az ügyvitel mennyisége látható a mellékelt „A” kimutatásban, melyek a következők:

A megyehatóságnál:		
	mindenféle	12 344
	elnöki	1 886
	hátralék	51
	adó	3 277
	Összesen:	17 558

¹⁷ A hely nincs megjelölve.

A ceglédi szolgabírósnál		9 600
A dunavecsei szolgabírósnál		6 963
A kalocsai szolgabírósnál		18 572
A kiskőrösi szolgabírósnál		6 680
A nagykőrösi szolgabírósnál		6 921
Kecskemét városnál		12 639
Összesen:		61 375

3. A hivatalnokok nyilvános magatartása

Kielégítő.

4. Az utánpótlás képzése a politikai szolgálatra

Pest-Solt megyében az utánpótlás képzése a politikai szolgálatra nem mondható különösen kiválóknak.

II. A VIDÉK ÉS A LAKOSSÁG ÁLLAPOTA POLITIKAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI SZEMPONTBÓL

1. Változások a vidék politikai beosztásában és a községek határaiban

Politikai beosztás szempontjából nem történt változás az egész megyében, de a községek határaiban igen, amiatt, hogy a Kalocsai Érseki Uradalom néhány önálló adóközség létesítése miatt megkereste [a megyét], amelyek létre is jöttek.

Ezeket tekinti át a következő kimutatás:

A létrehozott adóközség megnevezése	Miből lett kialakítva	Területe		Hová tartozott eddig
		hold	négy-szögöl	
Drágszél	Kisdrágszél és Szenhát puszta	2 220	570	Kalocsa
	Legelőterület az úrbéri szabályozás következt.	600	–	Miske
Halász	Kasz és Halász puszta	366	811	Miske
Szántó	Izsák puszta és Szántó	2 450	–	Nádudvar
	Ósükösd és legelőterület	2 050	–	Sükösd
Kőégető	Kőégető puszta	421	900	Kalocsa
	Legelőterület	656	1 043	Foktó
Csorna	Csorna puszta	4 159	–	Kalocsa
Telde	Malomszeg, Telde, Schweizerföld puszta	590	–	Kalocsa
Aligvárta	Aligvárta puszta, Schuman (<i>Súman</i>)-legelőter.	655	–	Szentistván
Józseftelek	Legelő- és szántóterület	1 658	–	Sükösd

Ezenkívül az eddig önálló adóközség, Hild és Pandúr megnagyobbodott a hozzájuk csatolt, az elkülönítés következtében kialakított legelőterülettel. Éspedig Hild adóközség korábbi területe 9474, Hajós község határa 1670, Nádudvar község határa 1000, összesen 2670 holddal nagyobbodott.

Pandúr adóközség korábban 8793 holdból állt. Ehhez jött most Certa és Kapjány 2200 holdnyi területtel. A kataszteri községek létrehozásának folyamata befejező-

dött, megtörtént az érintett kataszteri területek kihatása az új községek kataszteri munkálatainak elvégzése céljából, és minden ezzel kapcsolatos munka elkészült. Hasonló módon történt a Bogyiszló községhez tartozó, 5009 hold területű Külbo-gyiszló Dusnok községhez önálló adóközségként való csatolása, amelynek munká-latai szintén befejeződtek.

2. Fontos megfigyelések a lakosság népmozgalmáról, különös tekintettel a Kereske-delmi Minisztérium által kért statisztikai szempontokra

A Kiskörösi járásban az előző évihez képest kedvezően változott a születések száma, de az egész megyében jelentősen csökkent a házasságkötések száma, s ez azért kö-vetkezett be, mert a hatályba lépett új hadkiegészítési törvény tiltja a kilépést a II. korosztályban azoknak, akik házasságot akarnak kötni. További következmény, hogy az összeírtaknak nagyobb számban születik házasságon kívüli gyermeke.

3. Be- és kivándorlás

Nem fordult elő.

4. Észrevételek a születési, házassági és halálozási esetek regisztrálásáról

Ezeket az eseteket a korábbi években jelentettük a közigazgatási beszámolóokban.

5. A lakosság rétegződése felekezeti, erkölcsi, szellemi és politikai szempontból

Ebben a tekintetben nem történt változás.

6. Őstermelés

a) Általában a megművelt földterület viszonyairól, de különös tekintettel a föld-tehermentesítés hatásaira

Mivel az elmúlt év időjárási viszonyai különösen nem voltak kedvezőek ahhoz, hogy jó terméseredmények legyenek elérhetők, és a gazdasági rendszer eddigi szerkezete csak lassan alakítható át ésszerű gazdálkodássá, hogy a megye min-den részén helyreálljon a talajminőség és a megművelt területbe fektetett költ-ség és fáradság kifizetődő viszonya. Ugyanis nem vehető észre, hogy a paraszt-ság évről évre saját érdekében jobb körülményeket teremtsen, kedvezőbb kész-ségeket sajátítsa el, jó példát követne, állatokat tartana és a gazdaságot jó gé-pekkel fejlesztené.

Sajnos a parasztságnál hiányzik a pénz, a tőke, a bátorság és a képzettség, hogy mint földbirtokosok gyorsan és egyszerre irányíthassák gazdaságukat. A haladás ugyan észrevehető, de mégis nagyon lassú, és hosszú időnek kell eltelnie, hogy jelentős előrelépésről lehessen beszámolni.

A birtokrendezések, a tagosítások, az elkülönözések jótékony hatásait és követ-kezményeit a parasztság naponta jobban belátja és azok elvégzését kívánja.

Az elmúlt esztendőben a legjelentősebb tagosítások a Dunavecsei járási Tass, Apostag és Dömsöd községben történtek, úgyhogy 4 községben (Szalkszent-

mártonban már két éve volt a tagosítás) már megtörtént az elkülönítés, 7 községben azonban függőben van.

A Ceglédberceli Vallásalapítványi Uradalom 1858-ban a legelők elkülönítésére kötött szerződést, azonban ezt – a politikai és a pénzügyi hatóságok közbenjárása ellenére – ebben az évben sem valósítják meg.

A Nagykőrösi járásban levő Alpár községben is a legújabbán kiadott úrbéri pápens és az ezt máris követő legelőelkülönözés kedvező hatást gyakorolt a mezőgazdaságra, és máris jelentősen emelkedett a földből származó jövedelem.

A Kalocsai járás két községében, Csanádon és Bátyán I. fokú határozatot hozott az úrbéri bíróság; négy községben, Dunsokon, Fajszon, Bogyiszlón és Szeremlén a peres eljárások folynak. Három községben, Szentistvánon, Sükösdön és Szentbenedeken szabályozták a paraszti földbirtokot, így mindenkit birtokába helyeztek, és a parcellákat 2, legfeljebb 4 darabban (Szentbenedek) adták ki. Két községben, Kalocsán és Nádudvaron befejeződött, öt községben, Miskén, Hajóson, Foktón, Uszódon és Lakon megkezdődött a felmérés.

b) A földművelés a különböző kultúrák szerint

A Kalocsai járásban növekedett a takarmánynövények termesztése; nevezetesen Nagykőrösön a burgundi répa; különösen fontos a gyümölcsstermesztés, és gazdagon támogatott a gyümölcsfa-iskola Nagykőrösön. Ezzel szemben csökkent a nádválgás a Sárközben a vízlecsapolások és a csatornák kiszáradása következtében, s ezáltal megfosztották a lakosságot egy olcsó építőanyagtól. Ezt a veszteséget azonban tégláégetéssel pótolták a fában gazdag ottani területeken.

E területen ezek az utóbbi évre vonatkozó említésre méltó észrevételek.

c) Erdőgazdálkodás

Az erdőgazdálkodás fejlesztése és szabályozása érdekében létesítettek Kecskeméten egy cs. kir. állami erdőmesteri kirendeltséget, de tevékenységének eredményességéről csak a jövőben lehet beszámolni.

A Kalocsai járásban a 18 800 holdnyi erdőseget 30 éves vágásokra osztották fel, amelyből 4468 rész kemény, 12 386 rész lágú fa, és 121 768 rőzsekéve pénzbeli értéke 60 900 osztrák értékű forint.

A vadászat nem hozott jelentős bevételt; egyedül Bogyiszló községben, ahol egy vadászaton 8 darab farkast ejtettek el.

Vadlopás nem fordult elő ebben a járásban, de a falopások miatti büntetések száma 185 volt. Az előző 1857. és 1858. évihez képest, amikor 517 volt ezek száma, jelentős a csökkenés.

d) Általában az állattenyésztésről és a méhészetéről

A marhatenyésztésnek károkat okozott a tehenek egy éven belüli szabad visszahozhatósága, mivel ezáltal a kereslet jelentősen csökkent; a jövőre nézve ez azonban az állattartásnak érzékelhető károkat fog okozni.

A méhészetet csak Szeremlén gyakorolják lendületesen, ahol a viasz és a méz jelentős jövedelmet hozott a községnek.

e) Selyemtermesztés

Csak Balla Lajos dunapataji tanító fáradozásainak köszönhetően van némi fellendülés, de még mindig csekély szerepet játszik.

7. Gyáripár és kézműipar

A Kecskeméten található gőzmalmok kivételével, amelyek az utóbbi években jó haladást és fellendülést értek el, az egyéb kézműves és gyáripár ugyanazon alacsony fejlődési fokon van, mint a korábbi években. Az idejébe esztendő szerencsétlen eseményei rendkívül kedvezőtlen befolyást gyakoroltak erre az ágra.

8. Kereskedelem és hajózás

Az egyenlően alacsony fokon álló gyáripár és a kézművesipar, ugyanolyan befolyást gyakorol a kereskedelemre és a hajózásra.

Három járásban, a kiskőrösiben, a kalocsaiban és a dunavecseiben kereskedelmi társaságokat alapítottak a kereskedelem lebonyolítására, de mivel ezeknek egyrészt alacsony a kulturális szintje, másrészt az ottani kereskedelmi helyek többségükben kicsik és egészen jelentéktelenek, a fejlődőképességük egészen csekély, reménytelenül kis hatást gyakorolnak ezekre az intézményekre. Ezért nem tudtak befolyást gyakorolni és erőt kifejteni a már Kecskeméten, Nagykőrösön és Cegléden létező kereskedelmi társaságok, amelyeknek a kereskedelmi érdekek védelmét kellett volna ellátniuk. A lehangosabb és legmeghatározóbb ezúttal a kecskeméti kereskedőtársulatba belépett kereskedők panasza. E város magisztrátusa ugyanis olyan intézkedéseket tett, amelyek akadályozzák a kereskedelem fellendülését és szervezeteiket egészen megbénítják. A magisztrátus ugyanis megengedte, hogy kiskereskedők és szatócsok olyan cikkeket árussítsanak, amelyeket az ideiglenes iparrendelet nem enged meg; s ugyancsak sok olyan kereskedő van, akik önhatalmúlag és engedély nélkül nyitnak boltot. A kereskedőtársaság ellene van minden ilyen eljárásnak, és ugyanúgy az újonnan működő zúgkereskedőknek, és panaszt tett a magisztrátusnál.

A megyehatóság ezekről a visszasságokról csak a legújabb időkben szerzett tudomást, de a most kezdődő évben nem mulasztja el kezelni ezeket, és a kecskeméti kereskedelmi viszonyokra vonatkozó rendelkezést meghozza, mivel úgy tűnik, a kecskeméti magisztrátus ereje és akarata hiányzik.

Nem halasztható egy végleges magas szintű kereskedelmi és ipari rendtartást bevezetése, és annak erélyes alkalmazása a még előforduló esetek kezelésére.

III. KÖZSÉGEK

1. Szerves fejlődésük és tevékenységük

Az ország községeinek közigazgatási rendszere a célnak alig felel meg; csak általában remélhető, hogy egy újonnan bevezetendő községi rendszer a jelen követelményeinek meg fog felelni.

[Áthúzott szöveg:] Kérdéses marad, hogy ezek a követelmények az állam és a császári udvar érdekeivel összeegyeztethetők lesznek-e? Mivel ha a hírek szerint tervezik a szolgabírói hivatalok megszüntetését, és a járások községeiben választásokat

tartanának, akkor a járási községek tisztségviselőit a lakosságnak kellene megválasztani, és ez nem felel meg az állam érdekeinek, annál is inkább, mivel a mostani hivatali nyelvet visszaszorítaná az országban használt nyelv, s ez váltás minden esetben új veszélyek csíráját hordozná magában a monarchia egészére nézve.

2. A községek háztartása

A mellékelt „C” kimutatás összefoglaló áttekintést ad a községek bevételeiről és kiadásairól, illetve a velük szemben támasztott követelményekről, ennek ellenére nagy a bizonytalanság, mivel a legtöbb községben jelentős a pótkivetés nagysága, amelynek a mértéke a járási bizottságok kivetésétől függ, de a jelentős kiadások késleltetésével elfogadható körülményeket lehetne elérni, amely megkönnyítené a tervezést, és végül ha a 6%-os vagyoadót a szükséges kiadások fedezésére fordítanak.

A községi előljáróságok, amelyek igen szűkölködő állapotban vannak, máris örömmel vették tudomásul, hogy a hátralékokat máris pontosan megvizsgálták és megállapították. Pest-Solt megyében a következőképpen kezelik háztartásukat az egyes községek:

Ceglédi járás

Cegléd, Abony, Törten, Ó- és Újkécske, valamint Bercel községekben a korábbi pocskoló pénzkezelés, majd a főszolgabírói hivatal ezt követően foganatosított megszorító intézkedései miatt nagy a méltatlankodás, és a mindenkori felelőtlen módon, nem a céloknak megfelelő gazdálkodás miatt most ismét új megszorító intézkedéseket kellett tenni. Cegléd község előljárósága könnyedén kezeli a községi költségvetést, és keveset aggódik a község jóléte miatt, és megenged magának törvénytelen eszközöket, amelyeknek csak megszorító következményei lesznek. Ahelyett, hogy a régebbi hátralékokat és a földhaszonbérleti díjakat bírósági úton beszedné, abba a kényszerhelyzetbe jut, hogy a vétkektől kéréket és gabonacikkeket vesz át, amit a községnek ad el nyomott áron, kevés hasznot hajtva.

Abonynak olyan előljárósága van, amelyik egy ilyen nagy községben is képes nagy befolyást gyakorolni a birtokosok gondolkodásmódjára, azzal, hogy kötelességeit felszínesen teljesíti, ezért csak nagyobb szigorra, kötelességtudatra és ellenőrzésre volna szükség.

Dunavecsei járás

A járás többnyire jómódú községei még jobb teljesítményt tudnának nyújtani, ha a járási szolgabírói hivatal nagyobb felügyeletet gyakorolna a községi szervek felett, mivel a bevételek nem bizonyítanak különleges mértéket, ugyanakkor adódnak olyan kiadások, amelyeket egy jobb költségvetési tervezés esetén fedezni lehetne.

Kalocsai járás

Ez a járás egészen elhanyagolt volt, de a szolgabírói hivatal szigorú vizsgálata nyomán javult a községek háztartása, amiket már szabályosan kezelnek.

Kiskőrösi járás

E járásban szegényebb községek találhatók, amelyek túl vannak terhelve, de éppen ebben a járásban volna nagy szükség a 6%-os adóbevételre, mivel ezáltal a községek leírhatatlan előnyökhöz jutnának.

Éppen e szempontból szükséges a kiskőrösi szolgabírói hivatal rossz számításait ellenőrizni, mert ha azt bizonytalan eljárást vesszük, hogy Pécel községben 2 évre vettek ki pótdátot, de ezt még nem vezették be az egyes adózók adókönyvecskéibe, ez a felelőtlen mulasztás nemcsak zavart, hanem csekély késedelmet is okoz.

Nagykőrösi járás

Nagykörös község szabályos, szigorú és tudatos háztartást vezet. A másik két községnek nincs költségvetése, de a háztartása rendben van.

Kecskemét önálló város

E város költségvetése rendkívül felszínes, és reménytelen állapotban van. E községben úgymond senki sem bánkodik amiatt, hogy miként lehetne beszédni a folyó tartozásokat, hogy minél kevesebb legyen a kintlévőség, és mindez előnyükre válhasson, ugyanis a polgármestertől kezdve az utolsó fizetett hivatalnokig, aztán magát a városi előljáróságot súlyos felelősség terheli a várossal szemben. Az állami számvevőség (Buda, 1859. április 10., 7373. sz.) már figyelmeztette várost a több mint 285 000 Ft hátralék miatt, de az e célra választott bizottsági férfiak sem tudják teljesíteni e köteleességüket, mivel többségük maga is vétkes ebben, és nincsenek abban a helyzetben, hogy gyorsan behajtsák a követeléseket.

Pénzkezelésük rendkívül hiányos, ugyanis tartottak nyilvános árveréseket, ahol tárgyakat értékesítettek, de pénzt nem szedtek be ezek után, mivel a legtöbb eladott holmit a városi tisztviselők tartották meg, és így vétkeztek ők is. Azokat a földhasznóbérleti díjakat, amikkel a legtöbb egykori tulajdonos földje kiosztása után tartozott, egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben fizették be, és így több mint 50 000 Ft kár keletkezett, nem beszélve a tőke utáni kamatokról, mialatt a tulajdonosok, akik a földet használták, a hasznot maguknak húzták, és a város ebben bizonyosan vétkes. Az ilyen pénzkezelés felelőtlen helyzetet teremt, és mind a magisztrátusnak, mind az előljáróságnak túrníe kell, ha az előadottak miatt felelősségre vonják.

A nemzeti kölcsön befizetése ügyében is nemleges a magisztrátus hozzáállása. Az összeírás során jelentős összeget tüntetett fel, és előleget is felajánlott, ami azért hiúsult meg, mert az előfizetést jegyzők 8 éven át nem fizettek be semmilyen összeget, mialatt a kisebb települések lerótták tartozásukat. Kecskemét is magára vállalt 100 000 Ft-ot, de eddig semmit nem fizetett be, s ennek következtében a számvevőség a Budán, 1859. augusztus 8-án kelt, 17567. sz. határozatával szigorúan kötelezte a befizetésre. E községnél az előírányzatoknak nincs jelentősége, mert ezekhez nem tartják magukat, egyszerűen megengedik maguknak ezek túllépését és ezáltal a vagyon csökkenését. Egyáltalán, a gazdálkodásuk határhelyzetben van, és ha nem kapnak sürgős segítséget, oda jutnak, hogy a fenti összeg értéke rövid időn belül nagymértékben csökken. Ebben a helyzetben a város már nem tudja tartozását kiegyenlíteni, mert hátralékai megnőnek és napról napra halmozódnak. Végül megjegyzem, hogy e tekintetben a számvevőség a folyó év december 7-én kelt 13105. sz. határozatával jelentéstételre kötelezte [a várost].

IV. FEJEZET

1. Hadkiegészítés

A folyó év májusában és áprilisában volt [sorozás], teljes mértékben az új hadkiegészítési törvény szerint. Lefolyása szabályos és eredményes volt.

a) Az utolsó sorozás eredményei

Az utolsó hadkiegészítés eredményei a mellékelt „D” kimutatásból tűnnek ki.

b) Észrevételek a rendeletek célszerűségéről

Az új hadkiegészítési törvény nagyon célszerű. Néhány kiegészítés és változtatás szükségességéről tájékoztattam méltóságát a 1859. október 17-én a 2420. eln. sz. alatt.

c) Felmentések a katonai szolgálat alól

Az új hadkiegészítési törvény értelmében történtek meg.

d) A hivatalos eljárások állása

A hivatalos eljárások évről évre ritkábbak; a lakosság egyre inkább hozzászokott a sorozásokhoz, és egyre pontosabban megtanulja ilyen irányú kötelezettségét.

e) A besorozottak szökései

A besorozottak szökéseinek száma jelentéktelen, és 10 éve feltűnően csökken.

f) Öncsonkítás

Hasonlóképpen egyre ritkábban fordul elő.

g) A toborzó- és sorozókerületek

A toborzókerületek (hadkiegészítési kerületek) mostani beosztása nagyon célszerű, csak egy változtatás, és pedig Pest-Solt megye hozzárendelése a szolnoki kerülethez, lenne a lakoságnak nagyon kellemetlen és a szolgáltatnak hátrányos, mint azt az 1859. november 29-i, 12787. sz. levelemben előterjesztettem.

2. Katonai beszállásolás

A megye Dunavecsei, Kiskőrösi és Kalocsai járásában a múlt évben sem volt beszállásolás. Vonatkozó véleményem az 1859. november 29-i, 12787. sz. jelentésemben olvasható.

a) Laktanyák

Csupán Nagykőrösön áll egy nagyon célszerű laktanya egy lovasszázad részére.

b) A csapatok elhelyezése magánosoknál

Ez többnyire még mindig nehézségekbe ütközik, ezért a szolgálatnak érdekében áll minél több kaszárnya létesítése; ez tűnik leginkább kívánatosnak erkölcsi szempontból és az egyenetlenségek elkerülésének érdekében. Véleményemet az 1858. október 27-i, 9454. sz. levelemben közöltem.

c) Észrevételek a beszállásolási alapelvek hatásairól

A múlt év óta nem voltak beszállásolások; észrevételek nincsenek.

d) A katonai beszállásolási alap képzése

Mint az előző évben.

3. Előfogat-szolgáltatások

Mindenhol az érvényes előírásoknak megfelelően történt. Az előfogat-szolgáltatás bérbeadása a legmesszebbmenőkig érdeke a hivatalnak és a lakosságnak egyaránt.

4. A hadsereg élelmezése

Ebben a megyében az előírásoknak megfelelően a legjobb rendben van.

a) Az élelmiszerek közvetlen beszerzésének fejlődése

Nem fordul elő, mivel az ellátás alhaszonbérlet útján történik.

b) Észrevételek a katonai alhaszonbérletekről

A politikai hatóságok irányításával az ellátási hivatalok útján történik. Egyébként igen célszerű lenne ezeket a hivatali eljárásokat egészen a politikai hatóságokhoz rendelni.

V. RENDÉSZET

1. Közbiztonság

1859 őszeig kielégítő volt. A községi őrségek kiemelkedő szolgálatot nyújtottak, de a végrehajtott hadseregcsökkenés óta, mivel a vidéket munkanélküliek árasztották el, a közbiztonság jelentősen csökkent.

2. Sajtó

Pest-Solt megyében két könyvnyomda található, nevezetesen Kecskeméten és Kalocsán. A sajtórendőrség tekintetében jelentésemet 1859. október 28-án, a 2519. sz. alatt tettem meg.

3. Színház

Nem létezik.

[4.] Egyesületek, figyelemmel céljaikra és az ezek elérésére szolgáló eszközökre

Semmi észrevétel.

5. Idegenrendészet és toloncügyek

a) Idegenrendészet jelentéktelen.

b) A toloncügyek intézése a hatályos előírások szerint történik.

6. Erkölcshatóság

Ameddig lehetséges, a politikai hatóságok járnak el.

7. Vásári rendészet

Nincs változás.

8. A természeti csapások elleni védekezés

A tűz és a jégverés elleni biztosító társaságokban egyre több a bizalom, és kívánatos ezek tevékenységének magyarországi kibővítése. Különösen vonatkozik ez a Magyar Tűzbiztosító Társaságra, amelyik állandó biztosítással, olcsó feltételekkel és a biztosított tárgyakban esett károk teljes kifizetésével tűnik ki, s ezzel viszonylag jó hatással van a többi intézet fejlődésére is. Nevezetesen egész községek csoportos biztosítása terjedt el, és az elmúlt évben a biztosításnak ez a fajtája 5 község esetében lépett érvénybe.

Ami a jégverési károkat illeti, a számtalan biztosítás nélküli eset rákényszerítette a lakosságot az idei évben, hogy az ilyen károk ellen is védekezzen, és a kényszerítő körülmények következtében csatlakozzon ezekhez az új társaságokhoz.

A Védgátépítő Egyesület a dunai árvizek ellen semmit sem tett a múlt évben. Egy egyesület csupán az alapításával, amelyik semmi életjelet nem ad, a lakosságban kevés bizalmat szerez tevékenységi képessége iránt, amelynek tevékenysége abban merülne ki, hogy a már álló építményeket fenntartsa és az elkerülhetetlenül szükséges védművek építését folytassa, mivel ezek a munkálatok csak az egyesület általános tervei alapján kivitelezhetők, de ezek éppen nem léteznek.

Nevezetesen ez vonatkozik az ordasi védgátra, amely az elmúlt öt évben volt áradások következtében beomlott és károkat szenvedett, és ezzel veszélyeztetheti az egészen alatta fekvő területeket.

9. Építési és tűzrendészet

Még mindig hiányzik egy általános érvényű építési szabályzat, pedig a lakosság már hozzászokott az építési engedélyek adásához, és belátja annak hasznosságát és szükségességét. De a primitív állapotok miatt, amelyek a sík területek építőiparában találhatók, s amelyekhez e vidéken kénytelen igazodni, rossz és a megbízhatatlan értékű épületek keletkeznek, ami ellen az állandó építésrendészet a nehézségek között is küzd.

Az egyes községek saját tűzoltó testületei dicséretesen működnek; a tűzoltáshoz szükséges eszközök számát növelték, és ezeket jó karban tartják.

10. Cselédügy

A cselédrendtartást mindenhol bevezették.

11. Szegénygondozás

Mint az előző évben.

12. Javítóbüntető és kényszermunka-intézmény

A szolgálói hivataloknál és a kalocsai vizsgálati bíróságnál célszerűen kialakított épületek vannak. De éppen minden alárendelt szolgabírói hivatalnál erősen korlátozott a fogva tartottakra vigyázó személyek száma, és nem áll rendelkezésre ide vonatkozó vizsgálat, amely számításba venné, milyen mértékben kellene jelentősen növelni a – ráadásul egy jól fizetett – személyzet létszámát.

A Pesten újonnan szervezett kényszermunka-intézmény fennállása és működése még nem érzékelhető az Alföldön, mert még egyetlen kényszerítő eset sem fordult elő. Az alsóbb hatóságok ebben az irányban még gyakorlatlanok, és még egy jó darabig fog tartani, amíg áttörés következik be, hogy felismerjék a kényszermunka alkalmazásának lényeges következményeit. Másrésztől el kell ismerni, hogy túl sok formaiságot kell követni és alkalmazni, időrabló tárgyalásokat és nyomozásokat kell folytatni, mielőtt a felismert indokok alapján lépéseket lehet tenni.

A megyehatóság mégsem hagyja, hogy befolyását ne érvényesítse erőteljesen ebbe az irányba, és meggyőződéssel hiszi, hogy lassan kedvező eredményt fog elérni.

VI. CSENDŐRSÉG

1. Észrevételek a csendőrség tevékenységéről

Mint az előző évben.

2. Ugyanennek elhelyezése

Megfelelő – most már a szárnyparancsnokság gondoskodik róla.

VII. BÍRÓSÁGI ÜGYEK

1. Észrevételek a polgári és büntetőbíráskodásról

A egyes szolgabírói hivatalok politikai és bírósági osztályainak elválasztása rendkívül célszerű intézkedés volt, melynek következtében növekedett a hivatalnokok száma, ami lehetővé tette a nagyszámú hátralékos ügy feldolgozását, és mindkét osztály ügymenete szabályosan folyik.

A telekkönyvi végzéseket – a telekkönyv hamarosan megtörténő bevezetése miatt – olyan sürgősen értékelniük kell a telekkönyvi tanácsoknak (*Grundbuchssenat*) az egyes járási hatóságok részére, amilyen gyorsan csak tudják, hogy a Cs. és Kir. Pesti Telekkönyvi Tanácsnál a sürgős telekkönyvi átvezetéseket ne hátráltassák, hogy az ügyfeleknek a lehető leggyorsabban elintézzék betáblázási megkereséseiket.

Ennek a lakosság gazdasági életében még új intézménynek a meghonosítása érdekében nagyon hasznos lenne, ha a betáblázási határozatokat, amelyeken az ügyfelek valós tulajdonviszonyai alapszanak, az ügyfelek anyanyelvén adnák ki, és így egyrészt a telekkönyvi határozatok meg nem értése nem gátolná elismerésüket, másrészt jelentősen csökkentené az ügyfelek különféle félreértéseken alapuló veszteségeit.

Az életbe lépett közjegyzői intézmény még túl fiatal ahhoz, hogy érdemben értékelni lehessen, de általánosságban elmondható, hogy a magánéletben még kevés visszhangja van. A közjegyzők bírósági biztosi (*Gerichts Commissar*) működése még korlátozott.

A kisebb szabálysértési ügyek átadása a politikai hatóságoknak célszerű intézkedés volt, de hiányzik a kecskeméti városi hatóságnál a törvény határozott bírói alkalmazása, és kívánatos lenne a törvény pontos és biztonságos ismerete. Ennek oka az, hogy hiányzik a városi hatóságnál egy olyan rátermett személy, aki újonnan végezte iskoláit.

VIII. VALLÁS

1. Észrevételek az egyházi ügyekről és a különböző felekezetek egymáshoz való viszonyáról

Az 1859. szeptember 1-jei uralkodói pátensnek¹⁸ és a szeptember 2-án kiadott miniszteri rendeletnek¹⁹ az iskolák belső szabályzatáról és mindkét evangélikus felekezet államjogi helyzetéről még csekély hatása volt az elmúlt közigazgatási évben, ugyanis minden járásban a jobb módú és képzetesebb rétegek vagy egyik vagy másik hitvalláshoz tartoznak. A legvilágosabban kitűnik ez a Kalocsai járásban, ahol

¹⁸ 1859. szeptember 1-jén kelt császári nyílt parancs „mind a két hitvallású evangelica egyház belső szervezete, iskolai és oktatási ügyei, nemkülönben államjogi helyzete iránt...” MOKL 1859. 160. sz. 437–451.

¹⁹ A vallás- és oktatásügyi miniszter 1859. szeptember 2-án kelt rendelete „mindkét hitvallású evangélikusok egyházi ügyeinek képviselése és igazgatása tárgyában...” MOKL 1859. 176. sz. 464–507.

most a teljes paraszti lakosság a református vallásfelekezethez tartozik, de az uralkodói pátensnek, amely az ország minden részében alkalmazandó szabályozás, eddig még nem volt visszhangja.

A Kőrösi járásban a törvény napvilágra hozása nagyobb együttérzésre és állásfoglalásra talált, ahol mindkét felekezet, a lutheránusok és a reformátusok nagyobb tömegekben élnek együtt, és a pátens jelentősége és hatása különböző véleményeket szült.

A Dunavecsei járásban, aztán Nagykőrösön és Kecskeméten volt a leghevesebb a fogadtatás. (Sajnos, Berényi szolgabíró felületes módon Cegléden nem tette közzé ezt a fontos hírt.) Mivel e felsőbb rendelet kapcsán eddig a nagykőrösi konvent sem tartott ülést, a többi konventben sem alakult ki mértékadó vélemény, így nem ismert az e területen kiváltott hatása.

Az új pátens ellen emelt kifogások többnyire a szeptember 2-i miniszteri rendelkezés formai részére vonatkoznak, semmint a törvény valós belső lényegére.

A nagy néptömegek még egyáltalán nem látják tisztán a célját és a lényegét az új jogi intézménynek, de a veleszületett ösztönök és a megszokott bizalom miatt a vezető értelmiség szoros véleményegységet alkot az egyházi és a világi előjárókkal.

És végül nem szabad félreismerni, hogy a maliciózus buzgalom leple alatt csak a politikai törekvéseket akarják takargatni, amelyek napról napra élesebben napvilágra kerülnek, és erőteljes ellenrendszabályokat tanácsolnak.

2. Az egyház magatartása és befolyása a lakosságra

Az egyházra, különbség nélkül a vallásfelekezetekre, helytáll az a megfigyelés, hogy felismerhetetlenül törekszik valamilyen végrehajtói hatalomra, és kevés hajlamot mutat, hogy saját nézőpontjából alkalmazkodjon a magas kormányzat érdekeihez.

A népre gyakorolt befolyása oly mértékben csekély, mint amilyen passzívan a pap-ság mostanában viselkedik.

IX. OKTATÁS ÉS NEVELÉS

1. Általános észrevételek a nyilvános oktatás helyzetéről és a jelenlegi tanterv hatásairól

Az előző évihez képest a helyzet nem változott.

2. Népiskolák

Ebben a vonatkozásban az egyes járások a következő adatokat szolgáltatták:

Ceglédi járás: A népiskolák jó és szabályozott állapotban vannak a járás mindegyik községében. A rajztanár fizetését 315 osztrák értékű forintról 500 osztrák értékű forintra emelték, és neki biztosítottak $\frac{1}{2}$ telek legelőhasználatot a kiosztáskor.

Nagykőrösi járás: Nagykőrösön van 17 elemi iskolai osztály, és ugyanennyi tanító jut az 1847 tanulóra; Alpáron 2 elemi osztály van 210 tanulóval; Ujlakon 2 pusztai iskola van, amit 114 tanuló látogat – ami általában jó eredménynek számít.

Kecskeméti járás: Nincs új.

Kiskőrösi járás: A római katolikus Kecel községben létesítettek egy segédtanítói állást. Akasztó és Császártöltés római katolikus községben mindkét segédtanítói álláshoz rendeltek fél úrbéri telket.

Dunavecsei járás: lásd az ottani kimutatást.

Kalocsai járás: lásd az ottani kimutatást.

3. Magasabb fokú tanintézetek

A kecskeméti katolikus főgimnáziumban újonnan életbe lépett az V. osztály. Mindkét református főgimnázium, a kecskeméti és a nagykőrösi, továbbra is megtartotta jó hírnevét, és mindkettőbe igen jelentős számú diákságot vettek fel.

4. Speciális tanintézetek

A kecskeméti reáliskola egy nagyobb és megfelelőbb helyet kapott. A tanárok fáradásai, a kitűzött szép célok és eredmények ellenére az intézménynek nincs elegendő számú diáksága. Ennek oka az, hogy az intézmény kizárólag katolikusnak mondja magát, ezért a hasonló ceglédi tanintézet, amelybe református tanulók járnak, nagyobb látogatottsággal bír.

A kecskeméti református teológiai tanintézettel és a nagykőrösi református tanítóképzővel kapcsolatban nincs különös észrevétel.

5. Siketek és vakok intézete

Pest-Solt megyében e területen nincs ilyen.

6. Gyermekmegőrző intézetek

Pest-Solt megyében nincsenek ilyen intézetek.

7. A tanítók tartása és ellátása

Mindenütt szorgalmazzák a tanárok jobb fizetését és gondosabb ellátását, és ezt sok község, elismerve a dicséretes áldozatvállalást, kész a jelentős terheket vállalni.

Újabban ismét felmerült a tanítók nyugdíjának a kérdése, amit az elemi Iskolai rendszer (*Systema Scholarum*) 71. § elégtelenül említ meg, s a kérdés ismét napirendre került.

A tanítók jobbított anyagi helyzete jelentősen növelte a tanítók erkölcsi tartását és hivatástudatát.

8. Utánpótlás

A kitűnően vezetett katolikus Kalocsai Tanítóképző Intézetet az állam tartja fenn, míg a nagykőrösi református intézet alapítványi eszközökkel tartja el magát. Mindkettőben évente nagyon jó tanítói utánpótlást képeznek, de számuk a növekvő igényeket nem elégíti ki.

X. EGÉSZSÉGÜGY

Az egészségügyi személyzet kimutatását lásd a mellékelt „F” táblázatban.

1. Egészségügyi személyzet

a) Általános helyzet a szükségletekhez képest

E megyében a szükségleteknek megfelelő az egészségügyi személyzet helyzete. Az egészségügyi körzeteket célszerűen alakították ki, és kevés kívánnivalót hagy maga után.

Hivatalos egészségügyi személyek:

Egy véglegesen kinevezett megyei orvos és három ideiglenes járási orvos Dunavescén, Kalocsán és Kiskőrösön.

Négy városi orvos Kecskeméten, Nagykőrösön, Cegléden és Abonyban, akik egyúttal mindannyian mint járási alorvosok működnek, anélkül, hogy az államtól fizetést kapnának.

26 községi orvos 41 községben, akik nagyrészt gondoskodnak az oltásokról is.

2. Kórházak és ápolók (Sicherhäuser)

Kecskemét városnak van egy 22 ágyas kórháza; kisebb ápoló van Kalocsán, Nagykőrösön és Abonyban, amelyekről a kecskeméti, nagykőrösi és abonyi városi hatóság gondoskodik, de Kalocsán az állam tartja fenn.

3. Tébolydák

Nincsenek.

4. Lelenc- és szülőotthonok

Ezek itt kívánatosak volnának.

5. Fürdők és gyógyforrások

Csak Kecskemét és Nagykőrös városoknak van egy csekély kívánalmaknak is megfelelő fürdője, éspedig Kecskeméten 10, Nagykőrösön 4 káddal. De ezek a helyek, Kecskeméten különösen, olyan messze vannak a várostól, hogysem a gyakori látogatásoknak örvendhetnének; annál is inkább, mivel a kecskeméti egész épület máris az összedőléssel fenyeget.

6. Oltási ügyek

Eddig a hatályos előírásoknak megfelelően végezték a járási és a községi orvosok. Nehézségek csak Kecskeméten adódtak, ahol a lakosságot nagyrészt csak szigorúbb rendszabályokkal lehetett kényszeríteni az [oltások] elvégzésére az egészségügyi rendszert közreműködésével, annak ellenére, hogy a városi hatóság többször orvosi hirdetményt tett közzé, nem mindig a kívánt eredménnyel.

7. Járványügy

Járvány nem volt; az egészségügyi helyzet általában kedvező; az őszi időszak kezdetén fordult elő több vérhas eset, de nem terjedt el a járvány, így nem voltak szomorú következményei.

8. Állatjárvány ügyek

Szórványosan előfordult néhány [...] eset, melynek során lovak és patásállatok – Törtelen sertések – száj- és körömfájást kaptak.

XI. A NEMZETI JÓLÉT VÉDELMEÁT ÉS ELŐMOZDÍTÁSÁT SZOLGÁLÓ INTÉZMÉNYEK

1. Középítkezések

A következő oldalakon tárgyalva.

a) Észrevételek a birodalmi utakról és a vízmű-építkezésekről

A pest-máriateréziavárosi állami út építése nem kezdődött meg.
Az ordasi dunai védgátról lásd az V. fejezet 8. pontját.

b) Észrevételek az országos építkezésekről

Nagykörösön tető alá került – részben közpénzből – a szolgabírói hivatal új épülete. Hogy megvalósítsuk azt a célt, hogy az épület korábban elkészüljön, átléptük a rendelkezésre álló támogatást, és a hiány fedezetéről tárgyalás kezdődött.

Az országutak építését szolgáló, eszközeiben igen korlátozott országútépítési alapból lehetőség szerint felújítunk néhány nem túl jelentős hidat és beszeresszük az elkerülhetetlenül szükséges eszközöket. Mindezek az erőfeszítések kis mértékűek, ugyanis a kivitelezésre a közmunkakereten belüli munkaerő áll rendelkezésre, amelyet az idei évben teljes egészében az utak karbantartására használtunk fel, így hosszú ideig nem állt rendelkezésre szerény anyagi eszköz az utak építésére. Sajnos, ami a Dunavecsei és a Kalocsai járások egy részét illeti, csak kevés lehetőség van a dunai kavics beszerzésére.

A klinkerutak építése kivihetetlennek tűnik a klinker előállításához szükséges tüzelőanyagok roppant költségei miatt.

c) A politikai hatóságok teljesítménye a járási és a községi utak, valamint vízművek építésében

Az előző évihez képest ebben a vonatkozásban nem voltak változások. A XI. fejezet 1. b pontjában már rámutattunk, hogy a megyei hatóság ténylegesen rendelkezett az országúti középítkezésekről.

d) Észrevételek az állami építési hivatalok működéséről

A Kereskedelmi Minisztérium megszüntetésének következményeként a politikai hatóságok alá rendelték az építési hatóságokat, de ezzel nem jutottak olyan helyzetbe, hogy közvetlen hatást tudjanak gyakorolni a jobb eredmények érdekében. Az építési hivatalok feltöltése hivatalnokokkal, a megyei feladatok bővülése, az időrabló és mégis szükséges szakmunkák elvégzése egyre inkább szükségessé teszik az egyes hivatalnokok hozzárendelését és a távolabbi járások miatt saját tevékenységi területük bővülését, ezért az új megyei hivatal felállítása beláthatatlan előnyt nyújt az itteni szolgálatnak.

2. Észrevételek a postáról

A postai összeköttetések kérdése már évek óta nem olyan sürgető, a legszükségesebben javítandó és gyorsítandó feladat, habár az elmúlt években jelzett hiányosságok gyengébben továbbra is fennállnak.

A háborús években gyakrabban előfordultak panaszok a levélküldemények veszteségei miatt, amelyekért a Cs. Kir. Postaigazgatóság és a Bécsi Postahivatal vállalta a felelősséget.

3. Észrevételek a vasúti közlekedésről

A gyakori késések, a tartózkodás szándékos meghosszabbítása az egyes állomásokon, mindkét vonalon a vonatok szabálytalan találkozása, az utazóközönség folyamatosan megalapozott panaszai, továbbá a teherszállítás bosszantó késlekedése, olyan sűrűn előfordultak, hogy a kereskedelmi osztály már gyakran jelentékeny veszteségről, bizonytalanságról és meg nem alapozott kiadásokról panaszkodott.

Az alsóbb szolgálatszemélyzet durvasága és végül a díjtarifák tartós emelkedése képezik a vasúttársaság elleni további panaszpontokat.

4. Hitelintézetek

A nagykőrösi községi takarékpénztár az egyetlen olyan intézmény a megye területén, amelyiknek kilátásba helyezték, hogy az intézmény megkapja véglegesen jóváhagyott rendszabályait.

5. Mezőgazdasági és más egyesületek, amelyek a nemzeti jólétre befolyást gyakorolnak

Nincs ilyen a megye területén.

6. Fedezettő-intézmények

A cs. kir. kecskeméti fedezettő állomás felépítéséig, amire a községek és a közbirtokosságok pályáztak, és amit az Országos Fedezettő Intézet a Duna bal és a Tisza jobb partjára szánt, egyelőre létrehozta a Cs. Kir. Székesfehérvári Fedezettő Intézet osztályát 143 ménnel a nagykőrösi lovas kaszárnyában, ahonnet ménekkel el tudják látni az egyes állomásokat.

Sajnos, az általában kevés bizalom és az érdeklődés hiánya miatt csekély a felállított állomások és az évente oda leadott mének száma. Annál nagyobb más vidékeken, nevezetesen a Kalocsai járásban, ahol téves elképzelések terjedtek el a lakosság körében, és az 1856-os esztendő után – a községi pénzből megkezdett állattenyésztés során – csak arámi ménekkel fedeztették a kancákat, és a saját mének tartását betiltották. Emiatt három éve erősen visszaesett a lótenyésztés, és van olyan község, ahol egyetlen csikó sem született. Csak az idei évben sikerült ismét odahatni a gazdákra, hogy az arámi mén csak nemesítésre és nem állattartásra való, és hozassanak közös költségen az előírásoknak megfelelő, saját tenyésztésre alkalmas méneket.

Nagykőrösön ellenben a kincstár az ott igen elterjedt lótenyésztésből fedezi menzükségletét, mivel a császári méntenyésztés mellett itt mindig virágzott a saját állattenyésztés; és az idei évben Nagykőrös ismét 4 alkalmas, jó ménlovat szerzett be a tenyésztéshez.

7. Jutalmak a termények előállításának serkentésére

A Kecskeméten, augusztus 10-én a lótenyésztőknek kiosztott állami díjakért már jelentős számban vetélkedtek, és ez bizonyítja a lakosság egyetértését ezen intézmény fontosságával, és a lótenyésztés virágzását. A díjkiosztást elégedettséggel nyugtázták.

8. Észrevételek a vámtarifák hatásáról

A megyében uralkodó egészen primitív kereskedelmi elvek és viszonyok még nem nyújtanak alkalmat az értékelésre.

XII. PÉNZÜGYEK

1. Észrevételek a közvetlen adózásról

Gyakran hangzanak el panaszok az adók beszedéséről, amit a megye majdnem minden községében csak végrehajtás tud véghezvinni. Néhány községben a végrehajtás útját csak az adóhátralékosok esetében alkalmazzák, de az árverésre felkínált tárgyat nem veszik meg.

Ez a negatív demonstráció, amit nem lehet orvosolni, hátráltatja az adók behajtását.

a) Telekadó és kataszter

Sor- szám	Járás	Telekadó/év/osztrák értékben				Az előző évinél			
		1857/8		1858/9		kevesebb		több	
		Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr
1.	Cegléd	88 187	1 ⁵ / ₁₀	88 187	1 ⁵ / ₁₀	–	–	–	–
2.	Dunavecse	72 441	88	72 441	88	–	–	–	–
3.	Kalocsa	93 555	28	93 676	46 ⁵ / ₁₀	–	–	121	18
4.	Kecskemét	67 292	66 ⁵ / ₁₀	67 292	66 ⁵ / ₁₀	–	–	–	–
5.	Kiskőrös	57 893	45	55 024	37	2 869	8	–	–
6.	Nagykőrös	39 603	68 ⁵ / ₁₀	39 603	68 ⁵ / ₁₀	–	–	–	–
	Összesen:	418 973	97 ⁵ / ₁₀	416 226	7 ⁵ / ₁₀	2 869	8	121	18

Kimutatás az 1859-ben kivetett pótdókról									
Sor- szám	Járás	Telekadó		Háztartási pótdadó		Adóbevétel		Összesen	
		Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr
1.	Cegléd	7 327	83 ⁵ / ₃	816	83 ⁵ / ₁₀	627	60 ⁵ / ₁₀	8 771	47 ⁵ / ₁₀
2.	Dunavecse	6 038	31	642	47	339	42 ⁵ / ₁₀	7 020	20 ⁵ / ₁₀
3.	Kalocsa	7 806	37	855	62	745	–	9 406	99
4.	Kecskemét	5 624	98 ⁵ / ₁₀	809	22	493	64	6 927	84 ⁵ / ₁₀
5.	Kiskörös	4 601	33 ⁵ / ₁₀	410	94 ⁵ / ₁₀	297	29	5 309	57
6.	Nagykörös	3 300	31	403	59 ⁵ / ₁₀	219	75	3 923	65 ⁵ / ₁₀
	Összesen:	34 698	34 ⁵ / ₁₀	3 938	68 ⁵ / ₁₀	2 722	71	41 359	74

b) Házadó és házbéradó

Sor- szám	Járás	Házadó/év/osztárk értékben				Az előző évihez képest			
		1857/8		1858/9		kevesebb		több	
		Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr
1.	Cegléd	3 214	5	3 267	34	–	–	53	29
2.	Dunavecse	2 516	85	2 569	87 ⁵ / ₁₀	–	–	53	2 ⁵ / ₁₀
3.	Kalocsa	3 280	46 ⁵ / ₁₀	3 421	69	–	–	141	22 ⁵ / ₁₀
4.	Kecskemét	3 154	20	3 236	88 ⁵ / ₁₀	–	–	82	68 ⁵ / ₁₀
5.	Kiskörös	1 616	47 ⁵ / ₁₀	1 643	77 ⁵ / ₁₀	–	–	27	30
6.	Nagykörös	1 605	45	1 614	37 ⁵ / ₁₀	–	–	8	92 ⁵ / ₁₀
	Összesen:	15 387	49	15 753	94	–	–	366	45

c) Egyéni kereseti adó és jövedelmi adó

Sor- szám	Járás	Egyéni kereseti adó/év/osztárk értékben				Az előző évihez képest			
		1857/8		1858/9		kevesebb		több	
		Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr
1.	Cegléd	16 204	65	16 123	62 ⁵ / ₁₀	81	2 ⁵ / ₁₀	–	–
2.	Dunavecse	12 776	92 ⁵ / ₁₀	12 838	35	–	–	61	42 ⁵ / ₁₀
3.	Kalocsa	17 036	25	16 870	52 ⁵ / ₁₀	165	72 ⁵ / ₁₀	–	–
4.	Kecskemét	13 913	55	14 658	52 ⁵ / ₁₀	–	–	744	97 ⁵ / ₁₀
5.	Kiskörös	7 389	2 ⁵ / ₁₀	7 535	67 ⁵ / ₁₀	–	–	146	65
6.	Nagykörös	8 549	27 ⁵ / ₁₀	8 573	42 ⁵ / ₁₀	–	–	24	15
	Összesen:	75 869	67 ⁵ / ₁₀	76 600	12 ⁵ / ₁₀	246	75	977	20

Sor- szám	Járás	Jövedelemadó/év/osztrák értékben				Az előző évihez képest			
		1857/8		1858/9		kevesebb		több	
		Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr
1.	Cegléd	6 446	3	6 275	99	170	4	–	–
2.	Dunavecse	3 141	38	3 394	26 ⁵ / ₁₀	–	–	252	88 ⁵ / ₁₀
3.	Kalocsa	6 641	25	7 450	2	–	–	808	77
4.	Kecskemét	4 673	64	4 936	43	–	–	262	79
5.	Kiskőrös	2 392	73	3 005	77	–	–	613	4
6.	Nagykőrös	2 699	60 ⁵ / ₁₀	2 197	50	502	10 ⁵ / ₁₀	–	–
Összesen:		25 994	63 ⁵ / ₁₀	27 259	98 ⁵ / ₁₀	672	14 ⁵ / ₁₀	1 937	48 ⁵ / ₁₀

2. Észrevételek a közvetett adóztatásról

Többnyire a fogyasztási adóbérlők ellen hangzanak el panaszok, akik részben a gazdák tudatlanságát használják ki, részben kényszerrel alkalmaznak.

Hasonlóan nagy elégedetlenség tapasztalható a lakosságnál az adóhatósággal szemben, mivel hatáskörét túllépi, a késések esetében és a tényállások megállapításánál önkényeskedik, hogy bevételi osztaléokra tegyen szert.

3. Észrevételek az állami monopóliumokról

Ehhez az intézményhez már hozzászólt a lakosság, csak a bevezetésekor volt olykor ingerültség a megyében.

4. Hozzájárulás az országos adóhoz az országos, járási és községi célokra

Sor- szám	Járás	Pótlék az 1859. évi közvetlen adóhoz					
		Országos adó		Földtehermentesítés		Együtt	
		Ft	kr	Ft	kr	Ft	kr
1.	Cegléd	4 781	87	60 684	17	65 466	4
2.	Dunavecse	3 830	6	48 605	27	52 435	33
3.	Kalocsa	5 092	18 ⁵ / ₁₀	64 622	23	69 714	41 ⁵ / ₁₀
4.	Kecskemét	3 785	23	48 036	36	51 821	59
5.	Kiskőrös	2 866	39	36 375	83	39 242	22
6.	Nagykőrös	2 183	54	27 707	13	29 890	67
Összesen:		22 539	27 ⁵ / ₁₀	286 030	99	308 570	26 ⁵ / ₁₀

./.. alatti melléklet a I. 1. ponthoz

Kimutatás a cs. kir. Pest-Solt megye politikai hatóságának személyi állományáról

1. Kecskemét	2. Nagykőrös	3. Cegléd	4. Kiskőrös	5. Dunevecse	6. Kalocsa	Össze- sen	
<i>Megállapított állások/Jelenleg betöltött állások</i>							
Megyei							
Elnök	1/1	–	–	–	–	1	
Biztos	3/2	–	–	–	–	3	
Orvos	1/1	–	–	–	–	1	
Titkár	1/1	–	–	–	–	1	
Tiszt	1/1	–	–	–	–	1	
Írnok	3/3	–	–	–	–	3	
Díjnok	6/3	–	–	–	–	6	
Adószak							
Felügyelő	2/2	–	–	–	–	2	
Tiszt	1/1	–	–	–	–	1	
Segéd	1/1	–	–	–	–	1	
Díjnok	–	–	–	–	–	–	
Szolgabíró	1/1	1/1	1/1	1/1	1/1	5/5	
Gyakornok	–	–	2/2	1/1	1/1	2/2	6/6
Fogalmazó	–	1/1	2/2	2/1	2/2	3/3	10/9
Adófelügyelő	–	–	–	–	–	1/1	1/1
Írnok	–	1/1	2/2	2/0	2/1	4/4	11/8
Fogalmazó írnok	–	–	–	1/0	–	2/2	3/2
Ált. gyakornok	–	–	1/1	–	–	1/1	2/2
Díjnok	–	2/2	2/2	3/3	3/4	5/5	15/16
Szolgák							
Hivatalsegéd	1	–	–	–	–	3	4
Lovas levélhordók	2	–	–	–	–	–	2

„A” melléklet

Összesített kimutatás az ügyintézésről az 1858/9. évben, összehasonlítva az 1857/8. évvel

A hatóság neve	Iktatások száma															
	Elintézett ügyek						Elintézetlen ügyek						Hivatalon kívüli eljárások száma			
	1857/8			1858/9			Összesen			Az előző évinél			Év		Az előző évinél	
	Elnöki	Állatálos	iktatás	Összesen	Elnöki	Állatálos	iktatás	Összesen	több	kevesebb	1857/8	1858/9	több	kevesebb	1857/8	1858/9
Megyehatóság, Kecskemét	1 793	11 643	13 436	2 748	12 826	15 574	2 138	–	69	50	19	93	57			
Ceglédi járás	705	8 045	8 550	986	8 614	9 600	1 048	–	120	210	–	170	82			
Dunavesszei járás	420	6 393	6 813	795	6 168	6 963	150	–	348	230	118	188	240			
Kálocsai járás	792	16 517	17 309	1 042	17 530	18 572	2 380	1 215	–	1 818	571	–	1 247	–	–	
Kiskörösi járás	920	5 760	6 680	584	5 225	5 809	871	–	80	110	30	156	140			
Nagykőrösi járás	526	5 321	5 847	798	6 123	6 921	1 074	–	55	205	–	16	28			
Kecskemét város	408	11 740	12 148	835	11 804	12 639	491	–	114	147	–	33	–	–	–	
Mind-összesen:	5 564	65 419	70 983	7 788	68 290	76 068	8 152	1 215	2 604	1 523	1 414	623	547			

A „B” melléklet – Kimutatás a be- és kivándorlásról – kitöltetlen.

„C” melléklet

Összesített kimutatás Pest-Solt megye járásainak pénzkézeléséről

Járási	Saját bevétel	Kiadás	Többlet	Hiány	A hiány pótlására szolgáló illetékek			Egészben beszámítva
					Közvetlen adó	Közvetett adó	Különleges bevétel	
<i>forint</i>								
Cegléd	18 223	46 448	-	28 325	-	28 325	-	46 448
Dunavecse	23 076	28 546	-	5 470	-	5 470	-	5 470
Kalocsa	85 271	72 117	13 154	-	-	-	-	-
Kecskemét	107 716	105 034	2 681	-	-	-	-	105 062
Kiskőrös	8 133	25 281	-	17 148	-	6 282	19 356	33 771
Nagykőrös	102 854	100 422	3 024	658	-	658	-	2 545
Összesen:	345 273	377 848	18 859	51 601	-	40 735	19 356	193 296

A „D” mellékletet – A hadkiegészítés eredményeiről 1859-ben – a táblázat nagysága miatt nem közöljük.

A kimutatás főbb megyei adatai a következők:

A kiállítandó személyek száma: 519

a) Nem állításkötelezett, nem sorozott vagy nem szükséges személyek száma: 38

b) A sorozásra behívott és besorozott személyek száma: 476

c) Halasztott: 5

Összesen: 519

„E” melléklet

Kimutatás a javító-büntetésekről és a kényszermunkára kötelezettekről

Járás	Az elítéltek száma az 1857/8. évi végzések alapján	Ebből				1858/9. év		Az összes költségtséglet az elvégzett munka értékének levonása után		Az egy fogva tartatra eső napi költség	
		férfi	nő	Itélet hossza		növekedés	csökkenés	Ft	kr	Ft	kr
				1/2	5						
Cegléd	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dunavecse	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kalocsa	611	547	64	245	-	349	17	4 568	28	7	47
Kecskemét	186	146	40	-	186	-	-	-	-	-	63 ⁹ / ₁₀₀
Kiskőrös	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagykőrös	10	5	5	10	-	532	-	350	91	-	66
Összesen:	807	698	109	255	-	881	17	4 919	19	-	-

„F” melléklet (1. rész)

Kimutatás Pest-Solt megye 1859. évi egészségügyi helyzetéről

Járás	Orvosok				Seborvosok				Bábák				A gyógyszerárak száma
	Az állam	A község	Magán	Együtt	Az állam	A község	Magán	Együtt	Az állam	A község	Magán	Együtt	
Kecskemét	1	1	7	9	-	1	3	4	1	1	18	20	3
Nagykőrös	-	1	2	3	-	1	1	2	1	-	18	19	1
Cegléd	-	3	3	6	-	-	4	4	1	1	23	25	2
Kiskőrös	1	1	1	3	-	4	-	4	1	-	16	16	2
Kalocsa	-	-	2	2	1	8	-	9	1	5	21	27	1
Dunavecse	1	-	-	1	-	7	1	8	1	6	13	20	2
Összesen:	3	6	15	24	1	21	9	31	6	13	109	128	11

a táblázat folytatása a következő oldalon

„F” melléklet (2. rész)

Kimutatás Pest-Solt megye 1859. évi egészségügyi helyzetéről

Járás	Ebből jut										Közközház	
	orvos		seborvos		bába		gyógyszerár		száma	díjak száma		
	□ mérföld	fő	□ mérföld	fő	□ mérföld	fő	□ mérföld	fő				
Kecskemét	1 $\frac{3}{4}$	4 500	4	10 000	□ $\frac{90}{100}$	2 000	5	8 000	1	22		
Nagykörös	1 $\frac{2}{10}$	7 000	1 $\frac{1}{2}$	10 500	□ $\frac{2}{6}$	1 000	3 $\frac{6}{10}$	21 560	1	8		
Cegléd	2	7 000	3	10 000	□ $\frac{1}{2}$	1 500	6	10 500	1	4		
Kiskörös	6	10 000	4 $\frac{1}{2}$	7 500	□ $1 \frac{2}{6}$	1 8000	9 $\frac{2}{10}$	14 500	—	—		
Kalocsa	7 $\frac{1}{2}$	22 500	1 $\frac{3}{4}$	11 000	□ $\frac{8}{10}$	1 800	15	45 900	—	—		
Dunavesse	17 $\frac{1}{4}$	34 000	2 $\frac{1}{8}$	4 300	□ $\frac{9}{10}$	1 900	8 $\frac{1}{2}$	17 000	—	—		
Összesen:	38	9 000	2 $\frac{1}{2}$	7 500	□ $\frac{8}{10}$	2 000	7 $\frac{1}{2}$	18 000	3	34		

„G” melléklet

Kimutatás Kecskemét 1859. évi egészségügyi helyzetéről

Járás	Orvosok				Az állam		1		3	által fizeit		A község		6		10	Magán		Együtt		Kecskemét	
					Az állam		-					1		3			4					
Seborvosok				Az állam		-		1		Magán		Együtt		4		Együtt		25		3	A gyógyszertárak száma	
				Az állam		-		1		3		4		Együtt		25						
Bábák				Az állam		2		1		Magán		Együtt		22		Együtt		27		Közkórház		
				Az állam		2		1		22		25		száma		1						
Ebből jut				Orvos		mértöld		1 ½		fő		4		042		seborvos		mértöld		13		
				mértöld		1		fő		5		475		13		475						
bába				mértöld		6321/10000		1		617		fő		1		617		fő		13		
				fő		475		1		617		13		475		13		475				
gyógy-szerár				mértöld		5		fő		5		fő		5		fő		5		13		
				fő		475		5		475		5		5		5		13		475		

PML IV. 156-b A Kecskeméti Megyefőnökség és Pest-Solt Cs. Kir. Megyehatóság ir. – Megyefőnöki közigazgatási, külön kezelt (iktatatlan) iratok, 102. doboz. Német nyelvű fogalmazvány.

4.

1859. november 26.

Kecskemét város 1859. évi közigazgatási jelentése

735. eln. sz.

Méltóságos Pest-Solt Megyei Hatóságnak!

Az [1859.] október 15-i és november 7-i, 2433 és 2581. eln. sz. rendeletre hivatkozva tisztelettel jelentem az alábbiakat a közigazgatás helyzetéről és menetéről.

I. HATÓSÁGOK

1. A politikai hatóság személyzete

A városi hatóság személyzetében nem történt lényeges változás. Horváth Demeter városi tanácsnok és Horváth György mérnök leköszönt; az első állást Balogh Imre gyakornokkal töltöttük be, míg a másodikra a magas Cs. Kir. Számvevőség 1859. szeptember 25-i, 4555. sz. rendelkezésével Horváth Farkast nevezte ki, aki eddig még nem foglalta el hivatalát. A városi erdészi állásra ugyancsak a magas Cs. Kir. Számvevőségi Osztály meghagyása alapján Láng Gábor lett kinevezve, aki december 1-jén foglalja el állását. Meg kell említeni a személyzet vonatkozásában az újonnan szervezett – 14 fős – városi őrséget, amelynek a működéséről az V. fejezetben szándékozom jelentést tenni.

2. Az ügyintézés és a munkaerőhöz való viszonya

A városi hatóság hatáskörét az 1848. évi június 20-i legmagasabb császári pátens – amely nagymértékben átruházta a bírósági tárgyalási és ítélkezési jogot a politikai hatóságokra – jelentősen kibővítette, de általában nem vezetett be semmi olyat, mint ahogyan azt a múlt évi közigazgatási jelentésben közöltem, ami más területen a hatáskört módosította volna. Eszerint összeegyeztethetetlen, hogy a hivatalnokokat még a kihágási ügyek intézésével is megbízzák, mivel ezt az ügyfelek tolongása, a napi ügyek intézése lehetetlenné teszi. Ebből adódik, hogy elkerülhetetlenül szükségesnek tartok két előadói állás felállítását. Alázatos véleményem igazolásaként ismertetem azt a körülményt, hogy jöllehet egy előadó 1858. szeptember 1-je óta a mai napig 1200–1300 végzést hozott, ennek ellenére jelentős, nehezen behozható hátramaradása van a folyó ügyek intézésében.

Ami azt a körülményt illet, hogy milyen befolyást gyakorolna a büntető ítélkezési gyakorlatra a kihágási ügyek tárgyalásának átadása a politikai hatóságoknak, szerény véleményem szerint – tapasztalataimból merítve – nem lenne haszna. A büntetőügyek iktatásának bevezetésével egyszerűbb, könnyebb és rövidebb lett az eljárás, de amint a bíróságoknál és a telekkönyvnel a panaszok megjelennek, többnyire a

politikai hatósághoz teszik át azokat, azonban itt mindent fellebbezést, függetlenül attól, hogy hatáskörében van-e vagy sem, jegyzőkönyvben – a büntetőügyekhez iktatva – felveszik, és már az első esetben, ami gyakran előfordul, a büntetőbírósnak kell továbbadni, ahol az eljárás az alaki vizsgálati szempontok megállapításával kezdődik meg. És ellenkezőleg: ha a büntetőbírósnaknál hiányzik egy vétség vagy egy bűncselekmény tényének egészen kimerítő vizsgálata, de a kihágást megállapították, az ügyet áteszik megítélésre a politikai hatósághoz, ahol bevezetik a tényállás hiányát a büntető nyilvántartásba, és visszamenőleg egy új eljárást kezdenek. Így emésztődik fel idő és erő minden eredmény nélkül, mialatt a büntetőbírósnaknál felállítandó – a kihágási és az egyszerűbb bűnügyekben eljáró – osztály elmaradhatatlanul kedvezőbb eredményességét és az igazságszolgáltatási szándék megvalósulását hozná, s eközben a vizsgálati eljárás minden esetben megalapozott ismeretekre alapulnia.

3. A politikai hivatalnokok nyilvános magatartása és hírneve, figyelemmel azokra, akik valóban kitűnő teljesítményükkel figyelemre méltóak

E pontban nem mutatkozott különösebben említésre méltó változás.

4. Az utánpótlás képzése a politikai szolgálatra

Az előző években beadott jelentésekben taglalt állapot nem javult.

II. A VIDÉK ÉS A LAKOSSÁG ÁLLAPOTA POLITIKAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI SZEMPONTBÓL

1. Változások a vidék politikai beosztásában és a községek határaiban

Változások nem történtek.

2. Fontos megfigyelések a népmozgalomról, különös tekintettel a Kereskedelmi Minisztérium által kért statisztikai szempontokra

Ebben a vonatkozásban figyelemre méltó, hogy általában nem kötöttek házasságot az erejük teljében levő fiatal férfiak, s ennek oka lényegében a férfiak kivétel nélküli katonakötelezettsége, és az a tilalom, miszerint a II. csoport első korosztályában található katonaköteleseknek nem megengedett a házasságkötés. A tilalom kivétele a szempontok közül, hogy mellőzhető legyen káros hatása, vagyis ahonnan behívják a férfiakat, ne maradjanak ellátatlanul a feleség és a gyerekek, nemcsak hasznos, hanem szükséges is lenne, mivel hátrányos a népmozgalomra. Mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy évről évre kevesebb törvényes házasságot kötnek, és ezáltal lassan növekszik a házasságon kívüli lányok és a vadházasságok száma. Az utánpótlás satnya, és ezáltal az életkor rövidebb, a halandóság nagyobb és fokozódik az erkölcsstelenség.

3. Be- és kivándorlás

Nincs.

4. Észrevételek a születési, házassági és halálozási esetek regisztrálásáról

Még mindig fennállnak a múlt évben jelentett áldatlan állapotok.

A fejezet 5., 6., 7. és 8. pontjára az 1858. november 1-jén kelt 342. eln. sz. jelentésben tértem ki, s ehhez nincs hozzáfűznivaló.

III. KÖZSÉGEK

1. Szerves fejlődésük és tevékenységük

A községek szerves fejlődése még kezdetleges állapotban van, és az adminisztráció zártága miatt még mindig kivonják magukat ez alól, s ez a körülmény akadályozza tevékenységüket is. Reméljük, hogy ez a rossz gyakorlat megszűnik az 1859. április 24-én kiadott császári pátenssel életbeléptetett új községi törvénnyel, és amennyiben a törvény I. cikkelyének rendelkezése általánosan hatályba lép. Mivel ennek alkalmazásáról eddig nem folytak tárgyalások, idevonatkozó észrevételeket nem tudok tenni. Csak azt az aggodalmaimat ismertethetem alázatosan, hogy a 39. paragrafus 3. és 6. pontjában²⁰ szereplő feltételeknek nagyon könnyen meg lehet felelni, de ezekről a községek saját maguk nem tudnak gondoskodni. De másrészt a községeknek ellátási kötelezettségük van, és féltő, hogy azok a községek, amelyek adminisztratív-anyagi kapcsolatban vannak más községekkel, hasznot húznak e minősítés révén, és leggyakrabban csak terhére lesznek más községeknek.

2. [A községek háztartása]

A községek háztartása csak a legszükségesebbekre korlátozódik, nagyon szűkös, és csak úgy lehetett megvalósítani az elmúlt igazgatási évben is, hogy kivették a községi pótdát.

IV. FEJEZET

1. Hadkiegészítés

A törvény által szabályozott hadkiegészítési eljárás, amely járási keretek között évente a meghatározott korosztályok körében zajlik, úgymond, már virágkorába jutott a lakosság körében, és a katonakötelezettek oldaláról sincs ellenszenv vagy félelem vele szemben. Ellene szól azonban, hogy a hazatérő kiszolgált katonák többnyire munkanélküliek, és formálisan követelik a községek támogatását. Mivel a munkaképesek ebben nem részesülnek, nem ritkák az olyan esetek, hogy törvénytelen módon békés polgárok magántulajdona ellen vétenek; és ez általában veszélyes a közbiztonságra.

²⁰ Az 1859. április 24-i pátens a községi törvényről 39.§-a az ausztriai állampolgárok „honosságbai fölvételéről”, azaz a községi kötelekbe való felvételről szól. A 39.§ 3. és 6. pontja a felvétel feltételeiről rendelkezik, amit négy év helyben lakáshoz és vagyonhoz kötött, s a község csak úgy bocsáthatott el valakit, ha pl. nem volt a „szegényápolás terhére”. MOKL 1859. 75. sz. 125.

a) *[Az utolsó sorozás eredményei]*

Az utolsó sorozás eredménye kedvező volt, melynek során az I. korosztályból biztosítottuk az egész létszámot.

b) *[Észrevételek a rendelet célszerűségéről]*

Az új hadkiegészítési törvény alkalmazása általában célszerűnek bizonyult. Ebben a vonatkozásban a járási székhely sem kívánhat mást, mint a katonakötelezettek házankénti összeírását. Ennek véghezvitele azonban a 14–15 négyzetmérföldre kiterjedő pusztákon szétszórta levő házakban, és általában a téli hónapokban, amikor az előmunkálatok megkezdődnek, majdnem megkerülhetetlen akadályt jelent, és igen kevés eredményt hoz, mivel a kint lakó kertészek – akik egyébként évente változnak – családi viszonyai többnyire ismeretlenek, és ösztönöségükre az ember nem hagyatkozhat, így az adatok lényegében csak az anyakönyvekből és a népösszeírásokból állapíthatók meg.

c) *[Felmentések a katonai szolgálat alól]*

A katonaság alóli felmentések száma jelentéktelenül növekedett az előző évihez képest, miután ismertté vált az új hadkiegészítési törvény, ami a feleknek és a [sorozó]bizottságnak biztos és egységes ismeretet, támpontot nyújt, és nem teszi lehetővé bárki előnyben részesítését.

d) *[A hivatalos eljárások állása]*

A hivatalos eljárások száma kevéssel csökkent az előző évihez képest.

e) *[A besorozottak szökései]*

A besorozottak szökésére e járásban nem mutatkozik hajlandóság.

f) *[Öncsonkítás]*

Öncsonkítás egy esetben fordult elő.

g) *[A toborzó- és sorozókerületek]*

Nem történt változás.

2. *Katonai beszállásolás*

Ebben a vonatkozásban az előző évihez képest csak az számít újdonságnak, hogy e teher mérséklődése helyett jobban érezhető a túlterhelés – és ez elszomorító. Eltekintve attól, hogy Békés, Heves és Csanád vármegye, majdnem az egész Jászság és Kunság területe mentes a katonaságtól, egyáltalán a lovasságtól. A közvetlen környék, pl. Izsák, Kiskőrös, Kunszentmiklós, Vadkert, Szabadszállás Fülöpszállás, Szalkszentmárton, Dunavecse, Solt, Pataj, Kalocsa stb. is mentesítve lett.

a) [Laktanyák]

Kaszárnya a járásban nincs, de ez kívánatos volna, mert csak egyedül ezáltal lehetne igazságosan megosztani az állami hozzájárulás nyomasztó terheit. Hogyan tudná ugyanis figyelmen kívül hagyni a szegény háztulajdonos, akinek az ingatlana legfeljebb 500–600 Ft értékű – ráadásul itt, Kecskemét városában –, hogy egy évben hat hónapon át kvártélyon vannak nála, és élelmet, világítást és fűtést kell adnia a katonáknak, ami legkevesebb 30 gulden kiadást okoz. E terhek ellen nemegyszer a legnagyobb birtokosok tiltakoztak, jóllehet ez az állambiztonsági intézmény inkább az ő, mintsem a vagyontalan polgári osztály érdekeit szolgálja. A kaszárnyák léte tehát a járási város lakosságának igazságos kívánsága, és nem úgy, ahogy eddig, nem az egyes, a katonaság beszállásolásánál igénybe vett községek költségére, hanem szisztematikusan tervezve, a tűrőképességet figyelembe véve és a katonaságot váltakozva, vagy kisebb csapatokban a járásokban – a megye közös költségére – elhelyezve. Például lehetséges volna – ha ezzel a magas kormány egyetértene –, hogy az egész Pest-Solt megyei katonai kontingenst Kecskemétre koncentrálnák, és felépítenének itt egy kaszárnyát a katonaság részére. Ezután az egész megyének az adóbevételektől vagy más alapból kellene hozzájárulni, csak így volna elkerülhető az egyes községek túlterhelése, és ezzel elérhető volna a terhek egyenlő elosztása.

b) [A csapatok elhelyezése magánosoknál]

A katonaság magánosoknál történő elhelyezésére vonatkozó minden, a múlt évi jelentésben taglalt hátrány a mai napig érezhető.

A fejezet 2/c), d), valamint 3. és 4. pontjához nincs észrevételem.

V. RENDÉSZET

1. Közbiztonság

A közbiztonság helyzete nem javult az előző évihez képest, jóllehet felállították a községi lovas őrséget. Gyakran előfordul rablás, gyilkosság és számtalan tolvajlási eset. Ez a körülmény azt mutatja – bár a községi őrség vitathatatlanul jó szolgálatot nyújt –, hogy a rendészeti szervek még mindig nem rendelkeznek a járási feladatoknak megfelelő létszámmal. Általánosságban megkockáztatom idevonatkozó jóindulatú előrejelzésemet figyelmébe ajánlani.²¹

2. [Javító és kényszermunka-intézmény]

Azonkívül, hogy a Pesten felállított kényszermunka-intézmény általános haszna az, hogy csökkenti a vétkezők számát és növeli a közbiztonságot, nincs más észrevételem.

²¹ A fejezet 2–11. pontjára nem adott választ a jelentés.

VI. CSENDŐRSÉG

1. és 2. [Észrevételek a csendőrség tevékenységéről és elhelyezéséről]

A csendőrség jelenlegi tevékenységére és elhelyezésére vonatkozóan teljes mértékben érvényesek a múlt évben előadott körülmények.

VII. [BÍRÓSÁGI ÜGYEK]

1. Észrevételek a polgári és a büntetőbíráskodásról

A polgári bíráskodás elérendő céljait megnehezíti a rendkívül sok formalitás. Az úgynevezett szóbeli peres eljárás, mivel minden írásban történik, úgymond, ironikussá vált. A szóbeli eljárásra vonatkozóan: egy az 1832/6. évi 20. és az 1840. évi 11. törvénycikkelyhez²² hasonló törvények rendkívüli hiányt pótolnának.

Az életre hívott közjegyzői intézmény eddig rendkívül kevés visszhangra talált, amit nem kizárólag az ügyfelek ellentétes érzelmeinek tudok be, hanem annak a körülménynek, hogy a városban nincs kereskedelmi forgalom és ebből fakadóan nincsenek ügynöki képviseltek.

Azzal, hogy a büntetőbíráskodási peres és fellebbezési eljárások átkerülnek a politikai hatóságokhoz, rossz irányú változást szenvednek, amelyről a [z I. 2.] pontban volt alkalmam elmondani a véleményemet.

VIII. VALLÁS

1. [Észrevételek az egyházi ügyekről és a különböző felekezetek egymáshoz való viszonyáról]

Az iskolai oktatás belső szervezeti szabályozásáról és az evangélikus egyház mindkét vallásfelekezetének államjogi állásáról 1859. szeptember 1-jén kiadott legmagasabb császári pátens és az ugyanennek végrehajtására 1859. szeptember 2-án a Vallás- és Oktatásügyi Minisztérium által kiadott rendelet nem hatott békítőleg a két vallásfelekezetre, és úgy tűnik, mindkettőnek állítólag sérült egyházi autonómiája, és ez negatív ellenkezést váltott ki. A nép nem rendelkezik valós ismeretekkel ezen intézmény belső értékeiről, és inkább saját anyagi érdekeivel foglalkozik, mert ugyan bizalma mind az egyházi, mind a világi eljárásaira iránt ösztönösen feltétel nélküli, mégis mindkettő vezető értelmisége szilárd véleményesszabadsággal bír. Alázatos véleményem szerint azonban itt többről van szó formalitásnál, mivel eddig egyáltalán nem vitatták meg a legmagasabb császári pátens és a minisztériumi rendelet kiadása után kialakult helyzetet. Jóllehet ebben a vonatkozásban a járásokban semmilyen pozitív eseményre nem lehet számítani, ezért ez alkalommal hoztam a nagyméltóságú megye tudomására az ide vonatkozó észrevételeimet, amit kötelességemnek tartottam.

²² Az 1836. évi 20. tc. a szóbeli perek bíróságairól, illetve az 1840. évi 11. tc. az 1836:XX-ik törvénycikkben elrendezett szóbeli perek bírósága hatóságának kiterjesztéséről. CJH 1896. 61. és 108.

2. [Az egyház magatartása és befolyása a lakosságra]

Az egyház magatartására és a lakosságra gyakorolt befolyására vonatkozóan nincs új észrevételem.

IX. OKTATÁS ÉS NEVELÉS

Az 1., 2., 4., 5., 6., 7. és 8. pontra vonatkozó viszonyok nem változtak.

[3. Magasabb fokú tanintézetek]

A nevelés területén bekövetkezett örömteli előrelépésként jelenthetem, hogy a katolikus egyházközség fáradhatatlan törekvése és a város nem figyelmen kívül hagyható segítsége révén sikerült létesíteni egy katolikus főgimnáziumot, amelyik az 5. osztállyal már valóban meg is kezdte a működését.

X. EGÉSZSÉGÜGY

1. Egészségügyi személyzet

a) [Általános helyzet a szükségletekhez képest]

Az egészségügyi személyzet létszáma egy seborvossal gyarapodott, amivel a szükséges feltételek javultak. Egyébként az előző évihez képest e fejezet pontjaival kapcsolatos észrevételek nem változtak.

XI. A NEMZETI JÓLÉT VÉDELMEÁT ÉS ELŐMOZDÍTÁSÁT SZOLGÁLÓ INTÉZMÉNYEK

[3. Észrevételek a vasúti közlekedésről]

Csak a fejezet 3. pontjához van észrevételem. A közönség kényelmét nem veszik figyelembe; a vonatok érkezése és indulása – a meghatározott időpontokhoz képest – nagyon szabálytalan. Az állomásokon nem tartják be a tartózkodási időt; a végállomásra érkezéskor a csomagokat csak fáradtságos munkával lehet kihordani. A szolgaszemélyzet durva viselkedést enged magának, és egyáltalán az utazási idő olyan mértékben nő, hogy nem igazolható az egyéb körülményekkel, s ez már olyan észrevehető következményt vont maga után, hogy jelentősen csökkent a személyforgalom. E hiányosságok természetes következménye, hogy gyengítik a közönség bizalmát ebben a vállalkozásban.

XII. PÉNZÜGYEK

1. [Észrevételek a közvetlen adózásról]

A nagyon magas közvetlen adók behajtása rendkívül nehéz, mert a forgalom teljes mértékben akadozik.

A többi pontra vonatkozóan a múlt évben a lakosság által kinyilvánított és jelentett kívánások jelenleg is érvényesek.

Végezetül alázatos jelentésemhez mellékeltem felterjesztem az A–F kitöltött táblázatokat.

Kecskemét, 1859. november 26.

Hajagos [s. k.] polgármester

*

Az „A” melléklet – Összesített kimutatás az ügyintézésről az 1858/9. évben, összehasonlítva az 1857/8. évvel – adatait lásd a 3. sz. forrásban.

A „B” melléklet – Kimutatás a be- és kivándorlásról – kitöltetlen.

A „C” melléklet adatai megegyeznek a 3. sz. forrásban közölt Kecskeméti járási (!) adatokkal.

A „D” mellékletet – A hadkiegészítés eredményeiről 1858/9-ben – a táblázat nagysága miatt nem közöljük.

E kimutatás főbb városi adatai a következők:

Az állításra kötelezettek száma: 1387; önkéntes: 4; szökevények száma: 6; a hivatalból állítottak száma: 6; kisorsoltak száma: 90; a katonai szolgálat alól a katonai törvény alapján felmentettek száma: 73; a mérték miatti alkalmatlanok száma: 37; testi fogyatékoság miatt alkalmatlanok száma: 174; összesen alkalmatlan: 211; a sorozóbizottság által elbocsátott feleslegesek száma: 330; gyógyítás céljából kórházba vagy felülvizsgálatra küldtek száma: 17; engedéllyel hiányzók száma: 11, engedély nélkül hiányzók száma: 685; a mentességet befizette: 1; a befizetett összeg: 1500 [Ft].

Az „E” melléklet – Kimutatás a javító-büntetésekről és a kényszermunkára kötelezettekről – adatai megegyeznek a 3. sz. forrásban közölt adatokkal.

„G” melléklet

Járás			Kecskemét
Orvosok	Az állam	által fizetett	3
	A község		1
	Magán		6
	Együtt		10
Seborvosok	Az állam	által fizetett	–
	A község		1
	Magán		3
	Együtt		4
Bábák	Az állam	által fizetett	2
	A község		1
	Magán		22
	Együtt		25
A gyógyszerterek száma			3
Ebből jut	Orvos	□ mérföld	1 1/2
		fő	4042
	Seborvos	□ mérföld	5
		fő	13475
	Bába	□ mérföld	⁶³²¹ / ₁₀₀₀₀
		fő	1617
	Gyógyszertár	□ mérföld	5
		fő	13475
Kórház	száma		1
	ágyak száma		27

PML IV. 156-b A Kecskeméti Megyefőnökség és Pest-Solt Cs. Kir. Megyehatóság ir.
 – Megyefőnöki közigazgatási, külön kezelt (iktatatlan) iratok, 102. doboz.
 Német nyelvű tisztazat.

Irodalom

- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet
1994 A Kiskunság statisztikai felmérése 1857-ben.
(Forrásközlés). In: Bács-Kiskun megye múltjából XIII.
Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- CJH (Corpus Juris Hungarici)
1896 Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek.
Budapest.
- DÁNYI Dezső
1993 Az 1850. és 1857. évi népszámlálás.
Budapest. Központi Statisztikai Hivatal
- HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila
2000 Pest-Solt megye 1860. évi település-statisztikai leírása.
Pest megye múltjából 9. Budapest.
- MOKL (Magyarországot Illető Országos Kormánylap)
1859 Buda.

Madarász Adeline (Adél) leveleiből 1903–1931

Madarász Adeline¹ festőművész 1871. május 26-án született Pesten. Apja Madarász Viktor², aki 14 évi távollét után, 1870-ben jött vissza Magyarországra fiatal francia feleségével. Három gyermekük született. Festő csak Adeline-ből lett, a két fiú, Andor és Viktor, nem lépett az apa nyomdokaiba.

Madarász Adeline az Országos Magyar Királyi Mintarajziskolában, 1887–1893 között folytatott képzőművészeti tanulmányokat.³ Székely Bertalan⁴ és Deák-Ébner Lajos⁵ tanítványa volt. 1896-ban férjhez ment, a férjéről azon kívül, hogy Újlakinak hívták, semmit sem tudunk, majd hamarosan megözvegyült.⁶ Özvegysége alatt Huszár-Újlaki Női Festőiskola néven festőiskolát nyitott Huszár Ilona⁷ bárónővel, aminek jó híre, előkelő közönsége volt, és amely az újszerű tanításmódjával, kiállítások rendezésével és művészeti témájú felolvasóestjeivel egyaránt feltűnést keltett.⁸

¹ Madarász Adeline életéről és munkásságáról I. ÉBER László–GOMBOSI György, 1935. 54.; ZÁDOR Anna–GENTHON István (szerk.), 1967. 135.; SZABÓ Ákos András, 2002. 53.

² Madarász Viktor (Csetnek, 1830. december 14. – Budapest, 1917. január 10.) festő, a romantikus-akadémikus magyar történelmi festészet egyik legnagyobb alakja. 1853–1856 között Bécsben tanult. 1856-tól Párizsban élt. A legismertebb képei Párizsban készültek: Hunyadi László siratása (1859), Zách Felicián (1859), Zrínyi Ilona a vizsgálóbírái előtt (1859), Zrínyi és Frangepán a bécs-újhelyi börtönben (1864), Dózsa György arcképe (1867), Dózsa népe (1868). 1870-ben tért haza, 1873-ban átvette a családi rézműárúüzlet vezetését, és a festészet csak másodlagos szerepet játszott az életében. 1880–1900 között egyáltalán nem festett. Az itthon készült alkotásai közül a portréi a jelentősek: Felesége arcképe (két változatban, 1871), Izsó Miklós (1873), Önarckép (1910), Feltámadás (1913).

³ MTA Művészettörténeti Kutatóintézet (A továbbiakban: MKI) adattára 110. C.

⁴ Székely Bertalan (Koloszvár, 1835. május 8. – Mátyásföld, 1910. augusztus 21.) festő. A bécsi Akadémián, majd Münchenben tanult. A legismertebb történelmi tárgyú képei életének első nagy korszakában születtek. Művészetének második nagy korszakában, 1880-tól dekoratív falképei a jellemzőek. Az Országos Mintarajziskola (1908-tól Képzőművészeti Főiskola) tanáraként, majd igazgatójaként jelentős művészetpedagógiai tevékenységet folytatott.

⁵ Deák-Ébner Lajos (Pest, 1850. július 18. – Budapest, 1934. január 20.) festő. A szolnoki iskola egyik jeles képviselője. 1868–1873 között Münchenben tanult, rövid ideig járt a Képzőművészeti Akadémiára is, majd Párizsban élt. Egy ideig Barbizonban dolgozott. 1874 nyarán Szolnokra ment, s ettől kezdve több mint egy évtizedig a nyarakat Szolnokon, a teleket Párizsban töltötte. Ekkor festette közvetlen hangú szolnoki népeletképeit. 1918-ban az Ernst Múzeum gyűjteményes tárlatot rendezett az alkotásaiból. 1934-ben a Múcsarnokban emlékkiállítást rendeztek a képeiből. 1887-ben a budapesti Állami Női Festőiskola igazgatójának hívták meg. 1889–1890-ben a Tihanyi Apátság freskóit, 1895–1899-ben a Múcsarnok külső oszlopos előcsarnokának faliképeit festette. 1900 elejétől kevesebbet járt Szolnokra. Számos ösztöndíj és művészeti díj kitüntette. Több alkotását a Magyar Nemzeti Galéria őrzi.

⁶ Magyar Nemzeti Galéria, a Magyar Képzőművészek Lexikona. Szerk.: SZENDREI János és SZENTIVÁNYI Gyula számára kiállított kérdőív, 1063/1920. lt. sz. (A továbbiakban: MNG-kérdőív) és 2. számú levél.

⁷ Huszár Ilona (Szentmargita, 1865–?) festő, iparművész. Bécsben, Münchenben és Párizsban végezte tanulmányait. 1897-től állított ki Budapesten arcképeket (Rakovszky, Mikó, br. Bornemisza Ignácné stb.) Főként arcképfestőként volt ismert, de ezenkívül iparművészként lakásberendezések is tervezt (a budai királyi várban az udvarhölgyi lakosztályban). Műkereskedéssel is foglalkozott.

⁸ MKI, Művészettörténeti Dokumentációs Központ (a továbbiakban: MDK) C-17/687.4. és MNG-kérdőív

1903 novemberében férjhez ment Katona Béla koronaügyész-helyetteshez.⁹ Ez a második házassága is nagyon rövid életű volt, férjének korai, 1904-ben bekövetkezett halála miatt. Madarász Adeline innentől számította a művészi pályájának kezdetét. Még ebben az évben külföldre ment, előbb Németországba, ahol kb. másfél évet töltött, majd pedig Párizsba költözött. Itt élt 1914-ig, egy kb. egy éves megszakítást kivéve, amikor Kaliforniában dolgozott. „Tanárom volt mindenki Parisban, akinek neve van és tanít, csak úgy mint mindenkinek aki Parisba megy s a havi 80, 70, 50 frankot Juliannál vagy egyebütt lefizeti” – írta a franciaországi évekről. 1911-től folyamatosan jelen volt a francia kiállításokon, úgy Párizsban, mint vidéken.¹⁰ 1912-ben a keresztény művészet kiállításán nagy sikert aratott a „Keresztény harmonia” című képével, amelyet hosszan méltatott a *Revue moderne*.¹¹

1914-ben visszajött Budapestre, úgy tervezte, hogy rövid időre, de a világháború kitörése miatt itthon rekedt.¹² Hazatérésétől rendszeresen részt vett a Múcsarnok és a Nemzeti Szalon kiállításain, és ott voltak a képei az árveréseken is.¹³ Gyakran szerepelt a neve ezekben az években az *A Hét*¹⁴ művészeti rovatában. A Nemzeti Szalon 1917-es tárlatáról szólva pl. kiemelte a lap, hogy jó ceruzarajzokkal képviseltette magát.¹⁵ 1918-ban a „Festőnők a Nemzeti Szalonban” című kritika a nagyobb tehetségek közé sorolta.¹⁶ 1919-ben a „Képzőművésznők a Nemzeti Szalonban” című beszámoló figyelemre méltónak mondta az „Iglófüred” című festményét.¹⁷

1918-ban a Szépművészeti Múzeum megvásárolta a „Federoff anarchista” című olajfestményét,¹⁸ később a Szépművészeti Múzeum Grafikai Gyűjteménye megvette egy „Férfifej” című grafikáját.¹⁹

Madarász Adeline pályájának legsikeresebb szakasza volt az 1910–1930 közötti két évtized. A harmincas évek végétől egyre kevésbé volt jelen a művészeti életben, ami érthető is, hiszen ekkor már a hetvenedik éve felé járt. Hosszú életet élt, 1962. február 16-án halt meg Budapesten. Művészi hagyatékát a Rákospalotai Múzeumnak adományozta.²⁰ A hagyaték azért került oda, mert a művészről ott lakott, és a helyileg illetékes gyűjteménybe helyezte el a munkáit. A Rákospalotai Múzeum helytörténeti gyűjteménye 33 festményt őriz tőle, továbbá fotókat, néhány írást, egy-két levelet stb. Itt található Székely Bertalan „Madarász Adeline” című portréja is.

Az alább közölt levelek címzettje ifjabb Katona Béla, akinek az apjához ment feleségül Madarász Adeline 1903-ban. Katona Béla az apja első házasságából született 1884-ben, Kecskeméten. Az édesanyja 1887-ben meghalt, és mivel az apjának mint királyi ügyésznek gyakran változott az állomáshelye, a nagyszülei nevelték.

⁹ I. 1. számú levél

¹⁰ MNG-kérdőív

¹¹ MKI, Lyka-hagyaték

¹² Többször beszél erről a levelekben is (I. pl. a 12. számú levél), a MNG-kérdőívben pedig ezt írta: „Itthon nem szeretek lenni, s ha a háborúnak vége lesz, Isten segítségével megint elmegyek.” Nem így történt, a levelek tanúsága szerint a későbbiekben csak rövid időszakokra hagyta el az országot.

¹³ ÉBER László–GOMBOSI György, 1935. 54. és MKI-adattár

¹⁴ Kiss József szépirodalmi hetilapja (Társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny, 1890–1924), az új, városias irodalom első összefoglalója. L. még a 37. számú jelzetet!

¹⁵ *A Hét*, 1917. április 22. 255.

¹⁶ Uo. 1918. április 28. 267.

¹⁷ Uo. 1919. január 19. 46.

¹⁸ ÉBER László–GOMBOSI György, 1935. 54.

¹⁹ MKI-C-I-57/286-L-3. (VKM művészkataszter, 1939)

²⁰ ZÁDOR Anna–GENTHON István, 1967. 135.

A nagyapja, Katona Zsigmond²¹ gyógyszerész, aki szőlőnemesítőként országos hírnevet szerzett. Kecskeméten járt elemi iskolába, a gimnáziumot a Kassai Főgimnáziumban kezdte el, mivel az apja itt tudott a számára tandíjkedvezményes helyet szerezni, majd két év után a bécsi Teréziánumban²² folytatta tanulmányait ugyancsak kedvezményes, ún. félfizetéses helyen, tekintettel apja magas társadalmi állására. Itt érettségizett 1904-ben.

Közben jelentős változások történtek családi életében is. 1890-ben megnősült az apja, az akkori állomáshelyén, Lugoson elvette a város egyik legszebb és leggazdagabb leányát. A házasság azonban nagyon hamar tönkrement. Az ifjú Béla szinte nem is ismerte a nevelőanyját, és a házasságból született kis hűgához is csak felnőttként fűzhette testvéri kapocs. Apjának a Madarász Adeline-nel kötött harmadik házassága a kamaszkori lázadásainak idejére esett. 1903-ban ő 19, Madarász Adeline 32 éves volt.

Madarász Adeline igyekezett okosan alakítani a kapcsolatukat, felnőttként kezelte és barátként fordult hozzá. A férje halála törést okozott a kettejük viszonyában is. Amikor külföldre ment, megszakadt a kapcsolatuk, mint a levelekből kiderül nem nagy, de valószínűleg kölcsönös bántások és bántódások után. Több mint egy évtizeddel később alakult ki köztük az a mély barátság, amelyről a levelek tanúskodnak.

Addig azonban sok minden történt Katona Bélával is. Az érettségi után letöltötte a közös hadseregben az ún. önkéntesi évét, utána jogot hallgatott a Teréziánumban. Két évet végzett el itt, azután a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán folytatta a tanulmányait, és 1910-ben itt szerzett doktori oklevelet. Még ebben az évben a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselője lett. (Itt dolgozott 1931-ig, amikor miniszteri osztálytanácsosként kérte a nyugdíjazását, ekkor ugyanis átköltözött Romániába, és gazdálkodni kezdett a nagybátyjától megörökölt családi birtokon, Szilágypaniton.) Végigharcolta az első világháborút: 1914-ben főhadnagyként vonult be, és 1918-ban századosként szerelt le. Mindvégig a keleti fronton harcolt, megjárta Galíciát, Lengyelországot, Ukrajnát és Bukovinát.²³

1917 elején, Madarász Viktor temetésén találkoztak újra. Madarász Adeline már a frontra küldött levélben köszönte meg Katona Bélának, hogy elment a temetésre. Ebben és a következő néhány, ugyancsak a frontra írott levélben mutatkozik meg a legjobban Madarász Adeline világra nyitott, rokonszenves egyénisége. Különös íróniája előbb is, később is jelen van a levelekben, de azok sokkal inkább személyes kötődésűek.

²¹ Katona Zsigmond (Vámfalu, 1828. május 1. – Kecskemét, 1902. március 18.) gyógyszerész, szőlő- és gyümölcsnemesítő, szakíró. Debrecenben volt gyógyszerészségéd, 1853-tól Borosjenőn bérelt gyógyszerterát. 1867-ben innen települt Kecskemétre, ahol gyógyszerterát vásárolt. A gyógyszerészeti munka és a szőlővel való foglalkozás mellett tevékeny szerepet vállalt a közéletben is: alelnöke volt az Országos Gyógyszerész Egyesületnek, elnöke a Kecskeméti Iparegyesületnek. A kecskeméti gyümölcsök szakszerű leírásáért az 1885-ös országos kiállításon a gyümölcsészet első díját nyerte el. A kitüntetései között a legmagasabb a Ferenc József Rend lovagkeresztje, amit 1899-ben kapott meg. Katonatelepet róla nevezték el. 1897-ben az ő kezdeményezésére alakult meg az Első Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcsstermelők Szövetkezete, amelynek elnökévé választották.

²² A Teréziániumot nemes ifjak nevelésére alapította Mária Terézia 1749-ben. A kizárólagos nemesi jellege 1849-ben szűnt meg. Előbb gimnázium jellegű volt, később akadémiai rangra emelkedett, és ettől kezdve növendékei jogi tanulmányokat is folytathattak. Növendékei száma az alapításkor 10, 1900-ban 183 fő volt, amiből 70 hely illette meg a magyarokat.

²³ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára XIII. 6. A Katona család iratai (A továbbiakban: Katona cs.); id. és ifj. Katona Béla személyére vonatkozó iratok

A korszak legemberpróbálóbb eseménye kétségkívül az első világháború volt. „Én teljesen kizárt dolognak tartottam, hogy ilyenvalami ma megtörténhetik” – írta a frontra. „Nekem voltak értékeim, s azok úgy devalválódtak. Én úgy jártam, mint a pénzesember állambukáskor: ott álltam egy csomó bankóval, amire ugyan rá voltak írva megnyugtató dolgok, de amikről tudtam, hogy csalás, hogy semmi, rongyos papír.” A meg nem kérdezettek tehetetlen dühével fogalmaz, amikor a politikáról és benne az általános választójog kérdéséről ír: „Valami rosszabb, rettenetesebb dolog, mint ez a háború, s mindaz ami még jön: nincs, és ennél valami rosszabbat még az asszonyok se csinálhattak volna. Hát ha ezt tudták a férfiak, csak így megcsinálni, igazán nincs miért félni a világ sorát az asszonyoktól.”

A természettől elszakadt, de oda szüntelen visszakivánczó ember nyilatkozik meg a levelekben vissza-visszatérően, pl. így: „Tavaszkor mindig majd megbolondulok, úgy szeretnék a földdel babrálni.” Ugyanez másutt, keserűbben: „Nekem itt kell ülnöm, hogy azt a ronda 70 000 koronát megkeressem, ami nélkül ma nem tudok megélni. Az Úristen segítsen odáig, hogy vén koromban a saját házikómban ébredjek föl reggel, s még a vasút is messze legyen, ami Pestre visz. S ne legyenek ott modellek, tanítványok, krokisták és műkereskedők, de akkor és azt fessek, amit akarok, de nem egy akkora képet, mint amekkora hely megürült a műkereskedő falán éppen.”²⁴

A szándék és a lehetőség, a szeretném és a van kérdései, az ember és a világ dolgaira egyaránt érzékeny asszony hangján, aki elég főntről jött ahhoz, hogy megismerhesse és megérthesse a világot, és elég sokat szenvedett, hogy legalább annyi alázattal mint dühvel közelítsen hozzá. A levelek jó kordokumentumok, amelyeket még érdekesebbé tesz az, hogy Madarász Viktor gyermeke írta őket, de a meghatározó bennük a levélíró női mivolta. Asszonyi szemmel látja és láttatja a családját, a szűkebb és tágabb környezetét egyaránt, és közben lehetőséget ad nekünk arra, hogy lássuk: az emberi dolgok és gondok hetven-nyolcvan éve sem voltak alapvetően mások mint ma, sőt a lehetséges válaszok sem igen különbözők.

Összesen 50 levél van, amelyeket Madarász Adeline 1903–1931 között írt ifjabb Katona Bélának, ezek közül 21-ből közlök részleteket. Igyekeztem úgy válogatni, hogy a személyes kapcsolaton túlmutató, közérdeklődésre is számot tartó részek kerüljenek közlésre, és a személyes dolgokból csak annyit adni, amennyi a kettejük kapcsolatának a megértéséhez szükséges.

A levelek a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában találhatóak, a Katona család fondjában. A szöveget betűhíven közlöm, csak a nyilvánvaló elírásokat, általában az ékezethiányokat javítottam. Madarász Adeline a mondatközi vesszők helyett gyakran gondolatjeleket írt, ezt sem változtattam meg a közlésnél. Az ismert, illetve a szövegkörnyezetből adódóan egyértelmű jelentésű rövidítéseket, mint az etc. (s a többi), mtr (méter), t.i. (tudniillik), mltsgos (méltóságos), kben (különben), kbelöl (körülbelül) nem oldottam fel a jegyzetben. A levelekben gyakoriak az aláhúzások, ezektől a közlésnél eltekintettem. A szövegkihagyást a szokásos módon /.../ jelölöm.

²⁴ Az idézetek a 7., 10. és 13. szám alatt közölt levelekből valók, de attól eltérően nem betűhíven, hanem szöveghíven.

1. levél²⁵

Budapest, 1903. november 25.

Kedves Béla,

e hó 28-án szombaton lesz az esküvőnk, egész csendben a Fazekas téri ref. templomban – amint az édes atyja már megírta. Tudja édes Béla én egy kicsit fázom ha arra gondolok hogy mostoha mama legyenek – a mostoha mamákról az az általános a köztudatba begyökeresedett vélemény hogy azok mind zsémbes, kiállhatatlan gonosz portékák – akik becsapnak valami gyámoltalan szegény jámbor papát – és azután kellemetlenkednek az ő mostoha gyermekeikkel – még a mesében is így van.

Hát én igazán nem szándékozom ilyen mostoha mama lenni. /.../ Én részemről elmondhatom hogy akkor kezdődött újra a jó dolgom – 12 éves koromban halt meg az édes anyám – mikor 6 évi özvegység után az édes atyám mostoha mamát hozott a házhoz – hát ő is megczáfolta a mostoha mamák rossz hírét – s reményelem én is ugyanazt fogom tenni. /.../

A viszontlátásig szívből üdvözlí
Ujlaki–Madarász A.

2. levél²⁶

Budapest, 1903. december 1.²⁷

Kedves Béla,

/.../ nem kell ünnepélyesen itt elkezdenni ki nem állhatom az ünnepélyeskedéseket – s amint hallok maga se szereti. – Nagyon megtudom érteni amit ír hogy ridegnek látszó, /.../ és tartózkodva érintkezik mindenkivel eleinte – szakasztott úgy van vele mint én voltam annak idején – csakhogy magánál nem baj mert maga férfi – de nekem ugyancsak keserves ifjúkori emlékeim vannak – csúnya sok szidást kaptam mondhatom. – Tudja az úgy van a fiatal lányokkal hogy a mama vagy néni vagy nevelőné elészted egy czifra blouse-t amit az ember nem szeret, ki nem állhat mert szűk és magas nyakú – azt fel kell venni – azután az embert már jó előre összeszidják – mert hát a multkor is stb – aztán még hogy egyenesen tartsa magát és főleg hogy derült arcczal sokat társalogjon – aztán elviszik egy „társaságba” – egy csomó ember közé akik az embert absolute nem érdeklik – a lányoknak még czifrább és még magasabb nyakú blouseuk van – az úrfiak meg hát olyanok mint hát a finom úrfiak lenni szoktak – épen csak kravátlíjuk²⁸ más – a ruhájuk és a világnézetük egy hajszálíig egyforma – és hát az ember igyekszik „kellemes” társalgást folytatni – közbe aggódva látja hogy a néni vagy nevelőné aki az emberrel szinte ott van eme kellemes körben – valahogy csúnyán néz – na alighanem baj lesz otthon. – Hát dehogy otthon még útközben – hogy micsoda arcot vágta, micsoda görbén ült, B nének hátat fordítottal egy szót sem beszéltél – de xyz-vel rettentő goromba

²⁵ Katona cs.; Levelek. Madarász A. íj. Katona Bélának, 1. sz.

²⁶ Uo. 2. sz.

²⁷ A levelet a címzett dátumozta.

²⁸ kravátlí (fr.–ném.): nyakkendő, nyakraváló

voltál – hát ez azután multság és elterjed a hír hogy vad és goromba és nevetlen és kiállhatatlan ember – és tudom is én még mi minden – na igen a szelídebbek azt mondják egy nagy liba – mert nem tud mit kezdeni ildomos emberekkel egy „jour”on – hát mondhatom az egész fiatal-lány koromat elkeserítették ezek a társadalmi kirohanások. /.../

Végre mikor már egy diploma a kezemben volt s azt találtam elérkezett az ideje hogy magam igazítsam a dolgaimat – szépen megkértem a családomat hagyjanak békével mert isten bizony elfolyamodom valami rajztanári állásba – azután mindig magam igazítottam az életemet – sok és nagy szerencsétlenség ért – no de mind olyan emberi számítás szerint előre láthatlan volt. – Egy bizonyos hogy azóta nem unatkoztam – mert semmi szín alatt nem megyek olyan emberek közé akiknek semmi mondani valóm nincs – és látja azóta nem is mondja rám senki hogy kiállhatatlan és goromba vagyok – nem is vagyok az. –

Most különben kivirult a számomra jobban mondvá a számunkra egy csomó áprehenzió²⁹ /.../ Tudja nekem apával el kellett volna menni 397 vizitába – alkalmatlan időben, alkalmatlan ruhában – s kellett volna előre szétküldeni „N.N.N.N. jegyesek” kártyát – aztán elindult volna az emberáradat fele a Zsigmond utczába fele az én hegyen lévő műtermembe /.../ – aztán tudja van nekem egy sereg fiatal lány barátnóm – az mind elkezdett volna stikkelni³⁰ dívánpárnát persze – most az a járványos kézimunka típus. /.../ – Mikor először férjhez mentem 7 év előtt az asztalfutó volt a divat – hát még most is kínlódom vele.

Igazán csak a vizitáktól és stikkelésektől való iszony tartott vissza attól hogy közhírré tegyük a dolgunkat. Ugyan közhírré lett úgyszólván /.../ – de az emberek beburkolóztak sötét áprehenziókba – és eléggé békével hagytak ami jó volt mert igazán sok dolgunk – és elég dívánpárnánk volt mindkettőnknek.

Mikor aztán a házassági jelentést szétküldtük az emberek megint kiburkolóztak a fekete áprehenzió köpenyükből – mindennap annyi levelet kapunk – már előre örvendezünk micsoda öröm lesz erre mind felelni. /.../

A viszontlátásig szivből üdvözli
Mamája

3. levél³¹
Budapest, 1903. december 11.³²

Kedves Béla,

/.../ a levelére megjegyzem hogy a „külön szoba” fogalma nálunk nincs eléggé tisztázva. Szerintem „külön szoba” olyan amilyen volt nekem otthon – egy óriási műterem mellette hálószoba stb – ahová ha a familiám bármely tagja bejött úgy éreztem hogy vendég és azt mondtam tessék helyet foglalni, tessék rágyújtani – s a kis öcsémnek pl. kopogás nélkül nem volt szabad berobogni. – Az én vendégem hozzám jött – a mamáé a mamához – az apáé az apához – a nélkül hogy látta volna

²⁹ apprehenzió (lat.): neheztesítés, sértődés

³⁰ stikkel (ném.): hímez (kézimunkát)

³¹ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 3. sz.

³² A levelet a címzett dátumozta.

az akit a látogatás nem illetett – de tudja az efféléhez mindenk előtt a lehetőség kell hogy meg legyen – mert teszem itt /.../ – itt az teljesen ki van zárva ha csak nem óhajt a nekem is unszimpatikus ebédlőben lakni. /.../

Sok szíves üdvözlettel
Mamája

4. levél³³

Budapest, 1904. február 6.³⁴

Tegnap voltunk színházban a „Flirt” premierjén. – Hát tudja a darab az semmi – nem történik benne semmi – mint ahogy azokkal az emberekkel akik szerepelnek benne nem is szokott semmi történni – legalább semmi okos. A dialógok érdekesek. Nekem azért volt a darab figyelemreméltó mert sok ismerős alak volt benne.

Kezdődik az egész egy festőné műtermében ahol felolvasást tart egy író (Huszár Ilonánál felolvasott maga a szerző Ferenczi³⁵). – A felolvasás a más szobában folyik az előcsarnokban léhaskodik egy csomó jour-asszony egy csomó jour-férfi. – Óh van egypár pompás vén mágnásasszony – tudja az remek! – egészen olyanok igazán. – Persze azért hát a festőné egész más mint az Ilona – a szindarabbeli intrikál egy csomót – de a társadalmi működése, felolvasás rendezés, jótékony célú czé-czó rendezés, ministernék, grófnék, bárónék – hát egészen világosan meg lehet ismerni az embereket, – és hát ez mulatságos. De hát a darab tisztességesen megbukott mégis – a sok íróbarát hívta ugyan a szerzőt de bizony lanyhán ment a dolog.

Azt már gondolom irtam hogy a Fészekben³⁶ is voltunk egyszer – az is elég jó volt – csak a program volt egy kicsit túlságosan selejtes. – /.../ Én pl. igazán nagyon szeretem a Kiss Józsefet³⁷ – de azt már nem szeretem ha ő maga mászik fel a pódiumra és fertelmes rosszul, halkan, makogja el a verseit – sokat persze – mert azt hiszi hogy az nagyon sokkal szebb ha ő mondja. – Na hát nem. És hát nem illik bétkéltlenkedni – mert hát ő egy érdemes, agg férfiú. – De hát maradna ő szépen lent

³³ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 49. sz.

³⁴ A levél eleje hiányzik. A dátumot a Flirt írásának éve és a levélben említett színházi bemutató alapján állapítottam meg. A Flirtet a budapesti Nemzeti Színház 1904. február 5-én mutatta be, de a három felvonásos vígjáték 1904-ben szerepelt a Fővárosi Színház műsorán is.

³⁵ Ferenczy (1886-ig Freund) Ferenc (Bécs, 1861. – Budapest, 1930. január 11.) jogász, színműíró. 1886–1906 között a kereskedelmi minisztériumban dolgozott, innen miniszteri osztálytanácsosként vonult nyugalomba. Irodalmi pályára 1896-ban lépett. A francia vígjátékstílus képviselője. A Flirt című satirikus társadalmi rajzát 1904-ban írta. A Petőfi Társaság 1907-ben választotta a tagjai közé.

³⁶ Fészek: 1901-ben Budapesten alapított művészegyesület, amelynek célja a festők, építészek, szobrászok, zenészek, színészek társas érintkezését előmozdítani.

³⁷ Kiss József (Mezőcsát, 1843. november 30. – Budapest, 1921. december 31.) költő, lapszerkesztő, a 19. század végi magyar líra egyik legkiemelkedőbb képviselője. 1871-ben a *Képes Világ* című lap szerkesztője, 1890-ben a *Hét* című folyóirat alapítója és szerkesztője. Folyóirata a polgári városi irodalom orgánuma lett, és maga köré gyűjtötte a hivatalos irodalommal szemben álló erőket. Munkássága folyóirataival együtt Ady és a *Nyugat* íróinak útját egyengette. Hírnevét balladái alapozták meg az 1870-es években. Népies költészetében az üldözött zsidóság életéről szolt. Későbbi verseiben egyre gyakrabban kaptak helyet a városi élet problémái, a liberális kispolgárság érzésvilága. A század végén figyelme gyakran fordult társadalmi problémák felé. Az első világháború idején néhány szép versben szólaltatta meg a részvét és humánus hangját. Élete vége felé a *Nyugat* lírája fokozatosan háttérbe szorította, költészete egyre fáradtabb és színtelenebb lett. 1913-ban a Kisfaludy Társaság a tagjai sorába választotta.

/.../ és hagyna egy fürgébb lábú és erősebb hangu embert a pódiumra – mindenki nyerne evvel még maga az érdemes poéta is. /.../

Szívből üdvözlí
Mamája

5. levél³⁸
Budapest, 1904. július 12.

Kedves Béla

/.../ Ami a lakást illeti én a hónapos szoba fogadást egyáltalán nem tartom jónak – a Dezsőéknél³⁹ lakást meg különösen – szó köztünk maradjon. Tudja és megpróbáltam mi az kiseded visongás közepette tanulni – pedig nagyobb helyen visongtak – nem is hárman – hanem csak ketten. Hát az nem jó. /.../ Mi már tegnap /.../ gondolatban átraktuk az egész lakást. /.../ A mostani ebédlőbe betesszük a maga ágyát egy jókora mosdót /.../ asztalt, kanapét, íróasztalt. /.../ Aztán a nappalit meg lehet úgy csinálni hogy ott is írhasson v. olvasson – s ha magának nem tetsző dámák vannak itt egyszerűen bezárja az ajtaját. /.../

Sokszor üdvözlí
Mamája

6. levél⁴⁰
Drezda, 1907. december 11.

Kedves Béla,

ahogy a maga levelének a megszólítását megláttam: elkezdtem nevetni. Nevettem addig amíg tele lett a szemem könnyel és a végén aztán már sírtam keservesen. /.../

Maga csúf volt hozzám és én teljességgel nem értettem miért? – mert hiszen én magát soha nem bántottam – legalább akarva nem.

Az igaz hogy én bennem úgy egyszerre támadt fel a vágy megszabadulni mindentől és mindenkitől. /.../ Én eleget szenvedtem az életben és úgy egyszerre nem akartam tovább. /.../

Én elhiszem, hogy sokkal helyesebben viselkednek azok az emberek akiket maga agyba föbe szokott sértegetni ha éppen eszébe jut – de akik magát szeretik hát nem bánják. Minden jól van megint.

Én másféle vagyok – és nagyon sok van bennem is a maga rossz természetéből. Én csak úgy szerettem magát mint azok akik magának mindent megbocsátottak mindig – de én nem akarok magának megbocsátani semmit. /.../

Nem írtam magának, persze hogy nem írtam. Hogy írtam volna? Maga se írt nekem. Összetört az orra s idegenektől tudtam meg. – Nos igen én is sok nagy nyo-

³⁸ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 7. sz.

³⁹ Katona Béla nagybátyja, Katona Dezső

⁴⁰ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 14. sz.

morúságon mentem át – s maga idegenektől tudja egy kis részét – s engem maga most leméltóságos asszonyoz, – hát hiszen igen az vagyok. – Ha maga azt találja magának is az vagyok: úgy rendben van a dolog.

/.../ Természetes hogy a saját lakásában bútorai között akar lenni. /.../ Miután maga régebben ismeri az apja bútorait mint én nem valószínű hogy nem ismeri fel. Porcellánféle, fehérneműje stb. mind külön van csomagolva. Kben is minden ládára rá van írva mi van benne – hát fölötte egyszerű a dolog. – Kiszedi azt amit akar azután megvan. /.../ Elég csúf magától hogy maga az én „feltételeimet” firtatja. /.../

Üdvözlí
Mamája

7. levél⁴¹
Budapest, 1917. február 20.

Kedves Béla,

Régen akartam magának írni – megköszönni azt a gyönyörű koszorút.⁴² /.../ régen meg akartam azt is írni, hogy nagyon örültem hogy eljött – s reménylem ezt máskor is meg fogja cselekedni. /.../ Reménylem Maga jól van, már tí. a mennyire ilyen útálatos körülmények⁴³ között jól lehet egy ember. /.../

Én az apám műtermét tartom meg a hozzá való helyiségekkel. Mama⁴⁴ a Victorral⁴⁵ fog együtt lakni. /.../ Alig várom hogy végre egyedül legyek – mióta hazajöttem úgy benne voltam a spieszburgerségben.⁴⁶ – Sok bajom lesz holmi ajtó etc. befalazásokkal – de azután reménylem úgy tudok élni mint éltem Parisban. – De addig nagyon sok kínlódásom lesz még. Furcsa idők ezek: régi szekrényeket amiket nem akarok eladni tízezer koronáért szó nélkül rögtön vinnének – de holmi modern bútort amit el akarok adni – nem visz az ördög se. /.../ Könyveket, fegyvereket vesz a Nemz. Múzeum, de van még sok amit el kell adni – mert közülünk nincs senki aki effélék iránt érdeklődik. Én szeretem – de miután aktív részt veszek a takarításban minden reggel – egy darabot se akarok megtartani belőlük. Metszet annyi van hogy szédületes – a Szépművészeti fog válogatni – aztán azt is a zsidók viszik majd. – Mindez nagyon útálatos – de ha át nem esem rajta most – holtom napjáig lesz bajom velük – hát jobb megszabadulni – s csak annyit tartani amit győz az ember.

/.../ Egy barátom ajánlotta vegyek Kecskeméten műtermet – az ördögnek sem kell mind üresen áll azt mondják – s olcsón kapni bérbe. Nem akar – úgy látszik – ott lakni senki – nem tudom miért? Ha nagyon olcsón kapnám hogy tarthatnám a pesti mellett a melyre az apám nagy képei miatt szükségem van – kivenném, mert azt hiszem nagy csendben lehetnék ott. – Ugyan nem tudom elképzelni hol? az a telep – de viszont tudom hogy a levegő csudaszép az Alföldön – kivált este. – El fogok nézni oda mihelyt az idő olyan lesz – a darab kert csábít nagyon – tavaszkor mindig majd megbolondulok úgy szeretnék a földdel babrálni. – Jó lenne kivennem

⁴¹ Uo. 15. sz.

⁴² Madarász Viktor 1917. január 10-én halt meg, az ő temetéséről van szó.

⁴³ Tí. a fronton, ahová a levél megy.

⁴⁴ A nevelőanyja, apjának a második felesége.

⁴⁵ Madarász Viktor, Madarász Adeline testvére.

⁴⁶ spieszbürger (ném.): nyárspolgár

azért is – mert egy nagy beleundorodás lehetne a vége – s akkor tavaszoként nem sírnék a falusi élet után – s nem sértegetném agyba főbe a jó barátaimat avval hogy unom őket. – Akkor talán azt látnám hogy túrhető a nagyváros is – s a faluból elég Szomor⁴⁷ is ahová 2 óra alatt eljutok s úgy vagyok ott mint otthon. S festeni való van ott is egy életre való. Kben azt találom nincs olyan hely ahol ne lenne festeni való dolog – az csak addig nincs míg az ember nem tud semmit – később talál mindenhol s mindig többet.

Nagyon örülnék ha hírért hallanám néha – reményilem baj nélkül kerül ki ebből az Istenverésből.

Szívből üdvözlí
Katonáné

8. levél⁴⁸

Budapest, 1917. március 29.

Kedves Béla

a kecskeméti művészteleppel⁴⁹ nincs semmi. Nem voltam jól informálva. Nekem ti. azt mondták az ördög se óhajt oda menni lakni – mindig üres etc. etc. Grünwald⁵⁰ pedig egy kben igen kedves levélben arról értesít nagyon siessék – mert már csak kettőből lehet válogatni. Kben igen örvendene ha odamennék – és hogy 800 korona egy évre. Hát bolond gombát nem ettem. Ha az olyan kapós hely akkor az nekem nem kell. Ha embereket akarok látni nem kell nekem sehová se mennem – mert abból van elég itt is. Kben: ha minden úgy lenne mint képzeltem, az az egy körülmény amit Maga említ hogy ti. nem lehet a földdel babrálni – elég nekem hogy oda ne menjek.

Tudja én szeretek minden évben pár hónapig teljesen egyedül lenni. Én csak akkor tudtam meg mi hiányzott teljes életemben, mikor az édes apja halála után elmentem Dalmatiába. /.../ Én soha de soha az életben egyedül nem voltam. Az én gyermekkorom, a mi egész otthoni családi életünk az valami oly csudálatos, olyan

⁴⁷ Szomor (Komárom vm., ma: Komárom-Esztergom m.)

⁴⁸ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 16. sz.

⁴⁹ A kecskeméti művésztelep 1909-ben létesült, és ma is működik. Kecskemét városa hozta létre. A város Janszky Béla és Szivessy Tibor építészekkel 8 műtermes villát építtetett erre a célra. A művésztelep vezetését Iványi Grünwald Bélára bízták. Iványi festésmódja befolyásolta a telep többi művészeit. Törzstagjai voltak többek között: Olgay Ferenc, Hermann Lipót, Pólya Tibor és Iván festők, Janszky Béla és Szivessy Tibor építészek, Csikász Imre szobrász, Falus Elek iparművész. A képzőművészeti szabadiskola mellett Falus Elek vezetésével Kecskeméti Szőnyegszövő is működött 1911–1913 között. A művésztelep alapítására reflektált Nemes Marcell műgyűjtő 1911-ben, azzal a 80 képből álló adományával, amellyel megalapította a Kecskeméti Képtárat, ebben kortársi műalkotások is helyet kaptak. Az adomány fontos kikötése volt, hogy a művésztelepen létrejövő művekből évente vásároljanak. A művésztelepi épületek 1912 nyarára készültek el. Az 1911. évi földrengés és az első világháború miatt a telep elnéptelenedett. Iványi Grünwald Béla 1919-es távozása után Révész Imre nyugalmazott főiskolai tanár vezetésével folyt 1920–1932 között az oktatás. 1936–1937-ben Redő Ferenc festőművész próbálta meg újjászervezni. A második világháborúban súlyosan megsérült művésztelepi épületek közül a műterem-bérházat megvásárolta a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja. Felújította és 1957-től alkotóházként üze-melteti.

⁵⁰ Iványi Grünwald Béla (Somogyosom, 1867. május 6. – Budapest, 1940. szeptember 24.) festő, az Országos Mintarajziskolában Székely Bertalan és Lotz Károly tanítványa. 1896–1909 között a nagybányai iskola egyik vezető egyénisége, 1911-től 1919-ig a kecskeméti művésztelep vezetője.

különös volt – olyan egészen más mint a legtöbb emberé – mint minden emberé – s nekem egész sajátos de teljesen ferde fogalmaim támadtak az életről. Én azt hittem hogy ez a hemzsegség, ez a hol nyugtalan hol nyugalmas összeveszéses és kibéküléssel, megharagudó és megbocsátó, hagyma bűzökkel égett cukor és peccsenye szagokkal átitatott légkörű hely a „sweet home” az Otthon, ez a biztonság, a segítség és segítség a praktikusság okosság – szóval a kivonata mindennek – s ezen kívül csak baj és veszedelem éri az embert – az Élet az egy csúnya nagy veszélyes valami ezen kívül, amitől félni kell s őrizkedni jó. – Én 33 éves voltam már mikor rájöttem arra hogy az épen megfordítva van. Hiszen ami baj bánat ért engem az mindig azért volt mert hozzá voltam csomózva egy rakás emberhez aki vagy vér szerint tartozott hozzám – vagy érzelmi momentumok eredményeképp kapcsolódtak hozzám. – S anyai közösség volt a két csoportban hogy az orrommal mindegyik jóval többet foglalkozott mint a lelkemmel. Az orrom az volt a fontos az életem minden szakában – hogy lelkileg én tifusban voltam azt igazán észre se vette senki – még én magam se. Én mindezekhez az emberekhez, körülményekhez sehogy se illetem – s ott Dalmatiában rájöttem minderre mert egyedül lehettem teljesen – s elkezdtem csudálkozni hogy hogyan de hogyan is tudtam úgy élni mint ahogy éltem addig? S olyan nevetségesnek látszik az hogy épen akkor mikor mindent elvesztettem ami földi érték: egy nagy szerelmet, a fiatalságomat, sőt bizonyos fokig az anyagi előnyöket is: akkortól számítom az életemet. S én igazán csak akkortól kezdve számítom. Akkor onnan avval mentem haza – az az dehogya haza! – avval mentem neki az életnek hogy mindenemet hajlandó vagyok oda adni – de magamat nem, soha többé. S megtartottam. – S ha ma megcsinálom a morális és materiális bilanzot⁵¹ azt találok jól van. –

A rendezkedéssel már majdnem teljesen kész vagyok. A műteremben az apám 50 képét aggattam fel – van még egy tuczat újabb dolga az előszobában – amit kben be kellett volna raktároznom – de ott nagyon érdekesen néz ki. /.../ A magam képeit egy kisebb szobába tettem amelynek nyugatra nyíló két ablakán du. besüt a nap. De csak 42–öt tudtam elhelyezni. De hát ez elég. Tavasz tárlaton van két képem, női kiállításán valami 25 rajzom, műkereskedésben is pár képem – a többit berakom szekrényekbe – míg egy Gyuri⁵² által rendezendő collectiv kiállításán megszabadulok tőlük. A tiszta haszon 60%-ja a Gyurié (!!) de hát nekem nem lesz gondom vele – s az ilyesmi rendezése nálunk – szerintem – piszkos munka amit én nem szeretek csinálni. A Gyuri igen jól fogja lebonyolítani ezt a dolgot – én meg azalatt ülök nyugodtan és festek. /.../

Babiska

9. levél⁵³

Budapest, 1917. június 11.

Kedves Béla,

/.../ Az ember keres egy a Végtelenségekben járatos lakatos mestert aki majd a lét elviselhetőségének a kulcsát a kezébe nyomja egyszer, /.../ – s ezután majd jó

⁵¹ bilanz (ném.): mérleg, vagyommérleg

⁵² Nevelőanyjának a fia.

⁵³ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 17. sz.

lesz. – S azért megy az ember olyan helyekre ahol effélét remél. – Teozófia⁵⁴!! – ez a szó húzza az embereket. Az ember odamegy – mert én is benn vagyok – s aztán amit talál – hát Istenem, egy csomó teljesen közönséges ember akivel akár a Hangliban vagy a ligeti Wurstliban vagy a Prohászkanál⁵⁵ vagy a Petőfi társ.⁵⁶ ülésén is találkozhatott volna – emberek a milyenek mindenütt vannak. Aztán lel az ember egy két másmylent akik nem titkolják hogy egy fene nagy csalódás érte őket ama helyen – s teljesen disquitálva⁵⁷ készülnek kilépni a Társulattól – erősen szitkozódva. Ezek miatt megyek én oda. Az egész Teoz. társ.⁵⁸ nem olyan érdekes mint az a pár elégedetlen ember akit ott leltem, s aki eljön néha hozzám. Hogy semmi egyéb találni valóm nincs nekem ott – avval tisztában vagyok. /.../

Pénteken ott voltam a felvonuláson.⁵⁹ Nem a Soc. dem. munkásnőkkel mentem – (a munkásnő egyeslet tagja vagyok) – mert ott lettem volna az egyedüli „Úri asszony” – s én nem szeretem a feltűnést – azért inkább a feministák csoportjába mentem – ahol mindenkin tűrhető ruha van. Hát ez hatalmas dolog volt, örülök hogy ott lehettem – mert effélét nem lát az ember gyakran. Iszonyodom minden tolongástól, mitől, – s erre nem is szó az hogy tolongás – az elképzethetlen ami ott volt. De szép volt nagyon. Valami egy óra hosszáig ugyan nem láttam hogy innen testi épségben kerülünk ki – egészen benn voltunk a szónoki emelvény előtt a városháza udvarán – s lehetetlen volt a tömeget tartani. – S e mellett az a nagy csend – hát az valami gyönyörű volt. – De ma se tudom hogy jöttem ki – egyszerre ott ültem negyed magammal a Pilvax egy asztala előtt. /.../

Szeretném ha már tudnám körülbelől meddig fog még ez az Isten ítélet tartani – azt mondják olyanok kiknek tudni kell semmi kilátás. Vigyázzon kérem Magára.

Sokszor üdvözli Babiska

⁵⁴ teozófia (gör.–lat.): vallási-misztikus tan, amely az isten megismerését misztikus intuíció, egyéni ki nyilatkoztatás segítségével véli elérni, s a lélekvándorlás tanát hirdeti. Szoros kapcsolatban van az okkultizmussal, a kabalával és a mágiával. Egyik válfaja az antropológia. Fő képviselői: J. Böhme, E. Swedenborg, H. P. Blavatsky.

⁵⁵ Prohászka Ottokár (Nyitra, 1858. október 10. – Budapest, 1927. április 2.) székesfehérvári püspök, egyházi író és szónok, egyetemi tanár. A MTA-nak 1909-től levelező, 1920-tól rendes tagja, 1926-tól a Kisfaludy Társaság is a tagjai sorába választotta. A Katolikus Néppárt egyik alapítója, a magyarországi keresztényszocialista mozgalom egyik szervezője és vezetője. 1920–1922-ben képviselő, majd a Bethlen István vezette Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke volt. Filozófiája misztikus és idealista. A modern természettudományok eredményeit a vallás igazolására próbálta felhasználni.

⁵⁶ Petőfi Társaság (1876–1944) a Petőfi-kultusz ápolására, a szépirodalom és az esztétika fejlesztésére alakult irodalmi egyesület. Az Akadémián és a Kisfaludy Társaságon kívül rekedt írók alapították. Folyóirata a *Koszorú*. Első elnöke Jókai Mór volt. A 20. században még inkább a maradi törekvések és a dilettantizmus fészke lett. A társaság érdeme a *Petőfi Múzeum* és a *Petőfi Könyvtár* létrehozása.

⁵⁷ disquitatio (lat.): kiábrándulás

⁵⁸ Teozófiái Társulat: Blavatszkij Helén és Olcott ezredes alapította 1875-ben a teozófia eszméinek tanulmányozására és terjesztésére. A társulat nemzetközi (Theosophical Society), székhelye és központja az indiai Benaresz Adyar város külvárosa, ahol a teozófusok egy kolóniát is építettek. A társulat célja az általános testvéri szeretet hirdetése és gyakorlása, továbbá az emberben rejlő magasabb (lelki) tehetségek fejlesztése. A társaság elnöke 1891-ben bekövetkezett haláláig Blavatszkij Helén volt. Utóda Besant Annie lett, aki egyúttal szerkesztője is a *The Theosophist* című hivatalos társulati közlönynek. A társulatnak majdnem minden országban működik egy-egy nemzeti alosztálya. A magyar szekciót 1905-ben Cooper Oakley Isabel alapította. Később a szekció vezetője Nádler Róbert lett. Lapja, a *Teozófia* 1912 óta jelenik meg.

⁵⁹ Ti. az 1917. június 8-i tüntetésen, ahol mintegy százezer fővárosi lakos tüntetett az általános választójog mellett.

10. levél⁶⁰
Budapest, 1917. június 27.

Kedves Béla,

/.../ Azok az idők amikor én az eseményeket komolyan vettem, s azt képzeltem, muszáj nekem beléjük kapcsolódní – jobban, mint ahogy az ember úgyis bele van kapcsolva: – régen elmúltak. Ez még Dalmatiában kezdett lemaradni rólam – a hol a H. E. B.! volt krétával az ajtómrá írva – mert „hagyjanak engem békével!” volt a szavam járása – hát csúfságból felírta egy vén kanonok az ajtómrá. – Szamár volt kben – de ezt véletlenül eltalálta. /.../ A feministák: – hát tudja Béla, az valami fényes lesz ha a sok Kati és Sári meg a Prutyik, Cacák, Pipikék és Iczikék fognak szavazni. A Caca esetleg a parlamentben – hogy hogyan nézem én ezeket a dolgokat – hát úgy, hogy mikor megyek át a hídon Pestre – nagyon gyakran belekerülök egy munkásnő csapatba, ezek Soc. demokraták, szervezettek, jönnek a gyárból. – Ezek és a feministák > < így vannak – mert a feministák ezek szerint „nacscságák”, kalap van a fejükön. Én ezeknek az egyesületében (a „Soc. dem. Munkásnő egyesület”) benn vagyok – de nem igen megyek oda, mert az összejöveleiken úgy fogadtak néha, mint a kis kutyát mikor megjelenik a kuglizóban a babák között ejteni. – És ezt azért, mert én a feministáknál is vagyok. (A vezetőik kben kedvesek, de ők a munkásnők, nem értik hogy akinek tiszta blouseja és tisztességes keze van mit keres köztük – talán igazok is van – sőt nem talán, bizonyosan.) – Na igen: ahogy úgy jövök át a hídon, s ők is jönnek gondolom a dohánygyárból, üres kosarakkal s szidják azokat akiknek „mindenük van” – (ez is igaz, nekem is van itthon vagy 70 db tojásom /.../ – s tojás tudvalévőleg nincs Pesten. – Nekem ide hordják helybe, egy lépést se kell érte mennem – ők meg hiába várnak rá óraszám) – akkor úgy végignézegetem őket. Gyönyörű nagy haja van a legtöbbször, az a szép, fényes állatsörényre emlékeztető valami – ami az intellectueller fejéről hova tovább eltűnik – szóval az elnem kapottság egyik jele. – Azután az arczuk: kbelől egy ötödrészük simpatikus. Négy brutális állkapcsú, alacsony homlokú vagy áll nélküli (de ez kevés, ez inkább a Prohászka hallgatóságánál gyakori s inkább a „műveltebb” osztályoknál – a nép inkább állas) néger, vagy afféle tipikus „rossz cseléd” orrúra esik egy kedvesebb arc, olyan, amelyet az uralkodó gondolat-formák nem torzítanak valami gyűlöletes kifejezésűre. – S akkor – ez csúf, amit itt leírok, de Isten bizony így érzem – elgondolom, igazán itt az ideje, hogy ezek az erős állkapcsúak, a néger orrúak, az alacsony homlokúak, ezek jöjjenek sorra, ezek kerekedjenek felül és megtánczoltassanak minket, másmyeneket, a miért nem tudtuk megcsinálni hogy ez a világ ne legyen egy ilyen ocsmány hely. – S aki nem vak: az látja hogy ezek vannak ma fenn – ezen semmiféle csűrés-csavarás nem segít, ez 20 év óta jön s most rohamosan – most már itt is van – és hogy nálunk egy sokkal csúnyább táncz is következhetik ebből mint máshol: ez megint csak a mi hibánk. Örülök, csúnya, vad örömet érzek, hogy Marcsák fognak szavazni – és örülök hogy a Prutyik is ott lesznek. – Hogy ez czudar lesz? – hogy a csudába ne lenne – de valami rosszabb, rettenetesebb dolog mint ez a háború – s mindaz ami még jön: nincs, és ennél valami rosszabbat még az asszonyok se csinálhattak volna. – Hát ha ezt tudták a férfiak, csak így megcsinálni – igazán nincs miért féltetni a világ sorát az asszonyoktól, mert ennél nagyobb osto-

⁶⁰ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 18. sz.

baságot ők se csinálhattak volna. – Mert emlékezzék: olyan szörnyűségek fognak még jönni, amiről az emberiség még ma se álmodik –, s ezt megállítani nem fogja senki és semmi – s minél tovább tart s minél általánosabb lesz a mézszárlás – annál végzetesebbek lesznek a dolgok a front mögött is. – S egész jól is van ez így – ha ilyesmibe bele tudott menni az egész emberiség – tökéletesen rendben van, hogy így járjon. Kben, ha Maga ismerné a Schwimmer Rózsát⁶¹ a feministák fejét, – biztos vagyok benne hogy nagyon tetszene magának minden amit mond, s minden amit tesz. (Nekem nem, – mert én ma teljesen a szélsőket értem csak.) Az egy nagyszerű ember. A legkülönb nő Magyarországon. Szeretném a fejét lecsavarni, s rácsavarni valamelyik történelmi nevet viselő férfi nyakára – mondhatom. Nem csak hogy bámulom őt – de roppant hálás is vagyok neki. Ő végzi el námlich⁶² azt, amit én tudom, hogy el kell végezni – de amit én, oh jaj nem! dehogy, a világért se! mert az nekem bűdös. De azt persze szeretem hogy azt valaki mégis megcsinálja – s igazán kis ár érte, hogy befizetem a tagsági díjamat, s beülök a gyűléseikre a kis platina keresztel a nyakamon, ami igen jó, legalább látják, hogy okos helyeken más is van Magyarországon – nem csupán csak zsidó. Prohászka egyszer egyenesen a szószékéről hirdette a nyájának menjen oda –, na de az ő nyája – hát igen, nyáj – és a feministáknak olyan szónokaik vannak, hogy ugyancsak felkösse a bricsesztét⁶³ /.../ – aki kiáll velük szembe. – S a szelíd bégetéske ott igazán fölösleges. –

Azért én nem képzelem azt, hogy én ott valami különösebben segíték. Én úgy érzem nekem való ott lenni, mert én utánnam oda mászik aztán olyan is, akinek kben eszébe se jutott volna – s az annyiszor a tagdíj – ami kell nyomtatványra. De én ott igazán semmi különös nem vagyok. /.../

De izgulni – én ma már nem izgulok semmin. Mikor kitört a háború, majd megbolondultam a kintől kbelül fél évig. Mert én ezt így lehetségesnek nem hittem. Én teljesen kizárt dolognak tartottam, hogy ilyesvalami ma megtörténhetik. – Én azt hittem, ha ilyenvalami akar lenni: minden ember kimegy az utcára és tiltakozik – a papok legelőbb. – S mi volt? többé kevésbé a „Megállj kutya Szerbia” áriája az egész világon – országnevek változtatásával. – Útálat. – Én akkor nagyon szenvedtem – mert nekem voltak értékeim, s azok úgy devalválódtak – én úgy jártam mint a pénzesember állambukáskor: ott álltam egy csomó bankóval amire rá voltak írva megnyugtató dolgok – de amikről tudtam, hogy csalás, hogy semmi, szennyes papír. – S valahogy bizonyos, hogy tudtam, hogy évekig fog tartani. Mindenki kaczagott s két hónapról beszélt. – Ahogy nem hittem hogy lehetséges lesz: oly végzetesnek láttam a dolgot mikor kitört. /.../

⁶¹ Bedy-Schwimmer Róza (Budapest, 1877. szeptember 11. – New York, 1948. augusztus 3.) újságíró, politikus, a magyar feminista mozgalom egyik úttörője. 1897-ben a Nőtisztviselők Országos Egyesületének elnökeként mozgalmat indított a nők politikai egyenjogúságának elismertetéséért. 1903-ban a Magyarországi Munkásnő Egyesület megalapítója, majd 1904-től elnöke. 1904-ben megalakította a Feministák Egyesületét. 1907-től a Magyar Szakírók Egyesületének tagja. 1907–1918 között *A nő és a társadalom* című feminista havilap felelős szerkesztője. 1914-ben a budapesti nemzetközi nőmozgalom sajtótitkára. 1914–1918 között Budapesten a háborúellenes, pacifista mozgalom egyik vezetője. 1921-ben kivándorolt az USA-ba. 1929-ben lemondott amerikai állampolgárságáról, mert nem vállalta, hogy szükség esetén fegyverrel is szolgálja új hazáját.

⁶² námlich (ném.): ugyanis, tudniillik

⁶³ bricseszt (ang.): térdnadrág; a comb táján bő, térdnél szűk nadrág

Hát bizony itt felejtődött ez a levél. /.../ A gyűlésről ./.⁶⁴ nagyon langyos hangulatban jöttem haza (ott ugyan azt mondta valaki anarchista vagyok). Az új belügyminister⁶⁵ olyan félhótt forma /.../ A min. elnök⁶⁶ nem ért rá eljönni /.../

Beszélt egynéhány képviselő /.../ Volt persze sok grófné, és lombdíszt,⁶⁷ és Apponyi Albertné⁶⁸ és sok mindenféle – a baj épen csak az hogy a választójogot máris elsikkasztották. Mert hogy én kapok választójogot az egészen mellékes – mert én választójog nélkül is megcsinálhattam azt amit megcsináltam – s többet avval se csináltam volna azt hiszem. – De nem rólam van szó – hanem azokról akiknek muszáj megkapniok mert kben baj lesz. – Ostobaság azt képzelni hogy ezt el lehet valahogy kerülni. – Soha én olyan gyűlésről ahol egy grófné ült a pódiumon kielégülve nem távoztam. – Sajnálom, de okos dolgot én nálunk zsidó tanult embertől hallottam – vagy czipőfelsőrész készítő vagy könyvkötő vagy vasmunkástól – pódiumról t.i. A többi az semmi. /.../

Sok szíves üdvözlettel
Babiska

11. levél⁶⁹
Ordas⁷⁰, 1920. július 31.

Kedves Béla,

tudja én a művészetemért már sok áldozatot hoztam, de ekkorát még soha sem – hogy t.i. megülök itt. /.../ Soha életemben festőbb helyet nem láttam – és soha komiszabbul ellátva nem voltam. /.../ Nem tudom meddig bírom ki – t.i. a gyomrom meddig bírja. /.../ A tyúkok kacsák mindenütt ott vannak, – és én ezekhez soha se voltam hozzá szokva – de most már éppen nem bírom őket. Madarász Gyula⁷¹ úgy megszelídítette ezeket a döögöket, hogy az asztalra is felszállnak. /.../ Az én „szobám”-ban ott ül egy sarokban egy helyes kis varangy és gondolom $\frac{1}{2}$ tuczat egér is van ott. /.../ Mindenféle lehetetlen helyen csinálnak művésztelepet – és itt nincs egy zug, ahová félig meddig tisztaság kedvelő ember lehajthatná a fejét. Pedig soha valami lefesteni valóbb helyen nem jártam. Minden festői. A falu, a Duna, a virágos gyönyörű partok, az ősi fák, a mesés Duna-fürdő – (jó hogy ott tudok mindennap alaposan megmosdani). /.../

⁶⁴ A levélhez mellékelte a meghívót Madarász Adeline, de az nem maradt meg.

⁶⁵ Ugron Gábor volt az 1917. június 15-én hivatalba lépő Esterházy-kormány belügyminisztere.

⁶⁶ Esterházy Móric gróf 1917. június 15-től 1917. augusztus 20-ig töltötte be a róla elnevezett Esterházy-kormányban a miniszterelnöki tisztséget.

⁶⁷ Utalás a magas rangú katonatisztekre.

⁶⁸ Apponyi Albertné sz. Dietrichstein-Mensdorff-Pouilly Klotild grófnő (Bécs, 1867. december 23. – Budapest, 1942. szeptember 1.) 1904-ben megalakította a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségét, annak elnökeként a nemzetközi nőszövetségi összejövetelek állandó résztvevője. Az első világháború alatt a szövetségen belül megszervezte az ápolónőképzést. Számatalan jótékony célú akció szervezése fűződik a nevéhez.

⁶⁹ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 19. sz.

⁷⁰ Ordas (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma: Bács-Kiskun m.)

⁷¹ Madarász Gyula, Nemeskisfaludi (Pest, 1858. május 3. – Budapest, 1931. december 29.) ornitológus, festő, illusztrátor. Ligeti Antalnál tanult festeni. Tájakat és madarakat ábrázoló képeket állított ki a Múcsarnokban és a Nemzeti Szalonban. Magyarország madarairól írt hatalmas munkáját (Bp., 1899–1903) maga illusztrálta.

Én ide Veress Zoltánnal⁷² jöttem. Madarászék már itt ülnek hónapok óta. Veress most hazament /.../ és visszajön ha igaz, Takách Bélával.⁷³ /.../

Festek. Félek hogy fene rossz képeket viszek haza – mert igen gyalázatosan vagyok ellátva. A nép jó és kedves, szeretem őket igazán. Valahányszor kimegyek festeni, hoznak nekem zöld paprikát, gyümölcsöt. /.../

A Farkas Miklós járt nálam aki valami munkásyerekközpontjával díjat nyert és azt a csoport akarja sokorosítani. /.../ Elküldtem Veressné Erzsike⁷⁴ – onnan meg, gondolom, Magához ment. Jó lenne ha a Farkasnak valami már egyszer sikerülne – jó fiú de igen élhetetlennek látszik.

Borzasztóan félek a téltől – amint innen hazamegyek hozzálatok ahhoz, hogy engem valami angol család kivitessen Angliába egy évre. /.../ Azt hiszem ha elvállalom 1-2 ifjú dáma oktatását hetenkint pár órán, menni fog a dolog, és legalább egy évig emberhez illő életet fogok élni.

Őszkor egy kollektív kiállítást csinálnak nekem Huszárék⁷⁵ a boltban – csak az én képeim lesznek ott – ők is keretezik természetesen. – Nem tudom lesz e sikere, anyagom van, s még lesz több is. /.../

Sok szíves üdvözlettel
Babiska

12. levél⁷⁶
Budapest, 1920. október 1.

Kedves Béla,

/.../ én igen keserves időket élek. /.../ szegény mama⁷⁷ bizony haldoklik. /.../ Thaly⁷⁸ megmondta nekem, hogy ez tuberkulózis. /.../

Hát Béla az élet nem mindig kellemes – /.../ ha engem a balsorsom haza nem hoz a háború előtt Franciaországból – akárhogy is, de mindenképen inkább művész-

⁷² Veress Zoltán (Kolozsvár, 1868. január 29. – Budapest, 1935. december 20.) festő. Münchenben és Budapesten tanult. 1890–1895 között a müncheni Képzőművészeti Akadémián Hackl-Mayer tanítványa volt. Már 1892-ben festett egy „Erdélyi leánykát”, 1893-ban pedig a „Tükör előtt” című képet, amely a Szépművészeti Múzeumba került. 1895-ben „Egy nótát” című munkájára megkapta a gróf Károlyi Tibor-díjat. 1902-ben kollektív kiállítása volt Kolozsvárott. Néhány műve a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona. Főleg életképeket festett. Restaurátorként is ismert. Ő restaurálta a pécsi székesegyház, a budavári koronázótemplom, a győri székesegyház szentélyének freskóit. „A képnézés és képalkotás művészete” címen könyvet adott ki.

⁷³ Takách Béla, Gyöngyöshalászi (Munkács, 1874–?) festő, építész, iparművész. Budapesten és Párizsban tanult, néhány évig New Yorkban dolgozott, utána Budapesten telepedett le, ahol kisebb festményeket, akvarelleket és iparművészeti alkotásokat állított ki. Vízfestményeivel több díjat, kitüntetést nyert. 1922-ben állami akvarell-díjat, 1926-ban a székesfőváros vízfestmény-díját kapta. „Budapest a Rózsadombról!” című festménye a Magyar Nemzeti Galériában van.

⁷⁴ Veress Zoltánné Kozma Erzsébet (Marosvásárhely, 1879. május 30. – ?) szobrász. Fadrusz János tanítványa volt. 1901-től szerepelt a nyilvánosság előtt főleg arcképszobrokkal és emlékművekkel. A pécsi székesegyház altemplomába 14 márvány reliefet készített.

⁷⁵ Huszár Pál és Huszár Ilona, akikhez – különösen az utóbbihoz – régi barátság fűzte, és akik a műkereskedésükben folyamatosan árulták a képeit.

⁷⁶ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélához, 20. sz.

⁷⁷ A nevelőanyja.

⁷⁸ A házi orvosuk.

nek való életem lett volna ott. – Mert ez a 6 év fertelmes volt mondhatom – és most még majd az lesz a vége hogy összeszedek egy csomó rosszindulatú bacilust. /.../

Üdvözli Babiska

13. levél⁷⁹

Budapest, 1921. november 22.

Kedves Béla,

én tegnap oly rettenetesen fáradt voltam hogy beszélni se tudtam – mind csak az járt az eszembe, beleülni nyakig langyos vízbe s lefeküdni. – (Az a kóczos erdélyi lány akkor már 1 óra óta ült nálam, s még a délelőtti tanítványokat se pihentem ki.) Hát látja így van az egy pesti úgy látszik „beérkezett” művésszel – hát mondja érde-
mes?! Érdemes azért, hogy az embernek egy lakása legyen, egy örökké égő kály-
hája, egy háztartási alkalmazottja, rendes kosztja – /.../ hát élet ez? – hát érdemes ez?
Miért? Hiszen se elég pénzem, se időm, se testi energiám pl. színházba menni rende-
sen – se valami tisztességes helyre gond nélkül nyaralni. – Itt az ember egy dolgozó
gép – önmagának az agyon gyötört rabszolgája – mindenféle spartakusi
velleitással⁸⁰ – de ami csak velleitás marad, mert az embernek másra nincs ereje
mint megfürödni s lefeküdni – hogy holnap újra kezdje. – S közbe egy egy képet
eladjon „jól”. Rendesen rossz képet – mert azt rögtön elviszik.

Hát mondja érdemes? – És én egyedül vagyok – hát ahol család van – hát érde-
mes? Hát mit ad ez a pesti élet – (mert más az aki milliomos) – mit adhat? Tegyük
fel minster lesz – hamarosan. És aztán?! 3 barackfa ami jól megerem s amiből
lekvárt főz és 1 sertés ér annyit mint ma – (a mát én 20–25 évnek látom) – egy
ministerség. De hát előbb – előbb mit ért egy ú.n. „szép karriére” amit valaki csi-
nált? – Hát cél az, hogy valaki 48 éves korában meghaljon? – Hát nézze mi volt a
szegény édes atyja élete? – Ami abban szép és jó volt hát azt bárhol megkaphatta
volna, mert hiszen ő benne volt – hogy tudta élvezni ezt vagy amazt. – Ami a szép
kariert illeti – hát az az volt hogy 48 éves korában egy teljesen tönkrement idegzetű
ember volt szegény. – S látja se ő se egyik mltszgos unokatestvérem – van pedig egy-
néhány a honvédelmi ministeriumban pl. addig, annyira nem viszik hogy télen az
egész lakásuk egyenletesen fűtve lehessen. – Hát mondja miért? Van ennek értelme?

– Nekem, sajna, muszáj itt ülnöm, mert nincs egy akkora darab földem amin
kertészkedni lehetne, s nincs egy viskóm. Nekem itt kell ülnöm hogy azt a ronda 70
000 koronát összekeressem ami nélkül ma nem tudok megélni. Az Úristen segítsen
odáig, hogy vén koromban a saját házikómban ébredjek föl reggel – s még a vasút is
messze legyen ami Pestre visz. S ne legyenek ott modelek tanítványok, croquisták⁸¹
és műkereskedők – de akkor és azt fesseam amit akarok – de nem egy akkora képet
mint a mekkora hely megürült a műkereskedő falán épen. /.../

⁷⁹ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 27. sz.

⁸⁰ velleitás (fr.): átmeneti, ideiglenes nekibuzdulás, akaródzás; a teljesítéshez nem elég erős vágy

⁸¹ krocki, croquis (fr.) (vázlat): a művész sebtében készített művészi célzatú vázlata, amellyel egy meg-
kapó tájképet, figurát, jelenetet, ötletet rögzít; croquisták: vázlatot készítő művészek

Micsoda jó dolog lenne ha maga falura mehetne.⁸² /.../ Oly gyönyörű intelligens életet lehet élni falun – ha az ember maga intelligens – olvasni lehet, képeket a falra akasztani lehet, muzsikálni lehet – mindent lehet. /.../

Sokszor üdvözlí /.../ nagyon nekikeseredett
Babiska

14. levél⁸³
A Dunán, 1923. június 16.

Kedves Béla,

/.../ A hajón annyi volt a reparálni való hogy rettenetes, mert tudja a Jenő⁸⁴ sokkal különb piktor mint hajós. /.../

Hát tudja Béla én ma, most látom mennyire piktor vagyok én, elsősorban piktor – hogy el tudom tűrni mindezeket az alkalmatlanságokat amik egy ilyen hajón előfordulnak. Itt igazán kényelmesen se aludni – illetőleg feküdni, se ülni se enni nem lehet, se kényelmesen és decensen⁸⁵ európai módra mosakodni – mert a Dunába bemenni azt persze lehet – itt igazán kényelmesen csak festeni lehet, s látja ez az igazi. Oly gyönyörűséges helyek vannak – oly szépek – és teljes lehetetlenség lenne azokat megközelíteni a nélkül a hajó nélkül – már t.i. lefeshetően megközelíteni. Így ez le van horgonyozva a Dunába – csónakkal jár az ember a partra, nem kell messze szaladni, czipelni a festő holmit – mert hiszen a hajóban lakik az ember – a hajó pedig ott köt ki ahol szép a vidék. Egyelőre itt vagyunk Ercsi alatt egy erdőnél – tulajdonképen egészen közel Pesthez – s soha se képzeltem volna hogy ilyen gyönyörű festői dolgok vannak, s már ilyen közel. /.../

Én semmi áron nem akarok úgy élni mint ahogy otthon éltem, mert azt az örökös zavarást én már nem akarom. Nekem ki kell gondolnom valamit hogy épen semmi más dolgom ne legyen mint a festés.

Hogy fogom megcsinálni nem tudom. Ezen a hajón nem lehet maradni hideg időben mert nincs olyan Cabin amit fűteni lehet – s kben is kicsi alkalmatlan mert

⁸² Katona Bélát a nagybátyja, s egyben anyai ágon az egyetlen rokona, Góger László hívta maga mellé gazdálkodni Szilágypanitra, a családi birtokra.

⁸³ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 28. sz.

⁸⁴ Kárpáthy Jenő (Debrecen, 1870. január 4. – Budapest, 1950. május 25.) festő. A fővárosi Mintarajziskolában Székely Bertalannál, majd Párizsban és Brüsszelben tanult. Huszonöt évig Belgiumban élt, az első világháború kitörésekor jött haza. 1919-ben és 1921-ben Budapesten a Nemzeti Szalonban, 1924-ben a Múcsarnokban, 1934-ben a Lipótvárosi Kaszinóban rendezett gyűjteményes kiállítást. 1940-ben Debrecenben Szüle Péterrel közösen rendezett gyűjteményes tárlatot realiztikus meglátású plein air alkotásaiból. Az „Esős idő Dunaföldváron” és a „Tavaszi” című festményei a Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában vannak. Az Éber–Gombosi-féle művészeti lexikon szerint Madarász Adeline férje volt. (ÉBER László–GOMBOSI György 1935. 54.), ezt írja a Thieme-Becker-féle lexikon is (Lipcse, 1929. XXIII. k. 526.) és Kárpáthyként tartja nyilván Madarász Adelinet az MKI MDK néhány adata is. Ő maga az önéletrajzaiban nem beszél erről a házasságról, és az általam föllelt hivatalos leveleiben is következetesen Katonánénak írta magát. Hogy közeli kapcsolatban állt Kárpáthy Jenővel, azt a levelek egyértelműen bizonyítják, de hogy ez házasság volt-e, az kérdéses. 1931-ben mindenestre ezt írta Katona Bélának: „A Jenő vőlegény!!! Hála Istennek én ütöttem össze a dolgot – most már azután jó lesz neki és békességben leszek én. /.../ Jóravaló nőt vesz (el) a Jenő, Schrédés Eta festőné, tanárnő, keres is pénzt – szóval igen jó ez, és igen boldog vagyok én.”

⁸⁵ decens (lat.): illendő

hiszen 10 mtr. az egész. – Én azt szeretem legjobban hogy nincs benne motor, – s hála Istennek a vitorlázás a Dunán olyan körülményes hogy alig kerül rá a sor – így hát nem lehet a Jenőnek aki egy nagyon nyugtalan ember minduntalan nekiiramodni – hanem egy helyen kell maradni. – Az nekem jó – mert én sokkal lassabban dolgozom – vissza vissza térve egy motívumhoz – azt tartom t.i. ott kezdődik a művészet bevégezni tudni valamit – hát én szeretek egy helyen maradni. /.../

Öleli szeretettel
Babiska

15. levél⁸⁶
Budapest, 1925. október 3.

Kedves Béla,

egy hét előtt jöttem haza a Dunáról – Jenő még ott maradt. Förtelmes idő volt egész nyáron, a Dunán ép úgy mint egyebütt mindennap szélvész, vihar, orkán és mindenféle lehetetlen időben indokolatlan áradások – váratlanul, úgy hogy ahonnan festett a Jenő oda 1 1/2 mtr víz telepedett – várni kellett míg az visszamegy etc. etc. – na de hát a végén is szép volt, jó volt – s nekem elég is volt. – Jenőnek most kezdődik, mert ő szereti az őszi borulásokat meg a színes erdőket – csak legalább most jó idő maradna.

A nyár igen jó volt, eladás várakozáson felül akadt, s van most is megrendelt dolog, csak meg kell csinálni. Nekem is van egynéhány virág-kép megbízásom s most itthon azt csinálom. /.../

Maga jól tudja hogy én mindig mondtam hogy igenis lehetne a vidéken jó képeket eladni ha valaki úgy fogna hozzá ahogy kell és való. Mert hogy egypár műkereskedő írtó pénzeket keres köztudomású, de hát ők jobbára szemetet visznek és adnak el. – Komolyabb helyekről mint pl. Duna Földvár⁸⁷ ki is dobják őket – holott mi ott igen szépen adtunk el. – (Már ti. tekintetbe véve a rossz gazdasági viszonyokat.) Miután én gondolom hogy lehet a vidéken dolgozni – igen nagy örömmel vettem egy éfiú ember megkeresését – aki nem azért, mert más téren már elkracholt⁸⁸ kezdene képkereskedésbe – de ezt szeretné állandó foglalkozásnak. /.../ Ez az éfiú ember Tarczali Pál egy igen tisztességes úri ember, aki se a képeinkkel se azok árával megszökni nem fog – és én igen kérem Magát s különösen Margitot⁸⁹ hogy eme éfiú embert támogassák, mert ő lefelől is Kecskemétre akar menni. Én adtam neki egypár ajánló levelet itteni neves piktorokhoz pl. Ebner⁹⁰ mester, aki végtelen kedvesen fogadta ad is neki képet bizományba /.../ Nadler⁹¹ mesterhez is eldirigáltam, az is

⁸⁶ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 29. sz.

⁸⁷ Dunaföldvár (Tolna vm., ma: Tolna m.)

⁸⁸ krach (ném.): csőd, bukás

⁸⁹ Katona Béla felesége.

⁹⁰ Deák-Ebner Lajos, I. az 5. sz. jegyzetét!

⁹¹ Nádler Róbert (Pest, 1858. április 22. – Budapest, 1938. június 7.) festő. Építészek készült, később festészeti tanulmányokat végzett Bécsben E. J. Schindler mellett. Innen 1874-ben érkezett Münchenbe, ahol a Képzőművészeti Akadémián tanult. Eleinte számos architektonikus utcaképpel, városi látképekkel, azután életképekkel és fálurészletekkel vett részt kiállításokon. Stílusa aprólékosan naturalisztikus. Számos díjat kapott, művészeti tevékenységét állami nagy aranyéremmel jutalmazták. 1928-ban gyűjteményes tárlata volt a Mücsarnokban. Néhány képe külföldi múzeumokba ke-

kedves volt címeket is adott, képet is ad. /.../ A harmadik akihez küldtem a Grünwald⁹² az csak ma este jön haza. /.../ Tovább megy ifjabb mesterekhez akiknek bekonferálok őt – már ti. hogy se nem lop, se nem csal. Mert ez a legfontosabb ma.

Nagyon kérem kedves Béla mondja meg nekem gondolja e hogy Kecskeméten lehetne üzletet csinálni? A fiatal embernek ott atyafisága is van ismerősei etc. Nekem is van ott egy csomó atyafim aki el tudja mondani miféle kilátások lehetnek. Kap e helyiséget stb. stb. Ő kbelől 50 képet akar vinni csupa neves embertől természetesen – hogy a többi piktör milyen árakat fog szabni nem tudom – de én megdolgoztam a Jenőt hogy tekintetbe véve a kezdet nehézségeit nagyon decens árakat szabjon. /.../

Minket az a megtiszteltetés ért hogy Augusta⁹³ királyi herceg asszony a nővérel és egy egész csomó előkelő emberrel egy menykő nagy autón eljött hozzánk – elmentünk a hajóval egy hangulatos partra ott volt fürdés, sütés főzés a szabadban – igen gyönyörű idő volt az egyetlen szélvészmentes napja a nyárnak. Roppant feltűnést keltett a dolog – nekem kellett elzavarni mindenféle hivatalos közeget akik akartak rendezni díszes fogadást. – Az volt a kedves hogy nem is mi hívtuk de neki jutott eszébe. – Éjjel volt már mikor hazaautóztak. Azóta igen felment az ázsióink a Dunán. /.../

Sok szíves üdvözlettel
Babiska

16. levél⁹⁴
Budapest, 1927. január 10.

Kedves Béla,

/.../ a férfiemberrel okosan beszélni sohasem lehet egyszerű és magától értetődő dolgokról. Én a Jenőnek évek óta beszélem hogy az olajfesték között sok a mérges – ami abból is látszik, hogy egész csomó tubuson rajta van ez a jegy⁹⁵ és az hogy Vorsicht.⁹⁶ Azt is elmondtam, hogy az a mindenféle olaj amivel a festékeket dörgölik szintén gyanúsak kivált a háború óta. – Ő evvel nem törődött „üres és hiába való beszéd” – és hogy az őt fárasztja. Motorral babráló fűrő-faragó ember kezén mindig van folytonossági hiány. Elég az hozzá hogy a Jenő az agyonsebzett kezét telefestékezte munka közben – s a világért se megy olyankor a fürdőszobába ahol ott a

rült. 1889-től az Országos Mintarajziskola tanára, 1915-től a budapesti Iparművészeti Iskola igazgatója, 1917–1929 között a Műgyetemen ornamentális rajzot és népművészetet tanít. 1910-től a Magyar Akvarell- és Pasztellfestők Egyesületének elnöke.

⁹² Iványi-Grünwald Béla, I. a 50. sz. jegyzetet!

⁹³ Augustza, magyar királyi hercegné, osztrák főhercegnő (München, 1875. április 28. – Regensburg, 1964. június 25.) Lipót bajor kir. herceg és Gizella Habsburg főhercegnő leánya, Ferenc József unokája. 1893-ban feleségül ment József Ágost kir. herceghez, ettől kezdve Pozsonyban és Budapesten élt. Az első világháborúban a sebesült katonák ápolásának megszervezésével és személyes közreműködésével nagy érdemeket, széles körű népszerűséget szerzett. A világháborút követő békeévekben számos fontos jótékonyági és társadalmi egyesület védnöke és irányítója volt. 1944 őszén férjével együtt az USA-ba költözött, majd Regensburgban telepedett le.

⁹⁴ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 31. sz.

⁹⁵ A halálfejet rajzolta ide a két keresztbe tett csonttal.

⁹⁶ Vorsicht (ném.): óvatosan, elővigyázatosan

Lytoform⁹⁷ – hanem dolgozik tovább, se lát se hall. – Aztán valami rémes dolog történt. – Ólom mérgezés – miniummal is babrált a hajón – a legzudarabb alakjában – az arcán és a két kezén. /.../ Fogalma nincs magának arról, hogy nézett ki a két keze – gondolja mi az egy piktornak! – De tudja érthetetlen azért a művész ember – /.../. Soha olyan szépen Jenő nem festett mint ebben a kétségbeejtő állapotában, teljesen kisebesedett arczzal, bedagadt szemmel és kesztyűbe bújtatott merev ujjakkal. – Nem értem s senki se érti hogy volt képes erre! – Ő egy retentő gyarló ember sok mindenféle tekintetben. /.../ Oly kiállhatatlanul gyarló néha, hogy a méreg esz – ma reggel összetépett egy felspannolt⁹⁸ vásznat mert a spachtlival egy kicsit belevágott – ahelyett hogy szépen kipreparálta volna eltépte. /.../ Jajj! Sok türelem kell Magukhoz férfiakhoz – s igazán „jó emberek” csak a szamarak azt találom. – Aki valamilyen, ahhoz mindhez sok türelem kell. – /.../

Üdvözlöm
Babiska

17. levél⁹⁹
Uszód¹⁰⁰, 1927. július 31.¹⁰¹

Kedves Béla,

/.../ ma egy hónapja épen, hogy egészen közel voltam a meghaláshoz – ti. összetört a hajó és mi benne voltunk. /.../ Úgy volt, hogy /.../ a Ferencz József hídnál hajóra szállunk, s szépen lassan lemegyünk 3-4 nap alatt ide Uszódra. /.../ Alig indultunk el, jött egy dühös nyugati szél – belekerültünk egy örvénybe s a vasúti összekötő híd pillérjéhez vágta a hajót – szerencsére azon a részen, ahol a kabin volt – mert kben egészen ketté törte volna – így csak hosszában kapott léket. – Csúnya pár pillanat volt. /.../ A nyugati szél iszonyú erős volt – nagyon gyorsan sodort Csepel felé. /.../ Ép vasárnap volt s a Weisz Manfréd¹⁰² pár hivatalnoka ott regattázott¹⁰³ – azok segítségünkre siettek. Jenő /.../ ott a helyszínen eladta az egész hajót /.../ mindenestül annyiért amennyibe került a téli tatarozása. /.../ Egészen ostoba dolog volt így eladni, de tudja nekem az jutott eszembe, egye meg a fene a végén mégis ott hagytam volna a fogam – mert az ilyen 10 méteres jármű csolnaknak nagy hajónak kicsi – már ti. a Dunára. Most motorról diskurál Jenő /.../ hát én minden befolyásomat felhasználom, hogy az ne legyen – mert avval mind az a kellemetlenség ami evvel volt meg lesz – plusz robbanás. /.../

⁹⁷ lysoform: formaldehid és kálszappan vizes oldata. Hatásos fertőtlenítőszer.

⁹⁸ spannol (ném.): kifeszít, felfeszít

⁹⁹ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 36. sz.

¹⁰⁰ Uszód (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., ma: Bács-Kiskun m.)

¹⁰¹ Az évszám nincs rajta a levélen, a szövegbeli összefüggésekből valószínűsíthető az 1927-es év.

¹⁰² Weiss Manfréd, báró (Pest, 1857. április 11. – Budapest, 1922. december 25.) nagyiparos. A magyarországi gyáripár egyik vezető alakja. 1882-ben bátyjával Bertholddal Pesterzsébeten konzervgyárat alapított, 1886-ban tölténytárákat is gyártott. 1892-ben Csepelen megalapított tölténygyárával vetette meg a Weiss Manfréd Acél- és Féművek Rt. iparvállalat alapjait, amely elsősorban hadianyaggyártásra rendezkedett be. 1915-től tagja volt a főrendiháznak. 1918-ban báróságot kapott.

¹⁰³ regatta (ol.): evezős- vagy vitorlásverseny

A hajótörés utáni napon /.../ jöttünk Uszódra. Ez egy gyönyörű festőknek való hely – minden tekintetben megfelel – /.../ de a lakás bizony kellemetlen – az ő nagyított fényképeivel s vásári lim-lomjával – s a rettentő bezárt dohzzagával amit kben sikerült eltüntetni. Sokat dolgozom – nincs semmi más dolgom – de valahogy nem megy a dolog úgy ahogy szeretném.

/.../ nagyon sok szíves üdvözlettel Babiska

18. levél¹⁰⁴

Budapest, 1928. február 13.

Kedves Béla,

ma reggel írtam egy lev. lapot a Magyar Adorjának¹⁰⁵ – mert két piktor oda akar menni – s kértem prospektust. Aztán úgy elgondoltam, hogy az igazán jó lenne, ha Maga összekötetésbe lépne vele /.../, magát érdeklik az ilyen avas históriák – jobban mondva megkövült dolgok, amikkel a fene se törődik. – Én kben már régóta azt hiszem, hogy valamely nép eredetét megtalálni sokkal inkább filozófiai feladat mint bármi más – mert ha belülről nem jön valami megértés, akkor hiába rakja össze azt a törött követ s méri a koponyát – egészen de egészen hamis megállapítások jöhetnek létre. Lehet hogy az Adorján megállapításai is egészen hibásak – de ugye ha valaki 30 év óta folyton ezt csinálta, csak ez érdekelte már 7 éves korában – akkor mégis csak gondolkodóba ejtheti az embert hogy mégis csak meg kellene azt vizsgálni – hogy mi a csuda az tulajdonképpen? – Valami mindenesetre van benne – ő persze azt mondja vad lelkesedésében és az igazában való hitben hogy mindent megdönt amit eddig a mi származásunkról tudnak! De aztán vannak olyan véleményei amikért esetleg bezárják – pl. hogy Szent István királyunk micsoda kártékony uralkodó volt. /.../

Szíves üdvözlettel
Babiska

¹⁰⁴ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 38. sz.

¹⁰⁵ Magyar Adorján (Budapest, 1887. október 4. – Zelenika, 1978. szeptember 28.) képzőművész, néprajzkutató, nyelvész. 1893 óta Zelenikán (Kotori-öböl, Jugoszlávia), Dél-Dalmáciában élt. 1937-ben jugoszláv állampolgár lett. Művészi képzését Rómában és Firenzében szerezte. Három évig Erdélyben végzett néprajzi és nyelvészeti kutatást. A 2. világháború alatt négy évig Olaszországban, internáltként élt. Kilenc élő nyelvet és több tájszólást beszélt. Sajátos művészi stílusát teljesen a magyar népművészetre alapozta. 1918-tól kezdve számos, különböző országban megjelent cikkében és könyvében fejtette ki, hogy a magyarság a Kárpát-medence legrégebbi őslakossága, vagyis műveltség- és nyelvalapító ősnép. Ezernyi néprajzi, nyelvi és embertani adattal alátámasztott megállapítása közöletlen maradt. Művei: *Kérdések* (Vác, 1930.); *A lekiismeret Aranytükre* (Szeged, 1937.); *The ancient hungarian runic writing* (Warren, USA, 1961.); *Az ősmagyar rovásírás* (Warren, USA, 1962.); *A Niebelung Ének magyar eredete* (Warren, USA, 1963.); *Elméletem* (Södertälja, Svédország, 1969.); *Goldenkugel* (magyar népmesék németül) (Kassel, Németország, 1970.); *Ősmagyar rovásírás* (2. kiadás) (Warren, USA, 1970.); *A Csodaszarvasról* (London, 1972.); *A lekiismeret Aranytükre* (2. kiadás) (Fahrwangen, Svájc, 1975.); *Elméletem ősműveltségünkről* (2. kiadás) (Fahrwangen, Svájc, 1978.). – Magyar Adorján Madarász Adeline unokaöccse volt, aki Zelenikán panzióval bírt. Ebből élt, és közben megszálltként kutatta a magyar őstörténetet. 1928-ban munkatársa lett az akkor induló, Szépvízi Balás Béla szerkesztette *Napsugár* című irodalmi, művészeti és néprajzi folyóiratnak.

/.../ Kben azok a fene magyar dolgok amiket az Adorján kivájt nem tudom honnan rendkívül érdekesek azokat le is lehet rajzolni s aplikálni¹⁰⁶ – ha én ráérnék azokból az ornamentekből¹⁰⁷ remek függöny és szőnyegeket lehetne csinálni. Csak az Undi¹⁰⁸ volt érdekes annak idején e téren – na de az Adorján ezerszer érdekesebb. /.../

19. levél¹⁰⁹
Budapest, 1928. július 3.

Kedves Béla,

én igen beteg voltam – feküdtem 3 hétig – s most se vagyok jól s hónapokig kell mindenféle undok kúrát tartanom etc. Majdnem meghaltam – már régóta mondogattam én hogy nem jól vagyok – de két doctornak is panasztam a bajomat /.../ – s azt mondták nincs semmi bajom hypochondria¹¹⁰ etc. – aztán egyszerre csak nagy lázat kaptam /.../ – s akkor kisült, hogy nem csak hogy nem vagyok hypochonder¹¹¹ de lábon viseltem el egy olyan bajt, amibe mások hónapokig fekszenek. /.../

Miután én nekem mindennemű koromhoz különben úgyse való rugaszkodás orvosilag be van tiltva a legközelebbi hónapokra – én az új yachtunkon állandóan nem fogok lakni – mert nekem reggel aludnom kell – a hirtelen éji lehülésektől őrizkedni – s más efféle undorok – én szobát bérelek mindenütt, ahol lehet a Duna mentén. /.../ Zebegényben¹¹² már van lakásom – e hét végén valószínűleg feljön a „Babiska”¹¹³ Pestre, s elmegyünk. /.../ Zebegényben virágos kerteket kell festenem. /.../

Sokszor üdvözlí Babiska

20. levél¹¹⁴
Raguza¹¹⁵, 1928. december 27.

Kedves Béla,

/.../ Hogy én miért vagyok Raguzában? annak igen prózai oka van. Évek óta nyavalyás vagyok. Nem lehetett elmennem minden télen anyagi okokból, s gégehu-

¹⁰⁶ applikál (lat.): alkalmaz, illeszt, igazít, rátesz

¹⁰⁷ ornamentum (lat.): díszítés, díszítmény, ékesítés, ékítmény

¹⁰⁸ Undi Mária (Győr, 1877. január 31. – ?, 1959) festő, grafikus. Budapesten, Angliában és Párizsban tanult. 1913-ban a nagybányai festőiskolában dolgozott. Számos arcképet és a Tabánról akvarelleket készített. Több magyaros iparművészeti munkán (textil, üvegfestmény) kívül falfestményekkel díszítette a budapesti Népszállót és a Fehérkereszt-kórházat. 1913-ban az állami pasztell-díjat, 1914-ben a Magyar Képzőművésznők Egyesületének ezüstérmét, 1916-ban a Műbarátok-díját, 1925-ben pedig az állami könyvillusztráció-díjat kapott. 1918-ban gyűjteményes kiállítása volt a fővárosban. 1943-ban jelent meg a Magyar Kincsesláda című rajz- és hízműminta-gyűjteménye. A Magyar Nemzeti Galéria tulajdonában van „Tabáni udvar” című pasztellképe.

¹⁰⁹ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 40. sz.

¹¹⁰ hypochondria (gör.): betegség beképzelt vagy túlértékelése

¹¹¹ hypochonder (gör.): képzelt beteg, hypochondriában szenvedő személy

¹¹² Zebegény (Bars-Hont vm., ma: Pest m.)

¹¹³ Az új hajójuk neve.

¹¹⁴ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 44. sz.

¹¹⁵ Raguza (Dalmácia, ma: Dubrovnik, CRO.)

rutom nagyon kínzott s minden télen rosszabb lett. /.../ – Dalmátiát én mindig szerettem – mikor először jártam itt, nem volt az a divatos hely mint most – akkor csak azok jöttek ide akik faragott, gyönyörű köveket akartak tanulmányozni – a világ legszebb oszlopfejei itt vannak – vagy növényeket, vagy csudás bogarakat nézegetni jártak.

Életem legszebb karácsonynapja volt a tegnapelőtti – a leggyönyörűbb május! Virítanak a crokusok¹¹⁶ mindenféle bokor, a rózsák, sárga és piros pillék röpködnek – gyíkok kergetőznek – hát nem lehet azt kimondani ez milyen szép itt! Ez igazán Homér¹¹⁷ hazája /.../. – Ha ezt a tájat járom, egészen magától értetődőnek találok a régi istenekben való hitet. – Itt tényleg Pánnak¹¹⁸ kellene furulyázni, s gyönyörű mindenféle nőszemélynek henteregni a tengerparton a fehér tiszta simára koptatott köveken – vagy bújkálni a mirtusok és hangafák között. – Lehetetlen azt elmondani, itt mi van – az az elképzelhetetlen életöröme a növényzetnek – az nő, nő, soha el nem fagy össze vissza kúszik, egyszerre van virág és bogyó /.../ – Tudja Californiában is van virág – talán több fajta és talán dúsabban virít – igen, de a táj nem szép, az ég mindig egyforma unalmas világos kék – soha felhő – a Csendes óceán pedig egyáltalán nem szép. A partjai se szépek. – Itt meg a tenger? jaj Istenem de szép! Az a sok barlang – inkább bizony itt volna az embernek egy kicsi vitorlása – amilyen van a Magyar Adorjának, lemegy vele Görögország csücskéig – mindig a part mentén – s úgy is jön vissza. Semmi motor, bűz, gond – vitorla! Pogány tájba pogány holmi való – azt találok. /.../

Összeismerkedtem egy orosz dámával, akit Lermontoffnak hívnak – a nagy író Lermontoff¹¹⁹ /.../ fivérének az unokája – ő elszökött Oroszországból a 2 fiával és katonatiszt férjével s itt él Raguzában. /.../ Elvitt egy rombadőlt nagy palotába, – ha esik az eső annak az árkádjai alatt festhetek. /.../

Képről jut eszembe az apám Zrínyi¹²⁰ és Frangepánja¹²¹ itt nagyon megbecsült kép – s ápr. 30-án minden iskola be van csukva mert akkor van a lefejezésük évfordulója – s nyilvános helyeken iskolákban ott a kép. Ugyan van egy förtelmes rossz is

¹¹⁶ krókus, crokus (gör-lat.): sáfrány

¹¹⁷ Homérosz (i. e. kb. 8. sz.) a görög irodalom és egyben az európai irodalom első nagy költője. Két epikus remekmű, az Iliász és az Odüsszeia fűződik a nevéhez, de az utóbbi valószínűleg későbbi költő műve.

¹¹⁸ Pán kecskelábú, kecskeszarvú görög pásztoristen, az erdők, a ligetek, a legelők és a nyájak védelmezője, a pásztorip feltalálója. A Pán a kereszténység által legyőzött pogány természetvallás szimbóluma.

¹¹⁹ Lermontov, Mihail Jurjevics (Moszkva, 1814. október 15. – Pjatyigorszk, 1841. július 27.) orosz költő és író.

¹²⁰ Zrínyi Péter, gróf (Verbovec, Horvátország, 1621. június 6. – Bécsújhely, 1671. április 30.) horvát bán. Zrínyi Miklós költő és hadvezér öccse. 1665 januárjától horvát bán. 1666-ban ő is részese volt a Wesselényi Ferenc nádor vezetésével meginduló főúri szervezkedésnek, mely francia segítséggel I. Lipót abszolutizmusát kívánta lerázni és az országot a Habsburg elnyomás alól felszabadítani. Később az összeesküvők vezére. A bécsi udvar 1670-ben lecsapott a szervezkedésre. 1670 áprilisában elfogták, Bécsújhelyen bíróság elé állították és sógorával, Frangepán Ferenc Kristóffal és Nádasdy Ferenc országbíróval együtt lefejezték. Ő fordította horvatra a Szigeti veszedelmet.

¹²¹ Frangepán Ferenc Kristóf, gróf (? , 1620. körül – Bécsújhely, 1671. április 30.) nagybirtokos főúr, Zrínyi Péter sógora. Részt vett a Wesselényi Ferenc nádor által vezetett Habsburg-ellenes főnemesei összeesküvésben. A szervezkedést elárulta a bécsi udvarnak. Ennek ellenére rendkívüli bíróság elé állították, fő- és jószágvesztésre ítélték és lefejezték. Horvát nyelvű költeményeket is írt. Vele kihalt nagymúltú családja.

amit valami Kukurecz csinált – szemtelen plágium¹²² – egészen rossz – és mégis lát-
szik hogy utánozni akarta apám képét – kivált a Frangepán alakján látni.¹²³ /.../
Én sokat dolgozom itt – más gondom sincs. /.../

Sokszor üdvözli Babiska

21. levél¹²⁴

Budapest, 1931. november 1.¹²⁵

Kedves Béla,

én annyira örülök hogy Maga elmegy gazdálkodni.¹²⁶ /.../ Nekem annyira
rosszul esett mindig, hogy egy olyan koponyájú ember mint Maga, K. Zs.¹²⁷ unokája
ott ül egy büdös hivatalban /.../ – hát nem való, hogy egy olyan ember mint Maga ott
üljön, azért hogy ép úgy elérje a mlts címet, mint minden számár és legyen egy
aranyérbántalmas vén roncs 60 éves korában aki semmit se tud, semmit se lát, sem-
mit se érez, mert elbutult ott abban az ostoba gépházban ami ma egy hivatal. – /.../

Az neveléses, hogy oláh föld vagy slovák – ez marhaság és nincs is – az ég, a
víz, a fák az nem slovák – és semmivel se szekírozzák az embert jobban mint itt – s
mert tudja az ember hogy ott szekírozni fogják, aszerint intézi a dolgot. /.../ Város
való a Masának¹²⁸ meg a Jenőnek akik 300–1000 pengőt kapnak egy képért amin
dolgoztak 3-12 órát – s amit meg tudnak csinálni s tudnak utánna szaladgálni hogy
eladhassák – míg egy bokor muskátli úgy elpusztulna a kezük alatt hogy jobban nem
is lehet. Ebből ők kiélnék s esetleg hírük is marad – s nekik gyönyörűségük is van
benne. – Én egy nagy fát ezerszer jobban szeretek, mint a dr. Sebestyén féle műkriti-
kusokat aki egészen de egészen derék és lovagias ember, de ha pl. egy csónakba kell

¹²² plágium (lat.): idegen szellemi alkotás részbeni vagy teljes eltulajdonítása, idegen műnek (műrészletnek) saját névvel való közlése

¹²³ A Kikerec-kép képeslap-reprodukcióját később elküldte Katona Bélának, a következő szöveggel:
„Ezt az urat rendkívül zavarták az Apám babérai – nem gondolja? A Lotkovicz különösen monu-
mentális – az effélet mégse kellene megengedni – kben pl. a legtöbb könyv is ilyen. Valami nagy-
nak az utánérése, rosszul.”

¹²⁴ Katona cs.; Levelek. Madarász A. ifj. Katona Bélának, 46. sz.

¹²⁵ Évszám nincs a levélen, a levél tartalma valószínűsíti, hogy 1931-ben íródott.

¹²⁶ Katona Béla nagybátyja, Góger László 1929-ben meghalt, a birtokait ő örökölte. Ekkor néhány hó-
nap szabadságot kért a minisztériumban, hogy a birtokkal kapcsolatos dolgait rendezze, majd 1931
végén úgy döntött, hogy odaköltözik, maga irányítja a gazdálkodást, és a nyugdíjazását kérte.

¹²⁷ Katona Zsigmond, I. a 21. sz. jegyzetet!

¹²⁸ Valószínűleg Feszty Masa v. Mária (Budapest, 1895. január 31. – Domaháza, 1979) festő. Édes-
anyja Jókai Róza és apja Feszty Árpád útmutatásai segítségével kezdett festéssel foglalkozni.
1913-ban Szablya-Frischauf Ferenc festőiskoláját látogatta, majd az Országos Magyar Királyi Ipar-
művészeti Iskolába iratkozott be. 1915-ben Münchenben H. Hoffmann festőiskolájában képezte
magát. 1916-tól Budapesten működött, megfordult Kernstok Károly nyergesújfalusi szabadiskolájá-
ban is. Az 1920-as években több tanulmányutat tett Olaszországban, többek közt Firenzében is
folytatott festészeti tanulmányokat. 1924-től állított ki. Eleinte tájképeivel és aktjaival szerepelt cso-
portos bemutatókon, majd egyre inkább portréival hívta fel magára a figyelmet, mely egész életén át
fontos műfaja maradt. 1945 után főleg egyházi témájú képeket és oltráképeket festett, melyekből
szinte valamennyi római katolikus templomba jutott. Képeit, grafikáit a humanizmus és a rene-
szánsz művészet tiszteletéről tanúskodó dekoratív előadásmód jellemzi. Formailag az olasz cinque-
cento rajzos és színes zeneiségének hatása alatt alkotta munkáit. Alkotásait őrzi a Magyar Nemzeti
Galéria, a Fővárosi Képtár, a Petőfi Irodalmi Múzeum, a pécsi Janus Pannonius Múzeum és az esz-
tergomi Keresztény Múzeum.

neki szálni, úgy hanyattesik, hogy csak ropog s alig lehet talpra állítani. Hát a Sebestyén még igazán a színe annak a társaságnak, akivel az ember városon együtt ül – mert avval mindenről lehet beszélni – na de az mind csak olyan mozi-beszéd. – Én jobban szeretem nézni a szürke gémekeket, ahogy ott állnak reggel a Dunán s ahogy azok elrepülnek az sokkal gyönyörűbb, fenségesebb és magasztosabb mint mindaz, amiről a Sebestyén beszélhet. Meg az a kóbor szegény kutya aki ott a ködből előjön a Dunaparton – ki tudja honnan jött –, annak enni adni nagyobb öröm mint egy sereg jóllakott és jómódú embernek vacsorát adni tatármártás és rákmeridonnal. Meg a Kóspallagi¹²⁹ vén érdekes tolvajnak is jobb szeretek egy rántott levest adni – az ismeri a bogarakat és virágokat mind – és egészen furcsa dolgokat tud mesélni – amiket a népvándorlás óta tud. /.../

Szóval Béla én nagyon de nagyon boldog vagyok hogy mégis úgy esett hogy Maga elmegy gazdálkodni. /.../

Szívből üdvözli
Babiska

¹²⁹ Kóspallag (Bars-Hont vm., ma: Pest m.)

IRODALOM

ÉBER László–GOMBOSI György

1935 Művészeti Lexikon II. kötet. Budapest.

DR. SZABÓ Ákos András

2002 Magyar festők és grafikusok életrajzi lexikona. II. kötet.
Nyíregyháza-Debrecen.

THIEME, Ulrich–BECKER, Felix

1929 Künstlerlexikon. Herausgegeben von: Hans Vollmer.
XXIII. kötet. Leipzig

ZÁDOR Anna–GENTHON István (szerk.)

1967 Művészeti Lexikon. III. kötet. Budapest.

Névleltani vizsgálatok Kecskemét közterületi neveinek köréből 1850–1945

I. Kecskemét első hivatalos utcanevei (a „három város” tükrében)

I. 1. Utcanevek a török korban

„Rossz szomszédság török átok – tartja a közmondás. Nehéz lenne (ha nem lehetetlen) bebizonyítani, hogy e summás megállapításnak mennyi az igazságtartalma, de azt bizony állíthatjuk, hogy az átok nem fogott a Duna–Tisza közének három jelentős településén. A három szomszédos város: Cegléd, Kőrös (a későbbi Nagykőrös) és Kecskemét sorsa évszázadokon keresztül összekapcsolódott a barátság, érdekszövetség, közös bíraskodás révén. Igen korán, már 1368-ban együtt említi őket egy határjárás eredményét rögzítő jelentés.¹ Az itt olvasható „trium oppidorum seu villarum” alternatívából természetesen mindhárman az oppidum-státuszt választják. Később a szultántól kapott hász-városi rangban is osztoznak.

A hasonló adottságok ellenére három különböző, egymástól markánsan elütő városarculat jött létre (ez a névanyagban is megmutatkozik), Kecskemét közterületi neveinek vizsgálata során időnként érdemes mégis egy-egy pillantást vetni a „szomszédokra”, hol a párhuzam, hol pedig a különbség megvillantása okán.

A török hódoltságot – bár eltérő mértékben – természetesen mindhárom város megszenvedte, ám a Duna–Tisza közén elpusztult 37 település életben maradt lakói számára mégis a legbiztonságosabb menedéket jelentették. Kecskemét mostoha földrajzi adottságai ellenére korán kiemelkedett környezetéből, és már a XIII. század folyamán a kunok székvárosává vált. Elsősorban helyzeti energiáinak köszönhető felemelkedését, hiszen az észak-déli és kelet-nyugati irányú útvonal metszéspontjában kialakult városmag ideális volt vásárok tartására. Mivel a gyenge termőképességű talaj nem volt alkalmas arra, hogy az egyre növekvő népesség megélhetését biztosítsa, ezért a város az 1700-as évek közepéig hatalmas pusztákat bérelt, és főként szilaj állattartásra és marhakereskedelemre rendezkedett be. „Leghűségesebb” ellenségét, a futóhomokot leküzdve Kecskemét töretlenül haladt előre – a mai megyei jogú város státuszáig.

A sok rossz mellett néhány „ajándékot” is kapott a törököktől mindhárom város, például az első utcaneveit. A budai szandzsák első három összeírásában² ugyanis még utcánként vették a lakosokat nyilvántartásba. 1546-ban és 1559-ben az alábbi nyolc kecskeméti „ucca” neve szerepelt a lajstromokban: *Nagy ucca*, *Szentmária ucca*, *Új ucca*, *Kozma ucca*, *Varga ucca*, *Szentlőrinc ucca*, *Oskola ucca*, *Gyümölcs ucca*. 1562-ben az *Új ucca* *Kun uccára* változik (feltehetőleg a közben nagy számban beköltözött lakók nemzetisége után), és kiegészül a névsor a *Kőrös uccával*, valamint a *Lomlik ucca* névvel. Ez utóbbi mellett kérdőjelet találunk, amely valószínűleg hibás olvasatot jelez.³ Mivel a lakosság 1580-as és 1590-es összeírásában

¹ BÁRTFAI SZABÓ László, 1938. 86.

² KÁLDY-NAGY Gyula, 1985.

³ KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 347.

már nem tüntették fel az utcaneveket, nem tudjuk, hogy melyik utca nevének torzult változata lehet.

Kecskemét tudós történetírója, Hornyik János más forrásokra hivatkozva ugyanebből a korból öt utcanevet és egy városrésznevet sorol fel, azonosítva a megírás idején (a XIX. század közepe) használatos nevekkal:

„Ez előtt háromszáz évvel, az 1591–1602-ik évekről fennmaradt egyik legrégebb jegyzőkönyvünkben a városnak öt utcáját és egy nagyon régi városrészt találunk följegyezve, úgymint a *Pálkai utcát*, mely most a Halasi nagy utca; *Nagy utcát*, mely ma Vásári nagy utca; *Gyümölcs utcát*, mely most a piactól a Széchenyi-téren, azután a Kápolna utcán át a homoki kapuhoz a legrégebb szőlőig ki vezet; a *Kőrös utcát*, melynek mai neve Kőrösi nagy utca; és a *Szentlőrinczi utcát*, vagyis a mostani Csongrádi nagy utcát.”⁴

Ugyancsak ő említi munkájának 74. jegyzetpontjában Kecskemét első városrésznevét is, a *Burgundiát*, hivatkozva arra az 1600-ból származó jegyzőkönyvi feljegyzésre, amely a tatár hadak által elrabolt kecskemétiakat sorolja fel utcák szerint. „Ugyanazon följegyzésből, melyben az imént elsorolt öt utca neve megemléttetik, tanuljuk azt is, hogy a városnak déli része, a Halasi és Vásári nagy utcák közt a *Picsó* folyását környező városrész akkor *Burgundia* nevezetet viselt. Korunkban e név a használatból már majdnem kiveszett, mert csak Burga néven így is nagy ritkán említették, jelenben pedig az élő nemzedék így is alig ismerné, ha a 32 év előtt egész városra nézve megállapított utca nevek közé, e sorok írójának fentebbi adattal indokolt szorgalmazására e városrész egyik köze Burga utcává nem kereszteltetik.”⁵ A *Burgundia* névvel máshol is találkozhatunk, pl. Debrecenben már 1547-ben kereszteltek el utcát a germán burgundokról.⁶ Kalocsán kétféleképpen is megtalálható ez a név: egyrészt 18. századi városrésznévként, másrészt utcanévként. A szerző feltevése szerint a középkorban betelepedett nyugat-európai iparosok szolgálhattak a névadás alapjául.⁷ A gödöllői Burgundia sor 1763-ban, a vásártér kialakításakor kapta nevét. Grassalkovich Antal német iparosokat telepített be, ennek emlékét őrzi a mai Kossuth Lajos utca két oldala: az egykori Német sor és a Burgundia sor.⁸

A Hornyik-idézet azt is elárulja, hogy Kecskemét főjegyzője, a város történetének megörökítője milyen fontosnak tartotta a hagyományőrzést a névhasználatban is. Két jeles munkájában több alkalommal kitér névtani kérdésekre, pl. a régi dűlőnevek eltűnése miatt sajnálkozik, a város nevét etimologizálja.⁹ A máig vitatott városnév első felét összefüggésbe hozza a kecsketenyésztéssel, a második tagot („mét”) pedig a menet, járás (legelő) összevont alakjának tekinti. A Földrajzi nevek etimológiai szótára¹⁰ szerint az előtagot valóban a kecske állatnév alkotja, ám az utótag kikövetkeztetett alakjában – *med* – egy régi, ma már önállóan nem élő szavunk, a ’száraz meder, időnként kiszáradó ér’ rejlik, amely a *meddő*-vel tartozik egy családba. Kecskemét nevének eredetét sokan, sokféleképpen magyarázták,¹¹ de ab-

⁴ HORNYIK János, 1927. 20.

⁵ Uo.

⁶ KISS Lajos, 1988. 266.

⁷ ASBÓTH Miklós, é. n. 24.

⁸ RAÁTZ Judit, 1981. 21.

⁹ HORNYIK János, 1927. 6.

¹⁰ KISS Lajos, 1988. 704.

¹¹ Bővebb kifejtését lásd IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 98–99.

ban valamennyien egyetértettek, hogy a kecske nem hiányozhat az etimológiából. Az állattenyésztés, a pásztorkodás, az állati termékek feldolgozása kezdettől fogva a fő megélhetést jelentette a lakosságnak, az állatokkal való kereskedés, a vásártartási jog pedig a legfőbb városképző erőként működött a településen. Mindez összefüggésbe hozható a defterlajstromban szereplő egyéb adattal is, nevezetesen a *Nagy utca* névével. Káldy-Nagytól tudjuk, hogy az 1562-ben összeírt 31 pásztorból 19 a *Nagy utcában* lakott, ahogy a legtöbb juhos gazda is. Ezek természetesen a vagyonosabb réteget alkották, a „nagy” elnevezés egyik jelentését: ’jelentős szerepű’,¹² mintegy illusztrálva. Gyermekkori emlékeim között felrémlik, hogy szülőfalumban, Tarcalon az öregek a *Fő utcát* mindig *Nagy utca*ként említették. Feltehetőleg más vidékeken is így volt ez.

Hornyik idejében az egykori kecskeméti *Nagy utca* a *Vásári nagy utca* nevet viselte, jelezvén, hogy a vásár mennyire meghatározó volt a település életében. Természetesen ez volt a legsűrűbben lakott utcája, hiszen itt 1546-ban 132 családfő, 1559-ben 167 családfő és 1562-ben 110 családfő élt, míg a többi utcában csak 20–30, illetőleg 40–60 családfő élt, kivéve a *Varga utcát*, ahol átlag 10 családfő lakott.¹³

Cegléden és Nagykőrösön jóval kevesebb utcanevet találunk az összeírásokban. Ez természetes, hiszen a két város lélekszáma a kecskemétinél sokkal csekélyebb volt a török korban.

Összehasonlításképpen közöljük a három városban összeírtak számát¹⁴

	Cegléden	Kőrösön	Kecskeméten
1546-ban:	302	210	471
1559-ben:	258	140	492
1562-ben:	252	303	758
1580-ban:	290	269	1421
1590-ben:	299	193	721 ¹⁵

A mahalle megjelölésen – olvashatjuk Káldy-Nagy Gyula másik munkájában¹⁶ – a törökök egy-két utcából álló házcsoportot értettek. Cegléden mindössze két városnegyednyi lakost jegyeztek fel, ezek a *Szentmiklós ucca mahalléban* és a *Nagy ucca mahalléban* laktak.¹⁷ Nagykőrösön 1546-ban és 1559-ben a következő elnevezések voltak: *Nagy ucca mahalle*, *Újfalva ucca mahalle* és *Kápolna ucca mahalle*. Ez a felsorolás kiegészült még az *Új ucca mahalle* névével¹⁸. Ebből a rövid összevetésből az is kitetszik, hogy mindegyik településen volt *Nagy utca*, még ott is, ahol két utcát neveztek meg mindössze. Az összeírásokból különben arra is lehet következtetni, hogy egy-egy településre mennyire volt jellemző a városias utcastruktúra. A budai szandzsák összeírásait tartalmazó kötet térképének tanúsága szerint összesen 14 település kapott „város” minősítést: Tata, Buda, Óbuda, Marosa, Visegrád, Ráckeve, Földvár, Buják, Vác, Pest, Szekcső, Cegléd, Kőrös, Kecskemét,

¹² BENKŐ Lóránd, 1970. II. 993.

¹³ KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 347.

¹⁴ L. a Mellékletben az 1. sz. ábrát!

¹⁵ KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 164., 388., 347.

¹⁶ KÁLDY-NAGY Gyula, 1977. 41.

¹⁷ KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 164.

¹⁸ KÁLDY-NAGY Gyula, 1985. 388.

de ezek között alig van olyan, ahol az összeíró utcákat is megkülönböztetett volna. A három város mellett csak Pest és Buda utcái vannak felsorolva.

A török kori nevek alapján megállapíthatjuk, hogy Kecskeméten a legjellemzőbb elnevezéstípus az irányjelölő: *Pálkai utca*, *Szentlőrinczi utca*, *Kőrös utca*. Az elnevezést motiválhatta az utca egy-egy nevezetes épülete (*Oskola*), az utcában lakók foglalkozása (*Varga utca*), nemzetisége (*Kun utca*). Az *Új utca* neve értelemszerűen átmenetinek tekinthető. A *Kozma* előtag talán személynévre vezethető vissza, de lehet, hogy martirologiumi eredetű, a *Szentmiklós* a város védőszentjére utal. A *Szentmária* arról a Szűz Mária-kultusról árulkodik, amely már a középkori városban is igen erős volt. Ennek emléke esetleg a *Gyümölcs utca* is, hiszen a Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére szentelték fel az Árpád-korban épült Kis Boldogasszony kápolnát.¹⁹ De egyszerűbben is magyarázható ez az utcanév, hiszen a *Gyümölcs utca* az egykori piactól a legrégebb szőlőig vezetett.

A három irányjelölő – a *Pálkai*, *Szentlőrinczi* és a *Kőrös utca* – az azonos nevű városkapukhoz vitt. Figyelmet érdemel Hornyik János azon megjegyzése, hogy a *Pálkai* és *Szentlőrinczi utcák* eleinte a szomszédos településektől kapták a nevüket, és csak azok pusztulása után lett névadójuk a távolabbi Halas és Csongrád. Tőle tudjuk azt is, hogy az ősi városmagnak milyen volt a védelmi rendszere.

„... a város sáncz alakú mély árokkal kerítve s annak belső partja tövisből korczolt erős sövényvel volt szegélyezve. A város régi területének meghatározásához ezen ároknak maig is fennálló maradványai szolgáltatják az alapot. Ez árok és ennek fenntartására vonatkozó intézkedések még a török ideje alatt legrégebb jegyzőkönyveinkben gyakran előfordulnak, azután pedig folyvást, korunkig sokszor megemlítetnek, mihez képest igen valószínű, hogy e védőöv még a török hódítás előtt nagy régen, sőt a város alapíttatásakor keletkezett. A város főbejáratainál ez árok át volt hidalva s a hidak fölött erős rács-kapuk vezettek a városba, vastag tölgyfagerendákból összeácsolva, mely kapuk mindenikét egy-egy meghitelt állandó kapu őrizte, ki a kapu mellett számára fennálló házacskaiban lakott s naponkint korán hajnalban a kaput kinyitotta, estenkint pedig alkonyat után bezárta; háborús, vagy a közbiztonságra veszélyes időben éjjel-nappal felváltva fegyveres őrség volt a lakosok közül sor szerint a kapukhoz kirendelve. Ily kapu volt: a halasi, vásári, budai, kőrösi és csongrádi utcák külső torkolatán öt s ezeken kívül három kisebb: a homoki és vágó kapuknál kettő s a mostan Lovarda utca végén a harmadik, mely utóbbi a legrégebb kettős temetőhöz kijáratot szolgáltatott. A régi várost kerítő sánczárók nyomai némi megszakításokkal maig is fenn vannak még ... igen kevés kivétellel most is ott van a város széle, hol hajdan volt.”²⁰ A török hódoltság alól felszabadulva a kapuépítményeket lebontották, építőanyagukat felhasználták, az árkokat betemették.

I. 2. A településszerkezet változásai

I. 2. 1. Városrendező erők és elvek

Juhász István *Kecskemét város építéstörténete (1998)* című munkájában részletesen bemutatja azt a folyamatot, amelynek során az egyre zsúfoltabbá váló belterületből sajátos hangulatú történeti városkép alakul ki a XIX. század végére.

¹⁹ Más néven Homoki kápolna. Vö. SZÉKELY György, 2002. 69.

²⁰ HORNYIK János, 1927. 20.

Kecskeméten nem alakult ki kétbelterség (Nagykörös és Cegléd településformájával ellentétben, ahol alkortek övezik a várost, szétválasztván a lakó- és gazdasági funkciókat), így az istállók és gazdasági épületek a lakóházak közé ékelődtek. A zsúfoltsággal együtt a tűzveszély is megnőtt. A magisztrátus 1678-ban hozott rendelete kimondja, hogy csak a bíró és a tanács engedélyével lehet házat és/vagy istállót építeni, ellenkező esetben a gazdát megpálcázzák, a városból „szégyenvallással” kiküldik, az építményt pedig megsemmisítik.²¹ Az 1800-as évek első felében, a földesúri megváltás után nagy arányú fejlődésnek indult a város, egyre inkább kinöve egykori városhatárát. Mivel sem víz, sem hegy nem áll útjába, a térbeli szerkezet időnkénti bővülése koncentrikus formában ment végbe.²²

A mai Kecskemét belvárosát lezáró körút ennek a védelmi rendszernek a nyomvonalán halad. Metaforikusan a város ütőerének is nevezhetjük a Buda(-Pest)–Szeged (tágabban: Nyugat-Európa és a Balkán) közötti ősi kereskedelmi út itt áthaladó szakaszát, de a többi kereskedelmi, marhahajtó útvonal is jelentősen formálta a hazatelepülés arculatát. „A városba érkező sugár irányú utak alapján arra lehet következtetni, hogy Kecskemét a Duna–Tisza közti tájegység jelentős, s bizonyos mértékű központi szerepkörrel rendelkező városa volt, ahová az égtájak mindegyike felé eső településekről utak futottak be.”²³ Ennek modern emlékeként látható a főtéren az a térkompozíció, amelyen egy dombról körben lefutó szalagsor feliratai jelzik a közelebbi-távolabbi településekre vezető utak irányát.

A két leghatalmasabb városrendező a tűz és a víz. A „vörös kakas” Nagykörösön is gyakori vendég volt, például az 1826-os tűzvész a fél várost elpusztította,²⁴ de Kecskemétet még sűrűbben látogatta (1596-ban a tatárok átvonulása nyomán 530 házból 253, 1678-ban szintén a fél város, a ferencesek temploma és kolostora és a reformátusok fatemploma, 1707-ben a rác betörés alkalmával 90 ház, 7 malom, 1718-ban 500 ház és 14 malom, 1727-ben és 1765-ben 100-100 ház égett le.). A legnagyobb tűzvész 1794. július 10-én tört rá a városra, ekkor 911 ház és 20 szárazmalom vált a lángok martalékává. Egy évvel később (november 3-án) a város 6., 7 és 8. tizedeiben tomboló tűznek 512 lakóház és 12 szárazmalom esett áldozatul. Az 1794-es tüzeset után rendeletet hozott a magisztrátus, amelyben új és tágas utcák nyitását, a következő évben pedig a leégett részekben az utcák és épületek térképi ábrázolását rendelte el.²⁵ A várostérképek hiánya ugyanis a városszabályozás egyik legnagyobb akadályja. A II. József-féle katonai térképeket, amelyek 1782 és 1785 között elkészültek ugyan – Kecskemétről is készült négy térképlap –, titkos dokumentumként a bécsi hadilevéltárban féltve őrizték, a város ezeket nem használhatta fel saját céljaira. (Titkos jellegük az I. világháború után szűnt meg.) Az első térkép az 1794-es tűzvészben leégett városrészről készült, igaz, jóval utána.²⁶

1796-ban létrejött a tűzi inspektorok rendszere. (Feladatuk: kémény- és kementevizsgálat minden héten, tizedenként 6 éjjeli strázsa, a toronyban minden éjjel két ember őröködik, akik tűz esetén riasztják a várost.) 1811-ben már nemcsak éjjel, hanem nappal is vigyázták a tüzet. A kovácsműhelyeket a város peremén vonták össze. Az 1819-es tűzvész után a leégett vagy rossz állapotú szárazmalmokat is csak a vá-

²¹ JUHÁSZ István, 1998. 157.

²² Uo. 68.

²³ Uo. 79.

²⁴ GALÁNTAI FEKETE Béla, 1927. 63.

²⁵ JUHÁSZ István, 1998. 123–124., 158.

²⁶ Uo. 161.

roszon kívül lehetett felépíteni. „Miután a hatóság szerint a városban elharapódzott a gyújtogatás, ezért 1811-ben az árkokat olyan áthatolhatatlanná tették, hogy a városba csak kapukon át lehetett bejutni. Minden kapu mellett kapusházakat építettek.”²⁷

A kecskeméti „városrendezéshez” hozzájárult a homok, a szél és a földrengés is. A futóhomok ellen telepített szőlőket ugyanis nem volt szabad kiirtani, inkább a telkek megosztásával tették még zezzugosabbá a várost, vagy a vizesebb, alacsony fekvésű területeken osztottak házhelyeket, ami nagyon sok gondot okozott később. A belvíz különösen a mélyen fekvő Mária-városi telkek lakóinak életét keserítette meg (így pl. 1839-ben is) mindaddig, amíg Gyenes Mihály mérnök egy árokrendszerral meg nem mentette a lakóterületet.

Az egykori kapukhoz 2-3 irányból érkező utak szabálytalan tereket eredményeztek. Ezek beépítetlenül maradtak, de két jellegzetes építményük azért általában volt. A messzebről hajtott állatok kövályús itatókutaknál, gazdáik pedig a borkimérésekben csillapíthatták szomjukat. Sok más funkciót is betöltöttek ezek a terek. Pl. a Vágó tér (a mai Nyíri út és Nyíl utca találkozásánál a levágott sertések perzselésének, de egyúttal a paráznsággal vádolt nőszemélyek megszégyenítésének színhelyül is szolgált, hiszen pacallal a fejükön itt korbácsolták ki őket a városból.²⁸

A városi lakosság száma egyre gyarapodott (egy 1787. évi összeírás szerint: 22 626 fő volt), így a városvezetésnek folyamatosan új házhelyekről kellett gondoskodnia. Az új osztások szabályos utcahálózata már mérnöki munka eredményeként jött létre. 1750 táján osztották ki a sokáig *Újváros*nak nevezett részt (a mai Czollner tér és Erzsébet körút között). 1815-ben került sorra az *Ürgés* nevű városrész. 1817-ben a Halasi kapun kívüli részt, a *Rávagy* teret kezdték házhelyként értékesíteni (beszélő neve alapján a lakosság építési vágyait kielégítendő). 1819-ben a *Muszáj* követtezett, ahol – mint neve is jelzi – nem szívesen építkeztek az emberek (117). Kiskunfélegyháza is megfigyelhető két városrésznév elnevezésében a népnyelvi „ítélet”. A „*Röktönváros*” nevet olyan városrész kapta, amely azonnali beépítési kötelezettséggel egy kubikgödörktől szabdalt területen épült fel. A „*Bánomváros*” már a nevével is elárulja, hogy „Nagyon megbánta az igénylő, aki itt vett házhelyet magának.”²⁹

Kecskeméten 1828-ban jelentős kiterjedésű osztás Máriavárosban volt. Az *Ürgés*, a *Muszáj*, a *Vásár tér* és a *Disznóhizlaló telep* folyamatos kiépülését az 1879-es térkép is jelzi.

I. 2. 2. *Kecskemét úthálózatának kialakulása*

A kecskeméti történeti úthálózatnak szinte festői leírását olvashatjuk Juhász István munkájában: Nemcsak helyi érdekeket elégítettek ki ezek a sugár irányú utak, hiszen rajtuk érkezett a központba a távoli települések ide irányuló forgalma is. Ugyancsak ezekbe a főutakba kapcsolódtak az általuk szabálytalan körcikkre szabdalt városrészeket behálózó utak jelentősebb gyűjtőszakaszai is. Így a halmazos városalaprajz útjaiba, a kapuktól befelé indulva jobbról-balról legalább öt-öt „oldalajtás” kötött be. Miután a leghatalmasabb területegységet a Csongrádi út szolgált

²⁷ Juhász idézi Iványosi Szabó Tibor: Kecskeméti szabályrendeletek 1659–1849. c. munkájából. JUHÁSZ István, 1998. 159.

²⁸ Hornyik János adatait felhasználta Juhász. JUHÁSZ István, 1998. 73.

²⁹ FEKETE János, 2001. 41.

ki, ezért itt tizenöt bekötést számolhatunk meg. Természetesen az oldalágak is tovább osztódnak, végül a kapuktól befelé induló utak a fa ágaihoz vagy gyökereihez hasonló alakzatot vesznek fel. A kapuk és a város központja között szeszélyesen kanyargó utak (a *Kőrösi*, *Csongrádi*, *Mezei*, *Halasi és Vásári utca*) a kapuk felé egyre szélesedtek, ahogyan a legelőre kihajtandó csorda mérete is egyre nőtt.³⁰

A mai úthálózat pókhálószerűen szövi be a belvárost, megőrizve annak régi hangulatát. Az időről időre aktuálissá vált tervszerű városrendezés nagyrészt megkímélte a szabálytalan kis utcákat, térformákat, amelyek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Kecskemét szíve 1990 májusában a Magyar Nemzeti Örökség része lett.

I. 3. A közigazgatási egységek történeti vázlata

I. 3. 1. A tizedrendszer szerepe a három város közigazgatásában

A török defterlajstromok alapján, de más forrásokat is említhetnénk³¹, nyilvánvaló, hogy az egyre növekvő mezőváros több ház- illetve utcacsoportot magába foglaló lakónegyedre, egységre, városrészre tagolódott. Erre igazgatási szempontból volt szükség: elsősorban az adók, sarcok, különféle szolgáltatások beszedése, a lakosság számának, vagyonának nyilvántartása miatt. A tizedekre való felosztás az 1700-as évek második felében már országszerte általános volt. Nagykőrösön viszont a tizedeket az 1700-as évek végén felváltják a járások, majd az 1880 utolsó napjára elrendelt népszámlálás előkészítése során az eddigi négy járásból tíz kerület lesz. A hivatalos ügyintézés azonban még a XIX. század első felében is kielégítőnek találta a házzámokkal történő azonosítást. Az utcanévek használata nem volt jellemző, az identifikáláshoz a két szomszéd vagy a házzám megjelölése is elegendőnek bizonyult. Talán a nagyszámú ragadványnev is közrejátszhatott e szokás kialakulásában.³²

A tized mint közigazgatási egység több településen a következő évszázadban is megmaradt; Cegléd például az 1880-as évek elején öt tizedből állott, s ezekhez kapcsolódott az Újváros. Kiskunfélegyházán a tizedeknek kiemelt szerepük volt, ahogyan Fekete Jánosnál olvashatjuk: „Félegyházi sajátosság, hogy bár az utcanévrendszer korán kialakult, az azonosítás, tájékozódás utcanévpótló tényezője még sokáig a tized maradt. Más alföldi városokban (Kecskeméten, Szentesen, Békéscsabán, Szolnokon stb.) is élt a belterület tizedes beosztása, de korántsem kapott olyan közigazgatási szerepet, mint Félegyházán. A Kiskunság székhelyén a tanács és főbíró vezette rendészeti igazgatás felügyelete alatt álló tizedek az önkormányzat meghatározó szervei voltak.”³³

Kecskeméten is sokáig jól működött a tizedrendszer. Ismét Hornyik Jánosnak az 1800-as évek közepén írt munkájából idézünk:

„A város hajdan is tizedekre volt felosztva, mint most; azon különbséggel: hogy legrégebben csak négy, azután hat, a múlt század végén nyolcz, folyó év század elején tíz tized volt; 1827-ik év után a Mária városból lett a 11-ik tized. (...)”

³⁰ JUHÁSZ István, 1998. 80., 82.

³¹ Kecskemét vonatkozásában lásd bővebben IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 308–309.

³² Vö.: ERDÉLYI Erzsébet, 1978., 1985.

³³ FEKETE János, 2001. 46.

Az összekötő vonalat a város térképén úgy kell képzeletben, vagy tényleg felrajzolva kiegészítenünk, hogy a most Czollner térnek nevezett külső piac s azon kívül eső városrészek lementszétvén, elhagyassanak; továbbá elhagyandó még a 2-ik tizedből a Kis-Tabán házcsoportozata; a 4-ik tizedből az Alsó- és Felső-Tabán; a 6-ik tizedből a Buzaszentelő utcán, 7-ik tizedből a Czollner-téren kívül eső részek s a 9-ik, 10-ik és 11-ik tizedeket képező öt külváros egészen, és akkor előttünk álland a hajdani Kecskemét város területe: mert a Czollner-téren kívül eső városrész csak a múlt század közepén kezdett épülni s ezért korunkig »Új Város« volt a neve; a külvárosok pedig még későbbben s többnyire folyó év század első három évtizedében épültek. (...) Mely rövid vázlat mutatja, hogy a hajdani Kecskemét város területe a mai belvárosnál jóval kisebb volt, az újváros és öt külváros leszámításával pedig a város mostani területének felét alig haladta meg.»³⁴

A felosztás időről időre változott, különösen a háborús esztendőkbén. Az újabb kutatások alapján viszont pontosíthatók Hornyik adatai: 1665-ben 13 tizedet, 1689-ben 20 tizedet, 1700-ban 18 tizedet említenek a korabeli iratok. A Rákóczi-féle szabadságharcot követő békeidőkben 8-ra apad a tizedek száma. 1818. március 26-án rendeli el az előljárásság a város 10 tizedre való felosztását.³⁵

A város rohamos fejlődése hamarosan szétfeszíti az így létrehozott tizedrendszert. A külterületekből, szőlőkből kiszakított új osztások a városhatár kiterjesztését követelik, az eredeti belterületet pedig a telekmegosztások, foghíjak beépítése zilálja szét. A Papp László-féle rekonstruált térkép (1923) arról tanúskodik, hogy az 1820–30-as években utcanevek sem segítették a tájékozódást, mindössze a következő közterületi elnevezéseket találjuk rajta: *Budai-nagy utca, Kőrösi-utca, Temető-utca, Szolnoki-utca, Csongrádi-utca, Homoki-utca, Vásári-utca, Széles-utca, Fűzfás-utca*. A piacok közül az alábbiakat tüntették fel: *Búza-piac, Piac, Hal-piac, Széna piac*. (Ezekon kívül szerepel a *Déllő-tó, Gát ér, Picsó, Töltés, Kőhid, Ref. Ecclesia fundusa, Szőlő, Közönséges legelő, Város kaszálója, Ref. Temető, Görög temető, Kath. Temető, Ó-temető, Cigányputrik* jelölés.)

A XIX. század végére kaotikus állapotok alakultak ki a nyilvántartásban, a régi tizedeket tehát felül kellett vizsgálni. Az 1907. április 29–30-án tartott közgyűlés³⁶ az általános városszabályozási tervvel együtt megtárgyalta a helyzetet, és sokirányú változtatásról döntött. Újrajzolták a tizedek határvonalait. A 10 új közigazgatási egységet római számokkal jelölték meg, de a javasolt „kerület” helyett maradtak a „tized” megnevezésnél.

I. 3. 2. Városrésznevek

Az 1907. április 29–30-án tartott közgyűlés határozta el azt is, hogy az egyes tizedeket a számon kívül névvel is megjelölik (most betűhíven felsoroljuk a városrészneveket, alább visszatérünk a témára.)

Az I. tized: (a tervezett Honvédváros helyett) *Árpádváros*, a II. tized: a *Máriaváros*, a III. tized: a *Széchenyiváros*, a IV. tized: (a tervezett Árpádváros helyett) a *Bethlenváros*, az V. tized (a tervezett Kuruczváros helyett) a *Rákócziváros*, a

³⁴ HORNÝIK János, 1927. 20.

³⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 308–309.

³⁶ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. 1903/a Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (a továbbiakban: IV. 1903/a) 1907. 162. hat. 350–378.

VI. tized: az *Erzsébetváros*, a VII. tized: a *Kossuthváros*, a VIII. tized: a *Szent László város*, a IX. tized: a *Szent István város*, a X. tized: a *Hunyadyváros* nevet kapta.

Ekkor mondják ki azt is, hogy a belterületi házakat utcánként újra kell számozni. Az utcák nevét, a tizedek számát és nevét feltüntető táblák a városi pénztár terhére készülnek, a házzámtáblák elkészítésének költsége viszont a háztulajdonosokat terheli.

I. 4. A három város első hivatalos utcanéveinek névtani vizsgálata

I. 4. 1. *Cegléd és Nagykőrös jellegzetes utcanévei*

Köztudomású; hogy az első hivatalos utcanévlajstromok országsszerte 1850-ben készültek, a Bach-rendszer első jelentős megnyilvánulásaként. Összefüggésbe hozható ez az intézkedés a népszámlálással éppúgy, mint az ideiglenes földadó bevezetésével.³⁷ A kiküldött tanácsnokok feladata valószínűleg mindenütt az lehetett, amit a Békés–Csanád megyei császári és királyi törvényszék elnökének utasítása tartalmazott, vagyis: „... a már meglévő utcanéveket össze kell írni, a név nélkülieket ell kell keresztelni, a nem megfelelőeket meg kell változtatni”.³⁸

Egy 1848-ból származó jegyzőkönyvrészlet jól mutatja, hogy erre a munkára égetően nagy szükség volt: „... hogy Sáfár József Ur háza megett, és a Városi községnek volt kéményseprői háza előtt utca több pusztákra, és szőlős kertekbe is lehetvén rajta menni, mely fontos közlekedési út közszerte tudomásra van...”³⁹ – még sincs neve. Gyakran csak körülírással lehetett azonosítani egy-egy utcát.

Mielőtt Kecskemét első hivatalos névanyagát megvizsgálánk, tekintsük át a két szomszéd város legkorábbi utcanévlajstromát. A nagykőrösi lista 130 utcanévet őriz (Pest-Solt megyefőnök), a ceglédi „Rongyos Könyv” (Rongyos Könyv) pedig 86 belterületi nevet tartalmaz, kiegészítve az újvárosi rész ábécé szerinti betűjelzései-vel. A két város névanyagában sok hasonlóság fedezhető fel. A ceglédi utcanévek felét, a nagykőrösieknek csaknem a felét (44,6%)

1. a fontosabb létesítményekről, objektumokról,
2. állatokról,
3. az utca alakjáról, méretéről, egyéb sajátosságáról elnevezettek alkotják.

A névadás alapjául szolgáló **nevezetesebb létesítmények**, épületek, objektumok a következők: templom, iskola, városház, temető, kórház, vásár, kút, híd, malom. Cegléden a *Műhely utca*, *Vasút utca* és *Casino utca*, Nagykőrösön a *Piarc tér*, a *Patika utca*, a *Kőpincze utca*, a *Vadas utca* és a *Gát utca* jelenti a helyi színeket. A ceglédi *Templom utca* Nagykőrösön *Egyház utca*, a *Kórház utca* pedig *Kóroda utca* alakjában használatos. A ceglédi *Szélmalom* párjaként két ízben a *Malom*, egyszer pedig az *Egymalom* szerepel előtagként a nagykőrösi anyagban. Galgóczy Károly Nagykőrös-monográfiájából tudjuk, hogy a város bővelkedett malmokban: „A város belterületén, annak különböző részein, az utsza széleken, leginkább pedig az utszák összeszögellése által alkotott csücskökön még az 1857-ben történt összeírás alkalmával 64 közönséges, úgynevezett száraz malom volt szerteszéljel a városon, me-

³⁷ Vö. FEKETE János, 2001. 47.

³⁸ INCZEFI Géza, 1970. 130.

³⁹ Uo.

lyekben a lakosság igavonó erővel örölte terményeit⁴⁰. A ceglédi *Sajtó utca* előtagja a nagykőrösi *Olaj utcáénak* felel meg; tudniillik mindkét esetben olajütő, sajtoló lehetett a névadás alapja. A hidaknak is bőségében voltak a nagykőrösiek, nem véletlen tehát a *Híd utca* neve. Ugyanis a várost Ny–K-i irányban átszelő Kürti-ér ezen az utcán folyt végig. A rajta lévő sok kis híd biztosította a közlekedést. A *Patika utca* Esser Károly híres patikájáról kapta nevét, ahol Arany János is gyakran megfordult kilencévi tanárkodása idején, hogy fejfájás-csillapítót vásároljon. A ceglédi utcanevekből 15, a nagykőrösiekből 17 tartozik a létesítményekről elnevezett utcák csoportjába.

Csaknem ugyanez az arány az *állatok*ról elnevezett utcák esetében is: Cegléden 15, Nagykovácsán 18 a számuk. Vad- és háziállatokról egyaránt neveztek el utcát mindkét városban, legfeljebb a kőrösieké nem annyira választékos, mint északi szomszédjáié. Példák:

Cegléden:	Nagykovácsán:
lúd, szarka, szárcsa, vércse;	liba, szarka, kácsa, csóka;
sas, méh, darázs;	bagoly, gólya, fecske, fűrj;
hollós, hárompacsirta;	holló, pacsirta;
róka, szarvas, nyúl, borz.	róka, bika, gyík, kígyó, ürge.

A névanyag harmadik jelentős csoportját az *utca jellegzetes alakját, sajátosságait* megnevező, vagy arra utaló előtagok alkotják (Cegléden 13, Nagykovácsán 22 ezeknek a száma.) Példák: Cegléden: *Rövid, Kurta, Kereszt, Szűk, Szoros, Szép, Csinos, Darab, Köz, Kis, Kétház, Homok, Folyó*, Nagykovácsán: *Fertő, Folyam, Pocséta, Vizenyős, Ingovány, Vályog, Homok, Doboz, Ék, Könyök, Patkó, Kereszt, Kis, Régi, Sötét, Égett* előtagokat találhatunk. A kőrösiek között vannak különlegesebbek is: *Gyorskocsi, Zavar, Messzelátó*.

A további csoportok több eltérő vonást mutatnak.

Míg Nagykovácsán jelentős a *földrajzi előtagú* utcanevek aránya: 12,3%, addig Cegléden ez csupán 7%. Alaktani szempontból mégis az utóbbi csoport érdekes. Ugyanis mind a 6 név -i képző nélküli alakban szerepel (*Káta utca, Berény utca, Szele utca, Kőrös utca, Vízállás utca, Besnyő utca*), és valamennyi *utca* utótagú, holott valódi irányjelölők. Hajdú Mihály Budapest utcaneveinek vizsgálatakor⁴¹ arra is kitért, hogy az -i képzős földrajzi nevek egyik csoportja funkciótlan (ezek inkább emlékezők, nem valódi irányt jeleznek), ezért jobb lenne őket képző nélküli formában megőrizni. A fenti ceglédi nevek esetében fordított a helyzet: valódi irányt jelöltek, mégis képző nélküli alakok: az első négy közeli településekre, a másik kettő határrészek felé vezet. Ma közülük csak a *Besnyő utca* őrzi eredeti alakját: a *Vízállás* és *Szele utca* megszűnt, a *Káta utcából Nagykáta*, a *Berény utcából Jászberényi*, a *Kőrös utcából Nagykovácsi út* lett.

A későbbi névállapotokhoz viszonyítva mindkét városban csekély a *személynévi eredetű* utcanevek száma: Cegléden 9, Nagykovácsán 8. A kőrösiek csak az ott lakó személyekről neveztek el utcát, a ceglédiek ezt három esetben tették, viszont már felbukkannak történelmi személynevek is: Mátyás királyé és Hunyadié. Keresztnevet használnak az Árpád, Béla, Mária és Dorottya előtagú utcanevek esetében.

⁴⁰ GALGÓCZI Károly, 1896. 112.

⁴¹ HAJDÚ Mihály, 1975. 29–30.

A homogén *névbokrosítás*ra mindkét városban egy-egy példa akad csupán. A nagykőrösi *Tabán utca* és *Tabán köz* és a ceglédi *Iskola utca* és *Iskola köz* tartozik ide.

A *nevek szerkezetét* tekintve megállapíthatjuk, hogy az *utca* utótag megterheltsége a legnagyobb. Cegléden csaknem kizárólagos, kivétel csupán kettő akad: a *Kis köz* és az *Iskola köz*. Nagykőrösön az *utca* 85 esetben fordul elő, ez 65%. Ezt követi a *köz* 38-szor (29%) Ötször szerepel az *út* – minden esetben szomszédos vagy távolabbi városok, határrészek felé visz –, és két ízben fordul elő a *tér*: *Piarcz tér*, *Városház tere*.

I. 4. 2. Az 1850-es kecskeméti utcanévlásjtrom

A kecskeméti iratanyagban is bőségesen találunk példát arra, hogy milyen nehézkesen lehetett egy-egy helyet azonosítani: „A Budai nagyuttzától a Sétatér felső vége felé keresztül vezető uttza.” (1848. március 31-én) Az ilyesfajta nehézkes magyarázgatás is közrejátszhatott abban, hogy a kecskeméti elöljáróság 1847. május 7-én elhatározta, hogy „egy kitűzendő napon mindnyájan összejövén az uttzákat közös egyetértéssel mennyire lehet, nevezzék el.”⁴² De még 1848. március 31-én is hiába ült össze a képviselőtestület, nem tudtak megegyezni az utcanevek kérdéseiben. 1848. július 5-én a város közgyűlése létrehoz egy nyolctagú Szépítési Bizottmányt, azzal a céllal, hogy az dolgozzon ki egy hosszabb távra érvényes szabályozási tervet, de a forradalmi események miatt erre nem kerülhetett sor.⁴³

Az első hivatalos utcanevek az 1850. március 12-én tartott tanácsülés alkalmával születtek meg.

Előterjesztés: „Főbíró Csányi János úr jelenti: miszerint tegnapi napon főjegyző Hornyik János ural bizonyos ügyben kerületi főnök Keresztesy József úr ő nagyságánál lévén, az, az uttzák elnevezését, és a házak számokkali megjegyzését sürgette, 's kijelentette, hogy éppen e végett a mai napon gyűlést tartatván az uttzák elneveztesenek, és ezen elnevezés ő véllé közöltessék, – ennél fogva azt kéri főbíró úr, hogy az uttzák elnevezése iránt tétessenek intézkedések.”

Végzés: „Az uttzák ugyszinte a piartzok elnevezése iránt már korábban is tetetvén némi előleges intézkedések, tehát az akkor költ irományok használata mellett, az piartzok és a város uttzái következőleg neveztettek el – ugymint a piartzok:

Nagy piac – *Belső buzapiacz*, *Külsőbuzapiacz*, *Szénapiacz*. – *Halpiacz*, *Szentháromság tere*, *Főiskola tere*.

Az uttzák az 1-ső tizeden kezdve – *Halasi nagy uttza*, *Vásári Nagy uttza*, *Budai nagy uttza*, *Kőrösi nagy uttza*, *Csongrádi nagy uttza*, *Mezei uttza*, – *Vásári kis uttza*, *Festő uttza*, *Kávéház uttza*, *Dob uttza*, *Kádár uttza*, *Uj uttza*, *Szük uttza*, *Burga uttza*, *Kigyó uttza*, *Bak uttza*, *Vásársor*, *Vágó uttza*, *Hal uttza*, *Sarlo uttza*, *Malomköz*, *Darab uttza*, *Piacz uttza*, *Sajtó uttza*, *Külbuzapiacz uttza*, *Kápolna uttza*, *Homoki uttza*, *Zug uttza*, *Magos uttza*, *Hegyi uttza*, *Síp uttza*, *Templom uttza*, *Mária uttza*, *Lejtő uttza*, *Szél uttza*, *Rózsa uttza*, *Kanyar uttza*, *Hosszú uttza*, *Olaj uttza*, *Ágas uttza*, *Nyíl uttza*, *Kiskereszt uttza*, *Vásári Tabán* – *Könyök uttza*, *Páva uttza*, *Déllő uttza*, *Sétatér uttza*, *Séta sor*, *Nyul uttza*, *Tyukláb uttza*, *Talfái kis uttza*, *Kakas uttza*, *Czimbalmos uttza*, *Kasza uttza*, *Sáska uttza*, *Kiszug* – *Iskola uttza*, *Budai kis uttza*, *Őz uttza*, *Szar-*

⁴² Közli BÚZÁS Margit, 1990. 7.

⁴³ JUHÁSZ István, 1998. 163.

vas uttza, Sutu uttza, Árok uttza, Varjú uttza, Galamb uttza, Ároksor uttza, Borz uttza, Tabán sor, Sár uttza, Régi iskola uttza, Sas uttza, Kaszap uttza, Körösi uttza, Temető uttza, Temető kis uttza, Zöldkert uttza, Orvos uttza, Keskeny uttza, Fűr uttza, Sárkány uttza, Gyik uttza, Költő uttza, Lakatos uttza, Aradi uttza, Csondrádi kis uttza, Szappan uttza, Tímár uttza, Hemző uttza, Szolnoki uttza, Fecske uttza, Tehén uttza, Tavasz uttza, Malom uttza, Könyves uttza, Fűzfás uttza, Fehér uttza, Kerekes uttza, Liliom uttza, Folyoka uttza, Sarkantyú uttza, Nyereg uttza, Lovarda uttza, Kalap uttza, Rigó uttza, Kaszárnya uttza, Kistemplom uttza, Görbe uttza, Villa uttza, Kapás uttza, – Trombita uttza, Halasi kis uttza, Horog uttza, Retek uttza, Veréb uttza, Forrás uttza, Magyar uttza, Csóka uttza, Szeglet uttza, Bárány uttza, Tyúk uttza,— Csongrádi út, Szőlő sor, Füzes sor, Epres uttza, Szentelő uttza, Bika uttza, Béka uttza, Széles uttza, – Zsinór uttza, Zöldfa uttza, Pacsirta uttza, Szegedi ut, Magtár sor, Liba sor, Temető sor, Mária sor, Akátfá uttza, Lakos uttza, Felsőcserep uttza, Alsócserep uttza, Fürdő uttza, Széktó sor, Közép uttza, Kerti sor, – mely elnevezés főnök úr ő nagyságával közölte, s annak idejében az uttzákra feliratni rendeltetik.”⁴⁴

A megyefőnök az utcák elnevezésére tett javaslatot jóváhagyta, egyúttal jelezte, hogy a cs. kir. katonaságra tekintettel németül is ki kell írni azokat. Először vetődött fel az a kérdés, hogy a köztéri elnevezések, házszámok milyen módon kerüljenek fel az épületekre.

I. 4. 3. A címtáblák kérdése

Az 1850. március 13-án tartott tanácsülésen minden apró gyakorlati kérdést megtárgyaltak, és az alábbi határozatot hozták a címtáblák ügyében.

„Mínthogy városunkban a házak többnyire vályogból épültek, és a külsejük csak sárral vagynak betapasztva, mely tapasztásnak az idő viharja sokkal inkább ártván, csak nem minden évben újra kell tapasztani, és ezen tapasztás után a leromlott felírást mindannyiszor meg kell javítani, ezennel tehát hogy a lepusztult felírásokat minél kevesebb költséggel ki lehessen ujjíttatni az uttzák és piatzok nevei egy egy külön kereg táblán kimettzetni, és ezen metszett táblák az utcák és piatzok nevei felírása után a város házához berakadni rendeltetnek, hogy ezek segítségével később a megromlott felírások ujjolag kijavíttassanak, – mihez képest utasíttatnak főbíró Csányi János és polgármester Gassich János urak hogy a város utczái és piatzai neveit egy ahhoz értő egyének magyar úgyszinte megyei főnök Keresztesy József ő nagysága meghagyásához képest német nyelven is kimettsetvén, ezen mettszések segítségével az utcák és piatzok neveit írassák fel, végzettekről döntő tudósítások elvárattatván.”⁴⁵

A táblák elkészíttetése minden időben komoly költségvonzattal járt, a lakosság nehezen vállalta a megterhelést. 1879-ben – amikor néhány utcanév-módosításra is sor került – az építészeti bizottság javaslatai alapján arról is döntött a közgyűlés, hogy „a városi közönség költségén horgonytáblák készíttetendők, melyekre az utcák és terek nevei vörös alapszínnel fekete betűkkel jegyzendők és az eként elkészíttendő táblák az utcákon és tereken levő házakra kiszégezendők, megje-

⁴⁴ BKMÖL IV. 1504/b Kecskemét Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 1504/b) 1850. 653–655.

⁴⁵ Uo. 657–658.

gyezetve, hogy az utcák mindkét végükön ily táblával látandók el; másrésről ugyanannak a betérjesztett bizottsági javaslatához képest elhatározták, hogy a házak minden tizedben 1-en kezdve újraszámoztassanak, s ezen számozás az utcák és terek neveit jelző táblákhoz hasonló horgany öntvényekkel jeleztesse aként, hogy azokon a tized száma római, a házszám arab számjegyekkel s az utca neve elég nagy betűkkel legyen kitéve, mely táblák költségeit a városi háztulajdonosok a városi pénztár részére megtéríteni tartoznak...⁴⁶

A városi tanácsülés döntése tíz nappal később: a bizottsági felterjesztés azon része, „a mely szerint minden házra felszögezendő öntött vas táblákon a tized és házszámán kívül még az utca neve is rajta lenne elfogadásra nem ajánlatik, hanem ehelyett az utcák nevei a városi közönség költségén megszerzendő s minden szeglet házra alkalmazandó öntött vastáblákon feltüntetendőknek véleményeztetnek...⁴⁷

A táblák készíttetésére aztán pályázatot hirdetett a városi tanács, valamint gondoskodnia kellett „az utcák és terek neveinek, mind a házszámoknak a város térképén leendő bejegyzéséről, valamint ezen térképeknek sokszorosításáról”.⁴⁸ Egy-egy változtatás a telekkönyvi bejegyzések módosítását is maga után vonta.

A közgyűlési jegyzőkönyv 422. alatti végzése arról tájékoztat bennünket, hogy „A szabályszerint megtartott árlejtés eredménye, mely szerint az utcaczimtáblák elkészítését darabonként 1 f 10 krért s a házczimtáblák elkészítését 31 krért Weisz Lípót budapesti vállalkozó vállalta magára aként, hogy a hivatalok és községi iskolák részére szükséges czimtáblákat ingyen fogja készíteni, kielégítőnek találatván elfogadtatik és jóváhagyatik, minélfogva a továbbiak eszközlése végett az iratok a városi tanácsnak kiadatnak, azon megjegyzéssel azonban, hogy a kérdéses táblák nem mint előbb elhatározottat vörös alapon fekete betűkkel, hanem fehér alapon fekete betűkkel és szélzettel készíttendők.” Ezt követően hosszú levelezés kezdődött a vállalkozó és a városvezetés között, amely az apró részletkérdésekben megbújó gondokra is fényt vet: pl. hogy a táblák felerősítéséhez a szöveget hogyan szállítják Kecskemétre, hogyan javítják ki a megsérült feliratokat stb. Ha ezeket az apró-cseprő bajokat is figyelembe vesszük, beláthatjuk, hogy a pénzen kívül mennyi időt és energiát kellett áldozni arra a folyamatra, amíg a mai jelzésrendszer kialakult.

I. 4. 4. Az 1850-ben elnevezett kecskeméti utcanevek típusai

A mintegy 150 közterületi elnevezés sok hasonlóságot mutat a másik két város névcsoportjaival, hiszen a legnépesebb csoportot alkotó utcanevek esetében itt is ugyanazok a motivációk fedezhetők fel, mint közelebbi és távolabbi szomszédainál. A három város közül viszont csak a kecskemétiak dicsekedhetnek a nevükben „kis” és „nagy” megkülönböztető jelzőt viselő utcapárokkal. Ezek – nevezhetnénk őket *testvérutcáknak* is – olyan jellegzetesen elágazó utcaszerkezetet őriznek, amelyből az egyik ág jelentősebb, mint a másik. Egy idő után zavart okoz ez a párhuzamos névhasználat, ezért egyiküket átnevezik. Az is érdekes, hogy nem mindig az erősebb ág viseli tovább az eredeti nevet.

⁴⁶ BKMÖL IV. 1903/a 324. 1879. július 11. 434–435.

⁴⁷ BKMÖL IV. 1908/b Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok (továbbiakban: IV. 1908/b) 6614/1879, a július 21-én tartott ülés jegyzőkönyvi részlete.

⁴⁸ BKMÖL IV. 1903/a 1879. július 11. 436.

Természetesen Kecskeméten is vannak piacok: (5) a *Nagy piac* után az **áruφέ-leségek** és **helyzetük** szerint négy kisebbet is megkülönböztettek: *Belsőbuzapiac*, *Külsőbuzapiac*, *Szénapiac*, *Halpiac*

Terekből mindössze kettőt találtak elnevezésre érdemesnek: *Szentháromság tere*, *Főiskola tere*.

A „nagy” utcákból ötöt sorol fel a jegyzőkönyv: *Budai nagy uttza*, *Csongrádi nagy uttza*, *Kőrösi nagy uttza*, *Halasi nagy uttza*, *Vásári Nagy uttza*.

A „nagy” utcák „kis”párjai az alábbiak: *Budai kis uttca*, *Csongrádi kis uttca*, *Halasi kis uttca*, *Vásári kis uttca*, *Temető kis uttca*.

A *Kőrösi nagy uttza* párja csak *Kőrösi uttca*. A „kis” jelzősök között szereplő *Temető kis uttznak* viszont a „nagy” párja hiányzik az első utcanévlajstromból.

Előtagjában egyezik a *Hal utca* és a *Halpiac*, illetve a *Piacz* és a *Piacz uttza*.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az első hivatalos utcanevek születési körülményeit levéltári források alapján tanulmányozhatjuk. Megmaradtak ugyanis azok a vázlatok, tervezetek, amelyeket a tanácsnokok vetettek papírra akkor, amikor feladatuk kapták, hogy a tizedükben használatos utcaneveket gyűjtsék össze, a névtelen utcákat pedig nevezzék el.⁴⁹ Sok esetben tehát in statu nascendi, a név megszületésének pillanatában vizsgálhatjuk a névadás indítékait és a variánsokat. Ezek ismeretében, valamint a korabeli térképek, helytörténeti anyagok áttekintése után a névcsoportok kialakítása is megkísérelhető.

A tíz szenátor természetesen nem egyforma alaposággal végezte munkáját, voltak, akik részletesebben, mások nagyvonalúbban teljesítették a feladatot. Sok értékes megjegyzés olvasható az első, a harmadik és ötödik tized összeíróitól, másoktól jóformán csak felsorolást kapunk. A már nevet viselő utcák nevének lejegyzésekor „régí nevét megtarthatja”, az újak esetében: „neveződhet”, „lehetne”, „lehet nevezni” formula ismétlődik. A meghatározásban általában az utcát nyitó és záró ház-tulajdonos vagy valamely jeles, a város közönsége előtt jól ismert lakó nevét tüntetik fel. Egy-egy nevezetesebb építmény, létesítmény is segít olykor-olykor a lokalizálásban.

Nevezetesebb középületekről, házakról, intézményekről, cégékekről nevezték el az alábbi utcákat:

Olaj utca: „Szabó Lajosné malmától a régi Olajmalomig – kis utcácska”. *Malom utca*: „Ladányi Gergely úr malma melletti kis utca”. *Régi iskola utca*: „A piaristák iskolája mellett”. *Iskola utca*: „Sas vendégfogadó mellett”. *Bika utca*: „Bika istálló felé”. *Szappan utca*: az elnevező először a *Szappanfőző*, majd a *Szappanos* nevet ajánlotta „az ott volt szappanfőző házról”. *Czimbalmos utca*: „Almási János házától a volt Czimbalmos kocsmáig”. *Sas utca*: „Piaristák harangozójuk háza megett, Aranysas sarkától”. *Bak utca*: A *Kecske* vendégfogadó melletti utca neve. Több helyen *Kecskés*, *Kecske* variáns is található előtagként, áthúzva vagy zárójelbe téve. Valószínűleg ebbe a csoportba tartozik a *Páva utca* is, bár a tanácsnok nem fűz hozzá magyarázatot. Egy 1861 és 1870 között keletkezett iratban viszont előfordul az „*Aran Páva korcsma*” az utcanevek közé besorolva.⁵⁰

Jellegzetes épület, intézmény vagy intézményszerű létesítmény volt az alábbi közterületek elnevezésének is az alapja: *Nagy piac*, *Belsőbuzapiac*, *Külsőbuzapiac*.

⁴⁹ BKMÖL IV. 1908/b 2232/1880.

⁵⁰ BKMÖL IV. 1613 Kecskemét Város Telekszabályozási Bizottságának iratai (a továbbiakban: IV. 1613).

piacz, Szénapiacz, Halpiacz, Kávéház uttza, Iskola uttza, Főiskola tere, Fürdő uttza, Lovarda uttza, Templom uttza, Kistemplom uttza, Kápolna uttza, Malomköz, Sajtó uttza, Sutu uttza, Magtár sor, Szentháromság tere, bár ezeket nem indokolják a tanácsnokok. A *Kaszárma utca* később, a Szilágyi-féle listán *Kaszárnya utca* formában található.⁵¹ (A *Bárány utcával* együtt a város nagy szülöttjéről, Katona Józsefről elnevezett utcának adta át a helyét 1883-tól.)

Az utca egyik (esetleg több) lakójának **foglalkozásáról**, valamely emberi **tevékenységről** kapták nevüket a következő utcák:

Orvos utca: „Szlemenicsnél és Bábiczky Orvos úr házánál kijövő” utca. Később a másik nevezetes lakó, a jogtudós Szlemenics (Pál) nevére keresztelték át, majd az utca beépültével a név tovább vándorolt, a *Rövid utca* „örökölte”, máig. Ezt az utcát több helyen is említik, pl. így: „Azon kis utca a piacz mellett, mellyben Bábiczki úr régi háza van.”. Az *Új utcának* tervezett névhez megjegyzik, hogy nem régen nyitották ki. A *Költő utca* „Mátyási József úr házától Bóbis Sándor úr háza előtt a Lakatos malomig” tartott. Néhány évvel később (a ma is érvényes) *Mátyási utca* névre keresztelték át, ezzel tkp. csak nevesítették, hiszen Mátyási József Kecskemét népszerű költője volt, akit a város 1827-ben polgárjoggal tisztelt meg.⁵² A *Tímár utca* javaslata így szól: „*Tímár uttzának* neveződhetne – a leginkább a tájjon lakó Tímárokrul”. A *Szentelő uttza* (később *Búzaszentelő*) magyarázatául ez szolgál: „merre búzaszentelni járunk”.

Ebbe a csoportba tartoznak az 1850-es listáról még a következő utcák:

Festő uttza (valószínűleg ’kékfestő’ jelentésben), *Kapás uttza*, *Kádár uttza*, *Könyves uttza* (talán könyvkötő), *Kalap uttza*. A *Sarkantyú uttza* és *Nyereg uttza* (a *Lovarda uttzával* névbokrot alkotva) a lovaglás szerszámaival utal az emberek tevékenységére.

Bár ritkán, de azért néhány **személynév** előfordul az utcanévjavaslatok között.

A *Fehér utca*: a „Fehér Istvány háza előtt” lemenő utca neve. A tervezetben szerepel a *Virág utca* neve is (a 8. tizedben), amely Virág Nagy György házáig tart, ám ez az elnevezés nem került fel a végleges listára.

A *Mária utca* leírása sok érdekes információt tartalmaz: „Szappanos István ügyvéd úr és Kégli Anna házaiktól Szabó czéh háza mellett, Hajagos Illés úr volt háza mellett, ki csavarodva a régi Vágó Kapuig”. Az utcanév a *Mária-hegy*, *Mária köz*, *Mária Város* helynevekkel együtt a Szűzanya tiszteletére utal (erről már ejtetünk szót a Kápolna utca magyarázatakor).

Valószínűleg a *Hemző utcát* is a személynévi előtagos csoportba sorolhatjuk. Egy 1727-ből származó feljegyzés szerint: „Hemző István háza táján” kellett hidat készíteni,⁵³ tehát már előbb is személynévvé vált ez a foglalkozásnév. A ’hímvarró’ jelentésű családnévre már Kázmér Miklós is említ egy adatot, éppen a „Hemző István” nevet.⁵⁴ Az *Aradi utca* leírásakor a tanácsnok által lejegyzett Hemző kút is erősíti ezt a feltevésünket, akárcsak a Kaszap kút, amelyhez a *Kaszap uttza* visz. (Egy fennmaradt legenda szerint Kaszap táltos fakasztott vizet a szomjazó város számára.). A *Kerekes*, *Lakatos*, *Magyar* és a *Sárkány u.* esetében is felvetődhet a gyanú, hogy személynévi eredetűek. Ez a kérdéskör további kutatásokat igényel.

⁵¹ BKMÖL IV. 1613.

⁵² PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖS Ilona, 1992. 179.

⁵³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 342.

⁵⁴ KÁZMÉR Miklós, 1993. 468.

Elgondolkodtató az a javaslat is, amely a 6. tizedet a 7-iktől elválasztó utca neveként az alábbi alternatívát veti fel: *Választó utca*, „vagy egy hajdani Nagy Magyarnak becses nevééről *Hunyady útza*”. Mellette a megjegyzés: „Van már” arra enged következtetni, hogy igen korán felvetődött az „emlékállító” névadás szándéka. Erre azonban egyelőre semmilyen írásos dokumentumot nem találtunk. Figyelmet érdemel az 5. tizedbeli javaslatsor zárása is: „Nagy László V. P. (vagyis választott polgár) azon megjegyzésével, hogy a történeti nevek használata iránti észrevételét annak helyén előadja.” Sajnos nem tudjuk, hol volt „annak helye”, de az biztos, hogy több évtizedet kellett a nagy törökverő hősnek várnia, amíg Kecskeméten is utca őrizhette az emlékét. (Igaz, városrészt korábban elneveztek róla.)

Ugyanez a szenátor javasolja az egyik utca neveként az *Aradi utcát*, amely irányjelölőnek tűnhet, bár a város szívében, mindkét irányban lezárt (egyik oldalon a „*Csongrádiba szakadó*”, a másik oldalon a főtéri utcákba belefutó) útszakasz esetében az elnevezés teljesen indokolatlannak tűnik. Csak arra gondolhatunk tehát, hogy burkolt tiszteletadás motiválhatta az elnevezőket. A lap alji kiegészítés sem segít eldönteni a kérdést: „azon észrevétel mellett, hogy az *Aradi utzát Bánátusinak* is lehetne nevezni”. (Egy 1878-as javításon „*Nagy Zsinagóga utca*” olvasható – mivel a zsinagóga előtt haladt el, a párja az *Orvos utcát* felváltó *Kis zsinagóga utca* lett volna –, majd két évvel később az *Aradi utca* nevét így módosítanák: *Magyar király utca*, az *Orvos utca* helyett pedig *Zsinagóga utca* szerepel a javaslatban.

Állatok nevét viseli a *Bárány utza*, *Béka utza*, *Borz utza*, *Csóka utza*, *Fecske utza*, *Fürj utza* (*Fürj helyett*), *Galamb utza*, *Gyík utza*, *Hal utza*, *Kakas utza*, *Kigyó utza*, *Liba sor*, *Nyul utza*, *Őz utza*, *Pacsirta utza*, *Rigó utza*, *Sáska utza*, *Szarvas utza*, *Tehén utza*, *Tyuk utza*, *Tyukláb utza*, *Varjú utza*, *Veréb utza*.

Házi- és vadon élő állatok, hullók, emlősök, madarak, rovarok egyaránt találhatók ebben a csoportban. A legtöbbször véletlenszerűen választottak közülük, erről árulkodik az 5. tized áthúzott névjavaslatát követő állatnév, például a *Szélső utza* helyett *Fürj utza* került a végleges listára. Néhány esetben a névcsoportosítás kezdeményeire is felfigyelhetünk: az *Őz* és *Szarvas utza* párhuzamos, a *Varju* és *Galamb utza* merőleges egymásra. A *Béka* és a *Bika* jó utcaszomszédoknak bizonyulnak, zavaróan hasonló hangzásuk ellenére csaknem 80 évig élnek békében egymás mellett.

Néhány esetben mégis indokolt a névválasztás. A *Gyík utza* első javaslata *Kigyó utza* volt, az indoklás „tekervényes” voltát emelik ki.

Növények, termések ihlették az *Ákátzfa utza*, *Epres utza*, *Füzes sor*, *Fűzfás utza*, *Liliom utza*, *Retek utza*, *Rózsa utza*, *Szöllő sor*, *Zöldfa utza* nevet, de növényekkel kapcsolatos a *Zöldkert utza*, *Kerti sor* előtagja is.

Ebben a csoportban is van néhány név, amelynek valódi kapcsolata van az utcával, ilyen például *Zöldkert utza* (az 5. tizedben) neve. Az elnevező maga is ebben az utcában lakik, jól ismeri, és azt ajánlja, hogy „Tölszéky János úr zöld kertéről neveződhetne el.” A 10. tized egy utcája hasonló okokból kapta nevét: „Igats Szabó István házául a Gödrös temetőig – ez a rész fákkal bé van egészen ültetve, neve *Zöldfa utza*.”

Az **utca alakjáról, koráról, minőségéről, jellegéről** informálnak a következő utcák:

- Az utca alakjáról árulkodnak: *Görbe uttza, Hosszú uttza, Kanyar uttza, Keskeny uttza, Közép uttza, Lapos uttza, Magos uttza, Széles uttza, Szeglet uttza, Szűk uttza*;
- Metonimikusan utalnak az utca szabálytalan, legtöbbször egy-egy tárgyra emlékeztető alakjára: *Ágas uttza, Horog uttza, Kasza uttza, Könyök uttza, Sarkantyú uttza, Sarlo uttza, Villa uttza*, – vagy épp mérnöki szabályosságára: *Nyíl uttza, Zsinór uttza*.
- A domborzati viszonyok alapján kapta nevét a *Hegyi uttza, Lejtő uttza; Lapos uttza*. (A *Lakos uttza* minden bizonnyal elírás, mert később mindenhol *Lapos* formában kerül elő, ezért sorolható be ide.)
- Vízrajzi jellegzetesség ihlette a névadókat: a *Forrás uttza, Folyoka uttza, Dellő uttza* (az egykori Déllő-tó szélén lévő közterület neve) utcák esetében;
- Egyéb sajátosság alapján született a *Darab uttza, Sár uttza, Homoki uttza, Séta-tér uttza, Séta sor, Uj uttza* neve.

A korai térképek igazolják ezeket az elnevezéseket, de sok minden kikövetkeztethető a leírásokból is. Pl. A *Villa uttza* „két ágra szolgál”, a *Nyíl uttza* „egyenesen végig ki” halad a város széle felé, a *Szűk uttza* nevet egy „síkator” kapja. A *Nyerges uttzára* átjavított, eredetileg *Sáros uttzára* tervezett közterület nevének indoklása ez volt: „mint hogy mindenkor sáros”. A *Burga uttza Vízfolyás uttza* lett volna, mert hogy „víz folyással szolgál”. A *Csongrádi kis uttza* első variánsa: *Dombos uttza*, „a közepén látható dombosságról”. (A *Homokhegyi utca, Homoki utca* és a *Hegyi utca* a város legrégebbi utcái közé tartoznak. Térképi ábrázolásuk ellentmondásos. További kutatásokat érdemel ez a téma is. A *Homokhegyi utca* talán a közeli *Homoki utca* hatására rövidült *Hegyi utcára*, majd tovább, *Hegyi utca* alakra.)

Irányjelölők, helyzetjelölők: közelebbi-távolabbi városokhoz, településekhez, városrészekhez, vagy természetföldrajzi elemhez kapcsolódó nevek az alábbiak: *Aradi uttza, Szolnoki uttza, Csongrádi ut, Szegedi ut*. 1850-ben mindössze két út utótagot találunk az elnevezések között, az eredeti funkcionak megfelelően, ti. ezek valóban a városhatárt elhagyó, kifelé vezető utak voltak. Néhányuk közökon keresztül vezetett ki a városból, de a közöket csak később vették fel az utcanevek sorába, amikor már kezdett kiépülni az a terület: *Budai köz, Kőrösi köz, Vacsi köz*.

Városrészekhez, a városok kívül eső helyekre (Tabán, Mária-hegy, Széktó, mező), egy-egy sokak által ismert vagy látogatott közterülethez (fürdő, vásár, temető, vágóhíd) vezetett a *Tabán sor, Mária sor, Széktó sor, Mezei uttza, Fürdő uttza, Vásári nagy uttza, Vásári kis uttza, Vásári Tabán, Vásársor, Vágó uttza. A Temető uttza* „a Temető Kapunak vezető uttza, ez is a Temető uttzai nevet megtarthatja” – olvashatjuk a vázlatok között. *Temető kis uttza* a tervezetben „*Választó uttzának*” indul, mivel a 6. tizeddel határos, de a javításban már „*kis temető uttza* lesz belőle. Itt is megjegyzik, hogy „kivezet a Temetőnek”. A *Temetősor* egy másik temető szélét jelenti, a Gödröstemetőét. Az *Ároksor uttza*: „Kaszap kútnál az árokra dülő házsor” neve.

Helyzetre, méreetre utalók: *Alsócserep uttza, Felsőcserep uttza* (a tégláégetőhöz vezető két párhuzamos utca neve), *Belsőbuzapiac, Külsőbuzapiac*, valamint a „kis” – „nagy” utcapárok, amelyekről a fejezet bevezetésében már szóltunk.

Leginkább a katonai élethez tartozó zeneszerszámok tárgyköréből kapták nevüket az alábbi utcák: *Dob uttza*, *Síp uttza*, *Trombita uttza*. Mivel ezek a város különböző pontjain helyezkednek el, nem alkotnak névbokrot.

Népnévvel kapcsolatos a *Burga uttza* (Burgundiából származó), az egykori városrésznévből keletkezett. A *Magyar uttza* neve talán inkább személynévből alakult.

Évszakhoz kapcsolódik a *Tavaszi uttza* neve (nemsokára a *Tél utca* követi). A *Szél uttza* nevét az időjárás jelenségek közül választották, ti. nem szélső utca.

Bizonytalan besorolású, feltehetően **személynévi** eredetű a *Kerekes uttza* és a *Lakatos uttza* neve. A „Lakatos” szóval – hol köznévként, hol tulajdonnévként – több javaslatban is találkozhatunk; például a *Liliom uttza* neve is ez lett volna eredetileg. Ebben az esetben a foglalkozásnév bizonyítható lenne, hiszen ebben a kis utcában volt „Tóth János lakatos háza” is. De személynévként is előfordul, pl. a *Költő utca* meghatározásánál azt olvashatjuk, hogy a „Lakatos malomig tart”. Talán a *Sárkány utca* is ide sorolható.

Néhány **névbokorra** is ráakadhatunk az első nevek között: pl. a *Csongrádi nagy uttza*, *Csongrádi kis uttza*, *Csongrádi út*; *Sétatér uttza*, *Sétatér sor*; az *Ároksor utca* és *Árok utca* a homogén, a Lovarda közelében lévő: *Sarkantyú*, *Nyereg*, *Lovarda uttza*; az *Őz és Szarvas uttza* pedig a heterogén névbokorra példa.

Az utótagok megterheltsége: utca:127; sor:11; piac:5; tér:2; út:2; köz:1 zug:1 (l. a Mellékletet!)

Az utótagok megterheltségének aránytalansága (az *utca* dominanciája) nem meglepő számunkra; amint láttuk, a szomszéd városokban sem volt változatosabb a helyzet. Néhány – a városból kivezető – főbb *út*, *országút* kivételével a hivatal kizárólag ezt a névformát rögzítette. Hogy a kecskeméti nyelvhasználatában hogyan éltek ezek a nevek (ha egyáltalán éltek), azt további levéltári kutatásokkal lehetne csak kideríteni. Valószínűleg még hosszú évtizedek kellettek ahhoz, hogy az utcaneveket valóban használják az emberek a mindennapi gyakorlatban is. Két tüzésről számol be a Kecskemét című újság 1879-ben, ily módon: „Folyó hó 5-kén, esteli 11 órakor 3- dik tized 145. szám alatti ház padlásán ... tűz támadt.” „Ismét tűz. Pénteken délelőtt ... az V. tizedben a Zsidai-féle nádas fedelű korcsmaház gyulladt ki és égett egészen le.”⁵⁵ Látjuk tehát, hogy még az ilyen félhivatalos formában sem használják az utcaneveket, pedig akkor már több utca átnevezése is megtörtént.

A korai térképek (1860-as közeleti vázlat⁵⁶, a Papp-féle rekonstruált térkép⁵⁷, az 1879-es László Károly-féle térkép⁵⁸) pókhálószerű úthálózatát látva mégis felvetődik bennünk a kérdés: hogyan lehetséges az, hogy mindössze egyetlen *zug* és a *köz* található az utcanevek utótagjai között. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a *köz* ebben az időben a kecskeméti számára olyan közterületet jelentett, amelyen keresztül a szőlőkbe lehetett kijutni. Ez a funkciója a következő évtizedekben is megmarad, csak a külterületek beépülése folytán válnak ezek is belterületi nevékké. Az 1870–80-as évektől viszont – ha nem is nagy számban, de – már megjelenik a ’kis keresztutcát’ jelentő *köz* utótag is az utcanevekben.

⁵⁵ Kecskemét, 1879. 28. sz.

⁵⁶ Térkép 1.

⁵⁷ Térkép 3.

⁵⁸ Térkép 4.

Szintén kecskeméti jellegzetesség az utcák és a terek közötti átmenet: az utcás terek vagy térbővítménnyel rendelkező utcák. Ezeknek még ma is számos változata figyelhető meg a belvárosnak szinte minden pontján. Gyakorikak a négyszög, háromszög vagy más alakú kiöblösödések, amelyekben tizedkút, szárazmalom vagy bormérőhely állhatott. Juhász István az utcák és terek szövedékének változatos formáit mutatja be könyvében:⁵⁹ van itt utcás tér, sarok utca, utca bővítménnyel, útleágazások tere, tölcserút, csillagtér, tömbtér, sarkos tér.

Az első elnevezések között mégis mindössze két *tér* fordul elő: a *Szentháromság tere* és a *Főiskola tere*. A birtokos jelzős forma valójában kijelölő jelzős funkciójú.

Ősi funkciója szerint a jelentősebb, távolabbi településre vivő, városon kívüli útszakasz kapott – és csak az – *út* utótagot (*Csongrádi, Szegedi út*).

A *sor* Kecskeméten is a csak egyik oldalon beépített utcát jelenti. Ebből – elsősorban a városhatárt lezáró házsoroknak köszönhetően – több is van, szám szerint 11.

A *Tabán* utótagról (*Vásári Tabán*) kell még néhány szót ejtenünk. Nem igazi utcanév ez itt, inkább egy még beépítetlen városrész neve. A város déli (ez a *Vásári Tabán*) és északi részén egyaránt épületgett egy-egy Tabán (a *Tabán sor* ennek félig kiépültségéről árulkodik). A szó átvétele a török korba nyúlik vissza, jelentése: 'tímárnegyed', de később a szegényebb városrészeket nevezték így az ország több helyén.⁶⁰ A XVIII. századi emberek valószínűleg úgy használták a tabán/tobán szót, mint a mai ember a „lakótelep”-et.

Az 1850-es névállomány ma is használatos utcanevei:

Ezek az utcák eredeti helyükön, eredeti vagy kissé átépített formában ma is megtalálhatók:

1. Akácfa u.
2. Árok u.
3. Bika u.
4. Borz u.
5. Budai u. (1850: Budai kis u.)
6. Burga u.
7. Búzaszentelő u. (1850: Szentelő u.)
8. Cimbalmos u.
9. Cserép u. (1850: Felsőcserép u.)
10. Csóka u.
11. Csongrádi u. (1850: Csongrádi nagy u.)
12. Dellő u.
13. Epreskert u. (1850-ben Epres u.)
14. Fecske u.
15. Fehér u.
16. Festő u.
17. Forrás u.
18. Fürdő u.
19. Fűzfa u. (1850: Fűzfás u.)
20. Galamb u.

⁵⁹ JUHÁSZ István 1988. 84–92.

⁶⁰ Vö. KISS Lajos, 1988. 606.

21. Halasi út (1850-ben Halasi nagy u., a mai Batthyány u. + Halasi út együtt)
22. Horog u.
23. Hosszú u.
24. Kalap u. (1850-ben a mai Ótemető u.-val együtt)
25. Kapás u.
26. Kápolna u.
27. Kasza u. (1850-ben: a mai Kasza u. + Vacsi u. együtt)
28. Kaszap u.
29. Kerekes u.
30. Kistemplom u.
31. Liliom u.
32. Magtár u. (1850: Magtár sor)
33. Magyar u.
34. Malom köz
35. Mária u. (1850: Mária u. + Templom u.)
36. Mezei u. (1850-ben a mai Bajcsy-Zsilinszky u.+ Mezei u. együtt)
37. Nagykőrösi u. (1850: Kőrösi nagy u.)
38. Nyíl u.
39. Óz u.
40. Rigó u.
41. Sarkantyú u.
42. Sárkány u.
43. Sétatér u.
44. Szarvas u.
45. Szegedi út
46. Szolnoki u.
47. Tabán u. (1850-ben: Tabán sor)
48. Tavasz u.
49. Trombita u.
50. Vágó u.
51. Zöldfa u.
52. Zsinór u.

Más helyen lévő utca őrzi a régi elnevezést:

1. Folyóka sor (1850: Folyóka u.)
2. Görbe u.
3. Homok u. (1850: Homoki u.)
4. Kakas köz (1850 Kakas u.)
5. Kanyar u.
6. Közép u.
7. Nyereg u.
8. Sutus sor
9. Sarló u.
10. Pacsirta u.

A számok arról árulkodnak, hogy az első kecskeméti utcanévválasztás sikeres volt, hiszen több mint 40%-ukat a mai kor embere is felvállalhatja. Ha a siker titkát keressük, elsősorban az egyszerűséget és a természetességet dicsérhetjük. Az egy-

szerűség megmutatkozik a szemléletmódban éppúgy, mint a nevek szerkezetében, a természetességen pedig leginkább azt értjük, hogy a név és az utca kapcsolatát kifejező, szemléletes, informatív jellegű elnevezéseket találták meg az akkori előljárók. A fennmaradt iratanyag jól mutatja, hogy milyen nagy gonddal és felelősséggel végezték ezt a tevékenységet a szenátorok. A történelem változásainak, a névdivatnak áldozatul esett nevek köréből – főként 1990 után – néhányat megmentettek, és ha nem is kerülhetett mindig a régi helyére egy-egy név, máshol tovább élhet. A névörökség őrzése épp olyan kötelességünk, mint a többi haladó hagyományunké.

A három város vonatkozásában pedig összegzésül elmondható, hogy mindenhol a népi, természetes névadás volt jellemző, a köznévi előtagok dominanciájával. Az elnevezésekben visszatükröződnek az utca sajátos vonásai, a tájékozódást segítő épületek, a közelebbi-távolabbi települések iránya, az utcában lakók foglalkozása, a hegy- és vízrajzi viszonyok, a környezetre jellemző növény- és állatvilág.

De az összevetésből az is világosan kitetszik, hogy Kecskemét már a XIX. század elején is különleges vonásokat mutatott az utcanevek szempontjából, s ez valószínűleg településszerkezetéből, városiasabb szemléletéből is adódik. Ez a szemléletbeli különbség egyre erőteljesebben megnyilvánul, időről időre követelve magának a „falusias” jelleg levetését. Itt ez még nem a szavak jelentéskörbeli eleganciájában, választékosságában mutatkozik meg, inkább a névalkotás koncepciózusságában, mindenekelőtt a *kis-nagy* utcapáros használatában. Később akkor közelít majd újra a három város névanyaga egymáshoz, amikor a személyekről adott utcanevek divatba jönnek, és az emlékállító funkció a név és viselője között fennálló természetes kapcsolatot megbontja.

II. Útban a XX. század felé

A századfordulóig következő évtizedek névállapot-felméréséhez több forrás áll rendelkezésünkre: egy 1860-ból származó térkép⁶¹: a város belterületének közeleti vázlata. Ez az anyag nehezen kezelhető, mert mindent fordítva rajzolt készítője. A tíz tizedre osztott városban az utcaneveken kívül szerepelnek még: a temetők, a pályaudvar és két városrész: a *Muszáj* (IX. tized) és az *Ürgeváros* (X. tized) neve.

Az első, igazán igényes várostérképet 1879-ben rajzolta László Károly városi mérnök egy tíz évvel korábban Sziládi Lajos által készített térkép szelvényei alapján.⁶² A munkaanyagban található egy utca- és térerősszeírás is *A Kecskemét városban utczák nevei a Sziládi úr féle térképeni, tér és utczák számokkal*.⁶³ Egy másik lista is rendelkezésünkre áll: *Kecskemét sz. kir. Város belterületének telekkönyve*. A lezárás dátuma 1886. március 9. Belák János városi főmérnök az alábbi megjegyzést fűzte hozzá: „Jelen telekkönyv az 1868-ban Szilády Lajos által készített eredetivel összehasonlítván, avval megegyezőnek, helyesnek találtatott.”⁶⁴ A László-féle térkép névanyagának áttekintése előtt érdemes belelapoznunk azokba a forrásokba, amelyek a térkép alapjául szolgáltak (a közigazgatási iratok 2232/1880. számú anyagának 3449/78 és 1425/79 számú csatolmányai): egy 1878-ból származó kéthasábos összeírásba, amely tartalmazza a „Jelenlegi” és a „Javaslott” utcaneveket, javítások-

⁶¹ Térkép 1.

⁶² Térkép 4.

⁶³ BKMÖL IV. 1613.

⁶⁴ BKMÖL IV. 1914 Kecskemét Város Mérnöki Hivatalának iratai (a továbbiakban IV. 1914).

kal együtt, illetve a városi főmérnöki hivatalban megtartott szakbizottsági ülésről készült jegyzőkönyvbe.⁶⁵ Ezek alapján figyelemmel kísérhetjük a város közterületi neveinek bővülését.

II. 1. Az 1860–79-ig tartó előkészületi munkák, javaslatok

Úgy látszik, az 1860-as évek magisztrátusa nem volt olyan elégedett az első utcanevekkel, mint az utókor, mert folyamatos kísérleteket tett megváltoztatásukra. Már az 1869. szeptember 13-i 374. számú közgyűlési határozat kimondja, hogy az utcaneveket át kell vizsgálni és a „helytelenül elnevezettek” helyett újakat kell javasolni, de igen nehézkesen halad előre a munka. Tíz esztendő alatt alig történik valami. László Károly városi főmérnök 1878. április 4-én azt javasolja a városatyáknak, hogy „amerikai szokás szerént” a kisebb utcáknak csak számot adjanak, és csak a terek és a főutcák kapjanak nevet. Indokként ezt hozza fel: „Városunkbeli mintegy 200 utca közül alig egy tized részének a nevét tudja a közönség, igen sok esetben pedig a lakosok még saját utcájok nevét se tudják.”⁶⁶

Ennek az újszerű indítványnak a hátterében László Károly nem mindennapi életútja áll. A kecskeméti születésű mérnök (aki jogi és teológiai képzettséggel is rendelkezett) a szabadságharcban derekasan vitézkedett, ezért Bessel és Kossuthal emigrációba kényszerült. Sokáig élt Kossuth környezetében (titkára volt), de Európába nem követte őt. László Károly tehát Amerikában maradt, állampolgárságot szerzett, megnősült (az angol konzul leányát vette feleségül), majd különböző mérnöki munkákat végzett az Államokban és Mexikóban. Aztán mégis csak hazahúzta a szíve, és 1871-ben Kecskeméten telepedett le, ahol 1872-től 1882-ig a város mérnökeként tevékenykedett.⁶⁷ Így már érthető, hogy miért éppen az amerikai minta jutott eszébe, és az is, hogy az általa rajzolt térképen a város szívében lévő tér *Kossuth* nevet viseli. Igaz, ez nem csupán az ő érdeme, hiszen a város akkori lakói közül valószínűleg sokan emlékeztek még Kossuth 1848. szeptember 25-én elmondott gyűjtő hangú beszédére. (Különben László Károly 1892-ben meglátogatta idős barátját Turinban.)

A már említett munkaanyagokban az alábbi változtatási szándékokat figyelhetjük meg:

- *Aradi utca* helyett *Magyar király utca*
- *Költő utca* helyett *Mátyási utca*
- *Vadász utca* helyett *Tímár utca*
- *Hemző utca* helyett *Szolnoki utca*
- *Bárány utca* helyett *Katona József utca*
- *Trombita utca* helyett *Nádor utca*
- *Lapos utca* helyett *Szép utca*
- *Felsőcserép utca* helyett *Major utca*
- *Alsócserép utca* helyett *Cserép utca*
- *Vásári kis utca* helyett *Városház utca*
- *Festő utca* helyett *Színház utca*

⁶⁵ BKMÖL IV. 1908/b 2232/1880.

⁶⁶ BKMÖL IV. 1908/b 2232/1880. 3449/78.

⁶⁷ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖS Ilona, 1992.

- *Bak utca* helyett *Kecskés utca*
- *Kakas utca* helyett *Vacsi utca*
- *Orvos utca* helyett *Zsinagóga utca* szerepel a javaslatban.

Két érdekesség is akad a javaslatok között: egy zugnak új nevet kívánnak adni, „*Tér megnek hívják most.*” „Esmét egy zugnak új nevet, melyet *Remény utcának* csufolnak.”

További információk:

Megtudjuk, hogy a *Bak utca* és a *Pók utca* „összeszakad a *Vásári kis utcával*”. Úgy látszik, a *Bak utca* nevét át akarják menteni, mert „*Burgából* a város szélre nyitandó utca” nevéként tüntetik fel. A „*Mária Város és a II. Tized közötti tér*” először „*Szegénymenház tér*”, majd *Mária-tér* nevet kap, végül mindkettőt át-húzza lejegyzője, és *Vágó tér* lesz belőle. A *Szentelő* előtagot kiegészítik *Búzaszentelőre*, a *Szegedi országút* pedig *Szegedi útra* rövidül.

Megfigyelhetjük azt is, hogy a „*kis*” és „*nagy*” névelem használatában következetességre törekszenek: a klasszikus utcapárokban az elsőről a második helyre írják át mindkét megkülönböztető jelzőt: tehát: a *Nagy Budai utzát Budai Nagy utzára*, a *Kis Budai utcát Budai kis utcára* korrigálják. A *Halasi kis és nagy*, a *Temető kis és nagy* valamint a *Csongrádi kis és nagy* utca esetében ugyanígy járnak el. Ugyanakkor néhány „*pár nélküli*” utca is bővül a névalak elején a „*Kis*” vagy „*Nagy*” jelzővel, pl. *Nagy Kávéház utca*, *Kispacsirta utca*. A *Burga utca* viszont mindkettőt előrevetve kapja: a főága *Nagy Burga*, a mellékága *Kis Burga utca* lesz.

Az **utca** szóalak írásmódja fokozatosan felveszi mai formáját, az 1879-es térképen már csakis ebben a formában olvasható.

A személynévi eredetű elnevezések megszorodnak, bár végül is kevesebb lesz belőlük, mint amennyit a javaslatban olvasunk. A már korábban elnevezett *Széchenyi utca*, *Széchenyi tér* megmarad, a *Belsétatérből Gyenes tér*, a *Költő utcából Mátyási utca* lesz. A *Kistemplom tér* és *utca* helyett *Colner tér* és *utca* áll az ajánlottak sorában. Ugyanakkor kihúzzák a javasolt *Lázár*, *Ferencz*, *János*, *Lipót*, *Sándor*, *István* előtagokat, és vagy nem adnak ezeknek az utcáknak nevet (*Lázár*, *Ferencz*), vagy közneveket javasolnak előtagként: *Liliom köz* (*János utca* helyett), *Sarkantyú köz* (*Lipót utca* helyett), *Búzaszentelő köz* (*Sándor utca* helyett).

A terek is nagyrészt személynévi eredetűek: *Deák tér*, *Kossuth tér*, *Eötvös tér*, *Tatai tér*. A *Kurucz tér*, *Barátok tere*, *Rávagy tér* új elnevezésként kerül a listára, a *Szentháromság tér* és *Főiskola tér* régi nevét meghagyják, csak a nyelvi formán egyszerűsítenek.

A közök feltűnően nagy számban jelennek meg a javaslatok között: *Templom köz*, *Csongrádi köz*, *Fazekas köz*, *Kistemplom köz*, *Zöldfa köz*, *Czigány köz*. *Csatorna köz*, *Liliom köz*, *Sarkantyú köz*, *Búzaszentelő köz*. Ezeknek nagy része az azonos előtagú utcából nyílik.

Az időközben létrejött új utcákat is el kell nevezni, ezekre az alábbi ötletek születtek: *Csirke utca*, *Ladányi utca*, *Óvoda utca*, *Sulyok utca*, *Tölcsér utca*, *Török utca*. A „*Kácsát a Magyar utcával összekötő utca*” nevéként a *Horváth [sic!] utca* és *Szabad utca* közül az utóbbira esik a választás. A *Tyúk utca* maga köré gyűjti a *Csirke* és *Kácsa* utcát. Igyekeznek elkerülni az azonos elnevezéseket, pl. a *Kis Széles utca* helyett *Gödrös utca*, a *Muszájban lévő Libasor* helyett *Hizlaló sor* szerepel ajánlatként. A *Közép utcából* mégis kettőt találunk egy időben.

A *Hornyik utca* és *Pipa utca* javaslatok után győz a *Perc utca*. A *Szegedi országútból* elmarad az ország.

A *Bárány utcát* és *Kaszárnya utcát* *Katona József utcává* nevezik át a tervezetben, és egy *sor* is felvenné a Bánk bán írójának nevét: *Katona sor*.

Azt gondolhatnánk, hogy mi sem egyszerűbb, mint ily módon emléket állítani a város nagy szülöttének. Mégis a tervezet és a megvalósulás között öt esztendő telik el. Az okát nem nehéz megtalálni, csak bele kell lapoznunk a Katona-iratokba.⁶⁸

1883. április 16-án emléktáblát avattak Katona József szülőházán, ekkor vetődött fel a Katona József-kör megalakításának gondolata is. Tíz évvel később Katona József születésének centenáriumi ünnepe kapcsán a kör emléklapot adott ki, amelyben a korábbi emléktábla-avatás eseményeit is felelevenítik: „Az ünneplők tömege az ez alkalomból *Katona-utcának* elnevezett helyen, a költő szülőháza előtt gyülekezett” – olvashatjuk Horváth Döme, a kör elnökének lejegyzett beszédében. „A korán elhunyt költőnek egész biztonsággal csak a közelebbi időben meghatározható szülőháza” – áll a kiadványban – ez volt tehát a késedelem oka. A születési időpontját még száz év alatt sem sikerült pontosítani. Nem csak az emléktáblára került téves dátum (1792. november 11. – 1791 helyett), hanem a centenáriumi ünnepelés (1893. június 11-én) is megkésett kissé. Érdekes módon az 1879-es térképen már ott van a *Katona József utca*, amelyet hivatalosan csak négy évvel később neveznek el.

Az 1879. július 15-én tartott ülésen a tanács az alábbi döntést hozta: „az utcák neveinek könnyebb betanulása illetőleg megtartatása végett az utcák mostani nevei maradjanak meg, és új nevek csak azoknak adassanak, melyeknek jelenleg nevek még nincs.” A felterjesztés azon részét, amely a házak számozásának tizedenkénti újramezését javasolta, elfogadták.⁶⁹

II. 2. 1879. évi változások

Az 1879. évi változtatásokat a közgyűlési jegyzőkönyv szükségzavúan közli: az 1. tizedben lévő *Nagykávéház utca* nevét *Petőfi utcára*, a 3. tizedben lévő *Iskola utcát* *Koháry utcára*, az 5. tizedben lévő *Hemző utcát* *Vörösmarty utcára*, a 7. tizedben lévő *Kalap utcát* *Ó-temető utcára* változtatják,⁷⁰ egy későbbi határozat szerint kiegészítik még a következőkkel: a 2. tizedben lévő *Magas utca* nevét *Losonczi utcára*, az 5. tizedbeli *Orvos utcát* *Szlemenics utcára* nevezik át.⁷¹ A *Petőfi* és *Losonczi utca* nem került bele a Sziládi-féle jegyzékekbe, a többi név ceruzás kiegészítésként igen. A László-féle 1879-es térképről már valamennyi utcanév-változás leolvasható; az átnevezések és az új elnevezések egyaránt.

II. 2. 1. A változások értékelése:

A László Károly-féle térkép alapján így összegezhethetjük a névállomány alakulását:

Az *út* utótagú nevek száma 2-ről 5-re szaporodott: megmaradt a *Szegedi út* és *Csongrádi út* neve, hozzájuk társult a *Halasi*, *Matkói*, *Kunszentmiklósi út*. Vala-

⁶⁸ BKMÖL XIV. 15 Katona József drámairó, Kecskeméti főügyész iratai.

⁶⁹ BKMÖL IV. 1908/b 2232/1880. 6614/79.

⁷⁰ BKMÖL IV. 1903/a 1879. 324. hat. 434.

⁷¹ Uo. 1879. 422. hat. 561.

mennyi az egykori városárkon kívüli területen halad az általa megnevezett település irányába.

Az *utcák* gyarapodása a fejlődés természetes velejárója, ezt a számok is jól érzékeltetik: az 1850-es utcanevek jelentős része, eredeti vagy kissé módosult formában, megmaradt. Érezhető a ragaszkodás a régi elnevezésekhez, például a *Vásári kis utcába* olvadt *Bak utca* nevét egy újonnan nyíló utcának szánják; a *Tímár utcából* *Vadász utca* lett, ugyanakkor az *Aroksor utca* *Tímár sor* nevet kapott.

10 utcát most kereszteltek át, néhányat pedig már előbb: *Széchenyi u.*, *Széchenyi tér*, *Mátyási u.*, *Katona József u.* (a volt *Bárany u.* + *Kaszárnya u.*). Nyilvánvaló, hogy elindult az emlékállítás tendenciája. A reformkor és szabadságharc országosan ünnepelt nagyjai – *Eötvös*, *Széchenyi*, *Kossuth*, *Klapka*, *Deák*, *Petőfi*, *Vörösmarty* – mellett a kecskemétiiek által nagyra becsült helybeliek is utcát, teret kapnak: a város egykori földesura, *Koháry* (István), akit atyjaként tisztelt a nép, mert adót nem emelt, ellenben komoly alapítványaival segítette a város vallási, oktatási, művelődési ügyét. Az elsők között tisztelték meg ily módon a Bánk bán szerzőjét, *Katona Józsefet* (*Katona sétatér*, *Katona sor*, *Katona József u.*), de *Mátyási* (József), *Losonczy* (ma: *Losonczy*, László), *Tatai* (Tatay formában is előfordul a neve, András, tér és köz), *Czollner* (Mihály), *Dömötör* (?Károly), *Szlemenics* (Pál), *Ladányi* (Gergely) neve is igen korán bekerül az utcanevek sorába. Sokoldalú, kitűnő, bátor és önfeláldozó férfiak voltak, akik szűkebb és tágabb hazájukat karddal és/vagy tolla egyaránt szolgálták, gyakran jelentős szellemi és anyagi hagyatékkal segítettek a város polgárait, az oktatást, közművelődést. Azt utókor máig méltán őrzi a nevüket. (Róluk és a kecskeméti utcanevekben, városrésznevekben később előforduló helybeli kiemelkedő személyiségről a Kecskeméti életrajzi lexikon⁷² szócikkei alapján tájékozódhatnak az érdeklődők.) Néhány esetben további kutatásokra van szükség az utca és névadója azonosításához. A keresztnévek ugyanis hiányoznak (*Katona József* kivételével, de a térképfeliraton ő is csak keresztnéve kezdőbetűjét viseli). Az országos hírességeket (Eötvös, Petőfi, Kossuth stb.) így is lehet azonosítani, de a helyeket ma már nehezen, különösen akkor, ha több azonos nevű közül kell választanunk, vagy időközben kiestek a köztudatból (*Sulyok*, *Török* például).

Az új utcák elnevezésének alapjául főként a mindennapi élethez kapcsolódó – abban az időben, esetleg ma is – semleges szóhangulatú közzavak szolgálnak: *Gödörös*, *Szabad*, *Közép*, *Oldal*, *Szalag*, *Rövid*, *Perc*, *Mérleg*, *Nyár*, *Tél*, *Görögtemplom*, *Plébánia*, *Óvoda*, *Serház*, *Szélmalom*, *Kőhid*, *Cédulaház*, *Kiskert*, *Hajnal*, *Tér*, *Vadász*, *Pásztor*, *Holló*, *Veréb*, *Kácsa*, *Csirke*, *Gólya*. A *Remény utca* neve látszólag „kilóg a sorból”, de a tervezetből tudjuk, hogy a mai amelioratív elvont jelentés forrása a „csúfolódás” volt.

Az 1850-es *utca* utótagú nevek esetében **127**-ből megmaradt **105**. Megváltozott: **10**, ebből **9** új név keletkezett. (Néhány átkeresztelés a két időpont között is történt.) Új utcák neveként megszületett **46**. Eltűnt **2** (*Bak*, *Pók u.*).

Továbbra is a 'csak egyik oldalán beépített utca' viselte a *sor* nevet, elsősorban a kül- és belterület határán: az 1850-esekből megmaradtak az alábbiak: *Füzes sor*, *Mária sor*, *Liba sor*, *Magtár sor*, *Tabán sor*, *Széktó sor*, *Szőlő sor*. A belterületen egyedül a *Sétasor* képviseli ezt a névformát. Előtagbővüléssel módosult a *Gödörstemető sor* (*Temető sor* volt). A sorokból új elnevezésűek: *Fürdő sor*,

⁷² PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÖRÖS Ilona, 1992

Füzes tér sor, Hizláló sor, Katona sor, Mária szőlősor, Ráctemető sor, Serház sor, Tímár sor, Újerdő sor, Vacsai sor.

A *sor* utótagú nevek számának alakulása az 1850-esekhez képest:

1850-ben összesen: 11 *sor* volt, 1879-ben ebből megmaradt: 9 (a hiányzó kettőtől az egyik sorsáról tudunk: a *Vásár sorból Honvéd tér* lett, a másikat, a *Kerti sort* nem sikerült azonosítani. Talán a *Fürdő sorral* azonos.). 10 új *sor* neve is felkerült a térképre: tehát összesen 19 *sorok* száma.

Az 1879-es térkép neveit figyelve két utótagfajtnál jelentésváltozást is észrevehetünk.

Érdekes jelentésmegoszlást tapasztalhatunk a *tér* és a *köz* kül- és belterületi használatával kapcsolatban. Az első utcanévek vizsgálatakor azt láttuk, hogy a „sorokkal” lezárt lakott területről „közökön” lehetett a szőlőkbe („hegy”), mezőre kijutni. A városárok és a külterület közé eső üres részeket gyakorta a *tér* szóval jelölték meg, amely tulajdonképpen a ’társég’ rövidebb alakjának tekinthető.

Az ősi funkció továbbra is felfedezhető mindkét utótag használatában, de mind a *tér*, mind a *köz* új, a mai jelentésével is bővül. A *tér* régi jelentését őrzi: a *Vágó tér*, *Füzes tér*, *Vásártér*, ugyanakkor a város belső részein (elsősorban a központban) is kezdenek megszorodni a *tér* elnevezések. Ezekre, bár még szabályozatlanok, már a mai jelentés illik: ’épületekkel körülvett (széles) közterület’ (a Magyar értelmező kéziszótár magyarázatai alapján); ilyen a *Deák tér*, *Kossuth tér*, *Széchenyi tér*, *Szentháromság tér*, *Főiskola tér*, *Barátok tere*, *Tatai tér*, *Czollner tér*, *Templom tér*. A *terek* egyre növekvő rangját érzékeltetik a hozzájuk kapcsolódó elnevezések. Tehát már nem pusztán a fogalomjelölő funkció érvényesül a névadáskor, hanem a figyelemfelkeltésé, emlékéllítésé. A *Rávagy tér*, *Honvéd tér*, *Kurucz tér* elnevezések átmenetet mutatnak a két típus között, ahogyan az elnevezett területek is most kezdenek kiépülni városrészekké. A *terek* száma tehát 1879-ben: 15.

A *köz* tovább vitte ’a városból külterületekre vezető keskeny útféle’ jelentést, ilyen az 1850-es nevek között csak egy volt, a *Malom köz*. Ez továbbra is él, de a város kerületén szinte minden égtáj felé ott találunk egy-egy *köz*: *Vágó köz*, *Mária köz*, *Hegedűs köz*, *Budai köz*, *Talfái köz*, *Kőrösi köz*, *Szolnoki köz*. Később, a város terjeszkedése következtében ezek a területek belterületté váltak, és – a hagyományos funkciókat mintegy „elfelejtve” – utótagjuk esetleg meg is változott. A térképen a város széléhez közeli utcák megnevezésére olyan *közök* is előfordulnak, amelyeken át csatorna vezette ki a vizet a külterületre, a mezőre: *Fazékas köz*, *Cigány köz*, *Csatorna köz*.

A belterületen is megnő a *közök* száma. Leginkább akkor kapta egy szűk kis utca nevének utótagjául, ha azonos előtagot viselő jelentősebb utcát kötött össze egy másikkal: *Liliom köz*, *Csongrádi köz*, *Déllő köz*, *Zöldfa köz*. Kivétel ebből a szempontból a *Tatai köz*, mert az azonos nevű tértől távolabb helyezkedik el. Két templom között haladt el a *Templom köz* (ma *Kétemplom köz*), illetve egy kisebb templom közelében a *Kistemplom köz*.

Tehát a *közök* szám szerinti növekedése: 1850-ben 1, ehhez még 17 *köz* neve csatlakozott.

Zug utótagú utcanév nem volt a városban. (A Melléklet ábrái és a Táblázat adatai alapján figyelemmel kísérhetők a változások.)

Az 1879-es térképen az alábbi megjelölésekkel is találkozhatunk:

Városrésznevek: *Tabán*, *Máriaváros*, *Felső-*, *Alsó Tabán*, *Ürgés*, *Cigányváros*, *Muszáj*, *Rávagy*.

Egyéb megnevezések: *Disznóhizlaló telep, Füzes rét, Kórházi telek, Füzes tér.*

Hegyek: *Vacsi hegy, Mária hegy, Csáktornyai hegy.*

Temetők: *Lezárt gödrös temető, Reform. most már közös temető, Reform. temető, R. C. Szentháromság temető, Görög temető, Luth. Temető, Lezárt Reform. Izrael. temetők.*

Laktanyák és egyéb létesítmények: *Serház laktanya, Honvéd laktanya, Lovarda, Lőpor raktár, Nyílt lovarda, Indóház.*

Kutak: *Rác kút, Kaszap kút.*

Néhány megjegyzés:

A városrészeket a belterületen római számokkal különböztették meg, a város déli részéről indulva az óramutató járásával megegyezően követik egymást a tizedek. Ez a rendszer csak a IX., X. és XI. tizedben bomlik meg; ezek szabályos mértani formája is jelzi, hogy új osztások. Nevük is van (beszélő nevek): *Ürgés, Rávagy, Cigányváros és Muszáj.*

Hivatalosan ekkor jelenik meg az első „-város” utótag: *Máriaváros*

Tizedenként a lakóházak számát is feltünteti a térkép:

I. Tized:	250
II.	343
III.	236
IV.	490
V.	347
VI.	248
VII.	315
VIII.	265
IX.	432 (Rávagy és a Muszáj)
X.	336 (Ürgés és a Cigányváros)
XI.	407 (Máriaváros)
Összesen:	3669

Az 1879-es nevek közül az alábbiak élnek ma is

1. Cédulaház u.
2. Czollner tér
3. Fazekas köz
4. Dömötör u.
5. Gödröstemető u. (1850-ben: Temető sor)
6. Görögtemplom u.
7. Hajnal u.
8. Hegedús köz
9. Holló u.
10. Izsáki u.
11. Katona József u.
12. Kiskert tér (Kiskert u./Kiskereszt u.)
13. Kereszt u.
14. Kéttmplom köz (Barátok köze, Templom köz)
15. Koháry István krt.
16. Kőhid u.
17. Kuruc tér
18. Losonczy u.

19. Matkói út
20. Mátyási u.
21. Nyár u.
22. Ótemető u.
23. Pásztor u.
24. Pacsirta u. (Kispacsirta u.)
25. Perc u. (ma más helyen)
26. Petőfi u. (ma más helyen)
27. Rávágy tér
28. Remény u. (ma más helyen)
29. Sörház u.
30. Sulyok u.
31. Szabad u.
32. Szalag u.
33. Szárny u.
34. Széchenyi u.
35. Széchenyi tér
36. Szélmalom u.
37. Szent Miklós u. (Kunszentmiklósi út)
38. Szlemenics u. (ma más helyen)
39. Tatay András u. (Tatay köz)
40. Vadász u. (ma másik utca)
41. Vörösmarty u.
42. Újerdő u. (Újerdő sor)

Az 1879-es változásokról a korabeli újság szellemes írásban számol be (a cikk a Mellékletben teljes terjedelmében olvasható) az alábbi summázattal: „Így tehát ezen intézkedés is marad fél és félszeg, mint minden egyéb, amit csak felmutathatunk. Olyan nehéz az a vaskalap, hogy nem bírjuk leemelni a fejünkről, s nincs egy lépésünk a modern felé, hogy a lábunkhoz tapadó sarat oda is el ne vigyük.”⁷³

II. 3. Új igények – a Katona József-kör indítványa

Az utcanevek megváltoztatásának igénye – részben a millenáris készülődések hatására – a század végén országsherte jelentkezett. Kecskeméten ennek egyik dokumentuma a Katona József-kör levele, amely az 1895. május 17-én megtartott választmányi ülésén hozott határozatról szól (betűhív közlésben):

„A Katona József-kör f. é. február hó 24-én megtartott rendes közgyűlése Tormásy Sándor rendes tag indítványára elhatározta, hogy indítványozó azon javaslata értelmében, mely szerint városunk egyes, épen semmi jelentőséggel nem bíró, sőt komikus hangzású nevekkel jelölt utcái, – pl., verébutcza vagy tyuklábutcza, tehénutcza stb., hazai történelmünk egyes nagy alakjai után pl. Hunyady-utcának, Rákóczy-utcának, Bocskay-utcának stb. neveztesse el: megkeresést intéz a tek. törvényhatósági bizottsághoz a város utcái elnevezése revideálása és megfelelő intézkedés tétele tárgyában. –

⁷³ Kecskemét, 1879. július 27. Utcáink, tereink.

Ezen közgyűlési határozat alapján a kör választmányának f. é. május 17-én tartott ülése megbízásából azon tiszteletteljes kérelemmel járulok ennél fogva a tek. városi tanácshoz, hogy körünk közgyűlésének fentjelzett határozatát becses megfontolás tárgyává tenni s a tek. törvényhatósági bizottsági közgyűlés elé pártoló vélemény kapcsán betejjeszteni méltóztassék.

Kelt Kecskeméten a Katona József-kör 1895. évi május 17-én tartott választmányi üléséből. Mély tisztelettel Horváth Döme elnök.⁷⁴

Az indítvány hatása a 9516/895. sz. alatti tanácsi végzésben dokumentálható, hiszen a városvezetés kimondja, hogy „a város utczáinak újonnan leendő elnevezése a város haladása szempontjából kívánatos”, és az előkészítést az építészeti osztályra és a Katona-kör által kijelölt bizottságra bízta. Ám a kiküldött bizottság még 1897-ben sem kezdte meg a munkát. Az 1897. nov. 12-én kelt polgármesteri jelentés 1898. március 1-jét jelöli ki új határidőként.⁷⁵ Az 1898. április 5-én tartott tanácsülés viszont az alábbi határozatot hozta:

„Az építészeti osztálynak jelentése, melyet az utcák elnevezésének foganatosítását elhalasztani javasolja, tudomásul vétetik, aminthogy a város utczáinak elnevezése, a házak számozásával szerves összefüggésben van, s minthogy az utcáknak újonnan való elnevezése s számozása a város általános szabályozási tervének keresztül vitele esetén nagyban változást fognak szenvedni, ennél fogva jelentést tevő osztálynak véleménye megfogadtatik, s az utcák újonnan leendő elnevezésének foganatosítása felfüggesztetik, s az iratok irattárba tétetni rendeltetnek.”⁷⁶

III. Utcanevváltozások a századfordulón

A következő – és a kecskeméti utcanevek esetében legjelentősebb változtatásra – az 1900-as évek elején került sor. A főjegyzői hivatal 1905. június 14-i dátummal elkészített egy változtatási javaslatot, amelyet az 1905. június 19-i tanácsülésen be is mutatott.⁷⁷ Ebben Sándor István főjegyző először a város új beosztásának, illetve a városrészek elkeresztelésének szükségességét veti fel. Elmondja, hogy azok, akik a régi tizedrendszerhez ragaszkodnak, a történelmi hagyományokra hivatkoznak. Ugyanakkor visszásnak és a tizedes számrendszer elveivel ellentétesnek nevezi azt a helyzetet, hogy a városban jelenleg 11 tized van. Ez indokolja a kerületekre való áttérést, méghozzá úgy, hogy mindegyik városrész nevet is kapjon, mert a számokat az emberek nem tudják elég jól megjegyezni. Továbbá javasolja, hogy az egyes kerületek történeti jellegű nevet kapjanak. „A város történetéből vett nevek, valamint az egyes történeti és ezért fenntartandó utczanevek eredetére vonatkozó adatokat dr. Szilády Károly főlevéltárnok úr volt szíves a levéltárban felkutatni és rendelkezésemre bocsájtani.” A háttéranyagok között megtalálható az a kézzel írott feljegyzés is, amely mutatja, hogy milyen komoly előkészítő munka előzte meg ezt a nagyarányú változást.

⁷⁴ BKMÖL IV. 1908/b 3142/895, 9516.sz./1895.

⁷⁵ Uo. január 9/897 689. hat. I 3142/895.

⁷⁶ Uo. I 3142/895, 5237/98.

⁷⁷ BKMÖL IV. 1504/b 13372/1905.

III. 1. A Szilády Károly-féle feljegyzések

Szilády Károly feljegyzései között vannak értékes helyesírás-történeti, helytörténeti, kultúrtörténeti kitekintések is, amelyek közül néhányat érdemes megismernünk.

Az „*Általános szabályok*” címszó alatt ezek is megtalálhatók:

- A „város” szót egybe írni a jelzőjével: Árpádváros, Széchenyiváros, de „Szent László város”.
- Az utcák, terek stb. neveit mindig kötőjellel kell írni, de a kettős személynévknél a kötőjel elmarad, tehát: Lestár-tér, Deák-tér, Honvéd-tér, de már Mátyás király tér. – Vásári utca, Kádár utca, Ladányi utca, de: Lechner Ödön utca, Szent Miklós utca, Katona József sétater, Belső Szabadság-út, Mária-sor.
- Az utcákat rövid u-val kell írni, mert nem az út-ból származik.
- Nagy halasi utca a helyes!
- Ezeket a szabályokat, vagy esetleg más megállapodást, mert a kérdés véglegesen eldöntve nincs, – a legnagyobb pontossággal s következetességgel kellene alkalmazni.
- az I. tizedben: Kossúth és nem Kossúth
Batthyány és nem Batthyányi
- a II. tizedben: Ha Miklós, akkor Toldi, ha Ferencz, akkor Toldy.
Inkább Hét-vezér, mint Hétvezér.
- a III. tizedben: Hoffmann helyes, 2 f és 2 n betű kell!
Zrínyi és nem Zrínyi
Gróf Teleki László és nem Teleky László
- a IV. tizedben: Erdősi és nem Erdőssy (Poleszni volt)
Martinovics és nem Martinovich
Vizkelethy és nem Vizkeleti [A földesurak között mégis az utóbbi formában sorolja fel. Saját megjegyzés. E. E.]
Czollner és nem Collner
- az V. tizedben: Mátyási József volt a költő neve és nem Mátyássy
Verbőczy és nem Verbőczy
Talán inkább Vak-Bottyán, egykorú iratokban így említik
- a VI. tizedben: Inkább Bánk bán, így használja Arany s szinte bizonyos, hogy így írta maga Katona is.
- a VII. tizedben: Szapolyai és nem Zápolya
- a VIII. tizedben: Garay és nem Garai
- a X. tizedben: Hunyadi és nem Hunyady.”

Nagy érdeme ezeknek a feljegyzéseknek, hogy következetességre intenek (szemben azzal az összevisszasággal, amely például az *utca* szó leírásában megnyilvánul. Egyetlen dokumentumban háromféleképpen olvasható az *utca* szó: *utca*, *útca*, *utca* formában.⁷⁸ A többi fejezet – *Személynevek*, *Írók*, *Főbb földesurak*, *Tárgyi elnevezések* – névjavaslatok minden esetben motiváltak. A *Személynevek* között olyanokat találunk, akiknek kapcsolata volt a várossal, ez indokolhatja az utcaelnevezést: pl. Angyal Fábán: A XVI. század végén, s a XVII. század elején tevékeny előljáró; a török s tatár szultánnál többször járt követségbe. Darvas János:

⁷⁸ BKMÖL IV. 1914.

Pest megyei szolgabíró, a XVII. század végén és a XVIII. század elején, nehéz időkben igen sokat foglalkozott a város ügyeivel, nagy jóakarattal. Bottyán János: még mint esztergomi főhadnagy kezességet vállalt letartóztatott kecskemétiéért. Dr. Séni János: népszerű orvos; de meteorológiai feljegyzései is nevezetesek. Az írók között találjuk a Shakespeare-fordító Ács Zsigmondot, Bátky Károly helybeli tanítót, aki az írva-olvasás tanításának egyik országos nevű előharcosa. Házi János: itt született a XVI. sz. második felében. Bethlen Gábornak volt török tolmácsa és íródeákja. Követségbe is gyakran küldte. László Károlyról megtudjuk, hogy emigráns író és mérnök, Szlemenics Pál, a jogtudós itt született 1783-ban. Kókai Benedek: volt paulinus, majd a Mária-kápolnánál remete. „Krisztus atyafisága...” című, igen népszerű munkája 9 kiadást ért. Dr. Zay Sámuel: 1780–1794-ig itteni orvosdoktor. Itt írta „Magyar Mineralogia, avagy az Ásványokról való tudomány...” című művét {Komárom, 1791}, mely az első ásványtani munka a magyar irodalomban. Végül egy megjegyzés: „Felhasználható nevek még, mert Kecskeméttel bizonyos vonatkozásban vannak: Arany János, Csokonai Mihály, Dugonics András, többször járt Kecskeméten, írt is róla. Tompa Mihály, több egyházi munkáját itt nyomtatták.” A *Főbb földesurak* fejezet azért izgalmas olvasmány, mert ott érezzük a késő utód háláját azok iránt a földesurak iránt, akik a városnak jó gazdái voltak, vagy hozzásegítették a megváltakozáshoz. Itt találjuk a *Kenderessy, Koháry, Balay, Vizkeleti, Pászthóy, Fráter utcák* névadóit. De még a nagy Mátyás király is ebben a vonatkozásban érdemel ki utcát: 1458-ban a Lábathlani családnak átírja a várost visszaváltásig. A *Tárgyi megnevezések* alatt is érdekes várostörténeti tudnivalóra akadhatunk. A *Három város* címszó alatt például ezt találjuk: Kecskemét, Körös és Czegléd ősrégi szövetségének a neve. Felsorolja az ősi utcákat, a saját korbeli nevekkal azonosítva: Pálkai-utca = Halasi nagy, Nagy- = Vásári, Gyümölcs-: a Széchenyi téren és a Kápolna-utcán át a homoki kapuhoz vezetett, a legrégebb szőlőkig, Körös-utca = Körösi nagy, Szentlőrinci-utca = Csongrádi nagy, Burgundia = A Halasi és Vásári nagy utcák közt, a Picsó folyását környező városrész, Hornyik a Burga utcában tartotta fenn. A *Zahin és Tőzsér, Zsellér és Rideg* szintén szerepelnek az ajánlásban, de hiányzik mellőlük az indoklás. Az utolsó bejegyzés is fontos: Ötvös. – Az ötvös céh levele egyike legrégebb okleveleinknek. Kecskeméti W. Péter pedig a XVII. sz. közepén az ötvös-műipar technikájáról írt hírneves magyar munkát.

Aztán felsorolja tizedenként az utcákat, kétfajta aláhúzást alkalmazva. Mind-egyik felsorolást azzal zárja, hogy a földrajzi köznévi utótagokat is megszámolja: hány utca, tér, köz, sor, út szerepel, végül összegzést is készít belőlük: Összesen: utca 149, tér 13, sor 18, köz 6, út 2. A 149 utca után ez áll: felhasználható nevű 33, a tér után pedig: felhasználható nevű 11. (Egyenes vonallal húzza alá tizedenként ezeket, az elfogadhatóság fokát pedig hullámos aláhúzás jelzi.) A sor, köz, út mellől hiányzik ez a megjegyzés, nem tudni, milyen sorsot szánt nekik. A VIII. tized neveiről igen szigorúan ítélkeznek: a 15-ből egyetlen utcanévnek sem ad túlélési lehetőséget. A *Rávagy tér* talán megmaradhat, a hullámos aláhúzás erre enged következtetni.

III. 2. Tervezetek

Az 1905. június 19-i tanácsülésre felterjesztett főjegyzői jelentés – felhasználva Szilády Károly javaslatait is – megfogalmazza, hogy az utcanév-változtatásokat az alábbiak tették szükségessé: „...úgy a szabályozási bizottság, mint a város lakossága körében rég óta élő kívánság az is, hogy utcáinak egy része új névvel láttassék el,

mert sok útca név nagyon indokolatlan és díztelen. Erre nézve a tekintetes tanácsban lefolytatott előzetes tanácskozás alkalmával azon óhajtás nyilvánult, hogy a nevek jelentékeny része történeti név legyen és az illető városrész nevével összhangzásba hozassék. Így az I. kerület a tervezetben „Honvéd-város”-nak neveztetvén, az ezen kerületbe eső azon utcák, melyeknek névváltoztatása kívánatosnak mutatkozik, nagyobb részben a szabadságharcban katonai erényekkel kitűnt, kiváló férfiakról neveztettek el. A IV. kerület a város egyik legnagyobb földes-uráról és párfogójáról „Koháry-város”-nak neveztetvén el, ezen városrész utcái leginkább a város volt földesurainak neveit örökítenék meg. A tervezetben „Kurucz-város” nevet nyert V. kerület utcái leginkább II. Rákóczy Ferencz korában, vagy azt megelőzőleg hazafiúi érdemekkel kitűnt egyénekről vennék neveiket. Így készült a tervezet lehetőleg a többi városrészekre vonatkozólag is.”⁷⁹ A továbbiakból az is kiderül, hogy a város hivatalos lapjában közzétették a tervezetet, és az „hírlapi megvitatás alá is került”.

A teljes dokumentum alapján a névadási szokások megváltozását, az új irányelveket az alábbiakban összegezhetjük:

- Fontosak a hagyományok, de az új igényekkel, a megváltozott viszonyokkal össze kell egyeztetni ezeket (logikátlan a 11 tized használata);
- Az utcanévkérdés „közügy”, a nyilvánosság bevonására igény van (hírlapi megvitatás);
- Fontos, hogy a városrész és a benne lévő utcák elnevezése között összhang legyen;
- Esztétikai szempontokra is tekintettel kell lenni a névadásban (a „díztelen” szóval jelzik ezt);
- Hangsúlyozzák a motiváció szerepét is („indokolatlan” nevek);
- Az emlékéllítő funkció előtérbe kerül, ez alatt nagyrészt a személyekről való elnevezés értendő;
- Itt már nyilvánvaló az az igény is, hogy a városrészeket névvel lássák el.

Úgy tűnik, a városvezetés lassan jut előbbre a döntésben, hiszen két évvel később, 1907. január 11-én Sándor István főjegyző betérjeszt egy összefoglalást az eddig elvégzett munkáról, és mielőbbi döntést sürget.⁸⁰

Ebből a jelentésből azért idézünk kissé bővebben, mert nagyon jól nyomon lehet követni a mesterséges utcanévadás folyamatát, ellentmondásait, koncepcióját. A főjegyző eljárásban elmondja, hogy az első tervezetet, amely 13372/1905-ös számú jelentésben terjesztett elő, „a tekintetes tanács kis terjedelműnek találta és sokkal több útca nevét jelentette ki megváltoztatandónak; e mellett azon óhajtását fejezte ki, hogy az egyes kerületek külön névvel is ellátván, azok utcái a kerület nevének, vagy lakosai foglalkozásának megfelelő új nevekkal láttassanak el. Így pl. a tervezet szerint II. kerületet képező Máriaváros utcái a szőlőművelés köréből vett nevekkal, a III. kerületet képező Széchenyi város utcái kiváló tudósok, költők neveivel, a IV. kerületet képező Koháry város utcái a város volt földesúri családjainak nevével láttassanak el.

⁷⁹ BKMÖL IV. 1504/b 13372/1905.

⁸⁰ BKMÖL IV. 1908/b 1032/1907 sz. irat melléklete.

Ez alapon elkészítettem a főlevéltárnok segélyével a harmadik tervezetet, mely már sokkal több új útca-nevet tartalmazott s mely rövid úton az előbbi iratokhoz csatolhatóan, a város hivatalos lapjában is közzététett, minek következtében ez a tervezet a város lakosságát is foglalkoztatta, ahhoz a helyi lapokban többen hozzászólottak.

Ezt a tervezetet akkor a tek. Tanács részletesen letárgyalta, sőt több olyan útca részére, melynek régi nevét én ezen bővebb tervezetben is meghagytam, megváltoztatni rendelte. A közönség és a hírlapok is általában kedvezően fogadták a tervezetet, csak az alakítandó új közigazgatási kerületek általános elnevezése (tized, kerület, város, városrész, rész) ellen emeltetett kifogás és a tervezetben foglalt egy [sic!] új utcanevek ellen. A tek. Tanács ezen felmerült nézeteltérések tisztázására és egy közgyűlési tárgyalásra megérett tervezet kialakulása érdekében 1905. jún. 19-én, 13372/1905 sz. alatt kelt végzésével kiadta ezen tervezeteket a szabályozási bizottságnak tárgyalás és javaslatétel végett.

Ez a bizottság azonban a javaslatot mindez ideig nem tárgyalta, sőt újabban a tek. Tanács tagjai között is az a nézet kezdett túlsúlyra emelkedni, hogy ilyen sok új utcanevnek egyszerre való megállapítása zavart idéz elő, különben is az utcák elnevezése nem függ szorosan össze az általános szabályozási terv megalkotásával és az építkezési szabályrendelet folyamatban levő átalakításával, és így ez a munka későbbre halasztható, sőt az általános városszabályozási terv megalkotása s az új építkezési szabályrendelet jóváhagyása után czélszerűbben is lesz elvégezhető.”

A következőkben felsorolja azokat az okokat, amelyek miatt nem tűr halasztást az utcanevek rendbe tételének kérdése:

- A tizedenkénti házzámozásból keletkezett zavar, amely folytán ugyanabban az utcában ugyanaz a házzám kétszer is előfordul, illetve a szomszédos házzámokat néha utcák választják el egymástól.
- Több utcához zugok tartoztak, ezek a kinyitás után az utca nevét kapták meg, „így most némely utcanevet három, teljesen önálló, néha egymással párhuzamos útca visel, mint ezt a IV. tized Kacsá- és Gyík utcái mutatják. Sőt mivel gyakran két különböző utcának egymás felé nyíló zugai nyitattak ki egy új utcává, arra is van példa, hogy ugyanazon útca egyes házai más utcanevet mutatnak házzámozásukon, mint ugyanazon utcának velük szomszédos többi házai.”
- Vannak olyan új utcák, amelyek még nem kaptak nevet.
- A külterület sok helyen beépült, de a kül- és belterület rendezetlensége folytán „ezen terület lakossága belterületen él, ha kötelezettségről van szó, külterületen, ha előnyről.” A postai kézbesítés, a rendőri intézkedés is nehézkessé válik.
- A közelgő, 1910-es népszámlálás is megkívánja, hogy a kérdés rendeződjön.
- Az új építkezési szabályrendelet megalkotásához is szükség lesz a nevekre.

Nagyon érdekes az is, amit a főjegyző a szabályozási terv és az utcanevváltoztatás összefüggéseiről mond: „...meg kell csinálni a végleges szabályozási térképet és a végleges magyarázó szöveget. Ezen térképen és szövegben a jelenlegi és az új utcaneveket is fel kell tüntetni, mert ez a szabályozási tervezet előre láthatólag 20-25 évig érvényben lesz, a mint jelenlegi már 30 év óta van érvényben. 20-25 év alatt a régi utcanevek emlékét csak egy-két ember fogja itt-ott

megőrizni, általában feledésbe mennek. S akkor nagyon visszás lesz, sőt zavarokat okoz, ha a szabályzási terv még mindig a régi, már elfeledett utcaneveket mutatja.”

Az új belterületi térképeket is el kell készíteni, de ezekre már csak az új nevek kerüljenek fel, mert csak így válhatnak közhasználatúvá.

Végül a főjegyző kéri a tek. Tanácsot, hogy mielőbb tárgyalja újra a legújabb (harmadik) tervezetet.

Az 1907. január 21-én megtartott tanácsülésen a tíz nappal korábban összeállított és beterjesztett harmadik tervezetet a tanács megvitatta, és a legfőbb kérdésekről döntés is született.⁸¹ Az előzetesen jóváhagyott kerületi beosztást változatlanul hagyták, azzal az indoklással, hogy „a város új területét bár nem egyenlő, de egymástól természetes és nagyobb jelentőségű útvonalakkal elhatárolt tíz kerületre osztja.” Abban viszont most hoztak döntést, hogy a tized helyett „kerület”-et fognak használni, s ezeket római számmal és névvel kell jelölni. A „Koháry-város” neve helyett „Árpád-város” elnevezést ajánlja a tanács, azzal az indoklással, hogy a honalapító nevét is meg kívánja örökíteni.

Az új nevek szükségességét indokló passzust is érdemes idézni: „Ami az utcák új elnevezését illeti, általános és régi panasz, hogy utcáink sok helyen nagyon dísztelen nevekkal vannak ellátva, a mit még kirívóbbá tesz az ilyen kevéssé ízléses neveknél (állatnevek, dülők nevei stb.) egyes környékeken történt tömeges alkalmazása. Már maga ez a körülmény is indokoltá teszi, hogy most, a midőn a város fejlődésének évtizedekre irányt adni hivatott új városszabályozási tervet megalkotjuk, egyúttal e tekintetben is gondoskodjunk némi javításról, mert az ízléstelen utcanevek különösen az idegenre, ki azt meg nem szokta, nagyon kedvezőtlen hatást tesznek.

De szükségessé tette az utcanevek átvizsgálását az a körülmény is, hogy a már végrehajtott szabályzási munkálatok során új utcák létesültek, melyeknek nevük egyáltalán nincs, vagy azon útca nevét viselik, melyből nyílnak s így vannak példák arra, hogy három különböző, önálló útca ugyanazon nevet viseli, valamint névtelen utcák is keletkeztek.

Ami az új utcaneveket illeti, legegyszerűbb módnak látszana, ha a meg nem felelő utcanevek történelmünknek nagy nevekben annyira gazdag lapjairól vett családnevekkel cseréltetnénk fel. Azonban a gyakorlatban ez az eljárás nem vihető keresztül, mert a kicserélendő neveket legnagyobb részben olyan utcák viselik, amelyekre ama fényes történelmi nevek alkalmazását az azok hajdani viselői iránt érzett hazafias kegyelet nem engedi meg.

Helyesnek gondolta továbbá a városi tanács olyan nevek felhasználását, megörökítését, a lakosság emlékezetében való felelevenítését, vagy megtartását is, melyeknek viselői városunk történetében, kulturális életében a múltban jelentékeny szerepet töltöttek be, vagy hasonló szereplésükkel hazánk közéletében szereztek becsületet szülővárosunknak, Kecskemétnek.

Mindezek figyelembe tartásával az utcanevek megváltoztatásában a városi tanács igyekezett a legszorosabban megvont határok között mozogni s az új utcaneveket pedig – úgy a rosszhangzású régi utcanevek helyett, mint a névtelen utcákra nézve, – lehetőleg a magyar történelemből, városunk történetéből vette, a

⁸¹ BKMÓL IV. 1903/a 4892/1907.

hol pedig ilyen nevek alkalmazása czélszerűnek látszott, népszerű és ismert, vagy történeti jelentőségű szavakat alkalmazott.”⁸²

A két hónappal később (1907. március 22-én) tartott rendes havi közgyűlésen a napirendről levették a tervezetet, mert az indoklás szerint bővebb előkészítést kíván az ügy, és az összes törvényhatósági bizottsági tag meghívásával kell majd újratárgyalni.

III. 3. Az 1907. ápr. 30-i döntés

A véglegesnek tekinthető tervezetet a város polgármestere a közgyűlésben a 9507/1907-es számon mutatta be,⁸³ de csak évekkel később, 1910-ben jelent meg nyomtatásban is, így jutott el a nagyközönséghez.

A 162. számú határozat a változtatás okait sorolja fel lefelől:

„A város több utcájának neve rossz hangzású lévén, régi és általános óhajtás volt az ilyen rossz hangzású nevek megváltoztatása. Emellett, az 1876. évben életbe lépett szabályozási terv alapján több utca keletkezett, melyeknek nevük nem volt. Mindezek szükségessé tették, hogy a város közönsége az utcák új elnevezéséről gondoskodjék.

Hasonlóképp sok zavarra adott okot az a körülmény, hogy a házzámozás tizedenként van eszközölve, és miután az egyes tizedek választó vonala egy-egy főbb utca, ugyanazon utcán ugyanazon házzám kétszer is előfordul, viszont az ugyanazon utcában levő házak nincsenek folytatólagos házzámmal ellátva. Ez okból szintén régi óhajtás az, hogy az utcák a megfelelőbb és immár általánosan elfogadott módszer szerint külön-külön láttassanak el házzámokkal és pedig oly módon, hogy az egyik oldalon 1-től kezdődőleg folytatólagosan páratlan, a másik oldalon 2-től kezdve folytatólagos páros számok alkalmaztassanak.

Ezenkívül a város általános szabályozási tervének készítése folyamán már a belterületet közvetlenül környező külterület egyes részei belügyminiszteri jóváhagyás mellett a belterülethez csatoltattak, a nélkül, hogy az így bevont területek az egyes tizedekhez csatoltattak volna. Ez a helyzet, valamint a belterület határának az általános szabályozási tervbe felvett újabb kitolása a belterületnek közigazgatási kerületekre való újabb felosztását tette szükségessé.

Ezen okokból már az 1905. évben készített a főjegyzői hivatal egy tervezetet, melyet 13372/1905. sz. alatt jelentés mellett bemutatott, és a mely akkor a város hivatalos lapjában köztudomásra is hozatott. A szabályozási terven a tárgyalások folyamán tett módosítások valamint az az óhajtás, hogy az utcanevek az első tervezetben foglalnál kisebb számban szenvedjenek változtatást, új tervezet készítését tette szükségessé, melyet a főjegyzői hivatal szintén elkészített, s a belterület felosztására vonatkozó térképpel együtt 1032/1907. számú jelentése kapcsán a városi tanácshoz bemutatott. A városi tanács a tervezetet elfogadta, sokszorosította, a th. Bizottsági tagok között szétosztotta és annak elfogadása céljából az ügyiratokat 4892/1907. sz. a. a közgyűléshez betérjesztette. A th. bizottsági közgyűlés azonban 109/Kgy. 1907. sz. alatt úgy határozott, hogy abból a célból, miszerint a tervezetet a th. bizottság tagjai jobban megismerhessék és megbírálhassák, az összes th. bizott-

⁸² BKMÖL IV. 1903/a 1907. márc. 22. I/Közigazgatási ügyosztály 1032/1907 előszámú, 4892/1907 iktatószámú előterjesztése.

⁸³ Uo. 162. hat. 350–378.

sági tagok meghívásával értekezlet tartását rendelte el, melyen a tervezet beható megvitatás alá kerüljön. Ezen értekezlet f. évi április hó 3-án és 4-én megtartván, a város polgármestere 9507/1907. sz. jelentésével az ügyiratokat a mai napon tartott, rendes havi közgyűléshez bemutatta. Az előterjesztett tervezet átalánosságban elfogadtatván, a részletekre nézve a tervezet a következőképen tárgyalatott le:

1. A tervezetben foglalt azon javaslat, hogy a mai napon hozott 159/kgy. 1907. és 161/kgy. 1907 számú határozatok szerint elfogadott szabályozási terv értelmében megállapított belterület a bemutatott szabályozási terv és térkép szerint 10 részre osztassék fel, egyhangúlag elfogadtatott.
2. Ezen tíz közigazgatási kerület megjelölésére nézve a közgyűlés szótöbbséggel akép határozott, hogy az egyes területek I-től kezdődő folytatólágos római számokkal, de a javasolt „kerület” szó helyett „tized” szóval jelöltessenek meg.
3. Egyhangúlag elfogadta a közgyűlés azt a javaslatot is, hogy az egyes tizedek a számon kívül névvel is megjelöltessenek, csupán azon változtatással, hogy az I. tized neveztessek „Honvédváros” helyett „Árpádváros”-nak, a tervezetben „Árpádváros”-nak nevezett IV. tized „Bethlenváros”-nak, továbbá a tervezetben „Kuruczváros”-nak nevezett V. tized „Rákócziváros”-nak.
4. Az egyes tizedekben levő terek és utcák elnevezése tekintetében a közgyűlés a tervezetet a következőkben módosította:
 - a.) Az I. tizedben
 - A „Dob utca” neve „Dobó István utca”.
 - A „Kisburga utca” neve a tervezett „Burgundia utca helyett „Nádasdy utca”.
 - A „Vásári-kis utca” a tervezett „Bem utca” helyett „Kisfaludy utca”.
 - A „Halasi-nagy utca” a tervezett „Halasi utca helyett „Batthyány utca”.
 - b.) A II. tizedben
 - A „Tér utca” „Toldi utca”.
 - A „Közép utca” a tervezett „Széktó utca” helyett „Hétvezér utca”.
 - A „Vásári-nagy utca” új vonalának a Fűzes soron kívül eső meglevő szakzára nézve a tervezett „Szabadságút” név azon módosítással fogadtatott el, hogy miután ezen út középső része előreláthatólag a valóságban sokáig nem létesül, s ez okból a tervezet a mostani belvárosba eső részt „Belső Szabadságút”-nak nevezi, a most említett utczaszakasz a közbeeső szakasz létesüléséig „Külső Szabadságút”-nak neveztessek.
 - c.) A III. tizedben
 - A „Korona utca” a tervezetben feltüntetett „Sátor utca” név elhagyásával továbbra is „Korona utca” nevet visel.
 - A „Homoki utca” nevét a közgyűlés „Munkácsy utczá”-ra változtatja.
 - A „Hegy utca” a tervezethez képest, de a sokszorosítás közben történt tévedés kiigazításával „Zimay László utczá”-nak neveztetik.
 - A „Síp utca” Simonyi utca nevet kap.
 - A mostani „Széchenyi utca” ugyanazon okokból, mint ez a „Szabadság út”-nál történt, „Belső Széchenyi utca” nevet kap.
 - A „Déllő köz” a tervezetben foglalt „Gyenes köz” helyett „Gyenes utczának” neveztetik.
 - Az árvaházhoz vezető főút, mely a szabályozási terv keresztülvitele esetén folytatása lesz a mostani „Széchenyi utczá”-nak, „Külső Széchenyi utca” nevet kap.

Az árvaház mellett észak-keletről fekvő utca a tervezett 'Teleki utca' helyett „Teleki László utca” nevet kap.

d.) A IV. tizedben

A „Kakas utcza”-nak a tervezetben meghagyott nevét a közgyűlés „Kazin-czy utcza”-ra változtatja.

A „Kasza utca” nyugati ágát a tervezett „Káthai utca” helyett a közgyűlés „Széchy Mária utcza”-nak nevezi el.

A „Kakas utcza”-ból a „Jókai utcza”-ba vezető névtelen köz a tervezett „Péró utca” helyett „Martinovics utca” lesz.

A „Szárny utca északnyugati ága a tervezetben foglalt „Kada utca” helyett „Nefelejts utca”,

A „Zöldkert utca” a tervezetben foglalt „Bethlen utca” mellőzésével „Bocskay utca” lesz.

A Katona sornak a Rákóczi útig terjedő része, a Tímár sor, a Tabán utca, a Vaccsi sor, a tervezetben foglalt „Árpád körút” helyett „Bethlen körút” lesz.

e.) Az V. tizedben

A „Főiskolatér” a tervezetben foglalt „Buzás Mihály tér” helyett „Kálvin tér” nevet kap.

A Keskeny utca neve a tervezett „Szlemenics utca” helyett „Búzás Mihály utca” lesz.

A Rövid utczaé a tervezett „Polgár Mihály utca” helyett „Szlemenics utca”.

A Fecske utca nem egyesítetik a Könyves utczával, hanem a tervezettől eltérőleg eddigi nevét megtartja.

A Malom és Tehén utcák között levő névtelen új utca a tervezettől eltérőleg nem „Göloncsér András utca”, hanem „Böszörményi utca” lesz.

A Vadász utczának a Rákóczi úttól a Szolnoki utczáig terjedő része a tervezett „Bottyán utca” helyett „Vak Bottyán utca” lesz.

A Szolnoki utca nevét a közgyűlés a tervezettől eltérőleg megváltoztatja „Bem utcza”-ra.

A „Csongrádi köz” „Csongrádi utca” lesz.

f.) A VI. tizedben

A Lovarda, Nyereg és Katona József utca találkozásánál levő tér a tervezett „Zsibárús tér” helyett „Baross tér” nevet kap.

A Lovarda utca nevét a közgyűlés a tervezettől eltérően „Bánkbán utcza”-ra változtatja.

A Czollner utca nevét a közgyűlés szintén megváltoztatja „Zrinyi Ilona utcza”-ra.

A Gödrös utca neve, melyet a tervezet meghagyott, „Szondy utca” lesz.

g.) A VII. tizedben

A Percz utca nevét a közgyűlés „Perczel Mór utcza”-ra változtatja.

A Gólya utca neve a tervezett „Batthyány utca” helyett „Egressi utca” lesz.

A Halasi-nagy utca neve „Batthyány utca” lesz.

h.) A VIII. tizedben

A Szegedi úttal párhuzamos utca a tervezett „Árva Tóth utca” helyett „Garai utca” nevet kap.

i.) A IX. és X. tizedekre

vonatközlőlag a tervezet azon módosítással fogadtatott el, hogy a magyar államvasutak területének a Nagykőrösi út metszési pontjától a Szolnoki út metszési pontjáig terjedő része a X. tizedhez, a Hunyadi városhoz tartozik, s a IX. és X. tized közös határvonalát a Szolnoki út képezi.

Az eképmódosított, s ezen módosulásokkal elfogadott tervezet értelmében tehát az egyes tizedek neve, területe, határa, az egyes terek és utcák neve a következő lesz.”

(A továbbiakban rövidítve és formailag leegyszerűsítve összefoglaljuk a legfontosabb változásokat.)

A tíz városrész – pontosan körülhatárolva – az alábbi nevet kapta:

- I. Árpádváros
- II. Máriaváros
- III. Széchenyiváros
- IV. Bethlennváros
- V. Rákócziváros
- VI. Erzsébetváros
- VII. Kossuthváros
- VIII. Szent László város
- IX. Szent István város
- X. Hunyadiváros.

Ezek a városrészek ma is élnek, természetesen kiegészülve másokkal is.

I. Árpádváros:

Terek:

Régi: *Kossuth tér*

Új: *Lestár tér, Deák tér*

Átnevezett: (*Vásártér* →) *Honvéd tér*

Utcaák:

Régi: *Festő u., Petőfi u., Új u., Ladányi u., Kádár u., Darab u., Szűk u.*

Új: *Belső-Szabadság út, Lechner Ödön u., Huszár u.*

Átnevezett: (*Vásári nagy u.* →) *Vásári u.*, (*Dob u.* →) *Dobó u.*, (*Kígyó u.* →) *Damjanich u.*, (*Nagyburga u.* →) *Burga u.*, (*Kisburga u.* →) *Nádasdy u.*, (*Vásári kis u.* →) *Kisfaludy u.*, (*Halasi nagy u.* →) *Batthyány u.*, (*Vásári nagy* →) *Gáspár András u.*, (*Honvéd tér* →) *Honvéd u.*

II. Máriaváros

Terek: –

Utcaák:

Régi: *Nyíl u., Akácfa u., Holló u., Tél u., Szalag u., Sörház u., Felső cserép u., Czédulaház u., Szélmalom u., Fürdő u., Kiskert u., Köhid u., Vágó u.*

Új: *Csaba u., Béla u., Attila u., Kálmán király u., Szent Gellért u., Botond u., Külső Szabadság út*

Átnevezett: (*Mária sor és Vágó köz* →) *Nyíri út*, (*Lapos u.* →) *Kupa u.*, (*Tér u.* →) *Toldi u.*, (*Alsó cserép u.* →) *Téglagyár u.*, (*Széktó sor* →) *Tatár sor*, (*Sörház sor* →) *Szent Miklós u.*, (*Füzes sor* →) *Füzes u.*, (*Csatorna köz* →) *Lehel u.*, (*Sörház sor* →) *Mária krt.*, (*Közép u.* →) *Hét vezér u.*, (*Fürdő sor* →) *Jász u.*

III. Széchenyiváros

Terek:

Régi: *Széchenyi tér*

Új: *Mátyás király tér*

Utcák:

Régi: *Hosszú u., Korona u., Mária u., Losonczy u., Kápolna u., Déllő u., Sé-tatér u., Jókai u., Koháry u.*

Új: *Külső Széchenyi u., Irinyi u., Teleki László u.*

Átnevezett: (*Ágas u. → Hoffmann János u., (Kanyar u. → Kölcsey u., (Ró-zsa u. → Szilágyi Károly u., (Templom u. → Csányi u., (Lejtő u. → Bá-thory u., (Homoki u. → Munkácsy u., (Hegy u. → Zimay László u., (Síp u. → Simonyi u., (Széchenyi u. → Belső Széchenyi u., (Görögtemplom u. → Hornyik János u., (Budai nagy u. → Arany János u., (Páva u. → Fráter u., (Déllő köz → Gyenes u., (Könyök u. → Tompa Mihály u., (Tyúkláb u. → Margit u., (Nyúl u. → Mihó u., (Mária szőlősor → Széchenyi körút, (Budai köz → Budai út*

IV. Bethlenváros

Terek:

Régi: –

Új: *Kaszap tér*

Átnevezett: (*Katona József tér → Városliget*

Utcák:

Régi: *Czimbalmos u., Kasza u., Szárny u., Őz u., Szarvas u., Galamb u., Borz u., Arok u., Kaszap u., Sárkány u., Nagykőrösi u., Nyár u., Hegedűs köz, Vacsi köz, Talfáji köz, Malom köz, Czollner köz*

Új: *Frangepán u.*

Átnevezett: (*Sas u. → Horváth Cyrill u., (Régi iskola u. → Erdősi Imre u., (Budai kis u. → Budai u., (Budai kis u. → Csokonai u., (Kakas u. →), Ka-zinczy u., (Kasza u. → Vacsi u., (Kasza u. → Széchy Mária u., (Sáska u. → Martinovics u., (Kistalfái u. → Talfáji u., (Szárnny u. → Nefelejcs u., (Sár u. → Balay u., (Varjú u. → Bánffy u., (Oldal u. → Bálvány u., (Sutú u. → Kenderessy u., (Fürj u. → Vízkelethy u., (Tyúk u. → Csáky u., (Gyik u. → Pászthóy u., (Gyik u. → Platthy u., (Lakatos u. → Wesselényi u., (Zöldkert u. → Bocskay u., (Vadász u. → Mikes u., (Katona sor → Bethlen körút, (Timár sor → Bethlen körút, (Tabán u. → Bethlen körút, (Tabán sor → Tabán u., (Vacsi sor → Bethlen körút, (Szappan u. → Hajdú u., (Kőrösi köz → Nagykőrösi út*

V. Rákócziváros

Terek:

Régi: *Népliget, Kurucz tér*

Új: –

Átnevezett: (*Deák tér → Szabadság tér, (Főiskola tér → Kálvin tér*

Utcák:

Régi: *Rákóczi u., Mátyássy u., Fecske u., Hajnal u., Tavasz u., Fűzfa u., Bú-zaszentelő u., Fehér u., Béka u., Bika u., Liliom u., Liliom köz, Kerekes u., Csongrádi út, Kereszt u., Vörösmarty u.*

Új: *Böszörményi u., Basa u., Bónis u., Klapka u., Hold u., Hadnagy u., Tőzsér u., Rác u., Nap u.*

Átnevezett: *(Temető kis u. → Tolnai u., (Keskeny u. → Búzás Mihály u., (Aradi u. → Beniczky Ferencz u., (Tatay köz → Tatay u., (Óvoda u. → Ferenczy u., (Rövid u. → Szlemenics u., (Könyves u. → Werbőczy u., (Tehén u. → Bercsényi u., (Remény u. → Bezerédy u., (Malom u. → Károlyi u., (Vadász u. → Vak Bottyán u., (Katona sor → Kurucz körút, (Ó-temető u. → Kalap u., (Csongrádi köz → Csongrádi u., (Szőlősor → Csáktornyai u., (Epres u. → Epreskert u., (Fűzes sor → Kórház u., (Templom köz → Barát u., (Kispacsirta u. → Pacsirta u.*

VI. Erzsébetváros

Terek:

Régi: *Czollner tér*

Új: *Lajos király tér, Baross tér*

Átnevezettek: –

Utcák:

Régi: *Katona József u., Rigó u., Dömötör u., Sulyok u., Csóka u., Kapás u., Sarkantyú u., Zsinór u., Zöldfa u., Ó-temető u.*

Új: *Erkel u., Zoltán u., Szivós u., Török u., Bihari u., Thököly út, Kinizsi u.*

Átnevezett: *(Csongrádi kis u. → Csongrádi u., (Lovarda u. → Bánk bán u., (Nyereg u. → Erkel u., (Folyóka u. → László Károly u., (Czollner u. → Zrínyi Ilona u., (Kistemplom köz → Kistemplom u., (Mérleg u. → Erzsébet u., (Tölcsér u. → Hajagos u., (Fazekas köz → Fazekas u., (Villa u. → Kalocsa u., (Görbe u. → Boldogh u., (Széles u. → Erzsébet körút, (Libasor → Dankó u., (Gödrös u. → Szondy u., (Gödrös temető sor → Gödrös temető u. (Czigányköz → Erzsébet u.*

VII. Kossuthváros

Terek:

Régi: *Tatay tér, Rávagy tér*

Új: *Lajos király tér, Baross tér*

Átnevezett: *(Barátok tere, Színház tér → Katona József tér*

Utcák:

Régi: *Mezei u., Trombita u., Horog u., Forrás u., Sziget u., Magyar u., Szabad u., Zsinór u., Zöldfa u., Szegedi út, Halasi út*

Új: *Kinizsi u., Thököly út*

Átnevezett: *(Halasi kis u. → Horváth Döme u., (Percz u. → Perczel Mór u., (Veréb u. → Zápolya u., (Gólya u. → Egressy u., (Retek u. → Ilona u., (Csirke u. → Ilona u., (Tyúk u. → Ötvös u., (Kácsa u. → Tizedes u., (Széles u. → Kossuth körút, (Libasor → Dankó u., (Magtár sor → Szultán u., (Halasi nagy u. → Batthyány u., (Zöldfa köz → Ilona u.*

VIII. Szent László város

Terek: –

Utcák:

Régi: *Pásztor u., Közép u., Szegedi út, Matkói út*

Új: *Garai u., Csillag u., Monostori u., Vasút u., Gőzmalom u., Nyomás u.*

Átnevezett: *(Új erdő sor → Újerdő u., (Hizlaló sor → Juhász u.*

IX. Szent István város és X. Hunyadváros.

Itt az utcákat még nem jelölték ki, ezért nem volt szükség névadásra sem.

„A tervezet ily értelemben elfogadtatván, hozzájárult a közgyűlés a városi tanácsnak a házszámozásra, az utczejelző és házszámablák beszerzésére, s az új neveknek a szabályozási terven való feltüntetésére vonatkozó javaslatához is.

Ezek folytán a következő határozat hozatott:

A th. bizottsági közgyűlés a városi tanácsnak a város belterületének új felosztására, az egyes közigazgatási területek számokkal való megjelölésére és elnevezésére, a terek és utcák neveinek megállapítására vonatkozó javaslatát a fentiek értelmében letárgyalván és elfogadván, elrendeli, hogy ezen beosztás, az egyes közigazgatási területek neve és száma, az utcák új neve az ugyanezen közgyűlésen 159. és 161./1907. kgy. sz. a. megállapított szabályozási terven feltüntetessék.

Határozatilag kimondja továbbá, hogy a belterület házai újra számozandók, és pedig oly módon, hogy minden egyes utca házai az egyik oldalon 1-től kezdődő folytatólagos páratlan, a másik oldalon 2-től kezdődő folytatólagos páros számokkal láttassanak el. Utasítja a városi tanácsot, hogy a mérnöki hivatallal a házszámozás tervét ily módon készíttesse el.

Elhatározza továbbá, hogy az utcák nevét feltüntető táblák, melyeknek a tized számát és nevét is tartalmazniok kell, a városi pénztár terhére, – a házszámablák, melyeken a tized és az utca neve szintén feltüntetendő, a háztulajdonosok költségére szereztesse be, s az előmunkálatok befejezése után a városi tanács az utczejelző és házszámablák beszerzésére tartson árlejtést, s annak eredményét a közgyűléshez jóváhagyás céljából terjessze be. A házszámablák árát a városi pénztár fogja előlegezni, az előlegezett összeg azonban a háztulajdonosoktól szükség esetén közigazgatási végrehajtás útján is be fog szedetni.

A város szabályozási tervezetén az új utcanevek mellett, – amennyiben név-változás történt, – zárójelben az utca eddigi neve is feltüntetendő.

Ezen határozat, az 1886. évi XXI. t. cz. 7. §-a alapján, mint közérdekű, 15 napi kifüggesztés útján kihirdetendő, fellebbezés esetén az ügyiratok a m. kir. Belügyminiszter úrhoz felterjesztendő, jogerőre emelkedés esetén pedig további intézkedés céljából a városi tanácsnak kiadandók.

Miről a városi tanács a határozat jogerőre emelkedése esetén az összes ügyiratok kiadásával hátraton értesítendő.”

III. 3. 1. A változások értékelése

Egy 1910-ben kiadott dokumentum, az *Összehasonlító kimutatás* egy csaknem két évtizedig tartó procedúra lezárásaként nagyrészt tartalmazza a változásokat. (A bel- és külterületet összekapcsoló közök, a külterületeken vezető utak viszont nem szerepelnek benne.) Két részletből áll ez a kimutatás, az egyik a régi nevek szerint rögzíti a módosításokat – közölve a változatlanul maradt neveket is –, szám szerint 221 adatot. A másik lista az új elnevezésekből indul ki, és 241 tételben sorolja fel a belterületi utcanévállományt. Itt már az új utcák neve is szerepel, természetesen az átkeresztelték és a változatlan nevűek társaságában. A régi nevek szerinti mutatóban a városrészeket városnak nevezik, az újban viszont *tizednek*.

A századforduló közterületi neveinek rendezése az alábbi változásokat hozta:

- Megszűntek a párhuzamos elnevezések, a kis-nagy utcapárból hol az egyik, hogy a másik vitte tovább a nevet: pl. a *Budai kis utcából Budai utca* lett, a *Vásári nagy utcából Vásári utca*. Olyan is előfordult, hogy mindkettőt más névre keresztelték át: a *Halasi nagy utca Batthyány utca*, a *Halasi kis utca*

Horváth Döme utca lett, az eredeti nevet pedig a belterületről kivezető, Kis-kunhalas irányába haladó út vette át, a *Halasi út*.

- A városatyák törekedtek az egyes városrésznevek és a benne lévő utcák közötti összhangra. Például az Erzsébetvárost lezáró körút (*Erzsébet krt.*) és benne egy utca neve (*Erzsébet utca*) jelzi az összetartozást. (Érdekességként jegyezzük meg, hogy Lászlóval és Istvánnal ellentétben Erzsébet nevéből elmaradt a „Szent” jelző, talán azért, hogy a szenté mellett Erzsébet királyné és Czollner Mihályné Béni Erzsébet tisztelete is „beleférjen”. Ez utóbbi 1826–27-ben saját költségén építtette fel a Szent Erzsébet templomot.) A kellően át nem gondolt városrész-átnevezések viszont megzavarták az eredeti elképzeléseket. *Mátyás király* például a *Széchenyivárosban*, és nem a *Hunyadvárosban* kapott teret (igaz, ez csak jóval később épül ki). Az I. tizedben semmi sem utal honalapítónkra (annál több közterület tükrözi a honvédek dicsőségét, szinkronban az eredeti *Honvédváros* elnevezéssel). Helyette a második tized bővelkedik korai magyarságunk kiemelkedő személyiségeinek nevével (onnan viszont a Mária-kultuszt fémjelző nevek hiányoznak.)
- Néhány szép névbokor is kialakul mind az átnevezések, mind az elnevezések következtében, ilyen például az imént említett helyen, a vásártéri új osztásban a korai magyar történelem idejéből vett nevekkel kialakított névcsoport: a *Csaba, Lehel, Béla, Attila, Kálmán király, Szent Gellért, Botond. A Katona József utca* kibővült a *Bánk bán* és az *Erkel utcával*, és talán nem tévedünk, ha ide soroljuk a *Bihari utcát* is (Bihari Ákos kecskeméti színész-színház-igazgatót gondolván a név mögé).
- Egy-két hasonló hangzású változtatásra is felfigyelhetünk: pl. a *Dob utca Dobó István* nevét vette fel, a *Percz utcából Perczel Mór utca* lett. A nagyon kifejező *Percz utca* (ti. olyan rövid, hogy egy perc alatt végig lehet érne rajta) később visszakerült a nevek sorába egy másik kurta utca beszélő nevéként.
- Az esztétikai szempontból kifogásolt, „nevetséges hangzásúnak” titulált utcanevet átkeresztelték: a *Kácsa utcából Tizedes utca*, a *Tyúkláb utcából Margit utca*, a *Csirke és Retek utcából Ilona utca* lett. (Sajnos a *Zöldfa közt* is maguk mellé vették, megbontva ezzel az egyébként is csekély számú utca-köz névcsoportot.) A két keresztnévi eredetű utcanévhez harmadikként csatlakozik a *Zoltán utcáé*.

A változtatás együtt járt az előtagok szófaji-jelentésbeli egységesedésével is: a köznévi, melléknévi előtagokat csaknem kizárólagosan tulajdonnévi eredetűek váltották fel: tehát pl. a *Gólya, Retek, Széles, Gödrös, Keskeny, Rövid, Sár, Sutu, Tölcsér, Folyóka* előtag helyére *Egressy, Ilona, Kossuth, Szondi, Búzás Mihály, Szlemenics, Balay, Kenderessy, Hajagos, László Károly* került. Még a köznévi eredetűek is tulajdonnévinek tűnhetnek, így például a *Tyúk utca* örökébe lépő *Ötvös utca*, amelyről csak a Szilády Károly javaslatait ismerők tudják, hogy valójában foglalkozásnevet rejt, akárcsak az újonnan nyíló *Tőzsér utca* neve. A szójáték-ízű *Liba sorból Dankó utca* lett.

Az előző korszakhoz képest jelentősen megnőtt **személynévi előtagok** az alábbi csoportokban gyűjthetők egybe:

Országos híru személyiségek:

Uralkodók, uralkodóház tagjai: Attila, Kálmán király, Lajos király, Mátyás király.

A régi magyar kor nagy egyéniségei: Béla, Botond, Csaba, Lehel.

Politikusok, vallásalapítók, függetlenségi harcok irányítói, szereplői, közéleti emberek: *Baross, Báthory, Batthyány, Bem, Bercsényi, Bethlen, Bezerédy, Bocskay, Damjanich, Dobó István, Kálvin, Kinizsi, Frangepán, Martinovics, Nádasdy, Perczel Mór, Rákóczi, Széchy Mária, Szondy, Teleki László, Thököly, Vak Bottyán, Zápolya János, Zrinyi Ilona.*

Művészek (költők, írók, festők, zenészek), irodalmi hősök: *Arany János, Csokonai, Jókai, Kazinczy, Kisfaludy, Kölcsey, Mikes, Tompa Mihály; Munkácsy; Dankó, Egressy, Erkel; Toldi, Bánk bán.*

Tudós, törvényhozó: *Irinyi, Werbőczy.*

Helyiek vagy helyi kötődésűek:

Egykori földesúri családok: *Balay, Bánffy, Csáky, Csáktornyai, Fráter, Kalocsai, Károlyi, Kenderessy, Platthy, Pászthó, Vizkelethy, Wesselényi.*

A közelet kiemelkedő szereplői (tisztviselők, papok, tanárok, katonák): *Csányi, Hoffmann János, Beniczky Ferenc, Böszörményi, Búzás Mihály, Erdősi Imre, Hajagos, Hornyik János, Horváth Cyrill, Horváth Döme, Ladányi, Lechner Ödön, Lestár, Ferenczy, Gáspár András.*

Mérnökök, nyomdász: *Gyenes, László Károly, Szilády Károly* (Kecskemét első nyomdásza)

Zenészek: *Zimay László* (a zeneiskola igazgatója), *Mihó* (Mihó László karnagy).

A mostani el- és átnevezések között már néhány többemű személynév is található, de nem mindig lehet logikus érveket hozni arra, hogy mikor szerepel az utcanévben a névadónak csak a családneve, és mikor a teljes névalak. Indokolt a teljes névalak használata abban az esetben, ha nehéz lenne az azonosítás a közszói eredet miatt: pl. *Arany, Katona*; de a keresztnévi eredetűek is zavaróan hatnának: pl. *Gáspár, László, Mihó*. A melléknévi formájuk szintén tényleg vezetnek a mechanikus besorolást végző kutatót: pl. *Búzás, Böszörményi*. Meg kellett különböztetni a testvéreket is: pl. *Horváth Cyrill és Horváth Döme*. A nők esetében a teljes névalak egyfajta tiszteletet is hordoz viselőik iránt: *Széchy Mária, Zrinyi Ilona*. Semmi sem indokolja viszont pl. *Zápolya János, Lechner Ödön, Zimay László* teljes nevének átvételét. A csupán családnevükön utcanévvé váló személyek azonosítása az idő haladtával egyre nehezebb, – különösen, ha nem élvonalbeli hírességeket rejlenek mögöttük: ilyen pl. a *Bihari, Boldogh, Bónis, Ferenczy, Garay, Hajdú, Simonyi, Szivós, Tolnai* névforma.

Néha még azt sem könnyű eldönteni, hogy az országos hírességűek vagy a helyi vagy helyi kötődésű jelesek közé tartozik-e a névadó. Nézzünk néhány példát. A *Fráter utca* mai formája alapján egyértelműnek látszik, hogy a család *György* nevű tagja érdemelte ki ezt a megtiszteltetést. De Szilády Károly jegyzeteit olvasgatva elbizonytalanodunk: „A Pászthóy 1/8 rész leányágon a Fráter, Fáy, Vay családok tulajdonába került; ezektől váltotta meg a város.” Az összes földesúri név családnév-ként került az utcanévsorba, a *Fráter* névalakról is feltételezhető ez. Utólag egészíthették ki a keresztnévvel. Bár általában ennek a fordítottja szokott bekövetkezni, ahogyan Hajdú Mihálynál olvashatjuk: „... az utcanévből a köznyelv néha elhagyja a keresztnévet, noha a hivatalos forma tartalmazza, és egyéb körülmények között is használatos. Legjobb példa erre a közismert *Deák tér*.”⁸⁴ Mégis, időnként találunk példát a kiegészülésre is, ahogyan ez néhány évtizeddel később az Alpári utcával is

⁸⁴ HAJDÚ Mihály, 1975. 18.

megegett mind Kecskeméten, mind Nagykőrösön. Vagy a *Garay* név olvasásakor gondolhatunk *Az obsitos* szerzőjére, hiszen a nagyotmondó katona alakját megrajzoló népszerű költőnek, a szabadságharc lelkes hívének ott lehetne a helye az utcanévtáblákon. Szóba jöhetne még az oligarcha család is, főként, ha a Hunyadivárosban kapott volna utcát. Ám a kuruc kori Kecskemét történelmét lapozgatva egyszer csak szemünkbe ötlik Garai János jegyző neve, akit Bercsényi (ő is kapott egy utcát ugyanekkor) Nagyszombatban hetekig fogságban tartott, akárcsak Károlyi Sándor (minden bizonnyal az ő vezetéknéve szerepel a *Károlyi utca* nevében) egy Szívós János nevű előljárót (ő a *Szívós utca* névadója?).⁸⁵

A névbokrosítási szándék nyilvánvaló a *Katona József u.*, *Bánk bán u.*, *Erkel u.* esetében. A *Bihari utca* névadóját ez a tény segít megtalálni. A névbokor miatt gyanakodhatunk Bihari Ákosra, aki drámai színészként játszotta Bánk bánt, Petúr bánt (1905-ben a kecskeméti Katona József Színház igazgatója volt). A *Wesselényi utca* sem az árvízi hajósról kaphatta nevét, inkább a város hajdani földesuráról, az egykori nádorról, akinek az özvegye, Széchy Mária ugyanabban az időben szintén kiérdemelt egy utcát Kecskeméten.

A *Simonyi utca* névadója Antal vagy János? Esetleg más valaki? A *Bódogh* (?Antal) *utca* már elnevezések elindult a köznevesülés útján, hiszen *Boldogh* formában jegyzik be az új utcanévek sorába (ma már a *-h* sem utal egykori családnévi voltára.)

Most csupán érzékeltettük a besorolás és azonosítás nehézségeit, de körültekintő kutatómunka után valamennyi név a helyére kerülhet.

Az utótagok sem kerültek el a változást: a belterületen tovább fogyott a *közök* száma (az amúgy is túlterhelt *utca* javára), a *közök* csak a külterületeken őrizték rendületlenül az ősi funkciójukat. A *Tatár sor* kivételével a *sor* utótag is átalakult. A *Fürdő sor Jász utcává* avanszált, több *sorból körút* lett, kifejezésre juttatva a városodást, az utcaszerkezet megváltozását és a városrészlezáró jelleget. (A 6 körútból 5 tulajdonnévi előtagú nevet kapott, és valamennyi azonos nevet visel városrészével.)

Az *út* utótagok száma megnőtt (13), ám eredeti szerepük már nem tükröződik az előtagjában elvont főnevet viselő *Szabadság út* (*Külső és Belső*), vagy az emlékállító nevek csoportját reprezentáló *Rákóczi és Thököly út* esetében. Tovább szaporodott a *tér* utótagú közterületnevek száma. A 17 *tér* név közül mindössze kettő nem személynévi eredetű (*Szabadság, Rávagy*). A kétszáznál valamivel több *utca* utótagú elnevezésből 88 változott meg, ezekből pedig 70 személynévre. A köznévi-tulajdonnévi eredetű előtagok aránya valamivel kedvezőbben alakult az új elnevezésekben.

(A Mellékletben található két grafikon számszerűen is ábrázolja a változásokat.)

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a XX. század elején lezajlott „keresztelő” nyomán modernebb, a korabeli névdivatnak és a hivatali ügyintézésnek jobban megfelelő utcanévrendszer jött létre Kecskeméten, ugyanakkor a város sokat veszített sajátos színeiből, jellegzetes jegyeiből. Bár a közterületi neveknek csaknem felét kitevő személynévi eredetű névállomány nagy része még motivált (jelentős számú jeles kecskeméti, vagy a várossal valamilyen kapcsolatban lévő országos híresség szerepel közöttük), mégis jól érzékelhető, hogy Kecskeméten is megindult az a tendencia, amely országszerte jellemezte az utcanévadást, és amely lassan-lassan a legtöbb várost „névuniformisba” öltöztette. A város szellemiségén örökődők a ké-

⁸⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b 255.

sőbbi időkben szerencsére többször megérezték, hogy ezek a régi, néha megmosolyogtató nevek nagyon is szerves részei a város kultúrájának, így néhányat visszaemeltek a közhasználatba, köztudatba (pl. a Bábolna Rt. Baromfi-feldolgozó Vállalat közelében helyére került a *Kakas köz*, *Kacska köz*).

IV. Politikai motivációk az 1910–45-ig tartó időszak utcaelnevezéseiben

A XX. század nagy társadalmi és történelmi fordulatairól sokat elárulnak az utcanevek. Trianon traumája és az elszakított részek utáni sóvárgás országszerte arra készítette a közterületek elnevezőit, hogy ne hagyják a tudatból kiveszni Nagymagyarország eszméjét, és ha már a településeket nem is lehet, legalább a nevéket megtarthassa a nemzet és átörökítse az utókornak.

IV. 1. A névadás alapja: elcsatolt városok (1925), folyóvizek (1928), vármegyék (1932)

1925-ben egy új városrészen – a későbbi *Rendőrfaluban* – a *Halasi* és *Matkói utak* között új hálózatot osztottak. Néhány párhuzamos utca az augusztus 31-i közgyűlés alkalmával az alábbi nevet kapta: *Kolozsvári u.*, *Pozsonyi u.*, *Kassai u.*, *Szabadkai u.*, *Brassói u.*, *Lőcsei u.* Az itt hozott határozat azt is kimondja, hogy amíg a „Külső körút” ki nem épül, és szakaszai megfelelő névvel el nem látandnak”, addig „ezen városrész, mivel közvetlenül a VIII. ker. Szent László városhoz csatlakozik, ehhez csatoltassék, s az egyes házak napoleoni rendszer szerint számoztassanak meg.”⁸⁶ Később (bár a sort megbontja a közbeékelődő *Csókás József u.*, *Tűzoltó u.*, *Vasvári Ferenc u.*, *Cserhát u.*) a névbokor tovább lombosodott: *Szabadkai u.*, *Zentai u.*, *Újvidék tér*, *Zágoni u.*, *Ungvári u.*, *Bánáti u.*, *Beregszászi u.*, *Nagyvárad u.* Ezzel mintegy elébe ment a város annak a két évvel későbbi (34 993/1927. szám alatt érkezett) átiratnak, amely az „Utcáknak és tereknek a megszállott területek városairól stb. elnevezése” tárgyában íródott. A válasz tehát nem meglepő: „Pest vármegye közönségének ezen átiratát a th. Bizottság – miután a város közönsége az átiratban foglalt javaslatot a gyakorlatban már régebben megvalósította, tudomásul veszi és irattárba helyezi.”⁸⁷

1928-ban, a *Vásártér* kiépülése során keletkezett új utcák elnevezésekor a folyók játsszák a főszerepet: Az eddig még névvel el nem látott utcákat az elszakított országrészek folyóvizeinek nevére *Lajta*, *Poprád*, *Garam*, *Olt*, *Ipoly*, *Szamos*, *Száva*, *Küküllő utcáknak* nevezik el.⁸⁸ Ugyanakkor született a *Hargita utca*, *Tátra utca*, *Bihar utca* neve, valamint a *Horthy Miklós út*. 1932-ben szintén emlékőrzési céllal 21 kecskeméti utca kapja nevét az elszakított vármegyékről (Erről bővebben alább).

Az egykori *Izsáki út* (ma *Dózsa György út*) egy szakasza 1928-tól *Nagymagyarország út* néven emlékeztet „régii dicsőségünkre”.⁸⁹ A *Mária körút* folytatását képező, s a *Nagymagyarország úttól* a *Batthyányi utcáig* terjedő

⁸⁶ BKMÖL IV. 1903/a 1925. aug. 31. 245. hat. 229–230.

⁸⁷ Uo. 1927. 252.

⁸⁸ Uo. 1928. 135–136.

⁸⁹ Uo. 1928. ápr. 30. 142. hat. 135–136.

útszakaszt *Árpád körútnak*, a *Honvéd tér* megszűkülése folytán keletkezett utcát *Honvéd utcának* hívják ugyanettől az időtől.

A 357. határozat a már jóval korábban, Szilády Károlytól javasolt utcanévet fogadja el: „Az Árvaház észak-keleti oldalán kezdődő s a *Széchenyi körútig*, illetőleg a *Széchenyi fasorig* vezető út elnevezése tárgyában a városi tanács javaslata 43705/1928 szám alatt újonnan kiépülő utca *Gróf Teleky László utcának* neveztesse el.”, „...az 1848-i dicsőséges szabadságharcban hazafias férfiúi erényekben kitűnő gróf Teleky Lászlóról.”⁹⁰ (Hiába hívta fel a figyelmet annak idején a levéltáros a helyes névalakra.) Az emlékállítás mellett praktikus okok is szerepet játszottak az utcanévek el- vagy átkeresztelésében. Három hasonló hangzású utcanév – *Béka*, *Bika* és *Béla utcák* – megváltoztatására tett indítványt Domokos Péter bizottsági tag, mivel a csupán egy-egy betűnyi különbség sok esetben félreértésre ad alkalmat. A felhozott indítékok alapján a városi tanács a *Béka u.* nevet *Levente* utcára változtatta⁹¹

IV. 2. Az 1932-es év „termése”

Nagyon jelentős változtatásokról határozott Kecskemét város törvényhatósági bizottságának közgyűlése a 32013/1932. szám alatt, a 220. határozatában. Az új elnevezéseket az indokolta, hogy a *Voelker-telep* és a *Rendőrfalu* egy részét a belterülethez csatolták. A határozat közlését azért tartjuk fontosnak, mert rendkívül jellemző a korra, tanulságai még ma is megszívlelendők.

„A város építési és szabályozási bizottsága által e tárgyban hozott javaslatot a th. kisgyűlés letárgyalván, javaslatot terjesztett elő, mely szerint a még névvel nem bíró utcák egy részét közéleti nagyságok nevére, más részét az elszakított vármegyék nevére javasolja elnevezni.

A th. közgyűlés ezen javaslatot tárgyalás alá véve, a következő határozatot hozza:

az I. tizedben lévő, a városháza háta mögött, a tűzoltó laktanya mellett elvezető utcát a magyar történelem nevezetes és fontos közjogi állásának emlékére „*Nádor*” *utcának*,

a III. tizedben lévő, a jelenleg *Széchenyi körút* és *Széchenyi fasor* közötti, a gyermekjátszóter mellett kezdődő, félkör alakú utcát Dalmady Győző, volt Pestvármegyei árvaszéki elnök, jeles költő nevére „*Dalmady Győző*” *utcának*,

a IV. tizedben lévő, a Kazinczy, Talfái és Szarvas utcák összetalálkozásánál keletkezett teret, az „Ember tragédiája” hallhatatlan [sic!] drámaírójáról „*Madách*” *térnek* nevezi el a közgyűlés.

Az ugyancsak a IV. tizedben lévő *Kazinczy utca* a város rendezése során 2 szárnya keletkezett, s eddig – mindkét szárny – e névvel neveztetett, mely körülmény félreértések okozója volt. Ezt kiküszöbölendő, kimondja a közgyűlés, hogy a jelenlegi *Kazinczy utca* északi szárnyát báró Jósika Miklós író emlékére „*Jósika*” *utcának* nevezi el.

Az ugyancsak a IV. tizedben lévő, az állami gyermekmenhely és a Bodor Zsuzsanna ref. Leányotthon és szeretetház körül keletkezett utcák közül azt, mely az előbb említett két intézmény ingatlanai között húzódik és a későbbi kinyitás folytán

⁹⁰ BKMÖL IV. 1903/a 1928. 357. hat. 424.

⁹¹ Uo. 395. hat. 463.

a *Talfáji* közíg fog tartani, Kerkápolyi Károly volt pénzügyminiszter emlékére, mivel a Kerkápolyi család által tett alapítvány folytán vált lehetővé a szeretetház megépítése „*Kerkápolyi*” utcának,

A gyermekmenhely mögött lévő, a *Nagykőrösi országúttal* párhuzamosan haladó utcát Lorántfy Zsuzsanna, a magyar protestantizmus kimagasló női alakja emlékére „*Lorántfy Zsuzsanna*” utcának, a Lorántfy Zsuzsanna utcát a Malomközzel összekötő utcát Tomory Pál kalocsai érsek, a mohácsi csata pap hadvezér emlékére „*Tomory Pál*” utcának,

A gyermekmenhely északi oldalán lévő, a Lorántfy Zsuzsanna utcát a *Nagykőrösi országúttal* összekötő utcát a törökverő szerzetes hadvezérről Kapisztrán Jánosról „*Kapisztrán*” utcának nevezi el a th. közgyűlés.

Az újonnan becsatolt s a IV. tizedhez tartozó, addig Voelker-telep néven nevezett település 21 utcáját, az elszakított vármegyék nevére és emlékére a következő nevekkel látja el a közgyűlés:

- I. „*Bars*” utca
- II. „*Hont*” utca
- III. „*Ugocsa*” utca
- IV. „*Háromszék*” utca
- V. „*Nyitra*” utca
- VI. „*Szerém*” utca
- VII. „*Trencsén*” utca
- VIII. „*Liptó*” utca
- IX. „*Árva*” utca
- X. „*Szepes*” utca
- XI. „*Fogaras*” utca
- XII. „*Csík*” utca
- XIII. „*Torda*” utca
- XIV. „*Zemplén*” utca
- XV. „*Zólyom*” utca
- XVI. „*Szatmár*” utca
- XVII. „*Torontál*” utca
- XVIII. „*Udvarhely*” utca
- XIX. „*Máramaros*” utca
- XX. „*Szeben*” utca
- XXI. „*Turóc*” utca

Az V. tizedben lévő, a *Fehér* és *Kerekes* utcák közötti eddig névvel el nem látott utcát a világháború alatt elért, az orosz bevonulást megakadályozó győztes csaták emlékére „*Uzsoki*” utcának nevezi el a közgyűlés.

A VII. tizedben lévő, a villanytelep körül keletkezett utcák nevét a következők szerint állapítja meg a közgyűlés:

A villanytelep és a vasgyár közötti utcát a törökök felett aratott győztes csata emlékére „*Nándorfejérvár*” utcának, a villanytelep s az állami kislakások között lévő, a Nándorfejérvár utcát és a *Szultán* utcát összekötő utcát a török hódoltság ideje alatt nagy szerepet játszó Murányi vár emlékére „*Murányi*” utcának,

A VIII. tizedben a *Garai* utca és a *Szegedi út* között lévő, jelenleg csak részben kinyitott utcát a Bukovinában élő, elszármazott magyarokra való emlékezésül „*Csángó*” utcának, az ún. „*Muszáj*”-ban kiosztott „*Faksz*” házhelyek között kelet-

kezett utcákat pedig, részben a világháború alatt történt orosz betörés alkalmával elpusztult és Kecskemét város közönsége áldozatkészségéből újra felépített község emlékére „*Felső Komarnok*” utcának, részben az elszakított területeken lévő hegy-szorosok emlékére „*Bodzai*” utcának, „*Tölgyesi*” utcának, „*Gyimesi*” utcának és „*Ojtozi*” utcának nevezi el a közgyűlés.

A VIII. tized mellett elterülő, ún. „*Rendőrfalu*” névvel még el nem látott utcáit az elszakított területeken lévő városokra való emlékezésül „*Zsolnai*” utcának, „*Eperjesi*” utcának, „*Lévay*” [sic!] utcának és „*Aradi*” utcának, míg a IX. tizedhez tartozó, a műkert melletti ún. „*Lázár-telep*”-en keletkezett utcákat, – ugyanazon elgondolás alapján – „*Bárfai*” utcának, „*Rozsnyói*” utcának, „*Zentai*” utcának nevezi el a közgyűlés.

A X. tizedben lévő, újonnan kiosztott, ún. „*Csilléri-telep*” utcáinak nevét a következőkben állapítja meg a közgyűlés:

Baross Gábor volt közlekedésügyi miniszter emlékére „*Baross*” utcának, az ingatlan volt tulajdonosa Csilléry Benő, a jogakadémiának hosszú éveken keresztül volt köztisztviselőként álló igazgatója nevére „*Csilléry*” utcának,

Pázmány Péter püspök, a magyar róm. kat. egyház kiváló főpapja és hitszónoka emlékére „*Pázmány Péter*” utcának,

Az elszakított Dévény város és a Kárpátokra való emlékezésül „*Dévényi*” utcának illetve „*Kárpát*” utcának.

A külterületen lévő, ún. „*Méheslapos*”-on kiosztott „*Faksz*” telkek között keletkezett utcák neveit a honfoglaláskori események és fontos helyek emlékére a következők szerint állapítja meg a közgyűlés:

„*Pusztaszéri*” utca, „*Alpári*” utca, „*Turán*” utca és „*Vereczkei*” utca.

Kimondja a th. közgyűlés azt is, hogy egy régebben hozott határozatát, mellyel kimondatott, hogy a város „*szikrai-szőlőtelep*”-ét az azt alapító és ezzel hervadatlan érdemeket szerzett néhai Szegedy György városi gazdasági tanácsnok nevére nevezi el, hatályon kívül helyezi, s nevezettnek úgy állít emléket, hogy az I. tizedben lévő eddig „*Szűk utca*” elnevezéssel bíró utca nevét, már csak azért is, mert néhai nagyérdemű városi tanácsnok tulajdonát képezett ház az utca sarkán állott, „*Szegedi*” [sic!] *György utca* névre változtatja.

Kimondja a közgyűlés még azt is, hogy a *Hosszú utca* és *Hoffmann János utca* keresztelődésénél, a II. ker. elemi iskola előtt keletkezett teret Apponyi Albert gróf, a világhírű magyar politikus és a magyarság ügyeinek lánglelkű apostola nevére „*Apponyi-tér*”-nek nevezi el.

Az építési és szabályozási bizottság, valamint a kisgyűlésnek a *Széchenyi fasor*, *Széchenyi körút* és *belső Széchenyi utcák* nevének megváltoztatása, illetve az országos „*Faragó Béla*” tanítói árvaház előtt és annak háta mögött elhúzódó utcák elnevezése tárgyában előterjesztett javaslatait jelen ülésén nem kívánja érdemi tárgyalás alá venni a th. közgyűlés, miért is a javaslat ezen részét a napirendről leveszi és az iratokat azzal adja vissza a város polgármesterének, hogy ezen ügyet az arra illetékes fórumok által újból tárgyalás alá vétetni szíveskedjék. Az újabb javaslat ismételt betérjesztendő lesz a közgyűléshez.

Ez a határozat 15 napi kifüggesztés által kihirdetendő s az esetleg beérkező felbontások a m. kir. Belügyminiszter úrhoz lesznek felterjesztendők.

Miről a város polgármestere a hátrírt iratok kiadásával értesítendő.”⁹²

⁹² BKMÖL IV. 1903/a 1932. 345–349.

IV. 3. Tanulságok

Az újonnan keletkezett több, mint félszáz név csaknem kizárólag tulajdonnévi eredetű. Mindössze két köznévi eredetű előtag akad közöttük: a *Nádor* és a *Csángó*.

A legnépesebb csoportot a korabeli névadási indítékok legjellemzőbbike ihlette, az emlékállítás céljából adott nevek alkotják. A korszak politikai irányvonalát követve az alábbi hely- és személynévfajták szolgáltak az új utcanevek alapjául: elsősorban az elszakított területek vármegyei, hegyszorosai, települései; a honfoglalás kori, törökellenes harcok, I. világháborús küzdelmek kiválóságai, szenvedő alanyai; a protestáns és katolikus vallás nagy alakjai; politikusok; országos híró költők, írók, helyi kiválóságok neve.

Alaki szempontból rendkívül egyhangú ez a névsor, hiszen zömében -i/y képzősök. A következtelenség funkciózavarhoz vezet: az emlékőrzők egyik része alapalakban, a másik viszont -i képzős formájában szerepel. *Nándorfejérvár utca*, *Felső Komarnok utca*, ugyanakkor *Zsolnai utca*, *Eperjesi utca*, *Lévay utca*. Ez utóbbi – bár itt még csak elírás – máris jelzi, hogy az -i képzős változatok, amelyek egybeeshetnek gyakori magyar családnevekkel, egy idő után zürzavarhoz vezetnek. Jól példázza ezt a honfoglalás kori névbokorba szánt *Alpár utca* *Alpári Gyula utcává* válása. Hasonló metamorfózis történt Nagykőrösön az *Alpári utca* esetében, amely eredetileg a Tiszaalpára vezető ősi irányjelző út nevéből a térképrajzoló szeszélye?/politikai beállítódása?/szórakozottsága? folytán *Alpári Gyula utca* lett. Úgy tűnik, a kecskeméti *Lévai utca* már születése pillanatában megindult ezen a „karrier” pályán.

Az esetleges névbokor megbomlása után még nagyobb az esély a névfajták keveredésére. A helyesírásra nemigen figyeltek az utcaelnevezők, hiszen a megmosolyogtató hibák mellett (Madách „hallhatatlan” drámairósága) bosszantó a személynévek sorozatos elírása, illetve a nemtörődömség ezek hagyományos írásmódjával: helytelen a Teleky, Kerkápolyi, Lorántfy, Tomory, Csilléri, Szegedi György névforma. Ez utóbbi név már a jegyzőkönyvben is kétféleképpen íródott: Szegedy és Szegedi. A Széchényi – Széchenyi névváltozat is felváltva fordul elő (a „Széchényi” forma is Istvánt, és nem Ferencet jelenti).

Nagy a következtelenség egy-egy névtípus használatakor is: a szorosokból alakult formációk valamennyien -i képzőt kaptak, így nehéz visszakövetkeztetni a Boda-szoros, Tölgyes-szoros, de Ojtozi-szoros és Gyimesi-szoros alapformára.

Funkcionális zavar jelentkezik akkor is, amikor az emlékállító pozitív példák közé negatív ékelődik: pl. a *Nándorfejérvár utca* és a *Murányi utca* közé a *Szultán utca*. Ez különösen visszásnak tetszik, ha tudjuk, hogy mi lett ezeknek az utcáknak a sorsa: a *Murányi* és a *Nándorfehérvári utca* beépült, megmaradt a *Szultán u.*

A mai névalakokban megfigyelhető a személynévi elemek helyes formában való rögzítése, de az emlékállító -i képzősök esetében elég vegyes a kép. Például: *Alpár utca*, de a *Pusztaszer utca* kétféle írásmóddal jelenik meg a térképen: az utca felirataként így, az utcanévsorban viszont *Pusztaszeri* formát ölt. A viszonylag koncepciózusan eltervezett utcanévegyütteseket a történelem vihára megtépázta, így ennek a területnek – a Voelker-telepnek – meglehetősen sokszínű névhalmaza alakult ki. A 21 „elszakított vármegye emlékére” tervezett névbokorból mára csak 4 maradt, kettő változatlan formában: *Nyitra utca*, *Fogaras utca*, kettő pedig -i képzővel gyarapodva: *Tordai utca* és *Udvarhelyi utca*. (Az első kettő az 1989. április

15-én lezárt térképen még *Karikás Frigyes utca* és *Komjáth Aladár utca* néven szerepel.)

Néhány városrésznév is előkerült ebben a határozatban: *Lázár-telep* (a Műkert mellett), *Faksz telkek* (a *Méheslapon* osztották ki), *Csilléry-telep*, *Voelker-telep*.

Az *Apponyi tér* elnevezésekor Apponyi Albert még élt. 1933. április 16-án jelentik be halálhírét „Nagyapponyi gróf Apponyi Albert belső titkos tanácsos, ny. m. kir. Közoktatásügyi miniszter, országgyűlési képviselő... a város mindig szeretve tisztelt díszpolgára 1933. február 7-én Genfben elhunyt.” Kijelölik a tennivalókat: résztvétávírat az özvegynek, gyászlap, küldöttség a temetésen.⁹³ 1933. június 28-án indítványozzák, hogy a *Kádár utcát* gróf Apponyi Alberttről nevezzék el, de az indítványt visszavonták (12946/1933. 127), valószínűleg azért, mert egy évvel korábban már teret neveztek el róla, amely ma is viseli nevét. Ilyen megtiszteltetés Jókai Mórnak is kijárt korábban: 50. írói jubileuma adott alkalmat arra, hogy a város utcaelnevezéssel örökítse meg az egykori jogakadémista emlékét.⁹⁴ Az 1907-es elnevezések között a kecskeméti városháza megálmodója, Lechner Ödön érdemelt ki, hogy nevére még életében átkereszteljék az egykori *Városháza utcát*.

De kisebb emberek is részesülhettek abban a megbecsülésben, hogy még életükben közterület hirdesse nevüket. Szintén 1933-ban a közgyűlés Kiss József indítványát tárgyalja meg.⁹⁵

„164. Kiss József indítványa a szőlőhegyek közeinek elnevezése iránt 22754/1933

Kiss József nyug. tanító azt az indítványt terjesztette elő, hogy az *Urihegyben* lévő és ezelőtt mintegy 6 esztendővel róla elnevezett „*Kis József köz*” neve változtassék meg, és az néhai Lestár Péter volt nagyérdemű polgármester emlékére „*Lestár köz*”-nek neveztesse el, a többi urihegyi névtelen kis köz pedig a beadványban foglaltak szerint névvel láttassék el.

A th. bizottsági közgyűlés az indítványt tárgyalás alá véve, azt a határozatot hozza, hogy mivel indítványozó Kiss József ny. tanítónak annak idején a városi tanács által is elismert érdemeit, melynek folyamánya a „*Kiss József köz*” elnevezés volt, a maga részéről is teljes egészében elismeri és azt kellőképpen méltányolja is, az indítvány első részével nem kíván érdemben foglalkozni, a névtelen közök elnevezését pedig nem tartván jelenleg időszerűnek, az indítványt teljes egészében a napirendről levenni rendeli.”

De térjünk vissza az 1932 decemberében elnapolt javaslatokhoz, amelyeket 1933. január 30-án ismét napirendre tűzték, és a következőket határozták róluk:

- Meghagyták a *Széchenyi tér* elnevezést, sőt, hozzácsatolták a *Belső Széchenyi utca* egy részét, így az meg is szűnt. A folytatást a régi neves kecskeméti főbíróról, Kecskeméti Végh Mihályról *Végh Mihály utcának* nevezték el.
- A *Széchenyi fasor* és *Széchenyi körút* elnevezést megtartották.
- *Szent Imre utcának* nevezték el az Országos Tanítói Árvaház előtti addig névtelen utcát.
- A *Mária-köz* megtartotta régi nevét.

Még két olyan határozat született, amely a későbbiek folyamán nem, vagy nem ott valósult meg.

⁹³ BKMÖL IV. 1903/a 1933. április 16. 51.

⁹⁴ BÚZÁS Margit, 1990. 12.

⁹⁵ BKMÖL IV. 1903/a 1933. dec. 22. 288.

- „Arra való tekintettel, hogy a *Csongrádi utca* és a *Csongrádi út* elnevezés zavarokra ad alkalmat, úgy a *Csongrádi utcát*, mint a *Csongrádi utat* együttesen *Csongrádi útnak* nevezi el” (tudniillik a közgyűlés).
- A *Mezei utca* belső szakaszát a polgári leányiskolától a Rigó utcáig, ahol az utca megtörik és térszerűen kiképzése van, – Pósa Lajos kiváló íróról *Pósa Lajos utcának* nevezi el.”

Ez sem valósult meg, *Mezei utca* maradt a továbbiakban is. Pósa Lajos pedig *Szeleifaluban* kapott utcát. Két javaslatot elvetettek: A *Csongrádi utca* belső szakaszát *Gárdonyi utcának*, a külsőt pedig *Tisza István utcának* akarták elnevezni. Ezt nem szavazta meg a közgyűlés.⁹⁶ (Később mindketten kaptak utcát máshol.)

Új utótaggal gazdagodott a város: a faszor mint közterületi elnevezés némi szint vitt a meglehetősen egyhangú névtípusok sorába.

1932-ben a római katolikus egyházközség kérésére az újonnan épült kegyesrendi gimnázium előtti terület a *Piarista tér* nevet kapja.⁹⁷ (Az 1860-as kövezeti térképen különben már szerepelt a „*Piálisták*” felirat).

A következő 25 évben – néhány kérészéletű nevet leszámítva – nem történt jelentősebb változás a kecskeméti közterületi elnevezések körében.

V. Összegzés

Összegzésként a következő megállapításokat tehetjük:

Az eddigi vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy Kecskeméten 25-30 éves intervallumokban követték egymást a nagyobb arányú utcanévváltozások. Az 1850-es első utcanévek hivatalos eljárás eredményeként születtek meg, a hivatalnokok felelősségteljes munkája folytán mégis magukon viselik az ösztönös népi névadás gazdag, színes és motivált, a táji, helyi adottságokhoz kötődő jegyeit. Később, a XIX. század második felétől, de különösen a századvég felé közeledve a történelmi fordulópontok, jelentősebb társadalmi események, politikai hangulatváltozások egyre erőteljesebben befolyásolták a névalkotókat, s ennek eredményeképpen a spontán, természetes névadás fokozatosan visszaszorult. A városvezetés gondossága, odafigyelése ellenére a XX. század elejétől Kecskeméten is elindult az a folyamat, amely országszerte a „panelnevek” divatjához: a helyhez nem kapcsolódó, a közterület jellegéről nem informáló, zömében emlékéllító, tulajdonneves utcanév típus elburjánzásához vezetett. A közelmúlt évtizedeiben, különösen az utóbbi tíz évben – első sorban a Magyar Demokrata Fórum javaslata alapján (1990) – sikerült a régi, a város múltjához, szellemi örökségéhez szervesen hozzátartozó nevekből néhányat megmenteni. Jó lenne, ha ez a tendencia a későbbiekben sem gyengülne, és a következő generáció is tovább „építené” a múltat, őrizné és gazdagítaná a város névkincsét.

⁹⁶ BKMÖL IV. 1903/a 1933. 2034/1933. 40–42.

⁹⁷ BKMÖL IV. 1903/a 1932. szept. 28. 258.

Irodalom

- ASBÓTH Miklós
é. n. Kalocsa településszerkezetének kialakulása valamint a kalocsai városrészek és közterületek nevének változásai. Kézirat.
- BÁRTFAI SZABÓ László
1938 Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599. Budapest.
- BENKŐ Loránd (szerk.)
1970 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz) I–III. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- BÚZÁS Margit
1990 Kecskemét utcanevei. Magyar Névtani Dolgozatok 91. Budapest.
- ERDÉLYI Erzsébet
1978 Nagykőrösi ragadványnevek a 17–20. századból. In: Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából. Acta I. Nagykőrös. 499–529.
- 1985 Nagykőrös utcaneveinek története 1850 és 1982 között. Magyar Névtani Dolgozatok. 56. Budapest.
- 1997 Utcanévadási szokások az Alföldön a XIX. század közepén. In: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály (szerk.): Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Miskolc. 1995. aug. 28–30. II. kötet. Budapest–Miskolc. 415–421.
- FEKETE János
2001 Kiskunfélegyháza utcanevei. Kiskunfélegyháza.
- GALANTAI Fekete Béla
1927 Nagykőrös. Magyar Városok Monografiája Kiadóhivatala. Budapest.
- GALGÓCZY Károly
1896 Nagy-Kőrös város monographiája. Budapest.
- HAJDÚ Mihály
1975 Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata. Budapest.

- HORNYIK János
1927 Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét.
- INCZEFI Géza
1970 Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Budapest.
- IVÁNYOSI SZABÓ András, dr.
1990. február A Magyar Demokrata Fórum javaslata Kecskemét közterületeinek új elnevezésére.
Összeállította: Dr. Iványosi Szabó András.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
2002/a. Kecskemét története 1541-ig.
In: Bárh János (főszerk.): Kecskemét története 1849-ig. Kecskemét. Kecskemét monográfiája. 89–171.
- 2002/b. Kecskemét a kései feudalizmus korában.
In: Bárh János (főszerk.): Kecskemét története 1849-ig. Kecskemét. Kecskemét monográfiája. 229–707.
- JUHÁSZ István
1998 Kecskemét város építéstörténete. Dr. Bárh János (főszerk.): Kecskeméti Füzetek 8. Kecskemét.
- JUHÁSZ József–SZŐKE István–
O. NAGY Gábor–
KOVALOVSKY Miklós (szerk.)
1980 Magyar értelmező kéziszótár I–II. Budapest.
- KÁLDY-NAGY Gyula
1985 A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Pest Megye Múltjából 6. Budapest.
- 1977 A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest.
- KÁZMÉR Miklós
1993 Régi magyar családnevek szótára. Budapest.
- KISS Lajos
1988 Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Budapest.
- PÉTERNÉ FEHÉR Mária–
SZABÓ Tamás–
SZÉKELYNÉ KÖRÖS Ilona
1992 Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét.

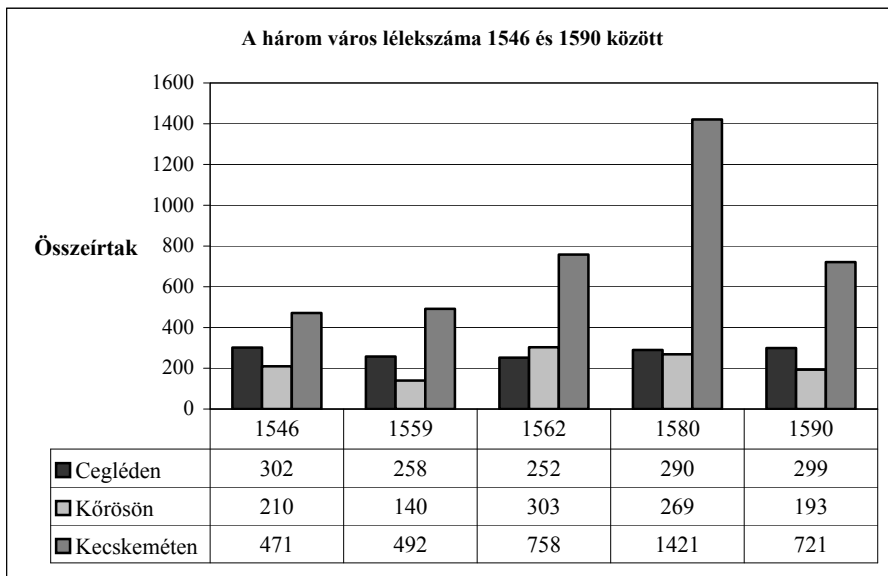
- RAÁTZ Judit
1981 Gödöllő helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok 14. Budapest.
- Összehasonlító kimutatás
1910 Kecskemét th. város belterületének a 162/kgy. 1907. számú közgyűlési határozat alapján fogatosított új közigazgatási beosztásáról, tereinek és utcáinak elnevezéséről és új házszámzásáról.
Kiadja Kecskemét th. város közönsége. Kecskemét.
- V. SZÉKELY György
2002 Kecskemét Árpád-kori régészeti emlékei.
In: Bárh János (főszerk.): Kecskemét története 1849-ig. Kecskemét. 43–88.
- Felhasznált levéltári források
- Kgy. jk. BKMÖL IV. 1903/a Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek.
- Tan. jk. BKMÖL IV. 1504/b Kecskemét Város Tanácsának iratai. Tanácsulési Jegyzőkönyvek.
- Közig. ir. BKMÖL IV. 1908/b Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok.
- Telekkönyv BKMÖL IV. 1914. Kecskemét Város Mérnöki Hivatalának iratai. *Kecskemét sz. kir. Város belterületének telekkönyve*. II. á. 6. sor 124. k.
- Tel.szab. BKMÖL IV. 1613 Kecskemét Város Telekszabályozási Bizottságának iratai. *A Kecskemét városban utcák nevei a Sziládi úr féle térképeni, tér és utcák számokkal*.
- Rongyos Könyv PML NKO Cegléd város polgármesterének iratai. Közigazgatási iratok. Külön kezelt iratok. A ceglédi „Rongyos Könyv” (mint a régi és új házszámmutató 1875/76.)
- Pest-Solt megyefőnök PML NKO IV. 156/b. Pest-Solt megyefőnökének iratai XVIII. 39/1850
- Térképek
- Térkép 1. Kecskemét kövezeti vázlata. Készítette a régi nagy térképről Horváth Farkas városi főmérnök. 1860.
BKMÖL XV. 1/a Térképgyűjtemény. Törzstérképek. Kecskemét (Km.) 1860.
- Térkép 2. Kecskemét város 1820–32. évi állapotát feltüntető egyesített térkép. Összeállított 1907 június havában Battáry Pál, Kun István és Sárközy István mérnökök térképeiből.

- Térkép 3. Hornyik János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története című munkájának térképmelléklete. Kecskemét város régi térképe. Összeállított a város 1821. 1822 és 1832. évekből való eredeti térképei alapján. Összeállította és rajzolta: Papp László. 1923.
- Térkép 4. Sz. K. Kecskemét városa. A Sziládi Lajos 1869-diki felmérése után, általa készített térkép szelvényekről szerkesztette és rajzolta László Károly városi mérnök. 1879.

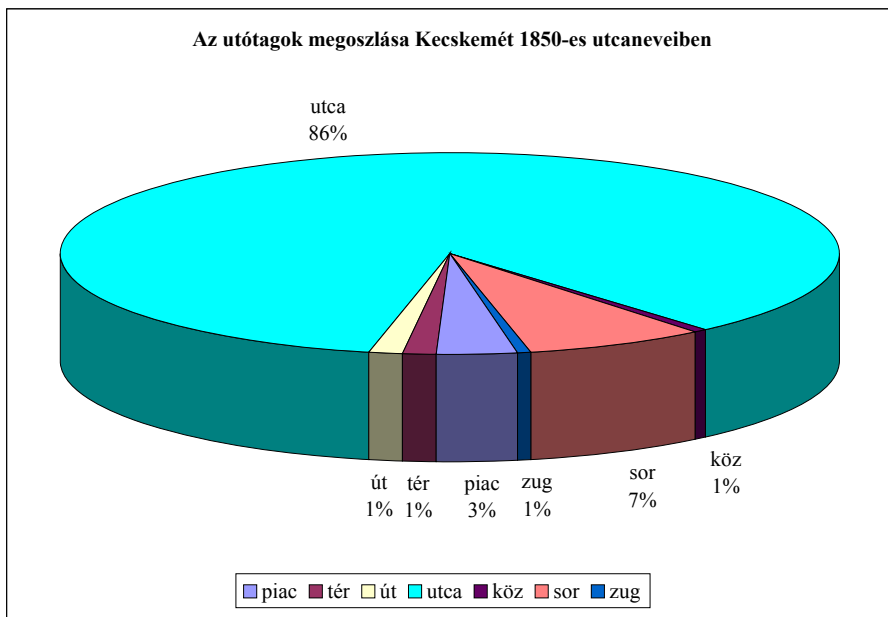
Köszönetet mondok Péterné Fehér Máriának, Keményné Pintér Ilonának és Papp Imrénének, akik önzetlen munkájukkal hathatósan segítették kutatásaimat, valamint lektoromnak, Dr. Raátz Juditnak hasznos tanácsaiért.

Mellékletek

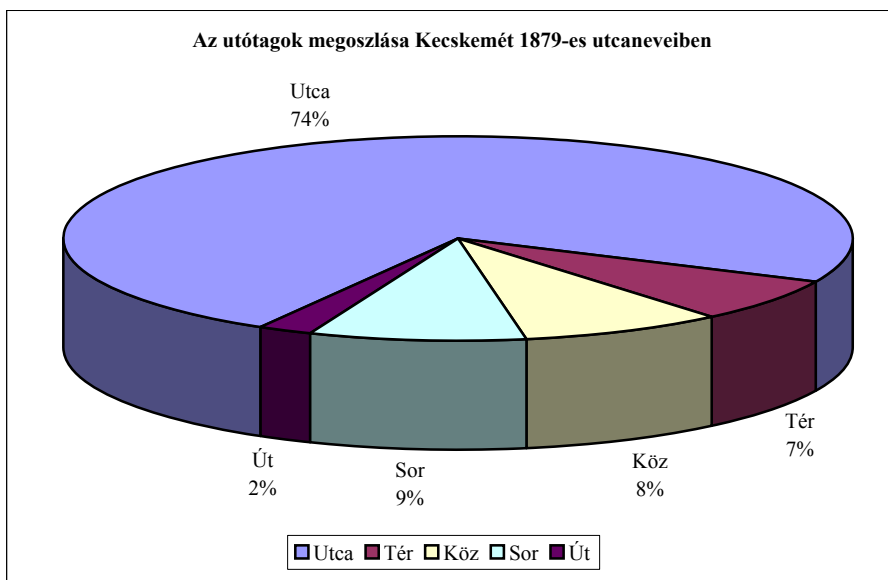
1. sz. ábra

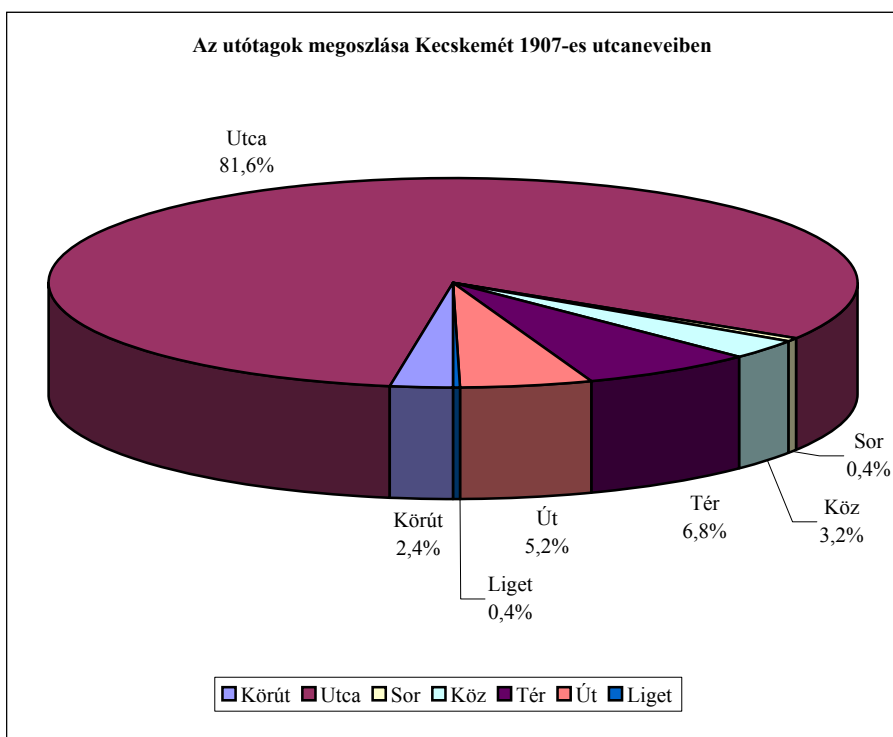
2. sz. ábra

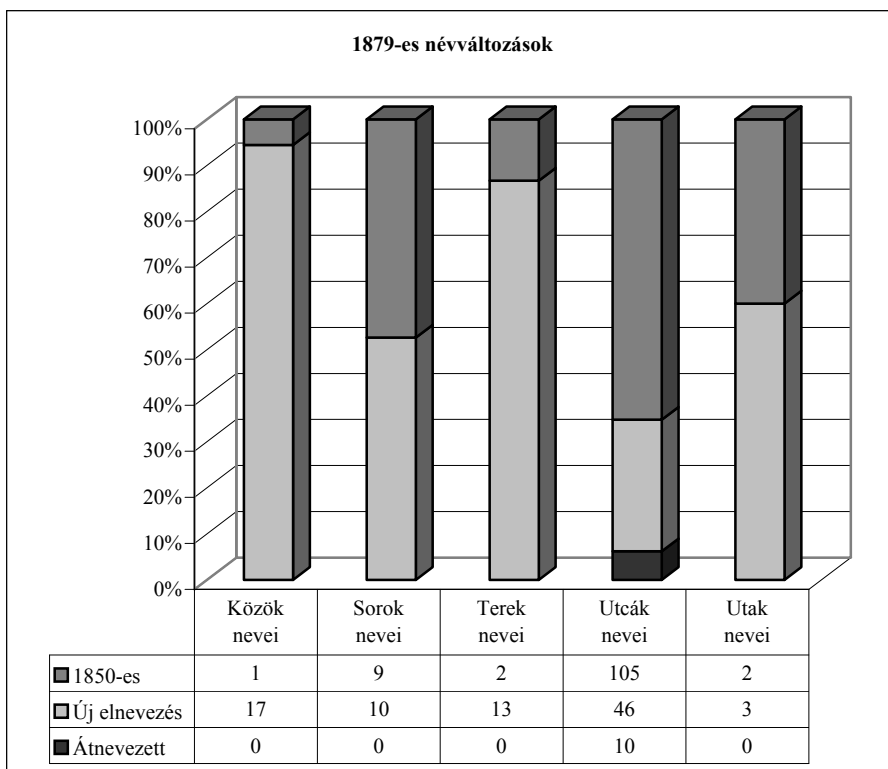
3. sz. ábra

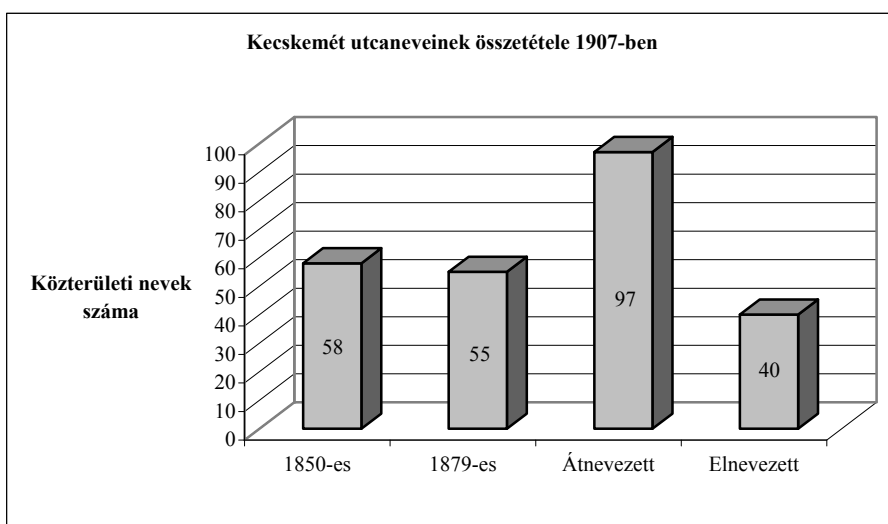
4. sz. ábra

5. sz. ábra

6. sz. ábra

Utcanévsor 1850-ből

1. Ágas uttza	51. Kalap uttza	101. Rózsa uttza
2. Akátzfa uttza	52. Kanyar uttza	102. Sajtó uttza
3. Alsócserep uttza	53. Kapás uttza	103. Sár uttza
4. Aradi uttza	54. Kápolna uttza	104. Sarkantyú uttza
5. Árok uttza	55. Kasza uttza	105. Sárkány uttza
6. Ároksor uttza	56. Kaszap uttza	106. Sarlo uttza
7. Bak uttza	57. Kaszárnya uttza	107. Sas uttza
8. Bárány uttza	58. Kávéház uttza	108. Sáska uttza
9. Béka uttza	59. Kerekes uttza	109. Séta sor
10. Belső buzapiacz	60. Kerti sor,	110. Sétatér uttza
11. Bika uttza	61. Keskeny uttza	111. Síp uttza
12. Borz uttza	62. Kígyó uttza	112. Sutu uttza
13. Budai kis uttza	63. Kiskereszt uttza	113. Szappan uttza
14. Budai nagy uttza	64. Kistemplom uttza	114. Szarvas uttza
15. Burga uttza	65. Kiszug	115. Szegedi út
16. Czibalmos uttza	66. Költő uttza	116. Szeglet uttza
17. Csóka uttza	67. Könyök uttza	117. Széktó sor
18. Csondrádi kis uttza	68. Könyves uttza	118. Szél uttza
19. Csongrádi nagy uttza	69. Körösi nagy uttza	119. Széles uttza
20. Csongrádi út	70. Körösi uttza	120. Szénapiacz
21. Darab uttza	71. Közép uttza	121. Szentelő uttza
22. Déllő uttza	72. Külbuzapiacz uttza,	122. Szentháromság tere
23. Dob uttza	73. Külsőbuzapiacz	123. Szolnoki uttza
24. Epres uttza	74. Lakatos uttza	124. Szöllő sor,
25. Fecske uttza	75. Lakos uttza	125. Szűk uttza
26. Fehér uttza	76. Lejtő uttza	126. Tabán sor
27. Felsőcserep uttza	77. Liba sor	127. Talfái kis uttza
28. Festő uttza	78. Liliom uttza	128. Tavasz uttza
29. Folyoka uttza	79. Lovarda uttza	129. Tehén uttza
30. Forrás uttza	80. Magos uttza	130. Temető kis uttza
31. Főiskola tere,	81. Magtár sor	131. Temető sor
32. Für uttza	82. Magyar uttza	132. Temető uttza
33. Fürdő uttza	83. Malom uttza	133. Templom uttza
34. Fűzes sor	84. Malomköz	134. Tímár uttza
35. Fűzfás uttza	85. Mária sor	135. Trombita uttza
36. Galamb uttza	86. Mária uttza	136. Tyúk uttza
37. Görbe uttza	87. Mezei uttza	137. Tyúkláb uttza
38. Gyík uttza	88. Nagy piac	138. Uj uttza
39. Hal uttza	89. Nyereg uttza	139. Vágó uttza
40. Halasi kis uttza	90. Nyíl uttza	140. Varjú uttza
41. Halasi nagy uttza	91. Nyúl uttza	141. Vásári kis uttza
42. Halpiacz	92. Olaj uttza	142. Vásári nagy uttza
43. Hegyi uttza	93. Orvos uttza	143. Vásári Tabán
44. Hemző uttza	94. Őz uttza	144. Vásársor
45. Homoki uttza	95. Pacsirta uttza	145. Veréb uttza
46. Horog uttza	96. Páva uttza	146. Villa uttza
47. Hosszú uttza	97. Piacz uttza	147. Zöldfa uttza
48. Iskola uttza	98. Régi iskola uttza	148. Zöldkert uttza
49. Kádár uttza	99. Retek uttza	149. Zug uttza
50. Kakas uttza	100. Rigó uttza	150. Zsinór uttza

Utcanévsor 1879-ből
(Vastaggal: az 1850-esekből megmaradt nevek)

1. Ágas u.	52. Gödrös u.	103. Liba sor
2. Akácfa u.	53. Gödröstemető sor	104. Liliom köz
3. Alsó cserép u.	54. Görbe u.	105. Liliom u.
4. Aradi u.	55. Görögtemplom u.	106. Losonczi u.
5. Árok u.	56. Gyík u.	107. Lovarda u.
6. Barátok tere	57. Hajnal u.	108. Magtár sor
7. Béka u.	58. Halasi kis u.	109. Magyar u.
8. Bika u.	59. Halasi nagy u.	110. Malom köz
9. Borz u.	60. Halasi út	111. Malom u.
10. Budai kis u.	61. Hegedüs köz	112. Mária köz
11. Budai köz	62. Hegy u.	113. Mária sor
12. Budai nagy u.	63. Hizlaló sor	114. Mária szőlősor
13. Búzaszentelő u.	64. Holló u.	115. Mária u.
14. Cigány köz	65. Homoki u.	116. Matkói út
15. Cimbalmos u.	66. Honvéd tér	117. Mátyási u.
16. Collner tér	67. Horog u.	118. Mérleg u.
17. Czédulaház u.	68. Hosszú u.	119. Mezei u.
18. Czollner tér	69. Kácsa u.	120. Nagyburga u.
19. Czollner u.	70. Kádár u.	121. Nagykörösi u.
20. Csatorna köz	71. Kakas u.	122. Nyár u.
21. Csirke u.	72. Kanyar u.	123. Nyereg u.
22. Csóka u.	73. Kapás u.	124. Nyíl u.
23. Csongrádi kis u.	74. Kápolna u.	125. Nyúl u.
24. Csongrádi köz	75. Kasza u.	126. Olaj u.
25. Csongrádi nagy u.	76. Kaszap u.	127. Oldal u.
26. Csongrádi országút	77. Katona József u.	128. Ó-temető u.
27. Darab u.	78. Katona sétatér	129. Óvoda u.
28. Deák tér	79. Katona sor	130. Őz u.
29. Déllő köz	80. Kerekes u.	131. Pásztor u.
30. Déllő u.	81. Kereszt u.	132. Páva u.
31. Dob u.	82. Keskeny u.	133. Perc u.
32. Dömötör u.	83. Kígyó u.	134. Petőfi u.
33. Eötvös tér	84. Kisburga u.	135. Plébánia utca
34. Épres u.	85. Kiskert u.	136. Ráctemető sor
35. Fazékas köz	86. Kis pacsirta u.	137. Rávagy tér
36. Fecske u.	87. Kis Talfái utca	138. Régi iskola u.
37. Fehér u.	88. Kistemplom köz	139. Remény u.
38. Felső cserép u.	89. Kohári u.	140. Retek u.
39. Festő u.	90. Kossuth tér	141. Rigó u.
40. Folyóka u.	91. Kőhíd u.	142. Rózsa u.
41. Forrás u.	92. Könyök u.	143. Rövid u.
42. Főiskola tér	93. Könyves u.	144. Sár u.
43. Fürdő sor	94. Körösi köz	145. Sarkantyú u.
44. Fürdő u.	95. Közép u.	146. Sárkány u.
45. Fürj u.	96. Közép u.	147. Sas u.
46. Fűzes sor	97. Kunszentmiklósi út	148. Sáska u.
47. Fűzes tér	98. Kuruc tér	149. Serház u.
48. Fűzestér sor	99. Ladányi u.	150. Serház u.
49. Fűzfa u.	100. Lakatos u.	151. Séta sor
50. Galamb u.	101. Lapos u.	152. Sétatér u.
51. Gólya u.	102. Lejtő u.	153. Síp u.

154. Sulyok u.	170. Szolnoki köz	186. Templom tér
155. Sutu u.	171. Szolnoki u.	187. Templom u.
156. Szabad u.	172. Szolnoki út	188. Tér u.
157. Szalag u.	173. Szőlő sor	189. Tímár sor
158. Szappan u.	174. Szűk u.	190. Vásári nagy u.
159. Szárny u.	175. Tabán sor	191. Vásártér
160. Szarvas u.	176. Tabán u.	192. Veréb u.
161. Széchenyi tér	177. Talfái köz	193. Veréb u.
162. Széchenyi u.	178. Tatai köz	194. Villa u.
163. Szege di út	179. Tatai tér	195. Vörösmarty u.
164. Széktó sor	180. Tavasz u.	196. Zöldfa köz
165. Szél u.	181. Tehén u.	197. Zöldfa u.
166. Széles u.	182. Tél u.	198. Zöldkert u.
167. Szélmalom u.	183. Temető kis u.	199. Zsinór u.
168. Sziget u.	184. Temető nagy u.	
169. Szlemenics u.	185. Templom köz	

Utcanévsor 1907-ből

Magyarázat a betűtípusok értelmezéséhez:

Álló vastag: 1850-es elnevezések, **Dőlt vastag:** 1879-es elnevezések

Dőlt: új elnevezések, Normál: átnevezések

1. Akácfa utca	31. Budai utca	61. Erzsébet krt.
2. Arany János utca	32. Budai út	62. Erzsébet utca
3. Árok utca	33. Burga utca	63. Fazekas utca
4. Attila utca	34. Búzás Mihály utca	64. Fecske utca
5. Balay utca	35. Búzaszentelő utca	65. Fehér utca
6. Bálvány utca	36. Cédulaház utca	66. Ferenczy utca
7. Bánffy utca	37. Cimbalmos utca	67. Festő utca
8. Bánk bán utca	38. Czollner köz	68. Forrás utca
9. Barát utca	39. Czollner tér	69. Frangepán utca
10. Baross tér	40. Csaba utca	70. Fráter utca
11. Basa utca	41. Csáktornyai utca	71. Fürdő utca
12. Báthory utca	42. Csáky utca	72. Fűzes utca
13. Batthyány utca	43. Csányi utca	73. Fűzfa utca
14. Béka utca	44. Cserép utca	74. Galamb utca
15. Béla utca	45. Csillag utca	75. Garay utca
16. Belső Szabadság út	46. Csóka utca	76. Gáspár András utca
17. Belső Széchenyi utca	47. Csokonai utca	77. Gödröstemető utca
18. Bem utca	48. Csongrádi utca	78. Gözmalom utca
19. Beniczky Ferencz utca	49. Csongrádi út	79. Gyenes tér
20. Bercsényi utca	50. Damjanich utca	80. Gyenes utca
21. Bethlen krt.	51. Dankó utca	81. Hadnagy utca
22. Bezerédy utca	52. Darab utca	82. Hajagos utca
23. Bihari utca	53. Deák tér	83. Hajdú utca
24. Bika utca	54. Dellő utca	84. Hajnal utca
25. Bocskay utca	55. Dobó István utca	85. Halasi út
26. Boldogh utca	56. Dömötör utca	86. Hegedűs köz
27. Bónis utca	57. Egressy utca	87. Hétvezér utca
28. Borz utca	58. Epreskert utca	88. Hoffmann János utca
29. Botond utca	59. Erdősi Imre utca	89. Hold utca
30. Böszörményi utca	60. Erkel Ferenc utca	90. Holló utca

91. Honvéd tér
92. Honvéd utca
 93. Hornyik János utca
94. Horog utca
 95. Horváth Cyrill utca
 96. Horváth Döme utca
97. Hosszú utca
 98. *Huszár utca*
 99. Ilona utca
100. Irinyi utca
101. Izsáki út
 102. Jász utca
103. Jókai utca
 104. Juhász utca
105. Kádár utca
106. Kalap utca
107. Kálmán király utca
 108. Kalocsa utca
 109. Kálvin tér
110. Kapás utca
111. Kápolna utca
 112. Károlyi utca
113. Kasza utca
114. Kaszap tér
115. Kaszap utca
 116. Katona József tér
117. Katona József utca
 118. Kazinczy utca
 119. Kenderessy utca
120. Kerekes utca
121. Kereszt utca
122. Kinizsi utca
 123. Kisfaludy utca
124. Kiskert utca
125. Kistemplom utca
126. Klapka utca
127. Koháry utca
128. Korhán köz
 129. Kórház utca
130. Korona utca
 131. Kossuth krt.
132. Kossuth tér
133. Kőhid utca
 134. Kölcsey utca
135. Közép utca
 136. Kupa utca
 137. Kuruc krt.
138. Kuruc tér
139. Külső Szabadság út
140. Külső Széchenyi utca
141. Ladányi utca
142. Lajos király tér
 143. László Károly utca
144. Lehel utca
 145. Lehner Ödön utca
146. Lestár tér
147. Liliom köz
148. Liliom utca
149. Losonczy utca
150. Magyar utca
151. Malom köz
 152. Margit utca
153. Mária köz
 154. Mária krt.
155. Mária utca
 156. Martinovics utca
157. Matkói út
158. Mátyás király tér
159. Mátyási utca
160. Mezei utca
 161. Mihó utca
 162. Mikes utca
163. Monostori utca
 164. Munkácsy utca
 165. Nádasdy utca
166. Nagykőrösi utca
167. Nagykőrösi út
168. Nap utca
 169. Nefejejts utca
170. Népliget utca
171. Nyár utca
172. Nyíl utca
 173. Nyíri út
174. Nyomás utca
175. Ó-temető utca
 176. Ötvös utca
177. Őz utca
178. Pacsirta utca
 179. Pászthóy utca
180. Pásztor utca
 181. Perczel Mór utca
182. Petőfi utca
 183. Platthy utca
184. Rác utca
185. Rákóczi út
186. Rávagy tér
187. Rigó utca
188. Sarkantyú utca
189. Sárkány utca
190. Sétatér utca
 191. Simonyi utca
192. Sörház utca
193. Sulyok utca
194. Szabad utca
 195. Szabadság tér
196. Szalag utca
197. Szárny utca
198. Szarvas utca
 199. Széchenyi krt.
200. Széchenyi tér
 201. Széchy Mária utca
202. Szegedi út
203. Szélmalom utca
204. Szent Gellért utca
 205. Szent Miklós utca
206. Sziget utca
 207. Szilády Károly utca
 208. Szívós utca
 209. Szlemenics utca
210. Szolnoki út
 211. Szondy utca
 212. Szultán utca
213. Szűk utca
214. Tabán utca
 215. Talfáji köz
 216. Talfája utca
 217. Tatár sor
218. Tatay tér
219. Tatay utca
220. Tavasz utca
 221. Téglagyár utca
222. Tél utca
 223. *Teleki László utca*
 224. *Thököly út*
 225. Tizedes utca
 226. Toldi utca
 227. Tolnai utca
 228. Tompa Mihály utca
229. Török utca
 230. *Tözsér utca*
231. Trombita utca
232. Új utca
233. Újerdő utca
 234. Vacs köz
 235. Vacs utca
236. Vágó utca
 237. Vak Bottyán utca
 238. Városliget
239. Vásári utca
 240. *Vasút utca*
 241. Vizkelethy utca
242. Vörösmarty utca
 243. Werbőczy utca
 244. Wesselényi utca
 245. Zápolya utca
 246. Zimay László utca
 247. *Zoltán utca*
248. Zöldfa utca
 249. Zrínyi Ilona utca
250. Zsinór utca

1850	SZILÁDI-FÉLE LISTA	1869/79-ES TÉRKÉP	1907	MAI NEVÜK
Ágas u.	Ágas u.	Ágas u.	Hoffmann János u.	Hoffmann János u.
Akácfa u.	Akácfa u.	Akácfa u.	Akácfa u.	Akácfa u.
Alsócsertép u.	Alsócsertép u.	Alsó csertép u.	Téglagyár u.	Téglagyár u.
Aradi u.	Aradi u.	Aradi u.	Beniczky Ferencz u.	Csányi krt.+Beniczky F. u.
Árok u.	Árok u.	Árok u.	Árok u.	Árok u.
Ároksor u.		Timár sor	Bethlen krt.	Bethlen krt.
			<i>Attila u.</i>	Attila u.
Bak u.		(Vásári kis u. része lett)		
	Barátok köze	Templom köz	Barát u.	Kétemplom köz
	Barátok tere	Barátok tere	Katona József tér	Katona József tér
Bárány u.	Bárány u.	Katona József u.	Katona József u.	Katona József u.
			<i>Baross tér</i>	Latabár Kálmán tér
			<i>Basa u.</i>	?
Béka u.		Béka u.	Béka u.	Váczy János u.
			<i>Béla u.</i>	Béla u.
			<i>Belső Szabadság út</i>	?
Belső búzapiac	Belső búzapiac (cer. Eötvös tér)	Eötvös tér	Kossuth tér	Kossuth tér
			<i>Bihari u.</i>	?
Bika u.	Bika u.	Bika u.	Bika	Bika + Kőfaragó u.
			<i>Bónis u.</i>	Bónis u.
Borz u.	Borz u.	Borz u.	Borz u.	Borz u.
			<i>Botond u.</i>	Botond u.
			<i>Böszörményi u.</i>	Böszörményi u.
Budai kis u.	Budai kis u.	Budai kis u.	Budai u.	Budai u.
		(Budai kis u. része)	Csokonai u.	Csokonai u.
		Budai köz	Budai út	Budai út
Budai nagy u.	Budai nagy u.	Budai nagy u.(+Jókai u.)	Jókai u.	Jókai u.
		(Budai nagy u. egy része)	Arany János u.	Arany János u.
		Budai nagy u. része	Hornyik János u.	Hornyik János krt.
Burga u.	Burga u.	Nagyburga u.	Burga u.	Burga u.
	Cédula u.	Czédulaház u.	Cédulaház u.	Cédulaház u.
		Cigány köz	Erzsébet u.	Erzsébet u.

1850	SZILÁDI-FÉLE LISTA	1869/79-ES TÉRKÉP	1907	MAI NEVÜK
Czimbalmos u.	Czimbalmos u.	Cimbalmos u.	Cimbalmos u.	Cimbalmos u.
			<i>Csaba u.</i>	Csaba u.
		Csatorna köz	<i>Lehel u.</i>	Lehel u.
		Csirke u.	<i>Csillag u.</i>	Csillag u.
Csóka u.	Csóka u.	Csóka u.	Ilona u.	Ilona u.
Csongrádi kis u.	Csongrádi kis u.	Csongrádi kis u. (Klapka u.)	Csóka u.	Csóka u.
		Csongrádi köz	<i>Klapka u.</i>	<i>Klapka u.</i>
Csongrádi nagy u.	Csongrádi nagy u.	Csongrádi nagy u.	Csongrádi u.	Csongrádi u.
Csongrádi út	Csongrádi országút	Csongrádi országút	Csongrádi út	Csongrádi u.
			Műkerti sétány	Műkerti sétány
			Czollner köz	Czollner köz
		Czollner tér	Czollner tér	Czollner tér
		Czollner u.	Zrínyi Ilona u.	Zrínyi u.
Darab u.	Darab u.	Darab u.	Darab u.	Muraközy János u.
		Deák tér	Szabadság tér	Szabadság tér
		Déllő köz	Gyenes u.	Sántha György köz
Déllő u.		Déllő u.	Déllő u.	Déllő u.
Dob u.	Dob u.	Dob u.	Dobó István u.	Dobó István krt.
		Dömötör u.	Dömötör u.	Dömötör u.
Epres u.	Epres u.	Epres u.	Epreskert u.	Epreskert u.
		Fazékas köz	Fazékas u.	Fazékas köz
Fecske u.	Fecske u.	Fecske u.	Fecske u.	Fecske u.
Fehér u.	Fehér u.	Fehér u.	Fehér u.	Fehér u.
Felsőcserep u.	Felsőcserep u.	Felsőcserep u.	Cserép u.	Cserép u.
Festő u.	Festő u.	Festő u.	Festő u.	Festő u.
Folyóka u.	Folyóka u.	Folyóka u.	László Károly u.	László Károly u.
Forrás u.	Forrás u.	Forrás u.	Forrás u.	Forrás u.
Főiskola tere	Főiskola tér	Főiskola tér	Kálvin tér	Kálvin tér
			<i>Frangepán u.</i>	névtelen?
		Fürdő sor	Jász u.	Jász u.
Fürdő u.	Fürdő u.	Fürdő u.	Fürdő u.	Fürdő u.
Fürj u.	Fürj u.	Fürj u.	Vizkelety u.	Táncsics Mihály u.

1850	SZILÁDI-FÉLE LISTA	1869/79-ES TÉRKÉP	1907	MAI NEVÜK
Füzes sor	Füzes sor	Füzes sor	Kórház u.	Kórház u.
		Füzes tér	Beépült	Beépült
Füzfás u.	Füzfá u.	Füzes tér sor	Füzes u.	Mária krt.
Galamb u.	Galamb u.	Füzfá u.	Füzfá u.	Füzfá u.
			Galamb u.	Galamb u.
			<i>Garay u.</i>	Garai u.
		Gólya u.	Egressy u.	Egressy u.
		Gödörös u.	Szondi u.	Szondi u.
Görbe u.		Görbe u.	Boldogh u.	Boldog u.
	Görögtemplom u.	Görögtemplom u.	Hornyik János u.	Hornyik János u.
			<i>Gőzmalom u.</i>	Gőzmalom u.
Gyík u.		Gyík u.	Csáky u.	Csáky u.
		(Gyík u.)	Platthy u.	Platthy u.
		(Gyík u.)	Pásztóy u.	Pásztóy u.
			<i>Hadhagy u.</i>	?
		Hajnal u.	Hajnal u.	Hajnal u.
Hal u.	Hal u.	Városház u.	Lehner Ödön u.	Lechner Ödön u.
Halasi kis u.	Halasi kis u.	Halasi kis u.	Horváth Döme u.	Horváth Döme krt.
Halasi nagy u.	Halasi nagy út	Halasi nagy u.	Batthyány u.	Batthyány u.
		Halasi út	Halasi út	Halasi út
Halpiacz	Hal tér	Eötvös tér	Kossuth tér	Kossuth tér
		Hegedűs köz	Hegedűs köz	Hegedűs köz
Hegyi u.		Hegy u.	Zimay László u.	Zimay László u.
Hemző u.	Hemző u. (cer. Vörösmarty)	Vörösmarty u.	Vörösmarty u.	Vörösmarty u.
		Hizlaló sor	Juhász u.	Juhász u.
		Holló u.	Holló u.	Holló u.
			<i>Hold u.</i>	Hold u.
Homoki u.	Homok u./Homoki u.	Homoki u.	Munkácsy u.	Munkácsy u.
Horog u.	Horog u.	Horog u.	Horog u.	Horog u.
Hosszú u.	Hosszú u.	Hosszú u.	Hosszú u.	Hosszú u.
			<i>Huszár u.</i>	Muraközy János része
			<i>Irninyi u.</i>	Irninyi u.

1850	SZILÁDI-FÉLE LISTA	1869/79-ES TÉRKÉP	1907	MAI NEVÜK
Iskola u.	Iskola (cer. Koháry) u. Izsák u.	Kohári u.	Koháry u. Izsáki u.	Koháry István krt. Izsáki u.
Kádár u.	Kádár u.	Kácsa u.	Tizedes u.	Tizedes u.
Kakas u.	Kakas u.	Kádár u.	Kádár u.	Beépült
Kalap u.	Kalap u.	Kakas u.	Kazinczy u.	Kazinczy u.
		Ó-temető u. (Ó-temető u.)	Kalap u.	Kalap u.
			Ó-temető u. <i>Kálmán király u.</i>	Ó-temető u. Bálint Sándor u.
Kanyar u.	Kanyar u.	Kanyar u.	Kölcsey u.	Kölcsey u.
Kapás u.	Kapás u.	Kapás u.	Kapás u.	Kapás u.
Kápolna u.	Kápolna u.	Kápolna u.	Kápolna u.	Kápolna u.
Kasza u.	Kasza u.	Kasza u.	Kasza u.	Kasza u.
		(Kasza u.)	Vaasi u.	Vaasi u.
		(Kasza u.)	Széchy Mária u.	Széchy Mária u.
			Kaszap tér	Beépült
Kaszap u.	Kaszap u.	Kaszap u.	Kaszap u.	Kaszap u.
Kaszárnya u.	Kaszárnya u.	Katona József u.	Katona József u.	Katona József u.
		Katona sétátér	Városliget (Katona József sétány 1915)	Kodály Zoltán tér
		Katona sor	Bethlen krt.+Kuruc krt.	Bethlen krt.+Kuruc krt.
Kávéház u.	Nagy kávéház u.	Petőfi u.	Petőfi u.	Beépült
Kerekes u.	Kerekes u.	Kerekes u.	Kerekes u.	Kerekes u.
		Kereszt u.	Kereszt u.	Kereszt u.
Kerti sor				
Keskeny u.	Keskeny u. (cer.)	Keskeny u.	Búzás Mihály u.	Búzás Mihály u.
Kigyó u.	Kigyó u.	Kigyó u.	Damjanich u.	Tóth László sétány?
			<i>Kinizsi u.</i>	Kinizsi u.
		Kisburga u.	Nádasdy u.	beépült
Kiskereszt u.	Kiskert u./Kis kereszt u.	Kiskert u.	Kiskert u.	Kiskert tér
	Kis pacsirta u.	Kis pacsirta u.	Pacsirta u.	Pacsirta u.
Kistemplom u.	Kistemplom köz/u.	Kistemplom köz	Kistemplom u.	Kistemplom u.
Kis zug			<i>Korhán köz</i>	Wéber Ede u.

1850	SZILÁDI-FÉLE LISTA	1869/79-ES TÉRKÉP	1907	MAI NEVÜK
	Korona u.		Korona u.	Korona u.
		Kossuth tér	Kossuth tér	Kossuth tér
	Kőhid u.	Kőhid u.	Kőhid u.	Kőhid u.
	Költő u.	Mátyási u.	Mátyási u.	Mátyási u.
	Könyök u.	Könyök u.	Tompa Mihály u.	Tompa Mihály u.
	Könyves u.	Könyves u.	Werbőczy u.	Feeske u.
	Kőrösi nagy u.	Nagykőrösi u.	Nagykőrösi u.	Nagykőrösi u.
	Kőrösi u.	Kőrösi köz	Nagykőrösi út	Ceglédi u.
	Közép u.	Közép u.	Hétfvezér u.	Hétfvezér u.
		Közép u.	Közép u.	Közép u.
		Kuruc tér	Kuruc tér	Kuruc tér
	Külbuzapiacz	Széchenyi tér	Széchenyi tér	Kossuth tér
	Külbuzapiacz u.			
			Külső Szabadság út	Serfőző u.
			Külső Széchenyi u.	Faragó Béla fasor
	Lakatos u.	Ladányi u.	Ladányi u.	Beépült
	Lakos u.	Lakatos u.	Wesselényi u.	Wesselényi u.
	Lejtő u.	Lajos király tér	Lajos király tér	Kossuth krt.+Erzsébet krt.
	Lejtő u.	Kupa u.	Kupa u.	Kupa u.
	Lejtő u.	Báthory u.	Báthory u.	Báthory u.
	Liba sor	Lestár tér	Lestár tér	Lestár tér
	Liba sor	Dankó u.	Dankó u.	Dankó u.
	Liliom köz (cer.)	Liliom köz	Liliom k.	névtelen?
	Liliom u.	Liliom u.	Liliom u.	Liliom u.
	Lovarda u.	Lovarda u.	Bánk bán u.	Bánk bán u.
	Magos u.	Losonczi u.	Losonczy u.	Losonczy u.
	Magtár sor	Magtár sor	Szultán u.	Szultán u.
	Magyar u.	Magyar u.	Magyar u.	Magyar u.
	Malom u.	Károlyi u.	Károlyi u.	Károlyi u.
	Malom köz	Malom köz	Malom köz	Malom köz
	Mária sor	Mária köz	Mária köz	Jékely Zoltán sor
		Mária sor	Nyíri út+Mária krt.	Nyíri út

1850	SZILÁDI-FÉLE LISTA	1869/79-ES TÉRKÉP	1907	MAI NEVÜK
	Mária szőlősor	Mária szőlősor	Széchenyi krt.	Széchenyi krt.
Mária u.	Mária u.	Mária u.	Mária u.	Mária u.
		Matkói út	Matkói út	Matkói út
		Mérleg u.	<i>Mátyás király tér</i>	Mátyás tér
Mezei u.	Mezei u.	Mezei u.	Erzsébet u.	Erzsébet u.
			Mezei u.	Mezei u.
Nagy piac	Nagypiac tere (cer. Deák tér)	Deák tér	<i>Monostori u.</i>	Monostori u.
			Szabadság tér	Szabadság tér
			<i>Nap u.</i>	Nap u.
			<i>Népliget u.</i>	
		Nyár u.	Nyár u.	Nyár u.
Nyerreg u.	Nyerreg u.	Nyerreg u.	Erkel Ferenc u.	Erkel Ferenc u.
Nyíl u.	Nyíl u.	Nyíl u.	Nyíl u.	Nyíl u.
			<i>Nyomás u.</i>	
Nyúl u.	Nyúl u.	Nyúl u.	Mihó u.	Mihó u.
Olaj u.	Olaj u.	Olaj u.	beépült	beépült
		Oldal u.	Bálvány u.	Bálvány u.
Orvos u.	Orvos u. (cer. Szlemenics)	Szlemenics u.	beépült	beépült
		Óvoda u.	Ferenczy u.	Ferenczy u.
Óz u.	Óz u.	Óz u.	Óz u.	Óz u.
Pacsirta u.	Nagypacsirta u.			
		Pásztor u.	Pásztor u.	Pásztor u.
Páva u.	Páva u.	Páva u.	Fráter György u.	Fráter György u.
		Perc u.	Perczel Mór u.	Beépült
Piacz u				
	Plebánia u.	Plebánia utca (Széchenyi u.)	Széchenyi u.	Kossuth tér
	Pók u.	(Vásári kis u. része lett)		
			<i>Rác u.</i>	Beépült?
	Ráctemető sor		Kuruc körút	Kuruc körút
	Rávagy tér		Rávagy tér	Rávagy tér
Régi iskola u.	Régi iskola u.	Régi iskola u.	Erdősi Imre u.	Erdősi Imre u.

1850	SZILÁDI-FÉLE LISTA	1869/79-ES TÉRKÉP	1907	MAI NEVÜK
	Remény u.	Remény u.	Bezerédy u.	Bezerédy u.
Retek u.	Retek u.	Retek u.	Ilona u.	Ilona u.
Rigó u.		Rigó u.	Rigó u.	Rigó u.
Rózsa u.	Rózsa u.	Rózsa u.	Sziliády Károly u.	Gáspár András krt.
		Rövid u.	Szlemeitics u.	Szlemeitics u.
Sajtó u.				
Sár u.	Sár u.	Sár u.	Balay u.	Balay u.
Sarkantyú u.	Sarkantyú u.	Sarkantyú u.	Sarkantyú u.	Sarkantyú u.
Sárkány u.	Sárkány u.	Sárkány u.	Sárkány u.	Sárkány u.
Sas u.	Sas u.	Sas u.	Horváth Cyrill utca	Horváth Cyrill tér
Sáska u.	Sáska u.	Sáska u.	Martinovics u.	Martinovics u.
		Serház sor	Szent Miklós u.+Mária krt. +Széchenyi krt.	Szent Miklós u.
	Serház u.	Serház u.	Sörház u.	Sörház u.
Séta sor	Séta sor	Séta sor	Gyenes Mihály tér	Gyenes Mihály tér
Sétatér u.	Séta tér	Sétatér u.	Sétatér u.	Sétatér u.
Síp u.	Síp u.	Síp u.	Simonyi u.	Simonyi u.
		Sulyok u.	Sulyok u.	Sulyok u.
Sütü u.	Sütü u.	Sütü u.	Kenderessy u.	Kenderessy u.
		Szabad u.	Szabad u.	Szabad u.
	Szalog u.	Szalog u.	Szalog u.	Szalog u.
Szappan u.	Szappan	Szappan u.	Hajdú u.	Hajdú u.
	Szárnny u.	Szárnny u.	Szárnny u.	Szárnny u.
		(Szárny u.)	Nefejejs u.	Nefejejs u.
Szarvas u.	Szarvas u.	Szarvas u.	Szarvas u.	Szarvas u.
		Széchenyi tér	Széchenyi tér-	Kossuth tér+Kápolna u.
	Széchenyi u.	Széchenyi u.	Belső Széchenyi u.	Kecskeméti Vég Mihály tér
Szegedi út	Szegedi országot	Szegedi út	Szegedi út	Belső, Külső Szegedi út
Szeglet u.	Szeglet u./Sziget u.	Sziget u.	Sziget u.	Sziget u.
Széktó sor		Széktó sor	Tatár sor	Tatár u.
Szél u.	Szél u.	Szél u.	Hoffmann János u.	Hoffmann János u.
Széles u.	Széles u.	Széles u.	Erzsébet krt.+Kossuth krt.	Erzsébet krt.+Kossuth krt.
	Szélmalom u.	Szélmalom u.	Szélmalom u.	Szélmalom u.

1850	SZILÁDI-FÉLE LISTA	1869/79-ES TÉRKÉP	1907	MAI NEVÜK
Szénapiacz	Széna tér	Collner tér	Czollner tér	Czollner tér
Szentelő u.	Szentelő u.	Búzaszentelő u.	Búzaszentelő u.	Búzaszentelő u.
Szentháromság tere	Sz. Háromság tér (cer. Barátok tere)	Barátok tere	<i>Szent Gellért u.</i>	Szent Gellért u.
			Katona József tér	Katona József tér
			<i>Szívós u.</i>	Szívós u.
Szolnoki u.	Szolnoki u.	Szolnoki köz	Szolnoki út	Szolnoki út
		Szolnoki u.	Bem u.	Bem u.
		Szolnoki út	Szolnoki út	Szolnoki út
Szöllő sor	Szöllő sor	Szőlő sor	Csáktornyai u.	Csáktornyai u.
Szűk u.	Szűk u.	Szűk u.	Szűk u.	1932:Szegedy György:beépült
Tabán sor	Tabán	Tabán sor	Tabán u.	Tabán u.
		Tabán u.	Bethlen krt.	Bethlen krt.
Talfái kis u.	Talfái kis u.	Kis Talfái utca	Talfája u.	Kada Elek u.
		Talfái köz	Talfája köz	Talfája köz
		Tatai köz	Tatay u.	Tatay András u.
		Tatai tér	Tatay tér	Csányi János krt.
Tavaszi u.		Tavaszi u.	Tavaszi u.	Tavaszi u.
Tehén u.	Tehén u.	Tehén u.	Bercsényi u.	Bercsényi u.
		Tél u.	Tél u.	Tél u.
			<i>Teleki László u.</i>	Teleki László u.
Temető kis u.	Temető kis u.	Temető kis u.	Tolnai u.	Tolnai u.
Temető sor	Gödörös temetősor	Gödöröstemető sor	Gödöröstemető u.	Gödöröstemető u.
Temető u.	Temető nagy u.	Temető nagy u. – Rákóczi út	Rákóczi út	Rákóczi út.
		Templom köz (cer.)	Barát u.	Kéttemplom köz
Templom u.	Templom tér	Templom tér		
		Templom u.	Csányi u.	Csányi u.
		Tér u.	Toldi u.	Toldi u.
			<i>Thököly út</i>	Thököly u.
Timár u.	Timár u.	Vadász u.	Mikes u.	Mikes u.
		(Vadász u.)	Vak Bottyán u.	Vak Bottyán u.
		Tölcser u.	Hajagos u.	Hajagos u.
		Török u.	Török u.	Török u.

1850	SZILÁDI-FÉLE LISTA	1869/79-ES TÉRKÉP	1907	MAI NEVÜK
			<i>Tózsér u.</i>	Beépült?
Trombita u.	Trombita u.	Trombita u.	Trombita u.	Trombita u.
Tyúk u.	Tyúk u.	Tyúk u.	Otvös u.	Beépült
Tyúkláb u.	Tyúkláb u.	Tyúkláb u.	Margit u.	Margit u.
Új u.	Új u.	Új u.	Új u.	Beépült
		Újerdő sor	Újerdő u.	Újerdő u.
		Vacsi sor	Vacsi köz	Vacsi köz
		Vágó köz	Bethlen krt.	Bethlen krt.
		Vágó tér	Nyíri út	Nyíri út
Vágó u.	Vágó u.	Vágó u.	Széchenyi krt.	Széchenyi krt.
Várjú u.	Várjú u.	Várjú u.	Vágó u.	Vágó u.
Vásári kis u.	Városház tér (cer. Kossuth tér)	Kossuth tér	Bánffy u.	Bánffy u.
Vásári nagy u.	Vásári kis u.	Vásári kis u.	Kossuth tér	Kossuth tér
Vásár sor	Vásári nagy u.	Vásári nagy u.	Kisfaludy u.	Bagi L. u.+Kisfaludy u.
		Tabán	Gáspár A. u.+ Vásári u.	Petőfi Sándor u.
		Honvéd tér	beépült	
		Vásártér	Honvéd u.	Árpád krt.
		Vásár tér	Honvéd tér	Árpád krt.
			Külső Szabadság út	
			<i>Vásút u.</i>	Vásút u.
Veréb u.	Veréb u.	Veréb u.	Zápolya u.	Zápolya u.
Villa u.	Villa u.	Villa u.	Kalocsa u.	Kalocsa u.
			<i>Zoltán u.</i>	névtelen
			Ilona u.	Táltos u.
Zöldfa u.	Zöldfa u.	Zöldfa u.	Zöldfa u.	Zöldfa u.
Zöldkert u.	Zöldkert u.	Zöldkert u.	Bocskai u.	Bocskai u.
Zsinór u.	Zsinór u.	Zsinór u.	Zsinór u.	Zsinór u.
Zug u.				

Cer. ceruzás kiegészítések

Vastag: 1850-esek

Álló vastag: 1850-esek

Dőlt vastag: 1879-esek

Dőlt: új elnevezések

Normál: átnevezett utcák

Utcáink és tereink

Utcáink és tereink részben új elnevezést kaptak, s azoknak, melyek eddig névvel nem bírtak, lesz nevük.

Tudjuk, hogy a jó név már magában véve is ajánló, s a mi járdatlan, csatornátlan, sáros-poros, girbe-gurba utcáinknak erre bizony szüksége van.

Lesz tehát minden utcának és térnek neve, még pedig „jó”.

A főpiac „Deák tér” s a városháza előtti térség „Kossuth tér” nevet kap.

A búzapiac „Eötvös tér” s az ezredeslak melletti terület „Tatay tér” lesz.

„Szécsenyi” terünk már régebb idő óta van; a Kistemplom-tér egy jótékony templom-alapítóról „Collner-tér”-nek s a nagy-körösi és szolnoki utcák külső vége közt levő tér „Katona-sor”-nak fog neveztetni.

A „Nagy-kávéház utca” az új keresztelőn „Petőfi utca” nevet kapott, mert a költő ezen utcában lakott; a Beretvás szállodától a piaristák templomáig vezető „Iskola-utca” a kegyelettel emlegetett egykori földes úr nevéből „Kohári utca”, s a főiskola tértől a Grosinger és Piroska házak felé vezető „Hemző utca” „Vörösmarty utca” névvel fog feldiszíttetni.

Mi több, a városi közgyűlés megemlékezett a néhai uri ember sokszori bosszankodásáról, (amiért a „Régi temető utcát” „Kalap utcának” nevezték,) a „Kalap utca” nevet eltörölte, s lett helyette „Ó-temető utca. A „Bárány utcából” „Katona József utca” lett, mint amelyben a költő született.

Ezeken kívül számos tér, sor és utca lesz szépen hangzó nevekkal, de egyébiránt azon elv követtetett, hogy a régi nevek amennyire lehet, megmaradjanak, kétségkívül azért, hogy nagy zavar ne álljon elő.

És mindez szépen hangzó nevek ki lesznek öntve horgony táblákra, vörös alapon fekete betűvel, s az utcák két végén és a tereken levő házakra kiszígeztetnek.

Ezekon kívül minden ház új számozást nyer, még pedig tizedenkint újra kezdődő számmal. E táblák szintén horganyból készülnek és vörös alapon fekete betűvel és számmal lesznek ellátva, így;

**II. tized,
Korona utca,
112. sz.**

Ezen táblák vállalkozás útján fognak kiállíttatni s 50 – 60 krba kerülnek darabonként, mely a háztulajdonosok által megtérítendő lesz.

Az utcák és terek neveiről szóló táblákat a város saját költségén készítteti 1 frt. – 1 frt. 20 krjával.

A szépen hangzó nevek aztán felíratnak a város térképére is és sokszorosíttatnak iskolai használatra. Ez volt, ami ezt az ügyet leginkább sürgette.

Jövőre pedig már most egészen biztonsággal címezhetjük leveleinket, az idegen is tájékozhatja magát; a csín és rend is így kívánta ezt.

És ez mind igen szépen van így.

Hanem hát, minek tagadnánk, hogy Ázsiából jöttünk, hogy egy kis ázsiai állapot nélkül itt sem lehetünk el. Mint a vadak, a homlokunkat kifestjük, hanem a lábunk mez nélkül van. Szépítünk ott, hol annélkül is megjárja, hanem a rútat eltakarni – nincs érzékünk.

Midőn azon elv kimondatott, hogy amennyire lehet, a régi utca-nevek megmaradjanak, mint fentebb is említettük, azért, hogy nagy zavar ne álljon elő, gondolhatta-e valaki, hogy oly mereven vitetik keresztül, mely szerint még oly utcanevek is megmaradjanak, melyek az ízlést mélyen sértik.

Ha valaki meglát a póstán egy ilyen levelet: „N. N. úrnak, Kecskeméten, a „Csirke utcában”, a „Tehén”, „Tyúk”, „Bika utcában”, kétségkívül Ázsiában keresné Kecskemétet, ha nem tudná, hogy a magyarok Európába költöztek, s valami kis községnek gondolná, ha olyan „hírös város” nem volna.

E nevek megjárták eddig, mert a nem igen válogatós népköltészet teremtette, avagy a régibb korból való maradványok, de hogy ezeket h a t ó s á g sanctionálja, s hogy erről még vörös alapon fekete betűkkel egy frt. 20 kros bizonyítványokat öntessen és függesztessen ki, a vaskalap kétségtelen bizonyítéka.

Volt alkalmunk látni Budapest szabályozási tervének térképét s mondhatjuk: hogy bizonyosan nem lett volna nehéz munka 10 – 20 kiküszöbölendő utca névre nézve azon szellemes munkában példát keresni, ha már a magunk emberségéből ki nem tellett.

Ugyanazon tervezetben láttuk, hogy a még nem létező városrészek utcáinak is van már neve, míg nálunk a nemsokára kinyitandó új utcáknak sem adatott név.

Így tehát ezen intézkedés is marad fél és félszeg, mint minden egyéb, amit csak felmutathatunk.

Olyan nehéz az a vaskalap, hogy nem bírjuk leemelni a fejünkről, s nincs egy lépésünk a modern felé, hogy a lábunkhoz tapadó sarat oda is el ne vigyük.

(Kecskemét: 1879. július 27.)

Kalocsa településszerkezetének kialakulása és a kalocsai városrészek, közterületek nevének változásai

A dolgozat négy fő részből áll. Az első rész a város domborzati és vízrajzi viszonyainak bemutatása után Kalocsa településszerkezetének a középkortól napjainkig tartó változásaival, az egyes városrészek, városnegyedek kialakulásával foglalkozik a változások időrendjében. Kiemelkedő jelentőségű volt a 18. századi egyházi, majd a polgári kor építkezése, amelyek – szocialista kori lakótelepekkel együtt – a mai napig meghatározzák a város építészeti arculatát. A dolgozat második része Kalocsa közterületi neveinek létrejöttét, változását tartalmazza. A városban lévő 505 utca-, tér-, parknév legtöbbször személynévi eredetű, de sok közterületi név ered építmények, növények, állatok, határrészek stb. után. A következő rész a városrészek, városnegyedek, közterületek nevének változását regisztráló adattár. Végül a tanulmányt a közterületi nevek mutatója és a felhasznált források jegyzéke zárja.

A város településszerkezetének kialakulása

Kalocsa területe a történelmi időkben mindig lakott hely volt. Legrégebbi biztos adatok szerint az i. sz. 300-as években a város területén kelta település létezett, amelyet a Huber-ház (Szent István király út 6., ma Szent István-ház) 1990-es átalakításakor talált régészeti emlékek bizonyítanak.¹ A honfoglalás körüli időkből már írásos emlékek bizonyították, hogy a magyar állammal egyidős város már megerősített hely volt.²

A város létrejöttében, fejlődésében és fennmaradásában egyaránt közrejátszottak természetföldrajzi, társadalom- és gazdaságtörténeti okok.

A terület, amelyen Kalocsa fekszik, a középkorban a szerteágazó Duna kiöntései között, jól védhető terület volt, ugyanakkor elég magasan feküdt ahhoz, hogy a Duna gyakori áradásaitól, a legnagyobbak kivételével, mentesüljön. A környező települések is a Kalocsai Sárköz magasabban fekvő részein alakultak ki. A környéket a Duna mellékágai hálózta be, amelyek zömmel a 19. század második felében, a dunai védőtöltések megépülése után, eltűntek.³ Ezek közül a legjelentősebb a *Vajas* volt, amely Foktónél kiszakadva a Dunából kelet felé tartott, majd Kalocsánál délre fordulva a Dunával többé-kevésbé párhuzamosan haladva, Bács környékén visszatért a Dunába.⁴ Több helyen természetes vagy részben mesterséges medrekkel összeköttetésben állt a Dunával. A Kalocsától távolabb eső és egyben a Kalocsai Sárköz határát jelölő másik jelentős felszíni víz, az ún. Őrjeg – az óholocén Dunaszakaszmocsarasodott maradványa – részben szintén természetes vízfolyás volt. A Dunaharaszti környékén a Dunából kiszakadó fattyúág (felső részén Turján volt a neve) Kalocsától keletre, a homokhátság nyugati peremét követve Baja fölött tért

¹ GALLINA Zsolt 1996. 21.

² WINKLER Pál 1927. 12.

³ ROMSICS Imre 1987. 58–59.

⁴ GYÖRFFY György 1987. 322–323.

vissza a Dunába.⁵ A Kalocsai Sárközben, a középkortól egészen a 19. sz. második felében végrehajtott Duna-szabályozásig, a Duna és a nagyobb vízfolyások között (Vajas, Örjeg) többé-kevésbé állandó összeköttetések voltak a fokok, palék, erek stb. révén. Csapadékosabb, árvizes esztendőkből ezek a mélyedések megteltek vízzel és csak a környező felszínből néhány méterre kiemelkedő területek, az ún. göröndök maradtak szárazon. A Kalocsai Sárköz állandó települései, köztük Kalocsa is ilyen göröndre települt.⁶

A kalocsai görönd tulajdonképpen több göröndből áll, amelyek a mai Szentháromság tér központból sugár irányban dél-délnyugattól keletig helyezkednek el. A kisebb göröndöket eredetileg vagy vízfolyások, mocsaras területek (Árpás, Kígyós, Lepcsobora vagy Légcsobora stb.) vagy mélyebben fekvő szárazulatok választották el egymástól. A vízfolyások a múlt század második felében végrehajtott Duna-szabályozások következtében elvesztették utánpótlásukat és kiszáradtak, majd feltöltötték őket. A mélyebben fekvő területek az idők folyamán feltöltődtek, illetve mesterségesen feltöltötték őket. Maradványaik néhány helyen (Kossuth Lajos utcában a mentőállomás mögött és az utca déli oldalán a kertekben, a Zerge utcában stb.) még ma is láthatók.

A kalocsai görönd részei:

Belvárosi görönd a mai Belváros területén, a Petőfi Sándor utca (az egykori Kígyós) és a Csorna-foktői árapasztó csatorna (egykori Csilás Palé), valamint a Vajas között terül el. Az északi vége magasabb és keskenyebb, a déli vége alacsonyabb és szélesebb. Ez a jellegzetesség több göröndön is megfigyelhető: a görönd Szentháromság tér felőli része keskenyebb, a tértől távolabbi pedig szélesebb. Ebből adódik a legrégebbi, a főszékesegyháztól sugárirányban elhelyezkedő kalocsai utcák jellegzetessége, hogy a Szentháromság tértől távolabb lévő részük sokkal szélesebb, mint a Szentháromság térhez közelebb lévő részük. (Szent István király út, Hunyadi János utca, Dózsa György utca. Eltérő oka van a Petőfi Sándor utca hasonló jellegzetességének, noha rendelkezik a jellegzetes szétránylással. Az utca egy, először természetes módon feltöltődött, majd a szilárd útburkolat készítése idején mesterségesen tovább töltött vízfolyás, a Kígyós helyén alakult ki.)

Újvárosi-Szőlőhegyi görönd a belvárosi görönd folytatása a Petőfi Sándor utca és a Miskei út, valamint a Nagymező utca között. A belvárosi göröndtől a középkorban a Kígyóst a Vajassal összekötő mellékág, a 18. században, valószínűleg egy mesterségesen készített csatorna választotta el az Obermayer tér és a Malatin tér találkozásának tájékán.

Cigányvárosi görönd nagyjából Petőfi Sándor utca és az Erkel Ferenc utca – Illyés Gyula utca között lévő terület.

Eperföldi görönd a Dózsa György utca két oldalán fekvő terület, melynek nagysága vetekszik a belvárosi görönd területével, talán nagyobb is annál, de az átlagmagassága alacsonyabb. Délnyugaton a Kígyós, északon a Kígyós és az Árpás mellékágai határolták, amelyből a belváros felőli rész korábban feltöltődött (vagy feltöltötték), így egy lefolyástalan terület alakult ki a Dózsa György utca elején (a csapadékvíz végleges elvezetését csak az 1990-es évek elején oldották

⁵ ROMSICS Imre 1987. 31–35.

⁶ BÁRTH János 1975. 51.

meg). A külső, keleti mellékág még a 19. sz. közepén is élő víz volt, melynek emléke a Kishalas sor nevében maradt fenn.

Kis Kalocsai görönd a Malom utca és a Kubinszky utca – Zöldfa utca között lévő területen helyezkedik el.

Kossuth Lajos utcai görönd az utca két oldalán, nagyjából a rendőrkapitányságtól a Pataji útig húzódott. Északról a Hunyadi Sporttelep helyén lévő Lepcsobora (Légsobora) mocsár és az attól keleti irányba húzódó árokszerű mélyedés, délről a Kubinszky utca és a Kossuth Lajos utca között húzódó, részben már feltöltődött horpadás határolja.

48-as utcai görönd az utca két oldalán, a Lepcsobora (Légsobora) mocsár⁷ és a mai Csorna-foktői árapasztó csatorna között húzódik.

A középkori és a török kori Kalocsa településszerkezete

Kalocsa környéke a honfoglalás után az Árpád nemzetség szállásterületéhez tartozott. A közelben volt a négy Árpád-fi szállásterületének közös határa, ezért Kalocsa az Árpád nemzetség egyik fontos családi tanácskozó helye, központja lett. István király az államalapítást követő egyházszervező munkája során az egyházi központokat a királyi birtokokon alapította meg.⁸ Így volt Kalocsa esetében is, ahol 1000 körül megalapította a kalocsai érsekséget, mely Esztergom után a magyar katolikus egyház második legfontosabb központja lett. A települést és a környék néhány jelentősebb birtoktestét a kalocsai érseknek adományozta, ezzel a tetteivel évszázadokra meghatározva Kalocsa sorsát.

A középkori Kalocsa a belvárosi göröndön alakult ki, amely legjobban volt védve a gyakori vízjárásoktól, mivel ez a terület emelkedett ki legmagasabban a környezetéből és megfelelő nagyságú volt ahhoz, hogy a középkori Kalocsát befogadja. Tulajdonképpen két párhuzamos utcából (a mai Szent István király út és a Hunyadi János utca), továbbá az utcák északi végén, a görönd legmagasabb pontján lévő nagyobb térből (a mai Szentháromság tér, illetve a Szent István király út és a Hunyadi utca eleje a Belvárosi Általános Iskola épületéig) állt. A téren állt az érseki vár, a főszékesegyház, a városi plébániatemplom és egy kápolna. A plébániatemplom és a kápolna között terült el a temető.⁹ Az utcákról és az épületekről nagyon kevés adat maradt fenn, amelyeknek egy része már a török megszállás idején keletkezett.¹⁰ A két utca neve, valószínűleg azonos volt az 1548-as török adóösszeírásban szereplő utcanevekkel. A nagyobbik utca (a mai Szent István király út) *Nagy utca*, a kisebbik (a mai Hunyadi János utca) *Kis utca* nevet viselhetett.¹¹ Az egyházi rendeltetésű épületektől délkeletre terült el a polgárváros, amit a mai Kalocsai Gyermekotthon, a Szent István király út 17. és a Hunyadi utca alsó részéről előkerült régészeti leletek bizonyítanak. Kalocsa középkori érsekei a 11. sz. vége után inkább a Szent László király által alapított második érseki székhelyen, az érsekség központi helyén fekvő Bácsban tartózkodtak, minek következtében Kalocsa fejlődése lelassult, majd hanyatlásnak indult. Csupán Győri Saul érsek (1192–1202) szakította meg ezt a folyamatot, ő inkább Kalocsán tartózkodott. Kalocsai jelenléte a város

⁷ Térkép 1881.

⁸ GYÖRFFY György 1977. 73.

⁹ GYÖRFFY György 1987. 431.

¹⁰ CSELEBI, Evlia 1904–1908. 2. köt. 214–215.

¹¹ VASS Előd 1980. 49.

megújult fejlődését hozta magával. Feltehetően érseksége alatt jött létre a kőfaragó, templomépítő kalocsai műhely, amelynek tagjai több magyar templom, így a második kalocsai székesegyház építésénél is közreműködtek.¹²

A kalocsai vár nagyjából egyidős az érsekséggel. Asztrik (1000–1034 körül) építette fából és földtöltésből a vízivár jellegű erődítményt a mai érseki kastély helyén. Keletről a Kígyós, északról és nyugatról a Csilás Palé, délről mesterséges vízésárok határolta. A tatárjárás idején pusztult el. Az elpusztult várat Benedek (1243–1254) építette újjá kőből. Maradványait felhasználták a 18. századi kastély építésekor. Károly Róbert Jánki László (1317–1337) halála után, 1337-ben lefoglalta a gazdátlanul maradt várat, és besorolta a magyar várrendszerbe. A királyi uralom alatt tovább építették, erősítették, és királyi helyőrség tartózkodott benne. Károly Róbert halála után, 1342-ben került vissza az érsekség tulajdonába, s a közelgő török veszély miatt, a 15. század végén Várad Péter (1481–1501), 1523-ban pedig Tomori Pál (1523–1526) tovább erősítették.¹³ A mohácsi csatavesztés után többször cserélt gazdát, majd 1541 őszén a törökök végleg elfoglalták, 1543 után állandó, kis létszámú török helyőrség került a várba. Mivel a várnak nem volt különösebb katonai jelentősége, a török megszállás alatt nem foglalkoztak a karbantartásával. 1602-ben vagy 1603-ban Pográny Benedek naszádos hajdúi felgyújtották a várat és a várost. A pusztulás olyan nagy mértékű volt, hogy a török helyőrség ideiglenesen el is hagyta Kalocsát, s visszatértük után nem állították helyre a várat. Helyreállításával csak a 18. sz. elején Széchenyi Pál (1696–1710) és Csáky Imre (1710–1732) próbálkozott.¹⁴

Az első székesegyház Asztrik idejében épült, 1000 után a mai főszékesegyház helyén, de némileg eltérő tájolással. Míg a mai templom tengelye kelet-nyugati irányú, addig az első székesegyház tengelye kb. 25-26°-kal eltért tőle. Háromhajós, bazilikális elrendezésű templom volt, különálló két toronnyal, amiket később egybeépítettek a templommal.¹⁵

A második székesegyház építését ugyanazon a helyen kezdték el 1210 körül, ahol az első templom állt, de tájolása már K-Ny-i volt. A francia hatást (kora gótikus stílusjegyek) mutató román stílusú háromhajós és egy kereszthajós székesegyház építése 1230 előtt fejeződött be.¹⁶

A középkor folyamán a mai főszékesegyház helyén még egy templom épült. Vitatott, hogy az 1380 körül elkészült harmadik székesegyház teljesen újonnan épített templom volt, vagy a franciás, kora gótikus stílusjegyeket hordozó román templomot építették-e át kéttornyú román stílusú templommá. Az átépítés mellett szól, hogy az újabb templom szintén háromhajós és egy kereszthajós volt. A templom 1602-ben vagy 1603-ban pusztult el, amikor a naszádos hajdúk felégették Kalocsát.¹⁷

¹² MAROSI Ernő 2000. 65–67.

¹³ WINKLER Pál 1932. 5–13.

¹⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 63–64.

¹⁵ PINTÉR Imre 1942. 12–14.

¹⁶ MAROSI Ernő 2000. 65–67.

¹⁷ WINKLER Pál 1929. 49–50.

A mai Szent István-ház (Szent István király út 6.) helyén állt a középkorban egy kápolna (vagy templom). Az alatta lévő altemplom a mai napig fennmaradt. Ez a kápolna a 17. sz. közepén a Kalocsán még működő ferencesek monasteriumának templomához tartozhatott.¹⁸

A mai Belvárosi Általános Iskola helyén állt a Mária mennybemeneteléről elnevezett városi plébániatemplom. A mai főszékesegyház elkészülte után a plébániatemplom neve átkerült a székesegyházra. A templom Kalocsa 1602-es (1603-as) dűlése idején pusztult el. Helyére Széchenyi Pál érsek új templomot építtetett, amely 1711-ben készült el.¹⁹

A török korban nem sokat változott a településszerkezet, a meglévő nagyobb épületek többsége a korszak végére részben vagy teljesen elpusztult. Az elpusztult középkori eredetű épületek maradványait is felhasználták a város 17. sz. végén kezdődött, de csak a 18. században kiteljesedő újjáépítéséhez. A város felszabadulásáról 1687-ben Rómában készült rézmetszet a város épületeinek egy részét a törökök által használt stílusban ábrázolja, feltehetően a metszetet készítő Giacomo de Rossi művészi szabadságának eredményeként, ugyanis Kalocsa sem hadászati, sem gazdasági szempontból sem volt olyan jelentős hely, hogy nagyobb létszámú török népesség lakta volna.²⁰

Kalocsa településszerkezetének alakulása a 18. században

Kalocsa lakossága a török megszállás kezdetén, 1548-ban még meghaladta a 700 főt, de a század végére 351 főre csökkent.²¹ Ez volt a mélypont, utána nagyon lassan ismét emelkedni kezdett a város lakosainak száma (1620-ban 570 fő), de a török elleni felszabadító háborúk alatt és a kuruc háborúk idején valószínűleg ismét csökkent. Az 1728-as regnicoláris összeírás²² Kalocsán még mindössze 82 jobbágytelekkel rendelkező családot talált, utána viszont már gyorsan szaporodott a lakosság: 1752-ben 2540, 1771-ben 3555, 1782-ben 3700, 1785-ben 5918, 1791-ben 6754 fő.²³ A 18. század elején a város megfogyatkozott lakossága még elfért a középkorban kialakult település határai között, de a gyorsan növekvő népesség csakhamar szétfeszítette a középkori településhatárokat.

Elsőként a belvárosi görönd alsó részének még beépítetlen területein jelentek meg lakóházak. A Csilás Palé piactér alatti partján olyan iparosok telepedtek le, akiknek tevékenységükhöz sok vízre volt szükség. Ezen a területen a század második felének közepére már kialakult a mai Tomori utca, de neve még nem volt. A városnegyed neve, amely a mai piactér, Rákóczi utca és a Vajas között alakult ki, *Burgundia* lett. A név a külföldi eredetű iparosokra utal. A Kis utca és a Kígyós közötti terület alsó végén alakult ki a *Kukorica (Kukoritza) város*, valószínűleg az ott termelt jellegzetes növény után. A belvárosi görönd beépülése után a folytatásában lévő újvárosi-szőlőhegyi görönd északi része népesült be, ahol a 18. sz. középső harmadában kialakult az *Újváros*.²⁴

¹⁸ CITTA di Colocza... 1687.

¹⁹ WINKLER Pál 1927. 44.

²⁰ CITTA di Colocza... 1687.

²¹ VASS Előd 1980. 60.

²² BOROSY András 1997. 762–767.

²³ ASBÓTH Miklós 1998. 68., 69., 71., 72.

²⁴ Térkép 1772.

A Kígyóstól északra lévő területen, a mai Petőfi Sándor utca és a Dózsa György utca közötti részen is megjelentek az 1700-as években az első házak. A század végére beépült ez a terület, valamint a Dózsa György utca és a Kossuth Lajos utca közötti *Kis Kalocsa* nevű városnegyed.

A városban továbbra is csak két utcanevről tudunk: *Nagy utca* és *Kis utca*. A város 1772-es térképe szerint a beépítettség sokkal lazább volt a mainál, a házak között több rövidebb utca és köz húzódott, amelyek inkább a helyi (közvetlen szomszédok közötti) közlekedést, mint az átmenő forgalmat szolgálták. Azonban a térképen felismerhető néhány mai utca nyomvonala: a Tomori utca alsó része, Rákóczi utca, Ady Endre utca, Városház utca, Grósz József utca, Eötvös utca és Esze Tamás utca a Belvárosban, Budai Nagy Antal utca, Tavasz utca és Béke utca az Újvárosban. A városból kivezető utakat a térkép megnevezte.²⁵

Az egyház elsősorban a város északi részén építkezett. A mai Szent István király út elején, nagyjából a gimnázium épületéig és a mai Szentháromság téren épültek a 18. században az egyházi célokat szolgáló épületek.²⁶ A mai gimnázium Szent István király úti épületszárnya helyén épült meg a század első éveiben az érseki vendégfogadó, amelyben 1733-tól a papnevelde működött. A nagyszeminárium épületének elkészülte után az átépített épület az 1765-ben megalapított piarista gimnáziumnak adott otthont. A török uralom alatt elpusztult városi plébániatemplomot még Széchenyi Pál kezdte el építeni 1709-ben, sárközi jobbágyainak két év alatt fizetett egyházi tizedéből, de csak halála után, 1711-ben készült el.²⁷ Széchenyi Pál és utóda, Csáky Imre érsek részlegesen helyreállította a török háborúk alatt elpusztult középkori vár maradványait. Az elpusztult középkori vár nyugati részén lévő torony viszonylagos épségben vészelte át a pusztításokat. Ennek kijavítása után Széchenyi Pál (hozzá csatlakoztatva) egy emeletes érseki lak építésébe kezdett, de halála megakadályozta a befejezésben. Csáky Imre tovább építette a Széchenyi érsek által megkezdett építkezést és további, földből készült erődítéseket épített hozzá. Bathány József²⁸ (1760–1776) 1775-ben Oswald Gáspár piarista szerzetes tervei alapján kezdte átépíteni az elődei által épített várat.²⁹ Az erődítmény jellegű épület helyett állandó tartózkodásra alkalmas érseki lakot kívánt emelni. Elsőként a kastély főhomlokzata készült el 1776-ban. Patachich Ádám³⁰ (1776–1784) nem folytatta elődje építkezését, hanem Kronowetter Lipót Antal uradalmi mérnökkel új tervek készíttetett, amelyek sokban hasonlítottak a korábbi székhelyén, Nagyváradon épített püspöki palotához. Az Oswald Gáspár tervei alapján készült középső részt átépítette, majd a keleti szárny építéséhez fogott, amely 1781-ben készült el.³¹ Kollonich László érseksége (1787–1817) alatt készült el a meglévő épületrészekhez szervesen illeszkedő nyugati szárny, amelynek terveit Thaler József építész készítette 1799-ben. Az építkezés az 1800-as évek elején történt.

Az 1602-ben elpusztult székesegyház helyén 1735. június 2-án lerakták a mai főszékesegyház alapjait. A Mayerhoffer András által tervezett háromhajós, olasz ba-

²⁵ Térkép 1772.

²⁶ BOZSÓ Ferenc 1971/a. 294–300.

²⁷ ASBÓTH Miklós 1998. 64–65.

²⁸ Nagy Lajos Városi Könyvtár helyismereti gyűjteménye. Személyi adattár. (a továbbiakban: NLVK)

²⁹ WINKLER Pál 1932. 21.

³⁰ NLVK

³¹ JERNYEI KISS János 2000. 266–271.

rokk stílusú templom 1754-ben készült el.³² 1757–1764 között készült el a nagyszeminárium épülete (a mai Művelődési Központ), amely mai formáját az 1807-es, az 1823-as és az 1897-es bővítéssel nyerte el.³³ Felépültek a teret körülvevő kanonoki házak, Szent István király út 1–3. sz. a század folyamán, a jószágkormányzóság (ma Hotel Kalocsa) épülete és az Asztrik tér 1–3. a század utolsó harmadában, a század végén a Szentháromság tér 2–3. és 1796-ban a Hunyadi u. 2. (Katona-ház).

A század első felében vármegyei közmunkával a sárközi Duna-szakaszon kezdetleges árvédelmi töltések épültek, amelyek a kisebb árvizeket visszatartották. A biztonságosabbá váló mezőgazdasági termelés magával hozta a város területén a gazdaság céljait szolgáló épületek létrehozását. Az érseki kastélytól északkeletre jött létre az érsekuraldom gazdasági udvara. Még Csáky Imre érsek építette az uradalom első gazdasági épületeit. Az 1772-es térkép már ábrázolja a négytornyos érseki istállót (mai alakját 1918-ban kapta, Petrovác Gyula tervei alapján történt átépítéssel) és a jellegzetes kereszt alaprajzú magtárat. Az uradalmi major mellett, a mai Szentsarok városrész helyén egy új városnegyed jött létre. Lakóinak többsége az uradalom szolgálatában álló gazdatisztek, tisztartók és mesteremberek közül került ki. Róluk kapta a *Tisztartó sor* nevet, amely helyén a zárdaépület elkészülte, 1860 után alakult ki a mai Kunszt József utca.³⁴ Az uradalmi majoron kívül, a mai 48-as házak városrészben a Kőégető köz környékén hozták létre az uradalmi tyúkmajor (a 19. sz. első felében, a káptalani uradalom létrejötte után a káptalané lett), a mostani MOL-benzinkút előtti területen pedig az uradalmi szénáskertet. A város gazdasági majorja az Újváros keleti végén, az új (mai) temető és a Kígyós közötti területen (ma az egykori ÉKÜ-telep) alakult ki. A század végén, 1789-ben érseki (tűzvédelmi) rendelet csak a mai Szénáskert városrészben engedélyezte a kalocsai gazdáknak a szénatárolást a város területén. Innen ered a városrész neve.

Kalocsán a szőlőtermesztés 1760 után honosodott meg. Érseki rendelet kötelezte a kalocsai gazdákat, hogy az Öreghegyen (ma Szőlőhegy) szőlőt telepítsenek. Később a város északi határában, Homokgyőrben is telepítettek szőlőt.³⁵

A század végére a város beépített területét nagyjából a Csilás Palé (Vajas), a mai Kossuth Lajos utca, a Széchenyi útnak a Kossuth Lajos utca és a Dózsa György utca közötti szakasza, a Szent Imre utca és a Malatin tér határolta. Ehhez a területhez csatlakozott még az Újváros. A század végére a Petőfi Sándor utca helyén lévő Kígyós vízfolyás részben feltöltődött, vagy mesterségesen feltöltötték.³⁶

A város településszerkezetének változásai a 19. században

A század elejétől a város lakossága egyenletesen gyarapodott (1803: 7714, 1814: 8996, 1823: 10 188 fő). Noha a szállások benépesedése már megkezdődött, de a század elején a szállásaiak nagy részének még Kalocsán is volt háza. Ez a helyzet a század második felében megváltozott. Ugyanis a szállásra kiköltözők állandó ottani

³² PINTÉR Imre 1942. 38–44.

³³ WINKLER Pál 1934. 15–17.

³⁴ TÍMÁR Kálmán 1940.

³⁵ ASBÓTH Miklós 1998. 68.

³⁶ Térkép 1772.

lakosok lettek. A szállások 1898-as leválása után, 1900-ban a város lakossága 11 372 fő lett.³⁷

³⁷ BÁRTH János 1975. 176.

Az 1800-as évek elejére belváros nyugati része elnyerte végleges formáját. A mai Tomori utca helyén két, eltérő időben épült utca alakult ki. A régebbi Szent János utca a piactérnél kezdődött és a Malatin téren ért véget. A mai Tomori utca felső, addig beépítetlen részén az Új utca nevet viselő utca alakult ki, amely egyébként szerves folytatása volt a régebbi, Szent János utcának. Ezért a két utcát 1900-ban egyesítették Tomori utca néven, de a köznyelv már esetenként korábban is használta a Szent János utca nevet az Új utcára.³⁸

A növekvő népesség megkezdte a város külső területeinek beépítését is. A telekigényt növelték a század első negyedében pusztító tűzvészek is (1810, 1814, 1828), melyek nyomán a város középkori részén, elsősorban a mai Szent István király út és a Csilás Palé közötti területen a szűk, jobbára minden tervszerűség nélkül kialakított telkeket a város vezetése rendezni kívánta. A rendezés során sok telek megszűnt. A város az igények kielégítésére az Epersháton (ma Eperföld) a városi közlegelőből hatszáz holdnyi területen házhelyeket alakított ki.³⁹ Az Epershát és az Újváros közötti terület beépülésével jött létre az ott letelepült cigányokról a *Cigányváros*, nagyjából a mai Dankó Pista utca, Hősök útja, Radnóti Miklós utca, Szent Imre utca közötti területen. Az Eperföldtől északra, nagyjából a mai Zöldfa utca vonaláig húzódó terület beépítése a század közepén kezdődött. A Kígyóst és az Árpást összekötő mellékág – ahol még az 1870-es években is volt víz – halgazdagsága után a városnegyed a *Kishalás* nevet kapta. Kishalastól északra egyházi területek helyezkedtek el. Egymás mellett a nagyszeminárium és a kisszeminarium üdülőkertje, az érsekuradalmi juhászat és a Kossuth Lajos utca északi oldalán a jezsuita gimnázium kertje.

A század második felében épült fel a Belváros és közvetlen környékének mai városképét meghatározó épületek nagy része. Az egykori zárda épülettömbje 1860-tól több részletben készült. A nagyszeminárium épületét három alkalommal bővítették (1807, 1823, 1897). Az 1860-ban jezsuita igazgatás alá került gimnázium új és átépített részei a század második felében épültek. 1872-ben a város néhány forgalmasabb helyén téglaárda készült. 1878 őszén jelentek meg a közvilágítás első hárónői, amikor néhány középület előtt petróleumlámpákat helyeztek el. 1880-ban elkészült a kisszeminarium épülete, amely végleges formáját az 1901-es bővítéssel kapta. A kisszeminarium vezetése 1907-ben a jezsuiták kezébe került. Az épület és a jezsuita kollégium közötti közlekedés megkönnyítésére épült a két épület között az első emelet magasságában, a mai Batthyány József utca fölött az ún. „Sóhajok hídjá” 1908-ban. A Belvárosi Elemi Iskola új épülete a mai Szent István király úton 1885-ben készült el. Az 1856-ban nyílt tanítóképző épületét 1883-ban és 1901-ben bővítették. Az Úri (ma Hunyadi) utcában 1861-ben készült el a zsinagóga. A Kígyóson (ma Petőfi Sándor utca) 1884-ben adták át a Kalocsai Kaszinó Egylet nyári helyiségét (mai formáját az 1929-es átépítésével kapta). A század utolsó évtizedében épült az Úri utcában a Katolikus Kör székháza (1894), a Kossuth Lajos utcában a Tanítók Háza (1897), a Szentháromság utcában (ma Szent István király út) a törvényszék (1897), a két kalocsai bank, a Kalocsai Takarékpénztár (1890), a Sárközi Takarékpénztár (1894).⁴⁰

³⁸ TÍMÁR Kálmán é. n.

³⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 76.

⁴⁰ Uo. 101–104.

A század utolsó évtizedeiben már szükségessé vált az építkezések bizonyos mértékű szabályozása. A képviselőtestület 1886. szeptember 15-én hagyta jóvá Kalocsa építési és szepítési szabályrendeletét. A rendelet három építési övezetre osztotta fel a várost. Az első övezetbe a Szentháromság utca (ma Szent István király út) tartozott, ahol tilos volt náddal fedni az épületeket és kerítést csak téglából lehetett építeni. A második övezetbe tartozott a Vajas és a Kígyós (ma Petőfi Sándor utca) közötti terület, a Szentháromság utca kivételével. Itt sem lehetett nádfedést használni, a kerítést téglából vagy deszkából engedték építeni. A harmadik övezetbe tartozott a város többi része. Itt gyakorlatilag nem voltak építési kötöttségek.⁴¹ A század utolsó évtizedében újabb területek beépítése kezdődött meg. Elsőként a *Szőlőhegy* északi oldalán épült ki négy utca. A Bimbó utca, Kőkény utca, Pásztor utca és Remete utca 1900-ban kapta nevét.⁴² A század utolsó éveiben kezdődött meg a mai Mócsy János utca elejének beépítése. A mai Komló sor tájékán volt Komlókerti vendéglő már a század negyvenes éveitől működött mint Kalocsa alsóbb társadalmi rétegeinek egyik kedvelt szórakozóhelye, de lakóházak építésére csak az érsekuralom tulajdonában lévő ún. kiserdő (a Martinovics utca és a Mócsy János utca között lévő, a Tanítók Háza mögötti terület) 1896-ban történt felparcellázása után került sor. Ekkor épült ki a Komló utca (a mai Mócsy János utca eleje a Komló sorig) és a Komlókert köz (a mai Komló sor), amely nyugati irányban kiért a Magtár (a mai Martinovics) utcáig.⁴³

A településszerkezet alakulása a 20. században a második világháború végéig

A század elején a város lakosságának növekedése lelassult. Spontán, a lakosság által kezdeményezett építkezések csak Szőlőhegy déli részén és a Vajason túli területeken folytak. Az 1890-es években kialakul új szőlőhegyi városnegyed lassan terjeszkedett déli irányba. A század első évtizedében újabb hat utca alakult ki. A Diófa utca, Gólya utca, Hársfa utca, Nagymező utca (nem azonos a mai Nagymező utcával, hanem a mai Tulipán utca neve volt), Szőlők köze, Virág utca 1911-ben kapta a nevét.⁴⁴ A 19. század végén még szántóként és kertként nyilvántartott *Szénáskert* beépítése 1907-ben kezdődött. Először a mai számozás szerinti I., III. és V. számmal jelölt utcák épültek ki. (A páros számmal jelölt utcák a század közepén, telekmegosztások révén alakultak ki.) Új városnegyed kiépülése kezdődött 1912 tavaszán, amikor a Foktői úti hídtól nyugatra eső területen, nagyjából a mai Kiss János utca vonaláig. Csernoch János⁴⁵ érsek az érseki törzsvagyomból több mint 11 holdnyi területet házhelynek méretett ki. Ezzel a parcellázással indult meg a terület intenzívebb beépítése. A közel húsz év alatt kiépült utcák 1927-ben kaptak nevet. Az új városnegyed az ottani terület egyik birtokosa, egy Bürger Adolf nevű ügyvéd után kapta a *Bürgerkert* nevet. Mindhárom terület beépítettsége ritkább volt a jelenleginél, ami lehetővé tette a későbbi szervezett telekmegosztásokkal és utcanyitásokkal újabb építési telkek kialakítását.

⁴¹ ASBÓTH Miklós 1998. 95–96.

⁴² Kalocsai Néplap (a továbbiakban: KN) 1900. nov. 18.

⁴³ ASBÓTH Miklós 1998. 103.

⁴⁴ KN 1911. dec. 20.

⁴⁵ NLVK

A század első felében a spontán építkezések mellett három nagyobb és egy kisebb méretű szervezett teleszerű építkezés is folyt, amiből hármat az egyházi szervezetek (48-as házak, Rokkanttelep, Zichy-házak), egyet pedig közvetve az állam kezdeményezett (Oncsa-telep). A város is tervezett egy teleszerű építkezést az 1925-ben felvett 52 ezer dollár külföldi kölcsön egy részéből, de ez csak terv maradt. A város vezetése 1929-ben elkészíttette Niessner Aladár szombathelyi városi mérnökkel Kalocsa első, mai szóhasználattal, általános rendezési tervét.

1908-ban az országos munkáslakás építési akció keretében Várogy Gyula érsek az érsekuralomban dolgozó cselédek számára 48 lakóházat építtetett az egykori káptalani tyúkmajor és az egykori uradalmi szénáskert helyén. (A tervet Székely Ödön kecskeméti építési vállalkozó készítette és az építési munkákat is ő végezte.) A felépült lakások eltértek az addig épített cselédlakásoktól, ahol egy-egy épületben közös és egyedi használatú helyiségek voltak és több család lakta. A 48 ház mindegyikében egy-egy család lakott, volt bennük szoba, konyha, kamra, istálló és ólak. Tíz épület nagycsaládosoknak, ugyanolyan beosztással, de nagyobb méretű helyiségekkel készült. Az uradalom államosítása után a lakók továbbra is lakhatták az épületeket, majd a házak 1953-ban, 10 éves részletfizetéssel, a bentlakók tulajdonába kerültek. A lakótelepet, amelyhez akkor még nem tartozott a később beépített Kőégető köz, a házak száma után, kezdetben 48 ház, később 48-as telep néven hívták. Jelenleg az egész városnegyed (Kőégető közszel együtt) hivatalos neve *48-as házak*.⁴⁶

1915 novemberében Deák Imre tanító, méhészeti felügyelő javaslatára Várady L. Árpád⁴⁷ érsek kezdeményezte, hogy a háborúban megrokkant kalocsai illetőségű katonák részére építsenek lakásokat, és hozzanak létre egy olyan foglalkoztató telepet, ahol a csökkent munkaképességű hadirokkantak munkalehetőséghez jutnak. Az érsek javaslatát támogatja a Rokkantügyi Hivatal és a kalocsai képviselőtestület. Az érsek 1916-ban az uradalmi földekből mintegy 110 holdnyi területet engedett át az építkezés céljaira. A telep és az épületek terveit a kalocsai születésű Petrovácz Gyula építészmérnök készítette, akinek már több tervét valósították meg Kalocsán. A telep fő közlekedési vonala a mai Hosszú Antal utca lett. Tőle északra, vele párhuzamosan fut a mai Tartsay Vilmos utca. Délre a Honvéd utca mint határutca nem párhuzamos az előzővel, hanem a keleti vége közelíti a Hosszú Antal utcához. A hosszanti utcákat derékszögben keresztező keresztutcák, a mai Kiss Ernő utca, a Tánecsics Mihály utca és a Huszár utca kötötték össze.⁴⁸ A mai Méhész utca nyomvonalán egy iparvágányt terveztek, amely a vasútállomás, a kereseti telep és a Csajdakert felőli oldalon lévő fatelep (ma az egykori Alta-Nova telep) között. Az iparvágány nem valósult meg, hanem helyén utcát nyitottak. (Az eredeti utcatervben nem szerepelt a mai Bolt utca és az Obsitos köz. Helyükre eredetileg középületeket terveztek, de ezek nem épültek meg. A két utcát a század közepén kezdték beépíteni.) A lakótelepet északon a Kossuth Lajos utca és a mai Vasút utca, nyugaton a mai Hősök útja, délen a mai Honvéd utca (ami még hozzátartozott a lakótelephez) és keleten a mai Negyvenyi út határolta. A Hosszú Antal utca végén, a Negyvenyi úton túl terült el a leendő gazdasági iskola gazdasága, amely majdnem akkora volt, mint a lakótelep. 1918. aug. 15-én adták át a telep elkészült 55 lakóházát és a kereseti telep

⁴⁶ RESLI Antónia 1973. 73–79.

⁴⁷ NLVK

⁴⁸ ASBÓTH Miklós 1998. 123–126.

üzemépületét. A Kalocsán 1916 óta működő gazdasági iskola új épületét a telepen akarták felépíteni. Az építkezést még 1917-ben elkezdték, de pénzhiány miatt hamarosan félbemaradt. Az épület 1926-ban készült el, és 1930 decemberében a Kleblsberg-féle iskolaépítési program keretében elkészült az elemi iskola is. A kultúrház 1935 novemberében avatták fel. A tervezett templom nem épült meg. A hivatalos átadás után kisebb-nagyobb megszakításokkal épültek tovább a lakóházak. A lakótelep az első lakói után a *Rokkantelep* nevet kapta. A lakótelep jogállása különleges volt. A kereseti telep és a lakóházak két alapítvány tulajdonában voltak. A lakóházak 1938 nyarán a bentlakók tulajdonába kerültek.

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) lakásépítési akciója keretében 1941 júliusában megkezdtek az *Oncsa-házak* építését. Kalocsán 32 házat építettek a Pataji út két oldalán, a mai Zrínyi utca és a 48-as utca között, továbbá a Pataji út és a mai Selyem utca közötti területen. A Pataji út két oldalán elsősorban iparosok és fuvarosok kaptak házat, a mellékutcákban épült házakat pedig földmunkások és napszámosok kapták meg. 28 ház 1942-ben, a további négy pedig a következő évben készült el. A Pataji úttól nyugatra lévő Oncsa-házak és a mellettük lévő terület mai hivatalos neve *Oncsa-telep*.⁴⁹

Kisebbségek jelentőségű volt a *Zichy-telep* építése. A Hősök útja elején 1935–36 folyamán 9 lakás épült. Nevét Zichy Gyula érsek 30 éves püspöki jubileuma alkalmából kapta.

A lakásépítések mellett középületek és egyéb, a városképet meghatározó épületek sora épült, illetve néhány épület átépítése során nyerte el mai alakját.

Városi építkezések: 1907-ben a lebontott régi törvényszéki épület helyén Petrovác Gyula tervei alapján épült fel a városi bérház (Szent István király út 57.), amelyben elsősorban városi tisztviselők kaptak lakást.

Mivel a régi városházát a törvényszék építése miatt lebontották, az elvesztett városi rangját visszanyerni akaró Kalocsa méltó városházat kívánt építeni. Az 1896-tól ideiglenesen városházának használt épület eredetileg városi vendéglőnek épült. Ezt lebontották, és a helyén 1911–1912 között, Petrovác Gyula tervei alapján felépítették a mai városházát, ahol a városi hivatalokon és a Tomori utcai szárny emeleti részén lévő bérlakásokon kívül helyet kapott a járási főszolgabíró hivatala (1929-ig), a tűzoltóság (1950-ig), a Paprikakísérleti és Vegyvizsgáló Állomás (1917–1932 között), a rendőrség (1921–1945 között), a mentőállomás (1928–1983 között) és a Városi Múzeum (1932–1962 között). Az épület földszintjén üzleteket alakítottak ki.⁵⁰

Állami, megyei építkezések: Az 1916-ban alapított állami polgári fiúiskola épülete 1924–1925 között épült. Tervezője Czéh Kálmán, kivitelezője Greif Lajos kalocsai építész volt.⁵¹ A vármegye 1929-ben megvásárolta a főkáptalantól a mai Kosuth Lajos utca 8. alatti telket a rajta lévő épülettel együtt. A régi épületet lebontották, és helyén emelték a járási főszolgabíró hivatalának és lakásának otthont adó épületet.

Egészségügyi és sportépítkezések: Az 1868-ban alapított, de már elavult érseki kórház helyett Zichy Gyula érsek új, a kor követelményeinek megfelelő kórházat kívánt építeni. A régi kórház és a temetőbe áthelyezett kálvária helyén épült fel 1926–1927 között a kórház új pavilonja. 1930-ban újabb pavilon építésébe kezdtek.

⁴⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 154–157.

⁵⁰ Uo. 117–120.

⁵¹ Uo. 134–135.

Az épület elkészült, de használatba vételét a gazdasági válság meghiúsította, és csak 1942-ben szerelték fel a második pavilont, amikor a vármegye átvette az érseki alapítványtól az egész kórházat.⁵²

1927-ben két sportlétesítmény épült: Méhész telepen (ma Csajdakert) a Csajda fürdő, amit a Kalocsavidéki Méhészeti Egyesület épített, és a Foktői út mellett a Kalocsai Levente Egyesület sportpályája (ma Városi Sporttelep).

1929 őszen készült el a Katona István utcában az anya- és csecsemővédelemmel foglalkozó Stefánia Szövetség kalocsai fiókjának székháza. Az építést Röck Károly⁵³ kalocsai festőművész és építési vállalkozó végezte.

Egyesületi, magán- és egyéb építkezések: Kolescsányi Endre védgáttársulati igazgató-főmérnök 1905-ben építette fel saját házát a Kossuth Lajos utca elején (ma városi rendőrkapitányság), ugyanő építette még 1899-ben a mellette lévő telken álló házat, ami 1914-ig a csendőrség laktanyája volt. Az épületet 1920-ban megvásárolta Murányi Károly orvos és 1921-ben ott nyitotta meg az Erzsébet Szanatóriumot, amely az 1946-os államosításáig működött.⁵⁴

A 19. század végén megalakult Keresztény Munkásegylet a város és az egyház egyaránt támogatta. Kezdetben a várostól bérelte székház céljára lebontásáig a régi törvényszék épületét. 1909-ben a várostól megvásárolta az ún. korszós kemencék telkét, ahol Petrovác Gyula tervei alapján felépült a székház (ma az Iszkra Szövetkezet székháza). Az egyházi segítséggel épült székház 1910-ben készült el.⁵⁵

A kalocsai ipartestület 1902-ben a Szent János téren vásárolt egy épületet, amit átalakítás után székházként használt. Az épület mai formáját 1928-ban nyerte el, amikor városi segítséggel bővítették és felépítették a korabeli Kalocsa legnagyobb termét, amely színházi előadásokra is alkalmas volt. Az épületben ma a Porcelán-festő Üzem működik.

A sokoldalú kalocsai vállalkozó, Jurcsó Antal 1917 áprilisában megnyitotta moziját, amit a kaszinó nagytermében működtetett. Halála után családja a Szent István utcán működő ecetgyára helyén felépítette az új, állandó mozi épületét, amelyet 1927 novemberében adtak át rendeltetésének. Az épületben ma is mozi működik.⁵⁶

Az 1922-ben alapított külvárosi (eperföldi) plébániának nem volt temploma, a szertartásokat az iskolában tartották. Az 1931-es „Szent Imre Év” alkalmából megkezdtek az eperföldi Szent Imre templom építését. A Möller István műegyetemi tanár tervei alapján készült neoromán stílusú templom 1933-ban készült el.⁵⁷

Jelentősebb átépítések: A mai Szent István Gimnázium és a Kalocsai Gyermekek otthon épülettömbje a század eleji két bővítéssel (1904–1905 között és 1912-ben) nyerte el mai formáját. A Tanítók Házát, ahol a tanítóképző diákjai, majd gimnazisták és a polgári fiúiskola diákjai kaptak kollégiumi elhelyezést, szintén két alkalommal bővítették: 1905-ben és 1926-ban. A főszékesegyház az 1910-es külső és belső átépítésével nyerte el mai formáját. Az átépítés terveit Petrovác Gyula készítette.⁵⁸ Az 1884-ben készült kaszinóépületet Röck Károly⁵⁹ tervei alapján 1929-ben építették át jelenlegi formájára (kivéve a toldalékszárny 1987–1988-as bővítését).

⁵² ASBÓTH Miklós 1998. 135.

⁵³ NLVK

⁵⁴ Murányi iratok

⁵⁵ ASBÓTH Miklós 1998. 116–117.

⁵⁶ Uo. 138.

⁵⁷ Uo. 146.

⁵⁸ WINKLER Pál 1929. 76–80.

Gábor Lajos festőművész, akinek nagy szerepe volt a kalocsai népművészet világhírűvé válásában, kezdeményezte, hogy a mezőkövesdi matyó ház mintájára Kalocsán is létesítsenek egy népművészeti házat. A Béres utcában megvásárolt jellegzetes kalocsai parasztház átépítése 1935–1936 között történt.⁶⁰ A vasútállomás épületének átépítése is az éledő kalocsai népművészet és idegenforgalom hatására történt 1937–1938 között. A terveket Gábor Lajos festőművész készítette. Az építkezésen számos környékbeli falusi mesterember és pingáló asszony dolgozott.⁶¹

Ipari és egyéb gazdasági építmények: A 20. század első felében épült kevés számú ipari üzem többsége malomépület és élelmiszeripari üzem volt. A század elején létesült néhány építőanyag-gyártó üzem (téglagyárak, cementárugyár) is, amelyek kis teljesítményük miatt gazdaságtalanul működtek és hamarosan be is zártak. Üzemépületeik nem voltak jelentősek, némelyike még napjainkban is áll, vagy napjainkban bontották el.

A Negyvení uti Camionco telepén még áll az 1893-ban alapított Kalocsai Gőztéglagyár Rt. néhány kisebb épülete. Az üzem rövid működés után tönkrement. Később paprikamalomnak, majd gabonamalomnak használták a téglagyár épületeit. A Foktői út és a mai Vörösmarty utca találkozási környékén is alapítottak egy téglagyárat 1897-ben. Az üzem a század elején többször gazdát cserélt. Bár teljesítményét növelték, működése a negyvenes években megszűnt. Az üzem épületeinek maradványait 1997-ben bontották el. 1902 áprilisában megalakult Kalocsai Villamosági Rt. a megvásárolt Péter-kerti vendéglő helyén építtette fel villanytelepét. Az épület még ma is áll a Fűszerpaprika Rt. telepén.⁶²

Kalocsa két legnagyobb malma a század elején épült. Bagó Soós Gergely 1904-ben alapította malmát, de hamarosan elhunyt. Örökösei 1908-ban a Miskei út elején építették fel a Bagó Soós Malmot, amit 1937-ben bővítettek. Kovács Antal az egykori gőztéglagyár épületeiben működött Krigovszky-féle paprikamalom megvásárlásával alapította meg 1908-ban a Margit Malmot, de már 1911–1912 között a város központjához közelebb, szemben a piaccal, a Vajas nyugati partján építtette fel az új malomépületet, amit 1916-ban és 1922–1924 között tovább bővítettek. A malom udvarán lévő gabonasilók már a 2. világháború után épültek.⁶³ A Márer Paprikamalom (a Fém- és Villamosipari Vállalat egykori üzemépületei, ma a Jávor bevásárló udvar) 1917 után épült a Búzapiac téren.

1925-ben 52 ezer dollár külföldi kölcsönt vett fel Kalocsa. A kölcsön felhasználásával hűtőházzal és jéggyárral kibővített vágóhid építése mellett döntött a város. A vágóhid a Meszesi út elején épült fel 1929–1930 között. 1960-ig működött, amikor a vidéki ipartelepítés keretében a vágóhid helyén megalakult az ÉPGÉP Vibrátorgyára. A régi vágóhid néhány épülete (erősen átalakítva) még ma is áll.⁶⁴ A MÁVAUT 1942-ben építtette fel kalocsai telepét a vágóhid mellett. A telep ma a Kunság Volán Rt. kalocsai telepe.⁶⁵

⁵⁹ NLVK

⁶⁰ ASBÓTH Miklós 1998. 148–149.

⁶¹ Uo. 150–151.

⁶² ASBÓTH Miklós 2002.

⁶³ ASBÓTH Miklós 1998. 110., 114., 117., 119., 123., 133., 150., 176.

⁶⁴ BOZSÓ Ferenc 1971/b. 137., 145–146.

⁶⁵ ASBÓTH Miklós 1998. 157.

Az érsekuraldom jellegzetes saroktornyos gazdasági épületét, az ún. parádés-istállót, mely a város 1772-es térképén is jól felismerhető, 1918-ban Petrovác Gyula tervei szerint építették át, megtartva a jellegzetes tornyokat.⁶⁶

A város településszerkezetének változásai a második világháború után

Kalocsa népessége a háború befejezésétől napjainkig 55%-kal, a lakásállomány 135%-kal növekedett. A háborút követő első évtizedben viszonylag kevés lakás épült. Ezek sorát 1948 nyarán 460 építési telek kialakítása nyitotta, amikor elsősorban családi házas beépítés történt a város akkori beépített területének szélein, valamint a Bányai út Meszesi úti elágazásán túl, a Középsőkertekben az egykori Légrádkert és a Rendek-kert helyén (Kirschner kertészet), a mai 48-as utca és a Selymerdő utca között. Telekmegosztások és új utcanyitások révén a Szénáskertben és részben a Szőlőkben is alakítottak ki új házhelyeket. Az ötvenes években a katonaság Kalocsára telepítése és a repülőter megépítése nyomán katonák részére épültek lakások a Vörös Hadsereg útja (ma Pataji út) elején és a Foktői úton.⁶⁷

A lakásszám növekedésének nagyobbik hányada az 1960-as évek elejétől az 1980-as évek végéig terjedő időszakra esik. Az ebben az időszakban készült lakások többsége három, egymástól jól elkülöníthető területen épült. Elsőként a Vajason túli *Középsőkertek* (a Bürgerkert és a Szénáskert között) nevű városrészben kezdtek építkezni több részletben és több, egymással nem mindig összefüggő helyszínen, többnyire a családi házas építkezés különféle változataiban. A lakásépítések másik nagy helyszíne a *Széchenyi-lakótelep* volt, ahol többszintes, többlakásos épületek készültek, túlnyomórészt házigyári technológiával. A Széchenyi-lakótelep építésével egy időben kezdték meg a város keleti szélén (Rokkanteleptől, Eperföldtől és a Szőlőktől keletre fekvő területen) nagyobb számú építési telek kialakítását, amelyeket családi házas beépítésre terveztek.

A lakásépítések a KISZ építési akciókkal kezdődtek 1962-ben a Középsőkertekben.⁶⁸ Először 22 lakás épült ikerház formában a Fényi Gyula utcában, a Tóth Mike utcában, a Lenin utcában, a Napsugár utcában és a Délibáb utcában. Az akciót újabb KISZ-lakások építése követte a Vörösmarty utca páros oldalának a Jókai utcától északra lévő részén. Az itt készült épületek kétszintes ikerházak voltak, amikben minden lakásnak egyaránt volt földszinti és emeleti része is.⁶⁹ A KISZ lakásépítési akció közben hasonló elrendezésű tanácsi bérlakások is épültek a Vörösmarty utcának a mai Hajós Alfréd utca és a Nagy Jenő utca közötti szakaszán. A KISZ-akció után tovább folytatódott a Középsőkertek városrész beépítése. A városrész északi és déli részén elsősorban hagyományos családi házas, többnyire magánérs építkezések folytak. A középső területen változatos formákban (sorházak, láncházak, kísérleti házak) épültek lakások lakásszövetkezeti kivitelezésben a hetvenes évek eleje és a nyolcvanas évek vége között.⁷⁰

⁶⁶ PETROVÁCZ Gyula 1929. 47.

⁶⁷ ASBÓTH Miklós 1998. 169.

⁶⁸ Kalocsa Város Irattára (a továbbiakban: KVI) 39/1962. T. sz. h.

⁶⁹ Uo. 34/1962. vb. sz. h.

⁷⁰ Huszár Mihály

A hatvanas évek elején kezdett kiépülni a *Zrínyi-lakótelep*, ahol először honvédségi, később civil lakások is épültek. Az itt épült lakások nagyobbik része többszintes épületekben, kisebbik része családi házakban volt.⁷¹

A *Széchenyi-lakótelep* többszintes beépítése 1967-ben kezdődött.⁷² A lakótelepi épületek nagy részének terveit és a beépítési tervet Kerényi József építész készítette. Kisajátításokkal biztosítottak telkeket a Széchenyi-lakótelep északi részén (Kaszakacs utcai lakótelep), a Csatorna utcában, a Vízmű utcában és a Tóth Mike utcában. A Széchenyi-lakótelep első három háza a Széchenyi utca végén még 1964 őszén készült el, de a folytatás csak három év múlva következett. Kisebb sorházas lakótelep épült a Miskei út elején, az egykori disznópiac helyén a hatvanas-hetvenes évek fordulóján.⁷³ A hetvenes évek elején kezdődött a Kinizsi Pál utca és a Meszesi út közötti *Ökörjáró városrész* és a Rokkanteleptől keltre fekvő városnegyed családi házas beépítése. A hetvenes évek közepén kezdtek építeni a repülőtér melletti lakónegyed házgyári technológiával készült lakásait a repülőtéren szolgáló szovjet repülősök családjai számára, akik addig a város területén szétszórtan éltek, különböző épületekben.⁷⁴ Kisebb lakónegyed épült a hetvenes évek második felében az Érsekkert és a Martinovics utca közötti területen. A Széchenyi-lakótelep építésének második üteme (a telep déli részén) 1975-ben kezdődött.⁷⁵ 1978-ban kezdődött a Középsőkertek városrész nyugati részének beépítése.⁷⁶ A Móra Ferenc utcától délre lévő hobbikerteket 1985 nyarán a városi tanács építési területté nyilvánította. Ezt a területet még az ötvenes években az új vasútállomás területének alakították ki. Mivel a vasútépítés nem valósult meg, a területet 1970-ben felparcellázták és hobbikertekként értékesítették.⁷⁷ A hobbikertekben először szerszámos kamrákat, majd hétvégi ház jellegű épületeket kezdtek építeni a tulajdonosok.

A város legfiatalabb lakónegyede a repülőtér melletti egykori szovjet katonalakások felújítása nyomán alakult ki. A lakótelep nagyobbik része házgyári technológiával a hetvenes évek közepén épült. A szovjet katonaság 1990 nyarán történt távozása után az épületek néhány évig üresen álltak. Az 1994. év végén az önkormányzat megvásárolta a leromlott műszaki állapotban lévő épületeket és sajátos konstrukció keretében a lakások túlnyomó részét, 350 lakást magánszemélyeknek eladta. További 54 lakást önkormányzati bérlakásként visszatartott. Az így kialakított, a városhoz most már szervesen hozzátartozó városrész két utcája 1996-ban kapott nevet.

Az egybefüggő, nagyobb területen folyó lakásépítések mellett kisebb, elsősorban telekmegosztások és utcanyitások révén létrehozott lakótelkeken is épültek lakóházak: 1968-ban Szőlőkben a Kökény közben, a Rokkantelepen először a Bolt utca, később a Bolt köz, és Eperföldön a Radnóti Miklós utca teljes egészében,⁷⁸ 1983-ban Szőlőkben és a Tulipán utcában.⁷⁹

A nyolcvanas évek végétől a lakásépítés finanszírozási feltételeinek változása miatt erőteljesen visszaesett a lakásépítés.

⁷¹ KVI 20/1967. T. sz. h.

⁷² ASBÓTH Miklós 1998. 178.

⁷³ KVI 6/1978. vb. sz. h.

⁷⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 183.

⁷⁵ KVI 73/1976. vb. sz. h.

⁷⁶ Uo. 16/1978. T. sz. h.

⁷⁷ Uo. 102/1971. vb. sz. h.

⁷⁸ Uo. 6/1968. vb. sz. h.

⁷⁹ Uo. 39/1983. vb. sz. h.

A város főutcájának, a Szent István király útnak a 20. század első felében kialakult arculata sokáig nem változott. Az elmúlt két évtizedben történt építkezések viszont jelentősen megváltoztatták az utca középső részének arculatát. Az első építkezés még 1960-ban történt, amikor elkészült a járásbíróház épülete (ma Városi Ügyészség), majd 1975-ben felépült a 17. számú kétemeletes lakóház, földszintjén két üzlethelyiséggel. Elkészülte után a kalocsai köznyelv egy ideig „Lordok háza” néven emlegette. Az utca középső, a mai K&H Bank és a Városi Bíróház épülete közötti szakaszának átépítése az új OTP-fiók felépítésével kezdődött 1982-ben. A 43. és 45. számú földszintes házak helyére épült egy kétemeletes lakóház, amelynek földszintjén az OTP-fiók kapott helyet. Az MSZMP Városi Bizottságának épületét (ma a Városi Bíróház) 1986-ban bővítették a mellette lévő ház telkének felhasználásával.⁸⁰ Az utcaképet megváltoztató építkezések a kilencvenes években gyorsultak fel. Az utca középső részén lévő jellegtelen földszintes házakat lebontották és helyükön kétemeletes épületeket emeltek. A Hungária Biztosító új fiókja 1990-ben, az Igaz ügyvédi iroda épülete 1991-ben épült. 1992-ben készült el a mai Postabank (korábban Ybl, majd Polgári Bank) kalocsai fiókjának épülete és az utca elején a Balás ügyvédi iroda épülete. Nagyjából a Polgári Bank épületével egy időben kezdték el a mellette lévő ház építését (Irodaszer-centrum). 1994-ben adták át a postahivatal új épületét. 1995-ben egymás mellett épült a Matos ügyvédi iroda épülete és a tőle északra lévő ház. A déli oldalon mellettük lévő épület 1998-ban készült el.⁸¹ Az utca e szakaszán mindössze két földszintes ház maradt. 2000-ben épült a 61. sz. alatti egyemeletes, tetőtér beépítéses ház, melynek földszintjén üzlethelyiségeket alakítottak ki. A kilencvenes években az utcaképet előnytelenül megváltoztató átépítések folytak a Szent István király út földszintes épületei egy részén. Ugyanis az eredetileg polgári lakóházaknak épült házak utcai homlokzatára kirakatokat építettek, és a házak utcai helységei egy részében vagy az épület teljes utcai frontján kisebb-nagyobb alapterületű boltokat nyitottak.

A század második felének nagyarányú lakásépítései mellett más, a város településszerkezetét többé-kevésbé befolyásoló egyéb építkezések is folytak. A katonaság Kalocsára telepítésével az ötvenes évek elején felépült a katonai reptér (1956-ig használta a magyar légierő) és a Foktői úti laktanya. A harmincas évek végén épült Miskei úti laktanya átépítése és bővítése a hatvanas-hetvenes években történt. A honvédség hivatásos állománya számára épült lakások teletszerűen épültek a város egyes területein: Zrínyi-lakótelep, a Foktői út és a Paksi köz elején lévő telepek.

Az ipari építkezéseket a hatvanas évek eleji vidéki ipartelepítésig elsősorban a város belső területén, az addig más célra használt épületek átépítése, illetve bővítése jelentette. A Fűszerpaprika Nemzeti Vállalat és jogutód vállalatának bővítése az ötvenes és hatvanas években, új üzemszék építése a hetvenes években történt. A Margit Malom korszerűsítését és bővítését két ütemben (1964, 1978) végezték. A Márer Paprikamalmot átépítették fémfeldolgozó üzemmé (Finommechanikai Vállalat, majd Fém- és Villamosipari Vállalat). Az egykori érsekuradalmi központ területén mezőgazdasági és ipari üzemek alakultak (Földművelésügyi, Állami Gazdaság, „gombgyár”, Fémtömegcikkipari Vállalat stb.).

A hatvanas évek eleji, vidéki ipartelepítési hullám Kalocsán is több üzemet hozott létre. 1961-ben alakult az ÉM Építőgépgyártó és Gépjavító Vállalat kalocsai

⁸⁰ ASBÓTH Miklós 1998. 192.

⁸¹ Uo. 203.

üzeme, a Vibrátorgyár; a Fém-tömegcikkipari Vállalat és a Textilfeldolgozó Vállalat. A Vibrátorgyár az előző évben megszüntetett vágóhid telepét kapta meg a Felszabadítók útján. Kezdetben a vágóhid épületeit használták, de a megalakulás után hozzákezdtek a ma is meglévő, modern üzemépület építéséhez. A Fém-tömegcikkipari Vállalat (később Fém- és Villamosipari Vállalat) a kecskeméti Finommechanikai Vállalat kalocsai telepéből alakult, majd hamarosan a Marx térre, az egykori Márer Paprikamalom épületébe költözött. Az 1961-ben elkészült üzemcsarnok kivételével jelentősebb építkezésük nem volt. A Textilfeldolgozó Vállalat két telephelyen működött: „A” üzem az I. István király út 19. sz. alatt, „B” üzem a Micsurin utca 8–10. sz. alatt, az egykori „paradésistálló helyén”.⁸² Jogutód vállalata, a FÉKON (ma RUBIN) 1977–1980 között építette fel a Felszabadítók útján (ma Bányai út) új üzemét.⁸³ Az 1962-ben alakult Vegyesipari Szolgáltató Vállalat rövid működés után, 1968-ban megszűnt. Először a Martinovics utcában volt a telepe, de hamarosan átvette az Iszkra Tsz Bem apó utcai telepét, amit a jogutód vállalatok modern autójavító szervizzé fejlesztettek. A két 1964-ben alakult kalocsai vállalat, a Villamos Berendezések és Készülékek Művek (VBKM) 3. sz. Elektromos Készülékek és Alkatrészek (EKA) gyára és a Műanyag és Gumifeldolgozó V., megalakulásuk után hamarosan új üzemet építettek. Az EKA a Miskei úton, a Cementipari Vállalattól átvett telepen, a Műanyag és Gumifeldolgozó Vállalat pedig a Gombolyagi úton épített új üzemet.⁸⁴ A Margit Malom 1978-as bővítésével megszűnt a további terjeszkedési lehetőség a malom területén. Még abban az évben hozzákezdtek a Gombolyagi úton egy 3300 vagonos gabonasiló építéséhez, amely elkészülte után a megye legnagyobb ilyen jellegű építménye lett.⁸⁵ A jezsuita rendház egykori mosodáját, amely az Esze Tamás utca és a Bajcsy-Zsilinszky utca sarkán volt, a honvédség kapta meg. A korszerűtlen létesítmény helyett 1978 tavaszán a Miskei úton egy új, korszerű mosoda épült, és az üresen maradt épületet lebontották. Helyén és a később szintén lebontott Tomori utcai óvoda helyén épült fel 1984–1987 között a már megszűnt Népművészeti és Háziipari Szövetkezet üzemháza. A honvédségi mosoda (ma Centrál Mosodák kalocsai üzeme) mögött épült fel a Miskei úton a Kalocsai Agráripari Egyesülés (KAGE) tejüzeme 1981–1984 között.⁸⁶

A város a háború előtti időkből örökölt iskolarendszerének épületei kezdetben be tudták fogadni a megnövekedett létszámú diákságot, sőt az újjáépített iskolában és a polgári fiúiskolában az ötvenes évek folyamán meg is szűnt a tanítás. Azonban az újonnan épülő városnegyedekben nem voltak iskolaépületek és egyes iskolatípusok férőhelye is szűknek bizonyult, kapacitásnövelést igényelt. Elsőként az Ipari Szakmunkásképző Intézetet bővítették 1966-ban. A Tompa Mihály utcában új épület-szárny épült 5 tanteremmel és más kiszolgáló helyiségekkel.⁸⁷ A Vajason túli területekről az általános iskolai diákok a belvárosba jártak iskolába, ahol egymás mellett működött az 1. sz. (ma Belvárosi) Általános Iskola és a 2. sz. (ma Kertvárosi) Általános Iskola. A Középsőkertek általános iskolai tanulói számára 1968–1970 között épült fel a Jókai utcában a 2. sz. (ma Kertvárosi) Általános Iskola

⁸² BOZSÓ Ferenc 1971/b. 141–143.

⁸³ ASBÓTH Miklós 1998. 185., 187.

⁸⁴ BOZSÓ Ferenc 1971/b. 143–158.

⁸⁵ ASBÓTH Miklós 1998. 188.

⁸⁶ Uo. 190.

⁸⁷ Uo. 177.

12 tantermes épülete, amelyet 1984-ben további 4 tanteremmel bővítettek. Az épület felavatásakor az iskola felvette a Vén József Általános Iskola nevet.⁸⁸ Az épülő Széchenyi-lakótelep szomszédságában lévő 3. sz. (ma Eperföldi) Általános Iskolában 1968 őszén beindult a felső tagozat.⁸⁹ Az iskola bővítésére 1971–1973 között és 1982-ben került sor. A szakközépiskolával kibővített Ipari Szakmunkásképző Intézet (ma Műszaki Szakközépiskola) kinőtte régi épületeit. Új egysége 1986–1988 között a Martinovics utcában épült fel.⁹⁰ A város legfiatalabb iskolája 1996–1998-ban épült az egykori Ének-zenei Általános Iskola épületében működő Nagyasszonyunk Katolikus Általános Iskola számára. A sportcsarnok 1998 decemberében készült el.⁹¹

Városi sportcsarnok két alkalommal épült, mindkét alkalommal az Ipari Szakmunkásképző Intézet udvarán. Az első városi sportcsarnok 1980-ban a Kossuth Lajos utcai épület, a második 1990-ben a Martinovics utcai épület udvarán.⁹²

Városrészek, városnegyedek és közterületek (utcák, terek, parkok stb.) nevei

Városrészek, városnegyedek

Az egyes korok nevet viselő városrészei általában nem fedték le a korabeli város egész területét, voltak olyan kisebb városnegyedek, amelyeknek nem volt önálló nevük. A névvel bíró városnegyedek határa sem volt állandó, gyakran egymásba mosódtak. A budapesti, számmal jelölt kerületekhez hasonló, közigazgatási és tájékoztató funkciót betöltő kerületek nem alakultak ki Kalocsán. (Paradox módon az 1927-ben létrehozott új kerületi beosztás elsődleges célja ez volt.) A város lakosai továbbra is szívesebben használták a városrészek nevét a kerületek sorszáma helyett. A számmal ellátott kalocsai kerületek a 19. század második felében alakultak ki, segítségükkel elsősorban a helyhatósági választásokhoz osztották be a város (1898-ig a szállásokkal együtt számlált) lakosságát.⁹³ Elsődleges cél volt, hogy az egyes választókerületekben nagyjából azonos legyen a lakosok száma. Az így létrehozott választókerületeknek pontosan megállapított határai voltak, amelyek, módosulásokkal, a mai napig fennmaradtak. Az egyes választókerületekhez tartozó portákat folyamatos számozással megjelölték és csak 1928-ban vezették be az utcák szerinti házsámozást. Ha egy utca több választókerülethez tartozott, akkor választókerületenként közölték az utcanév mellett a házsámokat is. A szállások 1898-as leválása miatt új kerületi beosztás készült. 1900-ban még csak négy kerület volt, a képviselőtestület 1927. dec. 30-án hozott határozatot az új kerületi beosztásról (6 kerülettel), az új (utcanévi) házsámozásról és új utcanevekről. A kerületi beosztásnak bizonyos fokig igazgatási funkciókat is szántak. Az utcanévtáblákon római számmal feltüntették a kerület sorszámát is.⁹⁴ A második világháború után megszűnt a város kerületi beosztása.

⁸⁸ ASBÓTH Miklós 1998. 180.

⁸⁹ Uo. 179.

⁹⁰ Uo. 194.

⁹¹ Kalocsa történeti kronológiája.

⁹² Uo.

⁹³ Térkép 1901.

⁹⁴ KN 1928. jan. 4.

A török kori (1548-as és az azt követők) összeírások⁹⁵ amelyek még csak két utca nevét tartalmazták, Kalocsa lakosait városrészenként sorolták fel. Ezek egyben városrészt is jelentettek: *Mahallei Nagy ucsa* (Szent István király út és környéke, 84 összeírt személy) és *Mahallei Kis ucsa* (Hunyadi utca és környéke, 79 személy) (A *Mahalle* török szó, városnegyedet jelent). Az 1772-es összeírásban⁹⁶ már vegyesen található a városrész neve és utcanév, amely még mindig városrészt is jelentett: *Nagy utca* (59 összeírt személy), *Csillás Palé mente* (a Szent István király út és a Vajas közötti terület a Búzapiactérig, 41 személy), *Burgundia* (a Vajas-part a piactértől délre, 99 személy), *Régi kis mézárszék utca* (a Hunyadi utca második fele körüli városrész, 59 személy) *Kukoricaváros* (Hunyadi utca és a Petőfi Sándor utca közötti városnegyed, 133 személy), *Kígyós* (Petőfi Sándor utca környéke, 47 személy), *Újváros* (115 személy). Az összeírtakhoz természetesen hozzátartozott a családjuk is. A 19. század első felében az utcanévek továbbra egyúttal városrésznévek is voltak. Csupán a század közepétől kezdett egyértelműen szétválni a városrészek és az utcák elnevezése. Ez alól két kivétel volt: a *Kígyós városrész* elnevezése a mai Petőfi Sándor utca a Zápor utca és a Hősök útja közötti szakaszát jelölte és az *Eperföld városrész* elnevezése a mai Dózsa György utca második felét, az eperföldi templomtól a végéig terjedő részét jelentette. A 19. század második felében kialakult városrésznévek félhivatalosak voltak, de használatukat mindenki elfogadta. Hivatalos városrésznévadásokra csak a 20. század második felében került sor: 1968-ban, 1986-ban, 1993-ban, majd 1995-ben.⁹⁷

Közterületek (utcák, terek, parkok) és egyéb területek

Az első kalocsai közterületi nevek (utcák, terek stb. nevei) feltehetően a középkorban alakultak ki, noha az első ismert írásos emlékek csak a 16. század közepéről származnak.⁹⁸ Az utcanéveket a 19. század első feléig nem a mai értelemben vett közterületi névként használták, hanem többnyire az utca közelében lévő városrész, városnegyed nevét is jelentette. A 19. század közepétől kezdett szétválni az utcák és a városrészek elnevezése.

A korai utcanévek spontán módon alakultak ki. A névadás történhetett az utca valamilyen tulajdonságát jelentő fogalomról, az utcában lakó család nevééről, az ott élők tevékenységéről, az utcában lévő valamilyen objektumról, növényről, állatról, természeti jelenségről. A Kalocsáról kivezető utakat az irányt jelölő településekről, vagy határrészek, dűlők nevééről nevezték el. A 19. század második felében a kalocsai utcanéveknél érdekes rendszer figyelhető meg. A főszékesegyháztól sugarasan induló, vagy azok folytatásaként lévő általában hosszú utak nevének utótagja *utca* volt, a hosszú utcákat összekötő, lényegesen rövidebb utcák utótagja *köz* volt. A rendszer, feltehetően irányítottan alakult ki, habár erre írásos bizonyítékok nincse-

⁹⁵ VASS Előd 1980. 49., 85.

⁹⁶ CZAJTÁNYI István 1971/a. 87.

⁹⁷ KVI Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1968. április 16. 13/1968. T. sz. h. – VB ülési jegyzőkönyvek 1986. november 10. 106/1986. vb. számú határozata – 1988. október 26. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1988. október 26. 2/1988. tr. sz. rendelet. 1993. július 1. Kalocsa Város Önkormányzata 13/1993. (VII.1.) ör. sz. rendelet. 1995. június 22. Kalocsa Város Önkormányzata 24/1995. (VI.22.) ör. sz. rendelet.

⁹⁸ VASS Előd 1980. 49., 85.

nek.⁹⁹ Az 1900-as utcanévrendezés¹⁰⁰ során ezt a rendszert megszüntették, köz utótagú utcanévből csak néhány maradt. Konkrét személyről történő utcaelnevezések a 20. század elején kezdődtek el. Ezek mindig hivatalos elnevezések voltak. A hivatalos közterületi névadások is, amiket a városi vezető testület (képviselőtestület, tanács stb.) végzett, a 20. század elején kezdődtek. Az első ismert névadás 1894. ápr. 12-én volt, amikor a községi képviselőtestület a Kálvária utca nevét Kossuth Lajos utcára változtatta.¹⁰¹ A hivatalos közterületi névadások kialakulásával a spontán névadás visszaszorult. Időnként a köznyelv találóan elnevezett egy-egy utcaszakaszt, vagy épületet (pl. Káderdülő, Lordok háza stb.), de ezek az elnevezések nem váltak hivatalos névvé.

Négy jelentős, a közterületek nevének többségét érintő átnevezés volt Kalocsán.

1900. nov. 8-án neveztek el számos utcát még ma is meglévő néven.¹⁰² (Az 1900-as utcanévrendezés előtt egy utca meghatározására a köznyelv gyakran két nevet is használt, az utcanévrendezés pontosan meghatározta az utcák nevét, egyúttal az addig használt utcanévek túlnyomó részét megváltoztatta.)

1927. dec. 30-án kaptak nevet a rokkanttelepi, a bürgerkerti és más, addig névtelen utcák.¹⁰³ (A névtelen utcák elnevezése az új házszámzási rendszer bevezetése miatt vált szükségessé.) Több utcát átneveztek, továbbá a mai Hunyadi János utca és a Kossuth Lajos utca közötti városrészben a hosszú, egyes részein más-más nevet viselő utcákat egy utcanéven összevonták. A névváltoztató közgyűlés jegyzőkönyve¹⁰⁴ nem tartalmazta valamennyi érintett utca nevét, de más iratokból (pl. korabeli építési engedélyek, iskolai anyakönyvek stb.) és Kollányi Ödönnek a kalocsai utcákról szóló dolgozatából következtethető a névadás ténye.¹⁰⁵

1948. febr. 17-én adták azokat az utcanéveket, amelyek a közelmúltig (1990-es évek eleje) használatban voltak.¹⁰⁶ Ennek a névadásnak két érdekessége volt. Először neveztek el nagyobb számban konkrét személyről utcákat (1900-ban és 1927-ben is voltak már ilyen utcaelnevezések, de jóval kisebb mértékben). A Nemzeti Bizottság terjesztette a képviselőtestület elé a határozati javaslatot, amely tükrözte a korabeli kalocsai pártviszonyokat, de tekintettel volt a katolikus egyházra is. A 72 tagú Nemzeti Bizottságba a kisgazdák 28, a többi párt (Magyar Kommunista Párt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt) 11-11 tagot delegáltak. Egyébként a közgyűlés is a pártok által delegált és nem választott testület volt. A névadás idejére azonban megváltoztak a pártviszonyok, így a legtöbb utca a kommunista párt javasolta nevet kapta, a szociáldemokraták már kevesebb utcára tettek javaslatot és a legkevesebb névadás a kisgazdáknak jutott. A közgyűlési vitában a kisgazdák a határozati javaslatban szereplő neveken túl még Gaál Gasztonról javasoltak utca elnevezést, Selmeczi Károly tanár, a Nemzeti Bizottság első elnöke Eötvös József nevét javasolta utcanévvé. A közgyűlés egyházi tagjai az egyházi személyekről elnevezett utcanévek változatlanul hagyása mellett

⁹⁹ Térkép 1881.

¹⁰⁰ KN 1900. nov. 18.

¹⁰¹ Uo. 1894. ápr. 14.

¹⁰² Uo. 1900. nov. 18.

¹⁰³ Uo. 1928. jan. 4.

¹⁰⁴ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (továbbiakban BKMÖL) V. 81/b. Kalocsa Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok. 1927. (a továbbiakban: V. 81/b)

¹⁰⁵ KOLLÁNYI Ödön 1944.

¹⁰⁶ BKMÖL XXII. 5. Kalocsa Város Képviselőtestületének iratai (a továbbiakban: XXII. 5.) 1772. kig. 2. kgy. 1948. sz. h.

álltak ki. A végszavazáson a kisgazdák és Selmeczi Károly javaslatát elfogadták, az egyház részéről jött javaslatok esetében ragaszkodtak az eredeti előterjesztéshez. A kalocsai egyházi személyről elnevezett utcák egy részének a nevét meghagyták (Haynald, Kunszt stb.), másokról elnevezetteket megváltoztatták (Kleiner, Kubinszky, Mayer stb.), de voltak olyan utcák, ahol az utcát két részre osztották, az egyik része megtartotta a régi nevét (Katona, Asztrik), a másik része pedig új nevet kapott (Petőfi, Mónus). 1948 után már viszonylag kevés átnevezés történt (ezek többsége az 50-es évek elején), inkább, a város beépített területének növekedése következtében, az új névadások domináltak.

Az utolsó nagy átnevezés alkalmával, 1993. júl. 1-jén túlnyomóan az 1948-ban és az ötvenes évek elején átnevezett utcák nevét adták vissza, törekedve az 1948 előtti utcanevék visszaállítására (ha nem is mindig ugyanaz az utca kapta vissza a régi nevét).¹⁰⁷ De megváltoztattak olyan utcanevet is, amelyek később keletkeztek és nem fértek össze a rendszerváltozás szellemével (Úttörő, Ifjú Gárda), vagy a kalocsaiak kegyeleti érzését sértette. (Kun Béla, Szamuely Tibor. A Duna menti ellenforradalom leverése után, 1919. jún. 24-25-én Szamuely Tibor végeztetett ki 20 vagy 21 kalocsai polgárt).

A 20. századi névadások során néhány jellegzetes, egyes városrészekre jellemző utcaelnevezési gyakorlat alakult ki. Szőlők városrészben jellegzetesek a virágokról, fákról elnevezett utcák. (Pl. orgona, hársfa, tulipán, viola, rózsza stb.) Ez a névadási gyakorlat csak a második, 1911-ben végrehajtott, több Szőlők-beli utcát érintő névadás idején alakult ki,¹⁰⁸ az első névadás (1900) még vegyes utcanevet adott. Rokkantelepen és környékén 1927-ben az utcák egy része a katonáskodással összefüggő nevet kapott (honvéd, huszár, vitéz). Rokkantelepen az egyházi személyekről elnevezett utcák (kivéve a Várady érsek utcát) 1948-ban a magyar függetlenségért életüket adott katonák nevét kapták.¹⁰⁹ (Tartsay Vilmos, később Hosszú Antal és Kiss Ernő, de ebbe a névadási rendszerbe Táncsics Mihály neve nem illik bele.) A század elején kezdett kiépülni a Bürgerkert városrész, amelynek utcái először 1927-ben kaptak nevet.¹¹⁰ Az új utcanevék a sporttal és a leventemozgalommal álltak kapcsolatban (bajnok, levente, lövölde stb.), hiszen akkor készült el Bürgerkertben a Kalocsai Levente Egyesület sportpályája, a mai városi sporttelep. A hetvenes évektől kiépülő nyugati, Középsőkertek városrész utcáit túlnyomóan a magyar szellemi és gazdasági élet kiemelkedő személyiségeiről nevezték el.¹¹¹ (Erdei Ferenc, Katona István, Menyhárt László, Mikszáth Kálmán, Ortutay Gyula, Tóth Mike, Veres Péter, Vidats István stb.) A Móra Ferenc utcától délre, az egykori hobbikertek helyén épült utcákat gyümölcsökről és zöldségfélésegekről nevezték el. (Bab, borsó, káposzta, lencse, barack, cseresznye, mogyoró, szilva stb.)

Kalocsán az idők folyamán több mint félezer (505) utcanév vagy névváltozat alakult ki. Az utcanevék eredete változatos, és egy-egy néveredet több változatban is előfordult.

¹⁰⁷ KVI 13/1993. ör. sz. r.

¹⁰⁸ KN 1911. dec. 20.

¹⁰⁹ BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. sz. h.

¹¹⁰ KN 1928. jan. 4.

¹¹¹ KVI 39/1971. T. sz. stb. határozatok [az utcaelnevezésekről].

Személy- és családnevek (138)

Személyek, akiknek nincs kalocsai vonatkozása (67, ebből külföldi 7): *Ady Endre, Arany János, Áchim L. András, Árpád fejedelem, Bacsó Béla, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Bánki Donát, Beloianisz, Nikosz (görög), Bem József (lengyel), Budai Nagy Antal, Csokonai Vitéz Mihály, Damjanich János, Dankó Pista, Dózsa György, Eötvös József, Erdei Ferenc, Erkel Ferenc, Esze Tamás, Fürst Sándor, Gaál Gaszton, Gábor Áron, Gárdonyi Géza, Gerő Ernő, Hajós Alfréd, Horthy Miklós, Hunyadi János, Illyés Gyula, Szent Imre herceg, Jókai Mór, József Attila, Kapisztrán János, Kinizsi Pál, Kiss Ernő, Kiss János, Kossuth Lajos, Kun Béla, Kunfi Zsigmond, Lenin, Vlagyimir Iljics (orosz–szovjet) (3 előfordulás), Makarenko, Anton Szemjonovics (orosz–szovjet), Martinovics Ignác, Marx, Karl (német), Micsurin, Ivan Vlagyimirovics (orosz), Mikszáth Kálmán, Mónus Illés, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Munkácsy Mihály, Nagy Jenő, Németh László, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós, Rákóczi Ferenc (2 előfordulás), Rákosi Mátyás, Sallai Imre, Ságvári Endre, Semmelweis Ignác, Somogyi Béla, Széchenyi István (2 előfordulás), Sztálin, Jozsif Visszarionovics (orosz–szovjet), Tamási Áron (2 előfordulás), Tartsay Vilmos, Táncsics Mihály, Tessedik Sámuel, Tompa Mihály, Veres Péter, Vörösmarty Mihály, Zrínyi Miklós.*

Személyek, akiknek kalocsai vagy Kalocsa környéki vonatkozásaik vannak (44): *Asztrik (2 előfordulás), Batthyány József, Császka György, Csernoch János, Csupó Imre, Deák Imre, Fényi Gyula, Gaudényi Lajos, Gábor Lajos, Grósz József, Haynald Lajos (2 előfordulás), Holmeyer Ferenc, Hosszú Antal, Ilk Viktor, I. Szent István király, Katona István (2 előfordulás), Király Ilus, Kleiner Lajos, Kubinszky Mihály (2 előfordulás), Kunszt József (2 előfordulás), Liszt Ferenc, Magyar László, Malatin Antal, I. Mátyás király, Mayer Béla, Menyhárt László, Mócsy Antal, Mócsy János, Nagy Ignác, Nagysándor József, Obermayer Ernő, Petőfi Sándor (2 előfordulás), Rosty Kálmán, Simonyi Jenő, Sörös Imre, Szabó József, Szamuely Tibor, Timár Kálmán, Tomori Pál, Tóth Mike, Ujhelyi Imre, Várady L. Árpád, Városov (Városov) Gyula, Vidats István.*

Kalocsai családnevek (27): *Barna, Bodnár, Csajda (3 előfordulás), Csilás, Draskovich, Dudás, Falvai, Ferenc (2 előfordulás), Filvig (2 előfordulás), Gangel (2 előfordulás), Gáspár, Herner, Herold, Kollár, Koós, Kovács, Kukovics, Lang, Lendvai, Miklós, Mitre, Páli, Péter, Schweitzer, Sóti, Tessényi, Urbán.*

Objektumok, épületek, építmények (39): *bánya, birkaakol, bolt, (2 előfordulás), ecetgyár, gépállomás (3 előfordulás), gödrök, híd (2 előfordulás), iskola (2 előfordulás), kastély (2 előfordulás), kálvária, kápolna, kocsmá (korcsma) (2 előfordulás), magtár (2 előfordulás), major (2 előfordulás, változata: tyúkmajor), malom, megyeház, mérszárszék (3 előfordulás, változata: kis mérszárszék (2)), nyomda, pajta, plébánia, posta, sóskút, sörház, tanítóképezde, templom (5 előfordulás, változata: kis templom, nagy templom, székes-főegyház, zsidótemplom), téglagyár (2 előfordulás), vasút (2 előfordulás), vágóhíd, város, városház (2 előfordulás), vásártér, vigadó, vízmű, zárda (2 előfordulás).*

Növények, fák, virágok stb. (35): *ág, bab, Barack, bimbó, borsó, búza, cseresznye, dió, diófa, egres, fűzér, galagonya, hagyma, hársfa, ibolya, kacs, káposzta, komló (2 előfordulás), kökény (2 előfordulás), körte, lencse, málna, mogyoró, nád, nefelejcs, orgona, paprika, rozsmaring, rózsa (3 előfordulás), szegfű, szőlő, tulipán, viola, virág, zöldfa (2 előfordulás).*

- Határrészek, dűlők, önálló nevű kisebb területek** (29): *Árendás (dűlő), Banyasziget, Berketanya, Cigléd* (2 előfordulás), *Cirokhát, Csemetekert, Drágszélpuszta, Duradomb* (2 előfordulás), *Eperföld* (4 előfordulás), *Giga (kert), Kertek alja* (2 előfordulás), *Kishalas* (2 előfordulás), *Komlókert* (2 előfordulás), *Korsós kemencék telke, Kőégető (dűlő), Középsőkertek, Legelő, Malomszög* (2 előfordulás), *Meszes, Nagymező* (3 előfordulás), *Örvénykert, Rokkantelep, Selyemerdő, Szénáskert, Szérűskert, Szőlők köze, Telek, Velencei kert, Vörösszállás*.
- Tevékenység, foglalkozás** (15); mezőgazdasággal, állattartással összefüggő (5): *arató, cséplő, pásztor, szántó, vető*; ipari (4): *fazekas, kovács, köteles, tímár*; vadászat, halászat stb. (4): *halász* (2 előfordulás, változata: *kis halász*), *kas, méhész, vadász*; egyéb (2): *alkotás, kubikos*.
- Számjegyek** (12): *1-11* (előtaggal; *1-6: Szénáskert, 7-11: 48-as házak*), *48* (előfordulás).
- Természeti, meteorológiai jelenségek, égitestek neve** (13): *alkony* (átvitt értelemben: nyugalom, elmúlás), *csillag, délibáb, harmat, Hold, május, Nap, napsugár, nyár* (3 előfordulás), *sár* (3 előfordulás), *tavas, tél, zápor*.
- Írányt jelölő települések** (11): *Bátya, Benedek (Dunaszentbenedek), Dunapataj* (3 előfordulás, változata: *Pataj*), *Foktő* (3 előfordulás), *Gombolyag, Halom, Homokgyőr, Lak (Géderlak), Miske, Negyven (Negyvenszállás), Paks*.
- Állatok** (11): *béka, bika, csalogány, csiga, gerle, gém, gólya, kígyó* (2 előfordulás), *kócsag, ponty, zerge*.
- Katonai és más fegyveres tevékenységgel összefüggő fogalmak** (11): *baka, csendőr, hajdú, honvéd, huszár, nemzetőr, obsitos, partizán, vitéz, Vörös Hadsereg, zsandár*.
- Tulajdonságok** (10): *fő, határ, hosszú, kis* (2 előfordulás), *nagy* (2 előfordulás), *öreg, régi, szép, új* (2 előfordulás), *víg*.
- Egyházzal összefüggő fogalmak** (az épületek kivételével), **szentek** (7): *érsek, káptalan, remete, Szent György, Szent János* (2 előfordulás), *Szentháromság* (2 előfordulás), *Szentlélek*.
- Társadalmi csoportok, rétegek, osztályok** (6): *béres, munkás, nemes, polgár, tisztartó, úri*.
- Vízfolyások** (6): *Árpás, csatorna, Duna, Fok, Kígyós* (2 előfordulás), *Vajas* (3 előfordulás).
- Szabadsággal, hősiességgel összefüggő fogalmak** (5): *béke* (2 előfordulás, az egyik átvitt értelemben: nyugalom), *felszabadítók, hősök, mártírok, szabadság*.
- Egyesületek, szervezetek, mozgalmak** (4): *Ifjú Gárda, levente, ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap), úttörő*.
- Sporttal összefüggő fogalmak** (4): *sportpálya, verseny*.
- Államisággal összefüggő fogalmak** (3): *alkotmány, király, korona*.
- Mezőgazdasággal összefüggő fogalmak** (tevékenység kivételével) (3): *búzapiac, kaszakacs, róna* (2 előfordulás).
- Becenevek** (2): *Éri, Jancsika*.
- Etnikai, népi fogalmak** (2): *cigány, rác (rátz)*.
- Textilféleségek** (2): *bársony, selyem*.
- Hangszerek** (2): *kürt, síp*.
- Egyéb** (nem csoportosítható) (8): *eszperantó, fillér*, (2 előfordulás), *jubileum, liki, sóhaj, tervezett, tükör, zsák* (2 előfordulás).

Adattár

A.) Városrészek, városnegyedek nevei

Jelenleg hivatalos nevek

A 13/1993. (VII.1.) ör. sz. és a 24/1995. (VI.22.) ör. rendelet alapján jelenleg hatályos városrésznevek. A városrészek korábbi nevei a városrészek hatályos neveihez fűzött magyarázó szövegben **dőlt félkövér betűkkel** vannak szedve. A **dőlt betűkkel** szedett szövegrészek a vonatkozó jogszabályok szövegrészei. A normál betűvel szedett utcanévek a szerző kiegészítései. A fenti önkormányzati rendeletekre nem történik bibliográfiai hivatkozás.

- 1. 48-as házak.** *Martinovics utca – 48-as utca – Pataji út – Csorna-foktői csatorna „Vajas” által bezárt terület.* Nevét az érsekuraldom cselédei számára 1908-ban títusstervek alapján felépült 48 ház után kapta. Korábbi neve a telep felépülése után követő években: **48 ház**, az 1926-os várostérképen: **48-as telep**. A cselédlakások felépülése, 1908 előtt a terület neve: Tyúkmajor (Martinovics utca – Kőégető köz közötti területen), mely a káptalani uradalom baromfitelepe volt, illetve ettől keletre az Uradalom szénáskertje.¹¹²
- 2. Belváros.** *Csilás Palé „Vajas” – Bányai út – Malatin tér – Obermayer tér – Széchenyi út – Petőfi Sándor utca – Szentháromság tér – Asztrik tér* által bezárt terület. Kalocsa legrégebbi városnegyede, az Árpádok korában keletkezett.¹¹³ A belváros elnevezését már a 19. század második felében is használták.¹¹⁴
- 3. Bürgerkert.** *Vörösmarty utca – Ecetgyár utca – Csilás Palé „Vajas” – Foktői út* által bezárt terület. Egy része egy Bürger Adolf nevű ügyvédé volt, és innét kapta nevét az egész városrész.¹¹⁵ Legrégebbi, északnyugati része a 20. század első évtizedeiben épült ki.¹¹⁶ Az 1986-os tanácsi határozat¹¹⁷ és az 1988-as tanácsi rendelet¹¹⁸ szűkebb határok között: *„Foktői út, Vörösmarty utca, Lenin utca és Alkotmány utca által határolt terület”* jelölte meg a városrész területét
- 4. Ciglédi kertek.** *Miskei út – Bányai út* által bezárt terület. A Miskei út nyugati oldalán, a záportározótól az EMIKA Rt.-ig húzódó rész eredetileg nem tartozott a Ciglédi kertekhez. Az 1986-os tanácsi határozat¹¹⁹ és az 1988-as tanácsi rendelet¹²⁰ **Cigléd** néven szűkebb határok között: *„Felszabadítók útjától (ma a Bányai út eleje a Meszesi úti elágazásig) és a Vajas-foktól keletre húzódó, a Sütő- és Édesipari Vállalatig (Karamell Rt.) és a Jubileumi emlékparkig (Miskei úti közlekedési tanpálya környéke) húzódó terület”*-ként jelölte meg a városrész határát. Tulajdonképpen ez a meghatározás fedi a Ciglédi kertek eredeti nagyságú, a köztudatban élő területét.

¹¹² Térkép 1881., Térkép 1926.

¹¹³ GYÓRFFY György 1987. 431.

¹¹⁴ Térkép 1881.

¹¹⁵ TÍMÁR Kálmán é. n.

¹¹⁶ Térkép 1926.

¹¹⁷ KVI 106/1986. vb. sz. h.

¹¹⁸ Uo. 2/1988 tr. sz. r.

¹¹⁹ Uo. 106/1986. vb. sz. h.

¹²⁰ Uo. 2/1988 tr. sz. r.

- 5. Eperföld.** *Széchenyi út – Petőfi Sándor utca – Hősök útja – Zöldfa utca* által bezárt terület. Neve az Epreshát¹²¹ (Epreskert) nevű városrész nevéből származik, amely a Dózsa György utca külső részének a helyén terült el. A városrész határainak meghatározása pontatlan, mivel a Dózsa György utca Hősök útján túli részét is Eperföldnek tekintik a kalocsaiak. Ugyanakkor a Radnóti Miklós utca – Széchenyi út – Petőfi Sándor utca – Hősök útja közötti terület sohasem volt Eperföld része. Ez utóbbi terület neve korábban **Cigányváros**, majd **Feketeváros** volt. Pontosabban jelöli meg a történeti Eperföld területét az 1986-os tanácsi határozat,¹²² illetve az 1988-as tanácsi rendelet,¹²³ annak ellenére, hogy a fenti két jogszabály eléggé pontatlanul fogalmaz: „*Eperföld gerince a Dózsa György utcának a Széchenyi úttól keletre eső szakasza, a jobbról-balról szomszédos utcák egy része, kb. az Eperföld utca térségéig*”. Azaz területileg szűkebben jelöli meg a városrész határait. A kalocsaiak a Széchenyi út – Radnóti Miklós utca – Gödrök köze – Eperföld utca – Bem apó utca – Fillér utca - Timár Kálmán utca által bezárt területet tekintik az igazi Eperföldnek.
- 6. Homokgyőr.** *Gombolyagi úttól északkeletre és a vasútvonaltól északra* lévő területet jelöli a korábban határrésznévként, majd gazdasági telephelynévként élt földrajzi név, amely az érsekuraldomé, majd az egykori állami gazdaságé, utána pedig az Iszakra Szövetkezet telepe volt. Nevét a határrész homokos talajáról kapta.
- 7. Ipartelep.** *Miskei út – Ciglédi kertek vonala* közötti terület. Az EMIKA gyára, a Centrál Mosoda, a bezárt KAGE Tejüzem, magánvágóhid és néhány műhely található a városnegyedben, lakóház alig van. Az Ipartelep területén 2000 tavaszán három, lakásépítésre is alkalmas utcát alakítottak ki.¹²⁴ A hatvanas években ezt a területet jelölték ki ipartelepítésre. Innen származik a neve.
- 8. Kígyós.** *Petőfi Sándor utca mindkét oldala – Széchenyi út – Kossuth Lajos utca* által bezárt terület. A terület meghatározása ellenkezik a hagyományokkal, ugyanis a fenti területről a Dózsa György utca – Széchenyi út – Kossuth Lajos utca által határolt városnegyed jelölésére sohasem használták a Kígyós nevet. (Ezzel korábban, a 19. század elejétől a mai Petőfi Sándor utca mindkét oldalát jelölték a Zápor utcai torkolatától az utca végéig.¹²⁵) A városrész eredeti elnevezése jellegzetesen csak egy utcát takar. Nevét a Petőfi Sándor utca helyén volt Kígyós nevű vízfolyásról kapta, amely később az utca névadója is lett.¹²⁶
- 9. Komló.** *Martinovics utca – Kossuth Lajos utca – Selyem utca – 48-as utca* által bezárt terület. Nevét 19. században létesített komlókertekről kapta, amelyek a mai Hunyadi Sporttelep környékén voltak.¹²⁷
- 10. Középsőkertek.** *Csorna-foktői csatorna „Giga” – Vörösmarty utca – Foktői út* által bezárt terület. Első hivatalos meghatározása 1968-ban történt: *Vajason túli új városnegyed*.¹²⁸ Nevét a Középsőkertek dűlőről kapta, amely nagyjából ezen a területen feküdt.

¹²¹ Térkép 1881.

¹²² KVI 106/1986. vb. sz. h.

¹²³ Uo. 2/1988 tr. sz. r.

¹²⁴ KVI 62/2000. öh. sz. h.

¹²⁵ Térkép 1881.

¹²⁶ ASBÓTH Miklós 1999. 32.

¹²⁷ ASBÓTH Miklós 1998. 77.

¹²⁸ KVI 13/1968. T. sz. h.

11. **Negyven.** A várostól keletre kb. 1 km távolságra lévő falusias jellegű városrész neve. A 19. század közepéig az írásos emlékek Negyven¹²⁹ néven említik, a 19. század utolsó harmadában terjedt el az 1986–1993 közötti hivatalos neve a **Negyvenszállás**.¹³⁰ A rövidebb Negyven és a hosszabb Negyvenszállás alakot a köznyelv egyaránt használta. A név eredetileg szállásnév volt.
12. **Oncsa-telep.** *48-as utca – Selyem utca – Pataji út – Ilk Viktor utca – Zrínyi utca* által bezárt terület. Nevét az 1941–43-ban épült 32 ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) házokról kapta.¹³¹ A köznyelv kezdettől használta az Oncsa-telep vagy Oncsa-házak kifejezést.
13. **Ökörjáró.** *Meszesi út – Vigadó sor – Kinizsi Pál utca – Csorna-foktői csatorna „Vajas” („Giga”)* közötti terület. Nevét a tőle északnyugatra, a Csorna-foktői csatorna partjánál elterülő Ökörjárás dűlőről kapta. A hozzá vezető föld- vagy dűlőút (nagyjából a mai Kinizsi Pál utca nyomvonalán) neve Ökörjáró volt. Az elnevezés azért téves, mivel a terület, ahol a városrész kiépült, korábban az Árendás dűlő része volt.¹³²
14. **Repülőtér.** *Csilás Palé „Vajas” – Foktői úttól északnyugatra* (laktanyán túl) lévő terület. Nevét az ötvenes évek elején épült katonai repülőtéréről kapta.¹³³
15. **Rokkanttelep.** *Kossuth Lajos utca – Hősök útja – Petőfi Sándor utca – Baka sor – Nemzetőr utca – Vasút utca* által bezárt terület. A meghatározás nem fedi a népi elnevezést, mivel a jelzett terület egy része, a Bem apó utca és a Gödrök köze közötti területet Eperföld részének tekintik a kalocsaiak. Az eredeti Rokkanttelep területét pontosabban jelöli az első hivatalos névadás, az 1980-as évek második felében (1986, 1988): *Kossuth Lajos utca – Hősök útja – Bem apó utca – Nemzetőr utca – Vasút utca* által bezárt terület.¹³⁴ Nevét a városrész első lakóiról, az 1. világháború rokkantjairól kapta. A hadirokkantak számára létesítendő kereseti és lakótelep létesítésének terve 1915-ben merült fel. Deák Imre mérnöki felügyelő javasolta Várady L. Árpád érseknek a telep létesítését. Az érsekség, a Rokkantügyi Hivatal, a főkáptalan és a város támogatásával hozták létre a telepet, amelyet 1918–1949 között a „Rokkant katonák kalocsai kereseti telepe”, illetve a „Hadigondozottak kalocsai kertesháza” alapítvány működtetett. Nem hivatalosan 1918. aug. 15-től használják a nevet, amikor az addig elkészült 55 házat és a kereseti telepet átadták.¹³⁵ Városrésznévként, mint példát, egy 1968-as tanácsi határozat említi.¹³⁶ A városnegyed utcái az 1920-as évek első felében zömében a mai formájukban épültek ki.
16. **Széchenyi-lakótelep.** *Kossuth Lajos utca – Széchenyi út – Zöldfa utca – Csajdakert* által bezárt terület. Nevét a lakótelep nyugati határát képező Széchenyi (utca) útról kapta. A terv szerint 391 lakásból álló lakótelep építésének kezdetén¹³⁷ ideiglenes neve **Kaszakacs utcai lakótelep** volt. Az ideiglenes nevet arról a rövid Kaszakacs utcáról kapta, amely a Kossuth Lajos utcai pavilonosor

¹²⁹ VASS Előd 1980. 85.

¹³⁰ KVI 106/1986. vb. sz. h.

¹³¹ ASBÓTH Miklós 1998. 157.

¹³² Térkép 1964.

¹³³ Uo.

¹³⁴ Uo.

¹³⁵ SZABÓ Attila 2000. 394.

¹³⁶ KVI 13/1968. T. sz. h.

¹³⁷ Uo. 20/1967. T. sz. h.

- tájékan ágazott ki a Kossuth Lajos utcából, és a Csajda fürdő kerítéséig húzó-
dott.¹³⁸
17. **Szénáskert.** *Kinizsi Pál utca – Vigadó sor – Bányai út – Csorna-foktői csatorna „Vajas”* (Csorna-foktői csatorna „Giga”) által bezárt terület. 1789-ben érseki rendelet¹³⁹ ezen a területen engedélyezte a város gazdáinak a városon belüli szénatárolást. Innen ered a neve.¹⁴⁰
 18. **Szentsarok.** *Kossuth Lajos utca – Martinovics utca – Csorna-foktői csatorna „Vajas” – Érsekkert – Asztrik tér* által bezárt terület. A jelenleg hatályos rendelet a történelmileg kialakult Szentsarokhoz¹⁴¹ hozzácsatolta a Martinovics utca és az Érsekkert között a hetvenes évek második felében épült lakónegyed. A nyolcvanas évek második felében történt szabályozás¹⁴² kisebb területen jelölte meg a Szentsarok városrészt: „*Micsurin* (ma Kunszt József) *utca tájéka, az Érsekkert bejárata, Asztrik tér*”. A zárdaépület megépülése előtt nagyjából a jelenlegivel azonos, de lényegesen ritkábban beépített területet tekintették Szentsaroknak.¹⁴³
 19. **Szérűskert.** *Meszesi út – Bányai út* által bezárt terület. A területet korábban szérűskertként használták, a cséplést (masinálást) is ott végezték.
 20. **Szőlők.** *Petőfi Sándor utca – Bimbó utca – Temető – Legelő sor – Miskei út* által bezárt terület. Szerencsésebb meghatározás lett volna a Legelő sor – Miskei úti határ helyett a Nagymező utcát kijelölni a városrész határának, ugyanis a lakatánya területét (Legelő sor – Miskei út – Szőlők köze – Nagymező utca) a kalocsaiak sohasem tekintették a Szőlők (Szőlő-hegy, Szőlők köze, Öregszőlők, Öreghegy stb.) részének. Az előző hivatalos meghatározás,¹⁴⁴ nagyjából ugyanerre a területre használta a **Szőlőhegy** elnevezést: „*A temető – Bimbó utca – Petőfi utca – Kertekalja sor – Malomszögi utca – Nagymező utca által határolt terület. Ez ugyanis magába foglalja az Öregszőlő és az Újszőlő területét. A Szőlők köze pedig a kettő közötti terület és az ott átvezető út*”. A terület több névváltozáson ment keresztül. A 18. században még Öreghegy volt a neve. Az 1760-as évek körül kezdték a területet szőlővel betelepíteni,¹⁴⁵ ami után Öregszőlőknek, Ó Szőlőknek vagy Öreghegyi szőlőknek (a Szőlők köze úttól keletre lévő területet Újszőlőknek), majd Szőlőhegynek nevezték.¹⁴⁶ A 19. század végéig a fenti nevek jobbra dülönévként szerepeltek, a városrész beépülése után városrésznévként már csak a **Szőlőhegy** és a **Szőlők** elnevezés volt használatban. (De a városrészben lévő iskolát mindig szőlőhegyi iskolának nevezték.) A köznyelv gyakran egymás mellett használta a névváltozatokat.
 21. **Újváros.** *Széchenyi út – Miskei út – Legelő sor – Temető – Bimbó utca – Petőfi Sándor utca* által bezárt terület. A 18. században épült be, a század végén már így nevezték.¹⁴⁷

¹³⁸ Térkép 1967.

¹³⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 72.

¹⁴⁰ SZEBERÉNYI István 1964. 28.

¹⁴¹ Uo. 28.

¹⁴² KVI 13/1968. T. sz. h.

¹⁴³ TÍMÁR Kálmán é. n.

¹⁴⁴ KVI 13/1968. T. sz. h.

¹⁴⁵ ASBÓTH Miklós 1998. 68.

¹⁴⁶ Térkép 1772., Térkép 1774., Térkép 1820.

¹⁴⁷ Térkép 1772.

22. **Zrínyi-lakótelep.** *Pataji út – Kossuth Lajos utca – Gombolyagi út – Zrínyi utca* által bezárt terület. A lakótelep létrehozása idején elsősorban honvédségi lakások épültek a telepen. Erre utal a neve is, melyet Zrínyi Miklós utcáról kapott.

Jelenleg nem hivatalos városrésznevek

A ma már megszűnt, illetve a későbbi időkben kialakult, nagyobb területű városrészekbe beolvadt városrészek nevei. A jelenleg nem hivatalos városrészek korábbi nevei *dőlt félkövér betűkkel* vannak szedve. A városrésznévhez fűzött magyarázó szövegben *félkövér betűkkel* van szedve annak a városrésznek a neve, amelynek jelenlegi területén található.

23. **Burgundia.** A mai Búzapiac tér – Rákóczi utca – Bányai út – Vajás által bezárt terület neve a 18. században. Feltehetően még a középkorban betelepedett nyugat-európai iparosokról kapta a nevét.¹⁴⁸ A 19. század második felében a városrész neve **Fokalja** volt.¹⁴⁹ Ma a **Belváros** fenti utcákkal határolt délnyugati része.
24. **Cigányváros.** A Szent Imre utca – Dankó Pista utca – Hősök útja – Radnóti Miklós utca által bezárt terület neve 1820 körül, illetve a következő három évtizedben.¹⁵⁰ Nevét az itt élt cigány lakosságról kapta. Az 1850-es évek után a városnegyed neve **Feketeváros** lett. Ma az **Eperföld** városrész déli része.
25. **Csilás Palé mente.** A Tomori utca – Foktői út eleje – Bajcsy-Zsilinszky utca – Híd utca felső része – Búzapiactér közötti terület az 1772-es összeírás alapján.¹⁵¹ Neve a Vajás városon belüli szakaszának 18. századi nevéből (Csilás Palé, Rivus Tsilás Pali) ered.¹⁵² Ma a **Belváros** északnyugati része.
26. **Feketeváros.** A *Csiga utca, Dankó Pista utca, a Somogyi Béla utca* ennek egy része a Széchenyi úttól keletre, ma Illyés Gyula utca a hivatalos meghatározás szerint. Keletkezése idején, a 19. század második felében a Szent Imre utca – Dankó Pista utca – Hősök útja – Radnóti Miklós utca által bezárt területet jelölte. Nevét az 1850. március 16-án pusztított tűz után kapta, amikor a városban 124 ház égett le. A tűzvész legnagyobb mértékben ebben a városnegyedben pusztított.¹⁵³ Korábbi neve **Cigányváros** volt. Ma **Eperföld** déli része.
27. **Fokalja.** A Búzapiac tér – Rákóczi utca – Vajás által bezárt terület, nagyjából a 18. századi **Burgundia városrész** területének neve a 19. század második felében. Nevét a Vajás névváltozata (Vajás-fok) rövidített alakjáról, a „Fok”-ról (Foktón még ma is használatos) kapta.¹⁵⁴
28. **Kis Halas.** Részben a **Széchenyi-lakótelep** Kishalás sor környéki részének, továbbá az **Eperföld** Tímár Kálmán utca és Gábor Áron utca tájékának neve a 18–19. században.¹⁵⁵ Nevét az Árpás egyik mellékágáról kapta, amely a városrész halban gazdag vize volt a 19. században.¹⁵⁶

¹⁴⁸ CZAJTÁNYI István 1971/b. 73.

¹⁴⁹ Térkép 1881.

¹⁵⁰ Térkép 1820.

¹⁵¹ CZAJTÁNYI István 1971/a. 89–90.

¹⁵² Térkép 1772.

¹⁵³ ASBÓTH Miklós 1998. 79.

¹⁵⁴ Térkép 1881.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ TÍMÁR Kálmán é. n.

29. **Kis Kalocsa.** Kossuth Lajos utca – Széchenyi út – Dózsa György utca által bezárt terület neve a 19. században.¹⁵⁷ Első írásos előfordulása az 1820-as évek elején volt.¹⁵⁸ A mai hivatalos **Kígyós** városrész északkeleti része.
30. **Kis utca.** A Hunyadi utca – Petőfi Sándor utca közötti városrész neve a török korban¹⁵⁹ és a 18. században. Nevét a középkori város kisebbik utcájáról (ma Hunyadi János utca) kapta. Ma a **Belváros** északkeleti, keleti része. (Nem tévesztendő össze a mai negyven Kis utcával.)
31. **Kukoricaváros. (Kukoritzaváros.)**¹⁶⁰ A Hunyadi utca alsó része és a Petőfi Sándor utca közötti terület neve a 18. században.¹⁶¹ Az 1820-as évekre már feladásba került az elnevezés. Feltehetően az itt termelt kukoricáról kapta nevét. Ma a **Belváros** keleti része.
32. **Mahallei Kis ucsa.** A Hunyadi utca – Petőfi Sándor utca közötti városrész török neve a török adóösszeírásokban.¹⁶²
33. **Mahallei Nagy ucsa.** A Szent István király út – Vajás közötti városrész török neve a török adóösszeírásokban.¹⁶³
34. **Nagy utca.** A Szent István király út – Vajás közötti városrész neve a török kortól¹⁶⁴ a 18. század végéig.¹⁶⁵ A 18. század második felében a mai Rákóczi utca és Vajás közötti terület neve **Burgundia** lett.¹⁶⁶ Nevét a korabeli város nagyobbik utcájáról (ma Szent István király út) kapta. Ma a **Belváros** nyugati, délnyugati része. (Nem tévesztendő össze a mai negyven Nagy utcával.)
35. **Régi kismészárszék utca.** A Hunyadi utca környéke a József Attila utca és a Szent Imre utca közötti részen a 18. század második felében.¹⁶⁷ Nevét a későbbi Kismészárszék utcában (a mai Sörös Imre utca keleti része) működő mészárszékről kapta.
36. **Szőlők köze.** Az 1990 után megjelent térképek egy része az egész Szőlők városrész megjelölésére használja.¹⁶⁸ A meghatározás pontatlan, mivel a Szőlők köze csak egy része a Szőlők városrésznek, az egykori Öregszőlőket az Újszőlőktől elválasztó Szőlők köze út két oldalán lévő keskeny, hosszú terület.¹⁶⁹
37. **Tisztartó sor.** Érseki kastély – 48-as házak (Tyúkmajor) közötti, az érsekuralom gazdasági központja mellett lévő lakónegyed neve az 1760-as és az 1860-as évek között.¹⁷⁰ Nevét az érsekuralom alkalmazottai (különböző rangú tisztviselők, mesteremberek) lakóházairól kapta, melyek az érsekuralom szomszédságában álltak.¹⁷¹

¹⁵⁷ Térkép 1820.

¹⁵⁸ TÍMÁR Kálmán é. n.

¹⁵⁹ VASS Előd 1980. 49.

¹⁶⁰ Térkép 1772.

¹⁶¹ CZAJTÁNYI István 1971/a. 95–100.

¹⁶² VASS Előd 1980. 84.

¹⁶³ Uo. 84.

¹⁶⁴ Uo. 49.

¹⁶⁵ Térkép 1772.

¹⁶⁶ CZAJTÁNYI István 1971/a. 90–93.

¹⁶⁷ Uo. 93–95.

¹⁶⁸ Térkép 1991.

¹⁶⁹ TÍMÁR Kálmán

¹⁷⁰ KOLLÁNYI Ödön 1944.

¹⁷¹ TÍMÁR Kálmán 1940.

B.) Utcák, terek, parkok és egyéb közterületi nevek

Az egyes utcanevek magyarzatában a normál dőlt betűvel szedett nevek azt jelentik, hogy a szócikk elején lévő utca (tér stb.) nevének előzménye volt vagy következménye lett a dőlt betűvel szedett közterületi név. A szócikkben tárgyalt utca meghatározásához használt (kezdetét vagy végét jelző) utcák, terek stb. nevei nincsenek kiemelve.

Az azonos névvel bíró (helyileg máshol lévő és időben máskor elnevezett, vagy méretükben jelentős mértékben eltérő) utcák megkülönböztetésére a sorszámozás szolgál. Az (1.) sorszámot a jelenleg is érvényben lévő utcanevek kapták, a további, emelkedő sorszám pedig a régebben használt utcaneveké. Ez a sorszámozási rend érvényesül a napjainkban hatályban nem lévő nevek esetében is, azaz az alacsonyabb sorszámot a fiatalabb utca viseli.

Az 1927. dec. 30-ai névadáskor keletkezett utcaneveknél, utcák egy részénél a * jel figyelmeztet, hogy a névadás időpontja, fennmaradt források híján, más dokumentumokkal (korabeli építési engedélyek, iskolai anyakönyvek stb.) való összevetés eredménye.

Az 1950-es évek elején néhány belvárosi utca nevét megváltoztatták, és új utcanyitások is új nevet kaptak. Írott források hiányában a névváltoztatás, illetve névadás pontos időpontját nem lehet megállapítani.

Az utca utótag különböző korokban használt: ucca, utcza változatai az alábbi felsorolásban nem szerepelnek. Ez alól egy kivétel van, az 1548-as török kori adóösszeírásban szereplő ucsa változat.

A konkrét személyekről elnevezett utcák esetében a név eredetére csak olyan esetekben történik utalás, amikor az érintett személynek kalocsai vonatkozásai vannak.

Hivatalos közterületek

A hivatalos közterületeknél a hatályba léptető 13/1993. ö. sz. rendeletre és a további módosító jogszabályokra, valamint a kalocsai Polgármesteri Hivatal számítógépes ingatlannyilvántartására csak abban az esetben történik bibliográfiai hivatkozás, ha a hivatalos utcajegyzék és az ingatlannyilvántartás között ellentmondás van, más esetekben nem.

38. 48-as utca. 1948. febr. 17-től.¹⁷² A Martinovics utcától a Pataji útig húzódó egyenes utca, a 48-as házak városrész déli határa. Nevét az érsekuraldom cselédei számára 1908-ban tőpustervek alapján felépült 48 ház után kapta.¹⁷³ Az utca északi oldalán felépült cselédházakkal egy időben épültek ki a számmal (VII–XI.) jelölt utcák. Az utca déli oldala az ötvenes években épült be. Korábbi neve: 1927. dec. 30. előtt nem volt önálló utcaneve, hanem a **48-as házak** megnevezés egyaránt takarta a mai **48-as utca** és a **48-as házak** sorszámmal jelölt utcák területét, tehát gyakorlatilag az elnevezés városrésznévként szolgált.

¹⁷² BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

¹⁷³ ASBÓTH Miklós 1998. 114.

1927. dec. 30. és 1948. febr. 17. között **Városi érsek utca.**¹⁷⁴ (Nevét Várossy Gyula kalocsai érsekről¹⁷⁵ (1905–1910) kapta.)
39. **48-as házak VII. utca.** A 48-as utcából északra nyíló, Martinovics utcától a második zsákutca.¹⁷⁶ (A sorszámmal jelölt I–VI. utcák a Szénáskertben találhatók.)
40. **48-as házak VIII. utca.** A 48-as utcából északra nyíló harmadik zsákutca.¹⁷⁷
41. **48-as házak IX. utca.** A 48-as utcából északra nyíló negyedik zsákutca. Az utca kb. 90 méter után keleti irányba fordulva, közel párhuzamosan haladva a X. utcával, majdnem kiér a XI. utcáig.¹⁷⁸
42. **48-as házak X. utca.** A 48-as házak IX. és XI. utca között lévő, a 48-as utcával párhuzamos utca.
43. **48-as házak XI. utca.** A 48-as utcából északra nyíló, a Martinovics utcától az ötödik, csak egyoldalas beépítésű zsákutca.¹⁷⁹
44. **Ady Endre utca.** 1948. febr. 17-től.¹⁸⁰ A Damjanich utcától a Hunyadi utcáig húzódó megtört vonalvezetésű belvárosi utca. A törés a Szent István király úton található, ahova az utca az 55. és 57. számú ház között torkollik, a folytatása a Városi Bíróság és az új postaépület között, északi irányba eltolva folytatódik. Az 1940-es évek elejéig a Szent István király út és a Tomori utca közötti része csak gyalogos forgalomra volt alkalmas. Akkor épült fel az utca sarkán lévő épület (az egykori Mackó büfé épülete). Korábbi nevei: 1880 körül a Szent István király út és Hunyadi János utca közötti része **Ferenc köz.**¹⁸¹ (Nevét a közben lakó Ferenc nevezetű kovácstól kapta, aki Szombathy Sándor egykori szakmári plébános rokona volt.¹⁸²) 1900. nov. 8. előtt: a Damjanich utca és a Rákóczi utca közötti része **Kukovics köz** (a név eredete ismeretlen, feltehetően a közben lévő egyik ingatlan tulajdonosának neve), a Rákóczi utca és a Szent István király út közötti része **Csendőr (Zsandár) köz.**¹⁸³ (Nevét feltehetően a közben lévő csendőrösről kapta, amely 1883-ban települt Kalocsára és 1899-ben költözött át a Kossuth L. u. 12. sz. alatti épületbe.¹⁸⁴ A név *zsandár* változatát 1883-ig, utána a *csendőr* változatát használták.) A Szent István király út és a Hunyadi utca közötti része (a József Attila utca Hunyadi utca és Petőfi Sándor utca közötti részével együtt) **Köteles utca.**¹⁸⁵ (Nevét, feltehetően, az utcában működött kötelgyártó iparos(ok)ról kapta.) 1900. nov. 8-tól a Damjanich utca és a Szent István király utca közötti része **Rózsa utca (1.)** (a név eredete ismeretlen), a Szent István király út és a Hunyadi utca közötti része **Síp utca** (a név eredete ismeretlen)¹⁸⁶. 1948. febr. 17. előtt (a József Attila utcával együtt) **Füzér utca (2.)**. Eredetileg a Petőfi Sándor utcától az Erkel Ferenc utcáig húzódó névtelen köz (ma **József Attila utca**) 1900. nov. 8-án kapta a **Füzér utca (2.)**

¹⁷⁴ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

¹⁷⁵ NLVK

¹⁷⁶ Kalocsa és Járása (a továbbiakban KJ) 1948. febr. 21.

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ Uo.

¹⁷⁹ Uo.

¹⁸⁰ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

¹⁸¹ Térkép 1881.

¹⁸² TÍMÁR Kálmán

¹⁸³ Térkép 1881.

¹⁸⁴ KN 1899. máj. 21.

¹⁸⁵ Térkép 1881.

¹⁸⁶ KN 1900. nov. 18.

- nevet, 1927. dec. 30-án a mai **Ady Endre utcát** és az Erkel Ferenc utcától a Kossuth Lajos utcáig húzódó közöket is hozzacsatolták. E nevet viselte a több utcaegységből álló, a Vajás-parttól a Kossuth Lajos utcáig húzódó, több helyen megtörő vonalvezetésű utcafűzér 1948. febr. 17-ig.¹⁸⁷ A név eredete ismeretlen. Egyesek az „utcafűzér”-ből eredeztetik az utca nevét, azonban e feltevés téves, mivel előbb volt az utcanév, amely csak egy rövid utca (köz) neve volt, és csak később alakult ki a hosszú utcafűzér.
- 45. Alkony utca. (1.)** 1993. júl. 1-jétől. Az Obermayer tértől a Legelő sor és a Nagymező utca találkozásáig húzódó újvárosi utca. Már az 1770-es években is létezett, de akkor még nem volt neve. Első szilárd burkolatát 1907-ben kapta.¹⁸⁸ A névadás az utca végén lévő temetőre utal. Korábbi nevei: 1900. nov. 8. előtt **Temető utca**¹⁸⁹ (nevét szintén a közeli temetőről kapta), 1900. nov. 8-tól **Alkony utca**¹⁹⁰ (1911. dec. 16. és *1927. dec. 30. között a Nagymező utcával együtt), 1948. febr. 17-től **Áchim András utca**.¹⁹¹
- 46. Alkotás útja.** 1984. aug. 9-től.¹⁹² A Széchenyi-lakótelepen bizonytalan vonalvezetésű, nagyjából a Zöldfa utcával párhuzamos utca a Széchenyi út és a Csajda utca között. Korábbi neve: *Széchenyi-lakótelep 1/A-C., 2/A-C., 3/A-C., 4/A-C., 6., 7., 8., 12. sz. házak.*
- 47. Alkotmány utca.** Az 1950-es évek elejétől. A Foktői úttól a Mátyás király utcáig húzódó, rapszodikus vonalvezetésű, részben bürgerkerti utca, melynek egyik oldala beépített, a másik oldalon parkok (Csiláspark, Kubikos park), illetve a Vajás határolja. 1962-ig a Paprika V. jelenlegi telepén keresztül a Szénáskertig húzódott. Korábbi neve: 1927. dec. 30. és az 1950-es évek eleje között **Csernoch érsek utca**.¹⁹³ (Nevét Csernoch János¹⁹⁴ esztergomi érsek, bíboros hercegprímásról kapta, aki 1911–1913 között kalocsai érsek volt.)
- 48. Arany János utca.** 1948. febr. 17-től.¹⁹⁵ Az Ady Endre utcától az Árpád fejedelem utcáig húzódó utca. Korábbi nevei: 1900 előtt **Ferenc utca**¹⁹⁶ (a név eredete valószínűleg megegyezik a Ferenc utcáéval), 1900. nov. 8-tól **Tükör utca**.¹⁹⁷ Nevét az eső után visszamaradó víztócsák tükröződő felületéről kapta.¹⁹⁸ Pákolitz István verseivel az utca neve bevonult a magyar irodalomba is. A kalocsai tanítóképzőbe tanuló P. I. a Tükör utcában lakott.
- 49. Arató (tervezett) utca.** 1988. aug. 4-től.¹⁹⁹ A Meszesi útról déli irányban a Szérűskert utcával párhuzamosan tervezett utca.

¹⁸⁷ KOLLÁNYI Ödön 1944.

¹⁸⁸ ASBÓTH Miklós 1998. 113.

¹⁸⁹ Térkép 1881.

¹⁹⁰ KN 1900. nov. 18.

¹⁹¹ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

¹⁹² KVI 60/1984. vb. sz. h.

¹⁹³ KOLLÁNYI Ödön 1944.

¹⁹⁴ NLVK

¹⁹⁵ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

¹⁹⁶ Térkép 1881.

¹⁹⁷ KN 1900. nov. 18.

¹⁹⁸ PÁKOLICZ István 1971. 154., 163., 179.

¹⁹⁹ KVI 68/1988. vb. sz. h.

50. **Árendás utca.** 1971. dec. 23-tól.²⁰⁰ A Meszesi úttól a Kinizsi Pál utca végéig, a Csorna-foktői csatorna („Giga”) hídjáig húzódó Ökörjáró városrészbeli egyenes utca. A Kinizsi Pál utca és a Meszesi út között a hetvenes évek második felében felépült családi házas városnegyed egyik utcája. Nevét a közelében lévő Árendás dűlőről kapta.
51. **Árpád fejedelem utca.** 1993. júl. 1-jétől. A Szent István király út és az Obermayer tér között húzódó belvárosi utca. Korábbi nevei: 1880 körül **Draskovich köz**²⁰¹ (Nevét a Kalocsán élő Draskovich családról kapta, melynek tagjai földbirtokosok és nagybérlok voltak a városban, de különféle kereskedelmi vállalkozásaik is voltak.), 1927. dec. 30-tól **Széchenyi utca**,²⁰² 1978. okt. 6. és 1993. júl. 1. között **Gaudényi Lajos utca**.²⁰³ Nevét Gaudényi Lajos²⁰⁴ (1872–1943) kalocsai vendéglősről, a kalocsai Nemzeti Tanács tagjáról, a KMP kalocsai szervezetének egyik alapító tagjáról és első elnökéről kapta.
52. **Árpás utca.** A negyvenszállási Nagy utcáról, az Árpás csatorna közelében nyíló rövid zsákutca, mely a csatorna egyik kiöblösödésénél ér véget.²⁰⁵ A 13/1993. ör. sz. rendelet utcajegyzékéből (valószínűleg tévedésből) kimaradt, de a városi ingatlannyilvántartás regisztrálja.²⁰⁶ Nevét a közeli Árpás-csatornáról kapta.
53. **Asztrik tér.** 1984. aug. 9-től.²⁰⁷ A Szentháromság tér és a Kunszt József utca eleje között elterülő tér, melynek egyik oldala beépített, másik oldalon az érseki kastély kertjének kerítése határolja. A kerítés mellett húzódó úttest első szilárd burkolata 1922 júliusában készült el. Nevét Kalocsa első érsekéről kapta.²⁰⁸ Korábbi nevei: 1860 után **Zárda tér**²⁰⁹ (nevét a téren lévő, 1860-ban megnyílt Mi-asszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek zárdájáról kapta). 1900 előtt a **Nagytemplom tér** része,²¹⁰ 1900. nov. 8-tól a **Kunszt érsek utca** eleje,²¹¹ 1950-es évek elejétől (Kunszt József utcával együtt) a **Micsurin utca**, 1971-től 1984-ig²¹² **Dózsa tér**, melyet az egykori zárdaépület egy részében működő Dózsa György Mezőgazdasági Technikum és Szakközépiskoláról neveztek el.
54. **Bab utca.** 1986. november 10-től.²¹³ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája. A Hagyma utca végéből nyíló szilárd burkolat nélküli utca, párhuzamos a Borsó utcával.
55. **Bajcsy-Zsilinszky utca.** 1948. febr. 17-től.²¹⁴ A Búzapiac tértől a Sárköz utcáig terjedő belvárosi utca. Már 1770 körül is létezett, de akkor még nem volt neve. Korábbi nevei: 1880 körül **Velencei kert köz**.²¹⁵ (Nevét a Vajas keleti partján,

²⁰⁰ KVI 39/1971. T. sz. h.

²⁰¹ Térkép 1881.

²⁰² KN 1928. jan. 4.

²⁰³ KVI 61/1978. vb. sz. h.

²⁰⁴ NLVK

²⁰⁵ KVI 106/1986. vb. sz. h.

²⁰⁶ KPHI

²⁰⁷ KVI 60/1984. vb. sz. h.

²⁰⁸ NLVK

²⁰⁹ Térkép 1881.

²¹⁰ KN 1900. nov. 18.

²¹¹ Uo.

²¹² KVI 39/1971. T. sz. h., 60/1984. vb. h.

²¹³ Uo. 106/1986. vb. sz. h.

²¹⁴ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

²¹⁵ Térkép 1881.

- az Ecetgyár utcai híd környékén elterülő, gyakran vízjárta *Veteményes kertek*ről kapta. Ugyanezt a nevet viselte a *Damjanich utca* eleje is a Vajas közig.) A mai Eötvös utca és a Búzapiac tér közötti szakasza (a piactéri parkoló építése idején az utca nyugati oldala beépítettsége megszűnt) 1900. nov. 18. előtt *Bodnár köz*²¹⁶ (Nevét az utcában lakó Bodnár családról kapta), 1900-tól *Tél utca*²¹⁷ (a név eredete ismeretlen) a Sárköz utca alsó végével és a Hid utca Sárköz utcától a Foktői útig terjedő részével együtt. 1927. dec. 30-tól 1948. febr. 17-ig *Híd utca (2.)*²¹⁸ (Nevét a Vajas ma már feltöltött ágán, a Bányai út elején volt Görbe csárdai hídról kapta. A mai *Híd utca (1.)* és a *Rákóczi utca* közös neve *Híd utca (2.)* volt.) Az 1950-es évek elejéig a *Sárköz utca* is a Bajcsy-Zsilinszky utca része volt. 1978. okt. 6-án a Búzapiac tértől, a Foktői útig terjedő egyenes szakaszának neve *Híd utca (1.)*²¹⁹ lett.
- 56. Baka sor.** 1986. nov. 10-től.²²⁰ A Rokkanteleptől keletre épült családi házas városnegyed legszélső, egyoldalas beépítésű utcája, a Bem apó utca keleti végétől a Hosszú Antal utcáig húzódik. Neve a Rokkantelepen és közvetlen közelében gyakori katonai foglalkozásra (honvéd, obsitos, baka), a Rokkantelepen lakást kapott hadirokkantakra utaló utcanév. Az 1920-as évek végén kialakult névadási gyakorlat a 2. világháború után is fennmaradt, azzal a módosulással, hogy nemcsak katonai fogalmakról, hanem személyekről is neveztek el utcákat.
- 57. Bánki Donát utca.** 1978. október 6-tól.²²¹ A Tóth Mike utca és a Veres Péter utca között lévő Középső kertekbeli utca. A Tóth Mike utca és a Móra Ferenc utca között a hetvenes-nyolcvanas években felépült vegyes beépítésű városnegyed egyik utcája.
- 58. Banyasziget.**²²² A város északi határán, az 51. sz. közút és a Szelidi-tavi csatorna közötti hobbikertekben lévő néhány lakóház neve. Nem tévesztendő össze az 51. sz. közúttól keletre lévő Banyasziget dűlővel. Neve feltehetően a dűlőnévből származik, amely eredetileg Banyasziget²²³ volt (az azonos nevű határ rész földje homokos, egyes részein ma is folyik félig-meddig legális homokki-termelés), később módosult a név Banyaszigetre.
- 59. Barack utca.** 1986. november 10-től.²²⁴ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája. A Móra Ferenc utcából a Tamási Áron utca torkolatával szemben nyíló zsákutca.
- 60. Bársony utca.** 1927. dec. 30-tól.²²⁵ Az Oncsa köz és az Ilk Viktor utca között lévő, a Pataji úttal párhuzamos utca. Az utca nyugati oldala a húszas–harmincas években,²²⁶ keleti oldalának egy része 1942-ben (Oncsa-telep) épült ki.²²⁷

²¹⁶ Uo.

²¹⁷ KN 1900. nov. 18.

²¹⁸ BKMÓL V. 81/b. 1927.; XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

²¹⁹ KVI 61/1978. vb. sz. h.

²²⁰ Uo. 106/1986. vb. sz. h.

²²¹ Uo. 61/1978. vb. sz. h.

²²² Uo. 2/1988. tr. sz. r.

²²³ Térkép 1774.

²²⁴ KVI 106/1986. vb. sz. h.

²²⁵ BKMÓL V. 81/b. 1927.

²²⁶ KOLLÁNYI Ödön 1944.

²²⁷ ASBÓTH Miklós 1998. 157.

61. **Batthyány József utca.** 1986. nov. 10-től.²²⁸ A Szent István király út és a Hunyadi utca között lévő belvárosi utca. Két oldalát a Belvárosi Általános Iskola és a Kalocsai Gyermekeháza határolja. A két épületet az első emelet magasságában egy zárt átjáró, az 1908-ban épült „Sóhajok hidja” köti össze. Jelenlegi formáját a Belvárosi Általános Iskola épületének, a korabeli kisszeminárium 1880-as elkészülésekor kapta.²²⁹ Nevét Batthyány József érsekről²³⁰ kapta, aki Kalocsa első gimnáziumát, első nyomdáját alapította. Korábbi nevei: sokáig névtelen volt, majd **Kistemplom köz**²³¹ (utalás a kisszeminárium helyén állt, 1878-ban lebontott plébániatemplomra,²³² melyet a köznyelv *kistemplom* néven is emlegetett), 1908 után **Sóhaj köz**²³³ (nevét a kisszeminárium épülete és a jezsuita kollégium között, az első emelet magasságában átívelő fedett átjáróról kapta, melyet a köznyelv *Sóhajok hidja* néven emleget még ma is), *1927. dec. 30-tól 1986. nov. 10-ig²³⁴ **Rosty köz** (Nevét Rosty Kálmán /1832–1905/ jezsuita tanár, költőről kapta, aki a kalocsai gimnázium tanára volt.)
62. **Bátyai út (1.)** 1993. júl. 1-jétől. A Malatin tértől a város déli határáig húzódó, Bajára (Bátyára) vezető út, az állami kezelésben lévő 51. sz. út része. A keletnyugati irányú út a Meszesi úti elágazásnál majdnem derékszögben déli irányba fordul. A mai Malatin tértől a régi izraelita temetőig 1930-ban kapott szilárd burkolatot. A Meszesi úti elágazástól Battyáig 1998-ban kerékpárút épült.²³⁵ 1993. júl. 1-jén a Meszesi úti elágazástól a városból kivezető **Bátyai út (2.)**-t egyesítették a Malatin tértől a Meszesi úti elágazásig húzódó **Felszabadítók útjával**. Korábbi nevei: 1948. febr. 17. előtt a Malatin tértől a Meszesi úti elágazásig tartó szakasza a **Meszesi út (2.)** része volt, az elágazáson túli része pedig **Bátyai út (2.)**.²³⁶ 1948. febr. 17. és 1993. júl. 1. között a Malatin tértől és a Meszesi úti elágazásig **Felszabadítók útja**²³⁷ (1944. okt. 30-án a szovjet hadsereg egységeinek egy része ezen az úton érkezett Kalocsára, innen kapta nevét), az elágazáson túli része **Bátyai út (2.)** maradt. Az út északi oldalán, a Rubin Kft. és a Vigadó sor közötti szakaszon volt a **Vásártér (3.) (Vásárállás)**. 1962-ig itt tartották a kalocsai vásárokat.²³⁸
63. **Béke utca.** 1900. nov. 8-tól.²³⁹ Az Alkony utca és a Petőfi Sándor utca között lévő újvárosi utca. Neve az utca keleti oldalánál lévő temetőre utal. Korábbi neve **Bika utca** volt.²⁴⁰ (Nevét az utca keleti oldalán, a temető mellett lévő városi major egyik tartozékáról, a bikaakolról kapta. A major helyén ma az ÉKÜ egykori telepe található, amelyben vágóhid és különböző műhelyek működnek.)

²²⁸ KVI 106/1986. vb. sz. h.

²²⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 88.

²³⁰ NLVK

²³¹ Térkép. 1881.

²³² ASBÓTH Miklós 1998. 86.

²³³ Térkép. 1926.

²³⁴ KVI 106/1986. vb. sz. h.

²³⁵ Kalocsa történeti kronológiája.

²³⁶ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

²³⁷ KJ 1948. febr. 21.

²³⁸ Deák Sándor

²³⁹ KN 1900. nov. 18.

²⁴⁰ Térkép 1881.

64. **Bem apó utca.** 1948. febr. 17-től.²⁴¹ Eperföld északi határán a Fillér utcától az Eperföld utcáig, majd 1993. júl. 1-től a **Rokkantelep utca** hozzacsatolásával a Baka sor és a Tüzér sor találkozásáig húzódó utca. Korábbi nevei: 1880 körül **Béka utca**²⁴² (feltehetően a környék békákban és más kételtüekben gazdag vizes élőhelyeiről kapta nevét, amelyek az utca környékén voltak), 1900 előtt **Kis Eperföld utca**²⁴³ (Eperföld két leghosszabb utcája közül a keskenyebbikről nevezték el). 1900. nov. 8-tól 1948. febr. 17-ig **Harmat utca**²⁴⁴ (a név eredete ismeretlen, talán összefüggésben lehet a környező vizes helyekkel). A Negyveni úttól keletre eső része **Rokkantelep utca**²⁴⁵ (nevét a közeli Rokkantelep városrészről kapta) volt 1984. aug. 9. és 1993. júl. 1. között.
65. **Berketanya.**²⁴⁶ A Negyvenszállás keleti határában lévő Csemetekerttől északra fekvő tanya neve. Megközelíthető a Dunapataj – Szakmár – Kalocsa közútról. A név feltehetően a Berke (Kisberke, Nagyberke) dülönévből származik.
66. **Bimbó utca.** 1900. nov. 8.-tól.²⁴⁷ Szőlőhegy első utcáinak egyike, amely Szőlőhegyet elválasztja Újvárostól. A Petőfi Sándor utcától (a Hősök útja torlolatával szemben) a temető északkeleti oldalkapujáig húzódik. A századforduló előtt a Szőlőhegy Petőfi Sándor utcai oldalán kiépült, addig névtelen négy szőlőhegyi utca az 1900-as általános utcanév változtatás kapcsán kapott nevet (Bimbó utca, Kőkény utca, Pásztor utca, Remete utca).
67. **Bolt utca.** 1968. ápr. 16-tól.²⁴⁸ A Hosszú Antal utca Kiss Ernő utca és Táncsics Mihály utca közötti szakaszából délnyugati irányba nyíló rokkantelepi zsákutca. Nevét a köz mellett 1963-ban épült bolttól kapta. Ilyen boltépület ezen kívül még kettő, feltehetően, típussterv alapján épült Kalocsán: a Csiláspark déli sarkában és a Vörösmarty utcában a Giga köz bejáratánál.
68. **Borozda utca.** 1978. okt. 6-tól.²⁴⁹ A Szőlők köze út és a Nagymező utca kereszteződésétől északra a Szőlők köze útról keleti irányba nyíló utca, amely a Malomszögi utcát keresztezve benyúlik a Malomszög dülőbe. A Malomszögi utcától kezdve zsákutca.
69. **Borsó utca.** 1986. november 10-től.²⁵⁰ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája. A Hagyma utcától a Foktői útig húzódik.
70. **Budai Nagy Antal utca.** 1948. febr. 17-től.²⁵¹ A Miskei úttól a Petőfi Sándor utcáig húzódó újvárosi utca. Már az 1770-es években is létezett, de akkor még nem volt neve. Korábbi nevei: 1900 előtt **Korcsma utca** (nevét az utcában lévő

²⁴¹ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

²⁴² Térkép 1881.

²⁴³ KN 1900. nov. 18.

²⁴⁴ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

²⁴⁵ KVI 60/1984. vb. sz. h.

²⁴⁶ Uo. 2/1988. tr. sz. r.

²⁴⁷ KN 1900. nov. 18.

²⁴⁸ KVI 13/1968. T. sz. h.

²⁴⁹ Uo. 61/1978. vb. sz. h.

²⁵⁰ Uo. 106/1986. vb. sz. h.

²⁵¹ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

- úJVárosi kocsmáról kapta),²⁵² 1900. nov. 8.²⁵³ és 1948. febr. 17. között **Iskola utca**. (Nevét az úJVárosi elemi iskoláról kapta, mely az utcában működött 1891 decemberétől. Az épületben ma az úJVárosi óvoda működik.)
71. **Búzapiac tér**. 1993. júl. 1-jétől. Fekvő T alakú belvárosi tér, amely a város egyik kereskedelmi központja. Északi részén a zöldségpiac, déli részén az iparcikk piac (**KGST-piac** vagy **Lengyel piac**) működik. A T talpa kelet felé, a kalapja nyugat felé néz, és a Vajassal párhuzamos. A tér északi részéből a Bajcsy-Zsilinszky utca és a Híd utca észak, a Mátyás király utca nyugat felé, déli részéből a Damjanich utca és a Rákóczi utca, a keleti részéből a Városház utca keleti irányba indul. A Városháza utca torkolatánál észak-déli irányban keresztezi a Tomori utca. Korábban a tér több, önálló nevet viselő térből állt, mérete is kisebb volt. Először 1850-ben, a nagy tűzvész után az elpusztult házak maradványaival feltöltötték a Vajas-meder szélét, majd 1900-ban és 1940–41-ben a Vajas medrének rendezése során a meder egy részét tovább töltötték, és a feltöltött résszel bővült a tér területe. A tér első szilárd burkolatát 1910-ben kapta. Az 1940–41-es bővítés kövezése 1941 nyarán készült el.²⁵⁴ A tér az ott működött gabonapiacról kapta a nevét. Korábbi nevei (a jelenlegi nagyságú tér): 1900. nov. 8. előtt **Búza-piac tér**, a déli részének egy részét (a Vadászkürt vendéglő környéke) **Mázsa tér** néven is emlegették.²⁵⁵ (Nevét a gabonapiacon működő mázsaházról kapta. A városi mázsaház még az 1960-as években is működött. Utána az épületben változó profilú boltok működtek a mai napig.) 1900. nov. 8-án a teret két térre osztották, a nyugati része (nagyjából a zöldségpiac és az ABC áruház területe) a **Búza tér**, a keleti része (a Duna Áruház és a magtár-épület vonalától keletre lévő terület) a **Polgár tér** nevet kapta.²⁵⁶ (Nevét valószínűleg a városháza helyén állt Polgári Olvasókör (Olvasó Egylet) épületéről kapta. Az épületet a mai városháza építése előtt, 1911-ben bontották le.) Az 1881-es térkép ezt a területet, a Tomori utcától a Piros Arany Szálloda épülete közötti terület kivételével, már **Polgár tér** néven nevezi. A tér legkeletibb részét, a Tomori utca és a szállodaépület közötti terület (talán a mai Városház utca is) neve **Korcsma (Kocsma) tér** volt. (Nevét a jelenlegi városháza helyén állt, a város tulajdonában lévő épületben működő városi kocsmától kapta. Az épületet szintén a mai városháza építése előtt, 1911-ben bontották le.) 1906-ban Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállításakor a **Búza tér** nevét **Rákóczi tér** névvel cserélték fel.²⁵⁷ A **Rákóczi tér** nem ment át a köztudatba (új utcanevtáblákat nem helyeztek el), néhány évig hivatalosan még így nevezték, azután feledésbe merült a **Polgár tér** és a **Korcsma tér** névvel együtt. Az 1926-os térkép az egész teret **Búza tér** néven jelöli, de az 1948-as névváltozásnál már ismét **Búzapiac tér** a neve. 1948. febr. 17. és 1993. júl. 1. között **Marx Károly tér**.²⁵⁸

²⁵² Térkép 1881.

²⁵³ KN 1900. nov. 18.

²⁵⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 156.

²⁵⁵ Térkép 1881.

²⁵⁶ KN 1900. nov. 18.

²⁵⁷ Uo. 1906. nov. 25.

²⁵⁸ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

72. **Ciglédi (Cigli) kert.** 1993. júl. 1-jétől. A Bányai út elejétől a Szennyvíztisztító telepig húzódó, zártkert jellegű utca, amelyhez csatlakoznak a nyugati irányba (egy utca keleti irányba is) nyíló utcák. A Ciglédi kertekben lévő kevés számú lakóház házszámozása folyamatos, függetlenül attól, hogy melyik utcában található. A név eredete ismeretlen. Korábbi neve **Ciglédi (Cigli) út.**²⁵⁹
73. **Cirokháti (tervezett) út.** 1988. aug. 4-től.²⁶⁰ A Meszesi útról déli irányban, a Szérűskert utcával párhuzamosan tervezett utca. Nevét a közelben lévő Cirokhát dűlőről kapta.
74. **Csajda utca.** 1978. okt. 6-tól.²⁶¹ A Széchenyi-lakótelep Kossuth Lajos utcától a Zöldfa utcáig húzódó utcája a Csajdakert mellett. Korábban a Széchenyi-lakótelep 5–14/C-ig terjedő házai voltak. Nevét a 18. század első felében élt Csajda testvérekről (Márton, György és Judit) kapta, akik jótékonykodtak a város szegényeivel,²⁶² de tevékenységük a feledés homályába veszett. Nagyjából az utca helyén volt az 1890-es években a **Vágóhid köz** egy része,²⁶³ melynek nevét 1900-ban megváltoztatták. (Az utca végén volt az egykori érsekuradalmi birkaakol, ahol valószínűleg, vágóhid is működött, amiről a nevét kapta.) Új neve **Ág utca** lett.²⁶⁴ (Nevét, valószínűleg, az utca alakja után kapta, a Széchenyi út felől induló utca a Csajda utca találkozásánál nagyjából Y alakban elágazott.)
75. **Csajdakert.** 1990. máj. 17-től.²⁶⁵ A Kossuth Lajos utca, Csajda utca, Zöldfa utca és a Hősök útja által bezárt park. A parkban található a fedett uszoda. A múlt század második felében a park területét, illetve a Kossuth Lajos utca másik oldalán volt, ma már feltöltött gödröket agyagkitermelésre használta a közelben működő érsekuradalmi téglavető. A név eredete megegyezik a Csajda utcával.²⁶⁶ Korábbi nevei: 1911 után **Méhész telep**,²⁶⁷ 1920-as évek közepétől **Csajdakert**, 1933. jún. 26-tól²⁶⁸ **Várady érsek park**. (Várady Lipót Árpád kalocsai érsek²⁶⁹ /1914–1923/, a szomszédos Rokkantelep megalapítója volt.) 1945 májusától **Csajdakert** 1948. febr. 17.²⁷⁰ és 1990. máj. 17. között **Májuskert**.
76. **Csalogány utca.** 1996. jún. 13-tól. Az épülő Repülőtér városnegyed egyik új utcája, amely a Paksi közből nyílik nyugat felé. Az utca első harmadában enyhé kettős törés van.

²⁵⁹ KVI 28/1961. T. sz. h. Gyakorlatilag a ma már feltöltött Móder kobolyába csatlakozó Vágóhídi csatorna egy részének befedésével alakult ki a Bányai útról nyíló Ciglédi kert (utca) ma is meglévő torkolata.

²⁶⁰ KVI 68/1988. vb. sz. h.

²⁶¹ Uo. 61/1978. vb. sz. h.

²⁶² KN 1933. dec. 23.

²⁶³ Térkép 1881.

²⁶⁴ KN 1900. nov. 18.

²⁶⁵ KVI 33/1990. th. sz. h.

²⁶⁶ Uo. 1933. dec. 23.

²⁶⁷ KN 1911. dec. 6.

²⁶⁸ KN 1933. júl. 1.

²⁶⁹ NLVK

²⁷⁰ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

77. **Csap utca.** A Miskei útról nyíló rövid újvárosi utca, amely az Alkony utcát keresztezve zsákutcában ér véget. A zsákutcai rész neve 1880 körül **Csap utca**, a Miskei út és az Alkony utca közötti rész neve **Zöldfa utca (2.)** volt.²⁷¹ (A név eredete ismeretlen.) 1900-tól az egész utca neve **Csap utca** lett.²⁷² A név eredete ismeretlen.
78. **Csatorna utca.** 1968. ápr. 16-tól.²⁷³ A Szőlők köze úttól a Kertek-alja sorig húzódó Szőlők városrészbéli utca. Nevét a Malomszögi-csatornáról kapta, amely az utca végén húzódik.
79. **Csemetekert.** A Kalocsa–Szakmár közötti közút és a Kalocsa–Kiskőrös vasútvonal találkozásánál magányosan álló épület, előtte egy kis erdővel. 1993. júl. 1-jétől. Nevét az 1930. márc. 20-án itt létrehozott Allamerdészeti Csemetekerttről kapta,²⁷⁴ de hivatalos névként csak 1986. nov. 10-től szerepel.²⁷⁵
80. **Cséplő (tervezett) utca.** 1988. aug. 4-től.²⁷⁶ A Meszesi útról déli irányban, a Szérűskert utcával párhuzamosan tervezett utca.
81. **Cseresznye utca.** 1986. nov. 10-től.²⁷⁷ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája. A Móra Ferenc utcából nyílik a Jókai utca torkolatával szemben.
82. **Csiga utca.** 1900. nov. 18-tól.²⁷⁸ A Petőfi Sándor utcából a Budai Nagy Antal utcával majdnem szemben nyíló, a Dankó Pista utcát keresztező, az Illyés Gyula utcáig húzódó rövid, részben eperföldi [!], részben Kigyós városrészbéli (a legújabb városrész-meghatározás miatt bizonytalan az utca hovatarozása) korábban feketevárosi utca. Az utcanév eredete ismeretlen. Korábbi nevei: 1880 körül **Cigány (Czigány) köz**²⁷⁹ (Nevét az utcában és a környéken lakó cigányokról kapta. A köz az egykori **Cigányvárosban** volt.) 1900. nov. 8. előtt²⁸⁰ **Liki köz**. (A név eredete ismeretlen.)
83. **Csiláspark.** 1993. júl. 1-jétől. A Foktői út, az Alkotmány utca és a Vajas által bezárt háromszög alakú park a Bürgerkert elején. A nyugati oldalán, homlokzatával a parkra néző ház sor az Alkotmány utcához tartozik. Korábban nem volt önálló neve, de a köznyelv néha a Foktői úti híd közelében 1927-ben fűrt, enyhés vizet adó artézi kút után²⁸¹ **Sós kútként** emlegette. Nevét a Vajas városon belüli részének feledésbe merült nevééről, a Csilás Paléról²⁸² (Tsilás Palé, Rivus Tsilas Pali) kapta. 1978-ban már megkapta a terület ezt a nevet,²⁸³ de a névadás nem vált ismertté, feledésbe merült, olyannyira, hogy 1986-ban ismét felmerült a Csiláspark elnevezés, de a terület meghatározása nélkül.²⁸⁴

²⁷¹ Térkép 1881.

²⁷² KN 1900. nov. 18.

²⁷³ KVI 13/1968. T. sz. h.

²⁷⁴ KN 1930. szept. 20.

²⁷⁵ KVI 106/1986. vb. sz. h.

²⁷⁶ Uo. 68/1988. vb. sz. h.

²⁷⁷ Uo. 106/1986. vb. sz. h.

²⁷⁸ KN 1900. nov. 18.

²⁷⁹ Térkép 1881.

²⁸⁰ KN 1900. nov. 18.

²⁸¹ ASBÓTH Miklós 1998. 137.

²⁸² Térkép 1772.

²⁸³ KVI 61/1978. vb. sz. h.

²⁸⁴ Uo. 106/1986. vb. sz. h. előterjesztése.

- 84. Csokonai Vitéz Mihály utca.** Az 1950-es évek elejétől. Az Alkotmány utcából nyugat felé nyíló utca a Kubikos szobor után, amely derékszögben megtörve a Mátyás király utcába torkollik. Eredetileg az Alkotmány utcából a derékszögű kanyarig tartó részt nevezték Csokonai utcának, és csak az északi oldala volt beépítve. A Mátyás király utcától a kanyarig húzódó rész eredeti neve **Lenin tér** volt. A tér nyugati oldala beépített volt, az Alkotmány utcai és a mai Mátyás király utcai házsor telkeinek hátsó része, a Csokonai utca és a Lenin téri házsor által határolt területet időközben beépítették, ezzel megszűnt a tér jellege, és 1968. ápr. 16-án a Csokonai utcához csatolták.²⁸⁵
- 85. Damjanich János utca.** 1948. febr. 17-től.²⁸⁶ A Búzapiac tér déli sarkától a Bányai útig húzódó, több kisebb töréssel tarkított vonalvezetésű belvárosi utca, a Rákóczi utca és a Vajás között. Már 1770 körül létezett, de akkor még nem volt neve. Korábbi nevei: A 19. század első felében **Fokalja**,²⁸⁷ mely elnevezés valószínűleg több volt utcanévnél, lehet, hogy a korábbi Burgundia városrész neve is volt. (Nevét a Vajás Foktón még ma is használatos névváltozatáról, a „Fok”-ról kapta.²⁸⁸) Az 1830-as évek után már használatos volt a **Vajasi utca** elnevezés is.²⁸⁹ (Az utca mellett folyó Vajásról származik az elnevezés.) A 19. század végén a **Fokalja** elnevezés már városnegyed neve volt. 1880 körül az utca eleje a mai Vajás közig, amely a mai Híd utca korabeli folytatását jelentette, mivel mindkettő a **Velencei kert köz** (eredetét l. Bajcsy-Zsilinszky utcánál) nevet viselte, a Vajás köztől a végéig **Fokalja utca**. 1900 előtt **Tímár utca**.²⁹⁰ (Nevét a Vajás partján letelepedett tímároktól kapta.) 1900. nov. 8.²⁹¹ és 1948. febr. 17. között²⁹² **Vajás sor**. A különböző elnevezéseket gyakran egymás mellett használta a köznyelv.
- 86. Dankó Pista utca.** 1948. febr. 17-től.²⁹³ A Széchenyi úttól a Hősök útjáig húzódó eperföldi [!] (helyesebben egykori feketevárosi) utca a Petőfi Sándor utca és az Illyés Gyula utca között. Eredetileg az utca a Szent Imre utcától indult, de az 51. sz. út átvezető szakaszának (Széchenyi út) 1970-es évek közepén történt kiépítése, illetőleg a Széchenyi út elejének páratlan oldala beépítése elzárta az utca elejét, amit megközelíteni csak a Csiga utcán keresztül a Petőfi Sándor utcáról, illetve az Illyés Gyula utcáról lehet. Nevének eredete valószínűleg a városnegyed régi nevére, a Cigányvárosra vezethető vissza. A 20. század elején Dankó Pista több alkalommal adott hangversenyt Kalocsán.²⁹⁴ A névadás idején még sok kalocsai emlékezhetett az azóta megváltoztatott névre. Korábbi neve **Ponty utca** volt. (Nevének eredete a közeli Kígyós vízfolyás halbőségére utal.)
- 87. Deák Imre utca.** 1971. dec. 23-tól.²⁹⁵ A Bem apó utcától a Vasút utca magasságáig húzódó, a Negyveni úttal párhuzamos rokkanttelepi utca. A Negyveni úttal és a tőle keletre fekvő, vele párhuzamos Nemzetőr utcával egy szilárd burkolat

²⁸⁵ Uo. 13/1968. T. sz. h.

²⁸⁶ BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

²⁸⁷ Térkép 1820.

²⁸⁸ KUCZY Károly 1980. 15–20.

²⁸⁹ TÍMÁR Kálmán é. n.

²⁹⁰ Térkép 1881.

²⁹¹ KN 1900. nov. 18.

²⁹² BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

²⁹³ Uo.

²⁹⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 107–108.

²⁹⁵ KVI 39/1971. T. sz. h.

- nélküli útszakasz köti össze. A Rókkantteleptől keletre az 1970-es években kiépült városnegyed egyik utcája. Nevét Deák Imre²⁹⁶ (1865–1930) tanító, méhé-szeti felügyelőről, a rókkantlepi kereseti telep első igazgatójáról kapta.
- 88. Délibáb utca.** 1963 nov. 26-tól.²⁹⁷ A Mátyás király utcából a Középsőkertek utca és a Napsugár utca között délre nyíló rövid zsákutca. Épületeinek többsége a hatvanas években zajló KISZ-lakás építési program keretében épült. A névadás eredete ismeretlen.
- 89. Diófa utca.** 1911. dec. 16-tól.²⁹⁸ A Szőlőhegy déli részének a század első évtizedében kiépült hat utcájának (Diófa utca, Gólya utca, Hársfa utca, Nagymező utca (2.)), Szőlők köze, Virág utca) egyike. A Nagymező utcától a Hársfa utcáig húzódik. Az 1926-os térkép **Dió utca** névvel jelöli. A név eredete ismeretlen.
- 90. Dózsa György utca.** 1948. febr. 17-től.²⁹⁹ A Kígyó utcától az Eperföld utcáig húzódó, hosszú egyenes utca. Itt is megfigyelhető a legrégebbi kalocsai utcák (Szent István király út, Hunyadi utca, Petőfi Sándor utca) jellegzetessége, az elején keskeny utca a végére kiszélesedik, esetenként majdnem a duplájára. Korábbi nevei: 1881 körül **Nagy Eperföld utca**³⁰⁰ (Eperföld városrésztől, ahova vezet, kapta nevét. 1900 körül³⁰¹ **Eperföld utca (2.)** 1930. márc. 23-tól³⁰² **Szent Imre utca (2.)**. Tóth István eperföldi plébános javaslatára az 1931-es Szent Imre Év alkalmából változtatta meg az utca nevét a képviselőtestület. Az utcában lévő Szent Imre (eperföldi) templom 1932–33-ban épült fel. 1948. febr. 17-én³⁰³ az utcát két részre osztották: a Kígyó utcától a Széchenyi útig terjedő része **Szent Imre utca (2.)** a Széchenyi úttól a végéig terjedő szakasza **Dózsa György utca lett**. 1968. ápr. 16-án **Dózsa György utca** néven ismét egyesítették a két utcát.³⁰⁴
- 91. Drágszélpuszta.** A Kalocsa–Hajós–Jánoshalma–Bácsalmás között jobbra, Kalocsától kb. 5 km távolságra lévő gazdasági telep, mely az egykori Kalocsai Állami Gazdaságé volt. Mellette található **Kis-Drágszél**, melyet az egykori gazdaság dolgozói lakják. A két egymás melletti tanyaszerű település nevét a köznyelv gyakran keveri. Mindkét névváltozat a közeli Drágszél községtől ered.³⁰⁵
- 92. Dudáskert.**³⁰⁶ Az **Örvénykert utca** utolsó harmada és a Vajas között lévő négy lakótelek hivatalos neve. Az **Örvénykert utca** hivatalos kalocsai utcajegyzékben nem szerepel, de a városi vagyonynyilvántartásban benne van.³⁰⁷ Nevét a Vajas által leírt Örvény nevű hármaskanyarról, illetve a mellette elterülő, róla elnevezett kertekről kapta. Része az **Örvénykertnek**.

²⁹⁶ NLVK

²⁹⁷ KVI 27/1963. T. sz. h.

²⁹⁸ KN 1911. dec. 20.

²⁹⁹ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

³⁰⁰ Térkép 1881.

³⁰¹ Térkép 1901.

³⁰² KN 1930. márc. 29.

³⁰³ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

³⁰⁴ KVI 13/1968. T. sz. h.

³⁰⁵ Kalocsai Földhivatal ingatlan-nyilvántartása.

³⁰⁶ KVI 13/1993. ör. sz. r.

³⁰⁷ KPHI

93. **Duna utca.** 1988. aug. 4-től.³⁰⁸ A Meszesi úttól a Kinizsi Pál utca végéig, a Csorna-foktői csatorna („Giga”) hídjáig, az Árendás utcától nyugatra, azzal párhuzamosan húzódó Ökörjáró városrészi egyenes utca. A Kinizsi Pál utca és a Meszesi út között a hetvenes évek második felében felépült családi házas városnegyed legkésőbb kialakult utcája, mely lezárja a városrészt a Duna felé.
94. **Ecetgyár utca.** Az 1950-es évek elejétől. Az Alkotmány utcától a Móra Ferenc utcáig húzódó utca, amely az egyik összeköttetést biztosítja a belváros és a Középsőkertek városrész között az Ecetgyár utcai Vajas-híd megépülte után. Először az Alkotmány utcától a Vörösmarty utcáig húzódó szakasza épült ki, amely a Búrgekertet délkeleti oldalról határolja, a később kiépülő második szakasza már a Középsőkertek városrészben van. Nevét az utca és az Alkotmány utca sarkán a század első felében működött ecetgyárról kapta.³⁰⁹
95. **Egres utca.** 1986. nov. 10-től.³¹⁰ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája. A Móra Ferenc utcából nyílik a „Fenyves” közelében.
96. **Eötvös József utca.** 1948. febr. 17-től.³¹¹ A Szent István király út és a Bajcsy-Zsilinszky utca között húzódó rövid belvárosi utca. Korábbi nevei: 1900 előtt **Lang köz.** (A név eredete ismeretlen, talán családnév lehet.) 1900-tól **Iskola köz.**³¹² Nevét a köz mellett lévő egykori Belvárosi Elemi Iskola épületéről kapta, amelyben ma a Viski Károly Múzeum működik.
97. **Eperföld utca. (1.)** 1968. ápr. 16-tól.³¹³ A Petőfi Sándor utca végétől a Hosszú Antal utcáig húzódó eperföldi utca, az Eperföld keleti részén épült új városnegyed utcája, folytatása a Negyvení út. A házsámozás a Bem apó utca kereszteződésénél kezdődik, az utca vásártéren átvezető szakasza beépítetlen. A hivatalos névadás idején az utca még csak tervezet volt, később épült be. 1984. aug. 9-én³¹⁴ hozzácsatolták a **Negyveni út** Hosszú Antal utca és a Honvéd utca közötti részét. Nevét az Eperföld városrésztől kapta.
98. **Erdei Ferenc utca.** 1978. okt. 6-tól.³¹⁵ A Németh László utca és a Mikszáth Kálmán utca között húzódó, a Móra Ferenc utcával párhuzamos utca a Középsőkertek városrészben.
99. **Erkel Ferenc utca.** 1993. júl. 1-jétől. A Kígyó utcától a Szent Imre utcáig húzódó Kígyós városrészbéli utca. Első szilárd burkolatát 1907-ben kapta.³¹⁶ Korábbi nevei: 1927. dec. 30-ig a Kígyó utca és a Füzér utca közötti szakasza a **Nyár utca (2.)**, a Füzér utcától a végéig a **Szőlő utca** nevet viselte. 1927. dec. 30-án a két utcát **Szőlő utca** néven egyesítették.³¹⁷ 1948. febr. 17. és 1993. júl. 1. között **Somogyi Béla utca.**³¹⁸

³⁰⁸ KVI 68/1988. vb. sz. h.

³⁰⁹ HAJTUN József 1980. 63.

³¹⁰ KVI 106/1986. vb. sz. h.

³¹¹ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

³¹² KN 1900. nov. 18.

³¹³ KVI 13/1968. T. sz. r.

³¹⁴ Uo. 60/1984. vb. sz. h.

³¹⁵ Uo. 61/1978. vb. sz. h.

³¹⁶ ASBÓTH Miklós 1998. 113.

³¹⁷ KN 1928. jan. 4.

³¹⁸ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

- 100. Érsekkert.** 1990. máj. 17-től. Az Asztrik tér és a Kunszt József utca találkozási pontjától az Érsekkert bejáratáig húzódó rövid utca és az egykori érseki park. Korábbi nevei: a parkba vezető utca neve az 1950-es évek elejétől 1990. máj. 17-ig **Micsurin utca**. Az utcát úgy alakították ki, hogy az 1951-ben az egykori érseki kertészetből megalakított Város- és Községgazdálkodási Vállalat bejáratát és az Érsekkertet összekapcsolja a Micsurin utcával. A park neve 1880-as években³¹⁹ **Érseki kert** volt, később **Érsekkert** formára egyszerűsödött, 1952 és 1971. dec. 23. között³²⁰ **Beloianisz park**, 1971. dec. 23. és 1990. máj. 17. között **Városkert**. A különböző hivatalos elnevezések mellett a köznyelv előszeretettel használta az **Érsekkert** elnevezést, a fiatalok pedig szívesen használták az **Éri** becéző alakot. A város egyetlen olyan közterülete, amely telekkönyvileg nem a városé, hanem egyházi tulajdonban van.
- 101. Esze Tamás utca.** 1948. febr. 17-től. A Szent István király úttól az Ecetgyár utcai hídig húzódó belvárosi utca, amely a híd elkészültéig csak a Híd utcáig ért. Korábbi nevei: 1880 körül a Tomori utca és a Híd utca közötti része **Tanítóképezde köz** (nevét az 1856-ban megnyílt tanítóképzőről kapta, amely mellett húzódott a köz), a Szent István király út és a Tomori utca közötti része **Mészárszék köz**.³²¹ Nevét az utcában működött mészárszékről kapta. Első írásos előfordulása az 1840-es évek elején volt, de utca utótaggal.³²² 1900. nov. 8.³²³ és 1948. febr. 17. között³²⁴ **Mócsy utca**. Nevét a tanítóképző egykori igazgatójáról, a Kalocsai Néplap első szerkesztőjéről, Mócsy Antalról (1842–1900) kapta, aki élete utolsó éveiben országgyűlési képviselő is volt a tapolcai választókerületben.
- 102. Eszperantó utca.** 1978. okt. 6-tól.³²⁵ A Magtár utca és az Ujhelyi Imre utca közötti lévő egyoldalas beépítésű utca, a Szentsarok városrész 1970-es évek végén épült részében.
- 103. Falvaitanya.** A Miskei útról, a közlekedési tanpálya mellett nyíló Liget utcán keresztül közelíthető meg a Miskei út és a Ciglédi kertek közötti három tanyája, a **Baksatanya**, a **Falvaitanya** és a **Rigótanya**, melyek közül a **Baksatanya** nem hivatalos közterületi név. A tanyák egykori birtokosaikról kapták nevüket.³²⁶
- 104. Fényi Gyula utca.** 1963. nov. 26-tól.³²⁷ A Vörösmarty utcától a Jókai utcáig húzódó Középsőkertek városrészbeli utca. A Tóth Mike utcai kereszteződéstől enyhe ívben fordul a Jókai utcára. Kialakulása elején a páratlan oldal Középsőkertek utca és Tóth Mike utca közötti része épült ki, a többi rész beépülése az 1970-es évek elején kezdődött. Nevét Fényi Gyula (1845–1927) csillagászról, a kalocsai gimnázium tanáráról kapta.

³¹⁹ Térkép 1881.

³²⁰ KVI 39/1971. T. sz. h.

³²¹ Térkép 1881.

³²² TÍMÁR Kálmán é. n.

³²³ KN 1900. nov. 18.

³²⁴ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

³²⁵ KVI 61/1978. vb. sz. h.

³²⁶ Kovács Ferenc

³²⁷ KVI 27/1963. T. sz. h.

- 105. Fillér utca. (1.)** 1900. nov. 8-tól.³²⁸ A Timár Kálmán utca és a Gábor Áron utca között húzódó rövid utca. Korábbi nevei: 1880 körül³²⁹ **Birkaakol köz** (néveredetet l. Csajda utcánál), 1900. nov. 8-án hozzácsatolták a **Fillér utca (2.)**-höz. 1948. febr. 17-én ismét leválasztották és azóta csak ez az egy utca viseli a **Fillér utca** nevet.³³⁰ A név eredete ismeretlen.
- 106. Filvig köz.** A Szent István király út és az Arany János utca közötti rövid, keskeny köz. Nevét a közben tulajdonos Filvig családról kapta.³³¹
- 107. Filvigtanya.** Kalocsa és Negyvenszállás között a Dunapataj–Szakmár–Kalocsa közöttől délre található tanya. Megközelíthető a Negyveni út végétől vagy a negyvenszállási Raktár utcából. Nevét az egykor birtokos Filvig családról kapta.³³²
- 108. Foktői út. (1.)** A Szentháromság tértől Foktőre vezető út, amely a Bürgerkert északi határa is. A Szentháromság tér és a Híd utca közötti szakaszát a Béta Hotel Kalocsa megnyitásakor, 1989-ben a gépjármű forgalom elől elzárták. A Kalocsa–Foktő közötti utat 1887–88-ban látták el kőborítással, az út szélessége 3,6 m volt.³³³ Nevét a 19. század második felében kapta. Korábbi neve **Laki és Benedeki út** (Géderlakra és Dunaszentbenedekre vezető utak közös szakasza) 1820 körül, amely a Paksi köztől nyugatra, az Irága (Érága)-híd után kettévált, a Foktő felé vezető ága **Foktői út** lett. A Szentháromság tér és a Foktői úti híd közötti részének neve a 19. század második felétől³³⁴ **Sörház köz (2.)** (az utcában a 19. század első éveiben alapított érsekuradalmi sörfőző üzemről kapta a nevét), amelyet az 1927. dec. 30-án a **Foktői úthoz** csatoltak.³³⁵ Az 1820 előtti térképeken a Foktőre vezető országút még a **Kinizsi Pál utca** és a **Vigadó sor** találkozásának környékéről indult, nagyjából a Csorna-foktői csatorna („Giga”) vonalát követve. Ennek az útnak is **Foktői út (2.)** volt a neve.³³⁶
- 109. Füzér utca. (1.)** 1986. nov. 10-től.³³⁷ Az Erkel Ferenc utcától a Kossuth Lajos utcáig húzódó, megtört vonalvezetésű Kígyós városrészbeli utca, melyet a **József Attila utcából** választottak le. Korábbi nevei: 1900 előtt több névtelen köz volt. 1900. nov. 8-tól³³⁸ 1948. febr. 17-ig **Füzér utca (2.)**. A név eredete ismeretlen. Egyesek az „utcafüzér”-ből eredeztetik az utca nevét, azonban e feltevés téves, mivel előbb volt az utcanév, amely csak egy rövid utca (köz) neve volt, és csak később alakult ki a mai Damjanich utcától a Kossuth Lajos utcáig húzódó hosszú utcafüzér. 1848. febr. 17.³³⁹ és 1986. nov. 10. között **József Attila utca**.

³²⁸ KN 1900. nov. 18.

³²⁹ Térkép 1881.

³³⁰ BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

³³¹ NLVK

³³² Uo.

³³³ ASBÓTH Miklós 1998. 97.

³³⁴ Térkép 1881.

³³⁵ BKMÓL V. 81/b. 1927.

³³⁶ Térkép 1772.

³³⁷ KVI 106/1986. vb. sz. h.

³³⁸ KN 1900. nov. 18.

³³⁹ BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

- 110. Gábor Áron utca.** 1993. júl. 1-jétől. A Kishalas sortól a Hősök útjáig húzódó eperföldi utca. Korábbi nevei: 1880-as évek közepén³⁴⁰ **Kis halász utca** (Az utca neve az Árpás vagy a Kígyós egyik, a 19. század második felének közepén a közelben még meglévő ágának, a Kis Halasnak, halbőségére utal.) 1900 előtt **Kishalas (Kishalasi) köz** (utcanév eredetét l. Kis halász utcánál). 1900. nov. 8-tól³⁴¹ **Kubinszky utca (2.)**. Kubinszky Mihály (1824–1881) címzetes püspök, kalocsai kanonok volt. 1927-ben a **Nemes utcát** (az utca névadói az utcában lakó kollektív kiváltságokkal rendelkező egyházi nemesi családok voltak) a **Kubinszky utca (2.)**-höz kapcsolták.³⁴² 1948. febr. 17-én³⁴³ szétválasztották az utcát: a Kossuth Lajos utcától a Széchenyi utcáig húzódó rész neve **Sallai Imre utca**, a Széchenyi utcától a Hősök útjáig húzódó rész neve **Fürst Sándor utca** lett. A hetvenes években a Széchenyi út páratlan oldalán kiépülő emeletes ház-sor (Kishalas sor) felépítésekor az utca elveszítette közvetlen kapcsolatát a Széchenyi úttal.
- 111. Gábor Lajos utca.** 1971. dec. 23-tól.³⁴⁴ A Kinizsi Pál utcától az Árendás utcáig húzódó Ökörjáró városrészbéli utca, amelyet Kinizsi Pál utca és a Meszesi út között felépült családi házas városnegyed létrehozásakor alakítottak ki a tőle délre húzódó Király Ilus utcával együtt. Mindkét utca párhuzamos a Meszesi úttal. Nevét Gábor Lajos³⁴⁵ (1886–1947) kalocsai festőművészről, a Városi Múzeum egyik alapítójáról és első igazgatójáról kapta, akinek nagy szerepe volt a kalocsai népművészet világhírűvé válásában.
- 112. Galagonya köz.** 1984. aug. 15-től.³⁴⁶ A Kőkény utcából nyíló Szőlők városrészbéli zsákutca. Az 1920-as években telekmegosztással alakították ki, a hatvanas években további telekmegosztásokkal meghosszabbították. A köz korábbi nevét az utcaelnevezésre vonatkozó jogszabály miatt változtatták meg, melynek értelmében azonos előtagú közterületi hivatalos név nem lehet egy településen belül. Korábbi neve **Kőkény köz** volt. Nevét a mellette lévő Kőkény utcáról kapta.
- 113. Gárdonyi Géza utca.** 1963. nov. 26-tól.³⁴⁷ A Középsőkertek utca torkolatánál a Mátyás király utcától a Jókai utcáig húzódó Középsőkertek városrészbéli utca.
- 114. Gém utca.** 1996. jún. 13-tól. Az épülő Repülőtér városnegyed egyik új utcája, amely a Paksi közből nyílik nyugat felé a Csalogány utcától északra.
- 115. Gépállomás.** A város északkeleti részén, a Negyvení út vasútvonalon túli meghosszabbítása, a **Vörösszállási út**³⁴⁸ (a hivatalos utcanévjegyzékben nem, de a városi vagyonyilvántartásban szerepel) mentén fekvő egykori gépállomás (ma Budamobil telep) körül épült kis lakótelep, melyet az 1950-es években, túlnyomóan típustervek alapján, a gépállomás dolgozói számára építettek. Neve is innen származik.

³⁴⁰ TÍMÁR Kálmán é. n.

³⁴¹ KN 1900. nov. 18.

³⁴² KOLLÁNYI Ödön 1944.

³⁴³ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

³⁴⁴ KVI 39/1971. T. sz. h.

³⁴⁵ NLVK

³⁴⁶ KVI 60/1984. vb. sz. h.

³⁴⁷ Uo. 27/1963. T. sz. h.

³⁴⁸ KPHI

- 116. Giga köz.** 1968. ápr. 16-tól.³⁴⁹ A Fényi Gyula utca és a Mátyás király utca között, a Vörösmarty utcából nyugati irányba nyíló zsákutca. Az egyetlen olyan kalocsai utca, melynek bejáratát rácsos kapu védi. A kapu eredetileg a mai Giga köz 2-2/a. sz. földszintes ikerházhöz tartozott. Később megnyitották a Giga közt, a telek egy részéből közút lett, és a kapu a régi helyén maradt. A köz neve a közelben lévő Csorna-foktői csatorna („Giga”) nevéből származik, amelyet 1866-ban kezdtek kiásni, de csak a mai Szabó József utca közepéig jutottak el, ahol abban az időben volt a Giga kert. Ezt a rövid (kb. 750 m) hosszú csatorna szakaszt nevezték Gigának.³⁵⁰
- 117. Gombolyagi út.** A Kossuth Lajos utcából északi irányba a Csajdakerttel szemben nyíló út, melynek folytatásában lévő dülőút Gombolyagra vezet. A Kalocsa–Szakmár közötti országút 1926–27-es megépítéséig a Gombolyagi úton keresztül lehetett legkönnyebben megközelíteni a felső szállásokat.³⁵¹
- 118. Gödrök köze.** A Vásártér utcából keletre nyíló, a betöltött Gödrökön keresztül húzódó, a Petőfi Sándor utcába torkolló eperföldi utca. Nevét a 19. században a vályogkészítéshez kibányászott agyaggödrök után kapta. A gödrök szeméttel való feltöltése már az 1800-as évek végén megkezdődött,³⁵² de csak a 20. század második felének közepén fejeződött be. 1900. nov. 8-án³⁵³ az utca egy része a *Nyári utca* (névének eredete ismeretlen) nevet kapta, mivel itt nem voltak házak, a név később feledésbe merült. A terület beépítésének kezdetén, az ötvenes-hatvanas évek fordulóján *Gödrök köze* lett az utca neve.
- 119. Grósz József utca.** 1993. júl. 1-jétől. A K&H Bank és a börtön között a Szent István király úttól a Petőfi Sándor utcáig húzódó belvárosi utca. A Hunyadi utca és a Petőfi Sándor utca közötti szakasza csak gyalogos közlekedésre alkalmas. Első szilárd burkolata 1908-ban készült.³⁵⁴ Nevét Grósz József érsekről³⁵⁵ (1943–1961) kapta. Korábbi nevei: 1900 előtt³⁵⁶ a Szent István király út és a Hunyadi utca közötti része *Városház köz*. Nevét a börtön helyén állt régi városházáról kapta, amit 1896-ban lebontottak. A Hunyadi utca és a Sörös Imre utca közötti része névtelen köz volt, de a köznyelv *Tessényi köz* néven emlegette. Nevét a közben lakó Tessényi családról kapta. 1900. nov. 8-tól *Korona utca*. A név eredete ismeretlen.³⁵⁷ 1930. márc. 2-től *Horthy Miklós utca*. Az utcaelnevezés Horthy Miklós kormányzásának tízéves évfordulója alkalmából történt.³⁵⁸ 1946. febr. 17.³⁵⁹ és 1993. júl. 1. között *Csupó Imre utca* (a mai *Városház utcával* együtt). Nevét Csupó Imréről³⁶⁰ (1885–1919), a kalocsai direktórium tagjáról kapta, akit a Duna menti ellenforradalom idején kivégeztek.

³⁴⁹ KVI 13/1968. T. sz. h.

³⁵⁰ ASBÓTH Miklós 1998. 82.

³⁵¹ Uo. 136.

³⁵² Uo. 97.

³⁵³ KN 1900. nov. 18.

³⁵⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 114.

³⁵⁵ NLVK

³⁵⁶ Térkép 1881.

³⁵⁷ KN 1900. nov. 18.

³⁵⁸ Uo. 1930. márc. 5.

³⁵⁹ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

³⁶⁰ NLVK

- 120. Hagyma utca.** 1986. nov. 10-tól. A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbi-
kertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városne-
gyed utcája. A Móra Ferenc utcából nyílik a Foktői út közelében és a Bab utcáig
húzódik.
- 121. Hajdú utca.** 1927. dec. 30-tól.³⁶¹ Az Alkotmány utcától az Ibolya utcáig hú-
zódnó Bürgerkerti utca, amely párhuzamos az Ecetgyár utcával. Nevének eredete
ismeretlen.
- 122. Hajós Alfréd utca.** 1978. okt. 6-tól.³⁶² A Kiss János utcától a Vörösmarty ut-
cáig húzódnó Bürgerkerti utca. Korábbi nevei: 1968. ápr. 16-ig³⁶³ a **Téglagyár
köz.** Nevét a Foktői út és a Vörösmarty utca találkozási közelében Modor Péter
által 1897 októberében alapított téglagyárról kapta, amely a 20. század első fe-
lében működött.³⁶⁴ Ebben az időben az utca rövidebb volt, vonalvezetése a
jelenlegi vonalvezetéstől északabbra húzódnak, a Vörösmarty utcát nem derék-
szögben, a Vidats utcával szemben, hanem hegyesszögben, a Téglagyár utcával
szemben metszette.³⁶⁵ A másik vége a mai Sportpálya utcáig ért. 1978. okt. 6-ig
Sportpálya köz. (Nevét a mellette lévő Városi Sporttelepről kapta.) Ebben az
időben az utca már felvette a jelenlegi helyzetét: az utca vonala délebbre került,
a Vidats utcával szemben érte el a Vörösmarty utcát, a másik végét megnyitot-
ták a Kiss János utcáig.
- 123. Halász utca.** 1993. júl. 1-jétől. A Pataji úttól a Gombolyagi útig húzódnó utca, a
Zrínyi-lakóteleptől északra. A név az egykor halban gazdag kalocsai vizeket
idézi. Korábbi neve **Üttörő utca** volt.
- 124. Hársfa utca.** 1911. dec. 16-tól.³⁶⁶ A Nagy Sándor utcától a Szőlők köze útig
húzódó utca a Szőlők városrészben. Tulipán utca és a Szőlők köze út közötti
szakasza csak gyalogos közlekedésre alkalmas. A Szőlőhegy déli részének a
század első évtizedében kiépült hat utcájának (Diófa utca, Gólya utca, Hársfa
utca, Nagymező utca (2.)), Szőlők köze, Virág utca) egyike.
- 125. Határ út.** 2000. ápr. 6-tól. A Miskei útról a Szőlők köze úttal szemben nyíló
tervezett utca. Jelenleg egy dűlőút jelöli a helyét. Az utca része lesz a Miskei
utat a Bányai úttal összekötő elkerülő útnak. A tervezett utca egyben az Ipartelep
városrész keleti határa is, innen származik az elnevezése.
- 126. Haynald Lajos utca.** 1988. okt. 26-tól.³⁶⁷ A Nagy Lajos Könyvtár mellett a
Hunyadi utcából nyíló, a Petőfi Sándor utcáig húzódnó belvárosi utca. Nevét
Haynald Lajos³⁶⁸ bíboros, kalocsai érsek (1867–1891), műkedvelő botanikusról,
a Haynald Obszervatórium alapítójáról kapta. Korábbi nevei: 1880 körül³⁶⁹ **Zsi-
dótemplom köz.** Nevét az utca sarkán álló, 1861-ben épült zsinagógáról kapta.
Az épületben 1963-tól a Nagy Lajos könyvtár működik.³⁷⁰ 1900 előtt **Gangel
(köz) utca.** Nevét az utcában lakó Gangel családról (Gangel ház) kapta.³⁷¹ A

³⁶¹ KOLLÁNYI Ödön 1944.

³⁶² KVI 61/1978. vb. sz. h.

³⁶³ Uo. 13/1968. T. sz. h.

³⁶⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 104.

³⁶⁵ Térkép 1967.

³⁶⁶ KN 1911. dec. 20.

³⁶⁷ KVI 2/1988. tr. sz. r.

³⁶⁸ NLVK

³⁶⁹ Térkép 1881.

³⁷⁰ ASBÓTH Miklós 1998. 81.

³⁷¹ TÍMÁR Kálmán é. n.

- köznyelv gyakran párhuzamosan használta még a két elnevezést. 1900. nov. 8-tól³⁷² **Csillag utca**, 1948. febr. 17.³⁷³ és 1988. okt. 26. között **Bacsó Béla utca** (a mai **Kígyó utcával** együtt).
- 127. Hernertanya.** Kalocsától délre, kb. 3 km távolságra az 51. sz. közúttól balra, a Vajas bal partján lévő tanya. Megközelíthető Bátya előtt az 51. sz. közútról. Nevét egykori tulajdonosáról kapta.
- 128. Híd utca (1.)** 1978. okt. 6-tól.³⁷⁴ A Búzapiac tértől a Foktői útig húzódó, a Vajassal párhuzamos belvárosi utca, amelynek a Búzapiac tértől a Sárköz utcáig terjedő részét csak az ötvenes évek elején alakították ki. Nevét az 1948 előtti **Híd utca (2.)**-ről kapta. Korábbi nevei: 1900. nov. 8-tól³⁷⁵ **Tél utca** (a név eredete ismeretlen) a **Sárköz utca** alsó részével együtt, 1927 dec. 30-tól³⁷⁶ **Híd utca (2.)** (Nevét a Vajas, ma már feltöltött ágán, a Bányai út elején volt Görbe csárdai hídról kapta.³⁷⁷) a mai **Rákóczi utcával** együtt. 1948. febr. 17.³⁷⁸ és 1978. okt. 6. között **Bajcsy-Zsilinszky utca**.
- 129. Hold utca.** Az 1950-es évektől. A 48-as utcától a Selyemerdő utcáig húzódó, a Mócsy János utcával párhuzamos utca. A név eredete ismeretlen.
- 130. Homokgyőr.**³⁷⁹ Rokkanteleptől északra, a vasútvonalon túl lévő gazdasági major (jelenleg az Iszkra Szövetkezet tulajdonában van, korábban az érsekuralomé, illetve az állami gazdaságé volt) és a körülötte lévő lakóházak. Nevét homokos földjéről kapta.
- 131. Honvéd utca.** 1927. dec. 30-tól.³⁸⁰ A Hősök útjától az Eperföld utcáig húzódó rokkantelepi utca, mely a telepet déli irányból határolja. A Rokkantelepen és közvetlen közelében gyakori katonai foglalkozásokat hordozó utcanevek egyike, amely a Rokkantelep első lakóira, a megrokkant vezérekre utal.
- 132. Hosszú Antal utca.** Az 1950-es évek elejétől. A Kossuth Lajos utca és a Hősök útja találkozásától a Baka sorig húzódó egyenes utca, amely lényegében a Rokkantelep főutcája. Nevét Hosszú Antalról³⁸¹ (15. sz. vége – 1514?), a Dózsa-féle parasztháború Kalocsa környéki hadainak egyik vezetőjéről kapta. Korábbi neve **Várady érsek utca**.³⁸² Várady Lipót Árpád³⁸³ érsek (1914–1923) a Rokkantelep megalapítója volt.
- 133. Hősök útja. ***1928. dec. 30-tól. A Petőfi Sándor utca és a Kossuth Lajos utca közötti lévő, több városrészt érintő utca. Nevét az 1930. október 5-én, a Szentháromság téren felavatott világháborús hősi emlékműről (akkori nevén „Magyar Hősök Emlékműve”) kapta.³⁸⁴ Az országos jogszabály előírásai szerint felállított hősi emlékmű körül sok huzavona volt. Először az emlékmű tervezett helye körül volt a vita, majd a felállítás időpontja vált kérdésessé. Az emlékmű már a

³⁷² KN 1900. nov. 18.

³⁷³ KJ 1948. febr. 21.

³⁷⁴ KVI 61/1978. vb. sz. h.

³⁷⁵ KN 1900. nov. 18.

³⁷⁶ BKMÖL V. 81/b. 1927.

³⁷⁷ TÍMÁR Kálmán é. n.

³⁷⁸ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

³⁷⁹ KVI 106/1986. vb. sz. h.

³⁸⁰ KOLLÁNYI Ödön 1944.

³⁸¹ NLVK

³⁸² KOLLÁNYI Ödön 1944.

³⁸³ NLVK

³⁸⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 143.

húszas évek végén elkészült, de a felállítása egyre húzódott. Korábbi nevei: 1900 előtt³⁸⁵ **Nagy Ignác köz** a mai utcahossznak kb. negyede volt, a Bem apó utca környékétől a Dózsa György utcáig. Nagy Ignác³⁸⁶ (1802–1886) kalocsai birtokos, törvényszéki bíró 1848-ban az első népképviselői országgyűlésen Kecel képviselője volt. 1900. nov. 8.³⁸⁷ és 1927 decembere között **Róna utca (2.)**. A név eredete ismeretlen.

- 134. Hunyadi János utca.** 1956 decemberétől. A Szentháromság tér és az Obermayer tér között húzódó, a Szent István király úttal nagyjából párhuzamos belvárosi utca. Egyike a város legrégebbi utcáinak, már a középkorban is létezett. A legrégebbi kalocsai utcák jellegzetessége itt is megfigyelhető: az elején még szűk utca a végére kiszélesedik. 1911-ben kapott szilárd burkolatot. Korábbi nevei: a középkorban (feltehetően) **Kis utca**. Első írásos előfordulása az 1548-as török adóösszeírásban³⁸⁸ található (**Mahalle-i Kis ucsa**), de feltételezhető, hogy a középkorban is ezt a nevet viselte. Utolsó előfordulásai az 1840-es években voltak. A középkori és a török kiűzése utáni Kalocsa két utcája közül a kisebbik (keskenyebb) volt.³⁸⁹ Feltehetően innen származik a neve. 1900. nov. 8-ig³⁹⁰ **Úri utca**. A név az utca 19. századi lakóinak társadalmi állására utal. Itt lakott Kalocsa tehetősebb világi társadalmának többsége és az érsekuralalom alacsonyabb rangú tisztviselőinek egy része. 1950-es évek elejéig **Haynald utca**, Haynald bíboros érsek után. 1956 decemberéig³⁹¹ **Gerő Ernő utca**. Nevét az 1950-es évek első felében működő politikusról, a Magyar Dolgozók Pártja második emberéről kapta.
- 135. Huszár utca.** 1927. dec. 30-tól.³⁹² A Honvéd utca és a Vasút utca között lévő rokkanttelepi utca. Neve a Rokkanttelepen és közvetlen közelében gyakori katonai foglalkozásra, a Rokkanttelepen lakást kapott hadirokkantakra utaló utca-név.
- 136. Ibolya utca.** Az 1950-es évektől. Az Ecetgyár utca és a Hajós Alfréd utca között húzódó, a Vörösmarty utcával nagyjából párhuzamos, egyenes Bürgerkerti utca. Nevének eredete ismeretlen.
- 137. Ilk Viktor utca.** 1990. máj. 17-től.³⁹³ A Pataji úttól a kórház hátsó teherportájáig húzódó utca, mely az Oncsa-telep déli határa. Nevét Ilk Viktorról³⁹⁴ (1886–1951), a kórház egykori sebész főorvosáról és igazgatójáról kapta. Korábbi nevei: 1900 előtt **Komlókert köz**. 1900. nov. 8-tól³⁹⁵ **Komlókert utca**, a **Komló utca (1.)** kórháztól nyugatra eső részével együtt. Az 1950-es évek elejétől **Komló utca (1.)**. (Az eredetileg a Martinovics utcától a Pataji útig húzódó utcát a hatvanas évek elején, a tüdőkórház építésekor,³⁹⁶ a kórház terjeszkedése két egymással össze nem függő részre osztotta, de mindkét rész megtartotta a

³⁸⁵ Térkép 1881.

³⁸⁶ NLVK

³⁸⁷ KN 1900. nov. 18.

³⁸⁸ VASS Előd 1980. 49.

³⁸⁹ Térkép 1772.

³⁹⁰ KN 1900. nov. 18.

³⁹¹ Benke Ferenc

³⁹² KOLLÁNYI Ödön 1944.

³⁹³ KVI 33/1990. th. sz. h.

³⁹⁴ NLVK

³⁹⁵ KN 1900. nov. 18.

³⁹⁶ ASBÓTH Miklós 1998. 177.

- Komló utca (1.)** nevet.³⁹⁷) Valamennyi *Komló* kezdetű utcanév a környéken lévő komlókertekről kapta nevét. 1978. okt. 6.³⁹⁸ és 1990. máj. 17. között **Szamuely utca**. Szamuely Tibor az 1919. júniusi kalocsai ellenforradalom leverője volt.³⁹⁹ Az elnevezés több kalocsai család érzelmét sértette, akik leszármazottai voltak az ellenforradalom leverését követő megtorlás áldozatainak.
- 138. Illyés Gyula utca.** 1987. márc. 12-től.⁴⁰⁰ A Széchenyi út és a Hősök útja között lévő, enyhén megtört vonalvezetésű eperföldi utca. Korábbi nevei: 1948. febr. 17. előtt **Szölő utca**. A név eredete ismeretlen, első írásos előfordulása az 1840-es évek elején volt, az **Erkel Ferenc utcával** együtt. 1948. febr. 17.⁴⁰¹ és az 1968. ápr. 16. között **Gaál Gaszton utca**, 1968. ápr. 16-án hozzácsatolták a **Somogyi Béla utcához**.⁴⁰²
- 139. Jókai Mór utca.** 1963 nov. 26-tól.⁴⁰³ A Vörösmarty utcától a Móra Ferenc utcáig húzódó Középsőkertek városrészbeli utca, mely első fázisban csak a Tóth Mike utcáig épült ki.
- 140. József Attila utca.** 1948. febr. 17-től.⁴⁰⁴ Jelenleg a Hunyadi utcától az Erkel Ferenc utcáig húzódó részben belvárosi, részben Kígyós városrészbeli megtört vonalvezetésű utca. A névadás idején a mai **Füzér utca (1.)**⁴⁰⁵ is a **József Attila utca** nevet viselte. A Nemzeti Bizottság javasolta nevét. Korábbi nevei: 1880 körül⁴⁰⁶ **Kismészárszék köz**. A szomszéd utcában működő kisebbik mészárszék-ről kapta nevét. 1900 előtt a Hunyadi utca és a Petőfi Sándor utca közötti része **Kollár köz**. Nevét a köz mai Hunyadi utca felőli sarkán lakó Kollár Jánosról kapta.⁴⁰⁷ A Petőfi Sándor utca és az Erkel Ferenc utca közötti része névtelen volt, 1900 után⁴⁰⁸ **Kürt utca** (a név eredete ismeretlen), a Hunyadi utca és a Petőfi Sándor utca közötti része, **Füzér utca (2.)** (a Petőfi Sándor utca és az Erkel Ferenc utca közötti része). *1927. dec. 30-án a Damjanich utcától a Kossuth Lajos utcáig húzódó egész utcafüzért **Füzér utca (2.)** néven egyesítették.
- 141. Kápolna köz.** 1885 után. A Nagy utcától a Kis utcáig húzódó negyvenszállási utca. Nevét a köz és a Kis utca sarkán lévő, 1885-ben épült kápolnáról kapta.⁴⁰⁹

³⁹⁷ Térkép 1967.

³⁹⁸ KVI 61/1978. vb. sz. h.

³⁹⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 127–128.

⁴⁰⁰ KVI 26/1987. vb. sz. h. Eredetileg 1986. nov. 10-én döntöttek az utca szétválasztásáról, és az egykori Gaál Gaszton utcai rész Kalocsa egykori tanácselnökéről Kriston Ferenc utcának nevezték el, figyelmen kívül hagyva azt a gyakorlatot, hogy elhunytakról csak haláluk után 15 évvel lehet elnevezni intézményt, objektumot stb. Ezért 1987. márc. 12-én Illyés Gyula utcának nevezték el a leválasztott utcarészletet.

⁴⁰¹ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁴⁰² KVI 13/1968. T. sz. h.

⁴⁰³ Uo. 27/1963. T. sz. h.

⁴⁰⁴ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁴⁰⁵ KVI 106/1986. vb. sz. r.

⁴⁰⁶ Térkép 1881.

⁴⁰⁷ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁴⁰⁸ KN 1900. nov. 18.

⁴⁰⁹ Uo. 1885. okt. 8.

- 142. Káposzta utca.** 1986. nov. 10-től.⁴¹⁰ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája. A Móra Ferenc utcából nyílik a Foktői út és a Németh László utca között.
- 143. Katona István utca. (I.)** 1963 nov. 26-tól.⁴¹¹ A Vörösmarty utcáról az utca végén nyíló Középsőkertek városrészbéli utca, amely a Veres Péter utcáig húzódik. Nevét Katona István⁴¹² (1732–1811) történetíró, kalocsai kanonokról kapta.
- 144. Kertekalja sor.** 1978. okt. 6-tól.⁴¹³ A Petőfi Sándor utcától a Rózsa közig húzódó, egyoldalas beépítésű (az utca másik oldalán a Malomszögi csatorna húzódik), szilárd burkolat nélküli utca a Szőlők városrésztől keletre épült városnegyedben. Nevét valószínűleg azért kapta, mivel kelet felé a város legszélsebb utcája és a város felőli oldala a Malomszögi utca telkeinek (kertjeinek) végében húzódik. Az utca beépített oldalán vegyesen találhatók a Kertekalja sorra nyíló telkek és a Malomszögi utca néhány hosszabb telkének a vége. Korábbi neve **Kertekalja (I.)** volt. A legutolsó kiadású térképek rendre hibásan, az utca tartozékaiként tüntetik fel az utca folytatásaként, a Rózsa köz végétől kiinduló és a Nagymező utca végébe torkoló dűlőutat.⁴¹⁴
- 145. Kígyó utca.** 1993. júl. 1-jétől. A Petőfi Sándor utca és a Kossuth Lajos utca között húzódó, megtört vonalvezetésű Kígyós városrészbéli utca. A Dózsa György utca torkolatánál lévő erős kettős törést a Dózsa György utca első házának lebontásával enyhítették 1998-ban, így az utca alkalmasabbá vált a Kossuth Lajos utca és a Petőfi Sándor utca közötti nagyobb gépjárműforgalomra. Neve a Petőfi Sándor utca (a Kígyó utca kezdete) helyén a 19. század elejéig volt **Kígyós** nevű vízfolyásra utal. Korábbi nevei: 1900 előtt **Kígyó (Kígyós) köz**, 1900. nov. 8-tól⁴¹⁵ **Zápor utca**. Nevét a heves záporok idején az utca középső részén, a Dózsa György utca torkolatánál összegyűlő esővízről kapta. 1927. dec. 30-án⁴¹⁶ hozzácsatolták a **Csillag utcához** (a név eredete ismeretlen), 1948. febr. 17-től⁴¹⁷ **Bacsó Béla utca** (a mai **Haynald Lajos utcával** együtt), 1986. nov. 10-én⁴¹⁸ a **Haynald Lajos utcát** elválasztották a **Bacsó Béla utcától**, amely 1993. júl. 1-jéig viselte nevét.
- 146. Kinizsi Pál utca.** Az 1950-es évek elejétől. A Dunapataj–Uszód–Kalocsa általi kezelésben lévő közút része (a Móra Ferenc utcával együtt). A Vigadó sortól a Móra Ferenc utca kezdetéig húzódó Ökörjáró városrészbéli utca, melynek folytatása a Móra Ferenc utca. Korábbi neve **Ökörjárás** vagy **Ökörjáró** volt.⁴¹⁹ Nevét az utca vége közelében lévő Ökörjárás határrésztől kapta. Beépítése az ötvenes évek elején kezdődött.⁴²⁰

⁴¹⁰ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁴¹¹ KVI 27/1963. T. sz. h.

⁴¹² NLVK

⁴¹³ KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁴¹⁴ Térkép 1991., Térkép 1994.

⁴¹⁵ KN 1900. nov. 18.

⁴¹⁶ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁴¹⁷ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁴¹⁸ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁴¹⁹ SZEBERÉNYI István 1964. 24.

⁴²⁰ BKMÖL XXII. 5. 2105. kig. 27. kgy. 1949.

- 147. Király Ilus utca.** 1971. dec. 23-tól.⁴²¹ A Kinizsi Pál utcától az Árendás utcáig húzódó Ökörjáró városrészbéli utca, amelyet a Kinizsi Pál utca és a Meszesi út között felépült családi házas városnegyed létrehozásakor alakítottak ki a tőle északra húzódó Gábor Lajos utcával együtt. Mindkét utca párhuzamos a Meszesi úttal. Nevét Király Ilus⁴²² (1886–1966) hímzőasszonyról, a népművészet mesteréről nevezték el.
- 148. Kis utca. (1.)** Negyvenszálláson a Nagy utcával párhuzamos, attól délre futó utca. Nevét a Nagy utcától (1.) való megkülönböztetés miatt kapta.
- 149. Kis-Drágszél.** A Kalocsa–Hajós–Jánoshalma–Bácsalmás közúttól jobbra, Kalocsától kb. 5 km távolságra lévő nagyobb tanya, amely az egykori Kalocsai Állami Gazdaság tulajdonában lévő gazdasági telep, *Drágszélpuszta* mellett található. Lakói túlnyomórészt a gazdasági telepen dolgoztak.⁴²³ A tanyán a hatvanas évek második feléig iskola is működött. Neve feltehetően a közeli Drágszél községtől ered.
- 150. Kishalas sor.** 1978. okt. 6-tól.⁴²⁴ A Dózsa György utcától a Gábor Áron utcáig húzódó, a Széchenyi úttal párhuzamos belső utca a Széchenyi-lakótelepen. Nevét az utca végén és a Gábor Áron utca környékén a 19. század második felében volt egykori *Kis Halas* városnegyedről kapta.
- 151. Kiss Ernő utca.** Az 1950-es évek elejétől. A Hősök útja és a Honvéd utca kereszteződésétől a Vasút utcáig húzódó rokkanttelepi utca. Korábbi neve *Kapisztrán János utca* volt.⁴²⁵
- 152. Kiss János utca.** 1948. febr. 17-től.⁴²⁶ A Foktői úttól a Nagy Jenő utcáig húzódó Bürgerkert utca. A 20. század húszas éveinek végén alakult ki. Korábbi neve: *Levente utca* volt. Nevét a Levente Egyesület 1927-ben elkészült sportpályájáról, a mai Városi Sporttelep elődjéről kapta.⁴²⁷
- 153. Kócsag utca.** 1900. nov. 8-tól.⁴²⁸ Az Obermayer tértől a Petőfi Sándor utcáig húzódó belvárosi utca. A 20. század első felében az Újváros északi határa volt. A név eredete ismeretlen. Korábban névtelen volt az utca.
- 154. Komló sor.** 1978. okt. 6-tól.⁴²⁹ A Mócsy János utcából a Hunyadi pálya előtt nyíló zsákutca. Az utca kialakulása, idején a 19-20. század fordulóján a mai Martinovics utcától a Pataji útig húzódott. Az utcát a tüdőkórház építésekor, a kórház terjeszkedése két egymással össze nem függő részre osztotta, majd a Martinovics utca és a Mócsy János utca közti szakaszát az 1970-es évek elején beépítették. Az utca a 19. század második felében a kalocsai iparosok között népszerű Komlókert (vagy Komló) vendéglőről kapta a nevét. A vendéglő 1845-ben nyílt, a környékén, valószínűleg, komlóföldek voltak. A 19. század második felében az Oncsa-házak és az Ilk Viktor utca környékén lévő törvény-

⁴²¹ KVI 39/1971. T. sz. h.

⁴²² NLVK

⁴²³ Kovács Ferenc

⁴²⁴ KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁴²⁵ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁴²⁶ KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁴²⁷ ASBÓTH Miklós 1998. 137.

⁴²⁸ KN 1900. nov. 18.

⁴²⁹ KVI 61/1978. vb. sz. h.

- széki rabfoglalkoztató telepen is próbálkoztak komlótermesztéssel.⁴³⁰ Korábbi neve **Komló utca (1.)** (a mai Ilk Viktor utcával és a Mócsy János utca – Martinovics utca közötti beépített szakaszával együtt)
- 155. Koóstanya.** A Kalocsa–Hajós–Jánoshalma–Bácsalmás közöttől jobbra, Drágszélpusztán túl található tanya. Nevét egykori tulajdonosáról kapta.⁴³¹
- 156. Kossuth Lajos utca.** 1894. ápr. 12-től.⁴³² A Vasút utcától a Széchenyi út elejéig, a Dunapataj–Szakmár–Kalocsa közút részeként, állami kezelésben van a Vasút utcával és a Negyvení út végével együtt. A Szentháromság tértől a Vasút utcáig húzódó utca. Az 1880-as évek elejéig kb. a Gombolyagi útnál ért véget, 1882 februárjában döntött a képviselőtestület, hogy az utcát meghosszabbítják az épülő vasútállomásig.⁴³³ Szilárd burkolatot (makadám), elsőként a városban, 1893-ban kapott (a mai Szent István király úttal együtt), mivel törvényhatósági útnak minősült.⁴³⁴ A makadám burkolatot 1906-ban gránit kockakőburkolatra cserélték.⁴³⁵ Az első, téglából épült járda 1886 őszén készült a főszékesegyház-tól kb. a mai Pataji útig. Az aszfaltozott járda a főszékesegyház-tól a vasútállomásig kb. 1650 m hosszan 1929 októberében készült el.⁴³⁶ Az utca északi oldalát övező fasort 1905-ben kezdték ültetni, korábban eperfák szegélyezték az utcát.⁴³⁷ Korábbi neve **Kálvária (sor) utca**. Nevét a kórház helyén a 18. században épült kálváriáról kapta,⁴³⁸ amit 1925-ben helyeztek át a temetőbe.⁴³⁹ Az utca elejének neve pedig **Nagytemplom köz** volt.⁴⁴⁰ (A utca elején lévő főszékesegyház után.) Az utca végén, a vasútállomás előtti tér és az ott lévő 64., 65. és 67. sz. házak 1984. aug. 15-től⁴⁴¹ 1993. júl. 1-jéig a **Mártírok tere** nevet viselte. A kalocsai ellenforradalom idején, 1919. jún. 20-án a vasútállomásnál kitört tüzharcban elesett nyolc vörösrő emlékére nevezték el így a Kossuth Lajos utca végét.⁴⁴²
- 157. Kovács köz.** Negyvenszálláson a Kápolna köz előtt a Nagy utcáról déli irányba nyíló zsákutca. Nevét a közben lévő kovácsműhelyről kapta.⁴⁴³
- 158. Kováctanya.** A Ciglédi (Ciglidi) kertektől délre, nagyjából a szennyvíztisztító telep és a Hernertanya között, a Vajas közelében lévő tanya. A szennyvíztisztító telepre vezető aszfaltútból a Ciglédi kertek után kiágazó, a Vajas partján vezető dűlőúton lehet megközelíteni. Nevét egykori tulajdonosáról kapta.⁴⁴⁴
- 159. Kőégető köz.** Az 1950-es évektől. A 48-as utcából északi irányba nyíló, a Martinovics utca utáni első zsákutca. Nevét a Vajas túlsó oldalán lévő Kőégető határrészről kapta.⁴⁴⁵

⁴³⁰ ASBÓTH Miklós 1998. 77.

⁴³¹ Kovács Ferenc

⁴³² KN 1894. ápr. 14.

⁴³³ ASBÓTH Miklós 1998. 90.

⁴³⁴ Uo. 101.

⁴³⁵ Uo. 112.

⁴³⁶ Uo. 141.

⁴³⁷ Uo. 111.

⁴³⁸ Térkép 1772.

⁴³⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 135.

⁴⁴⁰ Térkép 1881.

⁴⁴¹ KVI 60/1984. vb. sz. h.

⁴⁴² ASBÓTH Miklós 1998. 127.

⁴⁴³ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁴⁴⁴ Kovács Ferenc

⁴⁴⁵ Térkép 1967.

- 160. Kökény utca.** 1900. nov. 8.-tól.⁴⁴⁶ A Vásártér utca torkolatával szemben, a Petőfi Sándor utcától az Orgona utcáig húzódik. Az 1920-as években az utca kiért a Nagymező utcáig (az Orgona utca és a Nagymező utca közötti része még beépítetlen volt), majd a temető bővítése miatt megszűnt az Orgona utca és a Nagymező utca közötti szakasza. A századforduló előtt a Szőlőhegy Petőfi Sándor utcai oldalán kiépült, addig névtelen négy szőlőhegyi utca az 1900-as általános utcanévváltoztatás kapcsán kapott nevet. (Bimbó utca, Kökény utca, Pásztor utca, Remete utca)
- 161. Körte utca.** 1986. nov. 10-től.⁴⁴⁷ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája. A Móra Ferenc utcától a Szilva sor végéig húzódik.
- 162. Középsőkertek utca.** 1963. nov. 26-tól.⁴⁴⁸ A Mátyás király utca és a Fényi Gyula utca között húzódó Középsőkertek városrészbeli utca. Névadáskor a neve **Középső kertek** volt. Nevét a Középsőkertek nevű határrészezől kapta, amelynek helyére épült a Középsőkertek városrésze.
- 163. Kubikos park.** 1978. okt. 6-tól.⁴⁴⁹ A Mátyás király utca – Vajdas – Ecetgyár utca – Alkotmány utca által bezárt terület. Az 1940 nyarán elvégzett Vajdas-meder rendezése idején alakult ki a park területe az egykori meder egy részének feltöltésével.⁴⁵⁰ Nevét a Mátyás király utcai végén Martsa István 1970. okt. 31-én felállított Kubikos szobráról kapta.⁴⁵¹ A szobor a múlt század végén és az ez század elején országsszerte dolgozó kalocsai kubikusoknak állít emléket. Korábbi neve az 1950-es évek elejétől **Béke park**. Előtte nem volt neve.
- 164. Kubinszky utca. (1.)** 1990. máj. 17-től.⁴⁵² A Mócsy János utca torkolatánál a Kossuth Lajos utcából nyíló, a Széchenyi útig húzódó Kígyós városrészbeli utca. Nevét Kubinszky Mihály⁴⁵³ (1824–1881) c. püspök, kalocsai kanonokról kapta. Korábbi nevei: 1927. dec. 30-ig **Nemes utca** (az utca névadói az utcában lakó kollektív kiváltságokkal rendelkező egyházi nemesi családok voltak), amikor hozzácsatolták a **Kubinszky utca (2.)**-höz⁴⁵⁴ (ma **Gábor Áron utca**), és ez volt a neve 1948-ig. 1948. febr. 17.⁴⁵⁵ és 1990. máj. 17.⁴⁵⁶ között **Sallai Imre utca**.
- 165. Kunszt József utca.** 1988. okt. 26-tól.⁴⁵⁷ Az Asztrik tér északi végétől a Martinovics utcáig húzódó, megtört vonalvezetésű, Szentsarok városrészbeli utca. Első szilárd burkolata 1922 júliusában készült el.⁴⁵⁸ Nevét Kunszt József⁴⁵⁹ kalocsai érsektől (1854–1866) kapta, aki Kalocsán több iskolát alapított, közöttük az utcában lévő zárdában működőket is. Korábbi nevei: 1760-as

⁴⁴⁶ KN 1900. nov. 18.

⁴⁴⁷ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁴⁴⁸ Uo. 27/1963. T. sz. h.

⁴⁴⁹ Uo. 61/1978. vb. sz. h.

⁴⁵⁰ ASBÓTH Miklós 1998. 154.

⁴⁵¹ Uo. 180.

⁴⁵² KN 1900. nov. 18.

⁴⁵³ NLVK

⁴⁵⁴ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁴⁵⁵ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁴⁵⁶ KVI 33/1990. th. sz. h.

⁴⁵⁷ Uo. 2/1988. tr. sz. r.

⁴⁵⁸ ASBÓTH Miklós 1998. 132.

⁴⁵⁹ NLVK

- évektől *Tisztartó sor*. Nevét az érsekuralalom tisztartói lakásairól kapta, amelyek az utca és az uradalom gazdasági udvara határán álltak.⁴⁶⁰ 1860-as évektől *Zárda köz* (az utcában lévő zárda után), de a köznyelv gyakran *Szentsarok (Szentsaroki utca)* néven is említette a környéken lévő sok egyházi épület után.⁴⁶¹ 1900 előtt *Rózsa utca (2.)*. A név eredete ismeretlen. 1900. nov. 8-tól⁴⁶² *Kunszt érsek utca*. Az 1950-es évek eleje és 1988. okt. 26. között *Micsurin utca* (1971. dec. 23. előtt a mai *Asztrik térrel* együtt).
- 166. Legelő sor.** Az 1950-es évektől. A Miskei út és a Nagymező utca között húzódó újvárosi utca. Nevét az 1938–39-ben épült Miskei úti laktanya helyén volt legelőről kapta.⁴⁶³
- 167. Lencse utca.** 1986. nov. 10-től.⁴⁶⁴ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája.
- 168. Liget utca.** 2000. ápr. 6-tól. A Miskei útról a közlekedési tanpálya mellett nyugati irányba nyíló utca. Jelenleg csak a tanpálya bejáratáig van kiépítve. Nevét a közelében lévő ligetes területről (egykori *Jubileumi emlékpark*⁴⁶⁵) kapta.
- 169. Liszt Ferenc utca.** 1963. nov. 26-tól.⁴⁶⁶ Eredetileg *Lenin utca* néven tervezték meg a Vidats utcától a Foktői útig húzódó Középsőkertek városrészbeli utcát. A terv első változata szerint az utca csak a Katona István utcáig ért volna. Ebben az időben az utca ideiglenes tervezési neve *Lenin II.* volt.⁴⁶⁷ A hatvanas években kezdődött az utca beépítése. A beépült részeket 1971. dec. 23-án⁴⁶⁸ *Liszt Ferenc utca* néven egyesítették.
- 170. Magtár utca. (1.)** 1978. okt. 6-tól.⁴⁶⁹ A Kunszt József utcától a Munkácsy Mihály utca végéig húzódó Szentsarok városrész, az Érsekkert és a Martinovics utca között épült újabb részének egyik utcája. Nevét az utca elején lévő egykori érsekuralalmi magtárról kapta.⁴⁷⁰
- 171. Magyar László utca.** 1963. nov. 26-tól.⁴⁷¹ A Tóth Mike utcától a Jókai Mór utcáig húzódó, íves vonalvezetésű, Középsőkertek városrészbeli utca. Nevét Magyar László⁴⁷² (1818–1864) utazóról kapta, aki a kalocsai gimnázium diákja volt.
- 172. Majoranna utca.** 1986. nov. 10-től.⁴⁷³ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája.

⁴⁶⁰ TÍMÁR Kálmán 1940.

⁴⁶¹ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁴⁶² KN 1900. nov. 18.

⁴⁶³ ASBÓTH Miklós 1998. 152.

⁴⁶⁴ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁴⁶⁵ Térkép 1991.

⁴⁶⁶ KVI 27/1963. T. sz. h.

⁴⁶⁷ Uo. 20/1967. T. sz. h.

⁴⁶⁸ Uo. 39/1971. T. sz. h.

⁴⁶⁹ Uo. 61/1978. vb. sz. h.

⁴⁷⁰ Térkép 1772.

⁴⁷¹ KVI 27/1963. T. sz. h.

⁴⁷² NLVK

⁴⁷³ KVI 106/1986. vb. sz. h.

- 173. Malatin (Antal) tér.** 1948. febr. 17-től.⁴⁷⁴ A Szent István királyút és a Tomori utca végén lévő háromszög alakú tér. Északi oldalát érintő 51. sz. közút és a teret keletről határoló Miskei út állami kezelésben van. Nyugati irányba a Bányai út (ide torkollik a Rákóczi utca és részben a Damjanich utca), déli irányba a Miskei út indul a térről. Keletről az Obermayer tér határolja. Nevét Malatin Antal⁴⁷⁵ (1820–1905) nyomdászról kapta, aki Holmeyer Ferencsel 1857-ben megalapította Kalocsa második nyomdáját.⁴⁷⁶ Korábbi nevei: 1948. febr. 17-ig **Szent János tér.** Nevét a téren álló Nepomuki Szent János szoborról (népszerű nevén **Jancsika**) kapta, amit az autóbusz-pályaudvar építése idején lebontottak.⁴⁷⁷ Az 1950-es évek eleje és 1956. december között⁴⁷⁸ **Petőfi Sándor tér** a neve.
- 174. Málna utca.** 1986. nov. 10-től.⁴⁷⁹ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája. A Móra Ferenc utcából nyílik a Vidats utca torkolatával szemben.
- 175. Malom utca.** 1971. jún. 18-tól⁴⁸⁰ (1986. nov. 10-ig a **Tímár Kálmán utcával** együtt). A Martinovics utca torkolatával szemben a Kossuth Lajos utcától a Széchenyi útig húzódó Kígyós városrészbéli utca. Nevét a 19. század második felében az utcában működő malomról kapta. Korábbi nevei: a Kígyó utca és a Széchenyi út közötti része (az utca e szakaszát a köznyelv **Malom utca**ként is említette) a mai Tímár Kálmán utcával együtt 1900-ig⁴⁸¹ **Kis Eperföld utca.** Az utca a belvárost kötötte össze Eperfölddel, ugyanúgy, mint a vele párhuzamos, de szélesebb mai Dózsa György (Nagy Eperföld) utca. Mivel ez az utca volt a keskenyebb, megkülönböztetésül kapta a „kis” jelzőt. A Kossuth Lajos utca és a Kígyó utca közötti része⁴⁸² **Nyomda utca.** Nevét az utca elején 1857-től 1882-ig működő Malatin Antal és Holmeyer Ferenc nyomdájáról kapta. 1882-től 1890-ig ugyanitt a Holmeyer (később Werner) nyomda működött.⁴⁸³ A névváltozás idejére már elköltözött innen a nyomda. Ezt a szakaszt 1900. nov. 8-án⁴⁸⁴ hozzácsatolták a frissen elnevezett **Malom utcához.** 1927. dec. 30-án a **Fillér utca (2.)**-t is hozzácsatolták.⁴⁸⁵ 1948. febr. 17. és 1971. jún. 18. között **Kunfy Zsigmond utca** (a mai **Tímár Kálmán utcával** együtt).⁴⁸⁶

⁴⁷⁴ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁴⁷⁵ NLVK

⁴⁷⁶ ASBÓTH Miklós 1998. 80.

⁴⁷⁷ SZEBERÉNYI István 1964. 17.

⁴⁷⁸ BENKE Ferenc

⁴⁷⁹ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁴⁸⁰ Uo. 20/1971. T. sz. h.

⁴⁸¹ KN 1900. nov. 18.

⁴⁸² Térkép 1881.

⁴⁸³ ASBÓTH Miklós 1998. 90., 99.

⁴⁸⁴ KN 1900. nov. 18.

⁴⁸⁵ BKMÖL V. 81/b. 1927.

⁴⁸⁶ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

- 176. Malomszögi (Malomszög) utca.** 1968. ápr. 16-tól.⁴⁸⁷ A Vízmű utcától a Nagymező utcáig húzódó, a Szőlők köze úttal nagyjából párhuzamos utca a Szőlők városrészben. Nevét a tőle keletre lévő Malomszög nevű dűlőről kapta. A hivatalos névhasználat mindkét névváltozatot (Malomszögi, Malomszög) használja (feltehetőleg figyelmetlenségből).
- 177. Malomszögi dűlő.** 1995. jún. 22-től. A Malomszögi-csatorna mentén húzódó Kertekalja sor beépítetlen, nagy ívet leíró déli része és a Malomszögi utca közötti lévő zártkert jellegű terület hivatalos neve, melyet a köznyelv Malomszögnek is nevez. Önálló helyrajzi száma nincs, mivel az itt lévő zártkertek magántulajdonban vannak, hasonlóan a *tanya* végződésű, hivatalos közterületi névvel bíró, de magántulajdonban lévő területekhez. A Malomszögi dűlő hivatalos közterületi névként első ízben a 24/1995. önkormányzati rendeletben fordult elő. A terület hivatalos elnevezésére azért volt szükség, mivel a zártkertekben állandó lakóként bejelentettek élnek.⁴⁸⁸
- 178. Martinovics Ignác utca.** 1948. febr. 17-től.⁴⁸⁹ A Kossuth Lajos utcától a Kőégetői Vajás-hídig húzódó utca, melynek második fele határ a Szentsarok és a 48-as házak városrész között. Korábbi nevei: 1900 előtt a Kossuth Lajos utca és a Kunszt József utca tájéka közötti szakasza *Magtár utca (2.)*.⁴⁹⁰ (A név eredetét I. Magtár u. 1.-nél). A Kunszt József utca torkolata környékétől a 48-as utca környékéig *Tyúkmajor utca*.⁴⁹¹ Nevét a 48-as házak helyén állt káptalani tyúkmajorról kapta. A 19. század második felében az utca második felének a vonalvezetése nem volt azonos a maival, valószínűleg, valahol a Kunszt József utca és a 48-as utca között északkeleti irányba fordult.⁴⁹² A századforduló idején alakult ki az utca végének jelenlegi nyomvonala. 1900. nov. 8-tól⁴⁹³ *Magtár utca (2.)*, 1927. dec. 30.⁴⁹⁴ és 1948. febr. 17. között *Császka érsek utca*. Császka György⁴⁹⁵ kalocsai érsek (1891–1904) volt.
- 179. Mátyás király utca.** 1990. máj. 17-től.⁴⁹⁶ A Búzapiac tér és a Tóth Mike utca között húzódó Középsőkertek városrészbéli utca. Korábbi neve *Lenin utca* volt.
- 180. Méhész utca.** 1927. dec. 30-tól.⁴⁹⁷ A Hősök útjától a Vasút utcáig (a vasútállomással szemben) húzódó utca. Az utca helyére a Rokkanttelep tervezésekor a vasútállomástól a kereseti telep deszkaraktáráig (az egykori Alta-Nova telep) iparvágányt terveztek. Az iparvágány nem készült el, helyén épült ki a Méhész utca. Nevét az 1911-től a Csajdakertben működött méhészeti telepről kapta, amely a Méhész utca Hősök útja felőli végével szemben volt.⁴⁹⁸

⁴⁸⁷ KVI 13/1968. T. sz. h.

⁴⁸⁸ Fonyódi Béláné

⁴⁸⁹ BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁴⁹⁰ KN 1900. nov. 18.

⁴⁹¹ Térkép 1881.

⁴⁹² Uo., vö. Térkép 1901.

⁴⁹³ KN 1900. nov. 18.

⁴⁹⁴ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁴⁹⁵ NLVK

⁴⁹⁶ KVI 33/1990. th. sz. h.

⁴⁹⁷ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁴⁹⁸ ASBÓTH Miklós 1998. 119.

- 181. Menyhárt László utca.** 1963. nov. 26-tól.⁴⁹⁹ A Vörösmarty utcától az Erdei Ferenc utcáig húzódó Középsőkertek városrészbéli utca. A Magyar Térképház Kft. kiadásában megjelent várostérképek hibásan, a Móra Ferenc utcáig húzódó utcaként tünteti fel. Nevét Menyhárt László⁵⁰⁰ (1849–1897) misszionárius Afrika-kutatóról kapta, aki a kalocsai gimnázium tanára és igazgatója volt.
- 182. Meszesi Dunapart.** A meszesi kompikötő környékén lévő, közútként nyilvántartott közterület, melyet a kalocsai hajóállomás 1915-ös Meszesre helyezésével alakítottak ki.⁵⁰¹ 1915 előtt csak kompátkelés volt Meszesen.
- 183. Meszesi út. (1.)** A Bányai útról nyíló, a Meszesi Dunaparra (kompátkelés Gerjenbe) vezető út. 1948. febr. 17. előtt⁵⁰² az út kezdete a Malatin téren volt, ekkor a Malatin tértől a Baja felé induló Bányai úti elágazásig húzódó részének a nevét *Felszabadítók útjára* változtatták. (1944. okt. 30-án a szovjet hadsereg egységeinek egy része ezen az úton érkezett Kalocsára.) A megrövidített Meszesi út eleje a Bányai úti elágazásnál kezdődött. A Kalocsa–Meszes közötti törvényhatósági út 1909–1910-ben épült. Az út mindkét oldalán 1932 őszén fasort ültettek, a kalocsai határban jegenyéből, a foktői határban gyümölcsfákból. A gyümölcsfákat később jegenyére cserélték.⁵⁰³ A jegenyesor természetvédelmi védettséget élvezett, de az út 1997-es korszerűsítése során az erősen foghíjassá vált fasort kivágták és újratelepítették. 1996-ban az út mellett kerékpárút épült Meszesig.⁵⁰⁴ A 19. század első felében a Foktőre vezető út *Foktői út (2.)* és *Bányai út (2.)*, a *Meszesi út (1.)* és a *Kinizsi Pál utca* csomópontból indult.⁵⁰⁵
- 184. Mikszáth Kálmán utca.** 1978. okt. 6-tól.⁵⁰⁶ A Vörösmarty utcától a Móra Ferenc utcáig több töréssel húzódó Középsőkertek városrészbéli utca.
- 185. Miskei út.** A Malatin tértől délkeletnek, Miske (Hajós) és Kiskörös irányába induló út. Az Ágasegyháza–Izsák–Kiskörös–Kalocsa állami közút része. Már az 1770-es években is létezett.⁵⁰⁷ Köznyelvi változata *Halomi út* volt, de ma már ez a feledés homályába merült.⁵⁰⁸ Az út szilárd burkolatot először 1904–1905 között, a Kalocsa–Hajós törvényhatósági út építése idején kapott.⁵⁰⁹ A hajósi elágazástól 1908-ban kezdték megépíteni a Kalocsa–Kiskörös törvényhatósági utat.⁵¹⁰
- 186. Mócsy János utca.** 1993. júl. 1-jétől. A Kossuth Lajos utcától a 48-as utcáig húzódó Komló városrészbéli utca. Nevét a kalocsai születésű Mócsy János⁵¹¹ (1895–1976) Kossuth- és Állami-díjas akadémikus, egyetemi tanárról kapta. Korábbi nevei: 1900 előtt más vonalvezetéssel az utca 48-as utca felőli vége (valószínűleg közös volt a mai *Martinovics utca* második felével) *Tyúkmajor utca* nevét a 48-as házak helyén állt káptalani tyúkmajorról, a Kossuth Lajos

⁴⁹⁹ KVI 27/1963. T. sz. h.

⁵⁰⁰ NLVK

⁵⁰¹ ASBÓTH Miklós 1998. 123.

⁵⁰² BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁵⁰³ ASBÓTH Miklós 1998. 116–117., 145.

⁵⁰⁴ Uo. 206–208.

⁵⁰⁵ Térkép 1772., Térkép 1820.

⁵⁰⁶ KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁵⁰⁷ Térkép 1772.

⁵⁰⁸ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁵⁰⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 110–111.

⁵¹⁰ Uo. 114.

⁵¹¹ NLVK

- utca felőli része **Komló utca (2.)** pedig (a környéken lévő komlókertekről kapta nevét.⁵¹² A századforduló idejére megszűnt a **Martinovics utcával** közös szakasza, csak a Komló sor előtti része maradt meg. Az 1920-as évek végére kiépült az utca a 48-as utcáig. Az utca neve 1927. dec. 30-tól⁵¹³ 1948. febr. 17-ig **Mayer püspök utca** lett. Mayer Béla⁵¹⁴ (1838–1913) címzetes püspök, kalocsai kanonok volt, aki az utca elején lévő Tanítók Házát saját költségén bővítette. 1948. febr. 17.⁵¹⁵ és 1993. júl. 1. között **Ságvári Endre utca** volt a neve.
- 187. Mogyoró utca.** 1986. nov. 10-től.⁵¹⁶ A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikertekből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája. A Móra Ferenc utcából nyílik a Mikszáth Kálmán utca és a Vidats utca között.
- 188. Móra Ferenc utca.** 1978. okt. 6-tól.⁵¹⁷ A Dunapataj–Uszód–Kalocsa állami közút része (a Kinizsi Pál utcával együtt). A Kinizsi Pál utca végétől, annak folytatásaként a Foktői útig húzódó utca, amely a város nyugati felének egyik fő közlekedési útvonalává vált. Korábbi (nyilvántartási) neve **Új vasútállomási (Tervezett) út.**⁵¹⁸ (Az ötvenes évek elején napirenden volt a Kunszentmiklós–Dunapataj közötti vasútvonal Bajáig történő meghosszabbítása Kalocsán keresztül, és a Kiskőrös–Kalocsa közötti vasútvonal hozzácsatlása. A tervezett vasútállomás területének a mai Móra Ferenc utcától délre lévő családi házas beépítésű városnegyed területét jelölték ki. A területet rendezték, a tervezett vasútvonal egy részének alépitményei és néhány műtárgy (pl. a Kinizsi utca végén, Móra Ferenc utca elején lévő „Giga”-híd) is elkészült. A tervezett vasútvonal megépítése elmaradt, a vasútállomás kijelölt területét az 1970-es évek elején zártkertként értékesítették, majd az 1980-as években megkezdődött a beépítése is.)⁵¹⁹
- 189. Móricz Zsigmond utca.** 1978. okt. 6-tól.⁵²⁰ A Martinovics utcától az Újhelyi Imre utcáig húzódó Szentsarok városrészbeli utca. Az Érsekkert és a Martinovics utca között épült új városnegyed egyik utcája.
- 190. Munkácsy Mihály utca.** 1974. febr. 22-től.⁵²¹ A Martinovics utcától az Újhelyi Imre utcáig húzódó Szentsarok városrészbeli utca. Az Érsekkert és a Martinovics utca között épült új városnegyed egyik utcája.
- 191. Munkás utca.** 1948. febr. 17-től.⁵²² Az Alkotmány utcától az Ibolya utcáig húzódó bürgerkerti utca. Korábbi neve **Bajnok utca** volt.⁵²³ Az utca neve a közeli, 1927-ben elkészült sportpályára utal.⁵²⁴

⁵¹² Térkép 1881.

⁵¹³ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵¹⁴ NLVK

⁵¹⁵ BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁵¹⁶ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁵¹⁷ Uo. 61/1978. vb. sz. h.

⁵¹⁸ Térkép 1967.

⁵¹⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 169.

⁵²⁰ KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁵²¹ Uo. 7/1974. T. sz. h.

⁵²² BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁵²³ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵²⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 137.

- 192. Muskátli köz.** 1978. okt. 6-tól.⁵²⁵ Tulipán utcától a Virág utcáig húzódó Szőlők városrészbéli utca. A Tulipán utca és a Viola utca közötti szakasza csak gyalogos közlekedésre alkalmas. A név eredete ismeretlen. Korábbi neve (a Viola utcától a Virág utcáig terjedő része) *Viola utca* volt.
- 193. Nád utca.** 1984. aug. 9-től.⁵²⁶ A Vigadó fogadó mellett a Bányai útról nyíló, majd egy derékszögű töréssel ugyanoda torkolló, sorházas beépítésű rövid utca. Nevét az utca mögött folyó Vajas nádasairól kapta.
- 194. Nagy Jenő utca.** 1993. júl. 1-jétől. A Verseny utca és a Vörösmarty utca között húzódó Bürgerkert utca. Nevét, feltehetőleg, Nagy Jenő (1898–1944) vezérkari ezredesről kapta, aki a Bajcsy-Zsilinszky vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága katonai vezérkarának főnöke volt. Kisebbség a valószínűsége, hogy a névadó Nagy Jenő (1912–1974) író, tanár lett volna. A képviselőtestületi ülés jegyzőkönyvéből nem derül ki egyértelműen a névadó személye. Korábbi nevei: 1948 előtt *Lövölde utca*. Nevét az 1927-ben elkészült Levente Egyesület sportpályáján (ma Városi Sporttelep) lévő lőtérrel kapta.⁵²⁷ 1948. febr. 17.⁵²⁸ és 1993. júl. 1. között *Partizán utca*.
- 195. Nagy Sándor utca.** 1948. febr. 17-től.⁵²⁹ A Nagymező utcától az Orgona utcáig húzódó Szőlők városrészbéli utca. Az utca elnevezésében jó szándékú tévedés van. Eredetileg Nagy-Sándor (vagy Nagysándor) Józsefről (1804–1849), az Aradon kivégzett honvédtábornokról akarták elnevezni az utcát, aki gyermekkorában rendszeresen megfordult Kalocsán élő rokonainál. A pontos névalak körüli bizonytalanság miatt kapta a jelenlegi névformát az utca. Korábbi neve 1911. dec. 16.⁵³⁰ és 1948. febr. 17. között *Gólya utca*.
- 196. Nagy utca. (1.)** Negyvenszállás fő utcája, a Kalocsa–Szakmár–Dunapataj állami kezelésben lévő közút része.
- 197. Nagymező utca. (1.)** *1927. dec. 30-tól. Az Alkony utca és a Legelő sor találkozásánál kezdődő, a Malomszögi utca végétől (eddig szilárd burkolatú) 2-300 m után végződő, a Miskei úttal nagyjából párhuzamos utca, amely a Szőlők városrész déli határa is. Nevét a *Nagymező utca (2.)*-ről kapta. Nevének eredete ismeretlen. Új utcaként 1927-ben választották el az Alkony utcától.⁵³¹ Korábbi neve 1911. dec. 16-tól⁵³² *1927. dec. 30-ig *Alkony utca (2.)*. (A név eredetét l. Alkony utca 1.-nél.)
- 198. Nap utca.** Az 1950-es évektől. A 48-as utca és a Selymerdő utca között húzódó, a Selyem utcával párhuzamos Komló városrészbéli utca. Nevének eredete ismeretlen.
- 199. Napsugár utca.** 1963. nov. 26-tól.⁵³³ A Mátyás király utcából déli irányba nyíló, a Tóth Mike utcával párhuzamos zsákutca. A névadás eredete ismeretlen.

⁵²⁵ KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁵²⁶ Uo. 60/1984. vb. sz. h.

⁵²⁷ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵²⁸ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁵²⁹ Uo.

⁵³⁰ KN 1911. dec. 20.

⁵³¹ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵³² KN 1911. dec. 20.

⁵³³ KVI 27/1963. T. sz. h.

- 200. Nefelejcs utca.** 1911. dec. 16-tól.⁵³⁴ A temető mellett, a Nagymező utcától az Orgona utcáig húzódó Szőlők városrészbéli utca. A névadás eredete ismeretlen.
- 201. Negyveni út.** *1927. dec. 30-tól. Az Eperföld utca folytatásaként Negyvenszállás irányába húzódó utca, amely a hatvanas évek végéig Eperföld és Rokkantelep keleti, és egyben a város északkeleti határa volt. Azóta a rokkantelepi részen az utcától keleti irányba terjeszkedett a város. Az utca északi végéből, a Vasút utca torkolatától kb. 200 m a Dunapataj–Szakmár–Kalocsa között részeként állami kezelésben van, a Vasút utcával és a Kossuth Lajos utca Széchenyi úttól kezdődő szakaszával együtt. A várostérképek rendszeresen hibásan, Vasút utcának tüntetik fel az utca Vasút utca végétől a helységnévtábláig húzódó részét. Nevét a Negyvenszállás (Negyven) felé vezető irányról kapta.
- 202. Negyvenyolcasok tere.** 2002. szept. 21-től. Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából, 2002. szept. 19-én avatták fel a Szent István király út 28–34. sz. házak udvari részeiből és a szolgáltató ház mellett lévő parkoló egy részéből kialakított és díszkőburkolattal ellátott teret. A térnek 2003-ban még nem volt önálló helyrajzi száma, mivel a térkialakítás műszaki adminisztrációja nem történt meg. A téren állították fel Kossuth Lajosnak a Foktői úti laktanyából, valamint Petőfi Sándornak az Érsekkertből áthelyezett mellszobrát.
- 203. Németh László utca.** 1978. okt. 6-tól.⁵³⁵ A Liszt Ferenc utca és a Móra Ferenc utca között húzódó Középsőkertek városrészbéli utca.
- 204. Nemzetőr utca.** 1984 aug. 15-től.⁵³⁶ A Bem apó utcától a Vasút utca magasságáig húzódó utca, amely egyben a város jelenlegi északkeleti határát is jelenti. A Rokkanteleptől keletre az 1970-es években kiépült városnegyed egyik utcája. A Negyveni úttal és a közöttük lévő Deák Imre utca végével egy szilárd burkolat nélküli névtelen út köti össze. Nevét a Rokkantelepen és közvetlen közelében gyakori katonai foglalkozás után kapta.
- 205. Nyár utca. (1.)** 1984. aug. 15-től.⁵³⁷ A Tavasz utca és a Legelő sor között húzódó újjvárosi utca. Északi oldala családi házas beépítésű, a déli oldalán a Miskei úton épült sorházak telkeinek hátsó bejáratai találhatóak. A név eredete ismeretlen.
- 206. Obermayer (Ernő) tér.** 1971. dec. 23-tól.⁵³⁸ A Malatin tér és a Széchenyi út között lévő nyújtott háromszög alakú tér, melynek csúcsa északnyugati irányba néz, délkeleti része az 51. sz. állami közút része. A Malatin tértől nyugat felől a szintén állami kezelésben lévő Miskei út választja el. A Kócsag utca, a Szent Imre utca, a Hunyadi utca, az Árpád fejedelem utca és az Alkony utca indul a térről, illetve torkollik a térben a föntebb említettek kivül. A tér jelenlegi alakját az 1970-es évek elején, az 51. sz. közút új átkelő szakaszának építése idején kapta. Nevét Obermayer Ernő⁵³⁹ (1888–1969) Kossuth-díjas növénynevelőről kapta, aki megalapítója és első igazgatója volt a kalocsai Vegykísérleti és Paprikakutató Állomásnak. Korábbi nevei: 1900 előtt *Miklós gát* (*Miklós gáti farakodó*), *Miklós tér*. (A név első tagjának eredete ismeretlen, talán csa-

⁵³⁴ KN 1911. dec. 20.

⁵³⁵ KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁵³⁶ Uo. 60/1984. vb. sz. h.

⁵³⁷ Uo. 60/1984. vb. sz. h.

⁵³⁸ Uo. 39/1971. T. sz. h.

⁵³⁹ NLVK

- ládnév,⁵⁴⁰ a második tagja az 1862-es árvíz után felépült árvédelmi körtöltésre (körgátra) utal.⁵⁴¹ A 18. század második felében a Kígyós egyik ága a téren keresztül tartott nyugatnak a Vajas felé.⁵⁴² A Miklós tér elnevezés a környezet megváltozásából ered, mivel a gát (töltés) a tér beépülése során eltűnt, helyette létrejött egy tér. 1900. nov. 8-tól⁵⁴³ **Szent György tér**, 1948. febr. 17.⁵⁴⁴ és az 1971. dec. 23.⁵⁴⁵ között **Holmeyer tér**. Holmeyer Ferenc⁵⁴⁶ (1823–1889) nyomdász Malatin Antallal 1857-ben alapította Kalocsa második nyomdáját.
- 207. Obsitos köz.** 1984. aug. 15-től.⁵⁴⁷ A Hosszú Antal utcából északi irányba, a Kiss Ernő utca és a Táncsics Mihály utca között nyíló rokkanttelepi zsákutca nevét a Rokkanttelepen és közvetlen közelében gyakori katonai foglalkozás után kapta. Korábbi neve 1971. dec. 23-tól **Bolt köz** volt.⁵⁴⁸
- 208. Oncsa köz.** Az 1950-es évek elejétől. A Pataji út és a Selyem utca között lévő Oncsa-telep városrészbeli utca. Nevét az 1941–1942-ben felépült 32 ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) által építtetett házról kapta.⁵⁴⁹ Korábbi neve az **Oncsa-házak** része volt (folyamatos házszámozással).
- 209. Orgona utca.** *1927. dec. 30-tól. A Kökény utca és a Remete utca között húzódó Szőlők városrészbeli utca.
- 210. Ortutay Gyula utca.** 1986. nov. 10-től.⁵⁵⁰ A Veres Péter és az Erdei Ferenc utca között a Mikszáth Kálmán utcáról nyíló zsákutca.
- 211. Paksi köz.** *1927. dec. 30-tól. A Foktői útról a Városi Sportteleppel szemben nyíló, a repülőtérre vezető út. Az ötvenes évek elején, a repülőtér és a Foktői úti laktanya építése idején kapott jelentősebb szerepet. Az utca Paks irányába mutat, a szájhagyomány szerint erre hozták a főszékesegyház építéséhez a követ a Duna partjáról.⁵⁵¹
- 212. Paprika utca.** Az 1950-es évek elejétől. A Mátyás király utca elejéről déli irányba nyíló utca a Vajas-parton. A Margit Malomhoz és a Kalocsai Fűszerpaprika Rt. központi telepéhez biztosítja a bejárást. Az ötvenes évek elején, amikor a Fűszerpaprika Rt. jogelőd vállalata még kisebb területen feküdt, a Paprika utca biztosította a vásártérhez vezető legrövidebb útvonalat. A Vörösmarty utca kiépülése után, az üzem terjeszkedése miatt az utca egy része megszűnt, területét bekebelezte a paprikafeldolgozó üzem. Nevét az egykori paprikabeváltóról, a Kalocsai Fűszerpaprika Rt. egyik jogelődjéről kapta.
- 213. Pásztor utca.** 1900. nov. 8-tól.⁵⁵² A vásártérrel szemben a Petőfi Sándor utcától az Orgona utcáig húzódó Szőlők városrészbeli utca. A századforduló előtt a Szőlőhegy Petőfi Sándor utcai oldalán kiépült, addig névtelen négy

⁵⁴⁰ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁵⁴¹ ASBÓTH Miklós 1998. 82.

⁵⁴² Térkép 1774.

⁵⁴³ KN 1900. nov. 18.

⁵⁴⁴ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁵⁴⁵ KVI 39/1971. T. sz. h.

⁵⁴⁶ NLVK

⁵⁴⁷ KVI 60/1984. vb. sz. h.

⁵⁴⁸ Uo. 39/1971. T. sz. h.

⁵⁴⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 156–157.

⁵⁵⁰ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁵⁵¹ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵⁵² KN 1900. nov. 18.

- szőlőhegyi utca az 1900-as általános utcanévváltoztatás kapcsán kapott nevet (Bimbó utca, Kőkény utca, Pásztor utca, Remete utca).
- 214. Pataji út.** 1990. május 17-től.⁵⁵³ A Kossuth Lajos utcából a Széchenyi út folytatásaként északi irányba induló út, mely az 51. sz. közút része. A 19. század elejétől használatos Dunapataj irányába vezető országút. Korábban, a 18. század második felében a Dunapatajra vezető utak más nyomvonalakon haladtak. Az egyik a Tyúkmajori (Kőégető) hídtól a Kőégető dűlőn keresztül haladt, a régebbi nagyjából a gimnázium épületétől a mai Kígyó utca vonalán végig menő, majd észak-északkelet felé forduló, a kórház helyén állt kálváriát délről megkerülő országút. A korabeli városon kívüli része a mai Pataji út vonalát követte.⁵⁵⁴ Lásd még *Régi Dunapataji (Pataji) út, Via Pataiensis Tegularae fornacis*. Korábbi nevei: 1820 körül⁵⁵⁵ *Pataji út*, 1900 után⁵⁵⁶ *Dunapataji országút, Dunapataji út*, 1948. febr. 17.⁵⁵⁷ és 1990. máj. 17. között *Vörös Hadsegreg útja*.
- 215. Petőfi Sándor utca.** 1948. febr. 17-től.⁵⁵⁸ A Kossuth Lajos utca és a Szentháromság tér találkozásától a Kertekalja sorig húzódó, részben Kígyós városrészbeli utca, a Széchenyi úttól kelet felé eső része határ Eperföld és az Újváros, valamint a Szőlők között. A város egyik leghosszabb utcája. Az utca a Kígyós nevű vízfolyás, mely egy időben az utca névadója is volt, feltöltött medrén jött létre. Itt is megfigyelhető a legrégebbi kalocsai utcák (Szent István király út, Hunyadi utca, Dózsa György utca) jellegzetessége, az elején keskeny utca a végére kiszélesedik, esetenként majdnem a duplájára. 1914 májusában kezdték el az utca szilárd burkolatát készíteni, de a nyáron kitört háború miatt hamarosan abbahagyták. Az útépitéshez nagyon sok töltés kellett, mivel az út az egykori, feltöltődött folyómederre épült. A szilárd útburkolat 1926-ban készült el.⁵⁵⁹ Korábbi nevei: 1900 előtt a Haynald Lajos utcától *Kígyós utca*, a Szent Imre utca és a Kócsag utca közötti része (az Iszakra székház telkével együtt) *Kígyós tér*. Nevét az utca helyén volt egykori Kígyós nevű vízfolyásról kapta, amelynek feltöltött medrén alakult ki az utca, illetve a tér.⁵⁶⁰ Az utcanév első írásos előfordulása az 1820-as évek közepén történt. A köznyelv az utcát (gyakran még ma is) rövidítve *Kígyósnak* nevezi. A térhez tartozott a mai Iszakra székház telkének a területe is, amelynek több, gyakran egymás mellett használt neve volt: *Fazekas tér, Korsós kemencék telke, Korsós tér*. Nevét az itt működő fazekasokról (kalocsai elnevezéssel: korsósokról) kapta.⁵⁶¹ A Kossuth Lajos utca és a Haynald utca közötti része *Sár utca*. Mivel a város egyik legalacsonyabban fekvő részén található, az eső után keletkezett vendégmarasztaló sárról kapta nevét. 1927. dec. 30-ig. 1911. dec. 16-tól⁵⁶² a Haynald utcától a végéig *Katona István utca (2.)* (eredetét l. Katona István utca

⁵⁵³ KVI 33/1990. th. sz. h.

⁵⁵⁴ Térkép 1772.

⁵⁵⁵ Térkép 1820.

⁵⁵⁶ Térkép 1926.

⁵⁵⁷ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁵⁵⁸ Uo.

⁵⁵⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 122., 135–136.

⁵⁶⁰ Térkép 1881.

⁵⁶¹ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁵⁶² KN 1911. dec. 20.

- (1.)-nél), amihez 1927. dec. 30-án⁵⁶³ a **Sár utcát** hozzácsatolták. 1948. febr. 17-én⁵⁶⁴ az utcát kettéosztották. A Kossuth Lajos utca és a Haynald utca közötti részének a neve továbbra is **Katona István utca (2.)** maradt, az utca többi része a **Petőfi Sándor utca** nevet kapta. A **Katona István utca (2.)**-t az 1950-es évek elején hozzácsatolták a **Petőfi Sándor utcához**.
- 216. Plébánia köz.**⁵⁶⁵ A belvárosi plébániával szemben a Hunyadi János utcától a Petőfi Sándor utcáig húzódó rövid utca. Nevét a közelben lévő, 1878-ban elbontott régebbi plébániáról⁵⁶⁶ (a Belvárosi Általános Iskola helyén) kapta. Az új plébánia a közzel szemben van.
- 217. Radnóti Miklós utca.** 1968. ápr. 16-tól.⁵⁶⁷ A Hősök útjától a Széchenyi út Dózsa György utca és az Illyés Gyula utca közötti házsorának szervizútjáig húzódó eperföldi, a hatvanas évek közepén kialakított utca. Az utca nyugati vége a Dózsa György utca vagy az Illyés Gyula utca felől közelíthető meg. A hivatalos névadás előtt az **Eperföld I.** ideiglenes nevet viselte.⁵⁶⁸
- 218. Rákóczi Ferenc utca.** 1948. febr. 17-től.⁵⁶⁹ A Búzapiac tértől a Bányai út és a Malatin tér találkozásáig húzódó belvárosi utca. Már 1770 körül is létezett, de akkor még nem volt neve, és nem ért ki a Malatin térig, hanem a Tomori utcához csatlakozott.⁵⁷⁰ Korábbi neve **Híd utca (2.)**, *1927. dec. 30-tól a mai **Híd utca (1.)**-gyel együtt.
- 219. Raktár utca.** Negyvenszállást nyugatról határoló beépítetlen utca a Nagy utca és a Kis utca között. Az utca folytatásában lévő dűlőút a Miskei úti löszerraktárokhoz vezet, ahonnan a nevé is kapta.
- 220. Remete utca.** 1900. nov. 8-tól.⁵⁷¹ A századforduló előtt a Szőlőhegy Petőfi Sándor utcai oldalán kiépült, addig névtelen négy szőlőhegyi utca az 1900-as általános utcanévváltoztatás kapcsán kapott nevet.
- 221. Rigótanya.** A Miskei útról, a közlekedési tanpálya mellett nyíló Liget utcán keresztül közelíthető meg a Miskei út és a Ciglédi kertek között lévő három tanya, a **Baksatanya**, a **Falvaitanya** és a **Rigótanya**,⁵⁷² melyek közül a Baksatanya nem hivatalos közterületi név.
- 222. Róna utca. (1.)** 2000. ápr. 6-tól. A Miskei útról a Centrál Mosodák mellett, nyugati irányba nyíló, az egykori tejüzemig húzódó utca. Az utca végén lévő szántóföldekről, költőien, rónáról kapta a nevét.
- 223. Rózsa köz.** *1927. dec. 30-tól. A Tulipán utcától a Kertekalja sorig húzódó Szőlők városrészbéli utca. 1978. okt. 6-ig csak a Szőlők köze útig ért, akkor hosszabbították meg a Kertekalja sorig.⁵⁷³ A meghosszabbítás csak gyalogos közlekedésre alkalmas. A név eredete ismeretlen.
- 224. Sárköz utca.** Az 1970-es években a **Sár köz** nevéet **Sárköz utcára** változtatták. A Tomori utcától a Bajcsy-Zsilinszky utca érintésével a Híd utcáig húzódó rö-

⁵⁶³ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵⁶⁴ BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁵⁶⁵ Térkép 1881.

⁵⁶⁶ ASBÓTH Miklós 1998. 86.

⁵⁶⁷ KVI 13/1968. T. sz. h.

⁵⁶⁸ Uo. 20/1967. T. sz. h.

⁵⁶⁹ BKMÓL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁵⁷⁰ Térkép 1772.

⁵⁷¹ KN 1900. nov. 18.

⁵⁷² Kovács Ferenc

⁵⁷³ KVI 61/1978. vb. sz. h.

- vid belvárosi utca. A név eredetére, a korábbi két, talán egymás mellett élő név-változat (térkép szerint: Sár köz, utcanév-tábla szerint: Sárköz) alapján két magyarázat is van. Az első jelentése *sáros utca* (ez a név azonban majdnem valamennyi kalocsai utcára illett), a második a *Kalocsai Sárközre* utal.⁵⁷⁴ Korábbi neve: 1900 előtt⁵⁷⁵ *Barna köz* (eredete ismeretlen, talán családnév), 1900. nov. 8.⁵⁷⁶ és 1927. dec. 30. között a Bajcsy-Zsilinszky utcától a Híd utcáig húzódó szakasza *Tél utca* (a mai *Bajcsy-Zsilinszky utcával* együtt), 1927. dec. 30-tól⁵⁷⁷ 1948. febr. 17-ig⁵⁷⁸ *Híd utca (2.)*, utána a *Bajcsy-Zsilinszky utca* része. Az 1950-es évek elejétől az 1970-es évekig *Sár köz (Sárköz (1.))*.
- 225. Selyem utca.** 1927. dec. 30-tól.⁵⁷⁹ A 48-as utca és az Ilk Viktor utca között húzódó utca, amely az Oncsa-telep és a Komló városrész határa is. Az 1880-as években a tanítóképzőben, majd a közeli Oncsa-telep környékén lévő rabfoglalkoztató telepen selyemhernyó-tenyésztéssel kezdtek el foglalkozni.⁵⁸⁰ A Selyemerdő utca és a 48-as utca közötti terület egy részére a tenyésztéshez nélkülözhetetlen eperfát ültettek. Átvitt értelemben innen származik az utca neve. A városban ezen kívül még több helyen, a 19. század elején Eperföldön, a század nyolcvanas éveitől a Foktői út elejétől északra a Vajason túl, és a Kossuth Lajos utca két oldalán is voltak eperfák.⁵⁸¹
- 226. Selyemerdő utca.** Az 1950-es évektől. A Mócsy János utca és a Selyem utca között húzódó Komló városrészbeli utca. Az utca északi oldala beépített, délről a Hunyadi pálya határolja. A selyemhernyó-tenyésztéshez nélkülözhetetlen eperfából álló kerteket a 19. század második felében *Selyemerdő* névvel is illették a kalocsaiak. (A másik elnevezésük *Epreskert* volt.)
- 227. Semmelweis Ignác utca.** 1978. okt. 6-tól.⁵⁸² A Mikszáth Kálmán utcától a Bánki Donát utcáig húzódó Középsőkertek városrészbeli utca.
- 228. Simonyi Jenő utca.** 1986. nov. 10-től.⁵⁸³ A Mátyás király utca folytatásaként a Tóth Mike utcából nyíló, íves vonalvezetésű Középső kertekbeli zsákutca, amely a tervezés szerint kiért volna a Jókai Mór utcáig. Nevét Simonyi Jenő (1860–?) földrajzi íróról kapta, akinek Kalocsát és környékét bemutató könyve Kalocsa környéke címen 1882-ben jelent meg.⁵⁸⁴ Az utca beépülés előtti neve *Lenin utca* volt.
- 229. Sörház köz. (1.)** Az 1950-es évek elejétől. A Szentháromság tér és a Szent István király út találkozásától a Híd utcáig húzódó, a Tomori utcánál megtörő vonalvezetésű utca. Kezdetben csak a Tomori utca és a Híd utca közötti része viselte a *Sörház köz* nevet, a Tomori utca és a Szent István király út közötti része névtelen volt, mivel azon a részen nem volt házszámozás. Az 1967 után megjelent várostérképek tévesen Sörház utcának nevezik. Nevét a Foktői út elején a

⁵⁷⁴ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵⁷⁵ Térkép 1881.

⁵⁷⁶ KN 1900. nov. 18.

⁵⁷⁷ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵⁷⁸ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁵⁷⁹ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵⁸⁰ ASBÓTH Miklós 1998. 88.

⁵⁸¹ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵⁸² KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁵⁸³ Uo. 106/1986. vb. sz. h.

⁵⁸⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 89.

19. század első éveiben alapított érsekuradalmi sörfőző üzemről kapta.⁵⁸⁵ Korábbi neve **Megyeház köz**. Nevét a Tomori utca első házáról kapta, amelyben a 19. század közepéig az úriszék működött, majd a 19. század második felétől a század végéig az ügyészségi börtönnek adott helyet.⁵⁸⁶ Az épületet, mely mindenképpen a felső hatalom jelképe volt, a köznyelv (kicsit túlzóan) megyeháznak nevezte.⁵⁸⁷ **Megyeház köz** volt *1927. dec. 30-ig, utána az 1950-es évek elejéig **Sárköz (2.)**. A Tomori utca és a Híd utca közötti részének neve 1880 körül **Sóti köz** volt.⁵⁸⁸ A neve talán családnévből ered.

- 230. Sörös Imre utca.** 1971. dec. 23-tól.⁵⁸⁹ A Plébánia köztől a Szent Imre utcáig húzódó belvárosi utca a Hunyadi utca és a Petőfi Sándor utca között. Ebben az utcában is megfigyelhető a régi kalocsai utcák (Szent István király út, Petőfi Sándor utca, Hunyadi utca, Dózsa György utca) jellegzetessége: az elején keskeny utca a végére kiszélesedik. Nevét Sörös Imre⁵⁹⁰ (1817–1887) érseki könyvtáros, lelkészről kapta, akit az osztrák hatóságok az 1849. jún. 21-én a főszékesegyházban elhangzott forradalmi prédikációja miatt 10 év börtönre ítélték, amiből 7 évet le is töltött. Korábbi nevei: 1900 előtt az utca két részből állt. A Plébánia köztől a mai József Attila utcáig terjedő rész neve **Szép utca** (név eredete ismeretlen), a József Attila utcától a mai Szent Imre utcáig terjedő rész neve 1828 körül **Mitre utca** (Az utcanév családnévre, esetleg ragadványnévre utal. 1828-ban Horváth Mihály Mitre tűzkárosult segélyt kapott. 1833-ban Mitre Gábor hajdú volt az uradalmi fogháznál. A Mitre család feltehetően Kiskunhalasi származású volt.⁵⁹¹ 1900 előtt **Kismészárszék utca** volt. (A közelben lévő kisebb mézárszék után.) 1900. nov. 8-án a **Szép utcát** megrövidítették a Haynald Lajos utcáig, a levágott részt és a **Kismészárszék utcát** **Víg utca** néven összevonták.⁵⁹² Az utcanév eredetére két, közszájon forgó magyarázat utal. Az egyik szerint a vidéki gimnáziumi diákok nagy számban laktak az utcában és az ő vidámságuk adta az ötletet az utca elnevezésére. A másik szerint az utcában működő nyilvánosház körül zajló víg élet volt az utca névadója. Ez utóbbi magyarázat nehezen fogadható el, mivel az utca nevét hivatalosan a képviselőtestület adta. Az 1927. dec. 30-án a **Szép utcát** és a **Víg utcát** **Víg utca** néven ismét egyesítették. 1938. márc. 21-én az utca neve **Asztrik érsek utca** lett.⁵⁹³ (Eredetét l. Asztrik térnél.) 1948. febr. 17-én⁵⁹⁴ az utcát ismét két részre osztották. A Plébánia köz és a Haynald utca közötti részének a neve továbbra is **Asztrik érsek utca** maradt az 1950-es évek elejéig, a Haynald utca és a Szent Imre utca közötti része 1971. dec. 23-ig **Mónus Illés utca** lett. Az 1950-es évek elején az **Asztrik érsek utcát** hozzácsatolták a **Mónus Illés utcához**.

⁵⁸⁵ ASBÓTH Miklós 1998. 73.

⁵⁸⁶ Térkép 1881.

⁵⁸⁷ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵⁸⁸ Térkép 1881.

⁵⁸⁹ KVI 39/1971. T. sz. h.

⁵⁹⁰ NLVK

⁵⁹¹ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁵⁹² KN 1900. nov. 18.

⁵⁹³ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁵⁹⁴ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

- 231. Sportpálya utca.** Az 1950-es évektől. A Nagy Jenő utca és a Hajós Alfréd utca között húzódó Bürgerkerti utca. Nevét a Városi Sporttelepről kapta, amely az utca Hajós Alfréd utcai végén található.
- 232. Szabó József utca.** 1971. dec. 23-tól.⁵⁹⁵ A Vörösmarty utca elejéről nyugati irányba nyíló, a Csorna-foktői csatornával („Giga”) nagyjából párhuzamosan futó, a Középsőkertek városrész déli határát jelentő utca. Legnagyobb részt egyoldalas beépítésű (csak az egykori Giga kertenél van néhány ház az utca páros oldalán) utca. Az utca déli oldalán a csatorna húzódik. Nevét a kalocsai születésű Szabó József⁵⁹⁶ (1822–1894) geológus, egyetemi tanárról, a modern magyar geológiatudomány egyik megeremtőjéről kapta.
- 233. Szántó (tervezett) utca.** 1988. aug. 4-től.⁵⁹⁷ A Meszesi útról déli irányban a Szérűskert utcával párhuzamosan tervezett utca.
- 234. Széchenyi út.** 1978. okt. 6.-tól.⁵⁹⁸ Az Obermayer tértől a Kossuth Lajos utcáig húzódó fő közlekedési út, az 51. sz. közút városon átvezető szakaszának része. Az Obermayer tér és a Dózsa György utca közötti szakasza teljesen új nyomvonalon épült 1971 és 1973 között,⁵⁹⁹ a Dózsa György utca és a Kossuth Lajos utca közötti része már korábban 1900. nov. 8. előtt *Széchenyi utca* volt. A Széchenyi utca Dózsa György utca és a Zöldfa utca közötti szakasza Lendvai köz, a Zöldfa utca és a Kossuth Lajos utca közötti szakasza Kas utca nevet viselte 1900. nov. 8-a előtt.⁶⁰⁰
- 235. Szeffű köz.** 1984. aug. 15-től.⁶⁰¹ A Nagymező utcából a Diófa utca és a Tulipán utca között nyíló Szőlők városrészbeli zsákutca. Nevének eredete ismeretlen. Korábbi neve *Nagymező köz* volt. Nevét a Nagymező utca (1.)-ről kapta, amelyből nyílik.
- 236. Szénáskert I. utca.** A Szénáskert 20. század elején beépülő részének első utcája, a Vigadó sorról nyílik. 1927-ig még csak három utca (az I. a III. és az V. számú) épült ki.⁶⁰² Ezeket 1927. dec. 30-án sorszámokkal látták el.⁶⁰³ A közbeeső (II. IV. és VI.) utcák csak a század közepén, 1948-tól alakultak ki.⁶⁰⁴ Nevét, a többi szénáskerti utcával együtt, egy 1789-ben kiadott érseki rendeletben a szénatárolásra kijelölt területről (szénáskert) kapta.⁶⁰⁵
- 237. Szénáskert II. utca.** A Szénáskert 1948-tól beépülő részének első utcája, a Vigadó sorról nyílik.
- 238. Szénáskert III. utca.** A Szénáskert 20. század elején beépülő részének második utcája, a Vigadó sorról nyílik.⁶⁰⁶
- 239. Szénáskert IV. utca.** A Szénáskert 1948-tól beépülő részének második utcája, a Vigadó sorról nyílik.

⁵⁹⁵ KVI 39/1971. T. sz. h.

⁵⁹⁶ NLVK

⁵⁹⁷ KVI 68/1988. vb. sz. h.

⁵⁹⁸ Uo. 61/1978. vb. sz. h.

⁵⁹⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 180., 182.

⁶⁰⁰ KN 1900. nov. 18.

⁶⁰¹ KVI 60/1984. vb. sz. h.

⁶⁰² Kalocsai Körzeti Földhivatal ingatlan-nyilvántartása

⁶⁰³ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁶⁰⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 165.

⁶⁰⁵ Uo. 72.

⁶⁰⁶ Kalocsai Körzeti Földhivatal ingatlan-nyilvántartása

- 240. Szénáskert V. utca.** A Szénáskert 20. század elején beépülő részének harmadik utcája, a Vigadó sorról nyílik.⁶⁰⁷
- 241. Szénáskert VI. utca.** A Szénáskert 1948-tól beépülő részének harmadik utcája, a Vigadó sorról nyílik.
- 242. Szent Imre utca. (1.)** 1993. júl. 1-jétől. A Hunyadi János utcától a Dózsa György utcáig húzódó utca. Nevét a korábbi Szent Imre utca (2.) után kapta. Korábbi nevei: 1900. nov. 8. előtt a Hunyadi utca és a Petőfi Sándor utcai szakasza **Gáspár köz**.⁶⁰⁸ Nevét az utcában lakó Gáspár kalapostól kapta.⁶⁰⁹ 1900. nov. 8.⁶¹⁰ és 1927. dec. 30.⁶¹¹ között **Gerle utca** (néveredet ismeretlen), majd a **Széchenyi utcához csatolták**. 1900. nov. 8. előtt Petőfi Sándor utca és a Dózsa György utcai szakasza **Páli köz**⁶¹² (néveredet ismeretlen), utána **Széchenyi utca**⁶¹³ (a mai **Széchenyi út** Dózsa György utca és a Kossuth Lajos utca közötti szakaszával együtt, 1927. dec. 30-tól⁶¹⁴ a **Gerle** utcával együtt), majd az 1950-es évek elejétől 1978. okt. 6-ig a mai **Árpád fejedelem** utcával kiegészítve), 1978. okt. 6.⁶¹⁵ és 1993. júl. 1. között **Kun Béla utca**.
- 243. Szent István király út.** 1989. szept. 26-tól.⁶¹⁶ A Szentháromság tértől a Malatin térig húzódó belvárosi utca. A város egyik fő kereskedelmi és igazgatási központja. A város legrégebbi, már a középkorban is meglévő utcája.⁶¹⁷ Első szilárd burkolatát (makadám) 1893-ban kapta (a Kálvária, ma Kossuth Lajos utcával együtt) mivel törvényhatósági útnak minősült. A makadám utat 1906-ban gránit kockaköburkolatra cserélték. Az első aszfaltozott járda 1898-ban épült a Nagyszemináriumtól (ma Művelődési Központ) a mai bíróság épületéig 3 m szélességben. A járdát 1929 után újították fel, és meghosszabbították az utca végéig. Az utca első tervszerű fásítása 1874-ben volt. Az utca két oldalán akác-fákat ültettek. 1890-ben kiszedték az akác-fákat, és helyükbe ültették a ma is meglévő celtisz fákat.⁶¹⁸ Az utca az első magyar királyról I. Szent Istvánról, a kalocsai érsekség megalapítójáról kapta nevét. Korábbi nevei: a középkorban **Nagy utca** (a középkori és török kori Kalocsa két utcája közül a nagyobbik), a török kori adóösszeírásokban⁶¹⁹ **Mahallei Nagy ucsa**. 18. században⁶²⁰ **Nagy utca (2.)**, a 19. században⁶²¹ **Szentháromság utca**. Nevét az 1786-ban, nagyjából a mai Gyermekotthonnal szemben felállított (Salm Lipót pesti szobrász által készített) Szentháromság szoborról kapta, amely 1879-ben került mai helyére.⁶²² 1900. nov. 8-tól⁶²³ **Szent István utca**, 1949. dec. 21-től⁶²⁴ **Sztálin út**,

⁶⁰⁷ Kalocsai Körzeti Földhivatal ingatlan-nyilvántartása

⁶⁰⁸ Térkép 1881.

⁶⁰⁹ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁶¹⁰ KN 1900. nov. 18.

⁶¹¹ Uo. 1928. jan. 4.

⁶¹² Térkép 1881.

⁶¹³ KN 1900. nov. 18.

⁶¹⁴ BKMÓL V. 81/b. 1927

⁶¹⁵ KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁶¹⁶ Uo. 17/1989. th. sz. h.

⁶¹⁷ GYÖRFFY György 1987. 431.

⁶¹⁸ ASBÓTH Miklós 1998. 85., 99., 101., 104., 112.

⁶¹⁹ VASS Előd 1980. 84.

⁶²⁰ Térkép 1772.

⁶²¹ Térkép 1881.

⁶²² ASBÓTH Miklós 1998. 71., 87.

⁶²³ KN 1900. nov. 18.

- 1956 okt. 23. utáni időszak és 1989. szept. 26. között⁶²⁵ **I. István király út**. A köznyelv a 19. és a 20. században gyakran *Fő utca* néven is nevezte, míg a *Nagy utca* köznyelvi változat sokkal ritkább. Az *Öreg utca* változatot ma már nem használják.⁶²⁶
- 244. Szentháromság tér.** 1990. máj. 17-től.⁶²⁷ A város központi tere és a város legmagasabban fekvő része. Déli irányba a Szent István király út, a Hunyadi utca, kelet felé a Kossuth Lajos utca, nyugati irányba a Foktői út és a Sörház köz indul a térről. Északkeleti irányban az Asztrik tér csatlakozik hozzá. A teret a közepén álló főszékesegyház uralja, ami korábban két részre is osztotta. A téren az egyház egykoron legfontosabb épületei állnak: az érseki kastély, az egykori papnevelde (ma Művelődési Ház), az egykori jószágkormányzóság (ma szálloda), a kanonoki házak (ma különböző intézmények vannak bennük) és a főszékesegyház. Az épületek a 18. század második felében illetve a 19. század elején épültek. Útburkolata és járdái a Kossuth Lajos és a mai Szent István király út úttestével és aszfaltjárdáival együtt készült. Nevét a tér a mai Szent István király útról 1879-ben a térre áthelyezett Szentháromság szoborról kapta.⁶²⁸ Korábbi neve: A 19. század második felében⁶²⁹ a főszékesegyháztól északra lévő része **Kastély tér** (a téren lévő érseki kastély után), a főszékesegyháztól délre lévő része **Székesfőegyház tér**, 1900 előtt (az egész tér az **Asztrik térrel** együtt) **Nagytemplom tér**, 1900. nov. 8-tól⁶³⁰ **Szentháromság tér**, az 1950-es évek eleje és 1990. máj. 17. között **Szabadság tér**.
- 245. Szérűskert utca.** 1968. ápr. 16-tól.⁶³¹ A Meszesi útról déli irányba nyíló, a Bányai úttal párhuzamos utca, mely az utca végén egy derékszögű töréssel fut ki a Bányai útra. Nevét a mai Meszesi út elején volt szérűskertekről kapta.
- 246. Szilva sor.** 1986. nov. 10-től.⁶³² A Móra Ferenc utcától délre elterülő hobbikeretkből az 1980-as évek közepén kialakított családi házas beépítésű városnegyed utcája. A Móra Ferenc utcából nyílik a Szabó József utcával szemben, és nagy ívben párhuzamosan halad a Csorna-foktői („Giga”) csatornával a Körte utca végéig. Nagyrészt beépítetlen.
- 247. Szőlők köze út.** 1911. dec. 16-tól.⁶³³ A Petőfi Sándor utca és a Miskei út között ívesen húzódó utca. Kialakulása idején a kiépülő Szőlőhegy városrész legszélsőbb utcája volt. Innen származik a neve is. A Szőlőhegy déli részének a század első évtizedében kiépült hat utcájának (Diófa utca, Gólya utca, Hársfa utca, Nagymező utca (2.), Szőlők köze, Virág utca) egyike. Korábban ezt a területet a köznyelv **Szőlők köze** néven emlegette. Az utca neve onnan ered, hogy ez a terület jelentette a határt a régi (öreg) szőlők és az új szőlők között a Szőlők városrészben.

⁶²⁴ Benke Ferenc
KVI 17/1989. th. sz. h.

⁶²⁶ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁶²⁷ KVI 33/1990. th. sz. h.

⁶²⁸ ASBÓTH Miklós 1998. 87.

⁶²⁹ Térkép 1881.

⁶³⁰ KN 1900. nov. 18.

⁶³¹ KVI 13/1968. T. sz. h.

⁶³² Uo. 106/1986. vb. h.

⁶³³ KN 1911. dec. 20.

- 248. Tamási Áron utca. (1.)** 1996. jún. 13-tól. A Móra Ferenc utcától a Semmelweis utcáig húzódó, az Ecetgyár utcával párhuzamos Középsőkertek városrészbéli utca.
- 249. Táncsics Mihály utca.** 1948. febr. 17-től.⁶³⁴ A Honvéd utca Kiss Ernő utca és a Huszár utca közötti részétől a Vasút utcáig húzódó rokkanttelepi utca. Korábbi neve **Kleiner Lajos utca** volt. Kleiner Lajos⁶³⁵ (1846–1922) címzetes apát és kalocsai nagyprepost volt.
- 250. Tartsay Vilmos utca.** 1948. febr. 17-től.⁶³⁶ A Kiss Ernő utca Vasút utca felőli végétől a Nemzetőr utcáig húzódó, a Hosszú Antal utcával párhuzamos rokkanttelepi utca. Korábbi neve **Vitéz utca** volt. Neve az első világháborús hadirokkantakra utal.⁶³⁷
- 251. Tavasz utca.** 1900. nov. 8-tól.⁶³⁸ A Miskei út és a Petőfi Sándor utca között húzódó újavárosi utca. Már 1770 körül létezett, de akkor még nem volt neve.⁶³⁹ Azon utcák egyike, mely utoljára kapott szilárd burkolatot az 1990-es évek közepén. A név eredete ismeretlen. Korábbi neve **Péter utca** volt. A néveredet ismeretlen.
- 252. Téglagyár utca.** 1968. ápr. 16-tól.⁶⁴⁰ A Vörösmarty utca és a Liszt Ferenc utca között húzódó utca. Nevét a Foktői út és a Vörösmarty utca találkozásánál közelében Modor Péter által 1897 októberében alapított téglagyárról⁶⁴¹ kapta, amely a 20. század első felében működött. Utolsó megmaradt épületeit, amelyek szűkséglakásként szolgáltak az 1990-es évek második felében bontották el. Korábbi neve **Téglagyár köz** volt.
- 253. Telek utca.** 1993. júl. 1-jétől. A Zrínyi Miklós utca és a Halász utca között, a Zrínyi-lakóteleptől északra húzódó utca. Nevét a város északkeleti határában lévő, közeli Telek dűlőről kapta. Korábbi neve **Makarenko utca** volt.
- 254. Tessedik Sámuel utca.** 1963. nov. 26-tól.⁶⁴² A Mátyás király utca és a Jókai utca között a Tóth Mike utcával párhuzamos Középsőkertek városrészbéli utca.
- 255. Timár Kálmán utca.** 1986. nov. 10-től.⁶⁴³ A Kishalás sortól a Fillér utcáig húzódó eperföldi utca. Nevét Timár Kálmán⁶⁴⁴ (1884–1960) irodalomtörténészről, Kalocsa legjelentősebb helytörténeti kutatójáról kapta. Korábbi nevei: 1900-ig **Kis Eperföld utca** (a mai **Malom utcával** együtt), 1900. nov. 8-tól⁶⁴⁵ **Fillér utca (2.)**, amit 1927. dec. 30-án⁶⁴⁶ egyesítettek a **Malom utcával**. 1948. febr. 17-től⁶⁴⁷ **Kunfy Zsigmond utca** (a mai **Malom utcával** együtt), 1971. jún. 18.⁶⁴⁸ és 1986. nov. 10. között **Malom utca** (a mai **Malom utcával** együtt).

⁶³⁴ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁶³⁵ NLVK

⁶³⁶ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁶³⁷ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁶³⁸ KN 1900. nov. 11.

⁶³⁹ Térkép 1772.

⁶⁴⁰ KVI 13/1968. T. sz. h.

⁶⁴¹ ASBÓTH Miklós 1998. 104.

⁶⁴² KVI 27/1963. T. sz. h.

⁶⁴³ Uo. 106/1968. vb. sz. h.

⁶⁴⁴ NLVK

⁶⁴⁵ KN 1900. nov. 18.

⁶⁴⁶ BKMÖL V. 81/b. 1927

⁶⁴⁷ Uo. XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁶⁴⁸ KVI 20/1971. T. sz. h.

- 256. Tomori Pál utca.** 1900. nov. 8-tól.⁶⁴⁹ A Sörház köztől a Malatin térig húzódó belvárosi utca, amely nagyjából párhuzamos a Szent István király úttal. Az utca a Búzapiac tértől kezdődő alsó része⁶⁵⁰ 1770 körül már létezett, de neve még nem volt. A Búzapiac térig húzódó felső része a 18. század végén alakult ki. Szilárd burkolatot 1911-ben kapott.⁶⁵¹ Nevét Tomori Pál⁶⁵² kalocsai érsekről (1523–1526) kapta, aki a magyar sereg fővezéréként elesett a mohácsi csatában. Korábbi nevei: 1900 előtt a Sörház köz és a Búzapiac tér közötti szakasza *Új utca*, a Búzapiac tér és a Malatin tér közötti szakasza *Szent János utca*. A mai Tomori utca alsó része, a *Szent János utca* a 17. század közepén épült ki. A felső részét a 18. század második felében építették ki és az *Új utca* nevet kapta. A név első írásos előfordulása az 1820-as évek elején történt.⁶⁵³ A század végén már erre az utcarészre is a *Szent János utca* nevet használták. 1900. nov. 8-tól *Tomori utca* néven hivatalosan egyesítették a két utcarészt. Az 1950-es évek eleje és 1956 decembere között⁶⁵⁴ *Rákosi Máttyás utca* volt a neve.
- 257. Tompa Mihály utca.** 1948. febr. 17-től.⁶⁵⁵ A Füzér utca és a Széchenyi út között húzódó Kígyós városrészbéli utca. Korábbi neve *Béres utca* volt. A 19. században az utcát túlnyomórészt béresek lakták.⁶⁵⁶
- 258. Tóth Mike utca.** 1963 nov. 26-tól.⁶⁵⁷ A Szabó József utcától a Vidats utcáig enyhe kanyarral húzódó Középsőkertek városrészbéli utca. Tóth Mike⁶⁵⁸ (1838–1932) természettudós író, a kalocsai gimnázium tanára volt.
- 259. Tulipán utca.** *1927. dec. 30-tól. A Nagymező utcától a Petőfi Sándor utcáig húzódó, a Szőlők köze úttal hozzávetőlegesen párhuzamos Szőlők városrészbéli utca. Az 1960-as évek végéig csak a Rózsa közíig ért, de 1973-ra már kinyitották az utcát a Petőfi Sándor utcáig. A név eredete ismeretlen. Korábbi neve *Nagy-mező utca (2.)* volt.⁶⁵⁹ A Szőlőhegy déli részének a század első évtizedében kiépült hat utcájának egyike. A név eredete ismeretlen.
- 260. Tűzér sor.** 1986. nov. 10-től.⁶⁶⁰ Az Eperföld utca és a Bem apó utca vége között húzódó eperföldi utca. Neve a Rókkantelepen és közvetlen közelében lévő katonai foglalkozásra utal.
- 261. Ujhelyi Imre utca.** 1978. okt. 6-tól.⁶⁶¹ Az Eszperantó utcától a Munkácsy Mihály utcáig Szentsarok városrészbéli utca. Az Érsekkert és a Martinovics utca között épült városnegyed egyik utcája. Nevét a dunapataji születésű Ujhelyi Imre⁶⁶² (1866–1923) állatorvos, szarvasmarha-tenyésztőről, a korszerű magyar szarvasmarha-tenyésztés egyik elméleti és gyakorlati úttörőjéről kapta.

⁶⁴⁹ KN 1900. nov. 18.

⁶⁵⁰ Térkép 1772.

⁶⁵¹ ASBÓTH Miklós 1998. 118.

⁶⁵² NLVK

⁶⁵³ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁶⁵⁴ Benke Ferenc

⁶⁵⁵ BKMÖL XXII. 5. 1772. kig. 2. kgy. 1948. h.

⁶⁵⁶ TÍMÁR Kálmán

⁶⁵⁷ KVI 27/1963. T. sz. h.

⁶⁵⁸ NLVK

⁶⁵⁹ KN 1911. dec. 20.

⁶⁶⁰ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁶⁶¹ Uo. 61/1978. vb. sz. h.

⁶⁶² NLVK

- 262. Urbántanya.** Negyvenszállástól északra fekvő tanya, mely a település keleti széle melletti, részben aszfaltozott úton közelíthető meg. Nevét egykori tulajdonosáról kapta. Később az Iszakra Szövetkezet egyik telepe lett, amelyet ma már felszámoltak. Ma már csak lakóházak találhatók a tanyán.⁶⁶³
- 263. Vadász utca.** 1993. júl. 1-jétől. A Zrínyi Miklós utca és a Halász utca között, a Zrínyi-lakóteleptől északra húzódó, a Pataji úttal párhuzamos utca. A név eredete ismeretlen. Korábbi neve *Ifjú Gárda utca* volt. A név eredete ismeretlen.
- 264. Vajas köz.** 1927. dec. 30-tól.⁶⁶⁴ A Rákóczi utca és a Damjanich utca között lévő rövid köz. Nevét a közeli Vajas patakról kapta. Korábban névtelen volt.
- 265. Városház utca.** 1993. júl. 1-jétől. A Szent István király út és a Búza-piac tér között lévő rövid utca. Nevét az utca északi oldalán lévő, 1912-ben épült új városházáról kapta.⁶⁶⁵ Korábbi nevei: 1900 előtt⁶⁶⁶ a *Korcsma (Kocsma) tér* része, 1900. nov. 8-tól⁶⁶⁷ 1945 májusáig a *Búzapiac tér* részeként nem volt önálló neve. 1946. febr. 17.⁶⁶⁸ és 1993. júl. 1. között *Csupó Imre utca (Grósz József utcával együtt)*.
- 266. Vásártér utca.** 1988. aug. 4-től.⁶⁶⁹ A Petőfi Sándor utcáról nyíló, a Hősök útjával párhuzamos, majd oda az Illyés Gyula utcánál kifutó utca. Nevét a Petőfi Sándor utca két oldalán tartott országos kirakodóvásárokról kapta.
- 267. Vasút utca.** *1927. dec. 30-tól. A Kossuth Lajos utca és a Méhész utca találkozásától a Negyveni útig húzódó utca. (A várostérképek rendszeresen hibásan, Vasút utcának jelölik a Negyveni út Vasút utcától kezdődő végét.) Része a Dunapataj–Szakmár–Kalocsa közútnak a Negyveni út 200 m-es szakaszával és a Kossuth Lajos utca Széchenyi úttól kezdődő szakaszával együtt. Szilárd burkolatát 1926-ban, a Kalocsa–Szakmár közötti törvényhatósági út építése idején kapta.⁶⁷⁰ Nevét az utca mentén húzódó vasútvonalról kapta.
- 268. Vasúti őrház.** Negyvenszállás nyugati szélén, a vasútvonal északi oldalán található. Ma már nem funkcionál vasúti őrházként, csak lakóházként. Mellette van a *Szilvatanya (Szivatanya)*, amelynek neve nem hivatalos közterületi név. Megközelíthető az 5308. sz. Dunapataj–Szakmár–Kalocsa közútról Negyvenszállás nyugati szélén.⁶⁷¹
- 269. Veres Péter utca.** 1978. okt. 6-tól.⁶⁷² A Mikszáth Kálmán utca és a Németh László utca között húzódó, az Erdei Ferenc utcával párhuzamos Középsőkert városrészbeli utca.
- 270. Verseny utca.** 1927. dec. 30-tól.⁶⁷³ A Foktői út és a Munkás utca között, az Alkotmány utca elejével párhuzamosan húzódó Bürgerkerti utca. Neve a közeli Városi Sporttelepen folyó versenyekre utal.

⁶⁶³ Kovács Ferenc

⁶⁶⁴ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁶⁶⁵ ASBÓTH Miklós 1998.119–120.

⁶⁶⁶ Térkép 1881.

⁶⁶⁷ KN 1900. nov. 18.

⁶⁶⁸ BKMÖL XXII. 5. 740. kig. 29. kgy. 1946.

⁶⁶⁹ KVI 68/1988. vb. h.

⁶⁷⁰ ASBÓTH Miklós 1998. 136.

⁶⁷¹ Kovács Ferenc

⁶⁷² KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁶⁷³ KOLLÁNYI Ödön 1944.

- 271. Vető (tervezett) utca.** 1988. aug. 4-től.⁶⁷⁴ A Meszesi útról déli irányban a Szerűskert utcával párhuzamosan tervezett utca.
- 272. Vidats (Vidacs, Vidáts) utca.** 1963. nov. 26-tól.⁶⁷⁵ A Hajós Alfréd utcával szemben a Vörösmarty utcától a Móra Ferenc utcáig húzódó Középsőkertek városrészbéli utca. Első ütemben a Liszt Ferenc utcáig tartó szakasza épült ki, később épült be az utca többi része. Korabeli térképeken különböző változatban szerepelt az utcanév. *Vidacs utca* (1967, 1973), *Vidáts utca* (1991, 1993, 1995). A helyes elnevezés: *Vidats utca*. Nevét a kalocsa születésű Vidats Istvánról⁶⁷⁶ (1802-1883), az első magyarországi mezőgazdasági gépműhely alapítójáról kapta. Az utca eredeti neve *Vidacs [Vidats] István utca* volt, később az utónév elkopott. A mai szemlélő egyaránt tekintheti névadónak Vidats Istvánt vagy idősebbik fiát, Vidats Jánost⁶⁷⁷ (1826–1873) politikust, aki 1872-től haláláig a dunapataji választókertület (Kalocsa is ide tartozott) 48-as párti országgyűlési képviselője volt.
- 273. Vigadó sor.** 1900. nov. 8-tól.⁶⁷⁸ A Csorna-foktői csatorna („Giga”) hídjától, a Vörösmarty utca folytatásaként a Meszesi útig húzódó Szénáskert városrészbéli utca. Páros oldala csak az 1960-as évek második felétől épült be. Nevét Keresztes János vendéglősnek a vásártér szélén 1891-ben megnyitott Vásári Vigadó (ma a Vigadó sor 31. sz. ház) nevű vendéglőjéről kapta.⁶⁷⁹ Eredeti neve *Vigadó utca* volt.
- 274. Viola utca.** *1927. dec. 30-tól. A Nagymező utcától a Muskátli közig húzódó rövid, Szőlők városrészbéli utca. Eredetileg a Muskátli köznek a mai Viola utca és Virág utca közötti szakasza is a Viola utcához tartozott, de 1978-ban⁶⁸⁰ leválasztották a Viola utcáról és a Viola utca és Tulipán utca közötti résszel kiegészítve kapta a *Muskátli köz* nevet. A név eredete ismeretlen.
- 275. Virág utca.** 1911. dec. 16-tól.⁶⁸¹ A Nagymező utcából nyíló, a vele nagyjából párhuzamosan futó Szőlők köze út közepéig húzódó utca, amely rövid, közel derékszögben megtörő szakasszal éri el a Szőlők köze utat. A Szőlőhegy déli részének a század első évtizedében kiépült hat utcájának egyike.
- 276. Vízmű utca.** 1968. ápr. 16-tól.⁶⁸² A Szőlők köze út és a Kertekalja sor között húzódó, a Petőfi Sándor utca Szőlők köze úton túli végével párhuzamos Szőlők városrészbéli utca. Nevét a városi vízműhöz tartozó közeli víznyerő kutakról kapta.
- 277. Vörösmarty Mihály utca.** Az 1950-es évek elejétől. A Csorna-foktői csatorna („Giga”) hídjától, a Vigadó sor folytatásaként a Foktői útig húzódó hosszú, a Középsőkertek városrész északkeleti határát jelentő utca.

⁶⁷⁴ KVI 68/1988. vb. sz. h.

⁶⁷⁵ Uo. 27/1963. T. sz. h.

⁶⁷⁶ NLVK

⁶⁷⁷ Uo.

⁶⁷⁸ KN 1900. nov. 18.

⁶⁷⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 100.

⁶⁸⁰ KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁶⁸¹ KN 1911. dec. 20.

⁶⁸² KVI 13/1968. T. sz. h.

- 278. Vörösszállás.** Negyvenszállástól északra lévő nagyobb tanya. Megközelíthető Kalocsáról a Vörösszállási úton keresztül, Negyvenszállásról az Urbántanyán keresztül.⁶⁸³
- 279. Zerge utca.** 1900. nov. 8-tól.⁶⁸⁴ Az Erkel Ferenc utca és a Dózsa György utca között lévő, a Füzér utca elejével nagyjából párhuzamos Kígyós városrészbeli rövid utca. Nevének eredete ismeretlen. Korábban névtelen köz volt.
- 280. Zöldfa utca. (1.)** 1900. nov. 8-tól.⁶⁸⁵ A Tompa Mihály utcából kis kanyarral nyíló, a Széchenyi úton keresztül menő, a Csajda utcánál derékszögben a Gábor Áron utcába torkoló, illetve az 1990-es évek második felében a Csajda utcától a Hősök útjáig megnyitott, részben Kígyós városrészbeli, részben Széchenyi-lakótelepi utca. Az idők során az utca több rövidebb utca összekapcsolásából alakult ki a mai formájára. Az 1900-as utcanév-változtatáskor az addig újvárosi **Zöldfa utca. (2.)**⁶⁸⁶ (ma a Csap utca déli része) nevét a mai Zöldfa utca Széchenyi útig húzódó része kapta meg. Nevének eredete ismeretlen. Ennek az utcaszakasznak közkeletű neve **Kertekalja (2.)** volt.⁶⁸⁷ Az utcarész korábbi nevei: a 19. század második felében a Tompa Mihály utca és a Széchenyi utca közötti része **Bánya utca**,⁶⁸⁸ ugyanez a része 1900 előtt **Burgundia utca**. Az utca Széchenyi úttól a Csajda utcáig tartó része **Vágóhid köz** volt. 1900 után a **Vágóhid köz**t hozzacsatolták az **Ág utcához**,⁶⁸⁹ amit 1927. dec. 30-án csatoltak a **Zöldfa utca (1.)**-hez.⁶⁹⁰ A Széchenyi-lakótelep kiépülése idején, a 60-as, 70-es évek fordulóján alakult ki az utca Csajda utcáig húzódó részének mai formája. Az utca utolsó szakasza, a Csajda utcától a Hősök útjáig húzódó része a legfiatalabb, a közelmúltban jött létre az összeköttetés a Hősök útja és a Zöldfa utca között.
- 281. Zrínyi Miklós utca.** 1963. nov. 26-tól.⁶⁹¹ A Pataji útról az Oncsa köz közelében keleti irányba nyíló, a Telek utcáig húzódó Zrínyi-lakótelepi utca. Az utca végén lévő sorgarázsoktól szervízút vezet a Gombolyagi útra a Halász utca torkolatánál. Mivel az utca déli oldalán honvédségi lakások épültek, az utcát Zrínyi Miklósról (1508 körül – 1566), a szigetvári hősről nevezték el.
- 282. Zsák utca.** A József Attila utcából, a Petőfi Sándor utca és az Erkel Ferenc utca közötti szakaszán északnyugati és délkeleti irányba nyíló két zsákutca a Kígyós városrészből. Már a 19. század második felében is létezett.⁶⁹² Az északnyugati, hosszabb ágát egy, csak gyalogos közlekedésre alkalmas köz köti össze a Petőfi Sándor utcával a Grósz József utca végével szemben. A gyalogos köznek az 1970-es évek elejéig önálló neve volt, a **Zsákcsücs**, de említették **Zsák csücs köz** vagy **Zsák csücs utca** néven is.⁶⁹³

⁶⁸³ Kovacs Ferenc

⁶⁸⁴ KN 1900. nov. 18.

⁶⁸⁵ Uo.

⁶⁸⁶ Térkép 1881.

⁶⁸⁷ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁶⁸⁸ KN 1900. nov. 18.

⁶⁸⁹ Ua.

⁶⁹⁰ KOLLÁNYI Ödön 1944.

⁶⁹¹ KVI 27/1963. T. sz. h.

⁶⁹² Térkép 1881.

⁶⁹³ TÍMÁR Kálmán é. n.

Nem hivatalos közterületek

- 283. Csemetekerti tanyák.** A *Csemetekert* neve 1986. nov. 10-től⁶⁹⁴ 1993. jún. 1-ig. Nevét az 1930. márc. 20-án itt létrehozott Államerdészeti Csemeteketről kapta.⁶⁹⁵
- 284. Duradomb utca.** Negyvenszállást keleti irányból határoló utca, mely déli irányba a Nagy utca végéből nyílik.⁶⁹⁶ Nevét a Negyvenszállástól délkeleti irányban lévő Duradomb dülőről kapta, ahova az utca vezetett.⁶⁹⁷ A jelenleg hatályos közterületi névjegyzékben nem szerepel. (Az 1991 után megjelent várostérképek tévesen, a szálláscsárda és vegyesbolt mellett nyíló, a Kis utcába torkoló utcaként jelölik. Valóságban ez az utca nem létezik.⁶⁹⁸)
- 285. Gépállomás tanyák.** A *Gépállomás* korábbi neve. A hivatalos elnevezéssé válás idején (1986) a lakótelep neve még *Gépállomási tanyák* volt.⁶⁹⁹ Nevét az egykori gépállomásról (ma Budamobil telep) kapta. Az egykori gépállomás körül épült kis lakótelep, melyet az 1950-es években, túlnyomóan típusstervek alapján, a gépállomás dolgozói számára építettek.
- 286. Gépállomási út.** A Vasút utcától a Gépállomás-lakótelepig húzódó beépítetlen út, melynek a neve hamarosan feledésbe ment, mivel az úton nem voltak házak. 1967. júl. 6-tól⁷⁰⁰ hivatalos közterületi név, de az 1973-as térképen már nem is szerepelt névvel bíró utcaként. A jelenlegi hivatalos közterületi névjegyzékben nem,⁷⁰¹ de a városi vagyonynyilvántartásban⁷⁰² *Vörösszállási út* néven szerepel.
- 287. Herold utca.** Azonosíthatatlan utca az 1830-as, 1840-es évek fordulóján. Talán a mai Tomori utca alsó része, a korábbi *Szent János utca*, mivel ez utóbbi utcánév a jelzett időben még nem fordult elő, és a Herold családnak a 19. század második felében ebben az utcában volt házuk.⁷⁰³
- 288. Hosszú utca.** Azonosíthatatlan utca az 1840-es évek elejéről. Talán a mai *Szent István király út* egyik korabeli köznyelvi változata lehet (*Nagy utca*, *Öreg utca* stb.), ugyanis az utcánév előfordulása Sukovics gyógyszeressel kapcsolatban történt. A gyógyszerész abban az időben a mai Szent István király úton a börtön és a gimnáziumépület találkozási táján volt.⁷⁰⁴
- 289. Jubileumi emlékpark.** A Miskei út–EMIKA–Ciglédi kertek–záportározó által bezárt ligetes terület neve a nyolcvanas években.⁷⁰⁵ A területrendezési, parkosítási tervét 1982-ben készítették el a Városi Tanács építési osztályán,⁷⁰⁶ de a tervek nem valósultak meg. Az 1980-as évektől megjelent várostérképek közlik a terület nevét, annak ellenére, hogy a park nem épült meg.

⁶⁹⁴ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁶⁹⁵ KN 1930. szept. 20.

⁶⁹⁶ Térkép 1967., Térkép 1973.

⁶⁹⁷ Kovacs Ferenc

⁶⁹⁸ Térkép 1991., Térkép 1994., Térkép 1995.

⁶⁹⁹ KVI 106/1986. vb. sz. h.

⁷⁰⁰ Uo. 20/1967. T. sz. h.

⁷⁰¹ Uo. 24/1995. ör. sz. r.

⁷⁰² KPHI

⁷⁰³ TÍMÁR Kálmán

⁷⁰⁴ Uo.

⁷⁰⁵ Térkép 1991.

⁷⁰⁶ Gallai Jánosné

290. **Kacs utca.** A **Kaszakacs utca** neve 1900. nov. 8.⁷⁰⁷ után, de az 1901-es várostérképen már **Kacsa utca** néven szerepelt.⁷⁰⁸
291. **Kacsa utca.** A **Kaszakacs utca** neve 1901-es térképen.⁷⁰⁹ A **Kacs utca** és a **Kacsa utca** név feledésbe merült (az 1926-os térkép nem jelöli névvel), az ötvenes években már ismét **Kaszakacs utca** a neve.⁷¹⁰
292. **Káptalan utca.** Azonosíthatatlan utca az 1840-es években.⁷¹¹
293. **Kas utca.** A **Széchenyi út** Zöldfa utcától a Kossuth Lajos utcáig terjedő részének neve 1900. nov. 8. előtt.⁷¹² A név eredete ismeretlen.
294. **Kastély köz.** Az érseki kastély és a papi otthon között a Szentháromság térről a Vajdas-partra vezető rövid köz a 19. század végéig. A köz már nincs meg, területét az egykori papi otthon (ma Szentháromság tér 2.) udvarához csatolták.⁷¹³
295. **Kaszakacs utca (Kaszakacs).** A Kossuth Lajos utcából a Széchenyi-lakótelepi pavilonsor tájékán nyíló rövid utca, amely a Csajda utca és az előtte lévő ház sor építése idején szűnt meg. Nevét a kasza nyeléhez kapcsolódó rövid fogantyúról (a kasza kacsáról) kapta, amelyhez nagyon hasonlított az utca.⁷¹⁴ 1900. nov. 8-án **Kacs utca** lett a neve, de említették **Kacsa utca** néven is.⁷¹⁵ Az új név nem volt tartós, ismét **Kaszakacs utca** lett a neve.⁷¹⁶
296. **Kaszinó út.** Az uszódi hajóállomáshoz vezető út neve 1870-es évektől. Vonalvezetése ma már ismeretlen, a városhoz közelebb eső részén azonos lehetett a mai Foktői úttal, folytatása Foktót elkerülve, a mai repülőtéren keresztül vezetett. Az elnevezés eredete ismeretlen.⁷¹⁷
297. **Király utca.** Azonosíthatatlan utca az 1840-es évek elején. Az utcanév Nagy György kalocsai polgár nevével kapcsolatban merült fel. Ha az említett Nagy György azonos az érsekuralom jószágigazgatójával, aki az 1830-as évek elején Eperföldön építette fel családi kúriáját, akkor elképzelhető, hogy az utca Eperföldön (a Hősök útja középső részén) volt.⁷¹⁸
298. **Lendvai köz.** A **Széchenyi út** Dózsa György utca és Zöldfa utca közötti részének neve 1900. nov. 8. előtt.⁷¹⁹ A név eredete ismeretlen.
299. **Major utca.** Azonosíthatatlan utca az 1840-es évek közepén. Talán a Martinovics utca első része lehetett, mivel említése a káptalannal volt kapcsolatban, a káptalani uradalom (1834-től) központja az utca elején, a Műszaki Szakközépiskola udvara és a Kossuth Lajos u. 8/a és 8/b sz. alatti ház udvara tájékán volt.⁷²⁰ Tímár Kálmán szerint az utca azonos lehet az évtized elején feltűnt **Pajta utcával**.

⁷⁰⁷ KN 1900. nov. 18.

⁷⁰⁸ Térkép 1901.

⁷⁰⁹ Uo.

⁷¹⁰ Térkép 1967.

⁷¹¹ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁷¹² KN 1900. nov. 18.

⁷¹³ Térkép 1881.

⁷¹⁴ KN 1900. nov. 18.

⁷¹⁵ Térkép 1901.

⁷¹⁶ Térkép 1967.

⁷¹⁷ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁷¹⁸ Uo.

⁷¹⁹ KN 1900. nov. 18.

⁷²⁰ TÍMÁR Kálmán é. n.

- 300. *Pajta utca.*** Azonosíthatatlan utca az 1840-es években.⁷²¹ Tímár Kálmán szerint azonos lehet az 1840-es évek közepén feltűnt *Major utcával*.
- 301. *Platea novae civitatis. Újváros*** mint utcanév 1764-ben.⁷²²
- 302. *Pósta utca.*** Azonosíthatatlan utca az 1840-es évek elejéről.⁷²³ Kérdéses a név és az időpont összekapcsolásának helyes volta. Kalocsán az önálló postahivatalt csak 1852-ben szervezték meg.⁷²⁴ 1828-tól 1852-ig a postai küldeményeket Schmidt Károly vegyeskereskedése továbbította a paksi postahivatalba és hozta onnan a kalocsai rendeltetésűket. A vegyeskereskedés a Szent István király út 10. sz. ház környékén volt, tehát az utca nevet nem lehet kötni a postaként is működő üzlet környékéhez.⁷²⁵ 1852 után az önálló postahivatal a mai Búzapiac téren, az ipartestületi székház helyén volt,⁷²⁶ később a táviróhivatal épületébe költözött, és ott működött 1912-ig.⁷²⁷
- 303. *Rátz utca.*** Azonosíthatatlan utca az 1840-es évek elejéről. A török kiűzése után sok, a törökökkel együtt Kalocsára került délszláv származású betelepült le-származottja maradt a városban, és a török kiűzése után is települtek be délszlávok (elsősorban katolikus horvátok, kalocsai szóhasználatl rácok). Az általuk lakott utca viselhetette a *Rátz utca* nevet.⁷²⁸
- 304. *Régi Dunapataji (Pataji) út. (Via altera Patainum.)*** Nagyjából a gimnázium épületétől a mai Kígyó utca vonalán végig menő, majd észak-északkelet felé forduló, a kórház helyén állt kálváriát délről megkerülő országút az 1770-es években. A városon kívüli része a mai Pataji út vonalát követi.⁷²⁹
- 305. *Régi Foktői út.*** A Foktői út Vörösmarty utcai elágazásától a Csorna-foktői csatornának a Foktői utat megközelítő kanyarulatáig húzódó egykori egyenes országútszakasz, melyet az 1950-es évek elején, a repülőtér építése miatt vontak ki a közúti forgalomból. Helyette épült meg a Foktői útnak a Vörösmarty utcától a csatornakanyarig tartó része. Jelenleg dűlőút.⁷³⁰
- 306. *Rozmaring utca (Platea).*** Azonosíthatatlan utca az 1830-as évek elején.⁷³¹
- 307. *Schweitzer utca.*** Azonosíthatatlan utca az 1820-as évek végén. (A név talán családnév?)⁷³²
- 308. *Szentlélek utca (Platea Spiritus Sancti).*** Azonosíthatatlan utca az 1830–40-es években. Talán a mai Hunyadi utca lehet, mivel az utcanév említése a Werner családdal kapcsolatban történt.⁷³³ A Werner család háza a 19. század második felében a mai Hunyadi utcában, a Városi Könyvtár melletti park helyén volt.⁷³⁴

⁷²¹ Uo.

⁷²² Uo.

⁷²³ Uo.

⁷²⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 79.

⁷²⁵ Uo. 76.

⁷²⁶ Térkép 1881.

⁷²⁷ ASBÓTH Miklós 1998. 120.

⁷²⁸ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁷²⁹ Térkép 1772.

⁷³⁰ Térkép 1967.

⁷³¹ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁷³² Uo.

⁷³³ Uo.

⁷³⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 99.

- 309. Tamási Áron utca. (2.)** A Középsőkertek városrész kialakítása idején a Magyar László utca folytatásaként a Veres Péter utca és a Mikszáth Kálmán utca találkozásáig terveztek egy utcát nyitni, ami 1978. okt. 6-án a Tamási Áron utca nevet kapta.⁷³⁵ Az utca sohasem épült ki. Érdekes, hogy a Jókai utcában, nagyjából a Magyar László utcával szemben, a megépült házak telkei között néhány méternyi beépítetlen terület van.
- 310. Via ad Danubium.** Nagyjából a mai *Foktői út (I.)* nyomvonalán a foktői Dunaparra vezető út 1770 körül.⁷³⁶
- 311. Via ad Vineas Uj Hegy dictus.** Nagyjából a mai Füzér utca tájékáról az *Újhegyi szőlőkhöz* vezető út 1770 körül.⁷³⁷
- 312. Via deserta Colo.** Az érsekuraladalomtól (egykori Állami Gazdaság központja) a mai Homokgyőr környéki homokos határba vezető út 1770 körül.⁷³⁸
- 313. Via Pataiensis Tegularae fornacis.** Az érsekuraladalomtól (egykori Állami Gazdaság Martinovics utcai központja) a Via deserta Colo-val közös indulópontból kiinduló, nagyjából a Pataji úttal párhuzamos, a Kőégető dűlön keresztül haladó út az 1770-es években, amely Dunapatajra vezetett. Nevét a mai Kőégető dűlőben lévő cserépegető kemencékről kapta. Innen eredhet a dűlő neve is.⁷³⁹

C.) Beltelkek és egyéb területek nevei

- 314. 56-os emlékpark.** A Piros Arany Szálloda mögött lévő park neve 2000. okt. 21-től. A park elnevezése dr. Balás László, Farkas Gergely, Józsa Lászlóné, dr. Molnár Gábor, Nagy Erik és Török Endre önkormányzati képviselők javaslatára történt. A hivatalos közterületek közé nem vette fel a városi önkormányzat. A parkban 56-os emlékkövet is elhelyeztek.⁷⁴⁰
- 315. Apácakert.** A Középsőkertek városrészben, nagyjából a Móra Ferenc utca – Jókai utca – Tóth Mike utca – Ecetgyár utca által határolt terület. Nevét egykori tulajdonosáról, a Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatáról kapta.⁷⁴¹
- 316. Baksatanya.** A Miskei útról, a közlekedési tanpálya mellett nyíló Liget utcán keresztül közelíthető meg a Miskei út és a Ciglédi kertek között lévő három tanya, a *Baksatanya*, a *Falvaitanya* és a *Rígótanya*, melyek közül a *Baksatanya* nem hivatalos közterületi név.⁷⁴²
- 317. Cigány kertek.** A Foktői úti laktanya területe.⁷⁴³
- 318. Ciglédi (Czeglédi) kertek.** A Vajas, valamint a Karamell Rt. és a szennyvíztisztító telep között húzódó út közötti terület az 1820 körül.⁷⁴⁴

⁷³⁵ KVI 61/1978. vb. sz. h.

⁷³⁶ Térkép 1772.

⁷³⁷ Uo.

⁷³⁸ Uo.

⁷³⁹ Uo.

⁷⁴⁰ KVI Közgyűlési jegyzőkönyvek. 2000. okt. 21.

⁷⁴¹ Kálóczi (Kalács) János

⁷⁴² Kovács Ferenc

⁷⁴³ Térkép 1964.

⁷⁴⁴ Térkép 1820.

- 319. Disznópiac.** A Miskei út elején épült sorházak helyén működött kisállatpiac a vásártér megszűnte (1962) és a sorházak építésének kezdete (1968) között.⁷⁴⁵ A megszűnte után az állatpiac a piactér alsó részére (a későbbi **KGST (Lengyel) piac** helyére) költözött.⁷⁴⁶
- 320. Doctor kert.** Nagyjából a Martinovics utcai egykori Filantrop telep helyén volt a 19. század végén. Nevét a kertben termesztett gyógynövényekről kapta. Az érsekség tulajdonában volt.⁷⁴⁷
- 321. Draskovich Ferenc fakereskedése.** A Kossuth Lajos utca és a Malom utca sarkán volt 1880 körül.
- 322. Draskovich kert.** A 19. század végi kert pontos helyét (a térkép sérülései miatt) nem lehet megállapítani. Nevét a tulajdonos Draskovich családról kapta.⁷⁴⁸
- 323. Eprehát (Epreskert).** A klasszikus értelemben vett Eperföld, a Dózsa György út eperföldi templomon kívüli részének 1820 körüli neve.⁷⁴⁹ Abban az időben kezdett Eperföld beépülni. Nevét a Malomszögi dűlő (nem tévesztendő össze a Szőlőhegy keleti határán lévő Malomszöggel, a dűlő ettől északabbra van) városhoz közel eső szélén (ami tulajdonképpen a klasszikus Eperföld keleti határával esik egybe) ültetett eperfákról kapta.⁷⁵⁰
- 324. Felső kertek.** A Foktői úttól északra és a Paksi köztől nyugatra fekvő terület.⁷⁵¹ V. ö. *Középsőkertek*. L. még *Kőégetői kertek*. A területre két elnevezést is használnak. A hivatalos (térképek szerint) *Felső kertek*, a régebbi köznyelvi neve *Kőégetői kertek*.⁷⁵²
- 325. Földhordó gödrök.** Nagyjából a Vásártér utca – Petőfi Sándor utca – Gödrök köze által bezárt terület neve a 19. század végén, ahonnan a környékbeli építésekhez bányászták ki a vályogkészítéshez használt földet. Az 1970-es évekre az ott lévő gödröket szeméttel feltöltötték, napjainkban területén van a vásártér egy része. Közkeletű mai neve *Gödrök*.⁷⁵³
- 326. Glaser-kert.** A *Nagyszeminárium nyaralójának* neve 1779 előtt.⁷⁵⁴ Lásd még ott.
- 327. Homokgyőri szőlők (szöllők).** *Homokgyőr* neve 1820 körül.⁷⁵⁵
- 328. Hunyadi Sporttelep.** A Komló sor, Mócsy János utca, Selyemerdő utca és a művese-állomás közötti területen, az egykori mély fekvésű, mocsaras területen 1955-ben épült sportpálya.⁷⁵⁶
- 329. Izraelita temető.** A róm. kat. temető délkeleti sarkában nyitották meg 1893-ban.⁷⁵⁷ Korábban a Vajás mellett lévő régi temetőt használták a kalocsai zsidók. Lásd még *Zsidó temető*.

⁷⁴⁵ Deák Sándor

⁷⁴⁶ Madarász László

⁷⁴⁷ Térkép 1881.

⁷⁴⁸ Uo.

⁷⁴⁹ Térkép 1820.

⁷⁵⁰ SZEBERÉNYI István 1964. 12.

⁷⁵¹ Térkép 1967.

⁷⁵² SZEBERÉNYI István 1964. 19.

⁷⁵³ Térkép 1881.

⁷⁵⁴ KATONA István 1800. 4. köt. 175.

⁷⁵⁵ Térkép 1820.

⁷⁵⁶ Kalocsa és Vidéke (a továbbiakban: KV) 1968. jún. 28.

⁷⁵⁷ ASBÓTH Miklós 1998. 101.

- 330. Jézustársasági atyák erdeje.** A Martinovics utca és a Mócsy János utca között, a Kossuth Lajos utcától északra lévő terület neve a 19. század második felében.⁷⁵⁸ A területet a századfordulón kezdték beépíteni.⁷⁵⁹ Először 1897-ben a Tanítók Háza⁷⁶⁰ (ma Hunyadi János Kollégium épülete), majd 1899 tavaszán⁷⁶¹ a Murányi-féle Erzsébet Szanatórium épülete (Kossuth Lajos u. 12. sz.) és mellette 1905-ben Kolecsányi villa vagy Dulovits ház (Kossuth Lajos u. 10. sz., a rendőrség épülete) készült el, mindkettőt Kolecsányi Endre társulati igazgató-főmérnök építtette.⁷⁶² Közben a mögöttes területen a fákat kivágták, és felparcellázva házhelyeknek eladták.
- 331. Káderdűlő.** A *Lenin utca* Vörösmarty utcáig tartó szakaszának köznyelvi, kissé gúnyos neve. A hatvanas-hetvenes években az utca azon a részén, az átlagosnál nagyobb számban lakó állami, tanácsi, vállalati vezetőkről (káderekről) származik az elnevezés.
- 332. Kaszinó kert.** A Petőfi Sándor u. 26. sz. alatti ifjúsági ház kertje,⁷⁶³ ahol 1884-ben felépítették a Kalocsai Kaszinó nyári helyiségét.⁷⁶⁴ Az épület az 1929-es átépítésével nyerte el mai formáját.
- 333. KGST-piac.** A Búzapiac tér déli részén működő iparcikk piac egyik közkeletű (névváltozata: *Lengyel piac*) neve 1988-tól. A kilencvenes évek elején túlnyomórészt csempészett iparcikkeket, cigarettát, szeszes italt árusító piac. Korábban fél-fél évet működött a zöldségpiacon külső részén, szemben a tűzoltósággal, illetve a Kubikos parkban, az Ecetgyár utcai híd mellett. Nevét az egykori szocialista országokból jövő árusoktól (lengyel, román, ukrán, jugoszláv stb.) kapta. A piacon ma már magyar kiskereskedők vannak túlsúlyban és túlnyomórészt ruházati cikkeket árusítanak.
- 334. Kírákó piac.** Vásároló kereskedők piaca. Kezdetben a Tomori utcában működött 1973-ig, majd az ipartestületi székház előtti háromszög alakú parkoló helyén működött hivatalosan 1997-ig, de a *KGST (Lengyel) piac* megnyitása után lassan átszivárogtak a magyar vásároló kereskedők is a lényegesen nagyobb területre. A *Kírákó piac* kifejezést a köznyelv ma már nem használja, csak a városházi hivatalos nyelvben létezik.⁷⁶⁵
- 335. Kislegelő Társulat legelője.** A Legelő sor – Miskei út – Szőlők köze út – Nagymező utca közötti terület neve, ahova 1938-ban kezdték építeni a Miskei úti laktanyát.⁷⁶⁶ A legelőt a 19. század utolsó negyedében az Önkéntes Tűzoltó Egylet gyakorlótérként is használta.⁷⁶⁷
- 336. Kispiac.** A mai Piros Arany Szálloda mögött lévő téren működött 1946 tavaszáig.⁷⁶⁸

⁷⁵⁸ Térkép 1881.

⁷⁵⁹ KN 1896. ápr. 18.

⁷⁶⁰ ASBÓTH Miklós 1998. 104.

⁷⁶¹ KN 1899. máj. 21.

⁷⁶² Dulovits család iratai

⁷⁶³ Térkép 1881.

⁷⁶⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 92.

⁷⁶⁵ Madarász László

⁷⁶⁶ KN 1938. aug. 6.

⁷⁶⁷ Térkép 1881.

⁷⁶⁸ Deák Sándor

337. **Kisszeminárium kertje.** A Nagyszeminárium 1865-ben vásárolta meg a 3500 négyszögöles **Szabó-kertet** a mai Széchenyi-lakótelep északi részén, amely a nagyszemináriumi nyaraló mellett volt. Ezt a kertet vásárolta Haynald érsek 1881-ben a kisszeminárium számára nyaralónak.⁷⁶⁹
338. **Korsós kemencék telke.** Az Iszkra Szövetkezet székháza Szent Imre utca – Petőfi Sándor utca – Kócsag utca által határolt telkének a századfordulón és előtte használt egyik közkeletű neve. Lásd még **Fazekas tér, Korsós telkek.**⁷⁷⁰ Nevét az itt működő fazekasokról (kalocsai elnevezéssel: korsósokról) kapta.⁷⁷¹ A területet a képviselőtestület eladta a Kalocsai Keresztény Munkásegyletnek, amely 1910-ben ezen a telken építette fel székházát.⁷⁷²
339. **Korsós telkek.** A **Korsós kemencék telke** másik közkeletű neve a századforduló előtt. Lásd még **Fazekas tér, Korsós kemencék telke.** A név eredete megegyezik a Korsós kemencék telke nevének eredetével.
340. **Kőégető (Kiegető) uradalmi kaszáló.** A mai Kőégető dűlő és a Kerti dűlő (kiskertek az Érsekkert mögött) neve 1820 körül.⁷⁷³
341. **Kőégetői kertek.** A repülőtéri lakótelep és a Régi Foktői út között, a Paksi köztől nyugatra fekvő terület régebbi köznyelvi neve.⁷⁷⁴ L. még **Felső kertek.** A hivatalos (térkép szerinti) neve **Felső kertek.**⁷⁷⁵
342. **Légcsobora kertek.** A Selyemerdő utca és a 48-as utca között lévő terület,⁷⁷⁶ melynek beépítése az 1950–60-as évek fordulóján kezdődött. Nevét a mellette lévő Légcsobora (Lepcsobora) lefolyástalan területről (mocsárról) kapta.
343. **Lenföldek.** A **Szérűskert** városrész és a mellette lévő Cirokhát dűlő neve 1820 körül.⁷⁷⁷
344. **Malacpiac.** A jelenlegi piactér alsó részén (**KGST (Lengyel) piac**) működött a **Disznópiacról** átköltözött kisállatpiac 1994-ig.⁷⁷⁸
345. **Malomszeg.** Eperföldtől keletre lévő Malomszeg dűlő (Telek-pusztá) neve 1820 körül.⁷⁷⁹
346. **Méhész telep.** A **Csajdakert** neve az 1910-es évek közepétől az 1920-as évek második feléig.⁷⁸⁰ A Kalocsavidéki Földművelők és Iparosok Egyesülete 1911 decemberében állami segítséggel a parkban létrehozott méhészeti telepéről kapta a nevét.⁷⁸¹ A méhészeti telepet az alapító egyesület tagegyesülete a Kalocsavidéki Méhészeti Egyesület működtette, amely 1913 decemberében alakult.⁷⁸²

⁷⁶⁹ WINKLER Pál 1934. 59.

⁷⁷⁰ Térkép 1881.

⁷⁷¹ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁷⁷² KN 1909. máj. 8.

⁷⁷³ Térkép 1820.

⁷⁷⁴ SZEBERÉNYI István 1964. 19.

⁷⁷⁵ Térkép 1964.

⁷⁷⁶ Térkép 1881.

⁷⁷⁷ Térkép 1820.

⁷⁷⁸ Deák Sándor

⁷⁷⁹ Térkép 1820.

⁷⁸⁰ Térkép 1926.

⁷⁸¹ KN 1911. dec. 6.

⁷⁸² ASBÓTH Miklós 1998. 121.

347. **Mészárszék földjei.** Nagyjából a mai **Rokkantelep** neve 1820 körül.⁷⁸³
348. **Mikeszállás. Eperföld** végén, az Asztalos Szövetkezet telepe környékén lévő terület neve a beépítés előtt, főként cigányok lakták. Később a Kalocsavidéki Földmívelők és Iparosok Egyesületének egyik telepe létesült ott.⁷⁸⁴
349. **Móder Péter fatelepe.** Az egykori Paprikakísérleti és Vegyvizsgáló Állomás (ma Fűszerpaprika Kutató-Fejlesztő Kht.) Malatin téri épülete helyén volt a fatelep⁷⁸⁵ a 19. század második felétől 1920 nyaráig, amikor elkezdtek a Paprikakísérleti Állomás telepét kialakítani.⁷⁸⁶ A fatelep tulajdonosáról kapta nevét a közelben lévő, azóta feltöltött Móder kobolya.⁷⁸⁷
350. **Nagy Ignác kertje.** A Szociális Otthon Hősök útján lévő részlegének elnevezése 1889-ig. Nagy Ignác⁷⁸⁸ (1802–1886) kalocsai törvényszéki bíró édesapja, Nagy György érsekeradalmi jószágigazgató Eperföldön 1829-ben vásárolt házhelyet, 1833-ban felvásárolta az 1828-as tűzvész⁷⁸⁹ után kiosztott szomszédos telkeket és ott felépítette családi kúriáját. Fia, Nagy Ignác, Kecel 1848-as országgyűlési képviselője örökölte a kúriát és a körülötte lévő birtokot. Örökösítőül Lichtensteiger Ferenc⁷⁹⁰ (1825–1895) c. püspök vásárolta meg 1889-ben a kalocsai iskolanővéreknek.⁷⁹¹
351. **Nagymező.** Az Érsekkert mögött, a Vajas északi partján lévő legelő neve a 20. század elején. Itt szállt le Kalocsán az első repülőgép 1913. április 24-én, amelyet Dobos István vezetett. 1913. máj. 1-jén a Nagymezőn repülőnapot rendeztek.⁷⁹²
352. **Nagyszeminárium nyaralója.** A Széchenyi-lakótelep középső részén, nagyjából a Széchenyi út – Zöldfa utca – Csajda utca – Alkotás utca által bezárt területen.⁷⁹³ Patachich Ádám érsek 1779-ben engedte át a Nagyszemináriumnak a korábban **Glaser-kertnek** nevezett területet.⁷⁹⁴ A köznyelv **Papkert** néven is emlegette.⁷⁹⁵
353. **Názáret.** A Hősök útján a Bem apó utca és a Dózsa György utca közötti területen lévő kert, mely az iskolanővéreké volt. Nyaralójuk a kerttel szemben a Hősök útja másik oldalán (ma a Szociális Otthon) volt.⁷⁹⁶
354. **Öreg kukorica (kukorítza) földek.** A **Középsőkertek** városrész és a **Repülőtér** városrész egy részének neve 1820 körül.⁷⁹⁷
355. **Öreg szőlők (szöllők).** A **Szöllők** városrész elnevezése 1820 körül.⁷⁹⁸
356. **Öreghegyi szőlők (szöllők).** A **Szöllők** városrész neve a 19. század végén.⁷⁹⁹

⁷⁸³ Térkép 1820.

⁷⁸⁴ SZEBERÉNYI István 1964. 19.

⁷⁸⁵ Térkép 1881.

⁷⁸⁶ ASBÓTH Miklós 1998. 129–130.

⁷⁸⁷ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁷⁸⁸ NLVK

⁷⁸⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 76.

⁷⁹⁰ NLVK

⁷⁹¹ TÍMÁR Kálmán 1940.

⁷⁹² ASBÓTH Miklós 1998. 120–121.

⁷⁹³ Térkép 1881.

⁷⁹⁴ KATONA István 1800. 4. köt. 175.

⁷⁹⁵ Kálóczi (Kalács) János

⁷⁹⁶ SZEBERÉNYI István 1964. 24.

⁷⁹⁷ Térkép 1820.

⁷⁹⁸ Uo.

⁷⁹⁹ Térkép 1881.

- 357. Örvénykert.** A Bányai úti híd után a Vajason lévő hármaskanyarnak a neve *Örvény*, a mellette lévő kerteké *Örvénykert*.⁸⁰⁰
- 358. Papkert.** A *Nagyszeminárium nyaralójának* köznyelvi elnevezése.⁸⁰¹
- 359. Paprika piac.** A mai *Búzapiac téren*, a Sport vendéglő előtt működött hivatalosan az 1934-ben kiadott „paprika-rendelet”⁸⁰² megjelenéséig, de a gyakorlatban továbbra is itt cserélt gazdát kis tételben az örölt fűszerpaprika.⁸⁰³ (A rendelet a paprikaforgalmazást csak a bejegyzett paprikakereskedőknek, illetve szövetkezeteknek engedélyezte.)
- 360. Paradicsom.** A Fém- és Villamosipari Kft. helyén lévő területnek a gimnázium diákjai körében elterjedt közkeletű neve. Az egykori Raichl-kertből 1936 nyarán megvásároltak 1839 négyszögölnyi területet gimnáziumi sportpálya céljára.⁸⁰⁴ Az elnevezés a sportpálya korábbi veteményeskert mivoltára utal.
- 361. Páva sziget.** A Vajás és mellékága által közrezárt sziget a Giga torkolatától délkeletre. A Vajás, azóta részben feltöltött mellékága a Damjanich utcával párhuzamosan ment a Malatin térig, ott keletre fordulva, a Bányai úttól délre, azzal párhuzamosan, a régi zsidó temetőnél érte el a Vajást.⁸⁰⁵ A sziget ma már nincs meg.
- 362. Péter (Potyka) sziget.** A Vajás és a már feltöltött Irága által közrezárt sziget a Giga torkolatától északra, nagyjából a Kalocsai Fűszerpaprika Rt. területe.⁸⁰⁶ A sziget még nyomaiban sincs meg. A szigeten a kalocsaiak által kedvelt zöldvendéglő működött 1902 májusáig, amikor a Kalocsai Villamossági Rt. megvásárolta. A megvásárolt vendéglő helyén épült fel a villanytelep, a „villanygyár”.⁸⁰⁷ Az épület még ma is áll.
- 363. Piac (Kofapiac).** A városi hetipiac 1946. március végéig a Szent István király út két oldalán működött.⁸⁰⁸
- 364. Piactér. A Búzapiac tér** északi részének, ahol a zöldségpiac található, köznyelvi neve 1946 óta. A városi képviselő testület a Szent István király úton működő hetipiacot 1946. márc. 23-án a Búzapiac térre, a jelenlegi helyére költöztette.⁸⁰⁹
- 365. Püspökkert.** A Móra Ferenc utcai fenyves mellett lévő épület és a hozzátartozó kert neve. Egykor dr. Horváth Győző⁸¹⁰ c. püspök, kalocsai nagyprépost (1867–1944) tulajdonában volt az ingatlan, aki végrendeletileg a Schlachta Margit vezette Szociális Nővérek Társulatára hagyta.⁸¹¹ Később államosították.
- 366. Római kat. temető.** Az Újváros és a Szőlők városrész határán, a Béke utca nyugatról, a Nagymező utca délről határolja. Már működött az 1770-es években is. Abban az időben helyezték jelenlegi helyére a temetőt. Korábbi helye a Belvárosi Általános Iskola épülete helyén állt egykori kistemplom körül volt. Az

⁸⁰⁰ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁸⁰¹ Kálóczi (Kalács) János

⁸⁰² ASBÓTH Miklós 1998. 146.

⁸⁰³ Deák Sándor

⁸⁰⁴ ASBÓTH Miklós 1998. 149.

⁸⁰⁵ Térkép 1881.

⁸⁰⁶ Uo.

⁸⁰⁷ ASBÓTH Miklós 1998. 108.

⁸⁰⁸ KJ 1946. márc. 23.

⁸⁰⁹ Uo.

⁸¹⁰ NLVK

⁸¹¹ Kálóczi (Kalács) János

- 1772-es térképen jelölték ezt is és a jelenlegi temetőt is.⁸¹² 1895-ben 1630 négyszögöl területtel, 1900 novemberében további 9700 négyszögöllel megnagyobbították.⁸¹³
- 367. Selyemerdő. (1.)** Az 1880-as években a Foktői úttól északra, a Vajastól nyugatra fekvő területet nevezték selyemerdőnek.⁸¹⁴ A közelben volt selyemhernyó-tenyésztés oktatásával is foglalkozó tanítóképző epreskertje. A köztudatban nem ez a terület, hanem a Hunyadi pályától északra lévő terület neve maradt fenn *Selyemerdő* néven.
- 368. Selyemerdő. (2.)** A Hunyadi pálya és a 48-as utca közötti terület, ahol az Ilk Viktor utca tájékán volt rabfoglalkoztató telep epreskertje lehetett. A rabfoglalkoztatóban szintén foglalkoztak selyemhernyó-tenyésztéssel. Az 1772-es és az 1838-as térkép parknak jelöli a területet, de nevét egyik térkép sem tünteti fel.⁸¹⁵
- 369. Selyemerdő park.** A Hunyadi Sporttelep és a Mócsy János utca között kialakított, játszótéri eszközökkel ellátott kisméretű park, melyet a Hunyadi Sporttelep 10 éves időtartamra bérlő Kaloméh Trans Kft.⁸¹⁶ készített 2001 májusában. A parkban elhelyezték a park nevét megőrző emlékkövet is.⁸¹⁷
- 370. Sétáló utca.** A városi önkormányzat 1997-ben⁸¹⁸ elhatározta, hogy a **Szent István király út** középső, a Grósz József utca és az Ady Endre utca közötti részén sétálóutcát alakít ki, ahol Kalocsa jelentős érsekeinek szobrait is felállítják.⁸¹⁹ A gépjárműforgalom elterelése során átszervezték a belváros forgalmát és jelentős útrekonstrukciók voltak 1999-től. A sétálóutca kialakítása 1999-ben kezdődött. A gépjárműforgalomtól mentesített útszakasz járdái viacolor burkolatot kaptak, és elkészítették a szobrok és a díszkút alapjait. A következő évben került sor az egykori úttest aszfaltburkolatának felújítására és a szobrok elhelyezésére. Elsőként a Piros Arany Szálloda előtti díszkút elhelyezése történt meg, mely Kő Pál szobrász és Herrer-Y M. Caesar építész munkája. A díszkutat 2000. márc. 15-én avatták fel. A nyár folyamán került sor a hét érsek bronzszobrának elhelyezésére. A szoborcsoport első tagja, a posta előtt álló Asztrik érsek szobra. A monumentális szobrot Benedek György készítette. A többi szobor lényegesen kisebb, magasságuk kb. 120-132 cm, és kb. 150 cm magas oszlopszerű kőalapzatokon állnak. A második szobrot, Csák Ugrin érsek szobrát Halassy Csilla készítette. A harmadik szobor Batthyány József érseké, készítője Székó Gábor. Patachich Ádám érsek szobra a negyedik, Bocskai Vince készítette. Az ötödik szobor Kunszt József érseké. Nagy Sándor (N. S.) munkája. Hatodikként Haynald Lajos bíboros érsek szobra látható, melyet Hunyadi László készített. Az utolsó szobor Grósz József érseké, készítője Kő Pál. A szobrok sorát zárja a díszkút. A szobrokat és a sétálóutcát 2000. aug. 19-én avatták fel a millenniumi zászló átadása keretében.⁸²⁰ A sétálóutca és a szoborpark terve már korábban, a

⁸¹² Térkép 1772.

⁸¹³ ASBÓTH Miklós 1998. 102., 107.

⁸¹⁴ Térkép 1881.

⁸¹⁵ SZEBERÉNYI István 1964. 27.

⁸¹⁶ KVI Közgyűlési jegyzőkönyvek. 217/2001. öh. sz. h.

⁸¹⁷ KN 2002. máj. 31.

⁸¹⁸ KVI Közgyűlési jegyzőkönyvek. 431/1997. öh. sz. h.

⁸¹⁹ Uo. 194/1999. öh. sz. h.

⁸²⁰ KN 2000. aug. 18.

hatvanas évek végén, az általános városrendezési tervben is megfogalmazódott.⁸²¹ A sétálóutcát (gépjárműmentes övezet) ugyanezen a területen kívánták létrehozni, de kicsit hosszabban, az Esze Tamás utca és az Ady Endre utca között. A mai Szentháromság térről is el akarták terelni a gépjárműforgalmat, ezért az Esze Tamás utcától a Hunyadi utcán keresztülmenő átvágással kívánták az Ecetgyár utca forgalmát a Kossuth Lajos utcára átvézetni. Az átvágás a Malom utca környékén érte volna el a Kossuth Lajos utcát. Anyagiak hiányában a terv nem valósult meg. A szoborparkot a Kossuth Lajos utcában, a kórház melletti járdaszakaszon kialakított sétányra tervezték, ahova a magyar tudomány és kultúra jeleseinek mellszobrait szánták. Az utcaátvágás a városrendezési terv későbbi felülvizsgálata során lekerült a napirendről,⁸²² a szoborpark terve pedig feledésbe merült.

- 371. Szabó-kert.** A *Kisszeminárium kertjének* neve 1865 előtt.⁸²³
- 372. Szénáskert.** A még beépítetlen *Szénáskert* városrész neve a 19. század végén.⁸²⁴ 1789-ben kiadott érseki rendelet jelölte ki a területet szénatárolásra.⁸²⁵ Itt tárolták szénájukat a kalocsai gazdák.
- 373. Szénás kertek.** A Bányai út eleje és a Ciglédi kertek között lévő terület 1820 körül (nem azonos a mai Szénáskert városrészszel, ahova a 18. század végén kerültek a szénás kertek). Ez a szénáskert a városé volt.⁸²⁶ Lásd még *Város kertje*.
- 374. Szérűskert.** A Meszesi út és a Bányai út találkozásától délkeletre lévő terület, ahol a város gazdái a gabonájukat csépeleték.⁸²⁷
- 375. Tyúkmajor.** A 48-as házak városrész nyugati részének 1908 előtti neve. Az érseki⁸²⁸ (később káptalani⁸²⁹) uradalom baromfitelepéről kapta nevét.
- 376. Újhegy szőlők.** A Szőlők köze út déli részétől keletre a Malomszögi csatornáig húzódó, részben beépített terület,⁸³⁰ amelyet az 1970 után megjelent város térképek Malom-szögnek vagy Malomszögi dűlőnek neveznek, összekeverve a tőle északkeletre lévő valódi Malomszög dűlővel. Az 1967-es térkép a Malomszögi dűlő név mellett a Szőlők nevet is használja a terület megnevezésére.
- 377. Uradalmi Telek.** A Pataji út és a Gombolyagi út közötti városnegyed északi széle és a Telek-pusztá dűlő neve 1820 körül. Nevét az érsekuradalom itt lévő földjeiről kapta.⁸³¹
- 378. Uradalom szénáskertje.** A 48-as házak városrészbéli Kőégető köztől (egykori Tyúkmajor) keletre lévő területe. Ez a város harmadik szénáskertje.⁸³²

⁸²¹ ÁVT 1970. 12.

⁸²² ÁVT 1976. Térkép. mell.

⁸²³ WINKLER Pál 1934. 59.

⁸²⁴ Térkép 1881.

⁸²⁵ ASBÓTH Miklós 1998. 72.

⁸²⁶ Térkép 1820.

⁸²⁷ SZEBERÉNYI István 1964. 29.

⁸²⁸ Térkép 1820.

⁸²⁹ Térkép 1881.

⁸³⁰ Térkép 1964.

⁸³¹ Térkép 1820.

⁸³² Uo.

- 379. Város kertje.** A Bányai út és a Ciglédi kertek között lévő terület neve a 19. század végén. A század elején még **Szénás kertek** volt a terület neve.⁸³³
- 380. Városerdei kertek.** A déli irányba fordult Bányai út és a Vajas közötti terület, a Paprikakutató Állomás telepe és környéke.⁸³⁴
- 381. Vásártér (1.)** A Petőfi Sándor utca Hősök útján túli részének két oldala az Eperföld utca és a Szőlők köze csatlakozásáig. 1986-tól tartják itt az országos kirakodóvásárokat.⁸³⁵ A kalocsai vásártartás a középkorból ered. Zsigmond király 1405. máj. 24-én a mezővárosi kiváltságokkal vásártartási jogot is adott Kalocsának.⁸³⁶ A török hódoltság idején a falusi sorba süllyedt város vásárai is megszűntek. A vásártartási jogát csak a 18. század első harmadában kapta vissza. 1720-ban évi 3 nap, 1731-től évi 4 nap: Mátyás nap (febr. 24.), Úrnapja (máj. 21.), Nagyboldogasszony napja (aug. 15.) és András nap (nov. 30.).⁸³⁷ Jelenleg is négy országos kirakodóvásárt tartanak évente. József napi (márc. 19-hez legközelebbi vasárnap), május utolsó vasárnapján, szeptember utolsó vasárnapján és az András napi (nov. 30-hoz legközelebbi vasárnap) vásár.⁸³⁸
- 382. Vásártér (2.)** A Miskei út páros oldalán lévő sorházak helyén volt terület, ahol az 1960-as évek második felében, a sorházak építéséig tartották a kirakodóvásárokat. Itt volt a **Disznópiac** is.⁸³⁹
- 383. Vásártér (3.) (Vásárállás⁸⁴⁰).** A Bányai út északi oldalán a Rubin Kft. telepétől a Vigadó sorig terjedő területen volt a város első vásártere 1962-ig. Az utolsó vásárt 1962 őszén tartották.⁸⁴¹ A vásárteret használták sportcélokra is 1913-tól, a KSC megalakulásától⁸⁴² 1927-ig, a Kalocsai Levente Egyesület Foktői úti sportpályájának (ma a Városi Sporttelep) elkészültéig. A vásártéren sportpálya is épült, amit 1919. máj. 29-én adtak át.⁸⁴³ Mivel a terület Vajason inneni részét átadta a város a Paprikafeldolgozó Vállalatnak, a vásár a Petőfi Sándor utcába, az egykori „zöldkereszt” környékére költözött. Onnan a Meszesi út páros oldalán lévő, még beépítetlen területre, majd vissza a Petőfi Sándor utcába, a Széchenyi út és a Hősök útja közötti szakaszára költözött.
- 384. Veteményes kertek.** A Híd utca és a Vajas közötti, gyakran vízjárta terület neve a 19. század második felében. A Vajas gyakori kiöntései miatt a hozzá vezető utat **Velencei kertköz**nek nevezték.⁸⁴⁴
- 385. Zichy-telep.** A Hősök útja elején, a páratlan oldalon, a Vásártér utcával párhuzamos, nyolc lakást tartalmazó, négy ikerházból és egy különálló épületből álló házsor, melyet Zichy Gyula érsek (1925–1942) 30 éves püspöki jubileuma alkalmából építettek 1935–36 folyamán.⁸⁴⁵

⁸³³ Térkép 1881.

⁸³⁴ Térkép. 1964.

⁸³⁵ Deák Sándor

⁸³⁶ ASBÓTH Miklós 1998. 53.

⁸³⁷ Uo. 65.

⁸³⁸ Deák Sándor

⁸³⁹ Uo.

⁸⁴⁰ TÍMÁR Kálmán é. n.

⁸⁴¹ Deák Sándor

⁸⁴² ASBÓTH Miklós 1998. 121.

⁸⁴³ KN 1919. máj. 29.

⁸⁴⁴ Térkép 1881.

⁸⁴⁵ SZEBERÉNYI István 1964. 32.

- 386. Zsellérek legelője.** A Szőlők köze út Miskei úti torkolatától keletre fekvő, a lőszerraktárakig húzódó honvédségi gyakorlótér területe.⁸⁴⁶ A módosabb gazdák legelője, a Kislegelő Társulat legelője, jobb helyen a városhoz közelebb, a mai Miskei úti laktanya helyén volt.
- 387. Zsidó temető.** A Bányai út déli oldalán a Vajas-híd előtt lévő kis terület, amelyet délről a Vajas holtága határol.⁸⁴⁷ A temető a zsidók kalocsai betelepülése, 1833⁸⁴⁸ után létesült és 1893-ig használták, 1893-ban bezárták.⁸⁴⁹ Utána a zsidó vallásúakat a római katolikus temető délkeleti sarkában nyitott új izraelita temetőben temették el, de elvéve a régi temetőben is volt temetés. Lásd még *Izraelita temető*.

⁸⁴⁶ Térkép 1964.

⁸⁴⁷ Térkép 1881.

⁸⁴⁸ ÚJVÁRI Péter 1987. 446–447.

⁸⁴⁹ ASBÓTH Miklós 1998. 101.

Mutató az adattárhoz

A mutató az adattár **félkövér betűvel** szedett közterületi és egyéb neveit tartalmazza, melyek egy adott sorszámhoz kapcsolhatók. Nem tartalmazza azon neveket, amelyek az adott tételhez tartozó köz- és egyéb területek meghatározására szolgálnak (pl. ... utcától ... utcáig stb.)

- I. István király út, 243
48 ház (városrész), 1
48-as házak, 1, 38
48-as házak VII. utca, 39
48-as házak VIII. utca, 40
48-as házak IX. utca, 41
48-as házak X. utca, 42
48-as házak XI. utca, 43
48-as telep (városrész), 1
48-as utca, 38
56-os emlékpark, 314
Áchim András utca, 45
Ady Endre utca, 44
Ág utca, 74
Alkony utca (1.), 45
Alkony utca (2.), 197
Alkotás útja, 46
Alkotmány utca, 47
Apáca kert, 315
Arany János utca, 48
Arató (tervezett) utca, 49
Árendás utca, 50
Árpád fejedelem utca, 51, 242
Árpás utca, 52
Asztrik érsek utca, 230
Asztrik tér, 53, 165, 244
Bab utca, 54
Bacsó Béla utca, 126, 145
Bajcsy-Zsilinszky utca, 55, 128, 224
Bajnok utca, 191
Baka sor, 56
Baksatanya, 103, 221, 316
Bánki Donát utca, 57
Bánya utca, 280
Banyasziget, 58
Barack utca, 59
Bársony utca, 60
Batthyány József utca, 61
Bátyai út (1.), 62, 183
Bátyai út (2.), 62
Béke park, 163
Béka utca, 64
Béke utca, 63
Beloianisz park, 100
Belváros, 2, 23, 25, 30, 31, 34
Bem apó utca, 64
Benedeki út → Laki és Benedeki út (Térk. 1820)
Béres utca, 257
Berketanya, 65
Bika utca, 63
Bimbó utca, 66
Birkaakol köz, 105
Bodnár köz, 55
Bolt köz, 207
Bolt utca, 67
Borozda utca, 68
Borsó utca, 69
Budai Nagy Antal utca, 70
Burgundia (városrész), 23, 27, 34
Burgundia utca, 280
Búza tér, 71
Búzapiac tér, 71, 265, 359, 364
Bürgerkert (városrész), 3
Cigány köz, 82
Cigány kertek, 317
Cigányváros, 5, 24, 26
Cigléd (városrész), 4
Ciglédi kert (utcanév), 72
Ciglédi kertek (dűlőnév), 318
Ciglédi kertek (városrész), 4
Ciglédi út, 72
Cirokháti (tervezett) út, 73
Csajda utca, 74
Csajdakert, 75, 346
Csalogány utca, 76
Csap utca, 77
Császka érsek utca, 178
Csatorna utca, 78
Csemetekert, 79, 283
Csemetekerti tanyák, 283
Csendőr köz, 44
Cséplő (tervezett) utca, 80
Cseresznye utca, 81
Csernoch érsek utca, 47
Csiga utca, 82
Csilás Palé mente (városrész), 25
Csiláspark, 83
Csillag utca, 126, 145
Csokonai Vitéz Mihály utca, 84
Csupó Imre utca, 119, 265
Damjanich János utca, 85
Dankó Pista utca, 86
Deák Imre utca, 87
Délibáb utca, 88
Dió utca, 89
Diófa utca, 89
Disznópiac, 319, 344, 382
Doctor kert, 320

- Dózsa György utca, 90
Dózsa tér, 53
Drágszélpuszta, 91, 149
Draskovich Ferenc fakereskedése, 321
Draskovich kert, 322
Draskovich köz, 51
Dudáskert, 92
Duna utca, 93
Dunapataji országút, 214
Dunapataji út, 214
Duradomb utca, 284
Ecetgyár utca, 94
Egres utca, 95
Eötvös József utca, 96
Eperföld (városrész), 5, 24, 26, 28, 348
Eperföld I. (ideiglenes utcanév), 217
Eperföld utca (1.), 97
Eperföld utca (2.), 90
Epreshát, 323
Erdei Ferenc utca, 98
Éri, 100
Erkel Ferenc utca, 99, 138
Érseki kert, 100
Érsekkert, 100
Esze Tamás utca, 101
Eszperantó utca, 102
Falvaitanya, 103, 221, 316
Fazekas tér, 215, 338
Feketeváros (városrész), 5, 24, 26
Felső kertek, 324, 341
Felszabadítók útja, 62, 183
Fényi Gyula utca, 104
Ferenc köz, 44
Ferenc utca, 48
Fillér utca (1.), 105
Fillér utca (2.), 105, 175, 255
Filvig köz, 106
Filvigtanya, 107
Fokalja (városrész), 23, 27, 85
Fokalja utca, 85
Foktői út (1.), 108
Foktői út (2.), 108, 183
Főkáptalani tyúkmajor → Tyúkmajor (Térk. 1881)
Földhordó gödrök, 325
Fürst Sándor utca, 110
Füzér utca (1.), 109
Füzér utca (2.), 44, 109, 140
Gaál Gaszton utca, 138
Gábor Áron utca, 110, 164
Gábor Lajos utca, 111
Galagonya köz, 112
Gangel (köz) utca, 126
Gárdonyi Géza utca, 113
Gáspár köz, 242
Gaudényi Lajos utca, 51
Gém utca, 114
Gépállomás, 115, 285
Gépállomási tanyák, 285
Gépállomási út, 286
Gerle utca, 242
Gerő Ernő utca, 134
Giga köz, 116
Glaser-kert, 326, 352
Gólya utca, 195
Gombolyagi út, 117
Gödrök → Földhordó gödrök (Térk. 1881)
Gödrök köze, 118
Grósz József utca, 119, 265
Hagyma utca, 120
Hajdú utca, 121
Hajós Alfréd utca, 122
Halász utca, 123
Halomi út, 185
Harmat utca, 64
Hársfa utca, 124
Határ út, 125
Haynald utca, 134
Haynald Lajos utca, 126, 145
Hernertanya, 127
Herold utca, 287
Híd utca (1.), 55, 128, 218
Híd utca (2.), 55, 128, 218, 224
Hold utca, 129
Holmayer tér, 206
Homokgyőr (utcanév), 130, 327
Homokgyőr (városrész), 6, 130, 327
Homokgyőri szőlők, 327
Honvéd utca, 131
Horthy Miklós utca, 119
Hosszú Antal utca, 132
Hosszú utca, 288
Hősök útja, 133
Hunyadi János utca, 134
Hunyadi sporttelep, 328
Huszár utca, 135
Ibolya utca, 136
Ifjú Gárda utca, 263
Ilk Viktor utca, 137
Illyés Gyula utca, 138
Ipartelep (városrész), 7
Iskola köz, 96
Iskola utca, 70
Izraelita temető, 329
Jancsika, 173
Jézustársasági atyák erdeje, 330
Jókai Mór utca, 139
József Attila utca, 44, 109, 140
Jubileumi emlékpark, 168, 289
Kacs utca, 290, 291, 295
Kacs utca, 291, 295
Káderdülő, 331
Kálvária (sor) utca, 156
Kapisztrán János utca, 151
Kápolna köz, 141
Káposzta utca, 142
Káptalan utca, 292
Kas utca, 234, 293
Kastély köz, 294
Kastély tér, 244
Kaszakacs utca, 290, 291, 295

- Kaszakacs utcai lakótelep, 16
Kaszinó kert, 332
Kaszinó út, 296
Katona István utca (1.), 143
Katona István utca (2.), 215
Kertekalja (1.), 144
Kertekalja (2.), 280
Kertekalja sor, 144
KGST piac, 71, 319, 333, 334, 344
Kígyó köz, 145
Kígyó utca, 126, 145
Kígyós (városrész), 8, 29
Kígyós tér, 215
Kígyós utca, 215
Kinizsi Pál utca, 108, 146, 183
Kirakó piac, 334
Király Ilus utca, 147
Király utca, 297
Kis Eperföld utca, 64, 175, 255
Kis Halas (városrész), 28, 150
Kis halász utca, 110
Kis Kalocsa (városrész), 29
Kis utca (városrész), 30, 134
Kis utca (1.) (utcanév), 148
Kis utca (2.) (utcanév), 134
Kis-Drágszél, 91, 149
Kishalás (Kishalasi) köz, 110
Kishalás sor, 150
Kislegelő Társulat legelője, 335
Kismészárszék köz, 140
Kismészárszék utca, 230
Kispiac, 336
Kiss Ernő utca, 151
Kiss János utca, 152
Kisszeminárium kertje, 337, 371
Kistemplom köz, 61
Kócsag utca, 153
Kleiner Lajos utca, 249
Kocsma tér → Korcsma tér (Térk. 1881)
Kocsma utca → Korcsma utca (Térk. 1881)
Kofapiac → Piac
Kollár köz, 140
Komló (városrész), 9
Komló sor, 154
Komló utca (1.), 137, 154
Komló utca (2.), 186
Komlókert köz, 137
Komlókert utca, 137
Koóstanya, 155
Korcsma utca, 70
Korcsma tér, 71, 266
Korona utca, 119
Korsós kemencék telke, 215, 338, 339
Korsós telkek, 339
Korsós tér, 215
Kossuth Lajos utca, 156
Kovács köz, 157
Kovácsstanya, 158
Kőégető köz, 159
Kőégető uradalmi kaszáló, 340
Kőégetői kertek, 324, 341
Kökény köz, 112
Kökény utca, 160
Körte utca, 161
Köteles utca, 44
Középső kertek (utcanév), 162
Középsőkertek (városrész), 10, 354
Középsőkertek utca, 162
Kubikos park, 163
Kubinszky utca (1.), 164
Kubinszky utca (2.), 110, 164
Kukoricaváros (városrész), 31
Kukovics köz, 44
Kun Béla utca, 242
Kunfy Zsigmond utca, 175, 255
Kunszt érsek utca, 53, 165
Kunszt József utca, 53, 165
Kürt utca, 140
Laki és Benedeki út, 108
Laki út → Laki és Benedeki út (Térk. 1820)
Lang köz, 96
Légsobora kertek, 342
Legelő sor, 166
Lencse utca, 167
Lendvai köz, 234, 298
Lenföldek, 343
Lengyel piac → KGST piac
Lenin II. (ideiglenes utcanév), 169
Lenin tér, 84
Lenin utca, 169, 179, 228, 331
Lepcsobora kertek → Légsobora kertek (Térk. 1881)
Levente utca, 152
Liget utca, 168
Liki köz, 82
Liszt Ferenc utca, 169
Lövölde utca, 194
Magtár utca (1.), 170
Magtár utca (2.), 178
Magyar László utca, 171
Mahallei Kis ucsa (városrész), 32, 134
Mahallei Nagy ucsa (városrész), 33, 243
Major utca, 299, 300
Majoranna utca, 172
Májuskert, 75
Makarenko utca, 253
Malacpiac, 344
Malatin (Antal) tér, 173
Málna utca, 174
Malom utca, 175
Malomszeg, 345
Malomszögi dűlő, 177
Malomszögi utca, 176
Martinovics Ignác utca, 178, 186
Mártírok tere, 156
Marx Károly tér, 71
Mátyás király utca, 179
Mayer püspök utca, 186
Mázsa tér, 71
Méhész telep, 75, 346

- Méhész utca, 180
 Menyhárt László utca, 181
 Mészárszék földjei, 347
 Mészárszék köz, 101
 Meszesi Dunapart, 182
 Meszesi út (1.), 183
 Meszesi út (2.), 62
 Micsurin utca, 53, 100, 165
 Mikeszállás, 348
 Miklós gát, 206
 Miklós tér, 206
 Mikszáth Kálmán utca, 184
 Miskei út, 185
 Mitre utca, 230
 Mócsy János utca, 186
 Mócsy utca, 101
 Móder Péter fatelepe, 349
 Mogyoró utca, 187
 Mónus Illés utca, 230
 Móra Ferenc utca, 188
 Móricz Zsigmond utca, 189
 Munkácsy Mihály utca, 190
 Munkás utca, 191
 Muskátli köz, 192, 274
 Nád utca, 193
 Nagy Eperföld utca, 90
 Nagy Ignác kertje, 350
 Nagy Ignác köz, 133
 Nagy Jenő utca, 194
 Nagy Sándor utca, 195
 Nagy utca (városrész), 34, 243
 Nagy utca (1.), 196
 Nagy utca (2.), 243
 Nagymező, 351
 Nagymező köz, 235
 Nagymező utca (1.), 197
 Nagymező utca (2.), 197, 259
 Nagyszeminárium nyaralója, 326, 352, 358
 Nagytemplom köz, 156
 Nagytemplom tér, 53, 244
 Nap utca, 198
 Napsugár utca, 199
 Názáret, 353
 Nefelejcs utca, 200
 Negyven (városrész), 11
 Negyveni út, 97, 201
 Negyvenyolcasok tere, 202
 Negyvenszállás (városrész), 11
 Nemes utca, 110, 164
 Németh László utca, 203
 Nemzetőr utca, 204
 Nyár utca (1.), 205
 Nyár utca (2.), 99
 Nyári utca, 118
 Nyomda utca, 175
 Obermayer (Ernö) tér, 206
 Obsitos köz, 207
 Oncsa-házak, 208
 Oncsa köz, 208
 Oncsa-telep (városrész), 12
 Orgona utca, 209
 Ortutay Gyula utca, 210
 Ökörjáró (utcanév), 146
 Ökörjáró (városrész), 13
 Öreg kukorica földek, 354
 Öreg szőlők, 355
 Öreghegyi szőlők, 356
 Örvénykert, 92, 357
 Örvénykert utca, 92
 Pajta utca, 299, 300
 Paksi köz, 211
 Páli köz, 242
 Papkert, 352, 358
 Paprika utca, 212
 Paprikapiac, 359
 Paradicsom, 360
 Partizán utca, 194
 Pásztor utca, 213
 Pataji út, 214
 Páva sziget, 361
 Péter sziget, 362
 Péter utca, 251
 Petőfi Sándor tér, 173
 Petőfi Sándor utca, 215
 Piac, 363
 Piac tér, 364
 Platea magna → Nagy utca (TKk)
 Platea nova → Új utca (TKk)
 Platea novae civitatis, 301
 Platea parva → Kis utca (TKk)
 Platea provisoraci [?] → Tisztartó sor (TKk)
 Platea Spiritus Santi → Szentlélek utca (TKk)
 Plébánia köz, 216
 Polgár tér, 71
 Ponty utca, 86
 Posta utca, 302
 Potyka sziget → Péter sziget (Térk. 1881)
 Püspökkert, 365
 Rác utca → Rátz utca (TKk)
 Radnóti Miklós utca, 217
 Rákóczi Ferenc utca, 128, 218
 Rákóczi tér, 71
 Rákosi Mátyás utca, 256
 Raktár utca, 219
 Ráplóti Nagy Ignác kertje → Nagy Ignác kertje
 (TK 1947)
 Rátz utca, 303
 Régi Dunapataji (Pataji) út, 304
 Régi Foktői út, 305
 Régi kismészárszék utca (városrész), 35
 Remete utca, 220
 Repülőtér (városrész), 14, 354
 Rigótanya, 103, 221, 316
 Rokkanttelep (városrész), 15, 347
 Rokkanttelep utca, 64
 Római kat. temető, 366
 Róna utca (1.), 222
 Róna utca (2.), 133
 Rosty köz, 61
 Rozmaring utca, 306

- Rózsa köz, 223
Rózsa utca (1.), 44
Rózsa utca (2.), 165
Ságvári Endre utca, 186
Sallai Imre utca, 110, 164
Sár utca, 215
Sárköz (1.), 224
Sárköz (2.), 229
Sárköz utca, 55, 128, 224
Schweitzer utca, 307
Selyem utca, 225
Selyemerdő (1.), 367
Selyemerdő (2.), 368
Selyemerdő park, 369
Selyemerdő utca, 226
Semmelweis Ignác utca, 227
Sétáló utca, 370
Simonyi Jenő utca, 228
Síp utca, 44
Sóhaj köz, 61
Somogyi Béla utca, 99, 138
Sóskút, 83
Sörház köz (1.), 229
Sörház köz (2.), 108
Sörös Imre utca, 230
Sportpálya köz, 122
Sportpálya utca, 231
Szabadság tér, 244
Szabó József utca, 232
Szabó-kert, 337, 371
Szamuely utca, 137
Szántó (tervezett) utca, 233
Széchenyi-lakótelep (városrész), 16, 28
Széchenyi út, 234, 242, 293, 298
Széchenyi utca, 51, 234, 242
Szegfü köz, 235
Székesfőgyház tér, 244
Szénás kertek, 374, 379
Szénáskert (városrész), 17, 372
Szénáskert I. utca, 236
Szénáskert II. utca, 237
Szénáskert III. utca, 238
Szénáskert IV. utca, 239
Szénáskert V. utca, 240
Szénáskert VI. utca, 241
Szent György tér, 206
Szent Imre utca (1.), 242
Szent Imre utca (2.), 90
Szent István király út, 243, 288, 370
Szent István utca, 243
Szent János tér, 173
Szent János utca, 256, 287
Szentháromság tér, 244
Szentháromság utca, 243
Szentlélek utca, 308
Szentsarok (városrész), 18
Szentsaroki utca, 165
Szép utca, 230
Szérűskert (városrész), 19, 344, 374
Szérűskert utca, 245
Szilva sor, 246
Szilvatanya, 268
Szőlő utca, 99, 138
Szőlőhegy (városrész), 20
Szőlők (városrész), 20, 355, 356
Szőlők köze (utcanév), 247
Szőlők köze (városrész), 36, 247
Szőlők köze út, 247
Sztálin út, 243
Tamási Áron utca (1.), 248
Tamási Áron utca (2.), 309
Táncsics Mihály utca, 249
Tanítóképezde köz, 101
Tartsay Vilmos utca, 250
Tavaszi utca, 251
Téglagyár köz, 122, 252
Téglagyár utca, 252
Tél utca, 55, 128, 224
Telek utca, 253
temető → Izraelita temető, Római kat. temető,
Zsidó temető
Temető utca, 45
Tessedik Sámuel utca, 254
Tessényi köz, 119
Tímár utca, 85
Tímár Kálmán utca, 175, 255
Tisztartó sor (utcanév), 165
Tisztartó sor (városrész), 37
Tomori Pál utca, 256
Tompai Mihály utca, 257
Tóth Mike utca, 258
Tulipán utca, 259
Tükör utca, 48
Tüzér sor, 260
Tyúkmajor, 375
Tyúkmajor utca, 178, 186
Új utca, 256
Új vasútállomási út, 188
Újhegyi szőlők, 376
Újhelyi Imre utca, 261
Újváros (utcanév), 301
Újváros (városrész), 21, 301
Uradalemi Telek, 377
Uradalemi szénáskertje, 378
Urbántanya, 262
Úri utca, 134
Úttörő utca, 123
Vadász utca, 263
Vágóhid köz, 74, 280
Vajás köz, 264
Vajás sor, 85
Vajasi utca, 85
Várady érsek park, 75
Várady érsek utca, 132
Város kertje, 379
Városerdei kertek, 380
Városház köz, 119
Városház utca, 119, 265
Városi érsek utca, 38
Városkert, 100

- Vásárállás → Vásártér (3.)
Vásártér (1.), 381
Vásártér (2.), 382
Vásártér (3.), 62, 383
Vásártér utca, 266
Vasút utca, 267
Vasúti őrház, 268
Velencei kert köz, 55, 85, 384
Veres Péter utca, 269
Verseny utca, 270
Veteményes kertek, 55, 384
Vető (tervezett) utca, 271
Via ad Danubium, 310
Via ad Vineas Uj Hegy dictus, 311
Via altera Patavinum → Régi Dunapataji (Pataji) út
(Térk. 1772)
Via Battyensis → Bátyai út (2.) (Térk. 1772)
Via deserta Colo., 312
Via Fogtiniensis → Foktői út (2.) (Térk. 1772)
Via Miskensis → Miskei út (Térk. 1772)
Via Pataiensis Tegularae fornacis, 313
Vidacs (Vidacs, Vidáts) utca, 272
Víg utca, 230
Vigadó sor, 108, 273
Vigadó utca, 273
Viola utca, 192, 274
Virág utca, 275
Vitéz utca, 250
Vízmu utca, 276
Vörös Hadsereg útja, 214
Vörösmarty Mihály utca, 277
Vörösszállás, 278
Vörösszállási út, 115, 286
Zápor utca, 145
Zárda köz, 165
Zárda tér, 53
Zerge utca, 279
Zichy-telep, 385
Zöldfa utca (1.), 280
Zöldfa utca (2.), 77, 280
Zrínyi-lakótelep (városrész), 22
Zrínyi Miklós utca, 281
Zsák csücs köz, 282
Zsák csücs utca, 282
Zsák utca, 282
Zsákcsücs, 282
Zsandár köz → Csendőr köz (Térk. 1881)
Zsellérek legelője, 386
Zsidó temető, 387
Zsidótemplom köz, 126

Irodalom

Nyomtatott források

- ASBÓTH Miklós
1998 Kalocsa történeti kronológiája.
In: Asbóth Miklós–Romsics Imre: Kalocsa tegnap és ma. Kalocsa. 42–210.
- 1999 Kalocsai és Kalocsa környéki hidak.
In: Hidak Bács-Kiskun megyében. Szerk.: Tóth Ernő. Kecskemét. 29–34.
- 2002 100 éves a kalocsai közvilágítás.
In: Kalocsai Néplap 2002. dec. 6. 7.
(Érdekességek Kalocsa múltjából.)
- BÁRTH János
1975 A kalocsai szállások településnéprajza.
Kalocsa. (Kalocsai múzeumi dolgozatok 1.)
- BOROSY András
1997 Pest-Pilis-Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása. 1–2. köt. Budapest.
- BOZSÓ Ferenc
1971/a Kalocsa építészeti emlékei. In: Katona István Társaság tanulmányai Kalocsáról. Szerk.: Czajtányi István. Kalocsa. 294–312.
- 1971/b Kalocsa ipara. In: Katona István Társaság tanulmányai Kalocsáról. Szerk.: Czajtányi István. Kalocsa. 129–167.
- CITTA di Colocza...
1687 Citta di Colocza nel Ungaria Superiore. Data in luce da Giacomo de Rossi dalle sue stampe in Roma alla pace con Priuil del S. Pont I. Anno 1687. Rézmetset.
In: Országos Széchényi Könyvtár Térképtár TM 1912.
- CZAJTÁNYI István
1971/a Kalocsa város lakosainak 1772. évi összeírása.
In: Katona István Társaság tanulmányai Kalocsáról. Szerk.: Czajtányi István. Kalocsa. 87–105.

- 1971/b Kalocsa a XVIII. században. In: Katona István Társaság tanulmányai Kalocsáról. Szerk.: Czajtányi István. Kalocsa. 65–79.
- CSELEBI, Evlia
1904-1908 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664., 1664–1666. Budapest.
- GALLINA Zsolt–ROMSICS Imre
1996 A Kalocsai Sárköz régészeti emlékei. Kalocsa. (Kalocsai múzeumi közlemények 3.)
- GYÖRFFY György
1977 István király és műve. Budapest.
- 1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. 2. köt. Budapest.
- HAJTON József
1980 Kalocsa és a kenyér. Kalocsa.
- JERNYEI KISS János
2000 A kalocsai érseki székesegyház és rezidencia megújulása a 18. században. In: Kalocsa történetéből. Szerk.: Koszta László. Kalocsa. 243–282.
- Kalocsa és Járása (KJ)
1946. márc. 23. Szombattól kezdve a Búzapiac téren lesznek megtartva a hetipiacok.
1948. febr. 21. Új utcanevek városunkban.
- Kalocsa és Vidéke (KV)
1968. jún. 28. 1955-ben elkészült a Hunyadi sporttelep.
- Kalocsai Néplap (KN)
1885. okt. 8. A negyven kápolna.
1894. ápr. 14. A kalocsai városi képviselő közgyűlése április 12-én.
1896. ápr. 18. Árverési hirdetés [az egykori Jézustársasági atyák erdejéből kialakított telkekről.]
1899. máj. 21. Szentgyörgyi Jablonczay Sándor [avatta fel a csendőrség új laktanyáját a Kossuth Lajos utcában.]
1900. nov. 18. Kalocsa város utcáinak új elnevezése.

1906. nov. 25. Közgyűlés.
1911. dec. 20. Képviselőtestületi ülés.
1919. máj. 29. Hírek. [Felavatták a vásártéren az új labdarúgó pályát.]
1928. jan. 4. Hírek [új utcanevekről és a házsámozásról.]
1930. márc. 29. Városi közgyűlés. 1.
1930. szept. 20. Séta az államerdészeti csemetekertben.
1933. júl. 1. Városi közgyűlés.
1933. dec. 23. Miért Csajda a Csajda?
1938. aug. 6. Végleges lesz a katonaság Kalocsán. Folynak a tárgyalások a Kislegelő Társulat és a város között létrejött csereszerződés végrehajtása tárgyában.
2000. aug. 18. Antall István: A történelem sétálóutcája. – Nagy érsekek sora. [Asbóth Miklós:] A hét érsek életrajza.
2002. máj. 31. Meghívó [a Selyemerdő park avatására.]
- KOLLÁNYI Ödön
1944
Kalocsai utcák, terek nevei.
In: Kalocsai Újság 1944. máj. 13., máj. 20., máj. 27., jún. 10., jún. 17., jún. 24.
- KUCZY Károly
1980
A Kalocsa környéki földrajzi nevek vizsgálata. Kalocsa.
- MAROSI Ernő
2000
A második kalocsai székesegyház néhány művészettörténeti kérdése. In: Kalocsa történetéből. Szerk.: Koszta László. Kalocsa. 51–68.
- PÁKOLICZ István
1971
Jel. Válogatott versek. Budapest.
- PETROVÁ CZ Gyula
1929
Huszonöt év a kalocsai főegyházmegye építómunkájában. Budapest.

- PINTÉR Imre
1942
A kalocsai főszékesegyház. (A budapesti kir. Magyar Pázmány Péter Művészettörténeti és Kereszténységészeti Intézetének dolgozatai 73.) Budapest.
- RESLI Antónia
1973
A kalocsai 48 cselédlak építése. In: Kalocsa vidéke és népe. Szemelvények a kalocsai I. István Gimnázium honismereti gyűjtéséből. Szerk.: Kuczy Károly. Kecskemét. 71–82.
- ROMSICS Imre
1987
Adatok Kalocsa környékének történeti földrajzához. (Homokmégyi műhelytanulmányok 4.) Budapest.
- SZABÓ Attila
2000
A kalocsai Rokkanttelep rövid története. (1916–1949) In: Kalocsa történetéből. Szerk.: Koszta László. Kalocsa. 385–412.
- Térkép
1901
Kalocsa község belterületének térképe az 1901-ik évben eszközölt házsámozás után. Kalocsa
- Térkép
1926
Kalocsa r. t. város átnézeti térképe. Kalocsa.
- Térkép
1967
Kalocsa járási jogú város [térképe.] Budapest.
- Térkép
1991
Kalocsa '91. Térkép. Budapest.
- Térkép
1994
Kalocsa és a Szelidi-tó. Városterkép. Budapest.
- TÍMÁR Kálmán
1940
A kalocsai Tisztartó sor.
In: Kalocsai Néplap 1940. febr. 24. 2.
- ÚJVÁRI Péter (szerk.)
1987
Zsidó lexikon. Bécs.
- VASS Előd
1980
Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. (Kalocsai múzeumi dolgozatok 4.) Kalocsa.

WINKLER Pál

- 1927 Kalocsa története különös tekintettel politikai és szellemi kultúrájának fejlődésére. (Árpád könyvek 11–12.) Kalocsa.
- 1929 A kalocsai főszékesegyház 1010-től napjainkig. (Árpád könyvek 31–33.) Kalocsa
- 1932 A kalocsai érseki kastély és a főszékesegyházi könyvtár története. (Árpád könyvek 43.) Kalocsa.
- 1934 A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében. (Árpád könyvek 47.) Kalocsa.

Levéltári és irattári források, kéziratok

Állami Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (ÁVT)

- 1970 Műleírások Kalocsa általános rendezési terv területfelhasználási tervéhez. In: Nagy Lajos Városi Könyvtár, Helyismereti gyűjtemény.
- 1976 Kalocsa általános rendezési terv felülvizsgálata. Nagy Lajos Könyvtár, Helyismereti gyűjtemény.

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (BKMÖL)

- V. 81/b. Kalocsa Város Tanácsának iratai.
Közigazgatási iratok. 1927.
XXII. 5. Kalocsa Város Képviselőtestületének iratai.
740. kig. 29. kgy. 1946. (II. 17.) sz. véghatározat a Horthy Miklós utca nevének [megváltoztatásáról.] 1772. kig. 2. kgy. 1948. (II. 17.) sz. véghatározat. A Nemzeti Bizottság és egyes felszólalók kiegészítő javaslatát a képviselőtestület magáévá teszi és Kalocsa város alábbi utcaneveit a következő utcanevekre változtatja. 2105. kig. 27. kgy. 1949. (III. 8.) sz. véghatározat [új építési területek kijelöléséről.]

Dulovits család iratai.

- Dr. Péderi Józsefné sz. Dulovits Erzsébet (Miskolc) tulajdonában lévő, édesapjára, Dulovits Árpád min. tanácsosra és édesapja nagybátyjára. Kolecványi Endre védgáttársulati igazgató-főmérnökre vonatkozó iratok.

Kalocsa Város Irattára (KVI)

Tanácsülési és vb. ülési jegyzőkönyvek.
Tanácsülési (T.) és végrehajtó bizottsági (vb.)
határozatok:
28/1961. T. (X. 28.) sz. határozat a városfejlesztési terv
I. féléves eredményeiről.
34/1962. vb. (III. 9.) sz. határozat a KISZ-lakások
építéséről
39/1962. T. (XII. 7.) sz. határozat
házhely kisajátításokról a Középsőkertekben.
27/1963. T. (XI. 26.) sz. határozat új utcanevekről.
20/1967. T. (VII. 6.) sz. határozat kisajátításokról
lakásépítéshez.
6/1968. vb. (I. 12.) sz. határozat az 1968. évi
kisajátításokról.
13/1968. T. (IV. 16.) sz. határozat utcák és
lakónegyedek elnevezéséről.
20/1971. T. (VI. 18.) sz. határozat Kunfy Zsigmond
utca nevének megváltoztatásáról.
39/1971. T. (XII. 23.) sz. határozat utcák
elnevezésekről.
102/1971. vb. (XI. 19.) sz. határozat a kiskertek
vevőinek kijelöléséről.
73/1976. vb. (XI. 5.) sz. határozat a Széchenyi-lakótelep
II. ütem beruházási programjáról.
16/1978. T. (IX. 28.) sz. határozat a 15 éves lakásépítési
program építési területeinek kijelöléséről.
61/1978. vb. (X. 6.) sz. határozat utcaelnevezésekről.
39/1983. vb. (VII. 7.) sz. határozat a Tulipán utcai
tömbfeltárásról.
60/1984. vb. (VIII. 9.) sz. határozat az utcák
elnevezéséről.
106/1986. vb. (XI. 10.) sz. határozat az utcanév
rendezéséről és a városrészek meghatározásáról.
26/1987. vb. (III. 12.) sz. határozat az utcaelnevezés
megváltoztatásáról.
2/1988 T (X. 26.) sz. rendelet az utca és településrész
elnevezéséről, a házzámozásról.
68/1988. vb. (VIII. 4.) sz. határozat az
utcaelnevezésekről.
33/1990. t. (V. 17.) sz. határozat utcaelnevezések
megváltoztatásáról.

Kalocsa Város Irattára (KVI)

- Közgyűlési jegyzőkönyvek.
Önkormányzati határozatok (ö.h.) és rendeletek (ör.)
13/1993. ör. (VII. 1.) sz. rendelet az utca és településrész elnevezéséről és házszámozásról szóló 2/1988. (X. 6.) t. rendelet módosításáról.
24/1995. ör. (VI. 22.) sz. rendelet a közterület- és városrésznevek megállapításáról, valamint a házszámozásról.
194/1999. ö.h. (IX. 2.) sz. határozat a millennium alkalmából létesítendő köztéri képzőművészeti alkotásokról.
62/2000. ö.h. (IV. 6.) sz. határozat az utcaelnevezésekről. A 2000. okt. 2-án tartott közgyűlés jegyzőkönyve.
217/2001. ö.h. (XII. 6.) sz. határozat a Hunyadi sporttelep használatba adásáról.
- Murányi iratok
Murányi Károly leánya, Bánrévi Ernőné tulajdonában lévő családi iratok közül édesapja, dr. Murányi Károly szakképesítésére és szanatóriumára vonatkozó iratok.
Nagy Lajos Városi Könyvtár
- SZEBERÉNYI István
1964
Kalocsa földrajzi nevei. Szakdolgozat.
Nagy Lajos Városi Könyvtár. Kalocsa.
- Térkép
1772
Planum archiepiscopalis civitatis Colocensis Affumptum & delineatum. In: conviczu archiepiscopali Batthyaniano. MDCCLXXII. In: Batthyány album. A kalocsai piarista kollégium tanárai és diákjai által készített rajzok, térképek gyűjteménye a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban.
- Térkép
1774
Plan des erzbischofflichen calotschaer Terrens. Entworfen: von Gab. Szutschanszky in Colotscha. In: Batthyány album. A kalocsai piarista kollégium tanárai és diákjai által készített rajzok, térképek gyűjteménye a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban.
- Térkép
1820
Kalocsa (Pest m.) Bel- és külterületének áttekinthető térképe. 1820 körül.
Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár. T. 159.

- Térkép
1881
Kalocsa érseki város térképe és magyarázata.
Rajzolta [188]1-ben Szentkereszty Géza [...] tanár.
A restaurált, helyenként hiányos, kézzel rajzolt térkép a kalocsai Viski Károly Múzeum tulajdonában van.
- Térkép
1964
Kalocsa Járási város dűlők szerint beosztott térképe.
A városi tanács építési osztályán készült 16 példányban.
Nagy Lajos Városi Könyvtár, Helyismereti gyűjtemény.
- TÍMÁR Kálmán
é. n.
Tímár Kálmán kéziratos utcanév-kutatásai. Nagy Lajos Városi Könyvtár Helyismereti gyűjtemény.
Tímár-hagyaték. Tímár Kálmán halála után a kalocsai városi tanács megvásárolta T. K. kéziratos hagyatékát és azt a városi könyvtárban helyezte el.

Adattárak

- Kalocsa történeti kronológiája.
Asbóth Miklós (szerk.) Számítógépes adattár.
Nagy Lajos Városi Könyvtár.
- Kalocsai Körzeti Földhivatal ingatlan-nyilvántartása.
- KPHI
Kalocsai Polgármesteri Hivatal. Ingatlan-vagyonkataszter. Számítógépes adattár.
Számítógépes adatbázis a Nagy Lajos Városi Könyvtár Helyismereti gyűjteményében.
- NLVK
Nagy Lajos Városi Könyvtár Helyismereti gyűjtemény személyi adattára. Szerk.: Asbóth Miklós.
Részben számítógépes, részben cédula adattár.

Szóbeli adatközlők

- Benke Ferenc, nyugalmazott újságíró (Petőfi Népe, Kalocsai Néplap)
- Deák Sándor, ny. osztályvezető (Városi Tanács, Termelési és Ellátásfelügyeleti Osztály)
- Fonyódi Béláné, főelőadó (Polgármesteri Hivatal, Közigazgatási és Hatósági o. népszégnnyilvántartó)
- Gallai Jánosné, főelőadó (Polgármesteri Hivatal, Városüzemeltetési és Fejlesztési Osztály)
- Huszár Mihály, osztályvezető (Polgármesteri Hivatal, Városüzemeltetési és Fejlesztési Osztály), a Petőfi Lakásépítő Szövetkezet egykori vezetője

Kálóczi (Kalács) János, édesapja egyházi szolgálatban álló mesterember volt. Az adatközlő gyermekkorában sokat tartózkodott a különböző egyházi ingatlanokon, így jól ismerte azokat.

Kovács Ferenc, nyugalmazott mezőgazdasági mérnök (Iszkra Mg. Szövetkezet)

Madarász László, főelőadó (Polgármesteri Hivatal, Városüzemeltetési és Fejlesztési Osztálya piacfelügyelő)

Rövidítések

ÁVT	Állami Városépítési Tudományos és Tervező Intézet, Budapest
BKMÖL	Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
h.	határozat
kgy.	közgyűlési
kig.	közigazgatási
KJ	Kalocsa és Járása Hetilap
KN	Kalocsai Néplap Hetilap
KPHI	Kalocsai Polgármesteri Hivatal ingatlan-vagyon katasztere
KV	Kalocsa és Vidéke Hetilap
KVI	Kalocsa Város Irattára
NLVK	Nagy Lajos Városi Könyvtár (Kalocsa)
Ö.	önkormányzati
öh.	önkormányzati határozat
ör.	önkormányzati rendelet
r.	rendelet
sz.	szám(ú)
T., t.	tanács(i)
tr.	tanácsrendelet
vb	végrehajtó bizottság

A Volksbundtól a Waffen SS-ig (A Volksbund helyi szervezetei és Waffen SS katonák Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar községekben)

Sváb települések a Bácska északi peremén

Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar a mai Bács-Kiskun megye területén, az 54. számú főút mentén található szomszédos települések. Mindhárom község a 18. század második felében, német lakosok betelepítésével jött létre. Az általunk vizsgált korszakban a települések lakói még őrizték betelepített őseik hagyományait, nyelvét, identitását, így a hazai németiség szerves részét képezték ebben az időben.

A trianoni Magyarország területén az 1940-es években a világ közel 100 milliós németiségének alig 0,5%-a,¹ mintegy 470 000 fő német nemzetiségű lakos élt, akik az ország lakosságának mintegy 5-6%-át tették ki. Témánk szempontjából a hazai németiség legfontosabb rétege a mintegy 56%-ot kitevő mezőgazdasági munkás, akik jelentős része ekkor kis- és középparaszt volt.²

A települések etnikai összetételét az 1941. évi népszámlálás adatait megvizsgálva kísérhetjük meg rekonstruálni. A népszámlálás során a számlálóbiztosok feladatuk kapta a nemzetiségi falvakban a lakosság hangulatának felmérését, valamint pontos feljegyzéseket készítettek a falvakban működő nemzetiségi szervezetekről. Ennek során összeírták a Volksbund helyi szervezeteit, megnevezték azok vezetőit, a hangadókat, továbbá leírták azok társadalmi helyzetét. Ezek az adatok azonban a téma tárgyalása során nem használhatók, mivel az adatlapok jelentős része megsemmisült a háború során (a tárolásukra szolgáló épület találatot kapott, a maradékkal pedig katonák tüzeltek), a megmaradt adatlapokat pedig a háború utáni feldolgozás után megsemmisítették.³

A népszámlálási adatok tükrében a települések lakossága
az alábbiak szerint alakult 1941-ben:

Település	Lakosok száma	Ebből férfi	Nő
Császártöltés	3 670	1 796	1 874
Hajós	5 311	2 547	2 764
Nemesnádudvar	3 097	1 475	1 622

¹ FEHÉR István, 1988. 31.

² MANHERCZ Károly, 1998. 32.

³ ÖZE Sándor, 1994.

A lakosság etnikai összetétele⁴:

Település	Magyar	Német	Egyéb
Császártöltés	1 047	2 621	2
Hajós	1 062	4 246	3
Nemesnádudvar	532	2 555	10

Az anyanyelvi adatok alapján Császártöltés lakosságának 71,4%-a, Hajós lakosságának 79,9%-a, Nemesnádudvar lakosságának pedig 82,5%-a volt német származású. Ha az anyanyelvi adatok mellett megvizsgáljuk a lakosság 1941-ben rögzített nemzetiségi összetételét, feltűnő különbséget kapunk. A 2621 német anyanyelvű császártöltési lakos közül 866, Hajóson 4246 német anyanyelvűből 3321, Nemesnádudvaron 2555 német anyanyelvűből 1809 személy vallotta magát német nemzetiségűnek.⁵ Az eltérő anyanyelvi és nemzetiségi adatok közül, Zorn Antal véleménye alapján, az anyanyelvi adatokat tarthatjuk a valósághoz közelebb állóknak.⁶ Megállapíthatjuk tehát, hogy a települések lakosságának jelentős része német nemzetiségű volt, így a Volksbund által könnyen szervezhetővé vált.

A Volksbund megalakulása és tevékenysége

1938. november 26-án, Budapesten minden akadály nélkül megalakult a Volksbund, teljes nevén Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Németek Népi Szövetsége). Az alakuló ülésre a Vasúti és Hajózási Klub helyiségeiben került sor, melyen a korabeli jelentések szerint, mintegy 700-800 fő vett részt. Ekkor az egybegyűlteket megválasztották az elnökséget, és elfogadták a szervezet alapszabályát. Az egyesület elnöke Basch Ferenc, elnökhelyettese dr. Georg Goldschmidt, főtitkára Max Albert lett. Megválasztották továbbá az egyesület tiszteletbeli elnökeit és a választmány tagjait is.⁷

Basch Ferenc az alakuló ülésen az alábbiakban határozta meg a Volksbund feladatait:

„Az inség enyhítése céljából pénz- és természetbeni adományozást vezetünk be és szegényházakat létesítünk. A Volksbund gondoskodik a kialakult ősi népszokások megőrzéséről és fejlesztéséről. Gondoskodik anya- és gyermekvédelemről. Gazdasági szövetkezeteket létesít, megszervezi az önkéntes munkaszolgálatot, mezőgazdasági iskolákat létesít és tart fenn. Állandó és ideiglenes tanfolyamokat tart, mintagazdaságokat hoz létre és vezet. Kölcsönös biztosításról, illetve kártérítésről gondoskodik állatbaleset esetén. Temetkezési segélyt ad. Szakelőadásokról, kiállításokról, valamint a gazdasági élet előmozdítását célzó egyéb berendezésekről és azok fenntartásáról is gondoskodik. A Volksbund iskolákat létesít az óvodától a középiskoláig, tanító-, tanítónő- és óvónőképző intézeteket tart fenn. Művelődési tanfolyamokat szervez, múzeumokat és könyvtárakat alapít, közösségi otthonokat és nevelőintézeteket létesít. Népművészeti, kézimunka és képzőművészeti, zenei, énekkari

⁴ Történeti Statisztikai Kötetek 1986.

⁵ T. MOLNÁR Gizella, 1997. 12.

⁶ ZORN Antal, 1992.

⁷ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 34–35.

és színművészeti kiállításokat rendez. Német nyelvű sajtótermékeket alapít és terjeszt, helyi és vándorkönyvtárakat létesít, kül- és belföldi tanulmányutakat szervez. Nem utolsó sorban gondoskodik a népnek a haza és saját népisége iránti hűsége neveléséről és arra való buzdításáról...Hogy, a Volksbund valamennyi célját és feladatát a helyszínen megvalósíthassa, az ország minden német településén helyi csoportokat alakít... A magasabb szervek jóindulatában nem kételkedünk. De kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy pusztán jóindulatból nem történt még javulás a helyzetünkben...Nem hagyjuk magunkat többé megfélemlíteni, és tétlenségre kárhozhatni a „pángermánizmus” olcsó jelszavával.”⁸

Basch programbeszédéből kitűnik, hogy az általa elképzelt szervezet nem csupán kulturális célokat képvisel, hanem igyekszik a hazai németiség egész életét megszervezni, befolyásolni. Ugyanakkor az utolsó mondatokat kihívásként is értelmezhetjük az illetékes magyar hatóságok felé, mivel nyílt harcot hirdet azok korábbi tevékenysége ellen. Az alakuló gyűlés után a kormány egyértelműen Baschék tudomására hozta, hogy abban az esetben, ha az alapszabályt az eredeti formában terjesztik be a minisztériumhoz ellenjegyzésre, akkor nem járulnak hozzá az egyesület megalakulásához és működéséhez. Teleki egyértelművé tette, hogy a Volksbund nem lehet német népcsoportszervezet, hanem csak német kultúregyesületként működhet.⁹ Basch ennek hallatára Berlinbe utazott, s onnan hazatérve, Berlin támogatását kihasználva elérte, hogy az egyesület alapszabályát lényeges változtatások után elfogadják. A változtatások alapja az 1879. évi egyesületi törvény volt, mely előírta, hogy minden egyesületnek csak egy tevékenységi köre lehet.¹⁰ Ennek alapján töröltek az alapszabályból minden olyan pontot, mely túlmutatott egy kulturális egyesület céljain, illetve a népcsoport kifejezést minden esetben a „német nemzetiségű magyar állampolgárok” kifejezéssel helyettesítették.¹¹ A Volksbund esetében a tevékenység a kultúra ápolása és kulturális események szervezése volt. Az alapszabály engedélyezésére 1939. április 13-án került sor. Az engedélyezett alapszabály legfontosabb pontjai a következők:

2§. Az egyesület célja: A magyarországi német nemzetiségű magyar állampolgárok kulturális érdekeinek előmozdítása, és megóvása a népi életnyilvánulás minden terén. A hazához való ragaszkodás ápolása, és erősítése.

3§. A cél elérésére való eszközök: Az egyesület a magyar törvényekben biztosított szabadság alapján, a művelődési szükséglet keretében és a törvényes feltételek szerint, iskolákat tarthat fenn német nemzetiségű magyar állampolgárok gyermekei számára, kulturális tanfolyamokat, múzeumokat és könyvtárakat alapíthat és tarthat fenn, ösztöndíjakat és jutalmakat adományozhat, népi-, kézmű-, és képzőművészeti kiállításokat rendezhet, ismeretterjesztő-, zene-, ének- és színműelőadásokat és népi ünnepélyeket rendezhet, német nyelvű sajtótermékeket adhat ki és terjeszthet, helyi és vándorkönyvtárakat létesíthet, tanulmányutakat szervezhet. A szövetség németlakta helyeken helyi csoportokat létesíthet.

5§. A szövetség tagjai: 1. dísz-, 2. alapító-, 3. rendes vagy pártoló tagok. Alapító, rendes vagy pártoló tagok 18. évüket betöltött, iskolai fegyelem alatt nem álló, erkölcsi, hazafias, népi szempontból, kifogás alá nem eső, német nemzetiségű ma-

⁸ WEIDLEIN, Johann, 1997. 217.

⁹ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 47.

¹⁰ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 51.

¹¹ BELLÉR Béla, 1981. 122.

gyar állampolgárok lehetnek. Kiskorúak szülők, illetve törvényes képviselőik beleegyezésével lehetnek tagok. Leányok pártoló tagnak 18 éven alul is felvehetők, amennyiben iskolai fegyelem alá nem esnek, feltéve, hogy 15. életévüket betöltötték. Leventekötelesek az ezen intézményből folyó kötelezettségeiknek mindenben eleget kell, hogy tegyenek...

6§. A rendes tagság három évre kötelező...

18§. Helyi csoportok: Azokban a községekben, amelyekben a szövetségnek legalább húsz, állandó lakással rendelkező rendes tagja van, azok kívánságára, helyi csoport alakítandó, amelynek megalakulását, a szövetség központi intézőbizottsága hagyja jóvá. Ez a helyi csoport megoszlik ifjúsági és felnőttek osztályára. A felnőttek osztályába a nő, férjezett, illetőleg a nagykorú tagok tartoznak, míg a többiek a fiatalsági csoportot alkotják. A helyi csoport élén egy ifjúsági és egy teljeskorú elnök áll, a melléjük megválasztott, a központi tisztikarhoz hasonló, vagy lecsökkentett tisztikarral. Az elnök, és a tisztikar megválasztása egy évre szól. Minden helyi csoport 50 tagonként egy-egy kiküldötttel képviselheti magát a szövetség közgyűlésén. A helyi csoportot taglétszám alapján megillető szavazatokat egy kiküldött is leadhatja. Az ötven tagnál kevesebb létszámú helyi csoportot is egy kiküldött képviseli. A helyi csoport a tagjaitól beszédett tagsági díjakat teljes egészükben a szövetség központjának kötelesek beszolgáltatni, amely ennek ellenében, a helyi csoport fenntartásához szükséges költségeket, a helyi csoport rendelkezésére bocsátja.

A helyi csoport külön alapszabályokat nem alkothat, hanem csak az egyesület láttamozott alapszabályai szerint működhetik. A helyi csoportok megalakulásukat és megszűnésüket az illetékes törvényhatóság első tisztviselőjének tudomásulvétel végett be kell jelenteniük. A helyi csoportok működésüket csak megalakulásuknak tudomásulvétele után kezdenek meg. A helyi csoportok az anyaegyesület központjának határozatait és utasításait, a láttamozott alapszabályok keretén belül, követni tartoznak. Működésük felfüggesztését vagy feloszlásukat az anyaegyesület nem rendelheti el, de indokolt esetben, a vizsgálat, a működés felfüggesztése, vagy a feloszlás elrendelése céljából, a m. kir. belügyminiszter úrhoz indokolt előterjesztést tehet.¹²

A szervezet ünnepélyes zászlóbontására Cikón – a helyi csoport megalakulásakor került sor, ahol Erdmannsdorf német követ szerint 15-20 000 ember jelent meg, s hallgatta Basch beszédét. Basch köszönetet mondott a magyar kormánynak az alapszabály engedélyezéséért, de ugyanekkor azt is kijelentette, hogy az egyesületnek további követelése is vannak.¹³ Ezek után megindult a helyi csoportok szervezése, illetve megszervezték az egyesület különböző feladatú csoportjait. Így létrejött az Asszonycsoport (Frauenshaft), a Német Népi Segélyezés (Deutsche Volkshilfe), a Gazdaszövetség (Landesbauerschaft), a Faj és Népeséggpolitikai Hivatal (Amt für Rassen und Bevölkerungspolitik), továbbá a Német Ifjúság (Deutsche Jugend).¹⁴

¹² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), 1941-VII-5-254426.

¹³ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 54.

¹⁴ MANHERCZ Károly, 1998. 35.

A hivatalok nagy része azonban nem folytatott semmilyen tevékenységet, Basch Ferenc szavaival élve: „...ezeknek a hivataloknak a fele tulajdonképpen a megindulási működésen kívül más munkát nem végzett, a gazdasági hivatalok is csak elméletben működtek, de a népi-németség felé mezőgazdasági vagy egyéb téren felvilágosítással szolgáltak.”¹⁵

A Volksbund vezetése időközben elérte, hogy engedélyezzék a Deutscher Volksbote hetilapként való működését, illetve 1940. június 1-jével, engedélyezzék a Jungenkamerad nevű ifjúsági lap működését is.¹⁶ Ezen sajtóorgánumok révén lehetővé vált a Volksbund számára, hogy propagandáját kiterjeszthesse a kisebb falvakra is, eljuttatva oda a propagandaanyagokat.

Az egyesület megalakulása után, a politikai életben is részt kívánt venni, annak ellenére, hogy erre a tevékenységre az alapszabály nem adott lehetőséget. A politikai életben való részvételre az 1939. évi választások adtak alkalmat. A Volksbund és a kormánypárt, vagyis a Magyar Élet Pártja között választási megállapodás jött létre, melynek értelmében, a kormánypárt színeiben három volksbundista képviselőjelölt is indulhatott. Ennek a megállapodásnak az alapján, a bonyhádi választókerületben dr. Heinrich Mühl, a mohácsiban dr. Konrad Mischung, a Bács-Bodrog megyei listán pedig Jakob Brandt indulhatott a kormánypárt jelöltjeként. Közülük Mühl és Brandt jutott be végül a parlamentbe, s így a Volksbund parlamenti képviselőhez jutott.¹⁷ A háborús veszély erősödésével párhuzamosan az egyesület tevékenységét korlátozták, ebben változást csak a bécsi népcsoporttegyezmény aláírása körüli viták hoztak.

A világháború kitörésekor felfüggesztették az egyesület működését, az csak 1940 júniusában – tíz hónap után – indult újra, s ekkortól újra engedélyezték helyi csoportok alakítását is, a kormány pedig tárgyalásokat kezdeményezett a Volksbund vezetőségével a fennálló problémák megoldására. Basch és az egyesület vezetése ekkor egy kívánságlistát terjesztett a kormány elé, mely az alábbi kéréseket tartalmazta: A német községek óvodáiban német legyen a foglalkoztatási nyelv. A népcsoport létesíthessen saját óvodákat, „A” típusú iskolákat (anyanyelvű oktatás, a magyar csak tantárgy), óvónőképzőt, tanítóképzőt, három polgári iskolát és egy gimnáziumot. Az 1924. évi II. tc. végrehajtását, mely előírja a köztisztviselők számára az anyanyelven történő érintkezést a kisebbségekkel. A német falvakban a leventeképzés nyelve német legyen, a vezényleti nyelv azonban maradhat magyar. A honvédségnél szüntessék meg a németekkel való rossz bánásmódot, ne erőltessék a névmagyarosítást. Szabad tevékenységet és egy napilap azonnali engedélyezését kérték. A gazdasági hátrányokat szüntessék meg, engedélyezzék egy gazdasági lap megjelenését, támogassák a német szövetkezetek szervezését. A vallási élet nyelve a német községekben német legyen.¹⁸ A magyar kormány a kéréseket nem hagyhatta figyelmen kívül, mivel a részleges revízió megvalósításához elengedhetetlen volt a Harmadik Birodalom támogatása. Ennek fejében, hajlandók voltak bizonyos engedményeket tenni. Engedélyezték egy volksbundista napilap megindulását (októberben, Deutsche Zeitung néven), illetve elkezdték felülvizsgálni a német iskolaügy kérdését.¹⁹

¹⁵ SEEWANN-SPANNENBERGER, 1999. 215.

¹⁶ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 72.

¹⁷ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 55.

¹⁸ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 83–84.

¹⁹ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 85.

A Német Birodalom azonban nem elégedett meg ezekkel a kis léptékű változásokkal, s igyekezett a német kisebbséget kivételezett helyzetbe hozni. Ennek a szándéknak volt eszköze az 1940. augusztus 30-án Bécsben aláírt népcsoportegyezmény.²⁰ A népcsoportegyezmény különleges jogokat biztosított a Volksbundnak, gyakorlatilag megvalósította, a fentebb ismertetett követeléseket, s a hazai német kisebbség ügyét nemzetközi szintre emelte. Szükséges azonban megjegyezni, hogy a magyar kormány mindent megtett a szervezés lassításáért, illetve igyekezett a népcsoportegyezményben biztosított előnyöket minél jobban szűkíteni.

Ennek ellenére a megegyezés után új lendületet kapott a Volksbund helyi csoportjainak szervezése, s az 1939-ben alakult 17 helyi szervezettel szemben 1940-ben 294 alakult. A helyi szervezetek alapítása a következő években is tovább folytatódott, így 1941-ben 81, 1942-ben 29, 1943-ban 4 újabb helyi szervezet alakult, s végül a helyi szervezetek száma 1944-ben elérte a 425-öt.²¹ A témánk szempontjából fontos területen, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében, 1944-ben 47 helyi szervezete volt a Volksbundnak. Ezek közül 1940-ben 27, 1941-ben 10, 1942-ben 7, 1943-ban pedig 3 helyi szervezet alakult.²²

A Volksbund helyi szervezeteinek megalakulása Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar községben

A három település adottságai, lakosainak száma, életvitelük nagymértékben hasonlít egymásra. Mindhárom településen a szőlőtermesztés a meghatározó gazdasági ág, s ebből kifolyólag a falvak lakosai is hasonló életmódot folytatnak. Ebben az időszakban is aktuálisnak érezhetjük Hölbling Miksa alábbi leírását: „*A német nép életmódja majd kivétel nélkül a földművelés. A háztartásra szükséges ételmezt, gabonát, burgonyát, mely főágát teszi a német tápláljának, kukoricát, babot, lencsét, bort stb. mindegyik maga termeszt.*”²³ A főként a mezőgazdasághoz kötődő falusi életmód egyik következménye a települések lakosságának viszonylag alacsony iskolázottsága, melyet az 1941. évi népszámlálás adataiból állapíthatunk meg. Az adatokat megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a lakosság túlnyomó többsége, mindhárom faluban 4-7 általános iskolai osztályt végzett, s középiskolai, illetve felsőfokú végzettséggel alig rendelkezik valaki (a három településen összesen 72 fő). Ezek alapján elfogadhatónak kell tartanunk Kozma Ferenc megállapítását, mely szerint: „*A magyarországi német falvak lakossága túlnyomó többségben alacsony műveltségű volt, szigorú, konzervatív – katolikus nevelésben részesült, tehát voltaképpen idegen volt számukra a nemzetiszocializmus eszmevilága. Az a tény, hogy viszonylag mégis sokan léptek be közülük a Volksbund soraiba, részint alacsony műveltségükkel és a kellő felvilágosítás hiányával magyarázható.*”²⁴ A Volksbundba történő belépés indokait keresve egyet kell értenünk Kozma Ferencel, amit a szóbeli adatközlők és a népbírói perek iratai is igazolnak. A belépés problematikájának részletes tárgyalására a későbbiekben, a helyi szervezetek működésének ismertetésekor fogunk sort keríteni.

²⁰ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 93–94.

²¹ ZIELBAUER György, 1989. 16.

²² Uo.

²³ MANHERCZ Károly, 1998. 23.

²⁴ KOZMA Ferenc, 1991. 57.

Császártöltésen a Volksbund megalakulásának időpontját jelenleg teljes biztonsággal nem állapíthatjuk meg. Paul Flach véleménye szerint a helyi szervezet 1940. december 22-én²⁵ alakult meg, ezzel azonban nem érthetünk egyet. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának iratai között nem maradt fenn az eredeti irat az egyesület alapításáról, továbbá a Magyar Országos Levéltár anyagában sem sikerült a nyomára bukkanni. Ennek hiányában csak hozzávetőleges időpontot állapíthatunk meg. Egy 1940. február 1-jén kelt jegyzői jelentésből megállapíthatjuk, hogy ezen időpont előtt biztosan nem működött Volksbund szervezet a településen. A korabeli jegyzőt idézve: „...*pángermán mozgalom községünkben nincs.*”²⁶ A Volksbund helyi szervezetének alapítására feltehetőleg már 1941-ben is történt kísérlet, az egyesület valószínűleg meg is alakult, hiszen egyes népbíróági perek irataiban megnevezik a helyi szervezet egyes tisztségviselőit 1941-ben,²⁷ azonban a hivatalos működésig és engedélyezésig nem jutott el.²⁸ Az biztosan állítható, hogy 1942. októberében már létezett a Volksbund helyi szervezete, mivel egy 1942. október 24-én kelt irat szerint már a helyi szervezet ügyében járnak el.²⁹ Az 1942 őszen való hivatalos alapítást támasztja alá azon irat is, mely 1942. december 31-én kelt, s amelyben a községi főjegyző értesíti a főszolgabírót, hogy felszólította az egyesület elnökét, nyújtsa be az egyesület névjegyzékét, mert e nélkül az alapszabályaik jóváhagyást nem nyernek.³⁰ Tehát ebben az időpontban még nem volt bejegyzett és engedélyezett alapszabálya a helyi egyesületnek. Feltételezhetjük, hogy abban az esetben, ha az egyesületet 1940-ben alapították volna, akkor 1942 decemberében már lett volna bejegyzett alapszabálya.

A továbbiakban a falu főjegyzője 1943. január 10-én értesíti a főszolgabírót, hogy a módosított névjegyzéket az említett napon betérjesztette.³¹ További levelezés után a végleges lista betérjesztésére 1943. március 6-án került sor.³² Az egyesület alapszabályának jóváhagyására csak ezek után kerülhetett sor, tehát az egyesület 1943. március 6. előtt hivatalosan nem működhetett. Azonban ezt az időpontot sem tekinthetjük a hivatalos engedélyezés időpontjának, mivel figyelembe kell vennünk a listák, valamint az alapszabály benyújtása és azok jóváhagyása között eltelt időt, bár feltételezhetjük, hogy a helyi szervezet kiépítése ekkor már megindult.

Végezetül tehát megállapíthatjuk, hogy a Volksbund császártöltési szervezete, valamikor 1940 után, de még 1942 tele előtt alakulhatott meg, működését hivatalosan pedig 1943 tavaszán kezdhette meg.

Császártöltéshez hasonlóan, a hajósi Volksbund szervezet eredeti alapító okirata sem maradt fenn. Így a hajósi szervezet alapításának időpontját is másodlagos forrásokból állapíthatjuk meg. Flach véleménye szerint, a hajósi szervezet 1940. november 17-én³³ alakult meg. Az alapítás dátuma, a Deutscher Volksbote 1941/6. számában jelent meg. Az alapítás időpontjával kapcsolatban azonban meg kell jegyezni,

²⁵ FILACH, Paul 1971. 20.

²⁶ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) Császártöltés nagyközség iratai (a továbbiakban: V. 312).

²⁷ BKMÖL XXV. 17 A Kalocsai Népbíróság iratai (a továbbiakban: XXV. 17) NB 706/1946, 1041/1946.

²⁸ Uo. 1693/1946.

²⁹ BKMÖL V. 312 1814/1942.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ FLACH, Paul, 1971. 20.

hogy a Flach által közölt időpont feltehetőleg a hivatalos engedélyezés időpontja lehet. Az egyesület ténylegesen valamikor 1940. nyár végén vagy szeptember elején alakulhatott meg.

Ezen feltételezést támasztja alá a Hajósi Gazdakör feloszlásáról készített jegyzőkönyv, mely 1940. szeptember 21-én keletkezett Hajóson. A jegyzőkönyv tanúsága szerint, a Gazdakör utolsó közgyűlésére az említett időpontban került sor a Volksbund hajósi helyiségében. Ennek alapján biztosan állíthatjuk, hogy ebben az időpontban a Volksbundnak már megalakult a helyi szervezete. Ezt támasztja alá, a Gazdakör tagjainak a feloszláskor hozott döntése, mellyel a Gazdakör vagyonát a Volksbund hajósi szervezetének adják át. A szavazás eredményéből véleményünk szerint megállapítható, hogy a Gazdakör tagjainak jelentős része már a Volksbund tagja lehetett, vagy legalábbis szimpatizált a szervezettel, mivel a vagyon átadásáról szóló határozatot a közgyűlés 32 igen és 2 nem szavazattal fogadta el.³⁴

Nemesnádudvar esetében, könnyebb helyzetben vagyunk az alapítás időpontjának megállapításakor, mivel az egyesület alapításakor készített jegyzőkönyv, a Magyar Országos Levéltárban fennmaradt. Ennek alapján biztosan állíthatjuk, hogy a Volksbund nemesnádudvari szervezete 1940. december 22-én alakult meg.³⁵

A helyi Volksbund szervezetek működésének megindulása, és tevékenységük

A Volksbund Nemesnádudvaron

Mint említettük, Nemesnádudvaron a Volksbund helyi szervezete, 1940. december 22-én alakult meg. Az alakuló közgyűlés elnöke, Brandt Jakab volt, a jegyzőkönyvet pedig Steiner István vezette, a jegyzőkönyvet Metzinger Menyhért és Richter Jalab hitelesítette. Az alakuló közgyűlésen megválasztották az egyesület vezetőségét. Elnöknek az alapításkor készült jegyzőkönyv szerint, Metzinger Menyhértet választották meg. Alelnök Richter Jakab, a jegyző pedig Klein Ferenc lett. Pénztárosnak Friedrich Jakabot, könyvtárosnak pedig Schauer Andrászt választották meg. Ugyanekkor megválasztották a nyolc tagú választmányt is, melynek tagjai Schauer Mátyás, Hutfles Gábor, Raskopf Antal, Mender János, Baumgarten András, Metzinger Péter, Himpelmann József, Richter Mihály voltak, a választmány pótagjai Berger József, Femerer Ignác, Mandler József, Délity Ádám, Etschberger József, Melcher János, Halbländer József, Hen Antal. Az egyesület ellenőrei pedig Kovács Ferenc és Fang József voltak,³⁶ bár meg kell jegyeznünk, hogy az alapító jegyzőkönyvből utólag kihúzták Himpelmann József, Délity Ádám és Etschberger József nevét. A kérdés az ő esetükben az, hogy a nevek kihúzására közvetlenül az egyesület megalakulása után került sor, vagy pedig a neveket már az engedélyezés után, húzták ki a tisztségviselők közül.

³⁴ MOL K-150 1942-VII-5-197747.

³⁵ Uo. 1941-VII-5-254426.

³⁶ Uo.

A fent közölttől némileg eltérő összetételű vezetőségről számol be Heckenberger Péter, véleménye szerint a helyi Volksbund csoport elnöke Richter Jakab volt, az elnökség tagjai pedig Richter Mihály, Friedrich Jakab és Himpelmann József voltak.³⁷

Az alakuló gyűlés után a szervezet gyors fejlődésnek indult a településen, amit a taglétszám jelentős bővülése is megmutat. 1940-ben, az alapításkor a helyi szervezetnek 54 tagja³⁸ volt, 1944-re azonban ez a szám elérte a 280 családot.³⁹ A tényleges taglétszám megállapítására ma már nincs lehetőségünk, mivel az alapításkor készült taglistán kívül nem áll rendelkezésünkre más eredeti névjegyzék. Így a tényleges taglétszámot csak megbecsülni tudjuk, a korabeli szemtanúk elmondása alapján. K-né F. Rozália 1945-ben lezajlott perében az egyik tanú azt állítja, hogy a falu lakosságának a 75 százaléka a Volksbund tagja volt.⁴⁰ Hasonló arányt állapít meg Heckenberger is, kinek véleménye szerint a lakosságnak mintegy 80 százaléka volt tag. Abban az esetben, ha ezeket az adatokat a település teljes lakosságára vonatkoztatjuk, megállapíthatjuk, hogy gyakorlatilag a gyerekeket leszámítva a teljes lakosság tag volt.

Az adatokat azonban ennél sokkal óvatosabban kell kezelnünk, mivel tudomásunk van a településen jelentős számú magyar érzelmű lakosról is. Ez abban az esetben tükröződhet a fent említett arányokban, ha azokat csak a felnőtt lakosságra értjük. Ebben az esetben a településnek a 20-25% valóban nem volt a helyi Volksbund tagja. S. J. egykori szemtanú állítása szerint a Volksbund pénztári könyvében mintegy 1800 név szerepelt.⁴¹ Ha ezt az adatot százalékos arányként vizsgáljuk, akkor az előzőekhez hasonló, magas arányt kapunk. Nemesnádudvaron 1941-ben ugyanis 2238⁴² 15 évesnél idősebb lakos élt, s közülük mintegy 1800 szerepelt a pénztárkönyvben, ami a felnőtt lakosság 80,42%-a. A fentebb ismertetett adatok tükrében végezve megállapíthatjuk, hogy a Volksbund nemesnádudvari szervezetének a település felnőtt lakosságának mintegy 75-80%-a lehetett tagja, ami körülbelül 1800 főt jelenthetett.

A Volksbund Hajóson

A Volksbund hajósi szervezetének vezetőségéről csak közvetett információkkal rendelkezünk, mivel az eredeti iratok nem maradtak fenn. Az egyesület alapításakor Bohner Andrászt választják meg elnöknek. A vezetőséghez tartozott továbbá még Szauter János, Beck Mihály és Beck Jakab. Beck Mihály feltehetőleg a propagandáért volt felelős. 1940–41 során a választmány tagja volt három-négy hónapig Reiter Sebő is, aki ekkor a gazdasági ügyek előadója volt.⁴³ Az egyesület vezetésében 1943-ban változás történt, ugyanis az irányítást Knehr Raymund vette át, aki az elnöki tisztséget a szervezet felbomlásáig viselte. Irányítása alatt az egyesület vezetésének az összetétele az alábbiak szerint változott meg: Schön Lajos lett a „vezér”, Czick Ignác lett a szervezésért felelős vezetőségi tag, Czick Pál lett a kultúrvezető.

³⁷ HECKENBERGER Péter, 1991. 78–79.

³⁸ MOL K-150 1941-VII-5-254426.

³⁹ BKMÖL V. 312 2463/1946.

⁴⁰ BKMÖL XXV. 17 NB 722/1945.

⁴¹ Uo. NB 1165/1945.

⁴² 1941-es népszámlálás

⁴³ BKMÖL XXV. 17 NB 246/1945.

A vezetőségnek rajtuk kívül még az alábbi hét személy volt tagja: Ruff János, Beck Jakab, ifj. Szauter Mátyás, Geiger Júlia, Locher János, Szeitz János és Szauter János.⁴⁴ Az általuk betöltött tisztségekről sajnos nem rendelkezünk információkkal, illetve feltételezhetjük, hogy Geiger Júlia a nőszervezet vezetője lehetett.

K. I. hajósi lakos emlékezete szerint a helyi Volksbund vezetője Szauter János volt. Saját szavaival élve: „*hogy ki volt annak az okoskodója, már nem lehet tudni. Tulajdonképpen Dél-Bácskában voltak ezeknek a fő vezérei, akik hozták az utasításokat, ott erős szervezet volt. Volt itt egy paraszt bácsi, úgy hívták, hogy Szauter János. Ő volt itt a Volksbund vezetője. Nohát ez a János bácsi azzal dicsekedett, hogy volt Zomborban. S nyilván ott kaphatta az információkat, utasításokat, hogy hogysis kell egy ilyen bundot vezetni...*”⁴⁵ T. Molnár Gizella a fentebb közölt interjúrészletre hivatkozva állította, hogy a hajósi Volksbund vezetője Szauter János volt.⁴⁶ Ezen véleményét szükségesnek tartjuk annyiban kiegészíteni, hogy a levéltári források alapján Szauter János nem a helyi szervezet vezetője, hanem csak a vezetőség egy tagja volt.

Az egyesület vezetőségéről kaphatunk közvetett információkat a háború után a földbirtokrendező tanács használatára összeállított, 1945. november 14-én készült névjegyzékből is, melyet a Volksbund volt tagjairól készítettek. E jegyzékben szerepelnek az alábbi vezetők: Knehr István, Bohner András, özv. Stork Andrásné, Schön Lajos, Bohner Mátyás, Czick Pál, Reiter Sebő, Szauter János, Geiger Julianna, Knehr Raymund, Stoffer Antal, Beck Mihály valamint ifj. Locher János.⁴⁷ Az ezen a listán szereplő vezetők négy kivételével megtalálhatók a korábban ismertetett vezetőségben is. Új személyként csak Knehr István, özv. Stork Andrásné, Bohner Mátyás és Stoffer Antal jelenik meg. Megállapíthatjuk még továbbá a lista alapján, hogy ifj. Locher János a Deutsche Jugendnek volt a vezetője.

Az egyesület taglétszámáról sem rendelkezünk pontos információkkal, csak annyit lehet megállapítani, hogy az egyesületnek a megalakulás után körülbelül 800 tagja lehetett. Mikor 1943-ban Knehr Raymund átvette az egyesület vezetését, már csak 460 tagról számolt be.⁴⁸ A taglétszámról ad további tájékoztatást a korábban már említett, háború után készült névsor, melyen 378 volt egyesületi tag neve szerepel. A listák azonban véleményünk szerint nem lehetnek teljesek, mivel Zorn Antal több alkalommal is megemlíti, hogy Hajóson erős szervezete alakult a Volksbundnak⁴⁹, s ez az erős szervezet véleményünk szerint nem állhatott egy 5311 fős településen 366-800 tagból, mivel a 800 fő is csak a lakosság 15%-át teszi ki. Erős szervezetről meglátásunk szerint azon települések esetében beszélhetünk, ahol – mint Nemesnádudvar esetében is – a tagok aránya eléri a 75-80%-ot. Tehát abban az esetben, ha elfogadjuk a fentebb leírtakat és feltételezzük, hogy Zorn Antal nem téved, akkor el kell fogadnunk azt a tényt is, hogy az általunk ismert névsorok nem lehetnek teljesek.

⁴⁴ Uo. NB 325/1945.

⁴⁵ T. MOLNÁR Gizella, 1997. 234. alapján

⁴⁶ T. MOLNÁR Gizella, 1997. 27.

⁴⁷ BKMÖL XVII. 501 A Pest–Pilis–Solt–Kiskun Vármegye Földbirtokrendező Tanács Kecskeméti Tárgyaló Tanácsának iratai 5421/1945. (17. tétel).

⁴⁸ BKMÖL XXV. 17 NB 325/1945.

⁴⁹ ZORN Antal, 1992. 27., 1994. 105.

A Volksbund Császártöltésén

A fentiekben megállapítottuk, hogy a Volksbund császártöltési szervezete valamikor 1940 és 1942 őse között alakulhatott meg. Ezek után kezdődött meg a szervezet tagjainak toborzása, s az egyesület működésének megindulása. Az egyesület vezetője Heibl István⁵⁰ és Manhalter Antal⁵¹ lett. Manhalter Antal az elnöki tiszteletet töltötte be, egészen 1944. szeptemberi bevonulásáig. A Volksbund közvetlen vezetőségéhez tartozott Brezovszki Antal, aki a helyi szervezet pénztárnoka volt,⁵² továbbá Klein József mint pénztári ellenőr.⁵³

Megalakult a Volksbund helyi nőszervezete is, első vezetői Marin Józsefné, és Fischer Mátyásné⁵⁴ voltak, majd lemondásuk után Eccker Józsefné lett a nőszervezet irányítója.⁵⁵ 1943 telén újabb változás következett be az irányításban, ugyanis Eccker Józsefné távozása után Feirer Istvánné Luszl Juliannát választották meg a nőszervezet vezetőjének. 1944 tavaszán azonban súlyosan megbetegedett, így a továbbiakban nem tudta betölteni a tisztséget, új vezetőt azonban nem választottak.⁵⁶ A nőszervezet tagjaitól Brezovszki Verona szedte a tagdíjat.⁵⁷

Az egyesületnek volt ifjúsági tagozata is, melynek vezetője Ámann József volt. A Deutsche Jugend megalakulására 1942-ben kerülhetett sor, egy ifjúsági gyűlés után, melyen dr. Flach bajai körzetvezető is részt vett. A gyűlés után behívták Áman Józsefet Bajára, és dr. Flach megbízta a császártöltési Deutsche Jugend vezetésével. Ekkor egy öltözet ruhát és 95 pengőt kapott. A ruha a Deutsche Jugend egyenruhája volt. Az egykori szemtanú szavaival élve: „...*kapott olyan ruhát, és akkor nagyra volt. Német ruhát. Katona ruhát.*”⁵⁸

Ámann József hazatérve megbízta Feirer Jánost a szervezéssel. Ekkor körülbelül 7-8 fiatal sikerült beléptetni a szervezetbe, de feltehetőleg később sem emelkedett a számuk jelentősen, mivel az ifjúsági szervezet 1943-ban Ámann József megházasodása és egy lopási ügy után felbomlott.⁵⁹

A nemesnádudvari és hajósi egyesületek taglétszámának tükrében érdemes megvizsgálunk a császártöltési egyesület taglétszámát is. A szóbeli adatközlők véleménye szerint Császártöltésén az egyesület csak kevés taggal rendelkezett. A. M. szavait idézve: „*A Volksbund akkor lett, mikor bejöttek a németek, már előtte is kezdtek egy kicsit, de a faluban nem voltak sokan, kevés Volksbund tag volt, haragudtak a Volksbundra a faluban... Nem volt ott 200 embernél több, nem hiszem, nem voltak sokan, csak egy pár ilyen hangadó volt.*”⁶⁰ Adatközlőnk véleménye szinte teljesen egyezik az általunk elképzelhetőnek tartott maximális létszámmal, amit két eredeti névjegyzék is alátámaszt. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárának iratai között fennmaradt egy névjegyzék, mely feltehetőleg az alapító tagok ne-

⁵⁰ BKMÖL XXV. 17 NB 1041/1946.

⁵¹ BKMÖL V. 312. 1814/1942.

⁵² BKMÖL XXV. 17 NB 970/1945.

⁵³ Uo. NB 706/1946.

⁵⁴ BKMÖL XXV. 17 NB 1156/1946, 2162/1946.

⁵⁵ Uo. NB 1156/1946.

⁵⁶ Uo. NB 2162/1946.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ M. J. (Az adatközlők többségének kérésére, nevüket nem áll módunkban közölni, így az interjúrészletek közlésénél csak nevük kezdőbetűivel jelezzük a szöveg eredetét.)

⁵⁹ BKMÖL XXV. 17 NB 1041/1946.

⁶⁰ A. M.

veit tartalmazza. A listán 47 név szerepel⁶¹, a tag vallását és szüleinek nevét is feltüntetve. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy az egyesület megalakulásakor feltehetőleg a fentebb közölt taglétszámmal rendelkezett. Az egyesület későbbi létszámára egy 1944-ben keletkezett lista alapján következtethetünk, melyen 204 név szerepel.⁶² Véleményünk szerint ez a létszám közelíthet a maximális számhoz, mivel feltételezhetjük, hogy a lista felvétele után az 1944–45-ös évben, a háborús helyzet súlyosbodása következtében, már nem csatlakoztak az egyesülethez a falu lakosai.

Eltérések a helyi szervezetek között

Az egyesületek feltételezhető, és tényleges taglétszámának megállapítása után érdemes megvizsgálni az eltéréseket a települések között. Nemesnádudvar esetében megállapítottuk, hogy a taglétszám 1800 fő lehetett, Hajóson feltételeztük, hogy az ismert 800 főnél lényegesen többen lehettek a Volksbund tagjai. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy Nemesnádudvaron és Hajóson valóban erős helyi szervezete alakult a Volksbundnak. Ezzel szemben Császártöltésen 1944-ben csak 204 tagot számlált az egyesület. Százalékban kifejezve, míg Nemesnádudvaron a lakosság 75-80%-a Hajóson pedig minimum a lakosság 15%-a (de feltételezhetően ennek többszöröse) volt az egyesület tagja, addig Császártöltésen a tagok csak a falu lakosságának 5,5%-át tették ki. Tehát az erős nemesnádudvari és hajósi szervezet mellett Császártöltésen szinte jelentéktelen helyi szervezet működött. Ezek alapján joggal tehetjük fel a kérdést: a három szomszédos sváb falu közül miért éppen Császártöltésen volt a leggyengébb a Volksbund, és hogy lehetnek ekkora különbségek a települések között? A kérdésekre a választ jelenleg szinte lehetetlen megadni, ezért el kell fogadnunk egy adatközlőnk véleményét, kinek véleménye szerint: *„Itt magyaroknak voltak nevelve az emberek. Mi annyira magyarnak voltunk nevelve annak idején, szóval ez volt az a bizonyos magyarosítás. A leventék mikor voltak, azokat is nagyon magyarnak nevelték.”*⁶³ A magyarosítás mellett azonban joggal feltételezhetünk mentalitásbeli és gondolkodásmódbeli különbségeket is a települések lakosai között, mely különbségek mind a mai napig megtalálhatók.

A Volksbund tagjai lettek, mert...

Az adatok ismeretében szükségesnek tartjuk megvizsgálni, vajon miért lettek az emberek a helyi Volksbund szervezet tagjai? Vajon a Volksbund által hirdetett elvek arattak körükben ekkora sikert, vagy a belépésnek más fontos okai is voltak? A választ keresve megállapíthatjuk a fennmaradt beszámolók és visszaemlékezések alapján, hogy a falvak lakosságának jelentős része nem volt a Volksbund által képviselt eszmék feltétlen híve, hanem az egyszerű tagok esetében főként más indokok vezettek a belépéshez.

⁶¹ BKMÖL V. 312 1814/1942.

⁶² Uo. szám nélkül, 1944.

⁶³ A. M.

Az egyik legfőbb ok, a Volksbund vezetői által beígért gazdasági előnyök voltak. Ilyen fontos gazdasági előny, illetve segítség volt a szőlőtermesztéshez nélkülözhetetlen rézgálic gazdákhöz juttatása a Volksbundon keresztül. Ehhez a segítséghez azonban csak a tagok juthattak hozzá, így a rászoruló gazdák kénytelenek voltak belépni. Ezt több szemtanú és érintett személy háború után felvett vallomásai megerősítik.

M. G. nemesnádudvari lakos 1946-ban elhangzott vallomása szerint azért lépett be, mert szüksége volt a rézgálicra. Erre akkor került sor, mikor Richter Jakab 1942-ben felkereste a lakásán és rézgálicot ajánlott neki akkor, ha belép. M. G. ekkor feleségével együtt a Volksbund tagja lett. A belépés után 8 kg rézgálicot kapott.⁶⁴ Hasonló okok miatt lett a Volksbund tagja, a szintén nemesnádudvari M. A. is, aki 50 kg rézgálicot kapott. Állítása szerint nem tudta, hogy ezért be kell lépnie, s nem is írt alá belépési nyilatkozatot. Véleménye szerint a rézgálic iratásánál készült lista alapján írták be a Volksbund tagjai közé, illetve úgy emlékezett, hogy a rézgálic megrendelésekor aláírtak vele és feleségével egy tiszta papírlapot, melyre később írhatták rá a belépési nyilatkozat szövegét.⁶⁵ Hasonló módon emlékezett vissza az eseményre K. M. is. Vallomása szerint nem írt alá belépési nyilatkozatot, csak egy listát, ami a rézgálic megrendeléséhez kellett.⁶⁶ K. A. császártöltési lakos emlékezete szerint az emberek azért léptek be, mert „szegény volt a falu és ki volt zsákmányolva a falu, jobbat vártak a népek, ugye. Sajnos, így van, az ember vár valamit és sokszor befarag. Az emberek nem azért mentek oda, hogy jókedvük, hanem hát nagy volt a szegénység.”

A mezőgazdasági előnyök mellett jelentős szerepe volt a belépésnél a helybeli Volksbund tagok, illetve a más helyről érkezett agitátorok által kifejtett propagandának is. A helyi egyesületek működésének megindulásakor, s a későbbiekben – a már jelentős Volksbund szervezettel rendelkező Bácskából – érkeztek agitátorok a településekre. Nemesnádudvaron 1940 tavaszán⁶⁷ jártak, Császártöltésen pedig 1941-ben⁶⁸. Hajós esetében nem maradtak fenn adatok idegen agitátorok tevékenységéről, de feltételezhetjük, hogy Hajóson is megfordultak. Az agitátorok nem fukarkodtak az ígéretekben, így például Császártöltésen Brandt Jakab kijelentette, hogy ha erős lesz a helyi Volksbund, akkor Császártöltésen létrehoznak egy német iskolát.⁶⁹ Az agitátorok látogatásai a helyi csoportok megalakulása után rendszeresek voltak, s jelentős szerepük volt az SS toborzások alkalmával.

A Bácskából érkezett agitátorokon kívül jelentős szerepet játszottak a települések életében a Volksbund helyi szószólói is, akik ígéretekkel és sok esetben fenyegetéssel próbálták meg rávenni az embereket a belépésre. Nemesnádudvaron R. T. azzal fenyegette a belépni nem szándékozó lakosokat, hogy ha Hitler győz, akkor eljön értük a „fekete” (Gestapo) autó, és kitelepítik őket.⁷⁰ R. J. azzal fenyegette munkaadóját, hogy ha nem lép be a Volksbundba, akkor, ha hazajön a katonaságtól, elveszi a vagyonát.⁷¹ Hasonló fenyegetések hangzottak el Császártöltésen is, K. J.

⁶⁴ BKMÖL XXV. 17. NB 239/1946.

⁶⁵ BKMÖL XXV. 17 NB 236/1946.

⁶⁶ Uo. NB 399/1946.

⁶⁷ Uo. NB 829/1945, 303/1945.

⁶⁸ Uo. NB 706/1946.

⁶⁹ Uo. NB 2287/1946.

⁷⁰ Uo. NB 250/1945.

⁷¹ Uo. NB 476/1945.

szerint a „fekete” (magyar érzelmű) svábok benne vannak a fekete könyvben, s azokat majd elviszik Abesszíniába, továbbá, ha Hitler győz, a magyar érzésű sváboknak rossz dolguk lesz, a zsidók egy csillagot hordanak, ők kettőt fognak.⁷²

A fiatalok körében jelentős szerepe volt a belépésnél a Volksbund által kínált szórakozási lehetőségeknek is. K. I. hajósi lakos így emlékezik a belépés okaira:

„Megmondom őszintén, én akkor voltam 15-16 éves, én is szerettem volna valahova elmenni szórakozni, és akkor volt ez a Volksbund. Ez nem úgy volt itt értékelve, hogy ez egy politikai szerv. A németajkúsnak lett egy ilyen helye, ahova elmehettek. Én nem jártam oda, nem engedték. De akkor úgy dolgoztak az urak: ha te belépsz, akkor kapsz gálicot, hogy tudjad a szőleidet mivel permetezni. Nem volt itt olyan politikai tájékozottság, sokan ezért léptek be. A fiataloknak volt az a lehetőség, hogy oda lehetett menni táncolni. De akkor fizetni kellett 7 pengőt. Ide szerettünk volna mi is menni, de nem volt erre pénz. Volt más is, ami ott a bundban érdekelte az embereket. Például akkor Hajóson még nemigen volt rádió. Ott a bundban volt rádió is, én még azt is tudom, hogy egy ilyen sublótos szekrényen állt. Én is egyszer bementem és akkor láttam. Aki nem volt bundista, az nem lehetett ott, úgyhogy hamar elküldtek engem is. Akkor láttam ezt a rádiót, azt biztosan Németországból kapták, még egy kis horogkereszt is volt rajta.”⁷³ Tehát, a Volksbund biztosított a tagok számára egy helyet, ahol összejöhettek, találkozhattak. A visszaemlékezések és tanúvallomások alapján ez a hely a Volksbund székháza volt, ahol az emberek találkozhattak vasárnaponként, s a rádióhallgatás mellett szórakozhattak is. Így gazdasági beszélgetéseket folytathattak, kuglizhattak, kártyázhattak s néha táncolhattak.⁷⁴

A korábban ismertetett indokokon kívül igen sok sajátos, személyes történettel is megismerkedhetünk a levéltári iratokat átvizsgálva. Nemesnádudvaron F. S. és N. F. – saját bevallása szerint – például azért lépett a Volksbund tagjai közé, mert félt, hogy mint olyan ember, aki napzámosként keresi a kenyerét, nem fog munkát kapni azoktól a gazdáktól, akik már a Volksbund tagjai, s így elveszítheti megélhetését.⁷⁵ Hasonló félelemmel indokolta a belépést a népbírói tárgyalás alkalmával P. J. is, ugyanis férjével a helyi csoport megalakulásának idejében vásároltak hitelre egy motoros morzsológépet, amit nem tudtak volna kifizetni, ha a Volksbund tag gazdák nem velük morzsoltatnak.⁷⁶ M. K-né mivel férje folyamatosan katona volt, földjeik megműveléséhez remélt segítséget a Volksbund tagságától, s ezért maga is belépett.⁷⁷ M. I. is a családját fenyegető veszély elhárítását várta a Volksbund tagságtól. A házat ugyanis, amiben családjával együtt lakott, egy másik gazdától bérelte, s az ezt a házat időközben eladta a helyi Volksbund egyesületnek, ahol az német iskolát szeretett volna kialakítani. M. I. ebben a helyzetben csak egyféleképpen menekülhetett meg a kilakoltatástól, s ez a menekülés a Volksbund tagjai közé vezetett.⁷⁸

Hajóson szintén a megélhetését féltette a zenész M. A., mikor a Volksbund tagjai közé lépett. A belépésre 1941-ben került sor, miután zenésztársai megfenyegették, ha nem lép be és nem játszik a Volksbund székházában, akkor máshol sem

⁷² Uo. NB 706/1946.

⁷³ T. MOLNÁR Gizella, 1997. 234.

⁷⁴ BKMÖL XXV. 17 NB 248/1945, 258/1945, 259/1945, 287/1945.

⁷⁵ Uo. NB 452/1945.

⁷⁶ Uo. NB 396/1946.

⁷⁷ Uo. NB 401/1946.

⁷⁸ Uo. NB 864/1945.

kell játszania, s nem mehet velük többet zenélni. Miután megélhetésének jelentős részét a zenélés biztosította, nem maradt más választása, be kellett lépnie.⁷⁹ Hasonlóan kényszerhelyzetben volt T. I. is, aki ebben az időben csatornaőr volt a Dunavölgyi Leccsapoló Társulat alkalmazásában. Feladata a csatornák felügyelete és karbantartása volt. Ehhez a munkához a napszamosokat a falu szegényei közül toborozta. Kényszerhelyzetbe akkor került, mikor a szabad munkaerőt jelentő falubeli szegény lakosok jelentős része a Volksbund tagja lett. Ekkor a Volksbund székházába járt munkásokat toborozni, de a Volksbund vezetői megfenyegették, ha nem lép be, abban az esetben nem mehet többet a székházba toborozni. Nem tudván mitévő legyen, érdeklődött feletteseinél, akiktől azt a választ kapta, hogy ha a munkák elvégzése azon múlik, hogy tagja-e a Volksbundnak, akkor lépjen be, de tisztséget nem vállalhat. Így T. I. is a Volksbund tagja lett.⁸⁰ F. F. is sanyarú helyzetén kívánt javítani, mikor az egyesület tagjai közé lépett. A helyi vezetők ugyanis azt ígérték neki, hogy állandóan beteg és nyomorék gyerekeit a Volksbund ingyen meggyógyíttatja.⁸¹

A belépés említett okain kívül meg kell említeni a taggá válásnak még egy lehetséges módját, mely gyakran az érintett tudta nélkül, vagy akarata ellenére történt meg. Ilyen mód lehetett a már említett rézgálic megrendelések aláírása, illetve mikor valaki az ismerősét, vagy családtagját íratta be az egyesület tagjai közé. Az utóbbi módon került emlékezete szerint a Volksbund tagjai közé K. L. nemesnádudvari lakos, akit német származású felesége írathatott be az egyesületbe.⁸² Hasonló módon lett tag E. J. is, akit unokaöccse (Richter Jakab) írt be a tagok közé.⁸³ Itt érdemes megjegyeznünk, hogy egyes esetekben a belépési nyilatkozatokat feltehetőleg hamisították. Ezen véleményünket támasztja alá a császártöltési B. J. és neje B. É. esete, akiknek belépési nyilatkozatáról a későbbi bírósági tárgyalás alkalmával bebizonyosodott, hogy hamisítvány. Az ő esetükben a belépési nyilatkozaton több személy írása is megtalálható, s az aláírások sem tőlük származnak.⁸⁴

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a Volksbundba történő belépésnek igen változatos okai lehettek, a politikai meggyőződéstől a gazdasági rászorultságon át, a személyes érdekekig. Mindenesetre az esetek jelentős részében a sorsuk jobbra fordulását várták az emberek a Volksbundtól, melynek céljaival gyakran nem is voltak és nem is lehettek tisztában. Azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy a belépett tagok könnyen a kis számú hangadó befolyása alá kerülhettek, s így nem határolódhattak el a politikától abban az esetben sem, ha nem értettek egyet az egyesület politikai céljaival, mivel ebben az esetben elvesztették volna a Volksbund által biztosított kedvezményeket.

Élet az egyesületekben

A településeken az egyesület tagjai a tagdíjfizetés mellett (ennek összege eltérő volt, pár fillértől a 2-3 pengőig terjedt)⁸⁵ külsőségekben is igyekeztek megmutatni

⁷⁹ Uo. NB 310/1945.

⁸⁰ Uo. NB 708/1946.

⁸¹ Uo. NB 1638/1946.

⁸² Uo. NB 237/1946.

⁸³ Uo. NB 476/1945.

⁸⁴ Uo. NB 30/1948.

⁸⁵ Uo. NB 434/1945., 258/1945., 268/1945.

az egyesülethez tartozásukat. Így a házak falára gyakran egy nagyméretű, koszorúba foglalt V betűt festettek a győzelem és a Volksbund jeleként. „...aki a Volksbund tagja volt azok külsőben is megmutatták, hogy ők a Volksbund tagjai, mert a házaik falára V betűt festettek. Koszorúval ellátva, középen „Der deutsche Sieg” (Német győzelem) felírás volt... Sablonnal festették fel... 40-50 cm nagy volt”⁸⁶ Ilyen jelképek voltak Nemesnádudvaron szinte minden Volksbund tag háza falán, illetve sok esetben a hajósi házakon is. Császártöltésen a szemtanúk véleménye szerint ezt a jelzést nem használták, helyette sok esetben az ajtók fölé, illetve a bejáráshoz, jól látható helyre elhelyeztek egy cédulát az alábbi felirattal: „Trits du hier als Deutscher sein, soll der Gruß Heil Hitler sein! (Ha németként lépsz ebbe a házba, akkor legyen a köszönésed Heil Hitler!)”⁸⁷

Az egyesületi élet központja mindhárom településen az egyesület székháza volt. Itt folytak a már említett gazdasági beszélgetések, itt kugliztak és kártyáztak a tagok, s a politikai hangvételű gyűlésekre is itt került sor. A székház lehetett egy udvarral rendelkező különálló épület, de lehetett egy egyszerű szoba is, melyet valahol béreltek.

Nemesnádudvaron a Volksbund székháza a korábbi faluszövetség székházában lett kialakítva, K. S-t idézve: „A Volksbund székház egy nagy gazdaház volt, egy idősebb nénié lehetett, valamelyik Volksbund vezető rokona lehetett...”⁸⁸

Császártöltésen a Volksbundnak nem volt különálló székháza, hanem csak egy szobát béreltek a Bajai utcában. M. J. emlékezete szerint „...a Bajai utcán volt...egy rendes házban jöttek össze...valakinek a háza volt, úgy bérelték, egy szoba, és ottan beszélgettek, hogy az anyanyelvüket ne feledjék el... néha rádiót hallgattak.”⁸⁹ „Főnt a Bajai utcán volt a központjuk, középen, a túloldalon...”⁹⁰

Hajós esetében sajnálatos módon nem sikerült meghatározni a székház helyét, csak annyit állapíthatunk meg, hogy a miniszteri tiltás ellenére, a székházba átvitték a korábbi gazdakör felszereléseit és bútorait.⁹¹

A közösségi élet hivatalosan tehát ezekben a székházakban, helyiségekben folyt, azonban ezek mellett jelentős szerepük volt a településeken található kocsmáknak is, mivel ezek voltak a gyakori propagandának és politikai vitáknak a helyszínei. Gyakran az egyesületi gyűléseket is ezekben a kocsmákban tartották, Nemesnádudvar esetében pedig külön Volksbund kocsmáról van tudomásunk, melybe a magyar érzelmű sváboknak belépni sem volt szabad. „...külön volt a Volksbund tagoknak kocsmájuk és külön volt a magyar érzelműeknek... A tulaj szintén a Volksbundban volt – Melcher József – övé volt a kocsmá...”⁹² Császártöltésen a Volksbund gyűlésire a Walter József-féle kocsmában került sor. Itt hangzottak el Brandt Jakab és Daniel Grill beszédei, ez volt a bérelt szoba mellett az egyesület életének fő helyszíne.

Az egyesületi székházak udvara gyakran táncos mulatságok helyszíne volt, ahol a tagság szórakoztatására zenekar húzta a talpalávalót. Mindhárom településen tartottak volksbundista bálakat, az egyik ilyen alkalomra egy hajósi szemtanú az alábbi

⁸⁶ K. S.

⁸⁷ K. A.

⁸⁸ K. S.

⁸⁹ M. J.

⁹⁰ A. M.

⁹¹ BKMÖL XXV. 17 NB 1043/1946.

⁹² K. S.

módon emlékezik: „Nahát, mikor én oda bementem, meg akartam nézni, és akkor mindjárt megszólítottak, hogy te nem vagy bundista, úgyhogy neked nincs itt a helyed. Ha váltasz igazolványt – azt hiszem valami 3 pengő 50 volt – akkor itt maradhatsz. Nahát akkor én szépen kijöttem, és a kapun néztem csak, mert ott volt ám dínomdánom. Kinn az udvarban, ott volt a zenekar és volt tánc, s akik nem voltak bundisták, azok nem mentek be, hanem kintről, a műútról néztünk. Mert volt azért ott barát, aki hívta az embert, gyertek be. Hó, nekem nem szabad bemenni... Nahát, szóval szépen táncoltak ott, de azután lett is annak a táncnak szomorú sorsa a háború után.”⁹³

Ellentétek a Volksbund tagsága és a magyar érzelmű lakosok között

A fentebbi beszámolóból is kitűnik, hogy a Volksbund kiélezte a falu lakosai közötti viszonyokat, barátokat szakított el egymástól, szomszédokat haragított egymásra, azaz feszültséget keltett az addig békés életet élő település lakosai között. Hasonló véleményt fogalmaz meg dr. Pataky Tibor államtitkár is, mikor azt állítja, hogy a Volksbund áldatlan állapotokat teremtett a sváb községekben, családot családdal, apát fiával állította szembe.⁹⁴ A feszültségek, ellentétek legenyhébb formája volt az említett bálakról a nem Volksbund tagok kitiltása. Az ellentétek idővel ennél sokkal súlyosabb formát öltöttek, s akár a tettelegességig is elfajulhattak.

Nemesnádudvaron „...rettentő sok összetűzés volt a fiatalok között, nem csak veszekedések, verekedések, bicskázások... össze volt firkálva több magyar érzelműnek a háza. Rá volt festve, hogy Churchill, meg ilyen, hogy „A” magyar. Mert ugye az „A” a németben auch (is), tehát ezek is magyarok.”⁹⁵ Egy, a kalocsai érsekségnek készült jelentés megemlíti, hogy a helyi Volksbund tagjai nem hajlandók békeségben élni, folyamatosan kitalálnak valami ürügyet azért, hogy fenntarthassák a feszültséget a településen. A jelentés írója szerint a lakosok azon részét, akik nem voltak tagjai a Volksbundnak, folyamatosan zaklatták, valóságos terror alatt tartották.⁹⁶ Láthatjuk, hogy igen súlyos ellentétek feszültek a település lakosai között, amit főként az erőszakos volksbundista propagandának tulajdoníthatunk. Azonban ez a propaganda a magyar érzelmű lakosság körében egyre nagyobb elutasításra talált, s megerősítette őket magyarságtudatukban. A magyarsághoz való kötődésüket igyekeztek minden látható módon a település többi lakosának a tudomására hozni. „Nemzeti ünnepeken lehetőleg a magyar érzelműek, szinte mindenkinek volt piros-fehér-zöld zászlója, a tetőn kitették... még az istállókba is piros-fehér-zöld csíkokat festettek.”⁹⁷

Az ellentétek Hajóson is kiéleződtek, s itt is tettelegességig fajultak a dolgok, egy esetben például egy idős embert vertek meg a Volksbund tagjai. „Itt a kollégiumnál, ahol a gyerekotthon volt, ott jöttek a Hitlerjugend hajósi szervezetével... Ott jöttek az új művelődési ház felől, akkor fúvószena is volt és minden. Elvitték ezt a szegény

⁹³ T. MOLNÁR Gizella, 234.

⁹⁴ SEEWANN–SPANNENBERGER, 1999. 347.

⁹⁵ K. S.

⁹⁶ HECKENBERGER Péter, 1991. 79.

⁹⁷ K. S.

*bácsit, és úgy megverték, s azt mondták neki: magyar kenyeret eszik és nem tud magyarul. Nagyon megverték pedig 70 fölött volt már. De ő csak sirt, annyira, de annyira sirt az az öreg ember.*⁹⁸

Császártöltésen a szemtanúk beszámolóí alapján feltételezhetjük, hogy nem történtek nagyobb összetűzések a Volksbund tagjai és a község lakossága között. Az ellentétek itt is megvoltak, mivel a „*Volksbundot nem szerették, és akkor nem is volt itt, mondom nem volt Volksbund, nem is foglalkoztak velük, nagyon még a kitelepítésnél se, mert általában vagyontalanok voltak, akik abban voltak.*”⁹⁹ Az összetűzések feltehetőleg megmaradtak a szóbeli csatározás, gúnyolódás határain belül. „*Ők mondták, hogy cigány, de mi rá se hederítettünk. Apám ilyen gúnyos ember volt, és mindig mondta: »Volksbund Puaba Deutschland zu« (Volksbund gyerekek vissza Németországba!).*”¹⁰⁰

A jelentős számú magyar érzelmű sváb jelenléte ellenére nem szerveződtek meg a településeken a Hűségmozgalom helyi csoportjai, *(nálunk ugyan nem alakult ki a Hűségmozgalom, de szimpatizáns tagja volt rengeteg)*¹⁰¹ melyek szervezett kereteket adhattak volna az ellenállásnak. A településeken és főként Nemesnádudvaron ennek ellenére volt érezhető hatása a Hűségmozgalomnak, mivel a mozgalom megindulásának hírére, a településen 1942-ben többen is ki akartak lépni az egyesületből, s ezt a helyi vezetőség csak fenyegetésekkel tudta megakadályozni.¹⁰² Tömeges kilépésekre majd csak a második és harmadik SS toborzás alkalmával került sor, s ekkor a települések lakosai között meglevő ellentétek is még súlyosabbakká váltak, illetve ezek az ellentétek elérték a Volksbundot is, s belülről kezdték el bomlasztani.

Toborzások a Waffen SS részére Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar községekben

Az első toborzóakció

A helyi egyesületek legfontosabb feladatává a németység életének megszervezése mellett, a háború előrehaladtával, a német hadsereg és azon belül is a Waffen SS emberutánpótlásának a megszervezése vált.

A német hadsereg és azon belül a Waffen SS súlyos háborús veszteségei szükségessé tették a német vezetés számára, hogy az utánpótlásba minél nagyobb tömegeket vonjanak be. Jelentős utánpótlásbázist és tartalékot jelentettek a Harmadik Birodalom számára a birodalmon kívül élő német csoportok. Ezek emberanyagának igénybeviteléhez azonban államközi egyezményekre volt szükség. A magyar kormánnyal 1942. január 6–9. között folytatott tárgyalásokat Ribbentropp, a megegyezés aláírására 1942. február 12-én került sor. Az egyezményben a magyar kormány hozzájárul, hogy magyar állampolgárokat toborozzanak a Waffen SS számára. A toborzást a 18-30 év közötti férfilakosságra terjeszték ki, a sajtó és a nyilvánosság kizárásával. A toborzóakció megszervezését a Volksbund végezte. A toborzott katonák nem szolgálhattak Magyarországon, a hozzátartozók segélyezése és a toborzás

⁹⁸ T. MOLNÁR Gizella

⁹⁹ A. M.

¹⁰⁰ K. A.

¹⁰¹ K. S.

¹⁰² MOL VII. K 149. 1942-5 6008. 249. csomó, FEHÉR István, 1983.

költségeinek előteremtése a német kormány feladata volt.¹⁰³ A fegyveres SS-be jelentkezést kizárólag önkéntes alapon, kiskorúak esetében szülői engedéllyel lehetett megtenni, továbbá a bevonult magyar állampolgárok elveszítették magyar állampolgárságukat.¹⁰⁴

Az egyezmény aláírása után megindult a toborzás a hazai némettség körében. A környékbeli némettség számára Kalocsán állítottak fel toborzóirodát. A toborzáshoz hozzátartozott a kíméletlen propaganda is. A Duna–Tisza közén lakó svábság körében a legtöbbet terjesztett propagandaszöveg szerint a Duna–Tisza között a svábok tették termővé, ezért ez a terület őket illeti, s a háború után azt meg is fogják kapni, mivel a magyarokat ki fogják telepíteni Ukrajnába.¹⁰⁵ Többek között ezzel az ígérettel tudták a szegény, illetve nincstelen réteg fiait a bevonulásra csábítani, mivel mindenki legfontosabb álma teljesült volna a háború után azzal, hogy földet kap. A propagandához hozzátartozott a megfélemlítés is. „*Aki nem jelentkezik, leköpjük. Aki most nem tart velünk, beverjük a fejét. Aki most meglóg, annak az életébe kerülhet.*”¹⁰⁶ „*Aki nem jelentkezik, azt elviszi a fekete kocsi.*”¹⁰⁷ Az ilyen és ehhez hasonló fenyegetések mindennaposak lehettek a településeken. A propaganda és az ígéretek hatására főként a nincstelen, cseléd fiatalok álltak be az SS kötelékébe.¹⁰⁸ „... ’41 után elkezdődött a német hadseregbe a toborzás itt a faluban is. Innen is mentek, úgymond, SS-katonának. Ígértek fűt-fát. Nekik olyan mindegy, hogy magyar katona vagy, vagy német, úgyis együtt harcoltok. Ha német tagja vagy, utána nem tudom mennyi földet kapsz, ezt kapsz, azt kapsz – tehát ilyen hitegetések voltak és ezek az egyszerű fiúk bedőltek ezeknek a dolgoknak, és SS-katonának mentek.”¹⁰⁹ „*A 15 éves gyerekeknek nincs annyi esze, hogy meg is lehet halni. Ők csak azt látták, hogy jobb lesz. Nem kell már cselédnek lenni.*”¹¹⁰

Konrad Lorenz SS-tábornok véleménye szerint az önkéntes jelentkezésnek az alábbi okai lehettek:

- a hazai némettség vágya, hogy harcolhasson a Német Birodalomért,
- a hazai németek felismerték, hogy sorsuk szorosan összefügg a Német Birodalom sorsával, s ezért harcolnak érte,
- oppozícióban voltak a magyar katonai szolgálattal, mivel ott gyakran súlyos zaklatásoknak voltak kitéve,
- a hozzátartozóknak ígért gazdasági előnyök és juttatások miatt léptek be,
- ha már be kell vonulniuk, akkor inkább a német hadseregbe vonulnak be.¹¹¹

Véleményünk szerint a Lorenz által felsorolt okok közül, az általunk vizsgált települések esetében a bevonulás legfontosabb okai nem a Birodalomhoz kapcsolódó érzések, s nem a magyar hadseregtől való félelem voltak, hanem a propagandában megígért magas juttatások az otthon maradottnak, illetve a háború utáni földszerzés lehetősége.

¹⁰³ TILKOVSKY Lóránt, 1974. 35–39.

¹⁰⁴ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 185.

¹⁰⁵ TILKOVSKY Lóránt, 1974. 40.

¹⁰⁶ TILKOVSKY Lóránt, 1974. 44.

¹⁰⁷ HECKENBERGER Péter, 1991. 80.

¹⁰⁸ TILKOVSKY Lóránt, 1974. 40. 43.

¹⁰⁹ K. S.

¹¹⁰ K. A.

¹¹¹ TILKOVSKY Lóránt, 1974. 67.

A toborzás alkalmával a falvakban gyűlésekre került sor, ahol a környékbeli németek lakta településekről érkezett gyerekek szavaltak, énekeltek, majd lelkesítő beszédek hangzottak el.¹¹² A belépni szándékozóknek először egy jelentkezési jegyzéket kellett kitölteniük, majd a sorozásra 1942 áprilisában, Baján került sor.¹¹³ Az alkalmas jelentkezőket ezek után Bécsbe szállították, ahol különböző egységekhez osztották be őket, mindig gondosan ügyelve arra, hogy az egy faluból valók ne maradjanak egy csoportban.

A bevonulókat minden esetben ünnepélyes keretek között búcsúztatták a települések lakói. Erre Nemesnádudvaron 1942 húsvét hétfőjén került sor, a mai sportpálya közelében.¹¹⁴ Az önkéntesek elszállítása az országból 12 transzportban történt, az első 1942. március 2-án indult, az utolsó pedig 1942. május 3-án. Az első toborzóakció során bevonult 20 000 önkéntes nagy része a 7. „Prinz Eugen” SS hegyi hadosztályba, vagy a 8. „Florian Geyer” SS lovas hadosztályba¹¹⁵ került, továbbá néhány személyt a 2. „Das Reich” SS páncélos hadosztályba¹¹⁶ és egy korabeli fotó tanúsága alapján a 6. „Nord” SS hegyi hadosztály 11. „Reinhard Heydrich” SS hegyivadász ezredébe¹¹⁷ osztottak be.

Nemesnádudvarról ebben az évben Heckenberger Péter szerint 22 fő vonult be az SS-be. Nagyságrendileg hasonló számot kapunk abban az esetben is, ha megvizsgáljuk a Budapesti Közlöny oldalain közzétett névsorokat, melyek azon magyar állampolgárok neveit tartalmazzák, akik az SS-be történt belépésük miatt elvesztették magyar állampolgárságukat. Nemesnádudvarról ez alapján 1942-ben 27 személy vonult be az SS-be¹¹⁸, Kovács Zoltán és Számvéber Norbert ezektől eltérő számú bevonultat tüntet fel 1991-ben megjelent művében, mivel Nemesnádudvar esetében 59 önkéntes katonáról tesz említést.¹¹⁹ N. F. emlékezete szerint Hajósról 1942-ben 42 fő vonult be az SS-hez.

„1942-ben vonultam be a német hadseregbe. Akkor nagy volt a szegénység. Sokan azért mentek el, én is. Gondoltam, talán jobb lesz. Akkor Pécsre vittek bennünket, először a lovasokhoz, aztán a kerékpárosoknál voltam végig. Egy kerékpáros században. Aztán az orosz fronton harcoltunk... Negyvenketten voltunk akkor, akik jelentkezünk. De a kerékpárosoknál már csak hatan maradtunk együtt hajósiak. Azok közül is többen meghaltak, alig maradtunk.” Kovács–Számvéber véleménye szerint a településről 29 fő lett ekkor SS-katona,¹²⁰ a Budapesti Közlöny meglevő példányaiban azonban csak 14 hajósi származású SS-önkéntesnek sikerült a nyomára bukkanni.¹²¹ Mindenesetre feltételezhetjük, hogy e lista nem tartalmazza az összes 1942-ben Hajósról bevonult személy adatait. Császártöltés esetében nem maradt fenn számunkra használható információ a Budapesti Közlöny hasábjain, így a Kovács–Számvéber által közölt adatot kell elfogadnunk, mely szerint 9 fő vonult be ekkor az SS-be.¹²²

¹¹² K. A. és A. M.

¹¹³ BKMÓL XXV. 17 NB 253/1945, 1394/1948.

¹¹⁴ HECKENBERGER Péter, 1991. 82.

¹¹⁵ TILKOVSKY Lóránt, 1974. 66.

¹¹⁶ Uo. 91.

¹¹⁷ ARNOLD Erzsébet–KNIPL István, 2003. 131.

¹¹⁸ Budapesti Közlöny 1942/233. (1942. október 15.), 1942/248. (1942. november 1.)

¹¹⁹ KOVÁCS Zoltán András–SZÁMVÉBER Norbert, 2001. 53.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Budapesti Közlöny 1943/77. (1943. április 6.), 1943/107. (1943. május 12.)

¹²² KOVÁCS Zoltán András–SZÁMVÉBER Norbert, 2001. 53.

Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a három településről mintegy 90-110 fő vonulhatott be az SS-be 1942-ben.

A bevonult katonáknak hamarosan rá kellett döbenniük, hogy a Német Birodalom hálája helyett csak megalázásban és szenvedésben lett részük. A kiképző altisztek egyszerűen csak „*ideszalajtottak*”-nak, „*éhenkórászok*”-nak¹²³, „*magyar disznóknak*”¹²⁴ titulálták őket, s ezek után jött a háború megannyi szenvedése akár a nyugati, akár a keleti fronton, vagy akár a Balkánon harcoltak.

A második toborzóakció

A toborzás újraindításához, illetve folytatásához a magyar kormány engedélyre kellett. Az akció engedélyezésére hosszas tárgyalások és Horthy klessheimi látogatása után, 1943. május 11-én került sor. A megállapodás értelmében listát készítettek a hazai németesség 1908–1925 között született korosztályairól, melyben minden népi német szerepelt. Az akcióban minden népi német toborozható (kivéve a hadiiparban dolgozók), a honvédségben szolgáló német származású személyek 8 nap szabadságot kaptak. A toborzás továbbra is a nyilvánosság és a sajtó kizárásával a Volksbund szervezésében történt. A jelentkezők elvesztették magyar állampolgárságukat, az örökösödés szempontjából azonban a háború végéig magyarnak számítottak. A jelentkezők a magyar állampolgárság elvesztésével párhuzamosan – Hitler 1943. május 19-én kelt rendelete értelmében (mely alapján minden külföldi állampolgár, aki német fegyveres alakulatban szolgált, megkapta a német állampolgárságot) – német állampolgárságot nyertek. A megállapodás 1943. június 1-jén, lépett hatályba, ezután kezdődhetett meg a falvakban az önkéntesek toborzása. A toborzás megszervezésével területvezetőket bíztak meg. A Bácskáért Sepp Speitzer felelt, Hugo Binder felügyelete alá pedig az ún. „Mitte” (Közép – Budapest környéke, Duna–Tisza köze, Tiszántúl)¹²⁵ tartozott. A toborzás kezdetekor a Volksbund vezetőségében aggályok merültek fel a sikerességet illetően, mivel – mint Basch június 1-jén ki is fejtette – több kedvezőtlen körülmény is hátráltatta azt. Ilyen kedvezőtlen körülmény, hogy ebben az időben szerelt le sok, a második magyar hadseregben szolgáló honvéd, akiken ijesztő háborús fáradtság vett erőt, s rossz híreket terjesztettek. További nehézségeket okozott, hogy az országban növekedett a németellenes hangulat, valamint, hogy az akció aratás idejére esett. A hazai németesség körében elégedetlenséget váltott ki a segély alacsony összege és az állampolgárság elvesztése is. Basch népcsoportvezető ekkor felvetette a kényszersorozás lehetőségét, de a toborzás előrehaladtával ennek bevezetésére nem volt szükség. Az SS kötelékébe lépők „*A magyarországi német népcsoport SS önkéntese*” feliratú jelvényt kaptak. A toborzottak elszállítására 1943 szeptembere és 1944 februárja között került sor. Ekkor mintegy 20 000 magyarországi német származású fiatal lépett a fegyveres SS tagjai közé.¹²⁶

¹²³ TILKOVSKY Lóránt, 1974. 79.

¹²⁴ Uo. 92.

¹²⁵ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 273

¹²⁶ TILKOVSKY Lóránt, 1974. 121–143.

Az általunk vizsgált települések esetében a sorozást 1943. augusztus 5–6-án¹²⁷, és októberben¹²⁸ tartották. Feltehetőleg mindhárom faluban jártak a sorozóbizottság tagjai, bár előfordult, hogy egyes személyek nem saját településeken jelentkeztek.¹²⁹ A toborzóakció során Nemesnádudvarról 33,¹³⁰ Hajósról minimum 29 (a Budapesti Közlönyben közétett személyek száma,¹³¹ azonban a listáról ez esetben is feltételezhetjük, hogy nem tartalmazza az összes önkéntes nevét), Császártöltésről pedig feltételezhetően 17 fő önkéntes lépett be az SS-be.¹³²

Császártöltésen a toborzás az alábbi módon zajlott le:

„Nagymise vagy kismise után odamentek az emberek vasárnap, az volt a gazdakör. Ott toborozták – na kérem szépen – az SS-katonákat. Ez éppen olyan dolog volt, mint a János vítézenben, mikor jöttek toborozni, egy asztal oda, két-három pasas volt. A legények jöttek és önként jelentkeztek. Senkit nem kényszerítettek. Élénken emlékszem a dologra. Önként jelentkeztek, általában a béreslegények, meg egyéb mások, akiknek nem volt, hogy mondjam, ilyen nagyobb vagyoni kötődöttsége, akkor azoknak lehet menni katonának. Azt nem tudom, hogy aztán mit ígértek nekik. A lényeg az, hogy hát fölírták a nevét és akkor szembe a túloldalra... volt egy bolt. A lényeg az, hogy hát átmentek oda és német nemzetiszínű szalagot lehetett ott vásárolni, azt megvették, és mindjárt a kalapra azt tűzték... Szóval ennyit láttam, nagyon sokan nem lehettek, amikor én ott voltam 10-20 legény jelentkezett akkor SS-katonának¹³³.” Feltételezhetjük, hogy a másik két településen is hasonlóképpen zajlott le a toborzás, s nagy valószínűséggel a sorozóbizottság is ugyanazokból a személyekből állt.

A újabb toborzás nagyfokú elégedetlenséget váltott ki a helyi Volksbund szervezetek tagsága és a település más lakosai körében. Nemesnádudvaron például nagy elkeseredést szült, hogy a vagyonosabb németek közül senki nem jelentkezett katonai szolgálatra, hanem helyettük a szegényebbeket állították a sorozóbizottság elé.¹³⁴ A faluban 1943 júliusában pedig 169 olyan német személy élt, aki fellépett az SS-toborzás ellen.¹³⁵ A településen a fokozódó feszültség tettelegességhez vezetett, mikor a plébános megtagadta a horogkeresztes zászló megszentelését. A későbbiekben betörték a plébánia ablakait, s egy alkalommal egy SS-katona betörve a plébániára, megpróbálta megölni a plébánost. Az eset kapcsán, a településen tömegverekedés tört ki a Volksbund tagjai és a magyar érzelmű svábok között.¹³⁶ Végül a bevonultatkat a temető kálváriájánál búcsúztatta a település lakossága.

Hajóson szintén nagy elégedetlenséget váltott ki s tömeges kilépéshez vezetett a toborzóakció, mivel a Volksbund helyi vezetői nem jelentkeztek katonai szolgálatra.¹³⁷ Mivel a Deutsche Jugend helyi vezetői sem jelentkeztek, őket az országos vezetőség leváltotta tisztségükből.¹³⁸

¹²⁷ FEHÉR István, 1983. 42., MOL Bm VII. K-149 1943-5-1007. 265. csomó

¹²⁸ BKMÖL XXV. 17 NB 864/1945.

¹²⁹ Uo. NB 724/1946.

¹³⁰ HECKENBERGER Péter, 1991. 83. illetve BKMÖL XXV. 17 NB 284/1948.

¹³¹ Budapesti Közlöny 1943/291. 1943. december 28.

¹³² BKMÖL XXV. 17 NB 724/1946.

¹³³ A. M.

¹³⁴ FEHÉR István, 1983. 42., MOL Bm VII. K-149 1943-5-1007. 265. csomó

¹³⁵ FEHÉR István, 1983. 41.

¹³⁶ HECKENBERGER Péter, 1991. 84.

¹³⁷ FEHÉR István, 1983. 41., MOL Bm VII. K-149. 1943-5-1007. 265. csomó

¹³⁸ FEHÉR István, 1983. 42.

A településekről a bevonulás 1943 novemberében történt meg. A bevonultakat Baján bevagonirozták, majd innen Bécsbe szállították őket, ahol megtörtént az elosztásuk. Az akció során a bevonult katonákat az első akció kapcsán ismertetett egységekhez vezényelték, de ismét ügyelve arra, hogy az egy faluból származók ne maradjanak nagyobb létszámban együtt.

A harmadik toborzóakció

A súlyos háborús helyzet szükségessé tette a Német Birodalom számára a német népcsoportok emberállományának teljes igénybevételét. A toborzás megindítására Magyarország német megszállása után nyílt lehetőség. A német–magyar egyezményt 1944. április 14-én Veessenmayer német követ és Csatay Lajos magyar hadügyminiszter írta alá. A megállapodás szerint: „...a német népiséghez tartozó, a 17. életévüket betöltött magyar állampolgárokat hadkötelezettségi alapon, a jelenlegi háború tartamára, az e tárgyban kötött német és magyar kormány közötti megállapodás értelmében, a német fegyveres erő részére átengedem.”¹³⁹ Ennek értelmében a toborzáson való megjelenés kötelező volt, a rend biztosítására és a távolmaradók előállítására a belügyminisztérium csendőrököt rendelt ki a sorozás helyszínére. Az újonnan sorozott magyar állampolgárok nem vesztették el magyar állampolgárságukat, annak ellenére, hogy a szolgálat idejére német állampolgárságot nyertek. A korábbiaktól eltérően a besorozott újoncokat nem a már meglévő SS egységekbe osztották be, hanem új alakulatokat állítottak fel Magyarország területén, a kiképzéshez szükséges eszközöket és gyakorlótereket a magyar állam biztosította. A toborzást röpcédulák, plakátok segítségével lehetett propagálni. A toborzás megindítására 1944. április 23-án, Bonyhádon került sor. A sorozást megelőzően a Volksbund listát készített a besorozható magyarországi népi németekről. A 202 000 nevet tartalmazó listát előzetesen a magyar hadügyminisztériumhoz terjesztették be jóváhagyásra, ebből a hadügyminisztérium 131 000 főt engedett át az SS-sorozás céljaira.

A besorozott katonákat a megállapodás értelmében az ekkor létrehozott új egységekbe osztották be. Ezek az egységek a 22. „Maria Theresia” SS lovashadosztály, a 18. „Horst Wessel” SS páncélgránátos hadosztály, valamint a 31. SS önkéntes „Böhmen-Mahren” gránátos hadosztály voltak.¹⁴⁰

Az általunk vizsgált települések esetében a sorozásra 1944 júliusában került sor. Nemesnádudvar és Császártöltés esetében a sorozás július 12-én történt,¹⁴¹ Hajós esetében a pontos időpontot nem áll módunkban megállapítani, de feltételezhetjük, hogy e település esetében is ezen a napon lehetett a sorozás. Császártöltésen augusztus elején sor került a sorozás megismétlésére, mely során a korábban kimaradt személyeket sorozták be az SS katonái közé.¹⁴² A sorozás hivatalos keretek közt folyt, a bizottságban német tiszték és egy magyar ezredes is szerepelt. A települések lakosságát dobszó és névre szóló írásos idézés (melyen, Császártöltés esetében, Vári Mátyás főjegyző aláírása szerepelt) útján értesítették a sorozás időpontjáról és helyszínéről.¹⁴³ A sorozástól távol maradt személyeket a magyar csendőrség állította

¹³⁹ TILKOVSKY Lóránt, 1974. 152.

¹⁴⁰ TILKOVSKY Lóránt, 1974. 150–172.

¹⁴¹ HECKENBERGER Péter, 85., BKMÖL XXV. 17 NB 1693/1946. 4097/1948.

¹⁴² BKMÖL XXV. 17 NB 537/1946.

¹⁴³ Uo. NB 526/1946, 4097/1948.

elő.¹⁴⁴ A sorozáson, a korábban a helyi Volksbund vezetői által összeállított, és a hadügyminisztérium által korrigált listákat használták, melyen már nem csak a Volksbund helyi tagjai szerepeltek, hanem azon személyek is, akik az 1941-es népszámlálás alkalmával német nemzetiségűnek vagy német anyanyelvűnek vallották magukat.¹⁴⁵ Ekkor a 17-40 év közötti férfi lakosságot sorozták be az SS egységeihez, a 40 év felettieket csak listára vették. Az eseményekre B. I. így emlékezett: „1944-ben soroztak be bennünket. A községházáról kaptunk egy idézést, a jegyző is aláírta, hogy menni kell sorozásra. Akkor még valahogy kimaradtam, elkerültem Császártöltésre, s oda jött utánam a papír, hogy menni kell, és a németekhez kell menni. Én 19 éves voltam akkor, de volt ott 17-18 éves is, nem egy. A végén már erővel vitték ezeket a fiatal gyerekeket is. 1944. szeptember 16-án indultunk Bácskába, Bajmokra, onnan pedig Bácsstopolyára. Kiképzés lett volna, de nem volt ott jóformán semmi, jöttek a bombázók minden nap. Azután jöttek a szovjet csapatok, és mi elkezdtünk szaladni visszafelé. Egészen Alsó-Ausztriáig, a Mura környékére mentünk. Azután fogságba estünk. Így volt az én katonaeletem, négy hónap kiképzés, négy hónap a fronton, négy hónap szovjet fogságban.”¹⁴⁶

A besorozottakat, és a listára vett 40 év felettiek egy részét szeptember 15. és 20.¹⁴⁷ között hívták be katonai szolgálatra. A bevonultak jelentős része Bajmokra, majd innen Baja érintésével a Dunántúlra került.¹⁴⁸ Sokan közülük már nem kaptak fegyveres kiképzést, illetve amint teheték, megszöktek¹⁴⁹ az alakulatuktól, s igyekeztek hazatérni falujukba.

Az 1944-es év során bevonultak pontos számát Nemesnádudvar kivételével, az eredeti dokumentumok hiányában és félreérthetőségének következtében megállapítani nem tudjuk. Nemesnádudvar esetében (a megyei levéltár dokumentumai alapján)¹⁵⁰ módunkban áll megállapítani a bevonultak pontos számát. Azt biztosan tudjuk, hogy a településről 180 fő vonult be SS katonának. Ebből a 180 főből, mint a fentiekben megállapítottuk 60 vagy 86 fő vonult be a korábbiakban önkéntesnek, tehát 1944 során 120 vagy 94 fő vonulhatott be SS katonának. Császártöltés esetében fennmaradt egy 1945. június 7-én kelt kimutatás a településről az SS-hez bevonulatról.¹⁵¹ A névjegyzékben három kategóriába sorolva tüntetik fel a bevonultak nevét. Így van, akinek a neve mellett az szerepel, hogy „önkéntes”, van akinek az, hogy „kényszorsorozott” és van akinek a „Volksbund” megjegyzés. A listán 48 fő kényszorsorozott személy neve szerepel. A problémát számunkra a „Volksbund” kategóriába sorolt személyek okozzák, mivel róluk nem állapítható meg, hogy milyen módon kerültek az SS kötelékébe. Ami biztosan megállapítható, az az, hogy Császártöltésről 1942-ben 9, 1944-ben pedig minimum 48 fő vonult be az SS-hez, továbbá feltételezhetjük, hogy a fennmaradó 61 fő (nevük mellett a „Volksbund” szó található) jelentős része kényszorsorozott katona lehetett. Hajós esetében nincs mód az 1944-ben sorozott katonák létszámának megállapítására.

¹⁴⁴ Uo. NB 434/1945.

¹⁴⁵ Uo. NB 537/1946.

¹⁴⁶ T. MOLNÁR Gizella, 1997. 289.

¹⁴⁷ BKMÖL XXV. 17 NB 268/1945, 433/1945, 434/1945, 437/1945, 454/1945, 456/1945, 463/1945, 866/1945, 526/1946, 1693/1946, 517/1947.

¹⁴⁸ HECKENBERGER Péter, 1991. 85. illetve BKMÖL XXV. 17 NB 268/1945, 433/1945, 434/1945, 437/1945, 517/1947.

¹⁴⁹ HECKENBERGER Péter, 1991. 85. illetve BKMÖL XXV. 17 NB 435/1945, 456/1945.

¹⁵⁰ HECKENBERGER Péter, 1991. 85.

¹⁵¹ BKMÖL XXII. 312 382/1945.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy Nemesnádudvarról 180,¹⁵² Császártöltésről pedig 128¹⁵³ fő vonult be 1942–1944 során az SS-be, továbbá Hajós esetében tudunk 65 fő (a Délpestmegyei Földbirtokrendező Tanács listáján található 52 fő, és az ezen a listán nem szereplő, de a Budapesti Közlönyben közzétett személyek száma) önkéntes SS-katonáról. A három településről tehát 373 fő biztosan az SS tagja lett, s ehhez a számhoz véleményünk szerint hozzáadhatunk még legalább 150–170 fő feltételezett (a település nagyságából kiindulva) kényszersorozott hajósi lakost. Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar községek tehát, mintegy 520–540 fővel járultak hozzá az SS által Magyarországon toborzott 120 000¹⁵⁴ katonához.

A Volksbund a háború utolsó évében, a háború vége

Az 1943-as, és főként az 1944-es sorozások rendkívül nagy elégedetlenséget váltottak ki a települések lakossága körében, s mint láttuk Hajós esetében nagy tömegű kilépéshez is vezettek. Ez feltételezhetően mindhárom település esetében így volt. A kilépések mellett jelentős veszteséget jelentett a Volksbund számára, hogy mozgósítható ifjúságának jelentős része az SS katonája lett.

A toborzás befejezése után a Volksbund tevékenysége egyre inkább a magyarországi németek kimenekítésére irányult, mivel „*itt a legértékesebb német állomány megmentéséről van szó*”¹⁵⁵. 1944 szeptemberére a bácskai helyzet tarthatatlanná vált, így elrendelték a kiűrtést. A terület kiűrtését Weibgen SS-ezredes 280 fős különleges kommandója (Umschiedlungskommando) irányította.¹⁵⁶ Ez azonban nem járt jelentős sikerrel, mivel a településekről csak néhány hangadó és családja volt hajlandó elmenekülni. „*...Innen is menekültek. Nem sok család menekült innen el. Hát elmenekült, aki a Volksbund vezetője volt és elmenekült ennek a rokona, ezek nagygazdák voltak. A schlecht ezeknél dolgoztak és azoknak, tehát a szegényebb réteg. Richter Jakab a Volksbund vezetője volt, ezek elmenekültek, és akik ezeknél voltak úgymond részesaratók, béresek... ezekkel elmenekültek*”¹⁵⁷. Zorn Antal véleménye szerint Nemesnádudvarról ekkor 4–5¹⁵⁸ család távozhatott, míg Hajósról 20¹⁵⁹ család választotta a menekülést.

A települések lakosságának nagy része azonban otthonában maradt, és ott várta meg a szovjet csapatok érkezését.

Nemesnádudvarra a szovjet csapatok október 28-án vonultak be, szórványos csatározások után. Hajósra¹⁶⁰ és Császártöltésre¹⁶¹ ezt követően, október 30-án érkeztek meg a szovjet katonák. A szovjet hadsereg bevonulásával a településeken a Volksbund működése megszűnt.

¹⁵² HECKENBERGER Péter, 1991. 85.

¹⁵³ BKMÖL XXII. 312 382/1945.

¹⁵⁴ TILKOVSKY Lóránt, 1978. 325.

¹⁵⁵ TILKOVSKY Lóránt, 1997.

¹⁵⁶ TILKOVSKY Lóránt, 1997.

¹⁵⁷ K. S.

¹⁵⁸ ZORN Antal, 1991.

¹⁵⁹ T. MOLNÁR Gizella, 1997. 30.

¹⁶⁰ T. MOLNÁR Gizella, 1997. 30.

¹⁶¹ BÁNÁTI Miklós, 1969. 163.

A megtorlás

A háború után megkezdődött a hazai németiség meghurcolása a kollektív bűnöség elve alapján. Dálnoki Miklós Béla 1944. december 21-én elhangzott szavaival élve: „*Népi demokratikus országot akarunk felépíteni, mentesen a Szálasi-féle hazaárulóktól és megtisztítva a hazaáruló németiségtől (Egy hang: Ki velük!), amely mindent lekicsinyelve, ami magyar, kérkedve állott a hitlerista rablók szolgálatába, és elárulta azt a Magyarországot, amely neki otthont adott, amikor vándorbottal a kezében és batyuval a hátán jött be a gazdag magyar vidékekre letelepedni. (Egy hang: Deportálni őket!)*”¹⁶² A magyar kormány ezt a szemléletet tartva, hozta meg a későbbiekben rendelkezéseit, így az 1945. március 15-én kelt földreformrendeletet is, mellyel elkobozták a hazaárulók, a nyilas, nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a háborús és népellenes bűnösök és a Volksbund tagok földjeit.¹⁶³ Láthatjuk tehát, hogy az egyszerű falusi, sokszor tudatlan és megtévesztett embereket, akik tagjai voltak egy egyesületnek, ugyanolyan bűnösnek tekintették, mint a hazaárulókat és náci főbűnösöket, s ezt szem előtt tartva súlyos büntetést szabtak ki rájuk.

Földjük elkobzása nem volt elég a magyar állam számára, alig hogy ez megtörtént, újabb megaláztatást és csapást kellett elviselnie az egyébként is tönkretett hazai svábságnak, ugyanis megkezdődtek az egykori Volksbund tagok népbírószági tárgyalásai. A pereket futószalagon tárgyalva a bíróságok szinte minden személyt elítéltek, akik a Volksbund tagjai voltak, vagy nevük a Volksbunddal kapcsolatba került. Egy átlagos volksbund tag fél év börtönbüntetést és 10 év közügyektől való eltiltást érdemelt. (Itt kell megjegyeznünk, hogy az ítéleteket általában sablon szöveg alapján készítették, és sok esetben már a meglevő előre legépelt szövegbe utólag írták be az elítélt nevét). Még javában folytak a népbírószági tárgyalások, mikor megjelent a kormány rendelete a kitelepítésről, mely mérhetetlen szenvedést hozott a hazai németiségre, mivel itt is a kollektív bűnöség elvét alkalmazták a németiséggel szemben. Kitelepülni köteles: „...*az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmából német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt.*”¹⁶⁴

Így ért tehát véget a magyarországi németiség számára a második világháború, családtagjaik, házuk, földjeik elvesztése után a hazájuktól is megfosztották őket.

Utószó

Végezetül szeretném felhívni az olvasó figyelmét a kutatás és a dolgozat megírása során felmerült problémákra, melyek jelentősen megnehezítették jelen tanulmány elkészítését. Az első és legnehezebben orvosolható probléma a források hiányossága volt. A helyi egyesületek irtatainak jelentős része – mint már utaltunk rá ma már nem hozzáférhető a kutatás számára, a csekély kivételt a MOL birtokában található alapítási dokumentumok képezik. Az egyesületek tevékenységére így csak

¹⁶² SEEWANN, Gerhard–SPANNENBERGER, Norbert, 1999.

¹⁶³ SEEWANN, Gerhard–SPANNENBERGER, Norbert, 1999.

¹⁶⁴ FEHÉR István, 1988. 80.

a községi anyagokban elszórtan található, s néha csak érintőleges utalásokból következhetünk, illetve az információk jelentős része a Kalocsai Népbíróság irataiból származik. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a bírósági eljárás során felvett jegyzőkönyvek, tárgyilagossága sok esetben megkérdőjelezhető, mivel egy részük feltehetőleg kényszer hatására jött létre. Ennek ismeretében a későbbiekben szerencsés lenne megvizsgálni a népbíróságok működését, az általuk lefolytatott eljárásokat, s ítélkezési tevékenységüket, ami véleményem szerint sok új és érdekes információt szolgáltatna a téma iránt érdeklődők számára. A népbírósági anyagokhoz hasonlóan megfelelő óvatossággal kell kezelni a háború végén és az utána készített különböző listákat is, mivel bizonyos esetekben tartalmazhatnak téves információkat.

Mindezen nehézségek ellenére véleményem szerint szükséges lenne egy nagyobb, összefoglaló jellegű kutatást végezni a Volksbund szerepéről a kis települések esetében, mivel ez új szempontból világíthatná meg a magyarországi némettség 1940-es években betöltött szerepét és életét. Továbbá szükséges lenne az így felkutatott anyagok összevetése a hozzáférhető népbírósági anyagokkal, illetve a kitelepítés során keletkezett iratokkal.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani Dr. Kanyó Ferencnek a dolgozat lektorálásáért, továbbá a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában dolgozóknak, szíves segítségükért.

Irodalom

- ARNOLD Erzsébet–KNIPL István
2003 Fejezetek Császártöltés történetéből és néprajzából.
Császártöltés.
- BÁNÁTI Miklós
1969 Huszonkét évtized az új hazában (Császártöltés
1744–1964). Kecskemét.
- BELLÉR Béla
1981 A magyarországi németek rövid története. Budapest.
- FEHÉR István
1983 A bonyhádi hűségmozgalom történetéhez. Budapest.
1988 A magyarországi németek kitelepítése 1945 – 1950.
Budapest.
1993 Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei
1945–1990. Budapest.
- FLACH, Paul
1968 Ortsgruupengründungen des Ungarländischen
Deutschen Volksbindungvereins (1924–1940) und des
Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1938–1941).
München.
1971 Die behödlichen Bestätigungen der Ortsgruppen.
München.
1969 Siedlungsgeschichte von Császártöltés. München.
1976 Siedlungsgeschichte von Hajos. München.
- HAMBUCH Vendel (szerk.)
1988 300 Jahre Zusammensleben. Budapest.
- HECKENBERGER Péter
1991 Nádudvar – Nemesnádudvar – Egy észak-bácskai
község történelme és településtörténete. Kalocsa.
- KOVÁCS Zoltán András–SZÁMVÉBER Norbert
2001 A Waffen-SS Magyarországon. Budapest.

- KOZMA Ferenc
1991 Keserves utak. Budapest.
- KÓSA László
1980 Nemzetiség. In: Magyar Néprajzi Lexikon III.
Szerk.: Ortutay Gyula. Budapest.
- MANHERCZ Károly (szerk.)
1998 A magyarországi németek. Budapest.
- ÓZE Sándor
1994 „A német ügy” – Adatok a Központi Statisztikai Hivatal
kitelepítésekre vonatkozó dokumentációjából.
In: Századvég 1994/1. 198–202.
- SEEWANN, Gerhard–SPANNENBERGER, Norbert
1999 Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A.
Basch Volksgruppenführer der Deutschen in Ungarn,
München.
- TILKOVSZKY Lóránt
1973 A Volksbund utolsó éve és a magyar nemzetiségpolitika
(1944. március 19 – 1945. április 4.),
In: Századok 1973/1. Budapest.
- 1974 SS toborzás Magyarországon. Budapest.
- 1978 Ez volt a Volksbund. Budapest.
- 1997 Német nemzetiség magyar hazafiság. Pécs.
- T. MOLNÁR Gizella
1994 „Pedig én nem tehetek arról, hogy svábnak születtem,
In: Barátság 1994/4.
- 1997 A kő marad: Be- és kitelepítések Hajóson. Kalocsa.
- Történeti Statisztikai Kötetek
1986 1941. évi népszámlálás. Budapest.
- WEIDLEIN, Johann
1997 A magyarországi némettség küzdelme fennmaradásáért.
Dokumentáció: 1930–1950. Heidelberg.

ZIELBAUER György
1989

Adatok és tények a magyarországi németiség
történetéből (1945–1949). Budapest.

ZORN Antal
1992

A nemzetiség menekülése és kitelepítése Bács-Kiskun
megye mai területéről (1944–1948).

In: Dunatáji találkozás. Bács-Kiskun megyei
nemzetiségkutató konferencia (Baja, 1991. április 27.).
Szerk.: Bárány János. Kecskemét.

ÖSSZEFOGLALÓK

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

Koháry István Kecskemét potior földesura

Kecskemét régtől fogva azzal tiszteleg Koháry István (1649–1731) emléke előtt, hogy egy utcát nevezett el róla. Újabban egy szobra áll a város egyik legrégebb, legismertebb és legkedveltebb iskolája előtt, amely létrejöttét alapvetően neki köszönheti. Ennek ellenére néhány tucatnyi embertől eltekintve a lakosság szinte semmit sem tud róla.

Koháry István családjára a XVII. század elején került a magyar politikai- és közéletbe. Ő, a család leghíresebb tagja a magyar történelem egyik legválságosabb, leginkább ellentmondásos időszakát élte meg. Családi örökségként kapta vakmerőség határát súroló bátorságát, a Habsburg uralkodókhoz való konok hűségét és buzgó vallásosságát. Apja hősi halála után 15 éves korában ő lett családja legidősebb férfi tagja, így ő lett Fülek várának kapitánya és Hont vármegye főispánja. A nagyszombati jezsuitáknál szerzett műveltségét Bécsben bővítette. Csaknem gyerekfejjel portyázó csapatok parancsnoka és Fülek várának eredményes védője lett. Bár a művészetek és a jogtudomány kötötte le igazán figyelmét, életének nagyobb részét marcona katonák között kellett eltöltenie. Bár nem volt igazi hadvezér, mégis az egyik legmagasabb katonai rangot és beosztást is elérte. Bár nem készült politikusnak, mégis a korabeli közélet ütközőpontjába került. Bár a protestáns fejedelem, Thököly három és fél éven át börtönben tartotta, ahol csaknem életét veszítette, ő lett a katolikusok és a protestánsok közötti megbékélés egyik legkövetkezetesebb képviselője. Bár harminc éves koráig az átlagosnál alig olvasott több verset, ő lett a magyar barokk költészet egyik jeles alakja. Bár életének aránytalan nagy részét katonák toborzásával és regulálásával, várak védelmével és ostromával töltötte, még ellenfelei is méltónak találták arra, hogy öregkorában az ország jogszolgáltatásának egyik irányítója és megújítója legyen. Bár többször elvesztette szinte egész vagyonát, később mégis az ország egyik leggazdagabb főura lett. Bár hatalmas vagyon felett rendelkezett, és barokk főúrként mindenkiel szemben nagylelkű volt, csaknem szegényes körülmények között töltötte napjait. Bár keménykezű főúrként gyűjtötte birtokait, hatalmas vagyonának nagyobb részét jótékonyági és kulturális intézményekre hagyta. Ennek a minden tekintetben nagylelkű donátornak emelt szobrot Kecskemét város az ezredéves évfordulón, s e kiváló, de ellentmondásokról sem mentes barokk főúrnak kívánt emléket állítani e rövid életrajz.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

Vagyonbecslések és inventáriumok a reformkori Kecskemétről

A magyar feudális nagybirtok gazdálkodásának elemzése és ismertetése érdekében jeles történészeink sokat fáradoztak. A rendi társadalom legnagyobb részét kitevő falusi jobbágság jogi viszonyait, életmódját és gazdálkodását pedig hosszú idő óta igen sokan és elmélyülten kutatták, eredményeiket pedig sok-sok részfeldolgozásban és monográfiában tették közzé. Bár igen szűk keretek között a szabad pa-

rasztság Magyarországon is fellelhető volt. Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Szentés, Nyíregyháza stb. parasztsága történelmének hosszabb-rövidebb időszakát a szoros jobbágyi kötöttségektől mentesen élhette meg. Még akkor is, amikor jogilag jobbágyok voltak, és formailag földesúri függésben éltek, nem kerültek közvetlen kapcsolatba sem földesuraikkal, sem azok ispánjaival. Az uradalmi gazdálkodás itt ismeretlen maradt. A rájuk háruló terheket a mezőváros közössége már korábban a szokásjog alapján és a különféle érdeklődések során kialakított pénzüsszegekben rózta le. Az egyházi tizedet sem természetben fizették, hanem szerzódésekben rögzített formában engedték át a püspököknek. A jobbágy-parasztság számára mind keservebb ingyenmunka és a határ közös használata számukra gyakorlatilag ismeretlen volt. Bekérített szántóikat, legelőiket, kaszálóikat nemcsak kizárólagosan maguk használták, hanem gyakorlatilag saját tulajdonuknak is mondhatták. Évszázadokon át szabadon örökíthették, adhatták és vehették. A városból való elköltözésük elé érdemi akadályt senki nem gördített. A beköltözésről, a letelepedés engedélyezéséről a város tanácsa döntött. A magyar történelem e sajátos színfoltjáról, pl. a kecskeméti szabad paraszti fejlődés lehetőségeiről, illetve valóra vált eredményeiről egyértelműen akkor nyilatkozhatunk, ha a reformkor végéről felidézünk olyan dokumentumokat, amelyek minden kétséget eloszlatva érzékeltetik, sőt bizonyítják, milyen eredményre vezetett ebben a városban a fejlődésnek ez a kivételes és szerencsés útja, milyen lehetőségektől fosztotta meg a sors a magyar parasztság döntő többségét. Az itt közölt 30 vagyonebecslésnek és inventáriumnak az ismeretében hihetőbbé válik, hogy a város paraszti lakossága saját erejéből képes volt magát földesúri terheitől megváltani, a természeti katasztrófát jelentő futóhomokot megfékezni, hogy a tanyagazdákodás révén olyan gazdasági üzemet hoztak létre, amit visszatérően sok évtizedes állami erőfeszítés sem volt képes máig sem kiiktatni, hogy saját erőből volt képes nemzetközi hírűvé vált szőlő- és gyümölcskultúráját létrehozni. Ezek ismeretében érthetőbb lesz, miért vált nemcsak fogalomká, hanem követendő példává ennek a városnak gazdasági és társadalmi eredménye.

SZABÓ ATTILA

A mezővárosi autonómia lehetőségei és korlátai Pest-Pilis-Solt vármegyében 1711–1848 között

Pest-Pilis-Solt vármegyében a kuruc háborúk befejeződésétől a polgári forradalom kitöréséig több mint a duplájára (11-ről 24-re) emelkedett a mezővárosok száma. (1836-tól egy új kategorizálás jelent meg a törvényekben: a rendezett tanáccsal bíró város, ahová 1848-ig a megyei mezővárosok egy szűkebb csoportja – Cegléd, Dunapataj, Dunavecse, Kecskemét, Nagykőrös, Óbuda, Ráckeve, Szentendre, Vác – került.) A posszesióból oppidummá emelkedés mozgatórugóját az illető település birtokközpont helyzete, illetve a népesség száma jelentette. A mezővárosok lakói továbbra is – olykor brutális kegyetlenséget elszenvedve – a földesúri fennhatóság és a nemesi vármegye igazgatása alatt maradtak, de adózásukat általában kollektíven teljesítették és mindegyikük megkapta a vásártartási jogot. Ezeken a településeken jelentek meg a megyében először a céhek és a középfokú iskolákat is itt szervezték meg. A szabad királyi városi rangot elérni egyik mezővárosnak sem sikerült, noha megszerzésére Kecskemét, Nagykőrös és Vác is törekedett.

A török hódoltság alá került településeken az önkormányzat jelentősen megerősödött, bár a XVII. század derekától a távollevő magyar nemesi vármegye vezetése mind jobban hatáskörébe vonta őket, és a bíróválasztás szabadságán kívül maga alá gyűrte a paraszti igazgatási és igazságszolgáltatási fórumokat. A szatmári béke után hamarosan a bíróválasztást is korlátozta a nemesi hatalom úgy, hogy a földesúr által jelölt három-négy (vagy öt) személy közül lehetett évente választani a mezőváros népének előljárót. A „bírótetel” alkalmával általában megjelent a mezővárosban a járási főszolgabíró vagy más megyei táblabíró, esküdt. Csupán az önrendelkezés legmagasabb fokát elért Nagykőrösnek sikerült a korszak egészében megőriznie a bíróválasztás szabadságát, ahol a vármegye mezővárosai közül kivételként nem külső hatóság, hanem a belső tanács jelölt a bíróságra.

A bíróválasztás szabadsága mellett a statutumalkotás joga, illetve gyakorlata is fokmérője volt a mezővárosi autonómiának. Ezt a szabadságot a már említett Nagykőrös mellett a földesúri terheket fokozatosan megváltó Kecskemétnek sikerült megszereznie. A legtöbb oppidum a földesurától kapta a szabályozási pontokat. Ez a két mezőváros rendelkezett az ingóságok adásvételének és a lakosnak való bevételnek a szabadságával is. Esetükben a privilégiumok megszerzésében hathatós segítséget nyújtottak a helyben lakó (és nagy számú) nemesek, akik megszerzve a főbírói és más tisztségeket, a mezőváros érdekeinek a legharcosabb és legeredményesebb képviselőivé váltak.

A mezővárosok vezetése – bizonyos mértékig lemásolva – a szabad királyi városok igazgatási apparátusához hasonló volt. Élükön főbírók álltak, személyükben képviselték a várost. Helyettesük a másodbíró vagy számadó bíró, esetleg az adószedő bíró volt, akik a mezőváros anyagi ügyeit irányították, de például Vácon polgármester funkcionált a főbíró helyetteseként. A sokrétű gazdasági feladat idővel igényelte az egyes haszonvételek szerinti önálló állások megszervezését: malom-, zék-, vásárbíró, városgazda stb. Kulcsszerepük volt a komoly szaktudást igénylő jegyzőknél, akik a XIX. században már többnyire jogvégzett emberek voltak. A rendvédelmi feladatokat a pusztabírók, hajdúk, polgárok, darabontok, bakterek, strázsák, tizedesek, hadnagyok, kapitányok látták el. A választott vagy tisztségükben megerősített tisztségviselők és cselédek száma minden mezővárosban a vizsgált korszakban számottevően gyarapodott. A választásuknál általában tekintettel voltak a lakosság vallási, etnikai, vagy társadalmi viszonyaira.

A mezőváros vezető testülete – általában a 12 tagú – tanács volt, akiknek tagjait életük végéig választották. Ennek a belső tanácsnak a jogkörét korlátozták a XVIII. század végétől megalkotott külső (más néven hatvanas) tanácsok, amelyek a lakosság szélesebb körét vonták be a helyi politizálásba. A külső tanácsok elsősorban a település egészét érintő ügyekbe (bíróválasztás, költségvetés, adókiivetés, a város gazdálkodása) szólhattak bele. Fontosságukat az 1848-as polgári átalakulás során lehet lemérni, amikor a közigazgatás és az igazságszolgáltatás kettéválasztásával mintegy a külső tanács jogutódként létrejöttek a közgyűlések és a belső tanács hatásköre a bíraskodásra szűkült.

PINTÉR ILONA:
Pataj úrbéri pere (1795–1877)

Pataj mezőváros földesurai a 17. század végétől a Paksy család leányági leszármazottai voltak. Köztük Daróczy István szerepe volt meghatározó, mivel ő a település tulajdonjogának 4/5-e felett rendelkezhetett azt követően, hogy 1703-ban kifizette az uradalomra kirótt fegyveradót. Halála után vejéé, Száraz Györgyé, őt követően pedig unokája, Száraz Julianna férjéé, Rudnyánszky Józsefé lett a vezető szerep a földesurak között. Rudnyánszky József kötötte meg 1745-ben a várossal azt a szerződést, amely rögzítette a földesuraknak járó szolgáltatásokat. A város mindvégig osztatlan közös tulajdonban volt, az egyes családtagok a tulajdoni hányaduk szerinti arányban osztoztak a jövedelmeken.

A Rudnyánszky-féle szerződés előnyös volt a patajiaiak számára, a város virágzott, lakói gyarapodtak. A földesurak viszont, akiknek száma az idő előrehaladtával egyre nőtt, szerettek volna több jövedelemhez jutni. Törekvésüket támogatva érezték a jobbágyrendelet által, amelynek életbe lépése esetén jóval több jövedelemhez juthattak volna a szerződés szerintinél. 1770-ben még nem érték célt, a helytartótanács ugyanis úgy rendelkezett, hogy a város nem vonható úrbér alá, mivel mindig szerződéses viszonyban állt a földesuraival.

1794-ben a földesurak új szerződést erőltettek a városra, azzal fenyegetőzve, hogy ha nem fogadja el, akkor úrbér alá fogják vonni. A valóság azonban az, hogy az úrbér alá vonás a szerződés által valójában megtörtént, hiszen a fizetendő tételeket az úrbérrendelet szerint állapították meg.

A szerződést, amely az addigi évi kb. 3000 forintos terhet 6500 forintra emelte, úgy írtatták alá a földesurak a város képviselőivel, hogy a fizetendő összeget elhallgatták, ezért a város vezetői a felsőbb hatóságokhoz fordultak a megsemmisítése érdekében. A helytartótanács 1795 augusztusában úgy rendelkezett, hogy rendes úrbéri perben kell dönteni arról, hogy van-e elegendő ok a Rudnyánszky-féle szerződés megszüntetésére. Ennek az intézkedésnek a következtében, 1795. december 9-én, az úriszéken kezdődött meg a város úrbéri pere, amely 1877. április 6-án ért véget a Kalocsai Törvényszék, mint úrbéri bíróság előtt a felek közötti egyezségi jegyzőkönyv aláírásával.

Az ügy a jobbágyfelszabadításig jó néhányszor megtette az úriszéktől a helytartótanácsig vivő utat. Az úriszék minden alkalommal megalapozatlannak ítélte a város keresetét, így a felsőbb fórumok hiába hoztak számára kedvező döntéseket. Sőt, a földesurak a per kapcsán újabb és újabb követelésekkel álltak elő, úgyhogy a végén a város örülhetett, hogy „csak” annyit kell fizetnie, amennyit a számára rendkívül megterhelő új, szintén földesúri presszió alatt 1812-ben kötött szerződés meghatározott.

SZABÓ ATTILA

Akasztó úrbéri viszonyai a XVIII–XIX. században

Akasztó népe a XVIII. és XIX. században, a rendkívül kedvezőtlen természeti adottságok mellett is sikerrel vissza tudta verni az uraság majorságszervező törekvéseit. A nehezen ellenőrizhető művelési ágak (vizes és száraz helyek) bonyolult szö-

vevényében valamelyest növelte úrbéres állományán kívüli földjeit, amelyet az 1856-os úrbéri egyezség tulajdonának ismert el. „Szerencséjének” feltehetőleg az is oka lehetett, hogy a hatalmas birtokú grófi család nem tudott, vagy nem is akart nagyobb figyelmet szentelni a törzsbirtokaitól távoli szegény falura. A lakosság a megélhetését a falu határán kívüli pusztabérletekkel biztosította. Azonban minden törekvés dacára a nép rendkívül szegény maradt, még a XX. században is. Erdei Ferenc a két világháború közti időben úgy jellemezte a falu lakóit: „Szegények. A földjük szikes és rosszul terem, ... a szomszéd egyházi birtokra járnak napszámba és részesmunkára. ... nincs itt gazdái góg, teljes és állandó a fluktuáció gazdák és zsellérek közt, s a rendkívül kiterjedt rokonság, sógorság folytán szinte egy család az egész falu. Itt nincs a falun belül társadalmi és munkáskérdés, az egész falu maga egyetlen nagy társadalmi kérdés.”¹

HORVÁTH M. FERENC

Pest-Solt megye és Kecskemét város statisztikai felmérése 1857 és 1859-ből

Magyarország modernizálódása az abszolutizmus keretei között – nélkülözve alkotmányt és függetlenséget – kezdődött meg. A Magyarországon berendezkedő osztrák rendszer több úton-módon szerezte be információit az országról: többek között statisztikai felmérések és közigazgatási jelentések útján. A forrásközlésben két különböző „műfajú” levéltári forrás – egy-egy katonai céllal készült statisztikai leírás, illetve egy-egy éves közigazgatási jelentés – mutatja be Pest-Solt megyét és Kecskemét várost 1857 és 1859-ben. E források segítségével képet kaphatunk a megye és székhely-városának földrajzi jellemzőiről, természeti adottságairól, népmozgalmi adatairól, közigazgatásáról, gazdálkodásáról, vallásfelekezeteiről, oktatásáról, társadalmi életéről, egészségügyi helyzetéről, és sokszor arról is, milyen célokat, javaslatokat fogalmaztak meg e területeken a jobbítás érdekében.

KEMÉNY JÁNOS

Madarász Adelin (Adél) leveleiből 1903–1931

A szerző Madarász Viktor leányának, Madarász Adeline (Adél) (1871–1962) festőművésznek ifjabb Katona Bélához (1884–1959) – Katona Zsigmond kecskeméti gyógyszerész unokájához – írott leveleiből közöl válogatást. A két embert életük egy rövid szakaszában családi szálak kötötték össze. Madarász Adeline 1903-ban feleségül ment az akkor 19 éves fiatalember apjához, idős Katona Béla koronagyógyész-helyetteshez. A házasság a férj hirtelen halála miatt alig egy évig tartott. A kapcsolat akkor a mostohamama és a fiú között meg is szakadt, és csak évekkel később újult meg és vált őszinte barátsággá.

A leveleket a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára őrzi, a Katona-család fondjában. Az itt lévő 50 levélből a szerző 21-ből közöl részleteket. A levelek

¹ Erdei: 179.

bepillantást engednek a művelt, érzékeny, környezete iránt nyitott művész mindennapjaiba, gondjaiba, örömeibe, sőt gondolataiba. A történelmi események – az első világháború, a háború ellenes tüntetések, az általános választójogért folytatott küzdelem stb. – csak háttérül szolgálnak. Az igazán lényeges az, hogy hogyan éli meg mindezt az ember. A szándék és a lehetőség, a szeretném és a van kérdései határozták meg Madarász Adeline életét is. A leveleket olvasva magától adódik a tanulság: az emberi dolgok és gondok nem sokat változtak az elmúlt 70-100 év alatt.

A levelek érdekes kordokumentumok, és emellett – egyáltalán nem mellékesen – izgalmas olvasmányok is. Az írásokban ott van a női lélek, a művészi látásmód, az élet szeretete, a magával békében élni tudó ember iróniája és humora, vagyis Madarász Adeline érdekes és színes egyénisége.

ERDÉLYI ERZSÉBET

Névtörténeti kutatások Kecskemét belterületi névanyagának körében

Kecskemét belterületi névanyagának kialakulását, változását, bővülését kísérrjük végig a török kortól 1945-ig. A gazdag levéltári forrásokból megismerhetjük az első hivatalos utcanévadás motivációit, bepillantunk az első névadók „műhelytitkaiba”. Egy évszázadnál is hosszabb időszak névalakító tendenciái bontakoznak ki előttünk a „három város” (Cegléd – Nagykőrös – Kecskemét) közterületi neveinek kontrasztív vizsgálata közben. Az elemzés módszere – névtörténeti kutatásról lévén szó – elsősorban diakronikus, de egy-egy korszak névállományának jellegzetes jegyeit sorra véve, csoportalkotást végezve, összehasonlító elemzést folytatva a szinkron megközelítés megkerülhetetlen. A 25-30 éves időszakmentumokban kicsúcsosodó változások regisztrálását követi a háttérben húzódó szociológiai, település-, közigazgatás- és névtörténeti motívumok feltárása, az egyes korok jellemző névanyagának jelentéstani és alaktani vizsgálata is. A XIX. század második felére kialakul a város sajátos arculata, gazdag és egyéni utcanévrendszerral. A századforduló azonban elindítja azt a modernizációs folyamatot, amely Kecskeméten is a „panelnevek” divatjához vezet. A közelmúlt évtizedeiben, különösen az utóbbi tíz évben sikerült a régi, a város múltjához, szellemi örökségéhez szervesen hozzátartozó nevekből néhányat megmenteni. Jó lenne, ha ez a tendencia a későbbiekben sem gyengülne, és a következő generáció is tovább „építené” a múltat, őrizné a haladó hagyományokat.

ASBÓTH MIKLÓS

Kalocsa településszerkezetének kialakulása és a kalocsai városrészek, közterületi nevek változásai

A dolgozat négy fő részből áll. Az első rész a város domborzati és vízrajzi viszonyainak bemutatása után Kalocsa településszerkezetének a középkortól napjainkig tartó változásaival, az egyes városrészek, városnegyedek kialakulásával foglal

kozik a változások időrendjében. Kiemelkedő jelentőségű volt a 18. századi egyházi, majd a polgári kor építkezése, amelyek – szocialista kori lakótelepekkel együtt – a mai napig meghatározzák a város építészeti arculatát. A dolgozat második része Kalocsa közterületi neveinek létrejöttét, változását tartalmazza. A városban lévő 505 utca-, tér-, parknév legtöbbje személynévi eredetű, de sok közterületi név ered építmények, növények, állatok, határrészek, stb. után. A következő rész a városrészek, városnegyedek, közterületek nevének változását regisztráló adattár. Végül a tanulmányt a közterületi nevek mutatója és a felhasznált források jegyzéke zárja.

KNIPL ISTVÁN

A Volksbundtól a Waffen SS-ig (A Volksbund helyi szervezetei és Waffen SS katonák Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar községekben)

Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar községek a mai Bács-Kiskun megyében található szomszédos települések, melyek a XVIII. század közepén németek betelepítésével jöttek létre. A tanulmány által tárgyalt időszakban még mindhárom település lakosságát túlnyomórészt a betelepített németek leszármazottai tették ki, így a községek életére jelentős hatást tudott gyakorolni az 1938. november 26-án Budapesten megalakult Volksbund, teljes nevén Volksbund der Deutschen in Ungarn (Magyarországi Népi Németek Szövetsége). Az anyaegyesület megalakulását követően megindult a helyi csoportok szervezése, így 1940–1942-ben megalakultak a helyi csoportok a fentebbi községekben is. A helyi szervezetek megalakulása után a vezetők igyekeztek a lakosság minél nagyobb részét az egyesületbe beléptetni, ennek elérése érdekében nem fukarkodtak az ígéretekkel, és ha kellett, a fenyegetésekkel sem. A szervezőmunkának köszönhetően az egyesület helyi csoportjai megerősödtek, s igyekeztek a tagok életét minél nagyobb mértékben befolyásolni. Lehetőséget teremtettek a közös kikapcsolódásra, szórakozásra, s gyakran a politizálásra is. Működésük során a tagok politikai „neveléséről” sem feledkeztek meg, így a községekben többször jártak az anyaegyesület agitátorai. A II. világháború kitörésével, s főként a hadi helyzet rosszabbodásával fokozatosan átalakult a Volksbund szerepe. Feladatává vált a Waffen SS számára szükséges emberutánpótlás megszerzése. Ezt államközi szerződések tették lehetővé, melyekben a magyar állam lemondott a hadköteles német származású magyar állampolgárok jelentős részéről. A Volksbund a rá kirótt feladatot teljesítette, részt vett mintegy 120 000 magyarországi német Waffen SS-be történő besorozásában, majd a szovjet csapatok megérkezésével befejezte működését, s megkezdődött a hazai németiség számára sok megaláztatást és szenvedést hozó megtorlás.

SUMMARY

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ
István Koháry,
the most honoured landlord of Kecskemét

Nowadays town of Kecskemét pays homage to István Koháry's memory by naming a street after him. His statue is standing in front of the oldest, most famous and most popular school of the town. Unfortunately Koháry's name is known by very few people.

His family got into the Hungarian political life at the beginning of the 17th century. He became the most popular member of the family during the most difficult period of Hungarian history. He was brave, faithful to the house of Habsburg and very religious. After his father's death he became the captain of Fülek and the Lord Lieutenant of Hont county. At that time he was only 15 years old. He studied in Nagyszombat, later in Vienna. He spent most of his life among soldiers. He was kept in prison for three and a half years by leader Thököly, where he was very close to death. Later he became the main representative of the peace between the catholics and protestants. Later he became an outstanding figure of the poetry of Hungarian Baroque. Toward the end of his life he worked as one of the leaders of jurisdiction. He lost his wealth several times then he became a rich baron. He devised his wealth to cultural and charitable institutions.

A statue was erected in honour of this excellent man by Kecskemét town at the turn of the millenium. This profile wishes to commemorate István Koháry.

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ
Inventories and assessment of
lists of Kecskemét's reform period

Plenty of excellent historians have already tried to analyse the Hungarian feudal latifundiums. The lifestyle of village peasants were scientifically investigated by plenty of scientists. They consisted the biggest part of the feudal state. Lots of studies were published about the situation of the legal and economic system of the serfdom. There were free peasants within narrow bounds in Hungary, for example in the town of Nagykőrös, Kecskemét and Cegléd. However, formally they depended on the landowner's supremacy. The tithe was relinquished for the Church by contracts. Free work and domanial farming were unknown for the peasants. They might move freely from the towns. The study contains thirty inventories and assessment of lists, which demonstrate that the serfdom living here grew dynamically.

ATTILA SZABÓ
**Oppidum- (market town-) like autonomy
in Pest-Pilis-Solt County**

In Pest-Pilis-Solt County the number of market towns increased to more than the double (from 11 to 24) over the period starting with the kuruc wars (wars led by Imre Thököly and then Ferenc Rákóczi around at the turn of the 17th century) up to the outbreak of the bourgeois revolution. Inhabitants of market towns – suffering savaging atrocities from time to time – stayed under the authority of landlords and noble comitat, however, they paid their taxes collectively and each town got the right of holding markets. Guilds appeared in these settlements at first and secondary schools were set up as well. None of them was able to reach the rank of the free royal borough even if Kecskemét, Nagykőrös and Vác were striving for obtaining it.

In parts of Hungary under Turkish rule self government was getting stronger in spite of the fact that the emigrant administration of the comitat was gradually trying to expand the control over the oppidums from the middle of the 17th century. The comitat wanted to get back the right of the local administration and jurisdiction, with the exception of the right of free judge election. Not long after the Szatmár Peace Treaty this right was also restricted by the administration of the nobility determining 3-4 (by chance 5) nominees. Residents of the town markets had to elect their own superior administrators among them. In the group of market towns there was a settlement on the highest standard of freedom, called Nagykőrös. It succeeded in preserving the autonomy of the right of free judge election throughout the whole period. On the contrary to other market towns in Nagykőrös, not an external council but an internal one determined the nominees for the authority of jurisdiction. Besides the right of free judge election, the right of creating statutes and the practice of it as well meant the standard of the autonomy of an oppidum. Besides Nagykőrös, Kecskemét managed to obtain this right by buying off the feudal burdens.

Market towns were administrated by a council in general which had a staff of 12. In it members were elected for the rest of their lives. From the end of the 18th century the rights of these internal councils were restricted by an external, so-called staff of 60 extending in authority to the circle of talking local politics. External councils could make decisions first of all in affairs dealing with the whole community, such as judge election, budget of the local authority, assessment of taxes, economics. The importance of these councils could be seen after the bourgeois revolution and legal transition in 1848, when the authority of administration and jurisdiction were separated and general assemblies were established, becoming legal successor of external councils and the right of jurisdiction was restricted to the competence of internal councils.

ILONA PINTÉR

Socage trials in Pataj between 1795–1877

The landowners of Pataj oppidum (market town) were the female lineal descendants of the Paksy family from the end of the 17th century. First of all an outstanding figure could be mentioned, called István Daróczy, as he was the owner of four-fifth of the town boundary. After his death the leading part passed to his daughter-in-law, György Száraz and then to Daróczy's grandchild called Julianna Száraz's husband József Rudnyánszki inherited the main role among the landowners. József Rudnyánszky was the person to transact the contract with the town fixing the services of peasants toward the landlords. The town was in an undivided, communal property all the time. Families shared the income according to their rate of ownership.

The contract by Rudnyánszky was favourable for the residents of Pataj that's why the town was flourishing and their inhabitants were becoming richer and richer. On the other hand landowners, becoming more and more in number, expected to get higher revenue. The decree of serfs was supposed to favour the effort of landowners, coming into force it would have given far more income to the landlords than they got according to the contract. Landlords hadn't succeeded in realizing their purposes until 1770 since the Council of Governor-General ordered that the town wasn't allowed to be burdened with socage as it was to be burdened bound by contract with the landowners of the settlement.

In 1794 the landlords forced a new contract to Pataj, threatening that rejecting their demand the town would be covered with socage. The reality was that the burdening with socage did happen according to the contract, because the payable sums were settled by the decree of serfs. The representatives of Pataj were made to sign the contract that increased taxes from 3 000 up to 6 500 forints because the landowners made no mention of the excess costs. There was no option for the residents of Pataj but to turn to the supreme authority to make the contract cancelled.

The Council of Governor-General ordered in August 1795 that it was needed to make a decision in a usual socage trial if there were enough reasons to terminate the Rudnyánszky contract. Due to that measure, the trial of the town started in manorial court on the 9th of December, 1795. It was put an end to on the 6th of April, 1877 with an agreemental record of evidence in the presence of the parties in the court of justice of Kalocsa.

ATTILA SZABÓ

Socage conditions in Akasztó during the 18–19th century

In spite of the unfavourable natural conditions, the population of Akasztó succeeded in warding off ambitions of landlords to organize and extend their seignorial domestic economy from the 18th up to the 19th century. The inhabitants of the village were able to make some advancement enhancing their farms out of their landlord's seignorial domestic economy taking advantage of chaotic conditions among ways of land use around the settlement boundary. These lands were accepted in the property of Akasztó in the treatment of relating to the socage of 1856. The other reason of the

success was that the family of the count with huge lands couldn't and on the other hand didn't want to pay more attention to the poor village a long way off from their central farmsteads. The population of Akasztó earned their living by renting the so called "puszta" (lowland plains used for extensive animal husbandry and grain growing) outside the boundary of the settlement. In spite of all these efforts the inhabitants remained very poor until the 20th century and that is why Ferenc Erdei referred to the region in the period between the two world wars as a poor district with a population with bad financial prospects. "They have poor soil and and poor yeald... Residents attend the nearby clerical possession for working by the day and making share-cropper work... there's no conceit among farmers, but there is an unrelenting fluctuation among smallholders and villeins (agricultural workers without estates). They have extended relationships with each other, therefore this settlement is a big family. There are no social and labour problems inside the village because the whole settlement is a great social problem."

FERENC M. HORVÁTH

Statistical description of Pest-Solt County and the town of Kecskemét between 1857–1859

The modernization of Hungary started during the absolutism without constitution and independency. The Austrian regime reoccupying the country got information in several ways: eg. from statistical surveys and reports on administration. The study about the document publication is divided into two main parts: there's a report about a statistical description with a military purpose and another one about an annual report summarizing the administrative actions. These reports introduce Pest-Pilis County and the town of Kecskemét between 1857–1859. The county and the county town is got to be better known through these documents of geographical features, natural values, migration of population, administration, agriculture and industry, religion, education, social life, situation of medical system. We could be informed about purposes, suggestions arising in order to make conditions better.

JÁNOS KEMÉNY

Adelaine (Adél) Madarász's letters, 1903–1931

Selected letters of paintress Adelaine Madarász (1871–1962) are published in the study. Viktor Madarász's granddaughter wrote her letters to Béla Katona Jr., who was the grandson of a famous pharmacist in Kecskemét, Zsigmond Katona. In 1903 Adelaine Madarász got married to Béla Katona Snr. Solicitor General, so she had family connections with his 19-year-old son for a while. The marriage lasted hardly a year because of the husband's sudden death. At this time the relationship between stepmother and son broke off, but several years later it was refreshed and became a really sincere friendship.

The Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára preserves fifty such letters in the Katona family's archive group altogether. From 21 of them the writer of the

study gives selections. The letters inform us of everyday life, problems, joy and thoughts of an educated, open-minded, sensitive actress. Historical events – the First World War, anti-war demonstrations, fighting for the universal suffrage – remain in the background, human experience is really important. Will and chance, wishes and conditions determined Adelaine Madarász's life. Reading these letters we can see that human things and problems have been the same in the last 70-100 years.

These letters are exiting reading and interesting documents of the era. Female spirit, artistic sense, vitality, irony and humour of a well-balanced woman fill the lines, that is Adelaine Madarász's interesting and coloured personality.

ERZSÉBET ERDÉLYI

Surveys on the history of names of public places in Kecskemét

The author has undertaken the name-database of the centre territory of Kecskemét town during the organization, changing and extending after the period of Turkish rule up to the year of 1945. Rich archive documents are available for researches about motivations of the first creating of official street names and we can have a look into the name creator's work. Comprising the street names of the three nearby cities called Nagykőrös, Kecskemét and Cegléd explores the tendencies of name construction taking longer than a century. The method of analysing is diachronic but synchronic approaching is unavoidable when the author classifies and compares. Significant changes can be noticed in each interval taking 25-30 years in the background of which stand name sociological, settlement-, administrative- and name-historical motives. After historical groups of names come semantically and forms researches. The specific face of the street-system in Kecskemét had been set up by the second half of the 19th century. The centenary starts the modernizing processes that lead to the creating of names which were similar to precast panel construction. There were no motives when creating public domain-names but there were given prefabricated names. During the last decade some public domain names have been renewed so traditions succeeded in saving name creation.

MIKLÓS ASBÓTH

The structural settlement of Kalocsa town and the changes of its parts and public domain names

The study contains four main parts. In the first part hydrographic and configuration of the terrain of Kalocsa could be found, then in the order of changes of structure of settlement from middle-ages to nowadays. Church constructing architecture was very essential in the 18th century, and later in the bourgeois period, as well. The image of Kalocsa has always been determined by these constructions. The second part of the study contains the formation and changing of the public domain names of Kalocsa town. There are 505 streets in the town, which originate from per-

sonal names, but there are some others originating from buildings, flowers and animals too. The next part of the reference book contains the changes of the district names of Kalocsa town, town-quarters and public domain. At the end of the study the index of public domains and a list of books can be found.

ISTVÁN KNIPL

The Volksbund and the Waffen SS

Császártöltés, Hajós and Nemesnádudvar are neighbouring villages in Bács-Kiskun county, established in the middle of the 18th century by German settlement. Most of the inhabitants here still were the German settlers' descendants in the 20th century, that's why the Volksbund (Alliance of Native Germans in Hungary, founded 26 November, 1938, Budapest) could have a strong effect on their life. Local groups of the Volksbund were set up between 1940–42 in these villages. Group leaders pressed many people to join the branch making promises and menaces. As the local organizations became stronger, their influence on the members gradually grew. The members had opportunity for relaxation, entertainment and discussing politics in the local Volksbund groups. Canvassers of the central organization took care of their political education by coming frequently into the villages. As the Second World War broke out and the strategic situation got worse, the mission of the Volksbund significantly changed. The organization had to provide the required reinforcement for the Waffen SS. A pact between Hungary and the German Empire offered a possibility for the Volksbund to perform this task. Therefore almost 120 000 Hungarian subjects of German descent got enlisted. As the Soviet army entered the country the Volksbund stopped its work, and a revenge was started, which brought a lot of suffering and indignity for the German minority in Hungary.

TARTALOM

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR Koháry István, Kecskemét potior földesura	5
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR Vagyonbecslések és inventáriumok a reformkori Kecskemétről.....	35
SZABÓ ATTILA A mezővárosi autonómia lehetőségei és korlátai Pest-Pilis-Solt vármegyében 1711–1848 között.....	85
PINTÉR ILONA Pataj úrbéri pere (1795–1877).....	141
SZABÓ ATTILA Akasztó úrbéri viszonyai a XVIII–XIX. században	177
HORVÁTH M. FERENC Pest-Solt megye és Kecskemét város statisztikai és közigazgatási leírása 1857 és 1859-ben	205
KEMÉNY JÁNOS Madarász Adeline (Adél) leveleiből 1903–1931	261
ERDÉLYI ERZSÉBET Névlettani vizsgálatok Kecskemét közterületi neveinek köréből 1850–1945	289
ASBÓTH MIKLÓS Kalocsa településszerkezetének kialakulása és a kalocsai városrészek, közterületek nevének változásai	363
KNIPL ISTVÁN Volksbundtól a Waffen SS-ig.....	465
ÖSSZEFOGLALÓK	495
SUMMARY	505

CONTENTS

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ István Koháry, the most honoured landlord of Kecskemét	5
TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ Inventories and assessment of lists of Kecskemét's reform period	35
ATTILA SZABÓ Oppidum- (market town-) like autonomy in Pest-Pilis-Solt County	85
ILONA PINTÉR Socage trials in Pataj between 1795–1877	141
ATTILA SZABÓ Socage conditions in Akasztó during the 18–19 th century.....	177
FERENC M. HORVÁTH Statistical description of Pest-Solt County and the town of Kecskemét between 1857–1859	205
JÁNOS KEMÉNY Adelaine (Adél) Madarász's letters, 1903–1931	261
ERZSÉBET ERDÉLYI Surveys on the history of names of public places in Kecskemét.....	289
MIKLÓS ASBÓTH The structural settlement of Kalocsa town and the changes of its parts and public domain names	363
ISTVÁN KNIPL The Volksbund and the Waffen SS	465
SUMMARY	505

